

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЧЕРКАСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

ГОЦУЛЯК ВІКТОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

**Історія, її методологія і історіографія
як наукові та навчальні дисципліни
Навчальний посібник**

Черкаси – 2016

УДК 930. 1(100) (075.8)
ББК 63.1(0) Я73-1;63.3 (4 УКР)

Г 74

*Рекомендовано до друку Вченою Радою
Черкаського національного
університету імені і Богдана Хмельницького
(протокол № 8 від 23 червня 2016 року)*

Рецензенти:

***Н. І. Землюліна**, доктор історичних наук, професор кафедри
всесвітньої історії і міжнародних відносин, директор інституту
історії і філософії Черкаського національного університету імені
Богдана Хмельницького*

***А. Г. Морозов**, доктор історичних наук, професор, завідувач
кафедри археології і спеціальних галузей історичної науки
Черкаського національного університету імені Богдана
Хмельницького*

***М. І. Бушин**, заслужений працівник України, доктор
історичних наук, професор кафедри історії України Черкаського
державного технологічного університету*

Гоцуляк В. В.

Г 74 Історія, її методологія і історіографія як наукові та навчальні дисципліни. Навчальний посібник / В. В. Гоцуляк. – Черкаси : видавець, Третяков О.М., 2016. – 732 с.

ISBN 978-617-7318-20-9

Навчальний посібник містить інтелектуальне, та дидактичне наповнення історії, її методології та історіографії у світовому та українському вимірі. Увага також звернута на сучасну світову та українську історіографію. Наведені основи курсів, навчальні програми та література до них.

Видання адресоване студентам, що навчаються за спеціальністю “Історія”, магістрам, аспірантам та викладачам історикам, а також усім, хто цікавляться історичними, методологічними і історіографічними аспектами історичного пізнання.

УДК 930. 1(100) (075.8)
ББК 63.1(0) Я73-1;63.3 (4 УКР)

ISBN 978-617-7318-20-9

© В.В.Гоцуляк, 2016

Не нехуйте інтелектуальними надбаннями історичної науки в галузях всевітньої історії, історії України, методології історії, історіографії їх науковими та дидактичними образами. Варто усвідомити, що методологія історії, історіографія є важливими соціокультурними матрицями, які репрезентують значний комплекс історичних знань.

Нові завдання, які повстають перед вищою освітою стимулюють студентів до самостійного вивчення й обрання навчальних курсів. Названі курси є базовими. Вони сприяють осягненню епох, періодів, історичних подій, історії історичної науки, історіографії в усіх їх складності, взаємозв'язку та зумовленості.

ПЕРЕДМОВА

В умовах здійснення революції Гідності й наступних соціальних й демократичних перетворень в Україні зростає роль історичної науки як фактору формування національної свідомості і патріотизму. З новою силою повстає питання усвідомлення характеру взаємодії історичної науки з суспільством. Історична наука у цілому, актуалізуючи історичну пам'ять сприяє створенню сучасної системи культурних і духовних цінностей. У той же час вона зобов'язана відповідати сучасним викликам. Український народ має право сам обирати своє майбутнє й вимагає щоб адекватною його сподіванням та мріям була історична наука. Вона має сприяти вихованню суспільства, молоді на героїчних традиціях українського народу, розповсюджувати правду про громадсько-політичну й наукову діяльність носіїв української державності, значна частина з яких були істориками. Вороги України намагаються викривляти історію українського народу, показати що він є меньшовартісним а його провідники не здатні до державотворення.

Важливо також виграти історіографічний двобій після краху ідейно-концептуальних засад радянської історіографії. Потрібно дати відсіч спробам фальсифікації української історії, нав'я-

зування українському суспільству давно вже збанкрутілих “цінностей руського світу”. Силами істориків варто вести активне пропагування загальнолюдських цінностей, європейського вибору України, входження її у світове співтовариство. Із метою формування й функціонування історичних знань у суспільстві варто ефективно використовувати творчий потенціал академічних вчених-істориків. Держава має сприяти зростанню ролі учителів історії шкіл а також викладачів, які готують молоде покоління істориків.

Ще у жовтні 2001 р. Рада Європи ухвалила рекомендації “Про викладання історії у XXI столітті в Європі”, по суті – концепцію, в якій наголосила на особливій місії і відповідальності учителів історії в цей історичний час. Вивчення історії має сприяти формуванню відповідального й активного громадянина. Вона має бути вирішальним чинником взаєморозуміння між людьми, відігравати важливу роль у пропагуванні таких основних цінностей як права людини і демократія.

Для вчителів шкіл і викладачів вузів відкрилися можливості використання розроблених технологій та прийомів навчання. Вони зорієнтовані на загальні тенденції сучасного інноваційного процесу в освіті, як у нашій країні, так і в Європі та США. Вони наступні: 1) технологізація навчання (поділ матеріалу на блоки-модулі, впровадження системи контролю за засвоєнням кожного модуля, рейтингова система оцінювання, підкріплення навчального матеріалу зоровими опорами, використання комп’ютерних технологій, визначення конкретних результатів навчання (очікуваних результатів) тощо); 2) поширення проблемно-діалогічного навчання (проблемність у навчанні, учбові задачі, дискусії, дебати тощо); 3) впровадження кооперативного навчання, групової роботи (мікрогрупи), учбове співробітництво на рівнях: студент – студент, студент – група, викладач – група; 4) введення у навчання творчо-імпровізаційного елементу з допомогою рольових ігор (гра – це діяльність); 5) поширення учнівських (студентських) досліджень й організація самостійної навчальної діяльності.

Нові завдання освіти у XXI столітті, в тому числі й історичної та викладання історії, інноваційні технології трансформують роль вчителя у школі, викладача у вузі. У цій кон-

струкції особливого значення набувають якісні підручники і посібники, як для школи, так і для вищих навчальних закладів.

Вчоргове постають питання: чи можливо створити об'єктивний підручник з історії та яким має бути викладання історичних дисциплін? Відповіді на них, як і концептуалізація історичних знань, сприятимуть покращенню наукового й дидактичного клімату в Україні.

Із науковою й навчально-пізнавальною метою відбувається перегляд історичних концепцій. Утім ще продовжує існувати нав'язаний попереднім етапом історіографії методологічний підхід у пізнанні. Він, віддаючи перевагу матеріальним чинникам, значною мірою визначив пріоритетну увагу до політичній історії та соціально-економічній проблематиці. У цьому плані нові підручники історії продовжують цю традицію. Мова йде передусім про історію держави, влади, соціально-політичних рухів й організацій та стан економіки.

Утім політична історія займає майже половину обсягу підручників, потім йде економічна історія, міжнародні відносини, зовнішня політика, культура тощо. Також авторам шкільних підручників варто пам'ятати про те, що формування світогляду школяра – це складний та довготривалий процес. Він потребує копіткого вироблення теоретичного та практичного коду до формування загальноприйнятої історичної картини. На думку окремих вчених й, зокрема, Л. Зашкільняка вона “враховувала би найновіші здобутки людського розуму загалом і формувалася на переконливих аргументах фахівців, тобто на дійсному зближенні науки з освітою. У цьому випадку історичне знання виконувало би насамперед **пізнавальну**, але тим самим і **навчальну** функцію [1, 80].

Сучасні українські вчені приділяють значну увагу шкільній дидактиці, зокрема підручникам з всесвітньої історії та історії України. Про це свідчить видання численної літератури [2].

З аналізу цієї літератури стає зрозумілим, що підручник, як продукт свого часу, відображає рівень суспільного та культурного розвитку. Він має бути підготовлений фахівцями, які своєчасно реагують на потреби суспільства, дітей та молоді. Підручник не може усіх задовольнити і не повинен вміщувати усю бажану інформацію. Як навчальна книга, підручник базується на певній

концепції та вчить як потрібно здобувати інформацію. Утім, в українських наукових колах формується уявлення про загрозу небезпеку глорифікації національної історії.

Окремі авторитетні учені на весь голос заявляють про необхідність відходу від “національної історії” з її “позитивістською претензією на “об’єктивність” та “істинність”, редукціонізмом та есенціалістською вірою в пізнавальну й пояснювальну силу “правильних” понять, що почали виглядати інтелектуальним анахронізмом цілком придатним для індокринції та пропаганди, але не для пізнання” [3,10-11]. Так, наприклад стверджують Г.В. Касьянов і О.П. Толочко наголошуючи, що чи не найбільшою і найочевиднішою вадою національної історії стала цілковита нездатність до того рівня саморефлексії, який уможливив би будь-яку ревізію її власних постулатів. Учені стверджують, що “її внутрішній інтелектуальний ресурс для самостійного розвитку як наукової дисципліни було вичерпано, натомість залишилася виховна, пропагандистська та політична функції, котрі у нових умовах глобалізації й інформаційної революції також виявилися надто обмеженими” [3, 11].

На переконання цих авторів майбутня “історія України” може бути насправді описом суми історичних досвідів (не обов’язково пов’язаних між собою) із власними смислами, які не корелюють із пізнішими. Подібний варіант опису минулого має являти собою множинність окремих історій. Ці історії різної тривалості.

Варто репрезентувати історію України, не лише як історію конкуренції й змагання різних станів, верств, конфесій, етносів культур, націй, держав тощо, а як простір взаємодії, взаємопроникнення, взаємозбагачення цивілізацій, культур, народів. У цьому варіанті “периферійність” української історії перетвориться на потужний потенційний стимул і дозволить подолати синдром меншовартості, характерний для національних історій “периферійних націй” [3, 21].

“Отже в ідеалі, – продовжують вони, – можна отримати множинну історій, а не єдину історію, штучно виструнчену в нитку ідеологією чи оповіддю. Зрештою це краще відповідало б характеру минулого, яке відбувалося хаотично, нескоординовано, різнобічно. Можливо, у цьому полягає наш шанс створити *велику*

історію України новаторською й інтелектуально привабливою” [3, 21].

Сучасна історична наука виходить із того, що у силу різноманітності оточуючого світу неможливий погляд під одним кутом зору. Неможливим є і створення єдиної і вичерпної теорії всього. Автор підручника за такого підходу займає позицію незаперечного авторитета, здатного помітити те, що неможливо побачити й помітити іншому. Тому підручник історії, що претендує на науковість, не може спиратися на єдину теорію. Йдеться про використання різних інструментів для пізнання і показу різнобічних аспектів історії. Мета підручника з історії – запропонувати учням і вчителям засоби для роботи з різними інтерпретаціями минулого. Підхід до підручників і програм має бути диференційованим. Одна справа підручник для школи – це один жанр, який має врахувати вікові особливості дітей 5-7 класів та 8-11 класів. Друга – підручник для коледжів різного профілю. Третя – для вищого навчального закладу для студентів неісторичних спеціальностей. Підручник для історичного факультету – це четверта річ.

Вважається, що підручники – це завжди результат компромісу. Існують дві протилежні тенденції – прагнення досягнути історію в її суперечностях і намагання прибрати речі, які бентежать незрілий розум дитини у школі. Українська вчительська, наукова та дидактична думка майже одностайні у тому, що універсальний підручник це – утопія.

У нашій державі, де лише сформована національна ідея, а перспективи на майбутнє визначаються (реформи, зміни до Конституції України, в територіальному поділі, децентралізація), як проєвропейські, варто мати чіткі на всіх рівнях аксіологічні орієнтири. Варто назавжди відмовитися від приреченості того, що кожен новий політичний виток буде змушувати нас переписувати історію. Виходячи з цього підручник з історії це не енциклопедія історичних знань. Він виконує суспільну роль – вчить дитину.

Зокрема, підручник з історії України повинен вчити людину ідентифікації, тобто допомагає дитині зрозуміти, що вона – українець (українка), політичний українець. Відтак у підручнику повинні бути присутні і росіяни, і представники інших націй і

народностей, національних анклавів, які тут постійно проживали, народилися в Україні, і є громадянами України. Підручник має бути поліетнічним. Те саме стосується посібників, як для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів, так і для студентів-істориків. Враховуючи те, що курс історії України вивчається у середніх навчальних закладах, автори таких посібників обирають форму проблемних лекцій. Вони виходять з того, що одним із завдань вищої школи є підготовка спеціалістів не лише високого професійного, а й передусім загально-культурного рівня. Автори намагаються тим самим формувати у майбутніх фахівців почуття патріотизму та національної гордості.

Наприклад посібник “Історія України. Проблемні лекції для студентів неісторичних спеціальностей” (Черкаси, ЧДТУ, 2012) [4], написаний у політичному ключі. У ньому, згідно з прийнятою періодизацією, подано загальну характеристику історії України.

Авторський колектив акцентує увагу на основних етапах становлення державності, головних політичних, економічних й суспільно-політичних процесах, що мали місце на українських землях від найдавніших часів до сьогодення. У полі зору авторів основні етапи українського національно-визвольного руху, його конкретний зміст і організаційні форми, особливості розвитку матеріальної культури, її взаємозв'язок із світовою. Після кожної лекції розміщено стислі біографічні довідки про видатних представників тієї чи іншої доби. Подано також контрольні питання та список літератури для самостійної роботи студентів [4, 7-8].

Гасло авторів навчальної літератури – це принципова орієнтація на розвиток творчої особистості, розумової активності, творчого мислення, здібностей до адекватної діяльності у нових умовах. Виходячи із вищезазначеного, важливо ознайомлювати студентів, майбутніх вчителів історії з науковими й дидактичними здобутками в галузі історичної науки та історіографії.

Вони, як з'ясувалося, потребують розміркувань, обговорення суперечливих питань, конкретизації отриманих знань, умінь та застосування їх на практиці. Змінюється й стиль викладання. Він має свідомо репрезентувати систематизовану інформацію про стан і еволюцію світової історичної та історіографічної думки та сприяти розвитку інтелектуальних здібностей студентів.

Творче викладання формує основи для розвитку власних суджень та оцінок щодо історичних фактів, подій та історіографічних явищ. Останнє стає виразом досягнення соціальних цілей у навчанні історії та історіографії.

У навчальних планах розроблених й затверджених міністерством освіти України для історичних факультетів ще в 1996-1998 роках за кваліфікацією “бакалавр” курси з історіографії за основними спеціальностями названі: “Історіографія історії України”, “Історія історичної науки”, “Сучасна історіографія історії зарубіжних країн” (Всесвітня історія), “Історіографія археології”, “Вітчизняна історіографія етнології України”, “Історіографія етнологічної науки”.

Автору цих рядків довелося читати курси “Вітчизняна історіографія історії України”, “Зарубіжна історіографія історії України”. Вже декілька років для магістрів за спеціальністю “Архівознавство” читаються курси “Сучасна історіографія історії України”, “Історіографія архівознавства” й “Історіографія архівної справи”. Перед викладачами-істориками у вузах повстає питання: як підготувати недавніх школярів, студентів першокурсників до сприйняття навчального матеріалу з всесвітньої історії, історії України, історіографії на старших курсах.

Відомо, що шкільна програма з історії розрахована на шість років й курс історії починають викладати з 6-го класу. Майбутній абітурієнт забуває більшу частину знань, отриманих у 6-9-х класах, тобто значний період від стародавньої до нової історії України. Також у силу дитячого віку учням 6-8-х класів середньої школи не пропонують поглибленого вивчення історії. У результаті випускник одинадцятого класу достатньо спрощено уявляє історичний процес у зазначені періоди. Також існує проблема, яка полягає у тому, що не дивлячись на поради спеціалістів з інтеграції програм, наявні програми з історії України і всесвітньої історії побудовані на підставі роздільного викладання цих предметів.

Це створює труднощі для учнів у співставленні однотипних подій в історії України і всесвітньої історії та заважає уявленню цілісної концепції історичного розвитку Європи та світу. Внаслідок цього ускладнюється процес аналізу впливу світових подій на ситуацію в Україні. Нові підручники з вітчизняної історії

відрізняються від майже безлюдних підручників радянської доби передусім величезною кількістю дійових осіб. Проте й надалі пересічна людина репрезентована об'єктом історії, її особисті переживання, ідеї, переконання практичного значення не мають.

Загалом соціальна історія, історія людини, матеріальної та духовної культури представлена недостатньо в сучасних підручниках з історії.

Утім варто визнати, що сучасна середня школа, завдяки зусиллям фахових вчителів, вчителів-методистів створює сприятливі умови для підготовки школяра до вступу в університети на гуманітарні факультети. Шкільна освіта також впливає на процес адаптації студента-першокурсника до системи викладання в університеті (принципи самостійної роботи учня, лекційна подача навчального матеріалу, пошук і аналіз інформації, опрацювання історичних джерел і літератури, підготовка сповіщень, виступів, рефератів, участь у конкурсах шкільних наукових робіт та ін.)

Утім, не зважаючи на існування біля 20-ти типів уроків, учителі віддають перевагу комбінованому типу проведення уроку. Це породжує у дітей схильність до певного стереотипу мислення. Менше уваги приділяється самостійному пошуку знань, осягненню сучасної ситуації, питанням вступу України в Євросоюз та ін. Існує й певна необізнаність учителів з новинками історичної літератури, з матеріалами наукових дискусій, симпозіумів та “круглих столів”. До того ж тестові завдання у середній школі при всіх їх позитивах не дозволяють у повній мірі адекватно оцінити здібності школяра. Він пристосовується до тестових завдань і здебільшого не в стані застосувати отримані знання поза цієї системою.

Складнощі переходу від шкільної до університетської системи мають долатися кореляцією навчальних програм з історії, якісною підготовкою учителів-істориків історичними факультетами та інститутами історичного профілю університетів.

У цьому сенсі підвищуються вимоги до викладачів-істориків, їх науково-теоретичного оснащення новітніми уявленнями про історичну науку та історіографію.

Вимогою є досконале знання понятійного та термінологічного апарату історії загалом і його умілого донесення сту-

дентам, які навчаються за спеціальністю “Історія”. Це ж стосується й процесу викладання вузівських курсів історіографічного спрямування. Такі знання мають бути методологічно упорядкованими й спиратися на найсучасніші уявлення про історичні науки, історичний процес та історіографію.

Суспільно-політичне і культурне значення історичної науки у наш тривожний час, спровокований війною з боку російських найманців, мужньою героїчною боротьбою українського народу за захист своєї Батьківщини, постійно зростає.

Кремлівська верхівка, ставить собі світове завдання, підводить під своє панування відповідну ідеологічну базу, відтворюючи ряд історіографічних легенд (одна із них ідея третього Риму, що її розповсюджував свого часу (кінець XV – початок XVI ст. чернець Філотей). Москві надається всесвітньо-історичне значення а московські царі – спадкоємці візантійської імперії. Не вдаючись у деталі пов’язані із спадковістю візантійських імператорів, зазначимо, що у цій концепції (професор М. Погодін, пізніше А. Соболевський) Київ в очах росіян є ідеологічним й генеалогічним посередником між другим і третім Римом.

Паралельно цим Римам – першому, другому і третьому, як центрам, які нібито добровільно передавали один одному свої ідеології, свою владу і свої повноваження, складався ряд східно-європейських, які наслідували один одного: Київ – Володимир – Москва – Петербург – Москва. Ця сконструйована методологія послідовного наступництва центрів вела неминуче до нівелювання національних особливостей на користь російської держави і російського (великоросійського) народу, української і білоруської національностей в ім’я вигаданої теоретичної “руськості” [5, 5-8].

Нагадаємо, що радянська історіографія керувалася сумнозвісними тезами про 300-річчя воз’єднання України з Росією (1654-1954) та оцінювала Київську Русь не як державу українського народу, а як загальноруську, як колиску трьох братніх народів.

Переяславська рада розглядалася не як союз двох держав, а як акт об’єднання українського і російського народів у єдиній Російській централізованій державі, існування козацько-гетьманської

держави, форм української державності в добу визвольних змагань 1917-1920 рр. взагалі замовчувалося. Державність українського народу пов'язували з перемогою Жовтневої соціалістичної революції [6, 327].

На межі 1980-1990-х рр. концепція давньоруської народності критикувалася вченими України (В. Баран, Г. Півторак), Білорусі (Г. Шитов) та Росії. Утім В. Седов, Е. Загорульський, М. Котляр знаходили нові докази реального існування цієї народності.

Компромісні погляди висловлювали Я. Ісаєвич, О. Моця, В. Балушок. Такі учені, як В. Ричка, П. Толочко висунули пропозицію замінити термін “давньоруська народність” на “давньоруська етнокультурна спільність”, культурно-антропологічне розуміння народності запропонував О. Толочко [7, 275-276].

У наш час цю дискусію варто продовжити. Це важливо не лише з наукової, але й з дидактичної точки зору. Зазначене буде сприяти чіткої орієнтації учителів історії, викладачів та громадськості України.

У сучасних підручниках і посібниках з історії України недостатньо уваги приділяється висвітленню внеску зарубіжної гілки української історичної науки у вивчення українського історичного процесу. У процесі викладання варто наголошувати, що українські зарубіжні вчені доклали чимало зусиль для спростування міфологем російських істориків. Минули століття, а вони й на далі продовжують вперто включати давній період східнослов'янських народів до історії Росії. При цьому не враховують ні географічні, ні етнічні особливості розвитку різних частин Київської Русі. Цю ж думку підтверджує й Л. Запкільняк, зазначаючи, що російські вчені у своїй переважній більшості піддають переосмисленню більшість своїх підходів та оцінок минулого Росії. Однак відбувається це переважно у поєднанні з прагненнями зберегти єдність і континуїтет історичного процесу – від Київської Русі до сучасності [8, 216].

Із такими концепціями та “аргументами” постійно боролися зарубіжні українські вчені. Вони, наприклад, на початку 1950-х рр. підготували збірник “Verzeichnis der Beitrage Table of Cotents” у якому українською, німецькою і англійською мовами було вміщено статті: О. Оглоблина “Московська теорія III Риму в XVI–XVII ст.”; Н. Полонської Василенко “Теорія III Риму в Росії

протягом XVIII та XIX ст.”; Б. Крупницького “Теорія III Риму і шляхи російської історіографії; І. Мірчука “Історично-ідеологічні основи теорії III Риму”; В. Гришка “Історично-правне підґрунтя теорії III Риму”; П. Курінного “Модерна форма теорії III Риму”.

Окрім цих публікацій у збірнику містилися розвідки Ганса Коха “Претензії Москви на примат у відношенні до інших християнських віросповідань” та Ю. Шереха “Від Теофана Прокоповича до Радищева. Риси ідеологічного стилю доби російської літератури “XVIII століття у зв’язку з теорією III Риму” [5, 30].

Бажано, щоб науковці вже у нових реаліях адекватно відповіли сучасним Карамзіним, Соловйовим й Ключевським. Це допоможе українській громадськості, учителям, викладачам, представникам європейської історичній науці ясніше подивитися власними очима не лише на історичний розвиток Росії, але й України. Ціаком слушним є умовивід Л. Запкільняка стосовно того, що апологетична спрямованість сучасної російської історіографії найбільш явно проступає у висвітленні експансії Москви на сусідні території і народи й зовнішньої політики Російської імперії, які однозначно трактуються як захист її геополітичних інтересів. Цей вчений нібито солідаризується з поглядами зарубіжних українських дослідників, зазначаючи, що історію України та українців у цих підходах продовжують тлумачити як “відхилення” від єдиної російської схеми внаслідок тиску західних сусідів Росії, а події XVII ст. – як закономірне возз’єднання братніх народів” [8, 216].

Важливим завданням, як учителів, так і викладачів є простота, прикметність, реалістичність та подієва насиченість донесення до учнів історичного матеріалу. Для шестикласників має бути присутня навіть популярність викладу історичного матеріалу. Пізнавальним акордом є також звернення уваги до історичних постатей, героїв – живих, колоритних образів людей з народної товщі, влучні характеристики поворотних етапів історії. Лише у такому сенсі історія постає перед очима школярів і студентів в еволюції й русі.

Відповідальні завдання повстають їй перед викладачами курсів історіографічного спрямування. Уміння правдиво висвітлювати історичний процес, різнобічно змалювати ту чи іншу

історіографічну ситуацію, соціальні умови стану й розвитку історичної науки, історичне середовище, побачити й виділити напрями, течії, відгалуження в історичній науці, чітко й виразно подати портрети істориків, історіософське, методологічне підґрунтя їх історичних концепцій – є справою історіографів.

Вони мають не лише узагальнювати досвід і результати діяльності істориків, але добре розумітися в минувшині, бачити провідні тенденції історичного пізнання й досягати появу нових ідей, концепцій, шкіл та ін. Усе це сприяє підвищенню ролі історіографії.

Вона як концентрований скарб історичної пам'яті нації, все чіткіше орієнтується на висвітлення історії українського народу, його державності. Усупереч імперській політиці асиміляції, політичного, соціального й духовного пригноблення український народ витримав усі випробування і зараз веде боротьбу за свою національну гідність, долає комплекс “малоросійства” і не дозволить ворогу перетворити Україну в інтелектуальну провінцію. Він розбудовує по-справжньому незалежну державу. Історія, її історіографія закладають надійний ґрунт для державницької самосвідомості української нації, націй і народностей які населяють Україну. Про їх історію вже з'являються новітні публікації. Сьогоднішній читач має сформувані живе й виразне уявлення про історію й історіографію інших народів світу.

Сучасні українські історики все більше актуалізують свої сходознавчі, європейський та заокеанські дослідження. Зокрема, видатний український історик Я. Дашкевич систематично займався дослідженням відносин між Руссю-Україною та Вірменією починаючи від IX і по XX ст.

Учений опублікував книги: “Вірменські колонії на Україні в джерелах і літературі XV-XVI ст. Історіографічний нарис” (Єрван, 1962), “Україно-вірменські зв'язки у XVII ст. Збірник документів” (К., 1969).

У науковій спадщині Я. Дашкевича понад 120 статей на вірменсько-українські теми. На початку 2000-х рр. побачила світ збірка його 24 статей та 16 рецензій опублікованих французькою й англійською мовами ще у 1954-1989 рр. в європейській та американській науковій пресі “Вірменія і Україна” (Львів-Нью-Йорк, 2001) [9].

Такі приклади справжнього історизму в зображенні сучасними українськими вченими різноманітних аспектів антикознавства, медієвістики, нової та новітньої історії, у тому числі нової концепції історії Росії, українсько-російських відносин та ін. можна продовжувати. Надбання сучасної української історіографії мають бути органічно включені в навчальні підручники та посібники.

Метою пропонованого посібника, як зазначалося вище, є надання допомоги в осягненні інтелектуального змісту історії, її методології і історіографії в контексті історичної науки, як базових історичних дисциплін. Без їх знання утруднюється сприйняття усього багатства історичних та історіографічних знань. Видання цього навчального посібника і опрацювання його змісту зорієнтує студента у змістовному наповненні світової та вітчизняної історії, їх історіографій. Варто ознайомлюватися з новітніми видання та не забувати класику. Наприклад М. Грушевського з його “Всесвітньою історією в короткім огляді” (Київ, 1917–1918 рр., ч. 1–6), у якій висвітлено не європоцентричну, а багатовекторну репрезентацію минувшини з перспективи побутування народів практично всіх континентів. У цьому сенсі промовистою є, п’ята частина цієї праці під назвою: ”Позаєвропейські країни в останніх століттях”.

Студент також має ще раз усвідомити зміст навчальних програм із “Всесвітньої історії”: побудову курсів історії давнього світу, середніх віків, нової і новітньої історії; “Історії України”. Адаже без їх знання утруднюється сприйняття усього багатства історичного матеріалу та історіографії. Автор вважав за потрібне навести програми окремих з них, разом із розгорнутими списками літератури.

У своїй роботі автор спирається на навчальну літературу зазначену у “Примітках” та відповідних списках. Усе означене вище є лише певним й необхідним етапом самостійної роботи студента (адже отриманні знання через 5-7 років застаріють), який дає лише оперативне уявлення про стан (зафіксованої на цей час) дисципліни загалом. Варто пам’ятати, що досягнутий на цей момент рівень цілісного зображення змісту дисципліни засвідчує, її наукові та дидактичні вияви. Вони, як правило, зафіксовані, окрім підручників й посібників, у багатотомних працях, моно-

графіях, серійних матеріалах фахових збірників статей, окремих статтях, матеріалах симпозіум, конференцій “круглих столів”, оглядах, підручниках, посібниках, словниках, довідниках та рецензіях.

Творче і вдумливе ознайомлення з представленими науковими й дидактичними образами всесвітньої історії, методології історії, історії України, історіографії всесвітньої історії, сучасної історіографії світової історії, української історіографії та сучасної української історіографії допоможе успішно закріпити набуті знання, розширити світоглядний й теоретичний рівень майбутнього історика та науковця.

Студент повинен мати стратегічний план систематичного розгляду певних історичних періодів, проблем історичної науки, окремих дисциплін. Важливим є також етап інтенсивного поглибленого вивчення, а при потребі, й дослідження того чи іншого питання, аспектів питань, біографій та творчої спадщини істориків. Особистій же творчості не властиві інертність та застиглість, вона здатна до збагачення й самооновлення, плідного використання нових здобутків історичної науки та історіографії.

Зрештою, усе взяте разом й поєднане з наполегливою власною самоосвітою, прагненням досягнути історичне слово переконує в невичерпній силі історії. Формування глибокого й правдивого уявлення про історіографію сприятиме систематизації історичних знань, які мають свою стратифікацію та спеціалізацію у середовищі наукового історичного співтовариства.

Сподіваємося, що запропоноване видання у певній мірі полегшить вирішення зазначених завдань.

Для зручності користування у книзі до “Передмови” і 1-го розділу” література подається у “Примітках” також наведені розгорнуті списки літератури під цифрами 1.1, 2.1, 3.1, 4.1, 5.1, що відповідає виданням з всесвітньої історії, методології історії, історії України, історіографії всесвітньої історії та української історіографії. З дидактичною метою курсивом наводяться матеріали вилучені з енциклопедичних видань, зокрема “Енциклопедії історії України”, словників, важливі фрагменти публікацій та статей провідних вчених, спеціалістів у своїх галузях історичної науки. Також курсивом виділяються прізвища й ініціали авторів публікацій. Посилання на літературу наводяться у

квадратних дужках, де перша цифра означає до якої категорії належить публікація, а після крапки наводиться джерело та через кому подається сторінка видання. Наприклад [5.38, 24].

Примітки

1. *Зашкільняк А.* Історія і соціальне замовлення (На прикладі шкільних підручників з історії // Шкільні історія очима істориків науковців. Матеріали Робочої наради моніторингу шкільних підручників історії України. – К., 2008. – 140 с.

2. Див.: Літопис України за 20 років незалежності очима істориків / [упоряд. : О. В. Томаченко, М. С. Лапків]. – Луцьк : ПрАТ “Волинська обласна друкарня”, 2011. – 144 с.; *Вагин А. А.* Методика преподавания истории в средней школе / А. Вагин. – М. : Просвещение, 1968. – 443 с.; Методика преподавания истории в средней школе : [учеб. пособие для студентов пед. ин-тов.]. – М. : Просвещение, 1986. – 272 с.; *Муценко Я.* Шкільний підручник з історії: європейське бачення / Я. Муценко // Історія в школах України. – 2003. – № 6. – С. 39–43.; *Гирич І.* Пристрасті навколо підручників з історії / І. Гирич // Історія України. – 2007. – № 9. – С. 3–7.; *Мицик Ю.* Нове чи призгабує старе: міркування про книжку “Шкільна історія очима істориків-науковців” / Ю. Мицик // Історія в школах України. – 2008. – № 11–12. – С. 3–8.; *Удод О.* Підручник з історії України – невід’ємний атрибут держави (до 60-річчя з дня народження професора Ф. Г. Турченка) / Історія України. – 2007. – № 7. – С. 1–5.; Шкільна історія очима істориків – науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України / [упоряд. Н. Яковенко]. – К. : Вид. ім. Олени Теліги, 2008. – 128 с.; *Вінниченко О.* “Львівська ініціатива”. (Концепція єдиного курсу історії у 12-річній середній школі) / О. Вінниченко, М. Мудрий, Р. Пастушенко, Р. Сирота // Історія в школах України. – 2004. – № 8. – С. 10–12.; *Терно С.* Підручник з історії сьогодні: стан і перспективи / С. Терно // Історія в школах України. – 2004. – № 1. – С. 6–8.; Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету, 2012, вип. XXXIV.; Українська історична дидактика: міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії): Зб. наук. ст. – К. : Генеза, 2000. – 368 с.; *Баханов К.* Сучасна шкільна історична освіта: інноваційні аспекти: [монографія] / К. О. Баханов. – Донецьк : ТОВ Юго-Восток, 2005. – 384 с.; *Ілге В.* Національна історія на прикладі зображення доби Київської Русі в українських підручниках / В. Ілге // Українська історична дидактика : міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії): Зб. наук. ст. – К. : Генеза, 2000. – С. 76–108.; *Кульчицький С.* Історія Батьківщини в шкільних підручниках / С. Кульчицький // Дзеркало тижня. – 2002. – 3–9 серпня. – С.18.; *Власов В.* Знайомтесь: новий підручник – “Вступ до історії України. 5 клас” / В. Власов // Історія в школі. – 1999. – № 10. – С. 43–44.; *Власов В. Гутан Н.* : Нові підходи до вибору і структурування змісту підручника з історії України. (Актуальне інтерв’ю) / В. Власов // Історія в школах України. – 2008. – № 9. – С. 3–4.; *Власов В.* Роль підручника у формуванні вмінь працювати з історичним джерелом / В. Власов // Історія в школах України. – 2009. – № 6. – С. 3–9.; *Данишевська О.* Нові тенденції в навчанні історії в підручнику “Вступ до історії України.

5 клас” / О. Данилевська // Історія в школах України. – 2002. – № 3. – С. 3–8.; *Пометун О.* Актуальні проблеми шкільного підручника з історії / О. Пометун // Історія в школах України. – 2002. – № 6. – С. 13–17.; *Ітого ж* Як раціонально використати на уроці методичні можливості підручника нового покоління / О. Пометун // Історія в школах України. – 2004. – № 3. – С. 2–7.; *Ітого ж* Підручник як засіб виховання громадянина (з практики реалізації основних принципів створення, на прикладі підручників з новітньої історії України для 11 класу) / О. Пометун, Н. Гупан // Історія в школах України. – 2005. – № 4. – С. 19–23.; *Баханов К.* Написані з власного погляду (Перше покоління українських підручників: основні напрями модернізації) / К. Баханов // Історія в школах України. – 2004. – № 5. – С. 11–17.; *Ітого ж* Перше покоління українських підручників з історії: проблеми та їх розв’язання / К. Баханов // Історія в школах України. – 2006. – № 3. – С. 15–20.; *Ітого ж* Український підручник з історії другої половини 90-х років ХХ століття: методологічні трансформації / К. Баханов // Історія в школах України. – 2006. – № 4. – С. 31–38.; *Ітого ж* Українські підручники з історії другого покоління: методичний аспект / К. Баханов // Історія в школах України. – 2006. – № 5. – С. 12–16.; *Ітого ж* Посилення розвивальної орієнтації українських підручників з історії початку ХХІ ст. / К. Баханов // Історія в школах України. – 2007. – № 3. – С. 6–11.; *Ітого ж* Модернізація українських підручників з історії на початку ХХ століття / К. Баханов // Історія в школах України. – 2007. – № 2. – С. 30–33.; *Терно С.* Методичний апарат підручника : яким він має бути ? / С. Терно // Історія в школах України. – 2004. – № 7. – С. 17–20.; *Удод О.* Імперські стереотипи і міфи: російська історіографія про зміст української історичної освіти / О. Удод // Історія України. – 2006. – № 15. – С. 1–5.; *Ітого ж* Про актуальні проблеми інтеграції історичної науки і освіти / О. Удод // Історія в школах України. – 2007. – № 7. – С. 14–18.; *Ітого ж* Шкільний підручник з української історії як історіографічне явище / О. Удод // Історія України. – 2010. – № 45. – С. 3–6.; *Харківська Н.* Який він сучасний підручник? (інтерв’ю з В. О. Мисаном) / Н. Харківська // Історія та правознавство. – 2006. – № 19–21. – С. 33–35.; *Гирич І.* Чи дійсно українські підручники з історії України пишуть неправду? / І. Гирич // Історія та правознавство. – 2007. – № 9. – С. 2–4.; *Ітого ж* Українська історична освіта на початку ХХІ ст.: від обмежень філософії етноцентризму до концепції засвоєння “чужого” як “свого” / І. Гирич // Історія в школах України. – 2009. – № 5. – С. 3–7.; *Мисан В.* Шкільний підручник як історичне джерело. (Чи потрібно здавати в макулатуру старі підручники з історії ?) / В. Мисан // Історія в школах України. – 2008. – № 1. – С. 24–30.; *Ітого ж* Багатоперспективність як засіб та метод у навчанні шкільного курсу історії України / В. Мисан // Історія в школах України. – 2009. – № 9. – С. 3–9.; *Ітого ж* Проблема суб’єктивізації змісту в шкільних підручниках історії / В. Мисан // Історія в школах України. – 2010. – № 3. – С. 3–8.; *Ітого ж* Шкільний підручник історії: що домінує – традиція чи інновація? / В. Мисан // Історія України. – 2012. – № 9–10. – С. 7–12.; *Кожем’яка О.* Особистий погляд учителя на шкільний підручник / О. Кожем’яка // Історія та правознавство. – 2010. – № 35. – С. 7–8.; *Гончаренко С.* Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. – К. : Либідь, 1997. – 376 с.; *Гирич І.* Чи суперечить національний міф історичній правді? / І. Гирич //

Українська історична дидактика: міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії). Зб. наук. ст. – К. : Генеза, 2000. – С. 47–54.; *Дубас О.* Висвітлення питання про утворення національних держав у 1917–1921 рр. у підручниках видавництва “Генеза” / *О. Дубас* // Українська історична дидактика: міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії): Зб. наук. ст. – К.: Генеза, 2000. – С. 115–124.; *Турченко Ф. Г.* Новітня історія України. Частина перша (1917 – 1945 рр.) [Підручник для 10 класу середньої школи] / *Ф.Г. Турченко*. – К. : Генеза, 1994. – 344 с.; *Мисан В. О.* Оповідання з історії України та рідного краю: підручник для 5 кл. середньої школи. / *В. О. Мисан*. – К. : Генеза, 1995. – 144 с.; *Швидько Г. К.* Історія України (XIV–XVIII ст.) [Пробний підручник для 8 кл. середньої школи] / *Г. К. Швидько*. – К. : Генеза, 1996.– 304 с.; *Мішина І. А.* Всесвітня історія: Епоха становлення сучасної цивілізації (кінець XV – початок XX ст.). 8 кл. / *Мішина І. А., Жаров Л. М., Міхєєв А. А.* – К. : Генеза, 1994. – 384 с.; *ПершOVERесень без підручників.*(Розмова з директором видавництва “Освіта” *А. Ф. Денисовим*) // Освіта. – 1992. – 21 лютого. – С. 1.; *Коваль М. В.* Історія України. [Матеріали до підручника для 10–11 класів середньої школи.] / *Коваль М. В., Кульчицький С. В., Курносів Ю. О.* – К. : Райдуга, 1992. – 511 с.; *Кульчицький С.* Історія України. Пробний підручник для 10–11 класу середньої школи. / *Кульчицький С., Курносів Ю., Коваль М.* – К. : Освіта, 1993. – 239 с.; *Кучерук О. С.* Оповідання з історії України. [Пробний підручник до початкового курсу з історії України для 5 кл. середньої школи.] / *О. С. Кучерук*. – К. : Освіта, 1993. – 239 с.; *Сарбей В. Г.* Історія України (XIX – початок XX ст.). [Пробний підручник для 9 кл. середньої школи.] / *В. Г. Сарбей*. – К. : Генеза, 1994. – 224 с.; *Шалагінова О. І., Шалагінов Б. Б.* Історія Стародавнього світу: [Пробний підручник для 6 кл.] / *О. І. Шалагінова, Б. Б. Шалагінов*. – К. : Зодіак-ЕКО, 1994. – 208 с.; *Агібалова К. В.* Всесвітня історія : Середні віки: пробний підручник для 7 класу середньої школи /*К.В. Агібалова, Г.М. Донської, В.М. Духопельников В. М.* – К. : Освіта, 1995. – 368 с.; *Пого ж* Всесвітня історія: Середні віки (кінець XV – середина XVII ст.). [Пробний підручник для 8 класу середньої школи.]. / *В. М. Духопельников, Г. М. Донської*. – К. : Освіта, 1995. – 160 с.; *Лях Р. Д.* Історія України. З найдавніших часів до середини XIV ст.: підручник для 7 класів середньої школи / *Р. Д. Лях, Н.Р. Темірова*. – К. : Генеза, 1995. – 179 с.; *Майборода О. М.* Новітня історія (період після Другої світової війни): навчальний посібник для 11 кл. середньої школи. / *О. М. Майборода*. – К. : Освіта, 1995. – 351 с.; *Турченко Ф. Г.* Новейшая история Украины. Часть вторая (1945–1985 гг.). [Учебник для 11 класса средней школы]. / *Ф.Г. Турченко Ф. Г., П.П. Панченко, С.М.Тимченко*. – К. : Генеза, 1995. – 344 с.; *Бураков Ю. В.* Всесвітня історія. Новітні часи. (1945–1996) [Підручник для 11 класу середньої школи] / *Бураков Ю. В., Комиренко Г. М., Мовчан С. П., Мороз Ю. М.* – К. : Генеза, 1996. – 319 с.; *Рожик М. Є.* Всесвітня історія. Новітні часи. 1914–1945: підручник для 10 класу середньої школи / *Рожик М. Є., Ерстенюк М. І., Пасічник М. С., Сухий О. М., та ін.* – К. : Генеза, 1996. – 384 с.; *Матеріали до концепції шкільної історичної освіти України.* Проект // Освіта. – 1992. – 12 травня. – № 8. – С. 1–3.; *Програми для середньої загальноосвітньої школи. Історія України. 5–11 кл. Всесвітня історія 6–11*

кл. – К. : Перун, 1996. – 126 с.; *Зякун А. І.* Навчальна література з історії кінця 80-х – 90-х рр. ХХ ст.: історіографічний аналіз: Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук: спец. 07.00.06 “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни” / А. І. Зякун – К. : КНУ, 2002. – 20 с.; Програми для загальноосвітніх навчальних закладів. Історія України 5–11 класи. Всесвітня історія 6–11 класи. – К. : Шкільний світ, 2001. – 87 с.; *Баханов К.* Проблема ідейної та понятійної послідовності у підручника / К. Баханов // Шкільна історія очима істориків – науковців: Матеріали Робочої наради з моніторингу шкільних підручників історії України [упоряд. Н. Яковенко]. – К. : Вид. ім. Олени Теліги, 2008. – С. 47–65.; *Ресніт О. П.* Історія України : підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. Ресніт, О. Малій. – К. : Генеза, 2009. – 240 с.; *Струкевич О. К.* Історія України: підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / О. К. Струкевич. – К. : Генеза, 2009. – 288 с.; *Турченко Ф. Г.* Історія України: підруч. для 9-го класу загальноосвітніх навчальних закладів / Ф. Г. Турченко, В. М. Мороко. – К. : Генеза, 2009. – 352 с.; *Бердичевський Я. М.* Всесвітня історія: підруч. для 9-го класу загальноосвіт. навчальних закл. / Я. М. Бердичевський, І.Я. Щупак, Л.В. Морозова. – Запоріжжя : Прем’єр, 2009. – 320 с.; *Гісем О. В.* Всесвітня історія. 9 кл.: підручник для загальноосвіт. навч. закл. / О. В. Гісем, О. О. Мартинюк. – Х. : “Ранок”, 2009. – 224 с.; *Ладиченко Т. В.* Всесвітня історія: підруч. для 9-го кл. загальноосвіт. навч. закл. / Т. В. Ладиченко, С. О. Осмоловський. – К. : Генеза, 2009. – 240 с.; *Отрох Н.* Проблеми змісту шкільної історичної освіти (Круглий стіл в Київському університеті Бориса Грінченка) / Н. Отрох // Історія України. – 2010. – № 31. – С. 16–17.

3. *Касьянов Г.В., Толочко О.П.* Національні історії і сучасна історіографія: виклики та небезпеки при написанні нової історії України / Г.В. Касьянов, О.П. Толочко // Український історичний журнал. – 2012. – № 6. – С. 4–24.

4. Історія України: проблемні лекції для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів : навч. посіб./ [О.М. Бут, М.І. Бушпін, Ю.І. Вовк та ін.]; за заг. ред. д.і.н. проф. М.І. Бушпина, д.і.н. проф. О.І. Гуржія; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси, ЧДТУ, 2012. – 522 с.

5. *Крупницький Б.* Теорія III Риму і шляхи російської історіографії / Б. Крупницький // Праці членів Церковно-Археологічної Комісії Апостольського Візитатора для українців у Західній Європі. – Мюнхен. – 30 с.

6. *Калакура Я. С.* Українська історіографія: Курс лекцій. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.

7. *Югова Н.М.* Давньоруської народності концепція // Енциклопедія історії України У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін., – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 2 : Г-Д. – 2004. – 528 с.

8. *Зашикільняк А.* Сучасна світова історіографія: Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів. – Львів, ПАІС, 2007. – 312 с.

9. *Дашкевич Я.* Вірменія і Україна. – Львів – Нью-Йорк, 2001. – 763 с.

РОЗДІЛ I

Світоглядні орієнтири, мотиви, обрії творчості і навчання та науковий апарат історика

Основними завданнями підготовки фахівців з історії є формування основних знань предмету з використанням інноваційних технологій, широкого історичного світогляду, вміння орієнтуватися у великому обсязі наукової й дидактичної інформації та застосовувати цю скарбницю у практичній професійній діяльності. Основою успішності виконання поставлених завдань є оволодіння студентами загальнотеоретичними положеннями історичної науки, усвідомлення історичних закономірностей суспільного розвитку. Історичні знання мають рік від року прирощуватися, поповнюватися та оновлюватися відповідно до появи різножанрових нових історичних публікацій. Осягнення їх змісту є нагальним завданням, яке студент ставить перед собою упродовж всього терміну навчання.

Важливим напрямом розвитку сучасної історичної науки є її лексичний потенціал і терміносистема. Мається на увазі понятійний апарат, дефініції, категорії і поняття, як самої історії, так і історіографії, архівознавства та інших дисциплін. Історія як наука, яка вивчає розвиток окремих держав і народів та людства у цілому в усій його конкретності й різноманітності пізнається з метою розуміння його минулого і сучасного стану й перспектив еволюції у майбутньому. Одночасно варто пам'ятати про відносність історичних знань та неповноту образу минулого в історичних працях. Це має долатися інтелектуалізмом, плюралізмом й демократичністю сучасної історичної думки.

Історична наука перед тими хто бажає належним чином опанувати цю галузь знань – істориком, науковцем, архівним, музейним працівником тощо та стати висококваліфікованим фахівцем висуває певні вимоги. Вона, надаючи фактичний матеріал, одночасно, вимагає від дослідників відповідного усвідомлення та упорядкування потужного масиву знань. Вона заставляє перейматися історичною проблематикою. Слід пам'ятати, що з будь-якого історичного питання знання повертають нас у минуле, навіть скоріше “уперед у минуле”. Сенс цих слів нам стає зрозумілим лише тільки в кінці прочитаної книги, підручника та

статті. Стає зрозумілою концептуальна база, модель варіантів – принципово нового погляду на вже відомі рештки життя народів, правителів, окремих особистостей та історичні події.

Ознайомлення зі змістом сотень книг наводить на думку, що вони написані різними авторами. Їх виклад іноді вступає в дисонанс із загальним розумінням історичного минулого і тоді з'являється новий погляд на нього. Студент дізнається, наприклад про те, що до розвитку історичних знань спричинилася ціла низка інтелектуальних складових, соціальних та етнокультурних передумов, пов'язаних з нагромадженням значного масиву фактографічного матеріалу. Він усвідомлює, що поступово здійснюється перехід від описової, геоцентричної фіксації історичного досвіду до його раціонального осягнення, секуляризації історичних знань. Відбувається зростання обсягів друкованої продукції з історії та її видового і жанрового розмаїття, розширюється спектр критичних рефлексій та практичних потреб конкретних науковців, пов'язаних з доцільністю ознайомлення з історією питання, існуючими підходами, концепціями та гіпотезами.

З часом формується класичний тим науки, нові виклики актуалізують історичне минуле, розробляють певні ідеї, концепції та багато іншого. З отриманих знань виходить вже інакша мікросимфонія історичних фактів, виклад яких не раз є суперечливим, адже вони є складовими історичних знань. Утім вони з часом і за великим рахунком не вступають у дисонанс з загальним процесом історичного пізнання та хором його істориків. Майже завжди в кінцевому підсумку виходить симфонія, досконалість якої не може відтворити ніякий оркестр.

Історичні знання, як згусток інформації наділені об'ємною глибиною. І не раз мальовничість та майстерність викладу утворюють чудову голограму, яка є породженням нашого світосприйняття. З часом приходить розуміння того, що існують чисельні парадигми, теорії, концепції осягнення історичної дійсності.

Одні історики намагаються зруйнувати іншу – попередню і возвести на постамент свою. Цим учені протягом багатьох століть й займаються. Зміст “історичних істин” відкривається істориками, філософами лише на непроторених, незвіданих до того шляхах осягнення сенсу людського буття. Вони мають зазвичай певні

складнощі, пов'язані з теоретико-методологічним спрямуванням своїх праць.

Історія історичної науки накопичила концептуальну жанрову ієрархію. Вона тісно пов'язана з неминучими інтелектуальними пастками для істориків. Їх підготував сьогоднішній рівень наукової самосвідомості. Довготривала реконструкція історичного процесу, своїм виявом має підготовку серійних багатотомних видань “Всесвітньої історії” й її окремих томів. Вона супроводжувалася на різних етапах, аж до сьогодення, створенням “національних історій”. Виникли формаційні, цивілізаційні, універсалистські підходи систематизовані гегелівською, марксистською, позитивістською та різними теоріями цивілізацій (О. Шпенглер, К. Ясперс, А. Тойнбі, П. Сорокін, М. Вебер).

Потрібно було мати неабияку ерудитію щоб виникли школа “Анналів”, структуралізм, феноменологічна герменевтика Е. Гуссерля, М. Гайдеггера, Гадамера, синергетика І. Пригожина та Л. Стенгерса, теорія “прикордонних” цивілізацій і т.д. Наприклад, згадана школа “Анналів” у своєму розвитку пройшла кілька етапів, які асоціюються з певними “поколіннями” її розробників.

Базуючись на широкій критиці позитивізму в історичній науці А. Берр на зламі XIX і XX ст. обґрунтував ідею “культурно-історичного синтезу”. Ключовою тезою є доцільність зближення історії з іншими галузями знань. Його підтримали М. Блок та Л. Февр, які виступили з закликом розробки нових напрямів історичних досліджень, акцентуючи увагу на історико-антропологічному підході та категорії ментальності.

Поширилися історико-економічні розвідки (Л. Февр), тотальний підхід до історії (Ф. Бродель, А. Берр). Останній, як представник другого покоління школи “Анналів”, задекларував уявлення про тернарну систему “культура-соціум-економіка”. Він поєднав формаційний й цивілізаційний підхід, пролонгував історичний час (історія цивілізації, середньотривалий обмежений соціально-економічною формацією, й короткотривалий, як час політичної історії з одиницями історії події й біографістики).

Ж. Дюбі, Ж. Ле Гоффа та інших вчених ідентифікують як представників третього покоління цієї школи, яке акцентує вже увагу на питаннях колективної та індивідуальної свідомості в історії, виявом яких є пов'язання впливу антропологічного струк-

туралізму з постструктуралізмом в історичній науці. З наближенням 70-річчя журналу “Аннали” формується четверте покоління цієї школи (А. Буро, Р. Шарт’є та ін.) Варто зазначити, що журнал заснований в 1929 році Первісна назва журналу “Аннали економічної та соціальної історії”, з 1946 р. “Аннали: Економіка – Суспільство – Цивілізація”, сучасна назва “Аннали, Історія, соціальні науки”.

Представники цього покоління локалізують дослідження у напрямку спеціальної історії ментальностей, досліджуючи впливи колективної свідомості на індивідуальну. Відчуваючи небезпеку подрібнення історичних досліджень учені повертаються до тернарної моделі “глобальної історії”, розробленої Ф. Броделем.

З метою поглибленого вивчення цього напрямку відбулося в останні десятиріччя його поширення в Україні (видання зб. “Mediaevalia Ukrainian: ментальність та історія ідей” (т. I-V)).

Доцільно ознайомитися з цілою низкою досліджень зарубіжних, російських й українських дослідників і, зокрема, Л.В. Таран “Историческая Мысль Франции и России”, та В. Адаурова “Французька історіографія ХХ століття” (Львів, 2001).

Продовжуючи наші роздуми зазначимо, що творчі пошуки істориків не раз призводили до кризових ситуацій в історичному пізнанні. Це породжувало появу постструктуралізму з його епігоном – хаологією, яка відображатиме броунівський рух умів і шукань. Один з її творців – Ж. Баланда вважає, що хаологія в кінцевому рахунку спрямована на вироблення принципів нової впорядкованості. Згадаємо, що Ж. Дерріда також гадав, що деконструкція передбачає подальшу реконструкцію, а ось на реконструкцію деконструктивізм виявився нездатним.

Постмодернізм затвердив децентрованість і гетерогенність як загальну онтологічну домінанту. Його представники влаштували не інакше як купання в ополонці. Вони заявили про руйнування минулого систематики, оголення її й захопилися жвавим пошуком нових принципів. Усі постструктуралісти по-різному сформулювали одну і ту ж ідею.

У своїх роздумах вони стверджували, що немає ніякої історичної істини ні в одному з історичних (історико-літературних творів), а є “велика розповідь”: “метаповісткування” (Ліотар) або “велика домінантна розповідь (Джеймсон). Вони утворюються

проблемним полем, або епістемами, тієї чи іншої епохи. Вони не продовжують одна одну, а змінюються шляхом розривів.

Виходило, що немає ні еволюції, ні становлення, ні розвитку, коротше, ніякої форми процесу, а є “розривна” дисконтинуальність. У такому разі епоха, проблемне поле, “епістема” пишуть рукою історика. Підсумком виявляється якийсь літературний текст, утворений ключовими поняттями, концептами, пучками та згустком ідей, властивими тому чи іншому обрію світосприйняття та розуміння.

Або узяти означені вище прикмети й напрацювання французької школи “Анналів”. Її представники зробили багато корисного стосовно того, щоб перевести стрілки слідом за антропологією на несвідоме, ментальне, стереотипне та “повсякденне”. Йдучи складним шляхом пізнання вони майже порушили тонкий баланс європейського механізму культуроутворення, взаємодії традиційного/інноваційного, колективного/особистісного. Потрібно було знаходити нерв проблеми.

Вчені самобутні, неповторні, які зросли на ґрунті своїх ідей, науковим словом успішно слугували безупинному утвердженню нового. Вони не могли вчасно на мить зупинитися. Справа у тім, що основні передумови постструктуралістського історизму Фуко вже існували у висновках провідних теоретиків школи “Анналів”.

Їх відомі ключові формули – “історія людини без людини” (М. Блок); “майже нерухома історія”, “нерухома історія” (Ф. Бродель) звільняли історію від соціально-побутових, політичних, психологічних змін, від індивідуального, особистісного, від “великих людей”, тобто від випадковості і сягнули у кінцевому підсумку до жорсткого детермінізму, майже копії гегелівського.

І як наслідок особистість/випадковість виявилися відірваними від парності масовість/закономірність. Утім історичне життя є невичерпним. Кризові ситуації в пізнанні, як не дивно збагачували, розширяли, збагачують й розширюють духовні обрії історії, наповнювали й наповнюють її зміст новими ідеями та народжуваними формами.

Отже динамічне розуміння поліваріантного розвитку призводить до того, що “Історія”, будь то історіографічний твір (розуміється тільки, звичайно, не як історико-наукова фактологія, а як динаміка культури в широкому сенсі) або історія культури або

історія літератури (тому вони так гостро цікавили разом із всесвітньою історією, українською літературою спостережливого й проникливого автора цих історій – М. Грушевського), завжди постає свого роду багаторівневим дослідженням. У ньому існують досить складні відносини між рівнями. Власне історія – як поліваріантний розвиток, що відповідає природі об'єкта, і аж ніяк не проста схема, організована накиданими “згори” “універсалами”.

Сучасні українські історики у цьому сенсі лише розгоняють свій інтелект. У нас час відбувається динамічний процес самоорганізації нового антропосоціокультурного простору у світовій історії і культурі та в українській також. Він виробляє свої константи, алгоритми, історико-культурну специфіку, створює свій варіант “простору і часу”. Він формує свій цивілізаційний “історичний хронотоп”, чергову (і не останню) “історичну картину світу”, контексти обставин й свою матрицю історичної феноменології. Але ж існує ще й рівень формування історико-цивілізаційної саморефлексії, “наукового висліду”, що породжує нові вияви й активно впливає на історичну культуру різних моделей історіописання, зображальні плани та й самоосмислення себе у світі тощо.

Утім наш час позначений “постформаціністю” й “постструктуралістськістю”. Кожен грам нової “раціональності” має також забезпечувати конструктивне системне розуміння того, що відбувається, а значить і минулого, і можливого майбутнього.

Або, наприклад, для українських істориків нагальною проблемою є взаємодія й взаємозв'язок між історичною думкою та національною свідомістю суспільства. Історична думка впливає опосередковано й безпосередньо на суспільство. Знайти й пояснити ці багатошарові впливи, авторські відобразити та у своєрідний спосіб “оцінити” усю поліфонічність їх – залежить від майстерності пера історика.

24 річне “побудування” української державності нажалі призвело до війни з Росією. Українська пропозиція не була одностайно зустрінута населенням Криму, частини Луганщини та Донеччини. Україна не змогла облаштувати той “вишневий садок” навіть усім бажаним, не кажучи про тих, хто відверто не хотів цього. Тому навіть у цей неспокійний воєнний час досі існує в українському середовищі ностальгія за радянським мину-

лим, окремі групи населення і навіть частка державних службовців переконані у тому що Майдан “проплачений” США. Блідий образ української пропозиції, роз’їдався тотальною корупцією, низкою зарплатою, хронічним недофінансуванням соціальної сфери, охорони здоров’я, дошкільної, шкільної й вищої освіти, книгодрукування тощо.

Не сприяло й те, що керівні посади займали проросійські налаштовані посадовці. Як результат з початку АТО – частина істориків залишилися в окупованому бойовиками Донецьку. Утім найсвідоміша частина викладачів українського Донецького університету тепер працює у Вінниці.

Тодішня суспільна атмосфера, часті зміни президентів та урядів, лише декларування ними побудови незалежної України, погіршення економічних й суспільно-політичних умов життя українського народу впливали на його свідомість. Давала про себе знати й частина консервативно налаштованого викладацького складу, а окремі історики взагалі вважали, що, наприклад, наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. не було української історичної науки. У цілому тогочасна державна політика виявилася неспроможною.

Також можна ствердити і позитивне – протилежне. Звертає на себе увагу той факт, що частково й сучасні напрацювання українських вчених, історична дидактика у вузах, вивчення в школі історії у своєрідний спосіб вплинули на євромайданівців. Вони також ідеологічно сприяли розгортанню швидкоплинної революції Гідності.

На вулицях, одна з яких носить назву одного з “будителів” і “духовного батька” такої свідомості (вулиці Грушевського), Інститутській і, це симптоматично, розгорталися основні події Майдану. Народ, волонтерський рух і добровольчі батальйони стали не лише на захист держави, але й творцями нової української державності. І знову народництво, націодержавництво М. Грушевського варто сприймати як належне. Воно отримало верх, на відміну від того, що стверджують науковці протиставляючи його народництво (ідеалізація окремої соціальної верстви – селянства) своєму нібито сучасному державництву.

Утім за М. Грушевським – народ, народна маса є і повинні бути альфою і омегою історичної розвідки. Він – з своїми

ідеалами й змаганнями, з своєю боротьбою, успіхом і помилками – єсть єдиний герої історії. Зрозуміти його етап економічний, культурний, духовний, його пригоди, його бажання й ідеали – є мета нашої історії”. Далі учений з прикрістю констатував, що “політично-громадський устрій звичайно не відповідав тим ідеалам. Свій чи чужий він ніколи, чи майже ніколи не був витворений відповідно ним, і громада з урядом стояли один проти одного не тільки в період давній...” [1, 12-13]. Багато українців під цими словами можуть підписатися й сьогодні.

Сучасні, як й окремі історики минулого, закидають ученому недооцінку ним ролі політичних та культурних еліт й їх “державництва”. Яке воно є насправді майданівці вже переконалися. М. Грушевський ще в 1894 р. пророче зазначав, що “самі ті верстви верхні, цілий той устрій державний були народній масі з багатьох поглядів противні”. Учений також констатував, що політично-громадський устрій звичайно не відповідав тим ідеалам” [1, 13]. Перегляду підлягають й інші постулати окремих сучасних істориків стосовно так званого “запізнення” націотворчого проекту українців. Сучасні реалії спростовують подібні погляди.

Потребує глибоко вивчення й проблема сучасної української нації. Українському суспільству з усією ясністю постійно потрібно доносити, що українська нація це: 1) політична (громадянська) сукупність громадян України, незалежно від етнічного походження, мовної чи конфесійної приналежності; 2) етнічна (українська етнонація) – українській етнос новітньої доби, що складає основне населення України та проживає в інших державах.

Цілоком слухними є міркування тих науковців, які вважають, що у сучасних суспільних науках питання про те за яких умов етнічна спільність, етнос трансформується (і чи взагалі трансформується) в етнічну націю залишається дискусійним. Тут зіткнулися різні погляди науковців, які ґрунтуються на відповідних теоретико-методологічних засадах.

Переважає погляд вважати “етнонаціями” етноси модерної та новітньої доби, що намагаються створити або мають власну суверенну державу.

Поки що більшістю вчених підтримана концепція перетворення на етнічну українську націю українського етносу в про-

цесі “національного відродження” ХІХ століття та процесів державотворення ХХ ст.

Після 1991 року етнічна українська нація в межах України є складовою політичної. Можна, тільки погодитися з думкою, що етнічна українська нація є основним елементом етнонаціональної структури українського суспільства, яке складається з етнічної української нації, етнічних менших та етнічних груп з статусом “корінні народи”, представників окремих етносів. Основними компонентами етнічної української нації є традиційний етнічний масив, окреслений етнічними кордонами, що проживають за межами основного етнічного масиву, субетнічні групи, що складаються з етнорегіональних та етнографічних угруповань. Оскільки в Україні національність громадян визначається добровільно, актуальні зміни чисельності етнічної української нації залежать не лише від демографічних і міграційних процесів, але й від змін національної ідентичності населення [2, 364-365].

Все це важливо враховувати при осмисленні сучасних націотворчих процесів, спираючись на Конституцію України 1996 р. де відповідниками української нації є поняття “українська нація” та “українці”. Для громадян України інших національностей живляються поняття “інші корінні народи та національні меншини” (ст. 11). Взагалі маємо дві теорії нації: нація-держава (французька модель, коли формування етнічної спільності пояснюється існуючою політичною єдністю; держава-нація (американська модель, коли існування єдиної політичної спільності пояснюється переважно спільним етнічним походженням громадян окремої держави) і держава-нація. Як робоче можна сприймати поняття нації, як спільності людей об’єднаних певною назвою, символами, географічним та етносоціальним походженням, історичною пам’яттю, комплексом духовно-культурних і політичних цінностей [2, 363-364].

Утім, як узагальнююче, відкриваюче можливість жвавого обговорення та критики попередніх є визначення Ф. Горським, О. Картуновим та Ю. Риманенком поняття “нація”. Воно сформульовано таким чином: “Нація – це “етносоціальна (і не завжди кровно-родинна) спільність зі сформованою усталеною самосвідомістю своєї ідентичності (спільність історичної долі, психології й характеру, прихильність національним матеріальним та

духовним цінностям, національній символіці, національно-екологічні почуття тощо), а також (головним чином на етапі формування) територіально-мовною та економічною єдністю, яка в подальшому під впливом інтеграційних та міграційних процесів виявляє себе неоднозначною, нерідко втрачала своє визначальне значення, хоча ніяк не зникає [3, 108; 5, 363].

Науковцям також потрібно своєю творчістю й діяльністю мотивувати українське суспільство на об'єднання навколо національної ідеї, як духовної основи життєдіяльності нації й системи координат. Вона задає їй світоглядні та цілеспрямовуючі й ціннісні орієнтири. Якщо детальніше, то на побутовому рівні це відчуття й розуміння спільності історичної долі, усвідомлене сприйняття нерозривності генетичного зв'язку нації, держави, особи, власний ідеал народу, що є узагальненим (часто інстинктивним, підсвідомим) уявленням про призначення нації та її місця в навколишньому світі. На політичному рівні – система символів і вольовий імпульс, що виступають духовною основою національних рухів і національної самоідентифікації, стрижень національної ідеології, політичний проект майбутнього нації [4, 361-36].

Учені мають запропонувати й українську візію сучасності. Варто звернути увагу на швидкоплинність сучасної соціальної революції (на початку XXI ст. майже чотири роки) а зараз місяці. Нажаль ще не спостерігається й “історичної революції”.

Ще повільно відбувається звільнення від синдрому своєрідного “термідору” організованого сумнозвісним міністром освіти і науки Д.Табачником щодо скорочення курсів на одного викладача, й вилучення під цим приводом дійсно українознавчих курсів з навчальних планів історичних факультетів і інститутів цього профілю. Утім має місце відставання теоретичної думки політологів, футурологів, істориків та інших суспільствознавців від потреб сучасності.

Новітня Україна, на нашу думку, лише зараз, криваво у війні з Росією, всупереч прогнаним політичним партіям та корумпованій політичній та економічній елітам, (де захищені кордони, боездатна українська армія та ін. атрибути дійсної державності) повільно з непоправними людськими втратами встає на ноги.

Кінематографісти, журналісти, окремі історики (фільми, книги) поволі досягають сьогодення з його агрегатним станом сус-

пільства, коли за кілька місяців відбулася його швидка трансформація і виникла принципово нова історична ситуація, момент діалектичного стрибка. Відбулися зміни в умонострої українського народу, коли зникла пануюча влада а існуюча в силу інерції та корупції не спроможна подолати ні війну, ні важкі соціально-економічні наслідки сучасного стану України.

Науковцям варто усвідомити значно більше ніж до цього. Українським феноменом є те, що половина “російськомовного населення” у тому числі добровольчі батальйони зі зброєю в руках захищають Україну. Феноменом є всеукраїнський волонтерський рух. І лише окремі історики (основна маса призивного віку прикрита імунітетом держави) і то переважно теперішні студенти, випускники боронять незалежність України.

Вчені-історики в дослідженні сучасності на можуть ігнорувати категорію “сенсібілізація” й низку спеціальних методик, які тягнуться за нею, коли досліджується готовність суспільства та його еліти до дійсних змін. “Сенсібілізація”, як складний й суперечливий процес світосприйняття, адаптації суспільства, його окремих членів до нових поглядів, ідей, теорій збагачує дослідника новими аргументами. Вона допомагає глибше проникнути у сутність історичного процесу й сучасних явищ, побачити важливі грані суспільної свідомості, що сприятиме вивченню різних сторін нашого суспільного життя. Це дозволить задовольнити здорову потребу суспільства до життєвих “історій” й побороти рудименти недавнього компрометованого минулого.

Після кожного такої боротьби за історичну істину, на полі битви залишається непереможеним лише один факт: будь-яка теорія являє собою лише окремий аспект прояву багатогранної історичної реальності. І все ж знання цих теорій є ознакою професіоналізму майбутнього історика. Кожна теорія працює, а тому має права на існування. Тепер звертаючись до студентства зазначимо, що і Ваш вибір має завжди реалізуватися. Яку б світогляду позицію Ви на вибрали, правда буде на Вашому боці. А інші будуть з Вами сперечатися саме тому, що й Вони також праві. Будь-який вияв історичної реальності може служити постулатом, відправною точкою історичних галузей знань. У пошуках істини люди завжди намагаються зрозуміти природу світу, історію його існування, вивчаючи ті чи інші її прояви.

Масиви історичних наукових знань створювалися як опис та пояснення тих чи інших історичних явищ. Так виникли наприклад всесвітня історія, національні історії, історіографія, археографія, музеєзнавство та інші спеціальні галузі історичної науки. Це є свідчення того, що природа історії єдина, однак демонструє різні обличчя. Не встигли історики як належить розглянути і пояснити одне обличчя, як тут же з'являється друге, яка не зовсім узгоджується з попереднім і цей процес є безкінечним.

Історики намагаються пояснити різні прояви історичної реальності, щоб усунути протиріччя, однак це здійснюється з великою напругою. У наявності лише один єдиний, не викликаючий сумніву факт, який об'єднує і примирює усі галузі історичного знання – багатообразність й багатогранність форм виявів історичної реальності.

Отже багатоваріантність світової історії є однією з її фундаментальних ознак. Багатоваріантність має початок відліку, подібно нулю на координатній сітці. Будь-які відправні точки різних галузей історичних знань, по відношенню до нього вторинні. Історична реальність, як і історичні знання, мають безкінечні форми вияву. Цей історичний простір як інформаційна структурна матриця утримає усі можливі варіанти опису будь-яких подій.

Стає зрозумілим, що наукове пізнання в історичній сфері з наявністю традицій й новацій у кінцевому підсумку є шаблonom оформленим у відповідні концепції – координатною сіткою висвітлення історичних епох, подія та явищ. Тоді стає зрозумілим, що історична концепція виступає як головний задум, провідна ідея, за допомогою якої обґрунтовується вибір об'єкта, предмета, мети та завдань історичного дослідження. З її допомогою відбувається пізнання, здійснюється первинне формулювання проблеми, аргументація найпринциповіших понять, які в сукупності утворюють чітку пояснювальну схему, своєрідний “каркас” гіпотези історичної або теорії [5, 213].

Якщо підійти ще ширше до тлумачення поняття концепція то воно виявляється у декількох площинах: а) система поглядів на певне явище; б) система опису історичного явища; в) спосіб розуміння, тлумачення якихось, подій явищ, процесів, г) основна

ідея будь-якої теорії; д) система доказів певного твердження, провідний задум, певний спосіб розуміння, пояснення будь-якого явища; е) основоположна ідея теорії, загальний її задум, викладений у конструктивній для практики формі; ж) теорія (ідея), переведена в алгоритм вирішення конкретної проблеми. Як і концептуальність, вона покладена в основу формування мети, завдань розвитку історичного пізнання та історичної науки як загальнометодологічний підхід [6,121].

У кожній точці історичного простору існує свій варіант, який носить подвійну функцію: зовнішню – форма фіксації історичної події, факту і внутрішню – механізм за яким технічно описуються вони. Кожна історична концепція маючи таку подвійність, виявляється ланцюгом причин і наслідків. З розвитком історичних знань одна концепція слідує за іншою. У такому разі сектори пізнання історії виявляються в загальній лінії історичного пізнання.

Уявімо собі, що ми прочитали одну книгу на цікаву для нас історичну тему. На наступний день Ви знову дізналися що є інша книга з цієї тематики. Ще через певний проміжок часу – Ви знайомитесь зі змістом вже третьої – четвертої і т.д. книг цього чи подібного змісту. Ви вже бачите різницю в інтерпретації відомих фактів у цих книгах. І, якщо продовжити, то, наприклад, вже у десятій книжці авторська концепцію виглядає зовсім інакшою ніж у попередніх.

Нарешті виникає спокуса усвідомлення того, що тематика опрацьована й знання міцно увійшли у вашу свідомість. Однак не квапимося з проміжними висновками. Раптом Ви дізнаєтеся, у силі попередньої слабкої поінформованості, що вже ціла група дослідників набагато цілісніше й детальніше ніж Ви сподівалися, вивчили означену проблематику у таких дрібницях й тонкощах лету історичної думки, що усе прочитане Вами є лише часткою знань. Що ж робити у такому випадку – Ви маєте з цього радіти.

З часом приходить зріле усвідомлення того, що лінії історичного матеріалу численні а сам він вже зовсім далекий від того, що був представлений у попередніх десятках і сотнях книг .

У такому разі історична реальність виявляється в своїй багатоманітності саме тому, що число варіантів викладу мабуть безкінечне. Існуюча історична інформаційна структура містить

безкінечну множину потенційних можливостей – концепцій та численну варіативність своїх складових.

Фаховість історика прямо пов'язана з його професіоналізмом. Від того, як він фіксує рух історичного матеріалу під своїм пером, чи клавіатурною комп'ютера залежить упорядкування історичних фактів, їх систематизація та узагальнення з будь-якої проблематики.

Фіксація історичних фактів відбувається у відповідність з тим, що закладено в голові дослідника, тобто в його концепції викладу матеріалу. То, що відбулося в історії, було і є та назавжди там залишиться. А щодо появи все нових знань, то це є переможною ходою історичного пізнання. “Дізнатися як найбільше” – з таким гаслом бажано б щоб пройшли усі роки навчання студента, якій мріє стати фаховим істориком.

Варто зазначити, що до кожного навчального предмету розробляються відповідні програми. Окрім них існують робочі навчальні програми, які охоплюють важливі проблеми курсу.

Наприклад курс “Теорія та методологія історії” (про нього більш детально йдеться нижче) розрахований на 72 години (18 – лекційних, 10 семінарських, 20 – індивідуальної, 24 самостійної роботи) і завершується заліком. До кожного семінарського заняття й програми додається список літератури та перелік завдань для індивідуальної роботи й залікових питань. Змістовним модулем 1 є аудиторні заняття, які складаються з тем лекцій і тем семінарських занять. Самостійна та індивідуальна робота вже є змістовним модулем 2.

Отже відвідування лекцій, участь у семінарських заняттях, самостійна робота поєднана з індивідуальною – підвалини кредитно-модульної системи навчання. Майбутні випускники-історики це частинка кадрового потенціалу історичної науки. До його складу також належать дослідники-пошуковці, дослідники-науковці, які не лише вивчають, але й описують певні аспекти історії.

Професіоналізм історика виявляється у тому, як усе взяте до розгляду правдиво висвітлити, або принаймні частково прислужитися осмисленню певної проблематики, тобто матеріально (письмово) реалізувати власну концепцію. У той же час сучасна наукова історична думка постійно перебуває у русі. Вона сягає

того, що поняття істини у старому “доброму” значенні змінилося концептом сенсу. У розумінні того що смислів безліч, рівно стільки, скільки традицій, варіантів культур і цивілізацій, як і наукових варіацій людського знання у тому числі й історичного.

Деякі вітчизняні історики вважають, що можна вибрати будь-який з варіантів концептуалізації історії, лише б він не був внутрішньо суперечливий. Зазначене нерозривно пов’язане, не лише з пошуком представниками української соціогуманітаристики свого робочого місця в цеху світових істориків, але й із репрезентацією української пропозиції.

Утім в конкретно-історичній площині найбільше широке пізнавальне поле відкривається, тоді, коли ми зробимо ставку не на якийсь один “ідеальний конструкт”, фактично обраний і привілейований “сенси”. Він мабуть потрібний. Однак, поряд з чисельними іншими, утворить світову єдність, цілу серію основних культурно-цивілізаційних “типів” або “смислів” та “сенси”.

Мабуть варто спрямувати інтелектуальні зусилля на вивчення їх взаємодії та співвідношення на всесвітньому полі історичної науки. У такому разі ми, відповідно, можемо отримати серію “великих історій”, що відбивають і втілюють смисли різних культурно-цивілізаційних утворень. Серію “малих історій”, серію ще менших, локальних, поодиноких і т. п. Сьогодні в умовах реальної культурної багатополарності світу, що протистоїть уніфікуючій глобалізації, зростаючої культурної багатомовності, до якої підключається й Україна та ті цивілізації які раніше мовчали, цей вихід більш перспективніший. У третьому тисячолітті світ мислить не тільки “лівим” і “правим” півкулями (Захід – Схід).

Наукове співтовариство шукає евристичні можливості для повновартісного осягнення історичних процесу та його явищ. У цьому сенсі депо зроблено. Йдеться про постструктуалізм, котрий розглядає історичний дискурс як самостійний культурний феномен. Він уособлює розуміння історії як культурний процес і семантичне поле, здатних утворити системи особливих багатозначних образів-понять. Останні є за змістом – символи, які можна застосувати до висвітлення соціально-історичного та культурно-історичного процесу. Характеристику таких виявів, як й нових інтелектуальних складових також доцільно продовжити.

Утім сконстатуємо, що історія це частина культури, частина цивілізаційної парадигматики, причому частина активніша. Вона ізоморфно відбиває її риси і впливає на культуру, і тільки в такій якості сьогодні, можливе оновлення наукового жанру історіопису з безліччю його інтерпретацій. При цьому культура з її феноменологічним розмаїттям оперує не абстракціями, а множинністю локальних варіантів. Тому можливо висвітлювати історію за допомогою сенс-генетичного підходу розкриваючи механізми формування множини “картин світу”.

За великим рахунком шлях естафетної лінії розвитку людської цивілізації істориками має представлятися набагато складнішим і значно варіативнішим ніж до сьогоднішнього. Зазначене не суперечить лінії наших роздумів спрямованих на системне осмислення та пізнання минулого людства з одночасним пошуком нових джерел, розвитком нових технологій, за допомогою яких відкривається можливість перегляду вже у новому світлі старих джерел.

У сучасній українській історичній науці проблема концептуалізації, подолання традицій попереднього історіописання є актуальною й вимагає парадигматичних підходів, особливо до Нової історії, Нового часу, Модерної доби. Такі інтелектуальні настрої, пов’язані із концептуалізацією минулщини переслідують багатьох істориків, у тому числі автора цих рядків.

Утім повернемося до наших розмислів, щодо індивідуальних форм наукової творчості. Якщо деталізувати їх, то застосовуючи, архівний, джерельний матеріал, надбання історіографії історик намагається випромінювати свою розумову енергію. Він це здійснює для того, щоб образно мовляючи “підсвітити” отриманими знаннями певний сектор історичної проблематики, а потім увесь простір історичної концепції. Він намагається заповнити текст фактичним матеріалом. І як наслідок – розумова рефлексія відбувається згідно запланованого сценарію.

Одночасно зазначимо, що розум думає: “Я наперед спланував, прорахував, мені краще знати що для мене краще. Будь-яке відхилення від сценарію у такому випадку може сприйматися як невдача. А тепер уявімо собі, що наскільки полегшиться свідомість, коли розум знизить свою важливість і визнає право на існування відхилень в сценарії. Це призводило до появи нових істо-

ричних концепцій. І, одночасно, так відбулося у більшості випадків з пострадянськими істориками.

Внутрішня боротьба яку вони вели з собою а саме: залишатися на вже готових вивірених методологічних позиція, з своїм капіталом (підготовленими в радянські часи монографіями, численними статтями, отриманими званнями, нагородами) чи разом відкинути це, намітити шлях для ознайомлення та досягнення існуючих в світі історіософських та методологічних засад, які до того ідентифікувалися як “буржуазні фальсифікації”. Це дорівнювало вибуху в корі головного мозку. Не кажучи про те, що потрібно буде усвідомити й оволодіти понятійним апаратом та новою термінологією. Мало відбутися, образно кажучи, духовне прозріння раба.

У такий складний історичний момент важлива була переорієнтація майже всієї української інтелігенції на пошук шляхів до правди. А перед очима стояли власні умови праці “відтяти голови” попереднього покоління, крах багатьох творчих задумів, трагічна доля істориків побратимів по перу сплюндрованих тоталітарним режимом. А якщо нижня планка рівня свідомості історика, як і у більшості людей завищена, тоді виникає дуже багато проблем з переорієнтацію історика. Не кожен з них має “хоробре серце”.

Істориків не раз мучили й мучать роздуми про доцільність своєї творчої праці. У цьому вони непоодинокі. Наукова спільнота взагалі часто задає собі запитання щодо вартості своїх напрацювань, особливо тоді, коли вони втрачають дійсну науковість. Таке часто буває на зламі епох, коли загострюється боротьба світоглядів, активізується діалектика думки, лунає голос історичної правди, утверджуючи мотиви торжества обов'язку та з'являються інші думки.

Більшість тих, які переорієнтувалися зайняли фігуру замовчування результатів своєї попередньої діяльності, своїх попередніх праць й майже вилучали їх зі списків своєї наукової бібліографії. А “хоробре серце” подолавши маніакальну здатність розуму все тримати під контролем, його закодованість попередньою ідеологією, перетворювати життя в суцільну боротьбу з “буржуазними” течіями, не боїться визнати попередні помилки.

Учений такого типу послабив здатність свого розуму все контролювати, перемістив центр уваги з контролю на спосте-

реження, дав шанс ситуації вирішитися без активного втручання або протидії.

На наше переконання, відмовившись від контролю історик отримає ще більший контроль над ситуацією переорієнтації, ніж раніше. Він здав себе в оренду новим методологічним течіям, засобам історіописання і у підсумку – виграє. Не обтяжений минулими методологічними постулатами, він, вже з оновлених позицій, осягає історію, викладає студентам навчальні історичні дисципліни. Виникає певна якість у важливій сфері, якою є викладацька та наукова творчість. Ще один важливий аспект – відмова від будь-якої спроби сконструювати умоглядні моделі і, одночасно, стремління до удосконалення або перегляду усталених формальних правил інтерпретації історичних джерел.

На наш погляд, саме у такому напрямку має створюватися світова та у її контексті українська, як національна версія історій. Наші роздуми вважаємо, що кореспондуються з сучасними поглядами окремих дослідників. У цьому сенсі продуктивним є звернення, наприклад, до такого питання як українські ідентичності та історіографічні рефлексії Е. Сміта, Я. Дашкевича С. Плохія, В. Потульніцького та інших дослідників.

Утім процес ідентифікації українських істориків, не зважаючи на певні складнощі у більшості вже відбувся, (але є ще ті з роздвоєною душею, які марно сподіваються повернення до минулого щоб знову одягнути плащ Командора). Однак таких стає все менше. Для них не є актуальним пошук відповідей на запитання: Як писати українську історію та викладати її? Однак воно є актуальним для багатьох інших, які чисельно переважають.

Маємо у розпорядженні певний масив публікацій від казенних фейлетоністів до маститих й авторитетних істориків. До останніх, зокрема належить, відомий історик, історіограф та архівознавець Я. С. Калакура, який ясно заявив що він належить до того покоління українських істориків, яке професійно та ідейно почало формуватися в добу хрущовської “відлиги”, критики культу особи Сталіна, яке повірило деклараціям тодішніх партійних лідерів про те, що повернення до теорії і практики сталінізму не буде. Ми боляче переживали і були глибоко розчаровані, коли просталінським силам вдалося взяти реванш,

повалити М.Хрущова, встановити авторитарний режим і відновити репресії супроти інакше думачих” [7, 3].

Далі учений окреслює умови формування історичної свідомості, вплив істориків-учителів, горбачовської перебудови на неї, злам залізної завіси з західним світом, ознайомлення зі спадщиною дореволюційних істориків, з української еміграції, особисті знайомства та ін. Автор самокритично переглянув свої власні публікації з історіографії 1970-1980-х років, відмежувався від пануючих тоді політичних ідеологем, які накидалися історичній науці [7,5].

Зміна історичної свідомості вченого відбилася на розробці виданого 2004 р. курсу лекцій з “Української історіографія” (2012 року маємо вже друге видання), на котре посилаємося й на інші наукові та дидактичні напрацювання Я.С. Калакура.

Головне, що йдеться про духовне очищення і покаяння за власні помилки. Тут ми торкаємося такої тонкої матерії, як внутрішній світ історика.

Також зазначимо, що у частини людей почуття внутрішньої важливості настільки гіпертрофовано, що вони намагаються навіть у дрібницях настояти на своєму. Щодо свідомості, то Ярослав Степанович зробив свій вибір. Він відпустив ситуацію і надав право бущим подібним компартійним “прокурорам” у науці плескати руками по воді. Цьому ученому принесло задоволення те, що він піднявся на щабель вище, отримав підтримку і знову завоював авторитет у науковому середовищі.

Він перемістив свою історичну і взагалі свідомість з контролю на спостереження і мав та має душевний комфорт під час прийняття свідомих рішень. На сьогодні ученому належить більш як 350 праць. Його здобутки високо оцінюють сучасні науковці та автор цих рядків. Вони є перспективним рецептом для майбутніх науковців.

У процесі відновлення державної незалежності України Я.С.Калакура не тільки переглянув методологічні засади, але й перейшов від осягнення проблемно-тематичної історіографії до загальної. Цьому сприяла як принципово інша історіографічна ситуація, утвердження нової парадигми української історіографії, так і його педагогічна діяльність, пов’язана з освоєнням нових лекційних курсів, а саме: “Загальна історіографія” (зародження і

основні етапи розвитку світової історичної науки та історіософії) та “Українська історіографія”.

Опрацьовуючи ці курси, забезпечуючи їх читання в студентській аудиторії, професор зосередився на дослідженні українського і зарубіжного історіографічного процесу, опублікував численні розвідки присвячені теорії, історії та методології історіографії, національним традиціям української історичної думки, її періодизації.

Наукові погляди ученого на українську історіографію набували дедалі чіткішого національно-державницького спрямування, що знайшло втілення у названому вище ґрунтовному курсі лекцій “Українська історіографія”.

Отже вагомим є й історіографічний доробок ученого. До такого належать: а) з’ясування теоретико-методологічних засад української історіографії, розробка її категоріально-понятійного апарату, наукової періодизації; б) дослідження внеску провідних істориків у збагачення української історіографії; в) розгляд історіографії окремих періодів і визначних подій української історії; г) розробка структури історичної науки, понятійно-термінологічного апарату, її методології та періодизації.

Залишаючи цей сюжет значимим, що будь-який історик з метою самореалізації, вибору реальних можливостей у критичних, граничних ситуаціях, коли йдеться про певні (остаточні чи проміжні) підсумки життя, долає індивідуальний страх та відчай.

Подібні психологічні імпульси несе суспільство в цілому, політичні, соціальні, економічні, ідеологічні структури й соціальні інститути. Долаючи їх учений виходить ще на вищій щабель світосприйняття та методологічно ієрхаризованих мереж звитяг.

Утім амбіції істориків всеосяжні від вивчення глобальної історії й історії світових цивілізацій, морфології світової історії міфогеографії, всеосяжності пам’яті, її соціальних меж, у тому числі колективної й історичної суспільної користі історії, нового розуміння людини в історії, її теорії, часу – до антології, історіології цивілізації її процесу й соціальної та економічної еволюції.

Вони натхненно вивчають питання культури, психоісторії й психологічних типів та групових фантазій народної історії, династій, родини, антології людської деструктивності, циклів національних історій, історії кілометрії, мікроісторії, соціальної

історії, історії повсякденності, її простору у світовій культурі історичної уяви, сенсорної структури повсякденного світу, “нової нової історії”, “нової локальної історії”, “викликів” і “поворотів” її такий перелік можна продовжити.

Допитливий розум учених осягає ознаки й сутність криз історичної думки та науки і генерує “нові підходи” до історіописання, розглядає питання історіографічного плюралізму, квантитативної чи серійної історіографії, перспектив соціогенетичних і психогенетичних досліджень, аналітичних і наративних підходів до соціальної історії, біографій, біоісторіографії, культури безмовної більшості, поліморфної синхронності, анатомії людської деструктивності та політичної історії.

Учені намагаються з’ясувати виклики постмодернізму, сенс гендерної історію, історії сексуальності, ідентичності людини, людини – тексту – семісфери – історії, зміст поняття “криза історіографії”, сутність соціології текстів та історії писемної культури, історії ідентичності тощо. Усе це та інше засвідчує інтенсивний творчий розвій історичного пізнання, який постійно ускладнюється завдяки творчим пошукам істориків.

Знайти свій шлях є надзавданням молодого історика як науковця.

Ця ситуація має ще й дидактичний вимір. Для викладача вузу важливе значення має ціннісне ставлення до особистості студента. Потрібно знайти, підтримати, розвинути людину в людині й закласти в неї механізм самореалізації, саморозвитку, саморегуляції, самозахисту, адаптації, самовиховання та інші складові необхідні для становлення самобутнього особистісного й гідного людського образу життя. Ваги набуває діалог між студентом та викладачем.

Діалогічності, окрім традиційних форм навчального процесу, також сприяють історичні гуртки і їх уміле проведення. Предметом обговорення, наприклад, на засіданні гуртка можуть бути будь-які питання пов’язані з накопиченням історичних знань, як сукупності ідеальних образів, що відображають історичні явища та процеси об’єктивної дійсності.

У силу того, що рушієм історії є люди, людство в цілому змістом історичних знань виступає мультибагатогранна дійсність у найрізноманітніших природних, конкретно-історичних й часових умовах та проявах.

Самі знання виступають охоронцем історичної пам'яті у найчисельніших проявах науково-технічних, кібернетичних, суспільно-політичних, національних, духовно-культурних, економічних та інших. Історичні знання ґрунтуються на джерельній базі, застосуванні нових методів дослідження, джерелознавчій критичі. У свою чергу й історіографія, як маркер історичної науки, що ставить її здобутки на службу науковому знанню, виконує не лише роль постачальника соціально-історичної інформації а й свою культурно-перетворювальну функцію, спіраючись на певне коло джерел.

Учені досліджуючи будь-яку проблему стикаються з тим, що є *історичне* й *історіографічне джерело*. В практику увійшло розуміння того, що кожний історичний текст є водночас й історіографічним – продуктом конструювання особи без відносно того усвідомлює вона це чи ні.

До визначення змісту, сутності й особливостей поняття “історичне джерело” зверталися А.А. Шльоцер, М.М. Кармазін, В.О. Ключевський, Ш.В. Ланґруа та Ш. Сеньобос, Е. Бергейм, В.С. Іконников, В.Ю. Данилевич, С.Ф. Платонов, М.І. Карєєв, О.С. Лаппо-Данилевський, В.І. Пічета, Г.П. Саар, С.М. Биковський, М.М. Покровський, М.Я. Варшавчик, М.М. Тихомиров, О.Д. Люблінська, М. Блок, В.І. Стрельський, В.П. Данилов та С.Й. Якубовський, І.Д. Ковальченко, В.О. Дмитрієнко, Л.М. Пушкарєв, Г.М. Іванов, О.П. Пронштейн та інші учені-історики та науковці. Вони не раз, наводячи формулювання різних авторів, сама привносять в понятійну скарбничку нові суттєві ознаки.

Науковці мають у своєму розпорядженні чотири основні підходи до визначення природи та самого поняття історичного джерела. Серед них а) *позитивістський*, який ідентифікує джерела як пам'ятки минулого, котрі містять інформацію про історичні події та явища; б) *марксистський*, який бачить історичне джерело продуктом певних суспільних відносин; в) *культурологічний* у якому історичне джерело виступає явищем культури; г) *неокантіанський*, основною історичного джерела вважає насамперед продукти індивідуальної людської психіки [8, 66].

З методологічної точки зору три перші визначення мають онтологічну, а четвертий – пізнавальну спрямованість. Це

засвідчує дискусійність й певну остаточну невизначеність поняття історичного джерела. Однак, наразі, може виникнути й запитання чи взагалі потрібна така визначеність?

Судячи з існування множини визначень історичного джерела кожен учений має рацію. Й навіть застосувавши, як іноді пропонується системний підхід чи можна сподіватися на остаточне всебічне визначення історичного джерела. Скоріше всього – ні. І не в силу того, що історичні джерела ідентифікують з такими назвами, як “пам’ятки”, “матеріали”, “продукти”, “сліди минулого”, “носії історичної інформації” та інше, а скоріше із постійним зростанням історичного самоусвідомлення науковості цього поняття.

Той, хто фахово займається зазначеною проблематикою намагається також запропонувати своє визначення цього поняття. Наприклад як це зробила О. Богдашина наголосивши, що найбільш придатний є термін “носії історичної інформації”. На її переконання історичні джерела – це результати людської діяльності, які містять у собі як правило безпосередню історичну інформацію, тобто які виступають носіями інформації про історичні події та явища; водночас самі виступають як пам’ятки матеріальної та духовної культури епохи, в яку вони були створені [8, 67].

Знавці тут же вступають з нею в полеміку і мабуть також будуть у чомусь праві. Отже, на наше переконання, кожний приріст історичних знань розширює змістовну наповненість поняття “історичне джерело”. І скоріше в майбутньому поняття видозміниться, наприклад враховуючи швидкозростаючу за обсягом, однак не досить якісну одиницю історичного джерела електронного походження мережі *Интернет*.

Джерела історичні виступають комплексом пам’яток минулого, носіями історичної інформації, що становить джерельну базу історичної науки в цілому та її окремих розділів (Історія стародавнього світу, середніх віків, нового та новітнього часу, історії окремих суспільств, держав тощо) а також конкретно-наукових досліджень (монографій, дисертацій, статті тощо) [9, 110].

Світова історична думка не раз осягала зміст джерел та фактів. Археографи виділяють джерела архівознавства, вербальні, документальні, зображальні, комплектування архіву, масові,

оповідні, писемні, речові й означили джерелознавчий підхід в архівознавстві. З поняттям “історичне джерело” безпосередньо пов’язане й поняття “історичний факт”.

Наприклад польські історики розглядають сутність історичного факту у декількох аспектах: а) факт, як фрагмент історичної дійсності, який перебуває в певних просторово-часових межах і є матеріальним утіленням; б) явище реальної дійсності, що об’єктивно існує; в) самостійне суспільно-історичне джерело; г) факт, те, що реально існує на противагу різним вимислам і фіксаціям; д) будь-який прояв життя людини; наукова конструкція [10, 132].

Отже в історичній науці є різні визначення поняття “історичне джерело”. Але спільним у них є визнання історичним джерелом усього, що відображає розвиток суспільства і є основою для його наукового пізнання. Мається на увазі усе, що створене в процесі людської діяльності і несе інформацію про різноманітні сторони життя.

Взагалі історичне джерело – це носій історичної інформації, що виник як продукт розвитку природи та суспільних відносин і відображає той чи інший бік людської діяльності. Речові, писемні, фольклорні, народно-звичаєві, лінгвістичні та інші реліквії з минулого ще прийнято називати історичними пам’ятками.

Історичні джерела мають різноманітні види і форми. Вони дійшли до нас як цілісними, тобто такими, якими були створені, так і ушкодженими, у вигляді фрагментів окремих документів, руїн давніх міст і будов, залишків городищ, прикрас, посуду тощо. За допомогою історичних джерел історик вивчає минуле, тобто історичний процес. Але кожне джерело відображає лише окремі фрагменти історичної дійсності й обмежене обсягом історичної інформації, що спричиняє певні труднощі у реконструкції цього минулого.

Історичні джерела мають спільні та відмінні властивості. Спільними властивостями є такі: а) всі пам’ятки – свідки своєї епохи, свого періоду і відтворюють лише певну грань буття минулого часу; б) кожне історичне джерело, зокрема писемне, взяте окремо, є обмеженим в об’єктивності відображення історичної дійсності, оскільки його творцем була людина із суб’єктивним баченням і сприйняттям реальності свого часу; в) інформація, яка міститься в джерелі, може мати відкритий і прихований

характер, що виявляється дослідником через зіставлення багатьох джерел; г) прихований характер інформації, властивий джерелам, створює ґрунт для безкінечного творчого пошуку історика навіть у разі вивчення проблем, до яких уже неможливо залучити нові джерела.

Історичні джерела класифікують на основі їх особливих та відмінних ознак. Відповідно до завдань історичного дослідження можливе використання різних, за певними ознаками класифікаційних систем. Залежно від того, чи несуть історичні джерела історичну інформацію безпосередньо, чи опосередковано, їх поділяють на дві великі групи. До першої групи джерел за цією класифікацією належать релікти історичної дійсності: знаряддя праці, зброя, посуд, прикраси, руїни міст і фортець, храми, берестяні грамоти, законодавчі акти, що свого часу мали юридичну силу, історичні пісні, думи тощо. Усі релікти були витвором свого часу, мали цільове призначення, відігравали певну функціональну роль, вони безпосередні свідки епохи.

До другої групи джерел належать ті, які подають історичну інформацію опосередковано. Це оповіді, розповіді про події минулого. У такому випадку між історичною подією, явищем, фактом і сучасним дослідником стоїть автор джерела, який описував свій час так, як ми намагалися це представити у “Передмові” до цього видання.

Такі джерела прийнято називати наративними (розповідними). До них варто відносити літописи, життя святих, описи іноземних авторів та мандрівників, які перебували в Україні, мемуари, в тому числі спогади, щоденники, біографії, листування тощо.

Разом з тим є загальноприйнята класифікація джерел з історії України за типами і видами. Класифікація джерел за типами стосується всіх джерел. Класифікація джерел за видами стосується лише писемних пам'яток. Тип об'єднує джерела, які однаковим способом кодують і зберігають історичну інформацію. Виділяють такі типи історичних джерел: письмові, усні (думи, пісні, перекази, прислів'я тощо), речові, етнографічні (можуть бути речові, письмові, усні), лінгвістичні, фонодокументи, фотодокументи тощо.

Окремі дослідники виділяють ще й такі типи історичних джерел, як твори художньої літератури та мистецтва. Класи-

фікуючи історичні джерела за типами, необхідно дати їх стисло характеристику, навести конкретні приклади джерел з світової історії й історії України, які належать до того чи іншого типу. Варто також звернути вагу на те, чи поділ джерел за типами свідчить про відмінності в їх походженні, способі творення, формах і ознаках.

У курсах з всесвітньої історії, історія України предметом вивчення є насамперед писемні джерела. Їх класифікують за видами. Види об'єднують сукупність писемних джерел, що характеризуються однаковістю своєї форми (структури), відрізняються походженням і призначенням під час створення. Одні види існували триваліший, інші коротіший час, деякі (наприклад, законодавчі акти) відображали весь період вітчизняної писемної історії.

Виділяють такі основні види писемних джерел, зокрема з історії України: літописи, законодавчі акти, діловодна документація, приватні акти, статистичні джерела, періодична преса, документи особистого походження (мемуари, спогади, щоденники, листи, автобіографії), літературні пам'ятки публіцистика і політичні твори тощо.

Висвітаюючи цей аспект питання, необхідно навести конкретні приклади джерел з історії України, які належать до різних видів, показати їх значення. Разом з тим варто підкреслити, що є джерела, яким властиві ознаки кількох видів одночасно. Але видова ознака не визначає пріоритетність чи другорядність того чи іншого джерела. Першочергове значення має історична інформація, яку містять джерела різних видів. Враховуючи, що джерело обмежено відображає історичну дійсність, історики прагнуть використати всі доступні джерела.

Писемні та інші джерела поділяють також на масові й унікальні. Масові – це ті, які відображають однотипні, одноструктурні явища, що часто повторювались. Як правило, і кількість джерел, що відображає масові явища, велика. До унікальних історичних джерел належать пам'ятки, що містять інформацію про важливі історичні явища, події та процеси минулого і знайдені, або зберігаються в одній або кількох редакціях.

Сучасний дослідник опрацьовуючи будь-яку проблему ставить перед собою принаймні декілька завдань: досягнути внутрішні і зовнішні впливи на формування історичної думки; проаналізувати інфраструктуру історичної науки (матеріально-виробничу, соціально-інституційну та персональну); з'ясувати стан соціокультурної системи (специфіка суспільства, системи суспільних відносин, суспільної свідомості, культурні національні та інші традиції).

Отже *джерело історичне* – а) матеріальний або духовний носій інформації про минуле; б) носій інформації про історичний процес, використовується задля історичного пізнання; в) слід історичного процесу або слід матеріального й духовного життя та діяльності людини, людства в часі та просторі [12, 358].

Більшістю джерелознавців підтримується думка про те, що джерельна інформація поділяється на актуалізовану, потенційну і, за змістом, на економічну, політичну, культурну та особисту [8, 69]. Як масив джерела формують свою базу. Ця джерельна база завжди більша ніж реальна і поділяється на первинні рівні: а) первісну або початкову джерельну базу; б) реальну.

Варто зазначити, що трьохрівневий поділ джерельної бази запропонував М. Ковальський. У його розумінні існує: 1) первісна (початкова) джерельна база, яка формувалася у той час, коли відбувалися події, що відображені у тогочасних джерелах, або близького до нього. Це найбільш повна та репрезентативна база джерел; 2) джерельна база, що збереглась і дійшла до нашого часу і є реальною базою а та її частина, яка ще не стала відомою дослідникам і ще не введена у науковий обіг може вважатися потенційною джерельною базою; 3) вже виявлена джерельна база, введена до наукового обігу шляхом певних, корпусних або часткових публікацій, використання регестів, а також завдяки цитування, згадування, посилання із зазначенням науково-довідникового апарату (легенди) в опублікованих наукових працях – в монографіях або у періодиці та неперіодичних виданнях [11, 263].

О. Богдашина вважає, що первісна база завжди більша ніж реальна. Тому що у результаті стихійних лих, війн, революцій, неправильного зберігання або цілеспрямованого знищення частина джерел гине. Реальна джерельна база поділяється на

актуалізовану (джерела введені до наукового обігу через археографічні публікації або цитування у наукових працях) та потенційну (джерела ще не досліджені істориками) [8, 70].

За видовим принципом виокремлюють певні їх групи: міфи, легенди, перекази; аннали, літописання, хронічки; узагальнюючі історичні праці: монографічні дослідження (опубліковані та рукописні книги), брошури, статті; науково-популярна й навчальна література; джерельні публікації (тією мірою, якою вони відбивають певний рівень розвитку наукових історичних знань; матеріали наукових конференцій, з'їздів, симпозіумів, “крутих столів” тощо; науково-популярна та довідкова література, публіцистичні твори істориків, критико-бібліографічна література, біобібліографічні довідники, бібліографічні огляди історичної літератури, рецензії на наукові дослідження і навчальну літературу; матеріали, що відображають творчий шлях і досвід визначних учених; документи, що відображають організаційний бік розвитку історичної науки, публіцистику, джерела політичні, ідеологічні та ін. [9, 111-112].

Джерело історіографічне – а) текст нарративного чи документального характеру, який містить інформацію про минулі події та явища і являє собою результат свідомої пізнавальної діяльності суб'єкта у певних соціально-культурних обставинах; б) носій інформації про історичний процес, уведений у науковий обіг; в) носій інформації, що відбиває специфічні історіографічні факти, ті що містять відомості з історії історичної науки, про важливі події і явища її розвитку, про осіб, осередки, течії, напрямки, школи, які існували і існують в історичній науці, які збагатили й збагачують історичні знання [11, 359-360].

Джерела історіографічні є види джерел, що відбивають історіографічні факти, тобто факти з історії історичної науки, суспільних умов розвитку історичної думки, процес природошування історичних знань, місце історичної науки в суспільному житті, у формуванні історичної свідомості людей [9, 111].

На нашу думку до розряду історіографічних джерел варто віднести і *джерела історії історіографії*. Вони мають свою специфіку пов'язану з історією історіографії. Вона ще не набула особливої популярності серед науковців, однак варта того, щоб на неї звернути особливу увагу. Це потрібно з огляду на те, що низка

вчених усе частіше присвячує свої наукові праці оглядовому вивченню загальних тенденцій перебігу світових історіографічних процесів. Вони також значну увагу приділяють його локальним проявам від давнини до сьогодення і майже впираються своїм предметним полем в лакуну історії історіографії.

Утім це тема окремого розгляду. Все ж особливою сучасного трактування історіографічного джерела є звернення уваги на те, що таким його видом є текст наративного чи документального характеру, який містить інформацію про минулі події і явища та постає як результат свідомої діяльності суб'єкта у певних соціально-культурних обставинах.

На таких позиціях стоїть, зокрема, Л.Зашкільняк артикулюючи увагу на тому, що у такому випадку кожний історичний текст є водночас і історіографічним, тобто таким, що є продуктом творчості (конструювання) особи, незалежно від того усвідомлює вона це чи ні. Кожний текст, – продовжує учений, – у відкритій (експліцитній) чи прихованій (імпліцитній) формі містить і зберігає інформацію про світогляд творця тексту, його уявлення про минуле і способи його пізнання, соціокультурні орієнтації, середовище тощо. З метою виявлення авторських поглядів, здебільшого прихованих за понятійно-категоріальним апаратом і оціночними судженнями, необхідно вміти “розшифрувати” такий текст, а також віднайти у джерелах соціально-культурні та ідеологічні інспірації дослідника [13, 14-15].

Варто зазначити, що ще у 1960-х рр. засновник московсько-тартуської семіотичної школи Ю.М. Лотман у своїй концепції тексту вважав, що будь-який текст є семіотичною (знаковою) моделлю, що виконує когнітивну (пізнавальну) і комунікативну функції. Саме текст, за словами вченого, об'єднує елементи мови і формує їх у змістовний ряд. Кожний знаковий ряд виступає культурним кодом, який поєднує у собі колективний та індивідуальний досвід [13, 225].

Як зазначає Л.Зашкільняк, принаймні часткове розшифрування цього коду можливе лише за умов проникнення у культурний контекст, в якому народився цей семіотичний ряд і його розуміння [13, 225]. Ю.М. Лотман своїми дослідженнями подав зразок проникнення у культурний світ творців російської літератури і науки XIX ст. Його дослідження ґрунтувалися на

детальному описі різниць між “світом автора джерела” і світом історика-інтерпретатора.

Учений також зазначав, що історія є пам’ять культури, вона не лише слід минулого, але й активний механізм сучасного. Процес діалогу автора та інтерпретатора відбувається в порожнечі: вони обидва учасники діалогу, партнери і в інших аспектах, зокрема, відкрити для вторгнення ззовні нових текстів а самі тексти завжди приховують в собі можливість все нових інтерпретацій [13, 225].

Ще більше поглиблюють сутність історіографічних джерел думки й роздуми Єжи Топольського [14] стосовно того, що історичну нарацію можна розглядати принаймні в трьох площинах.

Відомий учений свого часу наголошував, що по-перше, її можна аналізувати як результат праці історика. Водночас дослідник цього результату (історіограф, методолог, філософ історії, інший історик) тлумачить його як текст певного типу, чия поява і структура (суть) він мусить пояснити, наскільки всебічно у міру можливості. Таке пояснення може бути, наприклад, проникненням в інтелектуальні, емоційні чи суспільні механізми “виробництва” історіографічного тексту. Цей же автор зазначає, що другим контекстом дослідження тексту може бути контекст літературний. У цьому сенсі історіографію розглядають як “літературу” відповідного періоду. Третім контекстом є філософський контекст.

Утім студентам варто прикласти значні інтелектуальні зусилля для того, щоб поглиблено усвідомити роздуми вченого. Вони спрямовані на те, щоб показати у який спосіб може бути проведено дослідження історіографії окремого питання. У цьому сенсі дослідників цікавить контекст нарації, тобто її емпіричне дослідження, в ході якого слід використовувати і досягнення аналітичної філософії, і пошуки наративістичної філософії (зокрема постмодернізму, в тому числі деструктивізму), і теорії літератури.

Для емпіричної інтерпретації історичної нарації важливими є деякі результати наративістичної рефлексії відсутні в аналітичній філософії. Єжи Топольський звертав увагу на два головні підходи. Перший – це відмова від трактування мови як нейтрального посередника (інструменту), що нібито дозволяло говорити

про позамовну дійсність або відобразити цю дійсність. Після лінгвістичного повороту мову вже не можна трактувати як прозору структуру, розташовану між дослідником та дійсністю. Ми розуміємо мову не як інструмент, що уможлиблює “об’єктивний” опис реального світу, а як інструмент, необхідний для конструювання образів світу.

Другою істотною новацією наративістичної філософії, є тлумачення історичної нарації як певної текстуальної цілості, котру не можна звести до речень, що надаються до аналізу за допомогою логічного інструментарію. В історичній нарації істинність чи неістинність окремих тверджень про історичні факти – це не те саме, що істинність чи неістинність наративної цілості.

Ежи Топольський також наголошував, що дослідники зважаючи на це виділяють в історіографічному тексті три шари. Перший шар – інформаційний та логічно-граматичний. Це свого роду “кістяк нарації”, або той фактаж, на який спирається автор при конструюванні свого бачення минулого. Другий шар – переконливий або риторичний. Цей аспект історичного тексту особливо складний, оскільки риторика, використовуючи дуже різні шляхи, має впливати не лише на розум, а й на емоції та неусвідомлені процеси. У композиції історичного тексту, з погляду переконуючого ефекту, основне значення має відбір фактів, побудова ієрархії та пов’язана з цими прийомами періодизація. Те що відбираємо до нарації, і яку ієрархію з цього будемо, залежно від запланованої переконуючої мети, може дати в результаті багато різних нарацій [14, 180].

Учений також зазначав, що окрім логічної, граматичної та риторичної структур, історична нарація містить не артикульовані елементи. Це третій шар історичного тексту – теоретично-ідеологічний. Ці не артикульовані загальні поняття, що з них складається бачення світу й людини, репрезентоване певним істориком, а також його баченням минулого, утворюють систему, що керує нарацією, тобто визначає форму логічно-граматичного і переконуючого (риторичного) шарів.

Ці глибинні основи нарації визначають, те, що знайде місце в інформаційному (логічно-граматичному) шарі, а також містить, на переконання історика, його увлечення про світ і про те, як він

має бути влаштований, а також про минуле [14, 114]. Від нього залежить відбір відомостей, що становлять стартовий майданчик нарації. Звичайно виокремлення цих шарів має лише аналітичний характер, позаяк насправді вони функціонують нероздільно. Стрижнем цієї концепції є теза, що історична нарація – це переконувальне і водночас інформативне повідомлення.

Єжи Топольськи вважав за доцільне керуватися принципом релятивності джерела (як історичного, так і історіографічного). На його думку джерела відповідають лише на поставлені перед ними дослідником запитання. Це є прикладом релятивності (відносності) джерела стосовно знань історика та правил умовиводів, які він використовує. З огляду на тісні зв'язки між джерелами, істориком та його нарацією, не існує можливості вийти за межі кола інтерпретацій. Історик сприймає джерела крізь призму своїх знань та цінностей, але водночас бере ці знання із джерел, спираючись на них, певною мірою формує власну систему цінностей [14, 335]. Отже Єжи Топольський досить проникливо й переконливо увійшов у “внутрішній світ” історіографічного джерела та подає свою інтерпретацію його умовно виділених шарів, не забуваючи про цю умовність.

Водночас випуклими та індивідуалізованими постають й інші роздуми цього вченого. Вони, зокрема, пов'язані із конструюванням образу минулого. На переконання автора в процесі дослідження виділяються окремі складові а саме: а) певні загальні способи мислення, притаманні даній культурі (так звані фундаментальні міфи); б) мова з її узвичаєними правилами; в) фактографічні знання, зокрема й потенційні, що ними володіє історик; г) загальні знання, зокрема суто теоретичні, в тому числі й потенційні, що ними володіє історик; д) система цінностей історика, тобто його ідеологія, в котрій слід розрізнити ідеологію спільності, до якої він належить (нації, суспільності, релігійної групи тощо) та професійну етику. Усі ці елементи “діють” у синдроматичний спосіб, по-різному втілюючись в історичні тексти (історіографію) [14, 121].

Утім, в широкому контексті, польські теоретики історії і серед них, названий й цитований вище Є. Топольський, а з ним Я. Поморський, В. Вжосек, Е. Доманська, Р. Стобецький також переконані у тому, що історія як “охоронець національних

цінностей” і “наука про об’єктивні закони суспільного розвитку” все відчутніше поступається місцем історії як “діалогу відмінних культур і світоглядів”. Така історія шукає відповіді на питання про відмінності культурних уявлень людей однієї й різних часових епох [13, 231]. Тому у центрі польської та інших історіографій стоять актуальні питання новітніх історій країн, національних історій середньовіччя, раннього модерного часу XVI-XVII ст. XVIII-XIX ст., історій зарубіжних країн тощо.

Але все зазначене вище є суперзавданням для професійних істориків і майбутнього науковця-історіографа досягаючого світову історичну науку. У дидактичному вимірі студенту важливо залучитися до форм співдружності з викладачем, оволодіти історіографічними знаннями зафіксовані в програмі курсу й поза нього та успішно скласти іспит.

У той же час історіографічні сюжети “переслідують” студентів з самого першого курсу, коли вони починають писати реферати й курсові роботи. Тому важливо хоча б в загальних рисах досягнути методологічний інструментарій, який складається з принципів (правил) дослідження, методів (прийомів, способів) пізнання та термінологічного апарату.

Для вченого, який має особливе індивідуальне світобачення та світосприйняття, ідеологічні, психологічні, аксіологічні (ціннісні) орієнтації, еволюціонізує у своєму стилі мислення, важливим є постійне накопичення кумулятивного заряду історичних знань, котрі потужно проєцируються під час сумлінної підготовки наукових досліджень.

Для студентів важливим є, хоча б в загальних рисах, оволодіти знаннями норм й цінностей історичної науки, її образів та ідеалів науковості. Він повинен мати певні уявлення про існування методів загальнонаукових (індукція, дедукція, аналіз, синтез, абстрагування та ін.), принципів (у тому числі руху й розвитку), об’єктивності, багатофакторності, всебічності, класифікації та інші.

В арсеналі методології історії накопичені й методи евристичності, типологізації, наступності, комплексності, системності, спадковості, у тому числі, історизму (на ґрунті аналітичного, проблемно-хронологічного, порівняльного, структурно-системного, статистичного), методів історико-ретроспективного,

історико-порівняльного, проблемно-хронологічного, історико-функціонального, генетичного, ретроспективного, періодизації, історичного антропологізму, історіографічного аналізу і синтезу та інших.

Зрозуміло що з огляду на конкретну тему дослідження перелічені принципи та методи одночасно не можуть бути застосовані ученим або студентом. Наприклад в історіографічному вимірі бажано ознайомитися з наявною літературою. В джерелознавчому контексті, звертаючись, наприклад до польсько-українських взаємин першої половини XVII століття важливо застосувати методи, які потребують уважного прочитання літописів Величка, Самовидця, Граб'янки, літопису подій в південній Русі львівського каноніка Яна Юзефовича, листування тодішніх державних діячів тощо.

Варто звернутися до змісту вступних статей численних томів “Актів Юго-Западной России”. В них студент здобуде факти про взаємини між козаками і польською шляхтою та їх конфліктну сутність. При потребі молодий історик розшукає описи побутових речей, одягу, хатнього начиння, грошей тодішніх часів тощо. Існує також можливість застосувати різноманітні засоби і прийоми, які сприятимуть яскравішому й правдоподібнішому відтворенню історичної дійсності. З почуттям міри й такту має бути застосована й лексика тогочасної доби, узгоджена з характером, усіма особливостями індивідуалізації мови історичних постатей та персонажів.

Проміжним завданням також має бути осягнення колориту епохи в описах тодішніх звичаїв, побуту, вірувань, військових стратегій й тактики, спорядження, архітектури тощо. Можуть бути й раціонально використані скарби фольклору – дум, пісень, приказок, прислів'їв.

Утім в історіографічно-методологічному контексті варто вже відмовлятися від романтичних уявлень про наступний період української історії. Не доцільно глорифіковано переносити сучасні оцінки й наукові кліше, наприклад на революцію середини XVII ст., оскільки у підсумку її наслідки були надзвичайно важкими для українського народу. Подібні на інші твердження та думки варто враховувати, опрацьовуючи масив літератури та джерел.

Безумовно важливо запалювати “хорообрі серця” героїчним минулим українського народу. Але варто підкреслювати, що шлях до прогресу тяжкий, болісний, на ньому постійно виникають перепони, які потрібно долати залізною волею та систематичною й напруженою роботою до входження в Євросоюз. Таке ж саме завдання стоїть перед істориками, які мають постійно кореспондувати свою наукову й викладацьку діяльність з впливами новітньої європейської й світової історії та історіографії.

Важливо завжди бути у творчому настрої й передавати студентам свої знання. Варто наголошувати, зокрема, що застосування низки методів аналізу різного роду джерел істотно розширюють наші уявлення про історичні праці, описані в них події в різноманітних і різножанрових виявах.

Сучасним студентам й молодим науковцям мають бути до вподоби різнобічні підходи до здійснення історіографічного опису: хронологічний, проблемний (поєданий проблемно-хронологічний), семантичний та ін. Наприклад можна скористатися методом градації, або запропонованим Н. Яковенко методом конусу, який дозволяє розподілити праці дослідників за декількома рівнями з метою узагальнення досліджуваної проблеми: а) вищий рівень уявного конусу вбирає в себе праці загальнотеоретичного блоку, окреслюючи теоретико-методологічне підґрунтя дослідження; б) середній рівень включає в себе праці присвячені загальним проблемам; в) нижчий рівень охоплює конкретні статті, розвідки та інші історіографічні джерела [15,31].

Самі ж джерела переконливо показують, якими багатими, складними, неоднозначними й неоднорізними є історичні події. Також важливими є виведені з них суспільно значущі уроки. Студент має переконатися в існуванні невичерпаних, реалізованих і оновлених методологічних підходів до розкриття будь-якої теми історичного спрямування.

Можливість орієнтуватися в них сприятиме поповненню індивідуальних знань та тих, які студент має отримати під час навчання у вузі.

Наприклад, принцип об’єктивності на підставі залучення та опрацювання чисельних історичних та історіографічних джерел забезпечує всебічне і ретельне дослідження історичних подій,

порівняння власних здобутків та напрацьовань й узагальнень з результатами та висновками інших вчених.

Усе більшої популярності набуває застосування методу виваженого дистанціювання сягаючий культурологізації знань.

У такому разі осмислюються соціокультурні контексти епох, пояснюється виникнення історіографічних джерел та тверджень з певного середовища, де вони виникли, з'ясовується вплив поза-наукових факторів, у тому числі, політичних концептів на історіографію. Подібні розвідки відрізняється від усталених описів інших дослідників, сприяють вилученню та з'ясуванню певних ознак появи питання і є лакмусовим папірцем, який сигналізує про ті чи інші суттєві суперечності між окремими твердженнями різних авторів. Для студента також є важливим знання типів історичної інтерпретації, володіння методичними прийомами їх аналізу, синтезу тощо.

Ще однією важливою обставиною для студента є уважне ознайомлення з науковою літературою та уміле використання здобутих знань на семінарських заняттях, під час засідань наукових гуртків, “круглих столів”, участі у конкурсах студентських наукових праць, складання заліків та екзаменів.

Утім, як для студента, так й для вченого, знання набувають нових характеристик. Важливо усвідомити, що за “фасадом” історичної науки, як висловився О.Ясь, репрезентовано справжнє буйство різноманітних дослідницьких стратегій, технік прочитання текстів і незвичайна мінливість методологічного інструментарію, які годі вкласти в якісь формалізовані концептуальні схеми чи моделі.

Приходить розуміння того, що специфіка методологічних підходів, котрі застосовуються в дослідженнях, зумовлюється не лише адекватністю їх обрання, але й вирішенням основних епістемологічних проблем і чітким й реалістичним усвідомленням предмета, проблемного поля та об'єкту наукового пошуку. З огляду на зазначене у цьому виданні увага звертається й на методологічну проблематику.

Як і всі науки – історична постійно знаходиться у стані розвитку. Зокрема, в наш час, як зазначалося вище, популярності набуває теоретична модель нової культурно-інтелектуальної історії. Саме поняття інтелектуальна історія використовується для

позначення історичної субдисципліни (аналогічної політичній чи економічній історії), яка вивчає історичні аспекти усіх видів творчої діяльності людини. У вузькому розумінні її завдань, вона вивчає історію ідей та ідейних систем, історію науки, громадської, політичної, філософської, історичної думки (історію гуманітарного знання). В широкому розумінні – ще й історію умов і форм інтелектуальної діяльності, тобто соціального, політичного, релігійного, культурного контексту, історію різноманітних духовних явищ з точки зору їх ролі в житті суспільства тощо. Цей підхід є міждисциплінарним та інтегральним.

Саме тому, на думку окремих зарубіжних дослідників, інтелектуальна історія – це скоріше не розділ історії, а засіб (чи засоби) цілісного розгляду минулого людства. Завдання інтелектуального історика – вивчити всі сфери людського минулого, в яких збереглися залишки, що піддаються дешифруванню (як правило, письмові або зображальні), і надати їм тимчасовий сенс засобами мови. Окремі українські вчені вказують на те, що, якщо виокремити об'єкт інтелектуальної історії, то ним є історичні категорії мислення, інтелектуальна діяльність і продукти людського інтелекту, а також історичний розвиток інтелектуальної сфери в межах загальнокультурної парадигми.

Предметом інтелектуальної історії, відповідно, стає вивчення різноманітного інтелектуального інструментарію, конкретних засобів концептуалізації оточуючої природи та соціуму. Осягається історія суб'єктивності “інтелектуалів” різних рівнів, а також їх взаємодія із “зовнішнім” світом культури. Нова культурно-інтелектуальна історія орієнтує вченого на дослідження інтелектуальної діяльності та процесів у сфері гуманітарного, соціального й природничо-наукового знання в їх конкретно-історичному соціокультурному контексті.

Конкретно, сучасна інтелектуальна історія не лише презентує можливість методологічного плюралізму і міждисциплінарність та вбирає у себе частину вищенаведених методів, що дає змогу ефективно і системно вивчити комплекс відповідних джерел.

Вона має підштовхнути до роздумів над сучасними тенденціям розвитку методології та яснішого розуміння історичного процесу в історичному, джерелознавчому, історіографічному чи археографічному сенсах.

Утім варто пам'ятати, що загальні обриси інтелектуального історіописання, як цілеспрямований потік знань має три складові: а) це історія ідей, теорій, концепцій. Вона спрямована на розуміння внутрішніх, когнітивних чинників розвитку наукового пізнання; б) історичні твори професіоналів-інтелектуалів, розраховані на еліту суспільства й на потребу інтелектуалам від історичної науки; в) поняття, що використовується для позначення історичної субдисципліни (аналогічної політичної чи економічної історії), яка вивчає історичні аспекти всіх видів творчої діяльності людини.

Приємно відзначити, що саме у такому сенсі досягають цю проблематику і продуктивно працюють окремі сучасні дослідники, у тому числі І. Колесник, як автор ґрунтовних праць з української історіографії, посилання на які, і на праці інших авторитетних дослідників, зокрема Я.Калакури, читач знаходить також у тексті цього видання.

В дидактичному вимірі насамперед студентам-першокурсникам необхідно з'ясувати труднощі обраної професії історика й отримати чітке уявлення про знання, якими необхідно оволодіти навчаючись у вузі. Вони мають спроектувати й реалізувати перспективний план самоосвіти та оволодіти методичними прийомами прирошування наукових знань.

Для прикладу зазначимо, що вивчення навчальних предметів і, зокрема археології чи архівознавства – складний комплексний процес, що потребує оперування численними категоріями, поняттями у цілому знаннями та спеціальними методиками.

Велика роль у цьому процесі належить науковій літературі та навчальним посібникам, які завдяки пізнавальній практичній спрямованості, стають не лише компендіумом знань, а й своє рідним путівником-довідником для практичної діяльності історика.

Отже історія вивчає процес розвитку людства, як наука розповідає про розвиток суспільства і має вагомий понятійний апарат, який поширюється на важливі напрями світової і вітчизняної науки та їх спеціальних галузей. Місце і роль історичної науки в суспільстві визначаються, як її пізнавально-освітньою, виховною, так і прагматично-практичною функціями, можливостями використання історичного досвіду сьогодні, а також моделювання його проявів у майбутньому. Органічною частиною

історії є розвиток самої історичної науки, яку вивчає історіографія, котра має й національний вимір, який репрезентує українська історіографія.

Її предметом виступають закономірності нагромадження знань і розвитку української історичної думки, становлення та збагачення української історичної науки. Такі самі визначення понять можна навести з археології, архівознавства, музеєзнавства, сучасної української історіографії та інших галузей історичної науки.

В сучасних умовах історичні дисципліни, у тому числі, змістовні модулі наукознавчих дисциплін й понятійний апарат, віддзеркалюють ступінь розвитку їх теоретичної, дисциплінарної та організаційної зрілості, рівень стану споріднених галузей знань. Утім, як зазначалося вище, історія, її методологія та історіографія донедавна потребували та ще потребують демонтажу ідеологічних догматів й світоглядних табу та переосмислення попереднього досвіду.

Повстали нагальні завдання інтерпретації існуючого понятійного та категоріального апарату, відкидання утверджених за радянські часи ідеологічних кліше та упереджень притаманних “класовому підходу” як стереотипу мислення. Вони находили свій вияв у ідеологемах: “буржуазна історична наука”, “українська буржуазно-націоналістична історіографія”, “реакційна сутність буржуазної історії, її історіографії” та ін. Поступово долаються прояви тяжіння істориків до стереотипів минулого, застарілих оцінок, регіональних підходів до визначення та характеристики загальноукраїнських проблем, недостатньої уваги до історіософських, світоглядних і методологічних засад української історичної науки” [16, 424].

В сучасних умовах поступово відбувається поновлення понятійного апарату, наповнення науковою змістовністю історії, її методології та історіографії. Цьому сприяє перш за все налагодження тісної співпраці істориків в Україні та діаспорі й така важлива складова як соборність українських істориків.

Ця соборність виступає у ролі відкритого діалогу, сповненого альтернативних ідей і підходів, становлення інтелектуального статусу історії “нового її прочитання”, ознайомлення з мето-

дологічними новаціями європейської та світової історичної думки. На межі XX і XXI ст. в Україні почав формуватися новий образ історії та її спеціальних галузей.

Все більше набувають популярності нові напрями історичної думки. На зміну академічної історії ідей приходить, як зазначалося вище, інтелектуальна історія, яка у свою чергу підважується історією понять. Її популяризує такий вчений, як С. Стельмах.

З'явилася низка публікацій присвячених цій проблематиці. Наприклад, І. Колесник опублікувала аналітичну статтю під назвою “Українська історіографія як історія понять” [17] де розглянуті такі сюжети: історія понять: категорія та смисли; офіційні версії історії понять; історія понять *made in Ukraine*; поняття “історіографія” у світлі теорії мовного поля; концептуальна історія та словниковий підхід; концептуальна історія української історіографії.

Автор акцентує увагу на тому, що дослідник культурно-інтелектуальної історії мусить брати до уваги взаємозв'язок слова, поняття, а також понять між собою та з історичною реальністю. На переконання І. Колесник, історія понять – це метод вивчення історіографії як когнітивної дисципліни, у широкому сенсі – засада формування мовної поведінки сучасного історика [17, 68].

Якщо детальніше, то взагалі історія понять усе більше сягає до визначення сенсу слова-поняття в історичному та лінгвістичному аспектах. Вчений, як послідовник цього напрямку, намагається інтелектуально вмістити слова, поняття, низки слів й текст, як в історичний так й лінгвістичний контекст. Головним принципом сучасної історії понять є принцип контекстуалізації. Про це ми вже обмовлялися.

У даному випадку йдеться про те, що підвалиною вивчення історичних контекстів виступає духовна атмосфера тієї чи іншої епохи, історія ментальностей, історія науки, культури, ідей, мистецтва, політичні уподобання акредитовані у змісті даного поняття. І більше, констатує І. Колесник, в концентричні кола контекстів, в яких виникає, стверджується й функціонує будь-яке поняття, ідея чи текст. Виходячи з цього певний сенс набувають роздуми вчених про поняття “історіографія” у світлі теорії мовного поля. На цьому різнобарвне сійво історичної думки не затухає. Пульс історії понять, або концептуальної історії втілюєть-

ся в наукових виданнях переважно зафіксованих в словниковій формі.

Зокрема, це відомі словникові проекти німецьких учених: “Основні історичні поняття. Історичний словник соціо-політичної мови в Німеччині” (тт. 1-8), французьких науковців: “Довідник основних політичних понять у Франції 1680-1821 рр.” і “Словник соціально-політичних слововживань французької мови в 1770-1815 рр.” Також набуває ваги – корпусна лінгвістика вбираюча у себе розробку, упорядкування та використання текстових (лінгвістичних корпусів). Наприклад, у французькому виданні “Нерівенство/а” (Париж, 1999) описано корпус текстів (архівних, періодичних видань, авторитетних авторів XVIII-XX ст. й навіть зафіксовані сучасні вияви медіа комунікацій)[17, 51-68].

Для яснішого розуміння допитливий студент може ознайомитися з “Європейським словником філософії”: Лексиконом не перекладностей”. Під редакцією Барбари Касен (К., 2009. – Т. 1.).

В Україні також здійснені певні кроки у цьому напрямку. Зокрема, як зазначалося вище, Ю.А. Хоптяр услід за першим, підготував в 2009 році друге видання навчального посібника “Історична термінологія” й впровадив такий курс для студентів-істориків Кам’янець-подільського університету [9]. Тематика курсу охоплює основні поняття й терміни історичної науки накопичені від найдавніших по новітні часи включно й використаних наукою на матеріалах всесвітньої та української історії.

Таку ж мету переслідував й автор цього видання, опублікувавши термінологічний, понятійний словник-довідник, котрий охоплює всесвітню історію, історичну науку, історію України, історіографію, архівознавство, музеєзнавство та бібліографію [4]. Щодо концептуальної історії то більш детально мова про неї буде йти нижче.

Історична термінологія, поняття, визначення та інші складові формують науковий апарат історика. Сучасний науковий апарат вбирає у себе три групи категорій: а) традиційні; б) новітні; в) специфічні щодо історії, історіографії, джерелознавства, архівознавства, музеєзнавства і бібліографії та інших дисциплін; г) найновіші стосовно історіографії. Сама логіка розвитку цих дисциплін в Україні актуалізує потребу в оволодінні понятійним апаратом, вимагає осмислення та вивчення змістовного наукового

багажу, у тому числі таких галузей гуманітарного знання, як філософія, культурологія, історія літератури, історія науки та ін. Усе це спонукає уважніше, цілеспрямованіше й пильніше придивитися до критеріїв визначення дефініцій, предмету, завдань історії та її складових частин.

Про змістовне наповнення терміну “історіографія” нами мовилося та у дидактичному вимірі йдеться у наступному розділі. Тут лише узагальнено зазначимо, що окремі учені розрізняють в понятті “історіографія” низку визначень: а) процес розвитку історичних знань; б) акт історичного письма; в) поточну ситуацією в науці; г) сукупність літератури з досліджуваного предмету; д) історію історичної науки (як процес); е) назву спеціальної дисципліни, що вивчає цей процес (минуле історичної науки); ж) історіописання (акт, дію, процес).

Історіографія, як наукова дисципліна, вивчає історіографічний процес у цілому у взаємозв'язку усіх її складових і має широке предметне поле. В ній склалися самостійні наукові напрямки, галузі історіографічного знання, спектр, яких з часом все буде поповнюватися.

Варто зазначити, що учені і, серед них такі, як В. Біднов були одними з піонерів у підготовці видань близьких до історіографічних. Досить назвати його: Що читати з історії України (Коротенька історіографія України...) (Катеринослав, (1920); Д. Багалія “Нарис української історіографії” (1923) та ін. Однак перший повний історіографічний огляд літератури до української історії частково й джерел, здійснив Д. Дорошенко. Учений ясно уявляв своє завдання дослідити український історичний процес, який відбувся в працях самих українців, а їх змістовне наповнення поставив у зв'язок з розвитком національного самопізнання.

Взагалі знаменним є той історіографічний факт, що майже синхронно в 1923 р. з'явилися в Харкові, Львові та в Празі підготовлені Д. Багалієм, І. Крип'якевичем та Д. Дорошком тобто в Центральній, Західній Україні та в еміграції змістовні навчальні видання з української історіографії. І хоча автори, виходячи з свого розуміння по-різному бачили завдання таких історіографічних вправ, варто наголосити, що 1923 р. можна вважали роком ствердження дидактичного образу української історіографії. Цей образ з плином часу – десятиліттями за десятиліттями наповнювався й наповнюється новим змістом.

Щодо тлумачення поняття “історіографія” то немало прислухалися його з’ясуванню українські історики, у тому числі ті, що працювали за рубіжем. З них, як зазначалося, перш за все Д. Дорошенко та О. Оглоблин. Зокрема, вони наголошують, що історіографія є “розвиток української наукової праці над дослідженням минулого України і разом з тим, розвиток української національно-історичної думки” [18, 339].

Саме у такому значенні історіографія складала спеціальний науковий інтересу цих дослідників. Учні Львівської школи істориків М. Грушевського також приділяли пильну увагу українській історіографії. Зокрема, в Українському таємному університеті протягом 1921-1923 рр. І. Крип’якевич читав курс лекцій з української історіографії XVI – XIX ст. включаючи творчість П. Куліша [19]. Цей курс виданий 1923 р. накладом філософської громади мав джерелознавче спрямування, де творчість істориків минулого характеризувалася з точки зору місця та рівня повноти та репрезентативності джерельної основи їх праць [20, 13-14].

Навчальні посібники І. Крип’якевича та Д. Дорошенка користувалися великою популярністю не лише серед студентства, але й викладачів. В арсеналі Д. Дорошенка є синтетичні праці з історіографії як окремої дисципліни. Він вивчав ідеологічні та методологічні концепції української історіографії, українського історіографічного процесу починаючи від княжої, литовсько-польської і козацької, козацько-гетьманської доби і до наукової історіографії XIX-XX ст. тощо.

Праці ученого наповнені глибокими історіографічного змісту роздумами, оцінками та узагальненнями. Серед них такі, як “Слов’янський світ в його минулому й сучасному (Берлін, 1922. тт. 1-3)”, названий вище “Огляд української історіографії” (Прага, 1923.; Київ, 1992), “Розвиток української історичної думки й наукових історичний дослідів з кінця XVIII століття й до наших днів” надрукований в “Нарисі історії України” (К., 1992., Т. 1), “Розвиток науки українознавства у XIX – на початку XX ст. та її досягнення” (К., 1993) та ін.

Нагадаймо, що О. Оглоблин був захоплений “Оглядом української історіографії Д. Дорошенка” й читав такий курс в Київському університеті в 1924-1925 академічному році.

У 1928-1929 рр. він також читав курс з історії України, починаючи його з розгляду історіографії. О. Оглоблин навіть

пізніше напередодні Другої світової війни задумав видати ширший курс нової української історіографії XVIII-XIX ст. (до Грушевського), що читав в Київському університеті у 1939-1940 академічному році. Готовий до друку рукопис (машинопис, приблизно на 15 друкованих аркушів) цієї праці залишився в Києві. Згодом вже в умовах еміграції у другій половині 1940-х рр. О. Оглоблин прочитав повний курс української історіографії в Українському Вільному Університеті в Мюнхені [21, 155-156]. Вчений викладав також цей предмет в Українському вільному університеті та Гарварді.

Варто наголосити, що О. Оглоблин систематично досліджував й іншу історіографічну проблематику і серед неї, такі питання, як авторство “Літопису Самовидця”, “Історії Русів”, та окремих пам’яток XVII – початку XIX ст. Йому належать біо-історіографічні дослідження творчості окремих істориків другої половини XIX – XX ст.

Учений глибоко осмислював стан і розвиток української історіографії 1920-х рр., пізніше “української радянської історіографії” і історіографію XX ст. Значну увагу приділяв проблемам схем, традиційної схеми українського культурного та українського історичного процесів, з’ясуванню факторів, які впливали на формування останнього. Він це зробив услід за М. Грушевським та Б. Крупицьким. Науковець займався вивченням характеристики умов і особливостей розвитку української історичної науки на Заході. В лекційних курсах й окремих творах висвітлював історіографію окремих періодів історії України, систематично готував енциклопедичні гасла узагальнюючого змісту та інші.

У сектор огляду наукового історіографічного прожектору О. Оглоблина потрапляли видання, які виходили в Україні. Він визначав їх зміст, методологічні хиби, осягав проблемну історіографію (українську церковну та вивчення історії України у Гарвардському університеті), висвіталив наукову творчість й діяльність М. Біляшевського, О. Новицького, Д. Щербаківського, П. Курінного, М. Василенка, Н. Полонської-Василенко, О. Малиновського, О. Окиншевича, М. Слабченка, М. Петровського, Д. Багаля, Д. Яворницького, В. Пархоменка та інших учених.

Звертаємо увагу студентів на той факт, що аналіз поглядів О. Оглоблина на історіографічні процеси в Україні в повоєнні

роки та з приводу виходу його монографії “Думки про сучасну українську історіографію” (1963) здійснив М. Ковальський [21].

Інший український вчений Л. Шановський працюючи в еміграції – у “Нарисі української воєнної історіографії”, надрукованого 1970 р., вважав, що історіографія охоплює історію створення історичних праць та життєпис істориків. Вона досліджує розвиток історичної думки й поширення історичних знань і не має обмежуватися лише вивченням біобібліографічних матеріалів про історичну науку у минулому. Вона має показувати її у процесі розвитку, вивчає конкретно-історичні умови розвитку української історичної думки, діяльність наукових установ, товариств і організацій; зважати на наявність архівів, бібліотек, музеїв та доступність їх наукових журналів, а також можливість вільного публічного обговорення публікацій у наукових рецензіях, доповідях тощо [22, 67].

Л. Винар, у цілому солідаризуючись з названими вище вченими, в 1978 році запропонував своє розуміння поняття-концепції “українська історіографія”, як спеціальної історичної науки, що займається вивченням історії розвитку історичної науки, яка обов’язково охоплює не тільки дослідження організаційних форм історично-наукової діяльності (наукові установи), та вдається до критичного розгляду творчості “поодиноких істориків на тлі їхньої доби”, має давати характеристику окремих історіографічних шкіл, здійснює дослідження “духу часу” і обставин серед яких приходиться працювати історикам і розвивається історична наука” [23, 6].

Відомий український зарубіжний учений О. Пріцак поняттям “історія” та “історіографія” надавав більш широке цивілізаційне значення, наголошуючи на тому, що історія є вимірювана лінійним (безперервним) часом багатоперспективна візія, етосу, етносу, народу, нації себе у історичному просторі і коли у них з’являється необхідність зафіксувати свій досвід на письмі...”

У часописі “Український Історик” 1968 р. видатний учений опублікував програмну статтю “Проект “Вступу до історії України” [24]. У ньому передбачалося створення багатотомної історії України й планувалося декілька томів присвятити історії політичної думки та історіографічній проблематиці. Учений дослідив історіософію та історіографію М. Грушевського та інші питання. Діаспорні українські вчені також, як зазначалося вище,

значну увагу приділяють дидактичному виміру історіографії. Про це свідчать названі вище навчальні курси Д.Дорошенка а також Н.Д.Полонської-Василенко та інші.

У “Історії України” передрукованої в 1993 р. міститься “Нарис історіографії України”. Він охоплює історичну думку часів княжої доби, литовсько-польської й козацької доби, історіографію XIX-XX століть, дослідження української історії вченими в еміграції, історичну науку в радянські часи й після Другої світової війни. Н.Полонська-Василенко склала й вмістила також таблицю, яка демонструє три покоління школи істориків В. Антоновича та підготувала змістовний на той час список джерел й літератури [25,13-38]. Такий аналіз праць зарубіжних українських вчених у тому числі Б.Крупницького, М.Чубатого та інших учених можна продовжити. Але на цьому поставимо крапку.

Отже для покоління діаспорних українських істориків другої половини XX ст. характерним, окрім вивчення національного історичного процесу, є звернення до історіографічної проблематики. До детального розгляду національно-державницької схеми розвитку української історичної науки з урахуванням надбань своїх попередників зверталися такі учені, як Л. Винар, С. Горак, О. Домбровський, Д. Дорошенко, О. Оглоблин, Т. Мацьків, Б. Крупницький, Я.Пеленський, Н. Полонська-Василенко, В. Петров, М. Чубатий та ін.

Вони у своїй більшості, репрезентувавши державницький напрям в українській історіографії, відчували з початку 1960-х рр. необхідність підготовки історіографічних праць в річищі вимог зарубіжного академічного досвіду та існуючих методологічних і теоретичних засад. О. Оглоблин на М. Чубатий також уявляли українську історичну науку в контексті послідовної зміни поколінь істориків.

В науковому середовищі відбувався процес самоідентифікація, виявом якого стало застосування визначень “українська вільна історіографія”, “українська незалежна історіографія”, “українська західна історіографія”, “українська еміграційна історіографія” та ін. [26, 586-597].

Як зазначає О. Ясь щодо визначення статусу національної історіографії пропонувалися різні підходи. Одні вчені вважали її спеціальною історичною дисципліною з досить обмеженою

предметною областю, інші – обстоювали думку про її більш широке функціональне призначення. Зокрема, до проблемного поля історіографії включали: організаційні форми науково-історичної діяльності, характеристику окремих істориків та наукових шкіл; дослідження “духу часу” та обставин наукової праці вчених; роль періодичних видань; вплив історіографічних напрямів і концепцій; розвиток української історичної думки (Л. Винар та ін.) [26, 587].

З появою в 1970-х рр. англомовної генерації істориків у діаспорі, які народилися та здобули освіту поза межами України, ситуація кардинально не змінилася. Ряд учених (див. нижче) порушували історіографічну проблематику у своїх дослідженнях. Утім, вони майже не розробляли питання дисциплінарного становлення історіографії [26,587]. Утім це не применшує історіографічні досягнення істориків діаспори. Так, наприклад з сучасних українських зарубіжних вчених, які звертаються до визначення понятійного апарату нам найближча позиція С. Величенка, який поділяє “історіографію історії України” на методологічну теорію, котра пояснює як треба вивчати і представляти українське минуле, та власне, історіографію історіописання, котре досліджує, що було написано про українське минуле [29, XIII].

В цілому для діаспорної історичної науки характерне “національне” тлумачення поняття “історіографія”. Науковці також вбачають різницю у терміні “українська історіографія” та “історіографія історії України”. Перше обов’язково охоплює також українське бачення всесвітньої історії, а в орбіту другого має також входити дослідження історії істориками представниками інших націй. У різні періоди історії на теренах України працювали історики, наукові осередки, що репрезентували собою польську, російську, австрійську, угорську, німецьку, румунську, кримськотатарську та інші національні історіографії [7, 11-12].

З початком перебудови та за часи Незалежності України подібні історіографічні огляди у працях істориків стали усе частіше з’являтися. Це засвідчує низка навчальних видань з національної історії. Зокрема І.К. Рибалка вмістив у першій частині своєї “Історії України” відповідний огляд української історіографії [27, 7-30]. Такий же підхід спостерігаємо у підручнику

“Новітня історія України (К., 2002) підготовлений істориками Київського національного університету ім. Т. Шевченка [28] та ін.

В процесі навчання студент має ознайомитися з надбаннями українських вчених в галузі історії України й її історіографії та усвідомити, що вони все більше схиляються до змалювання соціокультурного образу історичної науки. Варто більш детально знати історіографічні уподобання науковців.

Щодо історіографічного виміру радянської історичної науки то він позначений завмиранням дисциплінарного її оформлення протягом 1930-1950-х рр. в УСРР-УРСР марксистського образу історичної науки, котрий став контрагентом національно-державницького. Замість терміну “українська історіографія” вводяться дефініції “історіографія історії Української РСР” та “історіографія історії України”. На думку І. Колесник українській історіографії відводилася “допоміжна” роль при вивченні історії вітчизняної історичної науки у вищих навчальних закладах радянської України. Другорядність, провінціалізм, відрубність від здобутків світової історичної науки – все це наслідок політико-ідеологічної обмеженості, інтелектуальної ізольованості, відсутності стилю радянської історичної науки та її національних загонів [30, 18].

І все ж навіть в умовах штучного впровадження загально-російської схеми історії історичної науки впродовж 1960-80-х роках відбувається формування дисциплінарного статусу історіографії в Україні під впливом офіційної радянської методології.

Зокрема, подібний зразок, демонструє праця М.І Марченка “Українська історіографія (з давніх часів до середини ХІХ ст. [31]. Цей же вчений плідно працював над неопублікованим за радянські часи розширеним й доповненим текстом (598 с.) з ідентичною назвою цього видання (машинопис датувався 1971 р.) Він побачив світ, як окремих 3-й випуск (К., 2009) Бібліотеки “Ейдосу” – альманаху теорії та історії історичної науки під назвою Михайло Марченко. “Українська історіографія від давніх часів до середини ХІХ ст.” Посібник для студентів історичних факультетів університетів і педагогічних інститутів. К., 1971. Рукопис з Родинного архіву Марченків.

На відтінку радянської історіографії працював А. Коваленко, який 1965 р. захистив докторську дисертацію на тему: “Демо-

кратичні течії в історіографії України XIX ст.” і був автором кількох гасел, присвячених історичній думці в Україні надрукованих в 2-3 томах “Очерках истории исторической науки в СССР” (1960, 1963). Цей вчений створив досить заідеологізований початковий посібник з історіографії історії Української РСР (особливо в частині характеристики історіографії XIX – початку XX ст.), яка розпочиналася від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції (К., 1983) [32; 34].

Радянська історіографія історії України кристалізувалася значною мірою на московських та ленінградських зразках політичного партикуляризму подібної продукції. За своєю контраверсійною, світоглядно-догматично-методологічною змістовністю це навіть не могло бути убогою копією європейських оригіналів.

Ще виразніші ці діаметрально протилежні ознаки історіософічно-історіографічного мислення виявилися на рубежі кінця 80-х початку 90-х рр. XX ст. Але немає зла, щоби не вийшло добре – є така приказка. Українська історична наука з тих часів пройшла шлях від тоталітаризму до плюралізму, розколу українських істориків за географічно-регіональними, релігійними, методологічними відмінностями. Вона відродила й розвинула традиції національної історіографії. Консолідуються її творчі сили, історики прикладають зусилля з метою створення наукової історії України та її історіографії. У наш час історія та історіографія пишуться на підставі широкого поля поглядів й оцінок. Предметом їх зацікавлень стають усе частіше міждисциплінарні сюжети. Біоісторіографія вже неможлива без залучення даних психології, статистики та кількісних методів.

Соціальна історія історичної науки все більше використовує економічні і соціологічні методики. Інтелектуальна історія – історія історичних ідей (думки, концепції, світогляд) також пов'язані з історичною психологією, культурологією, герменевтикою, політологією та іншими дисциплінами. Такий перелік можна продовжити, що демонструє вимальовування сучасного образу історичної науки та подальший поступ історіографії.

Сучасний вимір дидактичних напрацювань репрезентує серія видань зазначених у списках літератури до цієї книги й серед них, зокрема – з історіографії всесвітньої історії (Див. С.А. Кошилов.

“Історіографія всесвітньої історії” (Кам’янець-Подільський, 2009); Л.Зашкільняк “Сучасна світова історіографія” (Л., 2007) та інші.

У процесі навчання студенти мають змогу ознайомитися також з підготовленими В.В. Кравченком “Нарисами української історіографії епохи національного Відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.)” (Харків, 1996), В.В. Ващенком “Лекціями з історії української історичної науки другої половини XIX – початок XX ст. (М. Костомаров, В. Антонович, М. Грушевський” (Дніпропетровськ, 1998.); С.Г. Водотикою “Нарисами історичної науки УСРР 1920-х років” (К.; Херсон, 1998). Як і вищезазначені у русі нових методологічних вимог підготовлені й праці: Д. Данилюка “Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII – перша половина XX ст.)” (Ужгород, 1999); П.Г. Радька “Національні традиції державотворення в українській історіографії та політичній літературі XIX-XX ст.: концепції, ідеї, реалії” (К., 1999); В.П. Коцура і А.П. Коцура “Історіографія історії України” (Чернівці, 1999); І.І. Колесник “Українська історіографія (XVIII – початок XX століття)” (К., 2000); “Українська історіографія: концептуальна історія” (К., 2013); М.М. Вегеша і Л.В. Горвата “Українська історична наука в середині XIX – на початку XXI ст.: Матеріали до лекцій для студентів історичного факультету” (Ужгород, 2000)” та інші.

Такими ж змістовними є дослідження А.Б. Іванка “Історики України XIX-XX ст.” (Кіровоград, 2001); В.В. Масненка “Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.)” (К., Черкаси, 2001.); К. Кондратюка “Українська історіографія XIX – початку XX століття: основні напрями і концепції” (Львів, 2002); В. Яремчука “Призабуті постаті української історіографії XX століття. Біобібліографічні нариси” (Острог, 2002); В. Головка “Історіографія кризи історичної науки: Український контекст” (К., 2003).

Значною новизною в осягненні історіографічного процесу в Україні відрізняються колективна монографія “Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми” (ред. Л. Зашкільняк) (Львів, 2004), дослідження: Г. Касьянова “Сучасний стан української історіографії: Методологія та інституційні проекти” (К., 2004); С.П. Стельмаха “Історична наука в Україні епохи класичного історизму. XIX – початок XX століття

(К., 2005)”; І.Я. Дзири “Козацьке літописання 30-80-х років XVIII ст.: джерелознавчий та історіографічний аспекти” (К., 2006); Т.М. Попової “Історіографія в лицах, проблемах, дисциплінах: из истории Новороссийского университета (Одеса, 2007)”; О. Коляструк “Історія повсякденності як об’єкт історичного дослідження; історіографічний і методологічний аспекти” (Харків, 2008); Ю.А. Пінчука “Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування самоусвідомлення української нації” (К., 2009).

Об’єктивним відтворенням історичної правди, потужними історіографічними рефлексіями сповнені змістовні праці: О.П. Рєнта “Україна XIX-XX століть. Роздуми та студії історика” (К., 2009); Л.В. Таран “Французька, російська і українська історіографія (70-ті рр. XIX – поч. XXI ст.)” (Ніжин, 2009); В.С. Великочия “Українська історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914-1919 рр.” (Івано-Франківськ, 2009); Ю.А. Кондратенка “Українська академічна історична наука (1944v1956 рр.)” (К., 2009); В.П. Яремчука “Минуле України в історичній науці УРСР післясталінської доби” (Острог, 2009); Т.В. Орлової “Жінка в історії України (вітчизняна історіографія XX – початку XXI ст.)” К, 2009 та ін. учених. (Див. також список літератури до курсу “Українська історіографія”). Новітні наукові студії й публікації присвячені шевченкознавству, грушевськознавству, драгоманознавству, іншим постатям видатних істориків України а також проблемній історіографії та її окремим аспектам усе більше заповнюють шпальти сучасних наукових серійних видань, вісників, часописів та журналів.

Значне наукове методологічне спрямування мають виступи на форумах істориків та дослідження провідних українських вчених: В. Смолія “Українська історична наука на рубежі XXI ст.: проблеми пошуку нових теоретичних і методологічних підходів” (К., 1997); О. Рєнта “Криза сучасної історичної науки: методологічний і джерелознавчий аспект” (1999); “Деякі проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки” (2002); С.А. Кульчицького “Утвердження незалежної України (перше десятиліття)” (Український історичний журнал, 2001, № 2-4); Н. Яковенко “Вступ до історії” (К., 2007); О.А. Удода “Історія і духовність” (К., 1999), “Історія: осягнення

духовності” (К., 2002), “Україна: філософія історії” (2003). В них містяться багато цінних спостережень, узагальнень та висновків, які сприяють становленню основ світобачення студентів та молодих adeptів історичної науки, котрі разом з розвитком джерелознавчої практики набувають досвіду історіописання.

Особливу увагу варто звернути на навчальні підручники та посібники. Серед них також можна відмітити напрацювання Л. Зашкільняка як автора змістових посібників з методології історії, сучасної світової історіографії та публікацій присвячених історіографічній творчості М. Грушевського. Таку ж спрямованість мають дослідження Я.Калакури. Серед них варто назвати, наприклад такі статті: “Українська історіографія” в структурі історичної науки” (2000), Новітні студії з грушевськознавства (2001), “Українська історична наука на тлі національної ідеї” (2002), “Категорія “Українська історіографія” у системі понять історичної науки” (2011) монографію “Історичні засади українознавства” (2007), вже названий вище курс лекцій “Українська історіографія” (видання 2004, 2012 рр.) та ін. В них можна знайти цінний матеріал до осягнення історіографічної спадщини минулого й сьогодення та сучасне розуміння статусу історіографії, у тому числі – української.

Зокрема, як наголошує Я.С.Калакура сучасне розуміння української історіографії зводиться до її трактування як спеціальної галузі української та світової науки, яка досліджує закономірності, умови і періодизацію розвитку української історичної думки, досвід організації діяльності історичних установ, центрів та осередків історичної науки, їх локалізацію, внесок українських істориків у збагачення історичних знань з вітчизняної та світової історії, процес успадкування і примноження методології наукових досліджень, підготовки професійних істориків, а також формування історичної свідомості українського суспільства [3]. В наступному розділі ми більш детально зупинимося на роздумах український вчених з цього питання.

У силу об’єктивного процесу відновлення соборності вже єдиної української історичної науки такі погляди все більше поділяють історики трансформуючи їх у бік все більшого сприйняття загальносвітових історіографічних тенденцій. З цим студент переконується з допомогою викладача та самостійно, ося-

гаючи напрацювання вчених, які формують сучасний наукових образ історіографії. Утім кожне покоління істориків пише свій образ минулого, пише свою історію та ставить свої запитання минулому, застосовуючи свій інтелект, знання, ініціативу, вміння використовувати джерела, оцінювати їх у відповідності із системою ціннісних орієнтацій свого часу.

Той же С. Величенко цілком слушно артикулює увагу на тому, які завдання мають повстати перед істориком: що освічена людина запам'ятовує, після того, як забуває факти?; яка відчуття події або країни залишається у свідомості після того, як книга чи стаття були прочитані; що пам'ятає неписьменна людина, коли оповідач піде?

У відповідності з цим учений в структурі історичного знання виокремлює: елітарне знання, офіційне і неофіційне; ця історіографія пишеться представниками правлячої еліти. “Народне” історичне знання, офіційне і неофіційне, це те, що існує в свідомості народних мас. Обидві гілки тісно взаємопов'язані. По-перше, вони базуються на спільному “публічного ґрунті істини”.

По-друге, жоден історик і його читач не є *tabula rasa*, так, як приступаючи до дослідження, вони вже мають напівсвідоме уявлення про своє минуле.

Кінцевий історичний синтез буде рефлексією, пов'язаною переважно з міфологією, з'єднаною з певними методологічними принципами, системою формальної логіки і певним видом ретельної впевненості. Історик повинен усвідомлювати, що “символічне співвідношення між науковцем і міфом... тільки змінювалося, але не усувалося” [29, XIII-XIV].

Погоджуючись з наведеними аргументами, на наш погляд, варто додати до двох виділених автором видів знань, ще дидактичні знання ретранслятором яких є вчитель, викладач і потенційний слухач та користувач *Інтернетом*. До цього долучається й такий ефективний засіб отримання історичної інформації як дистанційна форма навчання.

Студент, магістр, аспірант мають переконатися у тому, що понятійний апарат, концептуальні засади сучасної історичної науки й історіографії поєднується з традиційними визнаними у світі підходами. Завдання полягає у тому, щоб їх змістовно наповнити, поєднати з творчою інтерпретацією історико-науко-

вих категорії на ґрунті парадигми єдності гуманітарних та природничих знань. Осмислення інтелектуальних надбань пов'язано із самоосвітою, котра, для майбутнього фахівця-історика, разом з іншими складовими підготовки, має важливе значення.

Все це передбачає введення у коло обігу узгоджених науковим співтовариством категорій, понять і визначень та їх досконале володіння. Почуття міри їх вживання прийде само, про це не варто турбуватися. Водночас це актуалізує прагнення історика у своїй науковій творчості, суб'єктивних інтерпретаціях, реконструкції історії, у тому числі історичної думки, ефективно використовувати світовий досвід, а наукова лексика має бути вочевидь всім зрозумілою.

Знання з їх поповненням й застосуванням є необхідним атрибутом розвитку самостійного історичного мислення. Розум здатний створити лише відносну нову версію знань з їх старих запасів. Він завжди зазвичай наперед все планує, прораховує, а якщо потім трапляється непередбачене, починає з ним боротьбу, щоб підняти події під свій сценарій. Зрозуміло, що спланувати все неможливо. Якщо виникає якась проблема тоді є можливість відхилитися від наперед збудованого плану та використати свій потенціал.

Представники історичної науки завжди намагаються розширити можливості історичного пізнання. Зазначене підтверджують попередні та нові підходи до вивчення і розуміння історичного процесу (нова історична наука, усна народна історія, історія повсякденності, психоісторія з її психобіографіями, психоісторіями груп тощо). З наукової точки зору, не вдаючись до історії виникнення історіографічної термінології, зазначимо ще раз, що в сучасних умовах термін “історіографія” має широкий спектр значень.

Варто наголосити на тому, що сучасні дидактичні вимоги до навчальної літератури сягають постановки наступних питань: наскільки інтелектуальним має бути сучасний підручник?; Чого очікують від підручників студенти та викладачі?; чи забезпечують існуючі підручники потреби сучасних викладачів та студентів?

Одночасно зазначимо, що серед позитивних рис сучасних підручників із дисциплін, які означені у цьому посібнику можна назвати наступні: а) відповідність діючій програмі; б) доступність і

системність викладу матеріалу; в) наявність джерельної бази; г) наявність аналізу матеріалу, узагальнень та висновків до кожної теми; наявність запитань і завдань до теми; д) спрямованість завдань на формування умінь і навичок.

Нагадаємо, що відповіді на більшість цих питань містяться у змістовних навчально-методичних комплексах підготовлених провідними науковцями, викладачами вузів, у тому числі, інституту історії і філософії Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Належна увага також приділена наочним засобам навчання, ефективному використанню медіа-апаратури. Звернута увага на наявність карт, фотоматеріалів, у тому числі, портретів видатних істориків, історіографів, архівознавців, музеєзнавців та бібліографів. Утім важливим завданням є створення нових навчальних посібників, словників, довідників, поширення зарубіжного наукового досвіду в галузі зазначених у назві посібника дисциплін. Прикладаються зусилля для їх підготовки та видання.

Студент-історик під час навчання у вищому навчальному закладі має показати: а) знання основних історичних закономірностей суспільного розвитку; б) достатні знання хронології, основних історичних термінів і понять з історичних дисциплін; в) вміння аналізувати історичну інформацію з використанням історичних джерел, історичної літератури та карт; аналізувати супутню інформацію та застосовувати її у історичних дослідженнях; г) навички використання отриманих теоретичних знань і практичних умінь під час викладання історії України та всесвітньої історії у середніх навчальних закладах.

Тож самоосвіта передбачає ще й досягнення певної конкретної мети а саме: а) набуття систематичних термінологічних і понятійних знань сучасної історичної науки, з історії та її суміжних галузей в аспекті прикладання творчих зусиль майбутніх професійних істориків, історіографів, архівознавців, музеєзнавців та бібліографів; б) вивчення, розвиток і закріплення умінь та навичок з метою їх використання у науковій лексиці та під час написання наукових робіт; в) перетворення розумових умінь, тобто доведення до автоматизму запам'ятовування треків понятійного апарату і творче застосування історико-наукової термінології під час опрацювання історичних, історіографічних,

архівних, музейних, джерельних й документальних матеріалів та відповідної літератури; г) бажаний кінцевий результат – якісно підготовлені наукові тези, статті, курсові, кваліфікаційні, дипломні та магістерські роботи.

Отже, знання фундаментальних засад історичної науки й історіографії сприяє удосконаленню способу мислення студента який має відповідати загальноєвропейській і світовій науковим парадигмам й евристичним можливостям та творчим здобуткам багатьох гуманітарних наук.

Саме по сучасній інформаційно-понятійно насиченій та методологічно оснащених колії має рухатися новітня історична й, історіографічна думка спрямовані на досконалість бібліографічного оснащення наукового тексту та поглиблення вивчення навчальних історичних дисциплін. Зокрема, одним із перспективних напрямів історичного пізнання є мережеві моделі науки, пов'язані із інтеграцією розрізнених елементів (ідей, теорій, біографій, наукових інституцій, академічних шкіл, наукових співтовариств тощо) в “безшовну мережу взаємопов'язаних елементів, між якими постійно відбувається циркуляція інформації”.

Мережева модель відкриває нові перспективи та можливості взаємопроникнення соціологічних, антропологічних, мікроісторичних підходів кореспондованих у міждисциплінарний простір науки. Однією з особливостей цієї моделі є активна антропологічна складова історичної наука у центрі якої опиняється суб'єкт процесу пізнання.

Примітки

1. *Грушевський М.* Вступний виклад з давньої історії Русі, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. / М.Грушевський // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доп. й повід. наук. конфер. (м. Львів, 26-28 жовтня 1994 р.). – Львів : Вид-во “Світ”, 1995. – С. 5–14.

2. *Галушко К.Ю.* Нація українська // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2010. – Т. 7. – 727 с.

3. *Горський Ф., Картунов О., Римаренко Ю.* Нація // Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії. – К., 1993. – 205 с.;

4. *Гоцуляк В.В.* Всесвітня історія і історична наука, історія України, історіографія, архівознавство, музеєзнавство та бібліографія: термінологічний, понятійний словник-довідник: Навчальний посібник. / В.В. Гоцуляк – Черкаси : видавець ФОРДІСКО Є.І., 2015. – 616 с.

5. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навчальний посібник / В.М. Литвин, В.І. Гусел, А.Г.Слісаренко та ін. – К.: Вища школа, 2002. – 430 с.

6. Історіографічний словник: Навчальний посібник для студентів історичних факультетів університетів / С.І. Посохом, С.М. Пуделко, Ю.А. Зайцева та ін.; за ред. С.І. Порохова. – Х. : Східнорегіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 320 с.

7. *Калакура Я. С.* Українська історіографія: Курс лекцій. – К. : Генеза, 2012. – 512 с.

8. *Богдашина О.М.* Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії: Навчально-методичний посібник. – 3-є вид., доп. та переробл. / О.М. Богдашина. – Харків; “Видавництво Saga”, 2010. – 214 с.

9. *Хоптяр Ю.А.* Історична термінологія: Навчальний посібник. – Видання друге: доповнене. / Кам’янець-Подільський: ПП. Мошак М.І., 2009. – 456 с.

10. Историческая наука: вопросы методологии. – М. : Высшая школа.; Мысль, 1986. – 211 с.

11. *Ковальський М.П.* Актуальні проблеми джерелознавства історії України XVI-XVII ст. / М.П. Ковальський // Український археографічний щорічник. Нова серія. – К., 1992. – Вип. 1.– С. 263.

12. Українська архівна енциклопедія / Держкомархів України, УНДІАСД. – Ред. кол. Матяш І.Б. (голова), Войцеховська І.Н., Дубровіна Л.А. Железняк М.Г. та ін. – К. : Вид-во “Горобець” 2008. – 881 с.

13. *Зашильняк А.* Сучасна світова історіографія: Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів. – Львів, ПАІС, 2007. – 312 с.

14. *Топольський Єжи.* Як ми пишемо і розуміємо історію. Таємниці історичної на рації / Єжи Топольський. – К. : “К.І.С.”, 2012. – 400 с.

15. *Яковенко Н.* Вступ до історії / Наталія Яковенко. – К. : Критика, 2007. – 376 с.

16. *Калакура Я. С.* Українська історіографія: Курс лекцій. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.

17. *Колесник І.* Українська історіографія, як історія понять / І.Колесник // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Гол. ред. В. Смолій; відпов. редактор І. Колесник. – К. : Інститут історії України НАН України. – 539 с.

18. *Оглоблин О.* “Історіографія. – Енциклопедія Українознавства. Загальна частина, перевидана в Україні / О.Оглоблин. – К., 1994. – С. 399.

19. *Крип’якевич І.* Українська історіографія (XVI– XVIII/ фактично до середини XIX ст.) / І. Крип’якевич. – Львів, 1923 (літограф. курс.).

20. *Ковальський М.П.* Деякі теоретичні питання української історіографії / М.П. Ковальський // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Теорія та методика. Міжвуз. зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, ДДУ, 1995. – С. 5-15.

21. *Ковальський М.* Аналіза поглядів проф. Олександра Мезька-Оглоблина на історіографічні процеси на Україні в повоєнні роки з приводу його монографії Думки про сучасну українську советську

історіографію (1963 р.) / М.Ковальський // Український Історик. – Ч. 1-3 (144-146). – 2000. – С. 155-169.

22. *Шанковський Лев* Нарис української воєнної історіографії / Лев Шанковський // Український Історик. – Ч. 4 (28). – 1970. – С. 67-75 .

23. *Винар А.* Думки про “Українського Історика” і сучасний стан української історичної науки / А Винар // Український Історик. – Ч. 1-3 (57-59). – 1978. – С. 6.

24. *Пріцак О.* Проект “Вступу до історії України” О.Пріцак // Український Історик. – Ч. 1-4. – 1968. – С. 128-133.

25. *Полонська Василенко Н.* Історія України У 2 тт. – Т. 1 До середини XVII ст. – 2-е вид. / Н.Полонська-Василенко. – К. : Либідь, 19993. – 640 с.

26. *Ясь О.В.* Історіографія, як термін, поняття та дисципліна / О.В. Ясь // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2005. – Т. 3. – С. 584-591.

27. *Рибалко І.* Історія України. Ч.І Від найдавніших часів до кінця XVIII ст. – Х. : Основа, 1994. – 448 с.

28. Новітня історія України (1900-2000): Підручник / А.Г. Слюсаренко, В.І. Гусев, В.П. Дрожжин та ін. – К., 2000.

29. *Velychenko St.* National History as Cultural Process. A Survey of Interpretation of Ukraine’s Past in Polish, Russian and Ukrainian Historical Writing from the Earliest Times to 1914. – Edmonton. 1992.

30. *Колесник І* Дидактичний образ української історіографії / І. Колесник // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Теорія та методика. Мбжуз. зб. наук. праць. – Дніпропетровськ, ДДУ, 1995. – С. 16-33.

31. *Марченко М.І.* Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст. / М.І. Марченко. – К., 1959. – 222 с.

32. *Коваленко Л.А.* Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції / Л.А. Коваленко. – К., 1983. – 130 с.

33. *Калакура Я.С.* Категорія “Українська історіографія у системі понять історичної науки / Я.С. Калакура // Ейдос. – К., 2011. – Вип. 5. – С. 296;

34. *Коваленко Л.А.* / Л.А. Коваленко // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2007. – Т. 4. – 528 с.

*** **

РОЗДІЛ 2

Історична наука. Всесвітня історія, методологія історії, історіографія всесвітньої історії, сучасна світова історіографія, історія України, українська історіографія у науковому та навчальному вимірах

На рівні матеріальної реалізації істориків світу об'єднали загальні цілі й матеріальні предмети, такі як приміщення, споруди, меблі, обладнання (столи, комп'ютери, техніка та ін.). На професійному рівні школи, напрямки, течії, всілякі інші форми організації науки: інститути, факультети, кафедри, навчальні групи, підгрупи, секції студентів-істориків для вивчення навчальних курсів, проведення семінарських занять, колоквіумів, конференцій, конкурси студентських наукових робіт.

Студенти також приймають участь у наукових гуртках, археологічних, археографічних, історичних, етнографічних експедиціях, групових або індивідуальній формі виконання держбюджетної тематики у творчій співпраці з викладачами на кафедрах й наукових установах вузів. Вони складають анотацій, огляди літературних джерел з теми дослідження. Готують сповіщення, реферати, наукові статті й оприлюднюють їх на конкурсах студентських наукових робіт, науково-практичних конференціях. Разом з тим основною формою навчання є підготовка до лекцій, колоквіумів, семінарських занять, спецкурсів та спецсеминарів, заліків, екзаменів і також наукова робота – написання й захист рефератів, курсових, кваліфікаційних, дипломних робіт та магістерських досліджень.

Утім на енергетичному рівні думки досвідчених чи молодих істориків спрямовані в один бік а саме історії і як, наслідок, параметри розумової енергії мають бути ідентичними. Однак одних цікавить стародавній світ, середньовіччя й нова історія інших – новітня історія, історія України, історіографія ще одних – археологія, праці античних істориків, інших – давні релігії, ще інших – постаті Богдана Хмельницького, Михайла Грушевського, Степана Бандери, Андрія Шептицького і їм подібні фігури світової й національної історії. Окремих ваблять постаті Наполеона, Сталіна, Гітлера ідентифікованих за приналежністю

до деструктивізму, які використовували своїх сподвижників не турбуючись, про наслідки, їх благополуччя й життя з метою втілення своїх зловісних людиноненависницьких планів.

Досить часто такі представлення істориків-дослідників несуть значну інформаційну цінність у силу того, що фактичний й аналітичний матеріал почерпнуто з першоджерел, архівних матеріалів та літератури. З чисельного світового загону істориків вилучилися історики всесвітники, історики національних історій, етнологи, історіографи, джерелознавці, археологи, архівознавці, музеєзнавці та інші.

Молодому історика може здатися, що відразу буде важко зорієнтуватися в усіх галузях історичної науки. Але не панікуйте. Зустрічайте будь-які труднощі спокійно та урівноважено. Виберіть собі з галузей історичних наук таку, яка буде у майбутньому лінією Вашого щасливого життя. Утім складність полягає у тому, щоб обравши улюблену серед їх множити галузь, одночасно, потрібно вивчати всі дисципліни означені навчальними планами та й виробити звичку пам'ятати про них. Так формується загальна наукова культура студента.

До того ж у сучасному світі відбуваються стрімкі зміни, формується нова парадигма, що заставляє істориків постійно акумулювати свої знання й переосмислювати історичний процес.

Це неминуче веде до творчого, поглибленого вивчення всесвітньої історії з її складовими, історії Україна та історії історичної науки. З позиції сучасної наукової парадигми самі по собі історичні знання репрезентуються як історія історіографії.

У самій історичній науці спостерігаються досить суттєві зміни: формуються як зазначалося у “Передмові” і першому розділі принципово нові напрями історичних досліджень (інтелектуальна історія, соціально-антропологічні дослідження, кліометрія, історія повсякденності, гендерна історія та багато ін.), з'являються, наприклад нові методи історіографії і т.п.

Глава 1 Історична наука

На думку істориків **історична наука** вважається досить динамічною системою знань про минулий людський досвід. С.Стецьмак вважає, що *історичні знання творяться істориками шляхом встановлення достовірності, інтерпретації та реконструкції найрізноманітніших вицілілих і збережених “залишків” минулих подій (доступних*

досліднику історичних джерел). Історичні знання постійно накопичуються й набувають розвитку, як завдяки накопиченню нових історичних знань й історіографічного досвіду, так і творенням нових методологічних підходів і пояснюючих моделей. Історична наука завжди функціонує в межах культури певного суспільства, “перетворюючи” минуле в компонент його самосвідомості та формуючи притаманні йому образу історії й історичну культуру. Новітня історична наука являє собою сукупність таких взаємопов’язаних галузей пізнання, як археологія, політична історія, історія міжнародних відносин, економічна та соціальна історія, історія сучасності, історія ментальностей, історична антропологія, історія культури, історіографія, історія історичної науки, теорія і методологія історії та спеціальні історичні дисципліни.

В усіх цих галузях накопичування знань відбувається в двох структурованих за епохами сферах – національній історії та історії зарубіжних країн. Як правило, за основу поділу історії на епохи прийнято вважати масштабні, загально значимі події, які, однак здебільше мають національну специфіку: 1) античність: бл. 1 тис. р. до н.е. (зародження грецьких полісів) – I-ша половина 1 тис. (падіння Західної Римської імперії); 2) середньовіччя: межа 5-6 ст. – бл. 1500 (становлення територіальних держав); 3) ранній Новий час: бл. 1500 – бл. 1800 (становлення модерного індустріального та політичного суспільства); 4) Новий час: бл. 1800 – 1914-1918 рр. (Перша світова війна); 5) новітня епоха: 20 ст. [5.991, 562].

Загалом такий підхід, який спирається на загальновизначені критерії історичної науки учений запропонував в “Енциклопедії історії України” (Т. 3) Належний професійний рівень автор демонструє й тоді, коли розкриває поступ історичної думки. У її розвитку розрізняють два етапи – донауковий та науковий, які різняться між собою відсутністю (у межах першого) та наявністю (у межах другого) розвиненої історичної свідомості. Для останнього характерні три модальності часу: минуле, сучасне й майбутнє. Перший етап (від античності до середини 18 ст.) характеризується літературними формами накопичення історичних знань й спрямованістю пізнавальних зусиль на осмислення окремих подій минулого як прикладів для застережень й морального виховання сучасників. Саме такий дух тогочасного історичного пізнання зафіксував і доніс до нас широкоживаний вислів Марка Тулія Цицерона “Historia magistra vitae” (“історія – наставниця життя”).

На переконання С.Стельмаха науковий етап розвитку історичного пізнання в європейському просторі починається з 19 ст. після епохи ґрунтовної історизації суспільства. Його

характерними ознаками є: а) усвідомлення відмінності між історією як “об’єктивною реальністю” минулих подій (“ історія сама по собі”) та історією як знанням про них; б) зміна принципу описування на принцип дослідження подій; в) професіоналізація історичного пізнання – поява фахових груп дослідників, які проходили відповідний вишкіл в ході тривалого навчання, дотримувалися встановлених критеріїв професійної атестації, мали спільну думку щодо образу (Habitus) ученого; г) інституціоналізація організаційних форм історичних досліджень.

Якщо об’єктом і предметом вивчення більшості наук є постійно існуюча дійсність, яку можна досліджувати повторно і здійснювати над нею безкінечні експерименти, то історична наука досліджує те, що колись було, але чого вже немає.

З огляду на це історична наука особлива. І ця особливість зумовлюється специфікою історичної реальності, всі елементи якої належать, як правило, лише до минулих часів. Отже, історик, здійснюючи дослідження, має справу з історичною реальністю, тобто з такою реальністю, яка була в минулому, але поступилась іншій. Для відображення реально існуючої в минулому дійсності науковці використовують історичні джерела.

Історичне мислення є важливою складовою, соціально-філософського освоєння дійсності. Принцип історизму – один з найважливіших в науковій методології. Він дає змогу з’ясувати передумови та джерела зародження певних явищ, виявити закономірності сучасного стану суспільства, спрогнозувати майбутнє.

Учений також зазначає, що історія допомагає зрозуміти сучасність за допомогою аналізу минулого. Наприклад, М. Вебер зумів пояснити причини масового утвердження таких життєвих пріоритетів, як престиж індивідуальної праці, особиста ініціатива, відповідальність, чесність, обов’язковість у справах, бережливість тощо. Саме вони, за М. Вебером, становлять основу духу капіталізму, пояснюють його особливість та перспективи розвитку.

За допомогою історії вчені й державні діячі пояснюють джерела багатьох етнонаціональних конфліктів. Знання історії розвитку культури певного народу дає змогу прогнозувати перспективи нововведень, економічних та соціально-політичних реформ, організувати ефективну систему керування соціальними процесами, налагодити виховання нового покоління відповідно

до традицій цього етносу. Водночас історичне мислення є важливим чинником соціальної активності, виховання патріотизму, консолідації народних мас, інтеграції та їхньої мобілізації задля вирішення певних соціальних завдань. Знання історії є умовою ефективної участі людини в суспільному житті. Прикладом цього є М. Грушевський, який писав, що в політику прийшов через вивчення історії свого народу.

С.Стельмах також вказує, що історія вчить кожну людину, спираючись на загальнолюдські цінності, творчо опрацьовувати і критично переосмислювати багатство світового історичного досвіду та засвоювати його уроки, формувати на цій основі власні переконання, громадянську позицію, здобути навички і вміння, необхідні для практичної діяльності. Відтворюючи історію, історики її моделюють. А моделей, як зазначалося вище може бути безліч, навіть тоді, коли чітко зафіксовані одні й ті самі факти. Цим історія наближається до літератури і мистецтва.

Отже, історія є специфічною наукою, яка перебуває на межі класичних наук та мистецтва.

Як і будь-яка наука історична має свої категорії – універсальні, всезагальні форми історичної діяльності, мислення та свідомості людей. Як полісемічне поняття категорії історичної науки охоплюють основні форми історичної життєдіяльності (культура, спільнота, цивілізація, формація), роди соціально-історичного буття людей (соціальна сфера, економіка, політика, духовне життя), форми історичного мислення, фундаментальні ознаки історичного пізнання (історія як наука) та форми історичної свідомості. Останні відображають загальні властивості людського співжиття, структуру, перебіг, ритм і взаємозалежності процесів суспільної динаміки і водночас використовуються (переважно стихійно, в неусвідомленій формі) як способи фіксації повторюваності в історії, виокремлення закономірного, віднесення поодиноких, випадкових історичних подій до відповідних детерміністських вузлів перетину мережі загальних та необхідних зв'язків історичного процесу [2.239, 190].

Отже з метою осягнення вітчизняної історії важливо оволодіти методологією та знати методи вивчення історії. Правдиве пізнання минулого можливе лише зі справді наукових методологічних позицій. Ми вже знаємо, що історична наука спирається

на певні основні методологічні принципи: *принцип об'єктивності* котрий виводиться передусім з цивілізаційного погляду на історію як об'єктивний процес. Він зобов'язує історика і кожного, хто вивчає історію, знаходити історичну закономірність суспільного розвитку, його зумовленість насамперед матеріальними й духовними чинниками. Водночас цей принцип вимагає спиратися на факти у їхньому правдивому вигляді, без перекручувань, підгонки під наперед задані схеми.

Принцип історизму. Він передбачає, по-перше, розгляд кожного явища з точки зору того, як воно виникло, які основні етапи пройшло в своєму розвитку. По-друге, вимагає, щоб кожне явище розглядалося у зв'язку з іншими, визначалось його місце в системі суспільних відносин, щоб чітко простежувались взаємовплив, взаємозумовленість історичних явищ. По-третє, він передбачає розгляд кожного явища крізь призму конкретного досвіду історії за умови збереження причинних зв'язків між різними явищами і подіями. Історизм дає можливість увійти в історію, зрозуміти її, оцінити мотиви вчинків і самі вчинки історичних діячів, з'ясувати їхнє значення.

Ці принципи реалізуються через сукупність наукових дослідницьких *методів* – теоретично обґрунтованих способів пізнання. Про вивчення завершених методологій історичного пізнання мова буде йти нижче. Тут лише зазначимо, що професійна підготовка історика передбачає також знання основних сховищ історичних джерел у світі й, зокрема, в Україні,

Місцем зберігання рукописних джерел є архіви та рукописні фонди наукових бібліотек. Так, наприклад, систему архівів України становлять центральні державні архіви, архіви областей. Центральні архіви України: Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Центральний державний архів громадських об'єднань України, Центральний державний історичний архів України (м. Київ), Центральний державний історичний архів України (м. Львів), Центральний державний кінофотоархів, Центральний державний науково-технічний архів України, Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва. В обласних центрах України діють обласні державні архіви. В Криму (діяв до окупації Росією) – Державний архів Автономної Республіки Крим, у Києві – Державний архів міста

Києва, у Севастополі – Державний архів міста Севастополя (діяв до його окупації Росією).

Значна частина історичних джерел з історії України зберігається в архівах Росії, Польщі, а також інших країн.

В системі підготовки істориків, поруч з курсами з всесвітньої історії, курс “Історія України” є однією з головних. Ці курси сприяють розвитку особистості, формуванню її політичної відповідальності та творчого підходу до вирішення суспільних проблем.

Засвоєння історичного досвіду допоможе майбутнім спеціалістам зайняти чітку громадянську позицію, розібратися у складностях історичного й сучасного життя. Особливо це важливо сьогодні, коли в суспільно-політичній свідомості громадян України відбувається своєрідне “протистояння” щодо оцінки історичного минулого нашого народу. Ці та інші чинники зумовляють зростаюче значення пізнання світової історії та історії України.

Глава 2 Всесвітня історія

Всесвітня історія – одна з базових історичних та суспільних дисциплін, що вивчає історію країн світу. Вона допомагає формувати світогляд студентів і орієнтуватися у великому розмаїтті історичних фактів та подій. Варто ознайомитися з категорією “всесвітня історія”, сучасними її концепціями. На окрему увагу заслуговує, як зазначалося вище “Історія України” та багато інших дисциплін. Вони є складовими **історичної науки** й дають чітке розуміння, значення та місця історії у системі наук. Доцільно ознайомитися з предметом історичної науки, дізнатися про роль теорії у пізнанні минулого, особливостями історичного пізнання та історичної свідомості. Важливо з’ясувати співвідношення історії й сучасності та усвідомити роль методології у вивченні історичного процесу.

Викладач має можливість ознайомити студентів із співвідношенням цивілізаційних концепцій з іншими теоріями суспільного розвитку, традиціоналістськими та модерністськими типами суспільств. Він має зацікавити слухачів й схарактеризувати становлення цивілізаційної теорії та основні положення концепцій А. Тойнбі, Ф. Броделя, А. Гумільова, М. Грушевського Я. Дашкевича та ін. У нього є можливість з’ясувати, наприклад

традиції французької школи “Анналів”, презентативність будь-яких концепцій і їх вплив на вивчення історії, розкрити сутність порівняльного методу вивчення цивілізацій й континуїтету, теорії модернізації історії та ін. Але не будемо поспішати – почнемо з історії.

Історія (від грец. *historia* – оповідь про минулі події, про те, що пізнано) – наука, яка вивчає розвиток окремих держав і народів, а також людства у цілому в усій його конкретності й різноманітності, яке пізнається з метою розуміння його минулого, сучасного стану і перспектив у майбутньому. Історія є однією із суспільних наук, яка відображає важливу сторону людського колективу, його потребу в самоусвідомленні. Вона є однією з форм самоусвідомлення людства. *Історія як процес* розвитку людства виникає з появою людей на Землі, виокремлення їх із природного світу і формування у первісні колективи.

Шлях, який пройшло людство за сотні тисяч років, показує, що процес його історичного розвитку має об’єктивний характер. На розвиток суспільства впливають багато чинників, що взаємодіють між собою; насамперед виробництво матеріальних благ, тобто засобів для життя людини; рівень розвитку продуктивних сил, стан виробничих відносин і відповідні їм надбудови (державна, правова і т. ін.), географічне положення, щільність і темпи зростання народонаселення, спілкування народів та ін. Кожен із чинників справляють істотний вплив на суспільство, створюють в сукупності необхідні умови для його існування й розвитку.

Матеріальне життя суспільства як об’єктивний бік історичного процесу його розвитку є первинним, а людська свідомість – вторинна щодо нього. Історія суспільства виявляється у свідомій діяльності кожної людини, що становить суб’єктивний бік історичного процесу. Суспільна свідомість людського колективу є відбитком його суспільного буття і передусім досягнутого в ньому способу виробництва.

На хід розвитку базисних, матеріальних відносин постійно впливають різні елементи надбудови: політичні відносини, правові форми, політичні, філософські, юридичні теорії, релігійні уподобання тощо. Цей чинник є визначальним у створенні відповідної суспільно-економічної формації. Внутрішнім джерелом розвитку суспільства є суперечності, які постійно виникають і

переборюються, – між людством і природою та усередині суспільства.

Подолання перших зумовило відкриття нових сил природи, їх використання в процесі розвитку продуктивних сил. Але головним у прогресі суспільства є переборювання суперечностей між продуктивними силами і виробничими відносинами, що в суспільстві становлять спосіб виробництва матеріальних благ.

Ці суперечності відображаються у свідомості людей і є причиною появи нових оригінальних ідей.

Вони призводять до боротьби певних груп людей, які їх підтримують, та прихильниками нових економічних засад у суспільстві і відповідних елементів надбудови, що сприяє подальшому прогресу матеріальних продуктивних сил. Розв'язання цього принципового конфлікту залежить від багатьох чинників як економічного, так і політичного характеру. Поступовий розвиток людського суспільства має і просторовий регіональний характер.

Історія є наукою про розвиток суспільства. Вона, як і інші науки, впродовж свого розвитку засвоювала досвід багатьох людських поколінь. Збагачувався і розширювався її зміст, відбувався процес інтенсивного накопичення знань. Всесвітня історія стала хранителькою тисячолітніх надбань людства в усіх галузях матеріального й духовного життя. Цей процес почався в глибоку давнину в усній народній творчості, а на межі V-IV ст. до н. е., з виникненням писемності, тривав у писемних пам'ятках.

Упродовж тривалого часу історія мала винятково описовий характер. Безпосереднім об'єктом її уваги були зовнішні, головним чином, політичні події людської історії в їх хронологічній послідовності, вивчення окремих аспектів історичного процесу.

Пізніше в історичній науці почали виокремлювати суспільства, з'ясовувати механізми історичного процесу. Її предметом стало конкретне і розмаїте життя людства в усіх його виявах в історичній послідовності, починаючи з появи людського суспільства і до наших днів.

У вивченні конкретної історії суспільства історична наука спирається на факти минулого й сучасності, в яких відображається об'єктивний процес розвитку людства. Внутрішньою основою історичної науки є накопичення фактів, їх систематизація і вивчення їх взаємозв'язків. Завдяки цьому вдалося зафік-

сувати взаємовплив окремих явищ, типовість деяких із них для всіх народів, груп країн, накопичити знання про розвиток суспільства.

Важливою складовою розвитку історичної науки є постійне виявлення усієї сукупності фактів про різні події, явища й процеси, вивчення і висвітлення їх. У всесвітній історії значне місце посідають опис і розповідь, завдяки використанню яких з'явилися численні історичні дослідження, присвячені вивченню окремих подій, локальних явищ, різних фактів життя суспільства.

Завдання історика полягало у тому, щоб дати максимально точний і стислий опис подій або явищ, які досліджувалися. Але історична наука повинна зрозуміти і пояснити описувані факти. На підставі аналізу їх у сукупності вона з'ясовує сутність спеціальних законів розвитку суспільства, особливості історичного процесу окремих країн і народів порівняно з іншими. Внаслідок цього з'являються теоретичні узагальнення. Порушення цього принципу призводить до спотворення процесу пізнання історії суспільства, що негативно відбивається на якості досліджень.

У XX століття та за 15 років XXI віку історики демонстрували їй демонструють дивовижну здатність створювати нові евристичні концепції (наприклад школа “Анналів”), найактивніше залучати інші галузі науки та напрямки: соціологію, антропологію, історію з низу, психоаналітику, культурну реконструкцію, розширюючи хронологічні межі самої історії. Вони, засвідчуючи фахову акцентуацію підготували тисячі томів історичних змістовних праць. Водночас демонструючи факт того, що саме предмет історії постійно змінюється.

Учені-історики намагалися створити нові інтелектуальні продукти, демонстрували опозицію теорії і “політики, між ідеалізмом і матеріалізмом”, історичну варіантність опису і концептуальну специфіку, демонструючи стан перманентної дискусії про “історію і “теорію”, тим самим продовжуючи давню дискусію всередині історичних дисциплін про місце теоретичних положень (або філософії) у практиці історичної науки.

З плином часу історики вийшли на аналіз значно ширших аспектів історичних епох, явищ, подій, демонструють здатність парадигмально вирішувати збільшення доступу до розуміння й опису історичного минулого, розглядом його широко й вузько,

зокрема як важливої частини науки про людину. Все більше приходило усвідомлення і пошук аргументів на користь того, що ігнорування принципу історизму призводить до спотворення історичної дійсності, наприклад до безпідставного звеличування минулого, його невинуватого модернізації тощо.

Історична наука пов'язана із соціологією, політологією, економікою, юриспруденцією, філософією, філологією та іншими конкретними суспільними науками, використовує їх досягнення у вивченні різних аспектів життя суспільства або спеціальних його явищ, запозичує теоретичні поняття, категорії, які використовують ці науки.

У процесі вивчення історії людства його суспільств і в історичній науці, як зазначалося вище, відбувається спеціалізація, виокремлення її частин.

Всесвітня історія. *(історія первісного суспільства, стародавня І., середньовічна, нова і новітня І.-ї); Історія великих, пов'язаних між собою регіонів (Європи, Близького і Середнього Сходу, Середньої Азії та ін.); Історія окремих країн (Великої Британії, США, Росії, України та ін.); Історія загального і особливого в явищах, які пережили групи країн і народів (Відродження, Реформації і т. ін.).*

Дослідження окремих сторін історії людства привело до появи таких галузей історичної науки, як економічна, політична, військова історія тощо. Таке розгалуження у своєму поєднанні сприяє ґрунтовному пізнанню всесвітньої історії за її частинами та розділами, аналізу накопичення знань та їх узагальненню.

Ще одну групу галузей історичної науки становлять допоміжні (спеціальні) історичні дисципліни (архівознавство, джерелознавство, генеалогія, етнологія, історіографія, краєзнавство, музеєзнавство, нумізмати́ка, ономастика, палеографія, пам'ятниковознавство, сфрагістика, фалеристика, хронологія та ін.), поява яких була зумовлена необхідністю розробки для історії власної методики дослідження.

Названі дисципліни вивчають природу джерел, їх зміст, види, кількість, рівень зберігання. Вони розробляють правила відтворення джерел, їхнього датування, перевірки їхніх свідчень за відомостями інших джерел, прийоми виявлення, відбору та вивчення фактичного матеріалу.

Органічною частиною І. є дві спеціальні історичні науки археологія і етнографія; окрему групу становлять суміжні дисципліни: І. природознавства та його розділів (фізики, математики, біології, хімії тощо), І. техніки, держави і права, економічних, політичних учень, військового мистецтва тощо. І. розвитку самої історичної науки вивчає історіографія. І. як суспільна наука виконує важливу громадсько-освітню функцію. Найбільша її цінність для сучасного суспільства полягає в тих її результатах, яких вона досягла в пізнанні закономірностей історичного процесу”.

Узагальнений нею досвід буття людства дає змогу відділити необхідне від випадкового, загальне від одиничного, сформулювати закони розвитку суспільства.

Такий погляд на історію пропонує український історик В. І. Гусев [3]. Один до одного таке визначення зафіксоване й в навчальному посібнику “Історична термінологія” Ю.А. Хоптяра. Насправді поняття “всесвітня історія” є багатовимірним й кожний історик своїми знання не лише наповнює, але й збагачує його новим змістом. Тим самим ліквідуючи, з його погляду, численні прогалини, долає обмежені зони, певні методологічні обмеження та застарілі напашарування уявлень про це поняття. Утім наведений термін допоможе студенту осягнути його зміст.

Варто зазначити, що традиційно студент-історик має приходити вчитися на перший курс ознайомившись у школі з певним обсягом знань за відповідними темами з курсу “Всесвітня історія”.

Шкільна програма з “Всесвітньої історії”

Тема 1. Життя людей за первісних часів. Виникнення людини. Залюднення Європи. Основні теорії походження людини. Поява пралюдей, їх розселення на території Європи, і, зокрема, України. Освоєння давньою людиною теренів Європи. Зміни природних умов. Найвідоміші стоянки на території Європи, і, зокрема, України. Поява людини сучасного типу. “Людина розумна”: розселення, зовнішній вигляд. Життя та заняття. Виникнення рільництва і скотарства. Криза мисливства. Перші землероби та скотарі. Формування суспільства і влади. Зародження ремесла. Найдавніші металурги. Розвиток громади. Первісні системи влади. Перші землероби та скотарі на території України. Трипільська археологічна культура. Господарство, побут і духовне життя носіїв трипільської культури. Скотарі степу. Культура та вірування людей за первісних часів. Поява знань, їх прикладний характер. Поява мистецтва та релігійних вірувань.

Тема 2. Давній Єгипет. Природно-географічні умови Єгипту. Ніл. Населення. Об’єднання Єгипту. Влада і культ фараона. Будівництво пірамід. Господарське і повсякденне життя. Суспільство. Зрошувальне землеробство. Повсякденне життя. Ремесла. Структура суспільства. Організація виробництва. Розквіт Давньоєгипетської держави. Перетворення Єгипту на могутню державу в середині II тис. до н.е. Реформа Ехнатона. Війни Рамзеса II з хетами. Занепад Єгипту наприкінці II тис. до н.е.

Релігія, міфологія, культура Давнього Єгипту. Давньоєгипетські міфи. Найдавніші культури. “Суд Озіріса”. Релігія в житті єгиптян. Писемність і освіта. Наукові знання. Література. Архітектура та мистецтво.

Тема 3. Передня Азія. Найдавніші держави Дворіччя. Давній Вавилон. Природа і населення Дворіччя. Тигр і Євфрат. Міста-держави III тис. до н. е. Піднесення Вавилону. Хаммурапі та його закони. Господарське і повсякденне життя. Суспільство. Міфи. Ассирія. Ассирія в II тис. до н.е. Утворення та розквіт Ассирійської імперії. Загибель Ассирії. Фінікія. Фінікійські міста-держави. Фінікійські мореплавці. Заснування колоній. Давньо-єврейське царство. Заселення євреями Палестини, виникнення Ізраїлю та Іудеї. Царство Давида і Соломона. Рух пророків. Палестина під іноземним пануванням. Халдейське царство. Утворення Халдейського царства. Розбудова Вавилону. Завоювання Вавилонії персами. Перська держава. Природа та населення Іранського нагір'я. Виникнення Перської держави. Царювання Дарія I. Загибель Перської держави.

Тема 4. Кіммерійсько-скіфський світ. Кіммерійці та скіфи на території сучасної України. Кіммерійці. Скіфи: розселення, заняття, духовний світ. Скіфо-перські війни. Велика Скіфія.

Тема 5. Давні Індія і Китай. Давня Індія. Природно-географічні умови Індії. Найдавніша цивілізація в долині Інду. Прихід арійців. Поява цивілізації в долині Гангу. Господарське та повсякденне життя. Держава Ашюки. Варни. Релігія та культура Давньої Індії. Найдавніші культури. Буддизм. Індуїзм. Культура. Давній Китай. Природно-географічні умови. Господарське та повсякденне життя. Давньокитайські імперії. Велика китайська стіна. Релігія та культура Давнього Китаю. Міфи та релігійні уявлення. Конфуцій і конфуціанство. Культура.

Тема 6. Греція в II – першій половині I тис. до н. е. Природа та географічне положення Балканського півострова і островів Егейського моря. Населення Давньої Греції та доволілишніх земель. Мінойська палацова цивілізація. Перекази про найдавнішу історію Греції. Археологічне відкриття Мінойської цивілізації, її основні центри. Розквіт і занепад Мінойської палацової цивілізації. Ахейська палацова цивілізація. Перекази про ахейців. Археологічне відкриття Ахейської цивілізації, її

основні центри. Розквіт і занепад Ахейської палацової цивілізації. Греція в XI–VI ст. до н. е. Давньогрецьке суспільство за поемами Гомера. Господарське життя.

Військова організація та структура влади. Поява писаних законів у Греції. Грецька тиранія. Велика грецька колонізація. Давня Спарта. Виникнення спартанської держави. Закони Лікурга. Соціальний та державний устрій Спарти. Посилення Спарти у другій половині VI ст. до н. е. Утворення Афіньської держави. Міфи про давню історію Аттики. Об'єднання Аттики. Закони Драконта. Реформи Солона. Тиранія в Афінах. Повалення тиранії і завершення формування Афіньської держави.

Тема 7. Греція в V–IV ст. до н. е. Греко-перські війни. Перське вторгнення в Грецію. Маратонська битва. Похід Ксеркса. Саламінська битва. Перший Афіньський морський союз. Розквіт афіньської демократії. Утвердження демократії в Афінах за Перикла. Політичний устрій. Афіньське суспільство. Основні принципи афіньської демократії, права і обов'язки громадянина. Пелопоннеська війна. Побут, традиції і господарювання греків. Грецька культура. Повсякденне життя, звичаї і традиції давніх греків. Сім'я та шлюб, виховання дітей. Грецька економіка. Релігія. Основні релігійні центри. Міфи про богів та героїв. Релігійні свята. Олімпійські ігри. Виникнення науки. Література і театр. Ораторське мистецтво. Архітектура, скульптура. Античні міста-держави в Північному Причорномор'ї та Криму. Найголовніші міста-колонії. Суспільне, господарське та духовне життя в колоніях.

Тема 8. Еллінізм. Криза грецької державності та піднесення Македонії. Політична роздробленість Греції і усобиці в середині IV ст. до н. е. Посилення Македонії за часів Філіпа II. Підкорення Греції Македонією. Східний похід Олександра Македонського. Перебіг Східного походу, основні битви. Створення держави Олександра Македонського. Елліністичні держави в IV–II ст. до н. е. Елліністична культура. Утворення та розквіт елліністичних держав. Сутність еллінізму. Культура і наука.

Тема 9. Давній Рим у VIII – I ст. до н. е. Природа і населення Апеннінського півострова. Виникнення Риму та правління царів. Римська республіка V – середини III ст. до н. е. Римська республіка: організація влади, суспільство. Господарювання

римлян. Боротьба плебеїв і патриціїв у Римі. Завоювання Римом Італії. Боротьба Риму за панування в Середземномор'ї. Римська республіка. II-I ст. до н. е. Війни Риму в Західному Середземномор'ї. Суспільно-політична боротьба в Римі. Римське суспільство II-I ст. до н. е. Диктатура Сулли. Перший тріумвірат.

Тема 10. Падіння Республіки та рання імперія. Встановлення диктатури Гая Юлія Цезаря. Другий тріумвірат і загибель республіки. Римська імперія в I-II ст. н. е. Принципат Августа. Правління династії Юліїв-Клавдіїв і Флавіїв. Династія Антонінів. Римська релігія та культура. Римська релігія. Культура доби республіки. Культура імператорського Риму. Література. Основні архітектурні пам'ятки. Мистецтво. Місто Рим і життя його мешканців. Життя столиці. Побут римських громадян, їхні звичаї та традиції. Римська сім'я та виховання дітей. Виникнення християнства. Початкова історія християнства. Ісус Христос. Перші християнські громади. Ставлення римських імператорів до християн.

Тема 11. Пізня Римська імперія. Римська імперія в III ст. н. е. Кризові явища в Римській імперії. “Солдатські” та “сенатські” імператори. Втручання варварів. Пізня Римська імперія IV ст. н. е. Реформи Діоклетіана і Константина. Римська імперія в IV ст. н. е. Християнська церква.

Оформлення церковної організації. Константин I Великий, його політика щодо християнства. Перші собори. Християнство як державна релігія Римської імперії. Падіння Західної Римської імперії. Варвари і Рим. Захоплення Риму варварами. Утворення “варварських королівств”.

Тема 12. Давні слов'яни та їхні сусіди. Слов'яни напередодні Великого переселення народів. Історичні джерела з історії слов'ян. Прабатьківщина слов'ян. Суспільне, господарське життя і духовний світ давніх слов'ян. Сусіди давніх слов'ян. Римський період грецьких міст-держав Північного Причорномор'я. Боспорське царство. Пізні скіфи на Дніпрі та в Криму. Сармати. Готи та гуни на теренах України. Слов'яни під час Великого переселення народів. Напрямок розселення слов'ян. Зародження слов'янських народів, зокрема українського.

Тема 13. Середньовічний світ Західної Європи. Народження середньовічної Європи. Римський і варварський світи в середині I

тис. Франкська держава Меровінгів. Прихід до влади династії Каролінгів. Імперія Карла Великого та її поділ. Людина Середньовіччя. Склад і рух населення. Тривалість життя і “трийця злигоднів”: голод, війни, хвороби. Засоби комунікації. Середньовічний замок. Сім’я, становище жінки, ставлення до дітей. Матеріальний світ і повсякденне життя. Технічні нововведення та винаходи. Зброя та військово спорядження. Житло й хатне начиння. Одяг і мода. Харчування. Суспільство і держава. Нова структура суспільства і теорія трьох станів. Духовенство біле та чорне. Світські феодала та система васалітету. Селянство. Королівська влада і виникнення станової монархії. Середньовічне місто. Виникнення міст, їх населення та зовнішній вигляд. Боротьба городян із сеньйорами, міські комуні. Ремесло й цехи. Торівля та лихварство. Городянин – людина нового типу.

Тема 14. Релігійно-церковне життя середньовічної Європи. Католицька церква в V-XIII ст. Християнська церква в ранньому Середньовіччі. Християнізація Європи. Посилення папства. Виникнення і діяльність чернечих орденів. Організація папства. Хрестові походи. Духовно-рицарські ордени. Боротьба церкви з еретиками. Папство в XIII – на початку XV ст.

Тема 15. Візантійська імперія. Арабський світ. Утворення Візантійської імперії. Правління Юстиніана. Протистояння ворогам у VII-XI ст., іконоборство. Загибель імперії. Культура Візантії. Арабський халіфат. Аравія та її населення. Мухамед і виникнення ісламу. Арабські завоювання. Розквіт і занепад Халіфату. Знання та культура арабського світу.

Тема 16. Європейські держави в добу середньовіччя. Скандинавія. Нормани. Походи вікінгів. Виникнення та розвиток Скандинавських держав. Духовне життя. Християнізація скандинавських народів. Франція. Посилення королівської влади. Правління Філіппа IV Красивого. Початок Столітньої війни. Подвиг Жанни Д’Арк. Завершення Столітньої війни та об’єднання Франції. Англія. Англосаксонські королівства і нормандське завоювання Англії. Держава Плантагенетів. Велика хартія вольностей. Виникнення парламенту, народні рухи. Війна Червоної і Білої троянда. Священна Римська імперія. Утворення Священної Римської імперії. Посилення імператорської влади за правління Штауфенів. Німецький “наступ на Схід”. Утворення

Швейцарського союзу. Закріплення територіальної роздробленості. Країни Середземномор'я. Італійські міські республіки. Папська область, Південна Італія та Сицилія. Мусульманська Іспанія. Реконкіста і утворення Іспанського королівства.

Тема 17. Культура Західної Європи в V-XV ст. Середньовічні знання та освіта. Витоки середньовічної культури. “Каролінгське відродження”. Схоластика. Школи та університети. Поява дослідних знань. Література і мистецтво. Героїчний епос і рицарська культура. Міська культура. Книгодрукування. Архітектура. Раннє Відродження і гуманізм.

Тема 18. Слов'яни та їхні сусіди. Держави Центральної та Східної Європи. Виникнення слов'янської писемності і держави західних слов'ян. Ян Гус і гуситські війни. Болгарське царство. Угорщина. Польське королівство. Північно-Східна Русь у XII – першій половині XIV ст. Володимиро-Суздальське князівство. Великий Новгород. Монгольське завоювання Русі. Невська битва та Льодове побоїще. Початок збирання руських земель навколо Москви. Утворення та зміцнення Московської держави. Дмитрій Донської і Куликовська битва. Правління Івана III. Повалення ординського іга і народження Московської держави. Державне управління. Культура і повсякденне життя. Турецька держава. Виникнення Османської держави. Завоювання османів. Утворення Османської імперії. Правління Мехмеда II. Удосконалення державного устрою.

Тема 19. Індія. Китай. Індія. Господарське життя. Общини і касти. Делійський султанат. Релігія та звичаї. Наука і культура. Китай. Об'єднання держави. Імперія Тан. Китай під владою монголів. Повернення незалежності, державне управління. Культура.

Тема 20. Великі географічні відкриття: зустріч цивілізацій. Відкриття європейців. Причини й передумови Великих географічних відкриттів XV–XVI століть. Подорожі португальців. Христофор Колумб і відкриття Нового Світу.

Перша навколосвітня подорож. Завоювання Нового Світу. Конкістадори у Новому Світі. Перші колонії. Освоєння європейцями Північної Америки. Наслідки Великих географічних відкриттів.

Тема 21. Людина ранньої Нової доби. Матеріальний світ і суспільство. Зміни в суспільстві. Шлюб і сім'я, становище жінки. Технічні вдосконалення. Господарювання, мануфактури, капіталізм. Повсякденне життя Західної Європи. Житло і хатне начиння. Зміни в харчуванні. Правила застілля. Одяг і мода.

Тема 22. Європейське Відродження. Народження нової культури. Італійські гуманісти. Гуманізм за Альпами. Поява утопій. Політичні теорії. Мистецтво Високого Відродження. Новий тип творчої людини. Італійське Відродження. Мистецтво Німеччини. Мистецтво Нідерландів.

Тема 23. Реформація і контрреформація. Реформація в Німеччині. Німеччина напередодні Реформації. Мартін Лютер і початок Реформації. Народна Реформація. Від народження протестантизму до Аугсбурзького миру. Поширення Реформації та Контрреформація. Реформація в Женеві і поява кальвіністської церкви. Перехід папства до Контрреформації. Орден єзуїтів. Тридентський собор.

Тема 24. Західноєвропейські держави в XVI – першій половині XVII ст. Франція. Народження абсолютизму. Релігійні війни. Генріх IV. Кардинал Ришельє. Іспанія. Іспанія на межі XV-XVI ст. Правління Карла V. Філіпп II. Занепад Іспанії. Нідерланди. Нідерланди у складі іспанської монархії. Початок національно-визвольного руху. Гьози і Вільгельм Орлеанський. Народження республіки. Англія. Зміни в суспільстві. Королівська Реформація. Єлизавета I. Прихід до влади династії Стюартів. Міжнародні відносини. Характер міжнародних відносин. Народження постійної дипломатії. Тридцятилітня війна. Вестфальський мир.

Тема 25. Європейська культура кінця XVI – першої половини XVII ст. Досягнення науки та тягар марновірства. Нові знання про Всесвіт. Пошук нових способів пізнання світу. Досягнення медицини. “Полювання на відьом”. Література й мистецтво. Характер європейської культури. Літературні образи Мігеля Сервантеса. В. Шекспір і театр. Мистецтво доби бароко.

Тема 26. Польська держава і Московське царство. Польська держава. Фільварково-панщинна система. Шляхетська демократія. Утворення Речі Посполитої. Зовнішня політика. Культура.

Московська держава. Правління Івана IV Грозного. Смутний час. Воцаріння династії Романових. Росія і українські землі. Культура.

Тема 27. Криза старого порядку. Початок модернізації. Революція XVII ст. і промисловий переворот в Англії. Англія напередодні революції. Карл I. О. Кромвель. Переворот 1668 р. Початок промислового перевороту. Франція. Абсолютизм за Людовіка XIV. Двір Короля сонця. Ж.Б. Кольбер. Війни Людовіка XIV. Французький класицизм. Доба Просвітництва. Витоки й зміст Просвітництва. Французьке Просвітництво. Вплив Просвітництва на суспільство. Література і мистецтво. Зміни в повсякденному житті. Освічений абсолютизм. Пруське королівство. Нова державна політика Фрідріха II. Австрія за правління Марії Терезії. Реформи Йосипа II. Московська держава наприкінці XVII ст. Реформи й зовнішня політика Петра I. Двірцеві перевороти. Епоха Катерини II. Правління Павла I. Культура і повсякденне життя. Сполучені штати Америки. Англійські колонії в Північній Америці. Початок боротьби проти метрополії. Проголошення незалежності. Конституція США.

Тема 28. Країни Сходу. Османська імперія. Османська імперія та її зовнішня політика. Ослаблення Османської імперії. Перське царство. Правління Надир-шаха. Індія. Держава Великих Моголів. Правління Акбара і Шаха Джахана. Проникнення європейців у Індію, встановлення англійського володарювання. Релігійне та культурне життя. Китай за правління династії Мін. Імперія Цин. Об'єднання та самозакриття Японії. Культура.

Тема 29. Велика французька революція кінця XVIII ст. Європа в період наполеонівських війн. Французьке суспільство наприкінці XVIII ст. Доба Просвітництва. Причини та початок Французької революції. Декларація прав людини і громадянина. Конституція 1791 р. Встановлення республіки. Якобінська диктатура. Термідоріанська реакція. Франція за Директорії. Наполеон Бонапарт. Франція в період Консульства й Імперії. Кодекси Наполеона. Війни Наполеона. Континентальна блокада. Російський похід Наполеона. Битви під Лейпцигом і Ватерлоо. “100 днів” Наполеона. Територіальні зміни внаслідок Віденського конгресу. Утворення Священного союзу.

Тема 30. Європа й Америка в першій половині XIX ст. Політичне становище в Європі після Віденського конгресу. Національний і революційний рухи в Європі в 20–30-х роках XIX ст. Велика Британія у першій половині XIX ст. Перша парламентська реформа та її наслідки. Чартизм. Перехід Англії до політики вільної торгівлі. Франція у період Реставрації. Липнева революція і Липнева монархія. Політична роздробленість Німеччини. Втрата своїх позицій Австрією й посилення Пруссії. Суспільно-політичні течії і рухи в Росії. Повстання декабристів. Суспільно-політична думка Європи. “Весна народів”. Революція 1848-1849 рр. у Франції. Друга Республіка. Бонапартистський переворот 1851 р. і встановлення Другої імперії. Загальна характеристика революцій у Німеччині, Австрії, Угорщині та Італії. Причини поразки і наслідки революцій 1848-1849 рр. Утворення незалежних держав у Латинській Америці.

Тема 31. Європа й Америка у добу об’єднання і модернізації суспільства. Боротьба Пруссії і Австрії за переважання в Німеччині. Об’єднання Німеччини в 1871 р. Перетворення Австрійської імперії на дуалістичну монархію. Політична роздробленість Італії, піднесення П’ємонту. Два напрями боротьби за об’єднання Італії. Утворення Італійського королівства. Об’єднання Італії. Вікторіанська Британія. Англія – “майстерня світу”. Утвердження лібералізму. Формування ліберальної та консервативної партій. Ірландське питання. Зовнішня політика Англії. США в першій половині XIX ст. Особливості соціально-економічного розвитку. Доктрина Монро та її реалізація. Громадянська війна 1861-1865 рр. Реконструкція Півдня.

Тема 32. Утвердження індустріального суспільства в провідних державах світу. Формування індустріального суспільства в провідних державах Європи і в США. Науково-технічна революція кінця XIX ст. та її наслідки. Виникнення великих корпорацій і фінансово-промислових груп. Монополізація економіки. Нові класи і суспільні верстви. Соціалізм. Марксизм. Перший і Другий Інтернаціонали. Міграційні рухи. Утвердження демократії та громадянського рівноправ’я. Зростання ролі держави в суспільно-економічному житті. Криза Другої імперії у Франції. Франко-німецька війна 1870-1871 рр. та її наслідки. Паризька комуна. Становлення Третьої Республіки. Політичні кризи

80-90-х років. Формування Французької колоніальної імперії. Німеччина в 1871-1900 рр. Конституція 1871 р. Внутрішня і зовнішня політика Отто фон Бісмарка. Німецька соціал-демократія. Перехід Німеччини до світової політики. Велика Британія в останній третині XIX ст. Втрата Англією промислового лідерства. Внутрішнє становище. Ірландське питання. Криза класичного лібералізму. Тредюніони. США в 1877-1900-х років. Економічне піднесення країни, зростання впливу великих корпорацій. Політичне життя, становлення антимонопольного законодавства. Расова політика, юридичне оформлення сегрегації на Півдні. Робітничий рух. Модернізація Російської імперії. Скасування кріпосного права.

Зовнішня і колоніальна політика Російської імперії. Реформи Олександра II та їх наслідки. Росія в пореформений період. Особливості економічного розвитку. Формування нової соціальної структури. Внутрішнє становище в країні. Народництво.

Робітничий рух і формування соціал-демократії. Доба Мейдзі в Японії. Крах політики самоізоляції. Реформування економічного та суспільно-політичного життя. Економічне зростання країни.

Тема 33. Завершення формування світових колоніальних імперій. Міжнародні відносини в останній третині XIX ст. Завершення територіального поділу світу. Колоніальна політика на Сході й в Африці. Суперечливість наслідків колоніального панування. Зворотний вплив колоній на метрополії. Британське володарювання в Індії. Політика кастового й релігійного розбрату. Повстання сипаїв. Міф про тягар білої людини.

Китай у другій половині XIX ст. Тайпінське повстання. Економічне проникнення в країну західних держав. Народи Африки під владою європейських колонізаторів. Міжнародні відносини в 1871-1900 рр. Геополітичні наслідки франко-німецької війни. Союз трьох імператорів. Загострення англо-німецького колоніального суперництва. Утворення нових незалежних держав на Балканах. Утворення Троїстого союзу і загострення російсько-німецьких відносин.

Оформлення англо-франко-російського альянсу. США в міжнародних відносинах. Панамериканізм. Зовнішня та колоніальна політика Японії.

Тема 34. Культура народів світу наприкінці XVIII – у XIX ст. Духовне життя народів Європи і Америки у XVIII – наприкінці XIX ст. Розвиток науки і техніки. Література і мистецтво. Культура народів Азії і Африки. Повсякденне життя людей. Дозвілля. Наслідки урбанізації. Аристократія, буржуазія і пролетаріат. Родинні стосунки. Фемінізм. Освіта. Релігія і мораль.

Тема 35. Світ на початку XX ст. Особливості державного устрою, політичного життя та соціально-економічного розвитку провідних країн світу (США, Велика Британія, Німеччина, Франція, Росія та Австро-Угорщина) на початку XX ст. Прискорення економічного, технічного, інтелектуального прогресу. Активізація суспільних та політичних рухів. Початки державного регулювання соціально-економічних процесів. Формування націй. Національні рухи в Індії та у Китаї. Особливості модернізаційних процесів в Японії. Загальна характеристика процесів у країнах Латинської Америки.

Тема 36. Перша світова війна (1914-1918 рр.). Міжнародні кризи та конфлікти на початку XX ст. Створення Троїстого блоку та Антанти. Гонка озброєнь, посилення мілітаризму, шовіністична пропаганда. Причини, привід та початок Першої світової війни. Стратегічні плани противників. Основні та другорядні театри воєнних дій. Військові кампанії та основні битви 1914-1918 рр. Технічні вдосконалення в роки війни. Підводна війна. Вступ у війну США. “14 пунктів” В.Вільсона. Вихід Росії з війни. Завершення війни та втрати від неї.

Тема 37. Повоєнне облаштування світу. Паризька мирна конференція. Версальський договір. Створення Ліги Націй. Мирні договори із союзниками Німеччини. Вашингтонський договір 1922 р. та його вплив на співвідношення сил у світі. Сильні й слабкі сторони Версальської системи. Основні світоглядні, політичні та економічні наслідки Першої світової війни.

Криза демократії та європейської цивілізації. Зміни в системі цінностей людини. Розпад багатонаціональних імперій і утворення нових незалежних держав в Європі. Зміна статусу жінки в суспільстві у ході війни. Проблема репарацій. Плани Дауеса і Юнга.

Тема 38. Період повоєнної кризи та революцій (1919 – 1923 рр.). Причини, хід та наслідки революція 1917 р. та

громадянської війни в Росії. Прихід до влади більшовиків. “Воєнний комунізм”. Діяльність Комінтерну. Листопадова революція в Німеччині 1918 р. Революція 1918 р. в Угорщині. Прихід до влади Б. Муссоліні. Встановлення фашистської диктатури в Італії. Революція в Туреччині. М.Кемаль. Національні рухи в Китаї, Індії, в Африці.

Тема 39. Період стабілізації в Європі та в Північній Америці (1924–1929 рр.). Доба “процвітання” у США. Німеччина в період Веймарської республіки. Франція в 20-ті рр. Велика Британія в 20-ті рр. Консерватори і лейбористи при владі. Загальний страйк шахтарів 1925-1926 рр. Створення корпоративної системи в Італії. Утворення СРСР. НЕП. Особливості соціально-економічного та політичного розвитку нових незалежних європейських держав: Польща, Чехословаччина, Угорщина, Югославія. Румунія та Болгарія після Першої світової війни. Найважливіші досягнення в галузі освіти, науки і техніки. Основні ідеї й течії у розвитку культури. Нові цінності європейців і американців у 20-х роках. Поява “масової культури”. Нові напрямки в мистецтві та літературі. Визрівання передумов світової економічної кризи.

Тема 40. Світ у період економічної кризи 1929-1933 рр. та подолання її наслідків. Причини, прояви та наслідки світової економічної кризи 1929-1933 рр. (Великої депресії). Пошуки шляхів подолання кризових явищ в економіці й суспільному житті. США напередодні та у роки Великої депресії. Америка за президента Г. Гувера. Президентські вибори 1932 р. і повернення до влади демократів. Економічні та соціальні засади “Нового курсу” Ф.Д. Рузвельта та його основні підсумки. Початок впровадження регулювання економічних процесів. Велика Британія і криза. Спроби реформування Британської імперії. Впровадження системи імперських преференцій. Світова економічна криза в Німеччині. Встановлення націонал-соціалістичної диктатури в Німеччині, економічна, соціальна та ідеологічна політика нацистського режиму. Знищення політичної опозиції. Войовничий антисемітизм. Франція та Іспанія в період кризи. Утворення, прихід до влади та політика урядів Народних фронтів у Франції та Іспанії; їх досягнення, прорахунки та причини розпаду.

Вплив світової кризи на соціально-економічне та політичне становище країн Центральної та Східної Європи (Польща,

Чехословаччина, Угорщина, Румунія, Болгарія, Югославія). Боротьба між демократичними цінностями та тоталітарними тенденціями. Велика депресія й Радянський Союз. Соціалістичне будівництво в СРСР. Політика “прискореної” індустріалізації і колективізації в Радянському Союзі. Голодомори. Життя пересічної людини в СРСР: радощі, турботи, страхи. Остаточне оформлення тоталітарного режиму, масові репресії 1937- 1938 рр.

Сутність авторитаризму та тоталітаризму. Китай. Об’єднання країни, встановлення влади Гоміндану. Боротьба проти японської агресії в 30-х рр. Індія. Кампанія громадянської непокори народів Індії в 30-х рр. та її результати. Японія. Основні тенденції внутріполітичної та зовнішньополітичної стратегії Японії в 30-х роках. Арабський світ у міжвоєнний період. Близькосхідна проблема. Латинська Америка. Особливості економічних і політичних процесів у регіоні. Вплив іноземних держав. Протиборство демократичних сил і диктаторських режимів. Найважливіші досягнення освіти і науки. Технічний прогрес, його мілітаристична спрямованість в період підготовки та ведення війни. Основні ідеї та напрямки у розвитку мистецтва в 30-х рр. XX ст. Відмінності в розвитку культури в демократичних і тоталітарних державах.

Тема 41. Назрівання Другої світової війни. Вплив світової економічної кризи на загострення міжнародної напруженості в умовах 1930-х рр. Зовнішньополітичні пріоритети провідних країн світу у другій половині 30-х років XX ст. Відмова Німеччини від дотримання Версальського договору й підготовка до війни. Агресивні дії Німеччини, Італії та Японії. Формування осі Рим – Берлін – Токіо. Спроби створення системи колективної безпеки. Громадянська війна 1936-1939 рр. в Іспанії. Мюнхенський пакт та його наслідки. Крах політики умиротворення. Провал англо-франко-радянських переговорів у Москві (літо 1939 р.). Зближення СРСР з Німеччиною. Радянсько-німецький пакт про ненапад (пакт “Молотова – Ріббентропа”) і його наслідки.

Тема 42. Друга світова війна. Причини, характер, періодизація Другої світової війни. Бойові дії на основних театрах воєнних дій в Європі в 1939-1940 рр. Початок та головні битви Радянсько-Німецької війни та воєнні дії проти нацистів їх

союзників. Бойові дії у Південно-Східній Азії та Тихому океані, Північній Африці та Західній Європі.

Формування антигітлерівської коаліції. Окупаційний режим та Рух Опору на окупованих територіях. Зростання ролі жінки в умовах війни. Завершальний період війни у Європі та в Азії. Капітуляція Німеччини та її союзників. Політичні, економічні та соціальні наслідки Другої світової війни для народів світу. Зміна ціннісних орієнтацій людини в умовах війни. Створення ООН. Нюрнберзький і Токійський міжнародні трибунали над військовими злочинцями.

Тема 43. Американський континент: США, Канада та Латинська Америка (1945 – поч. XXI ст.). Утвердження США як провідної країни біполярного світу у повоєнний час та зміна ролі США наприкінці XX – на поч. XXI ст. Головні етапи повоєнного розвитку Канади. Латинська Америка. Особливості економічного, соціального та політичного розвитку регіону в другій половині XX – на початку XXI ст. Українці у країнах регіону.

Тема 44. Країни Західної Європи (1945 – початок XXI ст.). Західна Європа після завершення Другої світової війни. Німеччина. Внутрішньо- та зовнішньополітичний розвиток Німеччини у другій половині. XX – на початку XXI ст.

Велика Британія. Внутрішнє становище і зовнішня політика Великої Британії у другій половині XX – на початку XXI ст.

Франція. Соціально-економічний та політичний розвиток Четвертої і П'ятої Республік. Зовнішньополітичні орієнтири Франції другої половини XX – на початку XXI ст.

Італія. Соціально-економічний і політичний розвиток країни другої половини XX – на початку XXI ст.

Тема 45. Країни Центральної та Східної Європи (1945 – початок XXI ст.). Встановлення прорадянських режимів у Польщі, Угорщині, Болгарії, Румунії, Чехословаччині, Югославії. Демократичні революції, особливості їх здійснення. Основні тенденції внутріполітичного розвитку країн регіону 90-х рр. XX – початку XXI ст. СРСР від завершення епохи Сталіна до розпаду СРСР. Росія в 90-х роках XX – на поч. XXI ст. Захоплення Росією Криму й війна з Україною.

Нові незалежні держави на пострадянському просторі: здобутки, проблеми, перспективи.

Тема 46. Країни Азії та Африки в др. пол. XX – на поч. XXI ст. Розпад світової колоніальної системи. Етапи деколонізації. Шляхи розвитку незалежних держав Азії та Африки. Близькосхідна проблема та шляхи її врегулювання. Японія. Внутрішня та зовнішня політика Японії у др. пол. XX – на поч. XXI ст. Китай. Соціально-економічний та політичний розвиток країни у др. пол. XX – на поч. XXI ст. Індія. Перемога народів Індії в боротьбі за незалежність. Розвиток Індії наприкінці XX – на початку XXI ст.

Тема 47. Міжнародні відносини (1945 – поч. XXI ст.). Передумови, характер, етапи та прояви “холодної війни”. Завершення “холодної війни”. Боротьба з міжнародним тероризмом. Розширення Європейського Союзу та НАТО, місце України в цьому процесі.

Тема 48. Розвиток культури (1945 – поч. XXI ст.). Глобальні проблеми людства. Основні напрямки НТР в др. пол. XX ст. та їх вплив на життя пересічного громадянина. Становлення постіндустріального (інформаційного) суспільства. Основні тенденції і течії розвитку світової культури. Загальна характеристика глобальних проблем сучасності та ймовірних шляхів їх подолання. Воєнні конфлікти й спроби їх розв’язання.

Цей зафіксований багаж знань студент має значно поглибити за роки перебування у вузі, на що розраховані навчальні програми за спеціальність “Історія”. Виходячи з цього розширення історичних знань має відбутися із ознайомленням з відповідною літературою, у тому числі, словниковою та довідниковою. Варто звернути увагу і, зокрема, на зазначене у списку літератури видання “Всесвітня історія”: dtv– Atlas: Довідник (К., 2007) підготовлене такими авторами, як Г. Кіндер, В. Хільгеман та М. Герт. У ньому досить раціонально поєднаний текст і карти з хронологічним описом історичних подій.

Видання відрізняється високою інформаційною місткістю і цінними, як зазначають автори, додатковими засобами для вивчення всесвітньої історії. Г. Кіндер, В. Хільгеман та М. Герт. досить виразно подають історичні факти, події та оцінюють їх. Цей довідник у значній мірі деталізує програму з курсу “Всесвітньої історії.” Ми у свою чергу продовжили хронологію

сучасного періоду по 2015 р. включно. Виходячи з цього, довідник має наступну структуру:

Передісторія і рання історія: Розвиток життя. Давньокам'яний вік. Середньо- і новокам'яний віки. Схід. Бронзовий вік у Європі. Залізний вік, кіммерійці та скіфи.

Високі культури: Єгипет I (3000-1570 до н. е. Єгипет II (1570-332 до н. е.). Дворіччя I (3-тє тисяч. до н. е.). Дворіччя II (2-тє тисяч. до н. е.). Дворіччя III (1-ше тисяч. до н. е.). Індосвропейці, Кріт (2600-1425 до н. е.). Мала Азія (бл. 2000-546 до н. е.). Палестина I (1500-587 до н. е.). Палестина II (539 до н. е. – 133 н. е.), Фінікія. Китай (1500 до н. е. – 220 н. е.). Індія (3000 до н. е. – бл. 7000 н. е.). Велика Перська імперія (559-330 до н. е.).

Антична Греція: Мікенський період (2500-1150 до н. е.), переселення. Державні форми, релігія. Колонізація (750-550 до н. е.), Іонія (до 500 до н. е.). Пелопоннес (до 500 до н. е.). Афіни (до 500 до н. е.). Перські війни, Афінівський морський союз (5-тє ст. до н. е.). Культура класичного періоду (5/4-тє ст. до н. е.). Афіни за Перикла (462-529 до н. е.). Афіни, Пелопоннескі війни (431-404 до н. е.), Сицилія. Розпад полісів, Македонія (4-тє ст. до н. е.).

Античний елінізм: Олександр Великий (336-323 до н. е.). Війна діадохів (323-280 до н. е.), держави діадохів I. Держави діадохів II. Економіка, культура.

Античний Рим: Ранній період, етруски (1000-500 до н. е.). Держава. Боротьба станів, зовнішня політика (494-300 до н. е.). Середня і Нижня Італія (348-272 до н. е.). Конфлікт з Карфагеном I (264-212 до н. е.). Конфлікт з Карфагеном II (212-202 до н. е.). Схід (200-133 до н. е.). Сім'я, громадяни, право, релігія. Мистецтво. Революції, громадянські війни I (133-79 до н. е.). Громадянські війни II (77-44 до н. е.). Закінчення громадянських війн (44-30 до н. е.), приципат. Август (27 до н. е. – 14 н. е.), література I. Імператорський період (14-96 н. е.), література II. Прийомні імператори (96-192), дім Северів (193-235). Солдатські імператори, ломінат (235-305). Костянтин Великий, наступники (4-тє ст.). Економіка. Раннє християнство.

Раннє Середньовіччя: Германці. Слов'яни. Степові народи. Переселення народів (375-568). Перші державні утворення

германців (4/5-те ст.). Італія (568-1015). Франки I (485-750). Франки II (751-814). Поділ Франкської імперії (9-те ст.). Франки III: держава, економіка. Франки III: церква, культура, ленні відносини. Англія (до 1066). Нормани. Русь (9-13-те ст.). Іслам I (до 750). Іслам II (750- 13-те ст.). Східний Рим (Візантія, до 867). Церква. Чернецтво.

Розвинуте Середньовіччя: Німецька імперія I (911-1024). Німецька імперія II, імперія Оттонів. Німецька імперія III (1024-1075), реформістське папство Німецька імперія IV (1075-1125). Хрестові походи I. Хрестові походи II. Євреї. Культура. Держава. Франція (987-1270). Англія (1066-1272). Скандинавія (10-13-те ст.). Німецька імперія V (1125-1190). Польща (960-1320). Моравія. Угорщина, Богемія (830-1306). Німецька східна колонізація (12/13-те ст.). Німецька імперія VI (1190-1268). Візантія (867-1204). Китай (4-13-те ст.). Японія (до 13-го ст.).

Пізнє Середньовіччя: Університети, церква (14/15-те ст.). Ганза, Венеція, Генуя (13-15-те ст.). Схоластика, містика, нова набожність (devotion moderna. Міста, території. Іспанія (11-15-те ст.). Англія (1272-1485). Франція (1270-1498). Швейцарія, Бургундія (14/15-та ст.). Німецька імперія I (1272-1378). Німецька імперія II (1378-1493). Німецький орден, Скандинавія (14/15-те ст.). Литва, Польща, Угорщина (14/15-те ст.). Росія (1325-1613). Балкани (13-15-те ст.). Візантія (1204-1453). Османія (1330-1660). Китай (1264-1368), Індія (999-1526).

На зламі епох: Гуманізм. Ренесанс. Економіка. Італія (14/15-те ст.). Німецька імперія (1493-1519). Італія (1494-1516). Винаходи, відкриття; Африка (до 16-го ст.). Давньоамериканські культури. Америка (16-та ст.). Китай (1368-1644). Японія (1338-1639). Індія (1526-1658).

Епоха розколу віри: Церковний лад (15-те ст.). Початки Реформації (Лютер, Цвіглі). Анабаптисти (16-те ст.), Селянська війна (до 1525). Німецька імперія (1521-1555). Імперія Карла V (1519-1556). Кальвінізм, англіканство. Католицьке відродження (16-та ст.). Європа (16/17-те ст.). Іспанія (1556-1659). Нідерланди (1477-1648). Франція (1547-1610), Англія (1485-1603). Польща (1506-1621), Швеція (1513-1629). Німецька імперія II (1555-1618). Тридцятирічна війна I (1618-1629). Тридцятирічна війна II (1630-1648).

Епоха розуму: Бароко. Просвітництво. Франція (1610-1697). Французький абсолютизм (17-те ст.). Німецька імперія (після 1648). Австрія (1663-1740). Англія I (1603-1688). Англія II (1688-1742); війна за іспанську спадщину (1701-1714). Швеція (1632-1721). Росія (1613-1740). Китай (1644-1796), Індія (1658-1750). Америка (17/18-те ст.). Відкриття, винаходи (17/18-те ст.). Франція, Пруссія (1713-1748). Семирічна війна (1756-1763). Росія, Польща (після 1763). Освічений абсолютизм (18-те ст.).

Епоха великих революцій: Державні й економічні теорії (19-те ст.). США I (1763-1783). США II (1783-1813). Франція I (1774-1788). Франція II (1789-1792). Франція III (1792-1799). Європа (1792-1799).

Епоха Наполеона: Європа I (1799-1809). Франція (1799-1812). Німецька імперія (1797-1806[09]). Велика Британія (1783-1815). Німеччина I (культура, наука). Німеччина II (1807-1814). Європа III (1813-1815). Європа IV (1814-1815).

Епоха реставрації і революцій: Політичні ідеї. Велика Британія I (1800-1840). Європа I (1815-1830). Німеччина I (1815-1848). Велика Британія II (1815-1848). Франція (1815-1848). Європа II (1830). Латинська Америка (1800-1830). Європа III (1848). Німеччина II (1848). Австрія, Німеччина III (1848-1849). Німеччина IV (1848-1862).

Епоха національних держав: Євреї. Культура, наука. Наука і техніка. Соціалізм. Робітничий рух, соціальна політика Росії (1815-1874). Франція (1852-1871). Італія (1850-1871). Німеччина (1859-1871). Німецька імперія (1871-1914). Балкани (1871-1908). Європа I (1871-1914). Європа II (1815-1914). Європа III (1840-1914). Західна Азія (1736-1914). Індія (1750-1916). Японія (1680-1853), Китай (1797-1911). Латинська Америка (1830-1914). США (1817-1865). Африка (19-та ст.). Епоха імперіалізму: Колоніалізм, розвинутий капіталізм (1880-1914).

Робітничий рух. Робітничий рух, пацифізм. Велика Британія I (1814-1914). Велика Британія II (1848-1914). Франція I (1870-1914). Франція II (1830-1914) (йдеться про заснування 2-ї колоніальної імперії – В. Г.). Німецька імперія I (1871-1914). Німецька імперія II (1890-1914). Росія I.: внутрішня політика (1874-1914). Росія II (1815-1914). Японія (1853-1912). США (1865-1914). Італія (1872-1915). Балкани (1908-1913).

Перша світова війна: Причини війни, питання провини, Лішнева криза (1914). Союзи, мета війни (1914-1918). Західний і східний театри воєнних дій (1914-1917). Другорядні театри воєнних дій, мирні зусилля (1914-1917). Політичні кризи, російська революція (1917). Закінчення війни (1918). Укладення миру (1919-1920).

Період між світовими війнами: Політичні проблеми (1918-1939). Ліга Націй (1919-1946). Європа I (1919-1936). Міжнародний комунізм. СРСР I (1918-1924).

Друга світова війна: “Бліцкріг” (1939-1940). Морська, повітряна війна; економіка (1939-1945). Північна Африка, Балкани (1940-1942). Нацистський антисемітизм і голокост (1933-1945). Російський театр воєнних дій (1941-1942). Опір (1939-1945). Конференції союзників (1941-1945). Північна Африка, Італія, Балкани (1942-1945). Східний і західний театри воєнних дій (1941-1944). Крах Німецького рейху (1945). Тихоокеанський театр воєнних дій (1941-1945).

Сучасна історія від 1945 р.: Міжнародна політика I. Міжнародна політика II. Проблеми біженців ООН I (1945-1965). ООН (1945-1965). СРСР I (1945-1953). СРСР (1953-1965). Європа I (1945-1965), Близький Схід I (1945-1965). Народні демократії I (1945-1965). Народні демократії II (1945-1965). Народні демократії III (1945-1965). Китай, Японія (1945-1965). Корея, Індокитай (1945-1965). Система союзів (1945-1965). США I (1945-1960). США II (1961-1965), Канада (1945-1965). Європа II (1945-1965). Європа III (1945-1965). Велика Британія (1945-1965), Франція I (1944-1946). Франція II (1946-1965), держави Бенілюксу (1945-1965). Німеччина I (1945-1949). Німеччина II (1949-1965). Німеччина III (1945-1965). Німеччина IV (1949-1965). Близький Схід II (1945-1965). Палестина – Ізраїль (1933-1965). Країни, що розвиваються (1945-1965). Південно-Східна Азія I (1945-1965). Африка I (1945-1965). Африка II (1945-1965). Латинська Америка I (1945-1965). Роззброєння I (1945-1988). Роззброєння II (1989-2015). Система союзів II (1966-2015). Система Союзів III (1973-2015). ООН III, ООН IV (1948-2015). Шлях до об’єднання Європи (1966-1997). Шлях до об’єднання Європи I (1969-2015). Війна, конфлікти, тероризм (1990-2015). СРСР III (1966-1991). Росія, пострадянські держави в Азії (1991-2015). Східна Європа

(1966-2015). Пострадянські держави в Східній Європі (1990-2015). Південно-Східна Європа (1966-2015). Держави – наступниці Югославії (1990-2015). Північна Європа (1966-2015). Центральна Європа, Західна Європа (1966-2015). Велика Британія II, Ірландія (1966-2015). Франція III, Італія, Ватикан (1966-2015). Португалія, Іспанія (1966-2015). Мальта, Греція, Туреччина (1996-2015). Німеччина V (1966-1977). Німеччина VI (1966-1990). Німеччина VII (1966-1990). Німеччина VIII (1991-2015). Близький Схід III (1966-2015). Близький Схід IV (1959-2015). Близький Схід V (1966-2015). Близький Схід VI. Південна Азія II (1966-2015). Південна Азія II, Середня Азія (1996-2015). Східна Азія (1966-2015). Південно-Східна Азія II (1966-2015). Південно-Східна Азія III (1966-2015). Південно-Східна Азія IV, Океанія, Австралія (1966-2015). Канада II, США III (1966-2015). Центральна Америка, Карибський регіон I (1966-2015). Карибський регіон II, Південна Америка I (1966-2015). Африка III (1966-2015). Африка IV (1966-2015). Африка V (1966-2015). Африка VI: держави в громадянській війні 1 (1966-2015). Африка IV: держави в громадянській війні 2. Африка IIIV: держави в громадянській війні 3. Африка IX: держави після деколонізації (1966-2015).

Зрозуміло, що допитливому студенту не важко буде доповнити свої знання з всесвітньої історії по ті роки, які він проводить у стінах вищого навчального закладу.

Варто зазначити що подібних довідників у наукових бібліотеках і в *Інтернеті* велика кількість. Вони, як і назване вище видання, мають алфавітний покажчик, символи, умовні скорочення та аббревіатури. Завдяки своїй універсальності, інформаційній та хронологічній насиченості, просторової наочності та зручності в користуванні наведений вище довідник набув широкої популярності серед учнів та студентів, викладачів та дослідників історії не лише в Німеччині, а й усьому світі.

Цей довідник, вдало й раціонально поєднує карти, малюнки, ілюстрації, ескізи, які хоча й доповнюють довідник, утім мають власну специфічну інформаційну цінність. Видання набуло широкої популярності також і у Україні після виходу в 2007 р. Студент-історик має змогу ознайомитися ще й з новітніми виданнями навчальних посібників і врешті-решт усвідомити, що змістовне наповнення історії є багатовимірним явищем.

Глава 3 Історія в системі освіти

Наявність значної кількості визначень засвідчує підвищений інтерес до них науковців. В системі освіти “Історія” залишається провідним навчальним предметом. Сам термін, як показано вище, витлумачується в різних аспектах і все ж історія – це сукупність наявних фіксованих і нефіксованих (усних) оповідей про те, як люди розуміли і розуміють світ, його устрій, про їхні способи життєбудівництва і світобудівництва. Причому під фіксованою оповіддю тут розуміється не лише письмовий текст, але і все, що є знаково-символічним утіленням людської думки і слова тощо.

Утім історія – це наука про минуле людського суспільства та його сьогодення, про закономірності розвитку суспільного життя в конкретних формах, в просторово-часових вимірах. Змістом історії взагалі служить історичний процес. Він розкривається у явищах людського життя, відомості про які збереглися в історичних пам'ятках і джерелах. Явища ці надзвичайно різноманітні, стосуються розвитку господарства, зовнішньої і внутрішньої політики, суспільного життя країни, міжнародних відносин, діяльності історичних особистостей та багато інших.

Відповідно й історія – наука багатогалузева. Вона складається з цілого ряду самостійних галузей історичного знання, а саме: історії економічної, політичної, соціальної, цивільної, військової, держави і права, релігії та ін. До історичних наук належить також етнографія, котра вивчає побут, культуру народів, і археологія, що вивчає історію за речовими джерелами старовини. Серед них – знаряддя праці, домашнє начиння, прикраси та ін., а також комплекси-поселення, могильники, скарби.

Історія не тільки одна з двох тисяч існуючих наук, що поставлена на службу сучасному людству, але й одна з найбільш давніх. Історія тісно пов'язана з іншими науками, зокрема, з психологією, соціологією, філософією, юридичними науками, економічною теорією, математикою, математичною статистикою, мовознавством, літературознавством і т.д. На відміну від них вона розглядає процес розвитку суспільства в цілому, аналізує всю сукупність явищ суспільного життя, всі її сторони (економіку, політику, культуру, побут тощо) та їх взаємозв'язок і взаємобумовленість. У той же час кожна з існуючих наук (суспільних,

економічних, технічних) за час розвитку людського суспільства пройшла свою історію. І на сучасному етапі всі науки і види мистецтва обов'язково включають історичний розділ, наприклад, історія фізики, історія музики, історія кіно і т.д. На стику історичних та інших наук створюються міждисциплінарні науки – такі, як історична географія, історична геологія та ін.

Таке визначення історії, на думку фахівців, як раз і слугує основою поділу на “доісторичну” і “історичну добу” існування людства. Тобто до історії належить усе, що предметно або документально свідчить про присутність людства на нашій планеті, про його діяльність, світогляд, умови життя тощо.

Як зазначалося вище, явищем в українській історичній дидактиці є поява за роки незалежності України цілих серій шкільних та вузівських підручників та посібників у яких висвітлюється всесвітня історія, починаючи від стародавніх часів по наші дні. У підручниках, авторами, окрім детального опису розвитку людської цивілізації, подаються й термінологічні словники, хронологічні таблиці та ін.

Доцільно звернути увагу й на гасла які містяться в “Енциклопедії історії України” присвячені зазначеній проблематики. Наприклад таке, як “Давня історія, як галузь пізнання і як історичний період” підготовлене К.П.Бунятян [4.39, 277-278].

Автор на початку зазначає, що, “як галузь пізнання Давня історія (Далі Д.І.) Д.і. є розділом *історичної науки*, що вивчає найдавніший період в житті людства. Поняття “давня історія” разом з концепцією поділу історії на давню, середньовічну та нову ввів до наукового вжитку німецький вчений К.Келлер (Целларіус) наприкінці 17 ст. Цьому сприяло утвердження в науці за доби *Відродження* християнського, уявлення про лінійну спрямованість часу – від моменту створення Світу в минулому до моменту Страшного суду в майбутньому, яке, на противагу іншим тенденціям цього процесу (становлення науки), суперечило раціональним традиціям, що йшли від античних авторів, зокрема ідеї циклічності історичних змін. За межу між Д.і. та історією середньовічною спочатку правила дата надання дозволу імператором Константином Флавієм мешканцям Римської імперії сповідувати християнство (313), пізніше – дата падіння Західної Римської імперії (476).

Він також вказує, що “поняття “давня історія” в порівнянні з поняттями “середньовічна історія” і “нова історія” в сучасній історичній науці є найменш строгим, оскільки охоплює змістовно неоднорідні періоди, пгтучно об'єднуючи їх в один надтривалий (за істор. мірками) відтинок часу. Вже невдовзі після того, як Келлер виокремив в історії людства давній період, що тривав бл. 5900 років, якщо відлік історії вести від визначеного християнською церквою часу створення Світу – 5508 до народження Ісуса Христа (тобто до н. е.), відкриття палеолітичних пам'яток у Франції в 1830-х рр. змусили згодом значно “поглибити” Д.і. (оскільки геологічні умови залягання цих пам'яток вказували на те, що їхній вік складе щонайменше кілька десятків тисяч років). А після впровадження у 20 ст. методів абсолютного датування, зокрема радіокарбонного, вік найдавніших пам'яток у Європі, а отже, й початок Д.і., почали оцінювати сотнями тисяч років. Відкриття палеолітичних пам'яток в Африці “подовжило” історію людства ще на 1,5-2 млн. років (приблизно до позначки 3-2,5 млн. років). Таке “подовження” поняття “давня історія” привело до того, що воно стало “найтривалішим” з-поміж ін. понять історії, а тому “охопило” якісно неоднорідні етапи становлення й буття людства.

Продовжуючи свої роздуми учений наголошує, що “поняття “давня історія” включає, по-перше, передісторію людства – добу антропогенезу, коли людина й суспільство ще тільки формувалися. Власне тільки після того, як скінчилася доба антропогенезу і на Землі запанувала людина розумна (*Homo sapiens*), розпочалася в більш-менш точному значенні цього слова, тобто вона бере свій початок від подій, які відбулися бл. 40 тис. років тому. По-друге, навіть у більш точному значенні Д.і. охоплює два істотно відмінні періоди – привласнювальної економіки, яка ґрунтувалася на споживанні готових продуктів природи (мисливство, збиральництво, рибальство), та відтворювальної економіки, пов'язаної з впровадженням землеробства й скотарства.

Перехід до відтворювальної економіки (т. зв. неолітична революція) був пов'язаний не лише з прогресом в освоєнні та перетворенні людиною природних ресурсів, а й з докорінною зміною способів життя та мислення; фактично він відкрив нові,

принципово (за своєю суттю) безмежні перспективи для розвитку людства.

К.П. Бунятян також акцентує увагу на тому, що “якісно неоднорідною постає, з точки зору, принципів організації суспільства. Початковим принципом суспільної організації була кривна спорідненість (дійсна чи умовна), яка складала сутність родового ладу або первісної історії. Підрозділ Д.і. – первісна історія – почав формуватися в 19 ст. в лоні досліджень, які вела, з одного боку, етнографія, вивчаючи реальні (нині існуючі) первісні суспільства і закони їхнього функціонування, а з іншого – археологія, виявляючи та аналізуючи матеріальні сліди прадавньої історії. Перетнувшись, ці дві галузі досліджень дали фактичні докази того, що віцілі первісні суспільства є реліктами сивої давнини. З виникненням державного ладу панівним стає територіальний принцип об’єднання громад, а егалітарне суспільство (відносно рівноправних людей) змінюється елітарним (диференційоване у соціальному та майновому відношеннях). Таким чином, Д.і. обіймає і найдавніші цивілізації (Стародавній Єгипет, Месопотамія (тер. в Зх. Азії), Харапінська цивілізація (тер. сучасних Індії та Пакистану) та ін.), і більш пізні – цивілізації наступного покоління (Стародавня Греція, Стародавній Рим та ін.)

Учений артикулює увагу на особливостях періоду, взятого до розгляду, вказуючи, що “протяжність та неоднорідність істор. періоду, який вивчає Д.і., зумовлюють різноплановість способів його пізнання. Його найдовший відтинок є дописемним, а отже, єдиними свідками тогочасних подій для нас є матеріальні залишки життєдіяльності давніх людей (їх вивчає археологія, й тому вони називаються археологічними джерелами). Коло цих джерел дуже велике й охоплює все, що було створене людиною задля того, аби слугувати їй за життя й почасти по смерті. Дослідження давніх поселень і могильників, речового світу дають змогу відтворити спосіб життя давніх колективів, зрушення в технологічному й культурному розвитку людства, а за схожістю матеріальної культури виділити археологічні культури – давні спільноти, тобто конкретизувати минувшину в просторі й часі.

На жаль, древні речі нічого не говорять нам про імена їх творців. Тому дописемна історія є анонімною, а назви археоло-

гічних культур (і спільнот, що стоять за ними) – словотворами науковців, а не носіїв цих культур. Дописемний період називають інколи доісторією або праісторією, й деякі вчені навіть заперечують можливість її розуміння нами.

К.П.Бунятян також зазначає, що “писемна історія розпочинається з виникненням цивілізацій на рубежі 4-3 тис. до н. е. Від людей, які жили в ті часи, ми маємо справжні словесні повідомлення, що передають нам інформацію про тогочасні події, їхній світогляд і сенси життя. Історія поступово втрачає анонімність та оживає в назвах міст, царів, героїв та богів, конкретиці повсякдення. А в Стародавній Греції вже народжуються різні науки, зокрема й історія. Проте для наукового вивчення і цього періоду археологічні джерела не втрачають своєї цінності – адже писемність поширювалася повільно, і, як усім нам добре відомо, не всі прояви життя знаходять відображення в писемних документах [4,39, 277-278]. В процесі навчання студент має постійно звертатися до “Енциклопедії історії України”, як змістовного десяти томного видання з метою отримання сучасної інформації про історичний процес. Також варто оволодіти знаннями які містяться в підручниках та посібниках.

Зокрема А. В. Войтович, Н. Б. Козак, Ю. В. Овсінський та М. І. Чорний у 2010 році опублікували підручник: “Medium aevum; Середні віки” [1,34, 502] де, поруч із глибоким та змістовним викладом історичного матеріалу, М. І. Чорний змістив термінологічний словник, який налічує 90 найменувань. Ю. Овсінський до цього видання підготував досить вичерпний список літератури, який складається з джерел, підручників та хрестоматій, загальних праць, досліджень присвячених соціальній, економічній та політичній історії, війнам та військовій справі, релігії та церкви, культурі і мистецтву, історії окремих країн та ін. У розділі “Історіографія” студент знайде посилання ще на окремі дидактичні видання з історії.

Варто також зазначити, що образ всесвітньої історії не є застиглим. Зусиллями істориків у ньому постійно відбуваються зміни. Справа у тім, що творці й носії історичних знань, розганяючи свій інтелект, за сотні і сотні років накопичували на диску історичної пам’яті найрізноманітніші файли/факти та відомості, які залишалися й залишаються на історичному диску/

платформі для осягнення й реагування на них науковців різних поколінь. Вони, із запуском їх через носії цієї пам'яті, завдяки свідомій науковій рефлексії та творчій праці історичного співтовариства й носіїв певних історичних, ідейних й політичних поглядів – оживали, упорядковувалися у ті чи інші численні комбінації та інформаційні пласти.

Багатьма авторами вони втілювалися у фундаментальні праці, й багатотомні видання, монографії, статті, розвідки та іншу наукову продукцію. Про це свідчить чисельна бібліографія, яка налічує тисячі й тисячі позицій літератури. У ній наведено й багато змістовних характеристик, у точу числі нової та новітньої історії, зафіксовані у сучасних видання і, зокрема, у такому, яке називалося вище, в “Енциклопедії історії України”. В хрестоматійному ключі наведемо її нижче з тим, щоб студенти усвідомили наукоємність схарактеризованих Олексієм Ясем понять.

“Нова історія, Новий час, Модерна доба – доба європейської та всесвітньої історії, якій здебільшого відводять часовий проміжок від серед. 15 до кінця 19 – поч. 20 ст., хоч побутує чимало ін. візій та концепцій щодо її хронологічної локалізації, структури та змістовного наповнення.

Походження Н.і. як темпоральної конструкції пов'язують із поширенням поняття “modernus” (від лат. Modo – недавно) у 15–16 ст., себто сучасності. її появу спричинив психологічний, культ, та інтелектуальний зсув у свідомості італ. гуманістів щодо ставлення до античності, яка первісно розглядалася як існуюча культурно-істор. традиція, проте згодом стала вважатися “померлою”, тобто такою, що залишилася в минулому. Приміром, уже Ф.Петрарка в серед. 14 ст. поділяв минуле на *storia antiqua* та *storia nova* (історію давню й історію нову), а між ними розміщував “темні віки”. Власне, думки щодо розрізнення минулому як давньої/старої та нової побутували задовго до часів Відродження.

Ще на поч. 6 ст. візант. історик Зосима написав твір “Нова історія” в 6-ти книгах, зокрема, він вважав, що ця доба охоплює період від рим. імн. Гая Юлія Цезаря Октавіана Августа до захоплення Риму вестготським королем Аларіхом 410. Згодом християн, історики 10-12 ст. позначали поточний час як “новий”, щоб відділити його від античності. Проте трьохчастинний поділ історії, в якому ідея сучасності представлена як протиставлення до античності, зокрема як “епоха відродження давнини” – славетного повороту “До витоків” (лат. *Ad fontes*), виник у культ, полі Ренесансу. Рефлексивні зрушення в істор. свідомості європ. мислителів 17 ст. істотно змінили темпоральні уявлення. Відтак сучасність сприймалася як щось кардинально нове (лат. *novum*) щодо класичної давнини. Більше того, упродовж 17 ст. засадна ренесансна ідея про домінацію античності над сучасністю поступилася думці про пріоритет “нового” над “старим” (Ф.Бекон, Т.Гоббс, Н.Мальбранш, літературних дискусії про “давніх” та “нових” у Франції тощо).

Наслідком таких інтелектуальних настроїв стала відома концептуалізація

минувшини, представлена в книзі Х.Келлера “Загальна історія в трьох частинах” (1685-98) з поділом історії на давню, середню й нову.

Втім, думки про нижню чи висхідну точку “сучасності”, або Н.і., вирізнялися незвичайним розмаїттям, оскільки спиралися на політ., етнополіт., геополіт., соціальні, реліг., культ, та ін. складові: падіння Константинополя 1453 (Х.Келлер), Піренейський мир між Іспанією і Францією 1659 та повернення 1660 на англ. престол династії Стюартів – Карла II (Г.Болінброк), асоціативне співвіднесення з поточним для сучасника століттям (Ж. д'Аламбер) тощо. Зазвичай відлік Н.і. пов'язували з відповідними знаковими подіями в контексті тієї чи ін. нац. історії: об'єднання королівств Арагон і Кастилія в єдину д-ву – Іспанію (1479), завершення війни Троянд та початок правління династії Тюдорів – Генріха VIII в Англії (1485), відкриття Америки Х.Колумбом (1492), початок Реформації (1517) та ін. У 18 ст. уявлення про сучасність міцно пов'язуються із фронтальним поняттям тогочасної європ. думки – просвітництвом (Вольтер, П.-Г. Гердер, І. Кант, Ш.Монтескьє та ін.).

Поширення філософії історії в 2-й пол. 18 ст. не тільки нав'язало системність в осмисленні минувшини, сучасності та майбуття, а й закріпило трьохчастинний поділ історії, зокрема концепт “Новий час”. Французька революція кінця століття істотно трансформувала саме поняття “сучасність”, яке відтоді виводилося з революц. перспективи. Відтак революція часто-густо розглядалася як початок Н.і. – модерної доби (Ж.Кондорсе, Ж. де Местр та ін.), у призмі якої сприймалася минувшини. Зрештою, наприкінці 18 – у 1-й пол. 19 ст. європ. інтелектуали сприймали сучасність як змагання “нового” й “старого” (Ф.Ізо, А. де Токвіль та ін.). Проте в 1-й пол. 19 ст. діапазон інтелектуальних уявлень про початковий період Н.і. був вельми строкатим: від часів Відродження до епохи Франц. революції кінця 18 ст.

Цілісні концепції Н.і. постали лише в 2-й пол. 19 ст., позаяк ця доба ототожнюється не стільки з певними періодами минувшини, скільки з політ. і соціальним ладам, екон. системою, к-рото, становищем і правами особистості, світоглядними орієнтирами та ін. характеристиками сусп. буття. Отож із Новим часом пов'язують формування націй, виникнення нац. д-в. капіталіст. госп-ва колоніалізму, перетворення середньовічного підданого на громадянина, а також поширення сциєнтизму як неодмінної складової наук, мислення.

У 2-й пол. 19 – на поч. 20 ст. концептуалізація Нового часу нав'язується до пошуку певного змісту переходу від середньовіччя до модерної доби. У рад. історіографії 1920-х рр. початок Н.і. пов'язувався з розвитком капіталіст. укладу в Зх. Європі та першими бурж. революціями в Голландії в 2-й пол. 16 – на поч. 17 ст. й Англії в серед. 17 ст. Від кінця 1930-х рр. офіційно визнаною межею відліку Н.і. в рад. історіописанні стала Англ. бурж. революція серед. 17 ст., а весь Новий час жорстко був поділений на два періоди: 1) від Англ. революції серед. 17 ст. до революції комунарів 1871; 2) від Паризької комуні 1871 до Російської революції 1917-1918.

Натомість у зх. істор. думці найпоширенішими є візії, в яких Н.і. розпочинається від Ренесансу та Реформації. Зокрема, виокремлюється ранньомодерний час до пром. революції поч. 19 ст., яка докорінно змінила соціальну

структуру, к-ру й світосприйняття, та, власне, Н.і. до кінця 19 чи навіть поч. 20 ст., напр., до Першої світової війни (Е.Гобсбаум і його теза про довге 19 століття” (1789-1918).

Структура Н.і. досить складна й суперечлива в різних візіях, особливо з перспективи того чи ін. нац. історіописання відповідно до масштабу, обсягу та способу представлення, позаяк така концептуалізація спирається на багатоманітну диференціацію періодів чи епох 15-19 ст.

Відродження або Ренесанс як окремий період європ. минувшини виділив Ж.Мішле в 17-томній “Історії Франції” (1833-67), у якій обстоював думку, що в 15-16 ст. стався великий світоглядний переворот – “відкриття Людини” та “відкриття Світу”. Світська спрямованість, гуманістичне світосприйняття, культ. переосмислення спадщини класичної давнини розглядаються як своєрідні атрибути Відродження, яке виникло й найяскравіше проявилось в Італії ще на межі 13-14 ст. (Проторенесанс). Із Ренесансом до соціальних і культ. практик 15-16 ст. увійшла віра в безмежні можливості людини, її волю та розум, повсюдне заперечення схоластики й аскетизму, ідеали гармонійної, розкутої та креативної особистості, краси й гармонії дійсності, звернення до людини як до вищого сенсу буття, світовідчуття цілісності та виразної закономірності Всесвіту.

За доби Ренесансу ширяться ідеї неоплатонізму і пантеїзму, втілюються знакові наукові й культурні досягнення: геліоцентрична система в астрономії (М.Коперник), засади сучасної анатомії (А.Везалій), книгодрукування (Г.Гутенберг), розширюються геогр. межі відомого світу (В. да Гама, Х.Колумб, Ф.Магеллан та ін.), починається колонізація нових земель у Північній і Південній Америці, Африці й Азії.

Політне місце в концептуалізації Н.і. посідає доба Великих географічних відкриттів від серед. 15 до серед. 17 ст., яка впровадила назву “Новий світ” щодо Південної та Північної Америки. Втім, іноді цю епоху продовжують до кінця 18 - поч. 19 ст., коли були встановлені просторові обриси Австралії. За висловам рос. історика М.Карєєв, з 1492 розпочинається “океанічний період” всесвітньої історії, який і складає зміст Нового часу, на відміну від античності (“середземноморський”) та середньовіччя (“морський”).

Своєрідним рубежем європ. історії вважають період Реформації, який досить часто розглядають не стільки в хронологічному сенсі, скільки в розумінні переломної, критичної межі духовного й реліг. буття, що породила протестантизм (англіканство, баптизм, кальвінізм, лютеранство, цвингліанство та ін.). Реакцією на протестантські рухи стала Контрреформація Рим. катол. церкви протягом 40-х рр. 16 –1-ї пол. 17 ст., яка призвела до реліг. чи громадян. війн 2-ї пол. 16 ст. і “увінчалася” Тридцятилітньою війною 1618-48 низки європ. д-в. Водночас розгортаються госп. й торг. перетворення, зокрема славнозвісна “революція цін” 16 ст., та з’являються перші мануфактури 2-ї пол. 16 ст.

Більше того, реформаційний проект породив формування нових світоглядних засад, системи цінностей і мотивацій, які “освятили” складання капіталіст. відносин (візія “протестантської етики” М.Вебера). Передусім істотно трансформувалася соціальна структура європ. д-в, в яких на істор. сцену виходить т. зв. третій стан. Поширилися полі., перетворення, розпочався перехід

від абсолютизму до різноманітних варіацій конституціоналізму, зокрема парламентського правління, приміром, в Англії наприкінці 17 ст. Істотно змінилася госп. структура, в якій промисли, ремесла та цехи витіснило мануфактурне вир-во. Помітних метаморфоз зазнала міжнар. торгівля, зокрема, особливу роль відіграли купецькі компанії – знаменита брит. Ост-Індська компанія в Індії та Пд.-Сх. Азії, голл. Вест-Індська в Зх. Африці, Північній та Південній Америці й ін., які стали своєрідним прологом до постання великих колоніальних держав.

Важливу роль у концептуалізації Нового часу відіграє історія міжнар. відносин, зокрема, наприкінці 17 – на поч. 18 ст. Європа вступає в новий період зовнішньополіт. взаємин. У цей час середньовічна епоха “універсального порядку” в Європі, спертого на славу Священної Рим. імперії з Римо-католичеською церквою, поступається добі т. зв. континентального балансу сил великих д-в: Англії, Іспанії, Франції, Росії, Австрії, Пруссії й Туреччини. Порушення рівноваги між цими країнами у 18 ст. спричинило війни, зокрема за Іспанський (1701-14) і Австрійський спадок (1740-48), Семилітню війну 1756-1763 та ін. Ця візія була достатньо популярною навіть після доби наполеонівських війн, хоч до неї включали вже 6 чи 5 “великих держав” (після занепаду Іспанії та Туреччини). Напр., швейцарський історик Я.Буркгардт уважав, що гол. творінням Н.і. є модерна форма істор. життя – т. зв. велика д-ва, яка репрезентує найвизначніші народи.

Та кардинальні зміни Модерного часу пов'язують із добою індустриального перевороту чи пром. революції, яка розпочалася в серед. 18 ст. Цей термін з'явився протягом 1820-х рр. як специфічне співвідношення масштабу екон. трансформацій із політ. метаморфозами Франц. революції кінця 18 ст., які (трансформації) перетворили екон. лад Англії, а потім й ін. країн, із аграрного на індустриальний. Вважають, що пром. революція спричинила величезні перетворення в економіці та соціальній структурі західно-європ. країн: вивільнення селянства для роботи на фабриках, з-дах і копальнях, повсюдне використання парової енергії, котра замінила силу м'язів, вітру та води, масове поширення готових споживчих товарів, прискорену урбанізацію, механізацію вир-ва, інтенсивне буд-во нових засобів і шляхів сполучень (каналів, залізниць), а знання й технології, набуті в цьому процесі, стали експортуватися до ін. країн. Із завершенням пром. революції в серед. 19 ст. Англія стала “світовою робітненою” й перетворилася на найбагатшу та наймогутнішу державу на земній кулі.

Переломною межею в концептуалізації та репрезентації Н.і. традиційно вважають добу Франц. революції кінця 18 ст. Зазвичай Франц. революцію кінця 18 ст. розглядають як першу революцію Нового часу, позаяк вона привела до зміни сусп. ладу й породила нові концепції розвитку сусп-ва. З добою революц. Франції пов'язують виникнення модерних візій націоналізму в Європі.

Водночас наполеонівські чи європейські війни 1792–1815, породжені Франц. революцією кінця 18 ст., спричинили як поширення революц. ідей, так і націоналізму. Соціо-культ. Зрушення за часів Франц. революції кінця 18 ст. стали могутнім ферментом для формування й становлення соціалістичних, анархістських, консервативних теорій, передусім марксизму, ба навіть базовою моделлю для подальших революцій Н.і.

Брит. історик Е.Гобсбаум метафорично назвав обидві революції – промислову й політичну – “подвійним кратером великого діючого вулкану” і, заразом, означив період 1789-1848 як “вік революцій”. У широкому сенсі революції 1848-1849 років в Європі часто тлумачать як своєсвідні відповіді на виклики, кинуті пром. й політ. трансформаціями кінця 18 – поч. 19 ст., позаяк вони виражали конфлікт природного права громадян із божественним правом монархів, обстоювали претензії “середнього класу” на представництво в держ. владі, протест соціальних низів супроти зубожіння, пробуджували свідомість нац. меншин у Центральній та Східній Європі (відома теза про 1848 як “весну народів”).

Наступницею доби революцій у Н.і. вважають 2-гу пол. 19 – поч. 20 ст. Ця епоха асоціюється з нечуваним індустріальним поступом (“Великий бум”), політ., соціальною, екон. модернізацією низки країн (власне, постає сама ідея модернізації, з якої походять численні теорії, моделі та візії), пром. об’єднаннями (трести, картелі, монополії), масовою еміграцією, котра обраховувалася десятками мільйонів осіб, імперіалізмом, колоніалізмом і суцільним змаганням за сировинні джерела й ринки збуту, що спричинилися до постання великих колоніальних імперій – Британської, Французької, Бельгійської та ін.

У межах модернізаційних проєктів 2-ї пол. 19 ст. проводяться великі соціальні перетворення: селянська реформа 1861 в Російській імперії, скасування рабства у США як вислід громадян. війни 1861-65 та інші.

Водночас розгортається інтернаціоналізація к-ри, зокрема, народжується культ, течія модернізму як наслідок буття індустріального суспільства, ширяться соціалізація повсякденного життя й етичні настанови в дусі прагматичного індивідуалізму, з’являються масові профспілкові й політ. рухи (соціалістичний та ін.). Поваленні зміни відбуваються на міжнародній сцені, де консолідується нац. д-ви, передусім об’єднані Італія (1861–70) й Німеччина (1871). Значної моці досягають на межі 19-20 ст. США та Німеччина, які претендують на екон. і політ. перерозподіл сфер впливу у тогочасному світі, зокрема на перегляд колоніальних володінь та ринків.

У решиті-решит, у межах концептуалізації Н.і. поступово визріває ідея Новітнього часу, спершу як сучасного періоду Модерної доби, а згодом – як самостійної істор. епохи. Напр., нім. історик А. фон Ранке вважав початком цієї доби Американську 1775-83 та Французьку 1789 революції, зокрема, тримався цієї конструкції у своїх лекційних викладах з історії “новітнього часу”. Нім. історик Ф.Шнабель відводив “новітньому часові” період від 1789 до 1919. Рос. історик М.Кареев уважав верхньою межею Н.і. та початком “новітньої історії” 1859, коли були вичерпані різноманітні наслідки реакції на революцію 1848 в 3х. Європі. Втім, упродовж 20 ст., особливо після 1945, відбувається хронологічний зсув у розмежуванні Нового й Новітнього часу, в напрямі “осучаснення” останнього, тобто розширення Н.і. до початку I світ. війни.

Градації Нового часу проводилися і в контексті інтелектуальної й культу. історії: 15 ст. – вік гуманізму, 16 ст. – Реформації, 17 ст. – картезіанства, 18 ст. – філософське чи просвітницьке століття, вік Розуму, 19 ст. – вік поступу та націй, століття історії тощо.

Упродовж 19 – на поч. 20 ст. концептуалізація Н.і. тривалий час перебувала

на маргінесі укр. історіописання з огляду на його виокремлення з інонац. Культ. поля, легітимаційну спрямованість (проект винайдення “України”, формування нац. гранднаративу – “Історія України-Руси” М.Грушевського), розбудову дисциплінарної структури й інституціональної мережі.

Втім, від серед. 19 століття поняття “Нова історія” побутує в текстах деяких укр. істориків, зокрема В. Антоновича, М.Грушевського, М.Драгоманова, М.Кордуби, С.Томашівського та ін. Щоправда, вживання концептів Н.і., Новий час або їхніх похідних варіацій споглядаємо, переважно, в європ. контекстах.

Приміром, В.Антонович виокремлював кілька найважливіших культ. досягнень та віх Н.і., які спричинилися до зміни становища європ. народів та між держ. взаємин: винайдення компа, порожу, книгодрукування, здобуття турками Константинополя, відкриття Америки й мор. шляху до Індії. Окрім того, протягом 19 – поч. 20 ст. поняття “Нова історія” систематично вживалося в лекційних курсах із заг. історії П.Ардашева, М.Луїна, І.Луцицького, М.Н.Петрова, О.Рославського-Петровського, В.Пиха, Є.Щепкіна та кількох ін. істориків в університетах Києва, Харкова, Одеси, а також у Ніжинському історико-філологічному інституті князя Безбородька й ін. навч. закладах.

У добу української революції 1917-1921 концепт Н.і. щодо нац. минувшини здебільшого вживають для позначення сутності й істор. значення тогочасних перетворень у контексті протиставлення до попередніх періодів укр. історії, переважно 19 ст., як “старої”.

У міжвоєнний час термін “Нова історія” побутує на теренах укр. еміграційної історіографії, проте без усталеного функціонального призначення й змістовного наповнення щодо, власне, історії України. У Рад. Україні від 1930-х рр. відбувається жорстка уніфікація стосовно застосування поняття “Нова історія” відповідно до панівних ідеологічних канонів – теорії суспільно-екоп. формацій.

В укр. зарубіжній історіографії зацікавлення концептуальними проблемами Н.і. шириться після 1945. Зокрема, у дискусії 1948 між Б.Крупницьким та В.Петровим щодо теорії доби розгорнулася полеміка про способи переходу від однієї епохи до іншої, у т. ч. від середньовіччя до Нового часу.

Зрештою, постають спроби скоординувати загально-європ. періодизацію історії з концептуалізацією укр. минувшини. Приміром, І.Лисяк-Рудницький у доповіді “Проблеми термінології та періодизації в українській історії”, прочитаній під час роботи круглого столу 31 травня 1978 в Лондоні (провінція Онтаріо, Канада), запропонував вживати щодо укр. історії відомий трьох-частинний поділ: антична, середньовічна та нова історія. Зокрема, він уважав, що ранньомодерний час розпочався в укр. історії від Лоблинської унії 1569 та тривав до кінця 17 ст. Водночас І.Лисяк-Рудницький обстоював думку, що “українське 19 століття” тривало від 1780–90-х рр. до 1914, яка перегукується з візьями ряду європ. істориків. В укр. рад. історіописанні 1960-х – поч. 1970-х рр. лише деякі історики порушували питання про співвідношення істор. епох світ. і європ. масштабу щодо укр. минулого. Напр., відома стаття О.Компан “Український Ренесанс” (1967).

У сучасній укр. історіографії проблеми концептуалізації Нового часу пов’язані із взаємодією і змаганням двох парадигматичних підходів: подолання традицій

усталеного рад. канону та засвоєння й адаптація новітніх зх. візій до конструкції укр. історії і включення її до загальноєвроп. перспективи. Зокрема, гострим і актуальним залишається питання про засади й критерії виокремлення Н.і. України, передусім ранньомодерних часів, щодо яких побутують різні підходи: держ. трансформації (Львівська унія 1569, скасування Гетьманщини 1764), конфесійні практики (Берестейська церковна унія 1596, поновлення правосл. ієрархії 1620), революц. метаморфози (національна революція 1648–1676), культ, здобутки (доба мазепинського бароко), соціальний лад (оформлення кріпосного права на Лівобережжі й Слобожанщині 1783) тощо. Концептуалізація Н.і. України охоплює й низку ін. ключових проблем, які активно розробляються сучасними істориками: внутр. структура Модерного часу, його зміст, діахронія та синхронія, себто логіка розортання окремих періодів, просторово-регіональна конфігурація, адекватність й інструментальний потенціал понятійного апарату, способи, обсяг і стратегії репрезентації тощо [1.47, 431-434].

Наведені матеріали й сама стаття О.Яся характерні тим, що ученій тісно пов'язує виклад подій нової історії з історіографічним процесом в Україні наголошуючи, що проблема концептуалізації “Нового часу” в сучасній українській історичній науці є надзвичайно актуальною.

На цьому, до речі, акцентують свою увагу С.Віднянський та О.Черевко у своїй статті “Новітня історія”. На думку авторів “новітня історія” – сучасний період всесвітньої історії, який охоплює 20 початок 21 ст., тобто добу індустріального суспільства та становлення постіндустріального суспільства (постмодерного суспільства).

Автори також зазначають, що термін “новітня історія” було введено в наук. обіг істор. школою М.Покровського – Г.Панкратової, які вбачали в Жовтневому перевороті 1917 в Росії початок “нової епохи пролетарських революцій і переходу від загніваючого імперіалізму до соціалістичної формації”. Але більшовицький режим дуже швидко трансформувався в одіозну тоталітарну диктатуру, а налякані ним народи Європи не наважилися здійснювати т. зв. пролетарські революції.

Невдалі спроби експортувати більшовицьку модель тоталітарної диктатури в Європу в 1920-ті рр. лише спонукали прихід до влади реакційних сил і встановлення подібних тоталітарних режимів: фашистського – в Італії та нацистського – в Німеччині.

Їхня агресивність на міжнар. арені та неспроможність лідерів зх. д-в, насамперед Великобританії та Франції (політика умиротворення), ефективно протидіяти цій агресії (“крицевий пакт” між Німеччиною та Італією), злочинна змова гітлерівського та сталінського режимів серпень 1939), укладення “троїтки” між Німеччиною, Італією та Японією призвели, зрештою до розв'язання Другої світової війни, у ході якої сталінський тоталітарний режим змушений був після нападу Німеччини на СРСР у червні 1941 вступити в переговори із країнами зх.

Демократії – Великою Британією і США – і приєднатися до Атлантичної хартії (серпень 1941), що започаткувало створення антигітлерівської коаліції.

Зрештою, світ. війни за угодами Крим-(Ялтинської) (лютий 1945) Потсдамської (липень–серпень 1945) конференцій лідери Великої Британії та США не спромоглися протидіяти прямій анексії тоталітаризму більшовицького зразка в ряді країн Центр., Пд.-Сх. Європи та Пд.-Сх Азії, у підсумку чого світ на десятиліття було поділено на 2 частини: демократ. захід і тоталітарний схід, між якими впродовж 1945-91 точилася “холодна війна”, хоча через наявність в обох протидіючих сторін ядерної зброї, здатної знищити світ. “Холодна війна” не переросла у всеосяжне глобальне зіткнення систем.

Непосильний тягар у гонитві озброєн зрештою призвів до повного банкрутства технологічно відсталого воєнно-промислового комплексу СРСР у порівнянні з передовими екон. комплексами країн світу і насамперед країн Північно-Атлантичного альянсу. У 2-й 1980-х рр. спроби кремлівських реформаторів на чолі з Горбачовим здійснити косметичні трансформації тоталітарного режиму в бік його демократії (т. зв. перебудова) завершилися крахом так званої світової системи соціалізму.

Як і в попередній період нової історії, великі д-ви (імперії) в новітній час прагнули здійснювати експансіоністську політику з метою збереження колоніальних імперій або розширення території метрополій. Проте спроби продовження експансіоністської політики зазнали краху. Люзорними виявилися наміри Б.Муссоліні відтворити Рим. імперію. Попри всю могутню мілітарну силу зазнав тотальної поразки нацистський режим, так і не досягнувши глобальної мети А.Гітлера – забезпечити Німеччину “життєвим простором” на сході за рахунок слов’ян. народів та поглинути брит. колонії в Азії і Африці. Поразкою завершилася й експансія япон. мілітаристів у Китай, Пд.-Сх. Азію та тихоокеанські простори.

Ще однією важливою ознакою новітнього часу є розпад колоніальних імперій. Після поразки Центр. д-в та їхніх союзників у Першій світовій війні 1914-18 розпочався розпад Австро-Угорщини, Османської імперії, Російської імперії. У результаті на політ. арену вийшла низка незалежних країн. Розпад Рос. імперії був призупинений більшовицьким переворотом 1917, відтворенням імперії в образі СРСР, а німецькі і частину турецьких колоній поділили між собою країни-переможці, одержавши на них мандат від Ліги Націй (1919-46).

Визвол. рухи в брит. і франц. колоніях після II світ. війни примусили владі метрополій спочатку надати статус домініонів деяким найбільшим колоніальним територіям: Австралії, Новій Зеландії, Канаді, Південноафр. Союзу, або статус заморських департаментів та протекторатів (Алжир, Чад, Марокко тощо).

Остаточний розпад колоніальних імперій почався в 1950-ті рр. і прискорився у 1960-ті рр., коли здобули незалежність брит., франц., іспанські та португальські колонії, а в політ. й істор. обігу з’явилося таке поняття, як “третій світ”, або країни, що розвиваються (Рух неприєднання).

З розпадом блоку країн Варшавського договору відбулися якісні зміни й у стратегії та структурі НАТО. Втягуючи у свою орбіту нові держави, Північноатлантичний альянс перетворюється на своєрідний глобальний організм,

покликаний перебрати на себе певні функції Організації Об'єднаних Націй, особливо в регіонах, де вона виявила неспроможність врегулювати перманентні конфлікти (проблеми Бал. Сходу: Ізраїль, Палестина, Ірак, Кувейт; Лівія, Пн. Корея, Югославія).

На рубежі 19-20 століть та у міжвоєнні роки в країнах зх. демократії відбувалися еволюційні трансформації вільного ринкового способу господарювання від епохи товарного капіталізму до індустріального, а згодом – і постіндустріального (інформаційного) сусп-ва, в якому на сучасному етапі домінують інтеграційні й глобалізаційні процеси, що втягують у свою орбіту і крайні колиш. “соціалістичного табору”, а також новоутворені на теренах колиш. СРСР нові незалежні д-ви (балт. республіки, Україна, Грузія та ін.).

Зважаючи на складність і розмаїтість екон., соціальних і політ. процесів, що відбувалися впродовж 20 і на поч. 21 ст., є підстава погодитися до певної міри із російськими істориками Є.Язиковим, М.Сівачовим, А.Пономарьовим, А.Кредером, В.Сіроткіним, які відстоюють право на життя терміна “новітня історія”. Хоча більшість зх. дослідників уникають його, вживаючи натомість формулювання: “історія 20 століття” (Дж.Гренвілл, Е.Гобсбаум, А.Палмер), “сучасна історія” (Н.Джонсон) або “світова політика” (П.Кальвакоррессі). Дискусійною досі залишається проблема періодизації новітнього часу всесвітньої історії.

Російські історіографи (М.Сівачов, Є.Язков) пропонують відкривати новітній період всесвітньої історії 1918 роком, тобто від завершення I світ. війни, мотивуючи це її визначальним впливом на подальший істор. поступ. Англ. історик Е.Гобсбаум дотримується думки, що початком новітнього часу має вважатися 1914, тобто рік розв'язання I світ. війни, проводячи ідею, що I і II світові війни, а також чисельні регіональні конфлікти визначали увесь перебіг подій упродовж 20-21 ст. Натомість укр. історики, одностайно відкинувши осн. постулат рад. історіографії про те, що Н.і. розпочалася з перемоги більшовицького Жовтневого перевороту в Петрограді 1917, розділилися у визначенні її хронологічного початку.

С.Кульчицький дотримується думки, що початком новітнього часу має вважатися 1914, тобто рік розв'язання Великої (I світової) війни як вирішальної події 20 ст. С.Віднянський пропонує вважати початком періоду Н.і. I світ. війну (1914-18) як найважливішу подію 20 ст., що стала проявом найбільшої кризи свроп. та світ. цивілізації, але водночас довела її єдність та взаємозалежність і поклала початок Н.і. людства, мотивуючи це докорінними змінами в економіці, внутрішньополіт. житті, міжнар. відносинах, к-рі, а також у свідомості й поведінці людей.

Обґрунтованою можна вважати концепцію англійського дослідника Дж.Гренвілла та укр. історика А.Трубайчука, які пропонують покласти в основу періодизації новітнього часу екон. й соціальні чинники, а саме перехід від товарного до монополістично-корпоративного вир-ва, процес складання індустріального сусп-ва, зростання в сусп. житті ролі його пересічних членів (поява масових профспілок та партій політичних, громад. рухів), взаємодію к-р., що зрештою зумовило й ті політ. зміни, які відбувалися в демократ. сусп-вах у 20 – на поч. 21 ст., і вважати

хронологічним вододілом рубіж 19-20 ст.

Має право на життя й підхід англійського та французького дослідників П. Кальвакореції і Ж.-Б. Дюрозеля, які подають історію 20 ст. крізь призму міжнародних відносин, з огляду на глобальні конфлікти: I та II світові війни, “холодну війну”, а також безліч локальних конфліктів, що охоплювали практично всі регіони, і пропонують трактувати ці конфлікти визначальною рисою 20 ст.

Таким чином, питання про періодизацію новітнього часу всесвітньої історії залишається відкритим. Його умовно можна поділити на 2 підперіоди: 1) 1-ша пол. 20 ст. до 1945 і 2) 2-га половина 20 ст. від 1945 до поч. 1990-х рр. Зміст цих підперіодів чітко окреслюють визначальні події, що мали кардинальний вплив на подальший істор. поступ.

Перший підперіод включає: нерівномірність розвитку країн світу, формування осн. рис індустріального сусп-ва і посилення урбанізації, наростання глобальних суперечностей між двома групами індустріально розвинутих країн і створеними ними воєнно-політ. блоками, I світ. війну, створення Версальсько-Вашингтонської системи міжнар. відносин та її ревізю, подолання екон. і соціальних наслідків війни й екон. піднесення (період “проспериті”) 1920-х рр., світ. екон. кризи 1929-33 та перехід до регульованої ринкової економіки (кейнсіанство) як засобу подолання наслідків великої депресії, встановлення тоталітарних режимів в СРСР, Італії та Німеччині, політику умиротворення щодо нацистської Німеччини урядів Великої Британії та Франції, формування осі “Рим-Берлін-Токіо”, укладення радянсько-нім. пакту про ненапад (23 серпня 1939), розв'язання й перебіг II світ. війни, переможну боротьбу об'єднаних націй проти фашизму і нацизму.

Другий підперіод у соціальній та екон. сферах характеризується: повосенним екон. піднесенням, циклічністю екон. розвитку та переходом в умовах нової фази науково-технічної революції від регульованого ринкового господарства – демократичного соціалізму” лейбористів, неокейнсіанства в умовах 1960-х років. (“Нові рубіжі” Дж.Кеннеді, “дирижизм” Ш. де Голля) – до політики неоконсерватизму та монетаризму 2-ї половини 1970-1980-х рр. (тетчеризм, рейганоміка тощо) і перемоги ринкових відносин. 2-га пол. 20 ст. супроводжувалася також становленням постіндустріального суспільства в розвинутих країнах світу, розширенням та поглибленням інтеграційних процесів (транснаціональні корпорації, Євро-вугілля, Євроатом, Євросталь, ЄЕС, згодом – Європейський Союз, Рада економічної взаємодопомоги, ОПЕК та ін.), зростанням чисельності населення світу та його добробуту в провідних країнах. Остання фаза науково-технічної революції супроводжується завоюванням навколосезного простору, а також техногенними катастрофами (забруднення річок, світ. океану, парниковий ефект, Чорнобильська катастрофа 1986 тощо).

У політ. сфері 2-га пол. 20 ст. характеризується процесами повосен. переоблаштування світу внаслідок перемоги анти гітлерівської коаліції над державами осі “Рим-Берлін-Токіо” та їхніми сателітами (Ялтинсько-Потсдамська система міжнар. відносин), заснування ООН як міжнар. арбітра, що мав відвернути можливість виникнення нової світ. воєнної катастрофи, експансія СРСР у країни Центр, й Пд.-Сх. Азії та утворення т. зв. світ. системи соціалізму, розв'язання “холодної війни” в умовах утворення політ. блоків НАТО

(1949), Орг-ції Варшавського договору (ОВД; 1955), Орг-ції центр. договору, Орг-ції договору Пд.-Сх. Азії, ядерного протиборства та військово-технологічного протистояння між СРСР і США, а згодом – між блоками НАТО й ОВД, що супроводжувалося численними локальними конфліктами (Берлінські кризи, Корейська війна, В'єтнамська війна, конфлікти в Індокитаї, Карибська криза, близькосх. кризи, трайбалістські та політ. перевороти в колиш. афр. колоніях, афганська інтервенція), відлиги в міжнар. напруженості (поч. 1960-х, серед. 1970-х, 2-га пол. 1980-х рр.), криза та падіння комуніст. режимів, розпад т. зв. світ. системи соціалізму й крах СРСР і становлення сучасної демократії як наслідок закінчення “холодної війни”, прояв її рецидивів, а також нових локальних конфліктів (югославські події, близькосхідні зіткнення) і активізація міжнар. зусиль щодо збереження миру.

Характеристика новітнього періоду в історії людства була б неповною без зазначення таких явищ, як революції та міжнар. тероризм, а також перевороти, у т. ч. й військові, у д-вах, яким бракувало розвинутих стабільних демократ. традицій. Найбільше революц. виступів припадає на Росію (революція 1905-1907, Лютнева революція 1917, укр. революція 1917 та визвол. змагання 1917-21). Відбулися революція в Польщі 1918, революція в Китаї 1911, Листопадова революція в Німеччині 1918, революція 1918 в Австро-Угорщині та розпад Австро-Угор. монархії, Кемалістська революція 1922 в Туреччині та ін. Але процес становлення незалежних д-в на араб. Сході супроводжувався численними військ. переворотами (Ірак 1958, 1979, Єгипет 1952, Сирія 1963) та ін. Але найбільше військ. переворотів припадає на країни Лат. Америки з їх характерним явищем хунтизму (Чилі, Перу, Венесуела, Гватемала, Куба, Мексика, Нікарагуа та ін.). Міжнар. тероризм – одна характерна риса цього періоду історії, що бере початок в народницьких та більшовицьких терористичних актах як засобах боротьби за владу.

Тероризм досяг особливо великих масштабів після утворення Д-ви Ізраїль (1948), коли Орг-ція виз-ня Палестини та її союзники вдалися до терористичних засобів боротьби за утворення Палестинської д-ви. Відтоді хвиля терору поширилася по всьому світові. Це явище притаманне і Європі – Ірландська респ. армія та Орг-ція визволення басків. Новий поштовх для розвитку світ. тероризму дала агресія СРСР проти Афганістану 1979, звідки рад. війська змушені були евакуюватися 1989.

Апогеем світ. терористичної діяльності стали: теракти 11 вересня 2001 в Нью-Йорку та Вашингтоні міжнар. Терористичної орг-ції Аль-Каїда, у відповідь на що США вдалися до каральної експедиції щодо талібів в Афганістані (2001-02), які співпрацювали з Аль-Каїдою, та акції з ліквідації диктаторського режиму С.Хусейна методами партиз. війни продовжують вбивати амер. солдатів та їхніх союзників, а доктрина випереджувальної військ. інтервенції в Іраку виявилася неефективною.

Окрім того, вона стала викликом принципам ООН і загальновизнаним засадничим міжнар. пра-м постулатам, що стосуються миру й стабільності у світі, Неоднозначна оцінка силової політики США (2-га пол. 1990-х) – поч. 2000-х рр.) з боку деяких членів Ради Безпеки Організації Об'єднаних Націй

(Франції та ФРН) свідчить про наявність істотних розбіжностей серед демократ. країн у їхніх підходах до вирішення найгостріших проблем сучасності.

Останнє десятиліття 20 – поч. 21 ст. характеризується спалахами націоналізму і загостренням міжетнічних конфліктів в Європі й на Бл. Сході, посиленням ролі ООН, НАТО та Організації з безпеки і співробітництва в Європі в їх урегулюванні.

До визначних подій історії новітнього часу слід зарахувати прийняття ВР УСРР 24 серпня 1991 Акта проголошення незалежності України, чим завершився багатомісячний період перебування укр. земель у складі Рос. (рад.) імперії та ін. сусідніх держав. Проголошення Українською Центральною Радою ІV Універсалу УЦР про незалежність Української Народної Республіки (25 січня 1918), утворення Західноукраїнської Народної Республіки (1 листопада 1918) й проголошення Акту злуки УНР і ЗУНР (22 січня 1919) не завершилися здобуттям Україною незалежності. У нерівному протистоянні в ході визвол. змагань 1918-21 проти агресії більшовицької Росії та Польщі Україна зазнала поразки, а її землі було поділено між СРСР, Польщею, Чехословаччиною і Румунією. Утворення УСРР у складі Союзу РСР мало на меті відтворити обмежену укр. державність. Але трансформація рад. влади в тоталітарну диктатуру поклала край спробам укр. комуністів провести українізацію і домогтися обмеженого суверенітету. На зміну політики українізації та коренізації прийшли голодомор, тотальне пограбування та винищення укр. села і цілеспрямоване зрощіщення великих міст України.

Всеукр. референдум 1 грудня 1991 схвалив рішення Верховної Ради про суверенітет України і відокремлення від СРСР. Цим розпочався якісно новий етап новітньої історії незалежної України. Актуальним залишається питання пошуку місця України в глобальному світі на шляху прилучення до європ. та світ. демократ. спільноти в умовах розширення ЄС і НАТО.

Здобуття Україною незалежності відкрило нові можливості й для вітчизн. історичної науки, насамперед щодо розробки проблематики Н.і. З'явилися, зокрема, новаторські історіософські та історіографічні праці таких вчених, як Л. Зашикільняк, Я. Ісасвич, Т.Касьянов, Я. Калакура, І. Колесник, В. Масненко, Ю. Павленко, В. Потульницький, С. Стельмах та ін., які розглядають питання теорії, методології історії світ, та укр. історичного процесу.

Щодо висвітлення власне проблем всесвітньої історії, то найбільшу увагу дослідників цілком закономірно привертає саме період Н.і., який є одним із найбільш складних і багатих на важливі події періодів європ. і світ. історії, що знає найбільшої фальсифікації і спотворення в істор., зокрема рад., науці, був, і подекуди все ще залишається, найбільш заполітизованим на сторінках численних наук. праць і навч. та науково-популярних видань і тому потребує нового погляду й всебічного об'єктивного вивчення [1.33, 470-474.]

Автори також спиралися на певні праці, які ми наводимо нижче як “Літературу”.

1. Энциклопедический словарь / Изд. : Ф. А. Брозгауз и И. А. Ефрон. – СПб., 1894. – Т. XIII. Всемирная история с IV ст. до нашего времени / Сост.: Э. Лависс, А. Рамбо; пер. с. фр. – М., 1938. – Т. 1-8. та ін.

2. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навч. посіб / В. М. Литвин, В. І. Гусев, А. Г. Слюсаренко та ін. – К. : Вища школа, 2002.

3. *Базильчук Г.К.* Словник-довідник з історії /Базильчук Г.К. – К. : МАУП, 2005. Кіндер Г., Хільгеман В., Генртг М. Всесвітня історія: dtv- Atlas: Довідник: пер з 38-го (т. 1), 39-го (т. 2 нім вид.). Наук. ред. пер. : О.Ф. Іванов. – К. : Знання-Прес, 2007.

4. *Войтович Л.В., Козак Н.Б., Овсінський Ю.В., Чорний М.І.* Medium aevum; Середні віки. Підручник для історичних спеціальностей вузів. За ред. Л.В.Войтовича/ Л.В. Войтович, Н.Б. Козак, Ю.В. Овсінський, М.І. Чорний М. – Львів : “Тріада Плюс”, 2010.

5. *Гайдуков А.Ф.* Всесвітня історія: Посібник для старшокласників та абітурієнтів /А.Ф.Гайдуков, В.В.Копійка, В.Ю.Крушинський. – К. : Либідь, 2000.

6. *Греченко В.А.* Історія України. Всесвітня історія ХХ-ХХІ століть. Довідник для абітурієнта / В.А. Греченко, О.Н. Яриш. – Х.: Торсінг, 2003.

7. *Даниленко В.М.* Всесвітня історія: Хронологія основних подій / В. М. Даниленко, С.А. Кокін. – К.: Либідь, 1997.

8. *Земерова Т.Ю.* Всесвітня історія / Т. Ю. Земерова. - Х. : ФОП Співак Т.К., 2013.

9. Історія України. Всесвітня історія ХХ ст.: Посіб. для вступ. до вищ. закл. освіти. – 2-ге вид., допов. – К. : Вид. Паливола А. В., 2001.

10. *Ладиченко Т. В.* Всесвітня історія: Посібник для старшокласників та абітурієнтів/ Т. В. Ладиченко. – 3-ге вид., допов. – К. : А.С.К., 2005.

11. *Матринова І.С.* Словник історичних термінів і понять / І.С. Мартинов. – Харків. : Прапор, 2011.

12. Всесвітня історія. Навчальний посібник / Б. М. Гончар, В. М. Мордвінцев, А. Г. Слюсаренко, С. П. Стельмах. – К. : Знання, 2011.

13. Енциклопедія історії України: У 10-ти томах / Редкол. : В.А.Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України – К. : Наукова думка, 2003-2012. – Тт. 1-10.

Стаття С. Віднянського та О. Черевка вводить в атмосферу перебігу проаналізованого історичного періоду та засвідчила жвавий інтерес цих та інших вітчизняних учених до проблем світової історії. Характерною її ознакою є пов'язання висвітлення подій новітньої історії з державотворчими процесами в Україні.

Щодо міжнародного тероризму, то саме Росія щодо України з кінця 2014 – початку 2015 року є країною агресором, яка веде так звану “гібридну війну” проти українського народу. Під час самостійної підготовки до занять радимо також звернути увагу на таке змістовне видання як “Світова історія: ХХ століття. Енциклопедичний довідник” / За ред. І. Підкови та Р. Шуста. (Львів, 2008) та ін.

Навчаючись у вузі студент-історик значно поглиблює свої знання. І в цьому йому допоможе відповідна література, у тому числі, до окремих проблем всесвітньої історії.

Література до курсу “Всесвітня історія”

Основна література

- 1.1. *Алексеев В.П., Першиц А.М.* История первобытного общества / В.П. Алексеев, А.М. Першиц. – М., 1999.
- 1.2. Древние цивилизации. Под общей ред. Г.М. Бонгард-Левина. М., 1989.
- 1.3. *Васильев Л.С.* История Востока. В 2 –х т. /Л.С. Васильев. – М., 1998.
- 1.4. Всеобщая история. Цивилизация. Факты, события. Современные концепции. Справочник студента. – М., 1999.
- 1.5. История древнего Востока. Под ред. В.И. Кузищина. – М., 1979, 1988, 2002, 2005.
- 1.6. История древней Греции. Под ред. В.И. Авдиева и др. – М., 1972.
- 1.7. История древней Греции. Под ред. В.И. Кузищина. – М., 1986, 1996, 2001.
- 1.8. История древнего Рима. Под ред. В.И. Кузищина. 4-е изд. – М., 2001.
- 1.9. История средних веков. Под ред. С.Д. Сказкина. 2 т. – М., 1977.
- 1.10. История средних веков. Под ред. З.В.Удальцовой. 2 т. – М., 1991.
- 1.11. История средних веков. Под ред. С.П.Карпова. 2 т. – М., 2000.
- 1.12. Историография истории нового времени стран Европы и Америки. – М., 1990.
- 1.13. *Виппер Р.Ю.* История нового времени / Р.Ю. Виппер. – К., 1997.
- 1.14. Новая история стран Европы и Америки. Под ред. Е.Е. Юровской и И.М. Кривогуза. – М., 1997. – 2 т.
- 1.15. Новая история Европы и Америки. Начало 1870 – х годов – 1918 г. Под ред. И.В. Григорьевой. – М., 2001 : Изд – во МГУ.
- 1.16. *Язьков Е.Ф.* История стран Европы и Америки в новейшее время (1918 – 1945)./Е.Ф. Язьков. – М.,1998 : Изд – во МГУ.
- 1.17. История новейшего времени стран Европы и Америки: 1945-2000 гг. Под ред. Е.Ф. Язькова. – М., 2002, 2005.
- 1.18. История южных и западных славян. Под ред. Г.Ф. Матвеева и С.З. Ненашевой. – М.,1998 : Изд- во МГУ. –. – Т. 1-2.
- 1.19. История Латинской Америки. С древнейших времен до начала XX века. Под ред. Альперовича и др. – М., 1991.
- 1.20. История Латинской Америки (1918 – 1945). Отв. редактор Н.П. Калмыков. – М., 1999.
- 1.21. Сравнительное изучение цивилизаций. Хрестоматия. Сост.: д.ф.н. В.С. Ерасов. – М., 1999.
- 1.22. Хрестоматия по истории Древнего Востока. Под редакцией М.А. Коростовцева и др. – М., 1980. – Т. 1-2.
- 1.23. Хрестоматия по истории Древней Греции. Под редакцией Д.П. Каалитова. – М., 1964.
- 1.24. Хрестоматия по истории Древнего Рима. Под редакцией В.И. Кузищина. – М., 1987.
- 1.25. Хрестоматия по истории средних веков. Под ред. С.Д. Сказкина. – М., 1961-1963. – Т. 1-2.
- 1.26. Сборник документов по истории нового времени стран Европы и Америки (1640-1870). Сост. Е.Е. Юровская. – М., 1990.

- 1.27. Сборник документов по истории нового времени. Экономическое развитие и внутренняя политика стран Европы и Америки. 1870-1914 гг. Сост. П.И. Остриков, П.П. Вандель. – М., 1989.
- 1.28. Хрестоматия по новой истории. Под редакцией А.А. Губера и А.В. Ефимова. В 2-х т. – М., 1963-1965.
- 1.29. Новые документы по новейшей истории. – М., 1996.
- 1.30. Хрестоматия по истории государства и права зарубежных стран. Сост. д.ю.н. В.А. Томсинов и д.ю.н. Н.А.Крашениникова. – М., 1999. – Т. 1-2.

Додаткова література

- 1.31. *Бродель Ф.* Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV – XVIII вв./Ф. Бродель. – М., 1986-1992. – Т. 1-3.
- 1.32. *Бадж У.* Путешествие души в царстве мертвых. Египетская Книга мертвых / У. Бадж. – М., 1995.
- 1.33. *Віднянський С.В., Черевко О.С.* Новітня історія // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка. – Т. 7.
- 1.34. *Войтович А. В., Козак Н. Б., Овсінський Ю. В., Чорний М. А.* Medium aevum; Середні віки. Підручник для історичних спеціальностей ВУЗів / За ред. А.В. Войтовича/ А.В. Войтович, Н.Б. Козак, Ю.В. Овсінський, М.А. Чорний Львів : “Тріада Плюс”, 2010.
- 1.35. Всемирная история. – Лондон – Нью-Йорк – Гуттарт – Москва: Дорлинг Киндерсли, 1999.
- 1.36. *Гладкий В.А.* Древний мир. Энциклопедический словарь / В.А. Гладкий. – М., 2001.
- 1.37. *Дахно І.І.* Країни світу: Енциклопедичний довідник / І.І.Дахно. – К. : МАПА, 2004.
- 1.38. *Жак К.* Египет великих фараонов: история и легенды / К. Жак. – М., 1992.
- 1.39. *Кіндер Г., Хільгеман В., Гергт М.* Всесвітня історія: dtv-Atlas: Довідник: Пер з 38-го (т. 1), 39-го (т. 2) нім вид / Худож.: Гаральд і Бут Букор, Вернер Вільдсмерт; Наук. Ред. пер.: О.Ф.Іванова / Г. Кіндер, В. Хільгеман, М. Гергт. – К. : Знання-Плюс, 2007.
- 1.40. *Оппенгейм А.А.* Древняя Месопотамия. Портрет погибшей цивилизации / А.А. Оппенгейм. – М., 1990.
- 1.41. *Садаев Д.Ч.* История древней Ассирии/ Д.Ч. Садаев. – М., 1979.
- 1.42. *Тойнби А.* Стремление истории / А. Тойнби. – М., 1991.
- 1.43. *Тойнби А.* Дослідження історії. Т.1, 2 / А.Тойнбі. – К., 1996.
- 1.44. *Тош Дж.* Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / Дж. Тош. – М., 2002.
- 1.45. *Шпенглер О.* Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер. – М., 1993.
- 1.46. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М., 1994.
- 1.47. *Ясь О.В.* Нова історія, Новий час, Мадерна доба // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка. – Т. 7.

- 1.48. Атхарваведа: Избранное. 2-е изд. – М., 1995
- 1.49. Артхашастра (или Наука политики). – М.-Л., 1959, 1994.
- 1.50. История и культура древней Индии: Тексты. М., 1990.

- 1.51. *Бонгард-Левин Г.М., Ильин Г.Ф.* Индия в древности / Г.М. Бонгард-Левин, Ильин. – М., 1985.
- 1.52. Древняя Индия: Страна чудес. – М., 1997.
- 1.53. *Лукьянов А.Е.* Становление философии на Востоке. Древний Китай и Индия. 2-е изд. / А.Е. Лукьянов. – М., 1992.
- 1.54. Книга правителя области Шан (Шан цзюнь шу). – М., 1968, 1993.
- 1.55. *Конфуций.* Я верю в мудрость / Конфуций. – М., 1995.
- 1.56. Мудрецы Китая. Ян Чжоу, Лецзы, Чжуанцзы. – Спб., 1994.
- 1.57. Сад камней. Мудрость Китая и Японии. – Спб., 2000.
- 1.58. *Сыма Цянь.* Исторические записки (Ши Цзы): Т. 1-7/ Сыма Цянь. – М., 1972-1996.
- 1.59. *Шицзинь.* Книга песен и гимнов / Шицзинь. – М., 1987.
- 1.60. *Малявин В.* Китайская цивилизация / В. Малявин. – М., 2000.
- 1.61. *Рубин В.А.* Личность и власть в древнем Китае: Сб. трудов / В.А. Рубин. – М., 1999.

- 1.62. Античность. Словарь-справочник по истории, культуре и мифологии. 2-е изд. испр. Под ред. Ярхо В.Н. – М., 2003.
- 1.63. Античные гимны. Сост. А.А. Тахо-Годи. – М., 1988.
- 1.64. *Аристотель.* Политика. Афинская полития / Аристотель. – М., 1997.
- 1.65. *Ботвинник М.Н.* и др. Жизнеописания знаменитых греков и римлян / М.Н. Ботвинник. – М., 1988.
- 1.66. *Геродот.* История. В 9 кн. / Геродот. – М., 1993.
- 1.67. *Гомер.* В 2 т. – Т. 1: Илиада; Т. 2: Одиссея / Гомер. – М., 1998.
- 1.68. *Плутарх.* Сравнительные жизнеописания. В 2 т. / Плутарх – М., 1994.
- 1.69. *Полибий.* Всеобщая история / Полибий. – Т. 1-3. Спб., 1994-1995.
- 1.70. *Фукидид.* История / Фукидид. – М., 1993.
- 1.71. *Гиро П.* Частная и общественная жизнь греков/ П. Гиро. – Спб., 1995.
- 1.72. *Кун Н.А., Нейхардт А.А.* Легенды и мифы древней Греции и древнего Рима / Н.А. Кун, А.А. Нейхардт. – Спб., 1998.
- 1.73. *Тит Ливий.* История Рима от основания города/ Ливий Тит. – Т. 1. – М., 1989.
- 1.74. *Цезарь Г.Ю.* Записки о галльской / Г.Ю. Цезарь. – М., 1993.
- 1.75. *Цицерон М.Т.* Диалоги: О государстве. О законах / М.Т. Цицерон. – М., 1966.
- 1.76. *Цицерон М.Т.* Философские трактаты / М.Т. Цицерон. – М., 1985.
- 1.77. Хрестоматия по истории древнего Рима. Под ред. В.И. Кузищина. – М., 1987.
- 1.78. *Моммзен Т.* История Рима. Т. 1-3 / Т. Моммзен. – М., 1986.
- 1.79. *Федорова Е.В.* Императорский Рим в лицах / Е.В. Федорова. – М., 1979, 1998.

- 1.80. История Европы с древнейших времен до наших дней. В 8 т. – Т. 2: Средневековая Европа. – М., 1986.
- 1.81. *Гунтова Е.В.* Историография истории средних веков / Е.В. Гунтова. – М., 1985.
- 1.82. Власть и политическая культура в средневековой Европе. – М., 1992.

1.83. *Горевич А.Я.* Избранные труды. Т.1: Древние германцы. Викинги. – Т. 2: Средневековый мир / А.Я. Горевич. – М.-Спб., 1999.

1.84. История культуры в Западной Европе в эпоху Возрождения. Под ред. Л.М. Брагиной. – М., 1999.

1.85. Одиссей. Человек в истории. – М., 1989-1999.

1.86. *Эразм Роттердамский.* Философские произведения / Эразм Роттердамский. – М., 1986.

1.87. Американские президенты: 41 портрет. Ростов-на-Дону, 1997.

1.88. *Бэкон Френсис.* История правления короля Генриха VII / Френсис Бэкон. – М., 1990.

1.89. *Замошкин Ю.А.* Вызовы цивилизации и опыт США: история, психология, политика / Ю.А. Замошкин. – М., 1991

1.90. Конституции и законодательные акты буржуазных государств XVII - XVIII вв. – М., 1957.

1.91. Конституция США: История и современность. – М., 1988.

1.92. Либерализм Запада XVII - XX вв. Авт.кол.: В.В.Соргин и др. – М., 1995.

1.93. *Манфред А.З.* Наполеон Бонапарт / А.З. Манфред. – М., 1981.

1.94. *Молчанов Н.Н.* Монтаньяры / Н.Н. Молчанов. – М., 1989.

1.95. *Мор Томас.* Утопия / Томас Мор. – М., 1978.

1.96. *Соргин В.В.* Политическая история США XVII – XX вв. / В.В. Соргин. – М., 2001.

1.96. *Руссо Ж.-Ж.* Трактаты / Ж.-Ж. Руссо. – М., 1969.

1.97. *Бисмарк О.* Мысли и воспоминания. Т. 1-3. / О. Бисмарк. – М., 1940-1941.

1.98. *Гершов З.М.* Вудро Вильсон / З.М. Гершов. – М., 1983.

1.99. История внешней политики и дипломатии США. 1867-1918. – М., 1997.

1.100. *Кертман Л.Е.* История культуры стран Европы и Америки 1870-1917. / Л.Е. Кертман. – М., 1987.

1.101. *Ллойд Джордж Дэвид.* Военные мемуары. Т. 1-6. / Дэвид Джордж Ллойд. – М., 1934-1938.

1.102. Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории. Отв.ред. Ю.А.Писарев, В.А.Мальков. – М., 1994.

1.103. *Прицкер Д.П.* Жорж Клемансо. Политическая биография / Д.П. Прицкер. – М., 1983.

1.104. *Трухановский В.Г.* Бенджамин Дизраэли, или История одной невероятной карьеры. / В.Г. Трухановский. – М., 1993.

1.105. *Урланис Б.Ц.* История военных потерь. Войны и народонаселение Европы. Людские потери вооруженных сил европейских стран в войнах XVII - XX вв. / В.Ц. Урланис. – Спб., 1994.

1.106. *Чубинский В.В.* Бисмарк: Политическая биография / В.В. Чубинский. – Спб., 1997.

1.107. *Арендт Х.* Истоки тоталитаризма/Х. Арент. – М., 1996.

1.108. *Арон Р.* Демократия и тоталитаризм /Р. Арон. – М., 1993.

- 1.109. *Белоусов А.С.* Режим Муссолини и массы / А.С. Белоусов. – М., 2000.
- 1.110. *Буллок А.* Гитлер и Сталин. Жизнь и власть. В 2 т. / А. Буллок. – Смоленск, 1998.
- 1.111. *Вишнев О.В.* Накануне 22 июня 1941 года. Документальные очерки / О.В. Вишнев. – М., 2001.
- 1.112. Война и политика, 1939-1941. Ответствен. ред. А.О. Чубарьян, Г. Городецкий. – М., 2000.
- 1.113. *Галкин А.А.* Германский фашизм / А.А. Галкин. – М., 1967, 1989.
- 1.114. История фашизма в Западной Европе. – М., 1978.
- 1.115. *Косик В.* Україна і Німеччина у другій світовій війні / В. Косик. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993.
- 1.116. Кто есть кто во Второй мировой войне: словарь. Под ред. Киган Д. – М., 2000.
- 1.117. Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками. Сборник материалов. – Т. 1-7. – М., 1961.
- 1.118. *Черчилль У.* Вторая мировая война. В 3-х кн. / У. Черчилль – М., 1991.

- 1.119. *Алексеева А.* История инакомыслия в СССР / А. Алексеева. – М., 1992.
- 1.120. Бывшие “хозяева” Восточной Европы: Политические портреты. – М., 1995.
- 1.121. *Верт Н.* История Советского государства / Н. Верт. – М., 1992.
- 1.122. Конституции государств Центральной и Восточной Европы. Отв. ред. В.Н. Варламова. – М., 1997.
- 1.123. *Коваль И.Н.* Последняя битва “холодной войны”. Восточно-европейская политика сверхдержав в концепциях зарубежной политологии (80-е – нач. 90-х гг.) / И.Н. Коваль. – Одесса, 1999.
- 1.124. Послевоенная Восточная Европа. Экономические ориентиры и политические коллизии. – М., 1995.
- 1.125. *Семиряга М.И.* Как мы управляли Германией. Политика и жизнь / М.И. Семиряга. – М., 1995.
- 1.126. *Согрин В.В.* Политическая история современной России / В.В. Согрин. – М., 1994.
- 1.127. Тоталитаризм. Исторический опыт Восточной Европы. – М., 1995.

- 1.128. *Гаджиев К.С.* Американская нация: национальное самосознание и культура / К.С. Гаджиев. – М., 1990.
- 1.129. *Зарицкий Б.Е.* Людвиг Эрхард. Секреты “экономического чуда” / Б.Е. Зарицкий. – М., 1997.
- 1.130. *Иванов Р.Ф.* Дуайт Эйзенхауэр / Р.Ф. Иванов. – М., 1998.
- 1.131. *Иванян Э.А.* Рональда Рейган. Хроника жизни и времени / Э.А. Иванян. – М., 1991.
- 1.132. История Китая. /Под ред. Меликсетова А.В./ 3-е изд., испр. и доп. – М., 2004.
- 1.133. История Японии. Под ред. Жукова А.Е. – М., 1999.
- 1.134. *Киссинджер Г.* Дипломатия / Г. Киссинджер. – М., 1997.

- 1.135. *Кремер И.С.* ФРГ: Этапы “восточной политики” / И.С. Кремер. – М., 1986.
- 1.136. Объединение Германии и его последствия. – М., 1998.
- 1.137. *Остапенко Г.С.* Британские консерваторы и деколонизация / Г.С. Остапенко. – М., 1995.
- 1.138. *Павлов Н.В.* Германия на пути в третье тысячелетие / Н.В. Павлов. – М., 2001.
- 1.139. *Перегудов С.П.* Тэтчер и тэтчеризм / С.В. Перегудов. – М., 1996.
- 1.140. *Сахаров Н.А.* Современная монополистическая элита США / Н.А. Сахаров. – М., 1991.
- 1.141. *Шилов В.С.* Внешняя политика и партии во Франции (1969-1981) / В.С. Шилов. – М., 1994.
- 1.142. *Фелитов А.М.* Германский вопрос: от раскола к объединению / А.М. Фелитов. – М., 1993.

Література до окремих проблем Всесвітньої історії

Цивілізаційний розвиток Всесвітньої історії:

Сутність і зміст всесвітньої історії; Цивілізація: категорія і теорія; Основні положення цивілізаційної концепції А. Тойнбі; Фази цивілізаційного розвитку історії у А.Гумільова; К. Ясперс про “осьовий час” і розвиток цивілізацій; Роль держави, релігії і культури у розвитку цивілізації; Класифікація і порівняльний аналіз вивчення цивілізацій; Світова історія. Цивілізація. Факти, події.

- 1.143. *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм. XV- XVIII вв. – Т. 1-3. / Ф. Бродель. – М., 1986-1992.
- 1.144. *Гумилёв А.* География этноса / А. Гумилёв. – М., 1989.
- 1.145. *Гумилёв А.* Этногенез и биосфера Земли. Вып. 3. Возрасты этноса / А. Гумилёв. – Л., 1979.
- 1.146. Современные концепции. Справочник студента. – М., 1999.
- 1.147. Сравнительное изучение цивилизаций. Хрестоматия. Сост. д.ф.н. В.С. Ерасов. – М., 1999.
- 1.148. *Тойнби А.* Постыжение истории. / А. Тойнби. – М., 1991.
- 1.149. *Тойнби А.* Дослідження історії / А.Тойнби. – Т. 1-2. – К., 1991.
- 1.150. *Тойнби А.* Цивилизация перед судом истории/ А.Тойнби. – М., 1996, 2002.
- 1.151. *Тош Дж.* Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / Дж Тош. – М., 2002.
- 1.152. *Шпенглер О.* Закат Европы: Очерки морфологии мировой истории / О. Шпенглер. – М., 1993.
- 1.153. *Фукуяма Ф.* “Конец истории?”/ Ф. Фукияма // Вопросы фило - софии, 1990. – № 3.
- 1.154. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории / К. Яспарс. – М., 1994.

Формування та розвиток цивілізації у Індії у стародавню добу історії

Стан та аналіз джерельної бази; Віхи політичної історії: а) Індійська (Харашпська) цивілізація ; б) імперії Маур’їв та Гуптів; Суспільно-правові відносини згідно законів Ману; Особливості економічного розвитку; Релігійно-культурні відносини.

- 1.155. Атхарваведа: Избранное : 2-е изд. М., 1995.
- 1.156. Арткашастра (или Наука политики). – Москва; Ленинград, 1959, 1994.
- 1.157. *Бонгард-Левин Г.М., Герасимов А.В.* Мудрецы и философы Древней Индии. Некоторые проблемы культурного населения / Г.М. Бонгард-Левин, А.В. Герасимов. – М., 1975.
- 1.158. *Бонгард-Левин Г.М., Ильин Г.Ф.* Индия в древности / Г.М. Бонгард-Левин, А.В. Герасимов. – М., 1985.
- 1.159. *Бэшем А.А.* Чудо, которым была Индия. Пер. с англ. / А.А. Бэшем. – М., 1977.
- 1.160. *Будда.* История о перерождениях / Будда. – М., 1991.
- 1.161. Голоси стародавньої Індії: Антологія староіндійської літератури. – К., 1982.
- 1.162. *Гусева Н.Р.* Индуизм. История формирования, культовая практика / Н.Р. Гусева. – М., 1977.
- 1.163. Древняя Индия: Страна чудес / Пер. с англ. – М., 1997.
- 1.164. Законы Ману. – М., 1960. 1992.
- 1.165. История и культура древней Индии: Тексты. – М., 1990.
- 1.166. *Косамби Д.* Культура и цивилизация древней Индии. Исторический очерк / Пер. с англ. / Д. Косамби. – М., 1983.
- 1.167. *Лукьянов А.Е.* Становление философии на Востоке. Древний Китай и Индия. 2-е изд. А.Е. Лукьянов. – М., 1992.
- 1.168. *Шарма Р.Ш.* Древнеиндийское общество / Пер. с англ. / Р.Ш. Шарма. – М., 1987.
- 1.169. *Юрлова Е.С.* “Неприкасаемые” в Индии / Е.С. Юрлова. – М., 1989.

Китай у стародавню добу історії

Стан та аналіз історичних джерел; Шань-Інь і Чжоу – найдавніші китайські держави; Реформи Шан-Яна та створення і розвиток Циньської імперії; Конфуціанські ідеї та філософські вчення і школи у Китаї у VI-III ст до н. е.; Суспільно-політичний та економічний розвиток імперії Хань; Релігія, міфологія та культура.

- 1.170. Книга правителя області Шан (Шан цзюнь шу). – М., 1968, 1993.
- 1.171. *Конфуций.* Уроки мудрости / Конфуций. – М., Харьков, 1998.
- 1.172. *Конфуций.* Я верю в древность / Конфуций. – М., 1995.
- 1.173. Мудрецы Китая. Ян Чжоу, Лецзы, Чжуацзы. – Спб., 1994.
- 1.174. Сад камней. Мудрость Китая и Японии. – Спб., 2000.
- 1.175. *Сыма Цянь.* Исторические записки (Ши цзи) / Цянь Сыма. – М., 1972-1996. Т. 1-7.
- 1.176. *Фен Ю-лань.* Краткая история китайской философии / Ю-лань. Фен. – Спб., 1998.
- 1.177. *Шицзинь.* Книга песен и гимнов / Шицзинь. – М., 1987.
- 1.178. История китайской философии / Пер. с кит. – М., 1989.
- 1.179. История Китая. – М., 1998. : Изд. МГУ.
- 1.180. *Кроль Ю.А.* Сыма Цянь – историк / Ю.А. Кроль. – М., 1970.
- 1.181. *Крюков М.В., Переломов А.С., Софронов М.В., Чебоксаров* Древние китайцы. Проблемы этногенеза / М.В. Крюков, А.С. Переломов, М.В. Софронов, Н.Н. Чебоксаров. – М., 1978.
- 1.182. *Малявин В.В.* Гибель древней империи / В.В. Малявин. – М., 1983.

- 1.183. *Малявин В.В.* Конфуций / В.В. Малявин. – М., 1992.
- 1.184. *Малявин В.* Китайская цивилизация / В.В. Малявин. – М., 2000.
- 1.185. *Малявин В.* Молния в сердце. Духовное пробуждение в китайской традиции / В.В. Малявин. – М., 1997.
- 1.186. *Переломов А.С.* Конфуций: жизнь, учение, судьба / А.С. Переломов. М., 1993.
- 1.187. *Переломов А.С.* Слово Конфуция / А.С. Переломов. – М., 1992.
- 1.188. *Рубин В.А.* Личность и власть в Древнем Китае: Сб. трудов. / В.А. Рубин. – М., 1999.
- 1.189. Этика и ритуал в традиционном Китае. – М., 1988
- 1.190. *Юань Кэ.* Мифы древнего Китая. 2-е изд. / Пер. с кит. / Кэ Юань. – М., 1987.

Формування і розвиток полісів у античній цивілізації Греції

Соціально-політична організація грецьких полісів у VIII – VI ст. до н. е.; Демократія і реформи у Афіньському полісі; Греко-перські війни та їх вплив на розвиток Греції; Грецька колонізація Причорномор'я; Пелопонеська війна і криза полісної системи; Філософська думка, культура та побутове життя.

- 1.191. Античная литература. Греция. Антология. Сост. Н.А. Федоров, В.И. Мирошенкова. – Т. 1-2. – М., 1989.
- 1.192. Античные гимны. Сост. А.А. Тахо-Годи. – М., 1988.
- 1.193. *Аристотель.* Политика. Афинская полития / Аристотель. – М., 1997.
- 1.194. Античная Греция. проблема развития полиса. – М., 1985.
- 1.195. Античная Греция и современность. – М., 1991.
- 1.196. *Берве Г.* Тираны Греции / Г. Берве. – Ростов-на-Дону, 1997.
- 1.197. *Боннар А.* Греческая цивилизация. Т. 1-3. / А. Боннар. – М., 1995.
- 1.198. *Ботвинник М.Н.* и др. Жизнеописания знаменитых греков и римлян / М.В. Ботвинник. – М., 1988.
- 1.199. *Гиро П.* Частная и общественная жизнь греков / П. Гиро. – Спб. 1995.
- 1.200. История Европы. Т. 1. Древняя Европа. Под ред. Е.С. Голубцовой. – М., 1986.
- 1.201. *Карышковский П.О., Кленман И.Б.* Древний город Тира. Историко-археологический очерк / П.О. Карышковский. И.Б. Кленман. – К., 1985.
- 1.202. *Куманецкий К.* История культуры древней Греции и Рима / К. Куманецкий. – М., 1990.
- 1.203. *Лісовий І.А.* Античний світ у термінах, іменах і назвах / І.А. Лісовий. – Львів, 1988.
- 1.204. *Лосев А.Ф.* История античной эстетики. Т. 1-8 / А.Ф. Лосев. – М., 1963-1994.
- 1.205. *Маринович А.П.* Греки и Александр Македонский. (К проблеме кризиса полиса) / А.П. Маринович. – М., 1993.
- 1.206. *Фукидид.* История / Фукидид. – М., 1993.

Стародавньоримська держава і суспільство у період республіки та імперії

Формування римської громадянської общини і державності у VIII-VII ст. до н. е.; Римська держава і суспільство у V-III ст. до н. е.; Громадянські війни і криза республіканського ладу.; Принципат Августа і подальше

функціонування монархічної влади; Реформи Діоклетіана та Константина по зміщенню Римської імперії; Виникнення і становлення християнства; Падіння Західної Римської імперії.

- 1.207. *Марк Аврелій Антонин*. Размышления / Марк Аврелий Антонин – Л., 1985.
- 1.208. *Маммзен Т.* История Рима. Т. 1-3 / Т. Моммзен. – М., 1986.
- 1.209. *Цезарь Гай Юлий*. Записки о галльской войне/ Гай Юлий Цезарь. – М., 1993.
- 1.210. *Цицерон М.Т.* Диалоги: О государстве. О законах / М.Т. Цицерон. – М., 1966.
- 1.211. *Цицерон М.Т.* Философские трактаты /М.Т. Цицерон. – М., 1985.
- 1.212. Хрестоматия по истории древнего Рима. – М., 1987.
- 1.213. Древний Рим: история, быт, культура. Сост. Л.С. Ильинская. – М., 1997.
- 1.214. *Егоров А.Б.* Рим на грани эпохи. Проблемы рождения и формирования принципата / А.Б. Егоров. – Л., 1986.
- 1.215. *Корсунский А.Р., Гюнтер Р.* Упадок и гибель Западной Римской империи и возникновение варварских королевств / А.Р. Корсунский, Р. Гюнтер. – М., 1984.
- 1.216. *Кузицин В.И.* Античное классическое рабство как экономическая система / В.И. Кузицин. – М., 1990.
- 1.217. *Лосев А.Ф.* История античной эстетики. Последние века. Т. 1-2. / А.Ф. Лосев. – М., 1988.
- 1.218. *Санчурский Н.В.* Римские древности / Н.В. Санчурский. – М., 1995.
- 1.219. *Утченко С.А.* Юлий Цезарь. Цицерон и его время / С.А. Утченко. – М., 1998.
- 1.220. *Федорова Е.В.* Императорский Рим в лицах. 3-е изд. /Е.В. Федорова М., 1979.; Смоленск, 1998.
- 1.221. *Шоффман И.Ш.* Цезарь Август /И.Ш. Шоффам. – М., 1990.

Феодална станова монархія та розвиток парламентаризму у Європі

Гене́за феодалізму і його основні категорії; Феодална суспільна система і її особливості; Держава, право і церква у середні віки; Станова монархія і становлення парламентаризму; Середньовічні міста і бюргерство.

- 1.222. Антология мировой философии: В 4-х томах. – Т. 2. – М., 1970.
- 1.223. Антология педагогической мысли христианского средневековья / Сост. и ред. В.Г. Безрогов, О.И. Варьяш. – М., 1994. – Т. 1-2.
- 1.224. Хрестоматия по истории средних веков /Под ред. С.Д. Сказкина. – М., 1961-1963. – Т. 1-2.
- 1.225. История Европы с древнейших времен до наших дней. В 8 т. – М., 1992. – Т. 2. Средневековая Европа.
- 1.226. *Горфункель А.Х.* Философия эпохи Возрождения / А.Х. Горфункель. – М., 1980.
- 1.227. *Грановский Т.Н.* Лекции по истории средневековья/ Т.Н. Грановский. – М., 1986.
- 1.228. *Гуревич А.Я.* Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства / А.Я. Гуревич. – М., 1990.
- 1.229. *Гунтова Е.В.* Историография истории средних веков. 2-е изд. / Е.В. Гунтова. – М., 1985.

1.230. *Гуттен Ульрих фон*. Диалоги. Публицистика. Письма / фон Ульрих Гуттен. М., 1959.

1.231. Средневековая Европа глазами современников и историков : Книга для чтения в пяти частях. – М., 1994.

Абсолютистські монархії у Європі

Формування і специфіка розвитку абсолютистських монархій; Реформація і Контрреформація; Форми і зміст соціального протесту; Повсякденне життя у феодальному суспільстві; Тридцятилітня війна і Вестфальський мир.

1.232. *Барг М.А.* Эпохи и идеи. Становление историзма / М.А. Барг. – М., 1987.

1.233. *Блок М.* Короли-чудотворцы. Очерк представлений о сверхъестественном характере власти, распространенных преимущественно во Франции и в Англии / М. Блок. – М., 1998.

1.234. *Бродель Ф.* Материальная цивилизация, экономика и капитализм. XV- XVIII вв. Т.1. Структуры повседневности: возможное и невозможно / Ф. Бродель. – М., 1986. – Т. 2. Игры обмена. – М., 1988. – Т. 3. Время мира. – М., 1992.

1.235. Власть и политическая культура в средневековой Европе. – М., 1992.

1.236. *Горфункель А.Х.* Философия эпохи Возрождения. / А.Х Горфункель. – М., 1980.

1.237. *Григулевич П.Р.* Инквизиция. 3-е изд. / И.Р. Григулеви. – М., 1985.

1.238. *Гуревич А.Я.* Избранные труды. – Т.1. Древние германцы. Викинги. – Т. 2. Средневековый мир. / А.Я. Гуревич. – М.-Спб., 1999.

1.239. *Гуттен Ульрих фон*. Диалоги. Публицистика. Письма / Ульрих фон Гуттен. – М., 1959.

1.240. *Ивонин Ю.Е.* Императоры, короли, министры. / Ю.Е. Ивонин. – Смоленск, 1998.

1.241. История Европы с древнейших времен до наших дней. В 8 т. – М., 1992. – Т. 2. Средневековая Европа.

1.242. История культуры Западной Европы в эпоху Возрождения. Под ред. Л.М. Брашной. – М., 1999.

1.243. *Ле Гоффр.* Цивилизации средневекового Запада / Ле Гоффр. – М., 1992.

1.244. *Лютер М.* Избранные произведения / М. Лютер. – Спб., 1994.

1.245. Одисей. Человек в истории. – М., 1989-1999.

1.246. *Эразм Роттердамский.* Философские произведения / Эразм Роттердамский. – М., 1986.

1.247. *Ревуненкова Н.В.* Ренессансное свободомыслие и идеология Реформации / Н.В. Ревуненкова. – М., 1989.

1.248. Хрестоматия по истории средних веков / Под ред. С.Д. Сказкина. – М., 1961-1963. – Т. 1-2.

1.249. *Черкасов П.П.* Кардинал Ришелье / П.П. Черкасов. – М., 1990.

Буржуазні революції у Нідерландах (XVI в.) та у Англії (XVII в.)

Причини, характер та історичне значення Нідерландської буржуазної революції; Англійський абсолютизм і опозиція; Довгий парламент та його

- революційна діяльність; Громадянські війни; Індивідуалістська республіка та її внутрішня і зовнішня політика; Криза республіки і протекторат Кромвеля.
- 1.250. Англійська реформація. Под ред. Ю.М.Сапрыкина. – М., 1990.
- 1.251. Англія XVII століття: соціальні групи і суспільства. – Спб., 1994.
- 1.252. Англія в епоху абсолютизму. (Статті і джерела) Под ред. Ю.М. Сапрыкина. – М., 1984.
- 1.253. *Барг М.А.* Велика англійська революція в портретах її діячів / М.А. Барг. – М., 1991.
- 1.254. *Барг М.А.* Шекспір і історія / М.А.Барг. – М., 1976.
- 1.255. *Бекон Френсіс.* Історія правління короля Генріха У 2-х тт. / Френсіс Бекон. – М., 1990.
- 1.256. *Гроцій Гуго.* О праві війни і миру. Три книги... / Гуго Гроцій. – М., 1956.
- 1.257. *Дмитрієва О.В.* Соціально-економічне розвиток Англії в XVI в. / О.В. Дмитрієва. – М., 1990.
- 1.258. *Кузнецов К.А.* Англійська палата общин при Тюдорах і Стюартах / К.А. Кузнецов. – Одеса, 1915.
- 1.259. Люди епохи завоювань. Вільгельм Оранський. Фернандо Альба. – Ростов-на-Дону, 1998.
- 1.260. *Мор Томас.* Утопія / Томас Мор. – М., 1978.
- 1.261. *Мор Томас.* Епіграми. Історія Річарда III / Томас Мор. – М., 1973.
- 1.262. *Федоров С.Е.* Пуританізм і суспільство в стюартовській Англії (Позане індивідуалістство) / С.Е. Федоров. – Спб., 1993.
- 1.263. *Чистозвонов А.Н.* Становлення державного ладу Республіки Сполучених провінцій / А.Н. Чистозвонов // Середні століття. – М., 1987. – Вип. 50.

Американська буржуазна революція XVIII ст.

Соціально-економічний та політико-правовий стан північно-американських колоній; Ідеологія американського Просвітництва та революційно-політичний рух; Війна за незалежність і консолідація державної влади; Конституційний устрій США; Становлення двопартійної системи: федералісти і республіканці; Внутрішня і зовнішня політика перших президентів США.

- 1.264. Американські президенти: 41 портрет. – Ростов-на-Дону, 1997.
- 1.265. *Баранюк А.* Чудо в Філадельфії : 200 років спущено. / А. Баранюк. – Київ, 1988.
- 1.266. *Баксін М.П.* Філософія американського Просвітництва / М.П. Баксін. – М., 1955.
- 1.267. *Болховитинов Н.Н.* Росія і війна США за незалежність / Н.Н. Болховитинов. – М., 1976.
- 1.268. *Бурстин Д.* Американці: демократичний досвід / Д. Бурстин. – М., 1993.
- 1.269. *Гаджієв К.С.* Американська нація: національне самосвідомість і культура / К.С. Гаджієв. – М., 1990.
- 1.270. *Замошкін Ю.А.* Виклики цивілізації і досвід США : історія, психологія, політика / Ю.А. Замошкін. – М., 1991.
- 1.271. *Іванов Р.Ф.* Франклін / Р.Ф. Іванов. – М., 1972.

- 1.272. *Иванян Э.А.* Белый дом. Президенты и политика / *Э.А. Иванян.* – М., 1979.
- 1.273. История внешней политики и дипломатии США. 1775-1877 гг. – М., 1994.
- 1.274. Конституция США: История и современность. – М., 1988.
- 1.275. *Мишин А.А., Власихин В.А.* Конституция США: политико-правовой комментарий / А.А. Мишин, В.А. Власихин. – М., 1986.
- 1.276. Политические институты США : история и современность. – М., 1988.
- 1.277. Политические партии США в новое время. – М., 1981.
- 1.278. *Соргин В.В.* Идеология в американской истории от отцов-основателей до конца XX века / В.В. Соргин. – М. 1995.
- 1.279. *Соргин В.В.* Основатели США. Исторические портреты / В.В. Соргин. – М., 1983.
- 1.280. *Соргин В.В.* Политическая история США XVII-XX вв. / В.В. Соргин М., 2001.
- 1.281. США: политическая мысль и история. – М., 1976.
- 1.282. *Токвиль Алексис Шарль Афи де.* Демократия в Америке / *де Афи Шарль Алексис Токвиль.* – М., 1992.
- 1.283. *Троянская М.О.* США: у истоков двухпартийной системы / М.О. Троянская. – М., 1989.
- 1.284. *Фурсенко А.А.* Американская революция и образование США / А.А. Фурсенко. – Л., 1978.
- 1.285. *Хофстедтер Р.* Американская политическая традиция и ее создатели / Р. Хофстедтер. – М., 1992.
- 1.286. *Шестаков В.П.* Америка извне и изнутри : очерки американской культуры и национального характера. / В.П. Шестаков. – М., 1983.

Велика французька буржуазна революція XVIII ст.

Криза французького абсолютизму і соціально-політична ситуація напередодні революції; Ідея свободи і принципи народовладдя у революції; Політичні клуби та їх лідери; Конституції 1791 і 1793 р.: порівняльний аналіз; Політична система якобінської диктатури і політика терору; Соціальні і етичні ідеали якобінців; Термідоріанський переворот: розрив і послідовність революції.

- 1.287. *Гордон А.В.* Падение жирондистов. Народное восстание в Париже 31 мая - 2 июня 1793 г. / А.В. Гордон. – М., 1988.
- 1.288. *Далин В.М.* Из истории социальной мысли во Франции / В.М. Далин. – М., 1984.
- 1.289. *Дидро Д.* Избранные произведения / Д. Дидро. – М., 1951.
- 1.290. *Карлейль Т.* Французская революция. История / Т. Карлейль. – М., 1991.
- 1.291. Конституция и законодательные акты буржуазных государств XVII-XVIII вв. – М., 1957.
- 1.292. *Манфред А.З.* Три портрета Великой французской революции / А.З. Манфред. – М., 1978.
- 1.293. *Манфред А.З.* Великая французская революция / А.З. Манфред. – М., 1983.
- 1.294. *Молчанов Н.Н.* Монтаньяры / Н.Н. Молчанов. – М., 1989.

- 1.295. *Ревуненков В.Г.* Парижская коммуна: 1792-1794. / В.Г. Ревуненков. – Л., 1976.
- 1.296. *Ревуненков В.Г.* Очерки по истории Великой французской революции. – В 2-х т. / В.Г. Ревуненков. – Л., 1982, 1983.
- 1.297. *Робеспьер М.* Избранные произведения: в 3-х томах / М. Робеспьер. – 1965.
- 1.298. *Руссо Ж.-Ж.* Трактаты / Ж.-Ж Руссо. – М., 1969.
- 1.299. *Собуль А.* Парижские санкюлоты во время якобинской диктатуры / А. Собуль. – М., 1966.
- 1.300. *Талейран.* Мемуары. Екатеринбург: Изд. Урал. ун-та /Талейран. – 1997.
- 1.301. *Черкасов П.П.* Генерал Лафайет. Исторический портрет / П.П. Черкасов. – М., 1987.

Німецька імперія у 1871-1914 рр.

Конституція 1871 р. і партійно-політична система; Внутрішня і зовнішня політика канцлера О. фон Бісмарка; Соціально-економічний і суспільно-політичний розвиток Німеччини у кінці ХІХ – на початку ХХ ст.; Перехід до світової політики і пропаганда зовнішньої експансії.

- 1.302. *Айзин Б.А.* Революционные германские социал-демократы против империализма и войны (1907-1914) / Б.А. Айзин. – М., 1974.
- 1.303. *Барахова И.В.* Создание союза трех императоров. / Россия и Германия. Отв ред Б.М. Туполев. / И.В. Барахова. – М.,1998. – Вып. 1.
- 1.304. *Бебель А.* Из моей жизни / А. Бебель. – М., 1963.
- 1.305. *Бисмарк О.* Мысли и воспоминания / О. Бисмарк. – М., 1940-1941. – Т 1-3.
- 1.306. *Галкин И.С.* Создание Германской империи. 1815-1871. / И.С. Галкин. – М., 1986.
- 1.307. *Зубов В.В.* Идея превентивной войны против России в планах германского штаба. Конец 80-х годов ХІХ века. / Россия и Германия. – Вып. 2. Отв. ред. Б.М. Туполев / В.В. Зубов. – М., 2001.
- 1.308. *Ерусалимский А.С.* Бисмарк. Дипломатия и милитаризм / А.С. Ерусалимский. – М., 1968.
- 1.309. *Людвиг Э.* Последний Гогенцоллерн (Вильгельм II) / Э. Людвиг. – М., 1991.
- 1.310. *Людвиг Э.* Бисмарк / Э. Людвиг. – М., 1999.
- 1.311. *Оболенская С.В.* Политика Бисмарка и борьба партий в Германии в конце 70-х годов ХІХ века / С.В. Оболенская. – М., 1992.
- 1.312. *Палмер А.* Бисмарк / А. Палмер. – Смоленск, 1997.
- 1.313. *Петряев К.Д.* Очерки по истории Германии начала ХХ века (1900-1914 гг.) / К.Д. Петряев. – Одесса, 1959.
- 1.314. *Тирпиц А.* Воспоминания / А. Тирпиц. – М., 1957.
- 1.315. *Туполев Б.М.* Германский империализм в борьбе за “место под солнцем”. Германская экспансия на Ближнем Востоке, в Восточной Африке и в районе Индийского океана в конце ХІХ – начале ХХ в. / Б.М. Туполев. – М., 1991.
- 1.316. *Чубинский В.В.* Бисмарк: Политическая биография / В.В. Чубинский. – М., 1988; Спб. 1997.

Перша світова війна 1914-1918 рр. та її наслідки

Причини і початок війни; Аналіз головних воєнних дій та дипломатичної боротьби; Революції у Росії та Німеччині; Завершальний період війни. Версальський мир; Створення Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин.

1.317. *Берти Ф.А.* За кулисами Антанты. Дневник британского посла в Париже. 1914-1919 / Ф.А. Берти. – М.; Л.; 1927.

1.318. История первой мировой войны. 1914-1918. В 3-х т. Под ред. И.И. Ростунова. – М., 1975.

1.319. *Кертлен А.Е.* История культуры стран Европы и Америки. 1870-1917 / А.Е. Кертлен. – М., 1987.

1.320. *Ллойд Дж.Д.* Военные мемуары. Т. 1-6 / Дж.Д. Ллойд. – М., 1934-1938.

1.321. *Людендорф Э.* Мои воспоминания о войне. Т. 1-2. / Э. Людендорф. – М., 1929-1924.

1.322. Первая мировая война. 1914-1918. Под. ред. А.А. Сидорова. – М., 1968.

1.323. Первая мировая война: дискуссионные проблемы истории. Отв. ред. Ю.А. Писарев, В.А. Мальков. – М., 1994.

1.324. Первая мировая война и проблемы политического переустройства в Центральной и Юго-Восточной Европе. Отв. ред. В.И. Беляев. – М., 1991.

1.325. Первая мировая война. Пролог XX века. – М., 1998.

1.326. *Писарев Ю.А.* Тайны первой мировой войны: Россия и Сербия 1914-1915 гг. – М., 1990.

1.327. *Рассел Б.* Мудрость Запада: исторические исследования западной философии в связи с общими и политическими обстоятельствами. – М., 1998.

1.328. *Такман Б.* Августовские пушки / Б.Такман. – М., 1972

1.329. *Урланис Б.Ц.* История военных потерь. Войны и народонаселение Европы. Людские потери вооруженных сил европейских стран в войнах XVI-XX в. / Б.Ц. Урланис. – Спб., 1994.

1.330. *Уткин А.И.* Дипломатия Вудро Вильсона / А.И. Уткин. – М., 1989.

1.331. Философы XX века. М., 1999.

Фашистські режими у Європі у 20-30-ті роки XX ст.

Концепції фашизму; Причини виникнення фашизму та умови приходу його до влади; Організаційна структура фашизму та його ідеологія і пропаганда; Фашистські режими в Італії та Німеччині: порівняльний аналіз; Масова свідомість в умовах фашистської влади; Агресивні акції в Європі та підготовка світової війни; Боротьба антифашистських і демократичних сил проти фашизму і війни.

1.332. *Алатри П.* Происхождение фашизма / П. Алатри. – М., 1961.

1.333. *Арендт Х.* Истоки тоталитаризма / Х. Арендт. – М., 1996.

1.334. *Арон Р.* Демократия и тоталитаризм / Р. Арон. – М., 1993.

1.335. *Белоусов А.С.* Режим Муссолини и массы / А.С. Белоусов. – М., 2000.

1.336. *Бессонов Б.Н.* Фашизм: идеология, политика / Б.Н. Бессонов. – М., 1985.

- 1.337. *Бланк А.С.* Из истории раннего фашизма в Германии. Организация, идеология, методы / А.С. Бланк. – М., 1978.
- 1.338. *Буллок А.* Гитлер и Сталин. Жизнь и власть. В 2 т. / А. Буллок. – Смоленск, 1998.
- 1.339. *Галкин А.А.* Германский фашизм / А.А. Галкин. – М., 1967, 1989.
- 1.340. *Голомшток И.* Тоталитарное искусство / И. Голомшток. – М., 1994.
- 1.341. *Джилас М.* Лицо тоталитаризма / М. Джилас. – М., 1992.
- 1.342. *Желев Ж.* Фашизм: тоталитарное государство / Ж. Желев. – М., 1991.
- 1.343. *Гинцберг А.И.* На пути в имперскую канцелярию. Германский фашизм рвется к власти / А.И. Гинцберг. – М., 1972.
- 1.344. *Гинцберг А.И.* Рабочее и коммунистическое движение в Германии в борьбе против фашизма (1919-1933) / А.И. Гинцберг. – М., 1978.
- 1.345. *Гинцберг А.И.* Сталин и КПГ в преддверии гитлеровской диктатуры (1929-1933) / А.И. Гинцберг // Новая и новейшая история. – 1990. – № 6.
- 1.346. *История фашизма в Западной Европе.* – М., 1978.
- 1.347. *Кин Ц.И.* Итальянский ребус / Ц.И. Кин. – М., 1991.
- 1.348. *Космач Г.А.* Национал-большевизм в Германии и Советская Россия (1919-1932) / Г.А. Космач / Россия и Германия. Отв. ред. Б.М. Туполев. – М., 1998. – Вып. 1.
- 1.349. *Лопухов Б.Р.* История фашистского режима в Италии. / Б.Р. Лопухов. – М., 1977.
- 1.350. *Лопухов Б.Р.* Эволюция буржуазной власти в Италии / Б.Р. Лопухов. – М., 1986.
- 1.351. *Мэк Смит Д.* Муссолини / Д. Мэк Смит. – М., 1995.
- 1.352. *Мельников Д.Е., Черная Л.Б.* Преступник номер 1: Нацистский режим и его фюрер / Д.Е. Мельников, Л.Б. Черная. – М., 1983.
- 1.353. *Нюрнбергский процесс над главными немецкими военными преступниками.* Сборник материалов. – М., 1961. – Т. 1-7.
- 1.354. *Семиряга М.И.* Тюремная империя нацизма и ее крах / М.И. Семиряга. – М., 1991.
- 1.355. *Раушнинг Г.* Говорит Гитлер. Зверь из бездны / Г. Раушнинг. – М., 1993.
- 1.356. *Тоталитаризм в Европе XX века.* Из истории идеологий, движений, режимов и их преодоления. – М., 1996.
- 1.357. *Филатов Г.С.* Крах итальянского фашизма / Г.С. Филатов. – М., 1973.
- 1.358. *Фест И.* Гитлер: Биография. – В 3 т. / И. Фест. – Пермь, 1993.
- 1.359. *Хайек Ф.* Дорога к рабству / Ф. Хайек. – М., 1993.
- 1.360. *Хибберт К.* Бенито Муссолини / К. Хибберт. – М., 1996.
- 1.361. *Энциклопедия третьего рейха.* – М., 1999.

Друга світова війна 1939-1945 рр. та її наслідки

Міжнародні відносини напередодні війни. Пакт Молотова – Ріббентропа; Війна СРСР проти Фінляндії; Німецько-радянська війна: аналіз причин та головних подій; Антигітлерівська коаліція та її конференції у Ялті і Постдамі; Підсумки та наслідки другої світової війни.

1.362. *Год кризиса, 1938-1939: Документы и материалы.* В 2 т. Редакция: Бондаренко А.П. и др. – М., 1990.

- 1.363. Советский Союз на международных конференциях периода Великой Отечественной войны: 1941-1945 гг. Т. VI. Берлинская (Постдамская конференция руководителей трех союзных держав – СССР, США и Великобритании (17 июля – 2 августа 1945 г.). – Сб. документов. – М., 1984.
- 1.364. Нюрнбергский процесс. Сборник материалов. В 7 т. – М., 1961.
- 1.365. Советско-германские документы 1939-1941 гг. Из архива ЦК КПСС // Новая и новейшая история. – 1993. – № 1.
- 1.366. Кто есть кто во Второй мировой войне: словарь / под ред. Киган Д. – М., 2000.
- 1.367. Вишлѐв О.В. Накануне 22 июня 1941 года. Документальные очерки / О.В. Вишлѐв. – М., 2001.
- 1.368. Вишлѐв О.В. К вопросу о характере советско-германских отношений (осень 1939 г.-лето 1940 г.) / О.В. Вишлѐв // Россия и Германия. – Отв. ред. Б.М. Туполев. – М., 1998. – Вып. 1.
- 1.369. Война и политика, 1939-1941. Отв. ред. А.О. Чубарян, Г.Городецкий. – М., 2000.
- 1.370. Городецкий Г. Роковой самообман: Сталин и нападение Германии на Советский Союз. Пер. с англ. / Г. Городецкий. – М., 2001.
- 1.371. Движение Сопротивления в Западной Европе. 1939-1945. – М., 1990.
- 1.372. Итоги второй мировой войны: Выводы побежденных / К. Типпельских, К. Кессельринг, Г.Гудериан и др. – СПб.; М., 1999.
- 1.373. Исраэлян В.А. Дипломатия в годы войны (1941-1945) / В.А. Исраэлян. – М., 1985.
- 1.374. История фашизма в Западной Европе. – М., 1978.
- 1.375. Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні / В. Косик. – Париж – Нью – Йорк – Львів, 1993.
- 1.376. Кульков Е.Н. Советский Союз в военно-политических планах нацистской Германии (1933-1941 гг.) / Е.Н. Кульков // Россия и Германия. Вып. 1. Отв ред Б.М. Туполев. – М., 1998.
- 1.377. Кульков Е.Н. Пакт трех держав и операция Барбаросса / Россия и Германия. Вып. 2. Отв. ред. Б.М. Туполев / Е.Н. Кульков. – М., 2001.
- 1.378. Лиддел Гарт Б. Вторая мировая война / Б. Гарт Лиддел. – М.; Спб., 1999.
- 1.379. Маннергейм К.Г. Мемуары. Пер. с финс. / К.Г. Маннергейм. – М., 1999.
- 1.380. От “Барбароссы” до “Терминала”: взгляд с Запада. – М., 1988.
- 1.381. Ржевский О.А. Война и история. Буржуазная историография США о второй мировой войне. Изд. 2-е. / О.А. Ржевский. – М., 1984.
- 1.382. Розанов Г.А. Конец “третьего рейха”. 2-е изд., испр. и доп. / Г.А. Розанов. – М., 1980.
- 1.383. Семиряга М.П. Тюремная империя нацизма и ее крах / М.И. Семиряга. – М., 1991.
- 1.384. Сиполс В. Тайны дипломатические. Канун Великой Отечественной войны / В. Сиполс. – М., 1997.
- 1.385. Черчилль У. Вторая мировая война. В 3-х кн. / У. Черчилль. – М., 1991.

“Холодна війна” у контексті всесвітньої історії

Причини, цілі та форми “холодної війни”; Розкол Німеччини і “німецьке питання” у світовій політиці; Формування військово-політичних блоків та політика їхнього протистояння; Головні зовнішньополітичні доктрини СРСР та США; Підсумки і уроки “холодної війни”.

1.386. *Адибеков Г.М.* Коминформ и послевоенная Европа. 1947-1956 / Г.М. Адибеков. – М., 1994.

1.387. *Арбатов А.Г.* Военно-стратегический паритет и политика США / А.Г. Арбатов. – М., 1984.

1.388. *Баталов Э.Я., Малащенко Ч.Е., Мельвиль А.Ю.* Идеологическая стратегия. США на мировой арене / Э.Я. Баталов, Ч.Е. Малащенко, А.Ю. Мельвиль. – М., 1985.

1.389. *Богданов Р.Г.* США: военная машина и политика / Р.Г. Богданов. – М., 1983.

1.390. *Бєлашов Р.* Розширення НАТО: за і проти: Полеміка у Сполучених Штатах Америки / Р. Бєлашов // Політика і час. – 1998. – № 3.

1.391. *Грибков А.П.* Судьба Варшавского договора / А.П. Грибков. – М., 1998.

1.392. *Гончаренко А.Н.* “Звездные войны” в стратегии империализма США: Доктрины, прогнозы, альтернативы / А.Н. Гончаренко. – К., 1988.

1.393. *Грайнер Б.* Американская внешняя политика от Трумэна до наших дней / Грайнер. – М., 1986.

1.394. *Дашкевич А.В.* На роздоріжжі: виклики сучасності і парадокси зовнішньої політики США / А.В. Дашкевич. – К., 1996.

1.395. *Дворецкий А.С.* Иллюзии неоглобализма: Некоторые аспекты внешней политики США / А.С. Дворецкий. – К., 1989.

1.396. *Егорова Е.В.* США в международных кризисах / Е.В. Егорова. – М., 1988.

1.397. *Иванов Р.Ф.* Дуайт Эйзенхауэр. / Р.Ф. Иванов. – М., 1983.

1.398. *Иванян Э.А.* Белый дом: президенты и политика / Э.А. Иванян. – М., 1979.

1.399. *Иноземцев Н.Н.* Внешняя политика США / Н.Н. Иноземцев. – М., 1960.

1.400. *Киссинджер Г.* Дипломатия / Г. Киссинджер. – М., 1997.

1.401. *Коваль П.Н.* Последняя битва “холодной войны”. Восточно-европейская политика сверхдержав в концепциях зарубежной политологии (80-е – начало 90-х гг.) / П.Н. Коваль. – Одесса, 1999.

1.402. *Лан В.П.* США в военные и послевоенные годы / В.П. Лан. – М., 1978.

1.403. *Мельников Ю.М.* Сила и бессилие: внешняя политика Вашингтона, 1945-1980 / Ю.М. Мельников. – М., 1981.

1.404. *Овинников Р.С.* Зигзаги внешней политики США. От Никсона до Рейгана / Р.С. Овинников. – М., 1986.

1.405. *Попова Е.И.* Внешняя политика США в американской политологии / Е.И. Попова. – М., 1987.

1.406. *Смирнов П.Е.* США и Западная Европа: борьба за влияние в восточноевропейском регионе / П.Е. Смирнов // США: экономика, политика, идеология. – 1997. – № 6.

- 1.407. США и региональные конфликты (80-е годы). Под ред. В.А. Кременюк. – М., 1990.
- 1.408. Советская внешняя политика в годы “холодной войны”: 1945-1985. – М., 1995.
- 1.409. Сталин и холодная война. – М., 1997.
- 1.410. *Филатов А.М.* Германский вопрос: от раскола к объединению / А.М. Филатов – М., 1993.
- 1.411. Холодная война. Новые походы. Новые документы. – М., 1995.

*Соціально-політичний розвиток СРСР та країн Східної Європи
у 1945- 1985 рр.*

Вплив СРСР на суспільно-політичний розвиток країн Східної Європи; Етапи та особливості соціалістичного розвитку у СРСР і в країнах Східної Європи; Кризові явища соціалізму у 50-60-ті роки; СРСР і країни Східної Європи у системі міжнародних відносин; Розвиток культури, науки та освіти.

- 1.415. История южных и западных славян. Т. 1-2. Под ред. Г.Ф. Матвеева и З.С. Ненашевой. – М. : Изд-во Моск. ун-та. – 1998.
- 1.416. *Верт Н.* История Советского государства. – М., 1992.
- 1.417. Новейшая история Отечества. XX век. Учебник для вузов. В 2-х томах. – М., 1998.
- 1.418. *Орлов А.С. Георгиев В.А., Георгиева Н.Г., Сивохина Т.А.* История России. Учебник / А.С. Орлов, В.А. Георгиев, Н.Г. Георгиева, Т.А. Сивохина. – 1999.
- 1.419. Восточная Европа в документах российских архивов. 1944-1953. – Т. 1. 1944-1948. – М.; Новосибирск, 1997.
- 1.420. Конституции государств Центральной и Восточной Европы / Отв. ред. В.Н. Варламова. – М., 1997.
- 1.421. *Аксютин Ю.В., Волобцев О.В.* XX съезд КПСС: новации и догмы / Ю.В. Аксютин. О.В. Волобцев. – М., 1992.
- 1.422. *Алексеева А.* История инакомыслия в СССР / А. Алексеева. – М., 1992.
- 1.423. *Байбаков С.А.* История образования СССР: итоги и перспективы изучения / С.А. Байбаков. – М., 1993.
- 1.424. *Бюффа Дж.* От СССР к России. История неоконченного кризиса. 1964-1994. / Дж. Бюффа. – М., 1994.
- 1.425. Бывшие “хозяева” Восточной Европы: Политические портреты. – М., 1995.
- 1.426. *Валев Л.Б.* Исследования по новой истории и новейшей истории Болгарии / Л.Б. Валев. – М., 1986.
- 1.427. Власть и интеллигенция. Из опыта послевоенного развития стран Восточной Европы. – Вып. 1. – М., 1992. – Вып. 2. – М., 1993.
- 1.428. *Волокитина Т.В., Мурашко Г.П., Носкова А.Ф.* Народная демократия : миф или реальность ? Общественно-политические процессы в Восточной Европе, 1944-1948 гг. / Т.В. Волокитина, Г.П. Мурашко, А.Ф. Носкова. – М., 1993.
- 1.429. Восточная Европа: Контуры посткоммунистической модели развития. Сб. статей. – М., 1992.

- 1.430. “Восточноевропейский социализм” Становление режима, попытки его модификации, причины краха. – М., 1992.
- 1.431. *Гиренко Ю.С.* Сталин – Тито / Ю.С. Гиренко. – М., 1991.
- 1.432. *Иванова Г.М.* Гулаг в системе тоталитарного государства / Г.М. Иванова. – М., 1997.
- 1.433. Из истории социально-политического развития социалистических стран Европы. – М., 1987.
- 1.434. Национальная политика России: история и современность. – М., 1997.
- 1.435. Национальный вопрос в Восточной Европе. Прошлое и настоящее. – М., 1995.
- 1.436. Политические кризисы и конфликты 50-60-х годов в Восточной Европе. – М., 1993.
- 1.437. Послевоенная Восточная Европа. Экономические ориентиры и политические коллизии. – М., 1995.
- 1.438. *Семиряга М.И.* Как мы управляли Германией. Политика и жизнь / М.И. Семиряга. – М., 1995.
- 1.438. *Соргин В.В.* Политическая история современной России / В.В. Соргин. – М., 1994.
- 1.439. Тоталитаризм. Исторический опыт Восточной Европы. – М., 1995.

*Суспільно-політична криза у СРСР і країнах Східної Європи і крах
комуністичної системи*

Концепція перебудови та політичні і економічні реформи у СРСР; Міжнародні конфлікти і національно-демократичні рухи у радянських республіках; Опозиційні рухи, революційні процеси і демократичні перетворення у Східній Європі; Розпад СРСР і створення незалежних держав у контексті всесвітньої історії; Розвиток культури науки та освіти.

- 1.440. Восточная Европа на историческом переломе. Очерки революционных преобразований 1989-1990 гг. – М., 1991.
- 1.441. *Горбачов М.С.* Реформы и жизнь. В 2-х т. / М.С. Горбачов. – М., 1995.
- 1.442. *Загладин Н.В.* История успехов и неудач советской дипломатии / Н.В. Загладин. – М., 1990.
- 1.443. *Зиновьев А.* Русская трагедия (гибель утопии) / А. Зиновьев. – М., 2002.
- 1.444. Исторические исследования в России. Тенденции последних лет. – М., 1996.
- 1.445. *Коваль И.Н.* Последняя битва “холодной войны” Восточноевропейская политика сверхдержав в концепциях зарубежной политологии (80-е – нач. 90-х гг.) / И.Н. Коваль.– Одесса, 1999.
- 1.446. *Млечин Л.* МИД. Министры иностранных дел. Романтики и циники / Л. Млечин. – М., 2001.
- 1.447. На пороге кризиса: нарастание застойных явлений в партии и обществе. – М., 1990.
- 1.448. Национальные истории в советских и постсоветских государствах. – М., 2003.
- 1.449. *Нейлор Т.* Стратегия Горбачева. Раскрытие закрытого общества / Т. Нейлор. – М., 1988.

1.450. Несостоявшийся юбилей: Почему СССР не отпраздновал своего 70-летия. Сб. документов. – М., 1992.

1.451. Очаги тревоги в Восточной Европе. Драма национальных противоречий. – М., 1994.

1.452. Политический ландшафт стран Восточной Европы середины 90-х годов. – М., 1997.

1.453. Россия в XX веке: Реформы и революции. В 2-х т. Под общей ред. Г.Н. Севостьянова. – М., 2002.

1.454. Российская элита: Психологические портреты. Составил О.В. Давыдов. – М., 2000.

1.455. Российское государство и общество. XX век. – М.: Изд-во Москов. ун-та, 1999.

1.456. *Сахаров А.Д.* Воспоминания В 2-х т. / А.Д. Сахаров. – М., 1996.

1.457. Социокультурные процессы в странах Восточной Европы (после второй мировой войны). – М., 1992.

1.458. Союз можно было сохранить. Белая книга. Документы и факты. – М., 1995.

1.459. *Филатов А.М.* Германский вопрос: от раскола к объединению / А.М. Филатов. – М., 1993.

Заснування і етапи становлення Європейського союзу

Історичні передумови й рушійні сили інтеграційних процесів у Західній Європі; Розвиток інституціональної системи Європейського співтовариства; Етапи та особливості процесу економічної інтеграції і політичного співробітництва; Новий етап розвитку Європейського союзу у 90-ті роки; Зовнішня політика Європейського союзу.

1.460. Європейський Союз. Консолідовані договори. – К., 1999.

1.461. *Барановский В.* Политическая интеграция в Западной Европе / В. Барановский. – М., 1983.

1.462. *Бураковский І., Немиря Г., Павлюк О.* Дорога в майбутнє – дорога в Європу. Європейська інтеграція України / І. Бураковський, Г. Немиря, О. Павлюк. – К., 2000.

1.463. *Веселовський С.Г.* Європейські політичні комунікації: Конспект лекцій / С.Г. Веселовський. – К., 1999.

1.464. *Горун С.Д.* Проблеми інтеграції України до Європейського Союзу: Навчальний посібник / С.Д. Горун. – К., 1999.

1.465. ЕС в системе международных отношений. – М., 1986.

1.466. Западная Европа: парадоксы регулирования. Под редакцией В.Н. Шенаева и В.И. Кузнецова. – М., 1988.

1.467. *Борко Ю.А., Загорская А.В., Караганов С.А.* Общий европейский дом: что мы о ней думаем/ Ю.А. Борко, А.В. Загорская, С.А. Караганов. – М., 1991.

1.468. Безопасность будущей Европы. Под ред. С.А. Караганова. – М., 1993.

1.469. *Борхард К.-Д.* Европейская интеграция. Происхождение и развитие Европейского Союза / К.-Д. Борхард. – М., 1996.

1.470. История Европейской интеграции (1945-1994). Под редакцией А.С. Намазовой, Б. Эмерсон. – М., 1995.

1.471. *Копійка В., Шинкаренко Т.* Європейський Союз: заснування і етапи становлення / В. Копійка, Т. Шинкаренко. – К., 2001.

- 1.472. 1992: новые контуры Западной Европы. Отв. ред. В.А. Мартынов. – М., 1992.
- 1.473. 1993. *Манжоло В.А., Копійка В.В.* Европейський Союз у міжнародних відносинах: Конспект лекцій /В.А. Манжоло, В.В. Копійка. – К., 1998.
- 1.474. Общественный процесс и гуманитарная Европа. Роль университетов. – М., 1995.
- 1.475. Расширение ЕС на Восток: предпосылки, проблемы, последствия / Ин-т МЭМО. – М., 2003.
- 1.476. *Сиджипинский Д.* Федералистское будущее Европы: От Европейского сообщества до Европейского Союза / Д. Сиджипинский. – М., 1998.
- 1.477. *Стрежнева М.В.* Великобритания и Западная Европа / М.В. Стрежнева. – М., 1998.
- 1.478. США – Западная Европа: партнерство и соперничество. Под ред. Ю.В. Давыдова. – М., 1978.
- 1.479. *Шенаев В.Н.* Особенности экономического развития Западной Европы / В.Н. Шенаев. – М., 1993.

Китай у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Громадська війна у Китаї (1945 – 1949 рр.): причини та наслідки; Становлення КНР: основні риси ідеології та політики; Реформи Ден Сяопіна; Головні аспекти зовнішньої політики.

- 1.480. История Китая. 3-е изд. Испр. и доп. Под ред. Меликсетова А.В. – М., 2004.
- 1.481. Китай на пути модернизации и реформ 1949–1999. – М., 1999.
- 1.482. *Бурлацкий Ф.* Мао Цзэдун “Наш коронный номер это война, диктатура” / Ф. Бурлацкий. – М., 1976.
- 1.483. *Воронцов В.* Судьба китайского Бонапарта / В. Воронцов. – М., 1989.
- 1.484. *Малявин В.* Молния в сердце. Духовное пробуждение в китайской традиции / В. Малявин. – М., 1997.
- 1.485. *Малявин В.* Китайская цивилизация / В. Малявин. – М., 2000.
- 1.486. *Мельянцева В.А.* Восток и Запад во втором тысячелетии: экономика, история и современность / В. Мельянцева. – М., 1996.
- 1.487. *Островский А.В.* Тайвань накануне ХХІ века / А.В. Островский. – М., 1999.
- 1.488. *Орлова И.Б.* Евразийская цивилизация / И.Б. Орлова. – М., 1998.
- 1.489. Политическая культура стран Азии и Африки. – М., 1996.
- 1.490. *Петряков В.Я.* Китайская Народная Республика: поиск путей социального и экономического развития (конец 1970-х – первая половина 1990-х годов). В 2-х томах. – М., 1995.
- 1.491. *Титаренко М.А.* Китай: цивилизация и реформы. – М., 1999.
- 1.492. *Тихвинский С.А.* Китай и всемирная история. – М., 1988.

Японія у другій половині ХХ – на початку ХХІ ст.

Характерні риси соціально-політичного розвитку Японії після воєнного часу; Політика структурної перебудови японської економіки; Структура і функціонування партійно-політичної системи Японії; Японія у міжнародних відносинах.

- 1.493. История Японии. Под ред. Жукова А.Е. – М., 1998.

1.494. *Васильев А.С.* История Востока / А.С. Васильев. – М., 1999. – Т. 1-2.

1.495. *Кузнецов Ю.Д., Навицкая Г.Б., Сырицын П.М.* История Японии / Ю.Д. Кузнецов, Г.Б. Навицкая, И.М. Сырицын. – М., 1988.

1.496. *Лісничий В.В.* Політичні та адміністративні системи зарубіжних країн. Навчальний посібник. 2-е вид., випр. / В.В. Лісничий. – К., 2004.

1.496. *Молодякова Э.В.* “Неординарная демократия в Японии – Япония: мифы и реальность.” / Э.В. Молодякова. – М., 1999.

1.497. *Шаповал В.* Зарубіжний парламентаризм / В. Шаповал. – К., 1993.

1.498. *Шишов А.* Разгром Японии и самурайская угроза / А. Шишов. – М., 2005.

1.499. Япония: поиски обновления. – М., 1995.

1.500. Япония 90-х: кризис системы или временные сбои. – М., 1998.

Нагадаймо також, що наприкінці книг, підручників та посібників знаходяться загальні списки навчальної та наукової літератури, які полегшать вивчення курсу. На кафедрах навчально-наукового інституту історії і філософії Черкаського національного університету імені Б.Хмельницького: Всесвітньої історії і міжнародних відносин, Історії України, археології і спеціальних галузей історичної науки в змістовних навчально-методичних комплексах розміщених також в *Інтернеті* студент знайде все необхідно для вивчення Всесвітньої історії, історії України, методології та інших курсів, у тому числі списки найновішої літератури до лекцій та семінарських занять.

Глава 4 Методологія історії. Курс “Методологія історії” у вузах. Навчальна програма курсу “Методологія та організація наукових досліджень

Методологія історії – *теоретична дисципліна історичної науки, що досліджує і впроваджує вироблену історичною думкою та історіографічною практикою систему пізнавальних правил, принципів, операцій і методів, які використовуються в історичних дослідженнях* [2.241, 621-622] .

Методологія історичної науки (історії) – спеціальна історична дисципліна, яка визначає її предмет і об'єкт, ціль пізнання, вивчає науковий і соціальний статус історичної науки, її дисциплінарну будову, теорію історичного пізнання (включаючи загальні філософські, гносеологічні й епістемологічні основи, принципи, рівні, види й методи історичного пізнання). Вивчає специфіку основних теоретико-методологічних напрямків в історичній науці, різних історичних наукових шкіл. Формує

науково-пізнавальні передумови для здійснення конкретно-історичних досліджень.

Методологія застосовується в професійній історіографії для досягнення правдивої реконструкції минулої людської дійсності. М.і. ґрунтується на теорії історії, що поділяється у свою чергу на метатеорію (теорія історичного процесу) та об'єкт-теорію (теор. конструкції істор. науки), і на стор. гносеології (теорія пізнання). Системою методів, сформованих шляхом їх тривалого використання в історіографічній практиці, М. і. вказує вченому шляхи аналізу джерел з метою реконструкції реальної історії, а методологічними принципами пропонує напрямки формулювання гіпотез для їхньої інтерпретації як складових елементів універсальної історії.

В останньому випадку йдеться про методологічні парадигми, які визначають "образ історії" у певні істор. періоди. М.і. не може виступати у вигляді істор. пропедевтики (підготовчого, вступного курсу до історії), оскільки вона сформувалася в ході розвитку самої істор. науки, яка перетворила індивідуальний досвід про минуле в предмет його знання і дослідження. А отже, і хибною є думка, яка часто зустрічається в працях з історії істор. науки, про те, що М.і. як спец. дисципліна істор. науки формується лише в 19 ст. в ході перетворення історії в академічну, інституціоналізовану і фахову науку (див. Інституціоналізація історичної науки), якій властиві такі ж елементи раціональності, що й природничим наукам, і своєрідні особливості, які визначаються специфікою її об'єкта пізнання.

Як правило, ним виступає пережитий людський досвід, що фіксується в індивідуальній та колективній пам'яті соціальних поколінь і передається шляхом усних переказів і розповідей чи письмових записів у вигляді первинних (ретенція) або вторинних (репродукція) спосадів. Індивідуально пережитий досвід тієї чи ін. події стає основою для написання історії, де осн. джерелами виступають свідчення очевидців. Саме метод виявлення і використання свідчень учасників і очевидців подій використовувався ще з часів Фукидіда і Геродота.

Вироблена ними градація надійності джерел (побачене особисто; почуте від безпосередніх очевидців; прочитане в очевидців) і методи їхньої критики (послідовний розгляд свідчень очевидців, визначення їхньої достовірності шляхом взаємного порівняння, залучення для пережресного контролю письмових свідчень або написів тощо) зберегли свою доказовість і використовуються в історіографії до сьогоднішнього дня (напр. в "усній історії" і "історії сучасності"). Проте М.і. починає розвиватися лише тоді, коли ставиться питання про той "прифріст" досвіду, що має бути переданий наступним поколінням, – тобто про те, які індивідуальні події фіксуватимуться у вигляді написаної історії як надбання колективного досвіду співіснуючого в часі покоління.

Це відбувається тільки за умови, коли шляхом цілеспрямованих запитань приводяться в дію способи дослідження з метою отримання знань про минулі події, які виходять за межі простої розповіді про них: що трапилося? і чому це трапилося? Відповіді на ці питання перетворюють досвід минулого у знання про нього. У першому випадку з'ясовуються фактичні обставини подій з метою виявлення їх конкретної індивідуальності, а в другому – формулюються гіпотези, у

рамках яких ставиться питання не лише про те, чому це сталося, але й чому це стало можливим. Саме у відповіді на питання про можливість реалізації дійсності розкриваються різні інтерпретації минулого з метою перетворення його в знання для сучасного і майбутнього. Щоб пояснити своєрідність сучасного, необхідно зрозуміти іншоякісність минулого.

Водночас разовий досвід стає об'єктом дослідження лише за наявності його повторення в середньо- і довгострокових перспективах набуття досвіду. Власне, історик, аналізуючи однократні події з метою їх розуміння і виявлення конкретного змісту, через наявний приріст досвіду постійно звертається до тих з них, яким притаманна властивість повторюватися. Індивідуальна подія є неповторною, але її виникнення уможливорюється певними структурними передумовами, котрі протікають у середньо- і довгострокових часових (темпоральних) вимірах.

Саме структури, або ж структурні передумови виникнення подій, і є об'єктами аналізу та інтерпретації. З накопиченням знань про минуле це дало змогу вдаватися до синхронізації, створення методично однорідних способів датування і виникнення хронології (див. Хронологія історична), зіставлень, аналогій, паралелей, порівнянь, які стали уживаним інструментарієм істориків з часів Полібія і Публія Корнелія Тацита. Водночас ще в часи античності була помічена гол. проблема пізнання історичного – між дійсною історією та її мовним тлумаченням і фіксацією завжди існує протиріччя. Будь-яка послідовна реконструкція історика, котрий звертається до безпосередніх мовних свідчень очевидців (чи у формі усного переказу, чи писемної фіксації), ніколи не є достатньою, щоб гарантувати істинність його висловлювань, оскільки мовна мультивалентність завжди залишає простір для іншого їхнього прочитання. Кожен текст говорить і більше і менше від того, що відбувалося насправді.

Цей методологічний принцип став дороговказом для істориків в усвідомленні того, що написана історія постійно потребує доопрацювання і навіть докорінного переписування. По-перше, оскільки з'являються нові джерела..., які по-новому висвітлюють вже існуючі розповіді про минулі події, а фаховий досвід історика змушує його вдаватися до критичного аналізу та перевірки джерел. По-друге, нові постановки проблем та питань спонукають до пошуку нових свідчень і виходу за межі традиційних описових джерел. По-третє, історик завжди має нагоду для нової інтерпретації відомих джерел, якими б не були причини цього акту, оскільки перенесення в часі істор. досвіду у формі розповіді чи наук. аналізу неодмінно визначається сучасністю, є орієнтованим на сучасний досвід. Саме це породило кількасотлітні дебати (які продовжуються і донині) про релятивізм істор. знання, про суб'єктивність і об'єктивність дослідження, про те, чи є історія мистецтвом чи наукою.

Наступний методологічний принцип полягав в утвердженні переконання, що існує реальне минуле, яке, з одного боку, безповоротно минуло і не може бути повернене назад, а з другого – воно залишило сліди, джерела, які дають можливість відновити це минуле. Джерела відкривають свій внутр. зміст історика не безпосередньо, а тільки через посередництво питань і конструкцій, з якими історик до них підходить. Повна картина минулого залишається для нас не пізною, але

те, що історик відновлює, не є свавільям і фантазією його розуму, оскільки ґрунтується на логіці дослідження, укоріненій у наших раціональних здібностях.

З таким спадком М.і. увійшла в 19 ст., відаме як “століття історії”, коли відбулося становлення істор. науки як фахової академічної дисципліни. Показово, що початковий етап цього процесу відбувся в німецькомовному просторі, де ідеї романтизму і філософсько-істор. системи Ф.-В. фон Шелліна та Г.-В.Гегеля заклали підвалини для теоретичного обґрунтування історичного пізнання у формі класичного історизму. Проте становлення історії як науки на раціональних засадах могло відбутися лише за умови зміни ставлення до неї як до “вчительки життя” (“*historia magistra vitae est*”), яке культивувалося з часів Марка Туллія Цицерона. До 18 ст. цей вислів залишався надійним індикатором гіпотетичної сталості людської природи, повторюваності історії, доказом її здатності в цілому слугувати засобом морального, теологічного, юрид. чи політ. виховання.

В епоху Просвітництва з характерним для нього прискоренням плину часу, відбувається зрушення в розумінні безпосередньої залежності сьогодення від минулого, що позбавило минуле його досі очевидного для всіх статусу прикладу-застереження, відмовило історії в прогностичній функції. Це супроводжувалося швидкою зміною в семантиці слова “історія”. Як продемонстрував Р.Козеллек на прикладі німецькомовного середовища, приблизно з 1750 слово “*Histoire*”, яке означало “подія, що відбулася”, швидко змінюється на “*Geschichte*”, у початковому значенні “повідомлення”, але котре надалі розуміється як взаємопов’язана сукупність подій. Це створило мовний ґрунт для трансцендентального переходу, який привів до появи ідеалістичної філософії історії.

Найважливішим наслідком цієї змістової й семантичної революції стало усвідомлення, що історія є лише знанням про неї, й перетворення процедури “вивчення” історії в її “дослідження”, яке управляється раціональною логікою, методологічними директивами і критеріями. Власне, і поняття “історична наука” (*Geschichtswissenschaft*) базується саме на цьому принципі, де методологія є тим елементом раціональності, який споріднює історію з природничими науками. Водночас він також передбачає наявність академічного середовища, у межах якого відбувається комунікативний процес із метою підтвердження або критики дослідження.

Встановлення часової дистанції до досліджуваних предметів вимагало продовження розробки методів критики джерел, що було здійснено фундаторами критичного, філолого-істор. методу Б.-Г.Нібурам і А.-Г.Геєреном, продовженого А. фон Ранке та його школою. Останній був засновником т. зв. об’єктивного напрямку історіографії, переконуючи, що завдання історика полягає в тому, щоб на основі джерел відтворити дійсну історію – “*wie es eigentlich gewesen*” (“як насправді відбулося”).

Проте ще 1821 В. фон Гумбольдт у праці “Про завдання історіографів” обґрунтував думку, що “сама історія” спрямовує істориків на відтворення “правди всіх минулих подій” і необхідним пунктом розгляду є “ідеї” – “дійсні діючі сили” історії, – які відображаються в людських індивідуумах, націях, мовах, праві. Отже, завданням історика є “зображення втілення певної ідеї, отримання дійсного буття” минулого. Той же А. фон Ранке, наголошуючи на тому, що істор.

дослідження має бути емпіричним, спрямованим на вивчення індивідуальних подій і явищ, звертав увагу на необхідність їх “розуміння” як елементів єдиного істор. процесу.

Категорія “розуміння” (поряд “індивідуальністю” і концепцією “ідеї”) стає визначальною ознакою методологічної парадигми історизму 19 ст. Не менш важливою була й методологічна вимога розгляду індивідуальної події як елементу цілого, універсальної історії. На це звертав увагу також В. фон Гумбольдт: “Історіограф, гідний цього звання, має уявляти кожну подію як частину сукупного, або ж вміти розпізнати в кожній події контури історії в цілому”. Це неминуче вводило історичне пізнання в коло універсальної герменевтики, створеної - Ф.-Д.Шлейєрмахером на основі теологічної й філол. герменевтики.

Однак, якщо для Ф.-Д.Шлейєрмахера герменевтика була процедурою психологічної інтерпретації – мистецтвом граматичного і психологічного тлумачення, – то нім. “історична школа” створила герменевтику історичну, яка в поєднанні з романтичною теорією індивідуальності стала основою істор. науки, оскільки кожний окремий текст не є для історика самоцінним, а служить лише джерелом, тобто проміжним матеріалом для пізнання істор. взаємозв'язку, і в цьому плані він нічим не відрізняється від усіх ін. нім. решток минулого. Завдання історика полягало в тому, щоб перенести минулий досвід у сьогодення шляхом дослідження цього досвіду й традиції, що формувало методологічну схему дослідження – цілого і частини. Текст можна зрозуміти як літ. твір з точки зору його задуму і композиції або ж використати його як документ для пізнання широкого істор. взаємозв'язку.

Таким чином, герменевтична традиція з'єднувалася з класичним історизмом, а текстом, що підлягало тлумаченню, стала історія людства, яка є серцевинною істор. пізнання, оскільки, тільки виходячи з цілого, можна визначити частину в її частковому значенні. Істор. герменевтика стала основою для розробки пізнавально-теоретичної моделі емпірично орієнтованої істор. науки, здійсненої в 2-й пол. 19 ст. берлінським істориком Г.Г.Дройзеном, який з 1857 читав лекції з пропедевтики й методології історії.

Теорія істор. пізнання Г.Г.Дройзена насамперед визначала істор. науку як процес емпіричного “дослідження”, методологічний арсенал якого протиставлявся метафізичній історіософії Г.-В.Гегеля. В основу пізнавальної моделі Г.Г.Дройзена була покладена натуралістична гносеологія І.Канта, пристосована до історії. Г.Г.Дройзен виходив з визнання принципової тотожності пізнавальної стратегії в природознавстві та істор. науці, оскільки інтерес в обох випадках спрямовувався на емпіричне дослідження й перевірку об'єктів зовн. світу. Як і природознавець, історик має справу з фактами, які відображені в численних джерелах – залишках минулого.

Наука істор. пізнання полягала в творенні гіпотез, для підтвердження або спростування яких, “суворе знання” потребує опрацювання джерел (як для природознавця – експеримент). Від природничонаукового дослідження пізнання історії відрізняється своїм “розуміючим” характером – “сутністю історичного методу є пошук розуміння”, а можливості “розуміння” наявного в істор. матеріалах смислу ґрунтуються в закладених в історика конгеніальних проявах розуму.

Якщо завдання природознавця полягає в тому, щоб вивести з емпіричних фактів певні закономірності, то завдання історика — у пізнанні моральних сил, які є не лише справжньою дійсністю історії, котрими керується індивід у своїй діяльності, а складають сутність того, що дає можливість історичу піднятися над власним “Я”, — “форми, в яких протікає історична робота, є духовна єдність, яка формується із усіх типів духовних сил, що складають серце і мораль людини”. Історик обмежений у пізнанні минулого своєю належністю до визначених моральних сфер, своєї нації, Вітчизни, політ. і реліг. переконань. Але саме ця визначена наперед однобічність погляду спрямовує його на “справедливе” дослідження минулого, оскільки він намагається “зрозуміти” істор. події. П.Г. Дройзен створив першу і систематично викладену теорію і методологію істор. науки, яка складалася з методики істор. досліджень, систематики дослідженого матеріалу, “тоніки” істор. викладу.

Ідеалістична складова методологічної парадигми історизму піддавалася критиці його осн. опонентами — позитивізмом і марксизмом — насамперед за свідомо закладений у пізнавальній схемі релятивізм, емпіризм, залежність історика від реалій сучасності, нехтування соціальними верствами і групами сусп-ва, надмірну увагу до політ. складової минулого, телеологію історії (виведення причин тих чи ін. подій із визначення цілей і мотивів вчинків акторів історії).

Протистояти цій, частково справедливій, критиці виявилася неспроможною і баденська школа неокантіанства (В.Віндельбанд і Г.Ріккерт...), яка зосередилася на особливостях істор. пізнання, визначивши своє рідність утворення понять в історії, підтвердивши індивідуалізуючий характер істор. пізнання і збагативши пізнавальний арсенал істор. науки продуктивною теорією цінності. А тому наприкінці 19 ст. в центрі теор. дискусій опинилися дві ґрунтовні проблеми: а) цінностей, або релятивізму істор. знань; б) об’єктивності, або питання про умови, можливості та способи істор. пізнання. Наук. пошук був спрямований на обґрунтування науково-теор. основ істор. науки шляхом подолання метафізичних засад класичного історизму з його ключовими концептами “ідеї” та “народний дух”.

Це здійснювалося шляхом формування нового розуміння істор. свідомості як основи пізнання історії (В.Дільтей) і формуванням принципів методологічного плюралізму й синтезу методів (М.Вебер). Теор. дебати і методологічна дискусія сприяли переорієнтації істор. науки з подієвої політ. історії на аналітичну соціальну істор. науку 20 ст. Для В.Дільтея можливості об’єктивного пізнання минулого досвіду полягали в тому, що життя здатне саме себе витлумачити, що є основою істор. свідомості, в якій дух пізнає сам себе шляхом “переживання” й розуміння реальності історії як проявів життя. Умовою об’єктивного пізнання, котре базується на міцному фундаменті герменевтики, є обґрунтована В.Дільтеєм однорідність і totoжність суб’єкта та об’єкта пізнання: “Перша можливість для історичної науки полягає в тому, що я сам є історичною істотою, а отже історію досліджує той, хто її творить”.

Проте створена В.Дільтеєм логіка істор. пізнання з позицій “філософії життя” лише озброювала істориків теор. аргументами в боротьбі з представниками т. зв. Пронатуралістичного історизму (К.-Р.Попер), котрі

виступали проти особливостей істор. пізнання, відмінних від природничо-наукових. Гол. об'єктом критики була осн. пізнавальна категорія класичного історизму – “індивідуальність”.

Першість у розробці цих проблем належала нім. істориком і соціологом М.Веберу, котрий сформулював поняття істор. соціальної науки, завданням якої є визначення культ. значення соціальних процесів на основі соціально-наук. теорії. Водночас М.Вебер був переконаний, що остаточно реконструкція минулої дійсності під кутом зору певної теорії – системи законів – неможлива, тому що історія відноситься до наук про к-ру, а поняття культури є ціннісне поняття, оскільки її визнання, усвідомлення значимості тієї чи ін. к-ри загалом залежать від суб'єктивного сприйняття індивідумом, котрий сам є частиною к-ри й займає певну позицію стосовно світу, намагаючись внести в нього сенс.

Розв'язання дилеми між “ціннісним релятивізмом” і “об'єктивністю” пізнання соціального світу М.Вебер здійснював шляхом чіткого логічного розмежування “ціннісного пізнання” і “фактологічного пізнання”, встановлюючи їх рівноправність та залежність. Ціннісне пізнання (“ціннісний аналіз”, “ціннісна інтерпретація”) передбачало понятійне “віднесення до цінності” і давало змогу із суб'єктивно-ціннісного підходу дослідника (“історик, приступаючи до дослідження, завжди починає з певних відправних точок”) визначити значення, довести це до усвідомлення сучасників і реконструювати об'єкти дослідження з огляду на визначені перспективи.

Фактологічне пізнання (“каузальне тлумачення”), спрямоване на виявлення причинно-наслідкових релевантних істор. зв'язків, необхідно розглядати в контексті розробки М.Вебером теорії “адекватного причинного зв'язку”, тобто логічної реконструкції процесів розвитку з урахуванням лише тих причинних зв'язків із принципово не скінченного їх ряду, які визначаються важливими на основі “ціннісної інтерпретації”.

Раціональне (каузальне) пояснення індивідуального істор. факту, за М.Вебером, враховуючи нескінченну кількість і характер причин, які визначають будь-яку індивідуальну подію, можливе, тільки усвідомивши, що значення має лише та частина індивідуальної дійсності, яка володіє заг. культ. значенням і несе в собі пізнавальну цінність. Тобто в каузальному аналізі виділяється не вся сукупність дійсних властивостей конкретного явища, а лише ті причини, які зводяться до “суттєвих” компонентів подій, що вирізняє пізнавальну стратегію історика – “зведення елементів дійсності до їх конкретних причин” на основі “номологічного знання”, тобто знання правил функціонування каузальних зв'язків.

Останнє виступає лише засобом дослідження, а не його метою, оскільки “специфічне значення даної причини полягає в тому, що наша мета – не тільки конституювати поведінку людей, але й зрозуміти її”. Теор. (“абстрактний”) рівень пізнання явищ к-ри для М.Вебера полягав в утворенні понять, які не можуть формувати замкнену систему на зразок природознавства, оскільки в основі розуміння культ. та істор. індивідумів лежать суб'єктивні ціннісні ідеї. “Абстрактний теоретичний метод” істор. пізнання М.Вебера полягав в утворенні поняття “ідеального типу”, який він виводив із синтетичних утворень, звично званих “ідеями” істор. явищ. “Ідеальний тип” не має реального характеру і

конструюється на основі мислительного узагальнення певних особливо значимих у культ. сенсі аспектів дійсності та використовується як понятійний засіб для відтворення історичних або соціальних процесів.

“Ідеальний тип” не виступає і в якості попередньої гіпотези, а вказує, в якому напрямі необхідно утворювати гіпотези, оскільки є лише мислительним образом. М.Вебер, враховуючи його фахову підготовку історика, надавав найбільшу увагу логіко-пізнавальним проблемам істор. науки і, залишаючись на позиціях герменевтичного мислення, створив т. зв. теорію “формальної історії”, вказавши шлях точної, побудованої на чітких поняттях, інтерпретації істор. явищ. 20 ст. для світ. істор. науки проходило під знаком домінування аналітичної соціальної історії у всіх її варіантах: франц. школи “Анналів”, нім. соціальної істор. науки, марксистської історіографії — на европ. континенті, демографічної, квантитативної історії тощо — в північноамер. просторі.

Політ. і соціально-екоп. контекст визначив вектор розвитку соціальної історії. Франц. історіографія традиційно знаходилася під сильним впливом раціоналізму й позитивізму, а політ. умови не висували перед нею завдань об’єднання нації і створення держави, як, напр., для нім. історіографії. Це створювало підґрунтя для здорового критицизму й відкривало простір теор. новаціям. Сциєнтистські концепції Е.Дюркгейма, Ф.Сіміанда й А.Берра стимулювали розвиток соціальної історії. Додамо і вплив франц. географа П.Відаля де ла Блани, котрий відмовився від геогр. детермінізму К.Риттера і Ф.Ратцеля, поставив геогр. простір у широкі історико-культ. рамки.

Не випадково М.Блок став відомим своїми працями з аграрної історії середньовічної Європи тим, що розглядав екоп. діяльність сусп. колективів на широкому природно-геогр. тлі. Завданням “нової” істор. науки, яка інституціоналізувалася в ж. “Аннали економічної і соціальної історії” (1929), стало відтворення цілісної історії людини в сусп-ві, людини як соціального організму, а отже, і вивчення певного аспекту соціальної дійсності орієнтувалося на дослідження більш складного цілого — соціальної структури.

Очевидно, що таке завдання можливо було здійснити лише на основі широкого міждисциплінарного підходу, з використанням досягнень ін. наук про людину — антропології, соціології, психології, демографії, географії, біології, лінгвістики, історії мист-ва і літератури. У повосенні роки прикладом міждисциплінарного підходу й багатоаспектного розгляду історії стала праця визнаного лідера школи “Анналів” Ф.Броделя “Середземномор’я і середземноморський світ в епоху Філіппа II”.

Орієнтація на “тотальну історію” та реконструкція сусп-ва минулого в цілісності й багатоаспектності розширила предметні рамки дослідження від політ., екоп. і культ. історії на такі комплекси, як “час”, “простір”, “шлюб”, “сім’я”, “дитинство”, “сексуальність”, “народна культура” тощо. Відмова ж від традиційної особово-орієнтованої, “династичної” історії й перенесення центру уваги на дослідження життя широких верств населення — “людей без імен” — вимагало звернення до проблеми колективної психології.

Найбільших успіхів історики школи “Анналів” досягли у вивченні епохи середньовіччя, де зміни в соціальних структурах протікали повільніше (порівняно з

пізнішими періодами історії) і в умовах “історичної довгочасності”, що давало змогу ефективно застосувати розроблений ними логіко-методологічний інструментарій. Тривале домінування в нім. Історіографії “історичної школи” з традиціями Л. фон Ранке й акцентом на евентуальну, політично орієнтовану історію та теор. постулатами “класичного історизму” призвели до категоричного неприйняття більшістю академічних істориків 1-ї пол. 20 ст. соціологічних моделей (“Історична школа національної економії” Г.Шмолера) і культурно-історичного підходу, пропонуваного К.Лампрехтом та Я.Буржкардом.

Попри колосальні зусилля М.Вебера теоретично обґрунтувати взаємодоповнюваність “індивідуалістичного” та “синтезичного” підходів в істор. пізнанні шляхом “ціннісної інтерпретації” й окремі спроби О.Хінтце запровадити ці методологічні принципи в конкретну дослідницьку практику соціальна історія до поч. 1960-х рр. залишалася на узбіччі нім. істор. науки, ідентифікуючи себе виключно з економічною історією, в якій значне місце посідала політ. складова, оскільки досліджувалися правові умови госп. життя. Інноваційні підходи належали В.Конце, котрий у повесн. час зумів відмовитися від расистських концепцій “народної історії” 1930-40-х рр., й обґрунтував програму сучасної структурної історії у ФРН, яка мала зосередитися на вивченні “індустріально-технічної епохи”, на відміну від орієнтованої на доіндустріальні сусп-ва франц. школи “Анналів”, у представника якої (Ф.Броделя) були запозичені терміни “структура” і “структурна історія”. Водночас для В.Конце та його послідовників соціальна історія мала бути політичною, чим докорінно відрізнялася від франц. варіанта, і виконувала значною мірою функцію політ. емансипації в повесн. нім. суспільстві. Структурно-істор. школа 1950-х рр. заклала підвалини для розвитку “історичної соціальної науки” наступних десятиліть, її найвідомішими представниками й апологетами є Ю.Кокка та Г.-У.Велер, котрі об’єдналися навколо ж. “Історія та суспільство” (“Geschichte und Gesellschaft”).

Історики США, не поділяючи честолюбних історіософських планів К.Лампрехта та сциєнтистських концепцій Е.Дюркгейма, були переконані в необхідності писати “нову історію” для “прогресивної епохи” демократ. суспільства, що ототожнювалася з 20 ст. Новий соціально-орієнтований і міждисциплінарний характер історії, на якому наполягали “прогресивні історики” (Ф.Тернер, Дж.Робінсон), був уперше декларований на всесвітній виставці в Сент-Луїсі (США) 1904.

В англословному світі соціально-наук. основи істор. дослідження ґрунтувалися на переконанні, що інтелектуальні традиції їхнього сусп-ва відрізняються від континентальних високим рівнем демократизму й меншим рівнем бюрократизму. Історія для демократ. громадянського суспільства характеризувалася соціальним оптимізмом і вірою в процес модернізації як економіки, так і сусп-ва в цілому.

Хоча після Другої світової війни соціальні катаклізми в амер. сусп-ві похитнули політ. основу “прогресивних істориків”, однак консолідація націй в роки “холодної війни”, паралельні процеси модернізації та демократизації створювали оптимістичне переконання в ліквідації соціальних та ідеологічних протиріч. Америка все більше розглядалася як модель “безкласового суспільства”, “вільного світу”.

Високораціоналістичний характер сучасного індустріального капіталіст. сусп-ва відповідав раціоналістичному розумінню науки. Швидкий розвиток інформаційних технологій і комп'ютеризації призвів до активного впровадження квантитативних методів в істор. дослідження. Водночас квантифікація виступала лише допоміжним засобом для дослідження соціальної структури сусп-ва.

Вона активно застосовувалася в демографії історичній, дослідженнях з екон. історії, вивченні професійної діяльності та колективних стосунків у вироб. сфері. Кількісні методи використовувалися для реконструкції аспектів внутр. світосприйняття конкретної людини в певні істор. періоди на широкому культурно-соціальному тлі.

Існувало переконання, що квантифікація є важливою ознакою сучасної історичної науки. Прикладом може бути грандіозний Філадельфійський соціально-істор. проект, здійснений групою "Social Science History" з метою аналізу соціальних груп Філадельфії (США) на основі переписів 19 ст. Рубіжними для істор. науки виявилися 1960-70 рр.

Капіталіст. індустріалізація поглибила протиріччя між країнами світу, змінила соціальну структуру сучасного сусп-ва, породила політ., соціальні й нац. конфлікти, поставила на порядок денний проблему людського існування в умовах високорозвиненого індустріального суспільства. Віра у високораціональний прогрес і науку була поставлена під сумнів, і в сусп-ві наростали наук. скептицизм та почуття неприйняття сучасної науково-тех. цивілізації. Макроістор. і макро-соціальне розуміння історії різних соціально-істор. моделей і марксистської історіографії ґрунтувалося на вірі в можливість раціоналістичного процесу розвитку.

Оперуючи макропоняттями "державна", "ринок", "клас", вони залишали на периферії історії значні групи сусп-ва (жінки, етнічні меншини тощо) та екзистенціальні аспекти життя людини, які стали предметом дослідження лише у франц. історіографії. "Нова соціальна історія", яка інституційно оформилася з виникненням "Журналу соціальної історії" ("Journal of Social History", 1967) та "Журналу міждисциплінарної історії" ("Journal of Interdisciplinary History"), зосередилася на динаміці соціальних структур та історії різноманітних соціальних сусп-в, їхньої поведінки, соціальної психології.

Визначальною рисою цього домінуючого напрямку істор. науки США було використання методів антропології, соціології, психології та істор. квантифікації. Теор. підґрунтям соціальної історії стала "розуміюча соціологія" М.Вебера, доповнена політологічними та економічними концепціями. Узагальнено-типологічні аналітичні методи сприяли поширенню міждисциплінарних досліджень. На передньому плані опинилися "відношення" і "обставини", умови, свобода дії і можливості людського досвіду та вчинків в істор. ретроспективі, тобто – колективні феномени.

Соціальні історики робили предметом дослідження ті сфери реальності, які необхідно розкривати переважно засобами описання і пояснення, а не герменевтичного розуміння смислу. За такого підходу у фокусі розгляду опинилися довготривалі феномени, які повільно еволюціонували, – структури і процеси. А тому гол. методологічний інтерес спрямовувався на виявлення взаємодії структур і процесів із швидкоплинними подіями.

Теорії “перехрещення подій і структур” (структурні умови обумовлюють перебіг подій і в свою чергу можуть розпізнаватися і усвідомлюватися лише в середовищі подій), “модернізації”, “раціоналізації”, кон’юнктурних циклів та ін. стали ключовими методологічними концептами для соціальних істориків. Відчуття небезпека втрати антропологічного виміру історії компенсувалася появою культурно-істор. напрямів (“історія повсякдення”, “мікроісторія”, “історія ментальностей”, “історія культур. пам’яті”, гендерні дослідження тощо), кожен з яких розвивав власний методологічний арсенал, створюючи теор. поліфонію, яка породжувала відчуття методологічного нігілізму.

Тому не дивним стала і постмодерністська критика теоретико-методологічних засад істор. науки, яка наприкінці минулого століття звучала зі сторінок праць М.Фуко, Д. ла Капра, Г.Уайта та ін. М.і. визначає кілька методологічних принципів щодо використання методів в істор. дослідженні. Насамперед історик має пам’ятати слова ГІ.-Г.Дройзена, що “методи, це важелі науки”, а їхнє правильне застосування визначає рівень раціональності науки.

Методи дослідження не можуть бути довільними, оскільки їх вибір залежить від предмету дослідження, теор. концепцій (об’єкт-теорія) і методологічних принципів, які визначають підхід історика до розв’язання обраної проблеми. В істор. дослідженні таким чином витримується гол. вимога сучасної філософії і методології науки щодо використання багаторівневої методики: поєднання емпіричних методів дослідження, методів теор. пізнання і загальнологічних методів та прийомів дослідження (аналіз, синтез, узагальнення, системний підхід тощо).

Система спец. методів істор. науки сформувалася в ході її багатовікового розвитку шляхом неоднократного використання з досягненням загальновизначених наук. результатів. Серед них найбільш вживаним є ідіографічний (описовий) метод, який використовується для виявлення індивідуальних особливостей об’єкта дослідження, аналізу його сутності. Давню традицію в історіографії посилає істор. порівняння. Виділяють кілька типів істор. порівняння: порівняння за аналогією, яке дає змогу в порівнюваних об’єктах виявити невідоме, генералізації і порівняння за контрастом з метою визначення індивідуальних особливостей порівнюваних об’єктів.

Останній тип істор. порівняння, у свою чергу, поділяється на симетричне і асиметричне порівняння в залежності від обраних об’єктів. Використання істор. порівняння в його різних типах повинно базуватися на гол. правилі – співвіднесеність між собою порівнюваних об’єктів і структурних умов їх існування. Біографічний метод також давно знаходиться в арсеналі істориків, оскільки традиційно істор. наука надає перевагу вивченню життєвого шляху, творчості, політ. та громад. діяльності відомих акторів історії.

Синхронний і діахронний методи використовуються для опису і аналізу істор. явищ у часовому вимірі. З розвитком соціальної історії в історіографічній практиці активно використовується метод просопографії – створення колективного портрета, що дає можливість проаналізувати значні масиви політ. генерацій. Методи мат. статистики широко використовуються в дослідженнях з екон. історії, істор. демографії. В історії сучасності, етногр. дослідженнях вживають метод анкетування. В окремих дисциплінах істор. науки використовуються спец.

методи. Напр., у джерелознавстві це – достатньо відомі методи зовн. і внутр. критики джерел, які дають змогу визначити їх інформаційну якість і цінність.

В історіографічних дослідженнях використовують метод раціональної реконструкції тексту і метод історико-культурної атрибуції, який дає можливість встановити належність історіографічного тексту певній істор. цілісності, інтелектуальній та науц. традиції, соціально-професійному середовищу. Загалом в істор. дослідженні використовується, як правило, низка конкретних методів, застосування яких визначається заг. методологічним правилом – зрозуміла для професійного середовища мета їх застосування [2.241, 622-627]. Такий зміст вклав у методологію С. Стельмах.

Література

Vinver P. Общественные учения и исторические теории XVIII и XIX вв. в связи с общественным движением на Западе / Р. Вишпер. – М., 1908;

Iggers G.G. The German Conception of History: The National Tradition of Historical Thought from Herder to the Present / G.G. Iggers. – Middeltown, Connecticut, 1968.

Topolski J. Metodologia historii. / Topolski J. – Warszawa, 1968.

Блок М. Апология истории или Ремесло историка / М. Блок. – М., 1973.

Шидер Т. Возможности и границы сравнительных методов в исторических науках. – В кн. : Философия и методология науки / Т. Шидер. – М., 1977.

Droysen J.G. Historik, bd 1: Rekonstruktion der ersten vollstandigen Fassung der Vorlesungen (1857). Grundrив der Historik in der ersten handschriftlichen (1857/1858) und in der Letzten gedruckten Fassung (1882) / G. J. Droysen / . Stuttgart, 1977.

Мельник А.Г. Розвиток наукового пізнання історії / А.Г. Мельник. – К., 1983.

Антипин Г.А. Историческое прошлое и пути его познания / Г.А. Антипин. – Новосибирск, 1987.

Барг М.А. Эпохи и идеи: Становление историзма / М.А. Барг. – М., 1987.

Дильтей В. Введение в науки о духе. В кн.: Зарубежная эстетика и теория литературы XIX-XX вв. / В. Дильтей. – М., 1987.

Гадамер Х.Г. Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.Г. Гадамер. – М., 1988.

Гадамер Г.-Г. Герменевтика і поетика / Г.-Г. Гадамер. – К., 2001.

Моммзен В. Макс Вебер и историческая наука. / В. Моммзен // Новая и новейшая история. – 1990. – № 4.

Санцевич А.В. Методика исторического исследования / А.В. Санцевич. – К., 1990.

Февр Л. Бои за историю / Л. Февр. – М., 1991.

Burke P. New Perspectives on Historical Writing / P. Burke. – Cambridge, 1991.

Pomorski J. Historik i metodologia / J. Pomorski. – Lublin, 1991.

Стоун А. Будущее истории / А. Стоун А. // "THESIS". – 1994. – вып. 4.

Вебер М. "Объективность" познания в области социальных наук и социальной политики В кн.: Культурология: XX век / М. Вебер. – М., 1995.

Iggers G.G. Historiography in the Twentieth Century: From Scientific Objectivity to the Postmodern Challenge / G.G. Iggers. – Hannover, New Hampshire, 1997.

Evans R.J. Fakten und Fiktionen: über die Grundlagen historischer Erkenntnis / R.J. Evans. – Frankfurt am Main, 1998.

Kelley D.R. Faces of History: Historical Inquiry from Herodotus to Herder / D.R. Kelley. – New Haven–London, 1998.

Кроче Б. Теория и история историографии / Б. Кроче. – М., 1998.

Запкільняк Л. Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Запкільняк. – Львів, 1999.

Запкільняк Л. Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука // Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми / Л. Запкільняк. – Львів, 2004.

Ringer F.K. Max Weber on Causal Analysis, Interpretation and Comparison / F.K. Ringer // History and Theory. – 2002, nr. 41, May.

Вен П. Как пишут историю: Опыт эпистемологии / П. Вен. – М., 2003.

Мозер Й. Оновлення та трансформація соціальної історії в Німеччині після Другої світової війни / Й. Мозер // Історія та історіографія в Європі – 2003. – вип. 1-2.

Raphael L. Geschichtswissenschaft im Zeitalter der Extreme: Theorien, Methoden, Tendenzen von 1900 bis zur Gegenwart / L. Raphael. – Munchen, 2003.

Стельмах С. Історична наука в Україні епохи класичного історизму (XIX – початок XX століття) / С. Стельмах. – К., 2005.

Козеллек Р. Часові пласти: Дослідження з теорії історії / Р. Козеллек. – К., 2006.

Смоленский Н.И. Теория и методология истории / Н.И. Смоленский. – М., 2007.

Як зазначалося вище, з відновленням державної незалежності України, досягненням суверенітету материкові українські історики пішли на співпрацю зі своїми діаспорними колегами засвідчивши факт соборності української історичної науки.

Шляхом проведення наукових, науково-методичних та методичних конференцій, міжнародних конгресів українців, міжнародних семінарів, всеукраїнських конференцій, симпозіумів зміцнювалися новітні основи науково-методологічного та суспільно-інформаційного поля, поступово прийшло розуміння частково некритичного сприйняття проблем історіософії, крізь призму знань, отриманих із зарубіжної літератури.

Масмо з цієї проблематики ґрунтовні дослідження учених і серед них – В. Потульницького “Україна і всесвітня історія” (2002), низку праць В. Ткаченка і О. Реєнта “Україна: історіософія самоорганізації” (1994), “Україна: на межі цивілізацій” (1995), “Методологічні засади теорії цивілізаційного процесу” (1996),

Ю. Павленка “Стадійна та полілінійна природа цивілізаційного процесу (Сучасність, 1996, № 5) та ін. (Див. також списки літератури, до курсів: “Методологія історії”, “Українська історіографія” та “Сучасна українська історіографія”).

Значна частина учених досягнувши надбання світової методологічної думки, творчо використовували й використовують її здобутки у своїх наукових працях. Серед них назвемо таких, як М. Брайчевський, М. Ковальський, Я. Ісаєвич, Я. Дашкевич, В. Смолій, О. Реєнт, Я. Калакура, Я. Грицак, Л. Таран, С. Білоконь, Л. Зашкільняк, І. Колесник, В. Ульяновський, та інших дослідників.

Курс “Методологія історії” у вузах

Варто зазначити, що для спеціальності “історія” на історичних факультетах читається курс “Методологія історії” а у окремих вузах і, зокрема Волинському національному університеті імені Лесі Українки введена дисципліна, яка носить назву **“Теорія та методологія історії”** Тобто у сучасних умовах все більше уваги приділяється теоретичному підґрунтю історичного пізнання.

Ця дисципліна викладається на старших курсах. Вона охоплює 14 тем. Основна увага зосереджена на вивченні методології історичної науки від найдавніших часів до середини XIX ст., формуванні історичного мислення в Україні та його впливі на історичне пізнання.

Матеріали курсу складають також питання теорії історичного пізнання в радянській історичній науці та історіософії; цивілізаційного підходу до вивчення історичного процесу; напрямів розвитку історичного пізнання світовою наукою; основних понять та категорій історичного процесу, теорії та практики історичного пізнання.

Студенти дізнаються про сутність історичної класифікації та періодизації, джерела й фактори історичного процесу; спрямованість, співвідношення історичного процесу й історичного пізнання, як двох сторін історичної науки. Вони досягають питання формування теоретичних і методологічних підходів до історії наприкінці XIX – на початку XX ст., усвідомлюють сутність сучасних підходів до вивчення історичного процесу; історичних

течій і наукових шкіл наприкінці XIX ст.; роль народних мас й особи в історичному процесі тощо.

Курс складається з дев'яти лекцій:

Лекція 1. Методологія історичної науки від найдавніших часів до середини XIX ст.

Лекція 2. Формування історичного мислення в Україні та його вплив на історичне пізнання.

Лекція 3. Питання теорії історичного пізнання у радянській історичній науці та історіософії.

Лекція 4. Цивілізаційні підходи до вивчення історичного процесу.

Лекція 5. Напрями розвитку історичного пізнання світовою наукою.

Лекція 6. Основні поняття та категорії історичного процесу, теорії та практики історичного пізнання.

Лекція 7. Поняття історичної класифікації та періодизації.

Лекція 8. Джерела й факти історичного процесу.

Лекція 9. Спрямованість історичного процесу й історичного пізнання.

Самостійно й індивідуально студент опрацьовує окремі теми:

1. Виникнення історії в стародавні часи.
2. Історична наука в умовах середньовіччя.
3. Наукові підходи й напрями вивчення історичного процесу.
4. Поняття історичної істини.
5. Історична періодизація;
6. Поняття історичних часу і простору.
7. Формування історичного мислення: поняття та категорії.
8. Поняття історичної волі і долі. Трансцендентність.
9. Формування теоретичних та методологічних підходів до історії в новий і новітній час.
10. Практика дослідження, вивчення та розуміння історичного процесу.
11. Необхідність розробки й формування понятійно-категоріального апарату в теорії та методології історичної науки.
12. Історизм – основа теорії та практики історичного пізнання.

13. “Образ іншого” й іншування як проблема в історичній науці.

14. Об’єктивізм і суб’єктивізм історичного пізнання.

15. Види наукових робіт та їхня структура.

16. “Ідея історії Р. Колінгвуда”; “критика історизму”

Карлом Поппером.

17. “Осьбовий час” К. Ясперса.

18. Усна народна історія.

19. Історія повсякденності.

20. Психоісторичний аналіз.

21. Характеристика джерел і літератури з методології історії.

Приємно ще раз відзначити що за такою програмою вже декілька років працює, як зазначалося вище, у Волинському національному університеті імені Лесі Українки Г.В. Бондаренко.

У полі зору вченого перебувають теоретичні й методологічні новації історичної науки на різних етапах її розвитку. Він є автором навчальних посібників та практик: “Історичне пізнання і питання теорії і практики /Г. Бондаренко. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. Держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998 [1.1.7]; Основні поняття і категорії історичного процесу і процесу історичного пізнання / Г. Бондаренко // Наук. вісник. Волинського державного ун-ту ім. Лесі Українки. Історія. – 1997. – Вип. 2.; 1998. – Вип. 1. [1.1.8]; Теорія та методологія історії. Програма й тестові завдання, основи курсу, словник понять і категорій: навчальний посібник / Г.В. Бондаренко. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011 [1.1.9].

Як досвідчений викладач Г.В. Бондаренко сумлінно ознайомлює студентів з становленням історії як наукової і фахової дисципліни, основними напрямками й етапами розвитку історичної думки, історіософськими концепціями, з поняттями теорії та методології історії [1.1.9; 6,16-18].

Бажано сприяти ознайомленню викладачів-істориків з новітніми уявленнями про методологію історії. Це особливо стосується старшого покоління викладачів, котрі також, як і молоді науковці, мають володіти сучасними уявленнями про методологічні проблеми, напрями, течії та історичні школи.

Вони мають у своїх курсах не лише декларувати наявність загальнометодологічних та конкретно-прикладних принципів, але й доносити до студентів сутність фактів та джерел, роль народних мас й особи в історії, розкривати проблематику наукового вивчення воєн і революцій, логіку наукових досліджень, значення науково-дослідної праці в галузі історії та ін.

Більш глибоке представлення методології історії репрезентують праці Ш.В. Лангрюа, Ш. Сеньобоса “Введение в изучение истории” (М., 1899), Ш. Сеньобоса “Исторический метод в применении к социальным наукам” (М., 1902), М. Барга “Категории и методы исторической науки (М.,1984), Э.Бергейма “Введение в историческую науку” (СПб, 1899), “Философия истории, ее история и задачи” (М.,1910), Н.И. Кареева “Теория исторического знания” (СПб, 1913), В.П. Красавина “Методологические проблемы социального познания в русской философско-социологической литературе конца XIX века” (Пермь, 1974), Л.В.Черепнина “Вопросы методологии исторического исследования: Теоретические проблемы истории феодализма” (М., 1981); Н.М. Дорошенко “Становление и развитие методологии истории (Калинин, 1987)”, И.Д. Ковальченко “Методы исторического исследования (М., 1987), В.А. Ельчанинова “Методологические проблемы исторической науки” (Барнаул, 1990), “Методология истории / Нечухин А.Н. и др. – (Минск, 1996), О.М. Румянцева “Методология истории: Уч. пособие (М., 1997), В.Д. Коломийцева “Методология истории: От источника к исследованию”(М., 2001) та інші.

Кінець ХХ століття для світової та української історичної науки співпав з кризовим станом суспільства. Світова цивілізація з початком століття сподіваючись на тотальний прогрес не переглянула свої цінності у бік гуманізації усіх сфер життя й нажаль була втягнута у дві світові війни. Окрім цього для українського суспільства “третьою війною” став Чорнобиль, а з 2014 року воно втягнуто в російсько-українську “гібридну війну”.

Вказані обставини пролонгували проблему кризи, яка не є трагічною до тих меж, коли відбувається поглиблення пізнання законів природи, створюються нові технології, об’єднуються зусилля філософів, соціологів, істориків та інших представників цеху гуманітаріїв.

На порядок денний української історичної науки висувається проблема створення багатомного синтезу української історії, згідно світових методологічних канонів. Дискусії з цього приводу розпочаті ще з кінця ХХ ст. велися переважно в ідеологічній площині. Зараз (кінець 2015 р.) коли (сподіваємося) остаточно визначені європейські орієнтири розвитку суспільства та є усвідомлення ціннісно-нормативної кризи в Україні історикам варто зосередитися на методологічній складовій та осягненні дискурсивних практик.

Цьому, разом з іншими складовими та методологічними чинниками можуть сприяти напрацювання світової та української історіографії. В українських істориків має ствердитися відчуття обов'язку й потреба підготовки багатомної історії України.

Вони своєю індивідуальною чи колективною діяльністю у цьому сенсі мають відчувати тривогу з приводів методів історичного дослідження, або з приводу теорій, концепцій, схем, за поміччю яких зможуть узагальнити конкретно-історичний матеріал і, як якісний метал, вилити його у досконало інтерпретовані та продумані модельно-методологічні форми сумлінного історіоопису.

Утім саме історіографія надає сенс подібним інтерпретаціям, аналізуючи напрацювання дослідників та різні, часто суперечливі точки зору вчених-істориків в контексті множин і конкретної історіографічної ситуацій. Вона здатна сконструювати загальний образ "історичної науки" й української, зокрема.

Українські історики, за нашим переконання, вже накопичили, критичну масу публікацій, у яких відбитий процес людської цивілізації на теренах України. Вони у стані здійснити опис цілеспрямованої соціально-економічної, політичної, інтелектуальної діяльності людей, форм соціальної поведінки, символів й ритуалів, їх світогляду, свідомих й підсвідомих стереотипів які намагалися в різні періоди української історії задовольнити, чи ні, свої життєдайні у тому числі суспільні, духовні і культурні потреби.

Учені прагнуть, не лише до створення, але й втілення в життя нової концепції українського історичного процесу, яку синтезують на підставі нових методологічних підходів. Вже достатньо

опрацьовано архівних документів, джерельно-документального матеріалу. Підготовлено значний масив джерельних, історичних та історіографічних досліджень. Справа залишається за методологічною спрямованістю цих дослідів.

Навчальна програма курсу

“Методологія та організація наукових досліджень”

Тема 1. Вступ. Предмет і завдання курсу. Поняття “методологія історичної науки”. Предмет і завдання курсу. Поняття “методологія історії”, її становлення як теоретичної дисципліни історичної науки. Зв'язок між методологією історії і розвитком історичної науки. Головні пізнавальні категорії методології історії (подія, історичний факт, структура, інтерпретація, реконструкція, нарратив та ін.) Теорія історії. Теорія історичної науки (Мета-Теорія). Теорія в історичній науці (Об'єкт-Теорія). Становлення історичної науки як фахової академічної дисципліни. Організація наукових досліджень. Інфраструктура історичної науки. Інституціоналізація та професіоналізація історичних досліджень.

Тема 2. Історія історичної науки (теоретико-методологічні парадигми дослідження). Прагматична історіографія античності. Термін “історія” та його багатозначність. Виникнення історичної свідомості. Логографи. Історична рефлексія та верифікація Геродота. “Прагматична” історія Фукідіда. Риторична історія (тенденції – епічна і драматична розповідь.) Аристотель і Цицерон про історію. Дихотомія між “реальністю” і “вимислом”. Антична класифікація наративів. Прагматична історіографія. “*Historia magistra vitae*”. Історія як добірка прикладів для повчання. Ієрархія джерел за рівнем надійності. Головні методологічні принципи античної історіографії (надійність джерел, критична перевірка свідчень очевидців подій, правдивий і неупереджений виклад історичних подій). Ідея круговороту історичного процесу.

Тема 3. Історичні нарративи Середньовіччя і Відродження. Провіденціоналізм християнської теософії. Християнська теологія і поняття часу. “Про Град Божий” Августина. Лінійність історичного процесу. Універсалізм. Священна історія і світська історії. Модальності часу (минуле, сучасне, майбутнє). Система пророцтв (І. Флорський). Типи історичних нарративів (сінкріс).

“Історія” і “хроніка”. Розширення предметної сфери історичних праць. Секуляризація і гуманізація історичної свідомості. Апокаліптичні очікування і раціоналістична прогностика. Л. Бруні, Н. Макиавеллі, Ф. Гвіччардіні, Ж. Боден. Історія і риторика. Індивідуалізація категорії часу. Циклічність історичного процесу в історичній свідомості епохи Відродження.

Тема 4. Історія у філософській спадщині епохи Просвітництва. Натуралістичне розуміння історії в раціоналістичному світоуявленні XVII століття. “Монадологія” Г. Лейбніца. Ідея розвитку. Поняття історичного процесу в концепції Дж. Віко. Ідея розвитку людства по спіралі (“corso” і “ricorso”). Ідея прогресу у філософії історії епохи Просвітництва. Ш. Монтеск’є, Вольтер, А. Тюрго, Ж. Кондорсе. Проблема “колективної” та “індивідуальної” історії. Натуралістичний детермінізм. Космополітичний культурно-орієнтований націоналізм філософії історії І. Гердера. Концепція нації. Ідея індивідуалізації історії. Розуміння історії як органічний розвиток суспільства.. Проблема “свободи і необхідності” як рушійної сили історичного процесу у філософсько-історичній концепції Шеллінга. Ідея розвитку як безперервність і єдність духовного становлення. Пізнання історії шляхом інтуїції.

Тема 5. Професіоналізація та інституціоналізація історичної науки у XIX столітті.

Політичні й соціальні функції інституцій науки. Сучасна типологія історичних інститутів (професійні інститути в закладах академічної освіти, інститути для проведення наукових досліджень, інститути внутрішньої наукової комунікації, внутрішні дисциплінарні службові наукові інституції, інститути для поєднання аматорського і фахового дискурсу тощо). Періодизація процесів інституціоналізації історичної науки у світі. Гумбольдівська модель університету і зміна змістовного значення “науки”. Історичний семінар як модель професіоналізації історичного дослідження. Історичні наукові товариства як поєднання фахового та аматорського дискурсів. Розширення “фахового поля” істориків. Становлення інфраструктури історичної науки. Фахова періодика. “Цех” істориків і вироблення фахових норм функціонування наукового співтовариства.

Тема 6. Універсализм гегелівської філософії історії і герменевтика німецької “історичної школи”. Історизм. Історія виникнення поняття і його тлумачення. Становлення історії як фахової й наукової дисципліни. Теоретико-методологічні погляди й історіографічна практика Л. фон Ранке (проблема “розуміння” історії, логіка історичного пізнання, джерелознавча критика, категорії “держава” і “прогрес”, роль особи в історії, європеїзм). Ідея “народного духу” і його історичних проявів в німецькій історичній “школі права” (Ф.Савінґі та К. Ейнгорн). Співвідношення “одиничного” і “загального” як становлення органічності історичного процесу. “Філософія історії” Гегеля. Ідея розвитку. Поняття історії як самореалізації абсолютного духу. Діалектика. Співвідношення “загального” і “одиничного”. Роль особи в історії. Категорії “держава” і “нація” як головних рушійних сил історичного процесу. Універсально-історична концепція. “Історик” І.Г. Дройзен. Поширення ідеалістичних філософсько-історичних концепцій в Росії та Україні. Фомування наукової школи Харківського університету (І. Шад, В. Цих, М. Лунін, О. Рославський-Петровський). Органічна теорія Т. Грановського. Універсально-історична концепція М. Петрова.

Тема 7. Теорія історичного процесу та історична гносеологія позитивізму.

Суспільство як предмет історії у філософії позитивізму. Соціальна статика і соціальна динаміка О. Конта. Закон трьох стадій як основний закон розвитку суспільства й історії. Еволюційна теорія Г. Спенсера. Натуралістичний детермінізм. Формалізація методів історії. Історія і соціологія. Психологогенетична методологія історії. О. Стронін, М. Драгоманов, І. Лучицький, Є. Щепкін, М. Карєєв.

Тема 8. Економічний детермінізм марксизму. Теорія історичного процесу в матеріалістичній метафізиці (К. Маркс і Ф. Енгельс). Економічний детермінізм. Класова боротьба як рушійна сила історичного процесу. Базис і надбудова. Догматизація формаційної концепції розвитку суспільства.

Тема 9. Теорія історичного пізнання баденської школи неокантіанства.

Гносеологічні проблеми історії баденської школи неокантіанства (В. Віндельбанд і Г. Ріккерт). Поняття номотетичних та ідіографічних наук. Теорія цінностей. Індивідуалізація як основний принцип пізнання історії. Утворення історичних понять. Російська філософія історії. Ідея російського месіанства. “Російський соціалізм”. Філософія історії російського лібералізму. Теорія культурно-історичних типів. Соціологічний напрям в російській філософії історії. Релігійна філософія історії.

Тема 10. Теорія формальної історії Макса Вебера. Криза класичного історизму. Міжнародна методологічна дискусія. В.Дільтей і формування нової можливості “об’єктивного” пізнання історії. Теорія “раціональності” М. Вебера. “Ціннісна інтерпретація” і “фактологічне пізнання”. “Історичний факт” в контексті теорії “адекватного причинного зв’язку”. Поняття “ідеального типу”. Логіка історичного пізнання Б. Кістяківського. Утвердження принципів теоретичного і методологічного плюралізму.

Тема 11. Соціальна історична наука і культурна історія ХХ століття. Зародження міжгалузевої аналітичної соціальної історичної науки. Французька школа “Анналів”. М. Блок, Ф. Бродель, Л. Февр, Ж. Ле Гофф). Поняття історичної структури і людини як соціального організму. Міждисциплінарний підхід з використанням методів і досягнень суміжних наукових дисциплін – антропології, соціології, психології, демографії, географії, біології, лінгвістики, історії мистецтва і літератури. “Тотальна історія”. “Історична довгочасність”. Дослідницькі комплекси – “час”, “простір”, “шлюб”, “сім’я”, “дитинство”, “сексуальність”, “народна культура” тощо. Соціально-орієнтована історіографія США. “Прогресивні історики” (Ф. Тернер, Дж. Робінсон). Соціальний оптимізм і віра в процес модернізації. Квантифікація. Розвиток історичної демографії й соціально-економічної історії. Культурна історія. Перенесення центру інтересу від структур і процесів на культуру, образи життя, внутрішні досвіди конкретних людей. “Критична соціальна історія” в Німеччині. Ф. Фішер, Х-У. Велер, Ю. Кока. Спадщина М. Вебера й О. Хінтце та німецька соціальна історія. Дослідження проблем індустріальних суспільств. Людина в соціальній структурі сус-

пільства. Взаємозв'язок “цінностей” і внутрішнього досвіду. Порівняльно-історичні методи (Г. Шідер, Ю. Кока).

Тема 12. Теоретичні конструкції і пізнавальні проблеми історії. Онтологічні та гносеологічні проблеми історії. Проблема “історичного мислення” у філософії історії Р. Колінгвуда. Теорія історичних циклів О. Шпенглера і А. Тойнбі. Концепція єдності світового історичного процесу К. Ясперса. Проблема смислу в історії (К. Левіт, М. Мюллер, Ф. Фукуяма, Р. Козеллек). Аналітична науково-теоретична модель раціонального пояснення історичних подій (“охоплюючий закон” К. Гемпеля, “раціональне пояснення” У. Дрея). Герменевтика як засіб розуміння історії у концепції Г.Х. Гадамера. Події і структури. Модальності часу. Прискорення і уповільнення в історії. Простір і історія. Поняття “дисциплінарної матриці” Й. Рюзена.

Тема 13. Постмодернізм і сучасні напрями історичної науки. Історична наука постмодернізму. Л. Стоун і “відродження історичного нарративу”. “Метаісторія” Х. Уайта. Історична антропологія і етнологія. “Щільний опис” К. Геертца. “Лінгвістичний поворот” і історична наука. Ю. Лотман. Деконструктивізм. Я. Дерріда. “Археологія знання” М. Фуко. “Нова історія жінок і гендерна історія”. “Історія повсякденностей”, “Мікроісторія”, “Нова Культурна і Інтелектуальна історія”, “Oral History” (К. Гінзбург, К. Поні, Ф. Бродель, П. Бурке, Н.З. Девіс, Х. Медік, Л. Нітхаммер та ін.). Історія сучасності. Історія імперій. Історія культур пам'яті. Історія понять.

Від себе зазначимо, що особливе значення в лекційному курсу і на семінарських заняттях та під час самостійного опрацювання відводиться наступним двом темам. Тому їх програмний матеріал подаємо більш розгорнуто.

Тема 14. Історичне пізнання і методи історичного дослідження. *Історія як наука.* Предмет і завдання історичної науки. Історія і пам'ять. Функції спогадів (ретенція і репродукція). Історична наука і історична культура. Дидактична і легітимізаційна функція історичної науки.

Історизм. Історія виникнення поняття. Загальний методологічний принцип історизму. Історизм як світогляд. Історизм як теоретична основа історичної науки. Історизм епохи Прос-

вітництва. Класичний історизм XIX століття. Аналітичний історизм XX століття.

Головні категорії історичного пізнання. Час. Простір. Історичний процес. Детермінізм в історії. Особа і свобода волі в історії. Історичні джерела. Події і історичні факти. Подія і структура. Перехрещення подій і структур. Розуміння і пояснення в історії. Суспільство й індивідуум. Об'єктивність та її межі. Історія і суміжні гуманітарні дисципліни. Історія, наука і мораль.

Принципи історичного дослідження. Евристика. Правила постановки іноваційно-стратегічних дослідницьких питань. Критика. Зовнішня критика як дослідження інформаційної цінності джерел. Внутрішня критика як дослідження інформаційної якості джерел з точки зору актуальності й об'єктивної можливості. Інтерпретація. Операція інтерсуб'єктивної перевірки фактів минулого. Взаємозв'язок уявної реконструкції минулого з критично перевіреними дійсними фактами. Нарратив.

Стратегія історичного дослідження. Поняття “герменевтики” як смислової визначеності людських дій та саморозуміння історичних акторів. Поняття “аналітики” як тлумачної процедури, що визначає часові зміни в діях, обумовлених намірами і обставинами історичних діячів (телеологія історії).

Методи історичного дослідження. Загально-методологічні принципи використання методів в історичному дослідженні – залежність від предмету дослідження, теоретичних концепцій (об'єкт-теорія) і застосування багаторівневої методики. Загальнологічні методи і прийоми дослідження (аналіз, синтез, узагальнення, системний підхід, тощо). *Міждисциплінарні методи* (статистичний, кліометричний, психологічний та ін.). *Спеціальні методи.*

Методи критики джерел (внутрішня і зовнішня). Ідіографічний (описовий) метод. Історико-порівняльний метод (порівняння за аналогією, порівняння за контрастом, генералізація). Історія трансферу і “пересікаюча” історія. Біографічний метод. Синхронний і діахронний методи. Методи “усної історії”. Метод просопографії. Метод раціональної реконструкції тексту. Метод історико-культурної атрибуції. Види історичних наукових робіт. Типи і функції історіографічних праць (персоніфіковані портрети, тематичний аналіз, огляд сучасного стану розробки проблеми і стану дисципліни, історія наукових закладів і фахових

організацій, історія історичної науки тощо). Історичний нарратив.

Тема 15. Організація і методика історичних досліджень. Підготовка магістерського дослідження.

Вибір дослідницької проблеми. Основні принципи евристики. Постановка дослідницьких гіпотез. Історіографічне опрацювання проблеми. Напрями пошуку джерел. Типи джерел і основні правила їх використання. Архівні фонди і правила їх використання. Виявлення фактичного змісту історичних подій і побудова темпорального каузального ряду. Факт як елемент каузального ряду і факт як засіб пізнання. Реконструкція подій минулого. Види історичного викладу і правила оформлення. Публікація результатів наукового пошуку. Поняття “наукової культури”. Наукова дискусія. Засоби наукової комунікації (фахова періодика, конгреси, конференції, круглі столи, семінари тощо). Організація і проведення. Наукові фонди. Можливості фінансування наукових досліджень. Етика вченого.

Основні етапи та методика написання курсової та дипломної роботи. Підготовчий етап виконання роботи. Актуальність обраної теми. Межі розкриття теми. Коло джерел, наукової літератури, перелік архівів, наукових бібліотек. Календарний графік виконання роботи. Визначення об'єкту, предмету дослідження. Формування мети наукової роботи. Визначення наукових завдань роботи. Каталогі, і картотеки кафедр та наукової бібліотеки ім. М. Максимовича Черкаського національного університету ім. Б. Хмельницького. Провідні бібліотеки міста, області та України. Бібліотечні посібники, прикнижні та пристатейні списки літератури, виноски й посилання в підручниках, монографіях, словниках, покажчики змісту річних комплектів спеціальних періодичних видань. Складання бібліографії та збір матеріалу для наукової роботи. Картотека. Складання картотеки та списку літератури.

Робота над текстом наукової роботи. Аргументування. Правила формулювання предмету доказу. Спростування. Критика тези. Пряме спростування. Посередне або опосередковане спростування. Критика демонстрації. Опрацювання основної частини роботи. Підготовка першого розділу: історіографія проблеми, аналіз джерельної бази, окреслення методології дослідження.

Заключний етап роботи. Висновки. Список використаної літератури. Ілюстративний матеріал. Літературне оформлення та редагування. Типові помилки у написанні та оформленні магістерської роботи. Загальні вимоги.

Підготовка до захисту магістерської роботи. Основні вимоги до виступу: обґрунтування актуальності теми, визначення об'єкту, предмету, мети, завдань, хронологічних й територіальних меж, новизни одержаних результатів, практичне значення, апробація результатів роботи, публікації (якщо такі є), обсяг і структура дослідження.

Розкриття змісту першого розділу, який за вимогами присвячений аналізу історіографії, джерельної бази та методології дослідження. Характеристика основної частини роботи (решти розділів), наведення висновків до підрозділів й розділів та загальних. Використання наглядного матеріалу. Відповіді на запитання членів державної екзаменаційної комісії, присутніх на захисті та зауваження й побажання наукового керівника та рецензента. Підсумкове резюме.

Основна література

1.1.1 *Августин А.* Исповедь Блаженного Августина, епископа Гиппонийского / Пер. с лат. / А. Августин. – М. : Ренессанс, 1991.

1.1.2 *Аристотель.* Поэтика // Аристотель. Соч. : В 4 т. / Пер. с древнегреч. М., 1976-1984. – Т. 4.

1.1.3 *Бажов С.И.* Философия истории Н.Я. Данилевского / С.И. Бажов. – М. : ИФРАН, 1997.

1.1.4 *Бахтин М.М.* Эстетика словесного творчества / М.М. Бахтин. – М. : Искусство, 1979.

1.1.5 *Барг М.А.* Эпохи и идеи. Становление историзма / М.А. Барг. – М., 1987.

1.1.6 *Блок М.* Апология истории или ремесло историка / М. Блок. – М., 1973.

1.1.7 *Бондаренко Г.* Основні поняття і категорії історичного процесу і процесу історичного пізнання / Г. Бондаренко // Наук. вісник Волинського державного ун-ту ім. Лесі Українки. Історія. – 1997. – Вип. 2; 1998. – Вип. 1.

1.1.8 *Бондаренко Г.В.* Історичне пізнання і питання теорії і практики / Г. Бондаренко. – Луцьк : РВВ “Вежа” Волин. Держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998

1.1.9 *Бондаренко Г.В.* Теорія та методологія історії: програма й тестові завдання, основи курсу, словник понять і категорій: навч. посібник / Г.В. Бондаренко. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки. – 2011.

1.1.10 *Борисов В.Н.* Марксизм как наука и утопия: пособие по спецкурсу / В.Н. Борисов. – Самара : Пифагор, 1996.

1.1.11 *Бруно Д.* Диалоги / Д. Бруно. – М., 1949.

- 1.1.12. *Боллингброк Г.* Письма об изучении и пользе истории / Г. Боллингброк. – М., 1978.
- 1.1.13. *Бейль А.* Исторический и критический словарь: В 2-х т. / А. Бейль – М., 1978.
- 1.1.14. *Вайнштейн О.А.* Очерки развития буржуазной философии и методологии истории в XIX-XX вв.) О.А. Ваншпейн. – Л. : Наука, 1979.
- 1.1.15. *Васильев Ю.А.* Феномен “Ecolo russe”: теория истории Н.И. Кареева [Электронный ресурс] / Ю.А. Васильев // Знание. Понимание. Умение. – 2010. – № 2-3. – Режим доступа к журналу: // <http://cyberlrninka.ru/article/n/fenomen-ecolo-russe-teoriya-istorii-n-i-kareeva-nachalo>.
- 1.1.16. *Вебер М.* “Объективность” познания в области социальных наук и социальной политики / М. Вебер // Культурология: XX век. – М. : Юрист, 1995.
- 1.1.17. *Вебер М.* Критические исследования в области логики наук о культуре / М. Вебер // Культурология: XX век. – М. : Юрист, 1995.
- 1.1.18. *Вернер М., Циммерманн Б.* После компаратива: Histoire Croisée и вызов рефлексивности / М. Вернер, Б. Циммерманн // Ab Imperio. – 2007. – № 2.
- 1.1.19. *Виндельбанд В.* История и естествоведение. (Речь при вступлении в ректорскую должность в 1894 г.) / В. Виндельбанд. – М., 1901.
- 1.1.20. *Виндельбанд В.* О свободе воли / В. Виндельбанд // Виндельбанд В. Избранное: Дух и история. – М. : Юрист, 1995.
- 1.1.21. *Виндельбанд В.* Философия в немецкой духовной жизни XIX столетия / В. Виндельбанд // Виндельбанд В. Избранное: Дух и история. М. : Юрист, 1995.
- 1.1.22. *Виндельбанд В.* Критический или генетический метод? / В. Виндельбанд // Виндельбанд В. Избранное: Дух и история. – М. : Юрист, 1995.
- 1.1.23. *Виндельбанд В.* Философия культуры и трансцендентальный идеализм / В. Виндельбанд // Культурология. XX век. – М. : Юрист, 1995.
- 1.1.24. *Виттер Р.* Общественные учения и исторические теории XVIII и XIX вв. в связи с общественным движением на Западе. Изд. второе / Р. Виттер. – М., 1908.
- 1.1.25. *Виттер Р.Ю.* Очерки теории исторического познания / Р.Ю. Виттер. – М., 1911.
- 1.1.26. *Вригт Г.Х.фон.* Объяснение и понимание / Фон Г.Х. Вригт // Г.Х. фон. Вригт Логико философские исследования: Избр. тр. – М., 1986.
- 1.1.27. *Гегель Г.В.Ф.* Философия истории. / Ф.В.Г. Гегель // Ф.В.Г. Гегель. – Сочинения. – Т.8. – М.-Л., 1935.
- 1.1.28. *Гадамер Х. Г.* Истина и метод: Основы философской герменевтики / Х.Г. Гадамер. – М., 1988.
- 1.1.29. *Гемпель К.* Мотивы и “охватывающие” законы в историческом объяснении / К. Гемпель // Философия и методология наук. – М., 1977.
- 1.1.30. *Гердер И.Г.* Идеи к истории человечества / И.Г. Гердер. – М., 1977.
- 1.1.31. *Геродот.* История / Геродот. – Л., 1972.
- 1.1.32. *Гоцуляк В.В.* Магістерська робота з історії, історіографії і архівознавства: методологія, методика підготовки та оформлення. Навчально-методичний посібник / В.В. Гоцуляк. – Черкаси : Лідер-прінт, 2014.

- 1.1.33. *Грaбски А.* Вопросы методологии / А. Грaбски // Новая и новейшая история. – 1990. – № 5.
- 1.1.34. *Грeнди Э.* Еще раз о микроистории / Э. Грeнди // Казус: индивидуальное и уникальное в истории. – М., 1997.
- 1.1.35. *Губман Б.А.* Смысл истории: очерки современных западных концепций / Б.А. Губман. – М. : Наука, 1991.
- 1.1.36. *Гуревич А. Я.* Категории средневековой культуры. 2-е изд. / А.Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1984.
- 1.1.37. *Гуревич А.Я.* Исторический синтез и школа “Анналов” / А.Я. Гуревич. – М. : Индик, 1993.
- 1.1.38. *Декарт Р.* Рассуждение о методе/ Р. Декарт // Избранные произведения. – М., 1950.
- 1.1.39. *Дельеж Р.* Нариси з історії антропології. Школи. Автори. Теорії / Р. Дельеж; пер. з франц. Є. Марічев. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008.
- 1.1.40. *Дорошенко Н.М.* Философия и методология истории в России (конец XIX – начало XX века): Учебное пособие / Н.М. Дорошенко. – СПб. : Изд-во С.-Петербур. ун-та, 1997.
- 1.1.41. *Дрей У.* Еще раз к вопросу об объяснении действий людей в исторической науке/ У. Дрей //Философия и методология науки. – М., 1977.
- 1.1.42. *Зашкільняк Л.* Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. – Львів : Львівський державний університет імені Івана Франка, 1999.
- 1.1.43. *Зевелев А.И.* Историографическое исследование: методологические аспекты / А.И. Зевелев. – А., 1987.
- 1.1.44. *Ионов И.Н.* Основные направления и методология глобальной истории / И.Н. Ионов // Новая и новейшая история. – 2003. – № 3.
- 1.1.45. Историческая наука: вопросы методологии. – М. : Высшая школа.; Мысль, 1986.
- 1.1.46. Исторична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навчальний посібник / В.М. Литвин, В.І. Гусев, А.Г. Слюсаренко та ін. – К. : Вища школа, 2002.
- 1.1.47. Історіографічний словник: Навчальний посібник для студентів історичних факультетів університетів / С.І. Посохов, С.М. Куделко, Ю.А. Зайцева та ін.; За ред. С.І.Посохова. – Х. : Східнорегіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004.
- 1.1.48. Історія європейської ментальності / за ред. П. Дінцельбахера. – Львів, 2004.
- 1.1.49. Історія та історіографія в Європі: Зб. наук. праць / редактори С.Стельмах, Г.Хаусман. – К., 2002-2003. – Вып. 1, 2-3.
- 1.1.50. *Козеллек Райнхарт.* Вернер Конце: традиция и обновление/ Райнхарт Козеллек // THESIS. – 1993. – Вып. 1.
- 1.1.51. *Козеллек Р.* Минуле майбутнє раннього періоду нової доби // Козеллек Р. Минуле майбутнє. К., 2005.
- 1.1.52. *Козеллек Р.* Виклад, події, структури // Р. Козеллек. Минуле майбутнє. – К., 2005.
- 1.1.53. *Козеллек Р.* Часові пласти. Дослідження з теорії історії / Р. Козеллек. – К., 2006.

- 1.1.54. *Кондорсе М.А.* Эскиз исторической картины прогресса человеческого разума / М.А. Кондорсе. – М., 1936.
- 1.1.55. *Кокка Юрген.* Социальная история между структурной и эмпирической историей / Юрген Кокка // THESIS. 1993. – Вып. 2.
- 1.1.56. *Кречетов Н.С.* Учение о “понимании” В. Дильтея / Н.С. Кречетова // Методологические и историографические вопросы исторической науки. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1980. – Вып. 14.
- 1.1.57. *Кун Т.* Объективность, ценностные суждения и выбор теории / Т. Кун // Современная философия науки: знание, рациональность, ценности в трудах мыслителей Запада. Изд. 2-е переработ. и дополн. – М., 1996.
- 1.1.58. *Кунина А.* США: методологические проблемы историографии / А. Кунина. – М. : Наука, 1988.
- 1.1.59. *Корнелиссен К.* Національно-консервативна легітиміційна історіографія в Німеччині з 1870 року /К. Корнелиссен // Історія та історіографія в Європі. – 2004. – Вып. 3.
- 1.1.60. *Лаппо-Данилевский А.С.* Методология истории / А.С. Лаппо-Данилевский. – М. : Территория будущего, 2006.
- 1.1.61. *Лентьева О.Б.* “Субъективная школа” в русской мысли: Проблемы теории и методологии истории / О.Б. Лентьева. – 2004. – Самара : Изд-во “Самарский университет”.
- 1.1.62. *Лосев А.Ф.* Античная философия истории / А.Ф. Лосев. – М., 1977.
- 1.1.63. *Лукиан.* Как следует писать историю / Лукиан // Избранное. – М., 1962.
- 1.1.64. *Малинов А.В.* Философия истории в России: конспект университетского спецкурса / А.В. Малинов. – СПб. : Летний сад, 2001.
- 1.1.65. *Медушевский А.Н.* Макс Вебер и российский конституционализм / А.Н. Медушевский // Отечественная история. – 1993. – № 2.
- 1.1.66. *Мозер Йозеф.* Оновлення та трансформація соціальної історії в Німеччині після Другої світової війни / Йозеф Мозер // Історія та історіографія в Європі. – К., 2003. – Вып. 1-2.
- 1.1.67. *Могильницкий Б.Г.* Методология истории в системе университетского образования / Б. Г. Могильницкий // Новая и новейшая история. – 2003. – № 6.
- 1.1.68. *Моммзен В.* Макс Вебер и историческая наука / В. Моммзен // Новая и новейшая история. – 1990. – № 4.
- 1.1.69. *Монтескье Ш.* Избранные произведения / Ш. Монтескье. – М., 1955.
- 1.1.70. *Мягков Г.П.* “Русская историческая школа”./ Г.П. Мягков // Методологические и идейно-политические позиции. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1988.
- 1.1.66. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. – К., 1994. – Т. 1.; Т. 2.
- 1.1.71. *Поппер Карл.* Злиденність історизму / Карл Поппер. – К., 1994.
- 1.1.72. *Пушкарева Н.А.* Предмет и методы изучения повседневности / Н.А. Пушкарева // Этнографическое обозрение. – 2004. – № 1.
- 1.1.73. *Ранке А.* Об эпохах новой истории / О. Ранке. – М., 1898.
- 1.1.74. *Репина А.П.* Гендерная история: проблемы и методы исследования / А.П. Репина // Новая и новейшая история. – 1997. – № 6.

- 1.1.75. *Риккерт Г.* Границы естественнонаучного образования понятий. Логическое введение в исторические науки / Г. Риккерт. – СПб., 1903.
- 1.1.76. *Риккерт Г.* Одно, единство и единица / Г. Риккерт // Логос. – 1912. – Кн. II–III.
- 1.1.77. *Риккерт Г.* Ценности жизни и культурные ценности / Г. Риккерт // Логос. – 1912. – Кн. – I–II.
- 1.1.78. *Риккерт Г.* Суждение и процесс суждения // Логос. – 1913. – Кн. – III–IV.
- 1.1.79. *Риккерт Г.* Науки о природе и науки о культуре / Г. Риккерт // Культурология. XX век. – М., 1995.
- 1.1.80. *Рикёр П.* История и истина / П. Рикёр. – М., 2002.
- 1.1.81. *Рикёр П.* Память, история, забвение / П. Рикёр. – М., 2004.
- 1.1.82. *Розов Н.С.* Философия и теория истории. Кн. 1: Прологомены / Н.С. Розов. – М. : Логос, 2002.
- 1.1.83. *Рохас К.А.* Историография в XX веке. История и историки между 1848 и 2025 годами / К.А. Рохас; пер с исп. К.Г. Гладыш. – М. : Круть, 2008.
- 1.1.84. *Русакова О.Ф.* Философия и методология истории в XX веке: школы, проблемы, идеи / О.Ф. Русакова. – Екатеринбург : КрО РАН, 2000.
- 1.1.85. *Савельева П.М.* Знание о прошлом: теория и история: в 2 т. [Электронный ресурс] / И.М. Савельева, А.В. Полегаева. – Т. 1: Конструирование прошлого. – СПб. : Наука, 2003. – Режим доступа:// http://www.gumer.info/bibliotek_Buks/History/savel.
- 1.1.86. *Сахаров А.Н.* О новых подходах в российской исторической науке. 1990-е годы [Электронный ресурс] / А.Н. Сахаров. – Режим доступа: <http://www.iri-ran.ru/saxarov-o-novux.html>.
- 1.1.87. *Синицын О.В.* Неокантианская методология истории и развитие исторической мысли в России в конце XIX – начале XX вв. / О.В. Синицын. – Казань : Унипресс, 1998.
- 1.1.88. *Смоленский Н.И.* Теория и методология истории / Н.И. Смоленский. – М., 2007.
- 1.1.89. Современная философия науки: Знание, рациональность, ценности в трудах мыслителей Запада. Хрестоматия. Изд. второе, переработанное и дополненное. – М., 1996.
- 1.1.90. *Соколов А.Б.* Введение в историографию нового и новейшего времени стран Западной Европы и США: Учеб. пособие / А.Б. Соколов. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2007.
- 1.1.91. *Соргин В.В.* 1985-2005: перипетии историографического плюрализма / В.В. Соргин // Общественные науки и современность. – 2005. – № 1.
- 1.1.88. *Стельмах С.* Исторична думка в Україні XIX – початку XX століття / С. Стельмах. – К. : Академія, 1997.
- 1.1.92. *Стельмах С.* Становлення історичної науки в Україні у першій половині XIX століття / С. Стельмах // Наукові записки Києво-Могилянської Академії. Історичні науки. – Т. 19. – 2001.
- 1.1.93. *Стельмах С.* Історична наука в Україні епохи класичного історизму (XIX – початок XX століття) / С. Стельмах. – К., 2005.
- 1.1.94. *Стельмах С.* Історична семантологія в німецькій традиції соціальної історії / С. Стельмах // Козелек Райнгарт. Минуле майбутнє. Про семантику історичного часу. – К., 2005.

1.1.95. *Стельмах С.* “Теорія можливих історій” Райнгарта Козеллека / С. Стельмах // Козеллек Райнгарт. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. К., 2006.

1.1.96. *Стельмах С.* Методологія історії, методологія історичної науки / С. Стельмах // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2009. – Т. 6.

1.1.97. *Тартаковский М.С.* Историческая философия. Мировая история как эксперимент и загадка / М.С. Тартаковский. – М. : Прометей, 1993.

1.1.98. *Тацит К.* Сочинения в 2-х т. / К. Тацит. – Л., 1969.

1.1.99. Творения Блаженного Августина. – К., 1907-1910. – Ч. III-VI.

1.1.100. Теория и методы исторической науки: шаг в XXI век: материалы международной научной конференции [отв. ред. Л.П. Репина]. – М., 2008.

1.1.101. *Терехов О. Э.* Историческая мысль и историческая наука Запада XIX-XX века: учебное пособие / О. Э. Терехов. – Кемерово, 2005.

1.1.102. *Тойнби А. Дж.* Исследование истории: в 3 т. / А. Дж. Тойнби; пер. с англ. – СПб. : Изд-во С.-Петербурга. ун-та, 2006.

1.1.103. *Тойнби А. Дж.* Роль личности в истории / А. Дж. Тойнби; пер. с англ. – М. : Астрель, 2012.

1.1.104. *Тойнби А. Дж.* Постижение истории / А. Дж. Тойнби; пер. с англ. – М. : Прогресс, 1991.

1.1.105. *Тойнби А. Дж.* Цивилизация перед судом истории: сборник / А. Дж. Тойнби ; пер. с англ. – М. : Рольф, 2002.

1.1.106. *Тюрго А.* Избранные философские произведения / А. Тюрго. М., 1937.

1.1.107. *Уайт Х.* Метаистория. Историческое воображение в Европе в XIX в. / Х. Уайт. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2002.

1.1.108. *Февр Л.* Бон за исторію / Л. Февр; пер. А.А. Бобовича, М.А. Бобовича, Ю.Н. Стефанова; [статья А.Я. Гуревича; коммент. Д.Э. Харитоновна]. – М. : Наука, 1991.

1.1.109. *Феллер В.* Введение в историческую антропологию. Опыт решения логической проблемы философии истории / В. Феллер. – М. : КноРус, 2005.

1.1.110. *Филошкин А.И.* Методологические инновации в современной российской исторической науке (вместо предисловия) / А.И. Филошкин // Actio nova. 2000 : сб. науч. ст. – М., 2000.

1.1.111. *Филошкин А.И.* Произошла ли методологическая революция в современной российской исторической науке? / А.И. Филошкин // Историческая наука и методология истории в России XX века: к 150-летию со дня рождения акад. А.С. Лапшова-Данилевского. – СПб., 2003.

1.1.112. *Фромм Э.* Анатомия человеческой деструктивности / Э. Фромм; [авт. вст. ст. П.С. Гуревич]. – М. : Республика, 1994.

1.1.113. *Фукидид.* История / Фукидид. – Л., 1981.

1.1.114. *Хмылев А.Н.* Проблемы методологии в русской буржуазной историографии конца XIX – начала XX вв. / А.Н. Хмылев. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1978.

1.1.115. *Хут Л.Р.* Теоретико-методологические проблемы изучения истории Нового времени в отечественной историографии рубежа XX-XXI вв. : монография / Л.Р. Хут; МПГУ; АГУ. – М. : Прометей, 2010.

1.1.116. *Цветков И.А.* Американские истории: учебное пособие / И.А. Цветков. – СПб. : Изд-во С.-Петербурга. ун-та, 2008.

- 1.1.117. *Цицерон*. Три трактата об ораторском искусстве / Цицерон. – М., 1972.
- 1.1.118. *Шидер Т.* Возможности и границы сравнительных методов в исторических науках / С. Стельмах // *Философия и методология истории*. – М., 1977.
- 1.1.119. *Шкуринов П.С.* Позитивизм в России в XIX в. / П.С. Шкуринов. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1980.
- 1.1.120. *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории: в 2-х т. / О. Шпенглер; пер. с нем., [вступ. статья. прим. К.А. Савьяна]. – М. : Мысль, 1993-1998. – Т. 1, 2.
- 1.1.121. *Эриксон Э.* Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон; пер. с англ., [общ. ред. и предисл. А.В. Толстых]. – М. : Прогресс, 1996.
- 1.1.122. *Юнг К. Г.* Психологические типы / К.Г. Юнг. – СПб. : Азбука, 1996.
- 1.1.123. *Яковенко Н.* Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2007.
- 1.1.124. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Наука, 1991.
- 1.1.125. *Rüsen J.* Begriffene Geschichte. Genesis und Begründung der Geschichtstheorie / J. G. Droysens / J. Rüsen. – Paderborn, 1969.
- 1.1.128. *Ringer F.K.* Max Weber on Causal Analysis, Interpretation, and Comparison / F.K. Ringer // *History and Theory*. 41 (May 2002).
- 1.1.127. *Schinkel A.* Imagination as a Category of History: An Essay concerning Kosellek's concept of Erfahrungsraum and Erwartungshorizont / *A Schinkel* // *History and Theory*. – 2005. – № 44.
- 1.1.128. *Ankersmit F.R.* Representations: History and Politics / F.R. Ankersmit. / F.R. *Ankersmit* // Horst Walter Blanke u.a. (Hrsg.) *Dimensionen der Historik: Geschichtstheorie, Wissenschaftsgeschichte und Geschichtskultur heute*. Köln, Weimar u.a. – 1998.
- 1.1.129. *Evans R. J.* Fakten und Fiktionen. Über die Grundlagen historischer Erkenntnis / R. J. Evans. – Frankfurt a. M., 1998.

Додаткова література

- 1.1.130. *Агафонова Н.В.* Прогресс и традиции в науке / Н.В. Агафонова. – М., 1991.
- 1.1.131. *Афанасьев Ю.Н.* Историзм против эклектики. Французская историческая школа “Анналов” в современной буржуазной историографии / Ю.Н. Афанасьев. – М., 1980.
- 1.1.132. *Барг М.А.* Категории и методы исторической науки / М.А. Барг. – М., 1984.
- 1.1.133. *Баталов Э.А.* Философия бунта / Э.А. Баталов. – М., 1973.
- 1.1.134. *Блок М.* Апология истории или Ремесло историка / М. Блок. – М., 1973.
- 1.1.135. *Вайнштейн О.П.* Очерки развития буржуазной философии и методологии истории в XIX-XX вв / О.П. Вайнштейн. – Л., 1979.
- 1.1.136. *Вебер М.* Избранные произведения / И. Вебер. – М., 1990.
- 1.1.137. *Виндельбанд В.* О свободе воли. Двенадцать лекций / В. Виндельбанд. – М., 1905.
- 1.1.138. *Гадамер Г.Г.* Истина и метод. Основы философской герменевтики / Г.Г. Гадамер. – М., 1988.

- 1.1.139. Гардер Й.Г. Идея к философии истории человечества / Й.Г. Гардер. – М., 1977.
- 1.1.140. Грушевський М.С. Історія України-Руси / М.С. Грушевський. – К., 1991-1998. –Тт. 1-10.
- 1.1.141. Грушевський М.С. Наша політика / М.С. Грушевський. – Львів, 1911.
- 1.1.142. Губман Б.А. Смысл истории: очерки современных западных концепций / Б.А. Губман. – М., 1991.
- 1.1.143. Дворцов А.Г. Гегель / А.Г. Дворцов. – М., 1972.
- 1.1.144. Долгов К.М. От Киркегора до Камю: философия, эстетика, культура / К.М. Долгов. – М., 1990.
- 1.1.145. Дорошенко Н.М. Становление и развитие методологии истории / Н.М. Дорошенко. – Калинин, 1987.
- 1.1.146. Драгоманов М.П. Вибране / М.П. Драгоманов. – К., 1991.
- 1.1.147. Дюркгейм Э. Метод социологии / Э. Дюркгейм. – М., 1899.
- 1.1.148. Жуков Е.М. Очерки методологии истории / Е.М. Жуков. – М., 1980.
- 1.1.149. Запкільняк Л.О. Вступ до методології історії./ Л.О. Запкільняк. – Л., 1996.
- 1.1.150. Зиммель Г. Проблемы философии истории / Г. Зиммель // Этнод по теории познания. – М., 1898.
- 1.1.151. Историография истории нового времени стран Европы и Америки. – М., 1990.
- 1.1.152. Историография истории южных и западных славян. – М., 1982.
- 1.1.153. Ильин В.В., Калинин А.Т. Природа науки: гносеологический анализ / В.В. Ильин, А.Т. Калинин. – М., 1985.
- 1.1.154. История буржуазной социологии. XIX – начало XX вв. – М., 1979.
- 1.1.155. Калинин Л.А. Проблемы философии истории в системе Канта. – Ленинград, 1978.
- 1.1.156. Каптор К.М. История против прогресса: опыт культурно-исторической генетики / К.М. Каптор. – М., 1992.
- 1.1.157. Кареев Н. Историки (Теория исторического познания) / Н. Кареев. – Петроград, 1916.
- 1.1.158. Киссель М.А. Философская эволюция Ж.П.Сортра / М. А. Киссель. – Л., 1976.
- 1.1.159. Колінгвуд Р.Д. Идея історії / Р.Д. Колінгвуд. – К., 1996.
- 1.1.160. Крип'якевич І.П. Нарис методик історичного дослідження. Завдання історичної методик / І.П. Крип'якевич// Український історичний журнал. –1967. – № 2; 3; 4; 8; 9; 10.
- 1.1.161. Леви-Строс К. Структурная антропология / К. Леви-Строс. – М., 1985.
- 1.1.162. Лооне Э. Современная философия истории /Э. Лооне. – Таллин, 1980.
- 1.1.163. Льюис Д. Марсиетская критика социалистической концепции М.Вебера / Д. Льюис. – М., 1981.
- 1.1.164. Маркс К, Енгельс Ф. Твори/ К. Маркс, Ф. Енгельс. – К., 1958-1988. – Тт. 1-50.
- 1.1.165. Моммзен В. Макс Вебер и историческая наука / В. Моммзен // Новая и новейшая история. – 1990. – № 4.
- 1.1.166. Ортега-и-Гасет Х. Вибрані твори / Х. Ортега-и-Гасет. – К., 1994.

- 1.1.167. *Поппер К.* Ницета историзма / К. Поппер. – М., 1993.
- 1.1.168. *Тойнбі Л.Д.* Дослідження історії / Л.Д. Тойнбі. – К., 1995. – Тт. 1-2.
- 1.1.169. *Февр Л.* Бон за исторію / Л. Февр. – М., 1991.
- 1.1.170. *Фрамм Э.* Бегство от свободы / Э. Фромм. – М., 1990.
- 1.1.171. *Фрамм Э.* Душа человека / Э. Фромм – М., 1992.
- 1.1.172. *Фуко М.* Слово и вещи. Археология гуманитарных наук / М. Фуко. – М., 1977.
- 1.1.173. *Черниш Н.* Соціологія. Курс лекцій / Н. Черниш. – Л., 1996. – Ч. 1-6.
- 1.1.174. *Шарифжанов П.П.* Современная английская буржуазная историография: проблемы теории и метода / И.И. Шарифжанов. – М., 1984.

Глава 5 Історіографія, як термін, поняття та дисципліна

Ще раз нагадаймо, що “історіографія” (від грец. *historia* – оповідь про минулі події, *grapho* – пишу) буквально означає “описання історії”. Саме таке визначення найчастіше зустрічається в історичній літературі. Змістовне наповнення поняття “історіографія” пов’язане з тривалим шляхом розвитку, оформленням та інституціоналізацією цієї наукової дисципліни.

Утім цей термін вважається досить неточним за адресною спрямованістю. Найбільш виразно його схарактеризував О.Ясь.

На перекання вченого, з яким ми кореспондуємося, тепер *“цей термін застосовується в багатьох перекресних, часом суперечливих контекстах, зокрема для означення:*

1) *дисципліни (галузі, яка вивчає історію історичної науки, темпи, інтенсивність та етапи розвитку історичної думки, зокрема формування та нагромадження знань про минуле: тяглість, дискретність і просторово-регіональну конфігурацію науково-історичного процесу; інституціонально-організаційні форми історико-наукової діяльності (навчальні заклади, академічні установи, університетські кафедри, дослідницькі товариства та центри, періодичні, неперіодичні і серійні видання та ін.); формальну дисциплінарну (галузі, дисципліни, міждисциплінарні стики) та неформальну (напрями, школи, течії, групи, суртки) інституціональну структуру науки; соціокультурні та інтелектуальні передумови, чинники та середовища функціонування історичної науки; історію теорії, методології та методики історичних досліджень; стан та перспективи розробки дослідницької проблематики з обсягу різних галузей дисциплін та окремих проблем: творчий доробок і спадок окремих істориків та ін.;*

2) *власне історичної науки або наукової літератури з історії в найширшому архаїчному розумінні; а також застарілому значенні ця дефініція вживалася здебільшого в 19 ст., але іноді побутує і в сучасних студіях;*

3) *форми свідомості та самосвідомості історичної науки, переважно у внутрішньому рефлексивному (на наш погляд краще сказати рефлексивному – В.Г.) розумінні;*

4) сукупності історичних студій з певної проблеми, теми чи наукової галузі (дисципліни) у вузькому сенсі, які мають спільну просторово-хронологічну локалізацію та предметну область дослідження (напр.: І. новітньої історії України, церковна І., І. історії Слобідської України, військова І. І. історії української революції 1917-1921 рр. та ін.);

5) історичної літератури певної доби чи періоду, об'єднаної спільним соціо-етнокультурним простором, типовими інтелектуальними рефлексіями і концептуальними підходами (напр. козацько-старшинська І., українська романтична І. українська радянська І. українська еміграційна І. та ін.). Походження І. пов'язують із саморефлексіями автора історичного твору щодо його предмета, джерел, способу викладу матеріалу та ін. Вважають, що початкові елементи історіографічних знань з'явилися на межі пізнього середньовіччя та ранньомодерних часів у добу книгодрукування. Зокрема, з XVI ст. поширилися історико-літературні огляди, бібліографічні описи у вигляді переліків існуючих творів щодо предмета викладу в працях деяких авторів. Вони розглядаються окремими дослідниками як своєрідна предтеча студій з І. або історії науки.

Втім, подібні описи побутували ще в часи античності. Приміром, на початку I ст. н. е. римляни почали додавати до своїх творів т. зв. "індекси", або "титulli". Вони являли собою стрічки з пергаменту, іноді кольорові, з переліком авторів та їхніх праць, які згадувалися у тій чи іншій студії. Наприклад, в індексах до "Природничої історії" (у 37 книгах) Плінія Старшого названо 28 римських та 75 грецьких авторів. Окрім того, одна з книг цього вченого складалася із спеціального переліку джерел (твори 146 давньоримських та 327 давньо-грецьких авторів), які були використані в його "Природничій історії"... [5.1238]. Відтак дехто із сучасних науковців вважає, що початки І. сягають доби античності.

Родове походження поняття "історіографія" виводять з терміна "історіограф". У XIV столітті історіографом у Франції називали художника який малював мініатюри на історичну тематику. У XV-XVI ст. значення цього терміна розширилося. Ним стали називати придворного письменника, який створював офіційні життєписи представників правлячої династії. Пізніше біографії королів, імператорів, князів та інших вищих представників аристократії перетворилися на історії держав, написані за відповідним канонам спеціально призначеною особою – історіографом (такі фахівці, до речі, існували ще в Давньому Китаї й античному світі)...

У середньовічній Європі посади придворних історіографів обіймалидебільшого відомі літератори, філософи, вчені. Приміром, офіційними історіографами герцогів бургундських у XV ст. були Ж. Мольне та Ж. Шатен. Тим самим при дворах різних європейських монархів у XVI-XVIII ст. займалися поет Н. Буало, письменник П. Бомбо, філософи Дж. Віко, Вольтер та Г. Лейбніц, драматурги А. Дзено, Ж. Расін, Тірсо де Моліна, історики С. Пуфендорф, В. Робертсон та ін.

Зазначена посада зберігалася і в XIX ст., а в деяких державах – навіть у XX ст. Зокрема, історіографами Пруського королівства були відомі німецькі історики Б. Нібур, А. фон Ранке, Г. Трейчке, а Російської імперії – Г.-Ф. Міллер (з 1748), М. Щербатов (з 1768), М. Карамзін (з 1803).

Поняття "історіографія" було запозичене російською історичною та суспільно-політичною думкою із Західної Європи, передусім з Німеччини. Спершу в європейській традиції ця дефініція уживалася як синонім до термінів "історик" та

“історія”. Протягом XVIII – початку XIX ст. поширення критичного напрямку у західноєвропейській історичній науці поступово зосередило увагу дослідників не тільки на існуючих джерелах, а й на працях своїх попередників та їх критичних оцінках.

Спочатку таке акцентування мало критичне й утилітарне призначення – написання історикам вступу до проблеми вивчення, огляду літератури, дотичної до власної студії. Згодом же воно трансформувалося у спробу автора-дослідника визначити та зафіксувати місце своєї праці серед тогочасної наукової літератури. Заразом відбувалося розширення проблемного діапазону таких оглядів, які набували певних видових ознак. Вони й стали зародком, з якого формувалася І. як дисципліна [5.1238, 585].

Цей процес відбувався з різним ступенем інтенсивності в європейських країнах другої половини XVIII – початку XX ст. До його розвитку спричинилася ціла низка інтелектуальних чинників, соціо- та етнокультурних передумов: нагромадження значного обсягу фактографічних відомостей; перехід від описової, теоцентричної фіксації історичного досвіду до його раціонального осмислення; секуляризація історичних знань; зростання обсягів друкованої продукції з історії та її видового і жанрового розмаїття; розширення спектра критичних рефлексій та практично-утилітарних потреб конкретних наукових студій, пов'язаних з необхідністю вивчення історії питання, існуючих підходів, концепцій, гіпотез; формування класичного типу науки; поява новітніх вимог до актуалізації історичного минулого задля легітимації певних ідей або концептів у добу творення націй та національних держав [5.1238, 585].

Щодо внесу вітчизняних дослідників у вивчення теоретичних та дидактичних вимірів історіографії вже вище мовилося та буде йти нижче. Зараз звернемо увагу на розвиток історичної думки в сенсі вивчення світової історії історичної науки та сучасної світової історіографії.

Глава 6 Дидактичний вимір історії світової історіографії. Основи курсу “Історія світової історіографії”. Курс “Історія історичної науки” у вищій школі. Основи курсу “Сучасна світова історіографія”. Навчальні програми курсів “Історіографія світової історії”, “Сучасна світова історіографія”

Дидактичний вимір історії світової історіографії. Основи курсу “Історія світової історіографії”

Необхідною умовою розвитку історичної науки є історизм. Ще історики Стародавнього Сходу, античного світу (Геродот, Фулідіт, Полібій, Ксенофонт, Плутарх, Тіт Лівій та ін.) намагалися дати опис історичних подій у хронологічній послідовності.

Особливе значення мали вправи стародавніх греків та римлян. Саме Геродот з його “Історією” в дев’яти книгах поклав початок новому літературному жанрові – оповіді про ланцюг взаємопов’язаних причинно-наслідкових подій минувшини. Вони мали певну повторюваність і знання які могли бути корисними сучасникам [2.239, 562]

Провідними сюжетами були описи військово-політичних подій, боротьба за владу окремих персон в державі та боротьба між державами за панування. З часом зароджується “прагматичне історіописання” з критичним ставленням до усної традиції, яка користувалася неперевіреними джерелами. Від історика вимагалося бути сучасником описуваних ним подій, або щоб він висвітлював їх “правдиво” а його праці носили не лише “моралізаторську”, але й “наставницьку” функцію. Ці прагнення греків розвинули римляни, і зокрема Публій Корнелій Тацит звертав увагу на “моралізаторство” описуючи та оцінюючи діяння, у тому числі, чесноти й пороки державних осіб минулого.

На зміну їм прийшли представники середньовічної історіографії: Кассіодор, Йордан, Г.Турський, І.Севільський, Б.Венерабіліс, П.Диякон, П.Кесарійський, Никифор, Ейнгар, Л.Кремонський, В.Корвейський, М.Псел, О.Фрейзінгенський, Г.Ножанський, Г.Отенський, О.Віталій, М.Хоніат, Н.Григор, І.Кантакузин, Ж.Фруассар, Ж.Жуанвіль та ін. Вони у своїх працях керувалися християнськими церковними доктринами, й лінійною ходою історії яка мала свій початок, середину і кінець – Страшний суд.

Як зазначає С. Стельмах секуляризація суспільної свідомості та відродження античної традиції прагматичної історії в епоху Відродження сприяли перетворенню історичних студій у мистецтво (*ars historica*) і в засіб політичної прогностики. Відомі флорентійські історики Ренесансу – Л. Бруні (1340-1444), Н. Макиавеллі (1469-1527), Ф. Гвіччардіні (1483-1540) та ін. – були насамперед державними діячами, досвідченими політиками, керівниками провінцій [2.239, 562].

XV-XVI принесло значні зміни в економіці, соціально-політичних й культурних сферах, становлення національних держав, формування гуманістичного світогляду з його головним постулатом проголошення людини дивом та виявом божественної мудрості.

Піонерами цієї світоглядної парадигми в історіописанні стали італійські гуманісти Д.Аліґ'єрі, Ф.Петрарка, Дж.Бокаччо, М.Кузанський, М.Фічіно та П.Помпонаці, Е.Ротердамський, Т.Мор, Т.Кампанелло. А такі просвітителі, як Л. да Вінчі, Д.Бруно, М.Монтень сприяли появі тенденції поступової заміни гуманістично-пантеїстичного наповнення раннього Ренесансу натуралістично-деїстичною парадигмою. Гуманістична історіографія сприяє секуралізації історичних знань, поверненню до античних й греко-римських зразків історіопису і просуванню далі та застосуванню циклічної історіографічної моделі. Зміни відбулися в оцінці земних а не небесних інтересів, у зверненні уваги на критику джерел і їх комплексне застосування, розширення лінгвістичної палітри (традиційне вживання латини та використання у творах англійської, італійської, французької та німецької мов). Мав місце все більший антропоцентризм.

Виникла “нова політична школа”, відбувався розвиток гуманістичної історіографії Франції, Англії та Німеччини.

Пізніше у XVII-XVIII ст., коли склалися нові соціально-політичні та ідеологічні, суспільно-культурні умови багатопланова філософська думка Ф.Бекона, Р.Декарта, Т.Гобса, Г.Гроція, В.Стаффорда, Т.Мана, В.Петті Лж.Локка, Г.Лейбніца підготувала концептуально-методологічні засади історичного дослідження та потяг до історизму. Зазначене спряло появі спроб Д.Уінстелля, Д.Лільберна, Г.Айртона, Д.Мільтона Д.Спрігта, Е.Хайда Д.Гаррітона, Г.Барнета, Г.Болінброка, П.Байля Л.Бофора, Д.Вікко з'ясувати тенденції історичного процесу, головні етапи його розвитку, та взаємообумовленість їхніх зв'язків. Учені також намагалися розглянути кінцевий результат історичного процесу в добу історіографії Просвітництва.

Її вирізняли риси світськості, визнання ідеї закономірності історичного процесу, послідовний антропоцентризм, посилення суспільного значення історії, розуміння різноманітності історичної проблематики, удосконалення не лише методики опрацювання джерел а їх пояснення (письмові тексти, усна традиція, археологічні, нумізматичні, генеалогічні матеріали) та критики. Прийшло усвідомлення необхідності поділу всесвітньої історії на стародавню (класичну), середньовічну та нову.

На думку С. Стельмаха епоха Просвітництва з її раціональним стилем мислення, натуралізмом і скептицизмом фактично зруйнувала стару “історію” як скарбницю “прикладів-застережень” і скинула її з постаменту найважливішої науки. Нищівна критика авторитету античних авторів та їхніх історичних творів через відсутність у них документальної бази і науково-критичного методу сформувала негативне ставлення до традиційного історичного знання.

Водночас в історичному пізнанні почали утверджуватись ідеї індивідуальності, універсальності, прогресу. Історики зосередилися на виявленні в минулому загальних закономірностей шляхом порівняння історій різних народів та епох. Минуле почали розуміти як завершений людський досвід [2.239, 528].

Найвагоміші зміни відбулися напередодні і в ході подій Французької революції кінця XVIII ст., коли у суспільстві поширилося усвідомлення того, що історію творять самі люди. Це зруйнувало статичність часу й безпосередню залежність від минулого та сьогодення. Минливе сучасне й непередбачене майбутнє були ще не в силі усвідомити й описати історики.

Історіософські концепції Просвітництва, яскраво демонстрували своєю творчістю представники французької історіографії: Монтеск'є, Вольтер, Р.Тюрго, Ж.Ж.Руссо, Г.Моблі, Й. Райнель, Ж.Кондорсе, просвітницька історична наука в Англії (Д.Юм, Е.Гіббон), Німеччини (Г.Лессіґн, І.Кант, Й.Гердер, Й.Шиллер, А.Шльоцер, та Росії (В.Татищев, М.Ломоносов, М.Щербатов, М.Новиков, С.Десницький, І.Третьяков, О.Радищев).

Кінець XVIII – перша половина XIX століття принесли зміни суспільно-політичної та філософської думки, чому сприяли зусилля представників німецької класичної філософії, англійської політичної економії, французького утопічного соціалізму. У цих умовах започатковувалася модерна історична свідомість та історична наука в її сучасному розумінні.

Нагадаймо, що в історіографії не межі XVII-XVIII виникла літературно-естетична течія романтизму, яка протиставили просвітницькому раціоналізмові нові індивідуалізуючі світоглядні орієнтири. Вже оформлена в концепцію вона спрямовувалася істориками у бік морально-естетичного виховання суспільства на

засадах ідеї “народного духу”. Вона ж сприяла виникненню сучасної історичної науки з її двома складовими: теоретичне обґрунтування її специфічних методів пізнання та інституціоналізації й професіоналізації як фахової академічної дисципліни [2.239, 563].

Виникли історико-соціологічні концепції становлення та розвитку романтизму (мав місце ортодоксальний та ліберальний напрямки). Йому властива була критика попередників, послідовний історизм, “органічний” розвиток історичного процесу. Історики сягали до розумінням сучасного стану кожного народу як продукту повільного й довготривалого органічного розвитку, в підвалинах якого закарбований “народний дух”, що покладений в основу розвитку національних культур та національних держав. Ф.Шлегель в 1797 р. почав вживати термін “історизм” критикуючи не історичність “популярної філософії XVIII ст.”, позбавленої “всіх персональних індикацій”. Як німецький історик літератури він був прихильником розуміння історичності всієї дійсності, яка осмислювалася як “індивідуальні” зміни в часі (“розвиток”).

Історизм, позначаючи так званий переломний час кінець XVIII – початок XIX ст., згодом у першій третині XIX ст. означав історично орієнтоване пізнання індивідуального в його конкретному часі й просторі “спрямоване на фактологічне емпіричне дослідження” (історична школа права). Історизм визначав донедак етап розвитку історичної науки він наукового.

З останнім пов’язувалася поява розвиненої історичної свідомості – становлення різниці та зв’язку між трьома модульностями часу (минуле, сучасне і майбуття). Надалі наповнюючись новим змістом, історизм в сучасних умовах має три складові: а) загально-методологічний принцип; б) духовно-культурний рух; в) вид і спосіб історичної думки, що стимулює академічне становлення історичної науки, вирізняючи її пізнавальну стратегію від природничо-наукової [2.239, 548]. Професіоналізація та академічна інституціоналізація історичної науки супроводжувалася створенням її інфраструктури, яка розширювала комунікаційне професійне “поле істориків”.

Романтизм привніс в історіюпис яскравість, жвавість й художність викладу, певну стилізацію та екзальтизм в змальовані істо-

ричних подій, переконання у безмежній можливості людського розуму, усвідомлення провідної ролі людини як творця історії.

Практично це засвідчили у першій половині XIX ст. представники німецької історичної науки і, зокрема історичної школи права (Г.Гуго, Ф.Савіньї, К.Ейхгорн), історики Л.Ранке, Б.Нібур, прибічники ліберально-романтичної історіографії Г.Луден, К.Роттек, Ф.Дальман, ідейний керівник ліберально-просвітницької гельдерберзької школи Ф.Шлоссер, його талановитий учень Г.Гервінус та представник демократичного крила цієї школи В.Ціммерман.

Загалом у Німеччині у цей період розвинулася ідеалістична філософія історії, стимулювавши в історичному дослідженні індивідуальне й неповторне в минулому. Вона орієнтувала на вивчення конкретних проявів ідей “народного духу” та національної держави. Названі історики, й, особливо, представники німецької “історичної школи” в частині її наукової історіографії (Б.Г. Нібур, Л.Ранке, Й.-Г. Дройзен та ін.) залишили без уваги апріорні історіософські побудови. Учені досліджували одиничні історичні об’єкти як правило античності й середньовіччя, шукаючи в них витоки німецької нації. Зазначене вимагало звернення особливої уваги на критичне опрацювання джерел, що сприяло зародженню “критичного, філолого-історичного методу” (засновники Б.Г. Нібур і А.Геєрен.)

Їх зусиллями збудовані підмурки критичного методу опрацювання джерел, як необхідної умови наукової історіографії та емпіричного дослідження локальних історичних об’єктів. Але фунтатором вже строго об’єктивного емпіричного історичного дослідження, яке у своїй основі має ґрунтуватися на критиці джерел та їх ефективному використанні є Л. Фон Ранке. З його ім’ям, вказує Л.Запкільняк пов’язане формування напряму “німецької класичної історії”, який вчинив великий вплив на розвиток світової історичної думки [2.87, 117]. Значний вплив мала його праця “Історія романських і германських народів” (1824). За понад 60 років творчого життя Ранке підготував й видав серію багатотомних монографій з історії Середземномор’я, Німеччини, міжнародних відносин, та розпочав (10 томів) працювати над “Всесвітньою історією” [2.87, 118].

Діяльність вченого сприяла вихованню учнів й послідовників його творчості, що виявилось у формуванні двох генерацій німецьких істориків та певних напрямів: пруської школи (Г.Трейчке (1834-1896), Г. фон Зібель (1817-1895) та ін.) з історіографічно обґрунтованим міфом про національну місію Пруссії та “неоранкіанців” (М.Ленц (1850-1932) і Е.Маркс та ін.) з концепцією єдності політично-релігійного й духовного розвитку Німеччини від М.Лютера (1483-154) до О.Бісмарка, за яким заснування Німецької імперії стало необхідним наслідком об’єктивно-історичного розвитку [2.339,563] .

С.Стельмах зазначає, що підґрунтям національно-консервативної історіографії виступали ідея “німецької свободи” й концепція “особливого шляху” які утверджували створювану істориками картину культурної зверхності Німеччини в Європі й обґрунтовували імперіалістичні цілі імперії. Домінування цих напрямів у німецькій історичній науці ХІХ ст. призвело до того, що альтернативний напрям розгляду минулого – “культурна історія” – перетворився на опозиційну науку, представники якої займалися переважно суміжними гуманітарними дисциплінами й залишилися поза університетами (працювали в музеях, школах, бібліотеках тощо.). Культурні історики зосереджувалися за межами Пруссії – у Саксонії, Південній Німеччині, Австрії та Швейцарії.

На формування та розвиток романтизму у французькій історіографії значний вплив мала в цілому історична школа доби Реставрації і саме ліберальна школа, яку репрезентував О.Тєррї, Ф.Гізо, Ф.Міньє, А.Т’єр, А.Токвіль, Т.Маколей [2.338,563] .

С.Стельмах стверджує також, що завдання модернізації суспільства періоду Третньої республіки також впливали на історичну науку цієї країни, яка з другої половини ХІХ ст. завдяки діяльності молодшої генерації (Г.Моно (1844-1912), А.Олар (1849-1928), А.Дебудур) (1847-1917 та ін.) вступила на шлях професіоналізації та інституціоналізації при цьому використовуючи німецькі зразки [2.338,563] .

Отже історія історичної науки другої половини ХІХ ст. також розвивалася в специфічних суспільно-політичних умовах (революції 1948-1849 р., революційних подій у Франції 1870-1871 рр., об’єднання Німеччини та Італії, народження нових неза-

лежних держав – Сербії, Болгарії і Румунії, завершення промишлого перевороту, поступу виробничо-технічного прогресу, громадянської війни у США 1861-1865 рр. і ліквідації там рабства.

У цей час потужного розвитку набула наукова думка, технічні винаходи. Зародившись у 30-х рр. XIX ст. позитивізм, як течія філософської думки набуває значного поширення, завдяки зусиллям О.Конта, Д.Міля, Г.Спенсера та ін. Його окреслену артикуляцію знаходимо у французьких учених – Ш.Ланглау, Ш.Сенььобоса, англійських істориків Г.Бокля, В.Леккі, Д.Гріна, представників Оксфордської (В.Стебс) і Кембріджської (Д.Актон,) наукових шкіл, так званого “економічного напрямку” (Т.Роджерса, В.Кеннінгема, В.Ешлі, А.Тойнбі Старший).

З 1870-х року продуктивно і творчо працювали французькі історики-позитивісти. Їх наукові інтереси викликали питання духовної культури людства – І.Тен, політичної історії – А.Олар, А.Сорель, давньої та середньовічної історії – Ш.Сенььобос, загальної історії – Е.Левві, А.Рамбо. Більш детально давню історію вивчали Е.Ренан і Фюстель де Куланж.

С.Стельмах цілком слушно зазначає, що національна відповідальність провідних французьких істориків спрямовувала їхню діяльність на творення історії культурного суспільства. Це сформувало своєрідний стиль французької історіографії, який полягав у поєднанні літературних канонів історіописання попередніх століть з “науковістю”, де основним елементом стала критика джерел на взірць німецької історичної школи.

Подієва політична історія в достатньо вузьких хронологічних межах домінувала у сфері історії Нового часу, історії сучасності та дипломатичної історії. Поряд з цим розвивалася традиція “структурної” історіографії. Дослідження з економічної історії займали важливе місце й перебували під впливом тогочасних соціальних політичних дискусій, в яких провідну роль відігравали соціалістично налаштовані інтелектуали.

Науковці позауніверситетської історіографії досліджували переважно дипломатичну історію. Найвідомішим серед них був консервативно налаштований А.Сорель (1842-1906). Вільна школа політичних наук була центром цього напрямку. Його представники у науковому пізнанні орієнтувалися переважно на постулати аналітичної історіографії Ф.-П. Гізо (1787-1874),

консервативна налаштованих аналітиків А. Токвіля (1805-1859) та Й.-А. Тена (1828-1893).

Ці вчені піддавали критиці Французьку революцію кінця XVIII ст., вивчали монархічне минуле та історію католицької церкви. Вплив представників Вільної школи політичних наук поширювався на провінційні історичні товариства.

Мали місце й вдалі колективні спроби створення багатомного дослідження, наприклад “Загальна історія з IV століття до нашого часу” за редакцією Е.Лавісса А.Рамбо, п’ятитомна і семитомна “Історія ізраїльського народу” Е.Ренана та шеститомна “Історія суспільного ладу давньої Франції” Фюстель де Куланджа” та ін. Їх праці, підготовлені в руслі позитивістської методології, спиралася на ідеї закономірного та поступального еволюційного розвитку історії, впливу людської свідомості на історичні події, взаємодію багатьох суспільних факторів, віру в тотальну можливість об’єктивного опису минулого за допомогою методів пізнання ототожнюваних з законами природи й суспільства та ін.

Методологічні постулати позитивістичної історіографії належним чином схарактеризовані у “Вступі до вивчення історії (1898 р.)” Ш.-В.Лангрюа та Ш.Сенььобоса. На початок XX ст. особливістю поступу французької історичної науки цього часу було залучення учених до підготовки значної кількості опублікованих історичних монографії, популярних нарисів та підручників у тому числі багатьох непрофесійних істориків (журналісти, юристи, військові та ін.) [2.339,563-564].

Суспільні умови розвитку позначилися й на особливостях історичної науки у Великій Британії. Вони були пов’язані з фрагментарністю та незавершеністю професіоналізації та інституціоналізації історії й особливим становищем істориків.

На переконання С.Стельмаха індійські історики, на відміну від більшості своїх континентальних колег, дистанціювалися від теоретичної рефлексії. У провідних британських університетах, попри спроби відомого історика-реформатора, засновника Оксфордської школи історії У.Стаббза (1829-1901), історія не була “генеральною” дисципліною, яка мала стати майбутньою професійною кар’єрою. Відповідно й академічні історики не мали монополії на суспільне акцентоване тлумачення минулого.

Порівняно із континентальними історіографіями праці поза-університетських істориків в Англії набували більшої популярності.

Учений називає імена приватних учителів та письменників – Г.Т. Бокаля (1821-1862), Т.-Б. Маколея (1800-1903) та інших. Центральною темою національної історії практично до початку XX століття залишався конституційний та парламентський устрій Англії XVII ст. [2.339,564] .

Осібню розвивалася російська історична думка у дореформений період (М.Карамзін, М.Погодін). Близькими до західно-європейського романтизму були представники слов'янофільства І. й. К.Аксакови, І.Беляєв, І. та П. Кірасєвські, Ю.Самарів, О.Хом'яков зі своїм дослідження історії слов'янських народів.

Протилежними за поглядами були західники (вчені-історики Т.Грановський, П.Кудрявцев, С.Соловйов, Б.Чичерін).

В іншому ключі в галузі історичної науки працювали представники німецької історичної школи Й.Дройзен, Г.Зібель, Г.Трейчк, наслідуючи історичну концепцію Л.Ранке. Їм, як представникам малогерманської школи, протистояли “великогерманські” католицькі історики Відня та Півдня Німеччини – Ю.Фіккер, Й.Янсен. В лоні гейдельберзької школи створювали свої праці ліберальні історики – Я.Буркхардт й М.Леман. Такі дослідники як Г.Шмоллер й К.Бюхер репрезентували історико-економічний напрям, а Г.Кнапп став засновником стразбурзької школи аграрної історії [2.49, 209] .

Базуючись на окремих постулатах позитивізму й чинячи спротив постулатам марксизму щодо панування економічного базису в перебігу суспільних процесів та займаючи позицію заміни ранкеанської концепції новим культурно-історичним синтезом (послідовної зміни епох (анімізм, символізм, типізм, конвенціоналізм, індивідуалізм, суб'єктивізм) в історії німецького народу) працював у Лейпцигу К.Лампрехт (“Господарське життя Німеччини в середні віки” й 12-томна “Історія Німеччини”).

Марксистське розуміння стадійності історичного процесу поряд з позитивістичною історіографією демонстрували його засновники К.Маркс та Ф.Енгельс, їх послідовники в Росії, спочатку Г.Плеханов а пізніше – В.Ленін.

Російську історичну науку пореформеного періоду репрезентувала низка вчених і серед них – О.Градовський, В.Ключевський, П.Мілюков, М.Богословський, М.Покровський, І.Беляєв. Представниками народницької історіографії були такі учені, як П.Лавров, М.Михайловський, П.Ткачов науковці “російської історичної школи”. Загальну історію вивчали І.Лучицький, М.Карєєв, Є.Тарле та ін.

Аналіз літератури та матеріалів окремих підручників та посібників вказує на те, що якимось мало поміченими залишається характеристика в них стану історичної науки першої половини ХХ ст. Виходячи з цього студенти, які вивчають курси історії історичної науки не досить чітко уявляють ті процеси, що відбувалися в ній. На наш погляд, таке становище чітко усвідомили А.Запкільняк, С.Стельмах та інші учені.

А.Запкільняк постій розділ свого посібника “Методологія історії” (Львів, 1999) присвятив висвітленню історичної думки першої половини ХХ ст. Цей учений вперше у вітчизняній історичній літературі досягнув розвиток історичної думки за п’ятьдесят років цього століття. У центрі його уваги перебував інтелектуальний перелом на рубежі століть. Він пов’язаний з соціологічною історією та її трансформацією у “нову історичну науку”. Ученим розглянуті соціологічна історія Маркс Вебера та історико-соціологічні теорії початку ХХ ст. Також зроблено аналіз, марксизму і історії, школи “Аналли” – 1: “нова історична наука”, філософії історії у ХХ ст. (абсолютний історизм Б.Кроче, ідея історії Р.Д. Колінгууда, історія цивілізації А.Д. Тойнбі, теологічна філософія історії ХХ ст. аналітична філософія історії (неопозитивізм), неокантіанська традиція в історії з її деменологією, філософією людини (екзистенціалізмом) та ін.

Наповненим глибоким авторським змістом є аналіз теоретичної історії з її напрямками у другій половині ХХ ст.

Інший український вчений – С.Стельмах вважає за потрібне дати характеристику значних зрушень в історичній науці, які відбулися у ХХ ст. На його думку у ХХ ст. відбувся розвиток нових піддисциплін, розширення тематики й переорієнтація напрямів історичного дослідження.

Водночас мав місце розрив із попередніми формами історіографії, який відбувся насамперед у сфері методології. У цей час спостерігається становлення і піднесення нових наукових

дисциплін – політології, соціології, політичної економії та психології, залучення понятійних матриць цих дисциплін в історичні дослідження. Зазначене у свою чергу стимулювало переосмислення пізнавальних засад історичної науки. Учені пропагували й утверджували систематизовані пояснювальні моделі на основі генералізуючої стратегії досліджень.

Учені також вважає, що найбільшій критики методологічний інструментарій і тлумачні концепції історії зазнали з боку економічних наук, зокрема історичної школи в політичній економії як емпірично-індуктивної науки, центральною проблемою якої стала економічна історія та марксистська теорія, яка, з одного боку, критикувала опонентів за надмірну увагу до ліберальної ринкової моделі, а з другого – постулювала сильну залежність політичних і соціальних змін від економічних складових історичного розвитку [2.339,564].

Назагал ці соціальні особливості розвитку країн, поєднуючись з внутрішніми факторами розвитку історичної науки й сприяли початку широкої методологічної дискусії, яка тривала до 1920-х рр. Вона стимулювала початок переосмислення істориками завдань науки (розширення предмету історії й її головного напрямку: дослідження суспільства та культури) й появу нових її напрямів. С.Стельмах, і ми з ним погоджуємося, виділяє чотири домінуючі напрями світової історіографії ХХ століття.

Перший пов'язаний із застосуванням традиційних методів джерелознавчої критики власне до соціальної історії.

Другий – це спроба перетворення історії в історичну соціологію. Історики і соціологи у свій спосіб враховуючи здобутки один одного досліджують історію розвитку суспільства, соціальних систем, соціальних інститутів та явищ. Маючи принципову відмінність у підходах останню чітко визначив американський соціолог російського походження П. Сорокін вказуючи, що російська революція 1917-1918 рр. у своїй неповторності є предметом історії, водночас є й предметом соціології, оскільки революції повторюються.

Джерелами які користуються історики і соціології у своїй науковій практиці збігаються лише частково. Історик – джерелами що дійшли до нас з минулого. Соціолог сам може створювати масові документи (анкети опитування та ін.), поставити експеримент, аби підтвердити гіпотезу. Висновки ж історика,

який перед тим пояснюючи, коментуючи джерела можуть бути різними тому вони гіпотетичні, такими, що потребують додаткових – “сторонніх” – емпіричних доказів. Саме такі докази може надати соціолог. Без соціальної теорії не може бути наукової історії [5.616, 572].

С. Стельмах також зазначає, що тривалий час соціологія розвивалася як наука про суспільство реального часу. Але після того, як М. Вебер зробив “ідеальні типи” методологічним інструментом аналізу конкретних історичних цілісностей, стало можливим “емпіричне” соціологічне дослідження історичних процесів. Теорія капіталізму М. Вебера по суті є першою соціологічною розробкою історичної соціології [5.616, 572].

Третій напрям який домінував в світовій історіографії минулого століття це намагання із абстрактних моделей економіки виводити візирець для квантитативної теоретично-орієнтованої історіографії (набув впливу після Другої світової війни).

Четвертий напрям – пов’язаний з рішучим переосмисленням поняття “час”. Характерною ознакою соціальної історії є її розуміння предмета історичної науки, як такого, що формується і не подією, і не дією індивідуумів, а надіндивідуальними структурами (в економіці, суспільстві та політиці), довготерміновими процесами та колективним типовим соціальним станом груп, верств і класів. Структури і колективи вважаються формуючими суспільство факторами і визначальними чинниками дій. У відповідності з цим головним завданням дослідника стає аналіз взаємодії між довготривалими структурами і короткотерміновими подіями.

Варто зазначити й нагадати, що у Франції історіографія постійно знаходилася під потужним впливом позитивізму а сцієнтистські концепції Е. Дюркгейма (1858-1917) та А. Бера (1863-1954) стимулювали розвиток соціальної історії. Завданням “нової” історичної наук яка інституціоналізувалася в журнали “Аннали економічної та соціальної історії” і “Школі практичних гуманітарних досліджень” стало відтворення цілісної історії людини в суспільстві. Її представники звернули увагу на людину як частину соціального організму а також певного сегменту соціальної дійсності – соціальної структури. Досить продуктивним виявився широкий міждисциплінарний підхід таких дисциплін, як антропологія, соціологія, психологія, демографія,

географія, біологія, лінгвістика, історія мистецтва і літератури. Про подальшу діяльність школи “Анналів” йдеться далі.

Історики США також шукали своє місце в світовій історичній науці початку ХХ ст. Вони були переконані у доцільності писати “нову історію” для “прогресивної епохи” демократичного суспільства, яка, як епоха ототожнювалася з ХХ століття. Новий соціально-орієнтований і міждисциплінарний характер історії, прибічниками якого були “прогресивні історики” – Ф. Тернер (1861-1932), Дж. Робінсон (1863-1936) був заманіфестований на всесвітній виставці в Сант-Луїсі у 1904 році. Пудgruntтям американської “Нової історії” склали дві ґрунтовні концепції.

Перша пов’язана з теоретико-методологічними інноваціями, які ґрунтувалися на критиці європейської історіографічної традиції ХІХ ст. та розширенні дослідницьких полів на соціально-економічну історію, історію жінок і культурну історію.

Друга відбивала претензії історичної науки на виховання американського суспільства, оскільки вона спрямовувалася на досягнення модернізаційної проблематики та дослідження пов’язаних з модернізацією духовно значимих проблем й мала визначити культурну орієнтацію модерного суспільства [2.339, 565].

Для німецької історичної науки початок ХХ ст. позначився обговоренням основних положень “Німецької історії” К.Лампрехта, яка носила історіографічний характер. У ній була здійснена спроба “подолати” ідеалістичний історизм шляхом запровадження наукової концепції “культурної історії” та переорієнтувати історичні дослідження, як зазначалося вище, від вивчення політичних та ідеологічних чинників на “соціальні й матеріальні руйнівні сили” історичного процесу. Проти К. Лампрехта виступили провідні німецькі історики прибічники теоретичних засад німецької історичної школи й традицій Л. Фон Ранке [2. 339, 565].

У 1920-х рр. представники генерації “вільгельмівських істориків” (Г.Рітгер, Ф.Манеке, Г.-Г.Дельбрук, Г.Лубін, Л.Дехіос та ін.) й “союзної генерації” (О.Бруннер, В. Конце, Т.Нідер, Ф.Фішер та ін.) продовжували зміцнювати тлумачні моделі націоналістично-консервативної історіографії, сприяючи становленню “історії земель”, яка зосередила увагу на з’ясуванні характерних ознак німецького національного характеру.

Це, як зазначалося вище, у певний спосіб посилило концепцію “особливого шляху” й створило завершену та відносно стабільну ідеологічну концепцію, якою озброїлися 1933 року націонал-соціалісти [2.339, 565].

Отже в осягненні історії історичної науки представники історичної думки різних країн мають значні напрацювання. Учені доклали чимало зусиль для усвідомлення та вивчення основних етапів світової історіографії. Щодо українських істориків, то вони також наслідують своїх західних колег й намагаються, на необхідній теоретично-джерельній базі, та з відповідних дидактичних позицій навчати студентів. Учені також здійснили перші кроки у підготовці навчальних видань. Їх аналіз заслуговує на окрему увагу. Для прикладу зазначимо лише, що саме в такому руслі розроблена програма вивчення історії історичного пізнання від його так би мовити початків до кінця XIX ст. Г.М. Голішем [2. 50].

Підготвлений цим ученим підручник містить також списки використаної та рекомендованої літератури (історіографічні пам'ятки, наукова література (основна і додаткова, короткий термінологічний словник, завдання для тестової перевірки рівня знань, предметний, іменний і географічний покажчики).

Керуючись відповідними теоретико-методологічними настановами подібний навчальний посібник з зарубіжної історіографії всесвітньої історії підготувала О.О. Драч [2.7.5]. Він складається з шести лекцій, методичних порад до самостійної роботи, схеми навчального проекту “Вивчення творчої спадщини історика”, тематики індивідуальних завдань, питань до заліку, рекомендованої літератури, джерел, тестових завдань з теми “Історична антропологія як новітня парадигма історіописання”, тестових завдань для самоконтролю знань з дисципліни [2.7.5, 3-4]. Лекційний курс побудований за такою схемою:

Лекція 1. Теоретичні питання курсу. 1. Становлення історіографії як науки. 2. Предмет, завдання й періодизація курсу. Джерельна база 3. Понятійно-категоріальний апарат сучасної історіографії. 4. Історія і колективна пам'ять.

Лекція 2. Основні школи й напрями історіописання XIX ст. 1. Романтизм першої половини XIX ст. та історична наука. 2. Утвердження наукових засад історіописання. Позитивізм. 3. Інституалізація історія як науки. 4. Образ історії XIX ст. та його прикметні риси.

Лекція 3. Криза історичної думки кінця XIX – початку XX ст. 1. Поняття кризи науки в сучасній історіографії та її ознаки. 2. Філософія “модерну” і її вплив на історіописання Заходу: критика позитивізму. 3. Сумніви щодо європоцентризму в працях дослідників початку XX ст.

Лекція 4. “Нова історична наука” у Франції. 1. Становлення нової “історичної науки” у Франції. Творчість М. Блока, Л. Февра. 2. Школа “Анналів” і дослідження історії ментальності. 3. Історична антропологія як новітня парадигма історіописання.

Лекція 5. Англо-американська історіографія другої половини XX ст. 1. Парадигма нової соціальної історії в другій половині XX ст. 2. “Нова соціальна історія” у Великобританії. 3. “Нова історична наука” в США: напрями й представники. 4. Психоісторія як один з напрямів “нової історії”.

Лекція 6. Зарубіжна історіографія кінця XIX – початку XXI ст. 1. Постмодернізм і “лінгвістичний поворот” в історії. 2. Мікроісторичні студії як розширення дослідницьких практик новітніх істориків. 3. Історична антропологія в Німеччині.

У цілому погоджуючись з такою схемою викладу зазначимо, що автор свідомий того, що не всі аспекти піднятої історіографічної проблематики висвітлені в достатньому обсязі. І все ж О.О. Драч намагалася створити, як вона сама зазначає “цілісну панораму зарубіжного історіописання всесвітньої історії модерного часу” [2.7.5, 6].

Утім навчальний посібник сприяє формуванню у студентів уявлень про основні тенденції розвитку зарубіжної історіографії XIX-XX ст. в контексті зміни парадигм й образу історії. У ньому звернута увага, як засвідчує лекційні матеріали, на теоретико-методологічні уявлення і конкретну дослідницьку практику певного кола зарубіжних учених, провідних історіографічних напрямів і окремих національних історичних шкіл. Навчальний посібник підготовлений на основі нормативного курсу який читається магістрам–історикам у Київському університеті ім. Б. Грінченка.

Основи курсу “Сучасна світова історіографія”

Перша половина XX століття принесла в історичну науку, як і в історичну думку, багато облич історії. Відбувся інтелектуальний злам пов’язаний із значними науковими відкриттями,

сприявими появі нової картини світу, способів її вивчення та розуміння. Це потягло за собою світоглядно-методологічну кризу.

Від істориків вимагалася переоцінка пануючої позитивістської моделі бачення й вивчення історичного процесу, спершу як філософії а пізніше, як науки. Не допомогла їй історична соціологія позитивно вплинувши на історичне пізнання, завдяки ідеї прямолінійного еволюційного розвитку, однак не враховуюча багатоманітність соціальних явищ у різних формах та проявах.

Усе більше очевиднішим анахронізмом ставала побудова історичних праць й підпорядкування фактів наперед складеним схемам. До того ж їх підважували здобутки антропології та етнографії.

Методологічна криза викликала дискусії про вартість праць К.Лампрета, у нею включилися вчені США, Англії, Італії, Франції та Росії. До істориків приєдналися філософи, психологи, фахівці з інших галузей наук, артикулюючи увагу на особливостях вивчення історичних, суспільних та культурних явищ. Такі віяння засвідчили невідповідність науково-технічного прогресу і стану людської духовності. До того ж посилювався розрив між науковими відкриттями й підважуванням ними вселюдських цінностей, у тому числі, духовних, етичних та естетичних як їх складових. Інтелектуальні пошуки дослідників у сфері гносології та світоглядних орієнтирів сприяли появі значної кількості нових інтерпретацій історії, які претендували на першість.

Серед них виділялися неокантіанці зі своєю “критикою історичного розуму” (А.Шопенгаур, пізніше Ф.Ніцше). Ці ідеї розвинули філософи: В.Дільтей, близький до його поглядів Г.Зіммель, В.Віндельбан та його учень Г.Ріккерт. Їх зусиллями неокантіанська філософія набула нового вигляду. Зміст його полягав у тому, що не скасовуючи раціональної теорії історичного процесу увага переносилася з природно-історичного поля на культурно-індивідуальні явища з одночасним підпорядкуванням загальнокультурному поступу людства у напрямку реалізації раціональних цінностей.

Подібні, й у той же час різні потужні наукові струмені дали поштовх інституалізації методології історії у ХХ ст. в сенсі теорії історії та філософії історії. Вона поряд з іншими факторами сприяла вилученню певних теоретичних напрямів в історіогра-

фізичній практиці: “нової історичної науки”; “філософії історії” та “філософії історії життя”.

На заглиблюючись далі в усі тонкощі тогочасної історії історичної науки зазначимо, що соціологічна історія знайшла свій вияв у певних напрямках та його складових: соціологічній історії М.Вебера; історико-соціологічній теорії початку ХХ століття (Г.Масарик, А.Ксенопол, М.Гандельсман, М.Кареев, М.Грушевський); марксистській інтерпретації історичного процесу (Г.Плеханов, В.Ленін, К.Каутський, Е.Бернштейн, Д.Лукач, А.Грамши). Соціологічній історії завдячує поява й функціонування школи “Анналів – 1: “нової історичної науки” (Е.Дюркгейм, А.Берр, М.Блок, Л.Февр).

Другий напрям представлений філософією історії у ХХ ст. такими світоглядними парадигмами як абсолютний історизм Б.Кроче, ідеєю історії Р.Д.Коллінгууда, історією цивілізацій А.Д.Тойнбі. Останній учений не був первопроходцем. Йому передували історичні схеми М.Данилевського, О.Шпенглера, П.Сорокіна); течії – теологічна філософія історії ХХ ст. (П.Тейяр да Шерден, Ж.Маврітен, А.Марру) та аналітична філософія історії (неопозитивізм) – Д.Мур, Б.Рассел, Л.Віттенштейн, К.Поппер, К.Гемпель та інші. Поважне значення мав напрямок неокантианської традиції в історії, репрезентований С.Кьєркегором, А.Бергсоном, з його складовими: феноменологія й історія (Е.Гуссерль, Х.Ортега-і-Гасет, Х.Г.Гадамер) та філософія історії людини – екзистенціалізм (М.Хайдеггер, К.Ясперс, Ж.-П. Сартр.)

У другій половині ХХ ст. поширення набула теоретична історія з її ключовим гаслом: повернення до історії людини. Нові наукові тенденції у розробці концептуальних засад теорії суспільного розвитку, пов’язані з виникненням теорії “суперіндустріального” суспільства О.Тоффлера, “постбуржуазного” – К.Е.Боуллінга, “технотронного” – З.Бжезинського, “програмованого” – А.Тупена, “інформаційного суспільства” (У.Дайзард, Д.Найсбіт, Й.Масуда та ін.) [2.88, 189].

На переконання С.Стельмаха рубіжними для розвитку історичної науки виявилися 1960-1970-і роки. Індустріалізація поглибила суперечності між країнами, змінила соціальну структуру суспільства, породила нові політичні, соціальні й національні конфлікти, поставила на порядок денний проблему людського

існування в умовах високорозвиненого індустріального суспільства [2.339, 564].

Перебіг історіографічного процесу засвідчив й факт постановки проблеми історичності усіх наукових знань. Віра в прогрес і науку, що слугувала підґрунтям різних напрямів соціальної історії (як і марксистської її інтерпретації), була поставлена під сумнів. У суспільстві поширилися науковий скептицизм і неприйняття сучасної науково-технічної цивілізації.

Проблему історичності усіх наукових знань на порядок денний розумових атак винесли представники “історичної школи” (Т.Кун, С.Тумлін, П.Фейєрабенд, І.Лакатос та ін.). Ця школа виникла у 60–70-х рр. ХХ ст. Трансформації у способах філософствування сприяли появі також такого напрямку як “постмодернізм”, “післяфілософія”. Ж.Дерріда у межах створеної програми “постмодерністської філософії”. Цей учений закликав до “деконструкції метафізики” – усунення обмежень пізнавальних засад якимись “вічними” принципами, а Ж.Ліотар розробив “наративістську” програму “постмодернізму”, замінивши використання філософських категорій мовним описом свідомісних реакцій людини на зовнішні подразнення [2.85, 189].

Вчені звернули також увагу на мовно-понятійний апарат й комунікативну роль тексту. Зазначене сприяло змінам у філософії науки й появі так званого “лінгвістичного звороту” (Г.Бергман, Р.Роті). Його сутність полягала у заміні логічних проблем аналітичної філософії питаннями мовно-символічного порядку (мова, текст, дискурс) (Р.Барт, П.Рікер, Д.ла Капра, Ж.Дерріда, М.Фуко) [2.88, 191].

Мали місце певні напрацювання, пов’язані із марксистською інтерпретацією історичного процесу (М.Барт, А.Гуревич, І.Ковальченко), потребою розробки загальноісторичної теорії, без метафізичних зазіхань, у центрі якої стояла людина в усіх її життєвих проявах в часі і просторі. Для цього залучалися дані багатьох наук. Такий підхід стимулював “антропологізуючий” (А.Я. Гуревич, Б.Г. Могильницький та ін.), “соціологічно-цивілізаційний” (І.Д. Ковальченко, В. Кузицин, В. Шмаков та інші), та “свідомісно-екзистенціальний” (М.Гефтер) характер досліджень.

Польські історики в своїх теоретичних розробках, у тому числі (Є. Топольський) оригінально поєднували здобутки марк-

систеської і немарксистської теорії історії. Водночас існував напрям *неомарксизму*, який репрезентували представники сцієнтичної орієнтації. Серед них варто назвати таких, як Л.Альтюссер, А.Кюен, Д.Ельстер, Д.Ремер, представників Франкфуртської школи а також левацьких теоретиків 1960-х рр., особливо Г.Маркузе та спадкоємця вищезазваної школи – Ю.Гермаса. Цей учений здійснював дослідження сповнені інтерпретаціями й підвищеною увагою до свідомісно-психологічних та культурних сфер людської діяльності. Його підтримали також французькі вчені: Л.Гольдман, А.Лефевр, американські – А.А. Гоулднер, І.А. Горовіц, Н. Бернбаум, Л.Левенталь, Р.Фридерікс й, особливо Ч.Р.Міллс.

Французька історіографія

У другій половині ХХ ст. вже друге покоління школи “Анналів” – Ф.Бродель, Е.Лабрусс, П.Губер, П.Шоню, “ранній” Е. Ле Руа Ладюрі та ін. здійснювали наукові дослідження у руслі “глобальної історії”. В повоснні роки прикладом й зразком міждисциплінарного осягнення і різнобічного вивчення історії служила праця Ф.Броделя (1902-1985) “Середземномор’я і середземноморський світ в епоху Філіпа II”.

Як зазначає С.Стельмах орієнтація на “тотальну історію” і реконструкцію суспільства минулого в цілісності й багатоаспектності розширила предметні рамки дослідження від політичної економії і культурної історії на такі комплекси як “час”, “простір”, “шлюб”, “сім’я”, “дитинство”, “сексуальність”, “народна культура” тощо [2.339, 564].

Школа “Анналів” досягла найбільших успіхів у дослідженні епохи середньовіччя. В 1960-1970-х роках внаслідок дискусій та спорів вона поділилася на три табори (течій, напрямків було значно більше): 1) прихильників подальшої сцієнтизації (онаучування) історії і перевід її у площину академічної науки за аналогією з природничими; 2) вчені, які намагалися приблизити історію до окремого індивіда (людини) і надавали історії особливого статусу серед інших наук; 3) дослідники – прибічники “індивідуалізації” історії та її зближення з літературою та мистецтвом” (Ж.Гофф, М.Ферро, Ш.Мораз, П.Нор, Е.Ле Руа Ладюрі, П.Шоню). Такий поділ, як зазначалося нами в “Передмові” до цього видання, сприяв трансформації досліджень представників школи “Анналів”, зміни її тематики. Перевага

відадалася вивченню короткочасних історичних подій, політичної історії, історії сучасності та ін.

Не припинялися наукові дискусії й в середовищі представників школи “Анналів”, які посилювалися в середині 1980-х років й особливо з 1990 р. Вони призвели до створення школи “Анналів – 3: антропологічної історії” (А.Буро, Р.Шартъє). Її прибічники все більше схиляються до постмодерністських поглядів стосовно великої частини суб’єктивності у працях дослідників минулого. Метафорою антропологічної історії є Людина – тво-рець і носій культури [2.85, 208].

У цей час вченими звертається значна увага на взаємодію історії та інформатики: український вчений Ю.Канигін, російський філософ А.Ракитов. Відчуття загрози втрати престижу історичного знання через специфіку й незрозумілість для широкого читача, який шукав в них “людській вимір” праць “нових істориків” викликав, як реакцію появу “нової філософії історії: нарративізму” (О.Ексле) – повернення до викладу описування історичних знань, отриманих у процесі дослідження. Так з’явилася структурна антропологія (Клод Леві-Строс, Р.Барт, Ж.Лакан, П.Рікер, М.Фуко); нарративна філософія історії (В.Б.Геллі, Х.Вайт, Ф.Анкерміт, П.Мюнц, Л.О.Мінк).

Представники останньої акцентуючи увагу на проблемі суб’єктивності історичної творчості у широкому культурному контексті відмовляються розглядати питання про всевітню історію як історичний процес. Вони приклали зусилля до вивчення історично-пізнавальної діяльності учених в контексті обраного культурного феномену.

Однак, як зазначає Л.Зашкільняк, у той же час, світова історіографічна практика продовжує обертатися у рідше більш широкого спектру традиційних методологічних проблем наукового пізнання: реконструкція – пояснення – представлення – інтерпретація минулої дійсності [2.88, 216]. Утім наука постійно перебуваючи під впливом модних віянь одночасно контактує з усталеними зразками історіописання, які самопрезентують історики. Так, наприклад безперечним здобутком є напрацювання школи “Анналів”. У цьому контексті зазначимо, що Л.Зашкільняк в навчальному посібнику для студентів “Сучасна світова історіографія” (Львів, 2007) артикулює увагу на третьому

покоління учених цієї школи (Ф.Арієса, Ж.Дюбі, М. Фуко, які захопилися культурною антропологією як і Жак ле Гофф), що стало вершиною вивчення свідомісних проявів поведінки людей [2.88, 85].

Представники цієї школи демонструють різноманітність зацікавлень, що було продемонстровано істориками (Е. ле Руа Лядюрі, Ж. де Гофф, М.Ферро, П.Нора). Одночасно культурна антропологія перебувала у центрі уваги представників цього покоління школи (Ф.Аріє, Ж.Дюбі, М.Фуко). Ще одна група вчених з цієї школи (Ж.–П.Рю, М. Сірінеллі та інші) звернулися до вивчення політичної історії як події “часу короткої тривалості”, враховуючи вплив політики на суспільну свідомість.

У полі зору інших представників французької історіографії перебуває економічна та соціальна історія (Е.Лябуресс, Ф.Сісіан, Ж.Був’є, В.Жилль, М.Леві-Лебуайс). Нові підходи до історії міжнародних відносин демонструють П.Ренувен, його учні Р.Пуадевен, Р.Жіро, Жак Тобі, Рене Реман та, особливо, Жан-Батіст Дюррозель. Традиційно прискіпливо та пристрасно вивчалася історія Великої Французької революції.

У другій половині ХХ ст. Ж.Лефевр, його учень А.Собуль, крізь призму марксистської інтерпретації революційних подій вивчали революцію “знизу”. Такий учени, як Ж. Годшо та американський історик Р.Палмер започаткували “атлантичну” концепцію революційних подій, сформулювавши спільні риси й причини Французької й Американської революцій.

Історики консервативно-теологічної орієнтації виступили з критикою марксистської концепції революції, сформулювавши свою – “ревізійністську” (Ф.Фюре, М.Озуф). Їм опонували історики марксистського (“якобінського”) напрямку.

Все це розширювало наукову картину вивчення проблематики Французької революції. До 200 і 210– річчя її ювілею вчені вже мали значні досягнення, не зважаючи на існування відмінних поглядів на історію Великої Французької революції. На базі нових методологічних здобутків французькі вчені (А.Мішель, М.Дюверже, А.Брюншіг та ін.) досліджували проблеми новітньої історії. Французькі історики також приділяли увагу Другій світовій війні, історії післявоєнних політичних партій, колоніальній проблематиці та іншим аспектам новітньої історії.

Такі західні дослідники, як Е.Еріксон, Е.Форм, наслідуючи погляди З.Фрейда, вивчали історичні особистості людської діяльності крізь призму “психоісторії”. Зазначимо також, що Е.Форм розробив філософсько-пізнавальні засади “неофрейдизму”.

Історична наука Великої Британії

Для післявоєнної англійської історичної науки характерним було поєднання традиційних уявлень з новими тенденціями у світовій історіографії. Відбувався пошук критеріїв об’єктивності історичного знання. Зверталася увага на “історію простих людей”, та соціальну історію взагалі. Як вже зазначалося вище, ще в довоєнні роки й після Другої світової війни з позиції провіденційно-позитивістичного пояснення історії, як процесу виникнення й занепаду великих культурних систем, натхненно працював Арнольд Джозеф Тойні. Цей учений опублікував 12-томну працю “Дослідження історії”.

Під його впливом, однак відкинувши провіденційні погляди, здійснювали свої дослідження такі учені, як М.Оукшот, К.Попер, І.Берлін. Перший наголошував на суб’єктивності історичного знання, другий відкинув “історицизм” і намагався створити концепцію “закономірного” розвитку суспільства, третій – заперечував детермінізм і закономірність в історії і став піонером постмодерністських впливів на історіографію. І.Берліну симпатизували, Д.Баттерфіл, Д.Елтон та інші дослідники усе більше переконуючись у продуктивності “індивідуалізуючої історії”.

Вони не помилялися бо цей напрям став підґрунтям постмодерної історіографії. Вітчизняні вчені і, зокрема Л.Запкільняк солідарні у тому, що після Другої світової війни у Великій Британії зміцнила позиції “генералізуюча” історіографія, яка пропагувала модерністські взірці історіобачення [2.88, 102].

Одночасно, намагання “оновити” історію на ґрунті марксистського її пояснення з позицій економічного розвитку, класової боротьби, соціальної революції здійснювали історики-марксистки (пізніше авторитетні дослідники) М.Добб, Дж.Рюде, К.Гілл, Е.Гобсбаум, Е.Томпсон. У післявоєнне десятиліття вони вивчали англійський капіталізм. Ці та інші британські вчені з зацікавленістю обговорювали здобутки школи “Анналів”. Це засвідчувало, що парадигма “нової історії” все більше їх приваблювала. Зокрема Е.Карр працюю “Що таке історія” стимулював багатьох

молодих дослідників й учених (П.Берк, Д.Барраклоу, А.Брігг, Д.Пламб, С.Поллард, Л.Стоун, К.Томас) до застосування теорій й методів міждисциплінарності й таких соціальних наук, як соціологія, економіка, демографія.

Виникали дослідницькі групи з вивчення історії населення й соціальних структур, демографії Англії. 1976 р. було засновано Британське товариство соціальної історії. В часописах “Соціальна історія”, періодичних виданнях “Континуїтет і зміна” (1986), “Сільська історія” (1990) публікувалися ґрунтовні статті та розвідки з цієї проблематики. Виходили друком дослідження, зокрема А.Бріггса “Соціальна історія Англії (1983)”, низка праць Е.Гобсбаума та інші.

Однак з порядку денного не зникав потяг до створення узагальноючих праць (Е.Гобсбаум), лунала критика прихильників “індивідуалізуючої історії” щодо онаучування “новими істориками” своїх праць, пошуку закономірностей соціального розвитку і змін, що стимулювали необдумані вчинки людей. Пропонувалося такими ученими, як Д.Елтон, Д.Кларк, Х.Тревмор-Ропер, А.Тейлор повернутися до подієвої політичної історії.

Набували сили постмодерністські погляди у яких закликалося відмовитися від аналізу зовнішніх соціальних структур і натомість вивчати свідомісні фактори. П.Джойс у працях “Візії народу. Індустріальна Англія і питання класу 1848-1914” та Г.Джонсон “Мова класу: студії з історії робітничого класу 1832-1982” доводили те, що реальна дійсність завжди є лише її репрезентацією а історія ніколи не предстає в іншій формі, ніж дискурсивній. Таке поняття, як “робітничий клас” формувало і соціальну спільноту з такою ж назвою.

Популярність постмодерністів була очевидною, як і те, що англійські історики приділяли увагу соціальній (П.Лалетт, Е.Гобсбаум, Л.Стоун) та політичній історії (Е.Геллнер, Е.Гобсбаум, Р.Семюель, Т.Каннінгем), новій історії культури, культурно-антропологічній історії (Е.Прічард, Р.Портер, Л.Холл, Д.Елліс), гендерній історії (жінок – С.Александров, Р.Герріс, М.Гестер, С.Роснейм), (чоловіків – Е.Коен, Д.Вікс, А.Брей, інтелектуальній історії, усній історії (П.Томпсон, Р.Джонсон, Г.Доусон, Б.Вест, Д.Гард, П.Райт). В межах локальної історії

(В.Госкінс, Г.Фінберг, А.Еверітт) виник напрям “Міської історії”, який очолив Д.Дайосом [2.88, 102] та ін.

Утім, проявом життєздатності і затребуваності культурно-антропологічної історії британців є збереження пошани до “старих добрих традицій”. Вони, переважно і як правило, на базі музеїв та бібліотек створили й створюють “центри спадковості”.

Це є виявом своєрідного краєзнавчого руху. Громадяни ознайомлюються з історією вулиць, будинків, сіл, окремих населених пунктів. Тим самим вони створюють вже нові музеї, влаштовують “історичні парки”, справжні історичні вистави для співвітчизників й закордонних гостей. Останні з ними разом “співпереживають історію” та стають на певний час героями стародавніх епох, військових зіткнень та поєдинків.

Переосмислення британськими ученими з позицій “нової історичної науки” національної історії стимулювало вивчення її процесів та структур. У центра уваги перебували такі проблеми: *Англійська революція* (Р.Тонуі, П.Загорін, Д.Ейлмер, М.Джеймс Б.Меннінг, Е.Г'юз, Д.Ельн, П.Кларк, Д.Елліот, Д.Морілл, шотландський історик – Д.Стівенсон); *становлення індустріального суспільства* (А.Брітс, Г.Перкін, Р.Гартвелл, М.Томіс, Е.Гобсбаум, Е.Томпсон, Д.Фостер, Б.Гаррісон, Р.Морріс, К.Вілсон, Д.Епстейн); *історія зовнішньої політики* (Д.Джонс, І.Крісті, К.Борн, Д.Конечер, К.Стейнер, П.Кеннеді, К.Вілсон, К.Робінс, М.Коулінг, А.Мілворт, Р.Паркер, С.Джордж); *колоніальної експансії і деколонізації* (Д.Галагер, П.Робінсон, А.Денні, Д.Філдгаус, Р.Хасем, Д.Иартін, К.Вільсон, П.Вольф, Д.Маккензі, Е.Баркан, Р.Олівер, Д.Фейджем, В.Родні).

Отже британська історіографія репрезентована іменами знамих істориків та її новаторськими осередками – займає одне із провідних місць у науковому середовищі. Англійські учені мають широкі міжнародні зв'язки й шляхом саморозвитку, комунікацій та проникнення взаємовпливів збагачують історичну науку новими дослідженнями.

Історична наука Федеративної Республіки Німеччини

Як зазначалося вище, у Німеччині наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. існувала історична наука – одна з найбільш авторитетних й розвинених у Європі. Однак, переживши два потрясіння (поразки у 1-й і 2-й Світових війнах) банкрутство

великодержавницьких ідейних й політичних доктрин, історична наука *Федеративній республіки Німеччини* в 1945 році стояла перед важким викликом. Він був пов'язаний з необхідністю зламу суспільного й соціального розвитку, усвідомленням відповідальності за свої дії, втрати національного суверенітету, стану поділеної на частини країни та ін. Історичну науку спіткали важкі, болісні й тривалі дискусії щодо майбутнього.

Німецькі історики, як і увесь народ, пережили поділення країни на зони окупації, відбудову економіки, державних інститутів та суспільного життя, початок “холодної війни”, створення двох держав – ФНР і НДР. Федеративна республіка Німеччини йшла шляхом повного відновлення суверенітету, інтеграції у світове співтовариство й майбутнього об'єднання двох німецьких держав.

Світова спільнота була свідком здійснення реформ, економічного зростання – “німецького дива”, входження ФНР в НАТО й європейські структури, знесення “Берлінського муру” та об'єднання (3 жовтня 1991 р.) двох німецьких держав. Для історичної науки важливими були реорганізація вищої освіти (затвердження принципів викладання історії шляхом повернення до універсального європейського історичного бачення), відновлення та створення організаційних структур науки.

Цей процес відбувався болісно з огляду на панування у суспільстві почуття ностальгії за минулою величчю та зневаги до ліберальної демократії. В академічній історіографії домінуючі позиції посідали історики націонал-консерватори (О.Бруннер, Г.Гаймпель, Т.Шидер, Ф.Фішер та інші), які нелегко долали усталені великодержавницькі стереотипи [2.88, 126].

Утім поступово, хоча й болісно, відбувалося “утвердження почуття вини”. Спочатку це прозвучало у праці Ф.Майнеке “Німецька катастрофа”. У ній автор вказав на шляхи примирення Німеччини й Європи, закликавши відновити ліберальні та демократичні цінності. Учений виступив з гострою критикою мілітаризму. Пізніше Ф.Фішер в дослідженні: “Зрив до світового панування” довів, що німецький уряд напередодні Першої світової війни мав експансіоністські плани й підтримку з боку політичних партій й населення. Гітлер торував тим самим шляхом.

Це було критикою позицій консервативних істориків, які, як представники старшого покоління дослідників і, зокрема Г.Ріттер, вивчали роль нацизму в історії Німеччини а Г.Шьопс – державу, війну й проблему мілітаризму та духовну історію Німеччини нового часу. Останній виправдовував Прусію й “німецький дух”. Він заперечував будь-який зв’язок між німецьким і пруським” мілітаризмом та ін. Така позиція цього знаного вченого (нова книга “Війна ілюзій. Німецька політика в 1911-1914 рр.”, (1969) знайшла підтримку у Г.Гельтута (праця “Німецький шлях до могутності 1848-1881” (1996)). Історики консерватори правої політичної орієнтації об’єднані навколо Тюбінгенського Інституту післявоєнної німецької історії з націоналістичних позицій (А.Гельбок, Б.Віллм) висвітлювали історію німецького народу й німецької нації, вважаючи, що період нацизму є складовим елементом німецької нації.

Ліберальні історики дотримувалися різних світоглядних орієнтирів. Вони знаходилися під впливом теоретиків Франкфуртської школи неомарксизму (Ю.Габермас та ін.) Лівий аспект історичних ідей кореспондував неомарксизм з ідеологією соціал-демократії. Ортодоксальні марксистки працювали в Інституті марксистських досліджень і у сегменті історичної науки були представлені до об’єднання Німеччини [2.88, 129].

Вони сформували марксистську “Марбурзьку” школу історії робітничого руху (керівник В.Абендрот). Цей учений опублікував праці: “Піднесення і криза німецької соціал-демократії (1964) та “Історія німецької соціал-демократії” (1975), акцентуючи увагу на ідейно-політичному розвитку робітничого руху і становищі робітників. Р.Кюнль звернувся в рамках цієї школи до дослідження історії німецького нацизму й окреслив союз двох нерівноправних партнерів – промислово-аристократичних еліт і масової націонал-соціалістичної партії. Союз відбивав прагнення великої буржуазії, середніх й дрібних власників та найманих працівників, що стало базою встановлення нацистської диктатури [2.86, 135].

Представники іншої “соціально-критичної” школи, кореспондували свої наукові зусилля в дусі школи “Анналів”. Зокрема, її лідер Г.Велер став творцем концепції німецької історії ХІХ – ХХ ст. та опублікував праці: “Бісмарк і імперіалізм” (1969), “Німецька імперія 1871-1918”(1973 та ін.). Н.Вінкел став автором 3-х томної праці “Робітники і робітничий рух у Веймарської

республіці” (1984-1987), де довів, що робітничому руху не вдалося закріпити демократичні здобутки, а компроміс зі старим бюрократичним апаратом і консервативними силами був необґрунтований.

Інший німецький учений В.Момзен розробив теорію імперіалізму (два його типи – реакційний, загарбницький і історично-прогресивний. Останній на переконання автора теорії спрямований на вивіз капіталів, міжнародну співпрацю й кооперацію). Ще один представник цієї школи – Ю.Кокк у своїх дослідженнях вивчав зміни в різних соціальних групах, розвиток німецького капіталізму, роль і становище соціальних верств, стан німецького суспільства в роки Першої світової війни.

Утім у 1960-1970 рр. під впливом ідей школи “Анналів” в німецькій історіографії відбулися помітні зрушення, які призвели до поширення напрямку “соціальна історія”. Передувала школа В.Конце у Гейдельберзькому університеті, де виникло “Робітниче товариство з сучасної соціальної історії (1957)”. Науковці цієї школи опублікували серію праць “Індустріальний світ”.

За той час в країні вже вирросло післявоєнне покоління істориків не заангажоване минулими методологічними постулатами. Вони, відмовляючись від висвітлення політичної історії, звертали увагу не ігноруючи спадок К.Маркса, М.Вебера, К.Лампрехта на історичні процеси та соціальні структури.

Історики методами аналізу, залучення нових масових та статистичних джерел досліджували прояви індустріалізації, умови життя, праці різних верств населення і тим самим наближали історію до соціальних наук.

Цьому сприяло створення нових університетів у Білефельді, Дортмунді, Регенсбурзі, Констанці та Бохумі з кафедрами соціальної історії та приєднання до них молодих дослідників інших університетів. Вони об’єдналися навколо часопису “Історія і суспільство. Часопис історичної науки” (1975). Генератором й організатором наукових досліджень став Г.Велер, який запросив до співробітництва, як знаних, так і молодих істориків (Ф.Фішер, К.Брехер, Г.Велер, Г.Шидер, Г.Вінклер).

З позиції теорії індустріального суспільства спрямовував свої дослідження В.Конц. На культурних аспектах акцентували увагу такі учені, як Г.Ротфельс і Т.Шидер.

Підвищений інтерес до “історії соціальної науки” сприяв появі в ній декількох різних течій. Спроби бюрократів від науки

замінити у низці земель викладання історії в школи курсом “суспільствознавства”, активізували палкі дискусії серед “Союзу німецьких істориків”. Вони добилися відміни рішення скорочення курсів історії та стимулювали дослідження таких аспектів історії, які викликали суспільний інтерес. Все це протягом 1980-90-х рр. підвищило престиж і вплив історіографії і співпало з культурно-антропологічним поворотом в історіюписанні. Учені все більше уваги приділяли новим напрямам в науці й, особливо проблемам “ідентичності” й “історичної пам’яті”, щоб задовольнити зростаючий інтерес суспільства.

Більш того науковцями досліджувалися свідомісні процеси, менталітет народу в межах культурної антропології. Вони намагалися посилювали герменевтичний чинник праць й одночасно сягали до постмодернізму, вже не захоплюючись ним.

Нові завдання повстали перед німецькою історіографією у зв’язку з приєднанням східнонімецької історичної науки, яка мала певні здобутки у вивченні аграрної історії Центральної та Східної Європи, скандинавських країн, порівняльної історії революційного часу [288, 131].

Відбувши процеси департизації, тимчасового закриття історичних факультетів східнонімецьких університетів, часткового поновлення кадрів, німецька вже об’єднана історична наука мала в Берліні Інститут історичних наук, Центр досліджень з історії та теорії науки. Історики отримали доступ до архівів НДР і на цій та іншій джерельній базі опублікували 9 томів документів бувшого комуністичного режиму.

На кінець століття в Німеччині вже функціонувала мережа наукових шкіл та напрямів, вчені яких досліджували всесвітню та національну історії. Водночас вони здійснювали певні багатотомні проекти: “Диктатури в Європі ХХ ст.”; “Історія робітників і робітничого руху в Німеччині”; “Європейська історія”; “Реальний соціалізм” та інші.

Не всі німецькі історики були одностайні в сприйнятті концепції соціальних істориків. Так Т.Нішпердей акцентував увагу на соціологічних методах дослідження соціально-економічних структур. Він виступав проти перетворення історії на “політичну педагогіку” і вважав, що історію Німеччини недоцільно розглядати лише через лінію спадкоємності від Бісмарка

та Гітлера. Учений закликав бачити інші потенційні, але нереалізовані лінії розвитку, зокрема ліберально-демократичну [2.86, 138].

Як зазначалося вище в німецькій історіографії у руслі культурно-антропологічної історії, з застосуванням методів антропології, культурології, психології та нового комплексу джерел, використовувалися матеріали усних опитувань, епістолярії, метричні записи, художня література, фольклор і вивчалися умови життя й побуту окремих спільнот та осіб.

Також у полі зору вчених знаходилися читацькі зацікавлення (Р.Еутельзінг), усна народна творчість (Р.Шанде), життя злидарів і волоцюг (К.Кютхер) тощо. Подібні тенденції поширилися з початку 1980-х років. Поступово було створено близько 40-а ініціативних груп з вивчення повсякденного життя свого міста, села, історії родини, окремих осіб у різні історичні періоди.

Академічні історики, хоча й скептично оцінювали такий “історичний бум”, однак, запропонувавши відмовитися від осягнення соціально-економічних процесів і структур, підтримали ідею розвитку “історії повсякденності”. Такий знаний історик, як Л.Людтке також залучився до опрацювання її наукової теорії. У той же час учений звернувся до історії німецьких робітників в ХІХ і ХХ ст., їх взаємин з власниками та ін.

У німецькій історичній науці вже на початку 1990-х рр. цей напрямок став самостійним з визначеною методологією, були введені в ужиток нові категорії, означені нові проблеми. Визначилася група вчених та прихильників, які поставили за мету значно ширші завдання – вивчати не лише соціальні портрети середньовічного суспільства, а й дійти до історії міста, села, приватного життя, дитинства і смерті та ін.

Такі вчені, як О.Бруннер, В.Конце, Р.Коззелек, звернувшись до інтелектуальної історії, визначили ініційований ними підхід, як “історія понять” та особливу увагу звернули на опрацювання 8-томного дослідження: “Основні історичні поняття” (1972-1993). Вони розглянули 120 понять від виникнення, запровадження, живання та змістовної наповненості.

Це дозволило Р.Коззеллеку не лише розробити методологію історичного пізнання, але й прослідкувати у часовому вимірі сприйняття і розуміння уживаних історичних понять (“Часові пласти. Дослідження з теорії історії”, (2000)). Учені намагалися

з'ясувати що змушує дослідника минулого враховувати відмінності вживання і тлумачення термінів залежно від історичного часу [2.88, 141].

У вивченні проблем національної історії німецькі вчені звертають головну увагу на нову та новітньою історію. Достатньо сумлінно у відновленому 1947 р. Інституті сучасної історії у Мюнхені, Воєнно-історичному центрі Фрайбурга, Федеральному центрі політичної освіти в Боні, Інституті європейської історії в Майнці, багатьох університетах та історичних товариствах досліджується зазначена вище проблематика.

Такі учені, як Е.Нольте, К.Бразер, М.Бропат, Й.Фест, Г.Шульц та інші дослідили фашизм у його епоху, німецьку диктатуру, державу Гітлера, його біографію. Ф.Хіллгрубер і Є.Нольте та інші, як наукову проблему поставили нацизм у більш широкий контекст, здійснили порівняння тоталітарних режимів в Європі першої половини ХХ ст., з'ясували сутність й уроки нацизму.

Окремою проблематикою в останнє десятиріччя ХХ ст. для німецьких істориків стало минуле Східної Німеччини під кутом зору “особливого німецького шляху”. З 1992 р. в Потсдамі діє Центр історичних досліджень, де систематично виходять збірки під назвою “Дослідження історії НДР”.

Їх зміст засвідчує інтерес до організаційної структури східно-німецької держави, сутності однопартійної диктатури, функціонування таких структур, як цензура, поліція, служба безпеки “Штазі” (С.Локатіс, Т.Лінденберг), проникнення в життя східних німців політичного контролю, (К.Клесман) та ін. і, зокрема порівняння розвитку ФРН і НДР. Учені дійшли до висновку, що НДР відстала у своєму розвитку від ФРН на 20-30 років. В той же час була найбільш розвинутою промисловою країною серед інших країн комуністичного табору.

Отже німецька історично наука після об'єднання ФРН і НДР у єдину державу, має значні успіхи, повернувши собі місце найавторитетніших наукових історіографічних європейських спільнот. Позбувшись ілюзій про світове панування, “особливого шляху” Німеччини, історики свої дослідження спрямовували у відповідності з теорією “модернізації”, значну увагу приділили “соціальної та економічній історії”. Демократичні реформи

в ФРН сприяли формуванню “історичної соціальної науки”. Як й Німецька держава дві гілки німецьких істориків об’єднавшись здійснюють наукові історичні дослідження кореспондуючись з сучасними викликами, які стоять перед вченими світу.

Італійська історіографія

Італійська історична наука після Другої світової війни мала проблеми у своєму розвитку, пов’язані із звільненням країни від фашизму, переходом завдяки конституції (1947 р.) на демократичний шлях розвитку, неодноразовими політичними кризами, зростанням економіки. Вона, як і суспільство переживала кризу наприкінці 1960-х рр., соціально-політичну диференціацію населення, політичну боротьбу між комуністами, соціалістами і християнськими демократами, зростання лівацького тероризму.

І все ж країна в 1960-х роках стала на шлях економічного зростання, лівоцентристські уряди і їх політика сприяли урівноваженню політичного життя, а вступ до НАТО та Європейського Союзу стали запорукою зміцнення демократичних засад в Італії.

Така ситуація певною мірою позначилася на стані історичної науки, яка перебували в полоні світоглядних конфронтаційних доктрин, концепцій марксизму, лібералізму й світових науково-історичних новацій. На її розвиток значно вплинули, сформульовані ще в довоєнний період історико-філософські ідеї Б.Кроче.

Цей учений у науковому середовищі відомий, як носій ліберальних ідей, творець теорії “абсолютного історизму” своїми поглядами протистояв фашистській ідеології, спробам уніфікувати людський розум за допомогою однієї ідей. Його погляди давали змогу об’єктивно оцінити надбання італійської історії за виключенням фашизму. За висловом Б.Кроче фашизм є результатом втрати свідомості, депресії суспільства, запаморочення, викликаною війною, своєрідної моральної “хвороби” [2.86, 150].

Ідеї Кроча розвинув Ф.Шабо, прихильник нерозривного зв’язку внутрішньої і зовнішньої політики, ініціатор створення багатотомного видання “Історія Італійської зовнішньої політики від 1870 до 1986 рр.” (1965) та свого трактування фашизму.

На переконання ученого доцільно врахувати соціально-політичну сутність фашизму та тих аспектів, які є продовження антидемократичних тенденцій започаткованих ще під час об’єднання Італії.

Учений знайшов своїх послідовників в особах істориків старшого покоління Ф.Альсеккі, А.Гізальберті, В.Матурі та вже молодих дослідники – Р.Ромео, Рю де Феліче та ін. У 1950-і роки поряд з крочеанським (А.Сальватореллі і Д.Міра з їх дослідженням “Історія Італії періоду фашизму” (1956) сформувався марксистський підхід до генези фашизму. Він розвинений вищезазначеними істориками молодого покоління, шляхом дослідження його соціально-економічних складових. Марксистський підхід також репрезентували А.Грамши і його послідовники: Е.Серені, П.Алатрі, В.Фоа. Вони розглядали фашизм з точки зору поєднання різних соціально-політичних сил і верств, особливо великих промисловців та земельної аристократії, які намагалися зберегти свій статус і вплив на уряд.

Їх головні постулати зводились до констатації того, що фашистський режим пов’язаний з інтересами великих промисловців та земельної аристократії, які за демагогічною риторикою про демократію та свободу плекали свої соціальні інтереси і захищали їх від замаху лівих сил.

Поступово ускладнювалися погляди на фашизм (К.Казуччі, А.Дель Ноче Р. де Феліче). Учні Ноче Р. де Феліче (Е.Джентіле, А.Голіа, Р.Квартараро) досліджували різні його аспекти. Сам авторитетний вчений, під впливом новітніх досягнень в світовій історіографії удосконалив методологічні засади своєї творчості.

Зокрема, він вважав, що постать Муссоліні має ключове значення для з’ясування сутності фашизму. Про це свідчать його праці: “Муссоліні – революціонер” (1965); “Муссоліні – фашист” 3 томи, 1966-1968; Муссоліні – дуче, 2 томи, (1974-1981). Варто також зазначити, що і в наступні десятиліття інтерес до цієї проблематики з боку таких учених, як У.Еко, Д.Сарторе, Н.Транфалья не згасав, особливо у зв’язку з небезпекою повернення фашистської ідеології, яку підтримував С.Берлусконі. Як би підсумком тридцятирічного дослідження проблематики фашизму є праця Е.Джентіле “Фашизм: історія та інтерпретація” (2002).

Як зазначає Л.Зашкільняк, вплив марксистської методології відчутно позначився на творчості багатьох істориків, котрі не асоціювали себе з марксизмом. Особливо помітно це було у вивченні італійського фашизму у тому числі періоду Другої світової війни [2.86, 151]. Автор має рацію з огляду на те, що саме ця

проблематика та історіографія Руху Опору належали до актуальних проблем італійської національної історіографії.

Це засвідчують різні підходи італійських вчених. Одні з них – кроччанці вважали його боротьбою за ліберально-демократичні цінності й традиції; другі – радикальні історики – характеризували його як народний, що об'єднав нижчі та середні верстви населення (Г.Сальвеміні); треті – католицькі історики – акцентували увагу на моральних цілях Руху Опору, ролі церкви у мобілізації селянства (Д.Россіні). Популярною серед істориків була ідея “другого Рісоджименто”, яка у 1950-х рр. стає офіційною концепцією Руху Опору. Марксистські історики не бачили таких паралелей і боронили концепцію “національно-демократичної революції” (В.Батталья, П.Секкья, Ф.Фрассаті).

Отже мали місце певні розходження, що знайшли свій вияв у появі окремих публікацій протягом 1970-80-х рр. з різних питань історії Руху Опору.

Вчені також приступили до публікації документів партизанського руху й підготували двотомник “Культура політики і партій стосовно Конституції” (1979). Ідентифікувавши післявоєнний період поняттям “Реконструкція” (компроміс головних політичних сил) італійські науковці підготували трьохтомне видання під редакцією К.Валлаурі: “Реконструкція демократичних партій (1943-1948)”, (1977-1979).

Щодо католицької історіографії то її представники виявляли інтерес до поглядів Б.Кроче та досліджували історію церкви, релігійних організацій, взаємини церкви і держави (А.Емоло, Д'Антрев, Г.до Роза, П.Скополла).

Гостро відчуваючи новітні наукові віяння італійські історики (К.Гінзбург, Д.Леві, Б.Гренді) проголосили гасло “від вивчення державної політики і аналізу глобальних суспільних структур та процесів звернемося до малих життєвих світів”. І тим самим сформували напрям “Мікроісторії”. Учені приділили увагу дослідженню соціально-економічної проблематики, економічної та аграрної історій, історії цін тощо. Значну увагу італійські історики-марксистки присвятили періоду Рісоджименто (відродження у ХІХ ст. (А.Грамши, Ф.Перута, А. Гарроне, А.Сайтта Г де Феліче).

Їм протистояли ліберальні та консервативні дослідники критикуючи їх захоплення соціально-економічною проблематикою. Водночас своєрідно трактував соціальні питання Р.Ромео у праці “Рісорджименто і капіталізм,” (1959).

На думку українського ученого Л. Зашкільняка новітній італійській історіографії притаманна різноманітність у методологічних та інституційних підходах (мікроісторія, культурна антропологія, гендерні студії і локальна історія) та збереження традицій в історіописанні (політична, соціально-економічна історія, історія античності, історія релігії і церкви). Вони також інтенсивно приймають участь у роботі міжнародного співтовариства дослідників минулого [2.86, 162]. Як сучасний дослідник світової історіографії учений демонструє обізнаність з провідними тенденціями історіописання.

Для італійської історіографії гострою стоїть проблема оновлення проблематики досліджень й модернізації методологічного інструментарію історичної науки.

Історична наука Сполучених Штатів Америки

США вийшла з Другої світової війни зміцнивши свої економічні й політичні позиції та претендувала на роль світового лідера. Існування в СРСР та США ядерної зброї, ідеологічного протиборства впливали не лише на свідомість людей двох протилежних “капіталістичного” і “соціалістичного” таборів, але й на всі сфери суспільного життя, включаючи історичну науку. Це позначилося на закличках Г. Трумена до істориків Американської історичної асоціації сприяти боротьбі з комунізмом.

Як зазначає Л. Зашкільняк, оцінюючи стан історичної науки в США конфронтація періоду “холодної війни” сприяла посиленню консервативних тенденцій в американській суспільній свідомості, політизації історичної думки [2.86, 163]. Війна у В’єтнамі, активна зовнішня політика США, участь у численних конфліктах по світі похитнули внутрішню гармонію розвитку країни. До того ж післявоєнне покоління американців скептично поставилося до ідеологічного протиборства, виступило за мирне і відкрите змагання двох світових систем.

Наступні події, пов’язані з крахом комунізму і розпадом СРСР, кінцем “холодної війни” сприяли поширенню демократичних цінностей на країни колишнього комуністичного табору.

США та країни “великої сімки” виступили гарантом становлення демократії та світового порядку. Однак кінець 2014 р. – прочаток 2015 року привели в Україні до свромайдану, окупації Криму і частини Донеччини та Луганщини змінили відношення США до Російської Федерації та В.Путіна. США та більшість країн світу підтримали прагнення України увійти в Євросоюз та сприяють урегулювання міждержавних конфліктів у світі.

Американська держава оцінивши важливість соціально-гуманітарних знань вжила належних заходів для розширення підготовки професійних істориків. Перш за все вона надала можливості для фінансування історичних установ з різних джерел (урядове, приватне: Національний гуманітарний фонд, Фонд Форда, Фонди Меллонів, Гугунгайма, Денфорда, Джонсонів, Дюпонів, Рокфеллерів, Карнегі. Грошова допомога надавалася також університетам, архівам, бібліотекам, музеям, міжнародним освітнім програмам у тому числі Фулбрайта тощо). Все це значно прискорило історичні дослідження а операційною базою їх розвитку стали університетські центри.

Серед них майже трьохсот вузів де працюють понад шість тисяч професорів і викладачів історії. Передують Гарвардський, Колумбійський, Йельський, Прістонський, Чиказький, Вісконський, Мічиганський, Каліфорнійський де здебільше готують істориків за трьохступеневою схемою: бакалавр – магістр – доктор (філософії). Історичного спрямування осередки існують в Міністерстві оборони (центр воєнної історії, Інститут воєнної історії, історичні бюро тощо) й в усіх інших федеральних та державних структурах штатів, включаючи Державний департамент США, Національний архів, Бібліотеку Конгресу і муніципалітети [2.86, 172].

Завдяки цьому фінансуванню стала можливим публікація 50-томної історії американських штатів, 20-ти томної енциклопедії індіанців Америки, існування численних часописів, підготовка монографії, статей та ін. У США паралельно з державною фондовою підтримкою діють вузькоспеціалізовані громадські історичні товариства: Американська історична асоціація (AIA) (1884) з друкованим органом “Американський історичний огляд” (“American Historical Review”), яка об’єднує більш як 30 асоційованих товариств (Асоціація економічної історії, Товариства

аграрної історії, Товариства з вивчення історії негрів, Асоціація соціальної історії, Конференції з слов'янської, східноєвропейської історії та ін.) та Організація американських істориків (ОАІ), яка видає “Журнал американської історії” (“Journal of American History”). Діє також Американська асоціація слов'янських досліджень, яка має свій часопис “Слов'янський огляд” (“Slavic Review”).

Щодо подальшого розвитку історичної думки, то у перші післявоєнні десятиріччя в американській історіографії утвердився напрям, заснований на так званій “теорії консенсусу” (згоди). У поглядах істориків домінувала думка про винятковість “американського шляху” з його узгодженістю у розв'язанні головних проблем розвитку держави. Це, зокрема демонстрував збірник “Теорія та практика в історичному дослідженні” (1946)”, у якому американські вчені Ч. Бірд, Л. Генді та інші констатували зростання впливу суспільно-політичних доктрин на творчість істориків, що робить історичні знання “відносно об'єктивними”.

Одночасно з цим занепадає найвпливовіший у попередній період “прогресистський” напрям в історіографії США представлений тим же Ч. Бірдом, Л. Гекером (які пізніше залишили його) Л. Адамсом та ін. Вони перед тим як започаткувати новий напрям, про який йшлося вище, розглядали історію США у світовому, передусім європейському, контексті, звертаючи увагу на вивчення соціально-економічних та політичних процесів.

Паралельно в історіографії домінуючи позиції зайняла теорія “узгоджених інтересів”, як вияв теорії консенсусу. Історики виходячи з цього стверджували існування єдності поглядів в американському суспільстві щодо суспільно-політичного устрою та відсутність внутрішніх конфліктів.

Авторство цієї теорії належить, як зазначає Л. Зашкільняк, Річарду Хофстедере (1916-1970) і викладена у книзі: “Американська політична традиція і люди, які її створили” (1948) [2.88, 164]. У ній автор піддав критиці погляди попередніх дослідників за недооцінку “консенсусу”, головних політичних сил країни в питанні власності, економічного індивідуалізму і конкуренції й закликав істориків переглянути минуле США. Такий перегляд, на думку автора, має відбутися у напрямі вивчення ідей, політичних доктрин, психологічної мотивації й, особливо, стабільності суспільства.

Тепер увага науковців зосереджувалася на проблемах новітньої історії а також зростанні економічного потенціалу та політичному розвитку США у ХХ – на початку ХХІ ст. Попередня історія вже не приковувала уваги американських дослідників. “Конценсусні” аспекти досліджували соціологи Т. Парсон, Е. Шилс та Н. Смелсер, запропонувавши в 1950-х рр. моделі досягнення соціальної рівноваги.

Як зазначалося вище й тут також наголосимо, що у США з 1960-х рр. серед вчених поширюється ідея “онаучування історії”, і перш за все Д.К. Нормом й формується у середовищі науковців “нова історична наука”. А. Зашкільняк наголошує, що це відбулося не без впливу поглядів школи “Анналів” і британської “нової історії”. З цього часу особливий наголос робився на кліометриці та психоісторії. Маючи прихильників цей напрям поділявся на численні тематичні течії. Увага учених приділялася дослідженню соціальних структур в їх часовій й просторовій динаміці: політичних угруповань, економічних процесів, соціальних груп, культурних явищ соціальної поведінки, психології лідерів та ін. [288, 167].

Перебуваючи під впливом нових віянь щодо осягнення соціальних дій, В. Ростоу як соціолог і історик відгукувся змістовною працею “Стадії економічного росту. Некомуністичний маніфест” (1960)”.

У ній учений поділив історію людства на п’ять стадій: “традиційне суспільства” (низький рівень продуктивності праці та економіка на базі сільського господарства), “перехідне суспільство” (початок формування капіталістичних відносин), “період зсуву” (початок індустріалізації), “період зрілості” (завершення індустріалізації) та “ера масового споживання” (індустріальне суспільство задовольняє всі основні потреби його членів). А.Белл, З.Бжезінський, Д.Гелбрайт розвинули та модернізували теорію В. Ростоу сформулювавши “теорію модернізації”.

Утім в ній окремі вчені і, зокрема, Імануель Валлерстайн у ґрунтовній праці “Модерна світова система”. (3 томи, 1971-1989) вбачав певну методологічну слабкість, пов’язану з розглядом лише історичного процесу західної моделі розвитку. Він поділив світ на три частини (“світоєкономіки”) – центр, напівпериферію і периферію як відображення різних взаємозалежних способів

виробництва. У цьому поділі Європі відводилася роль найдинамічнішого “центра”, яка не могла розвиватися без двох інших частин. Поступово, із зростанням в європейській і американській історіографіях критики щодо звільнення історії від різних соціологічних та історіософських теоретичних конструкцій, її тинь не оминула й апологетичну та некритичну історіографію консенсусу.

В 1960-х рр. виникає течія “нові ліві історики”, яку склала студентська молодь. Вона захоплювалася різноманітними ідеями, включаючи марксизм, радикальний лібералізм, виступала проти усталених поглядів на важливі події історії США. Вже пізніше представники цієї молоді посіли професорські посади в частині американських університетів. Серед них: Б.Бернштайн у Стенфорді, Г. Колко – Пенсильванії, Д. Леміш – у Чикаго, С. Лінд – у Йелі тощо [2.88, 169]. Стали з’являтися праці Юджина Дженовезе “Політична економія рабства. Дослідження економіки і суспільства рабовласницького Півдня” (1959), Вільяма А. Васька “Трагедія американської дипломатії” (1959), Е. Фонера про наслідки Громадянської війни “Реконструкція. Американська незавершена революція 1863-1977” (1988) та книги присвячені проблемам історії США. У 1970-1980-х рр. більшість нових лівих істориків перейшла на позиції “нової соціальної історії”.

Як зазначає Л. Зашкільняк, з середини 1970-х рр. у розвитку американської історіографії з’явилися нові риси і поступово окреслився зворот у бік “нової культурної історії”, або культурно-антропологічної історіографії. Цей напрям так само швидко розгалузився на “нову культурну історію”, гендерну історію, постколоніальні студії, усну історію тощо [2.88, 169].

До виникнення цього напрямку причетні своїми дослідженнями Кліфорд Гіртц, Пітер Новік (“Ця благородна мрія: “питання об’єктивності” і професія історика в Америці” (1988). Три історики – А.Ашплі, А.Гант і М.Джейкоб підготували працю: “Говорячи правду про історію” (1994). У ній вони констатували, що постмодернізм відродив релятивізм історичного знання і призвів до краху всіх політичних та інтелектуальних інститутів. Його наслідком стала криза історичної науки в США [2.86, 170]

Водночас набула поширення теорія “практичного, або внутрішнього реалізму” (Гіллір Патнем). Сутність її полягала у

тому, що дослідник завжди “відчуває, що саме у пропонованому тексті є істинним, а що – брехливим”. Ричард Ротрі, як прихильник деконструктивізму закликав вивчати історію в лінгвістичному контексті”. Результатом таких підходів стала значна диференціація і досить вузька спеціалізація американських істориків за численними напрямками і школами [2.88, 170].

Важливо наголосити, що на початку ХХІ ст. американська історіографія демонструє широкий спектр когнітивних уподобань, теоретичних, тематичних і методологічних напрямів та шкіл: від вивчення історії країн та народів світу до окремих періодів та подій. До того ж глобалізація і “публічна історія” сприяє пошуку форм та популяризації історичних знань.

Зусилля сучасних американських учених спрямовуються на нове осмислення витоків та підвалин національної єдності і ідентичності, багатоаспектність засобів опису минулого в межах поєднання соціальної структури і діяльності зі свідомістю та культурою. У підсумку синтезу національної історії залишається плуралістичним та національним.

Важливо зауважити, що американські історики доклали чимало зусиль для виходу багатотомних видань з історії США: “Економічної історії” (10 тт., 1945-1951), “Історія Півдня США”(10 тт., 1948-1967), “Чиказька історія американської цивілізації”(10 томів, 1945-1954) та ін. Серед своїх творчих здобутків вони мають 50-томне видання матеріалів Т.Джефферсона, 62-томне – Б.Франкліна, 130-томне – родини Адемсів, 70-томне – Д.Вашингтона та багато ін. [2.88, 174].

Окремо, як один з головних напрямків, досліджувалася історія американських революцій такими вченими, як Луїс Гарц “Ліберальна традиція в Америці” (1955), Даніель Бурстін “Дух американської політики”, (1952), Роберт Е. Брану “Демократія середнього класу і революція в Массачусеті” (1955) та ін.

Названі автори переважно в традиції консенсусного розвитку висвітлювали такі аспекти, як спадкоємність суспільно-політичних систем європейських держав ХVІІ-ХVІІІ ст. з устроєм у їхніх колоніях Америки, Африка та Австралії, вироблення оригінального американського способу життя і інституцій, становлення економічної та політичної демократії, як наріжного каменю устрою США та ін.

Історики 1960-90-х рр., як носії ідей “нової історичної науки” стверджували революційний характер боротьби за незалежність США. Серед них Полін Майер у книзі “Декларація незалежності” (1998) стверджувала революційне значення документів вироблених під час війни, а Вільям Фрілінг в праці “Реінтеграція американської історії: рабство і Громадянська війна” (1994) вказав на слабкі місце американської революції пов’язані з небажанним ліквідації рабства, надання прав неграм, індіанцям, жінкам та вузьким баченням майбутнього США як республіки “білих мешканців” [2.89, 176].

У полі зору американських вчених знаходилися ранній період історії США, період Реконструкції (1865-1977), історія зовнішньої політики. Останню вивчали представники школи “політичного ідеалізму” та реальної політики.

Вивченням історії “холодною війни” займалися В.А.Ленгер і С.Е. Глісон. Вони підготували двотомник “Виклик ізоляціонізму (1952) і “Неоголошена війна” (1953). З цією проблематикою пов’язувалося дослідження теми участі США у Другій світовій війні (Гадді Сміт “Американська дипломатія під час Другої світової війни 1941-1945” (1985), В.Вільям Е. Вільямс “Трагедія американської дипломатії” (1959)). Методологічно ці та інші автори були марксистського спрямування.

Зокрема Габрієла Колко підготувала дослідження “Політика війни: світ і зовнішня політика Сполучених Штатів 1943-1945 (1958) та “Століття війни: політика, конфлікти і суспільство після 1914 р.” (1994). Вона стверджувала, що правлячі кола країни під час і після світового конфлікту підтримували “сили світового порядку” і поборювали “сили руху та змін”. Дослідниця констатувала вплив війни на соціальні трансформації у світі а саму війну вважала продуктом націоналістичної за змістом ідеології правлячих і мілітаристських кіл держав, які ставлять національні інтереси вище від загальнолюдських [2.88, 180].

Як зазначалося вище в лоні “нової історичної науки” у США існують впливові напрями “нова економічна історія” фрагментована “новою аграрною історією”, “новою міською історією”.

Такий напрям, як “нова соціальна історія” має й різновид: “нова міська історія”. У межах соціальної історії вченими також досліджується історія робітничої маси. Переважно радикальні

історики створили напрямок “нова робітнича історія”. Щодо негритянської історіографії то вона від свого становлення в першій половині ХХ ст., зростання – у другій і вже у наш час, перетворилася у напрям “нова негритянська історія”.

Структурно-аналітичні підходи американських істориків стимулювали виникнення “нової політичної історії” та появу течії “психоісторії”. Нові зміни в історіописанні пов’язані із впливом постмодернізму в США та європейських країнах у середині 1980-х років зумовили культурний поворот в історіографії. Зазначене сприяло появі течії “нової культурної історії”. “Культурний поворот” вплинув і на напрям “локальної історії”.

Щодо дидактичного виміру, то примітною рисою американської історіографії є традиційна суперечність між пізнавальною та виховною функціями історичних знань. Так вважає Л. Запкільняк, зазначаючи, що американські школярі і студенти неприхильно ставляться до предмета історії, оскільки вона несе лише позитивну і оптимістичну візію американського минулого, що більше затуманює розуміння складних та конфліктних суспільних ситуацій, які виникали, або виникають [2.88, 171].

Спроби змінити ситуацію спрямовані на реформування історичної освіти в цілому наптовхуються на спротив політичних кіл США.

Утім у сучасній американській історичній науці панує справжній плюралізм поглядів, підходів та думок характерний для світової історіографії. Як зазначає Л. Запкільняк, поряд з політично заангажованими апологетичними візіями минулого в США активно розвиваються дослідження історії та культури інших держав і народів. Виходять праці з політичної історії, публікуються одночасно з соціальними студіями, політичні біографії – з психоісторичними, студії про глобальні процеси – з мікроісторичними. Проте загальною тенденцією розвитку сучасної американської історіографії є її поворот в бік трактування минулого як невіддільного процесу культурної взаємодії окремих людей, колективів і спільнот [2.88, 198].

Отже, застосовуючи сучасні методологічні підходи, американська історіографія вже на більш фаховому рівні демонструє власні досить потужні можливості історіописання.

Нові тенденції розвитку історичної науки в країнах Центральної та Східної Європи.

Від ідеологічного монізму до свободи наукової діяльності. Російська історіографія, Історична наука в Польщі. Історичні дослідження в Чехії.

Від ідеологічного монізму до свободи наукової творчості.

Командно-адміністративні методи управління, їх негативний вплив на політичну систему і економіку СРСР та дублях в європейських країнах колишнього так званого “соціалістичного табору” після Другої світової війни створювали для розвитку історичної науки у цих країнах зовсім відмінні умови ніж у західних країнах. Повне панування КПРС, марксистсько-ленінського вчення, тотальний контроль над державою, її органами, науковими, освітянськими й громадськими організаціями, тотальна патризація історичної науки неминуче вели до обмежень свободи наукової творчості.

Фізична смерть Й. Сталіна, хрущовська відлига, посилення авторитаризму за часів брежневщини, загострення ідеологічної боротьби на світовій арені, у тому числі, в сфері історичної науки та інші фактори хибно впливали на стан науки в СРСР та країнах “соціалістичного табору”. Звертаємо увагу на той факт, що сучасні історики детально аналізують стан історичної науки “радянського зразка”, який майже копіювався в країнах соціалізму. Окрім того наголошується на функціонуванні цілого репресивного механізму, результатом діяльності якого стало можливим існування жорстоких репресій, заборон, цензури, використання всеохоплюючих важелів державної політики – освіти, науки, культури та засобів масової інформації.

Має рацію Л. Запкільняк, коли аналізує й визначає основні риси в розвитку історичної науки у 1950-1960-х рр. і наступних десятиліттях. Учений при цьому зазначає, що незважаючи на певні відмінності у реалізації програмних цілей правлячими комуністичними партіями СРСР і країн Центрально-Східної Європи (Польща, Чехословаччини, Угорщина, НДР, Румунія, Болгарія, Югославія, Албанія) й окремі періоди лібералізації тоталітарних режимів, розвиток історичної науки в них мав багато *спільних рис* :

– повний контроль компартії за функціонуванням історичних інституцій в системі освіти й науки у поєднанні з майже суцільним витісненням з обігу неофіційної історіографії за допомогою державного замовлення, добору кадрів, діяльності цензури, різноманітних заборон (зокрема у доступі до архівних матеріалів);

– примусове запровадження і поширення ортодоксальної марксистської методологічної доктрини в історичні студії, остаточне трактування якої залишалося за ідеологічними інституціями компартії;

– розбудова і державна підтримка освітніх, наукових структур, покликаних “переписати” історію у “марксистському” дусі, використання отриманого історіографічного продукту знань в ідеологічній обробці населення засобами освіти і пропаганди;

– застосування фальсифікацій або замовчувань тих подій та явищ минулого, котрі не вписувалися у створення схеми закономірного поступу до комунізму;

– створення “залізної завіси” для обмеження контактів із взаємодії істориків з колегами з несоціалістичних країн (а часом і між соціалістичними країнами), а також ознайомлення зі світовою історичною літературою; на міжнародну арену допускалися лише окремі, наділені довірою влади представники фаху, здебільшого з метою збору матеріалів для критики всієї “буржуазної” історіографії;

– історична наука та її офіційні представники виступали особливим інструментом формування суспільної свідомості і виховання мас у дусі комуністичної ідеології та непримиренного поборювання всіх ідейних опонентів; тут комуністична ідеологія і пропаганда залишались наскрізь “історичними”, спираючись на препаровані схеми історії [2.88, 200].

Загалом, після Другої світової війни радянська система організації науки з певними особливостями була привнесена й насаджена в країнах Центрально-Східної Європи. Як добрий знавець стану історичної науки в Польщі у цей період (підготовлена й захищена докторська дисертація – В.Г.) Л. Запкільняк також обізнаний з її особливостями у вищезазначених країнах. Учений до них відносить насамперед необхідність досягнення певних суспільно-політичних компромісів, пов'язаних зі специфікою національних умов: збереженням окремих некомуністичних

структур, зокрема церковно-релігійних і громадських, котрі не піддавалися суцільному контролю партійної номенклатури.

Такими особливостями також були: наявність потужної еміграції та її контакти із одноплемінниками в країні; традиційні контакти істориків із зарубіжними науковими осередками й більшим доступом до іноземної літератури; значне укорінення в історичній свідомості мас національних картин минулого, сформованих у попередні часи, насамперед у період національних рухів ХІХ ст. і боротьби за незалежну державність. Це, на переконання А.Запшкільняка, створювало підстави для постійної конфронтації офіційної історіографії та масової історичної свідомості, як наслідок, меншого у порівнянні з СРСР поширення відверто препарованих історичних схем, а також співіснування марксистської методології з немарксистськими підходами [2.88, 201].

Утім А.Запшкільняк не перекреслює наукового доробку дослідників минулого в СРСР і цих країнах. Він вказує на певні напрацювання учених. Вони пов'язані із висвітленням окремих сторінок минулого. Серед них – дослідження соціально-економічної проблематики, суспільних змін, та політичних криз 1950-1970-х рр. в країнах Центрально-Східної Європи (НДР 1953, Угорщина, 1956, Польща 1956, 1968, 1970, 1980, Чехословаччина 1968, Югославія 1972).

Останні, на думку вченого, похитнули ідеологічні настанови, засвідчивши незгоду більшої частини громадян з тоталітарною дійсністю [2.88, 201-202]. До представників історичного цеху, котрі відстоювали право на свободу творчості власті застосовували репресії, частина з них емігрувала на Захід.

Фінал всім відомий: демократичні революції 1989-1991 рр. в країнах Центральної та Східної Європи зруйнували партійно-партократичну комуністичну монополію. Гуманитарії й перш за все вчені-історики стали перед проблемою зміни методологічних орієнтирів. Вони спочатку були не готові до рівноправного діалогу й працювати в плюралістичному інтелектуальному середовищі. На порядок денний стали питання володіння мовами, освоєння надбань західної історіографії, оволодіння новими підходами.

Наукову вартість також мають роздуми А. Запшкільняка щодо розвитку історичної науки посткомуністичних країн наприкінці ХХ і початку ХХІ ст. та окреслення певних спільних ознак і рис.

Такими, на думку вченого є наступні:

– на хвилі демократизації суспільних відносин і ліквідації монопольного становища комуністичної ідеології з'явилися радикальні тенденції розриву спадкоємності у розвитку науки, необгрунтованого заперечення всього доробку попередньої “тоталітарної” історіографії, спроб цькування “офіційних” істориків; водночас, замість засвоєння здобутків провідних світових історичних напрямів, виникли спроби реанімувати старі національні схеми ХІХ – початку ХХ ст., видаючи їх за останнє слово науки;

– перебудова структур історичної науки і освіти проводилася еволюційним шляхом, не заторкуючи її системних елементів, за винятком найбільш одіозних партійних інституцій (партійних шкіл, інститутів, кафедр суспільних наук тощо); це дало змогу зберегти основні кадри фахівців, роблячи ставку на їх методологічну переорієнтацію;

– скасування партійного контролю і визначеного спрямування історичних студій поставило багатьох істориків у складне становище, змушуючи шукати нові світоглядні орієнтири; серед останніх часто з'являлися старі схеми бачення минулого, засновані на етнічних, державницьких чи провіденціанальних ідеях; такі схеми часом відображали настрої і уявлення певних суспільних груп, зацікавлених у соціальному реванші;

– частина істориків, котрі раніше перебували в опозиції до комуністичної влади і мали тісні контакти із західними науковими центрами, одержали серйозні переваги в реалізації новаторських дослідницьких проєктів, фінансованих як державною, так і різноманітними міжнародними науковими фондами;

– значні можливості для здобуття і поповнення наукових знань отримало молоде покоління істориків, перед яким відчинялися двері провідних західних університетів і наукових центрів, що надавали різноманітні стипендії і гранти для навчання та наукової роботи; впродовж порівняно незначного часу чимало талановитої молоді з посткомуністичних країн пройшли навчання і стажування у відомих західних освітніх та наукових центрах, опанували нові теорії і методи історичних досліджень;

– першою реакцією національних історіографій на здобуту свободу творчості стало заповнення “білих плям” і лакун, пов'я-

заних з підготовки історичних знань попередньою офіційною історичною наукою; великі зусилля істориків були спрямовані на пошук і публікацію документів, які кидали світло на спотворені або замовчувані події історичного минулого, переважно новітнього часу; заборгованість істориків перед громадськістю щодо документального висвітлення недавніх і більш віддалених у часі явищ минулого донині залишається не погашеною;

– з певним запізненням історичні середовища цих країн звернули увагу на потребу методологічного оновлення дослідницького інструментарію науки; увага до методологічних проблем історії постала у зв'язку з появою і поширенням праць, які проводили ідеї єдино правильної “історичної правди”, пропонуючи етнополітичні або паранаукові моделі історичного процесу;

– практично у всіх посткомуністичних країнах історики заговорили про “кризу історіографії”, зниження престижу історичних знань; почалося обговорення шляхів виходу з кризи, визначення ролі історичних знань у демократичному суспільстві, стосунків між історіографією, владою і суспільством;

– розпочався процес інтеграції істориків колишніх країн комуністичного табору до світового історичного співтовариства, їхня участь в інтернаціональних дослідницьких проектах.

Нами така версія ідентифікації спільних ознак та рис розвитку історичних знань на межі ХХ-ХХІ ст., одностайно сприймається, хоча можна було б додати ще деякі з них. З чим також погоджується Л. Запкільняк, коли зазначає що спільні риси розвитку історичної науки в країнах Центральної і Східної Європи після комунізму можуть бути розширені, але вони не вичерпають багатоманітності їх проявів у кожній з цих країн. Доцільно розглянути їх хоча б на прикладі кількох держав [2.88, 204]. Зрозумілим є те, що в майбутньому в Україні з'являться нові змістовні підручники та посібники з новітньої та сучасної історіографії, але знаменним є те, що саме Л. Запкільняк один з перших, хто досить вдало зробив таку спробу й знайшов своїх послідовників.

Російська історіографія

Крах СРСР як тоталітарної держави із пануючою ідеологією в основі якої покладено збанкрутілий банк квазі псевдо марксо-

ленінських ідей був неминучим. Це було сумішшю, як зазначив А.М. Сахаров [Сахаров А. О новых подходах к истории России // Вопросы истории. Москва, 2002. – № 8. – С. 3-4] імперських традицій, самодержавної амбіційності, революційного месіанства, утопічних общинних ілюзій, вбогої гордості невігласних політиків і мас. Зазначене неминуче призвело до розпаду СРСР. Утворилася Російська федерація – держава з багатонаціональним характером і міцними традиціями пов'язаних з історичним минулим Російської імперії, як “цивілізаційного центру” на Сході Європи і Півночі Азії.

За висловлюванням Л. Запкільняка, який характеризує спадщину історичної науки цієї країни, розвинена і традиційно сповнена великодержавних ідей російська історична думка, підкріплена гегемонією в Радянському Союзі і комуністичному таборі, виявилася не готовою для такого розвитку подій, що усунув країну зі звичних позицій світового лідера, принаймні в ідеологічному плані, підірвав ілюзію щодо “жертвності” росіян у ставленні до інших неросійських народів. Історики, як більшість російського суспільства, не бажали миритися з новим станом справ, який вимагав глибокого переосмислення, зміни орієнтирів [2.88, 202].

Переосмислювати було що, адже концептуальні засади формування історичних знань закладено в радянську науку протягом 1920-х рр. і імплантувалися до кінця 1980-х рр. Увесь цей час зберігалися принципові марксистсько-ленінські підходи. Утім санкціонована горбачовська свобода, вистраджений антисталінізм, й антикомунізм вважався реваншем і нібито досягненням демократично налаштованих істориків. Все ж вихід з кризи полягав не у створенні ще однієї монопольної концепції історії, а у засвоєнні визнаних у світі методологій історичного пізнання.

Методологічні пошуки, перегляд теоретичних засад історичної науки супроводжувався широким доступом до архівних джерел та їх публікації. Для культивування нових методологічних практик у середині 1990-х рр. в Інституті російської історії РАН було створено Центр “Історична наука Росії”, Центр теоретичних проблем історичної науки при історичному факультеті Московського університету. Теоретико-методологічні студії здійснювалися в Російському державному гуманітарному універ-

ситеті, Інституті всесвітньої історії РАН, Казанському та Томському університетах. Були підготовлені монографії, видавався збірник “Теоретичні проблеми історичних досліджень (вип. 1-3-до 2003 р.)”, опублікована ціла низка наукових видань з методологічних проблем автори яких висловлювали нерідко протилежні погляди на історичне пізнання [2.88, 207].

У полі зору російських істориків знаходилися питання пов’язані перш за все з узагальненням й поясненням історичного минулого країни, пошуком парадигми історичного процесу.

Результатом стала поява трьох підходів: формаційного, цивілізаційного, модернізаційного та постмодерністського, які кореспондувалися з постструктурними уявленнями про історичні процеси.

Утім такі історики, як Ю.І. Семенов, М.І. Смоленський стверджують пізнавальні можливості марксистсько-формаційної моделі історичних досліджень й не відкидають запозичення елементів теорій з різних сучасних моделей, зокрема цивілізаційну, модерністську та школи “Анналів”.

У такому руслі, зокрема працював І.Д. Ковальченко (помер в 1995 р.) (Див. І.Д. Ковальченко, Л.В. Мілов “Великоросійський орач і особливості російського історичного процесу” (1998). В рамках дослідження цивілізаційних процесів підготовлена три томна праця А.С. Ахієзера “Росія. Критика історичного досвіду (1997)” та Л.І. Семеннікової “Росія в світовому співтоваристві цивілізацій” (2003). Як вказує Л.Зашкільник, при всій багатоманітності трактувань категорії “російська цивілізація”, що поширені в сучасній історіографії, її можна звести до двох основних позицій: у першому випадку образ Росії протиставляється ідеалу цивілізації, а її історичний шлях позбавляється цивілізаційної цілісності і перетворюється та “субцивілізацію”, “конгломерат цивілізації”, “розколоте суспільство”; у другому випадку, ідеям цивілізаційної нерозвиненості і “міжцивілізаційності” Росії протистоїть концепція, в рамках якої вона розглядається як “локальна цивілізація” [2.86, 209].

У цьому контексті варто зазначити, що публікації вищезазначених авторів не знайшли підтримки ні у російських вчених, ні у громадськості. Прихильність відається моделі особливої російської цивілізації, яка складається з старих ідей слов’янофільства та

свразійства. Остання була розвинена Л.Гумелевим, як творцем теорії пасіонарності і у публікаціях його прихильників у журналі “Євразія”. До речі ці євразійські ідеї імпонують більшості членам Державної думи, ну й зрозуміло Президентам Росії.

Як певні напрацювання в річищі другого цивілізаційного підходу варто розцінювати вихід двотомника “Історія Росії” (2003), монографії А.М. Сахарова “Росія. Народ. Правителі. Цивілізація” (2004) та інших узагальнюючих праць. В них присутнє намагання ввести “російську цивілізацію” у світовий контекст з позиції старої концепції соціально-культурної єдності східно-слов’янських народів, та цивілізаційної винятковості російського минулого, що дало світу оригінальний взірєць культурного і політичного розвитку.

Перегляд методологічних засад історичного пізнання виявився й у становленні модернізаційного напрямку, зокрема, розробки моделі “імперської модернізації” (В.Г. Хорос), специфіки російської модернізації” (В.А. Красільщиков), оптимістичного взірця цієї цивілізації (Б.М. Миронов), консервативної модернізації радянського зразка (А.Г.Вишневський).

Підсумовуючи розгляд напрацювань учених з цього питання Л.Зашкільняк констатує, що в кінці ХХ і на початку ХХІ ст. у російській історіографії сформувалися дві провідні концепції цивілізаційного розвитку і модернізації: одна з них – “європейська”, що вбачала утвердження в Росії європейських цінностей та інститутів, друга – “дуалістична”, згідно з якою європейський досвід механічно переносився в Росію і переплітався тут з особливими традиціями устрою і культури, визначаючи у підсумку “особливий шлях” розвитку [2.88, 215].

Більшого поширення набула друга концепція, про що свідчать колективні праці 2004-2005 рр. – “Простір влади від Володимира Святого до Володимира Путіна” та “Простір пам’яті велика перемога і влада”. Л.Зашкільняк, також зумів помітити ще й такий вияв російської дійсності, як прагнення російського керівництва повернутися до “керованої історії”, покликаної обслуговувати біжучі та далекосяжні політичні інтереси російських еліт.

Вказані тенденції учений прослідковує у колективній праці 25-ти найвідоміших російських учених соціально-гумнітарного

профілю під загальною редакцією академіка М.П. Шмельова – “Росія між Заходом і Сходом: мости в майбутнє” (2003) [2.88, 215].

Як зазначалося ще у “Передмові” до цього видання перегляд російськими істориками більшості підходів та оцінок минулого відбувається переважно в поєднанні з прагненням зберегти єдність і континуїтет історичного процесу (Київська, Русь, “возз’єднання народів”). Існують розбіжності в оцінках подій ХХ ст., революції 1917 р., історії періоду СРСР. Разом з тим російські вчені підготували масив документальних видань.

Серед них є значним явищем вихід документальних публікацій: 10-томної серії в рамках проекту “Влада і суспільство в Росії” “Цілком таємно”. “Лубянка – Сталіну про становище в країні” (1922-1934), перші томи (2000-2003 рр.), документів 1920-1930-х рр. з історії селянства “Голос народу. Листи і відгуки рядових радянських громадян про події 1918-1932 рр., (1998); “Суспільство і влада”, (1999); “Радянське село очима ВНК-ОГПУ 1918-1939”. Документи і матеріали, 2 томи, (1998-2000) та ін.

У пострадянському російському науковому просторі відбувся сплеск інтересу до радянського періоду історії ХХ ст. і, зокрема Другої світової війни, власних еліт і номенклатури та багато інших.

Лише з проблематики правлячої еліти й номенклатури вже на початок 2001 р. було опубліковано понад 30 монографії, де стверджувалася оновлена концепція історії партійно-державної номенклатури. У ній зазначалося, що корпоративна управлінська верства є елементом політичної надбудови, ознаками якої в радянському суспільстві було формальне відмежування керівного складу від народу, монополізація ним права заміщати керівні посади й виступати головним реалізатором політичного курсу на практиці.

Найбільш цікавими, на думку Л. Запкільняка, є дослідження російською історіографією нових напрямів історіописання у відповідних наукових структурах. Вони на початку ХХІ ст., як інноваційні центри зосередилися в Московському державному університеті імені М.В. Ломоносова, Російському державному гуманітарному університеті у Москві, Інституті всесвітньої історії РАН, Санкт-Петербурзькому Європейському університеті,

Томському, Казанському, Ставропольському, Новосибірському університетах та інших науково-освітніх осередках.

Історичні пошуки М.А. Барга, А.Я. Гуревича, М.Я. Гертера та інших вчених стимулювали появу такого напрямку історичної науки Росії як історична антропологія. Значну вартість складають напрацювання А.Я. Гуревича (1924-2006). Серед них монографії: “Категорії середньовічної культури” (1972); “Проблеми середньовічної народної культури” (1981); “Середньовічний світ: культура мовчазної більшості (1990)”.

З початку 1990-х рр. в Росії також сформувалися авторитетні осередки антропологічної історії в Російському державного гуманітарному університеті, Інституті всесвітньої історії РАН та інших закладах. Зокрема, в Інституті всесвітньої історії створені і функціонують десятки центрів і серед них: Центр культурної та історичної антропології, Центр історії приватного життя і повсякденності, Центр інтелектуальної історії тощо.

Російські вчені продуктивно, шляхом дискусій, опрацьовують проблеми *історії ментальностей* (П.В. Лукін “Народне уявлення про державну владу в Росії”, 2000; О.С. Поршнева “Ментальність і соціальна поведінка робітників, селян і солдат Росії в період Першої світової війни”, 2000; Б.І. Колонітський “Символи влади і боротьба за владу: До вивчення політичної культури Російської революції 1917 р.”, 2001) та ін. В російському науковому середовищі активно розвиваються *мікроісторичні студії* в рамках семінару з історії приватного життя, заснованого у 1994 році в Інституті всесвітньої історії Ю.Л. Безсмертним.

Цей учений в 1997 р. започаткував видання альманахів “Казус: Індивідуальне та унікальне в історії”. Світ побачили колективні праці: “Людина в колі сім’ї. Нариси з історії приватного життя в Європі і деяких країнах Азії до початку нового часу” (2000), монографії Є.Є. Ляміної і Н.В. Самовер “Бідний Жозеф: Життя і смерть Йосифа Віельгорського. Досвід біографії людини 1830-х років., С.В. Журавьової, “Маленькі люди” і “Велика історія: іноземці московського Електрозаводу в радянському суспільстві 1920-1930-х років” (2000) та інші.

Надзвичайною популярністю серед істориків Росії користується *історія повсякденного життя*. Цей інтерес підживлюють пере-

кладні зарубіжні видання та праці російських дослідників, які відповідають потребам громадськості, тривалий час відстороненої від деідеологізованого інтелектуального продукту (вислів Л. Запкільняка). Така література не вибаглива. Про це свідчать її назви: “Повсякденне життя російського гусара під час царювання Александра I” (А.І. Бегенов, 2000), “Повсякденне життя російського середньовічного монастиря” (О.В. Романенко, 2002).

Утім мають місце більш змістовні й поглибленні дослідження. Зокрема такою є праця Н.Б. Лейбіна “Повсякденне життя радянського міста: Норми і аномалії 1920-1930-і роки”, (1999), “Обиватель і реформи. Картини повсякденного життя городян в роки непу і хрущовського десятиріччя” (співавтор О.М. Чистіков, 2003).

Цінним внеском у розвиток історичних студій є звернення сучасних російських істориків до розробки *гендерної історії*. Такими є дослідження Н.Л. Пушкарьової “Жінки Росії і Європи на порозі Нового часу” (1996), “Приватне життя російської жінки: наречена, дружина, коханка (X – початок XX ст.” (1997), колективна робота за її редакцією “А се гріхи злі, смертні (Любов, еротика і сексуальна етика в до індустріальній Росії X – перша половина XIX ст.)”. Жіноча історія активно досліджується в Інституті всесвітньої історії РАН, де опубліковано під керівництвом Л.П. Рєпіної хрестоматію текстів “Жінки і чоловіки в історії. Нова картина європейського минулого” (2002) і виходить альманах “Адам і Єва”. Подібний гендерний центр створений в Рязанському університеті.

Здобувають заслужене визнання дослідження з такого нового напрямку в російській історіографії як *інтелектуальна історія*. Саме Л.П. Рєпіна в 1998 р. стала ініціатором створення Центру інтелектуальної історії в Інституті всесвітньої історії РАН і промотором видання з 1999 року “Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории”. Предметом широкого підходу стало вивчення минулого, як постійного процесу культурної ідентифікації людей певної історичної епохи. У полі зору російським вчених потрапили процеси формування й трансформації історичної пам’яті, як складника суспільної свідомості та самоідентифікації людей в Європі в період Середньовіччя і ранній

Новий час (“Образи минулого і колективна ідентичність в Європі до початку Нового часу” (2003)).

Представники російської історичної науки не оминають своєю увагою і проблеми *локальної історії*, що є виявом культурно-антропологічних впливів й певною заміною старого краєзнавства. Передусє у цьому створений в 2002 році на базі Ставропольського державного університету за участю вчених Російського державного гуманітарного університету і Російського державного аграрного університету Науково-освітній центр “нова локальна історія” (керівник С.І. Маловічко). Російські вчені ідентифікують локальну історію як історію регіону, “місця”, але передусім, як “мікросуспільство”. Вони розпочали реалізацію наукового проекту “Північно-кавказьке місто в епоху модернізації” і видають збірник “Нова локальна історія” та альманах “Захід–Росія–Кавказ”.

Як зазначає Л. Зашкільняк, учасники Центру (Т.О. Булигіна, Т.Є. Покотилова, М.Ф. Румянцева, А.Б. Каменський та інші) спрямовують зусилля на пропаганду й поширення новітніх зарубіжних методик історичного дослідження у вивченні минулого багатокультурних регіонів в середовищі істориків російської провінції. Серед важливих складників регіоналістики виокремлюють порівняльне джерелознавство, інтелектуальну історію, історію повсякденності, міську й сільську історії, нову біографістику тощо. Нові підходи, на думку учасників, повинні забезпечити новий погляд на минуле конкретного регіону й надати поштовх його культурному збагаченню [2.88, 224].

Показовою щодо активізації досліджень присвячених імперській історії та націоналізму в пострадянському просторі є видання з 2000 р. незалежного інтернаціонального альманаху “Ab Imperio”. Головна мета – вивчення історії Росії–СРСР. Альманах видається в Казані, але його редагують п’ять незалежних редакторів. До редакційної ради входять відомі вчені з Росії, США, Великої Британії, Чехії, Австрії, Японії та ін. Головна мета альманаху – донеси до читача найновіші здобутки у вивченні Росії у порівняльній ретроспективі з іншими країнами й народами світу [2.86, 225].

Відзначимо також значну увагу російських істориків до мовно-літературних та герменевтичних аспектів історичного пізнання, яка розвинулася ще з 1960-х років, коли виникла, завдяки

зусиллям Ю.М. Лотмана (1922-1993) московсько-тартуська семиотична школа. Учений є автором концепції тексту. Його ідеї, а саме надання іншого значення запозичуваним знакам і символам (Росія впродовж своєї історії буда орієнтована на запозичення чужої культури (візантійської, потім західноєвропейської) розвинув Б.А. Успенський в монографії “Цар і патріарх. Харизма влади в Росії (візантійська модель та її російське переосмислення” (1998).

Інший російській учений – А.А. Юрганов, поєднавши семиотику і герменевтику, розкрив прихований зміст мови і символів середньовічних текстів. Свою концепцію він втілює в монографії: “Категорії російської середньовічної культури” (1998). Таку ж методику використав й І.М. Данилевський у виданій того ж року монографії: “Давня Русь очима сучасників і нащадків” (XI-XII ст.).

Узагальноючий висновок з огляду напрацювань сучасної російської історичної науки зводиться до того, що доробок вчених цієї країни є досить складним й строкатим. А. Запкільняк пояснює це тим, що частина дослідників залишається під впливом давніх традицій марксистсько-позитивістського плану; інші вчені намагаються знайти нову/стару ідею, яка б змогла стати “охоронною парасолькою” для пояснення “особливого” історичного минулого Росії, що має всі підстави для оптимістичного погляду в майбутнє; третя група істориків веде пошук нових тем і методології історичного пізнання, звертаючись до зразків світової історичної думки [2.88, 226].

“На розвитку російського історіописання, – продовжує учений, – позначаються суперечливі тенденції: з одного боку, суспільне очікування вимагають від істориків створення інтегральної картини минулого Росії, яка спроможна легітимізувати її сучасне становище і перспективи на майбутнє, а з другого – проявляються прагнення інтелектуального середовища поглибити фаховий рівень знань про минуле, як процес насамперед культурного збагачення соціуму з усіма його суперечливими і неоднозначними проявами” [2.88, 226].

Варто також додати й те, що сучасні історики також обслуговують владу (виправдання в так званих “історіописаннях” законності захоплення частини Грузії, Криму та ін.). Останнім

часом у середовищі російських істориків все більше лунають голоси на підтримку загарбницьких планів Президента Росії щодо України.

Історична наука в Польщі

Сучасна історична думка сягає до ясного усвідомлення історіографічних процесів в країнах світу. Черговий раз студент може переконатися у цьому на прикладі розвитку польської історичної науки.

Учені і, зокрема Л. Запкільняк, чітко розрізняє особливості її розвитку, пов'язані з впливом традицій національного руху ХІХ – початку ХХ ст.; існуванням стійкої структури громадянського суспільства й суспільної свідомості, як чинників які здійснювали значний опір нав'язуванню державного устрою та ідеології тоталітарного зразку на що повинна була зважати Польська робітничка робоча партія. Опір суспільства владі виявлявся в періодичних суспільно-політичних кризах 1956, 1968, 1970, 1976, 1980-1981 рр. До того ж цей рух опору мав постійну підтримку з боку католицької церкви, некомуністичних організацій, польської західної еміграції, свідомих громадян країни та тих, хто працював у сільському господарстві, ремісництві та торгівлі, як носіїв елементів ринкової економіки.

Відчутний вплив на громадську свідомість здійснювали профспілки, особливо його незалежне об'єднання “Солідарність” (1980), що сприяло покращенню суспільно-політичної атмосфери. Історичні перемовини “Круглого столу” між представниками комуністичного табору і опозиційними силами 1989 р. започаткували незворотній процес системних перетворень польського суспільства його трансформацію до демократичного устрою і завершенням приєднання до НАТО (1999) і Європейського Союзу (2004).

Польська історіографія досить розвинена з ХІХ ст. постійно артикулювала прагнення співвітчизників відбудувати незалежну державу, її зберегти та зміцнити.

Навіть за роки “комуністичного правління” ПОРП після Другої світової війни не змогла повністю підпорядкувати польське наукове середовище політичний та ідеологічний кон'юктурі плеканої нею та експортованої з СРСР.

Так званий “темний період” сталінського терору (1949-1954 рр.) не зламав волю інтелектуальних кіл, які все сильніше

критикували недемократичні порядки а історики відрізнялися більшою відкритістю до світової наукової думки.

Водночас протягом 1960-1980-х рр. у Польщі оформилися та функціонували за методологічними уподобаннями три основні групи істориків: старих і молодих дослідників, яких чисельно було найбільше, котрі здійснювали історичні дослідження з позицій позитивістських підходів з елементами марксизму та впливами школи “Анналів”. Цю групу репрезентували В.Куля, А. Гейшенштор, Т.Мантойффель, С. Кеневіч, цитований нами Є. Топольський та інші. До другої групи відносилися партійні історики, які працювали в інституціях ПОРП, осілювали комуністичну владу в руслі марксистсько-ленінських настанов (В.Гура, Ж.Корманова, Н.Гонсьоровська, Ц. Бобінська) та інші.

Нарешті третю групу складали історики, які працювали в недержавних закладах, переважно Католицькому університеті у Любліні й були прихильниками індивідуального історизму (П. Ясеніца та ін.). Утім означений методологічно-плюралістичний потенціал польських істориків напговхувався на політику ПОРП у галузі науки, що тягло за собою існування певного компромісу.

Зміст його розкриває А. Запкільняк підкреслюючи, що у дослідженнях давніх і нових часів існувала певна свобода вибору тем і методів, у той час, як новітня історія залишалася доменом безпеляційного контролю з боку партійних інстанцій і цензури – тут панувала офіційна історіографія, покликана обґрунтувати “закономірність” комуністичної влади в Польщі.

У зв’язку з цим історія ХХ ст. перебувала під знаком багатьох тематичних і фактологічних заборон, “білих плям”, політичних спотворень і фальсифікацій на догоду правлячій партії; здебільшого це стосувалося міжвоєнної історії Польщі, польсько-радянських відносин, Другої світової війни і післявоєнних років [2.88, 228-229].

Утім з 1970-х рр. фахові історики виступили проти фальсифікації минулого офіційною історіографією, що сприяло виникненню феномену “літератури другого обігу”, яка видавалася підпільно в країні й за кордоном. Оминаючи цензурні перепони ряд вчених підготували змістовні дослідження. Серед них: Войцех Рапковський (псевдонім – А. Альберт) “Новітня історія Польщі

1918-1980” (1983-1989), Єжи Гольцер – “Солідарність 1980-1981. Генеза і історія”, (1983), Кристина Керстен – “Народження системи влади в Польщі 1943-1948”, (1988) та ін. На це змушені були реагувати офіційні історики коригуючи свої погляди на історичне минуле у бік осучаснення. Названі вище історики та ін. своїми працями сприяли компрометації чинної влади у середовищі польської громадськості.

Зазначені особливості сприяли тому, що польська історіографія не потребувала корінних змін, як історіографії інших країн “комуністичного табору”. Її авторитет був досить високим, який підтримувався активними міжнародними зв'язками, котрі після 1989 року ще більше посилювалися. Академічні історики продовжували працювати в університетах та інститутах Польської академії наук. Структури ПОРП припинили своє існування а вже існуючий реальний методологічний плюралізм інституціонувався скасуванням цензури та партійного впливу. Розширилася база історичної науки завдяки створенню десятків наукових товариств і громадських організацій. Відновила діяльність Польська академія знань (умінь) в Кракові. Студентів, магістрантів, докторів істориків почали готувати в університетах з давньою традицією та нових і вищих школах, зокрема приватних [2.88, 229].

Важливо зазначити, що в таких відомих університетах, як Варшавський, Ягеллонський у Кракові, Познанський ім. А. Міцкевича, Люблінський ім. М.Кюрі-Склодовської, Торунський ім. М. Коперника, Вроцлавський, Лодзінський та в останні десятиліття Жешувському, Білостоцькому, Вармінсько-Мазурському тощо належним чином плекають традиції історичних досліджень.

У системі академічної наука в рамках ПАН функціонують Інститут історії, Інститут політичних студій, Інститут археології та етнології, Інститут історії науки, спеціалізовані установи, у тому числі, “Заклад середземноморської археології” тощо. В утворених недержавних закладах працюють наукові інституту з різноманітними джерелами фінансування (наприклад, Інститут Центрально-Східної Європи в Любліні, який очолює Є. Клочовський).

Широку функції й повноваження має створений у 1998 р. в системі влади і науки Інститут Національної Пам'яті (ІНП). Мета діяльності його співробітників – розслідування злочинів проти

польського народу. Для цього ними зібрано архіви спеціальних служб ПНР, введено прокурорські розслідування нацистських і комуністичних злочинів. Компетентна група істориків публікує документальні збірки, наукові праці з актуальних й гострих для поляків проблем історії Другої світової війни і періоду ПНР, репресій, діяльності спецслужб, політичної боротьби тощо.

Співробітники “Осередку “Карта” (подібна до Меморіалу) збирають усні й письмові свідчення й інформацію живих свідків учасників війни, депортації, жертв комуністичного переслідувань й оприлюднюють їх в однойменному часописі. Важливе місце серед фахових громадських організацій в країні займає Польське історичне товариство (ПІТ), яке об’єднало 88 регіональних відділень і налічує більш як 3 тис. членів.

Окрім проведення всепольських з’їздів що п’ять років товариство видає понад 30 періодичних видань центрального й регіонального підпорядкування. Все зазначене вище засвідчує досить високий рівень польської історичної науки з розвиненими на державному і громадському рівнях структурами історичного профілю.

До основних напрямів історичних досліджень у Польщі відносяться ліквідація “білих плям” історії ХХ ст. Також певний час (перша половина 1990-х р.) спостерігалася тенденція, яка пізніше згасла. Її сутність полягала у тому, що з одного боку існували загрози “нової політизації історичних знань” і депрофесіоналізації науки і з іншого, через зменшення державних дотацій, могла відбутися певна комерціалізація видавничого ринку та відтік талановитої молоді в більш матеріально забезпечені галузі.

Основні напрями історичних досліджень.

Сучасний рівень осмислення надбань польської історичної науки дає підстави вказати на існування декількох домінуючих історіографічних тенденцій. Перша пов’язана з *новітньої історією* Польщі, що характеризується дискусійністю у суперечках про Польську Народну Республіку (ПНР).

Історики, представники інших соціальних й гуманітарних наук в площині політичної полеміки по-різному оцінюють її спадок. Зокрема лунає критика з боку істориків лівої орієнтації,

ствердження ними “окупаційного характеру” комуністичного режиму й ідентифікація його діячів, як “агентів Кремля”.

Утім окрім публікації документів й осягнення сутності опозиційного руху, спостерігається відсутність ґрунтовних монографій присвячених історії ПНР. Такі історики, як В.Ропковський, Є.Топольський (1928-1998), А.Чубинський, А.Пачковський Є. Ейслер є авторами змістовних узагальнюючих праць присвячених історії Польщі ХХ ст.

К.Керстен, А. Пачковський у своїх дослідженнях розкривали механізми становлення політичної влади в Польщі. Ці та вищезгадані вчені на тлі драматичних подій в Європі і світі наголошують на шпучності для польського суспільства нав'язаного ззовні комуністичного режиму, який не відповідав ні національним традиціям ні ментальності польського народу. У центрі уваги цих та більшості інших істориків перебували різноманітні аспекти існування опозиційності до існуючого режиму. Для цього та інших наукових цілей були підготовлені десятки збірників документів, документальні серії, численні тематичні збірники.

Зокрема протягом 2000-2014 рр. вийшли друком “Документи до історії ПНР”, “З радянських архівів” та інші, котрі містили матеріали про післявоєнне збройне підпілля, опозиційні партії в країні, роботу вищих партійних органів, спецслужб та ін.

Такі вчені, як А.Фішке, Є. Гольцер, К.Пшиципоровський, Я.Скужинський, А.Мажевський, В.Турек свої дослідження присвятили показу існування в правлячій партії й суспільстві сил, які не сприймали методи правління комуністичних лідерів Польщі. До таких відносилася діяльність “Солідарності”, у тому числі, в підпіллі та ті, що вели політичну боротьбу в 1980-х рр.

На окрему увагу заслуговують монографії підготовлені на ґрунті нової документальної бази у яких висвітлюється закулісна гра суспільно-політичних сил в ПНР. Так, наприклад А.Гарлицький дослідив період сталінізму, П. Махцевич – кризу 1956 р., Є. Ейслер – кризу 1968 р., А. Фішке звернув увагу на події 1970-х рр.), К.Б. Яновський – осягнув кризу 1980-1981 рр.).

Важливе місце серед сучасних досліджень займає *проблематика Другої світової війни* та доля багатьох поляків. Опубліковані праці належать представникам наукової еміграції – В. Побут-Малиновському, М. Кукелю, Ю. Гарлінському та ін. Змістовними є збірки документів видані в еміграції протягом 1970-1980-х рр.

Серед них: “Польські збройні сили в Другій світовій війні” (3 тт.); “Армія Крайова в документах” (1-6 тт.).

Варто відзначити подвизницьку діяльність Ежи Гедройца (1906-2000), пов'язану з виданням в Парижі часописів “Культура” і “Зошитів історичних” де містилися документальні матеріали та статті присвячені наболілим політичним питанням та становищу в Польщі. Особливістю було й те, що такі польські історики, як Ч.Мадайчик, Е.Дурачинський, Ч.Лучак, Т.Шарота та інші намагалися об'єктивно ще за часи ПНР досліджувати події Другої світової війни. Це робили й у 1980-ті рр. молоді історики – Х.Хмеляк, А.Кунерт, Г.Мазур і інші. Після 1989 року у демократичній Польщі опубліковано низку праць з історії пролондонського підпілля в країні, лондонського еміграційного уряду, польського Руху Опору та ін.

Значну цінність мають й інші узагальнюючі праці із зазначеної вище проблематики В.Брордзєя, А.Хмеляжа, А.Фрішке, А.К.Кунерта “Підпілля Польща 1939-1945” (1991), В. Бонуська “Польща під час II світової війни” (1999) та інші дослідження з історії вже регіональних структур пролондонського підпілля, окремих організацій та Армії Крайової.

Окремим сегментом новітніх досліджень польських істориків виступають найгарячіші питання знищення польських офіцерів в СРСР у 1940 рр. (“Катинська справа”), депортації поляків у 1939-1941 рр. і 1944-1946 рр., доля репресованих польських громадян в СРСР та польсько-радянські стосунки. Як зазначає Л. Запкільняк документи й література з цих питань у сучасній Польщі нараховують тисячі позицій. Серед них вирізняються документальні публікації “Катинь. Документи вбивства людей” (1992), “Польські військовополонені в СРСР 1939-1941” (1992) “Польсько-радянські конфлікти (1942-1944)” (1993), “Радянська окупація (1939-1941) в світлі таємних документів” (1996), “Польща-СРСР. Структура підлеглості. Документи ВКП(б) 1944-1949” (1995), “Особлива папка Сталіна. Рапорти НКВД з Польщі 1944-1946” (1998) тощо.

Учений також наголошує на тому що усі вони безапеляційно свідчать про силове нав'язування Польщі радянської моделі устрою, яке супроводжувалося жорстокими масовими репресіями проти поляків. Додаткове світло на ці питання кидають дослідницькі монографії Т.Стембоша, А.Гловацького,

Г.Грицока, К.Ясевіча, А.Сребрпковського, Я.Кенсіка і багатьох інших [2.88, 234]. Польські історики досліджують гострі питання польсько-українських стосунків на територіях Волині та Галичини під час протиборства 1943-1944 роках, яке мало риси міжетнічної війни. В не раз однобічних працях, наприклад Е. і В. Семашків “Людиновбивство, здійснене українськими націоналістами проти польського населення Волині 1939-1945” (2000) емоційно змальований образ польсько-українського конфлікту під час війни на Волині, де український національний рух схарактеризовано як антипольський й злочинний.

Утім існують і більш зважені підходи. Зокрема, такий дослідник, як Р. Тожецький у монографії “Поляки та українці. Українська справа під час II світової війни на терені II Речіпосполитої” (1993) більш об’єктивно висвітлив цей конфлікт.

Ще однією характерною рисою дослідження цієї проблематики є тісна співпраця польських та українських вчених у ремені проведення низки наукових семінарів почергово у Варшаві та Луцьку. Наслідком їх роботи стало зближення погляді істориків Польщі і України та вихід десяти томного видання “Україна – Польща: важкі питання” (1998-2007).

Такі вчені як В.Філяр, Г.Мотика, Р.Внук та ін. дослідили окремі аспекти та питання цього польсько-українського конфлікту. Низка публікацій Є.Місила, монографії Р.Дрозда, І.Галагіна, М.Чеха присвячені долі українців у післявоєнний період і, особливо, військово-політичній операції “Вісла” (1947).

Ці автори висвітлили її загальноантиукраїнське спрямування, драматичну долу українського населення в ПНР, штучне поширення владою серед поляків антиукраїнських упереджень та ін.

Щодо проблематики історії першої половини ХХ ст., то її досить об’єктивно висвітлювали історики ще до 1989 року (роботи А.Айненкеля, А.Гарліцького, Я.Жарновського, Є.Томашевського, А.Хойновського та ін.) Вони стосувалися сторінок історії міжвоєнної Польщі із притаманними їм соціальними, політичними та культурними суперечностями.

У середовищі польських вчених набула популярності проблематика пов’язана із дослідженням становища національних меншин, передусім українців. Загальні аспекти політики польських урядів щодо українців вивчали Є.Томашевський,

В.Міх, В.Парух, А.Хайновський, П.Ставецький та інші. З цієї проблематики змістовністю відрізняється праця: “Польща на стику націй і культур” (2002), підготовлена Р.Вапінським.

Становище українців у міжвоєнній Польщі, розвиток українського національного руху, польсько-українські відносини стали предметом монографічних досліджень Р.Тожецького, Р.Домбровського, М.Папезинського-Турек, Е.Вішкі, Р.Потоцького, П.Висмоцького, Я.Я.Брусского, А.Колянчука, Т.Стриска, Я.Пісцелінського та ін.

Польсько-українське зближення принесло плідні наслідки у вивченні авторитетними науковими осередками польсько-української проблематики у цілому. Нею займаються вчені Університету ім. М. Кюрі-Складовської в Любліні а також науковці Гданського, Торунського, Жешувського, Вроцлавського, Ягелонського університетів, Педагогічної академії в Кракові, Інституту Центрально-Східної Європи в Любліні, Південно-Східного наукового інституту в Перемишлі. Інтерес до польсько-української тематики, через надання численних стипендій польським та українським ученим, стимулюється Фондом Польської Науки “Каса імені Ю.Мяновського” а також шляхом стажування, та підготовки молодих дослідників з України та інших країн СНД (Студії Східної Європи Варшавського університету (Я.Маліцький)).

Серед інших напрямів є дослідження *національної історії XIX ст.*, котре має значні традиції. Зокрема, Стефан Кеневіч (1907-1992), як представник напряму історичних досліджень національно-визвольному руху, свої праці присвятив з’ясуванню ідеології, соціальної бази та діяльності політичних діячів польського національного руху. Учений підготував чисельні дослідження, видав ґрунтовні документальні збірки й капітальну “Історію Польщі 1795-1918”pp., котра витримала дев’ять видань лише до 1997 р.

Польські історики також ґрунтовно переосмислили низку теоретичних питань і врахували новітні теорії націоналізму.

Виходячи з цього формування польської модерної нації вони відносять на початок ХХ ст. На таких позиціях, зокрема знаходиться Т.Кізвальтер у монографії “Про модерність нації. Випадок Польщі” (1999). Варто також зазначити, що ще раніше схожих поглядів, які зазнали аргументованої критики дотримув-

валися Т.Лепковський, Ю.Хлебовчик та Г.Верещицький. Утім А.Валіцький вважає, що раннє формування шляхетської політичної свідомості вже наприкінці XVI ст. започаткувало процес становлення польської модерної нації.

Існування таких протилежних поглядів актуалізує дослідження цієї проблематики, що сприятиме зламу стереотипів і стимулюватиме більш глибокі наукові вправи.

Ще однією з багатьох проблематик є більш поглиблене ніж раніше в часи панування партійної ідеології *дослідження різних аспектів суспільних відносин у XIX ст.* Такими є роль католицької церкви в національному русі, нереволюційних течій національної ідеології у тому числі ідеології консервативного табору (М.Круль, Ю.М.Яскульський, В.Лазуга), формування національно-демократичної течії польського політикуму в другій половині XIX ст., (Р.Вапінський, А.Міцевський, Т.Торанський), польської ліберально-політичної думки (М.Яновський) та вивчення історії суспільно-політичної думки (Є.Єдліцький).

Група істориків Вроцлова (керівник В.В.Вжесінський) започаткували дослідження стійких колективних уявлень – міфів, стереотипів – у свідомості поляків. Образ німців і Німеччини, трансформацію образу селян у свідомості поляків (останній, як чинник єдності польської нації) висвітлили В.Вжесінський, Т. Шарота та Ф. Зейка.

Відповідаючи на попит польської читацької аудиторії польські науковці зайнялися вивченням історії повсякденності крізь призму життя різних соціальних верств і регіонів у XIX ст. (повсякденне життя т. зв. Великої Еміграції (А.Вітковський), польський класицизм (Р.Пшибильський), Галичина (З.Фраса), суспільне становище жінок (А. Кальва, Г.Кемпа, В.Кенджицький, З.Муравський та ін.), положення дрібної шляхта в Галичині, рід Дзедушицьких (К. Кароольчак), польські землеволодарі в Україні (Т.Еппштейн) тощо.

Водночас польських істориків приваблюють нарізноманітніші галузі життя Галичини у XIX і XX ст. Такими є праці фахових істориків та масив публіцистичної літератури. Серед перших – збірники “Галичина та її спадок” видані науковцями Жешувського університету (23 випуски), праці З.Фраса “Галичина”, (1998), А.Бонусяка “Львів у 1918-1939 рр.”, (2000),

спільне польське видання “Львів: місто, суспільство, культура” та інші.

Як багатонаціональний і багатокультурний регіон розглядають Галичину вчені Інституту Центрально-Східної Європи в Любліні у праці “Історія Центрально-Східної Європи” у 2-х тт. під ред. Є.Клочовського (2000). За сприянням цього Інституту громадськість отримала переклад польською мовою підготовленими українськими вченими Н.Яковенко та Я.Грицаком “Нариси історії України”.

Слід відзначити, що польські учені, досліджуючи національну історію XVIII ст., перш за все, увагу звертали на проблему взаємозв'язку ідей Просвітництва, реформування польського суспільства і початків національного руху після поділів Польщі. Ще в 1960-1980-х рр. історики старшого покоління – Є. Міхальський, А. Звгурський, Е. Ростворовський досліджували ці питання, а представники середнього – наприклад В. Крінзейзен звернувся до вивчення системи функціонування шляхетської демократії. Про це свідчить його праця “Сейм шляхетської Речі Посполитої до 1763 р.”(1995). Варто також зазначити, що “Всесвітню історію”, включно з історією Польщі, підготував Е. Ростовський. Названа праця витримала одинадцять видань (“Всесвітня історія XVIII ст.” (2004)).

Як глибокий знавець польської історіографії Л. Запкільняк вважає, що найбільш розбудованим напрямом в польській історичній науці є *ранній модерний час XVI-XVII ст.* Традиційно дослідники цієї проблематики зосереджували увагу на вивченні процесу формування шляхетської демократії й устрою федеративної Речі Посполитої “обох народів” й оцінювали його критично і, серед них, (Я. Мацішевський). Сучасні історики змінили думку у напрямку “оптимістичного” бачення цієї проблеми. Так, Адем Керстен (1930-1983), створивши школу істориків XVII ст., спрямовував студії своїх учнів на вивчення політичних подій цього століття, його королів та їх політики (Г.Гмітерек, В.Клачевський, А.Запоровський, Е.Янас, А.Вітусік та інші).

Краківська школа істориків також досить потужно впливала і продовжує впливати на дослідження історії XVII століття. З ними плідно співпрацюють історики Ягеллонського університету (Ю.Геровський, А.Подраза, Є.Вирозумський).

Учені, які належать до цієї школи, також вивчали проблеми українського козацтва (А.Подраза, З.Вуйцик). Їх традиції продовжив В.А.Серчик, опублікувавши численні праці. Цей вчений також підготував оригінальну “Історію України”, яка витримала після 1989 р. декілька видань.

У полі зору сучасних польських дослідників перебувають різноманітні аспекти історії функціонування системи влади (У.Аугустиняк), королівської влади в Речі Посполитої, повсякденного життя в Королівському замку (Б.Фабіані), особливості історичного розвитку Помор’я, Великопольщі, Малопольщі, Сілезії, Вармії, Мазуру тощо [2.88, 240].

Надбанням польських істориків є дослідження вітчизняного Відродження розпочате ще з ХІХ ст. З 1950-х рр. група істориків досліджувала економічні, соціальні, культурні процеси, стан й функціонування станової системи влади та утворення Речі Посполитої. Такі авторитетні вчені, як Анджей Вичанський, Януш Тазбіра підготували змістовні дослідження. Перший – “Польська шляхта ХVІ ст.” (2002), другий – “Польща на поворотах історії” (1997), “Польща як бастион Європи” (2004).

У цілому різноголосий та багатоманітний хор польських істориків медієвістів звучить досить потужно з огляду на те, що наукові осередки цієї спрямованості здійснюють свою дослідницьку практику в усіх університетах Польщі.

Сучасна історіографія польського середньовіччя спирається на міцні й тривалі підвалини попередніх студій, а також розбудовані наукові осередки в університетах, такої думки притримуються більшість сучасних істориків і, зокрема, А.Зашкільняк [2.86, 241].

Учений вважає, що картина польської народної культури Польщі і середньовічних слов’ян, медієвістики є дуже розлога і багатоманітна. Передують тут варшавський осередок медієвістики у який входять історики Варшавського університету та Інституту історії ПАН, котрі сформувавши декілька наукових шкіл. З ними мають творчі контакти вчені інших університетів. Один з керівників такої школи – К.Модзелевський та його прибічники вивчають ранні середньовічні держави і монархії в Європі та Польщі Х-ХІІІ ст. Названим ученим належить, зокрема, книга: “Організація господарства держави П’ястів”, (2000).

Інший авторитетний учений Генрік Самсонович започаткував своїми працями дослідження історії міст і міського життя в Польщі та середньовічній Європі. Йому належить декілька книг, у тому числі, “Життя середньовічного міста”, (2000), “Довге Х століття. З історії виникнення Європи” (2002) та, особливо, “Золота осінь польського середньовіччя” (1971, 2001). Групу відомих варшавських науковців таких, як Я.Тишкевича, А.Поппе, Т.Васілевського, Г.Граля приваблює історія та культура давньої Русі, її взаємини і взаємовпливи з сусідніми країнами та народами.

Вчені Інституту історії ПАН також опрацьовують історію християнства, і церкви у Східній Європі. Серед них С.Бална підготував змістовні монографії: “Народна культура Польщі і середньовічних слов'ян” (1999), “Християнізація польського села на схилі середньовіччя” (2002). В цьому з'язку працюють С.К. Кучинський, Т.Дунін-Вонсовіч, А.Янечек та М. Дулініч.

Над проблематикою культурних взаємин між Заходом і Сходом та окремими народами-сусідами працювали й підготували змістовні дослідження П.Скубішевський, А.Гжибовський, К. Залевська-Льоркевіч та ін.

Познанський медієвістський осередок до кінця 1960-80-х років був представлений авторитетними ученими: Казімежем Тименєцьким (1887-1967), Генриком Ловмянським (1898-1984), Зігмунтом Аойцеховським (1900-1955). Їх традиції продовжили Г.Лябуда, Є.Штепельчик, Я.Кжижанякова, К.Олейнік та інші учні досліджуючи питання етногенезу слов'ян і поляків, взаємин з германськими та іншими народами у період раннього середньовіччя. Також варто відзначити, що досконалі знання європейських і польських джерел у своїх працях “Святий Войцех” (2000), “Мешко I” (2002) демонструє Герорд Лябуда [2.88, 242].

Імідж впливового наукового осередку медієвістських досліджень підтримує краківський історичний осередок представлений іменами Я.Куртика, К.Ожуг, З.Нога та іншими ученими. Наукову увагу істориків старшого покоління – Є. Вирозумського, Ф.Кірика привокують історія міст, міщанства та ремесла. Вони разом з іншими дослідниками підготували ґрунтовні праці: “Велика історія Польщі” (Т. 1-10, 1998-2001) та “Історія Польщі” (Т. 1-12, 1999-2002). Локальну історію міст та містечок під керівництвом Ф. Кірика вивчають учні створеної ним школи.

Певний інтерес складають медієвістичні дослідження учених Католицького університету. Серед них Єжи Ключовський підготував “Історію польського християнства” (2 тт., 1987-1991), С.Свєжєвський видав капітальну “Історію європейської філософії XV століття” (6 тт., 1974-1983). Плідно вивчають історію середньовіччя й історики Університету ім. М.Кюрі–Складовської у Любліні. Учні створених ними шкіл продовжують дослідження історії середньовіччя. З Університетом ім. М.Кюрі–Складовської пов’язано також ім’я та наукова творчість Казімежа Мислінського (1919-1999) та учнів його школи, котрі зосередили свою увагу на вивченні соціально-економічних проблем середньовіччя у тому числі історії міст (Р.Щигел, “Локація міст в Польщі XVI ст.”, 1989), середньовічного осадництва (А.Сохацка, Г.Явор) а також спеціальних історичних дисциплін (Ю.Шиманський, Б.Трелінська).

Польські вчені досить відповідально поставилися до дослідження *історії історіографії* та розвинули цю галузь історичної науки після Другої світової війни. У витоків стояв Мар’ян Генрик Серейчик (1897-1975), його почин продовжили Є.Матерніцький, Ю.Дуткевич, А.Ф.Грабський та ін. Названі учені підготували чисельні праці з історіописання в різні історичні періоди та змістовні узагальнюючі дослідження. Зокрема, С.Матерніцький з 1980-х рр. спеціалізується в галузі історіографічних середовищ Польщі у XIX та XX ст. і є автором історії світової історіографії втіленої у дослідженнях: “25” століть історії. Історики та їхні праці” (1994). А.Ф. Грабський підготував змістову, однак не закінчену “Історію історіографії” (2003). Водночас вже учні відомих у Польщі вчених в Жешуві (Є.Матецького), Познані (учні Є.Топольського – В.Вжосек, Е.Доманська), Люблені (Я. Поморський, А.Стемпнік), Лодзі (Р.Стобецький), Варшаві (А. Вежбіцький) та інші актуалізували дослідження історико-теоретичної проблематики крізь призму сучасної інтелектуальної історії і підготували змістовні праці з історіографії.

У подібному історіографічному ключі сучасні польські вчені досліджують історію зарубіжних країн. Дещо скромніше науковці взаємодіють з напрямками котрі спрямовані на підготовку досліджень з історії сусідніх народів та їхніх взаємин з поляками – Україною, Росією, Литвою, Німеччиною, Чехією та Словаччиною. Зазна-

чене засвідчує певний відхід польської історичної науки від націонацентричних зацікавлень [2.88, 243]. У той же час, особливо після проведення XVII з'їзду польських істориків в 2004 році представники польської історичної науки здійснила поворот до розширеного тлумаченні подій минулого.

На переконання Л. Запкільняка, польські історики тепер осягають минуле як процес взаємодії та взаємовпливів багатьох ідей та культур, котрі часом набували також конфліктного характеру. Зростає увага до пересічної людини та її повсякденних турбот, відбувається відсунення політики та економіки на другий план [2.88, 243-244]. Польські історики дедалі чіткіше усвідомлюють доцільність та необхідність такого звороту, котрий відкриває ширші можливості й перспективи поглибленого дослідження минулого.

Історичні дослідження в Чехії

Витоки чеської історичної думки і науки та вивчення минулого сягають кінця XVIII – XIX ст., коли зусиллями Франтішека Палацького (1798-1876), Томаша Гарріка Масарика (1850-1937), Ярослава Голла (1846-1937) були підготовлені узагальноючі праці, інституціоналізувалася національна філософія чеської історії, розроблялася позитивістська історіографія.

Названі та інші чеські історики та мислителі діяли у відповідних соціально-політичних умовах. Вони усвідомлювали важливість вивчення чеського минулого, звертали увагу на зміст й характерні особливості чеської історії. Учені своїми дослідженнями сприяли становленню національної ідеології шляхом звернення до історичного минулого. Вони обґрунтовували самостійність буття чехів як європейської нації, її право на свою державність, як складової частини цивілізаційного процесу.

Як вважає Л.Запкільняк створення 1918 р. Чехословацької Республіки стало логічним наслідком втілення в життя цих ідей, а інтелектуальний доробок чеських мислителів – надбання світової громадськості [2.86, 244].

Чеські історики вже у міжвоєнний період своїми ґрунтовними дослідженнями і, зокрема, – Йозеф Шуст (1874-1945) досягли включення історії Чехії у світовий контекст.

Утім з початку післявоєнних років чеська історіографія зазнала певної деформації. Цьому сприяло виникнення та утверд-

ження комуністичної влади під “опікою СРСР”. Демократична громадськість та історики спочатку прихильно зустріли дії влади сподіваючись на демократичні зміни в країні. Такий історик, як учень Я. Голла – Зденек Неєдла (1878-1962) навіть висунув гасло “комуністи – спадкоємці традицій чеського народу” (1948).

Однак в об’єднаній Чехословацькій Соціалістичній республіці (ЧССР) вже після лютого 1948 р. відбулися процеси подібні до кінця 1920-х – початку 1930-х рр. в СРСР, котрі супроводжувалися репресіями, ідеологізацією історичної науки, тотальною цензурою та іншими атрибутами тоталітарного суспільства. Як результат – відбулося примусове й добровільне обґрунтування чеськими та словацькими істориками закономірного розвитку країни соціалістичним шляхом. Дійсна й актуальна історична тематика заборонялася а таку, яку дозволялося розробляти часто спотворювалася (утворення незалежної Чехословаччини, чехословацько-радянські відносини, період Другої світової війни, становлення соціалізму та ін.).

XX з’їзд КПРС (лютий 1956 р.) дав чехословацьким історикам, як і науковцям “соціалістичного табору”, надію на оновлення ідеології соціалізму, зменшення впливу компартійної верхівки на історичні дослідження. Історики у 1960-х рр. щиро відгукнулися на заклик громадськості до демократизації соціалістичного суспільства.

Саме молоде й середнє покоління чеських і словацьких істориків склали більшість в наукових, партійних і освітніх установах (інститутах АН ЧССР, університетах, партійних і військових школах). Вони з демократичних позицій досліджували минуле ХІХ і ХХ ст., намагаючись позбутися партійних впливів на історичну науку. Серед них – Ф.Граус, Л.Гаянова, Й.Долежал, В.Лаштовічка, Я.Кладіви, Я.Крежен, В.Пречан, Ф.Яначек та ін. Учені підготували документальні публікації, монографії присвячені історії національно-визвольного руху в роки Другої світової війни, Словацькому національному повстанню, радянсько-чехословацьким відносинам, чеській та словацькій еміграції [2.88, 245].

Наукові дискусії тих років сприяли перегляду оцінок знаменних подій чехословацької історії ХХ ст., ролі партій напередодні, під час і після Другої світової війни. На документальних матеріалах історики довели несамостійний характер діяльності КПЧ, її

залежність від партійного керівництва СРСР та нав'язування Кремлем радянської моделі устрою в післявоєнній Чехословаччині (Й. Белза, М. Гюбл, К. Каплан, М. Рейман, Ф. Яначек).

Як зазначає Л. Зашкільняк, впливові голоси авторитетних чеських та словацьких істориків сприяли формуванню демократичного крила в КПЧ, яке у 1968 році виступило з реформаторською “Програмою дій КПЧ”.

300 істориків новітнього часу, які в червні 1968 р. зібралися на філософському факультеті празького Карлового університету, підписали вимогу запровадження свободи наукової творчості, скасування політичного тиску та ідеологічної опіки з боку компартії, запровадження конкуренції методологічних підходів [2.88, 246].

Рішуче виступили чеські історики проти окупації Чехословаччини військами Організації Варшавського Договору (ніч з 21-на 22 серпня 1968 р.). Вони заявили та закликали до пасивного опору і захисту національних інтересів країни. Під загальною редакцією М.Отагала і В.Пречана у листопаді з'явилася книга “Сім празьких днів, 21-27 серпня 1968 р.” де були зібрані свідчення про реакцію чехів і словаків та серпневі події. Однак за декілька років (1969-1971) так званого “періоду нормалізації” керівництво країни репресувало і переслідувало багато чеських і словацьких істориків. За активність під час “Празької весни” їх усували з посад, змушували емігрувати на Захід та забороняли публікуватися.

Такі історики як М.Гюбл, Я. Тесарж, Я. Мезнік та інші опинилися у в'язниці. Відбувалися чистки в Інституті історії ЧСАН (звільнений директор академік Й.Мацек), його реорганізація і прилучення до Інституту марксизму-ленінізму, закриття часописів та зміна тематики. Список репресованих істориків досяг 145 пріз-вищ. Молоді історики, що прийшли на місце звільнених своїх колег мали виявляти тотальну лояльність державній владі.

Л. Зашкільняк, посилаючись на свідчення сучасного дослідника, відзначає, що чеські історики 1970-80-х рр. поділилися на чотири групи: прорежимних вчених, що творили офіційну історіографію; “терпимих” (часто випадкових людей); “дис-

дентів”, котрі співпрацювали з опозицією; емігрантів, які влаштувалися на фахову роботу в західних університетах (Німеччини, Франції, Швейцарії). Надалі вже партійні документи визначали завдання діяльності суспільствознавців у тому числі істориків в партійно-пропагандистському дусі ідей марксизму-ленінізму, революційній боротьбі на чолі з робітничим класом та його авангардом – компартією. Офіційна історіографія могла лише вивчати в позитивному руслі радянські – і російсько-чеські відносини (Ч.Аморт, В.Крал). Утім певний опір, хоч і слабкий був створений у 1970-х рр. [2.88, 247-248].

Опозиційні діячі, утворивши громадянську ініціативу “Хартія-77” і 1 січня 1977 р. звернулись з відозвою до народу ненасильницькими методами добиватися поваги громадянських і людських прав в Чехословаччині та світі. В.Гавал, І.Днісбїр та інші об’єднали творчу інтелігенцію, розширили разом з нею свій вплив, який поступово охопив різні верстви населення. Паралельно поширювався самвидав, підтриманий еміграційними істориками, міжнародними й приватними фондами. (часописи “Сведецтві”, “Листи”, “Студіє”, “Промени” тощо), котрі пізніше почали друкуватися і в країні.

Вже на кінець 1980-х рр. в Чехії працювало 70 незалежних видавництв. Загальна кількість назв періодичних видань досягла 200-і найменувань (література, філософія, історія, економіка, політика). Останнє сприяло становленню творчого співтовариства незалежних істориків. Як зазначає Л.Зашкільняк, у січні 1878 р. з’явився перший випуск машинописного видання “Історичні студії”, який згодом видавався друком; до 1989 р. побачили світ 26 його випусків [2.88, 248].

Очолювали видання Я.Мезнік, М.Отагал, Я.Крежен, Г.Мейдрова. У підготовці цих матеріалів брала участь велика група проскрибованих фахових істориків – Й.Дедежал, І.Гаек, К.Каплан, В.Курал, Я.Опат, К.Піхлік, Й.Сладек та інші [2.88, 248].

Чеський історик Йозеф Мацек (1922-1991), перебуваючи в еміграції у Франції та Італії, як дослідник гуситизму і після гуситського періоду, опублікував три монографії присвячені гуситській традиції, Макиавеллі та чеській історії. К.Каплан видав документальне дослідження, яке ґрунтувалося на вивезених ним з

Праги до Стокгольма матеріалів архіву ЦК КПЧ, у якому висвітлено політичні процеси у Чехословаччині в 1949-1954 рр.

Радикальні зміни наприкінці 1980-х рр. у Європі позначені мирними революційними подіями листопада 1989 р. привели до краху радянського блоку й кінця комуністичної влади в Чехословаччині. Наслідком “оксамитової” або “ніжної революції” стало утворення самостійних Чеської Республіки та Словацької Республіки.

Народи цих держав обрали європейський напрям розвитку, вступили до НАТО (1999 р.) та у Євросоюз (2004 р.). Час вимагав корінної перебудови історичної науки та заміни керівних кадрів. З цією метою Й.Мацек очолив Чехословацький національний комітет істориків, В.Аречан – новостворений Інститут сучасної історії ЧСАН. Керувати Історичним інститутом у Брненському Університеті ім. Т.Масарика став Я.Мезнік, Інститутом міжнародних досліджень Карлового університету в Празі – Я.Крежен. Ф.Шмагел очолив Інститут історії ЧСАН тощо [2.88, 249].

Структурна і кадрова реорганізація обійшлася без “чисток”: частина істориків старшого покоління вийшла на пенсію. Велика група істориків середнього покоління, перебуваючи в опозиції у 1970-80-х рр. зайняла посади в університетах і академічних установах. Утім історикам була надана можливість вільної наукової діяльності. Відбулося скорочення державного фінансування академії наук.

Окремі її інститути були ліквідовані (Інститут історії Центральної і Східної Європи ЧСАН), скорочені штати, закриті всі компартійні установи. Водночас створені спеціальні державні установи для підтримки наукових досліджень – Грантове агентство Чеської Республіки і Грантове агентство АН ЧР та подібні установи в окремих міністерствах, котрі шляхом конкурсного відбору фінансували науково-дослідну тематику й окремих істориків.

На кінець 1990-х р. створилася сучасна система організації історичної науки Чеської Республіки, яка складається з історичних інститутів, провідних чеських університетів, Академії наук ЧР, архівних установ та музеїв, спеціалізованих закладів з охорони історичних пам'яток. Чехія взяла за зразок європейську систему вищої освіти. Наприклад Інститут чеської історії Карлова універ-

ситету складається з чотирьох відділів (семінарів): середньовічної історії, чеської ранньомодерної історії, нової чеської історії, теорії та методології історії. [2.88, 250]. Свою специфіку підготовки істориків мають Інститут економічної та соціальної історії, давні університети Чехії ім. Т.Масарика у Брно та ім. Ф.Палацького в Оломоуці й новостворені університети Північночеський в Пльзні, Університет ім. Я.Е. Пуркіне в Усті-над-Лабою, Остравський університет, Університет в Пардубці [2.88, 250].

Історична секція АН ЧР складається з шести інститутів – Інститут археології (у Празі і Брно), Інститут історії (Історичний інститут), Інститут сучасної історії, Інститут історії мистецтва.

Окремі інститути з історичною тематикою включені до секції соціально-економічних, гуманітарних та філологічних наук АН ЧР: Інститут Масарика, Інститут психології, Інститут соціології, Інститут етнології, Інститут філософії, Інститут орієнталістики та Слов'яський інститут [2.88, 250].

Розгалужену систему наукових досліджень має академічний інститут сучасної історії АН (1990) з дев'ятьма відділами (історії Другої світової війни, кардинальних питань періоду 1945-1989 років), історії після 1989 р., єврейських студій, історії науки, центром усної історії тощо, а також філіал цього інституту функціонує в Брно. Він видає часопис “Сучасна історія” “Soudobé dějiny” та такі періодичні видання як “Джерела до людей”, “Толоси минулого”, “Чеське суспільство після 1945 р.” тощо [2.88, 251].

Результатами виконання грандових проектів є видані ґрунтовні документальні збірки, монографії та статті, у тому числі, про виникнення й функціонування комуністичного режиму, “Празьку весну 1968 р.”, діяльність демократичної опозиції, політику “нормалізації”. Чеськими вченими також опубліковано документальну збірку з історії “оксамитової революції 1989 р.”, діяльності антитоталітарної опозиції, репресій комуністичної влади, історії Другої світової війни, реакції чеського і словацького суспільства на заходи влади, підпорядкування історичної науки політичним завданням компартії, публікації свідчень учасників події ХХ ст.

Наукові працівники Інституту сучасної історії особливу увагу приділяють підготовці науково-популярних видань з гострих питань політичної історії й, зокрема, функціонування прокому-

ністичної влади. Вони вивчають проблеми свідомісних факторів й поведінки різних верст населення у тому числі молоді, політичних еліт та звертаються до вивчення інших соціальних аспектів.

У центрі уваги науковців Інституту історії (Історичний інститут) АН ЧР перебувають проблеми усунення ідеологічних нашарувань, розвитку історичної науки, процесу еволюції різних соціальних груп, станів, релігійних течій і громадянських утворень у відповідності з суспільними, політичними та інтелектуальними змінами в Європі.

Вони також глибоко досліджують проблеми чеської та всесвітньої історії, починаючи від середніх віків й закінчуючи сьогоденням. У цьому напрямку продуктивно працюють відділи середньовічної історії (Й.Жемлічка), історії раннього нового часу (І. Мікулец), чеської історії XIX ст. (М.Главачка), чеської історії XX століття (Я.Немечек), біографічних студій (П.Вошаглікова), енциклопедії та бібліографії [2.88, 252].

Окрім цього у Брно функціонує філія цього Інституту. Цікавими для суспільства та науковців є змістовні публікації часописів цього Інституту такі, як: “Чеський історичний огляд”, “Слов’янський часопис” редакції яких очолюють Я.Панек та М.Тейхман. Доволі різноплановою є тематика проектних дослідів вчених Інституту. Серед них “Енциклопедія чеської історії”, “Біографічний словник чеських земель”, “Історичний атлас міст Чеської Республіки” і бібліографія історії чеських земель.

Продовжують бути актуальними міжнародні наукові проекти, у тому числі такі, як “Окупація в Європі. Вплив націонал-соціалізму і фашизму 1938-1945”, “Християнізація і формування держав в Північній і Центральній Європі 900-1200 рр.”, “Представлення минулого і національні історії в Європі” та низка інших [2.88, 252].

Актуальною для розв’язання є проблема збереження, дослідження пам’яток історії й духовного життя Чехії. З цієї метою в 2003 р. створено Національного інституту пам’яті з розгалуженою структурою регіональних відділень.

В контексті єдиної державної політики учені розробляють концепції та методи охорони пам’яток, здійснюють їх консервацію, каталогізацію та збереження.

Давні традиції Історичного клубу створеного ще в 1872 р. розвинули сучасні чеські вчені. Вони у 1996 р. перетворили його на Об'єднання істориків Чеської Республіки. У річницю активізації творчих зусиль науковців у вересні 1999 р. відбувся VIII з'їзд істориків ЧР. За наслідкам роботи з'їзду вийшли друком матеріали, низка праць з історії й сучасного стану історичної науки. У цьому ж – 1999 році світ побачив підготовлений Я.Панеком, П.Вородом “Лексікон сучасних чеських істориків”.

Досить регулярним став вихід чисел часопису об'єднання “Звіт Історичного клубу”, присудження почесних премій імені Й.Шусти та Й.Пекаржа талановитим молодим ученим за кваліфіковано виконані наукові дослідження.

Щодо проблематики *основних напрямів досліджень* то чеські й словацькі вчені зосередилися на історії ХХ ст. й у першу чергу періоді комуністичного правління, історії Другої світової війни, проблемах середньовічної та ранньомодерної історії Чехії. Все частіше з'являються синтетичні праці з всесвітньої історії підготовлені індивідуально або колективно. Також виходять праці з історії Росії, Болгарії, Сербії, Португалії, США, Канади, Бразилії тощо [2.88, 258]. Чеська історіографія за останнє десятиліття крокує у напрямку осягнення сучасних надбань історичної думки, залишаючи спадок тоталітарного ідеологічного минулого.

Основні риси розвитку історичної науки в країнах Азії та Африки

Історична наука Китайської Народної Республіки. Історична наука та історичні знання в Японії. Історична наука в Африці. Дослідники сучасної історіографії аналізуючи розвиток історичної науки в країнах Азії та Африки відзначають її певні особливості. Вони, на думку Л. Запшкільняка, пов'язані із специфікою їх суспільно-політичної еволюції у XVI-XIX ст., коли більшість з них були об'єктом колоніальної експансії провідних європейських держав.

Утім, поряд з експлуатацією матеріальних і людських ресурсів багатими країнами, в інтелектуальному середовищі цих країн набули поширення світоглядні і наукові ідеї європейської цивілізації та усвідомлення периферійного становище системи освіти та науки. Слід також підкреслити, що національні (або етнічні) традиції, властиві кожній культурі, чинили й продовжують чинити вагомий вплив на свідомість і соціальну поведінку інтели-

генції постколоніальних держав і країн так званого “третього світу”.

Ще одна особливість пов’язана з тим, що у розвитку країн Азії та Африки прослідковується багатоманітність та різноманітність, як у формуванні суспільно-політичних стосунків, так і в адаптації інтелектуальних ідей. Останнє зумовлюється особливостями взаємодії традиційної культури і сучасних процесів глобалізації [2.88, 259]. Зауважимо також, що процеси глобалізації припвидшують процес “наздогоняння” світових наукових зразків історіописання історіографією країн Азії та Африки. Вона, формуючись під потужним впливом пізнавальних здобутків європейських країн, намагається наслідувати сучасні здобутки західної історіографії.

Наукові знання, особливо історія та історичні знання цих країн, обслуговуючи соціальні, національні й партійно-політичні інтереси суспільств, були й залишаються важливим інструментом формування національних, політичних та свідомісних факторів трудящих мас з наголошенням самостійності народів цього світового регіону.

Наслідуючи методологічні стандарти розвинутих історіографій історична наука цих країн більш менш успішно інтегрується до світової історичної науки.

Історична наука Китайської Народної Республіки

Етапи розвитку історичної думки. На ґрунті започаткування ще з 2000 р. до н. е. найдавніших правлячих династій та їх змін, буддизму даосизму, писемності як найдавніша цивілізація світу – Китай дав зразки матеріальної й духовної культури багатоманітного за етнічним походженням населення. Перехід в духовному плані від міфологічних уявлень до раціонального осягнення світу (“Вісбовий час” VIII-II ст. до н.е) та здійснення кодифікації китайського ієрографічного письма знаменували появу перших творів давньої китайської літератури (“І Цзінь” – “Книга перемін”. Пізніше виникло вчення Конфуція (Кон Фуцзи, бл. 551-479 рр. до. н. е.), також створювалися ранні історичні твори подібні літописам та хронікам, що в цілому потужно вплинуло на свідомість багатьох поколінь китайців, викликало у них глибоку повагу до історичних вправ.

Якщо продовжувати то варто згадати Сима Цинь (бл. 145-86 рр. до н.е.) автора “Історичних записок”, що вважаються одним з перших зразків історіописання. Його наслідували наступні покоління істориків повіствуючи про діяння династій,

правителів та царств. Династичні історики запровадили критичний метод історіописання (VIII ст. Лю Чжицзи у творі “Шитун”), (“Проникнення в історію”), середньовічні митці історичну літературу доповнили “енциклопедіями” чи “книгами класифікованих відомостей” (Легпу) [2.88, 261].

Значний поштовх розвитку досліджень дав винахід паперу (I ст.), впровадження книгодрукування (з VII ст.). XV ст. ознаменувалося складенням монументального зводу відомостей “Юнледаянь” до якого мали увійти усі писемні пам’ятки. XVIII ст. принесло й першу методологічну працю Чжан Сюеченя “Вень ши тун-і” (“Загальний сенс літератури та історії”). Автор артикулював увагу на свідомісних факторах та моральних якостях історика, як творця історичних праць. У середні віки китайські історики оприлюднили значну кількість загальних та регіональних історичних творів (літописи, хронічки, описи та біографії) у яких помітний моралізуючий та політичний контекст, котрий прослідковується навіть у працях підготовлених до XX ст.

Варто наголосити, що суспільство переслідували напружені події китайської історії XIX – початку XX ст. (імперія династії Цин, прояв кризових явищ, повстання тайпінів (1851-1864), зіткнення з капіталістичними країнами Заходу, поступове підпорядкування країни їхнім впливам та її перетворення на напівколонію.

Водночас відбувалося ознайомлення китайців з європейською суспільно-політичною думкою, що сприяло осмисленню науковою спільнотою реформ китайських правителів, революційного перевороту 1911 р. й утворення Китайської Республіки, поділу країни на низку самоврядних територій, їх контролю з боку військових угруповань та війни між ними.

Історики ставали очевидцями політичних комбінацій пов’язаних з розрахунками правлячих кіл на зовнішні сили, конфлікту між Гомінданом і китайськими комуністами, намагань здійснити реформи Чан Кай ши (1887-1975), експансії Японії (1931), захоплення Маньчжурії, відкритої війни після капітуляції Японії 1945 р., відновлення влади Гоміндан на більшій території Китаю) та ін.

Ці історичні події склали основні віхи китайської історії першої половини XX ст. Саме у першій половині XX ст. під значним впливом позитивізму і марксизму відбувалося форму-

вання китайської історіографії, яка також спиралася на традиційні уявлення про історію (опис правлінь, окремих династій, впливу конфуціанських філософських рефлексій). Гострі політичні події в країні сприяли зростанню інтересу до їх аналізу та оцінювання. Останнє призвело до появи понад 1300 різних історичних часописів. Перші фахові історики – Лан Цічао (1873-1929), Ху Ши (1891-1962), Лі Дачжао (1888-1927) своїми дослідженнями популяризували європейське історіописання з позиції критичного аналізу джерел.

Витоки формування сучасної історіографії Китаю, пов'язані з встановленням влади і проголошенням комуністами країни Китайської Народної Республіки, довготривалим лідером якої був Мао Цзедун (1893-1976). Під його керівництвом, будуючи за радянською моделлю соціалізм, китайський народ пережив політику “великого стрибка”, “велику культурну революцію” з репресіями, розправами, чисельними жертвами (постраждало бл. 1 млн. осіб, з них близько 800 тис. загинуло).

Уроки з провальної політики КПК зробив новий керівник держави – Ден Сяопін (1904-1997). Він розробив й спрямував нову програму розвитку на шлях модернізації усіх галузей народного господарства та особливу увагу приділив розвитку культури. Відновлювалася освіта, академічні та наукові установи. Науковці отримали певну свободу творчої думки в межах марксизму та маоїзму. На фініші ХХ століття в країну були залучені іноземні інвестори.

В сучасних умовах Китай з 1,3 мільярдом мешканців, як соціалістична країна стає більш відкритим в умовах панування компартії (між тим зареєстровано вісім нечисельних некомуністичних партій). До того ж реально існує економічно розвинена з демократичним устроєм Китайська республіка на о. Тайвань.

Утім КНР, відновивши в 1997 р. свій суверенітет над Гонконгом, через два роки над Макао, входить до числа ядерних і космічних держав. В країні значна увага приділяється розвитку історичної науки.

Утворивши КНР правляча партія створила Історичне товариство, Академію Наук, низку історичних установ (інститути археології, історії, нової історії тощо), спрямовувала науковців, у тому числі, викладачів історичних факультетів та педінститутів на

формування комуністичної свідомості. Історична наука мала доводити законність соціалістичного будівництва, освячувати керівну роль КПК і в межах марксистсько-ленінської методології та на підставі формаційного підходу проводити історичні дослідження.

З цією метою в 1950-х рр. відбулися дискусії щодо періодизації національної історії. Одні вчені, в контексті теорії класової боротьби й соціальних рухів вивчали феодалізм від його початку (I тис. до н. е.) і пролонгували аж до середини XIX ст.; інші – визначивши критерієм розвиток продуктивних сил – обмежували його XIV ст.

У цілому історію штучно підганяли під схеми вироблені, як правило, історичною наукою в СРСР. Нова та новітня історія висвітлювалася виключно з позицій національно-визвольної боротьби й комуністичного руху в душі розгорнутої компанії “хоу цзінь бо гу” – більше уваги сучасності, менше – давнині [2.88, 264].

З під пера чисельного загону китайських істориків виходили документальні матеріали присвячені історії соціальних рухів та повстань (тайпінів, іхетуанів, нянцзюанів тощо), початку XX ст. і, зокрема, Сінхайській революції 1911-1913 рр. В нечисельних дискусіях відкидався підхід Фан Веньлана, який початки китайської нації відносив до III тис. н. е. Передувала концепція сперта на марксизм-ленінізм, котра визначала утворення, сутність буржуазної і соціалістичної нації та ін.

Істориків силоміць втягували у боротьбу за відстоювання поглядів Мао Цзедуна “нехай квітнуть усі квіти, нехай змагаються всі вчені”, який насправді означав запеклу боротьбу проти “правих елементів”, котрі не підтримували нібито політику “великого стрибка”. Замість того, щоб займатися дійсно науковими дослідженнями історики мали викривати численних “внутрішніх” і зовнішніх ворогів та здійснювати нереальні наукові проекти.

Вчені Академії наук займалися виготовлення 17 тисяч “дацзибао” (настінні листівки) та “викривали” в них уявних ворогів держави. Заполітизованість виявилася у зобов’язаннях Третього інституту історії АН за п’ятирічку створити узагальноючу історію Китаю, історію всіх громадян країни, котрі мали містити не менше 6,2 млн. ієрогліфів.

Суспільствознавці, історики і не лише вони мали реагувати на загострення політичної боротьби, зростання політичного диктату та на “компанію чотирьох історій”. Остання пов’язувалася з масовим написанням історій заводів і фабрик, сіл, народних комун і родин, що є проявом “великого духу китайського народу, що є сильнішим за зброю”.

Як зазначалося вище, з початком 1966 р. “нової пролетарської революції” впроваджувалися масові репресії інтелігенції, повністю громилася наукові й освітні установи та заклади, призупинялася будь-яка наукова робота. Історія мала писатися не лише з марксистсько-ленінських позицій, але й “маоїзму” самого вождя.

Намагаючись вислужитися перед Мао Цзедуном та розкрити механізм репресій так звані “революційні групи” 60-ти установ АН КНР створили об’єднаний комітет революційних цзео-фанів АН КНР із захоплення влади”, що призводило до фізичного та морального знищення відомих вчених.

З кончиною великого Мао (1976) були усунені крайнощі “культурної революції”. Через три роки розпочався процес відновлення наукових структур. Нова компартійна верхівка сприяла створенню Академії суспільних наук КНР (АСН). До неї увійшли реорганізовані Інститут історії Китаю, Інститут нової та новітньої історії Китаю, Інститут світової історії, Інститут національностей тощо.

Відновлювалися філії академічних інститутів у великих містах, історичні інститути та кафедри університетів в Пекіні, Яньбані, Фучжоу, Куньміні та ін. З 1980 р. поновило діяльність Всекитайське історичне товариство, яке охоплювало понад 50 регіональних і спеціалізованих товариств. Понад 90 історичних факультетів вже функціонувало на кінець ХХ ст. Зміни торкнулися й історичних часописів: відновлювалися старі, з’явилися численні нові. Серед них такі, як “Ліши яньцзю” (Вивчення історії), “Шицзе ліши” (Світова історія). Зазначене сприяло поступовому відновленню й кадрового потенціалу та виходу історичної науки Китаю на міжнародний рівень. І це не зважаючи на залежність від партійних настанов ЦК КПК та ідеологічного впливу марксизму та настанов маоїзму.

Результатів не забарилися чекати. Китайськими ученими вже наприкінці XX ст. підготовлена 10-и томна “Загальна історія Китаю”, 3-х томна “Історія Китайської буржуазної республіки”. Вийшли друком 2-х томна “Давня історія Китаю” Лю Цзехуа, “Історія селянських революцій в давньому Китаї” Фам Ваньляня та інші.

Труднощі та обмеження, пов’язані із збереженням впливів спадку Мао Цзедуну стали причиною досить поверхового вивчення новітньої історії Китаю. У такому ж стані перебувають дослідження давньої історії країни. Наукові дискусії точилися навколо періодизації. Утім серед учених переважає думка про рубіж між давнім і середньовічним періодом в історії Китаю, який сягає II ст. до н. е. – II ст. н.е. Цьому сприяли археологічні знахідки 1974 року та 1980-х років.

Важливою проблемою залишається характеристика ознак давнього суспільного устрою, феодальних відносин, які певна частина істориків визначає III-IV ст. н.е. В працях китайських дослідників, і перш за все, таких як Лінь Цзяньмін “Чернеткова історія Китаю” (1981) й Лю Чана містяться положення про те, що реформи імператора Цинь Шихуанді (III ст. до н.е.) сприяли закінченню рабовласницького суспільства і сформували державу й систему феодальних її атрибутів, а “китайський феодалізм” мав свої особливості пов’язані з дрібноселянським господарством, централізованим самодержавством, конфуціанством як державної ідеології [2.88, 268].

Інші китайські дослідники дискутують питання “початку феодалізму” і “кінця феодалізму”. Вони застосовують поняття модернізації у сенсі переходу від традиційного аграрного до модерного індустріального суспільства.

Серед них – Лі Ваньчжи наголошує на тому, що на XVI-XVIII ст. припадає початок переходу до найманої праці у сільському господарстві і соціальна диференціація селян та зародження капіталістичних відносин. Пен Чзеї стверджує, що раннє формування капіталістичних стосунків припадає на XVII ст. Однак більшість учених схиляються до думки, що окремі

риси розвитку торговельно-ринкових відносин ще можуть визначати формування модерного суспільства.

Дискусійними залишаються проблеми *нової та новітньої історії Китаю*. Щодо початку новітньої історії то існують твердження частини дослідників, що таким є 1949 р. – Утворення КНР (Лі Сінь, Пен Мін). Однак більшість дослідників схиляються вважати її початком – 1919 рік. Китайські вчені одноставні у визначенні початку нової історії, який пов'язують з Першою опіумною війною 1840-1842 років.

Існують розходження з визначенням провідних тенденцій розвитку в новий час. Цю проблематику вивчає Лю Данян. Відомі його праці: “Історія американської агресії в Китаї” (1949), “Нарис нової історії Китаю”.

Як і нова історія, дослідження новітньої історії Китаю також контролюється КПК, яка позиціонує вірність марксизму підкорегованого маоїзмом. Дискусії істориків та партійних ідеологів відбуваються в рідчисті теорії Мао Цзедуна (праця “Про нову демократію”), “двох типів демократичної революції”: демократичної антифеодальної революції 1911-1913 рр. і нової демократичної революції під керівництвом комуністів у 1919 р., котра поступово переросла в соціалістичну, завершившись проголошенням КНР.

Л.Зашкільняк відзначає присутність наприкінці ХХ ст. в ідеології, політиці та історіографії КНР великодержавних тенденцій [2.87, 270]. Китайські історики у створеному Центрі досліджень історії формування кордонів Китаю АСН КНР вивчають її історію територіальної експансії Росії в Азії. Серед них – Чжоу Вейчжоу опублікував “Короткий історичний нарис агресії Англії та Росії щодо Тибету нашої країни” (1984).

Видані також книга “Царська Росія і північний Схід” (1985) та багатотомна “Історія агресії царської Росії в Китаї” (Інститут нової історії АСН КНР) (1990).

Відомі історики Люй Іжань, Ян Шихао, Лі Цзягу та ін., як автори останньої праці, критично оцінюють політику царської Росії, вважаючи, що сучасному Китаю та Росії ще доведеться повернутися до питання докладного визначення китайсько-російського кордону на Далекому Сході.

В останні роки подібні дослідження в Китаї набули закритого характеру.

Отже існуюча в межах партійного контролю й офіційної ідеології сучасна історіографія КНР, на думку Л. Запкільняка, все ж досягла певних зрушень, особливо в дослідженні давньої історії та нових часів [2.88, 272]. Цього не можна стверджувати про вивчення новітньої історії. Зазначене пояснюється тим, що історики КНР обмежені партійними впливами та марксистсько-маоїстськими схемами з домішками традиційного конфуціанства.

Історична наука та історичні знання в Японії

Загальні риси становлення історіографії.

Відокремившись внаслідок геологічних процесів близько 10 тис. років тому від Азії японські острова населені народами, які створили самобутню культуру, зберегли традиційні зв'язки з народами Східної і Північно-Східної Азії. З утворенням й становленням держав з'являються й перші історичні твори. Серед них такі як літопис “Кодзікі” (“Запис про діяння давнини”) у 712 році, – “Ніхон сьокі” (“Аннали Японії”) – (720 р.), присвячені пануючим династіям й лігімізації їх влади. Становлення та розвиток культури базуються на підвалинах впливових релігійних вчень – синтоїзму та буддизму.

Японська культура, як синтез духовних знань у середовіччі диференціювалася на буддійсько-духовну, воєнно-дворянську та народну. XVII ст. принесло зародження та становлення подібної до європейського ренесансу світської літератури “мінливого світу” (“укійодзосі”). Накопичені історичні знання, зокрема Родзаном Хаясі дали свій результат – підготовку ним 310 томної праці “Всезагальне дзеркало нашої країни” (“Хонгьо Цуган”). Варто також зазначити, що розпочате укладання капітального своєрідного літопису “Історія Великої Японії” (“Дайніншпонсі”) вже на 397-му томі було завершено у 1906 році [2.88, 272-273].

Мінливі події XIX ст. ознаменувалися проникненням на японські острови європейських капіталів та культури. Одночасно цей вік став початком руйнації традиційного суспільства й становлення капіталістичних відносин. Як вказує Л. Запкільняк, у

1867-1868 рр. національно-демократична революція (“Мейндзі ісін”) започаткувала модернізаційні процеси на японських островах [2.88, 273]. 1887 рік приніс Японії заснування історичного факультету Токійського імператорського університету (головний лектор німецький історик, послідовник Л. Фон Ранке – Л. Ріс (1861-1928)).

Цей учений був ініціатором створення першого Історичного товариства (“Сікек-кай”), стимулював зібрання й публікацію документів та підготовку перших історичних праць. Його впливи і також таких течій, як романтизм та позитивізм позначилися на творчості перших японських професійних істориків: Шігано Ясудзуту (1827-1910), Кумо Кунітаке (1839-1931), Цубої Кумезьо (1859-1936). Державна підтримка сприяла появі у 1898 році першого документального видання “Зібрання давніх японських документів”.

Перша половина ХХ століття принесла японським народам багато страждань. Цьому спричинилися націоналістичні та мілітаристські наміри, освячені оригінальним поєднанням конфуціанства і синтоїзму, прославлення імператорської династії, поширення ідей патерналізму та вірності династії і традиціям. З плином часу відбувалася вестернізація життя японців, внесення в його свідомість світських європейських елементів. На політичній арені з’явився і сформувався широкий спектр суспільно-політичних сил, які знаходилися під впливом ліберальних, марксистських, демократичних, ліворадикальних ідей, котрі мали своїх прибічників.

Жахливі наслідки Другої світової війни (поразка Японії, американське ядерне бомбардування міст Хіросими та Нагасаки) ще більше вводили країну у сферу впливу США. Так звана “ера реформ” (демілітаризація, “примусова демократизація”) проникли у всі сфери життя японського суспільства. Це сприяло технічній модернізації економіки, кардинальній перебудові науки й культури, системи освіти та забороні синтоїзму. 1960-ті роки принесли початок створення й становлення “інформаційного суспільства”, котре своїм впливом охопило усі сфери японського життя.

Щодо освіти, то її демократизація сприяла долученню японців до найкращих здобутків сучасної цивілізації з одночасним

збереженням фундаментальних цінностей та традиційного виховання заснованого на “моральних засадах” (виховання “ідеального” японця – члена сім’ї і суспільства) [2.88, 274].

У другій половині ХХ ст. японська історіографія увібрала в себе широкий спектр методологічних звитяг: від позитивізму та марксизму й до постмодерністських впливів.

Держава, маючи 200 університетів і 400 – приватних вищих навчальних закладів та понад 2,5 млн. студентів потурбувалося про те, щоб історія знайшла достойне місце в шкільних програмах навчання.

Фахівців-істориків готують в найпрестижних вузах міст Японії – Токіо, Кіото, Осака, Хоккайдо, Васеда та ін.

Л. Запкільняк зазначає, що завдяки відкритості на світ японські історики беруть участь у роботі міжнародних історичних організацій, здійснюють важливі науково-дослідні проекти. Система підготовки фахових кадрів в японських університетах заснована на західних взірцях (переважно американських; при університетах діють численні спеціалізовані історичні інститути, центри, лабораторії).

Значну кількість учених об’єднує Асоціація японських істориків, яка видає часописи: “Сучасна історія” “Рекісі такухон” і “Японська історія “Ніппон рекісі”). Створені також численні історичні товариства регіонального та спеціального характеру, котрі також мають свої друковані органи [2.88, 274].

Основні напрями історичних досліджень.

Відповідно до оформлених течій з другої половини ХХ ст. в японській історіографії сформувалося три напрями. Один з них репрезентує *прогресивний напрям*, пов’язаний з марксизмом. Історики цього спрямування вивчали переважно соціально-економічну проблематику (Норо Ейтаро, Хотгорі Сісо та ін.).

Наприкінці ХХ століття історики цього напрямку у своїй більшості прийшли до вивчення “*нової економічної історії*” та “*нової соціальної історії*”.

Історики – послідовники позитивістських моделей історіопису визнаючи переваги “*нової історичної школи*” сформували *ліберальну історіографію*. Третій напрям, пов’язаний з започаткуванням *історичної школи Хіосао Оцука*.

Цей учений, сприйнявши ідеї методології М. Вебера, розповсюджував їх серед своїх прихильників та учнів. Утім вже в кінці ХХ ст. в японській історіографії, особливо з початком ХХІ ст. відбулася виразна диференціація стимульована впливами нових течій світової історичної думки, зокрема школи “Анналів” культурно-антропологічної історії та інших [2.88, 274].

У ХХ ст. увагу японських істориків приковували також проблеми, які актуалізували дослідження *стадіальності історичного розвитку японського суспільства* в порівнянні з іншими країнами світу.

Вони досліджували роль зовнішніх та внутрішніх факторів у модернізації країни в новий та новітній час. Різні підходи з окремих аспектів цих питань демонстрували Норо Ейтаро та К. Сюдзава.

У 1980-90-х рр. представники “нової економічної історії” Нагахара, Кейдзі, Накамура Сатору, Хаямі Акіра та ін. дійшли до висновків про те, що елементи ринково-капіталістичних відносин існували в Японії ще у ХVІІ ст., а у таких галузях, як торгівля, ремесло, сільське господарство, містобудування мали місце явища подібні до європейських країн того часу [2.88, 274]. Дослідження продовжувалися й учені, які звертали увагу на причини зростання економіки країни. Зокрема, в аналізі причин швидкої модернізації країни у ХХ ст. вчені поділилися на кілька таборів. Так вчені підтримали погляди Текеуті Йосімі – автора тритомної праці “Новий час в Японії та Китаї (1967), котрий стверджував, що Схід до нового часу не знав розвитку “духовного чинника”, тобто “ідеї розвитку” в європейському сенсі, котра стимулювала суспільні зміни [2.88, 274].

Одночасно уснувала думка, що з усіх азійських народів тільки японці були здатні сприйняти й застосувати західні ідеї на підставі традиційної і відкритої назовні культури “тенко бунке” (“культури поворотів”), на відміну від китайської “закритої” культури, яка не сприймала цих ідей. Цілком можна погодитися з ремаркою з цього питання Л. Зашкільняка, який вказує, що у цьому підході та оцінках відчутні кон’юктурні моменти, котрі трудно узгоджуються з історичними фактами [2.88, 276]. Додамо, що економічна і інтелектуальна потужність сучасної КНР спростовує подібні твердження.

Такі вчені, як Хаясі Мотон, Сінобу Ое у вивченні селянських та інших соціальних рухів прийшли до висновку про те, що саме вони спонукали японську еліту до проведення суспільних реформ в дусі модернізації. Сінобу Ое в дослідженні “Японія і Азія в новий час” (1978) довів, що соціальні рухи лише привід до реформування японського суспільства у другій половині XIX ст. тоді, як головні ідеї були запозичені з Заходу японською елітою.

Ще одна група істориків й серед них Йода Йосіне та Іюе Кіпосі, котрі звертають увагу переважно на зовнішні чинники модернізації Японії, стверджують що країна не стала основним об’єктом колоніальної експансії європейських держав у XIX ст., які “спокусилися” Китаєм та країнами Південно–Східної Азії.

В Азії зіткнулися інтереси Англії, Франції та інших розвинутих країн Європи, що дало змогу японській еліті лавірувати між ними, забезпечуючи власні інтереси [2.88, 277].

“Цей підхід, – наголошує Л. Зашкільняк, – не сприяв з’ясуванню усього спектру причин більш успішної модернізації японського суспільства у порівнянні, зокрема з китайським [2.88, 277].

Виходячи з цього Такузі Сібохара у своїх працях 1970-80-х років намагався поєднати внутрішні та зовнішні чинники японської моделі модернізації. Учений доводив, що наприкінці XIX ст. головні колоніальні держави змінили стратегію колоніальної політики й переносили відповідальність за її наслідки на внутрішні політичні сили колоній. Це й дозволило японцям сконцентрувати “сили на базі енергії народу” й домогтися суспільних змін. Отже колонізація сприяла перебудові суспільства на сучасний лад. Ще один японський історик – Хіроші Кітамура, досліджуючи соціальну структуру японського суспільства, вказав на її “замкнений стан” на відміну від китайського. Саме активні члени суспільства залучилися до підприємництва, а це сприяло капіталістичному розвитку.

Інший дослідник процесів модернізації Йосіо Саката у своїй праці “Відправна точка розвитку модернізації” (1970) звернув увагу на соціальний розвиток військового стану (самураїв). Учений показав, що він поступово перетворювався на правлячий стан, котрий зіграв позитивну роль в історії Японії. Одночасно поширена у середовищі самураїв філософсько-релігійна

“доктрина Мітогаку” сприяла усвідомленню військової і технічної переваги Заходу та стати на шлях модернізації [2.88, 277].

Л. Запкільняк також помітив те, що в останні роки в Японії спостерігається відродження політизованої правонаціоналістичної історіографії, яке прагне здійснити переоцінку деяких проблем новітньої історії, передусім історії Другої світової війни і ролі в ній Японії [2.88, 277]. До таких дослідників належить Фуджіока Нобукацу, котрий створив “Ліберальну групу вивчення історіографії”. Цей учений у книзі “ Історія, неописана у підручниках” (1997) подав описи життя, діяльності групи японських військових й політиків, причетних до мілітаризації та агресивних дій напередодні і під час Другої світової війни. Він героїзував їх зобразивши як полум’яних патріотів і порядних осіб у родинному середовищі.

Кобаяша Йошінорі у книзі “Уроки війни” (1998) доводить перш за все японській молоді те, що країна вступила у війну маючи слушні причини для “захисту своєї національної безпеки і звільнення Азії від західного імперіалізму” а самі японці щиро вірили у справедливість цих дій. Він закликав “відновити” правду про війну та об’єднати японське суспільство навколо “національних ідеалів” [2.88, 278].

Досить суперечливий характер носять дослідження такої теми як *японсько-російські відносини*. Акіро Танака, як автор декількох монографій з цієї проблематики дослідив початки взаємин японців і росіян від XVII ст., коли останні як землепрохідці освоювали обшири Далекого Сходу (“ Японія і Росія”, 1971). І все ж, головна увага японських учених зосереджена на вивченні японо-російських стосунків на Далекому Сході у новий та новітній час. У центрі їхньої уваги проблема так званих “спірних територій” – Курильських островів і острова Сахалін, які після Другої світової війни були окуповані СРСР а нині перебувають під контролем Росії.

Японські вчені та публіцисти за цей час створили значну кількість наукової та публіцистичної літератури у якій висвітлили різні аспекти японсько-російських і японсько-радянських відносин щодо територіальної приналежності “спірних територій” [2.88, 278].

Серед опублікованих праць увагу фахівців та урядових інстанцій приковують дослідження Тору Накагави. Вони навіть, як офіційні історичні довідники використовуються державними органами в сучасних відносинах між Японією та Росією.

За останнє десятиліття японські історики значну увагу приділяють *історії країн Центральної і Східної Європи* та, особливо, слов'янських. Цьому сприяє створення при університеті Хоккайдо (м. Сапоро) “Центру слов'янських досліджень” та видання часопису “Acta Slavica” Iaponia”.

Учені цього центру у співдружності з науковцями пострадянських країн випустили декілька спільних публікацій. Серед них: “Виникнення мазоареалів в колишніх соціалістичних країнах: відроджені чи вигадані історії” (2005), “Соціальна трансформація і міжетнічні стосунки на Правобережній Україні ХІХ – початку ХХ ст.” (2005) та ін.

Як нове явище японської історіографії варто сприймати дослідження “*феміністичної історії*”. Утім жіночі студії розпочалися ще в першому десятилітті ХХ ст. працею Сакаї Тошійіко “Еволюція взаємин між чоловіками і жінками” (1908 р.). Її друге видання під назвою “Історія боротьби між чоловіками і жінками” побачило світ у 1920 р. Використовуючи вже сучасні надбання японські вчені з кінця 1970-х рр. зосередили увагу на історії жінок. Вони перш за все відгукнулися на заклик ООН провести протягом 1975-1985 рр. “декади жінок” та еволюціонізували від створення феміністських студій в марксистському ліворадикальному дусі до “жіночої історії” як науки [2.88, 280].

У м. Нара 1980 року був організований й почав діяти спеціальний Жіночий університет. Варто зазначити, що жіночий рух в Японії набирає сили. Його активність виявилася в участі 5 тис. японських жінок у Світовій жіночій конференції в Пекіні 1995 р. й проведені через рік в університеті Чуо першого Міжнародного симпозиуму з жіночої історії в Азії.

В творчих дискусіях народилася наукова думка про запровадження у національну історіографію нових моделей дослідження. Серед них такі як усна історія, культурна антропологія, історія повсякденності тощо. Поштовх подібним студіям дав Вакіта Харук з університету Кіото створивши разом з одно-

думцями “Загальну дослідницьку групу жіночої історії”. Результатом їх діяльності стала масова поява загальних й регіональних розвідок у різних видавництвах та п’яти томної праці “Історія жінок Японії” (1982). Через вісім років вийшла друком “Історія повсякденного життя жінок Японії”.

Утім такі дослідження мали описовий характер і вводили в обіг новий документальний матеріал. Становище стало змінюватися у 1990-х рр., коли теоретичним підґрунтям жіночої історії визначився гендерний підхід опрацьований американськими й західноєвропейськими ученими.

Як відмічає Л. Запкільняк, на цьому етапі “жіночі студії” розійшлися з феміністичним рухом і еволюціонізували в бік академічної науки. З цього часу кількість і різноманітність публікацій, присвячених різним аспектам становища і ролі жінок у японській історії, зростає ще більше [2.88, 280]. Серед вчених, хто серйозно займається “жіночою історією” варто назвати Огіно Міхо, Юкі Танака. Їх теоретичні праці, присвячені сексуальному рабству й проституції під час Другої світової війни та американській окупації (2002) та ін. Зокрема Казуко Йошімі підготував книгу про жінку в умовах фашизму.

Отже для сучасної японської історіографії характерним є різноманітна спрямованість історичної думки на вивчення означених вище та нових напрямів дослідження. Японські історики демонструють відкритість до співпраці з міжнародним науковим співтовариством й виявляють активність й зацікавленість у вивченні світових процесів та комунікаційних явищ між існуючими цивілізаціями.

Історична наука в Африці

Загальні риси розвитку країн Африки. Важливе місце в сучасній історіографії має займати саме цей її сегмент з огляду на те, що африканський континент є колискою людства, з найдавнішою – єгипетською цивілізацією.

Утім в силу застійних явищ, пов’язаних з особливостями суспільного та технологічного розвитку, несприятливими для життя кліматичними й географічними умовами, слабкої щільності й багатостічності населення, ізольованого від зовнішнього світу цей континент зупинився у своєму розвитку.

З урахуванням цих та інших факторів, мало місце поява крайніх расових теорій, висунання негроїдній расі претензій щодо соціальної неспроможності, і, як реакції на це – поява у ХХ ст. негритянського расового націоналізму – афроцентризму. Ці та інші складники, на думку вчених, є важливими для розуміння історії африканських народів й країн. Вона мали відмінні шляхи виникнення, становлення та еволюції. Це стосується регіонів Північної, Західної, Центральної, Східної і Південної Африки. Калейдоскоп відмінностей полягає у тому, що частина народів (без Єгипту) творили державні форми існування починаючи з VI-VII ст. (Малі, Гана, Сенегал тощо).

На думку А.Зашкільняка, цей процес посилювався у середньовіччі під приводом проникнення арабів та мусульманської релігії [2.86, 281]. Іслам відіграв роль каталізатора державотворення на обширній території континенту і, перш за все, у Тропічній Африці. Утім слабою виявилася соціально-політична база цих держав, які мали тенденцію до розпаду і хоча іслам відіграв важливу роль в історії народів Африки, однак йому не вдалося зруйнувати етнічні й соціальні бар'єри, що стали перепонами для контактів африканців між собою. Іслам не приніс і високої цивілізації. Тому довгий час зберігався інститут невільництва [2.88, 282].

А.Зашкільняк також звертає увагу на колоніальне проникнення європейців (Франція, Англія) в Африку. Учений характеризує його особливості, у тому числі, трансформації традиційного суспільства в сучасні модерні структури протягом ХХ ст., що, зокрема, сприяло в короткі терміни появі нечисленної національної інтелігенції, котра спрямувала зусилля на розгортання антиколоніального руху ХХ ст. та поширення свідомості європейського типу

Процес звільнення від колоніальної залежності був суперечливим. Перед цими країнами, – зазначає А. Зашкільняк. – виникла низка суспільно-політичних проблем подальшого розвитку, обумовлених пошуком вибору моделей устрою, визначення кордонів постколоніальних країн, подоланням бідності основної маси населення, руйнуванням общинно-кланового менталітету.

Зазначене тягло за собою нестабільність розвитку багатьох постколоніальних країн, боротьбу в них за владу між різними етнополітичними кланами, постійну загрозу повторюваності катастроф (голоду, епідемій) та їх супнику – бідності [2.88, 283].

Л.Запкільняк також звертає увагу на ті країни, які володіють значними сировинними ресурсами, що дає змогу скеровувати частину коштів на розв'язання соціальних проблем. До таких країн належать арабські країни Північної Африки, котрі в історично-цивілізаційному плані є спадкоємницями арабського світу часів халіфату VII-XIII ст. (Єгипет, Алжир, Мавританія, Марроко, Туніс, Лівія). Країни Західної Африки (Малі, Гана, Гвінея, Сенегал, Того тощо) відрізняються порівняно стабільністю суспільно-політичного розвитку з тяжінням до авторитарних режимів, зокрема певний час радянського зразка, що є наслідком їх вигідного географічного розташування, яке з давніх часів сприяло їх участі в міжнародній торгівлі й міжлюдських контактах [2.88, 283].

Щодо країн Центральної Африки (Нігерія, Заір, Камерун, Нігер, Чад, Конго, Центрально-Африканська Республіка, Габон тощо), то вони демонструють дуже різні взірці розвитку, але їх спільною рисою є політичні конфлікти серед різноетнічного населення, часті політичні перевороти і нестабільність (за винятком Камеруну) [2.88, 283]. Водночас ще більші відмінності спостерігаються в країнах Східної Африки (Ефіопія, Еритрея, Сомалі, Кенія, Уганда, Танзанія, Руанда та ін.). В них існує низький рівень життя та бідність, що призводить до постійних соціальних і міжетнічних зіткнень. Одночасно країни Південної Африки (Ангола, Мозамбік, Замбія, Зімбабве, Намібія, Пар тощо) мають порівняно розвинену економіку й політичну стабільність (особливо ПАР), навіть незважаючи на часом тривалі внутрішні війни (Ангола) [2.88, 283].

Як бачимо автору вдається послідовно характеризувати риси розвитку африканського континенту. Такою ж змістовною є й характеристика Л.Запкільняком сучасних моделей розвитку понад 40 африканських держав. Він вірно також вважає, що ці країни орієнтуються на європейсько-американські моделі організації суспільного життя та економіки.

Слід зазначити, що й заключне проміжне резюме здебільше витримане в такому ж історіографічному дусі. Зокрема, учений відмічає, що спроби деяких з них (Конго, Зімбабве тощо) застосувати зразок соціального устрою призвів до кризи і переорієнтації. Вірними є твердження про те, що політичні режими самостійних держав виявилися внутрішньо слабкими, що здебільшого пояснюється міжетнічними (трибалістськими) суперечностями, в основі яких лежить відсталість соціальної структури, відсутність національної ідентичності, нерозвинутість промислової інфраструктури, неефективне управління економікою, стійкі стереотипи общинно-колективістського менталітету людей, позбавлених власності та індивідуальності [2.88, 284].

Цілковитим є й ще один умовивід пов'язаний з тим, що усі ці та інші бар'єри суспільного поступу долаються з великими труднощами і вимагають значних капіталовкладень в освіту, науку і соціальну сферу. Очевидним є й той факт, що без подолання цих перешкод, підготовки освічених поколінь, здатних зруйнувати стереотипи колективістської первісної общинності і набути вміння орієнтуватися у мінливих умовах життя, африканським країнам буде складно вийти з числа відсталих країн світу. Статистика засвідчує, що нині в Африці проживає 14% населення земної кули, але виробляється менше 1% промислової і 6% сільськогосподарської продукції.

Тож в контексті вищезазначеного далі характеризується зародження та етапи розвитку історичних знань.

Ми своїм основним джерелом маючи нечисленні авторські спостереження української вчених все ж апелюємо до характеристик здійснених Л.Запкільняком. Учений зазначає, що Північна Африка, передусім Єгипет та Ефіопія, здавна описувалися в давньоримських творах. Цікаво, що й сам континент завдячує своєю назвою лівійському племені афрів, яке фігурує в тих же творах, як і народи і країни Північної Африки. У полі зору давніх авторів знаходилася розвинута єгипетська цивілізація. Геродот перебуваючи в Африці особливо яскраво описує життя єгиптян, лівійців та ефіопів. Також Старий завіт Біблії містить змістовні розповіді про Єгипет та його історичне минуле. Утім історія не привертала увагу єгипетських можновладців, тому не було ство-

рено власних творів, а лишилися лише окремі уривки про минуле країни та її народу [2.88, 285].

Зазначаючи, що історична свідомість виникає у “вісьовий час” (VIII-VI ст. до н. е.) і поширюється переважно античними авторами, Л.Зашкільняк вказує, що перша єгипетська історія була написана греком Манефоном у II ст. н. е. У силу того, що інші африканські народи та їх протидержавні утворення в більшості взагалі не мали писемності, вони не залишили історичних звісток. Між тим в античні часи народи Північної Африки усе більше відчували вплив грецької мови і культури, що призвело до загибелі єгипетської цивілізації. У такому ж дусі Л.Зашкільняк характеризує період середньовіччя Північної і Східної Африки, особливості арабської історіографії з її “хадисами” – збірками оповідань про життя й діяння Мохамеда “сірими” – описами його життя, “магазини” – описами воєнних походів пророка, пізніші описи арабських завоювань (“фугух аль-бул-дан”), генеалогіями (“аль-ансаб”), діаріями окремих правителів (“таріх аль-мама-ликами”) тощо.

Перший арабський історик – Абделлах бен Амр залишив після себе понад 100 творів, які мали назву “хадисів”. Вважається також, що у IX-X ст. арабська історіографія мала розквіт у Єгипті, як за кількістю, та різноспрямованою тематикою історичних праць. До таких авторів належить засновник арабської історіографії Ябдаррахман ібн Абд аль-Хакам (802-871). Він своєю працею “Книга про завоювання Єгипту, Магриба і Андалії”, репрезентував такий жанр історичної літератури, як “хітаг” – історико-топографічний опис міст і пам’яток. Його численні учні й послідовники (аль-Масуді, аль-Якубі) розвинули цей жанр змістовними описами мандрівок європейськими країнами, у тому числі Русі. Вагоме місце згодом посів жанр біографічно-історичної літератури, особливо у Ібн Хаггар аль-Аскалані, як автора двох словників про єгипетських суддів і відомих людей XIV ст.

Значну спадщину в арабській історіографії залишив мислитель і історик з Тунісу Ібн Халдун (1332-1406). Його “Книга повчальних прикладів”, як і інші енциклопедичні твори, спрямовувалися на пошук правдивості в історії. XVII ст. принесло перші хронічки написані арабською мовою в Судані та Ефіопії. Вже у

XVII-XVIII ст. колоніальні завоювання європейських держав розвинули інтерес до народів Африки, що сприяло появі праць про минуле і тогочасний стан народів Африки. Зокрема, Едвард Покок (1609-1691) – професор Оксфордського університету у 1615 р. підготував “Нарис історії арабів”. Це дало поштовх для вивчення європейцями надбань давньої єгипетської цивілізації і зародженню єгиптології, яка супроводжувалася сенсаційними археологічними знахідками.

Перша половина XIX ст. принесла ідеї Просвітництва і задекларувала спроби арабських мислителів “вписати” минуле Єгипту й арабського світу в цивілізаційний потік. Ріфас ат-Тахтаві (1801-1873) підготував з цих позицій історію Єгипту – перший підручник і викладав історію цієї країни в Школі перекладу. Першим фаховим єгипетським істориком вважається Мохамед Сабрі, який закінчив у 1919 році Парижський університет і став професором Каїрського університету (заснованого 1908 р.) [2.88, 287].

Варто зазначити що шлях до модернізації освіти і науки в Єгипті був складний, з огляду на потужний спротив арабо-мусульманських націоналістів, котрі не сприймали процеси європеїзації суспільства. Тому за поширення наукових знань нечисленний загін світської інтелігенції напшовхувався на тиск, переслідування з боку релігійних фанатиків і націоналістів. Саме такі перепони долав визначний єгипетський історик і літератор Тахі Хусейн (1889-1973).

Л.Зашкільняк досить детально характеризує його життєвий шлях (народився сліпим, закінчив два університети в Каїрі і Сорбоні, вивчав творчість Ібн Халдуна, культуру арабського Єгипту, емігрував з країни, залишивши роботу в Каїрському університеті, і повернувся знову у 1950-х рр. став ректором цього університету а згодом міністром освіти Єгипту). Тахі Хусейн, наслідуючи методологію позитивізму, ґрунтовно опрацював стародавні арабські тексти і дійшов висновку, що в них має місце спотворення минулого на догоду ісламу.

Учений довів, що багата історія Єгипту належала “середземноморській” цивілізації а не арабо-мусульманській і започаткував теорію “фараонізму”. Він, залишаючись правовірним мусульманином, полемізував з прихильниками арабського націоналізму (Ахмед Амін та інші) та захищав ідею універсалізму. Його

погляди поділяв Мохамед Інан опублікувавши 1931 р. книгу “Мусульманський Єгипет” у який висвітлив історію поширення ісламу.

Утім в Єгипті у першій половині ХІХ ст. мало місце й поширення романтичної історіографії, прихильники якої, спираючись на джерела, ідеалізували арабську колонізацію Єгипту і Північної Африки. Серед них Абаас Махмуд аль-Аккад (1889-1964) – автор романтизованих праць і, зокрема, “Геній Мозамеда (1940), Геній Абу-Бакра (1944)” та ін. [2.88, 288].

Як доводить Л.Зашкільняк подібні процеси спостерігалися у зародженні та становленні національних історіографій в інших країнах Магрибу – Алжирі, Тунісі, Марокко. Він наводить дані про створення першого світського університету (1909 р.) в Алжирі і вказує, що у міжвоєнний період перший фаховий алжирський історик Мбарака Мілі (1897-1935) підготував три томну “Історію Алжиру” та про паліду роботу у цей час туніських істориків: Хасана Хусні Абд аль-Ваххаба і Тевфіка аль-Мадані – авторів оригінальних праць про історичний розвиток Тунісу і Північної Африки.

Л.Зашкільняк вважає, що своєрідним шляхом відбулося становлення історичної науки на півдні Африки, де у 1918 р. було створено Історичне товариство, члени якого вивчали історію колонізації цієї частини Африки. Ця подія та інші стимулювали відкриття 1922 р. в Йоганнесбурзі Вітватерсрандського університету і при ньому Інституту вивчення народів банту, який очолив відомий лінгвіст К.М. Док. Історик зазначає, що південно-африканські вчені, виключно білі, швидко досягли помітних успіхів у вивченні історії та культури народів Африки а такий учений, як Джордж Едвард Кор (1867-1935), підготувавши шеститомник “Піднесення Південної Африки” (1921-1937), сприяв розвитку історіографії. Цей учений, критично описавши процес колонізації чорного континенту, водночас зневажливо поставився до африканських народів відмовляючи їм у своїй історії [2.88, 288].

Утім інший історик – професор Кейптаунського університету Ерік Вокер (1886-1976) у своїй праці “Історія Південної Африки” (1929) зайняв протилежну позицію. Цей автор, разом із висвітленням колонізації, розкрив процес витіснення й дискри-

мінації місцевого африканського населення і започаткував теорію “рухливого кордону”. У ній він доводив, що європейці і африканці майже одночасно колонізували південноафриканські території й почали конфліктувати між собою (скотарство бурів вимагло постійного розширення земельних площ) [2.88, 289].

Ще один учений – професор історії в Університеті Родса (Греїамстану) – Вільям Макміллан (1885-1974) свою творчість присвятив вивченню місцевого народу банту та його взаємин з білими колоністами. Учений підготував книгу: “Банту, бур і британець” (1929) у якій проаналізував джерела, причини конфлікту між білими колоністами й корінними чорними аборигенами, тим самим виступивши проти расової дискримінації туземного населення [2.88, 289].

Логічним нам уявляється й виклад Л.Запкільняком матеріалу, який стосується *Тропічної Африки*. У ньому автор зазначає, що країни Тропічної Африки депо пізніше долучилися до антиколоніального руху. Частина вихідців з них навчалася не лише в Європі, але й в СРСР та опинилися під впливом марксистсько-соціалістичних ідей. Серед них – виходець з Кенії Джомо Кеніато (1891-1978) здобув освіту в різних європейських університетах, зокрема у Москві. Він 1938 р. опублікував книгу “Обличчям до Кенії. Племінне життя народу кікуйю”. Мав місце й вихід інших праць. Зокрема, Нігерієць Ннамді Азіківі підготував роботу “Відроджена Африка” (1937). Сенегалець Леопольд Седер Сенгор, отримавши освіту у Парижі в 1930-х рр. став автором теорії “негритюду”, яка задекларувала рівноправність чорної раси з іншими. У ній наголошувалося на вагомому внеску негрів у світову цивілізацію [2.88, 289].

Л. Запкільняк своїм аналізом довів, що загалом, за винятком окремих країн, історична наука на африканському континенті в першій половині ХХ ст. формувалася дуже повільно, головним чином, через колоніальне панування, низький рівень освіти і життя населення, брак фахових кадрів [2.88, 289].

Історіографія в другій половині ХХ ст. Як доводить сучасний дослідник – Л.Запкільняк визначальний вплив на становлення й розвиток історичної науки в країнах Африки мало звільнення цих країн від колоніальної залежності і формування незалежних

держав. Попри труднощі, глибокі внутрішні суперечності, які додали ці країни, вони намагалися творити матеріальні й духовні підстави самостійного розвитку. Автор вірно зазначає, що цьому сприяло створення ідеології афроцентризму з головними постулатами самоствердження людей з чорним кольором шкіри, реабілітації негроїдної раси, самоідентифікації, ціннісного звеличення африканської культури включно з абсолютизацією культурно-історичних та расових особливостей, уявленням про виняткову роль негроафрикаців у світовій історії [2.88, 290].

Далі історик цілком влучно характеризує зміст цієї теорії, зазначаючи, що афроцентризм став реакцією на тривалу расову дискримінацію, ущемлення з боку білих колонізаторів, котрі намагалися нав'язати неграм свою релігію і культуру, мову, спосіб життя і стиль мислення; він спрямований на подолання “комплексу неповноцінності”, що сформувався під впливом виховання, освіти та інших форм свідомісного впливу, в процесі якого африканці засвоювали нав'язані їм стереотипи щодо їх патологічної відсталості, нецивілізованості, інертності й нездатності до здобуття знань [2.88, 290].

До обґрунтування ідеології афроцентризму причетні ще з другої половини XIX ст. західноафриканський просвітник Е. Блейден (з Ліберії), у міжвоєнний період сенегалець Л. Сенгор, пізніше президент Сенегалу в 1960-1980-х рр., поет Е. Сезер, афроамериканці У.Дюбуа, М. Л. Кінг та ін. Л.Запкільняк також зазначає, що як форма расової свідомості афроцентризм виріс на ґрунті чорного націоналізму 1960-х років, руху “Black is beautiful” (“Чорний – чудовий”). Утім перше місце, як теоретика афроцентризму належить директору Програми африканських досліджень Університету Темпл у Філадельфії (США) Мелефі Кете Асанту, автору близько 40 теоретичних та історичних досліджень і серед них: (“Афроцентризм: теорія соціальних змін”, 1980, “Афроцентристська ідея”, 1987) та інші.

Набувши поширення в різних сферах суспільної свідомості ідеологія афроцентризму, зокрема в історії закарбувалася у “африканізації африканської історії”.

Ця тенденція виявилася в намаганнях історично довести рівність чорної і білої рас. Така ідея супроводжувала книги сенегальського історика Шейха Анти Діюпа “Негритянська нація

та культура” (Париж, 1954) та чотиритомну працю “Чорні Афіни” М. Бернала.

В останній стверджується спадкоємність негроафриканської, єгипетської і античної цивілізації, що значною мірою завдячують чорним африканцям. Брак документальних свідчень, відсутність писемних джерел (вже існуючи, зокрема античні інтерпретуються украй тенденційно) не бентежить прихильників афроцентризму. Їх дослідження пронизані етноромантичною забарвленістю та політичним підтекстом, що знаходить гостру критику з боку світової наукової громадськості.

Як реакція на пролунавшу критику є звернення африканських і західних учених у 1950-60-х роках до глибокого вивчення джерел – міфів, легенд, переказів та фольклору. Зокрема, нігерійські історики К.О. Діка і С.О. Біобака у співдружності з європейськими вченими створили перші програми, методики збору й критичного опрацювання усних джерел, які стосуються доколониальної історії народів едо та йоруба, що стимулювало збір усних матеріалів до вивчення інших африканських народів.

Сучасні дослідники й, зокрема Л.Запкільняк відмічають особливості сучасного етапу досліджень, які полягають у зростанні інтересу до невербальних джерел – мистецтва, ритуалів, символіки. Така зацікавленість поєднується з нечисленними археологічними матеріалами та етнологічними дослідженнями й стає основою для наукової інтерпретації давнього минулого, залишаючи певні вигадки. Такий підхід, зокрема демонструє міжнародний проект французьких та африканських учених “Долина Нігера” (1994). З часом буде створена певна база даних африканських джерел, що сприятиме відновленню загального образу доколониального минулого африканських народів.

Утім важливе місце науковцями арабських країнах Африки в історичних дослідженнях відводиться арабо-мусульманському націоналізму стимульованому конфліктом Ізраїля і Палестини на Близькому Сході. Цілком слушно вважається, що іслам виступає культурною й цивілізаційною запорукою збереження національної самобутності перед обличчям євро-американської модернізації [2.88, 292].

Ідейною основою арабської єдності й арабського націоналізму виступає уявлення про “арабський дух” (“уруба”). Не зва-

жаючи на виникнення і розвиток у XIX-XX ст. різних арабських держав з відмінним суспільно-політичним устроєм ідеологами арабського націоналізму стверджується гасло “єдиної арабської нації”, яка лише об’єднавшись стане “наймогутнішою, найосвіченішою і найбагатшою”. Коренем такого об’єднання є лише іслам (хоча існують його відмінності від ліберального до край екстремістського) [2.88, 292].

З огляду на зазначене, вказує Л.Запкільняк радикальні ідеологи ісламу наприкінці XX ст. оголосили війну західним впливам, які вважають найбільшою загрозою ідеї “єдиної арабської нації”. Спротив проникненню західних впливів, що руйнують арабську ідентичність робить вразливою арабську інтелектуальну еліту, яка має стояти перед вибором: своя реміснича чи сучасна індустріальна цивілізація [2.88, 292].

Утім процес поширення освіченості є незворотним. Це засвідчує розбудова системи світських освітніх закладів та зростання університетів. Якщо 1945 р. в африканських арабських країнах їх було лише 9, то на початок XXI ст. – стало понад 60. Найбільше їх у Південній Африці – понад 30.

Як зазначає Л.Запкільняк, складніше виглядає ситуація з вищою освітою в інших країнах Африки, зокрема тих, що утворилися у 80-90-х роках XX ст. (Зімбабве та інші). Назагал в кожній африканській країні діє по декілька університетів, створених з допомогою міжнародних організацій ЮНЕСКО, МБ, ФОНД Леланда тощо [2.88, 293]. Для цих країн гострою є проблема підготовки для вузів викладацьких і наукових кадрів. Ними стають переважно випускники західних університетів.

Порівняно з іншими найбільш розвинутою є *єгипетська історіографія*. В Єгипті після Другої світової війни, державного перевороту (революція 1952 р.) стало можливим відкриття нових університетів в Каїрі (Айн-Шаме), Александрії, створення нових історичних установ (Центр джерел та історії сучасного Єгипту, 1946). Нагадаймо, що також діяли старі вищі навчальні заклади – Інститут Єгипту ще з 1857 р. та Французький інститут східної археології (1881) тощо.

Позитивним моментом для післявоєнної єгипетської історіографії стала творчість філософа Абд ар-Рахмана Бадаві з його

концепцією абстрактного гуманізму та атеїзму. Її коріння мислитель вбачав у філософії ісламу “Історія атеїзму в ісламі” (1944).

Учений був свідомий того, що арабсько-мусульманська історична культура відрізняється від європейської. Утім він не ідеалізував та спрощував минуле на відміну від творчості своїх попередників. Спираючись на ідеї “фараонізму” такі історики, як М.Сабрі, Т. Хусейн з’ясовували ознаки спільності та спадкоємності між давньоєгипетською та арабсько-мусульманською цивілізаціями. Останнє сприяло більш органічному поєднанню давньоєгипетського та арабського періодів історії країни.

Як відмічає Л.Запкільняк, у новітніх дослідженнях, не позбавлених певної політичної кон’юнктури, єгипетський й арабський складники більш органічно вплетені у загальну історію країни [2.88, 293]. Подібний підхід спостерігається у праці Мохамеда Ібрагім Муршаї “Арабськість Єгипту та його коптів” (1993), Гамаля Бадаві “Мусульмани і копти: від коліски до слави” (2000). Їх творчість поєднує думка про особливий “дух” Єгипту, втілений у здатності творити міцний “сплав” з різноманітних народів, “арабськість” та релігійність.

Проблематикою антиколоніальної боротьби займався інший арабський історик Абд ар-Рафія (1889-1965). Учений підготував 10 томну “Історію Єгипту” та 10 книжок у яких йдеться про історію антиколоніальної боротьби єгиптян [2.88, 294]. Надалі історики все більше уваги приділяють соціальній та економічній історії. Серед них можна назвати Ріфаата ас-Саїда, автора дослідження “Соціальні підстави повстання Орабі” (1967). Науковий доробок цього ученого у вивченні ліворадикальних течій національно-визвольного руху засвідчує вплив марксизму, що особливо позначилося на праці “Написання історії” (1980) де наголошується на вирішальній ролі народних мас в історичному поступі.

Єгипетською історіографією значна увага приділялася археології. Засновником таких студій є Ахмент Кемаль з чисельними учнями, котрі навчалися в європейських та американських університетах. Вони разом продовжили вивчати археологічні пам’ятки Єгипту, спираючись на підтримку зарубіжних університетів та фондів. Серед них такі учені, як Мустафа Амар, Самі Сабрі, Мохамед Анвар Цукрі та ін. Вони не лише здійснили численні

наукові відкриття, але їй успішно справилися із консервацією археологічних пам'яток давнього Єгипту. Це сприяло відкриттю невідомих пірамід, збагаченню фондів єгипетських музеїв, поширенню туристичної галузі країни.

Арабська країна *Туніс*, яка має багату історію, свої особливості розвитку, котрі пов'язані з тимчасовим спалахом мусульманського фундаменталізму, характерного для всіх країн арабського світу кінця ХХ ст. після 1990-х рр. зазнала демократичних змін. Вони пов'язані із створенням ринкової економіки західного зразка та поширенням концепції “Туніс – перехрестя трьох цивілізацій – африканської, арабської та європейської” Серед провідних істориків, переважно Туніського університету, популярною є проблематика історії національно-визвольного руху з особливою увагою до його соціально-політичних аспектів.

Зокрема, такий з них, як Башир Тілі підготував двохтомну “Історію Магрибу в ХХ ст.” (1978) й дослідження присвячені історії антиколоніального і соціалістичного руху народів Північної Африки. Інший його колега – Мустафа Краєм, як і попередник, дотримується марксистської інтерпретації елементів арабського націоналізму, соціалізму, лібералізму та зосереджує увагу на вивченні соціально-економічної проблематики, хоча не сприймає марксизм і комунізм.

Не менш пізнавальною є історіографія *Алжиру*. Її залежність від суспільних процесів виявилася у тому, що в 1990-ті роки ісламські фундаменталісти намагалися захопити владу й створити ісламську державу. Виходячи з цього головна увага звертається на арабо-мусульманське минуле та спадщину Ібн Халдуна. Держава створює сприятливі умови для розвитку світської науки та культури, обмежуючи вплив ісламських фундаменталістів, котрі заперечують значення європейських впливів. Співробітники Наукового центру історичних досліджень підготували ще в 1982 р. чотиритомну “Історію Алжиру”, де акцентували увагу на національно-визвольному русі ХІХ-ХХ ст. І все ж, як зазначає Л.Зашкільняк, в історіографічній практиці алжирських істориків, як і в суспільно-політичному житті, часто стикаються і конфронтують протилежні погляди [2.88, 295].

Вони виявляються у тому, що, наприклад, Мохамед Сахлі пропагує ідею “переведення” алжирської історії на національний

(арабській) ґрунт і подолання впливів європейської історичної думки (“Деколонізація історика”, 1965). Інший провідний дослідник старовини – Махфуд Кааддаш, в роботі “Історія алжирського націоналізму” (1980) вважає, що головною ідейною підставою національно-визвольного руху був іслам, а антиколоніальний рух був наслідком зіткнення двох цивілізацій – арабо-мусульманської та європейської [2.88, 295].

Л.Зашкільняк справедливо зауважує, що на розвиток історичної думки арабських держав Африки продовжують чинити вплив суспільно-політичні процеси на міжнародній арені і всередині цих державних утворень, зокрема арабо-ізраїльський конфлікт. За зовнішніми ознаками “об’єктивності” арабські вчені більшою або меншою мірою підходять до осягнення минулого з позиції арабо-мусульманських світоглядних традицій [2.88, 296].

Пізнавальний вектор спрямуємо на *Тропічну Африку* де на південь від Сахари існує понад 30 новоутворених держав, котрі отримали лише недавно свою самостійність. Виходячи із зазначеного, фахова історіографія, на думку Л. Зашкільняка, в них на загал перебуває в стані становлення. Такий стан сприяє поширенню тут дуже різноманітних суспільно-політичних ідей і характеризується гострою, часто збройною боротьбою за владу між протилежними в ідейному плані партіями та угрупованнями.

Зазначене пояснює чому лише в кінці ХХ ст., у зв’язку із поширенням ідей афроцентризму в середовищі африканської творчої інтелігенції з’явився інтерес до наукового вивчення історії та культури численних народів континенту в доколоніальну епоху [2.88, 296].

Теперішній стан – існування лише в Гані 56 діалектів різних африканських мов, в Кенії – 70 племен зі своїми мовно-культурними особливостями, значно ускладнює осягнення картини сучасної африканської історіографії. Нечисленні її представники відчують вплив різних ідейних напрямів та течій: від консерватизму до мусульманського радикалізму, від позитивізму й марксизму до школи “Анналів”.

Якщо слідувати за вже знайомою нам логікою викладу Л.Зашкільняка то вченій на прикладах показує лише перші паростки змістовних історичних студій. Зокрема він зазначає, що камерунський історик Бетоте Діка-Аква Ньб Бонамбела

в роботі “Проблеми африканської антропології та історії” (1982) ідентифікує себе прибічником афроцентризму і пов’язує історію африканських народів з давньоєгипетською цивілізацією [2.88, 296].

Принагідно відзначимо, що цей же дослідник ратує за новий “африканський” метод дослідження, яким володіють лише вихідці з чорного континенту. Наводиться й інший приклад, коли в таких країнах, як Сенегал, Нігерія, Кенія, Камерун тощо на історіографію впливають світові методології. Так, один з найвідоміших африканських істориків з Кот д’Івуар а (колишня Республіка Берег Слонової Кістки) Жозеф Кі-Зебро в річницю школи “Анналів” і на замовлення ЮНЕСКО в 1980 р. опублікував “Загальну історію Африки”. В ній, з залученням даних археології, етнографії, мовознавства та ін., автор, у міру своїх можливостей, змалював всі сторони життя африканців в доколоніальний і колоніальний періоди. Концептуально автор притримується думки про вирішальний вплив на усіх етапах розвитку народів континенту саме географічного чинника.

Світова наукова спільнота знаючи, що це лише початки дослідів намагається допомогти розвитку науково-історичних досліджень Африки. З цією метою міжнародні організації, структури ООН сприяють модернізації країн африканського континенту, поширенню освіти й підготовці висококваліфікованих кадрів здатних здійснити процес модернізації існуючих держав.

За їх допомогою майже в усіх африканських країнах функціонують регіональні організації з вивчення минулого і сучасного народів континенту. Також діє створений в 1968 р. в Німеї (столиця Республіки Нігер) Регіональний центр досліджень і документації з усної традиції. З 1983 р. у Лібревілі (столиця Габону) діє Міжнародний центр цивілізації банту. Їх мета: у першу чергу зберегти й зафіксувати фольклорні багатства Африки.

А.Зашкільняк перш ніж зробити змістові висновки, констатує, що сучасний стан вивчення історії народів і країн Африки залишає ще багато “білих плям” і проблем, котрі викликають дискусії. На думку вченого вони є такі: а) проблема походження і суспільного устрою народів доколоніальної Африки. Більшість дослідників згодні з тим, що Африка є прабатьківщиною людини;

тут народилися всі первісні здобутки техніки на етапі відокремлення людини від природи; б) значення давньоєгипетської цивілізації, яку частина вчених вважає досягненням “африканської цивілізації”; ідеї афроцентризму є популярні серед дослідників чорного континенту, котрі наполягають на формуванні окремої комплексної науки й методології – археології (Ш.А. Діоп); в) значні розбіжності характеризують визначення суспільного устрою доколоніальної Африки – від первісного суспільства до особливого “африканського способу виробництва” (за аналогією до “азійського”). Однією з популярних теорій є “теорія данництва” запропонована Саміром Аміном (суспільний устрій у давні часи визначається двома головними елементами – аграрним общинним господарством і політичним апаратом для стягнення данини). При цьому відчутною є ідеалізація давнього устрою, для якого були характерні відсутність приватної власності на землю та експлуатації виробників-общинників; г) проблеми колоніалізму та антиколоніальної боротьби. Їх вивчення забезпечене певним документальним матеріалом, але спори заторкують передусім оцінки [2.88, 297-298].

Здебільшого африканські дослідники заперечують погляди частини представників західної історіографії про “цивілізаційну місію” колонізаторів. Головну увагу звернуто на негативні сторони колоніальної політики – вивіз невольників (хоча рабство й работоргівля процвітали на континенті ще до колонізації), зневажливе ставлення до негрів з боку білих тощо. Водночас антиколоніальна боротьба піддається ідеалізації щодо всіх її форм, не беруться до уваги різні її соціальні та суспільно-політичні складники.

Підсумковий висновок зводиться до констатації того, що багатобарвна історіографія народів Африки переживає період формування як регіональних, так і національних історичних поглядів. Як і в усіх інших країнах на різних етапах їх розвитку, історичні знання виступають головним знаряддям етносоціальної ідентифікації та ідейно-політичної легітимізації суспільства і держав, котрі встали на шлях незалежного розвитку [2.88, 298].

Певний проміжний підсумок з осягнення українськими вченими історіографії, у тому числі сучасної світової історіографії, бо цей процес лише розпочався, зводиться до констатації

того, що цей процес лише розпочався. Сподіваємося що зазначена проблематики викличе підвищений інтерес до історії історичної науки в світі та розширить горизонти вивчення українськими істориками світового історіографічного процесу.

Навчальна програма курсу “Історіографія світової історії”

Тема 1. Предмет і завдання історіографії світової історії.

Предмет і завдання історіографії. Місце і роль історіографії у структурі історичної науки. Історіографія як історія історичної науки. Диференціація історіографічних досліджень: інтелектуальна історія та історіографія, біоісторіографія, інституціональна історіографія, проблемна історіографія. Схема історіографічного дослідження. Виникнення і головні етапи розвитку історіографії. Історіографічні джерела. Співвідношення історіографії, джерелознавства, філософії та методології історії. Основні закономірності і особливості розвитку історичної думки та історичної науки. Історична пам'ять та історична свідомість суспільства. Вплив філософських, економічних, соціальних і політичних ідей на розвиток історичної думки. Зв'язок методології історії з ідейно-політичними течіями у суспільному житті. Всесвітня історія як історіографічна проблема. Проблема єдності світової історичної думки і науки, взаємозв'язку і взаємовпливу національних історіографій. Поняття “напрямок”, “течія”, “школа” в історіографії та критерії їх визначення. Принципи періодизації розвитку історичних знань, історичної думки та науки.

Тема 2. Становлення і розвиток історичних знань у країнах Стародавнього Сходу. Міфологічна історична свідомість у народів Стародавнього Сходу. Перші історичні записи і хроніки в країнах Стародавнього Сходу. Теократизм давньосхідної історичної думки. Біблія та її зв'язок із історичною літературою Стародавнього Сходу. Біблійні уявлення про походження світу та історію людства. Конфуціанство і його вплив на історичну думку Китаю та інших азійських країн.

Тема 3. Антична історіографія. Соціально-політична боротьба в античному суспільстві та її вплив на розвиток істо-

ричної думки. Античні уявлення про предмет і завдання історії. Методи вивчення історії та подій в античній історіографії. Джерельна база історичних творів.

Перші елементи критики джерел. Основні різновиди і жанри історичних творів. Тематика античної історіографії. Розвиток історичної біографії. Вплив міфології та героїчного епосу на ранню історичну думку Стародавньої Греції та Риму.

Праця Геродота “Історія”. Прагматична історіографія у стародавній Греції. Фукідід і його твори. Минуле і сучасне в історичній концепції Фукідида. Ксенофонт і його внесок в історіографію. “Загальна історія” Полібія. Лукіан та його трактат “Як писати історію”. Плутарх і його внесок у розвиток біографістики.

Історична думка та історичні знання у Стародавньому Римі. Кантон Старший та його твори. Тіт Лівій та його “Історія Риму”. Історичні погляди і твори Корнелія Таціта. Історична біографістика у римській історіографії. “Життя дванадцяти цезарів” Гая Светонія Транквілла. Значення античної історіографії для подальшого розвитку історичних знань та історичної думки.

Тема 4. Розвиток середньовічної історіографії в V-XIV ст. Соціально-політичні та ідеологічні умови розвитку історичної думки й історичних знань в епоху середньовіччя. Біблійна основа теології історії. Універсалізм християнської історичної доктрини. Провіденціалізм та есхатологія – основи середньовічної історичної думки та історіографії. Аврелій Августин і його роль у становленні історичної свідомості середньовіччя. Фома Аквінський. Джерельна база середньовічної історіографії. Види і жанри історичної літератури доби середньовіччя. Різновиди хронік, літописів, літописних зводів. Всесвітні хроніки як новий тип історичного твору. Агіографічна література та її відмінність від античної біографістики. Патристична історіографія IV-V ст. Пам’ятки історичної думки Західної Європи епохи раннього середньовіччя V-XI ст. Г. Турський, Ейнгард. Візантійські історики та їх твори (Г. Амартола, П. Кесарійський, М. Псел). Історіографічні пам’ятки пізнього середньовіччя XI-XIV ст. О. Фрейзингенський, І. Флорський. Г. Ножанський. Міські хроніки. Значення середньовічної історіографії для подальшого розвитку історичних знань та історичної думки.

Тема 5. Гуманістична історіографія. Особливості гуманістичної ідеології та характерні риси гуманістичної історіографії. Ставлення гуманістів до середньовічної та античної історіографічної традиції. Критика середньовічного провіденціалізму і есхатології. Початок секуляризації історичних знань. Запровадження поняття історичного часу. Нова періодизація всесвітньої історії. Накопичення історичних знань у працях істориків-гуманістів. Вивчення гуманістами історії окремих держав і народів. Гуманісти про завдання і функції історії та історичних знань. Ж. Боден і його трактат “Метод легкого засвоєння історії”. Запровадження історико-філологічної критики джерел. Риторичність творів істориків-гуманістів. Нові жанри історичних студій. Основні центри гуманістичної історіографії у країнах Європи. Представники гуманістичної історіографії в Італії. “Політико-риторична школа” та її внесок в історіографію гуманізму. “Ерудитсько-критична школа” (Ф. Біондо, Л. Валла). “Нова політична школа”. Історичні погляди Н. Макиавеллі і Ф. Гвіччардіні. Здобутки гуманістичної історіографії у Франції. Особливості німецького гуманізму й історичної думки. С. Франк та його концепція світової історії.

Історико-соціологічні теорії XVI-XVII ст. Соціально-політичні та історичні концепції ідеологів Англійської революції середини XVII ст. Розвиток ідей раціоналізму та їх вплив на історичну думку. Теорії “природнього права” і “суспільного договору” та їх інтерпретації в історичних концепціях. Історико-соціологічні погляди Т. Гоббса, Дж. Локка, Р. Декарта. Проблема походження влади і власності. Критика ідей провіденціалізму. Скептичне ставлення до історичних знань і достовірності історії. Традиційно-провіденціалістські течії в історіографії XV-XVII ст. “Ерудити”.

Релігійна боротьба та її вплив на історичну думку. Початок кризи церковно-релігійного світогляду. Ідеї провіденціалізму в релігійно-історичній думці XV-XVII ст. Протистояння гуманістично-раціоналістичної та традиційно-провіденціалістської течії в історіографії XV-XVII ст. “Ерудитські школи” XVI-XVII ст. Історіографічна творчість церковних (Ж. Боланд, Ж. Мобільон,) та світських (А. Мураторі) “ерудитів”. Розширення джерельної

бази історичних досліджень. Збирання і видання історичних джерел. Роль ерудитів у становленні допоміжних історичних дисциплін. Тематика історичних творів “ерудитів”. Розвиток біографічного жанру. Життя святих.

Тема 6. Просвітительська історіографія XVIII ст.

Передумови розвитку історичної думки та історичних знань у XVIII ст. та їх вплив на філософсько-історичну думку. Революції у Північній Америці і Франції. Криза середньовічного світогляду і розповсюдження ідеології Просвітництва. Раціоналістичні, матеріалістичні і атеїстичні тенденції у Просвітництві. Критика теологічних концепцій історії у творах просвітників. Спроби створення філософії історії. Раціоналізм у просвітницькій історичній думці.

Розум та ідеї як основні рушійні сили історії. Ідея закономірності історії. Уявлення просвітників про суспільний устрій, виникнення приватної власності і держави. Подальша розробка теорії “суспільного договору” (Ж. Ж. Руссо).

Роль географічного фактору в історії (Ш. Монтеск’є). Поняття “всесвітня історія” у творах істориків-просвітників. Концепції всесвітньої історії. Теорія історичного прогресу у творах Ж. Р. Тюрго і Ж. А. Кондорсе. Зміст і основні ознаки суспільного прогресу у творах просвітників. Просвітники і перетворення історії в наукову дисципліну.

Розширення тематики історичних досліджень, початок вивчення економічної і соціальної історії, культури, побуту і звичаїв народу. Розширення джерельної бази. Нові методи критики і використання джерел.

Передромантичні течії в історіографії Просвітництва. Спроби поєднання провіденціалістських і раціоналістичних ідей. Історичні погляди і концепція історії Д. Віко. Теорія органічного розвитку суспільства і світової історії у творах І. Г. Гердера.

Історизм І. Г. Гердера. Вчення про характер людської природи. Зародження теорії “народного духу”. Органічний зв’язок історії окремих народів з всесвітньою історією. Просвітницька історіографія у Франції. Перші твори істориків-просвітників (А. де Буленвільє, Ж. Б. Дюбо).

Історичні погляди та праці Ф. Вольтера. Історичні концепції французьких філософів-матеріалістів (Д. Дідро, К. Гельвецій,

П. Гольбах). Розвиток просвітницької історичної думки у період Французької революції XVIII ст. Основні риси і особливості просвітницької історіографії в Англії. Історичні погляди Д. Юма і Е. Гіббона. Шотландська філософсько-історична школа. А. Сміт.

Просвітницька історіографія в Німеччині. Історико-філософська думка німецького Просвітництва (Г. Е. Лессінг, І. Кант, І. В. Гете, Ф. Шіллер). Геттінгенська історична школа.

Історичні погляди і соціально-політичні концепції північно-американських просвітників.

Тема 7. Історична наука наприкінці XVIII – першій половині XIX ст. Романтизм. Соціально-політичні наслідки Французької революції кінця XVIII ст., зростання національної свідомості народів Європи і Америки. Організаційні основи історичної науки. Викладання історії в університетах і школах. Посилення суспільного інтересу до історії.

Досягнення історичної романистики. Ідейно-теоретичні засади романтичної історіографії. Романтизм та його роль у розвитку історичної думки. Консервативні, ліберальні та радикально-демократичні течії у суспільно-політичній думці доби Романтизму. Історико-публіцистичні твори Е. Бьорка, Ф. Шлегеля, Ж. де Местра, Л. Бональда. Критика просвітницької історіографії у творах романтиків. Історики-романтики про народ і “народний дух”. Вплив ідей провіденціалізму на історичні концепції романтиків. Політичні вчення та їх роль у розвитку історіографії. Ідеалізація середньовіччя у творах романтиків.

Розвиток принципів історизму в історіографії Романтизму. Французька історична школа доби Реставрації. Історичні погляди і концепція світової історії А. Сен-Сімона. Теорія класів і класової боротьби. О. Тьєррі та Ф. Гізо про природу і походження класів, основні етапи класової боротьби. Історія великої Французької революції кінця XVIII ст. у творах Ф. Мінье і А. Тьєра. Історія європейської цивілізації у дослідженнях Ф. Гізо.

Історичні концепції німецької класичної філософії. І. Г. Фіхте, Ф. В. Шеллінг, Г. В. Ф. Гегель. Вчення про закономірний і діалектичний характер розвитку історії. Ідея прогресу, мета і сенс історії. Світова історія у концепції Г. Гегеля та її вплив на історичну думку.

Історична школа права в Німеччині (К. Ф. Савін'ї, К. Ф. Ейхгорн). Критика істориками школи права історико-соціологічних і правових поглядів просвітників. Розвиток теорії “народного духу” істориками школи права. Історична школа права про значення джерел в історичному дослідженні.

Становлення історико-політичної школи Л. Ранке. Історизм і об'єктивізм Ранке. Критичний метод Ранке. Полеміка Ранке з істориками гейдельберзької школи Ф. К. Шлоссером, Г. Гервінусом, В. Ціммерманом. “Малогерманська” (І. Дройзен, Г. Зібель, Г. Трейчке) і “великогерманська” школи у німецькій історіографії.

Політична школа Т. Карлейля. Торійська і вігська історіографія в Англії, першої половини ХІХ ст. Становлення історичної науки в США. Особливості американського романтизму “Рання школа” в історіографії США. Історичні погляди Д. Бенкрофта, Ф. Паркмена, Д. Мотлі, У. Прескотта.

Вплив ідей Романтизму на становлення національних історіографій слов'янських народів. Польська романтична історіографія. Історичні погляди І. Лелевеля та його послідовників Е. Морачевського, В. Мацейовського, К. Шайнохи. Чеська і словацька історіографія. Історичні твори Ф. Палацького, П. Й. Шафарика. Романтичний напрямок у сербській, хорватській та болгарській історіографіях.

Тема 8. Розробка питань історії у другій половині ХІХ ст. Розвиток організаційних основ і джерельної бази історичної науки в середині і другій половині ХІХ ст. Виникнення науково-дослідних установ. Утворення нових періодичних видань, наукових історичних товариств і об'єднань.

Позитивізм: методологія і напрямки історичних досліджень. “Позитивна філософія” О. Конта та її розвиток в історико-соціологічних теоріях і концепціях Г. Спенсера, Д. С. Мілля, І. Тена. Вплив ідей Сен-Сімона і теорії Ч. Дарвіна на “позитивну філософію” історії. Ідея закономірного розвитку історичного процесу. Позитивісти про необхідність створення точно об'єктивної історичної науки. Місце історії серед інших наук про природу і суспільство. Історія і соціологія. Завдання історичної науки. Проблема відбору, класифікації і описання фактів. Поняття

історичного факту в позитивістській історіографії. Розвиток критики джерел.

Проблематика і основні напрямки позитивістської історіографії. Вплив позитивізму на становлення і розвиток історико-економічного напрямку в історіографії. Економічна інтерпретація історії. Статистичний метод і його роль у вивченні історії. Культурно-історичний напрямок позитивістської історіографії.

Німецька культурно-історична школа (Я. Буркхард). Позитивістська історіографія в Англії. Вплив ідей позитивізму на Кембріджську і Оксфордську історичні школи. Історична наука у Франції. Позитивістські історичні школи.

Позитивізм в італійській історіографії. Утвердження позитивізму в історіографії США. Еволюція і початок кризи позитивістської історіографії. Перші прояви кризи позитивістської історіографії.

Спроби оновлення теоретичної та методологічної бази історичної науки. Теорія культурно-історичного синтезу К. Лампрехта. Історико-теоретичні студії Ш. В. Лангуа, Ш. Сеньбоса. Концепція “загальної історії” Е. Лавіса і А. Рамбо.

Історичні й теоретичні джерела марксистської методології історії. Формування і еволюція історичних поглядів К. Маркса і Ф. Енгельса. Теорія соціально-економічних формацій – основа матеріалістичного розуміння історії. Маркс і Енгельс про роль матеріальних і духовних факторів у розвитку суспільства. Марксистська концепція всесвітньої історія як закономірного процесу послідовної зміни соціально-економічних формацій. Революції та їх роль в розвитку історії людства. Класова боротьба як рушійна сила історії. Періодизація всесвітньої історії та її критерії. Основні проблеми всесвітньої історії у творах Маркса і Енгельса. Становлення марксистської історичної школи – (В. Лібкнехт, А. Бебель, К. Каутський).

Тема 9. Історична наука наприкінці XIX – на початку XX століття. Криза позитивістської історіографії. Інтелектуальна криза початку XX ст. Методологічні дискусії у Німеччині, Франції, Росії, США. Становлення нових соціально-політичних наук: соціології, історичної демографії, історичної психології, історичної антропології, історичної географії. Неокантіанська методологія історії (В. Дільтей, В. Віндельбанд, Г. Ріккерт). Історико-соціологічна концепція М. Вебера. Теорії циклічного

розвитку світової історії. О. Шпенглер, А. Тойнбі. Філософія екзистенціалізму. Організація історичної науки. Перші міжнародні конгреси історичних наук. Громадський сектор історичної науки. Національні та міжнародні історичні товариства.

Тема 10. Історіографія США новітнього часу. Організаційні та методологічні засади американської історіографії. Етапи розвитку історичної думки. Розробка проблем внутрішньої історії (Г. Бірд, А. Шлезінгер, Ф. Тернер, Л. Рарінгтон), зовнішньої політики і міжнародних відносин (Д. Перкінс, Е. Татум, Ч. Кеннер, Т. Палмер, Ф. Флемінг та ін.), політичного розвитку (Д. Комонс, У. Уолін, Д. Хардман). Неолібералізм, новий консерватизм. Стан афроамериканської та марксистської історіографії.

Тема 11. Історіографія Великої Британії новітнього часу.

Організаційні та методологічні засади розвитку Британської історіографії. Представники ліберальної течії в історіографії (Р. Колінгвуд, А. Тойнбі, І. Берлін) та дослідження проблем внутрішньої і зовнішньої політики, робітничого руху. Е. Ейлер. Лейбористська історіографія: методологія, проблеми (Дж. Коул, Ф. Уільямс та ін.). Соціалістична історіографія (А. Мортон, М. Джеймс, К. Хілл, Е. Томпсон).

Тема 12. Історіографія нової і новітньої історії у Німеччині в 1920-2015 рр. Організаційні та методологічні засади розвитку німецької історіографії новітнього часу. Проблематика досліджень істориків-консерваторів (К. Хампе, Г. Онкен, В. Момзен), істориків-лібералів (Й. Цікурц, Г. Хальгартен та ін.), істориків-соціалістів (Ф. Меренг, Г. Місс та ін.). Лівореформістська історіографія (Й. Гейс, Ф. Фішер та ін.).

Тема 13. Історіографія нової і новітньої історії у Франції в 1920-2015 рр. Організаційні та методологічні засади французької історіографії. Проблематика досліджень і методології опрацювання різноманітних проблем у 20-х – перша половина 40-х рр. Історіографічні течії: релятивізм (А. Марру), позитивність (А. Олар), марксистська (М. Терез, Ж. Брюа, А. Собуль). Організаційні засади формування школи “Анналів” (Е. Дюркгейм, А. Берр, Ф. Сіміан). Концептуальне бачення історії М. Блока і Л. Февра. Французька історіографія після II світової війни: методологія, школи і проблематика досліджень. Еволюція школи “Анналів”. Діяльність Ф. Броделя, Е. Лобрусса. Особливості та здобутки “Третіх Анналів”. “Четверті Анналі”: переосмислення історіографічних практик в кінці ХХ – на початку ХХІ ст.

Тема 14. Російська історіографія проблем всесвітньої історії. Організація і методологічні засади розвитку радянської історіографії. Проблематика досліджень історіографії країн Європи і Америки радянських авторів. Вивчення проблем всесвітньої історії радянськими істориками в другій половині 1940-1991 рр. Російська історіографія проблем всесвітньої історії. 1991-2015 рр.

Тема 15. Сучасна історична наука з точки зору епістемології історії: сцієнтизм та імпресіонізм. Поняття школи та напрямку в історіографії. Основні школи, напрямки та підходи в сучасній історичній науці (“Анналі”, теорія локальних цивілізацій, мікроісторичний підхід, соціокультурна історія, психоісторія, метаісторія, інтелектуальна історія та ін.). Проблема кризи в історіографії та шляхи її подолання. Історики після “часу нуля” “повстання покоління дітей” і зростання впливу соціальної історії. Неоісторизм і нове обґрунтування можливостей персоніфікуючого й індивідуалізуючого підходів до історії. “Суперечки істориків”. Епістемологічна криза і пошуки нових моделей історіописання. Провідні напрямки і школи в сучасній світовій історіографії.

Французька історіографія. Історична наука у Великій Британії. Історична наука у ФРН. Італійська історіографія. Історичні дослідження в США. Історична наука в сучасній Росії. Розвиток польської історіографії. Чеська історіографія. Риси розвитку історичної науки в країнах Азії. Деякі особливості формування історичних знань на Африканському континенті.

Література до курсу “Історіографія всесвітньої історії”

2.1. *Ададуров В.* Нові “території” історії: проблеми синтезу соціальних наук у творчості третього покоління школи “Анналів” (на прикладі концептуальних поглядів Еммануеля Ле Руа Лядюрі) / А. Ададуров // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35-36.

2.2. *Алпатов М.А.* Политические идеи французской буржуазной историографии XIX века / М.А. Алпатов. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1949.

2.3. *Аръес Ф.* Человек перед лицом смерти / Ф. Аръес; пер с франц. В.К. Ронин [общ. ред. С.В. Оболенский]. – М. : Прогресс, 1992.

2.4. *Аръес Ф.* Ребенок и семейная жизнь при Старом порядке / Ф. Аръес; пер з франц. Я.Ю. Старцева. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 1999.

2.5. *Аръес Ф.* Время истории / Ф. Аръес; пер. с франц. и примеч. М. Неклюдовой. – М. : ОГИ, 2011.

- 2.6. *Барг М.А.* Эпохи и идеи. Становление историзма / М.А. Барг. – М., 1987.
- 2.7. *Бессмертный Ю.А.* Как же писать историю? Методологические веяния во французской историографии 1994-1997 гг. / Ю.А. Бессмертный // Новая и новейшая история. – 1998. – № 4.
- 2.8. *Берк П.* Антропология итальянского Возрождения / П. Берк; пер. с англ. И.М. Бессмертной // Одиссей. Человек в истории. – М., 1993.
- 2.9. *Бибиков М.В.* Историческая литература Византии / М.В. Бибиков. – СПб., 1998.
- 2.10. *Блок М.* Апология истории, или ремесло историка / М. Блок; пер. с франц. – М.: Наука, 1988.
- 2.11. *Блок М.* Короли-чудотворцы: очерк представлений о сверхъестественном характере королевской власти, распространенной преимущественно во Франции и в Англии / М. Блок; [пер. с франц. и коммент. А.А. Мильчиной]. – М.: Языки рус. культуры, 1998.
- 2.12. *Блок М.* Феодалыне суспільство / М. Блок; пер з франц. В. Щовкуна. – К.: Вид. Дім “Всесвіт”, 2001.
- 2.13. *Боден Ж.* Метод легкого познания истории / Ж. Боден. – М., 2000.
- 2.14. *Бокль Г.Т.* История цивилизаций: история цивилизации в Англии / Г. Т. Бокль. – М.: Мысль, 2000-2003. – Т. 1, 2.
- 2.15. *Балингброк Г.* Письма об изучении и пользе истории / Г. Балингброк. – М., 1978.
- 2.16. *Бродель Ф.* Материальная цивилизация, экономика и капитализм XV- XVIII вв. – Т. 1-3. / Ф. Бродель. – М., 1986-1992.
- 2.17. *Бродель Ф.* Динамика капитализма / Ф. Бродель; пер. с франц. – Смоленск: Полиграмма, 1993.
- 2.19. *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV-XVIII ст.: у 3-х т. / Ф. Бродель; пер. з франц. Г. Філіпчук. – Т. 1: Структура повсякденності: можливе і неможливе. – К.: Основа, 1995.
- 2.20. *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV – XVIII ст.: у 3-х т. / Ф. Бродель; пер. з франц. Г. Філіпчук. – Т. 2: Ігри обміну. – К.: Основа, 1997.
- 2.21. *Бродель Ф.* Что такое Франция? : в 2 кн. / Ф. Бродель; пер с франц. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1994. – Кн. 1: Пространство и история.
- 2.22. *Бродель Ф.* Что такое Франция? В 2 кн. / Ф. Бродель; пер с франц. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1995. – Кн. 2: *Люди и вещи.* – Ч. 1: Численность народонаселения и ее колебания на протяжении веков.
- 1.2.23. *Бродель Ф.* Что такое Франция? : в 2 кн. / Ф. Бродель : пер. с франц. – М.: Изд-во им. Сабашниковых, 1997. – Кн. 2: Люди и вещи. – Ч. 2: “Крестьянская экономика” до начала XX века.
- 2.24. *Бродель Ф.* Ігри обміну / Ф. Бродель. – К., 1997. – Т. 3.
- 2.25. *Бродель Ф.* Час світу / Ф. Бродель. – К., 1998.
- 2.26. *Бродель Ф.* Время мира / Ф. Бродель; пер с франц. – М.: Прогресс, 1999.
- 2.27. *Бродель Ф.* История и общественные науки и историческая длительность / Ф. Бродель; пер. с франц. // Философия и методология истории / под. ред. И.С. Кона; [РИО БГК им. И.А. Бодуэна де Куртеня]. – 2000.
- 2.28. *Буркхардт Я.* Культура Италии в эпоху Возрождения: Опыт исследования / Я. Буркхардт; пер. с нем. [2-е изд. испр.]. – М.: Интрада, 1996.

- 2.29. *Буркхард Я.* Век Константина Великого / Я. Буркхард; пер. с англ. Л.А. Игоревского. – М. : ЗАО Центрполиграф, 2003.
- 2.30. *Вайнштейн О.Л.* Западноевропейская средневековая историография / О.Л. Вайнштейн. – М.-Л, 1964.
- 2.31. *Вебер М.* Избранные произведения / М. Вебер. – М., 1990.
- 2.32. *Винайдения традицій* / За ред. Е. Гобсбаума, Т. Рейнджера; пер. з англ. М. Климчук. – К. : Ніка-Центр, 2005.
- 2.33. *Виндельбанд В.* История и естествознание: речь при вступлении в ректорскую должность в 1894 р. / В. Виндельбанд. – М., 1901.
- 2.34. *Виндельбанд В.* Прелюдия: философские статьи и речи / В. Виндельбанд. – СПб., 1904.
- 2.35. *Гегель Г. Ф. В.* Лекции по философии истории. Книга 1. / Г.Ф. Гегель. – СПб., 1993.
- 2.36. *Гене Б.* История и историческая культура средневекового Запада / пер. с фр. Е.В. Баевской, Э.М. Береговской; отв. ред. М.И. Соколова/ Б.Гене. – М., 2002.
- 2.37. *Геродот* История / Геродот. різні вид.
- 2.38. *Гиббон Э.* Закат и падание Римской империи: в 7 т. / Э. Гиббон; пер. с англ. – М. : Terra, 1997. – Т. 1-7.
- 2.39. *Гиббон Э.* История упадку и крушения Римской империи / Э Гиббон; пер. з англ. В.Н. Неведомского. – М. : ОЛМА-ПРЕСС, 2001.
- 2.40. *Гизо Ф.* История Английской революции / Ф. Гизо; пер. с фр. – Ростов- на-Дону: Феникс, 1996. – Т. 1, 2.
- 2.41. *Гизо Ф.* История цивилизации в Европе / Ф. Гизо. – Минск : Белоруская Энциклапедыя, 2005.
- 2.42. *Гизо Ф.* История цивилизацииво Франции: в 4-х т. / Ф. Гизо. – М. : Рубежи XXI. – 2006. – Т. 1-4.
- 2.43. *Гинзбург К.* Микроистория: две-три вещи, которые я о ней знаю / К. Гинзбург // Современные методы преподавания новейшей истории. – М. : ИВИ РАН, 1996.
- 2.44. *Гинзбург К.* Образ шабаша ведьм и его истоки // Одисей. Человек в истории. – М., 1990.
- 2.45. *Гинзбург К.* Сыр и черви: картина мира одного мельника, жившего в XVI в. / К. Гинзбург; пер. с итал. М.Л. Андреева, М.Н. Архангельской [предисл. О.Ф. Кудрявцева].– М. : РОССПЭН, 2000.
- 2.46. *Гобсбаум Е.* Вік екстремізму: коротка історія ХХ віку, 1914-1991/ Е. Гобсбаум; пер. з англ. О. Мокровольский. – К. : Вид. Дім. “Альтернативи”, 2001.
- 2.47. *Говорят африканские историки.* Сборник статей. – М., 1977.
- 2.48. *Гломозда К.* Сенс і стан історичних досліджень як актуальна проблема наукової та освітнянської спільноти США / К. Гломозда // Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології. Матеріали Всеукраїнського науково-методологічного семінару (Київ, 17 червня 2004 р.). – К., 2005.
- 2.49. *Голіш Г.М.* Історія історичної науки від найдавніших часів до кінця ХІХ століття: підручник для студентів ВНЗ зі спеціальності “Історія” / Г.М. Голіш. – Черкаси : Вертикаль, видавець Кандич С.Г., 2015.

250. *Грановский Т.Н.* Лекции по истории средневековья / Т.Н. Грановский. – М. : Наука, 1987.
251. *Гренди Э.* Еще раз о микроистории / Э. Гренди // Казус: индивидуальное и уникальное в истории. – М., 1997.
252. *Грин Дж. Р.* История Англии и английского народа / Дж. Р. Грин; пер з англ. – М. : Кучково поле: Гиперборея, 2007.
253. *Григорьева И.В.* Исторические взгляды Антонио Грамши / И.В. Григорьева. – М., 1978.
254. *Гуревич А.Я.* Категории средневековой культуры / А. Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1984.
255. *Гуревич А.Я.* Культура и общество средневековой Европы глазами современников. Ехемриа, XIII в. / А.Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1989.
256. *Гуревич А.Я.* Проблема ментальностей в современной историографии / А.Я. Гуревич // Всеобщая история: дискуссии, новые подходы. – Вып. 1. – М., 1989.
257. *Гуревич А.Я.* Смерть как проблема исторической антропологии: о новом направлении и зарубежной историографии / А.Я. Гуревич // Одиссей. Человек в истории. – М., 1989.
258. *Гуревич А.Я.* Средневековый мир: культура безмолвствующего большинства / А.Я. Гуревич. – М. : Искусство, 1990.
259. *Гуревич А.Я.* Исторический синтез и школа “Анналов” / А.Я. Гуревич. – М. : Индрик, 1993.
260. *Гутнова Е.В.* Историография истории средних веков / Е.В. Гутнова. – Москва, 1985.
261. *Далин В.* Историки Франции XIX-XX вв. / В. Далин. – М. : Наука, 1981.
262. *Данилевский Н.Я.* Россия и Европа: взгляд на культурные и политические отношения Славянского мира к Германо-Романскому / Н.Я. Данилевский; [сост., вступ. статья и комментарии А.А. Галактионова]. – СПб. : Глаголь, 1995.
263. *Данилов А.И.* Проблемы аграрной истории раннего средневековья в немецкой историографии конца XIX – начала XX в. / А.И. Данилов. – М. : ГИЗ, 1958.
264. *Дарнтон Р.* Великое кошащее побоище и другие эпизоды из истории французской культуры / Р. Дарнтон; пер. Т. Доброницкой, С. Куланды. – М. : Новое литературное обозрение, 2002.
265. *Девис Н.З.* Возвращение Мартена Герра / Н.З. Девис. – М., 1990.
266. *Дельеж Р.* Нариси з історії антропології. Школа. Автори. Теорії / Р. Дельеж; пер. з франц. Є. Марічев. – К. : Києво-Могилянська академія, 2008.
267. *Демоз А.* Психоистория [Электронный ресурс] / А. Демоз. – СПб. : Феникс, 2000.
268. *Дементьев И.П.* Об исторических взглядах Чарльза Бирда / И.П. Дементьев // Вопросы истории. – 1957. – № 6.
269. *Дементьев И.* Американская историография гражданской войны в США (1861-1965) // И. Дементьев. – М. : Изд-во Москов. ун-та, 1963.
270. *Дементьев И.П.* Чарз Остин Бирд / И.П. Дементьев // Новая и новейшая история. – 1995. – № 3.

271. *Джамбатиста Вико*. Основания новой науки об общей природе наций / *Вико Джамбатиста*. – М., 1994.
272. *Дильтей В.* Категории жизни / В. Дильтей // Вопросы философии. – 1995. – № 10.
273. *Дильтей В.* Сущность философии в систематическом изложении / В. Дильтей – СПб. : Тов-во “Общественная польза”, 1909.
274. Дискуссионные проблемы японской истории. Сборник статей. – М., 1991.
275. *Дмитренко В.А.* Введение в историографию и источниковедение истории науки / В.А. Дмитриенко. – Томск, 1988.
276. *Драч О.О.* Зарубіжна історіографія всесвітньої історії. Навчальний посібник / О.О. Драч. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2015.
277. *Дюби Ж.* Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года / Ж. Дюби // Одиссей. Человек в истории. – 1991. – М., 1991.
278. *Дюби Ж.* Европа в Средние века / Ж. Дюби; пер. с франц. В. Колесникова. – Смоленск : Полиграмма, 1994.
279. *Дюби Ж.* Кутризанская любовь и перемены в положении женщины во Франции XII в. / Ж. Дюби // Одиссей. Человек в истории.– М., 1990.
280. Дюби Ж. Трехчастная модель, или Представления средневекового общества о себе самом / Ж. Дюби; пер. с франц. Ю.А. Гинзбург. – М. : Языки русской культуры, 2000.
281. *Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуров В.* Французька історіографія ХХ століття / Ж.-Б. Люпон-Мельниченко, В. Ададуров. – Львів, 2001.
282. *Гуревич А.Я.* Исторический синтез и школа “Анналов” / А.Я. Гуревич. – М., 1993.
283. *Драбкин Я.С.* Проблемы и легенды в историографии германской революции 1918-1919 / Я.С. Драбкин. – М., 1990.
284. *Евтух В.Б.* Историография национальных отношений в США и Канаде (60 – 70-е годы) XX ст./В.Б. Евтух. – К., 1982.
285. *Еліас Н.* Процес цивілізації. Соціогенетичні і психогенетичні дослідження / Н. Еліс. – К. : Вид. дім “Альтернативи”, 2003.
286. *Загорский А.В.* Япония и Китай: Пути общественного развития в оценке японской историографии. / А.В. Загорский. – М., 1991.
287. *Зашкільняк Л.* Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. – Львів, 1999.
288. *Зашкільняк Л.* Сучасна світова історіографія. Посібник для студентів історичних факультетів університетів / Л.Зашкільняк. – Львів, 2007.
289. *Зверева Г.И.* Интеллектуальная история сегодня / Г.И. Зверева // Новая и новейшая история. – 2000. – № 5.
290. *Зевелев А.И.* Историографическое исследование: методологические аспекты / А.И. Зевелев. – М., 1987.
291. *Земон Дэвис Н.* Возвращение Мартена Герра / Н. Земон Дэвис; пер. з англ. – М. : Прогресс, 1990.
292. *Земон Дэвис Н.* Дамы на обочине. Три женские портрета XVII века / Дэвис Земон Н.; пер. с англ. – М. : Новое литературное обозрение, 1999.
293. *Земон Дэвис Н.* Обряды насилия / Дэвис Земон Н.; пер с англ. // История и антропология: междисциплинарные исследования на рубеже XX-XXI веков. – СПб. : Алетейя, 2006.
294. *Зибель Г.* О законах исторического знания / Г. Зибель. – СПб., 1988.

- 2.95. *Зинн Г.* Народная история США: с 1492 года до наших дней / Г. Зинн; пер. с англ. – М. : Весь мир, 2006.
- 2.96. *Жук С.И.* Современная историография ранней Америки: путь к историческому синтезу / С.И. Жук // Вопросы истории. – 1994. – № 2.
- 2.97. *Иванов Г.* Кризис позитивистской концепции исторического источника и Б. Кроче / Г. Иванов // Вопросы истории. – 1974. – № 1.
- 2.98. Изучение истории Африки: Проблемы и достижения / Отв. ред. Б.Б. Пиотровский, Б.М. Тушолев. – М., 1985.
- 2.99. *Иордан О.* происхождении и деяниях гетов / О. Иордан. – СПб., 1996.
- 2.100. Исландские саги. Ирландский эпос. – М., 1973.
- 2.101. Историография истории нового времени стран Европы и Америки / Под редакцией Адо, Галкина. – М., 1990.
- 2.102. Историография новой и новейшей истории стран Европы и Америки / Под редакцией Галкина. – М., 1977.
- 2.103. Историография нового времени стран Европы и Америки: учеб. пособие для студентов [под ред. И.П. Дементьева, А.И. Патрушева]. – М. : Простор. 2000.
- 2.104. Историография новейшей истории Китая (1917-1949). Сб. обзоров ИНИОН. – М., 1987.
- 2.105. Историческая наука в XX веке. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки / Под редакцией И.П. Дементьева. – М., 2002.
- 2.106. Историческая наука в КНР / Ответствен. редактор. Р.В. Вяткин, Н.П. Свистунова. – М., 1981.
- 2.107. Историческая наука в странах Африки: История Африки, исследования и публикации / Отв. ред. А.Б. Давидсон. – М., 1979.
- 2.108. Историческая наука сегодня: теория, методы, перспективы / под ред. Л.П. Репиной. – М. : Изд-во АКИ, 2012 .
- 2.109. История женщин на Западе: в 5 томах. – СПб. : Алетей, 2006-2014. – (Серия: “Гендерные исследования”).
- 2.110. История и историки в пространстве национальной и мировой культуры XVIII–XXI вв.: сб. статей [Под ред. Н.Н. Алеврас]. – Челябинск : Энциклопедия, 2011.
- 2.111. История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / [под ред. Л.П. Репиной]. – М. : Круть, 2006.
- 2.112. Історія та історіографія в Європі. Збірник наукових праць / Редактори С. Стельмах, Г. Хаусман. – К., 2003 – 2004. – Вип. 1, 2-3.
- 2.113. *Кайзер А. Н.* Возраст при браке и разница в возрасте супругов в городах России в начале XVIII в. / А.Н. Кайзер // Сословия и государственная власть в России. XV – середина XIX вв. в 2-х ч. – Ч. 2. – М., 1994.
- 2.114. *Кан А.С.* Историк Г.В. Фостер и наука его времени / А.С. Кан. – М. : Наука, 1979.
- 2.115. *Кантор Р.Е.* “Новые левые” в американской исторической ассоциации / Р.Е. Кантор // Вопросы истории. – 1971. – № 9.
- 2.116. К новому пониманию человека в истории: очерки развития современной западной исторической мысли / [отв. ред. Б.Г. Могиляницкий]. – Томск : Из-во Томского ун-та, 1994.

- 2.117. *Калакура Я.* Українська історіографія. Курс лекцій / Я. Калакура. – К., 2004; 2012.
- 2.118. *Кареев Н.И.* Историология: теория исторического процесса / Н.И. Кареев. – Пг., 1915.
- 2.119. *Кареев Н.И.* Историки французской революции / Н.И. Кареев. – Л. : ГИЗ, 1925.
- 2.120. *Кареев Н.И.* Сущность исторического процесса и роль личности в истории / Н.И. Кареев. – Спб. : Тип. Сталевича, 1914.
- 2.121. *Карлейль Т.* Герои и почитание героев в истории / Т. Карлейль. – М. : Эксмо, 2008.
- 2.122. *Карлей Т.* История Французской революции / Т. Карлей; пер. с англ. Ю. В. Дубровина, Е.А. Мельниковой (ч. 1). – М. : Мысль, 1991.
- 2.123. *Карлей Т.* Теперь и прежде / Т. Карлей; сост., подгот. текста и примеч. Р.К. Медведевой. – М. : Республика, 1994.
- 2.124. *Ким С.Г.* Историческая антропология в Германии, методологические искания и историческая практика: Дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.09 / С.Г. Ким ; Том. ун-т. – Томск, 2003.
- 2.125. *Ключевский В.О.* Курс русской истории / В.О. Ключевский. – Сочинения: в 9 т. – М. : Мысль, 1987. – Т. 1.
- 2.126. *Ковальченко П.Д.* Кризис русской буржуазной исторической науки в конце XIX – начале XX вв. / И.Д. Ковальченко, А.Е. Шикло // Вопросы истории. – 1982. – № 1.
- 2.127. *Козеллек Р.* Минуте майбутнє: Про семантику історичного часу / Р. Козеллек. – К., 2005.
- 2.128. *Козеллек Р.* Часові пласти: Дослідження з теорії історії / Р. Козеллек. – К., 2006.
- 2.129. *Козеллек Р.* Социальная история и история понятий / Р. Козеллек // Исторические понятия и политические идеи в России XVI-XX вв.: Сб. науч. работ. – Санкт-Петербург, 2006.
- 2.130. *Козеллек Р.* Часові пласти. Дослідження з теорії історії. Зі статтюю Ганса-Георга Гадамера / Р. Козеллек. – К., 2006.
- 2.131. *Кокка Ю.* Социальная история между структурной и эмпирической историей / Ю. Кокка // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. – 1993. – Вып. 2.
- 2.132. *Кокка Ю.* Аналитический и нарративный подходы к социальной истории / Ю. Кокка // Социальная история: проблемы синтеза. – М., 1994.
- 2.133. *Колесник П.П.* Историографическая мысль в России: от Татищева до Карамзина / И.И. Колесник. – Днепропетровск, 1993
- 2.134. *Колесник П.П.* Українська історіографія XVIII – початку XX ст. / П.П. Колесник. – К., 2000.
- 2.135. *Колесник П.П.* Українська історіографія: концептуальна історія. – К. : Інститут історії України НАН України, 2013.
- 2.136. *Коллингвуд Р.Дж.* Идея истории: автобиография / Р.Дж. Коллингвуд. – М. : Наука, 1980.
- 2.137. Количественные методы в советской и американской историографии / Отв. ред. И.Д. Ковальченко, В.А. Тишков. – М., 1983.
- 2.138. *Косминский Е.А.* Историография средних веков. V в. – середина XIX в. / Е.А. Косминский. – М., 1963.

- 2.139. *Кречетова Н.С.* Учение о “понимании” В. Дильтея // Методологические и историографические вопросы исторической науки. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2002.
- 2.140. *Крам М.М.* Историческая антропология: учебное пособие / М.М. Крам. – СПб. : Изд-во Европей. ун-та, Квадрига. – 2010.
- 2.141. Кротошкин П.А. Великая французская революция 1789-1793 / П.А. Кротошкин. – М. : Мысль, 1979.
- 2.142. *Кроче Б.* Теория и история историографии / Б. Кроче. – М., 1998.
- 2.143. *Кунина А.Е.* США: методологические проблемы историографии, практика исследований / А.Е. Кунина. – М., 1988.
- 2.144. *Кузнецова Т.П., Миллер Т.А.* Античная эпическая историография / Т.П. Кузнецова, Т.А. Миллер. – М., 1984.
- 2.145. *Кунина А.* США: методологические проблемы историографии / А.Кунина. – М. : Наука, 1988.
- 2.146. *Курбатов Г.А.* История Византии (историография) / Г.А. Курбатов. – Л., 1975.
- 2.147. *Лампрехт К.* История германского народа: в 3-х т. / К. Лампрехт. – М., 1894-1896. – Т. 1-3.
- 2.148. *Лашпо-Данилевский А.С.* Методология истории / А.С. Лашпо-Данилевский. – М. : Территория будущего, 2006.
- 2.149. *Ласлетт П.* Семья и домохозяйство: исторический подход / П. Ласлетт // Брачность, рождаемость, семья за три века: сб. ст. / под ред. А.Г. Вишневого, И.С. Кона. – М. : Статистика, 1979.
- 2.150. *Диакон Лев* История / Лев Диакон. М., 1988.
- 2.151. *Ле Гофф Ж.* Цивилизация средневекового Запада / Ж. Ле Гофф; пер. с франц. [Общ. Ред. С.К. Цатуровой]. – М. : Прогресс-Академия, 1992.
- 2.152. *Ле Гофф Ж.* Является ли все же политическая истории становым хребтом истории? / Ж. Гофф Ле; пер. с франц. // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. – М., 1994.
- 2.153. *Ле Гофф Ж.* Другое средневековье: время, труд и культура Запада / Ж. Гофф Ле; пер. с франц. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2000.
- 2.154. *Ле Гофф Ж.* Средневековый мир воображаемого / Ж. Гофф Ле; пер. с франц.; [послесл. А.Я. Гуревича]. – М. : Прогрес, 2001.
- 2.155. *Ле Руа Ладюри Э.* Монтанью, окситанская деревня (1294-1324) / Ладюри Руа Ле; пер. с франц. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 2001.
- 2.156. *Ле Руа Ладюри Э.* Відкритість. Суспільство. Влада / Ладюри Руа Ле, Г. Буржуа; пер. з франц. – К. : Ніка-Центр, 2008.
- 2.157. Лебина Н.Б. Повседневная жизнь советского города: нормы и аномалии: 1920-1930 годы / Н.Б. Бебина. – СПб : Летний сад, 1999.
- 2.158. *Леви Дж.* Биография и история / Дж. Леви // Современные методы преподавания новейшей истории: материалы из цикла семинаров при поддержке ТАСИС. – М. : ИВИ РАН, 1996.
- 2.159. *Левчик Д.А. Р.А.* Фогел и “новая экономическая история” / Д.А. Левчик // Новая и новейшая история. – 1989. – № 6.
- 2.160. *Лещенко Н.Ф.* “Революция Мэйдзи” в работах японских историков-марксистов / Н.В. Лещенко. – М., 1984.
- 2.161. *Лосев А.Ф.* Античная философия истории / А.Ф. Лосев. – М., 1977.

2.162. *Людтке А.* Полиморфная синхронность: немецкие индустриальные рабочие и политика в повседневной жизни / А. Людтке // Конеч рабочей истории? / Под ред. Марселя ван дер Линдена. – М. : Улисс 1996.

2.163. *Людтке А.* “История повседневности” в Германии после 1989 года / А. Людтке // Казус: индивидуальное и уникальное в истории. – М., 1999. – Вып. 2.

2.164. *Людтке А.* Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии / А. Людтке // Социальная история. Ежегодник. 1998/99. – М. : РОССПЭН, 1999.

2.165. *Лю Дацянь.* Избранные статьи по проблемам исторической науки / *Дацянь Лю* – М., 1992.

2.166. *Мандру Р.* Франция раннего Нового времени. 1500-1640: эссе по исторической психологии / Р. Мандру; пер. с франц. А. Лазарева. – М. : Территория будущего, 2010.

2.167. *Маркс К.* [рецензия на книгу] Гизо. Почему удалась английская революция? Рассуждение об истории английской революции / К. Маркс, Ф. Энгельс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. – М. : Изд-во полит. л-ри, 1956. – Т. 7.

2.168. Маркс-историк: сб. статей – М. : Наука, 1968.

2.169. *Маркс К.* Капитал / К. Маркс / Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. – 2-е изд. – М. : Политиздат, 1960. – Т. 23.

2.170. *Маркс К.* Манифест коммунистической партии / К. Маркс // Маркс К., Энгельс Ф. Сочинения. 2-е изд. – М. : Изд-во полит. лит-ры, 1955. – Т. 4.

2.171. *Марьина В.В.* Чехословацкая, чешская и словацкая историография до и после “бархатной революции” 1989 г. / В.В. Марьина // Новая и новейшая история. – М., 2002. – № 3.

2.172. *Мацузато К.* Русистика поверх границ. Славянские исследования Японии и социальные науки России: совместные поиски выхода из изоляции / К. Мацузато // Ab Imperio. Теория и история национализма и империй в постсоветском пространстве. – Казань, 2003. – Выпуск 1.

2.173. *Медик Х.* Микроистория / Х. Медик // THESIS: теория и история экономических и социальных институтов и систем. – М., 1994. – Вып. 4. – Т. 2.

2.174. *Медик Х.* Народ с книгами. Домашние библиотеки и книжная культура в сельской местности в конце раннего Нового времени. Лайхинген (1748-1820) / Х. Медик // Прошлое – крупным планом: современные исследования по микроистории / под ред. М.М. Кромма. – СПб : Алелей, 2003.

2.175. *Мегилл А.* Историческая эпистемология / А. Мегилл. – М., 2009.

2.176. *Мерцалова Л.А.* Германский фашизм в новейшей историографии ФРГ / Л.А. Мерцалова. – Воронеж, 1990.

2.177. *Митин И.И.* Методика полевых гуманитарно-географических исследований в контексте мифогеографии / И.И. Митин // Гуманитарная география: научный и культурно-просветительский альманах. – М. : Институт наследия, 2005. – Вып. 2

2.178. *Михайленко В.И.* Итальянский фашизм: основные вопросы историографии / В.И. Михайленко. – Свердловск, 1987.

- 2.179. *Мишле Ж.* Народ / Ж. Мишле; [подгот. В.Г. Дмитриев, Ф.А. Коган-Бернштейн]. – М. : Наука, 1965.
- 2.180. *Могильницкий Б.Г.* Об одном опыте психологической интерпретации истории средневековой Германии (культурно-исторический метод Карла Лампрехта) / Б.Г. Могильницкий // Методологические и историографические вопросы исторической науки. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1969. – Вып. 6.
- 2.181. *Могильницкий Б.Г.* Американская буржуазная “психонстория” / Б.Г. Могильницкий, Г.К. Гульбин, Н.Ю. Николаев. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 1985.
- 2.182. *Моммзен В.* Маркс Вебер и историческая наука / В. Моммзен // Новая и новейшая история. – 1990. – № 4.
- 2.183. *Моммзен Т.* История Рима / Т. Моммзен; препринт изд. 1909 г. . – М. : Вече, 2009.
- 2.184. *Мотрук С.* Нові тенденції у розвитку чеської та словацької історіографії в 90-х роках ХХ ст. / С. Мотрук // Історія та історіографія в Європі. – К., 2003. – Вип. 1-2.
- 2.185. *Мосс М.* Общество. Обмен. Личность: труды по социальной антропологии / М. Мосс; пер. с фр. – М. : Восточ. лит-ра, 1996.
- 2.186. *Мучник В.М.* Формирование и эволюция идейно-теоретических воззрений А.Дж.Тойнби / В.М. Мучник. – Томск, 1987.
- 2.187. *Назаров С.* Огюстен Тьерри: биография и библиография [Электронный ресурс] С. Назаров. – Режим доступа: [http // family-history.ru/material/ var/var23.html](http://family-history.ru/material/var/var23.html).
- 2.188. Национальные исторические организации в странах Западной Европы и США / Отв. ред. В.В. Согрин. – М., 1988.
- 2.189. *Немировский А.И.* Рождение Клио. У истоков исторической мысли / А.И. Немировский. – Воронеж, 1986.
- 2.190. *Ницше Ф.* Сочинения. В 2-х т./ Ф. Ницше. – М., 1990.
- 2.191. Нові перспективи історіописання / за редакцією Пітера Берка; пер з англ. – К. : Ніка-Центр, 2004.
- 2.192. Новый образ исторической науки в век глобализации и информатизации: сб. ст. / [Под ред. Л.П. Репиной]. – М. : ИВИ РАН, 2005.
- 2.193. *Нора П.* Всемирное торжество памяти [Электронный ресурс] / П. Нора // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 23 (40-41). – Режим доступа: [http:// magazines.rus.sru/nz/2005/2/nora22.html](http://magazines.rus.sru/nz/2005/2/nora22.html).
- 2.194. *Оболенская С.В.* “История повседневности” в современной историографии ФРГ/ С.В. Оболенская // Одиссей: Человек в истории. Личность и общество / отв. ред. А. Я. Гуревич. – М., 1990.
- 2.195. Образы историографии. Историки в поисках новых смыслов: сб. науч. ст. – Казань, 2003.
- 2.196. *Олабарри П.* “Новая” новая история: структура большой длительности [Электронный ресурс] / И. Олабарри. – Режим доступа: <http://abuss.Narod.ru/Biblio/olabarry.htm>.
- 2.197. Очерки истории исторической науки в СССР / под ред. М.Н. Тихомирова, М.В. Нечкиной. – М., 1955-1963. – Т. 1-3.
- 2.198. Очерки истории отечественной исторической науки XX века / под. ред. В.П. Корзун. – Омск : ОмГУ, 2005.

- 2.199. *Пак М.Н.* Очерки по историографии Кореи (К критике буржуазно-националистических идей южнокорейских историков) / М.Н. Пак. – Москва, 1987.
- 2.200. *Паррингтон В.А.* Основные течения американской мысли: в 3-х т. / В.А. Паррингтон. – М. : Изд-во иностр. лит-ры, 1963-1965.
- 2.201. *Патрушев А.И.* Неoliberalная историография ФРГ: Формирование, методология, концепции / А.И. Патрушев. – М., 1981.
- 2.202. *Патрушев А.И.* Ренессанс Макса Вебера / А.И. Патрушев // Новая и новейшая история. – 1993. – № 1.
- 2.203. *Патрушев А.И.* Взлет и низвержение К. Лампрехта / А. И. Патрушев // Новая и новейшая история. – 1995. – № 4.
- 2.204. *Патрушев А.И.* Х. У. Велер и немецкая социально-научная история / А.И. Патрушев // Новая и новейшая история. – 2004. – № 3.
- 2.205. *Петровский В.В.* Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991-2001 р.) / В.В. Петровський. – Харків, 2003.
- 2.206. *Перельман З.* История тред-юнионистского движения в Соединенных Штатах / З. Перельман. – М.-Л. : Госиздат, 1927.
- 2.207. Политическая история на пороге XXI в.: традиции и новации: сб. статей / ИВИ РАН; [отв. ред. Л.П. Решина]. – М. : ИВИРАН, 1995.
- 2.208. Проблемы генезиса капитализма в Китае в современной историографии КНР. – М., 1990.
- 2.209. *Ратман А.Б.* Новая социальная история в США / А.Б. Ратман // Новая и новейшая история. – 1990. – № 4.
- 2.210. *Ревель Ж.* История ментальностей: опыт обзора / Ж. Ревель; пер. с франц. // Споры о главном: дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг французской школы “Анналов”. – М., 1996.
- 2.211. *Ревель Ж.* Микроисторический анализ и конструирование социального / Ж. Ревель; пер. с франц. // Одиссей. Человек в истории. – М., 1996.
- 2.212. *Ревель Ж.* Общественное использование истории: ожидания и неясности [Электронный ресурс] / Ж. Ревель. – Режим доступа: : <http://gefter.ru/archive/4868>.
- 2.213. *Ревель Ж.* Биоисториография как историографическая проблема / Ж. Ревель; пер. з франц. Ю.В. Ткаченко. – М. : РГГУ, 2002.
- 2.214. *Реизов Б.Г.* Французкая романтическая историография (1815-1830) / Г.Б. Реизов. – Л. : ЛГУ, 1956.
- 2.215. *Решина А.П.* Вызов постмодернизма и перспективы новой культурной и интеллектуальной истории / А.П. Решина // Одиссей. Человек в истории. – М., 1996.
- 2.216. *Решина А.П.* Время, история, память (ключевые проблемы историографии на XIX Конгрессе МКИН). “Диалог со временем: Альманах интеллектуальной истории” / А.П. Решина. – М., 2000. – Вып. 3.
- 2.217. *Решина А.П., Зверева В.В. Парамонова М.Ю.* История исторического знания: учебное пособие для студентов / А.П. Решина, В.В. Зверева, М.Ю. Парамонова. – М. : ДРОФА, 2004.
- 2.218. *Решина А.П.* “Новая историческая наука” и социальная история / А.П. Решина. – М. : Изд-во АКИ, 2009.
- 2.219. *Решина А.П.* Историческая наука на рубеже XX-XXI вв.: социальные теории и историографическая практика / А.П. Решина. – М. : Круть, 2011.

- 2.220. *Рикер П.* Память, история, забвение / П. Рикер. – М. : Изд-во гуманитар. лит-ры, 2004.
- 2.221. *Риккерт Г.* Границы естественнонаучного образования понятий: логическое введение в исторические науки / Г. Риккерт; вступ. статья Б.В. Маркова. – СПб. : Наука, 1997.
- 2.222. *Риккерт Г.* Науки о природе и наука о культуре / Г. Риккерт. – М. : Республика, 1998.
- 2.223. *Розов Н. С.* Философия и теория истории. Кн. 1: Проломены / Н.С. Розов. – М. : Логос, 2002.
- 2.224. *Рохас К.А.* Историография в XX веке. История и историки между 1848 и 2025 годами / К.А. Рохас; пер. с исп. К.Г. Гладыш. – М. : Круг, 2008.
- 2.225. *Русакова О.Ф.* Философия и методология истории в XX веке: школа, проблемы, идеи / О.Ф. Русакова. – Екатеринбург : УрО РАН, 2000.
- 2.226. *Рюде Дж.* Народные “низы” в истории: 1730-1848 / Дж. Рюде; пер. с англ. Е. Бухаровой, О. Зелениной; [Предисл. М.А. Барга]. – М. : Прогресс. 1984.
- 2.227. *Рюс Ж.* Поступ сучасних ідей. Панорама сучасної науки / Ж. Рюс. [з французької переклав Віктор Шовкун]. – К., 1998.
- 2.228. *Савельева П.М.* Знание о прошлом: теория и история: в 2 т. [Электронный ресурс] / И.М. Савельева, А.В. Полетев. – Т. 1: Конструирование прошлого. – СПб. : Наука, 2003/ Режим доступа: <http://www.gumer.info/bibliotek-Buks/History/savel/>.
- 2.229. *Салов В.И.* Современная западногерманская историография: некоторые проблемы новейшей истории / В.И. Салов. – М. : Наука, 1968.
- 2.230. *Салов В.И.* Историзм и современная буржуазная историография / В.И. Салов. – М. : Мысль, 1977.
- 2.231. *Сахаров А.Н.* О предмете историографических исследований / А.Н. Сахаров // История СССР. – 1974. – № 2.
- 2.232. *Смирнов В.П.* Фернан Бродель: жизнь и труды [Электронный ресурс] / В.П. Смирнов // Французский ежегодник. – 2002. – М., 2002. – Режим доступа: <http://annuaire-fr.narod.ru/statji/Smirnov-2002.html>.
- 2.233. *Соргин В.В.* Мифы и реальности американской истории / В.В. Соргин. – М. : Мысль, 1986.
- 2.234. *Соргин В.В., Зверева Г.И., Решина Л.П.* Современная историография Великобритании / В.В. Соргин, Г.И. Зверева, Л.П. Решина. – М., 1991.
- 2.235. *Соколов А.Б.* Введение в историографию нового и новейшего времени стран Западной Европы и США: учеб. пособие / А.Б. Соколов. – Ярославль : Изд-во ЯГПУ, 2007.
- 2.236. *Стівак Гаятрі Чакраворті.* В інших світах. Есеї з питань культурної політики / *Чакраворті Гаятрі Стівак.* – К., 2006.
- 2.237. Споры о главном: дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг школы “Анналов”. – М., 1996.
- 2.238. *Стельмах С.П.* Историзм // Энциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2009. – Т. 3.
- 2.239. *Стельмах С.* Исторична наука, загальні тенденції й основні етапи її розвитку в Європі та Північній Америці / С.П. Стельмах // Энциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2005 – Т. 3.

2.240. *Стельмах С.* Теорія історії Райнгарта Козеллека: традиції та інновації освоєння світу історії / С. Стельмах // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки. – К., 2006. – Вип. 2.

2.241. Стельмах С. П. Методологія історії, методологія історичної науки С.П. Стельмах // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2009. – Т. 6.

2.242. *Суслопарова Е.А.* Ричард Тоуні (1880-1962): лейборитський ідеолог етичного соціалізму та учений історик / Е.А. Суслопарова // Новая и новейшая история. – 2012. – № 2.

2.243. *Таран Л.В.* Французька історіографія (70-ті роки ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.) / Л.В. Таран. – К., 1991.

2.244. *Тартаковський М.* Історіософія. Мировая история как эксперимент и загадка / М.С. Тартаковский. – М. : Прометей, 1993.

2.245. Теория и методы исторической науки: шаг в ХХІ век: материалы междунар. научн. конфер. / [отв. ред. Л.П. Репина]. – М., 2008.

2.246. *Терехов О. Э.* Историческая мысль и историческая наука Запада ХІХ-ХХ веков : учебное пособие / О. Э. Терехов. – Кемерово, 2005.

2.247. *Тилли Ч.* Принуждение, капитал и европейские государства: 1990-1992 гг. / Ч. Тилли; пер. с англ. Т.Б. Менской. – М. : Территория будущего, 2009.

2.248. *Тимофеева М.В.* Историк и время: британский марксист Кристофер Хилл / М.В. Тимофеева // Известия Уральского государственного университета. Сер. 2. Гуманитарные науки. – 2009. – № 1/2 (63).

2.249. *Тишков В.А.* История и историки в США / В.А. Тишков. – М. : Наука, 1985.

2.250. *Тойнбі А. Дж.* Дослідження історії / А.Д. Тойнбі. – К., 1995. – Т. 1.

2.251. *Тойнбі А. Дж.* Цивілізація перед судом історії: збірник / А. Дж. Тойнбі; пер. з англ. – М. : Рольф, 2002.

2.252. *Токвіль А.* Про демократію в Америці / А. Токвіль; з фр. пер. Г. Філіпчук, М. Москаленко. – К. : Всесвіт, 1999.

2.253. *Токвіль А.* Давній порядок і революція / А. Токвіль; з фр. пер. Г. Філіпчук. – К. : Юніверс, 2000.

2.254. *Токвіль А.* О демократии в Америке / А. Токвиль. – М., 2001.

2.255. *Трельч Э.* Историзм и его проблемы / Э. Трельч. – М. : Юрист Год, 1994.

2.256. *Уайт Х.* Метаісторія. Історическе воображення в Європе в ХІХ в. / Х. Уайт. – Екатеринбург : Изд-во Урал. ун-та, 2002.

2.257. *Уильямсон С.* История канометрики в США / С. Уильямсон; пер А.Н. Полевой // Экономическая история. Обзорение. Вып. 1 / [под ред. В.И. Бовыкина, Л.И. Бородинка]. – М. : Центр эконом. истории при ист. ф-те МГУ, 1996.

2.258. *Урсу Д.П.* Современная историография Тропической Африки 1960-1980/ Д.П. Урсу. – М., 1983.

2.259. *Урсу Д.П.* Историография истории Африки (Учебное пособие для вузов) / Д.П. Урсу. – М., 1990.

2.260. *Фарц А.* Либеральная традиция в Америке / А. Харц; пер. с англ. [общ. ред В.В. Соргина]. – М. : Прогресс-Академия, 1993.

- 2.261. *Февр Л.* Бои за историю / Л. Февр; пер. А.А. Бобовича, М.А. Бобовича, Ю.Н. Стефанова; [статья А.Я. Гуревича; коммент. Д. Э. Харитоновича]. – М. : Наука, 1991.
- 2.262. *Феллер В.* Введение в историческую антропологию. Опыт решения логической проблемы философии истории / В. Феллер. – М. : КноРус, 2005.
- 2.263. *Формы исторического сознания: от поздней античности до эпохи Возрождения (исследования и тексты).* Сб. научн. трудов памяти Клавдии Дмитриевны Авдеевой. – Иваново, 2000.
- 2.264. *Фрамм Э.* Анатомия человеческой деструктивности/ Э. Фромм; [авт. вст. ст. П.С. Гуревич]. – М. : Республика, 1994.
- 2.265. *Фуко М.* История сексуальности III. Забота о себе / М. Фуко. – М. : Изд-во Рефл.-бук, 1998.
- 2.266. *Чубарьян А.О.* Историческая наука в России к началу XXI века / А.О. Чубарьян // Новая и новейшая история. – М. – 2003. – № 3.
- 2.2687 *Хаджнал Дж.* Европейский тип брачности в перспективе / Дж. Хаджнал // Брачность, рождаемость, семья за три века: сб. ст. / под ред. А.Г. Вешневского, И. С. Кона. – М. : Статистика, 1979.
- 2.268. *Хайдеггер М.* Бытие и время / М. Хайдеггер; пер. с нем. В.В. Бибихина. – М. : Ad Marginem, 1997.
- 2.269. *Хальбвакс М.* Коллективная и историческая память / М. Хальбвакс // Неприкосновенный запас. – 2005. – № 23 (40-41).
- 2.270. *Хальбвакс М.* Социальные рамки памяти / М. Хальбвакс. – М. : Новое издательство, 2007.
- 2.271 *Хилл К.* Английская Библия и революция XVII века / К. Хилл; пер. з англ. – М. : ИВИ РАН, 1998.
- 2.272. *Хобсбаум Э.* Век Революции. Европа 1789-1848 / Э. Хобсбаум. – Ростов-на-Дону, 1999.
- 2.273. *Хобсбаум Э.* Век Капитала 1848-1875. / Э. Хобсбаум. – Ростов-на-Дону, 1999.
- 2.274. *Хобсбаум Э.* Век Империи 1875-1914/ Э. Хобсбаум. – Ростов-на-Дону, 1999.
- 2.275. *Хоптяр Ю.А.* Исторична термінологія: Навчальний посібник. – Видання друге: доповнене. / Ю.А.Хоптяр. – Кам'янець-Подільський : П.П. Мошак М.І., 2009.
- 2.276. *Чикалова И.Р.* Англоведение в России: зарубежные труды по истории и государственному строю Англии в интеллектуальном пространстве империи (1860-е-1917 гг.) / И.Р. Чикалова // Диалог со временем. – 2011. – Вып. 36.
- 2.277. *Шарифжанов И.И.* Современная английская буржуазная историография: проблемы, теории и методы / И.И. Шарифжанов. – М., 1984.
- 2.278. *Шартье Р.* История сегодня: сомнения, вызовы, перспективы / Р. Шартье // Одиссей. Человек в истории. – М., 1995.
- 2.279. *Шпенглер О.* Закат Европы. Очерки морфологии мировой истории : в 2-х т. / О. Шпенглер; пер с нем., [вступ. ст., прим. К.А. Савьяна]. – М. : Мысль, 1993-1998.
- 2.280. *Шпет Г.Г.* История как предмет логики / Г.Г. Шпет // Историко-философский ежегодник: 1988. – М., 1988.

2.81. *Шютц А.* Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / А. Шютц; пер. с англ. А.Я. Алхасова, Н.Я. Мазулямяновой [сост. А.Я. Алхасов]. – М. : Институт Фонда “Общественное мнение”, 2003.

2.82. *Шапиро А.Л.* Историкография с древних времен по XVIII в.: Курс лекций / А.Л. Шапиро. – Л. : Наука, 1982.

2.83. *Шарифжанов И.И.* Современная английская буржуазная историография: проблемы теории и методы: учебное пособие / И.И. Шарифжанов. – М. : Изд-во МГПИ, 1984.

2.84. *Шартье Р.* Культурные истоки Французской революции / Р. Шартье; пер с франц. О. Э. Гринберг. – М. : Искусство, 2001.

2.85. *Шартье Р.* Новая культурная история / Р. Шартье; пер. с франц. // *Номо Historicus*: к 80-летию со дня рождения Ю.А. Бессмертного: в 2 кн. / ИВИ РАН [отв. ред. А.О. Чубарьян]. – М. : Наука, 2003.

2.86. *Шартье Р.* “Народные читатели” и их чтение от эпохи Возрождения до эпохи Классицизма / Р. Шартье // *История чтения в западном мире от Античности до наших дней* [ред.-сост. Г.Кавелло, Р.Шартье; пер. с франц. М.А. Руновой, Н.Н. Зубкова, Т.А. Недашковской]. – М. : ФАИР, 2008.

2.87. *Шлезингер А.М.* Циклы американской истории / А.М. Шлезингер: пер. с англ., закл. статья В.И. Терехова. – М. : Прогрес-Академия, 1992.

2.88. *Шпенглер О.* История мировой цивилизации: Философский анализ / О. Шпенглер. – К., 2002.

2.89. *Шютц А.* Смысловая структура повседневного мира: очерки по феноменологической социологии / А. Шютц; пер. с англ. А.Я. Алхасова, Н.Я. Мазулямяновой [сост. А.Я. Алхасов]. – М. : Институт Фонда “Общественное мнение”, 2003.

2.90. *Эриксен Т.Х.* Тирания момента: Время в эпоху информации / Т.Х. Эриксен. – М. : Весь мир, 2003.

2.91. *Эриксон Э. Г.* Молодой Лютер: психоаналитическое историческое исследование / Э. Г. Эриксон; пер. с англ. А.М. Каримского. – М. : Медуна, 1996.

2.92. *Эриксон Э.* Идентичность: юность и кризис / Э. Эриксон; пер с англ. [общ. ред и предисл. А.В. Толстых]. – М. : Прогресс, 1996.

2.93. *Эриксон Э.* Детство и общество / Э. Г. Эриксон; пер. с англ. А.А. Алексеев. – СПб. : Летний сад, 2000.

2.94. *Яковенко Н.* Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2007.

2.95. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории / К. Ясперс. – М. : Политиздат, 1991.

2.96. *Actio Nova* 2000. Сборник научных статей. Отв. ред. А.И. Филошкин. – М., 2000.

2.97. *Bracher K.D.* Turning Point in Modern Times. Essays on German and European History / K.D. Bracher. – Cambridge, Mass. and London, 1995.

2.98. *Grabski A.F.* Zarys historii historiografii polskiej / A.F. Grabski . – Poznań, 2000.

2.99. *Górny M.* Między Marksem a Palackym. Historiografia w komunistycznej Czechosłowacji/M. Górny. – Warszawa, 2001.

2.296. Historiografia krajów Europy Śródkowo-Wschodniej. Polska–Czechosłowacja–Węgry–Rumunia–była Jugosławia–Bułgaria / Red. J. Kłoczowski, P. Kras. – Lublin, 1997.

2.300. Historycy polscy i ukraińscy wobec problemów XX wieku / Pod redakcją P. Kosiewskiego i G. Motyki. – Kraków, 2000.

2.301. Metodologiczne problemy syntezy historii historiografii polskiej / Pod redakcją Jerzy Maternickiego. – Rzeszów, 1998.

2.302. Kocka J. O historii społecznej Niemiec / J. Kocka. – Poznań, 1997.

2.303. *Панек Я.* Чэшская гістарыяграфія на мяжы XX – XXI ст. // Беларускі гістарычны агляд / Я. Панек. – Менск, 2002. – Том 9. – Сшыткі 1-2.

Навчальна програма курсу “Сучасна світова історіографія”

Тема 1. Предмет, об’єкт та завдання курсу “Сучасна світова історіографія”, її роль у підготовці істориків.

Термінологія. Поняття “історіографія”. Проблемна і рефлексивна історіографія. Поняття “світова”, “сучасна” історіографія. Об’єкт і предмет історіографії. Методологічний інструментарій. Періодизація світової історіографії. Загальний огляд праць з історії сучасної світової історичної науки, провідних тенденцій історичних студій в світі, їх пізнавальних здобутків.

Тема 2. Історія історичної думки до середини XX століття.

Від античності до класичного історизму. Історична свідомість, історичний інтерес. Геродот з Галікарнасу (бл. 484- бл. 424 до н. е), Полібій (200-148 рр. до н. е.). Парадигма теологічної історії. Аурелій Августин (354-430), Бед Венерабілі (Досточтимий) (673-735), Йоахим Флоринський (бл. 1132-1202).

Гуманістична історіографія. “Моральна філософія”. “Леонардо Бруні” (Аретіно) (1374-1444), Флавіо Боондо (1392-1462), Лоренцо Валла (1407-1457).

Історіографія Просвітництва. Томас Гоббс (1588-1679), Джон Локк (1632-1704). Джамбатиста Віко (1668-1744), Генрі Сент-Джон (1678-1751), Шарль Луї Монтеск’є (1689-1755), Марі Франсуа Аруе (Вольтер) (1594-1778), Жан-Жак Руссо (1712-1778), Габріель Бонно де Маблі (1709-1785), Анн Робер Жак Тюрго (1727-1782), Жан Антуан Кондорсе (1743-1794), Іммануїл Кант (1724-1804). Ж.Л.Д’Аламбер (1717-1783).

Романтична історіографія Йоганн-Готфрід Гердер (1744-1803), Йоганн-Готліб Фіхте (1762-1814), Фрідріх Вільгельм Шеллінг (1775-1854), Фрідріх Гегель (1770-1854). Європейська романтична історіографія першої половини ХІХ ст. Томас Бабинстон Маколей (1800-1859), Томар Карлайл (1795-1881), Фрідріх Карл Савіньї (1779-1861), Карл Фрідріх Ейхгорн (1781-1854), Жозеф де Местр (1753-1821), Огюстен Тьєррі (1795-1856), Франсуа Гізо (1787-1874), Жюль Мішле (1798-1874).

Позитивістська філософія. Огюст Конт (1798-1857). Позитивістська модель історіописання. Генрі Томас Бокль (1821-1862), Іпполіт Тен (1828-1893), Шарль Лангрюа (1863-1929), Шарль Сеньобос (1854-1942), Василь Ключевський (1841-1911). Леопольд фон Ранке (1795-1886).

Тема 2. Французька історіографія. Суспільно-політичний розвиток. Еволюція школи “Анналів”. Економічна і соціальна історія. “Нова історія міжнародних відносин”. Історія Великої Французької революції. Проблеми новітньої історії.

Тема 3. Історична наука Великої Британії. Традиції та новації а історичній науці. Організаційні основи. Соціальна історія. Культурно-антропологічна історія. Вікі розвитку британської сучасної історіографії.

Тема 4. Історична наука Федеративної республіки Німеччини. Етапи і напрями історичних досліджень. Організація історичної науки. Соціальна історія. Культурно-антропологічна історія. Проблеми світової та національної історії у сучасній німецькій історіографії.

Тема 5. Італійська історіографія. Основні напрями історіографії. Організація історичних досліджень. Дослідження Рісоджементо. Історіографія фашизму. Історіографія Руху Опору. Напрями досліджень сучасних італійських істориків.

Тема 6. Історична наука Сполучених Штатів Америки. Основні етапи та напрями розвитку історіографії. Організація історичної науки. Історіографія американських революцій. Історія зовнішньої політики. “Нова історична наука”. “Культурний поворот” в історіографії. Світова і національна історія як об’єкт дослідження сучасної американської історіографії.

Тема 7. Нові тенденції розвитку історичної науки в країнах Центральної та Східної Європи. Від ідеологічного диктату до свободи наукової творчості. Негативний вплив на розвиток історичної науки марксистської парадигми історії в СРСР, Польщі, Чехословаччини, Угорщини, НДР, Румунії, Болгарії, Югославії, Албанії. Спільні риси розвитку історичної науки посткомуністичних країн наприкінці ХХ і початку ХХІ ст. Російська історіографія. Історична наука в Польщі. Історичні дослідження в Чехії. Історичні дослідження у Словаччині.

Тема 8. Риси розвитку історичної науки в країнах Азії та Африки. Історична наука Китайської народної Республіки. Етапи розвитку історичної думки. Дискусійні проблеми китайської історіографії. Історична наука та історичні знання в Японії. Загальні риси становлення історіографії. Основні напрями історичних досліджень.

Історична наука в Африці. Загальні риси розвитку країн Африки. Зародження та етапи розвитку історичних знань. Країни Тропічної Африки. Історіографія у другій половині ХХ ст. в арабських країнах Африки. Єгипетська історіографія. Історіографія Алжиру. Історіографія в країнах Тропічної Африки.

Тема 9. Історична наука в Україні. Особливості повоєнного розвитку української історіографії. Історична наука в Україні на тлі хрущовської “лібералізації” суспільства. Протистояння істориків УРСР та діаспори в добу брежнєвщини (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х років). Українська історіографія на переломі: від тоталітарного монізму до плюралізму та гласності (друга половина 1980-х – початок 1990-х рр.).

Відродження традицій національної історіографії в Україні (90-ті роки ХХ ст. – 2015 р.) Проблеми всесвітньої історії, історії України в працях сучасних українських істориків.

Література до курсу “Сучасна світова історіографія”. (див. також літературу до програм з Всесвітньої історії, Історії України та Сучасної української історіографії)

3.1. Американская историография внешней политики США. 1945-1970. [под. ред. Г.Н. Севосьянова]. – М. : Наука, 1972.

3.2. *Анкерсмит Ф.Р.* Историография и постмодернизм / Ф.Р. Анкерсмит // Анкерсмит Ф.В. История и тропология: взлет и падение метафоры; пер.

с англ. М. Кукарцева, Е. Коломоец, В. Катаева. – М. : Прогресс-Традиция, 2003.

3.3. *Арон Р.* Этапы развития социологической мысли / Р. Арон. – М. : Прогресс-Политика, 1992.

3.4. *Афанасьев Ю. Н.* Историзм против эклектики: Французская историческая школа “Анналов” в современной буржуазной историографии / Ю.Н. Афанасьев. – М., 1980.

3.5. *Байбаков Л.В.* Становление научных традиций в освещении политических партий последней трети XIX века от “прогрессистской” парадигмы до современных концепций “организующего синтеза” / Л. В. Байбакова // США: становление и развитие национальной традиции и национального характера. Материалы VI научной конференции ассоциации изучения США. – М., 1999.

3.6. *Барг М.* Эпохи и идеи: становление историзма / М. Барг. – М. : Наука, 1987.

3.7. *Бердинский В.А.* Ремесло историка в России / В.А. Бердинских. – М. : Новое литературное обозрение, 2009.

3.8. *Бессмертный Ю. А.* “Анналы”: переломный этап? /Ю.А. Бессмертный // Одиссей. Человек в истории. Культурно-антропологическая история сегодня. – М., 1991.

3.9. *Бессмертный Ю. А.* Как же писать историю? Методологические вехи во французской историографии 1994-1997 гг. / Ю.А. Бессмертный // Новая и новейшая история. – М., 1998. – № 4.

3.10. *Блок М.* Апология истории или Ремесло историка / М.Блок. – М., 1973.

3.11. Буржуазные революции XVII-XIX вв. в современной зарубежной историографии / под ред. Ю. С. Кукушкина. – М., 1986.

3.12. *Вжосек В.* Історія – Культура – Метафора: повстання неокласичної історіографії: про історичне мислення: монографія /В. Вжосек; пер. з польської мови С.О. Серяков, В.С. Саган, В.В. Склокін; [Наук. ред. А.М. Киридон, С.С. Троян, В.В. Склокін]. – К. : Ніка-Центр, 2012.

3.13. *Гобсбаум Е.* Вік екстремізму. Коротка історія XX віку. 1914-1991 / Е. Гобсбаум. – К., 2001.

3.14. *Гольман Л.* Энгельс – историк / Л.Гольман. – М. : Мысль, 1984.

3.15. *Горобець В.* “Нова соціальна історія”: можливі українські перспективи у світлі європейських досягнень і проблем // Історія та історіографія в Європі / В. Горобець. – К., 2003. – Вип. 1-2.

3.16. *Гринин Л.Е.* Философия, социология и теория истории. Опыт философско-социологического анализа некоторых общественных законов и построения теории всемирно-исторического процесса: пособие для студентов / Л.Е. Гринин. – Волгоград : Учитель, 2003.

3.17. *Гуревич А. Я.* Средневековый мир: культура безмолвующего большинства / А.Я. Гуревич. – М., 1990.

3.18. *Гуревич А. Я.* Территория историка / А.Я. Гуревич // Одиссей. Человек в истории. 1996. – М., 1996.

3.19. *Гуревич А. Я.* Историк конца XX века в поисках метода. Вступительные замечания / А.Я. Гуревич // Одиссей. Человек в истории. – 1996. – М., 1996.

3.20. *Дарнтон Р.* Великое кошацье побоище и другие эпизоды из истории французской культуры / Р. Дарнтон. – М., 2002.

- 3.21. *Доманська Е.* Історія та сучасна гуманітаристика: дослідження з теорії знання про минуле / Е. Доманська; пер. з польськ. та англ. В. Склокіна [ред. В. Склокіна та С. Трояна]. – К. : Ніка-Центр, 2012.
- 3.22. *Дубина В.С.* “Історія повсякденності” в плюралізмі культурних поворотів: російський і німецький досвід [Електронний ресурс] / В.С. Дубина. – Режим доступу: <http://ecsocman.hse.ru/data/2012/12/15/1251/1395196/10.pdf>.
- 3.23. Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Гол. ред. В. Смолай; відп. ред. І. Колесник. – К., 2005-2006. – Вип. 1-2.
- 3.24. *Зайцева Т.П.* Зарубежная историография: XX – начало XXI века: учебное пособие для студентов учрежд. высш. проф. образования / Т.И. Зайцева. – М. : Академия, 2011.
- 3.25. *Запкільняк Л.* Методологія історії від давнини до сучасності / Л. Запкільняк. – Львів, 1999.
- 3.26. *Запкільняк Л.* Сучасна світова історіографія: посібник / Л. Запкільняк. – Л. : ПАЮ, 2007.
- 3.27. *Заярнюк А.* Про те, як соціальна історія ставала культурною // Україна модерна / А. Заярнюк. – Київ; Львів, 2005. – Ч. 9.
- 3.28. *Зевелев А. П.* Историографическое исследование: методологические аспекты / А.И. Зевелев. – М., 1987.
- 3.29. *Земон-Дзвис Н.* Дамы на обочине. Три женских портрета XVII века / Н. Земон-Дзвис. – М., 1999.
- 3.30. Історіографічний словник. Навчальний посібник для студентів історичних факультетів університетів / За ред. С.І. Посохова. – Х. : Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004.
- 3.31. Історіографія історії нового і найновішого часу країн Європи і Америки / под ред. И. П. Дементьева и А. И. Патрушева. – М., 2000.
- 3.32. Історіографія історії південних і західних слов'ян. – М., 1987.
- 3.33. Історическа наука в ХХ столітті. Історіографія історії нового і найновішого часу країн Європи і Америки: учеб. пособие для студентов / под. ред. И.П. Дементьева, А.И. Патрушева. – М. : Простор, 2000.
- 3.34. Історическа наука сьогодні: теорія, методи, перспективи [под ред. Л.П. Решинной]. – М. : Изд-во ЛКИ, 2012.
- 3.35. Історическі дослідження в Росії – II. Семь лет спустя / [под ред. Г.А. Бардюгова]. – М. : АИРО-XX, 1996.
- 3.36. Історическі дослідження в Росії: тенденції останніх років / [под. ред. Г.А. Бардюгова]. – М. АИРО-XX, 1996.
- 3.37. Історическе знання в сучасній Росії: дискусії і пошуки нових підходів: сб. статей / [отв. ред. И. Ерманн, Г. Зверева, И. Чечель]. – М. : РГТУ, 2005.
- 3.38. Історія європейської ментальності / За ред. П. Дінцельбахера. – Львів, 2004.
- 3.39. Історія жінок на Заході: в 5 томах. – СПб. : Алетей, 2006-2014; (Серія “Гендерні дослідження”).
- 3.40. Історія і історики: Життя, доля, творчість. – М., 1997-1998. – Т. 1-2.

- 3.41. Історія та історіографія в Європі: 36. наук. праць / редактори С. Стельмах, Г. Хаусмен. – К., 2003-2004. – Вип. 1, 2-3.
- 3.42. История СССР в современной западной немарксистской историографии. Критический анализ: Сб. ст. / под ред. А.Н. Сахарова. – М., 1990.
- 3.43. История и историки в пространстве национальной и мировой культуры XVIII-XXI вв.: Сборник статей / [под. ред. Н.И. Алеврас]. – Челябинск : Энциклопедия, 2011.
- 3.44. История и память: историческая культура Европы до начала Нового времени / [под редакцией Л.П. Решинной]. – М. : Круть, 2006.
- 3.45. Карамзин Н.М. История государства Российского: в 3-х кн. / Н.М. Карамзин. – М. : Книга, 1988-1989.
- 3.46. Ким С.Г. Историческая антропология в Германии, методологические искания и историографическая практика: Дис. ... д-ра ист. наук: 07.00.09 / С.В. Ким; Том. ун-т.– Томск, 2003.
- 3.47. Калакура Я. Українська історіографія. Курс лекцій / Я.Р. Калакура. – К., 2004.; 2012.
- 3.48. Кені П. Карнавал революції. Центральна Європа 1989 року / П. Кені. – К., 2006.
- 3.49. Козеллек Р. Часові пласти. Дослідження з теорії історії. Зі статтю Ганса-Георга Гадамера / Р. Козеллек. – К., 2006.
- 3.50. Козеллек Р., Шеррер Ю., Сігов К. Історичні пошуки ідентичності. Українсько-німецький колоквиум. Червень 2000 / Р. Козеллек, Ю. Шеррер, К. Сігов. – К., 2004.
- 3.51. К новому пониманию человека в истории: очерки развития современной западной исторической мысли / [отв. ред. Б.Г. Могильницкий]. – Томск : Изд-во Томск. ун-та, 1994.
- 3.52. Количественные методы в советской и американской историографии / Отв. ред. И. Д. Ковальченко, В. А. Тишков. – М., 1983.
- 3.53. Крам М.М. Историческая антропология: учебное пособие / М.М. Крам. – СПб. : Изд-во Европей. ун-та, Квадрига, 2010.
- 3.54. Кроче Б. Теория и история историографии / Б. Кроче. – М. : Языки русской культуры, 1998.
- 3.55. Мак-Нил В. Піднесення Заходу: історія людського суспільства / пер. з англ. А. С. Волинський та ін. / В. Мак-Нил. – К., 2002.
- 3.56. Маланчук-Рибак О. Жінка в історії. Навчальна хрестоматія для студентів історичних та гуманітарних факультетів університетів / О. Маланчук-Рибак. – Львів, 2002.
- 3.57. Междисциплинарный синтез в истории и социальные теории: теория, историография и практика конкретных исследований / ИВИ РАН; [под. ред. Б.Г. Могильницкого, И.Ю. Николаевой, Л.П. Решинной]. – М. : ИВИ РАН, 2004.
- 3.58. Могильницкий Б.Г. История исторической мысли XX века: курс лекций Б. Могильницкий. – Томск. : Изд-во Томск. ун-та, 2000. – Вип. 1: Кризис историзма.
- 3.59. Могильницкий Б.Г. История исторической мысли XX века: курс лекций / Б. Могильницкий. – Томск. : Изд-во Томск. ун-та, 2000. – Вип. III. Историографическая революция:

- 3.60. Методологические проблемы истории. Учебное пособие / под ред. В. Н. Сидорцова. – Минск, 2006.
- 3.61. Национальные исторические организации в странах Западной Европы и США / Отв. ред. В.В. Согрин. – 1988.
- Нові перспективи історіописання / За ред. Пітера Берка. – К. : Ніка-Центр, 2004.
- 3.62. Одиссей. Человек в истории. – М., 1990-2003.
- 3.63. Организация исторической науки в странах западной Европы / Отв. ред. В. В. Согрин. – М., 1988.
- 3.64. Политическая история на пороге XXI века / Отв. ред. Л. П. Зверева. – Москва, 1995.
- 3.65. Політичний терор і тероризм в Україні. XIX-XX ст.: Історичні нариси / Інститут історії України НАН України; Д.В. Архирейський, О.Г. Бажан, Т.Б. Бикова, С.І. Білокінь та ін.; Відп. ред. В.А. Смолій. – К. : Наукова думка, 2002.
- 3.66. *Поппер К.* Відкрите суспільство та його вороги / К. Поппер. – К., 1994. – Т. 1-2.
- 3.67. *Потульніцький В. А.* Україна і всевітня історія. Історіософія світової та української історії XVII-XX століть / В.А. Потульніцький. – К., 2002.
- 3.68. *Присяжнюк Ю.* Ментальність і ремесло історика. Методологічна парадигма селянствознавчих студій в Україні на зламі XX-XXI ст. / Ю.Присяжнюк. – Черкаси, 2006.
- 3.69. *Пушкарева Н.А.* Предмет и методы изучения повседневности / Н.А. Пушкарева // Этнографическое обозрение. – 2004.
- 3.70. *Репина А. П., Зверева В. В., Парачонова М. Ю.* История исторического знания. Пособие для вузов / А.П. Репина, В.В. Зверева, М.Ю. Парамонова. – М., 2004.
- 3.71. *Репина А. П.* “Новая историческая наука” и социальная история / А.П. Репина. – М., 1998.
- 3.72. *Репина А. П.* Культурная память и проблемы исторического описания (историографические заметки) / А.П. Репина. – М., 2003.
- 3.73. *Рюс Ж.* Поступ сучасних ідей. Панорама сучасної науки / пер. з фр. В. Шовкун / Ж. Рюс. – К., 1998.
- 3.74. *Савельева И.М.* Знание о прошлом: теория и история: в 2 т. [Электронный ресурс] / И.М. Савельева, А.В. Полетаева. – Т. 1: Конструирование прошлого. – СПб. : Наука, 2003. – Режим доступа: <http://www.gumer.info/bibliotek.Buks/History/savel/>.
- 3.75. Современная зарубежная немарксистская историография. Критический анализ / Отв. ред. В. Л. Мальков. – М., 1989.
- 3.76. Социальная история: проблемы синтеза/ Отв. ред. В. В. Согрин. – М., 1994.
- 3.77. Споры о главном. Дискуссии о настоящем и будущем исторической науки вокруг школы “Анналов”. – М., 1993.
- 3.78. *Таран А. В.* Историческая мысль Франции и России 70-е годы XIX - 40-е годы XX в. / А.В.Таран – К., 1994.
- 3.79. *Таран А. В.* Новые тенденции в мировой и украинской историографии / А.В.Таран // Диалог со временем. Альманах интеллектуальной истории. – М., 2004. – Вып. 13.
- 3.80. *Удод О. А.* Україна: філософія історії / О.А.Удод. – К., 2003.

3.81. *Чакраворті-Співак Гаятрі*. В інших світах. Есеї з питань культурної політики / Гаятрі Співак Чакраворті. – К., 2006.

3.82. *Шартъє Р.* История сегодня: сомнения, вызовы, предложения / Р. Шартъє // Одиссей. Человек в истории. – 1995. – М., 1995.

3.83. *Уайт Х.* Метаистория. Историческое воображение в Европе XIX века / Х. Уайт. – Екатеринбург, 2002.

3.84. *Февр Л.* Бой за историю / Л. Февр. – М., 1991.

3.85. *Феллер В.* Введение в историческую антропологию. Опыт решения логической проблемы философии истории / В.Феллер. – М. : КноРус, 2005.

Додаткова література до розділу

“Французька історіографія”

3.86. *Ададуров В.* Нові “території” історії: проблеми синтезу соціальних наук у творчості третього покоління школи “Анналів” (на прикладі концептуальних поглядів Еммануеля Ле Руа Лядюрі) / В. Ададуров // Вісник Львівського ун-ту. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35-36.

3.87. *Алпатов М.А.* Политические идеи французской буржуазной историографии XIX в. / М.А. Алпатов. – М.-Л. : Изд-во АН СССР, 1949.

3.88. *Арьес Ф.* Время истории / Ф. Арьес; [пер. с франц. и примеч. М. Неколюдовой]. – М. : ОГИ, 2011.

3.89. *Афанасьев Ю.Н.* Квантитативная, или серийная историография. Ретроспективная клаометрия П. Шонно / Ю.Н. Афанасьев // Историзм против эклектики. Французская историческая школа “Анналов” в современной историографии. – М. : Мысль, 1980.

3.90. *Афанасьев Ю.Н.* Историзм против эклектики: Французская историческая “школа Анналов” в современной буржуазной историографии / Ю. Афанасьев. – М. : Мысль, 1980.

3.91. *Бессмертный Ю. А.* Как же писать историю? Методологические вехи во французской историографии 1994-1997 гг. / Ю.А. Бессмертный // Новая и новейшая история. – 1998. – № 4.

3.92. *Бродель Ф.* Матеріальна цивілізація, економіка і капіталізм XV-XVIII ст. – Т. 1 : Структури повсякденності: можливе і неможливе. – К., 1995; Т. 2: Ігри обміну. – К., 1997; Т. 3: Час світу / Ф. Бродель. – К., 1998.

3.93. *Гуревич А. Я.* Исторический синтез и школа “Анналов” / А.Я. Гуревич. – М., 1993.

3.94. *Далин В. Н.* Историки Франции XIX-XX вв. / В.Н. Далин. – М., 1981.

3.95. *Дюби Ж.* Развитие исторических исследований во Франции после 1950 года / Ж. Дюби // Одиссей. Человек в истории. 1991. – М., 1991.

3.96. *Дюпон-Мельниченко Ж.-Б., Ададуров В.* Французька історіографія XX століття / Ж.-Б. Дюпон-Мельниченко, В. Ададуров. – Львів, 2001.

3.97. *Ле Гофф Ж.* Другое средневековье. Время, труд и культура Запада / Ж. Ле Гофф. – Екатеринбург, 2000.

3.98. *Ле Руа Лядюрі Е.* Відкритість. Суспільство. Влада / Е. Ле Руа Лядюрі, Г. Буржуа; пер. з франц. – К. : Ніка-Центр, 2008.

3.99. Национальные исторические организации в странах Западной Европы и США / Отв. ред. В. В. Согрин. – М., 1988.

3.100. *Таран Л. В.* Французька історіографія (70-ті роки ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.) / Л.В. Таран. – К., 1991.

Додаткова література до розділу
“Історична наука Великої Британії”

3.101. *Мальков В.Л.* Джон Коммонс и висконская школа / В.Л. Мальков // История и историки: историография всеобщ. истории: Сб. ст. / редкол. М.А. Алпатов и др. – М. : Наука, 1966.

3.102. *Могильницкий Б. Г.* Американская буржуазная “психонистория” / Б.Г. Могильницкий, Г.К. Гульбин, Н.Ю. Николаев. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1985.

3.103. *Мучник В. М.* Формирование и эволюция идейно-теоретических воззрений А. Дж. Тойнби / В.М. Мучник. – Томск, 1987.

3.104. Национальные исторические организации в странах Западной Европы и США / Отв. ред. В. В. Согрин. – М., 1988.

3.105. *Согрин В. В., Зверева Г. П., Репина Л. П.* Современная историография Великобритании / В.В. Согрин, Г.И. Зверева, Л.П. Репина. – М., 1991.

3.106. *Тойнби А. Д.* Дослідження історії / А.Д. Тойнбі. – К., 1995. – Т. 1.

3.107. *Хобсбаум З.* Век Революции. Европа 1789-1848 / З. Хобсбаум. – Ростов-на-Дону, 1999.

3.108. *Хобсбаум З.* Век Капитала 1848-1875 / З. Хобсбаум. – Ростов-на-Дону, 1999.

3.109. *Хобсбаум З.* Век Империи 1875-1914 / З. Хобсбаум. – Ростов-на-Дону, 1999.

3.110. *Шарифжанов И. И.* Современная английская буржуазная историография: проблемы, теории и методы / И.И. Шарифжанов. – М., 1984.

3.111. *Kurkowska-Budzan M.* Historia zwyklych ludzi. Wspolczesna angielska historiografia dziejow spoltcznych / Kurkowska-Budzan. – М. – Krakow, 2003.

Додаткова література до розділу

“Історична наука Федеративної Республіки Німеччини ”

3.112. *Драбкин Я. С.* Проблемы и легенды в историографии германской революции 1918-1919 / Я.С. Драбкин. – М, 1990.

3.113. *Людтке А.* “История повседневности” в Германии после 1989 года / А. Людтке // Казус: индивидуальное и уникальное в истории. – М., 1999. – Вып. 2.

3.114. *Людтке А.* Что такое история повседневности? Ее достижения и перспективы в Германии / А. Людтке // Социальная история. Ежегодник. 1998/99. – М. : РосспіЕН, 1999.

3.115. *Мерцалов А.* Западногерманская буржуазная историография Второй мировой войны / А. Мерцалов. – М. : Наука, 1978.

3.116. *Мерцалова А. А.* Германский фашизм в новейшей историографии ФРГ / А.А. Мерцалова. – Воронеж, 1990.

3.117. *Могильницкий Б.Г.* Об одном опыте психологической интерпретации истории средневековой Германии (культурно-исторический

метод Карла Лампрехта) / Б.Г. Могильницький // Методологические и историографические вопросы исторической науки. – Томск : Изд-во Том. ун-та, 1969. – Вып. 6.

3.118. Национальные исторические организации в странах Западной Европы и США / Отв. ред. В. В. Согрин. – М., 1988.

3.119. *Патрушев А. П.* Неолиберальная историография ФРГ: формирование, методология, концепции / А.И. Патрушев. – М., 1981.

3.120. *Стельмах С.* Теорія історії Райнгарта Козеллека: традиції та інновації освоєння світу історії // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / С. Стельмах. – К., 2006. – Вип. 2.

3.121. *Bracher K. D.* Turning Point in Modern Times Essays on German and European History / K. D. Bracher. – Cambridge; Mass; London, 1995.

Додаткова література до розділу
“Італійська історіографія”

3.122. *Берк П.* Антропология итальянского Возрождения / П. Берк; пер. с англ. И.М. Бессмертной // Одиссей. Человек в истории. – М., 1993.

3.123 *Григорьева П. В.* Исторические взгляды Антонио Грамши / И.В. Григорьева. – М., 1978.

3.124. *Гинзбург К.* Образ шабаша ведьм и его истоки / К. Гинзбург // Одиссей. Человек в истории. 1990. – М., 1990.

3.125. *Михайленко В. П.* Итальянский фашизм: основные вопросы историографии / В.И. Михайличенко. – Свердловск, 1987.

3.126. Национальные исторические организации в странах Западной Европы и США / Отв. ред. В. В. Согрин. – М., 1988.

Додаткова література до розділу
“Історична наука Сполучених Штатів Америки”

3.127. *Гломозда К.* Сенс і стан історичних досліджень як актуальна проблема наукової та освітньої спільноти США / К.Гломозда // Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології: Матеріали Всеукр. наук.-метод. семінару (Київ, 17 червня 2004 р.). – К., 2005.

3.128. *Дарнтон Р.* Великое кощачье побоище и другие эпизоды из истории французской культуры / Р. Дарнтон. – М., 2002.

3.129. *Евтух В. Б.* Историография национальных отношений в США и Канаде (60-70-е годы) / В.Б. Евтух. – К., 1982.

3.130. Количественные методы в советской и американской историографии / Отв. ред. И. Д. Ковальченко, В. А. Тишков. – М., 1983.

3.131. *Куннина А. Е.* США: методологические проблемы историографии, практика исследований / А.Е. Куннина. – М., 1988.

3.132. *Лернер М.* Развитие цивилизации в Америке / М. Лернер; пер. с англ. – М. : Радуга, 1992.

3.133. Национальные исторические организации в странах Западной Европы и США / Отв. ред. В. В. Согрин. – М., 1988.

3.134. Современная зарубежная немарксистская историография. Критический анализ / Отв. ред. В. Л. Мальков. – М., 1989.

3.135 *Согрин В. В.* Критическое направление немарксистской историографии США XX в. / В.В. Согрин. – М., 1987.

3.136. *Тишков В. А.* История и историки в США / В.А. Тишков. – М., 1985.

3.137. *Уманский П. Б.* Американская революция XVIII века в буржуазной историографии США (конец XVIII – 60-е годы XX века). – Казань, 1988.

Додаткова література до розділу

**“Нові тенденції розвитку історичної науки в країнах
Центральної і Східної Європи”**

3.138. *Заболотний Е. Б., Камышин В. А.* Историческая наука в России в преддверии Третьего тысячелетия / Е.Б. Заболотный, В.А. Камышин. – Тюмень, 1999.

3.139. *Запскильняк Л. А.* Формирование и развитие исторической науки в Польше / Л.А. Запскильняк. – Львов, 1986.

3.140. Исторические исследования в России. Тенденции последних лет. – М., 1996.

3.141. Историческое знание в современной России. Дискуссии и поиски новых подходов / Под ред. И. Эрмани, Г. Зверевой, Н. Чечель. – М., 2005.

3.142. *Кінан Е.* Російські історичні міти / Е. Кінан. – К., 2003.

3.143. *Марьина В. В.* Чехословацкая, чешская и словацкая историография до и после “бархатной революции” 1989 г. / В.В. Марьина // Новая и новейшая история. – М., 2002. – № 3.

3.144. *Мотрук С.* Нові тенденції у розвитку чеської та словацької історіографії в 90-х роках XX ст. / С. Мотрук // Історія та історіографія в Європі. – К., 2003. – Вип. 1-2.

3.145. Национальные истории в советских и постсоветских государствах. – М., 2003.

3.146. *Панек Я.* Чэшская гістарыяграфія на мяжы XX-XXI ст. / Я. Панек // Беларускі гістарычны агляд. – Менск, 2002. – Т. 9. - Спыткі 1-2.

3.147. *Петровський В. В.* Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991-2001 р.) / В.В. Петровський. – Х., 2003.

3.148. *Сахаров А. Н.* О новых подходах к истории России / А.Н. Сахаров // Вопросы истории. – М., 2002. – № 8.

3.149. *Чубарьян А. О.* Историческая наука в России к началу XXI века / А.О. Чубарьян // Новая и новейшая история. – М., 2003. – № 3.

Додаткова література до розділу

**“Риси розвитку історичної науки в
країнах Азії та Африки ”**

3.150. *Васильев А. С.* История Востока / А.С. Васильев. – М., 2001. – Т. 11-12.

3.151. Говорят африканские историки. Сборник статей. – М., 1977.

3.152. Дискуссионные проблемы японской истории. Сборник статей. – М., 1991.

3.153. *Загорский А. В.* Япония и Китай: Пути общественного развития в оценке японской историографии / А.В. Загорский. – М., 1991.

3.154. Изучение истории Африки: Проблемы и достижения / Отв. ред. Б. Б. Пиотровский, Б. М. Туполев. – М., 1985.

3.155. Историография новейшей истории Китая (1917-1949): Сб. обзоров ИНИОН. – М., 1987.

3.156. Историческая наука в КНР / Отв. ред. Р. В. Вяткин, Н. П. Свистунова. – М., 1981.

- 3.157. Историческая наука в странах Африки: История Африки, исследования и публикации / Отв. ред. А. Б. Давидсон. – М., 1979.
- 3.158. *Левин З. И.* Развитие арабской общественной мысли / З.И. Левин. – М., 1984.
- 3.159. *Лещенко Н. Ф.* “Революция Мзйдзи” в работах японских историков-марксистов / Н.Ф. Лещенко. – М., 1984.
- 3.160. Лю Данянь. Избранные статьи по проблемам исторической науки. – М., 1992.
- 3.161. *Малевин В.* Китайская цивилизация / В. Малевин. – М., 2001.
- 3.162. *Мауузато К.* Русистика поверх границ. Славянские исследования Японии и социальные науки России: совместные поиски выхода из изоляции / К. Мауузато // *АБ Импрейо. Теория и история национализма и империй в постсоветском пространстве.* – Казань, 2003. – Вып. 1.
- 3.163. *Пак М. Н.* Очерки по историографии Кореи (К критике буржуазно-националистических идей южнокорейских историков) / М.Н. Пак. – М., 1987.
- 3.164. Проблемы генезиса капитализма в Китае в современной историографии КНР. – М., 1990.
- 3.165. Россия и Япония в исследованиях советских и японских ученых: Сб. статей. – М., 1986.
- 3.166. Современная историография стран зарубежного Востока: Критика буржуазного национализма: Сб. статей. – М., 1977.
- 3.168. *Урсу А. П.* Современная историография Тропической Африки. 1960-1980 / А.П. Урсу. – М., 1983.
- 3.167. *Урсу А. П.* Историография истории Африки (Учебное пособие для вузов / А.П. Урсу). – М., 1990.
- 3.169. Японская историография русско-японских и советско-японских отношений XIX-XX веков: Сб. науч. тр. – М., 1987.

Глава 7 Історія України. Шкільна програма курсу “Історія України”. Навчальна програма вузівського курсу “Історія України”. Матеріали до курсу “Історія України”

Історія України

Предметом курсу “Історія України” є історичний процес від найдавніших часів, тобто появи людей на території України, до сьогодення включно. Курс української історії акумулює найновіші досягнення історіографії етногенезу українського народу, його соціально-економічного, політичного і культурного розвитку, з’ясовує місце України в системі міжнародних відносин та у світовій цивілізації.

Курс “Історія України” передбачає розкриття основних проявів історичного процесу в Україні, висвітлення тих численних фактів, подій, явищ, які замовчувалися і фальсифікувалися радянською історіографією чи на догоду панівним режимам та окремих силам замовчувалися й подавалися однобічно. Насамперед це стосується проблем державності українського народу, його культурної спадщини, різних аспектів історії козацтва та інших станів України, ролі та значення кожного з них у визвольній боротьбі українського народу, місця України в системі міжнародних відносин тощо.

Вивчення курсу “Історія України” передбачає ознайомлення з основними етапами українського національного руху, його конкретним змістом і організаційними формами.

Матеріали курсу розкривають діяльність українських політичних партій та організацій від початку їх заснування і до становлення сучасної політичної системи в Україні, показує тяжкі для України наслідки радянської тоталітарної влади, висвітлює особливості сучасного національно-державного відродження українського народу.

Мета курсу полягає в розкритті закономірностей та особливостей економічного, соціального, політичного та культурного розвитку України, її відносин з іншими народами та державами.

Завдання курсу:

- подати наукову періодизацію історії України, з’ясувати характерні риси основних періодів української історії, їхні особливості, визначальні події та явища в кожному з них;

- узагальнити досвід національного державотворення, традицій української державності, значення боротьби українського народу за її відродження та збереження;

- розкрити історію соціально-економічних та суспільно-політичних процесів в Україні, основні етапи українського національно-визвольного руху, його конкретний зміст і організаційні форми, визначити роль і місце в українській історії видатних історичних осіб;

- висвітлити зміст і особливості розвитку української матеріальної та духовної культури, її взаємозв’язок зі світовою культурою;

– показати найважливіші події та явища української історії в контексті світової історії, роль України в системі міжнародних відносин.

Таким чином вивчення історії сприяє формуванню історичної свідомості народу, в якій органічно поєднуються знання, погляди, уявлення про українську історію, економічний, громадський і суспільний розвиток. Закріплена в традиціях, обрядах, художніх образах та теоріях, історична свідомість дає змогу людству дізнатися про українців, краще зрозуміти їх місце у світовій цивілізації.

Історія України як галузь історичної науки використовує загальнонаукові методи про які детально йшлося вище. Серед яких передують – історичний і логічний. Застосування *історичного методу* дає змогу простежувати історичні явища на всіх етапах розвитку з урахуванням специфічності їх перебігу в конкретних умовах місця і часу.

Логічний метод відкриває можливості для аналізу історичних подій, явищ на кінцевій стадії їх розвитку, коли всі їх основні властивості набули завершеного вигляду. Історичний і логічний методи пізнання взаємно переплітаються та доповнюють один одного.

При вивченні історії України також використовуються міжнаукові або міждисциплінарні методи: *метод конкретних соціальних досліджень, математичні методи, методи математичної статистики* та багато інших, про які йшлося у “Передмові”.

На разі щодо загальної періодизації історії України, то варто мати на увазі той факт, що вона базується на хронологічних послідовних етапах у суспільному розвитку людства. Ще у свій час Генрі Морган виділив три епохи в історії людства: дикунство, варварство і цивілізація. К.Маркс уявляв історію як зміну суспільно-політичних формацій – первіснообщинної, рабовласницької, феодальної, капіталістичної й комуністичної.

Сходні погляди на історію мали О.Шпенглер й А.Тойнбі. Різниця полягає у кількості цивілізацій (Шпенглер виділяв вісім, Тойнбі – 19 і 21 до 36 у підсумку). Перший вчений культури (цивілізації) циклічно не пов’язував між собою. Другий – історію цивілізацій (відомі йому він поділяє на дві частини: а) повністю

розвинені; б) недорозвинені). А.Тойнбі характеризує їх у проблемно-хронологічному вимірі за певною класифікацією.

Студентам варто звернути увагу на те, якою науковою схемою історичного процесу керуються сучасні українські історики досліджуючи та викладаючи курс “Історії України”.

Наукова схема історії України

Під терміном “схема-концепція” розуміється система поглядів, спосіб розуміння і тлумачення певних фактів та явищ. Під історичними схемами-концепціями ми розуміємо систему тлумачення історичних явищ, подій, спосіб побудови висновків. Ці концепції базуються на всіх відомих археологічних і писемних фактах, досягненнях інших наук. Інтерпретувати ці факти кожен історик може по-своєму, вибудовуючи свою систему трактування фактів і явищ.

Основна схема написання історії, якою послуговувалася вітчизняна історична наука наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст., а також сучасна, що є і її спадкоємицею, була сформована у працях М.Грушевського. Програмною стала його стаття “Звичайна схема “русской” історії й справа раціонального укладу історії Східного слов’янства” (1904 р.). В ній були викладені основні положення щодо дослідження історії України, але лише до ХVІІ століття. ХІХ століття М.Грушевський визначив як епоху національного підйому, і зосередився виключно на висвітленні політичної історії.

Видатний історик у своїй статті підкреслює невинуватість об’єднання давньої історії Київської Русі з історією Володимирського і Московського князівств ХІІІ–ХVІ ст. На його думку, Володимиро-Московське князівство не є продовженням Київської держави, адже Київську Русь породили українські племена, а Володимиро-Московську Русь – великоруські племена. Концепція стверджувала, що продовжила традиції Київської Русі Галицько-Волинська Русь ХІІ–ХІV ст., а згодом, у ХІV–ХVІ ст., Велике князівство Литовське і Руське. Московська ж держава зросла зі свого власного коріння.

Звичайно, що такий підхід був вороже зустрінутий офіційною історичною наукою і владою. В ньому одразу і не без підстав побачили історичне обґрунтування національно-визволь-

ного руху, боротьби українців за власну державу. Цю схему сприйняли українські історики і вона закріпилась у працях українських істориків діаспори. Але в 30–80-х рр. ХХ ст. вона гостро критикувалась в радянській історіографії як націоналістична. Проти неї була розгорнута масштабна боротьба.

Офіційною радянською історичною наукою була вироблена та нав'язана схема давньоруської і, зокрема, української історії. Ця схема включала три постулати: 1) Київська Русь з її культурою, політичним устроєм була витвором єдиної руської народності; 2) Київська Русь – колыска трьох братніх народів: руського, українського, білоруського, які остаточно формуються у ХІІ–ХІІІ ст.; 3) події 1654 рр. – Переяславська рада – являє собою акт об'єднання українського і руського народу в одну Руську державу.

Схема освячувала союз слов'янських народів, роздаючи кожному по частині історії Київської Русі, немовби замиряючи їх.

Варто подати аргументовану критику цієї схеми і в цілому проаналізувати всі існуючі схеми і відзначити, які є наукові, а на яких відбилися політичні упередження та пристрасті.

У ХХ столітті постало питання про вироблення нової схеми історичного розвитку України, що включила б до історичного поступу ХІХ й ХХ століття, як невід'ємні етапи комплексного буття українського народу. Однією з програмних робіт, у яких ставилося завдання розв'язати цю проблему, вважається стаття українського історика О.Оглоблина. Власне концепція дослідження історії ХІХ – ХХ ст. була сформульована О.Оглоблиним на 8-й конференції українських істориків та дослідників суспільних наук Української Вільної Академії Наук у США, що відбулася у Нью-Йорку, 5 грудня 1970 року. В ній автор намагається переглянути концепцію М.Грушевського щодо ХІХ ст. як століття культурно-національного відродження, схарактеризувати основні напрямки перспективних досліджень, а також підвести підсумки вже зробленого.

В статті О.Оглоблина акцентується увага на необхідності поглиблення наукової розробки тематики економічного розвитку. Економічні процеси в Україні стали, зокрема, предметом наукового дослідження в роботах М.Слабченка “Матеріали до еконо-

мічно-соціальної історії України XIX століття” та М.Яворського “Україна в епоху капіталізму”.

Але вузькість тематики та винятковість таких досліджень змушують О.Оглоблина наголошувати на необхідності більш комплексного і ґрунтовного дослідження економічного розвитку України в XIX та на початку XX ст. Зокрема, історик пропонує зосередитись на процесі капіталістичних перетворень в Україні, що включає такі аспекти, як: становище українського господарського організму в оточенні економічних систем Росії, Австро-Угорщини та Польщі; колоніальний характер української економіки; колоніальна економічна політика Росії по відношенню до України; боротьба іноземного та українського капіталу за український ринок; боротьба іноземних капіталів за українську сировинну базу; роль України у світовій економіці; внутрішні аспекти розвитку українського господарства: аграрні, промислові, торгівельні і т.д.; питання економічного районування України.

В політичному плані О.Оглоблин пропонує розширити характеристику XIX ст., означену М.Грушевським як століття національного відродження й формування ідеології та включити ряд інших питань, зокрема, політичний статус України у складі Російської імперії; імперська політика щодо України; реакція політичних кіл України на колонізаційні процеси.

Зрештою, саму вже усталену проблематику історії України XIX ст. як ідеологічного відродження, історик пропонує поглибити в напрямку дослідження ідеологічного та організаційного оформлення українського політикуму.

Дотичною до цієї є проблема соціальної структури України, що включає дослідження історії українського селянства, міщанства і української буржуазії. Зрештою, й процес формування українського пролетаріату має бути досліджений, на переконання О.Оглоблина у об’єктивній площині та документальних матеріалах та підставах, ніж воно здійснювалось українською наукою в Радянському Союзі.

Підсумовуючи результати невеликого доробку в царині дослідження історії XIX-XX століть за цими напрямками, О. Оглоблин дійшов до висновку про односторонність та недостатність дослідження історії України XIX ст. Однією з головних

причин цієї обмеженості історик вбачає в недостатності бази для історичних досліджень такого плану, тобто вказує на відсутність опублікованих джерел з означеної проблематики. Основною діяльністю в перспективі повинна стати археографічна робота і розшук, опрацювання та видання документів XIX ст.

Вагомий внесок у заповненні прогалин у джерельній базі внесли зарубіжні українські видання, зокрема Harvard Ukrainian Studies та “Український Історик”, на сторінках якого і була надрукована програмна стаття О. Оглоблина. Цей сюжет можна було би й продовжити але зазначимо, що у навчальному процесі переважно застосовується схема М. Грушевського та звертається увага на напрацювання О. Оглоблина.

В Україні, як зазначалося вище, М. Грушевський у своїх працях: багатотомній “Історії України-Руси”, “Очерке истории украинского народа”, “Ілюстрованій історії України” керувався відповідною періодизацією: рання історія; Київська держава; Галицько-волинська Держава: литовсько-польська доба: Доба козаччини та Хмельниччини; Українське відродження кінця XVIII – початок XX ст.

Сучасні автори навчальних посібників також пропонують свої періодизації. Наприклад Л.Космич і В.Багацький у своїй “Історії України” виділяють первісну епоху, стародавній світ, середньовіччя, новий час і новітній час.

О. Гісем, О. Мартенюк, О. Трухан – автори “Історії України в таблицях” (Харків, 2006) пропонують свою періодизацію: 1. Стародавня доба. Близько 1 млн. років тому – V ст.; 2. Доба середньовіччя. V-XV ст.; 3. Нова доба. XV ст. 1914 р.; 4. Новітня доба. 1914 – до сьогодні.

У навчально-методичному посібнику “Історія України” за редакцією В.Литвина запропоновано її поділ на вісім періодів: 1. Стародавня доба. Початок формування людської цивілізації на теренах України – до східнослов'янських племен у VII-IX ст.; 2. Києво-Галицький період (друга половина IX – 40-ві рр. XIV ст.); 3. Литовсько-польська доба української історії (40-ві рр. XIV ст. – 1648 р.); 4. Українські землі в роки Національної революції та Гетьманщини (1648 р. – кінець XVIII ст.); 5. Українські землі в роки російсько-австрійського панування та національного

відродження (кінець XVIII ст. – 1917 р.); 6. Українські земля в роки національно-демократичної революції та боротьби за незалежність (1917-1920 рр.); 7. Україна в радянську добу (1921 р. – серпень 1991 р.); 8. Україна в роки незалежності.

Г.В. Бондаренку [4.25, 75] імпонує одна з сучасних періодизацій історії України: 1) первіснообщинний лад, або доцивілізаційний період (800 тис. років тому – початок I тис. до н. е.); 2) скіфо-сарматська й еллінська доба, або античний період VII ст. до н.е. – VI ст. н.е.; 3) германо-тюрсько-слов'янська доба або ранньо-середньовічний період (VII-IX ст.); 4) киеворуська доба, або зріле Середньовіччя (X – перша половина XIV ст.); 5) польсько-литовська й татарська доба, або пізні Середньовіччя (середина XIV – середина XVII ст.); 6) козацько-малоросійська доба, або ранній новий час (середина XVII ст. – кінець XVIII ст.); 7) російсько-австрійська (імперська) доба, або новий час (остання чверть XVIII – початок XX ст.); 8) радянська доба, або новітній час (1920- 1991 рр.); 9) доба української державної незалежності, або пострадянський період (із 1991 р.). Продовжуючи цю періодизацію можливо виділити й 10 етап. Він розпочався в кінці 2014-2015 р. революцією Гідності і продовжуються по наш час.

Утім наведені та інші приклади періодизації не зовсім досконалі та мають певні недоліки. Періодизація має відповідати загальному процесу української історії, характерним її рисам та особливостям певних епох.

У науковому сенсі проблема концептуалізації української історії є дискусійною. У нею включився цілий ряд українських учених. З дидактичною метою та ознайомленням з сутністю дискусії наведемо нижче окрему частину статті Г. Кас'янова і О. Толочка “Національні історії та сучасна історіографія: виклики і небезпеки при написанні нової історії України” (2012) Осмисливши цей фрагмент студент має дійти до самостійних висновків. Названі вище автори, розглядаючи концептуальні підходи до осягнення Історія України, роблять й певні висновки (статтю див. стор.). Утім в середовищі українських учених побутують різні думки щодо моделей історії України і одна з них належить І.Колесник. Зокрема, значає, що структура (нелінійна) модель

історії України незавершена, відкрита, гіпотетична, і якщо стисло її можна передати формулою – від спільності до суспільства:

I. Цивілізаційний трикутник: південь – північ – центр. Шляхи освоєння східнослов'янського простору.

На думку одного з фундаторів синергетики Г.Гекена, просторово-часові структури виникають у результаті самоорганізації, а не накладаються ззовні. Відтак, взаємозв'язок соціально-економічних, соціокультурних, геополітичних процесів має нелінійний характер. У літературі, наприклад, існує поняття “скіфо-сармато-аланське лінгвокультурне середовище” (М.Васильєв) або “Давня Русь”, як поліетнічний, багатомовний торговельний союз/об'єднання (О.Пріцак).

II. Виникнення української спільноти: конструювання кордонів і територіальної, етнічної, конфесійної ідентичності (XIV-XVI ст.).

Уважається, що географічний простір – не “об'єктивна даність” а продукт політичної та культурної уяви. Географічний простір соціально обумовлений і ментально сконструйований. Географічні кордони реконструюються відповідно до стратегій, які обирають політичні та інтелектуальні еліти, а не з огляду на незмінні геополітичні параметри й інтереси. Геополітичний дискурс України – це розмаїття уявлень і настанов. Кордони України завжди були рухливими, мінливими, залежними від геополітичних ситуацій та стратегій еліт.

III. Східноукраїнський соціокультурний простір: структура й динаміка (XVII-XIX ст.).

Східноукраїнський соціокультурний простір як саморегульована система мав різні виміри: політичний, соціальний, культурний, економічний, буденний, державний, релігійно-конфесійний, духовно-інтелектуальний із власними траєкторіями розвитку та пройшов відповідні еволюційні й буферкаційні фази. Нелінійний характер українського державного життя засвідчив розмаїття його форм та відсутність зв'язку між ними: патримоніальна монархія Давньої Русі, Галицько-Волинське королівство, латентні форми української державності у структурах Великого князівства Литовського, козацька держава до кінця XVIII ст., Україна 1917-1920 рр., квазідержавність у складі СРСР, із 1991 р. – нова форма національної державності. Як само організована система постас українське козацтво. Кризи, війни, революції у вітчизняній миттєвості – це точки бифуркації, у хаосі яких народжувався порядок. Явища української поліетнічності корелюються з практиками мультикультуралізму. У межах структурної схеми предметом історії України постають не події національної історичної драми (політична, соціально-економічна, культурна канва; навіть не історія повсякденності, як уважав В.Сарбей), а соціокультурні світи, котрі виникли, співіснували, змінювали один одного, у центрі яких перебувала мовчазлива більшість з її буденними потребами, радощами, печальми, одвічним каловоротом життя, як говорив А.Февр, від народження до смерті.

IV. Західноукраїнський культурний світ. Еволюція та розриви (XVIII-XIX ст.)

Для західноукраїнського культурного світу характерні такі нелінійні явища, як відсутність національної еліти (відповідником було уніатське духовництво), мультиетнічність населення, полілінгвізм, численні культурні лояльності, прозорість кордонів, практика мовно-культурної експансії (мадяризація у Закарпатті, полонізація в Галичині, румунізація на Буковині тощо).

V. Українське суспільство ХХ ст. як саморегульована система.

У складних авторегульованих системах природно сполучалися лінійні й нелінійні процеси відбувалися чергування еволюційної та біфуркаційної стадій. Під впливом випадкових флуктуацій (збурень) такі складні системи стають неврівноваженими, здатними на зміни, і внаслідок самоорганізації, саморегуляції та самодостатності можуть перейти в якісно новий стан. Біфуркаційний соціум, як відомо, насичений подіями, конфліктами, альтернативами. Уважається також, що лінійне мислення в політиці призводить до криз, вихід з яких передбачає нелінійний характер поведінки та прийняття рішень. Накопичення соціальних, економічних культурних відхилень/мутацій із часом призводить до їх акумуляції й перетворення на історичні причини, передумови, виклики, які зумовлюють перехід соціуму до наступної фази еволюційного чи біфуркаційного характеру. До речі, вибір альтернативи в період біфуркації не буває випадковим, він завжди обумовлений численними об'єктивними та суб'єктивними чинниками.

В умовах нинішнього стану наукової свідомості кожен має право на конструювання свого "світу історії". Утворення моделей нелінійних соціокультурних процесів відкриває нові можливості морального вибору й теоретичного досвіду в історії. Наскрізною, ключовою ідеєю структурної (нелінійної) схеми є самодостатність, самоунормованість історії, у просторі якої періоди закономірного еволюційного розвитку переривалися історичними катастрофами і розривами, а самоорганізація суспільства відбувалася внаслідок взаємодії внутрішніх ресурсів суспільства та викликів навколишнього середовища (природних умов, воєн, завоювань, революцій) як механізму саморегуляції. Структурна (нелінійна) схема української історії може бути верифікована на конкретному фактологічному матеріалі й розгорнута у вигляді монографії, підручника, спеціального дослідження [5.542, 286-288].

Фрагмент статті та інші публікації з цієї проблематики мають стати матеріалом для дискусії на семінарських заняттях, або засіданні наукового гуртка. Наприклад доцільно обговорити тезу учених про те, що у цій історії варто відмовитися від безперервності (адже представники різних етносів постійно перебували на території України) й нелінійності історії.

Одночасно зазначимо, що вітчизняні історики рішуче виступають проти наступу на українську історичну пам'ять. Вони у своїх змістовних публікаціях наводять низку аргументів спрямованих проти нав'язування окремих нових концепцій викладання історії України. Радимо ознайомитися з статтею В. Степанкова “Кастрація національної історичної пам'яті або що передбачає проєкт концепції викладання історії України в школі” надрукованої в газеті “Час і події” (2010. 07. 01). Також доцільно уважно стежити за появою інших концепцій, зокрема такої, як “Концепція та програма викладання історії України в школі (проєкт)” від 12.03. 2013 р. й наступних років.

Ці та інші публікації, аргументи які у них містяться наводять на певні міркування та роздуми. Ознайомлення з їх змістом заставить допитливого студента зрозуміти, що українські вчені стоять перед інтелектуальним викликом і зазначена проблема є одним із актуальних завдань сучасної української науки. Варто чекати не лише загального поживлення наукової активності, але й появи в наступне десятиліття нового “нарративу” Історії України.

Отже курс “Історія України” є навчальним предметом у якому йдеться про появу людей на території сучасної України, їх розселення і спосіб життя, їх етногенез, етногенез українського народу, його життя й діяльність в усіх сферах суспільного, державно-політичного, соціально-економічного життя на всіх етапах історичного розвитку. Він вивчає відносини українців з іншими народами, матеріальний і духовний їх розвиток, боротьбу за свою незалежність, його діяльність у всіх сферах суспільного життя з давніх часів до сьогодення та багато іншого. В предметну сферу історії України входять також сукупність політичних, суспільно-економічних, міжнародних етнонаціональних, культурних, релігійних та багатьох інших чинників, які в різні періоди історії формували українську націю, населення України та впливали на розвиток українського державотворення.

Із зазначеного випливає й дидактична мета дисципліни – формування історичної свідомості молоді, в якій поєднується знання, погляди, уявлення про суспільний розвиток, усвідомлення нею нерозривного зв'язку між минулим і сучасністю, традиціями і досвідом різних поколінь українців, виховання громадянського патріотизму, відповідальності за долю своєї Батьківщини, спону-

кання до наполегливого праці в розбудові і зміцненні обороноздатності та збройний захист держави Україна.

За часи, які пройшли з часу проголошення Незалежності України навчальна й словниково-довідникова література надзвичайно збагатилася новими змістовними виданнями, про це йшлося у “Передмові”. Учням в школи добре знайомий зміст підручників з історії України і, зокрема підготовлені істориками Ф.Г. Турченком, П.П.Панченком, С.М. Тимченком та ін. Значною популярністю користується в середніх школах тритомний “Довідник з історії України” (К., 1993-1999) за редакцією І.З. Підкови і Р.М. Шуста, підготовлений ще у 1996 році, довідник написаний М.Котляром і В.Кульчицьким та інші подібне видання, де автори звернули увагу на спірні проблеми української історії.

Радимо звернути особливу увагу на найновітні видання і, у тому числі, “Новий довідник: Історія України” (2008), який витримав чотири видання. У ньому за хронологічним принципом викладено матеріали з історії України від найдавніших часів по 2007 р. включно. З дидактичною метою наведемо його програму.

Шкільна програма з “Історії України”

СТАРОДАВНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ: 1. Первісне суспільство. 2. Родовий лад на території сучасної України. Буто-дністровська культура (VI-IV тис. до н. е.); Культура лінійно-стрічкової кераміки (V тис. до н. е.); Трипільська культура (IV-II тис. до н. е.); Середньостогівська культура (IV -III тис. до н. е.); Ямна культура (III-II тис. до н. е.); Катакомбна культура (III-II тис. до н. е.). 3. Кочові народи на теренах України в давнину. Кіммерійці; Таври; Скіфи; Сармати. 4. Античні міста-держави в Північному Причорномор’ї: Демократичний устрій грецьких міст-держав. Боспорське царство. Суспільне життя античних міст-держав. 5. Слов’яни в давнину. 6. Відомості про слов’ян у давніх писемних джерелах. 7. Велике переселення народів. Його вплив на формування слов’янського етносу. Готи, Гуни, Анти, Авари. 8. Перші державні утворення східних слов’ян. Слов’янські народи. Сусіди східних слов’ян у VI-IX ст.

СЕРЕДНЬОВІЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (VIII-XVI ст.) Київська Русь. Передумови утворення держави. Походження назв “Київська Русь” і “Русь-Україна”. 9. Виникнення та розвиток

Київської Русі. Аскольд і Дір. Доба князя Олега. Князь Ігор (912-945 рр.). Княгиня Ольга (945-964 рр.). Князь Святослав (964-972 рр.). 10. Розквіт Київської Русі. Володимир Великий (978-1015 рр.). Князь Ярослав Мудрий (1019-1054 рр.). Ярославичи. Володимир Мономах (1113-1125) роки. 11. Політична роздрібненість Київської Русі. Поділ Київської Русі на земські князівства. Боротьба за київський престол. Наслідки політичної роздрібненості. 12. Культура Київської Русі. Ремесла. Архітектура та живопис. Одяг. Усна народна творчість. Розвиток науки. Література. Знання. Музика і театр. Освіта. 13. Історичне значення Київської Русі.

Монголо-татарська навала на українські землі. 14. Утворення Монгольської держави. 15. Походи Чингізхана. 16. Навала хана Батия на Русь. Оборона Києва від монголо-татар. Похід монголів на Захід. 17. Причини поразки народів Русі. Галицько-Волинська держава. 18. Галицьке і Волинське князівства напередодні об'єднання. Галицьке князівство. Волинське князівство. 19. Піднесення Галицько-Волинської держави. Роман Мстиславич. Данило Галицький. 20. Занепад Галицько-Волинської держави.

Українські землі під владою іноземних держав у XIV-XVI ст. Подальша доля земель Галицько-Волинської держави після її занепаду. 21. Литовська експансія на Україну. Об'єднання литовських племен і виникнення держави. Початок литовської доби на Русі-Україні. 22. Польська експансія на Україну. 23. Об'єднання Польщі та Литви в єдину державу. Кревська унія. Опір опозиції. Городельська унія. 24. Боротьба московських князів за спадщину Київської Русі. 25. Північне Причорномор'я та Крим під владою іноземних держав. 26. Культура України XIV – початку XVI ст. Архітектура. Ремесла. Живопис. Освіта. Література і фольклор. Річ Посполита. 27. Люблінська унія. Перерозподіл етнічних українських земель. Державний устрій Речі Посполитої. 28. Берестейська церковна унія. Православна церква в Україні напередодні Берестейського собору. Берестейській собор. 29. Українські землі від владою Польщі. Закріпачення селян. Литовські статuti. “Устави на волоки” 1557 року. Магдебурзьке право. Зародження української опозиції. 30. Формування українського козацтва. Причини та джерела виникнення козацтва.

Запорізька Січ – козацька республіка. Козацьке звичаєве право. Військове мистецтво козаків. Реєстрове козацтво на початку свого існування.

Боротьба українського народу проти іноземних поневолювачів (кінець XVI – перша половина XVII ст.).

31. Селянсько-козацькі повстання. Зародження козацького повстанського руху. Козацьке повстання 1591-1693 рр. Під прапором Криштофа Косинського. Козацька війна 1594 року під керівництвом Северина Наливайка. Наслідки козацьких повстань 1591-1596 рр. 32. Українське козацтво в першій чверті XVII ст. Турецько-татарські набіги на Україну та їхні наслідки. Боротьба козаків із нападами турецько-татарських військ. 33. Національно-визвольна боротьба українського народу 20-30-х рр. XVII ст. Соціально-економічне та політичне становище України 20-30-х рр. XVII ст. Розгортання народної боротьби за національне і соціальне визволення. Козацьке повстання 1637-1638 рр. 34. Підсумки козацько-селянської боротьби. Причини поразок козацько-селянських повстань. Наслідки повстань для України. 35. Культура України в XVI – першій половині XVII ст.

НОВА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (середина XVII – початок XX ст.) Національно-визвольна війна українського народу проти польського панування 1648-1657 рр. 36. Внутрішнє становище України 1648 року. Повстання на Січі. Підготовка до війни. 37. Основні події Національно-визвольної війни в 1648-1657 рр. Битва під Жовтими Водами. Битва під Корсунем. Наростання всенародного руху. Битва під Пилявцями. Похід на Галичину. Взяття Високого замку. Вступ Б. Хмельницького до Києва. Військові дії під Збаражем і Зборовом. Зборівський мирний договір. Відновлення воєнних дій. Битва під Берестечком. Білоцерківський мирний договір. Битва під Батагом. Жванецька облога. Молдовські походи. 38. Внутрішнє й зовнішнє політичне становище Гетьманщини наприкінці 1653 року. 39. Політичні події 1654 року. Переяславська козацька рада. Березневі статті. 40. Українська козацька держава Богдана Хмельницького. Основні ознаки української козацької держави. 41. Воєнні дії 1654-1657 роки.

Руїна. Україна в другій половині XVII ст. Причини Руїни. 42. Гетьманування Івана Виговського. Російсько-українська війна.

43. Гетьманування Юрія Хмельницького. Польсько-російська війна за українські землі 1660 року. 44. Гетьман Правобережної України Павло Тетеря. 45 Гетьманування Івана Брюховецького на Лівобережжі. Батуринські статті. 46. Гетьман Правобережжя Петро Дорошенко. Внутрішня політика. Зовнішня політика. Польсько-турецька війна 1672-1676 рр. 47. Правління Дем'яна Многогрішного на Лівобережжі. 48. Гетьман усієї України Іван Самойлович. 49. Останнє гетьманування Юрія Хмельницького. Чигиринські походи. 50. Підпорядкування української церкви московському патріархові. 51. Україна в мирних угодах сусідніх країн. “Андрусівське перемир'я”. Бучацький мирний договір. Журавненський мирний договір. Бахчисарайський мирний договір. “Вічний мир”. 52. Кінець Руїни. Коломацька рада.

Україна після підписання “Вічного миру” (кінець XVII – початок XVIII ст.). 53. Лівобережна Гетьманщина та Слобожанщина. Лівобережна Гетьманщина. Слобідська Україна (Слобожанщина). Соціальна структура населення. Розвиток господарства. 54. Воснні дії Росії проти Туреччини й Кримського ханства наприкінці XVII ст. Кримські походи 1687-1689 рр. Азовські походи 1695-1896 рр. Карловицький конгрес. 55. Лівобережний гетьман Іван Мазепа. Внутрішня політика І. Мазепи. Роль І. Мазепи в господарському та культурному розвитку України. 56. Правобережжя та західноукраїнські землі під владою Речі Посполитої. Козацтво на території Правобережної України. Паліїщина. Прихід на Правобережжя І. Мазепи.

Україна в роки Північної війни 1700-1721 рр. 57. Початок війни. 58. Перехід І.Мазепи на бік Швеції. 59. Царський терор в Україні. Терор проти Запорізької Січі. 60. Полтавська битва та її наслідки для України. Смерть І. Мазепи. 61. Перша хвиля української еміграції. Пилип Орлик – гетьман України в еміграції. Пакти й Конституція прав і вільностей Війська Запорізького. 62. Похід Пилипа Орлика на Правобережжя. 63. Пруський похід Петра І. 64. Спроби Пилипа Орлика утворити в Європі антимосковські коаліції. 65. Діяльність в еміграції Григорія Орлика. 66. Гетьман Іван Скоропадський. Решетилівські статті. Посилення колоніальної політики Російської імперії щодо України.

Ліквідація автономії України. 67. Московська держава на початку XVIII ст. Адміністративний устрій Московської держави.

68. Перша Малоросійська колегія. Наказний гетьман Павло Полуботок. 69. Гетьманування Данила Апостола. 70. Правління гетьманського уряду. 71. Кодекс “Права, за якими судиться малоросійський народ”. 72. Кирило Розумовський. 73. Антиукраїнська політика уряду Катерини II. Друга Малоросійська колегія (1774-1786 рр.). Скасування козацького устрою на Слобожанщині. Генеральний опис Лівобережної України. Закріпачення селян. Остаточна ліквідація української автономії. 74. Російсько-турецькі війни. Російсько-турецька війна 1768-1774. Російсько-турецька війна 1787-1791 рр. Наслідки російсько-турецьких війн.

Українське козацтво в другій половині XVII-XVIII ст.

75. Запорозька Січ у період Руїни. 76. Чортомлицька (Стара) Січ. Кошовий отаман Іван Сірко. 77. Зруйнування Січі. 78. Відновлення Запорізької Січі. 79. Задунайська Січ. 80. Катеринославське козацтво. 81. Чорноморське та Кубанське козацтва. 82. Азовське козацьке військо.

Українські землі під владою Речі Посполитої у XVIII ст.

83. Посилення національного й соціального гніту на території Правобережної України та на західноукраїнських землях. 84. Форми народного протесту проти іноземних гнобителів і гніту. 85. Гайдамацький рух. Повстання 1734 року під проводом Верлана. Гайдамацьке повстання 1750 року. 86. Опришківський рух. 87. Коліївщина. Барська конфедерація. Коліївщина.

Загарбання земель Речі Посполитої Росією та Австрією.

88. Поділ Польщі та Великого князівства Литовського. Перший поділ Речі Посполитої. Другий поділ Речі Посполитої. Третій поділ Речі Посполитої. 89. Правобережжя України в складі Російської імперії.

Українська культура XVIII ст. Освіта. Книгодрукування.

Розвиток наукових знань. Література та усна народна творчість. Театр і музика. Архітектура та живопис. Українські землі після поділів Речі Посполитої (кінець XVIII – початок XIX ст.). 90. Зміни в адміністративно-територіальному та суспільно-політичному житті України. Українські землі під владою Російської імперії. Українські землі в складі Австрійської імперії. 91. Україна у війнах Наполеона.

Наддніпрянська Україна в першій половині XIX ст.

92. Соціально-економічний стан. Занепад поміщицького землево-

лодіння. Державні селяни. Військові поселення. Технічний занепад і спроба реформування сільського господарства. Селянське питання в першій чверті XIX ст. Початок промислового перевороту. 93. Джерела українського національного відродження. Рух українських автономістів. Масонські ложі. Малоросійське товариство. Декабристи. Поява української інтелігенції.

Західноукраїнські землі в першій половині XIX ст.

94. Економічний стан. Стан розвитку промисловості. Розвиток сільського господарства. 95. Український національно-визвольний рух. Перші паростки національного відродження. “Руська трійця”. “Азбучна війна” (“Азбучна завірюха”. Революційні події 1848-1849 рр. на західноукраїнських землях. Українська культура в першій половині XIX ст.). Розвиток історичної науки. Література та мовознавство. Театр. Музика. Образотворче мистецтво. Архітектура.

Наддніпрянська Україна в другій половині XIX ст.

96. Реформи 60-70 рр. XIX ст. в Україні. Особливості та наслідки селянської реформи 1861 року в Україні. Реформи адміністративно-політичного управління 60–70-х рр. XIX ст. 97. Український національно-визвольний рух на території Наддніпрянської України в другій половині XIX ст. Тарас Шевченко. Кирило-Мефодіївське братство. Українська громада. Громадівський рух в Україні. Наступ російського царизму на український національно-визвольний рух. Розкол у середовищі українофілів. Михайло Драгоманов. Особливості українського політичного руху 80–90-х років XIX ст. Братство тарасівців. Розкол в українському національно-визвольному русі.

Український національно-визвольний рух на західноукраїнських землях у другій половині XIX ст. 98. Адміністративні зміни на території Австрійської імперії. 99. Політичний рух на західноукраїнських землях. Москвофіли. Народовці. Народовський рух на Буковині. Народовці на чолі українського політичного руху. Культурно-просвітницьке товариство “Просвіта”. Наукове товариство ім. Шевченка. 100. Формування політичних партій на західноукраїнських землях. Русько-Українська радикальна партія. Українська соціал-демократична партія. Російська національна партія.

Культура України в другій половині XIX ст. Освіта. Наука. Мовознавство та література. Театр. Музика. Архітектура. Образотворче мистецтво. Наддніпрянська Україна наприкінці XIX – на початку XX ст. 101. Економічний розвиток. Промислове піднесення. Розвиток сільського господарства. Столипінська аграрна реформа та її наслідки. 102. Створення українських політичних партій. Революційна українська партія. Українська соціалістична партія. Українська народна партія. Українська соціал-демократична робітничка партія. Українська демократично-радикальна партія. 103. Україна в роки Російської буржуазно-демократичної революції 1905-1907 рр. Революційна робітничка боротьба. Селянські виступи. Повстання в армії та на флоті. Український національний рух. Діяльність українців у I та II Державних думах.

Західноукраїнські землі на початку XX ст. 104. Соціально-економічний розвиток та політичне становище. Промисловість. Становище робітничого класу. Розвиток сільського господарства. Трудова еміграція західних українців. Політична система управління. 105. Наростання українського національно-визвольного руху. Піднесення страйкової боротьби українських робітників і селян. Вплив російської революції 1905-1907 рр. на український національно-визвольний рух. Боротьба за національну освіту. Українці Австро-Угорщини напередодні Першої світової війни.

Наддніпрянська Україна в 1907-1914 рр. 106. Столипінська політична реакція. Боротьба царизму з українським національно-визвольним рухом. Товариство українських поступовців (ТУП). Справа Бейліса. Піднесення українського національно-визвольного руху.

Україна в Першій світовій війні. 107. Воєнні дії на території України. Початок війни. Становище українців у роки війни. Брусиловський наступ. 108. Суспільно-політичний рух в Україні в роки Першої світової війни. 109. Культура України на початку XX ст. Освіта. Наука. Література. Театр. Музика. Образотворче мистецтво й архітектура.

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. 110. Економічна та політична криза в Російській та Австро-Угорській імперіях. Економічна розруха. Активізація революційного руху. Соціально-економічне становище в Західній Україні.

Українська революція. Початок Української революції. 111. Доба Центральної Ради. Розвиток Української революції у квітні – травні 1917 року. Перший універсал Центральної Ради. Другий універсал Центральної Ради. Третій універсал Центральної Ради. Ставлення більшовиків до Української революції.

Четвертий універсал Центральної Ради. 112. Україна в роки громадянської війни. Українська держава П. Скоропадського. Директорія УНР. Проголошення Західноукраїнської Народної Республіки. Політика більшовиків в Україні в 1919 році (воєнний комунізм). Денікінський режим. Перший зимовий похід військ директорії УНР. Політика більшовиків в Україні в 1920 році. Другий зимовий похід військ УНР. Селянсько-повстанський рух у роки громадянської війни. Розгром Червоною армією військ Врангеля. Історична значення та уроки боротьби українського народу за незалежність у 1917-1920 рр. 113. Українська СРР в умовах нової економічної політики (1921-1928 рр.). Економічне та політичне життя. Голод 1921-1923 рр. Перехід до нової економічної політики. Політичні партії та рухи. Вхідження України до СРСР. Україна у складі Радянського Союзу. 114. Культура й духовне життя українського народу в роки непу. Освіта. Наука. Українська література. Театр та образотворче мистецтво. Релігійне життя. Політика коренізації (українізації). 115. Радянська модернізація (України 1929-1938 рр.). Сталінська індустріалізація України. Перехід до форсованої індустріалізації. Зростання ролі робітничого класу України. Наслідки індустріалізації для України. 116. Колективізація. Перехід до прискореної колективізації. Ліквідація куркульства як класу. Голод 1932-1933 рр. 117. Сталінський терор в Україні в 30-х роках ХХ ст. 118. Стан культури в Україні в 30-ті роки ХХ ст. Досягнення українізації. Розстріляне відродження.

Західноукраїнські землі в 1921-1928 рр. 119. Українські землі у складі Польщі. Політичний та національно-визвольний рух у Західній Україні. 120. Українські землі під владою Румунії. Українські землі у складі Чехословаччини. Проголошення Карпатської України.

Україна в роки Другої світової війни. 121. Становище українських земель напередодні Другої світової війни. Початок Другої світової війни. 122. Встановлення радянської влади в Західній Україні. Вхідження Бессарабії та Північної Буковини до складу СРСР. 123. Воєнні дії на території СРСР. Підготовка фашистської Німеччини до нападу на СРСР. Початок воєнних дій на території України. Мобілізація сил на боротьбу з ворогом. Оборонні бої літа – осені 1941 року. Німецький “новий порядок”. Трагедія літа 1942 року. Причини поразки радянських військ на території України. 124. Рух опору в Україні в роки Другої світової війни. Радянський рух Опору. Український національний рух Опору. Праведники світу. 125. Визволення України від німецьких загарбників. Початок визволення України. Визволення Києва від

німецько-фашистських загарбників. Остаточне визволення території України від німецько-фашистських загарбників. 126. Внесок працівників тилу України в перемогу над фашизмом у роки Другої світової війни. Промисловість і сільське господарство фронту. Трудовий подвиг українців у тилу. 127. Українська наука та культура в роки війни.

Україна в повоєнні роки. 128. Післявоєнна відбудова і розвиток України в 1945 – на початку 1950-х рр. Україна в період повоєнної відбудови. Економічне та політичне становище республіки. Відбудова народного господарства України. Сільське господарство України в повоєнний час. Голод 1946-1947 рр. 129. Суспільно-політичне життя України в другій половині 1940-х – на початку 1950-х рр. Суспільно-політичне оновлення України. Ждановщина в Україні. Входження Криму до складу України. Громадянська війна в західних областях України. Операція “Вісла”. Ліквідація греко-католицької церкви.

Період “відлиги”. 130. Україна в умовах десталінізації (1956-1964 рр.). Процеси десталінізації та лібералізації в Україні за часів хрущовської “відлиги”. 131. XX з’їзд КПРС. Політична “відлига”. Наростання опору десталінізації з боку сталінських сил. “Відлига” в українській літературі. “Шестидесятники”. Прояви лібералізації в українському музичному мистецтві, живопису, театрі, архітектурі. 132. Стан економіки України наприкінці 50-х – у першій половині 60-х рр. Економічні реформи та їхні наслідки. Аграрна політика наприкінці 50-х – у першій половині 60-х рр. Соціальна політика М. Хрущова. 133. Ідеологізація суспільного життя та розвиток науки в другій половині 50-х – першій половині 60-х рр. Посилення русифікації. Науково-технічна революція й розвиток науки в Україні. 134. Україна в умовах згорання політичних реформ М. Хрущова. Ставлення в суспільстві до діяльності М. Хрущова. М. Хрущов і партійне керівництво України. Усунення М. Хрущова від влади.

Період “застою” в Україні. Дисидентський рух. 135. Зародження дисидентського руху в Україні. Джерела українського дисидентства. Український революційний центр (УРЦ). Оформлення ідеології дисидентства. Зародження робітничого опозиційного руху. Українська робітничо-селянська спілка (УРСС). Політична та ідеологічна реакція середини 60-х років. Праця І. Дзюба “Інтернаціоналізм чи русифікація?” 136. Політико-ідеологічна криза системи. Неосталінізм та Україна (1965-1985 рр.). Петро Шелест. Володимир ІЩербинський. 137. Особливості опозиційного руху в Україні в 60–80-х рр. Причини активізації опозиційного руху. Форми діяльності дисидентів. Репресії

проти інакодумців. 138. Боротьба українських дисидентів проти панівного режиму. Виступи опозиційних сил за суверенітет України. Українська Гельсінська група (УГГ). Боротьба за легалізацію Української греко-католицької церкви. Посилення переслідувань опозиції наприкінці 70-х – на початку 80-х рр. 139. Наростання економічної кризи. Особливості індустріального розвитку України. 140. Соціальний побут України. Життєвий рівень населення. Торгівля і побут. Житлове будівництво. Стан медичного обслуговування. Екологічна ситуація та демографічні проблеми. Моральний занепад суспільства. 141. Наростання кризових явищ в освіті, науці і культурі. Освіта. Наука. Література та мистецтво. 142. Кризові явища в соціально-економічному, політичному та культурному житті України (друга половина 60-х – середина 80-х рр.).

Роки перебудови. 143. Розпад СРСР. Україна та СНД. Перебудова і Україна. Декларація про державний суверенітет України. Акт проголошення незалежності України.

Україна в умовах незалежності. 144. Початок державотворчих процесів. Економічні проблеми незалежної держави. Державотворчі процеси в Україні в 1991-2001 рр. Вибори президента країни 2004 року. Політична ситуація в Україні у 2005-2007 рр. Парламентські вибори 2006 року. Культурний та науковий розвиток України. Освіта сучасної України. Наука. Культурні процеси. Релігійне життя.

Студент і молодий науковець самостійно доведе вже “свій” довідник по сьогоднішню. Наприклад він може бути продовженням видання (Див. Гісем О.В. Історія України: навч. Довідник: 10-11 кл / О.В. Гісем, О.О. Мартинюк; [ред. Л.А. Шведьова]. – К. : Vesta, 2005/ – 152 с.)

У цьому виданні особлива увага звернута на реформування економіки в напрямку переходу до ринкових відносин, приватизацію та її суперечливому характере. Потрібно розповісти про зниження: темпів сільськогосподарського і промислового виробництва; наростання інфляційних процесів і соціальної напруженості; труднощі національно-культурного відродження, розвиток науки, освіти та духовності; міжнародні відносини і їх правове регулювання; Кримську автономію; оголошення 2006-2008 рр. НАТО політики відкритих дверей щодо вступу України у цю організацію.

Далу у хронологічній послідовності має йтись: про день 15 січня 2008 р. коли відбулося подання офіційної заяви щодо можливості приєднання України до Плану дій з членства (ПДЧ) в НАТО (так званий “лист трьох”, який був підписаний

Президентом України – В. Ющенком, Прем'єр міністром Ю. Тимошенко і головою Верховної Ради А. Яценюком). – 2010 р.; 17 і 31 січня перший і другий тури чергових виборів Президента України і обрання на цю посаду В. Януковича. Цю періодизацію варто продовжити: Євромайдан. Політична криза. Захоплення російськими військами Криму. Схвалення Росією анексії України. Захоплення проросійськими бойовиками частини Луганської і Донецької областей. Санкції світового товариства проти Росії. Вибори 30 травня 2014 р. Президента України. Президент України П. Порошенко. Вибори 26 жовтня 2014 р. Верховної Ради України. Початок реформ в Україні з 2015 р. та ін.

Щодо самого довідника, то завдяки логічному та послідовному розміщенню рівнів частин: “Довідка”, “Персоналії”, “Джерела”, “Різні погляди”, детальному змісту та іменному покажчику, користувач легко може ознайомитися з багатим фактичним матеріалом та станом наукових знань про історію нашої Вітчизни.

Зрозуміло, що студент–історик, починаючи від першого курсу навчання і усі наступні детально вивчає історію України. А як справи у тих студентів не історичних спеціальностей? Для них також випущені, як зазначалося у “Передмові”, змістовні курси лекцій та посібники. І все ж ватро добиватися того (бо історик-випускник також має можливість опрацювати у вищому навчальному закладі) щоб обмежений обсяг годин з історії України для не історичних спеціальностей включав базові складові української історії.

Нижче наводиться така програма (автор згідно неї провадив лекції й семінарські заняття на факультету післядипломної підготовки Черкаського національного університету імені Б.Хмельницького).

**Навчальна програма
вузівського курсу “Історія України”
Стародавні, середньовічні та ранньомодерні часи.**

Вступ.

Мета і завдання навчальної дисципліни “Історія України”. Предмет історії України, як наукової дисципліни і навчальної дисципліни. Історіографія. Пріоритетні проблеми вивчення курсу.

Тема 1. Первісне суспільство і перші державні утворення на території сучасної України.

Культурно-історичні процеси палеолітичної епохи на тери-

торії України. Формування людини сучасного типу та первісних громад. Матріархат. Перші поховання людей, початкові релігійні уявлення. Палеолітичне мистецтво.

Мезоліт. Культурно-територіальні області на території України. Сезонні мисливські стійбища та тривалі поселення. Розвиток збиральництва і рибальства. Родоплемінна організація суспільства. Становлення патріархальних відносин у сім'ї. Формування поняття власної родової території.

Епоха неоліту. Неолітична революція – перехід первісного суспільства від привласнюючого до відтворюючого господарства: землеробства і скотарства. Племінна організація суспільства. Майнове розширення та виділення родоплемінної верхівки (вождів). Енеолітичне землеробське населення України. Трипільська культура.

Кіммерійці. Скіфи. Антична цивілізація Північного Причорномор'я. Протодержавні утворення готських племен. Праслов'янська спільнота. Процес етногенезу. Східні слов'яни.

Тема 2. Східнослов'янська середньовічна держава Руська Земля (Київська Русь).

Державотворення східнослов'янського суспільства. Історична закономірність утворення держави у східних слов'ян. Еволюція союзів слов'янських племен у протодержавні утворення. Зростання ролі Києва і перетворення його в значний міжплемінний політичний, економічний і культурний центр східних слов'ян. Походження та історичний зміст етноніма “русь”. Київська держава “Руська земля”. Зміна династії в Києві у 882 р. і об'єднання Олегом двох політичних центрів – Києва і Новгороду – під верховенством Києва. Державотворча діяльність перших київських князів.

Князювання Володимира Великого і Ярослава Мудрого – час розквіту й найбільшої могутності Київської Русі. Початок феодальної роздробленості Русі. Відновлення централізаторських тенденцій під час правління Володимира Мономаха. Закріплення відносин сюзеренітету-васалітету між великим князем і рештою князів.

Державний устрій Київської Русі. Змагання монархічної, аристократичної і демократичної тенденцій у політичному устрої держави. Соціально-економічний розвиток давньоруських князівств. Форми землеволодіння. Суспільний устрій.

Культура Київської Русі. Літописання. Усна народна творчість. Освіта і писемність. Архітектура. “Слово о полку Ігоревім”.

Походження етноніму “Україна”. Формування українського

етносу: територія, матеріальна і духовна культура, мова. Походження і семантика національної символіки українців. Місце і роль України-Русі в світовій історії і в історичній долі українського народу. Традиції і спадщина.

Монголо-татарська навала, її причини, соціально-економічні та політичні наслідки.

Тема 3. Галицько-Волинська держава – спадкоємиця Київської Русі.

Відокремлення Галицької землі від Києва. Політичне і економічне становище, соціальний устрій Галицького князівства. Утвердження династії Мономаховичів у Волинській землі. Заснування Волинського князівства онуком Володимира Мономаха Ізяславом Мстиславовичем. Об'єднання волинським князем Романом Мстиславовичем Галицької і Волинської земель та утворення Галицько-Волинського князівства з центром у Галичі. Князювання Романа Мстиславовича. Політичне й економічне зміцнення князівства.

Князювання Данила Романовича. Розгортання боротьби проти польських й угорських загарбників та Тевтонського ордену. Боротьба проти монголо-татарської навали. Зростання відцентрових тенденцій за наступників Данила Галицького. Правління Лева I Даниловича та Юрія I Львовича. Припинення існування єдиної держави після смерті Юрія II. Державний та суспільний устрій Галицько-Волинського князівства. Господарство. Культура. Історична та політична спадщина.

Тема 4. Українські землі у складі Великого князівства Литовського та Речі Посполитої.

Боротьба Польщі, Угорщини й Литви за Галичину і Волинь. Велике князівство Литовське – феодальна, поліетнічна держава з елементами федеративного устрою і автономією українських та білоруських князівств. Політика литовських князів Гедиміна і Ольгерда. Перемога над золотоординським військом у битві на Синіх Водах. Династичні унії між Литвою і Польщею. Кревська унія, її вплив на становище українських земель. Захоплення Польщею Галичини. Ліквідація удільних князівств. Адміністративний устрій українських земель.

Соціально-економічні відносини наприкінці XIV – в першій половині XVII ст. Литовські статuti. Магдебурзьке право в Україні. Цехове ремесло. Розвиток міст. Ярмарки. Розвиток суспільних станів.

Господарство. Формування великого феодального землево-

лодіння (князівського і боярського). Великий князь – верховний власник усієї землі. Формування пануючої верхівки – магнатів і шляхти. Фільваркове господарство. Натуральна та грошова рента. Кріпосне право – юридично оформлений позаекономічний примус підвладного залежного селянства.

Польська експансія на українських землях. Загарбання Київщини, Волині, Брацлавщини. Люблінська унія. Посилення кріпосництва і національного гніту в кінці XVI – першій половині XVII ст. Берестейська унія і боротьба проти неї українського народу. Релігійна полеміка і політична боротьба.

Культура України в XV – першій половині XVII ст.

Тема 5. Виникнення, становлення та розвиток українського козацтва.

Причини виникнення та джерела формування українського козацтва. Національний склад, побут, звичаї, заняття, традиції. Українське козацтво як суспільно-історичне явище. Запорозька Січ: заснування, територія, адміністративно-політичний устрій і побут. Боротьба запорозького козацтва проти польської і турецько-татарської агресії. Роль козацтво у визвольній боротьбі українського народу.

Формування реєстрового козацтва. Піднесення національно-визвольного руху. Селянські і козацькі повстання під проводом Криштофа Косинського, Северина Наливайка, Марка Жмайла, Тараса Федоровича (Грясила), Івана Сулими, Павла Бута, Якова Остринина (Остриниці) та Дмитра Гуні.

Тема 6. Українська національна революція 1648-1676 рр.

Причини, характер, початок Визвольної війни українського народу. Богдан Хмельницький – видатний полководець, політичний діяч, фундатор Української держави. Военні дії 1648-1653 рр. Зовнішня політика Б. Хмельницького. Союз з Кримським ханом. Молдавські походи. Союз з Туреччиною.

Українська козацько-гетьманська держава: територія, державний устрій, адміністрація, військо, суд і судочинство, фінансова система, господарство, суспільні верстви, зовнішня політика. Українсько-російські відносини 1648-1653 років. Переяславська Рада та “Березневі статті” (“Статті Богдана Хмельницького”) 1654 р. – прагнення зберегти державну самостійність, республіканський устрій і демократичні традиції в Україні. Відновлення війни України і Росії з Польщею. Розвиток воєнних подій 1654-1657 рр. Історичне значення та соціально-політичні наслідки

Визвольної війни 1648-1657 років.

Боротьба українського народу за політичну єдність і національну державність після смерті Б.Хмельницького. Систематичне порушення царатом Переяславської угоди і “Березневих статей”, ускладнення внутріполітичної ситуації в Україні. Галяцький трактат – політична спроба створення федерації України, Польщі й Литви: його зміст та історичне значення.

Ю. Хмельницький. “Переяславські статті” 1659 р. – обмеження автономії України Московською державою. Доба “Руїни”. Андрусівське перемир’я, Бахчисарайський мирний договір, “Трактат про вічний мир” – остаточне закріплення поділу України між Росією і Річчю Посполитою.

Соціально-політичне становище Правобережної України у другій половині XVII ст. Гетьманування П.Тетері. Діяльність гетьмана П.Дорошенка із об’єднання двох гетьманатів. Прийняття протекторату Туреччини. Бучацька угода 1672 р. і захоплення Поділля Туреччиною. Економічний занепад Правобережжя. Капітуляція П. Дорошенка і кінець Української революції. Польський наступ на права козацтва на Правобережжі, сеймова ухвала 1699 р. про скасування козацтва. Занепад козацького військово-територіального устрою на початку XVIII ст.

Тема 7. Українські землі наприкінці XVII – у XVIII ст.

Соціально-політичне становище Лівобережної України у другій половині XVII – на початку XVIII ст. Обмеження української автономії Російською державою. Ліквідація російською владою Київської православної митрополії і підпорядкування її Московському патріарху.

Гетьман І.Мазепа. Коломацькі статті. Україна в Північній війні. Союз І.Мазепи зі Швецією. Полтавська битва: її історичне значення та політичні наслідки. Гетьман у вигнанні – Пилип Орлик. “Пакти і Конституція законів та вольностей Війська Запорозького” (Бендерська конституція) 5 квітня 1710 р. та її місце в контексті світової історії. Великодержавна політика Петра I щодо України. Гетьманування І.Скоропадського. Решетилівські статті. Зруйнування царськими військами Запорозької Січі в 1709 р. Обмеження автономії України і гетьманських прав. Наказний гетьман П.Полуботок. Перша Малоросійська колегія. Гетьман Д.Апостол. “Рішительні пункти”. Новий наступ самодержавства

на права України, створення Правління гетьманського уряду. Гетьманування К.Розумовського, зміни в соціально-економічному устрої України. “Права, за якими судиться малоросійський народ” – збірник українських законів. Проведення судової реформи.

Політика Катерини II щодо України. Остаточна ліквідація гетьманату. Друга Малоросійська колегія. Скасування полковотенного поділу Слобожанщини і створення Слобідсько-Української губернії. Ліквідація Запорозької Січі в 1775 р. Колонізаційна політика російського уряду. Заселення Південної України. Юридичне оформлення кріпосного права указом Катерини II в Лівобережній Україні. Поділи Польщі і розподіл території України між Росією та Австрією: приєднання Галичини, Буковини до Австрії і Правобережної України до Росії. Ліквідація намісництв в Україні і введення адміністративного поділу на загальноімперські губернії указом Павла I.

Соціально-економічні відносини, аграрний розвиток Правобережної України у другій половині XVII-XVIII ст. Полонізація. Посилення визиску селян. Народні рухи в Україні. Гайдамаччина. Коліївщина. Рух опришків. Олекса Довбуш.

Тема 8. Українські землі у складі Російської та Австро-Угорської імперій у першій половині XIX ст.

Українські землі в першій половині XIX ст. у складі Російської імперії, їх адміністративний устрій. Перетворення українських земель на провінції Російської імперії. Становий поділ українського суспільства (дворянство, духовенство, міщани, селяни). Посилення національного гноблення царатом щодо українського населення. Закріпачення селян півдня України. Сільське господарство, розвиток аграрних відносин в Україні у першій половині XIX ст. Інвентарна реформа на Правобережжі (1847-1848) та її соціально-політичні наслідки. Становище поміщицьких та державних селян, військових поселенців. Криза феодално-кріпосницької системи. Селянські антикріпосницькі рухи першої половини XIX ст. Народні виступи під проводом У.Кармалюка. “Київська козаччина” 1855 р. “Похід у Таврію за волею” 1856 р. Формування національної буржуазії, поширення використання вільнонайманої праці робітників у мануфактурно-фабричному виробництві. Торгівля. Виступи робітників.

Кримська війна (1853-1856) і загострення соціально-економічної та політичної кризи в Російській імперії.

Територія, населення і адміністративний устрій західно-українських земель – Північної Буковини, Східної Галичини, Закарпаття. Соціально-економічні відносини в українських землях у складі Австро-Угорської імперії. Суспільно-політичний рух. “Руська трійця” – М.Шашкевич, Я.Головацький, І.Вагилевич. “Русалка Дністрова”. “Весна народів” у Європі та її вплив на розвиток національного руху в Україні. Скасування кріпацтва. “Головна Руська Рада”. “Руський собор”. Революційні події в Закарпатті та Північній Буковині.

Зародження і формування громадського руху за національне, культурне, державне відродження. Традиції козацтва як чинник національно-державного відродження.

Зростання суспільного інтересу до антикварної діяльності та національної історії. Історичні твори про Україну Д.Бантша-Каменського, М.Цертелева, М.Максимовича. Харківський університет – культурний центр Слобожанщини. Творча й громадська діяльність В.Каразіна, П.Гулака-Артемовського, Г.Квітки-Основ'яненка, М.Костомарова, І.Срезневського. Заснування перших в Україні періодичних видань.

Виникнення таємних організацій, масонство в Україні. Поширення вільнодумства. Декабристський рух в Україні. Київський університет – центр історичної пам'яті та просвітництва в Україні. Кирило-Мефодіївське товариство (1846-1847). Його програмні документи, діяльність, видатні діячі: М.Костомаров, М.Гулак, В.Білозерський, Т.Шевченко, О.Маркович, П.Куліш, І.Посяда, О.Навроцький, Г.Андрузький, М.Савич, Д.Пильчиков, О.Тулуб. Життя і творчість Т.Г.Шевченка.

Тема 9. Українські землі в другій половині ХІХ – на початку ХХ ст.

Реформи 1860-1870-х рр. в Росії, їх значення і наслідки в Україні. Скасування кріпосного права, земська, фінансова і судова реформи, міська реформа, шкільна реформа, військова реформа, реформа поліції (1862): їх вплив на соціально-економічний розвиток українських земель. Земський рух. Контрреформи царату 1880-х – початку 1890-х років.

Лібералізація суспільного життя в середині ХІХ ст. Ство-

рення першої української Громади. Київська Громада, поширення громадівського руху. Перший український часопис “Основа” і його значення. В.Антонович, П.Чубинський. Південно-західний відділ Російського географічного товариства. М.Драгоманов. Журнал “Громада” – перший безцензурний друкований орган. Гурток “Свідомі українці”. Загальна українська організація. Журнал “Киевская старина”.

Реакційна політика російського царизму в галузі культури й освіти в Україні. Ідеологічне забезпечення русифікації. Циркуляр П.Валуєва та “Емський акт”. Народництво в Україні. Виникнення політичних партій ліберально-демократичного й радикально-демократичного напрямів. Робітничий рух в Україні. Поширення соціалістичних ідей, перші соціал-демократичні гуртки і групи.

Суспільно-політичний рух після 1848 р. в Західній Україні. Народовці. Культурно-просвітницькі та політичні організації. Економічні та спортивні товариства. “Просвіта”. Наукове товариство імені Т.Г. Шевченка. М.Грушевський, І.Франко, М.Павлик, О.Терлецький – провідні діячі суспільно-політичного руху. Русько-українська радикальна партія. Національно-демократична партія. Українська соціал-демократична партія.

Соціально-економічний розвиток України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Економічна криза 1900-1903 рр. Україна в економічній системі Російської та Австро-Угорської імперій. Національно-визвольний рух. Боротьба за відновлення української держави.

Роль і місце національного питання в розгортанні політичної боротьби в Україні. Утворення політичних партій: Революційна українська партія, Українська народна партія, Українська соціалістична партія, Українська соціал-демократична спілка, Українська демократична партія, Українська радикальна партія. Програми політичних партій, їх політична діяльність. М.Міхновський, Є.Чикаленко, С.Єфремов. Діяльність загальноросійських партій в Україні та їх ставлення до національного й аграрного питань.

Революційні події в Україні в 1905-1907 рр. “Українське питання” в діяльності Державних Дум. Українська думська громада, її діяльність, вплив. Створення і розгортання діяльності культурно-освітніх організацій – “Просвіт”. Аграрна політика П.Столиціна та її запровадження в Україні: економічні, соціально-політичні здобутки і наслідки.

Західноукраїнські землі під владою Австро-Угорської імперії в 1900-1917 рр. Боротьба за загальне виборче право, вибори до австрійського парламенту, галицького і буковинського сеймів. Ідея перетворення Галичини у “Г’ємонт” – центр об’єднання всіх українських земель.

Передвоєнна політична криза. Вшанування 100-річчя з дня народження Т.Г.Шевченка. Україна – арена воєнних дій Першої світової війни. Захоплення російською армією Галичини і Буковини. Репресії щодо українських освітніх і культурних установ. Участь українських січових стрільців у війні.

Новітня історія.

Тема 10. Українська національно-демократична революція (1917-1921 рр.). Відновлення державності українського народу.

Лютнева демократична революція в Росії і піднесення національно-визвольного руху в Україні у 1917 році. Створення Української Центральної Ради, її соціальна база, програма. М.Грушевський. В.Винниченко. С.Петлюра. Формування рад робітничих, селянських і солдатських депутатів.

Перші кроки на шляху організації національної державності. Перший універсал Центральної Ради. Створення Малої Ради. Генеральний Секретаріат – перший крайовий уряд та його діяльність. Другий універсал Центральної Ради. Ускладнення відносин між Центральною Радою і Тимчасовим урядом. Більшовицький переворот у Петрограді в жовтні 1917 р. і політика Центральної Ради. Третій універсал Центральної Ради. Проголошення Української Народної Республіки.

Ускладнення політичних взаємовідносин між Українською Центральною Радою і Раднаркомом РРФСР. Ультимативні вимоги Російського Раднаркому до УЦР 4 грудня 1917 р., причини і наслідки конфлікту. Перший Всеукраїнський з’їзд Рад у Харкові 11-12 грудня 1917 р. і утворення двовладдя в Україні. Більшовицька радянська державність в Україні і початок збройної боротьби проти УНР. Розгортання наступу більшовицьких військ на Україну. Бій під Крутами, його трагічні наслідки. Захоплення Києва більшовиками.

Четвертий універсал Центральної Ради і проголошення незалежності УНР. Міжнародне визнання УНР. Участь представників УНР у переговорах у Брест-Литовську. Підписання Брест-Литовської угоди. Окупація України німецькими військами.

Конституція УНР (Статут про державний устрій, права і вольності УНР) 29 квітня 1918 р.: зміст, історичне значення. Історичне значення діяльності Української Центральної Ради.

Гетьманський переворот. П.Скоропадський. “Грамота до всього українського народу”, “Закони про тимчасовий державний устрій” 29 квітня 1918 р. Склад уряду і його політика. Державне будівництво Української держави, діяльність у сфері науки, культури, освіти. Досягнення і прорахунки режиму П.Скоропадського. Створення міжпартійного опозиційного блоку Українського національного союзу. Утворення Директорії та встановлення її влади. Тимчасовий робітничо-селянський уряд України на чолі з Г.Пятаковим під патронатом Раднаркому РРФСР. Проголошення Української Соціалістичної Радянської Республіки.

Національна революція в Західній Україні. Створення Західно-Української Народної Республіки: формування уряду, Державного Секретаріату на чолі з К.Левицьким, затвердження конституційних основ – “Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель колишньої австро-угорської монархії”. Є.Петрушевич. Політичні перетворення в Західній Україні. Передача всієї влади ЗУНР диктаторові Є.Петрушевичу. Українсько-польська війна. Українська Галицька Армія (УГА).

Відновлення і падіння влади більшовиків в Україні в 1919 р. Х.Раковський, Г.Петровський. Перша радянська конституція в Україні. Введення продрозкладки, запровадження політики “воєнного комунізму” та її наслідки в Україні. Селянські повстання, повстанські рухи. Н.Махно. Прийняття постанови Всеукраїнського революційного комітету про поширення на території України дії всіх декретів РРФСР. Націоналізація промисловості УРСР.

Україна в період війни проти Польщі та врангелівських військ. Версальський мирний договір і доля західноукраїнських земель. Варшавський договір між УНР та Польщею. Ліквідація врангелівського фронту. Ризький договір і його наслідки для України. Окупація Польщею Східної Галичини. Постанова Ради послів Антанти про довічне включення Галичини і Західної Волині до складу Польщі.

Уроки та історичне значення української революції 1917-1920 років.

Тема 11. Українська Соціалістична Радянська Республіка у 1921-1938 рр.

Економічні наслідки політики “воєнного комунізму”. Запровадження нової економічної політики. Голод в Україні 1921-1923 рр. Міжнародна допомога голодуючим України. Сільське господарство України в перші післявоєнні роки. Відбудова народного господарства України на засадах НЕПу (1921-1929). Відродження ринку: товарно-грошові відносини, госпрозрахунок, кооперація, оренда, приватний капітал, грошова реформа, економічні методи управління.

Національна політика в Україні на початку 1920-х рр. Декларація про утворення Союзу РСР, прийнята VII Всеукраїнським з'їздом Рад. Перший Всесоюзний з'їзд Рад, прийняття Декларації і Договору про утворення СРСР. Вхід України до складу СРСР: значення, соціально-політичні наслідки. Постанова ВУЦВК “Про утворення Автономної Молдавської СРР”.

Українізація: суть, причини, значення. Створення національних сілрад і районів, національних шкіл, преси, культурних національних установ. Створення Центральної комісії у справах національних меншостей при ВУЦВК. Досягнення українізації у сферах науки, мистецтва, літератури. Кампанія проти О.Шумського. М.Скрипник. Небільшовицькі партії та їх програми в Україні в 1920-х роках. Партійно-адміністративний та ідеологічний наступ на українізацію наприкінці 1920-х рр. “Розстріляне відродження”.

Запровадження в Україні воєнно-комуністичного тоталітарного режиму. Адміністративно-командна система: її становлення, риси, наслідки. Бюрократизація політичної систем в СРСР. Режим особистої влади Сталіна. Розвиток промисловості в Україні в 1920-1930-х роках. Голод 1921-1922 рр. Індустріалізація. Перші п'ятирічки. Будови перших п'ятирічок в Україні. Аналіз головних висновків і уроків індустріалізації в СРСР.

Геноцид проти українського народу. Сталінська колективізація – злочин проти народу. X з'їзд КП(б)У і Листопадовий пленум ЦК КП(б)У (1928 р.) про доцільність проведення колективізації. Розселяння України в процесі колективізації.

Методи здійснення примусової колективізації. Причини та наслідки голодомору 1932-1933 рр. Демографічні втрати України внаслідок суцільної колективізації і голодомору. Сталінські репресії, їх наслідки для долі українського народу. Терор проти інтелігенції та її фізичне винищення.

Тема 12. Західноукраїнські землі у складі іноземних держав у 1920-1930-х рр. Україна напередодні та в роки Другої світової війни.

Західноукраїнські землі в складі Польщі, Румунії та Чехословаччини. Розвиток національно-визвольного руху. Створення політичних партій і організацій та їх діяльність. Кооперативний рух. Посилення боротьби населення проти окупації. Культурне життя. Заснування і діяльність таємного Українського університету. Наукове товариство імені Т.Шевченка, “Просвіта”. Греко-католицька церква. А.Шептицький.

“Українське питання” в міжнародній політиці напередодні Другої світової війни. “Мюнхенська змова” і справа Карпатської України. Вибори до сейму Карпатської України. А.Волошин. “Карпатська Січ”. Проголошення незалежності Карпатської України. Окупація Карпатської України Угорщиною.

Початок Другої світової війни, її причини, характер. Позиція європейських держав. Західна Україна і геополітичні інтереси Німеччини та Радянського Союзу. Пакт “Молотова – Ріббентропа” про ненапад, Договір про дружбу і кордони між СРСР і Німеччиною та їх політичні наслідки для долі світу і України. Вступ Червоної Армії на західноукраїнські землі. Возз’єднання українських земель. Включення до складу СРСР Бессарабії та Північної Буковини.

Політичні, адміністративно-територіальні та соціально-економічні перетворення на західноукраїнських землях. Репресії та геноцид сталінського режиму в західноукраїнських землях. Насадження системи тоталітарного контролю, масові депортації, репресії, припинення діяльності партій і громадських організацій, закриття газет, журналів, видавництв, музеїв та театрів.

Напад нацистської Німеччини на СРСР. Окупація українських земель Німеччиною. Український напрям в плані “Барбаросса”. Оборонні бої радянських військ на Україні. Луцько-

Бродівсько-Ровенська танкова битва. Оборона Києва, Одеси, Севастополя, бої в районі Харкова, на Донбасі, в Криму. Об'єктивні і суб'єктивні причини поразки Червоної армії в початковий період війни. Розгром німецько-фашистських військ під Москвою. Контрнаступ радянських військ на Україні. Поразки в районі Харкова та в Криму. Відступ до Волги і Кавказу.

Україна в часи німецької окупації. Пограбування національних багатств України. Терор і масове знищення населення. Вивезення людей до Німеччини. Боротьба українського народу проти німецьких загарбників в тилу й на фронті. Створення Українського штабу партизанського руху на чолі з Т. Строчаком. Діяльність підпільних організацій і партизанських загонів. Рух Опору в Європі та його особливості в Україні. Проголошення ООН акту відновлення державності України, його наслідки. Створення і діяльність УПА. С.Бандера. А.Мельник.

Поразка нацистських військ на Східному фронті. Завершення визволення території України. Завершення Другої світової війни, її уроки. Наслідки та історичні уроки Другої світової війни. Кардинальні суспільно-політичні зміни у світі.

Тема 13. Україна у першому повоєнному десятиріччі (1945-1955).

Остаточне звільнення території республіки та відновлення довоєнних кордонів. Діяльність загонів ОУН-УПА в 1945-1950 рр. Приєднання Закарпатської України. Проблема визнання західних кордонів УРСР на Паризькій мирній конференції. УРСР – фундатор ООН. Створення зовнішнього представництва республіки. Зміна державної символіки. Врегулювання прикордонного питання. Радянсько-чехословацька, радянсько-польська та радянсько-румунська угоди про кордон. Адміністративно-територіальні зміни в УРСР. Депортації поляків та українців у 1945-1946 рр. Операція “Вісла” 1947 р. Партиїне керівництво республіки. Новий етап радянізації західних областей. Репресії радянського режиму. Збройний опір бандерівського підпілля. Кримсько-татарська проблема. Заселення Кримського півострова після депортації татар. Включення Кримської області до УРСР у 1954 р. Завершення формування території сучасної України.

Тяжкі наслідки війни. Відбудова народного господарства у 1945-1950 рр. Її методи, джерела, хід та результати. Становище в сільському господарстві. Голод 1946-1947 рр. Рівень життя і побуту народу.

Стан розвитку культури. Апологетика та глорифікація диктаторського сталінського режиму. Освіта. Наука. Література і мистецтво. “Жданівщина” в УРСР. Злочини Л.Кагановича в Україні (1947 р.). Безпідставні звинувачення українських вчених. Боротьба правлячої комуністичної партії з “націоналістами та безрідними космополітами” в Україні у другій половині 1940-х – на початку 1950-х років. Зміцнення комуністичним режимом Російської православної церкви. Львівський церковний собор 1946 р. Ліквідація Української греко-католицької церкви. Доля її ієрархів. Йосип Сліпий.

Тема 14. Політичний та соціально-економічний розвиток УРСР в 1950-х – 1980-х рр.

Демократизація суспільно-політичного життя в СРСР і УРСР. Політичний курс керівництва СРСР на десталінізацію. Критика культу особи Сталіна, заходи щодо подолання його наслідків. Розширення прав республік в управлінні народним господарством. Освоєння цілини. Сільське господарство – арена експериментів. Національно-культурне життя УРСР. “Відлига”. Рух “шістдесятників”. Василь Симоненко, Ліна Костенко, Євген Свєрстюк, Іван Дзюба, Іван Драч, Дмитро Павличко, Микола Вінграновський. Освіта, наука і культура в УРСР в 1950-х – на початку 1960-х років. Партійно-адміністративний наступ на творчу інтелігенцію.

Перемога партійного консерватизму, усунення М.Хрущова з посад та обрання Л.Брежнєва. Соціально-економічне становище України в другій половині 1960-х – середині 1980-х років. Економічні реформи 1960-х років, їх незавершеність. Наростання застійних явищ у соціально-економічному, політичному та духовному житті України і СРСР. Формування механізму гальмування і кризових тенденцій.

Суспільно-політичне життя в Україні. Становище в правлячій партії. Доктрина “розвинутого соціалізму”. Прийняття третьої конституції СРСР і четвертої конституції УРСР. Зміни в політичній системі. Національна політика в Україні. Витіснення

української мови, руйнування історико-архітектурних пам'яток, викривлення історії українського народу. Політика русифікації під виглядом інтернаціоналізації. Абсолютизація категорій “радянський народ”, “зближення націй”. Керівництво республіки: П.Шелест, В.Щербицький, В.Маланчук. Нігілістичне ставлення до збереження національної самобутності.

Гельсінський рух та його вплив на розгортання національно-демократичного процесу в Україні. Політичні репресії 1960-х – 1970-х років. Українське дисидентство. “Собор” О.Гончара. Гельсінська група в Україні. Урбанізація і занепад українського села. Остання спроба реформування радянської політичної і економічної системи.

Тема 15. УРСР і процес перебудови в СРСР. Здобуття Україною незалежності.

М.Горбачов. Концепція прискорення соціально-політичного розвитку. Непослідовність у розробці заходів подолання негативних явищ, механізму гальмування. Економічні перетворення в Українській РСР та проблема співвідношення республіканської і союзної власності. Чорнобильська катастрофа: причини, наслідки, ліквідація. Проблеми екології.

Зростання національного самоврядування і боротьба народу за своє відродження і державність. Утворення політичних партій і рухів в Україні. Спроби компартійної верхівки на чолі з В.Щербицьким та Л.Кравчуком зупинити національно-визвольний рух. Народний рух України за перебудову, його програмні завдання, політика, практика і вплив на громадсько-політичний процес в Україні. Громадські об'єднання “Зелений світ”, “Меморіал”, “Спілка незалежної української молоді” та ін.

Виникнення партій і формування багатопартійності в Україні. Українська республіканська партія, Партія демократичного відродження України, Конституційно-демократична партія, Демократична партія України, Українська селянська демократична партія, Соціал-демократична партія, Соціалістична партія та ін. Закон “Про мови в Українській РСР”. Декларація про державний суверенітет України та її історичне значення. Закон “Про економічну самостійність УРСР”.

Перші спроби переходу до ринкової економіки. Постанова ВР УРСР “Про перехід у юрисдикцію Української РСР держав-

них підприємств і організацій союзного підпорядкування, розташованих на території України”. Демократизація українського суспільства. Зростання студентського руху. Реалізація права на свободу совісті. Закон УРСР “Про свободу совісті та релігійні організації”. Отримання офіційного статусу Українською греко-католицькою церквою (УГКЦ) і Українською автокефальною церквою (УАПЦ).

Референдум у Криму щодо відновлення автономії та прийняття Верховною Радою УРСР Закону “Про відновлення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки”. Створення Кримської АРСР.

Запровадження в Україні посади Президента. Реформування Ради Міністрів в Кабінет Міністрів на чолі з прем'єр-міністром. Закон УРСР “Про перелік міністерств та інших центральних органів державного управління Української РСР”. Невдалі спроби поновлення СРСР і укладення нового Союзного договору. Економічний і політичний крах Радянського Союзу. Події 19-21 серпня 1991 року в Москві – спроба перевороту і встановлення диктатури. Соціально-політичні наслідки серпневих подій. Розпад СРСР.

Проголошення Акту про державну незалежність України 24 серпня 1991 року. Розбудова незалежної України: концепція демократичної правової держави, незалежної економічної політики, військова доктрина. Концепція нової Конституції України.

Референдум про незалежність України 1 грудня 1991 року: результати, історичне значення. Президентські вибори в Україні. Обрання Президентом України Л.Кравчука.

Юридичне оформлення розпаду СРСР і проголошення утворення Співдружності Незалежних Держав. Визнання незалежної України у світі.

Тема 16. Незалежна Україна в сучасному світі.

Крах комуністичної ідеології і проблема політичної ідентичності українців. Зміна системи цінностей. Політичні партії після здобуття незалежності. Президентство Л.Кравчука – перемога комуністичної партократії над національно-демократичними силами. Соціальна база національної держави. Перегрупування партійно-політичних сил у 1991-1992 рр. Відродження старих і поява нових партій у 1992-1994 рр. Динаміка партійного життя у

другій половині 1990-х рр. Політична система на початку нового тисячоліття. Її поляризація та структурованість. Провідні політичні лідери. Поява поняття “політична еліта”.

Суспільно-політична ситуація після 24 серпня 1991 р. Створення передумов побудови власної держави. Націоналізація та демократизація державних установ. Розбудова центральних та місцевих органів влади, збройних сил, судової системи та правоохоронних органів. Забезпечення реальної автономії Криму. Перетворення Верховної Ради в український парламент. Еволюція її структури та складу. Вибори до Верховної Ради у 1994, 1998, 2002 та 2006 рр. Динаміка змін і перспективи розвитку парламентаризму в Україні. Еволюція політичної свідомості українських виборців. Формування інституту Президента України. Розподіл і визначення повноважень. Президентські вибори 1991, 1994, 1999 і 2004 рр. Головні підсумки та уроки. Виконавча влада. Кабінет Міністрів України. Залежність уряду від Президента та парламенту. Часта зміна урядів та їхніх очільників – показник економічної й політичної нестабільності.

Суспільно-політичні зміни 1990-1991 рр. і необхідність заміни Конституції УРСР 1978 р. Модифікація радянської конституції. Конституційні комісії і конституційні проекти 1992-1994 рр. Політична криза 1995 року і Конституційний договір 8 червня 1995 року. Ухвалення Конституції 28 червня 1996 р. Її основні положення. Спроби політичної реформи у 1998-2003 рр. Політична криза 2004 р. і ухвалення змін та доповнень до Конституції 8 грудня 2004 р. Перспективи конституційного процесу.

Причини та наслідки економічної кризи в Україні. Неспроможність Л.Кравчука оволодіти ситуацією в державі. “Кравчучки”. Спроби економічних реформ у перші роки незалежності. Гіперінфляція. Введення тимчасової грошової одиниці – купоно-карбованця. Проблема “прихватизації”. Падіння рівня життя народу. Соціальне розшарування. Зміни у соціальній структурі. Прискорення приватизації і реформування економіки за схемою Леоніда Кучми. Перші ознаки стабілізації. Поява олігархії та олігархів. Перспективи української економіки на початку XXI ст.

Передумови “помаранчевих” подій. Бездарність, безпорадність і бездіяльність влади. Тотальна корупція та хабарництво.

“Кучмівський режим” і “кучмізм”. Убивство Георгія Гонгадзе. Касетний скандал. Визрівання політичної кризи. Спроби Л.Кучми зберегти владу. Рішення Конституційного суду про третій термін Л.Кучми. Поява В.Януковича. Кандидат від народу – В.Ющенко. Замах на його життя. Адміністративний ресурс і виборчі перегони. Перший тур голосування і перша перемога В.Ющенко. Недоведена фальсифікація другого туру 21 листопада 2004 року.

Початок Помаранчевої революції. Київський майдан. Реакція в регіонах. Дії влади. Компромісні рішення Верховного суду та Верховної Ради. Переголосування другого туру і друга перемога В.Ющенко. Втеча з України апологетів “кучмізму”. Самогубство М.Кирпи та Ю.Кравченка. “Помаранчева команда” при владі. Дискредитація ідей майдану. Спроби перерозподілу власності. Розстановка політичних сил після виборів до Верховної Ради 26 березня 2006 року. Призначення В.Януковича прем’єр-міністром. Продовження політичного протистояння і передчасні вибори до Верховної Ради 30 вересня 2007 року. Новий уряд Ю.Тимошенко від демократичної коаліції.

Геополітичне значення України. Становлення зовнішньої політики України. Її ядерний аспект. Зовнішньополітичні пріоритети. Відносини з США, Росією та США. Україна і НАТО. Позиція українських політиків у зв’язку з російсько-грузинською війною (серпень 2008 р.). Участь України в ООН, Раді Європи та інших міжнародних організаціях. Українська діаспора. Суспільні і культурні зв’язки України з діаспорою.

Створення і діяльність Міжнародної асоціації Українців і Республіканської асоціації українців (1989 р.). Співпраця з організаціями українців за кордоном (Світовий конгрес вільних українців, Комітет українців Канади, Ліга американських українців). Зовнішньоекономічна діяльність України в останні роки.

Вплив економічної кризи та політичної нестабільності на духовне і культурне життя. Традиційна культура та традиційні цінності перед лицем “глобальної” культури. Релігійна ситуація в державі. Нові релігійні організації та традиційні церкви. Класифікація нових релігійних об’єднань та причини їх масового поширення на Україні. Міжконфесійне протистояння.

Спроби знайти компроміс. Перспективи християнства в Україні. Занепад духовності. Феномен “американізації”. Тотальне нашествя “масової культури” та її антицидностей. Торжество кічу. Нова хвиля русифікації. Намагання національної інтелігенції рятувати власну науку, мистецтво, літературу.

Майдан і Революція Гідності. Окупація Росією Криму. Вибори нового президента України і нового складу Верховної ради. Курс президента України – П. Порошенка.

Реформи уряду України на чолі з А. Яценюком, їх підтримка Верховною радою на чолі з В.Гройсманом.

Непослідовна спрямованість дій на європейську інтеграцію. Реформи спрямовані на децентралізацію. Боротьба з корупцією. Зміни до Конституції України 1996 р.

Заходи влади із зміцнення обороноздатності збройних сил. Відсіч збройній агресії Росії.

Європейський вектор України.

Література до курсу “Історія України”

Нормативна література

4.1. Закон про мови // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1989. – № 45 (додаток).

4.2 Конституція України. – К., 2008.

4.3 Постанова Верховної Ради Української РСР про проголошення незалежності України. Акт проголошення незалежності України // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 38 (17 вересня). – Ст. 502-507.

4.4. Про вищу освіту. Закон України від 17 січня 2002 р. № 294-III // Офіційний вісник України. – 2002. – № 8.

4.5 Про Національну доктрину розвитку освіти. Указ Президента України від 17 квітня 2002 р. № 347/2002 // Офіційний вісник України. – 2002. – № 16. – Ст. 860.

4.6. Про освіту. Закон України від 23 березня 1996 р. № 100/96-ВР // Відомості Верховної Ради України. – 1996. – № 21. – Ст. 86.

Наукова та навчальна література

4.7. *Апанович О.* Збройні сили України першої половини XVIII ст. / О. Апанович. – К., 1969.

4.8. *Апанович О.* Розповіді про запорозьких козаків / О. Апанович. – К. : Дніпро, 1991.

4.9. *Апанович О.* Українсько-російський договір 1654 р. Міфи і реальність / О. Апанович. – К., 1994.

4.10. *Алексеев Ю. М., Кульчицький С. В., Слюсаренко А. Г.* Україна на зламі історичних епох / Ю.М. Алексеев, С.В. Кульчицький, А.Г. Слюсаренко. – К., 2000.

- 4.11. *Алексеев Ю. М., Вертечем А. Г., Даниленко В. М.* Історія України / Ю.М. Алексеев, А.Г. Вертечем, В.М. Даніленко. – К., 2003.
- 4.12. *Антитенко Г.С.* Світогляд та діяльність О.Ф. Кістяківського: Автореф. дис. канд. істор. наук: 07.00.01. – історія України / Г.С. Ентішенко. – Дніпропетровськ, 2013.
- 4.13. *Аркас М. М.* Історія України-Руси / М.М. Аркас. – К., 1990.
- 4.14. *Багалій Д.* Нарис історії України. / Д.Багалій. – К., 1994.
- 4.15. *Бар М., Зеленський А.* Війна втрачених надій: український самостійницький рух у 1939-1945 рр. / М. Бар., А. Зеленський // Український історичний журнал. – 1992. – № 6.
- 4.16. *Баран В., Козак Д., Терпиловський Р.* Походження слов'ян / В. Баран, Д.Козак, Р. Терпиловський. – К., 1991.
- 4.17. *Баран В.* Україна після Сталіна: Нарис історії 1953-1985 рр. / В. Баран. – Львів, 1992.
- 4.18. *Баран В.Д.* Княжий Галич в історії України / В.Д. Баран // Український історичний журнал. – 2001. – № 4.
- 4.19. *Бенько О.П.* Державно-правові аспекти політичного терору в Україні (1917-1953 рр.) / О.П. Бенько. – К., 1994.
- 4.20. *Білас І.* Репресовано-каральна система в Україні. 1917-1953. – К., 1994. – Кн. 1-2.
- 4.21. *Білокінь С.* Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-41 рр.): Джерелознавче дослідження/ С. Білокінь. – К., 1999.
- 4.22. *Бодашица О.М.* Джерелознавство історії України: питання теорії, методики, історії: Навчально-методичний посібник. – 3-е вид., доп. та переробл. – Харків : “Видавництво Сага”, 2010.
- 4.23. *Бойко О.Д.* Історія України / О.Д. Бойко. – К., 1998-2004.
- 4.24. *Бойко О.Д.* Історія України: Посібник для студентів вищих навчальних закладів / О.Д. Бойко. – К. : Видав. центр “Академія”, 2001.
- 4.25. *Бондаренко Г.В.* Теорія та методологія історії: програма й тестові завдання, основи курсу, словник понять і категорій: Навчальний посібник / Г.В.Бондаренко. – Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011.
- 4.26. *Боляновський А.* Українські військові формування в збройних силах Німеччини (1939-1945)/ А. Боляновський. – Львів, 2003.
- 4.27. *Борисенко В.* Курс української історії / В. Борисенко. – К. : Либідь 1998.
- 4.28. *Борисенко В.* Українська держава у другій половині XVII ст. / В. Борисенко // Київська старовина. – 1994. – № 5.
- 4.29. *Борисенко В.П., Левченко І.М.* Культурно-освітня діяльність громадськості Лівобережної України в 1825-1860 рр. /В.П. Борисенко, І.М. Левченко. – К. : Вид-во НПУ ім. М.П. Драгоманова, 2002.
- 4.30. *Борисов В.П.* Українізація та розвиток загальноосвітньої школи в 1921-1932 рр. / В.П. Борисов // Український історичний журнал. – 1999. – № 2.
- 4.31. *Борщак І., Мартель Р.* Мазепа: життя і пориви великого гетьмана / І. Борщак., Р. Мартель – К., 1991.
- 4.32. *Брайчевський М. Ю.* Походження Русі / М. Ю. Брайчевський. – К., 1968.

- 4.33. *Брайчевський М.Ю.* Біля джерел слов'янської державності / М.Ю. Браїчевський. – К., 1971.
- 4.34. *Брайчевський М.Ю.* Утвердження християнства на Русі / М.Ю. Браїчевський. – К., 1988.
- 4.35. *Брайчевський М.* Вступ до історичної науки / М. Браїчевський. – К., 1991.
- 4.36. *Брайчевський М.* Конспект історії України / М.Ю. Браїчевський. – К.: Знання, 1993.
- 4.37. *Брайчевський М.* Вступ до історичної науки: Навчальний посібник / М.Ю. Браїчевський. – К., 1995.
- 4.38. *Брехуненко В.* Московська експансія і Переяславська Рада 1654 року / В. Брехуненко. – Київ, 2005.
- 4.39. *Бунятян К.П.* Давня історія, як залузь пізнання і як історичний період; давня історія України” / К.П.Бунятян // Енциклопедія історії України: В 10 т. / Редакол.: В.А.Смолій (голова) та ін.. – К.: Наукова думка, 2005. – Т. 2.
- 4.40. *Васюта І.К.* Національно-визвольний рух у Західній Україні (1918-1939 рр.) / І.К. Васюта // Український історичний журнал. – 2001. – № 5; № 6.
- 4.41. *Вегеш М., Задорожний В.* Велич і трагедія Карпатської України / М. Вегеш, В. Задорожний. – Ужгород, 1993.
- 4.42. Великий українець: матеріали з життя та діяльності М. Грушевського. – К., 1992.
- 4.43. *Веденєв Д., Шевченко С.* Українські Соловки / Д. Веденєв, С. Шевченко. – К.: “ЕксОб”, 2001.
- 4.44. *Верига В.* Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.) / В. Верига. – Львів, 1996.
- 4.45. *Верменич Я.В.* Історична урбаністика в Україні: теорія містознавства і методика літочислення / Я.В. Верменич. – К., 1995.
- 4.46. *Верменич Я.В.* Політичні наслідки та уроки політики українізації 20-30-х рр. / Я.В. Верменич // Україна XX ст.: культура, ідеологія, політика: 36. ст. / Ін-т історії України НАН України. – К., 2001. – Вип. 4.
- 4.47. *Вернадський В.І.* Українське питання і російська громадськість / В.І. Вернадський // Вітчизна. – 1988. – № 6.
- 4.48. *Верстюк В.* Махновщина / В. Верстюк. – К., 1992.
- 4.49. *Верстюк В. Ф., Дзюба О. М., Репринцев В.Ф.* Україна від найдавніших часів до сьогодення. Хронологічний довідник / В.Ф. Верстюк, О.М. Дзюба, В.Ф. Репринцев. – К., 1995.
- 4.50. *Верстюк В.Ф.* Україна від найдавніших часів до сьогодення / В.Ф. Верстюк. – К., 1995.
- 4.51. *Верстюк В.Ф.* Роль і місце Центральної Ради в модерній історії України / В.Ф. Верстюк // Український історичний журнал. – 1997. – № 5.
- 4.52. *Верстюк В.Ф.* Українська Центральна Рада / В.Ф. Верстюк. – К., 1997.
- 4.53. *Верстюк В.Ф.* Симон Петлюра: політичний портрет (до 125-річчя від дня народження) / В.Ф. Верстюк // Український історичний журнал. – 2004. – № 3.

- 4.54. *Верстюк В.Ф.* Український національно-визвольний рух (березень-листопад 1917 р.) / В.Ф. Верстюк // Український історичний журнал. – 2003. – № 3.
- 4.55. *Веселова О.М.* Голодомори в Україні 1921-1923, 1932-1933, 1946-1947: злочини проти народу / О.В. Веселова, В.І. Марочко, О.М. Мовчан. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000.
- 4.56. *Ветров Р.І., Донченко С.П.* Політичні партії України в першій чверті ХХ століття (1900-1925 рр.) / Р.І. Ветров, С.П. Донченко. – Дніпропетровськ- Дніпродзержинськ: Вид-во “Поліграфіст”, 2001.
- 4.57. *Ветров Р.І.* Ліквідація багатопартійності в Україні / Р.І. Ветров. – Дніпродзержинськ : Вид. ДДТУ, 2007.
- 4.58. *Виговський М. Ю.* Номенклатура системи освіти в УСРР 1920-1930-х років: соціальне походження, персональний склад та функції / М.Ю. Виговський. – К. : “Генеза”, 2005.
- 4.59. *Винар Л.* Козацька Україна / Л. Винар // Вибрані праці. – К. – Львів-Нью-Йорк-Париж, 2003.
- 4.60. *Винниченко В.* Відродження нації. – Відень-Київ. – Репринтне відтворення видання 1920 р. / В. Винниченко. – К. : Політвидав України, 1990. – Ч. I-III.
- 4.61. *Винниченко В.* Заповіт борцям за визволення / В. Винниченко. – К., 1991.
- 4.62. *Винокур І., Телегін Д.* Археологія України / І. Винокур, Д. Телегін. – К., 1994.
- 4.63. *Винокур І., Телегін Д.* Археологія України: Підручник / І. Винокур, Д. Телегін. – Тернопіль, 2004.
- 4.64. *Владига О.М.* Археографічна діяльність Михайла Грушевського (1894-1934 рр.) : Автореф. дис. ...канд. істор. наук: 07.00.06 / О.М.Владига. – Черкаси, 2014.
- 4.65. *Волковинський В.* Нестор Махно. Легенди і реальність / В. Волковинський. – К., 1994.
- 4.66. Володарі гетьманської булави. Історичні портрети. – К., 2014.
- 4.67. *Власовський І.* Нарис історії Української Православної Церкви в 4-х томах / І. Власовський. – Нью-Йорк – Бавнд Брук, 1950.
- 4.68. Всемирная история. – Лондон – Нью-Йорк – Штутгарт – Москва: Дорлинг Киндерсли, 1999.
- 4.69. *Галенко О.І.* Про татарські набіги на українські землі // Український історичний журнал / О.І. Галенко. – 2003. – № 6.
- 4.70. *Галушка К.Ю.* Нація українська / К.Ю. Галушка // Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В.А.Смолій (голова та ін.). – К. : Наукова думка, 2010. – Т. 7.
- 4.71. *Герасемчук В.* Виговщина і Гадяцький трактат / В.Герасемчук // Записки НТШ. – 1909. – Т.т. 87-90.
- 4.72. Гетьмани України. – К. : Україна, 1991.
- 4.73. *Голобуцький В.* Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. – К., 1994.
- 4.74. Голод 1921-1923 років в Україні: Збірник документів і матеріалів. – К., 1993.
- 4.75. Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / Керівн. кол. упоряд. Р.Я.Піріг. – К. : Політвидав України, 1990.

476. Голод 1932-1933 років в Україні: причини та наслідки / [під ред. В.А. Смоля]. – К.: Наукова думка, 2003.
477. *Голубко В.* Армія Української Народної Республіки 1917-1918 / В. Голубко. – Львів, 1997.
478. *Горобець В.М.* Галяцька унія 1658 року / В.М. Горобець // Історія України. – 1998. – № 38-39.
479. *Горобець В.М.* Галяцька унія 1658 року у контексті міжнародних відносин / В.М. Горобець // Київська старовина. – 19989 – № 1
480. *Горобець В.М.* Московський договір гетьмана І.Брюховецького 1665 р. / В.М. Горобець // Український історичний журнал. – 2003. – № 6.
- Горський Ф., Картунов О., Римаренко Ю. Нація // Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії / Ф.Горський, О.Картунов, Ю.Римаренко. – К., 1993.
481. *Гнатенко П.* Український національний характер / П. Гнатенко. – К., 1997.
482. *Голобуцький В.* Запорозьке козацтво / В. Голобуцький. – К., 1994.
483. *Горобець В.М.* Українська зовнішня політика після Переяслава: стратегічні цілі та тактичні відступи другої половини 1655 р. / В.М. Горобець // Український історичний журнал. – 2000. – № 1-2.
484. *Грицак Я.* Нарис історії України. Формування модерної української нації. ХІХ-ХХ ст. /Навч. посібник для учнів гуманітарних гімназій, ліцеїв, студентів іст. фак., вузів, вчителів/ Я. Грицак. – К.: Генеза,1996.
485. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України / М. Грушевський. – К., 1990.
486. *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть [Укл. автор. Передмови і комент. О.А.Кошиленко]. – К.: Знання, 1991.
487. *Грушевський М.С.* Звичайна схема “русской” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства / М.С. Грушевський // Вивід прав України. – Львів, 1992.
488. *Грушевський М.С.* Історія України-Руси: в 11 т., 12 кн. / Редкол.: П.С.Сохань – голова та ін. – К.: Наукова думка, 1991 – 1997.
489. *Грушевський М.С.* Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця ХІV сторіччя / М.С. Грушевський. – К.: Наукова думка, 1991.
490. *Грушевський М.* Хто такі українці і чого вони хочуть / М. Грушевський. – К.: Знання України, 1991.
491. *Грушевський М.* Новий період історії України за роки від 1914 до 1919 / М. Грушевський. – К.: Либідь, 1992.
492. *Грушевський М.* Вступний виклад з давньої історії Руси, виголошений у Львівському університеті 30 вересня 1894 р. / М.Грушевський // Михайло Грушевський і Західна Україна. Доп. й повід. Наук. конфер. (м. Львів, 26-28 жовтня 1994 р.). – Львів: Вид-во “Світ”, 1995.
493. *Гунчак Т.* Україна: перша половина ХХ століття: Нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К., 1993.
494. *Гунчак Т.* Україна: перша половина ХХ ст. Нариси політичної історії / Т. Гунчак. – К., 1993.
495. *Гуржій О.* Українська козацька держава в другій половині ХVІІІ ст.: кордони, населення, право / О. Гуржій. – К., 1996.

- 4.96. *Гуржій О. І., Смолій В. А.* та ін. Історія України. Нове бачення: в 2-х т. / О.І. Гуржій, В.А. Смолій – К., 1995, 1996.
- 4.97. *Гуржій О.* Українська козацька держава в другій половині XVII-XVIII ст.: кордони, населення, право / О. Гуржій. – К., 1996.
- 4.98. Давня історія України: В 3-х тт. / НАН України, Ін-т археології / Ред. кол.: П.П.Толочко (голова) та ін. – К. Наукова думка, 1997-1998.
- 4.99. *Даниленко В.Н.* Неолит України / В.Н. Даниленко. – К., 1969.
- 4.100. *Даниленко В.М., Касьянов В.Г., Кульчицький С.В.* Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки / В.М. Даниленко, В.Г. Касьянов, С.В. Кульчицький. – К. : Лебідь, 1991.
- 4.101. *Даниленко В.М.* Українізація: Здобутки і втрати (20-30-ті роки / В.М. Даниленко // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: Республ. міжвід. зб. наук. праць. – К., 1992. – Вип. 2.
- 4.102. *Даниленко В.М.* До витоків політики “українізації” / В.М. Даниленко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст./ Ін-т історії України НАН України. – К., 1993. – Вип. 1.
- 4.103. *Даниленко В.М.* Згоргання “українізації” й посилення русифікаторських тенденцій у суспільно-культурному житті радянської України у 30-ті роки / В.М. Даниленко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика: Зб. ст./ Ін-т історії України НАН України. – К., 1996. – Вип. 2.
- 4.104. *Даниленко В.М., Кузьменко М.М.* Соціальний тип та інтелектуально-освітній рівень номенклатури скрипниківського наркомату: Біографічні нариси / В.М. Даниленко, М.М. Кузьменко. – Севастополь; Донецьк: Вебер, 2003.
- 4.105. *Даниленко В.М., Кузьменко М.М.* Науково-педагогічна інтелігенція в УСРР 20-30-х років: соціально-професійний статус та освітньо-культурний рівень / В.М. Даниленко, М.М. Кузьменко. – Донецьк: Норд-Прес, 2004.
- 4.106. *Дашкевич Я.* Гетьманська Україна. Полки, полковники, сотні Лівобережжя / Я.Дашкевич // Пам’ятки України. – 1990. – № 2.
- 4.107. *Дашкевич Я.* Вірменія і України / Я.Дашкевич. – Львів–Нью-Йорк, 2001.
- 4.108. *Дорошенко Д. І.* Нарис історії України: В 2-х т. / Д.І. Дорошенко – К. : Глобус, 1991. – Т. 1.; Т.2.
- 4.109. *Дорошенко Д.І.* Огляд української історіографії (Державна школа: історія, політологія, право) / Д.І. Дорошенко. – К., 1996.
- 4.110. *Дорошко М.* Компартиїно-державна номенклатура УСРР у 20-30-ті роки ХХ століття: соціально-історичний аналіз. Монографія / М. Дорошко. – К. : Вид-полігр. центр. “Київський університет”, 2004.
- 4.111. *Дзюба І.* Інтернаціоналізм чи русифікація? / І. Дзюба // Вітчизна. – 1990. – № 5.; № 6.; № 7.; № 8.
- 4.112. *Драгоманов М.П.* Вибране (“... мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”) / М.П. Драгоманов. – К. : Либідь, 1991.
- 4.113. *Драгоманов М.П.* Пропаший час: українці під Московським царством / М.П. Драгоманов // Пам’ятки України. – 1990. – № 4.
- 4.114. *Дядиченко В.А.* Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII – початку XVIII ст. / В.А. Дядиченко. – К., 1959.

- 4.115. Енциклопедія історії України: В 10-ти томах. / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К. : Наукова думка, 2003-2012.
- 4.116. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Головний ред., проф. д-р В. Кубійович. – Париж–Нью-Йорк : Молоде життя, 1984.
- 4.117. Енциклопедія українознавства: Заг. частина. – К., 1994. – Т. 1-10.
- 4.118. *Ефименко А.Я.* История украинского народа / А.Я. Ефименко. – К. : Лыбидь, 1990.
- 4.119. *Єфремов С.О.* Щоденники, 1923-1929 / С.О. Єфремов. – К. : ЗАТ “Газета “Рада”, 1997.
- 4.120. Жерела до історії України-Руси. – Т.ІІІ. Видані під ред. Михайла Грушевського. – Львів, 1900.
- 4.121. *Животко А.* Історія української преси / А. Животко. – К., 1999.
- 4.122. *Жуковский А., Субтельний О.* Нарис історії України / А. Жуковский, О. Субтельний. – Львів, 1993.
- 4.123. *Залізняк Л.* Нариси стародавньої історії України / Л. Залізняк. – К., 1994.
- 4.124. *Залізняк Л.* Походження українського народу / Л. Залізняк. – К., 1996.
- 4.125. *Залізняк Л.* Первісна історія України / Л. Залізняк. – К., 1999.
- 4.126. *Заруба В.М.* Постаті (Студії з історії України. Книга друга) / В.М. Заруба. – Дніпропетровськ, 1993.
- 4.127. *Заруба В.М., Лисенко М.М.* Історія України (З прадавніх часів до 1917 року). – У 2-х томах. / В.М. Заруба., М.М. Лисенко – Дніпропетровськ, 1994. – Т. 1-2.
- 4.128. *Заруба В.* Українське козацьке військо в російсько-турецьких війнах останньої чверті ХVІІ століття: Монографія / В. Заруба. – Дніпропетровськ: ПП Ліра ЛТД, – 2003.
- 4.129. *Заруба В.М.* Антін Снявський: життя, наукова та громадська діяльність (1866-1951): Монографія / В.М. Заруба. – Дніпропетровськ: ПП “Ліра ЛТД”, 2003.
- 4.130. *Заруба В.М. Васковський Р.Ю.* Історія України /В.М. Заруба., Р.Ю. Васковський. – Дніпропетровськ : ДДУВС, 2006.
- 4.131. Зарубіжні українці / Лазебник С.Ю. – К. : Україна, 1991.
- 4.132. *Захаров Б.* Нарис історії дисидентського руху в Україні (1956-1987) / Б. Захаров. – Х. : Фоліо, 2003.
- 4.133. *Заставний Ф.* Українська діаспора. Розселення українців у зарубіжних країнах / Ф. Заставний. – Львів, 1991.
- 4.134. *Зайончковский П.А.* Кирило-Мефодиевское общество / П.А. Зайчковський. – М., 1959.
- 4.135. *Зайончковский П.А.* Отмена крепостного права в России / П.А. Зайчковський. – М., 1960.
- 4.136. *Запшкільняк Л.О.* Вступ до методології історії / Л.О. Запшкільняк. – Львів, 1996.

- 4.137. *Ісасвич Я.* Україна давня і нова: народ, релігія, культура / Я. Ісасвич. – Львів, 1996.
- 4.138. Історія Академії наук України, 1918-1993. – К., 1994.
- 4.139. Історія державності України. – Харків, 2004.
- 4.140. Історія цивілізації: Атлас. – М., 2000.
- 4.141. Історія Русів / Пер. І.Драча; вступ. ст. В.Шевчука. – К. : Рад. письменник, 1991.
4. 142. Історія селянства Української РСР. – К., 1967. – Тт.1-2.
- 4.143. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. / НАН України; Інститут історії України / В.А.Смолій (відп. ред.). – К., 2006. – Т. 1-2.
- 4.144 Історія України: Курс лекцій. – К. : Либідь, 1991-1992. – Кн. 1-2.
- 4.145. Історія України / Керівн. авт. кол. Ю.Зайцев. – Львів : Світ, 1996.
- 4.146 Історія України: Нове бачення. – За ред. В. Смолія. К., 1995-1996. – Т. 1-2.
- 4.147. Історія України / В.Ф.Верстюк, О.В.Гарань, О.І.Гуржій та ін.; / під ред. В.А.Смолія. – К. : Альтернативи, 1997.; 2000.
- 4.148 Історія України: проблемні лекції для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів: навч. посіб./ [О.М.Бут, М.І.Бушин, Ю.І.Вовк та ін.]; за заг. ред. д.і.н. проф. М.І.Бушина, д.і.н. проф. О.І. Гуржія; М-во освіти і науки, молоді та спорту України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси, ЧДТУ, 2012. – 522 с.
- 4.150. Історія України / Дедков М.В., Іваненко Ю.В., Кладова Г.Л. та ін. – Запоріжжя : Дике поле, 2002.
- 4.151. Історія України та її державності: навчальний посібник/ За ред. Л.Є. Дещинського), – Львів, 2005.
- 4.152. Історія України в народних думках та піснях. – К., 1993.
- 4.153. Історія Українського війська. – Львів, 1992.-1996.
- 4.154. Історія української культури / За ред. І. Крип'якевича. – К., 1999.
- 4.155. Історія України в особах. ІХ-ХVІІІ ст. – К., 1993.
- 4.156. Історія України в особах. ХІХ-ХХ ст. – К., 1995.
- 4.157. Історія української еміграції. – К., 1997.
- 4.158. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3-х кн. – К., 1994.
- 4.159. Історіографія історії України: Курс лекцій / Коцур В.П., Коцур А.П. – Чернівці : Золоті литаври, 1999.
- 4.160. *Калакура Я.С.* Українська історіографія: Курс лекцій / Я.С. Калакура. – К. : Генеза, 2004.
- 4.161. *Калакура Я.С.* Українська історіографія: Курс лекцій / Я.С. Калакура. – К. : Генеза, 2012.
- 4.162. *Касьянов Г.* Українська інтелігенція 1920-х – 1930-х років: соціальний портрет та історична доля / Г. Касьянов. – К. : Глобус, Вік; Едмонтон: Канадський ін-т укр. студій Альбертського ун-ту, 1992.
- 4.163. *Касьянов Г.* Українська інтелігенція на рубежі ХІХ-ХХ ст. Соціально-політичний портрет / Г. Касьянов. – К., 1993.

- 4.164. *Касьянов Г. В.* Інтелекція Радянської України 1920-х – 30-х років: соціально-історичний аналіз: Дис. ... д-ра істор. наук / Г.В. Касьянов. – К., 1993.
- 4.165. *Касьянов Г., Даниленко В.* Сталінізм і українська інтелекція (20-30-ті рр.) / Г. Касьянов, В. Даниленко. – К., 1991.
- 4.166. *Касьянов Г.В.* Ідеологія ОУН: історико-ретроспективний аналіз / Г.В. Касьянов // Український історичний журнал. – 2004. – № 1.; 2.
- 4.167. *Катренко А.М.* Національно-культурна та політична діяльність Київської громади (60-90-ті роки ХІХ століття) / А.М. Катренко, Я.А. Катренко – К. : Київський національний ун-т ім. Т.Г. Шевченка, 2003.
- 4.168. *Кентій А.* Нариси історії Організації українських націоналістів (1929-1941 рр.) / А. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1998.
- 4.169. *Кентій А.* Нариси історії Організації українських націоналістів (1941-1942 рр.) / А. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999.
- 4.170. *Кентій А.* Українська повстанська армія в (1942-1943 рр.) / А. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999.
- 4.171. *Кентій А.* Українська повстанська армія в (1944-1945 рр.) / А. Кентій. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1999.
- 4.172. *Києво-Могилянська академія в іменах.* – К., 2002.
- 4.173. *Киридон П.* Відображення в українській радянській історіографії діяльності партійно-державної номенклатури Української РСР повоєнного десятиріччя / П.Киридон // Гілея. – 2012. – Вип. 63.
- 4.174. *Киридон П.В.* Правляча номенклатура Української РСР (1945-1964 рр.): монографія / П.В.Киридон. – Полтава : ТОВ “АСМІ”, 2012.
- 4.175. *Кирило-Мефодіївське товариство: У 3-х томах* / Ред. кол. П.С.Сохань та ін. – К. : Наукова думка, 1990-1991.
- 4.176. *Киричук Ю.* Нариси з історії українського національно-визвольного руху 40-50-х років ХХ століття / Ю.Киричук. – Львів, 2000.
- 4.177. *Книш З.* Становлення ОУН / З. Книш. – К., 1994.
- 4.178. *Коваль М.В.* Український народ у Великій Вітчизняній війні (1941-1945 рр.) / М.В. Коваль // Український історичний журнал. – 1990. – № 3.
- 4.179. *Коваль М.В.* Українська РСР у період відбудови і розвитку народного господарства (1945-1955) / М.В. Коваль // Український історичний журнал. – 1990. – № 4.
- 4.180. *Коваль М.В.* 1941-1945 роки: Україна / М.В. Коваль // Український історичний журнал. – 1991. – № 6.
- 4.181. *Коваль М.В.* Нацистський геноцид щодо євреїв та українське населення (1941-1945 рр.) / М.В. Коваль // Український історичний журнал. – 1992. – № 2.
- 4.182. *Коваль М. В.* Україна: 1939-1945. Маловідомі і непрочитані сторінки історії / М.В. Коваль. – К., 1995.
- 4.183. *Коваль М., Крип'якевич І., Гнатівич Б.* Історія українського війська: У трьох част., двох кн. / М. Коваль, І. Крип'якевич, Б. Гнатівич. – Львів, 1996.

- 4.184. *Коваль М.* Друга світова війна: український аспект / М.В. Коваль // Віче. – 2001. – № 4.
- 4.185. *Когут З.* Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини (1760-1830) / З. Когут. – К., 1996.
- 4.186. *Кожукало І.П.* Вплив культу особи Сталіна на ідеологічні процеси на Україні в 40-х – на початку 50-х рр. / І.П. Кожукало // Український історичний журнал. – 1989. – № 2.
- 4.187. *Кожукало І.П.* 1946-1947: невідомий голод / І.П. Кожукало // Маршрутами історії. – К. : Політвидав України, 1990.
- 4.188. *Козацькі січі (нариси з історії українського козацтва XVI-XIX ст.).* – К.; Запоріжжя, 1998.
- 4.188. *Колективізація і голод на Україні (1929-1933): Збірник документів і матеріалів.* – К., 1993.
- 4.189. *Конституція. Основной Закон Украинской ССР.* – К., 1978.
- 4.190. *Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України.* – К. : Філософська і соціологічна думка, 1992.
- 4.191. *Конквест Р.* Жива скорботи: Радянська колективізація і голодомор. Пер. з англ. / Р. Конквест. – К., 1993.
- 4.192. *Копиленко О.М.* “Сто днів” Центральної Ради / О.М. Копиленко. – К. : Україна, 1992.
- 4.193. *Копиленко О.М., Копиленко М.А.* Держава і право України 1917-1920 рр. Центральна Рада. Гетьманат. Директорія / О.М. Копиленко., М.А. Копиленко. – К., 1997.
- 4.194. *Комар В.А.* Українське питання в політиці урядів Польщі (1926-1939 рр.) / В.А. Комар // Український історичний журнал. – 2001. – № 5.
- 4.195. *Косик В.* Україна і Німеччина в Другій світовій війні / В. Косик. – Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993.
- 4.196. *Косів М.* Так починалася наша єдність / М. Косів // Наука і культура. – Україна: Щорічник. – К., 1990. – Вип. 24.
- 4.197. *Костомарів М.І.* “Закон Божий”: (Книга буття українського народу) / М.І. Костомарів. – К. : Либідь. 1991.
- 4.198. *Костомаров М.* Історія України в життєписах визначних її діячів / М. Костомаров. – К., 1991.
- 4.199. *Костюк Г.* Сталінізм в Україні: Генеза і наслідки: Дослідження і спостереження сучасника / Пер з англ. / Г. Костюк. – К., 1995.
- 4.200. *Котляр М., Смолій В.* Історія в життєписах / М. Котляр, В. Смолій. – К., 1994.
- 4.201. *Котляр М.Ф.* Русь язичницька. Біля витоків східнослов'янської цивілізації / М. Котляр. – К., 1995.
- 4.202. *Котляр М.* Історія України в особах. Давньоруська держава / М. Котляр. – К., 1996.
- 4.203. *Котляр М., Кульчицький С.* Довідник з історії України / М. Котляр., С. Кульчицький. – К. : Україна, 1996.

- 4.204. *Котляр М.Ф.* Давньоруська держава кінця XI-XII ст. (Від усобиць до стабілізації) / М.Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 1997. – № 2.
- 4.205. *Котляр М.Ф.* Галицько-Волинське князівство / М.Ф. Котляр. – К., 1998.
- 4.206. *Котляр М.Ф.* Галицько-Волинське князівство (до 800-ліття утворення) / М.Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 2000. – № 1.
- 4.207. *Котляр М.Ф.* Роман і Романовичі в історії та поезії / М.Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 2001. – № 4.
- 4.208. *Котляр М.Ф.* Галицько-Волинський літопис. Дослідження. Текст. Коментар / М.Ф. Котляр. – К., 2002.
- 4.209. *Кравченко Б.* Соціальні зміни і національна свідомість в Україні ХХ ст. / Б. Кравченко. – К., 1997.
- 4.210. *Крип'якевич І.П.* Історія України / І.П. Крип'якевич. – Львів : Світ, 1990.
- 4.211. *Крип'якевич І., Гнатюк Б., Стефанів З. та ін.* Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / І. Крип'якевич, Б. Гнатюк, З. Стефанів. – Львів, 1992.
- 4.212. *Крип'якевич І.* Історія України / І. Крип'якевич. – Львів, 1992.
- 4.213. *Крушинський В.Ю., Левенець Ю.А.* Історія України. Події. Факти. Дати. – 2-е вид., перероб. і доп. / В.Ю. Крушинський, Ю.А. Левенець. – К. : Зодіак-ЕКО, 1993.
- 4.214. *Кугутяк М.В.* Радикальна партія в Східній Галичині / М.В. Кугутяк // Український історичний журнал. – 1990. – № 10.
- 4.215. *Кугутяк М.* Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кугутяк. – Івано-Франківськ, 1993.
- 4.216. *Кузьменко М.М.* Науково-педагогічна інтелігенція УСРР 20-30-х рр. ХХ ст.: еволюція соціально-історичного типу: Дис. ... д-ра істор. наук. / М.М. Кузьменко. – К., 2005.
- 4.217. *Кульчицький С.* Ціна “Великого перелому”. Навч. посібник. – К., 1994.
- 4.218. *Кульчицький С.* Ціна “Великого перелому” / С. Кульчицький. – К., 1991.
- 4.219. *Кульчицький С.В.* Центральна Рада. Утворення УНР / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 1992. – № 5.
- 4.220. *Кульчицький С. В., Курносів Ю. О.* Історія України. – К., 1992.
- 4.221. *Кульчицький С.В.* Невідомі сторінки голоду 1921-1923 рр. в Україні / С.В. Кульчицький, О.М. Мовчан // Історичні зошити. – К. : Ін-т історії України НАН України, 1993.
- 4.222. *Кульчицький С.В.* УСРР в добу нової економічної політики (1921-1928): Спроба побудови концептуальних засад реальної історії / С.В. Кульчицький. – К., 1995.
- 4.223. *Кульчицький С.* Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928) / С. Кульчицький. – К., 1996.

- 4.224. *Кульчицький С.В.* Україна між двома війнами (1921-1939 рр.) / С.В. Кульчицький. – К., 1999.
- 4.225. *Кульчицький С.В.* Утвердження незалежної України: перше десятиліття / С.В. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2001. – № 2, 3, 4.
- 4.226. *Кульчицький С.В.* Історичне місце української радянської державності / С.В. Кульчицький. – К., 2002.
- 4.227. *Курносів Ю.О.* Соціально-політичний розвиток УРСР у 50-х – першій половині 60-х рр. / Ю.О. Курносів // Український історичний журнал. – 1990. – № 5.
- 4.228. *Курносів Ю.О.* Соціально-економічне та політичне життя УРСР: середина 60-х – початок 80-х рр. / Ю.О. Курносів // Український історичний журнал. – 1990. – № 6.
- 4.229. *Кухта Б.* З історії української політичної думки / Б. Кухта. – К., 1997.
- 4.230. *Лановик Б.Д.* Історія України. – К. : Книга-прес. – 2001.
- 4.231. *Лашин С.А.* Правління гетьманського уряду в Україні в 1734-1750 рр.: Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. – історія України / С.А. Лашин. – Черкаси, 2009.
- 4.232. *Лебеденко О.М.* Анархісти на Україні в 1903-1908 рр. / О.М. Лебеденко // Український історичний журнал. – 1991. – № 11.
- 4.233. *Лебедь Т.* УПА. Кн. 1. / Т. Лебедь. – Дрогобич, 1993.
- 4.234. *Левенець Ю.А.* Ліворадикальні партії в Україні напередодні жовтневого перевороту / Ю.А. Левенець // Український історичний журнал. – 1992. – № 3.
- 4.235. *Липинський В.В.* Становлення і розвиток нової системи освіти в УСРР у 20-ті роки / В. В. Липинський. – Донецьк: РВА Дон ДТУ, 2000.
- 4.236. *Лисяк-Рудницький І.* Історичні есе. Т. 1-2. / І. Лисяк-Рудницький. – К., 1994.
- 4.237. *Литвин В.* Політична арена України: дійові особи та виконавці / В. Литвин. – К, 1994.
- 4.238. *Литвин М.Р., Науменко К.Є.* Історія галицького стрілецтва / М.Р. Литвин, К.Є. Науменко. – Львів : Каменяр, 1990.
- 4.239. *Литвин М., Науменко К.* Історія ЗУНР / М. Литвин, К. Науменко. – Львів, 1995.
- 4.240. *Літопис Самовидця.* – К., 1971.
- 4.241. *Лозицький В.С.* Не сприйнявши нових реалій: Сторінки політичної біографії В.К. Винниченка / В.С. Лозицький // Вісник АН УРСР. – 1990. – № 3.
- 4.242. *Лозицький В.С.* Політика українізації в 20-30-х роках: історія, проблеми, уроки / В.С. Лозицький // Український історичний журнал. – 1989. – № 3.
- 4.243. *Лотоцький А.* Історія України / А. Лотоцький. – Львів, 1992.
- 4.244. *Лях Р.* Історія України / Р. Лях. – Донецьк, 1999.

- 4.245. *Магочий П.* Українське національне відродження. Нова аналітична структура / П. Магочий // Український історичний журнал. – 1991. – № 3.
- 4.246. *Майборода В.К.* Особливості розвитку системи вищої педагогічної освіти в УРСР 1917-1941 рр. / В.К. Майборода // Український історичний журнал. – 1990. – № 11.
- 4.247. *Маковійчук І., Пилявець Ю.* Голод на Україні у 1946-1947 рр. / І. Маковійчук, Ю. Пилявець // Український історичний журнал. – 1990. – № 8.
- 4.248. *Малій В.* Малій словник історії України / В.Смолий, С.Кульчицький, О.Майборода та ін. – К. : Либідь, 1997.
- 4.249. *Марочко В., Хілліг Г.* Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929-1941) / В.Марочко, Г. Хілліг. – К. : Науковий світ, 2003.
- 4.250. *Марусик Т.* Західноукраїнська гуманітарна інтелігенція: реалії життя та діяльності (40–50-і рр. ХХ ст.) / Т.Марусик. – Чернівці, 2002.
- 4.251. *Матях В.М.* Українсько-російські відносини другої половини ХVІІ-ХVІІІ ст. (стан дослідження проблеми у вітчизняній історіографії) / В.М. Матях // Український історичний журнал. – 2003. – № 6.
- 4.252. *Мельник Л.Г.* Правління гетьманського уряду (1733-1735 рр.) / Л.Г. Мельник // Український історичний журнал. – 2001. – № 5.
- 4.253. *Минуле України: відновлені сторінки.* – К. : Наукова думка, 1991.
- 4.254. *Мицик Ю.А.* Записки иностранцев как источник по истории освободительной войны украинского народа 1648-1654 гг.: Учебное пособие / Ю.А. Мицик. – Днепропетровск, 1985.
- 4.255. *Мицик Ю.* Козацька держава очима поляка / Ю.Мицик // Київська старовина. – 1993. – № 4.
- 4.256. *Мицик Ю.А.* З досліджень історії Переяславської ради 1654 р. / Ю.А. Мицик // Український історичний журнал. – 2003. – № 6.; 2004. – № 1.
- 4.257. *Мицик Ю.А., Плохій С.М., Стороженко І.С.* Як козаки воювали: історичні розповіді про запорозьких козаків / Ю.А. Мицик, С.М. Плохій, І.С. Стороженко. – Дніпропетровськ : Січ; К. : Пам'ятки України, 1991.
- 4.258. *Мовчан О.М.* Голод 1921-1922 рр. на Україні / О.М.Мовчан // Український історичний журнал. – № 10; 12.
- 4.259. *Морозов А.Г.* Історія України. Курс лекцій / А. Морозов, М.Бушпін, С.Водотника. – Черкаси : Брама, 2000.
- 4.260. *Морозов А.Г., Корновенко С. В.* Анти / А.Г. Морозов, С.В. Корновенко. – Черкаси : Видво ЧДУ, 2001.
- 4.261. *Моця О. П.* Населення південно-руських земель ІХ-ХІІІ ст. / О.П. Моця. – К., 1993.
- 4.262. *Моця О., Ричка В.* Київська Русь: від язичництва до християнства / О. Моця, В. Ричка. – К., 1996.
- 4.263. *Муковський І. Т., Лисенко О. Є.* Звитяга і жертвність. Українці на фронтах Другої світової війни / І.Т. Муковський, О.Є. Лисенко. – К., 1997.

- 4.264. Мухіна М. Упокорення голодом: Збірник документів / М. Мухіна. – К., 1993.
- 4.265. *Мушкетик Ю.* Гетьманський скарб / Ю. Мушкетик. – К., 1993.
- 4.266. *Нагасвський І.* Історія української держави двадцятого століття / І. Нагасвський. – К., 1994.
- 4.267. *Наливайко Д.* Козацька християнська республіка (Запорозька Січ у західноєвропейських літературних пам'ятках) / Д. Наливайко. – К. : Вид-во худ. літ., 1992.
- 4.268. Нариси з історії українського національного руху. – К., 1994.
- 4.269. Нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). Колективна монографія / Відп. ред. В.М. Даниленко. У 3-х частинах. – Ч. 1, 2 – К. : Ін-т історії України НАН України, 2010.
- 4.270. Нариси соціальної історії (друга половина 1940-х – середина 1950-х рр.). Колективна монографія / Відп. ред. В.М. Даниленко. – У 3-х частинах. – Ч. 3. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2010.
- 4.271. Наріжний С. Українська еміграція. Культурна раця української еміграції 1919-1939 / С.Наріжний. – К., 1993.
- 4.272. *Німчук В.* Походження та історія назви “Січ” / В.Німчук. – Запоріжжя, 1999.
- 4.273. *Нольде Б.* Автономія України з історичного погляду / Б. Нольде. – К. : Україна, 1995.
- 4.274. *Недуж А.А.* Основні зміни в адміністративно-територіальному устрої Української РСР у 1919-1978 рр. / А.А. Недуж // Архіви України. – 1979. – № 5.
- 4.275. *Несук О.* Згідно з Берестейським договором / О. Несук // Політика і час. – 1997. – № 12.
- 4.276. *Нікольський В.М.* Національні аспекти політичних репресій 1937 р. в Україні / В.М. Нікольський // Український історичний журнал. – 2001. – № 2.
- 4.277. *Нікольський В.М.* Репресивна діяльність органів державної безпеки СРСР в Україні (кінець 1920-х – 1950-ті рр.): Історико-статистичне дослідження. – Донецьк : Вид-во Донець. нац. ун-ту, 2003.
- 4.278. Новий довідник: Історія України. – 4-е вид., змін. і доп. – К. : ТТОВ “Казка”, 2008.
- 4.279. *Овсій І.* Дипломатичне забезпечення Визвольної війни 1648-1654 рр. / І. Овсій // Нова політика. – 1995. – № 11-12; 1996. – № 1.
- 4.280. *Огієнко І.* Українська культура: Коротка історія культурного життя українського народу / І. Огієнко. – К., 1918.
- 4.281. *Огієнко І.* Українська культура / І. Огієнко. – К., 1991.
- 4.282. *Оглоблин О.* Гетьман Іван Мазепа та його доба / О. Оглоблин. – Нью-Йорк-Париж-Лондон, 1960.
- 4.283. *Онопрієнко В.І.* Історія української нації XIX-XX століть / В.І. Онопрієнко. – К., 1998.
- 4.284. Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія. Історичні нариси. – К. : Наукова думка, 2005.

- 4.285 *Осмоловська О.Ю.* Державна політика щодо професорсько-викладацьких кадрів радянської України (1920–1930-ті рр.): Дис. ...канд. істор. наук. / О.Ю. Осмоловська. – К., 2004.
- 4.286. *Остафійчук В.Ф.* Історія України: сучасне бачення: Навч. посібник / В.Ф. Остафійчук. – К. : Знання-прес. – 2004.
- 4.287. *Павко А.І.* Посилення впливу політичних партій Східної Галичини на громадське життя краю в 1900-1907 рр. / А.І. Павко // Український історичний журнал. – 2002. – № 5.
- 4.288. *Павленко Ю., Храмов Ю.* Українська державність у 1917-1919 рр. / Ю. Павленко, Ю. Храмов. – К., 1995.
- 4.289. *Панащенко В.* Полюкове управління в Україні. Середина 17-18 ст. / В. Панащенко. – К., 1997.
- 4.290. *Панченко П.П.* Становище українського села (60–80-ті рр.) / П.П. Панченко // Український історичний журнал. – 1989. – № 8.
- 4.291. *Папакін Г.* Павло Скоропадський: патріот, державотворець, людина: Історико-архівні нариси / Г. Папакін. – К. : Державний Комітет архівів України, 2003.
- 4.292. *Перехрест О.Г.* Українське село в 1941-1945 рр.: економічне та соціальне становище / О.Г.Перехрест. – Черкаси : ЧНУ імені Богдана Хмельницького, 2011.
- 4.293. *Перковський А.А., Пирожков С.І.* Демографічні втрати народонаселення УРСР у 40-х рр. / А.А. Перковський, С.І. Пирожков // Український історичний журнал. – 1990. – № 2.
- 4.294. *Петров В.* Походження українського народу / В. Петров. – К., 1992.
- 4.295. *Півторак Г.* Українці: Звідки ми і наша мова / Г. Півторак. – К., 1993.
- 4.296. *Підкова І.З., Шуст Р.М.* Довідник з історії України: У 3-х тт. / І.З. Підкова І.З., Р.М. Шуст. – К., 1993-1995.
- 4.297. Політичний терор і тероризм в Україні. ХІХ-ХХ ст.: Історичні нариси / Ін-т історії України НАН України; Д.В. Архієрейський, О.Г. Бажан, Т.Б. Биков, С.І. Білокінь та ін.; Відп. ред. В.А. Смолій. – К. : Наукова думка, 2002.
- 4.298. *Полонська-Василенко Н.* Історія України: у 2-х т. / Н. Полонська-Василенко – К. : Либідь, 1992. – Т.1-2.
- 4.299. *Попович М.* Нарис історії культури України / М. Попович. – К., 1998.
- 4.300. *Пристайко В., Шаповал Ю.* Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924-1934 / В. Пристайко, Ю. Шаповал. – К. : Україна, 1996.
- 4.301. *Побережний В.* Богдан Хмельницький і відносини України з Росією / В. Побережний // Політика і час. – 1993. – № 3.
- 4.302. *Приймак Т.* Конституційний проект М.Грушевського з 1905 року / Т. Приймак // Український історичний журнал. – 1991. – № 1.
- 4.303. *Рекотов П.* Плани війни та характер окупаційного режиму в Україні 1941-1944 рр. / П.Рекотов // Право України, 1997. – № 5.

- 4.304. *Рибалка І.* Історія України: У 2-х ч. / І. Рибалко. – Харків, 1995.; 1997.
- 4.305. *Реснт О.* Українська революція / О. Реснт. – К., 1996.
- 4.306. *Реснт О.І.* Україна XIX-XX століть. Роздуми та студії історикам / О. Реснт. – К., 2009.
- 4.307. *Рисіч Г.А.* Якою була зовнішня політика Української Народної Республіки в 1917-1920 рр.? / Г.А. Рисіч // Сторінки з історії України. – Дніпропетровськ, 1992.
- 4.308. *Романчук О.* Ультиматум: Хроніка одного конфлікту між Раднаркомом РРФСР і Центральною Радою / О. Романчук. – К., 1990.
- 4.309. Розсекречена пам'ять: Голодомор 1932-1933 років в Україні в документах ГПУ-НКВД. [під ред. В.Даниленко]. – К. : Вид. дім. “Кисово-Могиланська академія”, 2008.
- 4.310. *Рубльов О.С.* Шляхами на Соловки: радянське десятиріччя Михайла Лозинського / О.С. Рубльов // Український історичний журнал. – 1997. – № 5.
- 4.311. *Руденко Н.М.* Партизанський командир (до 100-річчя від дня народження О.Ф.Федорова) // Український історичний журнал. – 2001. – № 5.
- 4.312. Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України. – К. : Наукова думка, 1987.
- 4.313. *Ричка В.М.* Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації / В.М. Ричка // Український історичний журнал. – 2001. – № 2.
- 4.314. *Ричка В.М.* Про еволюцію назви “Русь” в етнополітичній історії України // Український історичний журнал. – 1991.
- 4.315. *Рубльов О.С., Черненко Ю.А.* Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції (20-50-ті роки XX ст. / О.С. Рубльов, Ю.А. Черненко. – К., 1994.
- 4.316. “Русалка Дністрова”: Документи і матеріали. – К. : Наукова думка, 1988.
- 4.317. *Самарцев І.Г.* Чорносотенці на Україні (1905-1917 рр.) / І.Г. Самарцев // Український історичний журнал. – 1992. – № 1.
- 4.318. *Санцевич А.В.* М.І. Яворський: нарис життя та творчості / А.В. Санцевич. – К. : Вид-во Ін-ту історії України, 1995.
- 4.319. *Сарбей В.Г.* Національне відродження України / В.Г. Сарбей. – К. : Альтернативи, 1999.
- 4.320. *Сас П.М.* Феодальне города України в конце XV – 60-х годах XVI в. / П.М. Сас. – К., 1989.
- 4.321. *Світленко С.І.* Народництво в Україні 60-80-х років XIX століття: Теоретичні проблеми джерелознавства та історії / С.І. Світленко. – Дніпропетровськ: Вид-во : Навчальна книга, 1999.
- 4.322. *Світлична В.В.* Історія України: Навчальний посібник для студентів неісторичних спеціальностей вищих навчальних закладів освіти. 2-ге вид., випр. і доп / В.В. Светлична. – К. : Каравела; Львів : Новий світ, 2002.
- 4.323. *Семчишин М.* Тисяча років української культури. Історичний огляд культурного процесу / М. Семчишин. – К., 1993.

- 4.324. *Сербин Р.* Голод 1921-1923 и украинская пресса в Канаде / Р. Сербин. – Торонто; Київ : Українсько-канадський опытно-документальний центр Иститута української археографії Академії наук України, 1992.
- 4.325. *Сергієнко Г.Я.* Т.Г.Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство / Г.Я. Сергієнко. – К., 1983.
- 4.326. *Січинський В.* Чужинці про Україну / В.Січинський. – Львів, 1991.
- 4.327. *Слабошпицький М.* Українські меценати / М.Слабошпицький. – К. : Ярославів вал. – 2001.
- 4.328. *Слюсаренко А., Гусев В., Дрожжин В.* та ін. Новітня історія України: Підручник для студентів / А. Слюсаренко, В. Гусев, В. Дрожжин. – К., 2000.
- 4.329. *Смолій В., Гуржій О.* Як і коли почала формуватися українська нація / В. Смолій, О. Гуржій. – К., 1991.
- 4.330. *Смолій В. А., Степанков В. С.* Богдан Хмельницький/ В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К., 1995.
- 4.331. *Смолій В. А., Степанков В. С.* Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К., 1997.
- 4.332. *Солдатенко В., Крижанівський В., Левенець Ю.* Українська ідея, історичний нарис/ В. Солдатенко, В. Крижанівський, Ю.Левенець. – К., 1995.
- 4.333. *Солдатенко В. Ф.* Українська революція. Історичний нарис (Монографія) / В.Ф. Солдатенко. – К. : Либідь, 1999.
- 4.334. Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Либідь, 2008.
- 4.335. *Субтельний О.* Україна: історія. / О. Субтельний – К., 1993.
- 4.336. *Степанков В.С.* Проблеми становлення монархічної форми правління Богдана Хмельницького (1648-1657 рр.) / В.С. Степанков // Український історичний журнал. – 1995. – № 4.
- 4.337. Сторінки історії України: XX століття: посібник для вчителів / За ред. С.В. Кульчицького. – К. : Освіта, 1992.
- 4.338. *Струкевич О.* Генеральний підскарбій Яків Маркович / О. Струкевич // Український історичний журнал. – 1997. – № 3.
- 4.339. *Струкевич О.К.* Інституція гетьманства у політико-культурному сприйнятті старшинської еліти України-Гетьманщини / О.К. Струкевич // Український історичний журнал. – 2002. – № 4.
- 4.340. *Ступак Ф.Я.* Благодійні товариства Києва (др. пол. XIX – поч. XX ст.) / Ф.Я. Ступак. – К. : Хрещатик, 1998.
- 4.341. *Теплицький В.П.* Реформа 1861 р. і аграрні відносини на Україні (60-90 рр. XIX ст.) / В.П. Теплицький. – К. : АН УРСР. Ін-т економіки, 1959.
- 4.342. *Терещенко Ю.* Україна і європейський світ / Ю.Терещенко. – К., 1996.
- 4.343. *Тинченко Я.* Перша українсько-більшовицька війна (грудень 1917 – березень 1918) / Я. Тинченко. – К. – Львів, 1996.

- 4.344. *Ткаченко О.В.* Підприємницька та меценатська діяльність родини Терещенків в Україні (1861-1917): Автореф. дис. ...канд. історич. наук: 07.00.01. / О.В. Ткаченко. – К., 1998.
- 4.345. *Толочко А.П.* Князь в древней Руси: власть, собственность, идеология. – К., 1992.
- 4.346. *Толочко П.П.* Древняя Русь: очерки социально-политической истории. / П.П. Толочко. – К., 1987.
- 4.347. *Толочко П.П.* Історичні портрети / П.П. Толочко. – К., 1990.
- 4.348. *Толочко П.* Русь – Мала Русь – руський народ у II половині XIII – XVII ст. / П. Толочко // Київська старовина. – 1993. – № 3.
- 4.349. *Толочко П.П.* Літописи Київської Русі / П.П. Толочко. – К., 1994.
- 4.350. *Толочко П.* Київська Русь / П. Толочко. – К., 1996.
- 4.351. *Трофимович В.* Україна в роки II світової війни (1939-1945) / В. Трофимович. – Львів, 1995.
- 4.352. *Турченко Ф.* Новітня історія України / Ф. Турченко. – К., 1995.
- 4.353. *Турченко Ф.Г., Турченко Г.Ф.* Південна Україна: модернізація, світова війна, революція (кінець XIX ст. – 1921 р.): Історичні нариси / Ф.Г. Турченко, Г.Ф. Турченко. – К. : Генеза, 2003.
- 4.354. 33-й: голод: Народна Книга-Меморіал / Упоряд.: Л.Б.Коваленко, В.А.Маняк. – К. : Рад. письменник, 1991.
- 4.355. *Удод О.А.* Історична наука та освіта і формування духовних цінностей українського народу в 20–30-х роках XX століття: методологія і історіографія проблеми / О.А. Удод // Зб. наук. пр. історичного факультету. – Дніпропетровськ. : МП “Промінь”, 1997.
- 4.356. Україна: друга половина XX століття: Нариси історії. – К. : Либідь, 1997.
- 4.357. Україна і світ: Історія господарства від первісної доби і перших цивілізацій до становлення індустріального суспільства. – К., 1994.
- 4.358. “Україна” науковий часопис українознавства (1907-1932): Показчик змісту / Р.Майбороба, В. Врублевський. – К., 1993.
- 4.359. “Українізація” 1920-30-х років: передумови, здобутки, уроки (Колективна монографія) / Ін-т історії України НАН України; Відп. ред. В.А. Смолій.– К. : Ін-т історії України НАН України, 2003.
- 4.360. Українська архівна енциклопедія / держкомархів України, УНДІАСД. – Ред. кол. Матіяш В.Б. (голова), Войцехівська І.Н., Дубровіна Л.А. Железняк М.Г. та ін. – К. : Вид-во “Горобець”, 2008.
- 4.361. Українська ідея. Історичний нарис. – К., 1995.
- 4.362. *Ульянич В.І.* Терор голодом і повстанська боротьба проти геноциду українців в 1921-1933 роках / В.І. Ульянич. – К. : МАУП, 2004.
- 4.363. *Ульяновський В., Крижанівський О., Плохій С.* Історія церкви та релігійної думки в Україні. У 3-х кн. / В. Ульяновський, О. Крижанівський, С. Плохій. – К., 1994.
- 4.364. *Ульяновський В. І.* Історія Церкви та релігійної думки в Україні середини XV – кінця XVI ст. / В.І. Ульяновський. – Київ, 1994. – Кн. I-2

- 4.365 Україна в Центральній-Східній Європі. Студії з історії XI-XIII ст. / Ред. Смолій В. – Випуск 1-3. – Київ, 2000-2003.
- 4.366. Українська Центральна Рада: документи і матеріали. У 2 т. – К., 1996.
- 4.367. Украинская государственность в XX веке: историко-политический анализ / Рук. авт. кол. А.Дергань. – К., 1996.
- 4.368. Украинская ССР в годы Великой Отечественной войны Советского Союза: Хроника событий. – К. : Политиздат Украины, 1985.
- 4.369. Українська державність у XX століття. – К. : Політична думка, 1996.
- 4.370. Українське державотворення: невитребуваний потенціал: Словник-довідник / За ред. О.М. Мироненка. – К. : Либідь, 1997.
- 4.371. Українські січові стрільці, 1914-1920 / За ред. Б.Гнаткевича та ін., іл. оформ. І.Іванця. – Репринт. відтворення з вид. 1935 р. – Львів : Слово, 1991.
- 4.372. Український голокост 1932-1933: Свідчення тих, хто вижив / Ю.Мицик. – К. : Вид. дім “Академія”, 2003.
- 4.373. Федоришин П.С. Преса і українська державність. 1917-1920 рр. / П.С. Федоришин. – Тернопіль, 1996.
- 4.374. Цепенда І.Є. Операція “Вісла” в польській історіографії / І.Є. Цепенда // Український історичний журнал. – 2002. – № 3.
- 4.375. Ченцов В.В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки Автореф. дис. ... доктора істор. наук / В.В. Ченцов. – Дніпропетровськ, 2000.
- 4.376. Черкас Б.В. Остафій Дашкович – черкаський і канівський староста XVI ст. / Б.В. Черкас // Український історичний журнал – 2002. – № 1.
- 4.377. Чумак С.І. Події Другої світової війни в Україні у документах “Русского архива”: Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06. / С.І. Чумак. – Черкас, 2015.
- 4.378. Чухліб Т.В. Гетьманська Україна / Т.В. Чухліб. – К., 1999.
- 4.379. Чухліб Т.В. Переяславська угода 1654 р. у контексті міжнародного утвердження ранньомодерної Української держави: причини, укладення, наслідки / Т.В. Чухліб // Український історичний журнал. – 2003. – № 1, 3, 4.
- 4.380. Шандра В.С. Малоросійське генерал-губернаторство, 1802-1856: Функції, структура, архів / В.С. Шандра. – К., 2001.
- 4.381. Шаповал Ю. І. У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні / Ю.І. Шаповал. – К. : Політвидав України, 1990.
- 4.382. Шаповал Ю.І. Сталінізм і Україна / Ю.І. Шаповал // Український історичний журнал. – 1991. – № 7.
- 4.383. Шаповал Ю. Україна 20-х-50-х років: Сторінки ненаписаної історії / Ю.Шаповал. – К., 1993.
- 4.384. Шаповал Ю. Людина і система (штрихи до портрета тоталітарної доби в Україні) / Ю. Шаповал. – К., 1994.
- 4.385. Шаповал Ю.І., Вербя І.В. Михайло Грушевський. – К. : Видавничий дім Альтернатива, 2005.

4.386. *Шевченко Н.В.* Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних студій в Україні / Н.В. Шевченко // Український історичний журнал. – 2001. – № 1-2.

4.387. *Шевчук В. П., Тараненко М. Г.* Історія української державності: Курс лекцій / В.П. Шевчук, М.Г. Тараненко. – К., 1999.

4.388. *Швагуляк М.* “Українська карта”: Українське питання у міжнародній політиці напередодні та на початку Другої світової війни / М. Швагуляк // Дзвін. – 1990. – № 7.

4.389. *Щербак В.О.* Козацтво в класово-становій структурі українського суспільства (друга половина XV – середина XVIII ст.) / В.О. Щербак // Український історичний журнал. – 1991. – № 11.

4.390. *Шморгун О. О.* Україна: шлях відродження. Економіка, культура, політика / О.О. Шморгун. – К., 1999.

4.391. *Яворницький Д.І.* Історія запорозьких козаків. /Я.І. Яворницький – К. : Наукова думка, 1990. – Т. 1-3.

4.392. *Якимович Б.* З історії українських січових стрільців // Пам'ятки України / Б. Якимович. – 1990. – № 1.

4.393. *Якимович Б.* Збройні сили України: Нарис історії / Б. Якимович. – Львів, 1997.

4.394. *Яковенко Н.* Нарис історії України з найдавніших часів до кінця XVIII століття / Н. Яковенко. – К., 1997.

4.395. *Яковенко Н* Нарис історії середньовічної та ранньомодерної України / Н. Яковенко. – К., 2005.

4.396. *Яковлева Т.* Гетьманщина в другій половині 50-х років XVII століття: Причини і початок руйни / Т. Яковлева – К., 1998.

4.397. *Якунин В.К.* Крах КПСС / В.К. Якунин. – Дніпропетровск : Изд-во Днепропетровского университета, 2003.

4.398. *Яремчук В.П.* Загальний образ минулого України: підходи сучасної історіографії/ В.П. Яремчук // Українська історіографія на зламі XX і XXI століть: здобутки і проблеми / Колективна монографія за ред. Л.О. Зашкільняка. – Львів: Львівський національний університет ім. І.Я. Франка, 2004.

Новітня українська історична наука вже на сучасному етапі засвідчила, на нашу думку, черговий процес своєї нової інституціалізації й енциклопедізації історичних знань.

Це яскраво ствердили провідні українські історики оприлюднивши ґрунтовні колективні видання: “Україна скрізь віки”; “Енциклопедія історії України” (тт. 1-10), “Політична історія України”, “Історії українського селянства” та багато інших, які, разом із численними монографіями, статтями, підручниками та посібниками з історії України, мають стати необхідним атрибутом для повсякденного використання студентом-істориком і не лише ним.

Отже історія України – одна зі складових історичної науки, що досліджує генезис і закономірності становлення та розвитку українського народу, його боротьбу за національно-державну незалежність та пов'язані з нею подвиги, триумфи, драми, трагедії.

Вона передбачає формування наукового світогляду, інтелекту, високого рівня культури, громадянської і національної самосвідомості майбутнього спеціаліста.

Матеріали до курсу “Історія України”

Проблематика історії України охоплює найважливіші аспекти минулого українського народу як суб'єкта європейської і світової цивілізації з найдавніших часів і включно по 2015 р.

Головною метою є висвітлення органічного взаємозв'язку історії українського народу з закономірностями світового історичного процесу, з'ясування суті таких суспільно-історичних явищ, як етногенез, державотворення, гуманізм і культурно-національне відродження, конституційний процес, національно-визвольна боротьба і демократичні традиції, культурна спадщина й передова громадсько-політична думка в Україні та багато іншого.

Курс історії України дозволяє дізнатися про складний процес формування та розвитку багатомільйонного українського народу, його діяльність в соціально-економічній, духовній, політичній і державній сферах з давніх-давен до сьогодення. Наявність змістовних досліджень, підручників й посібників засвідчують факт того, що українські вчені прикладають чимало інтелектуальних зусиль, для того щоб поглибити уявлення про історію України.

Евристичний підхід має супроводжувати всі роки навчання студента-історика. Особливо доцільним є розширення й збагачення знань про наше давнє минуле.

Зокрема такий підхід демонструю вже згадуваний вище К.П.Бунятян осягаючи давній період всесвітньої історії. Цей вчений вважає за потрібне, окрім оцінки цього періоду світової історії, дати характеристику й давньої історії України. На думку вченого на теренах України найдавніші люди (власне пралюди) з'явилися ще за доби антропогенезу – бл. 1 млн років тому. Найдавнішою їхньою пам'яткою є стоянка доби раннього палеоліту Королеве в Закарпатті.

Далі учений логічно зазначає, що *“попри природні катаклізми (льодовиковий період) життя тут відтоді не припинялося. Однак не всі істоти з*

роду людиноподібних, що стали на шлях олюднення, витримали іспит на здатність прогресивно розвиватися. Це стосується й тих, т. зв. архантропів, що свого часу прийшли до Європи. В суворих умовах льодовикового періоду їхній розвиток пішов у бік нафоцування фіз. статури й втрати інтелектуального потенціалу (представниками саме такої гілки розвитку були т. зв. неандертальці доби мустьє – середнього палеоліту).

Прогресивна гілка пралюдей, яка збереглася в Африці, трансформувалась у справжніх людей, розпочала другу колонізацію Землі. Люди розумні заповнили спочатку Бл. Схід, а потім з'явилися і в Європі та ін. куточках світу. Чи то під їхнім натиском, чи через втрату власних потенцій до виживання неандертальці зникли (ця подія вважається завершальною в процесі антропогенезу).

Д.і. України охоплює період, що розпочався з часу зникнення неандертальців і тривав до появи істор. слов'ян (серед. 1 тис. н. е.). За періодизацією історичною період Д.і. України загалом збігається з добою первісності (первіснообичинним ладом), і лише наприкінці цього періоду на нашій тер. з'являються цивілізаційні осередки. За археологічною періодизацією це – палеоліт пізній, мезоліт, неоліт, мідний вік, бронзовий вік та ранній залізний вік.

Оскільки науково-інструментальний пріоритет у відтворенні Д.і. належить археології, то зачинателем у справі дослідження Д.і. України став саме археолог – В.Хвойка. Він дав перший нарис Д.і. Середньої Наддніпряничини від палеоліту до доби Київської Русі (“Древние обитатели Среднего Приднепровья и их культура в доисторические времена”, 1913). Наук. школа археології в СРСР, складовою якої була й укр. археологія, в реконструкції істор. процесу спиралася на матеріалістичну концепцію істор. поступу.

Вихідні пункти цієї концепції цілком узгоджувалися зі специфікою археології, яка саме за матеріальними рештками доволі чітко фіксує техніко-технологічні зрушення в історії: вдосконалення знарядь праці, розширення сфер діяльності, залучення нових матеріалів, урізноманітнення речового світу, зміни в побуті й способі життя.

Цілком логічно вбачати за такими змінами еволюцію соціальної та духовної сфер. Однак цей зв'язок не є однозначним, і матеріалістична концепція дуже мало може зарадити реконструкції соціальної і тим паче духовної сфер, тому розвиток реконструктивного напрямку відтворення Д.і. в рад. історіографії пройшов шлях помилок і вульгаризації (1920-30), що було спричинено як ідеологізацією тогочасної істор. науки, так і поспішністю деяких висновків, що проголошувалися послідовниками цього напрямку, однак згодом історикам вдалося визначитися в методології реконструкції, і вони досягли значних успіхів.

В укр. науці провідну роль у дослідженнях з реконструкції минулого відігравали П.Єфименко – автор фундаментальної праці “Первобытное общество. Очерки по истории палеолитического времени” (3-тє вид., 1953) та С.Бібіков – ініціатор першої загальноючої праці з Д.і. України (“Нариси стародавньої історії Української РСР”, 1957), підготовленої вченими Ін-ту археології: Х.Шовкотясом, Вал.Даниленком, О.Лагодовською, Д.Телегінім, О.Тереножкіним, Є.Максимовим, М.Брайчевським та ін.

Установка на реконструкцію соціальної та духовної сфер минувшини в дослідженнях із Д.і. проявилася в тому, що кожне монографічне видання, присвячене тому чи ін. періодові, регіону чи археол. к-рі, супроводжувалося зазвичай розділом, в якому розглядалися тогочасні побут, госп-во, соціальна організація та ідеологія. Накопичення таких знань вилилося в створення фундаментальних колективних праць з Д.і. та к-ри України.

Ідея поступальності розвитку людства не втратила свого сенсу й сьогодні, однак нині вона ґрунтується не на засадах неперервності та лінійності еволюційних змін, а на ідеях полілінійності та перервності окремих гілок істор. поступу. Так, полілінійність істор. процесу була зумовлена, зокрема, різними природними умовами існування людських спільнот, а перервність — кризовими, здебільшого екологічного походження, ситуаціями, які призводили до тимчасової стагнації сусп-в і деградації к-р. Автохтонізм певних етнічних спільнот не заперечує можливості “міграційного походження” ін. спільнот.

Міграції могли бути як руйнівною силою подальшого поступу спільнот, так і навпаки — деструктивним чинником. Д.і. України постає сьогодні не як абстрактна схема, що може бути проілюстрована низкою археол. джерел, а як потік істор. життя в усій багатогранності його конкретних проявів у просторі й часі. Вся Д.і. - це поєднання міграційних і автохтонних процесів. Основні етапи Д.і. України позначені такими подіями.

Початкова доба Д.і. - час суцільного панування привласнювальної економіки, а отже, й повної залежності організації життя людей від природних ресурсів. За пізнього палеоліту, ще в льодовиковий період (35-10 тис. рр. до н.е.), гол. засобом існування людей було полювання на великих стадних тварин (мамонтів, бізонів тощо). Регіональні умови мешкання та відмінності в об'єктах полювання зумовлювали практикування та удосконалювання певних стратегій видобутку харчів, а також способів життя. В цілому давні мисливці добре пристосувалися до місц. умов прильодовикової смуги, про що свідчать археол. пам'ятки (оселі з кісток мамонта, ритуальні речі — розмальовані кістки, статуетки тощо). Проте в цей налагоджений механізм буття втрутилася природа. По закінченні льодовикового періоду зникають великі стадні тварини. Настає криза мислив, госп-ва. Пошуки виходу з кризи велися по-різному, зокрема й шляхом удосконалення мисливських знарядь, придатних для полювання на поодиноких великих, а також малих і прудких тварин, і на птахів. Тому широкого розповсюдження набуває лук. Настає доба мезоліту (10-8 тис. років до н.е.), яку образно називають часом мисливців-лучників. Водночас люди звертають більшу увагу й на ін. ресурси, які почали збагачуватися завдяки потеплінню, — на рослинний світ (збиральництво) та водний (рибальство). Задіяння різних ресурсів, різних екологічних ніш зумовлює рухливість колективів як з точки зору їхнього способу життя, так і з точки зору їхнього кількісного складу. Всі ці вимушені зміни стимулювали винахідливість, збагачували досвід спілкування з навколишнім середовищем, що й мало наслідком виникнення відтворювального г-ва.

За неоліту (7-6 тис. років до н. е.) аборигени укр. теренів, частково спираючись на власний досвід, а частково запозичуючи нові методи господарювання у мешканців ін. регіонів, починають практикувати землеробство й скотарство.

Тоді ж почали складатися регіональні госп. системи. Теперішні лісостепові простори (тоді ще доволі заліснені) були більш придатними для ведення землеробства, скотарство ж відігравало тут другорядну роль. Натомість степові простори з безкраїми пасовиськами та родючими, але важкими для ручного обробітку ґрунтами, сприяли утвердженню там скотарства. Регіональна специфіка господарювання рельєфно відбилася на способі життя, побуті та менталітеті нас. відповідних тер. Землеробська діяльність потребувала освілості, що сприяло налагодженню побуту, накопиченню й урізноманітненню речового світу. Розвиток скотарства передбачав рухливий спосіб життя, невибагливий побут і не сприяв накопиченню речей. Тут гол. багатством була худоба. Простір, рух, сита худоба та звитяга стали гол. цінностями скотарів. Саме в цьому середовищі виникає курганний обряд поховань.

Остаточна перемога відтворювальної економіки припадає на енеоліт (5-4 тис. років до н. е.), коли люди почали освоювати виплавку та обробіток металів (міді, золота). Свідченням цьому є поширення землеробської трипільської культури, що вийшла із балканодунайського кола к-р і розквітла на нашій тер. в самотніс явище. Її зліт наочно демонструє переваги відтворювальної економіки - зростання комфортності побуту, вивільнення часу для ритуальної та мистецької діяльності. Це культурне піднесення було тривалим, але завершилося кризою. Землеробство трипільців було екстенсивним і за постійного приросту нас. вимагало освоєння все нових і нових земель. Коли їх стало не вистачати, трипільці почали освоювати поліську та степову смуги. Не винайшовши способів поновлення родючості землі (а саме це, а не природні властивості ґрунту, є запорукою інтенсивного продуктивного землеробства), трипільці почали віддавати перевагу скотарству, що змінило їхній спосіб життя й ціннісні орієнтири й зрештою призвело до деградації їхньої культури.

На початку доби бронзи, коли відбувалися ці події, світ став уже "тісним", зокрема й через екстенсивні методи господарювання (і в землеробстві, і в скотарстві), що вимагали значних просторів. Свого часу трипільці рухалися з пд. зх., дійшовши до Полісся. Згодом напрям міграційних потоків змінився, й почалася експансія на нашу тер. племен з Середньої Європи. В результаті тут з'являються лінійчастого посуду культура, потім кулястих амфор культура, а за ними й к-ри шнурової кераміки (бойових сокир) культурно-історичної спільності. Водночас до Середньої Наддніпрянищини проникають і скотарі степу (ямна культурно-історична спільність). Зберегти свою унікальність трипільській спільності не вдалося, і вона розчинилася в тогочасних міграційних потоках. Через кризу ранньоземлеробських спільнот (а вона зачепила не лише трипільців) бронзовий вік Європи (3-2 тис. до н.е.) постає як вік скотарства. Європа вкривається курганами - символами рухливого способу життя, а регіональні відмінності госп. систем різних екологогеогр. смуг (степ, лісостеп, ліс) на якийсь час стираються.

Та поступово, з доби середньої бронзи, можливо, з відновленням земельних ресурсів, землеробська галузь набуває сили, причому в різних природних зонах. З'являються поселення, курганні могильники доповнюються ґрунтовими, урізноманітнюється речовий світ. Цей процес наростає аж до кінця бронз, віку. В лісостеповій смузі відбулася повна реабілітація землеробської системи, яка охопила

й лісову смугу, але в степу в кінцевому підсумку перемогло скотарство в класичному його вигляді – кочівництві. З настанням доби заліза кочовики стали тією силою, яка надала подіям особливої й не завжди конструктивної динаміки.

Від доби раннього заліза (9 ст. до н.е. – 4 ст. н.е.) археол. джерела з Ді. України доповнюються писемними. Це було пов'язано з колонізацією греками Пн. Причорномор'я. На нашій тер. з'явилися цивілізаційні осередки, а місц. нас. потрапило до анналів писемної історії... В той час на теренах майбутньої України склалися 3 великі світи, що різнилися способом життя, соціальною організацією, менталітетом та етнічним складом належних до них людей. Узбережжя Чорного м. займали греки, які почали колонізувати цей край з серед. 7 ст. до н. е. й згодом звели тут квітучі міста та налагодили контакти з землеробами лісостепової смуги.

Завдяки поширенню заліза та появі ринків збуту в особі грец. колоністів розпочинається екон. підйом у хліборобів-аборигенів. Хліборобів та греків розділяли степові простори, які займали войовничі кочовики – кіммерійці, скіфи, потім сармати, гуні. Кочівництво базується на моногалузовому госп-ві (розведенні худоби), яке є екстенсивним, а тому не має потенцій для внутр. розвитку. Це зумовлювало зацікавленість кочовиків у продукції осілих народів, за рахунок яких шляхом їх завоювань можна було компенсувати недоліки власної економіки та збагатитися. Ці інтереси спонукали кіммерійців та скіфів до походів у Передню Азію та до боротьби за лідерство у Сх. Європі. Гегемонія скіфів проявилася в небаченому до того нагромадженні багатства у їхніх царів та аристократії. Певно, непомірна жага наживи з боку скіфів спричинила занепад к-ри лісостепових хліборобів, а водночас підірвала базу й самої Скіфії. До того ж зі сх. рухалася хвиля нових кочовиків – сарматів.

Порубіжжя ер (до н. е. – н. е.) було дуже неспокійним. У цей час відбувалися активні міграційні процеси, що були спричинені експансією кельтів, наступом Рим. імперії та рухом герм. племен. Це сколихнуло й зрушило з місця великі маси людей. У надрах тих подій почала викристалізовуватися спільнота найдавніших слов'ян, найперше відомих за писемними джерелами як венеди. Наприкінці 2 ст. кордони майбутньої України з пн. перетнули готи. Частина їх осіла на Волині, інші ж, досягнувши пд. краю степу, очолили руйнівну силу, що спочатку завдала нищівного удару греко-варварському нас. низового Дніпра, пізньоскіф. царству в Криму та базатом гре. містам, а згодом рушила на Рим. імперію морем і сучодолом.

На значних просторах України запанувала черняхівська культура – поліетнічне утворення, до складу якого входили й слов'яни. На якийсь час консолідуючим началом цього утворення (саме його дослідники схильні ототожнювати з “державою Германаріха” писемних джерел стали готи. Розпад “держави Германаріха” було спричинено не лише навалою гунів (370-ті рр.)” а й консолідацією слов'янських народів. На кін. 4 ст. припадає діяльність вождя племінного союзу антів Божя. Тоді ж виникають й ін. слов'ян. угруповання – венеди та склавинів. Подальша слов'ян. Історія розгортається вже в середньовічній часи” [4.39, 278-280].

Література: Ильинская В.А., Тереножкин А.И. Скифия VII-IV вв. до н. э. К., 1983; Залізник Л.Л. Нариси стародавньої історії України. К., 1994; Павленко Ю.В. Передісторія давніх русів у світовому контексті. К., 1994; Давня історія України, т. 1-3. К., 1997-99; Баран В.Д. Давні слов'яни. К., 1998; Бунятян К.П. та ін. На світанку історії. В кн.: Україна крізь віки, т. 1. К., 1998; Крижицький С.Д. та ін. Античні держави Північного Причорномор'я. К., 1998; Етнічна історія давньої України. К., 2000; Історія культури давнього населення України. В кн.: Історія української культури, т. 1. К., 2001.

Варто також зазначити, що дещо іншу концепцію тривалості давньої історії України пропонує П.П.Толочко та автори гасла “Археологія” в Енциклопедії історії України (Т. 1., с. 134-136).

Ознайомлення з гаслами значно розширяють уявлення недавнього абітурієнта а тепер студента-історика й можуть стати предметом обговорення на засіданні гуртка з історії України.

Утім як окремі періоди, так й суцільна історія України має розглядатися в тісному взаємозв'язку з глобальними історичними процесами, з історією її найближчих сусідів, з якими у різні часи українці перебували у складі різних держав.

Вивчення історії сприяє формуванню історичної свідомості народу, в якій органічно поєднуються знання, погляди, уявлення про суцільний розвиток. Закріплена в традиціях, обрядах, художніх образах та теоріях, історична свідомість дає змогу людству узагальнити історичний досвід.

Сучасна українська історична наука збагатилася багатьма виданнями і, у тому числі такими, що вийшли за останні роки. Зокрема, увагу привертає наукове видання “Актуальні проблеми викладання історії та історії української культури у вищій школі” Матеріали VI міжвузівського науково-методичного семінару (м. Київ, 28 листопада 2013 р.) Київ – 2014.

Провідні українські вчені темою свого методичного семінару обрали видатних особистостей в історії і культурі українського народу. Вони обговорили проблеми біографістики і роль цієї спеціальної історичної дисципліни у сучасній українській історіографії.

Учені також висловили свої думки з приводу формування сучасного українського гранднративу, ефективного викладання історії і культури та їх використання у організації навчально-виховного процесу з студентами у вищій школі. Допитливим молодим історикам радимо ознайомитися з цим виданням.

Глава 8 Історична наука України – складова історії історичної науки. Історична думка про українську історіографію та її представників: матеріали для самостійного опрацювання курсів “Українська історична наука” і “Українська історіографія”. Теоретичні аспекти та стан сучасної української історіографії.

Історична наука України – складова історії історичної науки.

Як зазначалося вище **історія історичної науки** – спеціальна наукознавча галузь знань, що займається реконструкцією процесу пізнання історичного минулого людського суспільства. На думку сучасних вчених дисципліна вивчає формування та нагромадження знань про минуле; тривалість, дискретність і просторово-регіональну конфігурацію науково-історичного процесу; інституціонально-організаційні форми історико-наукової діяльності. Її об’єктом також є формальна дисциплінарна та неформальна структура науки; соціокультурні і інтелектуальні умови, чинники та середовища функціонування наукової історії. Вона також охоплює теорію, методологію та методику історичних досліджень, творчий спадок істориків тощо.

Історія історичної науки вивчає не процес історичного розвитку як такої, а історичну думку, що його пізнає, історичні знання в їхній динаміці, історичну науку як загалом, так і в окремих країнах.

Маючи свій об’єкт, предмет історія історичної науки і ті дослідники які її вивчають зосереджується на вивченні таких завдань: а) реконструкція генези пізнання історичного минулого; б) характеристика основних етапів розвитку історичної науки; в) аналіз надбань різних наукових шкіл та напрямів у нерозривному зв’язку із історичними умовами та панівними теоретичними та дослідницькими тенденціями тієї чи іншої епохи; г) розширення, зміна й удосконалення предметного поля історичних дослідів та їх тематичної спрямованості; д) визначення ролі історичних знань на певних етапах суспільного розвитку, їх зв’язку з суспільними потребами.

Отже історія історичної науки – галузь історичної науки та навчальна дисципліна з усталеними в науковому середовищі

теоретичними та методичними засадами. Історія історичної науки вже виробила сталий дослідницький досвід, пов'язаний з досить визначеною практикою, алгоритмом історіографічного дослідження.

Його складовими частинами є: а) дослідження методології історичної науки, її філософсько-теоретичних засад, історіософських трансформацій; б) аналіз цивілізаційних умов розвитку історичної науки згідно процесу еволюції людства; в) характеристика організаційних засад розвитку історичного пізнання, котрі вбирають у себе стан системи освіти, мережі наукових установ і громадських осередків, умови пошуку, обробки, публікації й використання джерел, розробка і використання конкретних методик їх дослідження, можливості публікації історичних праць тощо; г) аналіз виникнення, формування проблематики історичних досліджень; д) усебічний аналіз творчого доробку суб'єктів історіописання.

Утім у літературі до цього часу дискутуються питання щодо так би мовити набору вищезазначених ознак історіографічного пошуку. На нашу думку, з дидактичних міркувань, варто виділяти у вивченні історії історичної науки чотири основних напрями: 1) дослідження теоретико-історіософських й методологічних поглядів істориків; 2) вивчення процесу нагромадження конкретних знань про історію історичної науки, її джерел, їх груп, видів, типів; 3) вивчення з достатньою повнотою біоісторіографії та творчого спадку провідних суб'єктів історіописання, а також дослідників історичної науки; 4) дослідження розвитку теорії та методики вивчення джерел історії історичної науки.

У широкому сенсі, історія історичної науки охоплюючи стан історичної думки на визначених ступенях людської цивілізації, зосереджується на дослідженні таких складових: а) часів ранніх цивілізацій й зародження історичних знань; б) доби античності й генези історії як науки; в) середньовіччя, панування теології в історії; г) доба Ренесансу, початок детеологізації історіософських засад пізнання; д) нова історія, утвердження світського наукового знання про минуле людства; ж) сучасна історіографія.

Історична наука України – складова частина динамічної системи знань про минуле людського суспільства, історичних

знань, які створюють історики в діаспорі та в Україні, шляхом встановлення достовірності, інтерпретацій та реконструкції відліаних і збережених “залишків” минулих подій. Як важлива частина культури українська історична наука невід’ємна від суспільства. Вона репрезентує притаманні йому форми самосвідомості і сформовані історичні образи національної та світової історії закарбованими джерелознавчими, археографічними, історичними, історіографічними знаннями й іншими галузями історичної науки та визначеними певними методологічними підходами.

Щодо історії історичної науки в Україні то варто зазначити, що поряд з традиційними схемами викладу зародження, формування, розвитку й сучасного стану історичних знань робляться спроби періодизації історії розвитку окремих галузей історичної наука і, зокрема, українського джерелознавства.

Наприклад, такий підхід, декларує О.М. Богдашина виділяючи і характеризуючи такі періоди: 1) початковий (XI ст. – початок XVII ст.); 2) просвітницький – XVII – початок XIX ст.; 3) романтичний (перша половина XIX ст.); 4) позитивістський (друга половина XIX ст.); 5) неокантіанський (перші два десятиріччя XX ст.); 6) радянський (початок 1920-х рр. – 1991 р.); 7) пострадянський (з 1991 року) [4.25, 119-171].

У цілому погоджуючись з таким поділом (окрім назви 7-го періоду) його варто все ж обмежити, наприклад 2005 р. й виділити ще один період – 8-ий – сучасний, який значно поповнив не лише джерелознавчу а й історіографічну базу української історії. Вже на старших курсах, особливо в магістратурі здобувачи освітній ступень за спеціальністю “Архівознавство” студент дізнається й про розвиток архівної науки на українських землях.

У дисциплінарній історії української архівної науки, формування якої припадає лише на початок XX ст. існує також своя періодизація. Одну з них пропонує, наприклад І.Б. Машях вважаючи, що вона поділяється на чотири періоду: 1) 1917-1931 рр. – “золота доба”; 1931-1938 – доба ідеологізації; 1939-1990 – “доба централізації і обмежень”; від 1991 р. – відродження національних традицій та інституційного розвитку), що мають свою специфіку і різну результативність [5. 705, 346].

Історична думка про українську історіографію та її представників: Матеріали для самосійного опрацювання курсів “Українська історична наука” та “Українська історіографія”.

(Окремі статті)

Історична наука в Україні в XIX ст. Наприкінці XVIII – поч. XIX ст. публікації з проблем укр. історії набувають якостей професійних наукових досліджень (у XVIII ст. істор. розвідки писали переважно аматори – канцеляристи, урядовці, військові та ін. на дозвіллі). Це було наслідком процесу інституціоналізації історичної науки, зокрема створення ун-тів, які, поряд з наук. т-вами, стали осередками дослідження історії, підготовки когорти професійних істориків. У Харківському університеті (ств. 1805; нині Харківський національний університет ім. Н.Каразіна), зокрема, працювали такі відомі вчені, як Х.Роммель, І.Шад, І.Кронеберг, М.Лунін, В.Цих, які створили там ґрунт для появи харків. наук. школи істориків. У Київ. ун-ті (ств. 1834; нині Київський національний університет імені Тараса Шевченка) аналогічну роботу проводили М.Костомаров, М.Максимович, П.Павлов та ін. Якщо взяти за основу періодизації розвитку укр. істор. думки зміну теоретико-методологічних настанов та орг. засад істор. праці (так, напр., робить І.Колесник), то період поступу укр. історіографії, що припадає на першу чверть XIX ст., можна характеризувати як стан критичної історії, що зумовлював поєднання в особі історика як автора повної систематичної історії, так і критика та збирача текстів, пам'яток та джерел.

Саме такими є праці Д.Бантши-Каменського, М.Маркєвича, Д.Зубрицького, що вважаються першими власне науковими дослідженнями історії України. В першому виданні своєї “Істории Малой России” (4 т., 1822) Д.Бантши-Каменський розглядає укр. землі (“Малу Росію”) як окреме екон., геогр. та політ. утворення. В наступних перевиданнях цієї книги автор, відповідно до змін тогочасної сусп.-політ. ситуації, переходить з позицій автономізму до вірнопідданства, намагається гармонізувати ідею великорос. державності з проявами “малоросійського” локального патріотизму (така етніонаціональна світоглядна орієнтація базувалася на ідеї ієрархії множинних лояльностей, які мали певним чином співіснувати, не виключаючи одна одну, й була властивою більшості тогочасної укр. еліти в Російській імперії).

В цілому Д.Бантши-Каменський дотримується традиційної на той час для Європ., а також і рос. історіографії схеми істор. поступу, згідно з якою в основу істор. процесу кладеться персональний момент – дії князів, полководців та засалом володарів, а нар. масам відводиться другорядна роль. При цьому діяння володарів інтерпретуються в контексті провіденціалізму (як прояви Божого провидіння). Разом з тим чимало уваги автор приділяє демократ. тенденціям давньої історії, зокрема, його неабияк цікавлять питання впливу різних груп та князя в новгород. вічі. При розгляді подій козац. доби осн. наголос робиться на їхніх нац. та реліг. складових.

Автор не має чіткого розуміння феномену козацтва, розглядає його фактично як етнічне явище (згідно з працями своїх попередників). Претендуючи на

вичерпність та цілісність викладу матеріалу, Д.Бантшиш-Каменський наводить чимало геогр., демографічних, екон., етногр. даних, вводить у наук. обіг бл. 50 нових джерел.

З використанням широкого джерельного матеріалу написані також праці галицького історика та архівіста А.Зубрицького. В центрі його наук. зацікавлень була історія Церкви (“Нарис з історії руського народу в Галичині і церковної ієрархії в цьому королівстві”), Ставропігійського інституту (“Інститут Ставропігійський від року 1666 до 1772”), Галицько-Волинського князівства та Галицько-Волин. д-ви (“Історія древнього Русско-Галицького князівства”).

Визначною пам'яткою історіописання стала “Історія Русів”. На жаль, її авторство залишається нез'ясованим і до сьогодні. Більшість дослідників вважають, що твір був підготовлений наприкінці XVIII – поч. XIX ст. Ймовірно також, що він пройшов кілька редакцій, останню – на поч. XIX ст. “Історія Русів” значною мірою вплинула на подальший розвиток укр. історіографічного процесу, заклавши нову традицію – розглядати козацтво та його гетьманів як осн. рушійну силу укр. історії, починаючи з XVI ст. Започаткування цієї традиції збігається в часі з поширенням романтизму в Європі й, зокрема, з популяризацією в укр. ун-тах ідей Г.Г.Гердера, Ф.-В.Шеллінга та ін., головно німецьких філософів та письменників.

На ґрунті духовного життя України, її к-ри, науки, літератури романтизм у 20-60-ті рр. XIX ст. постає як досить розвинене, самодостатнє явище. Однією з його характерних ознак став справжній бум зацікавлення укр. нар. традиціями, фольклором, музикою, побутовою к-рою. Саме тоді було створено культ нар. пісні, яка сприймалася як “ішовище народних думок та відчуттів” (М.Цертелєв).

Розгорнено широко кампанію зі збору та публікації пісенного фольклорного матеріалу з усіх регіонів України. В цей період з'являються перші історико-етногеографічні збірники й розвідки М.Цертелєва, І.Срезневського (зб. “Запорожская старина”), М.Максимовича, харківських романтиків А.Метлинського, М. Костомарова, а в Галичині розгортає діяльність “Руська трійця” (М.Пашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький) та ін.

В українській історіографії з'являється окремий романтичний напрям, прихильники якого вважають, що суб'єктом істор. процесу (а відповідно й об'єктом пізнання історичного) є колективна особистість – народ, нація, зокрема укр. народ, нація українська, – що мають розглядатися крізь призму таких понять, як нар. дух, нар. характер, нар. душа.

Разом з тим акцент робиться не на етнічних, а на соціальних вимірах суб'єктів історії. М.Максимович, зокрема, одним із перших відкинув домінуючу тезу про етнічний характер козацтва й акцентував на тому, що козацтво є соціальною групою. Виникнення козацтва він пов'язував із початком боротьби проти турецько-татарської агресії. При розгляді національної революції 1648-1676 він вказував як на осн. причину повстання на соціальний гніт, а не на мотиви помсти за особисті кривди.

Загалом, романтичне захоплення народністю зумовило формування співчуття до знедолених нар. мас. З першої половини 1880-х рр. в центрі уваги істориків постає проблема селянства. В українській історіографії виникає

народницький напрям... У працях М.Костомарова, П.Куліша, О.Кістяківського, П.Чубинського, В.Антоновича, М.Драгоманова, О.Лазаревського та інших дослідників укр. народ постає як незалежний і самостійний суб'єкт істор. процесу. При цьому наголос робиться на соціальній та побутовій історії укр. народу, який ототожнювався головно із селянством. На відміну від романтичної історіографії, в методології якої переважав емоційно-психологічний підхід до минулого, принцип співпереживання, розуміння, фантазії, методологія народницької історіографії орієнтується на "об'єктивні" факти. Дослідження соціальних та побутових аспектів істор. процесів, перш за все XVII-XVIII ст., представники цього напрямку проводили, дотримуючись принципів позитивізму (див. Позитивізм в історичній науці), що загалом відповідало тогочасним європ. тенденціям у розвитку істор. науки. Осередками народницького напрямку були: час. "Основа" (1861-62), Південно-Західний відділ Російського географічного товариства (1870-ті рр.), ж. "Киевская старина" на чолі з О.Лазаревським (1880-ті рр.). Його представники активно працювали в різних наук. т-вах (як, напр., у Науковому товаристві імені Шевченка у Львові), часописах, археогр. та археол. комісіях, на університетських кафедрах історії.

Одним із творців народницького напрямку в укр. історіографії вважається М.Костомаров. Він тлумачив сусп-во як певну однорідність і не виокремлював у ньому особливих верств. Водночас людиність тієї чи ін. країни він розглядав як етнічно неоднорідне з'єднання. Зокрема, на його думку, в період удільно-вічевого укладу Рус. д-ва обіймала 6 з'єднаних між собою у федеративній спілці народностей: укр., сіверську, великорус., білорус., псков. і новгород. М.Костомаров здійснив спробу виокремити специфічні, властиві лише для укр. народності якості (соловно-соціально-психологічного характеру). На відміну від своїх попередників, він симпатизував запорожцям і негативно ставився до діяльності гетьманів, усі змагання яких пояснював винятково їхніми особистими мотивами честолюбства.

Романтичним захопленням старовиною й козацтвом відзначалися й ранні праці П.Куліша. Однак згодом, гол. чин. під впливом польсь. історіографії, він критично переглянув своє раннє романтичне захоплення козацтвом і намагався піднести польську шляхту в укр. історії. Це викликало обурення та осуд з боку традиційної укр. історіографії того часу, але разом із тим спонукало до активніших наук. пошуків і дискусій та більшої критичного ставлення до істор. минулого. Дослідженню соціальної історії Гетьманщини присвятив свою наук. діяльність О.Лазаревський ("Малороссийские посполитые крестьяне 1648-1783", "Описание старой Малороссии" у 3-х т.). Він уперше ґрунтовно на підставі документів аргументував тезу, що запровадження кріпацтва на Лівобережній Україні ім. Катериною II було, по суті, завершенням тих соціально-екон. процесів, що тривали тут ще з 1650-х рр. Чимало місця у своїх працях він відводив висвітленню історії козацької старшини та шляхти ("Очерки малороссийских фамилий", "Люди старой Малороссии"), хоч і надто критично оцінював діяльність цих верств, вбачаючи в них лише експлуататорів селянства.

У подібному проблемно-тематичному напрямі працював і М.Драгоманов. Він розумів сусп. процес як поступовий, підпорядкований внутр. законові прогресу розвиток політ. і моральних ідей. Його особливо цікавили можливості вико-

ристання сучасних йому методологічних підходів європ. фольклористики, базованих гол. чин. на широкому порівняльному аналізі, для дослідження укр. нар. словесності. М. Драгоманов одним із перших звернув увагу на необхідність розробки власної наук. укр. термінології (більшість праць з укр. історії того часу були написані іноз. мовами).

Найбільш послідовно народницький напрям в укр. історіографії репрезентований у працях В. Антоновича та його учнів. Як і М. Костомаров, В. Антонович вважав провідною ідеєю історії укр. народу ідею широкого демократизму, втілювану через вічевий принцип.

Під цим кутом зору він розглядав і козаччину, інтерпретуючи її як нову форму громад.-вічевого ладу. В. Антонович створив наук. школу (див. Антоновича Володимира кийська школа істориків), діяльність якої відзначалася насамперед ґрунтовним документалізмом. Майже всі історики, які наприкінці ХІХ ст. поїли професорські – кафедри в університетах Харкова Одеси та Києва (Д. Багалій, І. Линниченко, П. Голубовський, О. Андріяшев, П. Іванов, Н. Мончаловський, М. Довнар-Запольський, В. Данилевич, В. Ляскоронський, О. Грушевський та ін.), а також М. Грушевський, який обійняв каф-ру у Львів. ун-ті (нині Львівський національний університет), були учнями В. Антоновича.

Поряд з пістизмом у ставленні до документів, студії представників школи В. Антоновича вирізняло також намагання залучити до істор. аналізу підходи і здобутки ін. галузей наук. знань (мовознавства, літературознавства, соціології, географії, економіки, етнографії та ін.).

На зламі ХІХ-ХХ ст. ст. у Києві, Харкові, Одесі, Львові та ін. містах було засновано низку історичних наукових товариств (Історичне товариство Нестора-літописця, Історико-філологічне товариство при Харківському університеті, НТШ та ін.), часописів та журналів (“Киевская старина”, “Записки Наукового товариства імені Шевченка” та ін.), археографічних комісій і т-в, музеїв. Це засвідчило досить високий ступінь зрілості та самодостатності тогочасної укр. історіографії – саме тоді почали з’являтися й перші роботи (О. Пипіна, О. Лазаревського, М. Василенка, О. та М. Грушевських), предметом дослідження яких стала власне укр. історіографія. Свого найвищого розвитку народницький напрям в укр. історіографії досяг у наук. творчості М. Грушевського. У своїх роботах методологічного характеру (зрештою доволі нечисленних) М. Грушевський запропонував вивчати історію саме народу, а не держави. Він зазначав, що державний фактор в історії є підпорядкованим екон., культ. та нац. факторам. Чимало уваги приділяв дослідженню розвитку міст і міськ. життя – осн. передумови, на його думку, створення держави.

Відповідно до цих висхідних положень М. Грушевський аналізував особливості етнічного розвитку Київської Русі, роль давньорус. спадщини в долі сх. слов’ян. У своїй “ужодницькій теорії” він ґрунтовно розкрив історію козацтва як соціального феномену. Паму та сформованій ним львів. школі належить осн. заслуга в розробці комплексної наук. концепції укр. історії.

У своїй фундаментальній “Історії України-Руси” він наголошував на тому, що немає й не може бути “обицерускої” історії, оскільки нема “обицерускої” народності, а отже, й об’єкта для дослідження. М. Грушевський та його учні

доводили істор. тяглість укр. історії від Київ. Русі через Галицько-Волин. Князівство, Галицько-Волин. та Литов.-Рус. д-ви та через пам'ять про них та традиції, що йдуть від них, до нового укр. нац.-політ. відродження ХІХ - поч. ХХ ст.

Досягнувши свого апогею на поч. ХХ ст., народницька шк. поступається провідними позиціями державницькому напрямку в українській історіографії, який в основу істор. процесу поклав вивчення д-ви. Ґрунт для його появи заклали попередні напрацювання укр. істориків, а також сусп.-політ. процеси поч. 20 ст., калі актуальним ставало питання створення нової укр. державності [5.904, 566-568].

Такий погляд на стан історичної науки у ХІХ ст. пропонує О.П.Реєнт.

Історична наука в Україні та в українській діаспорі у ХХ ст.

На розвиток української історіографії на поч. ХХ ст. особливий вплив справили праці М.Ґрушевського, О.Єфименко, М.Аркаса, Д.Багалія, В.Хвойки, Д.Яворницького, В.Іконникова, О.Левицького, М.Слабченка, С.Ольденбурґа, В.Бузескула, М.Біляшівського, Ф.Шміта. Зокрема, М.Ґрушевський опублікував на той час кілька томів своєї 10-томної (незакінченої) праці "Історія України-Руси", в якій запропонував власні істор. реконструкції багатьох минулих подій, що стали визначальними для долі укр. земель. (Ця праця, незважаючи на застарілість низки її концептуальних положень, й сьогодні залишається найфундаментальнішим дослідженням з історії України від давніх часів до серед. 17 ст., а внаслідок загибелі багатьох використаних у ній документів з архівів Росії, Польщі, Швеції та ін. країн вона набула нині ще й статусу першоджерела.) Великий вклад у дослідження колонізації Слобідської України та Степової України зробив Д.Багалій.

Після утвердження в Україні рад. влади умови для наук. роботи в галузі історії докорінно змінилися. Як зазначав відомий моск. учений, керівник Комуністичної академії М.Покровський, історія стала політикою, перекинутою в минуле. Хоча цей цинічний афоризм офіційно заперечувався, насправді він точно відображав зміст урядової лінії щодо історії та істориків протягом усього часу існування рад. влади та СРСР. Однак поставити суспільствознавчі дослідження під ідеологічний контроль КП(б)У вдалося не відразу. Найвидатніші представники старшої генерації істориків зосередилися у ВУАН (нині Національна академія наук України) й продовжували працювати "по-старому".

Це були спеціалісти з вітчизняної історії Д.Багалія, В.Іконникова, О.Левицький, М.Слабченко, Д.Яворницький, сходознавці А.Кримський та С.Ольденбурґ, античник В.Бузескул, археолог і етнограф М.Біляшівський, історик мист-ва Ф.Шміт. На поч. 1924 з еміграції повернувся М.Ґрушевський. Він став кер. Науково-дослідної кафедри історії України при ВУАН і очолив низку секцій і комісій ВУАН істор. профілю. Тим часом 1921 в Харкові було утворено Ін-т марксизму, 1924 його перейменували в Ін-т марксизму-ленінізму. Істор. відділ цього ін-ту очолив виходець з Галичини М.І.Яворський. Він не мав фахової істор. освіти, але це не завадило йому створити школу істориків марксистського напрямку та написати кілька офіц. підручників з історії України. 1929 його обрали дійсним чл. ВУАН. Після цього він переїхав до Києва й фактично очолив історико-археол. від. ВУАН (голова від. Д.Багалія не залишив Харкова).

У ті роки науково-дослідна робота вже велася в обстановці політ. переслідувань, які часом набували вкрай небезпечних форм. Характерною є доля проф. каф-ри історії України Одес. ін-ту нар. освіти М.Слабченка. Він плідно працював у галузі історії права та госп-ва Гетьманщини й Запорозжя XVII- XVIII ст., був обраний 1929 дійсним чл. ВУАН, створив школу дослідників соціально-екон. історії України. Але 1930 його заарештували за видаваною органами держ. безпеки “Спілки визволення України” справою 1929-1930, і для нього почалися десятиліття поневірянь по тюрмах і засланнях. Не минули репресії й М.Яворського. Після переїзду до Києва йому доручили створити принципово ін., ніж у М.Костомарова та в М.Грушевського, схему укр. історії, що він часно і зробив. Однак запропонована ним схема не задовольнила ні його моск. шефа М.Покровського, ні кер-во КП(б)У. Тому М.Яворського спочатку розкритикували молоді історики-марксисты на чолі з М.Рубачем (дир. Ін-ту історії партії та Жовтневої революції на Україні при ЦК КП(б)У; див. також Інститут історії партії при ЦК Компартії України – філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КІРС) у спеціально організованій для цього дискусії, а потім, 1931 – відправили на Соловки, в листоп. 1937 його стратили.

Систематичні гоніння на М. Грушевського почалися 1930. У берез. 1931 його заарештували, хоча невдовзі й відпустили, а в листоп. 1934 вчений помер у кисловодському санаторії після некваліфікованого хірургічного втручання. З 2-ї пол. 1930-х рр. основною організаційною ланкою АН УРСР став ін-т. Саме тоді, 1936, було створено й Ін-т історії України (нині Інститут історії України НАН України). Перед його співробітниками одразу ж було поставлено завдання підготувати марксистський курс історії України (див. Марксизм в історичній науці), який замінив би вилучені з публічних бібліотек праці М.Грушевського та його учнів. Виконуючи це замовлення, співробітники ін-ту написали “Короткий курс історії України” (1940) і взяли участь у складанні двох томів багатотомного археогр. вид. “Історія України в документах і матеріалах”.

Представники інтелігенції української, які після утвердження в Україні рад. влади змушені були емігрувати, почали організовувати свої осередки у Відні, Празі (Чехословаччина), Мюнхені (Німеччина) та ін. містях. На поч. 1920-х рр. Відень став осн. центром їхньої видавничої діяльності. Тут з’явилися: тритомник В.Винниченка “Відродження нації”, книга В.Липинського “Україна на переломі (1657-1659 рр.)”, чотиритомник П.Христюка “Замітки і матеріали до історії української революції 1917-1920 рр.” та ін. Серед укр. істориків-емігрантів особливо продуктивно в галузі історіографії працював колиш. міністр закордонних справ в уряді гетьмана П.Скоропадського Д.Дорошенко. Він викладав історію в унтах (Українському вільному університеті, Карловому університеті, Варшавському університеті) й одночасно готував та публікував свої студії з історії (бл. тисячі праць, у т. ч. 2 фундаментальних томи “Історії України 1917-1923 рр.”). Плідно працював як історик і колиш. чл. Української Центральної Ради, проф. права А.Яковлів. Мав значний доробок праць з історії та істор. географії середньовічної України й проф. Варшавського унту М.Кордуба. Після визволення УРСР від гітлерівської окупації в роки Другої світової війни в Києві відновили свою

діяльність Ін-т історії України та Ін-т археології (нині Інститут археології НАН України).

Тривалий час вони були єдиними в Україні спеціалізованими н.-д. установами істор. профілю. Різноманітні галузі всесвітньої історії від античності до сучасності розроблялися окремими спеціалістами на істор. ф-тах ун-тів та пед. ін-тів. Від фахівців у галузі вітчизн. історії, якою вважалася тоді винятково “Історія СРСР”, вимагалось, щоб вони викривали “буржуазних націоналістів” і доводили прогресивність приєднання 1654 Гетьманщини до Рос. д-ви, а в пізніші часи й ін. укр. земель до Російської імперії. У серп. 1947 вийшла постанова ЦК КП(б)У “Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України АН УРСР”. Провідні вчені ін-ту К.Гуцликий, М.Петровський, М.Супруненко, Ф.Ястребов та ін. Звинувачувалися у відродженні “реакційних вигадок” В.Антоновича і М.Грушевського. Перед інститутом ставилося завдання розробити схему, тези та текст нового “Короткого курсу історії України”. Після дискусій, обговорень та узгоджень було підготовлено й видано солідний двотомник “Історії України” (т. 1. – 1953, т. 2. – 1957).

Ця праця аж до кін. 1980-х рр. була еталоном у трактуванні питань вітчизн. історії. Після смерті П.Сталіна ідеологічний диктат у галузі гуманітарних наук набув децю пом’якшених форм, хоч не змінив своєї суті. Розвиток історичної науки в УРСР все більше почав “прив’язуватися” до ювілеїв тих чи ін. подій, які моск. влада вважала особливо важливими. Однією з них було 300-річчя Переяславської ради 1654. До цих роковин факт “входження” значної частини укр. земель до складу Росії укр. рад. історики розглядали в контексті трьох можливих варіантів розвитку минулих подій – приєднання України або до Османської імперії, або до Речі Посполитої, або до Рос. д-ви – і трактували останнє як “менше зло”. 1954 це ж саме “входження” вони почали називати “возз’єднанням” й інтєпретували його виключно як прогресивне явище (побудована на класових оцінках, рад. історіографія в даному разі проігнорувала той беззаперечний факт, що одним із наслідків “прогресивного возз’єднання” стало відновлення на укр. землях кріпацтва, знищеного під час козац.-сел. війни). Ювілей сприяв появі багатьох досліджень, серед яких виділялися своєю фактологічною базою монографії О.Компан (1954), І.Крип’якевича (1954, без цензурних купюр – 1990), К.Стецюк (1954), О.Барановича (1959), Ф.Шевченка (1959).

Певну цінність мали, за умови критичного до них ставлення, й зб. архів. документів на цю тему. У 1950-60-х рр. плідно працювали також історики В.Голубуцький, І.Гуржій, К.Гуцликий, В.Дядиченко, Ф.Лось, В.Теплицький та ін., археологи С.Бібіков і П.Єфименко. Наук. життя української діаспори в повсен. роки ознаменувалося утворенням у листоп. 1945 Української вільної академії наук в Автсбурзі (Німеччина). В черв. 1947 у Мюнхені відновило свою діяльність Наукове товариство імені Шевченка. Надалі почалася розбудова крайових відділень НТПШ – амер. (1947; Нью-Йорк), канад. (1949), австрал. (1950), сероп. (1952). У Мюнхені 1953 постала координаційна рада НТПШ (згодом вона перебазувалася до Сарселя поблизу Парижа). Від квіт. 1949 НТПШ почало видавати “Енциклопедію українознавства” – спершу у вигляді оглядових статей (1949-52), потім – словникових (з 1955). Гол. ред. її укр. і англ. (з 1963) варіантів був В.Кубійович.

Англомовна “Українська енциклопедія” зробила історію укр. народу доступною для світ. наук. співтовариства та широкої громадськості.

Серед істориків діаспори чільне місце посідала Н.Полонська-Василенко. До війни вона працювала в Ін-ті історії України АН УРСР, а з 1945 стала проф. УВУ в Мюнхені. Серед її найпам'ятніших праць – книги “Талій та Мазепа” (1949), “Теорія III Риму в Росії протягом XVIII і XIX ст.” (1952), “Історія Української Академії наук” (1955, 1957), “Заселення Південної України в XVIII ст.” (1960, у 2-х т.). О.Оглоблин з 1944 був проф. УВУ, а в 1950-х рр. переїхав до США, де очолив істор. секцію УВАН. У підрад. Україні 1930-х рр. він працював над проблемами історії нар. г-ва в 19 ст., а в еміграції коло його наук. інтересів тематично й хронологічно істотно розширилося. Його книги 1950-х рр. присвячені аналізу змісту Переяславської угоди 1654 (1954), укр. історіографії (1957), портретам видатних українців минулого (1959). З кін. 1960-х рр. в УРСР було взято курс на створення багатотомних узагальнюючих видань. 1967-74 вийшла 26-томна “Історія міст і сіл УРСР” (гол. ред. П.Троцько).

Підсумки досліджень археологів було підбито в 3-томнику “Археологія Української РСР” (1971-75). Ін-т історії об'єднав зусилля багатьох укр. науковців для створення багатотомної “Історії Української РСР” (під ред. Ю.Кондуфора). 1977-79 вийшло у світ її україномовне вид. у 8-ми т., 10-ти кн., а в 1981-85 – російськомовне вид. в 10-ти т. Поряд з багатотомними вид. друкувалися індивідуальні й монографічні праці, однак тільки в галузі дореволюц. історії в дослідників була відносна свобода вибору тематики. Тут плідно працювали Я.Ісасевич, М.Ковальський, М.Котляр, В.Сарбей, Г.Сергієнко, В.Смолий, Г.Швидько та ін. Істотних результатів досягли археологи В.Баран, С.Беззанська, Д.Телегін, О.Тереножкін, О.Черниш та ін. Вдало поєднавши археол. та істор. підходи, П.Толочко підготував і видрукував низку вагомих праць. М.Брайчевський у підготовленому до видання рукопису “Присядання чи возз'єднання?” висловив аргументовані сумніви в слушності декларованих рад. історіографією оцінок Переяславської угоди 1654 (див. Беззневів статті 1654). Надрукувати цю працю в СРСР йому не вдалося, й вона побачила світ за кордоном (Торонто, 1972). Після цього М.Брайчевський втратив роботу в Ін-ті археології АН УРСР, а його статті перестали публікувати. У 1970-80-х рр. завдяки зусиллям укр. діаспори дослідження в галузі історії України в низці ун-тів Пн. Америки набули систематичного характеру. В жовт. 1968 у Гарвардському ун-ті була заснована каф-ра історії України, а 1973 – Укр. наук. ін-т (див. Український науковий інститут Гарвардського університету). Влітку 1976 при Альбертському ун-ті в м. Едмонтон почав діяти Канадський інститут українських студій.

Дослідження з укр. тематики в Гарварді очолив орієнталіст-тюрколог та історик О.Пріцак. В Едмонтоні тривалий час працював видатний дослідник історії укр. політ. думки та сусп. рухів 17 ст. І.Лисяк-Рудницький. Важливим центром н.-д. роботи в галузі українознавства стало канад. м. Торонто. Тут під кер-вом Є.Штендери та П.Потічного з 1976 було започатковано друкування “Літопису УГЛА” (2002 вийшов черговий, 38-й т. – “Архітектура ренісансу”). Нині видання архів. матеріалів про Українську повстанську армію під логотипом

“Літопис УПА” здійснюється не тільки в Торонто, а й у Києві на базі архівів рад. доби).

У післявоєн. десятиріччя в північноамер. університетах сформувалося нове покоління спеціалістів з історії України: М.БогачевськаХомяк, Л.Винар, І.-С.Коропецький, Б.Кравченко, Дж.Мейс, Р.Сербин, Ф.Сисин, О.Субтельний, Р.Шпорлюк, Дж.Хімка та ін. 1983 укр. діаспора в багатьох країнах широко відзначила сумну річницю трагедії голодомору 1932-1933 років в УСРР. Це підштовхнуло амер. конгресменів створити комісію Конгресу США з розслідування причин і наслідків голодомору 1932–33 в УСРР. З кін. 1980-х рр. в умовах кризи рад. тоталітарної д-ви історія рад. доби стала предметом гострої зацікавленості сусп-ва, яке бажало розібратися у своєму минулому. Реагуючи на отримоднені результати роботи комісії Конгресу США з розслідування причин і наслідків голодомору 1932–33 в УСРР, кер-во Компартії України вирішило не замовчувати далі цей страхітливий злочин сталініщини. Укр. історики 1988 дістали можливість вивчити цю “білу пляму” та опублікувати результати своїх досліджень. Найінформативнішим виданням з проблем голодомору 1932-33 в УСРР у ті роки став зб. документів з архівів ЦК КПРС і ЦК КПУ, підготовлений колективом Ін-ту історії партії при ЦК Компартії України (гол. упорядник Р.Піріг).

Можливість публікації вже відібраних до друку документів розглядалася на спец. засіданні політбюро ЦК КПУ в січ. 1990. У цьому ж році “Політвидав України” випустив у світ кн. “Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів”. Невдовзі в Україні вийшли друком нові видання істор. джерел і спогадів очевидців про голодомор 1932-33. Осн. ч. їх була підготовлена зусиллями Асоціації дослідників голодоморів в Україні та Ін-ту історії України НАН України. Велику фінансову допомогу, завдяки якій стала можливою публікація підготовлених до друку книг, надавав М.Коць (США).

Поряд з голодомором 1932-33, голодом 1921-1923 років в УСРР і голодом 1946-1947 років в УРСР історики почали вивчати й ін. трагічні події недавнього минулого, правда про які була прихована під товстим пластом фальсифікацій. Якраз тоді багато хто вперше зрозумів, що історія СРСР, яка вважалася вітчизн., насправді є історією Росії й що впродовж багатьох десятиліть істор. пам'ять повосн. покоління укр. громадян була штучно викривлена, що кілька поколінь українців були відгороджені від здобутків дореволюц. вітчизн. Історіографії, яка свого часу відіграла виключно важливу роль у створенні передумов для нац.-визвол. боротьби та державотворення на поч. 20 ст.

Серед людей зростало розуміння того, що вони не знають своєї справжньої історії й що це істотно їм шкодить в осмисленні пекучих проблем сьогодення. Наприкінці 1980-х рр. кер-во Компартії України помітило та належним чином оцінило той факт, що вітчизн. історія виходить на вістря сусп.-політ. боротьби. Тому воно зробило спробу перехопити ініціативу в тих поодиноких істориків, які намагалися вторгнутися в заборонені для істор. науки сфери життя й дати їм належну оцінку. Якщо немає можливості підтримувати заборону на правду про минуле силовими засобами, вважали в ЦК КПУ, то парт. функціонери мають очолити процес пізнання історії. У лют. 1989 вийшла постанова ЦК КПУ про формування “Програми розвитку історичних досліджень, поліпшення вивчення і

пропаганди історії УРСР на 1991-2000 рр.". У ній йшлося про створення Координаційної комісії, яка мала накреслити заходи для подальшого розвитку істор. досліджень, а також підготувати пропозиції щодо розширення можливостей доступу до архів. джерел та видання й перевидання (у т. ч. в репринтному вигляді) документів і творчої спадщини видатних укр. істориків минулого. В постанові передбачалося запровадити радикальні зміни у викладанні історії: курс історії УРСР у серед. школах і ПТУ виділявся в окремий предмет, який мав читатися паралельно з курсом історії СРСР. Мін-во освіти УРСР повинно було розширювати чисельність шкіл з поглибленим вивченням історії та суспільствознавства. В провідних ун-тах організовувалася підготовка ф-тів з історії України. Перед відповідними орг-ціями ставилося завдання розробити й видати нові підручники, хрестоматії та книги для читання з вітчизн. історії та історії рідного краю.

Координаційна комісія доручила формування проекту програми розвитку істор. досліджень Ін-тові історії АН УРСР. Після складання проект був надісланий для обговорення до зацікавлених орг-цій АН УРСР, мін-в і відомств. Потім Координаційна комісія доробила його з урахуванням зауважень і передала на затвердження в ЦК КПУ. В лип. 1990 політбюро ЦК КПУ розглянуло та затвердило проект у вигляді, представленому комісією. Найоб'ємнішим розділом програми був розділ про "Публікацію джерел з історії України", він налічував 87 позицій. Серед них – літописи доби Київської Русі, козац. літописи, Архів Коша Запорозької Січі, Литовська метрика, "Історія Русів", пам'ятки укр. філос. думки, описи намісництва і губерній, багатотомний корпус документів "Протоколи з'їздів і конференцій Компартії України" тощо. У розділі "Видання і перевидання пам'яток української історіографії" було названо 47 пам'яток 19-20 ст. Серед них, зокрема, усі осн. праці М.Грушевського, включаючи "Історію України-Руси" в 10-ти т. (на момент розробки комплексної програми твори М.Грушевського перебували в спец. сховищах і видавалися читачам за спец. дозволом), а також тритомник В.Винниченка "Відродження нації" (він теж перебував "під арештом"). В УРСР почали перевидаватися також праці істориків діаспори.

Зокрема, побачила світ книга О.Субтельного "Україна: історія" (уперше опубл. в Торонто 1988), а також "Нарис історії України" А.Жуковського й О.Субтельного (він був створений на основі текстів з "Енциклопедії українознавства"). Цією останньою книгою була започаткована українознавча б-ка, яку почало видавати відновлене у Львові НТШ. У перевиданні творчої спадщини укр. істориків минулого велику роль відіграла Археогр. комісія АН УРСР, що відновила свою діяльність 1988. З метою посилення зв'язків зі світ. наукою в АН УРСР було відновлено 1990 інституцію іноз. членів. Серед новообраних академіків найбільш представницьку групу утворили спеціалісти з різних салузей істор. науки: Д.Бовуа (історія України, Франція), Г.Геррманн (стародавня історія, Німеччина), А.Жуковський (історія к-ри, Франція), А.Капелер (історія України, Австрія), І.С.Коропецький (історія екон. думки, США), Я.Пеленський (історія України, США), О.Пріцак (сходознавство, США), О.Субтельний (історія України, Канада), І.Шевченко (візантологія, США).

Після підтримання громадянами України на всенар. референдумі 1 груд. 1991 Акта проголошення незалежності України історики розгорнули фронтальне

вивчення архівів ВУЧК–ДПУ–КДБ. На основі документів у кожній області України почали готувати книги про репресованих. Методичне кер-во цією роботою взяв на себе Ін-т історії України АН України, в складі якого було створено підрозділ регіональної історії (кер. – П.Трощко).

За рішенням уряду України в кожній області почали укладати “Книги пам’яті” (див. “Книга пам’яті України”) зі списками тих, хто віддав своє життя в боротьбі з ворогом. На поч. 1990-х рр. в АН України (з 1994 – НАН України) виникла низка нових установ гуманітарного профілю. Деякі з них повністю, а ін. частково зосередилися на розробці істор. проблематики. Це такі установи: Інститут української археології та джерелознавства імені М.Грушевського НАН України, Інститут сходознавства імені А.Кримського НАН України, Ін-т нау. відносин і політології НАН України (з 1998 – Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І.Кураса НАН України), Інститут східноєвропейських досліджень НАН України (Я.Пеленський). Ін-т сусп. наук у Львові було перетворено в Інститут українознавства імені І.Крип’якевича НАН України.

Одним з важливих напрямків діяльності укр. істориків, який набув особливого – державотворчого – значення, стало створення підручника з вітчизн. історії. Такий підручник мав бути універсальним, тобто відповідати запитам і вчителів та учнів загальноосвіт. школи, і викладачів та студентів вищої школи, і широкого загалу читачів, які виявляли інтерес до історії України. На поч. 1990-х рр. роль такого підручника виконувала вже згадувана книга О.Субтельного. На той час рівноцінного видання в укр. історіографії не було. Праці ж істориків дорад. періоду, в яких укр. істор. проблематика висвітлювалася неупереджено, за роки, що збігли відтоді, як вони писалися, багато в чому істотно застаріли. Лише в серед. 1990-х рр. провідні вітчизн. історики змогли запропонувати читачам – кожен у своїй галузі – нове бачення істор. процесу.

Ін-т історії України НАН України опублікував у 1995-96 2-томний універсальний підручник “Історія України: нове бачення” (відп. ред. В.Смолій). До створення цього підручника були залучені кваліфіковані спеціалісти, які працювали в самому ін-ті (їх більшість), а також в ін. академічних установах і в держ. апараті. Невдовзі на основі осн. розділів цього підручника була створена й надрукована 15-томна серія книг “Україна крізь віки”. За її створення авторський колектив у складі В.Барана, Вік.Даниленка, М.Котляра, С.Кульчицького, О.Ресни, О.Русіної, В.Смоля, В.Степанкова, О.Толочка та В.Троїцинського був удостоєний Державної премії України в галузі н. і т. за 2001.

Наприкінці 1990-х рр. академічні ін-ти підготували низку праць, що істотно поглиблюють наші знання в галузі вітчизн. історії. Зокрема, Ін-т археології видав 3-томну “Давню історію України” (удостосна Держ. премії України за 2002), Ін-т політ. і етнонац. досліджень – 6-томник з проблем політ. історії України 20 ст. На поч. 21 ст. склалися екон. умови для організації тимчасових творчих колективів з академічних та вузівських істориків з метою написання й видання узагальнюючих наук. праць. Зокрема, за порівняно короткий час Ін-т історії України НАН України створив цілу низку праць, які підсумовували результати новітніх монографічних досліджень та архів. розшуків. Серед них – “Нариси з історії дипломатії України” (2001), “Уряди України у ХХ ст.” (2001), “Політичний терор і тероризм в Україні” (2002), “Голод 1932-1933 рр. в

Україні: причини і наслідки” (2003), “Україна і Росія в історичній ретроспективі” (у 3-х т.; 2004), “Організація українських націоналістів і Українська повстанська армія” (2005), “Історія українського селянства” (у 2-х т.; 2006), “Історія українського козацтва” (2006) та ін. Раніше за кордоном історія України досліджувалася переважно представниками укр. діаспори.

Нині історію України досліджують також зарубіжні науковці неукр. походження, зокрема А.Каппелер, Д.Бовуа, Е.-А.Вільсон, А.Граціозі, Г.Зімон, Т.Яковлева. А.Каппелер – нім. історик швейцарського походження. Від 1998 він працює у Віденському університеті. Визнання принесли йому ґрунтовні праці з проблем мультиетнічних сусп-в та міжнац. відносин, формування нації української та становища українців у Рос. імперії, нац. самосвідомості та нац. рухів у Рос. імперії та СРСР. Від 1996 А.Каппелер – іноз. чл. НАН України. Д.Бовуа – франц. історик, один з найавторитетніших у своїй країні спеціалістів з історії Польщі та польс.-укр. відносин. Серед його праць, перекладених на укр. мову, особливий інтерес являють дві монографії: “Шляхтич, кріпак і ревізор: польська шляхта між царизмом та українськими масами (1831-1863)” і “Битва за землю в Україні 1863- 1914: поляки в соціоетнічних конфліктах”. Е.-А.Вільсон – англ. історик і політолог. Він здобув ступінь д-ра наук за дослідження “Сучасний український націоналізм: націоналістичні політичні партії в Україні”. Їїго кн. “Україна: нація, якої не чекали” вийшла двома виданнями у Великій Британії та перекладена польс. мовою [5.609, 568-572]. Цією статтею своє бачення історичної науки в Україні та в українській діаспорі репрезентує С.В.Кульчицький.

Як засвідчують наведені вище статті, у тому числі відомих і авторитетних українських істориків О.Реєнта і С.Кульчицького ученими здійснена характеристика стану української історичної науки, загальних рис історіографії, висвітлено її становлення, як дисципліни. Виходячи з цього стає зрозумілим, що в них відбулися численні метаморфози щодо її самоназви, характеристики терміну “українська історіографія”, особливо у ХІХ – на початку ХХ ст.

Осягнення історіографії в Україні розглядалася в межах власне російської науки. Водночас наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття поширюються терміни “українська історіографія”, “українсько-руська історіографія”, “руська історіографія”, “історія питання”, “історична українська ідеологія”, “література питання”, “історія науки історії” та низка інших. Їх тлумачать у проблемному чи в предметному, так і в більш широкому розумінні – як загальну історію вивчення в історичній науці минулого та сучасного українського народу, території й умов його життя.

Приміром, М.Грушевський у своєму огляді від 1914 р. трактував це поняття саме в останньому, його широкому значенні.

Водночас він розглядав історіографію як складову частину історичної науки та українознавства.

Зробимо певний відступ для того щоб зазначити, що сучасні дослідники В.Тельвяк та І.Колесник сумлінно опрацювали історіографічний спадок М.Грушевського наголосивши та тому, що учений поняття “історіографія” (далі І. – В.Г.) ідентифікував з синонімом поняття “історична наука” і асоціював здебільшого з офіційною російською історіографією та розвинутими формами української історичної науки в її позитивістському розумінні.

Продовжимо далі демонструвати роздуми учених з цього питання, зазначивши, що кардинальні зміни в І. сталися після доби національно-визвольних змагань 1917-1920 рр.

Відтоді у працях вітчизняних істориків термін “ українська історіографія” стає домінуючим. Істотно розширюється і спектр його змістового наповнення: тепер його розуміють як процес розвитку українських історичних студіювань та національно-історичної думки (Д.Дорошенко); історію української думки, історію самосвідомості народу а також українського самопізнання (М.Грушевський); виклад фактичного змісту науки та теорій історичного процесу у зв'язку із схемою минувшини українського народу з хронологічного, географічного та етнографічного боку (Д.Багалій); розкриття класового характеру літератури й науки історії взагалі (Д.Багалій); ідеологію, концепції та погляди їхніх авторів на минуле України (І.Кревецький) та ін.

З'являються, як зазначалося вище, популярні (В.Біднов та ін.) й систематичні нариси (Д.Багалій, Д.Дорошенко, І.Крип'якевич) з української І. Мають місце і спроби наукової організації студій з української І.

Зокрема, у середині 1920-х рр. з ініціативи М.Грушевського при ВУАН була створена Комісія для дослідження нової української І. А втім, обнадійливі передумови для організаційного оформлення української І. як наукової дисципліни були раптово обірвані на теренах УСРР хвилею репресій початку 1930-х років.

У наукових осередках української міжвоєнної еміграції та на західноукраїнських землях історіографічна проблематика розроблялася спорадично. Зокрема, переважали студії, які популяризували здобутки української історичної думки в Західній та Центральній Європі (Д.Дорошенко, Б.Крупницький та ін.).

Водночас в еміграції було започатковане викладання навчальних курсів з української І. у вищих школах. За ініціативою Д. Дорошенка вони читалися в Українському вільному університеті та Українському науковому інституті в Берліні.

Після 1945 року на теренах української повоєнної еміграції та діаспори публікується низка змістовних історіографічних студій таких учених, як (Л.Винар, Є.Горак, О.Домбровський, Д.Дорошенко, Б.Крупницький, Т.Мацьків, Я.Пеленський, О.Оглоблин, Н.Полонська-Василенко, М.Чубатий та ін.). У цих працях домінуючою залишалася національно-державницька традиція висвітлення української історичної думки, що сформувалася протягом 1920-1930-х років.

Утім у другій половині 1940-х – на початку 1960-х років відбувалися дискусії щодо необхідності написання історіографічних праць на рівні вимог західного академічного середовища. По-рушувалися також питання стосовно вироблення методологічних і теоретичних засад для відтворення історії української І. (Л.Білас, Б.Крупницький, І.Лисяк-Рудницький та ін.). Зокрема, українська історична наука розглядалася в контексті послідовної зміни генерацій істориків (О.Оглоблин, М.Чубатий та ін.).

Мав місце й термінологічний різнобіб стосовно самоідентифікації І. (“українська вільна історіографія”, “українська незалежна історіографія”, “українська західна історіографія”, “українська еміграційна історична наука” та ін.).

Щодо статусу національної І. теж циркулювали різні підходи. Одні вчені вважали її спеціальною чи допоміжною історичною дисципліною з досить обмеженою предметною областю, інші – обстоювали думку про її ширше функціональне призначення. Зокрема, до проблемного поля І. включали: організаційні форми науково-історичної діяльності; характеристику окремих істориків та наукових шкіл; дослідження “духу часу” та обставин наукової праці вчених; роль періодичних видань; вплив історіографічних напрямів і концепцій; розвиток української історичної думки (Л.Винар та інші).

В еміграції та у діаспорі українська І. існувала в умовах іноетнічного середовища на засадах самозбереження національних традицій, їхньої адаптації до інтелектуальних та соціокультурних вимог західного світу. Тому відірваність від основної частини

національної джерельної бази та архівної україніки, тривала конфронтація з радянською і російською еміграційною наукою, пристосування до західного наукового оточення, перманентна організаційна криза, надмірна політизація емігрантського життя та низка інших подібних чинників суттєво позначилися на розвитку української зарубіжної І. Заразом еміграційні обставини життя відсували питання дисциплінарного статусу І. на другий план.

З появою у 1970-х роках англомовної генерації істориків у діаспорі, що народилися та здобули освіту поза межами України, ситуація кардинально не змінилася. Ряд учених порушували історіографічну проблематику у своїх студіях, та при цьому майже не розробляли питання з обсягу дисциплінарного становлення І.

Протягом 1930–1950-х років дисциплінарне оформлення І. в радянській Україні майже завмерло. Зрештою, з наукового обігу зник сам термін “українська історіографія”. Його замінили дефініції “історіографія історії Української РСР” та “історіографія історії України”.

Учені у своїй більшості погоджуються з тим, що в 1960–1980-х роках формування дисциплінарного статусу І. в Україні реалізовувалося в межах офіційної радянської доктрини. Українська І. штучно вмонтовувалася в загальноросійську схему історії історичної думки. Зокрема, канонічними стали тези про класову спрямованість історичної думки, єдність та соціально-політичного життя Росії та України.

Водночас у радянській науці відбувалися важливі інституціональні зміни: впровадження І. в університетські та вузівські курси викладання, введення відповідної спеціалізації в наукову номенклатуру, створення фахових координаційних структур тощо. З'являються дидактична література та низка концептуальних праць з І. Значно розширюється діапазон проблем з обсягу дисциплінарних вимірів І., які активно обговорюються в радянській науковій періодиці.

Щодо академічного статусу І. в радянській науці у згаданий вище період поширилися кілька точок зору, згідно з якими І. – це:

- спеціальна історична дисципліна з більш або менш широким проблемним полем;
- спеціальна галузь історичної науки;

– складова частина громадської думки.

Остаточно утверджується поділ І. на І. донаукової (доакадемічної) та І. наукової (академічної) доби. Впроваджується й типові видове розрізнення І.: загальна (вивчає розвиток історичних знань і науки в цілому), предметна (вивчає розвиток окремих країн, регіонів, наукових галузей, сфер людської діяльності) та проблемна.

В умовах лібералізації радянського режиму наприкінці 1950-х – у 1960-х роках до наукового обігу знов запроваджується термін “українська історіографія” (М.Марченко). Тоді ж мала місце і низка спроб щодо визначення дисциплінарного статусу І.:

– спеціальна історична дисципліна, яка вивчає вторинний процес (історію історичної науки) та підпорядкована окремо визначеним цілям (Ф.Шевченко);

– історія історичних знань, історія науки про розвиток людського суспільства та історичної думки (М.Марченко);

– складова частина суспільної думки певної епохи, що висвітлює розвиток історичних знань та історичної науки у зв’язку із суспільним процесом, боротьбою класів (М.Марченко) та ін.

Активізуються дослідження з української І. Зокрема, засновується спеціалізований збірник “Історіографічні дослідження в Українській РСР” (1968), створюються профільні кафедри в Харківському та Дніпропетровському університетах.

Складається й коло авторитетних авторів, які розробляють українську історіографічну проблематику (В.Дядиченко, Л.Коваленко, Н.Комаренко, Ф.Лось, М.Марченко, А.Санцевич, В.Сарбей, Ф.Шевченко та ін.). Ряд дослідників вивчає проблематику, пов’язану з російською І. та І. історії СРСР (В.Астахов, В.Шевцов, І.Шерман та ін.).

Однак усі ці позитивні зрушення були перекреслені на початку 1970-х років, коли у системі АН УРСР, зокрема в Інституті історії, відбулася кампанія масових чисток. Відтак дослідження з української І. були остаточно відсунуті на узбіччя наукового процесу. Вони зазнали ідеологічної нівеляції та були зведені до рівня проблемної І. та описових праць. Протягом 1970–1980-х років українська І. існувала в умовах ідеологічного конформізму, інтелектуальної ізоляваності, стагнації та штучної

обмеженості джерельної бази і зрештою набула провінційних рис.

Інакше розвивалася російська радянська І., в якій у 1960–1980-х роках було апробовано низку теоретичних новацій. Зокрема, істотно розширилося проблемне поле історіографічних студій, утвердилося термінологічне значення І. як історії історичної науки та її розуміння як наукознавчої дисципліни.

Пострадянська українська І. формувалася під впливом кількох інтелектуальних хвиль. Упродовж 1990-х років вона розвивалася переважно під гаслом повернення до національної історіографічної спадщини та її осмислення. У рамках реалізації цього гасла публікувалися класичні змістовні студії з української історіографії (В.Антоновича, Д.Багалія, М.Грушевського, Д.Дорошенка, а також І.Крип'якевича, І.Лисяка–Рудницького, О.Оглоблина, Н.Полонської-Василенко та ін.).

Дискутувалися проблеми, пов'язані з концептуальними підходами до реконструкції історії української історичної думки, зокрема щодо перспектив спадщини істориків-народників та істориків-державників. Відбувалася критична переоцінка радянської І., запровадження до наукового обігу студій учених-емігрантів тощо. Налагоджувалися творчі контакти з діаспорними вченими, що працювали у царині української І. (А.Винар, С.Величенко, О.Субтельний та ін.). Водночас було поновлено та засновано кілька фахових неперіодичних видань з І.: “Харківський історіографічний збірник” (з 1995), “Історіографічні дослідження в Україні” (з 1997).

Наприкінці 1990-х – у першій половині 2010-х років в українській І. дедалі більшої сили набирає нова інтелектуальна хвиля. Вона пов'язана з розробкою методологічних і теоретичних засад, підготовкою дидактичних курсів з національної І., опануванням європейського і світового досвіду, переорієнтацією на вивчення традиційного проблемного поля І. з перспективи інтелектуальної історії тощо. Зокрема, видаються навчальні посібники і підручники (Я.Калакури, І.Колесник та ін.).

Теоретичні й методологічні проблеми української І. розробляються у працях І.Гирича, Я.Грицака, Я.Дашкевича, Л.Зашкільняка, Г.Касьянова, М.Ковальського, І.Колесник, Т.Попової, В.Потульницького, О.Рента, С.Стельмаха та інших дослідників.

Засновуються нові фахові видання: “Історія та історіографія в Європі” (з 2003), “Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки” (з 2005) та ін.

Варто зазначити, що в сучасних умовах українська І. розвивається під чим далі зростаючими інтердисциплінарними впливами, зокрема поширення набувають студій з інтелектуальної історії, наукознавства, філософії історії, культурології, політології, етнології, соціології, соціальної психології та ін. Така взаємодія розширює предметну область І., збагачує її методологічний інструментарій, сприяє формуванню нового понятійного апарату та поширенню інтер-дисциплінарних підходів. І. має розгалужені міждисциплінарні зв'язки, зокрема з багатьма СІД (архівознавством, археографією, біографістикою, історичною бібліографією, джерелознавством, просопографією та ін.). А втім, у ній і досі мають великий вплив традиційні підходи й концепції.

Учені також констатують розмаїття поглядів, які побутують стосовно визначення дисциплінарного статусу І. та змісту цього поняття:

- спеціальна дисципліна чи галузь історичної науки із суто утилітарними цілями;
- наукознавча дисципліна, яка вивчає історію історичної думки та історичної науки як соціального інституту;
- наука, що досліджує історію історіографічного процесу в усьому його розмаїтті;
- важлива складова інтелектуальної історії, неодмінна частка культурного світу ідей.

Науковці одностайно також у тому, що кардинально розширилося і проблемне поле сучасної І. Воно включає в себе як саме історичне знання про історію, так і саме історіографічне знання про історичне знання. Нині у типовидовому плані І. поділяється на проблемно-тематичну І., біоісторіографію (персонологічну І.), інституціонально-організаційну І. (установи, товариства, інституції, часописи та ін.), предметну чи інституціонально-структурну І. за нормальними (дисциплінарно-галузева структура) та нефоммальними (напрями, школи, течії, гуртки і т. д.) ознаками, регіональну (обласну, краєзнавчу) І., культурологію І., історію І. (історію історії історичної науки) та ін. Окрім того, з І. тісно пов'язане вивчення історії теорії (історіології), методології, методики і техніки історичних досліджень.

Звертаючись що змістовного наповнення понятійного апарату і формування історіографічної темністемі учені наголошують, що значна частина понятійного апарату української І. сформувалася у 1960–1980-х роках у межах радянської історичної науки. Тепер ця термінологія вважається традиційною: історіографічне джерело, історіографічний факт, історіографічний процес, історіографічна ситуація, історіографічне поле, історіографічні міфи, історіографічні стереотипи, напрям, школа, течія та ін.

Упродовж 1990-х років понятійний апарат І. поповнився модерними (стиль мислення, тип історика, образ науки, ідеал науковості, парадигма, інституціоналізація та ін.) та постмодерними (дискурс, деконструкція, наратологія та ін.) дефініціями. Останні частково запозичені, частково адаптовані до потреб І.

Варто знати, що окремі учені висловлюють серйозні застереження стосовно формування традиційної частини термінології І. Зокрема, вони вказують на відсутність субординації термінів І. та розмежування їх із загальноісторичними поняттями, на дублювання у функціональному та змістовому сенсі відомих наукознавчих дефініцій, на відсутність в І. адаптаційних процедур для багатьох запозичених понять тощо. Заразом висловлюється думка про похідний характер та механістичне застосування більшості традиційних термінів (“джерело” – “історіографічне джерело”, “факт” – “історіографічний факт”) і т. п.

У пізнавальному аспекті характерним є те, що до сьогодні предметом численних наукових дискусій залишається і проблема періодизації української І. Окремі її періоди і досі вивчені недостатньо. У найзагальнішому розгорнутому виді таку періодизацію подає Я.Калакура (друга лекція, питання друге “періодизація української історіографії” де виділяє вісім періодів). До того у схематичному вигляді вирізнялися такі періоди української І.:

- літописний (XI–XVI ст.);
- козацько-старшинський, або козацького літописання в церковній, політичній та компліативній формах з елементами провіденціалізму та прагматизму (кінець XVI – середина XVIII ст.);
- історико-антикварний з просвітницькими, раціоналістичними, преромантичними та критичними тенденціями (друга половина XVIII ст.);

– критичний, або критично-синтетичний (перша третина XIX ст.);

– романтично-народницький у ностальгійно-патріотичній, героїко-легендарній та мовно-етнографічній формах (30–60-ті роки XIX ст.);

– позитивістсько-народницький з використанням різноманітних методологічних підходів (70-ті роки XIX – початок XX ст.);

– державницький, або період національно-визвольних змагань та повоєнного десятиліття (1920-1929) в еміграційному та радянському варіантах;

– період біполярного поділу – на українську еміграційну (30-ті – 40-ві роки XX ст.) і діаспору (після 1952) та українську радянську (30–80-ті роки XX ст.) I;

– сучасний (з 90-х років XX ст. і донині).

Отже українські вчені досить жваво дискутують теоретичні питання історіографії та її періодизації. Серед них Л.Запкільняк, Т.Попова, І.Колесник, О.Ясь, Я.Калакура найбільше наблизилися до усвідомлення усієї складності та різноманітності головних дискусійних і суперечливих аспектах цієї наукової дисципліни. У полі зору цих вчених знаходяться також термінологічні складові: “історіографія”, “історіографічна концепція”, “історіографічна ситуація”, “історіографічне джерело”, “історіографічний процес”, “історіографічний факт”, “історіографічна модель”, “історіографічний метод” та ін.

Виходячи із зазначеного “українська історіографія” – дисципліна, що вивчає історію історичної науки. Це наука про те, як виникла і розвивалась історична думка, процес нагромадження історичних знань. Вона з'ясовує соціальну основу і соціальну функцію історичного пізнання, досліджує боротьбу в ній різних напрямів, шкіл, концепцій, аналізує методи вивчення історичних джерел, висвітлює організацію і форми дослідницької роботи в галузі історії. Студент має звернути увагу й на інші характеристики національної історіографії, які закарбовані в навчальних посібниках і, зокрема, “Історична наука: термінологічних і понятійний довідник”. Зокрема у цьому виданні зазначається, що:

“Цікавість до свого минулого зародилася в Україні давно, фактично на початку державності, про що свідчать літописи. Літописи X ст. мали вигляд коротких хронік про події при князівському дворі, потім у монастирях. В XI ст. з'являються літописні зводи, автори яких пов'язують записи з політичним життям. Перші руські літописи є велетенською історичною епопеею. Події в ній розпочинаються з “сотворіння світу” і закінчуються XIII століттям. Волею авторів, події в літописах розгортаються на землі й на небі, в степових просторах і на безмежжі морів, на всенародних торжищах і в княжих грядницях, в монастирях і в'язницях, в імператорських палацах і в хижках трударів. В наших перших літописах міститься оповідь про дві тисячі дійових осіб, відомих на ім'я, і безліч безіменних. Серед них ті, що орали землю, кували залізо, зводили міста, писали книги, проливали свою кров, захищаючи рідну землю. Та найбільше уваги літописці приділили тим, хто зробив соціальне замовлення, доручивши написання літопису; тим, хто панував над людьми, грабував, палив, осліплював, вбивав, ненаситний на владу, землі, золото і рабів.

Здається, що в 1113 р. чернець Печерського монастиря Нестор в “Повісті минулих літ” зробив спробу пояснити походження Русі і тих перших її правителів, хто створив державу. Найчастіше літописці належали до найближчого оточення великого князя, були його довіреними особами. Як Нестор, так і його співавтор ігумен Сильвестр використали грецькі хроніки, місцеві оповідання, пов'язали історію Русі із світового, давши вітчизняній історії центральне місце в світовій історії. Не все в “Повісті минулих літ” узгоджується з сучасними науковими даними, багато кон'юнктурних правок внесли і переписувачі “Повісті...”. Літописець Сильвестр, наприклад, другу редакцію “Повісті...” переробив і доповнив після Нестора і зробив викладку подій з 1113 до 1116 рр. І все ж таки не викликає сумнівів, що “Повість...” є безцінним історичним джерелом і першим історіографічним твором на Русі.

Як джерелами, так і історіографічним надбанням є також і інші літописи княжої доби. Українські літописи свідчать про відповідну тим часам високу культуру і ерудицію їхніх авторів, про патріотизм і вболівання їх за батьківщину. Літописання продовжувалося і в литовсько-польську добу та в часи козацької державності. В XVII ст., на відміну від XVI ст., вузькі літописні рамки розширюються, набирають наукового характеру, поширюються компілятивні “хроніки”, як, наприклад, “Хроніка” Феодосія Сафановича, 1672 р., складена за зразком польських. Звертають на себе увагу козацькі літописи Самовидця, Величко, Граб'янки, що передають події часів Б.Хмельницького. З ім'ям викладача Київської колегії Інокентія Гізеля пов'язаний вихід у світ в 1674 р. знаменитого “Синописа”, який на довгі роки лишився основним посібником з історії України і Росії. “Синопис” витримав більш ніж 30 перевидань і до XIX ст. використовувався в якості підручника. У XVIII ст. виходять твори, в яких історія Гетьманщини пов'язується з історією Київської Русі. Особливо актуальними були такі паралелі під кінець існування української держави в складі Росії.

Нагадування про те, що козацтво було спадкоємцем княжої держави, стало головною метою авторів таких праць. Апологією спільності давньої

(княжої) і нової (козацької) історії Руської землі став твір кінця XVIII ст. чи то Кониського, чи Полетики “Історія Русів”. В XIX ст. в Україні починає розвиватись історична наука у всьому її розмаїтті шкіль і напрямків, які базувались на широкій документальній базі. Так, Д.Бантшиш-Каменський (1788-1850 рр.) написав три томну “Історию Малой России”. Цей твір стоїть набагато вище всіх інших історичних праць того періоду хоча б тому, що в основу його покладені архівні матеріали, хоч і без докладного розбору та критики. Д.М.Бантшиш-Каменський вважається також першим збирачем історичних документів.

Микола Маркевич в 1842-1843 рр. видав друком двотомну “Історию Малороссии” з три томним додатком історичних документів і приміток. Праця написана під впливом “Історії Русів”. М.Маркевич (1804-1860 рр.) може називатись першим національним українським істориком, але він мало що зробив для прогресу вітчизняної історичної науки. До історичних наук відносяться також етнографія, що вивчає побут і культуру народів, які населяли територію України; археологія, що вивчає історію по речових джерелах — знаряддях праці, домашньому начинню, прикрасах, а також поселеннях, могильниках, скарбах тощо. На таких матеріалах побудовані праці М.Максимовича, який започаткував народницький напрям в дослідженні історії. Михайло Максимович (1804-1873 рр.), переважно історик літератури і філології, навіть природознавець, дав, як на той час, значну кількість дрібних статей і розвідок з української історіографії (в основному княжого і козачого періоду). Деякі з його робіт ще й сьогодні не втратили свого значення з-за цікавого матеріалу та критичних здібностей автора.

Не всі роботи М.Максимовича були вдалими через апріорність і необережність у висновках. До недоліків можна віднести також те, що велика кількість дрібних робіт М.Максимовича розкидана по багатьох періодичних виданнях, через що малодоступна широкому читачеві. М.Максимович є батьком української археології, хоча його досліді на цій ниві не вийшли за межі перших наукових спроб. Велику послугу українській історичній науці зробив Осип Бодянский (1808-1877 рр.), за фахом і інтересами — славіст. Він публікував в московських “Чтениях в обществе истории и древностей российских”, де два строки був головним редактором, цілу низку нових джерел, хоч і без критичної обробки. О. Бодянский мав не багато оригінальних робіт, зате першим видав друком заходами П.Куліша “Літопис Самовидця” в 1846 р.

Розвинув народницький напрямок Микола Костомаров (1817-1885 рр.) в “Історії України в життєписях визначніших діячів” тощо. Однак автор недооцінював ролі державних діячів в історії, що проявилось в таких його роботах, як “Богдан Хмельницький”, “Мазепа та мазепинці”. М. Костомаров виходив з того, що історичний розвиток кожного народу визначається його духовними властивостями. Духовну природу українського народу, наприклад, визначало панування демократичних засад, вічового устрою в його суспільному житті, волелюбство та ін. Разом з тим цей демократизм і волелюбство, не стримані організуючим началом, приводили до негативних наслідків. Одним з них була поява в Україні в XV ст. козацтва. М. Костомаров дивився на козацтво як на анархічну, руйніницьку силу (“Черты народной южно-русской истории — Исторические монографии и исследования, т.1”). Середина XIX ст. представлена працями

М.Закревського “Описание Киева”, А.Скальковського “Очерк Запорожся” про окремі регіони України. А.Скальковський вбачав в козацтві своєрідне військово-монастирське братство. Відомий історик і етнограф А.Скальковський одним з перших опрацював архівні матеріали з історії Запорізької Січі. Він врятував від повного зникнення безліч документи, а також свідчення колишніх запорожців. А.Скальковський є маститим істориком Запоріжжя і важливішим істориком Новоросії. Друга половина століття увійшла в історіографію під впливом В.Б.Антоновича (1834-1909 рр.). Він створив Київську школу істориків, до якої належали майже всі відомі історики, які обійняли згодом кафедри в університетах України. В.Антонович досліджував історію козацтва, гайдамаччини, міст, шляхетства. Ідучи слідом за М.Костомаровим і трохи змінюючи його основні тези про особливості духовної природи народів. В.Антонович твердив, що кожен народ в своєму історичному розвитку виконує певну, лише йому властиву “керівну ідею”.

В історії українського народу ця ідея втілена в принципі вічного устрою - широкого демократизму, тобто визнання за кожною особою повної рівності в правах. Заснований на цих принципах ідеальний, на думку В.Антоновича, обцинний устрій, якому невідомі класові суперечності, знайшов своє відображення в українському козацтві, в Запорізькій Січі. Однією з основних засад концепції В.Антоновича є твердження про те, що за доби феодалізму в українському народі не було власної державності. Він вважав, що в Україні вона не була й потрібна (“Виклади про козацькі часи на Україні”).

М.Грушевський свого часу, відзначаючи вплив кирило-мефодіївських ідей на В.Антоновича, писав: “Антонович недержавну роль українського народу вважав його іманентною прикметою”. В той час, коли навіть в Москві графу Уварову не дозволили відкрити кафедру археології, В.Антоновичу вдалося першому в Російській імперії поставити археологічні роботи на наукову основу. Найвідомішим представником Київської школи і народницького напрямку є М.Грушевський (1866-1934 рр.), автор величезної кількості історичних праць, серед них – “Очерки истории украинского народа”, “Ілюстрована історія України”, а також перша багатотомна “Історія України-Русі”, де вперше викладена систематична історія нашої батьківщини, починаючи з кам'яного віку. Суть народницького напрямку полягала у наданні переваги соціально-економічним питанням над національно-політичними, підпорядкування інтересів влади прагненням народу. Рубіж ХІХ-ХХ століть був плідним для української історіографії, незважаючи на те, що Україна підлягала юрисдикції сразу декількох держав. Значна кількість істориків збагатили історичну науку своїми талановитими працями. Серед них А.Скальковський (“Історія Нової Січі, або останнього коша запорізького”), Д.Багалій (1857-1932 рр.) (“Історія Слобідської України”), О.Єфименко (“Історія українського народу”), Д.Яворницький (“Історія запорізьких козаків”), І.Крип'якевич (“Історія України”, “Талицько-Волинське князівство”, “Богдан Хмельницький”) та інші.

Зокрема, Д.Яворницький (1855-1940 рр.), ідучи шляхом М.Костомарова і В.Антоновича, поставив перед собою завдання висвітлити історію Запорізької Січі з самого початку і до кінця її існування. Оперуючи джерелами, він прагнув привести читача до висновку, вже зробленого двома його попередниками.

Висновок цей був сформульований Д.Яворницьким так: “Запорізька община доходила до повного ідеалу, невідомого ні в стародавньому, ні в середньому, ні в новому віках; пануюче тут начало рівності проходило встопи: під час загальних зборів, при розподілі майна і приватному житті”. Всупереч народницькому напрямку, але в руслі концепції М.Грушевського почав утверджуватись державницький напрямок в історичних дослідженнях Д.Дорошенка (“Нарис історії України”); а також С.Томашівського, який у відповідності з державницькою ідеологією зробив синтез Кляжкої доби; публікаціях В.Липинського, який проаналізував Козацький період нашої історії.

Історіографія історії України 1917-1991 рр. складається з великої кількості праць райанських вчених. Не всі з них задовольняли існуючий режим, але під кінець його існування влада добилась майже повної нівеляції національної ідентичності, зрусифікувавши й історичну науку. Це відобразилось в офіційному виданні вітчизняної історії – восьми томній “Історії Української РСР” (в 10-ти книгах). В ній повністю заперечена автохтонність етногенезу українського народу і підкреслюється думка про те, що він навіки зобов'язаний всіма своїми зобутками “старшому братові” – Росії.

В умовах незалежності України більшість істориків ґрунтується в своїх працях на засадах утвердження національної свідомості і державотворення. Надбанням сучасної історіографії є роботи Олени Апанович “Розповіді про запорізьких козаків”; М.Брайчевського “Утвердження християнства на Русі”, “Контекст історії України”. П.Талочка “Київська Русь”, “Літописи Київської Русі”; М.Котляра “Русь язичницька. Біля витоків східнослов'янської цивілізації”; М.Коваля “Україна: 1939-1945, Маловідомі і непрочитані сторінки історії”; В.Даниленка, Г.Касьянова; С.Кульчицького “Сталінізм на Україні: 20-30-ті роки”, його ж “Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919-1928)”; В.Смоля, В.Степанкова “Богдан Хмельницький”, “Українська державна ідея”; Н.Яковенко “Українська шляхта з кінця XIV до середини XVII ст., (Волинь і Центральна Україна)”; В.Барана “Давні слов'яни”, П.Каршиковського “Монети Ольви”, А.Бачинського “Січ Задунайська. 1775-1828”; А.Добролюбського “Кочевники Северо-Западного Причорномор'я в епоху середньовіччя”, А. Добролюбського, С.Мохненко, Ю.Добролюбської “Школа “Анналов” – “новая историческая школа””; С.Андрух, Г.МТошова “Могильник Мамай-гора”; В.Колотухіна, Г.Тошова “Курганные древности Крыма” та інші [5.450, 109].

Звертаємо увагу читача на те, що окрім наведених гасел в українській історичній науці побутує ще визначення й характеристики предметного поля історіографії. Зокрема, у “Історіографічному словнику” міститься подібне визначення запропоноване С.Посоховим [5.865, 97-102]. Воно засвідчує, разом з визначенням терміна “історіографія” яке запропонував у посібнику для студентів “Сучасна світова історіографія” Л. Запкільняк [2,88] багатозначність й наукоємність цього терміна. Зокрема, цей автор звертає увагу на термінологію, прослідковує процес наукового

осмислення та вживання терміну “історіографія”, визначає поняття “світова”, “сучасна” історіографія, її об’єкт і предмет стверджуючи, що зміна парадигм історіописання демонструє взаємопроникнення, поширення і застосування провідних моделей історіографії відповідного часу в усіх куточках світу, включених до сучасних інформаційних потоків.

Л.Зашкільняк також характеризує методологічні аспекти, рівні методів історіографічного пізнання, наводить визначення термінів “історіографічне джерело”, “методи історіографічного синтезу”, “історіографічна ситуація”, “історіографічна теорія”, “історіографічні факти”, вважаючи, що історіографія – це спеціальна історична дисципліна, яка вивчає процес виникнення, сприйняття і поширення історичних знань, змін в організації і методах їх отримання, виконання певних соціальних функцій [2.88,13].

У науковому сенсі коли проводиться дослідження окремого питання термін “історіографія” частіше розглядається у двох аспектах: а) як спеціальна галузь історичної науки, що вивчає її історію, процес нагромадження і тенденції розвитку історичних знань, діяльність наукових осередків та центрів історичної науки, внесок окремих істориків у збагачення історичних знань; б) як сукупність досліджень, наукової літератури, присвячених певній добі, періоду, проблемі, події, регіону чи країни як система історіографічних тверджень, об’єднаних на певних ідейно-теоретичних засадах. Студенту варто цілеспрямовано, шляхом самоосвіти оволодіти арсеналом історіографічних термінів та понять. Для цього варто ознайомитися з відповідними словниками.

Щодо сучасної світової історичної науки історіографія, на думку Л.Зашкільняка, намагається подолати різнопланові обмеження, котрі принижують її науковий статус, і вийти на такі підходи до історіописання, які відкривали нові простори для орієнтації Людини в сучасному світі курсу [2.88, 4].

Далі учений звертається до проблеми “кризи історичного знання” про яку вже понад чверть століття ведуться дискусії у фаховому історичному середовищі. Він вважає її часом змін парадигм (взірців).

Л.Запкільняк також звертає увагу на українську історичну науку і вважає, що “криза історії” в нашій країні має свої “родимі” особливості, пов’язані з утвердженням незалежної державності й суспільною потребою її ідеологічного обґрунтування, крахом вульгаризованої марксистської методології, якою впродовж десятиріч озброювали дослідників минулого як “бійців ідеологічного фронту”. Він пояснює це колапсом суспільної свідомості, що породжує значну диференціацію соціальних (зокрема історичних) ідентифікацій, необхідністю звільнення історичних знань від товстого шару фальсифікацій та “білих плям.”

Л.Запкільняк також наголошує на необхідності враховувати обсяг і глибину завдань, які стояли і стоятимуть упродовж тривалого часу та здійснювати фахову підготовку кадрів, здатних працювати на рівні сучасних взірців світової історичної думки [2.88, 4].

Щодо сучасної світової історіографії то вчений, як автор з відповідною назвою посібника вважає, що під її сучасним станом і тенденціями еволюції світової історичної думки та історіографії варто розуміти ті процеси, які відбувалися в світовому фаховому середовищі за останні 40-50 років, починаючи з інтелектуального повороту 60-х років ХХ ст. Далі Л.Запкільняк пояснює факт такого широкого трактування сучасності, пов’язуючи його з тим, що процеси переосмислення методологічних підстав історіописання відбувались і відбуваються не одночасно в часі та просторі: методологічні новації, що є визначальними у розвитку історичної науки, ініціювалися спочатку окремими фахівцями й середовищами, потім охоплювалися певні спільності, національні та інтернаціональні групи, перш ніж перетворитися на загальноприйнятну практику (хоча розбіжності у розумінні історичної теорії та практики завжди залишалися значними, як між окремими дослідниками, так і між течіями й школами) [2.88,4-5].

Учений також, як зазначалося вище, наводить своє тлумачення поняття історіографії. Л. Запкільняк вважає, що цей термін містить у собі ряд компонентів а саме: 1) світоглядний складник, що включає ідеологічну компоненту – систему ідей і цінностей історика, з позиції яких він сприймає і пояснює навколишній світ, часто неусвідомлено переносячи їх на минулі події; 2) методологічний (теоретичний) складник, що передбачає

наявність у дослідника знань про мету, принципи і засоби (методи) здійснення історичного пізнання, а також його приналежність до визначеного наукового напрямку, школи, інституції; 3) фактологічний (джерельний) складник, пов'язаний з умінням дослідника працювати з історичними джерелами і реконструювати на їх підставі минулу дійсність; 4) соціокультурний складник, який забезпечує присутність у створюваних істориком знаннях впливів соціального (родинного) оточення, його ментальних структур, зокрема історичної пам'яті; 5) психологічний складник, що відображає присутність індивідуально-емоційних переживань, симпатій та антипатій історика у здобутих ним знаннях; 6) мовнолінгвістичний складник, що передбачає використання дослідником вербального представлення історичної інформації, яке забезпечує зрозумілу й прийнятну для фахівців інтерпретацію історичних знань [2.88,13].

Одночасно для порівняння студентам варто поглиблено опрацювати наявні поняття “історіографія” запропоновані українськими вченими у тому числі, як зазначалося вище С.Посоховим, які до речі наводить й окремі думки Л.Зашкільняка, І.Колесник, Т.Попової стосовно об'єкта пізнання в історіографії та інші теоретичні положення окремих вчених. Утім при вивченні будь-якого питання варто дотримуватися *принципу всебічності*. Саме він забезпечує повноту й розгляд проблеми з точки зору не окремо взятого аспекту, а з урахуванням усіх сторін, що формують загальне бачення явища

Отже за С.Посоховим, *історіографія* – спеціальна історична дисципліна, яка вивчає історію розвитку історичних знань, історичної думки, історичної науки. Нині мають місце принаймні два значення цього терміна: 1) наукова дисципліна; 2) синонім історичних творів, історичної літератури взагалі. Розрізняють також проблемну та теоретичну історіографію (І. І. Колесник), або загальну (досліджує розвиток історичних знань, історичної науки в цілому), предметну (історіографія історії окремих регіонів, країн, сфер людської діяльності) та проблемну (вивчення історії опрацювання певних наукових проблем) історіографію (М. А. Варшавчик).

В останньому варіанті історіографія перш за все виконує функцію визначення перспективних напрямків подальших конкретно-історичних досліджень. У системі історичної науки вона виконує функцію управління, планування та контролю за пізнавальною діяльністю історика. У процесі історичного пізнання історіографія виконує конструктивну (розбудова історичного знання, здобуття нового в науці) та парадигмальну (закріплення усталених наукових норм) функції. Ці дві функції інколи об'єднують в одну – методологічну. Виділяють також світоглядну функ-

цію (вплив на стиль мислення історика, критичне ставлення до історіографічної спадщини), функцію інтегративного чинника та дидактичну функцію (І. І. Колесник). Виходячи з форми та спрямованості праць, дехто виділяє рівні історіографічного дослідження: рестраційний (оглядово-бібліографічний), проблемний (“критичний”), узагальнюючий (прогностичний).

Згідно з тезою, що історіографія – рефлексивний компонент процесу історичного пізнання, варто визнати, що перші історіографічні уявлення виникають водночас із предметним знанням про історію. Першопочатки історіографічних уявлень становить власна рефлексія автора історичного твору. Таким чином, протягом тривалого часу історіографічний елемент існував у формі самосвідомості окремого автора. З XVI століття, у зв'язку із поширенням друкарства, виникає жанр історико-наукових та історико-літературних описів. Поява перших праць з історії науки у вигляді переліку літератури з предмета дала підстави деяким дослідникам виводити історію науки (історіографію) від доби Ренесансу (Б. А. Старостін).

Слово “історіограф” французького походження, у XIV столітті так називали митця, який малював мініатюри на історичні сюжети, з XVI століття – придворного письменника, якому доручалося писати офіційну історію країни. Найчастіше цю посаду обіймали відомі літератори, поети та філософи (Буало, Расін, Вольтер). Але фактично посада офіційного історіографа існувала ще у Давньому Китаї, Римі, середньовічній Венеції, Флоренції доби Ренесансу тощо. У Росії першим офіційним історіографом був Г. Міллер, пізніше – М. Щербатов, М. Карамзін та ін. Звання офіційного історіографа давало додаткові можливості в отримованні архівних матеріалів, до певної міри звільняло від офіційної цензури. Термін “історіографія” прийшов до Росії з Німеччини. Спочатку його вживали як синонім понять “історик”, “історія”, “історична наука”.

З XVIII століття в загальноєвропейській традиції поступово виокремлюється такий напрямок, як надання оцінок літературі з конкретного питання, критична історія конкретної проблеми (“критичний напрямок”, або “критична історія”). Цей напрямок в історичній науці означав формування історіографічного методу в конкретно–історичних дослідженнях, при якому аналіз проблеми здійснювався через аналіз підходів її вирішення тим чи іншим ученим. В університетах ця лінія через деякий час трансформувалася в навчальну дисципліну і визначила нове значення терміна “історіографія” як історії – самого історичного знання. Саме “критичний стрижень” – критичний огляд літератури, а точніше, – огляд застосування істориками критичного методу склав основний зміст історіографічних досліджень та історіографічних курсів.

Протягом другої половини XIX – початку XX століття відбувалося утвердження більш широкого розуміння проблемного поля нової наукової дисципліни.

До неї стали включати історію історичної думки, історичних установ. Її почали розглядати в контексті історії як науки в цілому, історії культури, історії ідей. О. С. Лаппо–Данилевський серед перших поставив питання про назву нової дисципліни, розглянувши її в історичному, логічному та феноменологічному аспектах. Питання про розуміння істориками середини XIX – початку XX століття терміна “історіографія” детально розглянула Р. А. Кірєєва.

Вона правомірно пов'язала проблему предмета науки з її назвою, відзначаючи, що утвердження певної назви фіксує коло наукових проблем, означає, що дана галузь науки пройшла перший, "організаційний" період і піднялася на новий, більш високий щабель свого розвитку.

Пошуки назви нової дисципліни були доволі тривалими. Формула "історія історичної науки" (назва, яка, на думку Кіресвої, найбільш повно відображає цю дисципліну) виникла в XIX столітті, але не закріпилася на практиці. Загалом, у XIX – на початку XX ст. виникло не менше двадцяти варіантів назв згаданої дисципліни. Для першої половини – середини XIX століття використання терміна "історіографія" для позначення нової галузі історичного знання було нехарактерним.

Першим, за Кіресвою, його застосував І. В. Аашинюков, і лише наприкінці XIX століття слово "історіографія" почало частіше зустрічатися в друкованих працях. Однак воно розповсюджувалося на різні види історичних праць. У радянській науці термін "історіографія" також застосовувався в різноманітних значеннях. Поступово, протягом 1960–1980-х років, серед історіографів термін "історіографія" як назву самої історичної науки було визнано архаїчним (хоча це не виключило названого значення з лексики); розуміння історіографії як літератури з конкретної проблеми з 1980-х років у колі спеціалістів – історіографів усе частіше почало замінюватися формулою "проблемна історіографія" і широкого розповсюдження набуває розуміння історіографії як спеціальної історичної дисципліни з досить значним проблемним полем.

І. І. Колесник відносить перетворення історіографії на спеціальну історичну дисципліну до 50–80-х років XX століття, коли ознаки теоретичної й організаційної зрілості не лише виявляються, але й "піддаються розгляду". Останній аргумент фіксує принциповий критерій когнітивної інституціоналізації наукової дисципліни – механізм рефлексії.

Якщо в області історичного пізнання наукову рефлексію слід ідентифікувати з історією історичної науки – історіографією, то по відношенню до самої історіографії (тобто в області історіографічного пізнання) наукова рефлексія виступає у вигляді нового напрямку – історії історіографії. На межі 1980–1990-х років зміст цієї наукової дисципліни визначали в діапазоні: 1) історія історичної думки та історія історичної науки як соціального інституту; 2) історія історіографічного процесу в усій його багатомірності (Г. М. Попова).

Поступово виникло розуміння історіографії як наукознавчої дисципліни, а потім – як складової інтелектуальної історії. Разом з тим була й інша тенденція. Ф. П. Шевченко, вражаючи, що історіографічні дослідження підпорядковані конкретно-частковим цілям, відносить історіографію до спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін (останнім він відмовляв у статусі науки).

М. А. Варшавчик також уважав історіографію спеціальною галуззю наукових знань. Такий погляд залишається поширеним серед істориків і сьогодні. У зв'язку з цим термін "історіографія" має широкий спектр значень: він охоплює і сферу історичного знання про предмет суто історії, і сферу історіографічного знання про саме історичне знання та його інститути. Це створює труднощі в чіткому структуруванні історіографічної галузі знань, що відображається, в першу чергу, в

змісті та назвах навчальних дисциплін. Багатозначність терміна поширюється й на поняття “українська історіографія”, під яким розуміють одночасно: 1) сукупність літератури з проблем історії України; 2) процес виникнення і розвитку історичної науки в Україні; 3) наукову дисципліну, яка вивчає стан і розвиток історичної науки в Україні (І. І. Колесник) [5.865, 97-101].

Л.Зашкільняк вважає, що об’єктом пізнання в історіографії є історичні знання, представлені в працях і виступах (лекціях, доповідях) фахових дослідників минулого – істориків, які формують науковий образ минулого на засадах поширених в історичній науці, моделей і схем історичного пізнання (дослідження).

Учений також не міг не помітити той історіографічний факт, що в сучасній світовій та українській історичній думці існують значні розбіжності у трактуванні об’єкта вивчення історіографії.

Так ним вважають і історичну науку в цілому, і “історіографічний процес”, й історію історичної думки тощо. На його погляд такі визначення заводять дослідника в інші, непритаманні історіографії галузі – наукознавство, інтелектуальну історію, теорію історії. Саме історичне знання, здобуте в результаті пізнавальних зусиль дослідника, є об’єктом вивчення історіографії як наукової дисципліни, а підсумком пізнавальних зусиль – одержання нового – *історіографічного знання* – про історичне знання і способи його створення та сприйняття. Вчений вважає, що запропоноване визначення об’єкта дозволяє чітко окреслити його предметну область, яка дає змогу одержати нове знання про історичне знання, а також, що не менш важливо, розмежувати історіографічне та історичне знання [2.88,12].

Л.Зашкільняк зазначає, що історична наука створює знання про минулу реальність (люди, події, явища), в той час як історіографія розкриває процес створення цих знань істориком, їх парадигмальний характер, методологічну і соціально–культурну зумовленість. Предметну сферу пізнання історіографії – історичних знань учений окреслює, зважаючи на їхню структуру а саме, як зазначалося вище, виділяє п’ять складників [2.88,24-25].

Отже у середовищі українських учених має місце теоретичне осмислення предметного поля історіографії. Свідченням цього стали нові терміни, які позначили нові напрями досліджень: “історія історіографії”, “біоісторіографія”, “регіональна історіографія” тощо.

Роздуми вищезгаданих авторів й свої особисті також, як зазначалося вище пропонують Я.С.Калакура та О.В.Яся.

Наукові напрями, школи, течії, гуртки

Стаття О.В.Яся **Народницький напрям в історіографії, народницька школа (течія) в історіографії** – термін для позначення неформальної інституціоналізації укр. істориків 2-ї третини 19 – поч. 20 ст., які відводили народу/нації провідну роль у концептуальному представленні минувшини. Розрізняють романтично-народницьке історіописання (30-ті – 60-70-ті рр. 19 ст.) у ностальгічній, героїко-легендарній та етногр. формах з містично-реліг. і морально-етичною мотивацією творчості й позитивістсько-народницьку (80-ті рр. 19 – поч. 20 ст.) історіографію, яка спирається на різноманітні методологічні й теор. засади.

Поворот до висвітлення і репрезентації нар./нац. життя намітився в Європ. історіописанні наприкінці 18 ст. Його пов'язують із хвилею критики загальнопросвітницьких уявлень про однорідність людської природи як частини загального універсуму. Ці культурницькі й інтелектуальні устремління визрівали ще в середовищі мислителів пізньопросвітницького раціоналізму, зокрема в пре-романтичних мотивах творчості П.-Г.Гердера, Ж.Ж.Руссо та ін. Європ. мислителів. Переломним часом їхнього поширення стала післянаполеонівська доба Європ. історії. Саме тоді відбувається перенесення пріоритетів із самодостатнього культу Розуму та канонів природноправового мислення на своєрідність і множинність культурнонаціональних або народних укладів життя, з апології незмінності, одноманітності побутування істор. людини на акцентування конфлікту “природного стану” з цивілізацією, поширюються ліберальні ідеали автономії особистості та середовища її існування тощо.

Врешті, у перші десятиліття 19 ст. ще донедавна вельми популярні теорії просвітницького раціоналізму остаточно програють змагання з новітніми романтичними інтенціями (див. Романтизм). З романтичними інтерпретаціями до історичної науки ввійшов масовий, колективний герой – народ/нація з множинністю, ірраціональністю і містичністю способів дії та неосяжним розмаїттям форм її виявів. З його появою єдиний, всеохоплюючий і логічно впорядкований Космос минулого, представлений у просвітницько-раціональному світобаченні, водночас поступився місцем романтичному Хаосу з безліччю епізодів і фрагментів. Заразом поява народу/нації в науково-істор. концепціях минувшини призвела до того, що істор. подія вилучається з логічного вмотивованого та зумовленого ланцюга раціоналістичних схем.

Наразі ширяться уявлення про мозаїчність і розсіяність, розмитість наук. палітри світу історії. Індивідуалізація, локальна предметизація та національно-регіональна фрагментарність світу минувшини в романтичних інтерпретаціях сягають апогею. Та найголовніше – у полі романтичних систем світобачення опиняється істор. Людина з розмаїтими й унікальними проявами нац. і соціального буття, самобуттями, індивідуальними реакціями, яка остаточно руйнує логічні й універсальні схеми, тотально заперечує просвітницький потяг до абстрактних розумувань і уявлень. На часі постають дослідницькі зацікавлення унікальним і

самобутнім фактографічним матеріалом, який розглядається в контексті різноманітних виявів нар./нац. духу. Мінливість, динамічність, суперечливість, конечність і нескінченність зробилися неодмінними характеристиками полівимірних істор. об'єктів, що функціонували в багатоплощинному середовищі, розглядалися з різних масштабів і ракурсів, зокрема з обсягу нац. та регіонально-провінційної проблематики. У широкому розумінні відбувалося виділення й розчленування цілісного потоку на локальні утворення, через які історики прагнули осягти внутр. сенс істор. руху, вловити відчуття часу тієї чи ін. доби.

Кардинальні метаморфози європ. ладу перших десятиліть 19 ст. продемонстрували подійним інтелектуалам швидкоплинний зв'язок між минулим та сучасним, який реалізовувався за життя однієї генерації. Цей досвід переживання, споглядання катастрофічних революц., військово-політ. зрушень і масштабних соціокульт. трансформацій істотно підважив раціоналістичні уявлення про універсальність та лінійність змін у світі історії, сенс яких виводився з перспективи сучасності. Натомість постулюються новітні уявлення про час історичний як органічний потік, який може набувати різної подоби: стрімкої, бурхливої течії, кількох самостійних річищ або спокійної заводі, що майже завмерла у своєму плині тощо. Рух цього потоку в народницько-романтичній історіографії визначається ірраціональними засадами: волею Божого Провидіння, нар./нац. духом чи якимось об'єктивним розумом.

Проте розмаїття світу історії, представлене в романтичних версіях минушини, вимагало від історика більш різноманітного інструментарію, ніж за часів просвітницького раціоналізму. Тож дослідницькі канони вчених багатилися за рахунок творчої уяви й споглядання, інтуїтивного проникнення та чуттєвого переживання, здатності до індивідуалізації істор. дійсності і сприйняття певного духовного стану конкретних осіб, спроможності до численних трансформацій різноманітних форм виразу ідей або колективних, масових образів із домінуючою увагою до просторово-часового колориту.

Означені новації пронизують майже всі сюжетні лінії романтичного європ. історіописання 1820–30-х рр. Динамічні, багатовимірні реконструкції різноманітних виявів нар./нац. духу потребували й істотно розширення джерельної бази досліджень. Відтак постали проблеми встановлення ступеня вірогідності значних масивів фактів, себто критики й інтерпретації різноманітних видів джерел історичних. Кардинальні зрушення в опрацюванні джерел сталися із впровадженням критичного або історико-філол. методу. Його фундаторами вважаються нім. вчені Б.-Г.Нібур та А.-Г.Геєрен. Інституціоналізація народницького напрямку в укр. історіографії відбувалася поступово й нині уявляється як складний, не позбавлений суперечностей процес. На межі 18-19 ст. укр. історіописання містило строкате, іноді еклетичне сполучення провіденційних, просвітницьких та префрантичних складових. Зокрема, початки префрантизму деякі дослідники знаходять уже в "Історії Русів".

На поч. 19 ст. виникають і нові університетські центри секуляризованої від схоластичних догматів науки та культури "німецького типу" – у Харкові, а пізніше в Києві та ін. містах. Упродовж 1830-40-х рр. Харків став інтелектуальним осередком шеллінгіанства, під впливом якого сформувалися світо-

сприйняття й погляди відомих укр. науковців, які належали до народницького напрямку, зокрема М.Костомарова. Інституціоналізація народницького напрямку в укр. історіографії частково відбувалася й за рос. посередництва, наприклад, за впливу відомих моск. інтелектуалів на М.Максимовича – філос. “вечори любомудрів” кн. В.Одесського, який разом із шеллінгіанцем В.Кюхельбекером видавав альманах “Мнемозина” (1824-25), лекції професора фізики та агробіолога М.Павлова й ін. Важливу роль у формуванні народницького напрямку відіграла хвиля етногр. дослідів і студій з вивчення укр. фольклору, міфології 2-ї пол. 1820-х - 1850-х рр., зокрема збірки “Малороссийские песни” (Москва, 1827), “Украинские народные песни” (Москва, 1834), “Сборник украинских песен” (Київ, 1849), укладені й видані М.Максимовичем, “Украинские народные предания” (Кн. 1. Москва, 1847) та “Записки о Южной Руси” (Т. 1-2. С.-Петербург, 1856-57), зібрані й опубліковані П.Кулишем, магістерська дисертація М.Костомарова “Об историческом значении русской народной поэзии” (Харків, 1843) і його студія “Славянская мифология” (Київ, 1847), літературно-фольклористичний збірник “Запорожская старина” (1833-38), який видавався за редакцією І.Срезневського, та інших.

Заразом публікувалися укр. літописні й істор. пам’ятки. Важливу роль у цьому процесі відіграв О.Бодяньський, який був секретарем Моск. т-ва історії та старожитностей російських і редактором його “Чтений”. У цьому періодичному виданні було видруковано низку праць і матеріалів з укр. історії, зокрема “Історія Русів” (1846). Завдяки етногр., мовній та літ. практиці спершу відбулося відкриття мистецько-естетичних та морально-етичних, а пізніше осягнення етносоціальних цінностей укр. народу/нації як масового, колективного героя на сцені історії.

Саме вони окреслили канони історичних праць репрезентантів народницького напрямку 1830-60-х рр., зокрема виняткову увагу щодо побутування нац. традицій, виявлення героїчних постатей минулого, масштабних явищ і процесів, переломних, критичних і драматичних епох укр. історії (Хмельниччина), апології творчої думки народу, славетних звершень і діянь, трагізму й легендарності істор. буття, руйнівних рухів (Гайдамаччина), декодування нар. образів і знаків (козац. могили – символ смерті й слави) тощо.

Водночас фольклористичні та етногр. захоплення визначили не тільки творчі пріоритети істориків-народників, а й гол. об’єкт народницького історіописання – історія знизу, народ/нація в єдиному етнокульт. та етногеогр. просторі минулого, сьогодення і майбуття. Відтак реалізувалася “мовна програма” романтизму, яка через “словесні” (етнографія, фольклористика, мовознавство, література) практики відкрила екзистенцію народу/нації як духовної субстанції. Тоді ж в істор. працях впроваджується низка базових дихотомій: народ–аристократія, егалітаризм–елітаризм, федерація–єдиноподержавність, народоправство–єдиновладдя, сила–безсилля, внутрішнє–зовнішнє, індивідуальне–загальне, якими оперують у своїй творчості репрезентанти народницького напрямку. Крім того, саме поняття “державна” історики-народники зазвичай ототожнювали з централістично-бюрократичною абсолютистською Російською

імперією, в якій признавали втілення єдиного держ. ідеалу, котрий пов'язували з соціокульт. впливом монголо-татарської навали (М.Костомаров).

Проте певні ознаки єдиного державності вбачали й у Великому князівстві Литовському. Власне, істор. досвід перебування укр. земель в імперії Романових уважався підставою для негативного ставлення представників народницького напрямку щодо відтворення історії д-в, зокрема в сенсі побутування відомої анти-тези: народ-державна. Заразом ця негативна настанова істориків народників досить часто генералізувалася й гіперболізувалася, особливо в істор. та суспільно-політ. думці 1-ї третини 20 ст., і штучно відокремлювалася від широким інтелектуальних контекстів і соціокульт. координатів їхньої творчості.

Важливий вплив у становленні народницького напрямку справили соціокульт. імпульси й інтелектуальні новації 2-ї пол. 19 ст., зокрема Відродження слов'ян. народів, революц. та національно-визвол. рухи в Зх. і Центр. Європі. Саме вони спричинилися до початку нового етапу укр. Відродження, пов'язаного з кирило-мефодіївськими братчиками на Наддніпрянщині та "Руською трійцею" в Галичині. Невипадково тодішній укр. рух порівнюють з "Молодою Європою" (1834), заснованою Дж.Мадзіні, а "Книгу буття українського народу", автором якої вважають М.Костомарова, – із "Книгами польського народу і польського паломництва" (1832) А.-Б.Мицкевича та "Книгою народу" (1838) франц. політ. діяча, проповідника християн. соціалізму, абата Ф.-Р. де Ламенне.

Зокрема, у середовищі київ. молоді початку 1840-х рр., згодом серед кириломефодіївських братчиків ширяться ідеї укр. месіанізму, панславізму, федералізму й егалітаризму. Приміром, М.Костомаров обстоював ідею рівності людей, станів та етнонац. спільнот, нац. гармонії, що спиралася на трансцендентальні цінності християнства й морально-етичні відчуження нар./нау. духу, актуалізовані постулати народоправства й федеративний спосіб організації сусп-ва, витоки якого він вбачав в удільно-вічовому укладі Київської Русі й демократ. традиціях козацтва. Загалом упродовж 2-ї пол. 1820-х – 1840-х рр. укр. народницько-романтичне історіописання репрезентоване значною кількістю дрібних розвідок, заміток, рецензій, бібліографічних нотаток, публікацій окремих етногр. та фольклористичних матеріалів.

Саме в цей час розпочався проект "винайдення України" та його легітимації, за термінологією модерністів чи конструктивістів, принаймні спостерігається процес його переходу із латентної фази до спроб окреслити культ. простір Малоросії в контексті ретроспективного відтворення козацько-гетьман. та киево-рус. спадщини. Перехід від дрібних істор. фрагментів і сюжетів до створення досить великої зв'язаної оповіді – гранд-наративу в укр. історіописанні відбувався досить швидко. Зокрема, уже в 1840-ві рр. кілька відомих кирило-мефодіївських братчиків (М.Костомаров, П.Куліш) мали солідні авторські проекти з написання укр. історії різного ступеня готовності. Вочевидь, погром Кирило-Мефодіївського товариства 1847 віддав ці метаморфози в укр. історіографії на 10–15 років.

Однак уже в 2-й пол. 19 ст. спостерігасмо тріумфальне поширення монографій М.Костомарова, творів П.Куліша та низки українознавчих публікацій у ж. "Основа" (1861–62) в рос. інтелектуальному просторі, зокрема в Санкт-Петербурзі. Наяр., народжується відома формула "дві руські народності" в одной-

менній праці М.Костомарова (1861), в якій протиставлення малорусів та великорусів подано не тільки в сенсі громад. укладу і нар. психології, а й істор. побутування, попри його подвійну лояльність щодо Малоросії/України та Росії / Рос. імперії. Тим-то в текстах М.Костомарова як історика-народника фактично знаходимо майже всі технологічні складові, потрібні для реалізації легітимізаційної функції нац. гранд-нарративу: відправника – укр. інтелектуалів-романтиків, колективного героя – укр. народ та його призначення, й адресата – українобільську інтелігенцію.

На зламі 1860-70-х рр. в українській історіографії шириється позитивізм, який тісно пов'язаний із культом науки, здебільшого в природознавчо-натуралістичному розумінні. Відтак відбувається суттєвочна переорієнтація та об'єктивізація істор. студій, зокрема піднесення їхнього фахового рівня, фактографічної достовірності й джерельного забезпечення (традиція документалізму В.Антоновича), а також дегероїзація та деміфологізація історії, поширення еволюційних й детерміністських тлумачень істор. руху, порівняльно-істор. статистичного, типологічного та ін. дослідницьких методів. Ці зміни спричинилися до трансформації змістовної сутності поняття “народ” у народницько-позитивістському історіописанні.

Народники-романтики трактували цей термін у метафізичному й ідеалістичному розумінні, тобто спиралися на давню ідею тотального одухотворення сусп-ва і природи, врешті-решт усього макрокосмічного порядку. Натомість народники-позитивісти часто-густо тлумачили народ як надорганізм за аналогією з будовою та функціями живого організму, або в сенсі еволюційних біологічних чи соціологічних теорій, іноді сприймали його як соціальний, соціально-психологічний тип, напр., у студії В.Антоновича “Три національні типи народні” (1888). Заразом істотно розширюється предметна область науково-істор. студій в укр. історіописанні, які представлені в київ. школі В.Антоновича, котрий скеровував своїх учнів на розробку земельної (регіональної) історії давньої Русі.

Монографічні студії, присвячені окремим землям, підготували та видали учні В.Антоновича...: М.Дашкевич “Болоховская земля и ее значение в русской истории” (Київ, 1878), Д.Багалій “История Северской земли до половины XIV ст.” (Київ, 1882), Н.Молчановський “Очерк известий о Подольской земле до 1434 года” (Київ, 1885), О.Андріяшев “Очерк истории Волынской земли до конца XIV в.” (Київ, 1887), М.Грушевський “Очерк истории Киевской земли от смерти Ярослава до конца XIV ст.” (Київ, 1891), М.Довнар-Запольський “Очерк истории Кривичской и Дреговичской земель до конца XII ст.” (Київ, 1891), П.Голубовський “История Смоленской земли до начала XV в.” (Київ, 1895), В.Данилевич “Очерк истории Половецкой земли до конца XIV ст.” (Київ, 1896), В.Аякоронський “История Переяславской земли с древнейших времен до половины XIII ст.” (Київ, 1897) та ін.

Праці науковців зі школи В.Антоновича кардинально розширили наукові уявлення про простороворегіональну конфігурацію історичного процесу в Русі-Україні та стали своєрідними цеглинами, підготовчим матеріалом у творенні укр. гранд-нарративу. Крім того, київська школа В.Антоновича виявила інтелектуальний і персональний зв'язок між різними поколіннями істориків-

провідників народницького напрямку: М.Максимович—М.Костомаров—В.Антонович—М.Грушевський. Важливим досягненням народницького напрямку стало висунення та обґрунтування концепції про безперервність укр. істор. процесу і його самостійність щодо загальнорос. історії. Контури цієї конструкції представлені в знаменитому есе М.Грушевського “Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства” (1904), а її синтетичне втілення — у його монументальній “Історії України-Руси” (у 10 т., 13 кн. Львів—Київ, 1898—1936). Саме з цією працею пов’язують творення укр. нац. гранд-наративу та переходу проекту “винайдення України” з культурницької до політ. фази.

З “легкої руки” репрезентантів державницького напрямку в українській історіографії М.Грушевського вважають останнім великим істориком-народником, але ця теза є досить суперечливою. Попри наявність персонального й інтелектуального зв’язку М.Грушевського з фундаторами народницького напрямку його світосприйняття, погляди й наук. творчість сформувалися на вельми широкій інтелектуальній основі (позитивізм, неоромантизм, впливи неокантіанського й соціологічного поворотів тощо). Тому побутування контраверсій між народницьким — державницьким напрямками укр. історіописання значною мірою зумовлювалося політ. й ідеологічними потребами, які постали внаслідок травматичного, шокowego сприйняття поразки української революції 1917-1921 та пореволюц. і міжвоєнної дійсності 1920-30-х рр.

Відтак низка сучасних дослідників слушно вказують на розмитість меж між народницьким і державницьким напрямками в укр. істор. науці 1-ї третини 20 ст., зокрема підкреслюють абстрактність й умовність змістовного наповнення цих термінів (І.Гирич, Я.Дашкевич та ін.). В укр. еміграційній (1920-30-ті рр.) та діаспорній історіографії (1940-80-ті рр.) опозиції: народницький—державницький, народ—держава, нар. маса — аристократія тощо вживалися переважно як ціннісні, аксіомлогічні рефлексії, що не мали чіткого, окресленого епістемологічного статусу. Новий сплеск дискусій навколо означених дихотомій спостерігається після розпаду СРСР та введення до укр. історіографії впродовж 1990-х рр. т. зв. забороненої спадщини, утім, ця полеміка на поч. 2000-х рр. поступово перемістилася на периферію академічного життя [5.1239, 190-194].

Література до статті

Костомаров Н. Об историческом значении русской народной поэзии. Х., 1843; Кулик П. Украина: Од початку України до Батька Хмельницького. К., 1843; [Костомаров Н.И.] Мысли об истории Малороссии. В кн.: Библиотека для чтения, т. 78, № 9. Б/м, 1846; Костомаров Н.И. Черты народной южнорусской истории. “Основа”, 1861, № 3; 1862, № 6; Його ж. Об отношении русской истории к географии и этнографии (лекция, читанная в Географическом обществе 10 марта 1863 г.). В кн.: Записки Императорского Русского географического общества, т. 12, № 2. Б/м, 1863; Його ж. Историческое значение южнорусского народного песенного творчества. “Беседа”, 1872, т. 4-6, 8, 10-12; Пытин А.Н., Спасович В.А. История славянских литератур, т. 1. СПб., 1879; Пытин А.Н. История русской этнографии, т. 3: Этнография малорусская. СПб., 1891; Кожлович М.О. История русского самосознания по историческим памятникам и научным сочинениям. СПб., 1901; Грушевський М. Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального

укладу історії східного слов'янства / Отдельный оттиск из сборника: “Статьи по славяноведению”. СПб., 1904; *Грушевський О.* З українського культурного і наукового життя в середині XIX в. “ЗНТШ”, 1906. т. 74; *Грушевський М.* Развитие украинских изучений в XIX в. и раскрытие в них основных вопросов украинovedения. В кн.: Украинский народ в его прошлом и настоящем, т. 1. СПб., 1914; *Дорошенко Д.І.* Огляд української історіографії. Прага, 1923 (2-ге, англomовне вид. - Нью-Йорк, 1957; 3-тє вид. К., 1996); *Костомаров М.* Дві руські народності. К. -Лейпциг, [1923]; *Грушевський М.* Сто літ українського народництва. В кн.: Первісне громадянство та його пережитки на Україні, вип 1/3. К., 1927; *Багалій Д.* Історіографічний вступ і доба натурального господарства. В кн.: Багалій Д. Нарис історії України: на соціально-економічному ґрунті. Х., 1928; Науково-публіцистичні і полемічні писання Костомарова. [К.] 1928; *Андрусак М.* Українська історіографія. В кн.: Збірник Українського наукового інституту в Америці. Сент Пол – Прага, 1939; *Крупицький Б.* До методологічних проблем української історії УВАН. Секція історична: І. Праці конференції історичної групи 6 липня 1946. Авґсбург, 1946; Г-ка В. Українська народницька історіографія в світлі державницьких ідей. “Голос Державника” (Авґсбург), 1947, № 2; *Коваленко Л.А.* Народницька течія в українській історіографії. “Тези доповідей та повідомлень Ужгородського державного університету: Серія: Історична”, 1959, № 3; *Марченко М.І.* Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). К., 1959; *Крупицький Б.* Історіознавчі проблеми історії України: Збірник статей. Мюнхен, 1959; *Коваленко Л.А.* Конспект лекцій з української історіографії XIX ст. Кам'янець-Подільський, 1964; *Витанович І.* Уваги до методології й історіософії Михайла Грушевського. “Український історик”, 1966, № 1/2; *Сторчак Г.І.* Радянська історична наука про народницьку історіографію історії України. “УІЖ”, 1968, № 8; *Чубатий М.* Українська історична наука: Її розвиток і досягнення. Філадельфія, 1971; *Saunders D.* The Ukrainian impact on Russian Culture 1750-1850. Edmonton, 1985; *Прийцак О.* Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. К. – Кембридж, 1991; *Потульніцький В.А.* Історія української політології (концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці). К., 1992; *Пинчук Ю.А.* Народницький і державницький напрями української історіографії: спільне і відмінне. В кн.: Історична наука на порозі XXI століття: підсумки та перспективи: Матеріали Всеукраїнської наукової конференції (Харків, 15-17 листопада 1995 р.). Х., 1995; *Ігасвич Я.Д.* “Народницький” і “державницький” напрями української класичної історіографії в інтерпретації істориків кінця XX ст.: В кн.: Історіографічна спадщина науки історії України (погляд з кінця XX ст.): Матеріали Всеукраїнської науково-освітньої конференції (Глухів, грудень 1996 р.). К. – Глухів, 1996; *Кравченко В.В.* Нариси з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.). Х., 1996; *Гоцулак В.В.* Погляд М.Грушевського на український історіографічний процес крізь призму народницької концепції історії України. В кн.: Вісник Черкаського державного університету, вип. 2. Черкаси, 1997; *Стецьмах С.П.* Історична думка в Україні XIX – початку XX ст. К., 1997; *Гирич І.Б.* Державницький напрям і народницька школа в українській історіографії (на тлі стосунків Михайла Грушевського і В'ячеслава Липинського). В кн.: Михайло Грушевський і українська історична наука: Матеріали наукової конференції, присвяченої М.Грушевському (Львів, 24–25 жовтня 1994 р.; Харків, 25 серпня 1996 р.; Львів, 29 вересня 1996 р.): Збірник. Львів, 1999; *Дашкевич Я.Р.* Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? Там само; *Сарбей В.Г.* Народ як об'єкт і суб'єкт історичного процесу (давня тема у сучасному

соціологічно-історіографічному баченні). “Історіографічні дослідження в Україні” (К.), 1999, вип. 7; *Світленко С.І.* Народництво в Україні: 60–80-х років XIX століття: Теоретичні проблеми джерелознавства та історіографії. Дніпропетровськ, 1999; *Чорновол І.П.* Політичні аспекти народницької історіографії: від М.Костомарова до М.Грушевського. “Молода нація: альманах”, 2000, № 3; *Гирич І.Б.* “Народництво” та “державництво” в українській історіографії: проблема змістовного наповнення понять. Там само, 2000, № 4; *Іванко А.Б.* Історики України XIX-XX ст. (нариси української історіографії). Кіровоград, 2001; *Левенець Ю.А.* Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX - початок XX століття). К., 2001; Мислителі німецького Романтизму. Івано-Франківськ, 2003; *Дмитренко М.* Українська фольклористика другої половини XIX століття: Школи, постаті, проблеми. К., 2004; *Калакура Я.* Українська історіографія: Курс лекцій. К., 2004; *Козак С.* Українська змова і месіанізм. Кирило-Мефодіївське братство. Івано-Франківськ, 2004; *Козачок Я.В.* Українська ідея: з вузької стежки на широку дорогу (художня і науково-публіцистична творчість Миколи Костомарова). К., 2004; *Короткий В.* Взаємини М.Максимовича та В.Антоновича (до питання тягlosti української історіографічної традиції). “Історіографічні дослідження в Україні” (К.), 2005, вип. 16; *Тельвак Вікторія, Тельвак Віталій.* Михайло Грушевський як дослідник української історіографії. К. – Дрогобич, 2005; *Ясь О.* Ідеалістичні та ірраціональні мотиви в науковій творчості Миколи Костомарова. “Україна модерна”, 2006, ч. 10; Його ж. Історія як сюжет: Представлення образу Богдана Хмельницького в однойменній монографії М.І. Костомарова. “УІЖ”, 2007, № 2; *Ясь О.* Фрагмент як форма мислення: романтичний світ Михайла Максимовича. В кн.: *Terra Cossacorum: Студії з давньої і нової історії України: Науковий збірник на пошану доктора історичних наук, професора Валерія Степанкова.* К., 2007 [5.1239, 190-194].

Стаття *О.В.Яся* **Державницький напрям в українській історіографії** – провідна тенденція поступу укр. історіографії 1920–30-х рр. Типовими передумовами для виникнення державницького напрямку в історіографії тієї чи ін. країни є: об’єднання етнічних земель, трансформація багатонац. д-ви в нац., консолідація нац. еліти, ствердження ідентичності національної та ін. В укр. істор. науці державницький напрям сформувався під впливом: 1) української революції 1917-1921; 2) інтелектуальної та духовної кризи 1920-х рр. після Першої світової війни; 3) сусп.-політ. та наук. здобутків зх.-європ. думки поч. XX ст., а також ідей, що розвивали укр. історики-народники, зокрема ідеї самостійності та безперервності укр. істор. процесу (схема М.Грушевського; див. *Народницький напрям в історіографії*).

Засновники д.н. в у.і. – *В.Липинський та С.Томашівський.* У 1920-30-ті роках до цього напрямку належали такі відомі історики, як *В.Герасимчук, І.Джиджора, І.Кревецький, А.Дорошенко, І.Крип’якевич, М.Кордуба, В.Кучабський, а також молоді дослідники М.Анорусяк, В.Зайкин, Б.Крупницький, А.Оляничин та ін.* Цей напрям справив помітний вплив як на студії істориків у Радянській Україні в 1920-ті рр. (*О.Оглоблин, А.Окішевич та ін.*), так і на укр. зарубіжну історіографію (1940-80-ті рр.). д.н. в у.і. становив реакцію тогочасної укр. істор. думки на потребу українства в реконструкції власного істор. минулого, і був, по суті, різновидом наук. рефлексії, що фіксувала взаємовідносини між тодішньою реальністю та минулиною.

Окремі сучасні дослідники вказують на розмитість меж між народницьким і державницьким напрямками в укр. істор. науці 1-ї третини 20 ст., підкреслюючи абстрактність змістовного наповнення поняття “державницький напрям” (Л.Григорук, Я.Дашкевич та ін.). Характерними для творчості укр. істориків-державників є: 1) пріоритетність дослідження “державницьких періодів” укр. історії (княжа доба; див. Київська Русь, Київське князівство), епоха України-Гетьманщини, українська революція 1917-1921 та громадянська війна в Україні 1917-1921); 2) контрастне висвітлення та контроверсійна інтерпретація (через призму цивілізаційного або культ. перехрестя) впливу різних істор. чинників (геогр., природничих, політ., етно- та соціокульт., психологічних, геополіт.) на процес виникнення, функціонування та руйнації державних організацій, які, як правило, фіксуються у формах духовотомічних протиставлень: народ (нар. маси) – аристократія (провідна верства), Схід – Захід, римо-катол. – візант.-правосл. освіти, хлібо-робська – кочова к-ри та ін.; 3) зх.-свроп. культ.істор. орієнтація, адапту-вання до укр. потреб інтелектуальних здобутків свроп. думки; 4) особлива увага до теми ролі нац. еліти та визначної особистості в історії держ. будівництва [4.115, Т. 2, 151-152].

Стаття О.В.Яся **Наукові напрями, школи, течії, гуртки** – неформальна інституціоналізація науки, зорієнтована на самоосянення і самопізнання, вреситі-ресит на саморозгортання й самоорганізацію академічної спільноти в певному історичному часі, соціо- та етнокульт. просторі. У широкому сенсі йдеться про розмаїття форм і способів засвоєння й адаптації науковою корпорацією інтелектуальних настанов, культ. віх, світоглядних орієнтирів, етичних цінностей, естетичних критеріїв, соціальних норм, громад. і суспільно-політ вимог, які трансформуються й транслюються неформальними об’єднаннями вчених, що доповнюють наявну орг. структуру чи виступають її предтечею, у відповідні дослідницькі інтенції, програми, проекти, концепти, теорії, прийоми і методики фахового вишколу, способи комунікації та циркуляції інформації в діахронному й синхронному вимірах. У вузькому розумінні – групове світосприйняття, точніше – розмаїття форм самосвідомості наук. спільноти, котру репрезентують різноманітні неформальні утворення (напрями, школи, течії, гуртки, малі групи, творчі тандеми чи союзи співавторів та ін.), що творять поле інтелектуальної взаємодії й комунікації, афористично прозване “простором довіри”, яке безпосередньо пов’язане з тим або ін. феноменом авторства соціо-гуманітарних, зокрема істор., текстів.

Появу неформальної інституціоналізації пов’язують із дослідницькими рефлексіями вчених/мислителів/інтелектуалів щодо творчості, передусім зі спробами осягнути її витоків та саму природу, зокрема збагнути роль колективного й індивідуального, групового та персонального тощо. Такі початки, принаймні зафіксовані документально, побутують від доби античності, приміром, знаменита Академія Платона, мілетська школа, піфагорійська школа, стоїки, епікурійці, сократики та ін. Первісне визначення поняття “школа” зазвичай асоціюється з певною груповою духовною й культ. єдністю і, заразом, із місцем збереження, охорони й передачі знань. Напр., від давньогрецького міфічного героя Академа,

похованого у священній діброві на пн. зх. від Афін (Греція), в якій викладав Платон та його учні, походить назва славнозвісної Академії, заснованої 387 до н. е.

Власне, антична “школа” постала як своєрідна форма духовного й культ. братства – спільноти філософів або мислителів, але з достатньо окресленими рольовими моделями братчиків: старший (вчителі) та молодий (учні), в якій процес виховання й навчання реалізується у вигляді діалогів (комунікації), обміну думок, диспутів тощо. Із такими “школами” пов’язують і формування інституту духовного, культурного, зрештою – інтелектуального, наступництва, себто творення основних елементів механізму наук. традиції (компендіуму знань, способів нагромадження, збереження, захисту, відтворення та передачі знання, врешті, відтворення його носіїв – інтелектуалів). Утім, уже в античні часи “школа” виступала і як інструмент інтелектуального розрізнення різних способів мислення, точніше – світобачення. Приміром, давньогрецький автор 3 ст. Діоген Лаєрцьський, якого вважають фундатором історії антич. філософії, називав “школою” певну спільноту мислителів, які дотримуються того чи ін. вилучення видимих явищ.

Нові форми “школи” постали в добу середньовіччя та ранньомодерні часи, що пов’язано із соціокульт. запитами, інтелектуальними й духовними викликами гуманізму, Відродження, Реформації та Контрреформації. Зокрема, культ. програма доби Відродження продукувала переосмислення й реконцептуалізацію античної спадщини. Відтак сформувалися ін. спільноти – гуртки інтелектуалів-гуманістів із виразно окресленою груповою свідомістю, які спершу наслідували відоми античнім взірці. Напр., платонівська Академія у Флоренції (Італія; 1459-1521), яка обстоювала традиції неоплатонізму (П.Мірандола, М.Фічіно). Втім, незабаром з’являються й ін. спільноти ренесансних діячів, які переосмислювали не тільки спадок класичної давнини, а й “темних” (середніх) віків та ранньомодерного часу. Приміром, “критична” (іноді “єр-дитська”) школа (Ф.Біондо, А.Валла та ін.), з якою пов’язують відкриття періоджерел, початки їх критики та впровадження елементів наукового апарату; “риторична” школа (П.Браччоліні, А.Бруні та ін.), скерована на апологію повчальних функцій історії, виховання моральних чеснот особистості на гідних для наслідування істор. взірцях; “політична” (інколи “нова політична”) школа (Н.Макіавеллі та його наступник і критик Ф.Гвіччардіні), зосереджена на прагматичному переосмисленні політ. минувшини, форм і способів правління. Як реакція на виклики Реформації постали чернечі члени т-ва, зорієнтовані на жорстку оборону конфесійних інтересів. Приміром, мавристи (конгрегація св. Мавра, заснована 1618 в паризькому монастирі Сен-Жерменде-Пре), які прагнули захистити від протестантської критики канони катол. церкви.

Водночас видавнича практика мавристів спричинилася до публікації низки комплексів церк. джерел і заклала початки дипломатики, палеографії та ін. спец. істор. дисциплін. Болландисти (вчена спільнота єзуїтів, заснована 1643 Ж.Болландом в Антверпені; нині місто в Бельгії), котрі видавали Життя святих (Acta Sanctorum) Католич. церкви, поширили первісні дослідницькі прийоми та процедури на ниві археографії й дипломатики. Саме в надрах учених спільнот мавристів і болландистів виникла “церковна ерудитська” школа (іноді ерудитський

напрям; М.Буке, Ж.Мабільон, Б.Монфокон, Д.Пето, Д.Папелброх та ін.), а невдовзі під її впливом – “світська ерудитська” школа (Е.Балюз, Ш.Дюканж, А.Мураторі, Дж.Тірабоскі та ін.) в західноєвроп. Доакадемічній історіографії кінця 16 – поч. 18 ст. Вислідом трансформацій новоєвроп. науки 17 ст. стала відома “Республіка вчених”, чи “Республіка літераторів” (“La République des Lettres”) – міжнар. братство інтелектуалів (фундатор – франц. математик М.Мерсенн), що започаткувало нову форму комунікації (регулярну та велику кореспонденцію між незалежними мислителями), яку вважають першим масштабним прообразом “незримого коледжу” (термін Д.Прайса).

З утвердженням раціонально-просвітницької парадигми в європ. соціокультурній парадигмі 18 ст., яка обстоювала домінування 3-х інтелектуальних підстав – універсального Ratio, натуралістичного Права та незмінності людської Природи, зародилася нова форма неформальної вченої спільноти, наближена до класичної школи. На відміну від філос. братств античності, гуртків гуманістів, чернечих учених спільнот, новоєвроп. об'єднань інтелектуалів такі школи були міцно пов'язані з університетськими центрами та мали окреслену фахову спеціалізацію. Такою, напр., була знаменита Геттінгенська правничка школа 18 ст. (Ю.Мезер, П.-С.Пюттер та ін.) в місц. ун-ті, яку вважають безпосередньою предтечею впливової нім. істор. школи права 19 ст.

Втім, наук. школи в традиційному або класичному розумінні постали тільки протягом 19 ст., позаяк спиралися на низку потужних соціокультур. передумов та інтелектуальних викликів. Передусім, промисловий та технологічний бум 19 ст. пришвидшив фахову спеціалізацію, зокрема надав потужного імпульсу дисциплінарному оформленню науки і, заразом, активізував руйнацію станових меж в європ. країнах. Відтак запустилися нові механізми соціалізації вихідців із різних прошарків та верств, себто відкрилися можливості для реалізації інших, порівняно зі звичайними становими ролями, життєвих сценаріїв у сфері науки, освіти, к-ри.

Водночас кардинальних трансформацій зазнали матеріально-фінансова основа й формальна інституціональна структура науки та освіти, інтенсивність і швидкість циркуляції друкованого слова, порівняно з попередніми століттями, вжиті-реши, істотної ваги набув сусп. статус ученого у “вік поступу” (19 ст.). Сукупність таких передумов і впливів спричинилася до виникнення неформальних наук. гуртків, які поставали навколо успішного вченого-новатора, персональні якості й компетенція якого забезпечували ефективну трансляцію знання молодшим колегам (учням). Спершу школа локалізувалася за кількома т. зв. родовими ознаками: ім'я фундатора та просторово-регіональне побутування (приміром, Київська школа В.Антоновича; див. Антоновича Володимира Київська школа істориків), нац. належність та фахова спеціалізація (напр., рос. школа західноєвроп. аграрної історії, російська, чи петербурзька школа антич. епіграфіки).

Втім, на межі 19-20 ст. обстоювалася думка про наявність спільного наук. проекту (напр., земельно-обласний план В.Антоновича зі студіювання історії давньої Русі), пізніше – дослідницької програми, як неодмінної прикмети існування “школи”. На поч. 20 ст. до “обов'язкових” чи “необхідних” передумов існування наук. школи зараховують низку чинників або передумов, у т. ч. інтелектуальні (спільні концептуальні взірці та методологія), освітньо-пед. (семінари, лекторії,

експериментальні практики, регулярні наук. форуми), технічно-орг. (періодичні та серійні видання, кафедри, лабораторії) тощо. Однак упродовж 19 ст. терен побутування поняття “наукова школа” став настільки широким, що охоплював укр. різноманітні і неоднорідні групи дослідників, іноді не пов’язаних між собою не тільки персональними зв’язками, а навіть територіальними й нац. межами (приміром, державна, юридична, романтична школи та ін.). Інколи дефініція “школа” взагалі підносилася до масштабу всієї нац. історіографії.

Власне, з’явилася тотальна мода щодо вживання поняття “школа” в найрізноманітніших контекстах, що істотно розмивало його зміст і спотворювало первісне функціональне призначення. Зрештою, на зламі 19–20 ст. постали досить гострі потреби розрізнити відмінні рівні неформальної інституціоналізації, а точніше – різні форми самосвідомості наук. спільноти, пов’язані: 1) із циркуляцією генералізуючих ідей чи концептів, які задають спрямованість пізнавального процесу, зокрема логіку його розгортання; 2) з особистим зв’язкам між ученими в межах школи. Відтак народилося поняття “напря́м”, яке до кінця 19 ст. вживалося епізодично. Цей термін скерований на відтворення вертикального зв’язку, переважно в царині ідей і концептів між ученими різних шкіл, гуртків, груп, на відміну від горизонтальної сув’язі, що локалізувалася здебільшого на основі неформальних зв’язків (учитель/учень) у річищі конкретної школи. Та попри очевидну механічність і лінійність такого маркування, яке, вірогідно, постало в руслі факторного аналізу, властивого канонам класичного мислення, термін “напря́м” відтоді вживається як для ідентифікації та самоідентифікації гуманітаріїв, так і для відтворення різних рівнів неформальної інституціоналізації, хоч і доволі суперечливо та непослідовно.

Приміром, напрямки на обширах істор. науки виокремлювалися за провідними історіософськими ідеями (народницький, державницький, неонародницький), парадигмами наук. мислення (раціонально-просвітницький, романтичний, позитивістський), політ. й ідеологічною (роялістський, республіканський, консервативний, ліберальний, лейбористський, марксистський) чи конфесійною (катол., правосл., протестантський) належністю, тяжінням до певних дисциплін або міждисциплінарних стиків (юрид., соціологічний, історико-екон., соціально-екон., культурно-істор., психологічний) тощо. Саме за ступенем загальності та генералізації розрізняв поняття “напря́м” і “школа” рос. історик О.Лаппо Данилевський, хоч послуговувався і терміном “течія”.

Остання дефініція поширилася майже одночасно з поняттям “напря́м”, причому покривала подібний зміст та продукувала майже аналогічні смисли. Напр., у текстах рос. історика П.Мілюкова обидва терміни побутують як рівнозначні.

Втім, у дослідницьких практиках кінця 19 – поч. 20 ст. поширилося й утилітарне застосування дефініції “течія” щодо позначення більш-менш масштабних тенденцій з обсягу істор. науки, а також для вирізнення різних груп чи відтінків у межах школи або напрямку. Від поч. 20 ст. розпочинається перехід від класичного до некласичного типу науки, який на теренах соціогуманітаристики зазвичай пов’язують із соціологічним та неокантіанським поворотами.

Відгоді лінійні, механістичні, субстанціональні та найвно реалістичні наук. візії поступаються місцем дослідницьким стратегіям, зорієнтованим на інтертеоретичність, поліваріантність, релятивізм, когерентність і взаємодоповнюваність.

Отож неформальна інституціоналізація дедалі частіше розглядається з перспективи модерністських інтелектуальних запитів та вимог, зокрема з акцентуванням: 1) на способах і методах отримання знання, його циркуляції й передачі (інтерналізм); 2) на механізмі соціокульт. взаємодії науки із сусп-вом (екстерналізм); 3) на самосвідомості академічної спільноти; 4) на психологічних (приміром, співвідношення екстравертів та інтровертів), культурознавчих, морально-етичних та естетичних складових дослідницьких практик, у т. ч. рольових моделях у середовищі наук. колективу; 5) на співвідношенні формальної (організаційно й структурно фіксованої) та неформальної інституціоналізації науки тощо. Відтак поняття “школа” як висхідний концепт неформальної інституціоналізації істотно розширилося за рахунок трансформації первісного змістовного наповнення та продукування нових смислів.

Таким чином, протягом 20 ст. в наукознавстві, історії та філософії науки сформувалася низка різноманітних некласичних означень наук. школи як: 1) своєрідного групового стилю мислення; 2) універсальної самоорганізаційної форми наук. діяльності та кооперації дослідників; 3) відкритої інтелектуальної спільноти з добре окресленими ціннісними орієнтирами й етичними настановами, що поєднує вчених різних поколінь із відмінними статусами на засадах певної дослідницької к-ри; 4) соціального колективу лідерського типу з вибудованою ієрархією, згуртованого під дослідницьку програму навколо авторитетного чи навіть харизматичного вченого-провідника, що має високу або навіть виключну репутацію, часто-густо з претензією на геніальність, а також відповідний обряд залучення/ посвячення до традиції (жорстке обстоювання авторитету істини, сакралізація імені засновника та впровадження манери його наслідування тощо); 5) науково-освіт. та виховної інституції, котра саморегулює відтворення й дослідницькі мотивації, наступність учасників і тривалість свого буття в часі та просторі; 6) соціально-психологічної конструкції спільноти з відмінними рольовими моделями “акторів” — “батьків-фундаторів”, “господарів-адміністраторів” (тех. організаторів), “генераторів ідей”, “охорців знання” (ерудитів), “виконавців” (ретрансляторів), “критиків”, “внутрішніх опонентів”; “старійшини”, “майстрів” та “підмайстрів”; 7) особливої стратифікації наук. спільноти як елітарного прошарку суспільства, в якому місце вченого залежить як від персональних якостей та добробку, зокрема від рівня його самореалізації й комунікації, так і інституціональних можливостей, доступу до інформації, матеріальних та фінансових ресурсів тощо.

Побутують і полівимірні моделі наук. школи, приміром трьохкоординатна конструкція (предметно-логічний, соціально-наук. та особисто-психологічний рівні) рос. філософа М.Ярошевського, який виділяв 3 типи наук. шкіл: науково-виховну, дослідницький колектив та напрям. У 2-й пол. 20 ст. шириться й низка різноманітних типологій наук. шкіл, зокрема за характером зв'язків (напрям, течія, “незримий колледж”, угруповання, група тощо), способом інституціоналізації (лідерська, гурткова, педагогічно-виховна), тереном функціонування (міжнародна, націо-

нальна, регіональна, локальна), тривалістю існування (однієї, двох, трьох і більше генерацій), фаховою спрямованістю та предметною областю (міждисциплінарна, дисциплінарна, теоретична, експериментальна, науково-вироб. тощо), статусом у науці і сусп-ві (авангардна, конкуруюча, маргінальна чи напівлегальна, особливо щодо шкіл/гуртків, що існують за тоталітарних, авторитарних режимів) та ін. Із поширенням концептів неklasичної науки змінюються й уявлення щодо ролі наук. шкіл. Передусім, фокусується увага на самому механізмі конструювання/перформовування наукової спільноти, себто на тому, в який спосіб змінюються її неформальні контури. Приміром, амер. історик науки Т.Кун уважав, що школи не властиві фазі т. зв. нормальної науки, коли зберігаються сталі методологічні й теор. орієнтири. Натомість школи з'являються і набувають сили в період кризи "нормальної науки", котрий увінчується "науковою революцією", себто утвердженням нової парадигми.

З оформленням парадигматичних взірців школи знову сходять із наук. авансцени. Польс. соціолог А.Флек тримався думки, що школа в науці закладає спрямовані колективні настанови щодо формування спільного стилю мислення. Натомість франц. філософ Г.Башляр наголошував на тому, що "наукова школа" творить "нормативну людину науки", яка суперечить сама собі, позаяк особистості властиві сумніви, котрих не визнає шкільна спільнота, що тягне вченого за собою. Зрештою, у добу неklasичної науки домінуючим стає дисциплінарний тип наук. шкіл, який одні вчені часом називають формою "інтелектуальної стагнації", а інші – розглядають як спосіб "інтелектуальної капіталізації".

Трансформується і вживання поняття "напря́м", яке часто-густо не стільки узгоджується з концептом чи якоюсь ідеєю в класичному сенсі, скільки з предметною областю досліджень або навіть окремого дисципліною (приміром, напрям історії дипломатії, напрям військ. історії). У такому сенсі це поняття виступає в термінологічній зв'язці з тією чи ін. школою й окреслює проблемне поле наук. студій у відповідному дисциплінарному зрізі. Заразом побутують й ін. понятійні пари: школа/течія, школа/угруповання, школа/гурток тощо. Причому останнє сполучення термінів розглядається в контексті вивчення "утробного" періоду наук. шкіл гурткового типу, як реалізованих (напр., Гартусько-Московської семіотичної школи, Моск. логічного, пізніше – Моск. методологічного гуртка та ін.), так і потенційних.

Із поширенням інтердисциплінарності з'являються й проблемні та малі групи, що об'єднують здебільшого на певний час дослідників із різних галузей, дисциплін, фахових спеціалізацій, країн, які вирізняються синергетичним ефектом (підвищеною наук. результативністю, креативністю підходів) і розмаїтим характером зв'язків: "сильних" (учитель учень), "слабких" (позитивне й негативне цитування), симбіотичних, конкуруючих, координуючих, коопераційних тощо. У 2-й пол. 20 ст. такі неформальні утворення набули неабиякої популярності, зокрема у вигляді "незримого колледжу" та ін. Втім і до сьогодні циркулюють традиційні уявлення про співвідношення наук. напрямів/течій/шкіл.

Наприкінці 20 ст. постмодерністський поворот спричинився до суцільного розмивання існуючих меж предметно-дисциплінарного знання (науки, мист-ва, к-ри), особливо на теренах соціоантропології. Відтак стрімко поширилися

дослідницькі практики, зорієнтовані на ідеї полівекторності, багатостильності, тотальної стилізації, мімікрії та мутації, свосвідну гру з різноманітними стильовими формами, парадигматичними візрцями, еkleктичну мішанину різноманітних культ. елементів, мовних протоколів, інтелектуальних складових тощо.

Зрештою, ідеали постнекласичної науки не тільки тяжіють до мультипарадигматичності та множинності способів пояснень, а й майже до нескінченної поліваріантності дискурсів. Такі підходи кардинально трансформують саме розуміння неформальної інституціоналізації та її вихідного концепту “наукова школа”, позаяк досить часто заперечується навіть можливість її онтологічного буття, себто існування в часі й просторі.

Відтак школа розглядається як специфічна епістема (від грец. – знання; домінуюча чи первісна структура, що формує “проблемне поле” знання), котра адсорбує як дослідницькі практики, так і саму комунікацію й циркуляцію інформації. Власне, її існування висвітлюється з перспективи дискурсивних практик, зокрема, актуалізується пошук прихованих і вторинних смислів (деконструкція). Вислідом цього є спроби демістифікувати та десакарлізувати саме поняття “наукова школа”, яке представляють як “самопроектовану традицію” її лідера-засновника чи його adeptів, “священну” чи метафізичну схему для скарлізації відповідних соціальних практик, за якими переховується “випадкова гра” смислів, тощо.

Побутують думки, що в сучасній науці школа є утворенням виключно одного покоління вчених, оскільки швидкоплинність знання, тобто темпи його старіння, стали настільки стрімкими, що роблять неможливими передачу актуальних ідей та концепцій від однієї генерації до іншої. Втім, ідеї про “кінець” чи “духовну смерть” наук. шкіл не поділяються переважно більшістю вчених, у т. ч. у царині соціогуманітаристики. Від 1970-90-х рр. не аби-якої гостроти набуває проблема співвідношення формальної та неформальної інституціоналізації науки, зокрема спроби тим чи ін. чином зафіксувати/формалізувати статус наук. школи в ряді країн, які засуджувалися багатьма науковцями.

Приміром, франц. соціолог П.Бурдьє обстоював думку про неможливість успішного функціонування науки виключно в межах формальної організації, позаяк остання тотально обмежує і навіть блокує вільне перетікання як самих інтелектуалів, так і фінансових ресурсів, з однієї сфери до іншої. Від 1996, з ухваленням держ. програми підтримки “провідних наукових шкіл” у РФ, укладається їхній відомчий “кадастр” (низка спеціалізованих довідників), який розглядається багатьма рос. та іноз. вченими як бюрократична формалізація й вихолощення неформального статусу таких дослідницьких спільнот. Неформальна інституціоналізація українського історіопісання 19-20 століть.

Початки неформальної інституціоналізації укр. соціо-гуманітаристики, наближеної до новосерот. візрців, тісно пов’язані з тогочасними формами культ. й інтелектуального буття і сягають, щонайменше, 18 ст. Напр., на теренах Новгород-Сіверського гуртка наприкінці 18 ст. не тільки розгорнулося збирання матеріалів і документів до історії, етнографії, госп-ва і статистики України-Гетьманщини, а й постала низка наук. і культурно-освіт. проєктів: заснування місц. ун-ту І.Халанського, створення “Академічного зібрання” і книгарні Ф.Туманського в Глухові та ін. Подібні проєкти та ідеї, зокрема заснування ун-ту в

Слобідській Україні, побутували і в просвітницькому гуртку О.Паліцина, відомому як “Попівська академія” (від х. Попівка на Сулиціні). До учасників цього гуртка кінця 18 – поч. 19 ст. належали І.Богданович, С.Глинка, В.Капніст, В.Каразін, Є.Станевич та ін. Впродовж 1816-22 літературносалонний гурток кн. М.Г.Рєпніна відіграв поважну роль у появі 4-х томної праці Д.Бантшиш-Каменського “Історія Малої Росії” (М., 1822). Та справжній культ. сплеск, який привів до постання модерних групових форм самосвідомості укр. інтелектуалів 19 ст., пов’язаний з романтизмом.

Останній запусив “мовну” й “етнографічну” програму осягнення народу/нації як духовної субстанції, котра спричинилася до неформального гуртування укр. інтелектуалів. Зокрема, два гуртки під проводом І.Срезневського виникли в культ. й інтелектуальному середовищі харків. романтиків 1820–40-х рр. (див. Харківська школа романтиків), їхніми учасниками були такі відомі діячі, як П.Гулак-Артемівський, Ф.Євєцький, Г.Квітка-Основаєнко, М.Костомафов, А.Метлинський, М.Петренко, С.Писаревський, О.Шпигоцький та ін. Мовні, етногр., літ. та мистецько-естетичні практики харків. романтиків породили самотній пласт текстів, представлених на сторінках збірника “Запорожская старина” (1833-38) рр.

Вважають, що гурток кийв. інтелектуалів з університетської молоді 1-ї пол. 1840-х рр. став предтечею кирило-мефодіївських братчиків. Із появою на зламі 1850–60-х рр. нового середовища публічного і громад. буття, хоч і в умовах паліативної та запізнілої модернізації імперії Романових, ширяться й ін. форми самоорганізації петерб. українців, які пов’язують із час. “Основа” (1861-62). Приміром, відомі комунікативні заходи укр. інтелектуалів у Санкт-Петербурзі 1850–60-х рр.: “понеділки” В.Білозерського, “вівторки” М.Костомафова, “п’ятниці” П.Куліша та ін. Такі неформальні спільноти укр. діячів, запліднені романтичними ідеями, виплекали провідну історіософську ідею, що спричинилася до інституціоналізації народницького напрямку в укр. історіописанні 2-ї пол. 19 – поч. 20 ст., який визначив заг. вектор конституювання перших наук. шкіл. В останній чв. 19 ст. на інтелектуальній хвилі позитивізму в укр. історіографії постають і наук. школи в класичному розумінні.

Першою й найдавнішою з них вважається Київ. документальна (земельно-обласна) школа В.Антоновича, хоч мають місце окремі спроби включити її до рос. історіографії (С.Михальченко). До цієї школи зазвичай зараховують плеяду відомих укр. істориків, зокрема О.Андрієшева, Д.Багалія, В.Базилевича, П.Голоубовського, М.Грушевського, О.Грушевського, В.Данилевича, М.Дашкевича, М.Довнар-Запольського, І.Линниченка, В.Аякоронського, К.Мельник-Антонович, Н.Молчановського та ін., а іноді – ще й В.Доманицького, Д.Дорошенка, П.Іванова, П.Смирнова, В.Щербину та ін. Важливу роль в її становленні відіграв історико-архів. гурток у Києві, яким керував у 1880–90-х рр. В.Антонович.

Утім, деякі науковці (С.Томашівський) ще за життя В.Антоновича висловлювали сумніви щодо існування його школи. Протягом 1890–1900-х рр. виникла Київська історико-юридична (західнорус., або литовсько-рус. права) школа М.Владимирського-Буданова (М.Максимейко, О.Малиновський, М.Ясинський та ін.). Кілька наук. шкіл наприкінці 19 – на поч. 20 ст. утворили учні

В. Антоновича. Передусім, це – Галицька, або Львівської істор. школа М. Грушевського, до якої зараховують Б. Барвінського, Б. Бучинського, В. Герасимчука (Гарасимчука), Ф. Голіщчука, І. Дзиджору, Ю. Кміта, М. Кордубу, І. Кревецького, І. Крип'якевича, З. Кузеля, Ф. Срібного, О. Сушка, С. Рудницького, Ом. Терлецького, С. Томашівського, О. Чайківського, М. Чубатого, О. Шелевича та ін. Власні наук. школи започаткували й ін. учні В. Антоновича, зокрема Д. Багалій у Харків. ун-ті та М. Довнар-Запольський у Київ. ун-ті (історико-екон. школа рос. історії 16-17 ст.).

Однак наприкінці 19 – на поч. 20 ст. помітну роль у неформальній інституціоналізації укр. історіописання й надалі відігравали різноманітні гуртки. Самобутня мережа таких гуртків краснавчого, пам'ятко-охоронного та архівно-археогр. спрямування, які об'єднували як дослідників-аматорів, так і професійних науковців, постала при губернських вчених архівних комісіях, церковно-археол. к-тах, земських інституціях та ін. осередках, зокрема в Житомирі (М. Коробка, В. Г. Кравченко, П. Тутковський, О. Фотинський, Я. Яроцький та ін.), Кам'янці-Подільському (С. Венгрженівський, П. Вікул, М. Гогоцький, О. Павлович, В. Пясецький, М. Симашкевич, Ю. Сіцінський та ін.), Катеринославі (нині місто Дніпропетровськ; В. Біднов, Д. Дорошенко, Я. Новицький, В. Пічета, А. Сиявський, Д. Яворницький та ін.), Полтаві (В. Бучневич, О. Левицький, І. Ф. Павловський, А. Падалка, В. Пархоменко та ін.), Симферополі (О. Бертс-Делагард, І. Казас, А. Коллі, Ф. Лашков, А. Маркевич, Ф. Ребець, О. Романюк, О. Сеницький, Х. Яцуружиский та ін.), Чернігові (А. Верзилов, П. Добровольський, П. Дорошенко, Я. Жданович, Г. Милорадович, В. Модзалевський та ін.) й ін. Заразом функціонували гуртки й викладачів в університетських центрах, які були своєрідними “підготовчими майстернями” фахового вишколу істориків. Напр., заснований 1903 історико-етногр. гурток у Київ. ун-ті очолював М. Довнар-Запольський, а його учасниками були такі майбутні історики, як Д. Дорошенко, Г. Гермайзе, Б. Круницький, П. Курінний, О. Оглоблин, Н. Полонська-Василенко та ін.

Окреме місце посідають аристократичні гуртки укр. інтелектуалів, митців, літераторів, які прагнули до глибинного переосмислення стилевих напрямів, культурних форм, започатковували нові дослідницькі, мистецькі, культурознавчі практики, зокрема масштабні генеалогічні, геральдичні, книгознавчі та ін. проекти.

Таким був, приміром, чернігівсько-петерб. істор. гурток (1908-17), що об'єднував представників старого малорос. дворянства, до якого входили П. Дорошенко, Я. Жданович, В. Лукомський, В. Модзалевський, Г. Нарбут, С. Трійницький та ін. На поч. 20 ст. низка модерністських стилевих напрямів, зокрема неоромантизм, які сплуталися із соціо- та етнокульт. запитами й інтелектуальними викликами часів Великої европ. кризи – Першої світової війни (1914-18) і “травматичного досвіду” Української революції 1917-1921, спричинилися до інституціоналізації державницького напрямку в укр. історіописанні (фундатори – В. Липинський, С. Томашівський).

Цей провідний історіософський концепт протягом усього 20 ст. посідав чільне місце в інтелектуальних порахунках на теренах укр. соціогуманітаристики, позаяк становив нарізний елемент етнокульт. та політ. програми легітимації

українства. Зрештою, впродовж 1920-х рр. надзвичайна строкатість і розмаїтість соціокульт. умов у Західній Україні, УСРР та на еміграції в Центр. і Сх. Європі згенерували поширення та конкуренцію різних дослідницьких й освіт. практик, перехрещення відмінних інтелектуальних впливів і мотивацій, вислідом яких став своєрідний сплеск неформальної інституціоналізації в укр. історіописанні.

На думку О.Оглоблина, впродовж 1920-х рр. тільки на теренах УСРР постало кілька течій, що поступово “набували характеру певних наукових шкіл”: Київська культурно-історична чи “неонародницька” (іноді соціологічна) школа М.Грушевського (О.Баранович, Т.Гавриленко, С.Глушко, П.Глядківський, К.Грушевська, В.Денисенко, В.Євфимовський, В.Ігнатієнко, М.Карачківський, В.Косташук, Д.Кравцов, П.Нечипоренко, О.Павлик, Ф.Савченко, Є.Смолинська, О.Степанюшина, М.М.Ткаченко, С.Шамрай, А.Шевченко, В.Юркевич та ін.); Харківська соціально-економічна школа А.Багалія (О.Багалій-Татарінова, О.Водолажченко, М.Горбань, А.Козаченко, Н.Мірза-Авак'янци, О.Назарець, Д.Соловей та ін.); історико-правничка школа М.Василенка (С.Борисенко, В.Гришко, В.Новицький, А.Окішневич, І.Черкаський та ін.); марксистська школа М.Іяворського (З.Гуревич, М.Рубач, М.Свідзинський та ін.), а також історично-економічна школа. Власне, останнє неформальне утворення, до якого О.Оглоблин зараховував і себе та своїх учнів, а також, можливо, М.Слабченка та деяких його послідовників, у 1920-х рр. він називав “новотою революційною школою”.

Сучасні науковці тримаються думки, що впродовж 1920-х рр. відбувалося становлення кількох неформальних осередків українського історіописання: Ніжинської історичної школи (М.Аристов, М.Бережков, В.Дубровський, А.Єршов, В.Алякоровський, Г.Максимович, М.Петровський, В.Фесенко та ін.), а також школи О.Оглоблина, котра згуртувалася навколо Істор. семінару вищого типу при Київ. ін-ті нар. освіти, та школи М.Слабченка в Одесі.

Деякі вчені (В.Сарбей та ін.) вважають, що існувала ще й “лівобережна школа” укр. істориків, витоки якої навіть пов'язують із О.Лазаревським, але зазвичай не пояснюють ані механізму, ані передумов і складових її творення. Втім на межі 1920-30-х рр. тотальна хвиля репресій супроти укр. інтелектуалів обірвала ці багатообіцяючі процеси. Від 1930-х рр. поняття “школа” перетворилося в рад. науці на ідеологічний маркер із виключно негативною спрямованістю (“фашистська школа” М.Грушевського, “буржуазна школа” М.Довнар-Запольського тощо).

Деяко інакше, внаслідок польс. утисків, згортався “простір довіри” на обширах Зх. України, який переадаптовувався до нових соціокульт. передумов й обставин у вигляді різних гурткових, часом напівлегальних і навіть нелегальних, форм. Приміром, у вигляді самобутньої нелегальної освіт. мережі працював Львівський тасмний український університет (1921-25), в якому викладали такі відомі вчені, як М.Возняк, Ф.Колесса, І.Крип'якевич, І.Свенціцький, К.Студинський, М.Чубатий та ін. Спроби продовжити традиції школи М.Грушевського, спираючись на осередки Наукового товариства імені Шевченка, здійснювалися І.Крип'якевичем та ін. вченими. Зокрема, наприкінці 1930-х рр. був заснований Семінар історії України при НТШ під прикриттям діяльності Історично-джерелознавчої комісії НТШ для неформального вишколу укр. науковців, у якому брали участь як відомі нау-

ковці (М.Андрусак, І.Крип'якевич, Ом.Герлецький та ін.), так і вчені-початківці (О.Бережницький, О.Домбровський, Г.Клиш, Т.Коструба, О.Матківська, О.Пріцак, О.Сенів та ін.).

Питання неформальної інституціоналізації, зокрема дискусії навколо концептів “школа” та “напрямок”, доволі гостро актуалізувалося після Другої світової війни 1939-45 в укр. зарубіжному історіописанні. Зокрема, побутують спроби надати нового сенсу старій контраверсій народницький/державницький напрям: представити її у вигляді соціологічний/державницький напрям (Л.Окішневич), народницький/ антинародницький (В.Петров), перенести в царину методології як опозицію “генетичної” та “порівняльно-соціологічної методи” (Б.Крупницький) тощо. Гостра орг. криза 2-ї пол. 1950-х – поч. -1960-х рр. на еміграції і в діаспорі та потреби збереження, а точніше – конструювання традицій інтелектуального наступництва щодо своїх попередників, спричиняють творення низки “генеалогічних схем” укр. історіографії кінця 19 – 20 ст.

Приміром, “родовід” укр. істориків на еміграції, укладений О.Оглобленим, складається з 4-х поколінь: 1-ша генерація – В.Липинський, Д.Дорошенко та плеяда ін. дослідників (В.Біднов, Р.Лащенко, О.Лотоцький, В.Прокопович, С.Шелухин, А.Яковлів та ін.), які посіли своє місце в укр. історіографії до 1917; 2-га, міжвоєнна, генерація – з учених, які здебільшого здобули істор. освіту та розпочали наук. студії за кордоном (І.Борщак, В.Зайкін, Б.Крупницький, С.Наріжний, Д.Оляничин та ін.), частина з них були студентами Д.Дорошенка та В.Липинського; 3-тя – наймолодші студенти вчених першої генерації (Мих. Антонович, І.Лоський та ін.), котрі з'явилися на наук. авансцені впродовж 1930-х рр.; 4-та – дослідники, які ввійшли в науку після 1945.

Ще масштабніші “родовідні візії” запропонували: Н.Полонська-Василенко, яка виводила практично всю укр. історіографію, у т. ч. всі неформальні осередки 1-ї пол. 20 ст., зі школи В.Антоновича, та М.Чубатий, котрий висунув схему 5-ти генерацій укр. істориків, що розпочинається від сучасника Т.Шевченка М.Костомарова та його ідеологічного маніфесту “Книга буття українського народу”. На зламі 1960-70-х рр. питання неформальної наступності істориків потрапили до сфери розбудови нових дослідницьких осередків, зокрема Українського наукового інституту Гарвардського університету (США), Українського історичного товариства та ін., і, почасти, в поле змагання між ними за ресурси діаспори. Напр., О.Пріцак не тільки вважав себе “правнуком” В.Антоновича, за “родоводом” Н.Полонської-Василенко, а й декларував спадкоємність Гарвардського осередку з “українською документальною школою”.

Втім тези, задекларовані О.Пріцаком, викликали низку критичних закидів, зокрема О.Домбровського, котрий охрестив такий підхід “культулом священних корів”, та А.Винафа, який дотримувався думки, що засновником укр. історіографії був М.Грушевський, а не В.Антонович. Інакше розгортався процес неформальної інституціоналізації укр. історіописання на теренах УРСР. Із лібералізацією рад. режиму впродовж 2-ї пол. 1950-х – 1960-х рр. споглядаємо досить повільну, суперечливу та локальну інституціоналізацію, передусім у царині відновлення істор. освіти, архів. мережі, становлення академічних установ в УРСР. Відтак поволі налагоджувалися зв'язки вчитель/учень в академічних інституціях, на істор.

ф-тах і кафедрах ун-тів та вузів, які іноді набували вигляду неформальних груп різного рівня зрілості, предтеч шкіль дисциплінарного типу.

Водночас постали альтернативні світогляди і інтелектуальні орієнтири в середовищі шістдесятників та дисидентів, до яких була наближена низка українських істориків (М.Брайчевський, Я.Дашкевич, Я.Дзирка, О.Компан та ін.). Власне, в укр. історіописанні 1960-х – початку. 1970-х рр. спостерігаються тенденції до розширення меж представлення історії України в радянському. гранд-нарративі, зокрема спроби часткової реабілітації М.Грушевського, М.Драгоманова, М.Костомарова, включення укр. середньовіччя до концептуальних схем, хоч і в урізаному, спотвореному й паліативному вигляді. Ці тенденції спричинилися навіть до низки спостережень і рефлексій істориків з укр. діаспори, яких сполучила думка про появу реформістської, чи реставраційної течії (напрям) в істор. науці УРСР, провідниками котрої вважали І.Крип'якевича та Ф.Шевченка.

Проте з погромом і репресіями щодо укр. інтелектуалів на поч. 1970-х рр. процеси неформальної інституціоналізації в УРСР були гвалтовно обірвані і відновилися лише на зламі 1980–90-х рр.

Від поч. 1990-х рр. в укр. соціогуманітаристиці, зокрема в істор. науці, постають нові можливості й потреби щодо інституціоналізації новітнього “простору довіри” та комунікації, котрі спираються як на традиції нау. Історіописання, так і продукують відповіді на сучасні соціокульт. запити й інтелектуальні виклики. Нині на цій “території” взаємодіють кілька генерацій укр. науковців... Втім питання про певні обриси “неформального ландшафту” української історичної науки потребують подальшої розробки та студійовання, зокрема новітніх саморефлексій її репрезентантів [5.1713, 214–220].

Новітня історіографія.

Стаття О.В.Яся **Новітня історіографія** – істор. наука певного періоду чи доби, яка тісно чи ін. мірою співвідноситься або асоціюється з концептом “сучасність”. Іноді поняття “новітня історіографія” навіть уживають як синонім щодо сучасної історіографії або в буквальному розумінні як історіографії найближчої, наближеної чи останньої щодо сучасності.

Зазвичай термін “новітня” та його похідні дефініції, у т. ч. “новітня історіографія”, виступають як своєрідний спосіб чи способи репрезентації й осмислення феномену сучасності, зокрема її певних зрізів – інтелектуального, наук. і культ. буття. Вихідним, а часто й визначальним компонентом у конструкції Н.і. с, переважно, масштабні соціо- й етнокульт. трансформації (революції, війни, розпад імперій, виникнення нових держав тощо), котрі продукують кардинальне переформовування державно-полит. ладу, сусп. інститутів і культ. поля, змну світоглядних орієнтирів, ціннісних нормативів, сусп. й академічних стандартів, а також нав'язують певні сценарії перебігу пізнавальних ситуацій, спрямованість науково-історичного процесу та дослідницьких рефлексій.

Зазвичай таку переломну межу у творенні Н.і. пов'язують зі знаковими подіями новітньої історії, значно рідше – Новій історії, що спричинили потужні соціо- й етнокульт. імпульси у світі, які поширилися на гуманістичні та сусп. науки. Приміром, із Першою світовою війною чи Другою світовою війною, “холодною війною” 2-ї пол. 1940-х – 1980-х рр., Французькою революцією кінця 18

століття, Російською революцією 1917–1918, розпадом СРСР і Варшавського блоку, руйнацією колоніальної системи тощо.

Провідну роль у концептуалізації Н.і. відіграє її становище інтелектуальної контраверсії щодо історичної науки минулої доби, зокрема розрив із попередньою традицією, переосмислення контурів предметного поля, виявлення нових вузлових проблем, висунення ін. дослідницьких стратегій, формування відмінного понятійного апарату, впровадження нових візій, концепцій і теорій тощо. Конституювання Н.і., як правило, відбувається з перспективи домінуючих дослідницьких практик певного нац. історіописання, яке наново розставляє відповідні концептуальні віхли та аксіологічні акценти, формує мірила вартості й академічні орієнтири, що кінець-кінцем спонукають до тотальних ревізій минувшини, зокрема до новітнього прочитання та реінтерпретації класичних істор. текстів.

Хронологічна локалізація Н.і. істотно різниться як за своїми критеріями й засадами, так і за конкретним терміном. Відтак Н.і. пов'язують із появою прикметних тенденцій і знакових студій (5–10 років), із виходом на наук. авансцену нової генерації вчених (10–25 років), певним періодом істор. думки (30–50 років), а часто-густо – із поточною добою, яку розглядають як критичний чи доленосний момент сучасності.

Така розмаїтість поглядів щодо локалізації Н.і. пов'язана з диференціацією самого поняття “сучасність” і багатоманітними смислами, які воно продукує. Власне, виокремлення Н.і. як темпоральної конструкції породжене саморефлексіями академічної спільноти чи її окремих репрезентантів, котрі прагнуть усвідомити своє місце й роль щодо попередників та їхньої спадщини як із перспективи опрацювання локальних проблем, так і в методологічному й теор. розумінні. У вузькому сенсі концепт “новітній” побутує в багатьох працях на теренах історіографії, позаяк його вживають стосовно окреслення сучасних наук. тенденцій, підбиття підсумків із вивчення конкретної проблематики, означення інструментальних чи концептуальних новацій у короткотривалій перспективі тощо.

Приміром, рос. історик М.Кареев уживав поняття “новітня історіографія” щодо певного масиву наук, літератури кількох років, об'єднаних спільними підходами до відповідної проблематики. Інколи термін “новітня історіографія” застосовують для позиціонування сучасних учених-гуманітарії та їхніх візій і теорій як протиставлення чи альтернативи щодо репрезентантів попередньої історіографії та старих концепцій, напр., у вигляді дихотомічного співвіднесення, означення альтернатив щодо усталеної традиції історіописання, інтелектуального й культурницького протиставлення тощо. Натомість, у широкому розумінні, йдеться про заг. інтелектуальні обриси нац. істор. письма, пов'язані з тим чи ін. осягненням сучасності в діахронному й синхронному зрізі, зокрема, як у контексті минувшини, так і майбуття. Відтак поняття “новітня історіографія” тим чи ін. чином прив'язують до сучасності, позаяк остання визначає виміри побутування академічної спільноти в часі та просторі.

Зрештою, функціональне призначення поняття “новітня історіографія” не тільки зумовлює специфічність і досить вільне перетікання його змістового наповнення, а й істотно модифікує різноманітні смисли, які ширяться в

історичному письмі.

Західна думка та пострадянська новітня історіографія. Становище Н.і. на пострад. просторі доволі своєрідно й неоднозначно корелюється з тенденціями на ниві світ, соціо-гуманітаристики 2-ї пол. 20 – поч. 21 ст. Останні так чи інакше переламлюються в дослідницьких практиках сучасних нац. Історіографій, хоч і достатньо суперечливо, а часом навіть химерно.

У 1970-80-х рр. майже згасли інтелектуальні віяння антропологічного повороту, що остаточно поховав універсалістське представлення минушини, зокрема нац. гранднаративи, та істотно підважив і трансформував модерністські позиції т. зв. масових візій, себто історії спільнот, структур, інституцій тощо. Відтак до фокуса дослідницьких практик потрапила істор. людина з різноманітними площинами її соціального й культ. буття, яка сама конструє і формує відповідні інститути та структури, групує й індивідуальну свідомість, ментальність, ієрархію цінностей, кінець-кінцем – моделі та сценарії повсякденного існування тощо.

Отож спадкоємцями антропологічного представлення минушини стала низка дослідницьких стратегій, представлених, як у самостійних напрямках, так і субдисциплінах, зокрема в мікро-історії, культ, антропології, “новій культурній історії”, “новій соціальній історії”, “новій економічній історії”, “новій інтелектуальній історії”, історії ментальностей, історії повсякдення, психо-історії, жін. історії (тендерні студії), історії уявлень, історії дозвілля тощо.

Від появи візи франц. філософа М.Фуко про епістему (репрезентацію знання як співвідношення між словами й речами) та дискурси (мовні форми представлення епістем) у зх. Соціо-гуманітаристиці поширюється лінгвістичний поворот, який вважають перехідною межею між модерною та постмодерною наукою. Ця інтелектуальна метаморфоза кардинально трансформує як становище науковця й академічної корпорації, так і самі засади функціонування сусп. і гуманістичних дисциплін. Відтак у постмодерністських візіях учений-гумантарій постає як авторетранслятор тексту та, заразом, як його читач-інтерпретатор.

Водночас шириться постмодерністська дослідницька стратегія деконструкції (термін нім. філософа М.Гайдеггера), зорієнтована на пошук прихованих смислів, себто з'ясування рівня самостійності мови щодо представленого в ній змісту. Деконструктивізмові відводять домінуючу роль у демістифікації гуманітарного, зокрема істор., знання, хоч його критики вважають, що ця стратегія тотально розвиває основи сциєнтизму та впроваджує крайній епістемологічний релятивізм.

На теренах історіописання місце одного із піонерів лінгвістичного повороту посів амер. учений Г.Вайт, який розглядав будь-яку істор. студію як “вербальний артефакт у формі нарративних прозаїчних дискурсів”, зокрема, аналізував її з перспективи комбінації 3-х дослідницьких стратегій або модусів: аргументації (формізм, органіцизм, механіцизм, контекстуалізм), ідеологічного підтексту (анархізм, консерватизм, радикалізм, лібералізм) та сюжету (роман, комедія, трагедія, сатира).

Нині, попри полярні підходи істориків щодо візії Г.Вайта та ін. Постмодерних теорій, навіть його опоненти тримаються думки про різні епістемологічні статуси тексту і вважають за можливе обговорювати питання,

принаймні щодо певного ступеня (як правило часткового), автономії мови наук, дискурсу. Зрештою, постмодернізм дедалі частіше тлумачать як своєрідну “парасольку” (амер. історик П. Берк), під якою переховуються теоретики, котрі заперечують детермінізм та все, що пов’язане із “соціальною реальністю”.

Власне, за таким “фасадом” репрезентовано справжнє буйство різноманітних дослідницьких стратегій, технік прочитання текстів і незвичайна мінливість методологічного інструментарію, які годі вкласти в якісь формалізовані концептуальні схеми чи моделі. Так чи інакше постмодерністські візії змусили вчених-гуманітаріїв переосмислити та по-іншому поглянути на наративні конструкції й мовні протоколи наук, і науково-популярних текстів. Водночас вони спричинилися до поширення потужної релятивістської хвилі, котра загрожує зруйнувати не тільки звичні сцинтичні канони, а навіть елементарні можливості щодо співвіднесення й кореляції наук, знань у соціогуманітаристиці. Це спричинило протилежні, часом досить гострі реакції багатьох дослідників на постмодерністські експерименти або нову чи “наративну філософію історії”, які побутують у вигляді, приміром, неосцинтизму чи новітнього раціоналізму.

Засвоєння спадщини модерністської науки 20 ст. та реценція й осмислення постмодерністських викликів посядають поважне, хоча й і неоднозначне, місце в процесі творення Н.і. на пострад. теренах, зокрема в укр. істор. науці. Нині вони постають як своєрідні змагання між націоцентричними, культурно-антропологічними, постмодерністськими образами минувшини, кожен із яких має своїх адептів і прибічників.

Зародковий період, або доба “білих плям” і “білих полів” (1986–1991). Появу Н.і. в пострад. просторі пов’язують зі славнозвісною перебудовою М.Горбачова, розпадом СРСР та етнополіт. ренесансом країн Сх. і Центр. Європи на зламі 1980-90-х рр. Формация нац. версій Н.і. в означених регіонах спіралася на сполучення і взаємодію досить суперечливих та різноманітних культ, хвиль: заповнення “білих плям” і “білих полів”, подолання ідеологічних рудиментів та канонів рад. історіографії, нове відкриття й переосмислення старої, забороненої інтелектуальної спадщини, нову “романтизацію” минулого, засвоєння етносоціокульт. запитів новостворених чи відновлених д-в, які іноді називають програмою легітимації або “націоналізації”, сприйняття й адаптацію здобутків і досягнень світ. істор. науки тощо.

Отож саме така різнопланова пов’язаність Н.і. із концептом “сучасність”, власне, і творить феномен історіописання кінця 1980-х – 2000-х рр., яке постає як самобутнє мереживо, зіткане з різноманітних культ, шарів. Таке розмаїття векторів спричинилося до співіснування різних культ, та інтелектуальних пластів Н.і. на пострад. просторі, у т. ч. сучасного укр. історіописання.

Зародковий період Н.і. звичайно асоціюється з відкриттям та усвідомленням величезних фактографічних прогалин на ниві рад. історіописання.

Від 1986 в рад. соціогуманітаристиці розпочалася лібералізація усталених ідеологічних канонів: розширення кола дозволених тем і проблем, зняття табу на згадування й висвітлення багатьох істор. особистостей (під гаслом реабілітації та “повернутих імен”), впровадження вибіркової й поміркованої критики парт. політики за доби сталінізму (т. зв. викривлень, спотворень, перефразувань тощо).

Спершу кампанія гласності в рад. науці розраховувалася на дозоване й обмежене висвітлення минувшини. Натомість послаблення, зрештою, повне зняття ідеологічних заборон достатньо швидко привело до первісного усвідомлення істотних провалів і лагун у пануючій репрезентації історії народів СРСР, які (лагуни) афористично охрестили “бліжми плямами” їхнє фактографічне заповнення спонукало громад. й наук. думку до перегляду існуючих підходів та концепцій.

Все більша, хвиля демократизації зумовила інтенсивне становлення неформального культурного простору, який висував новітні вимоги до освоєння й переосмислення минувшини, зокрема в контексті нац., конфесійних, політ., громад, та ін. практик. Власне, неформальні видання й активністі видання й активністі громад. орг-цій кінця 1980-х рр., попри очевидний присмак сенсаційності й ідеологічності, внесли, хоч і опосередковано, елементи конкуренції до рад. соціогуманітаристики, позаяк змушували її реагувати на новітні виклики.

Відтоді розпочалася початкова диференціація науковців в академічному середовищі на консерваторів і радикалів. Та справжній злам у соціогуманітаристиці стався з розгортанням масових національно-культ. і національно-політ. рухів 1987–90-х рр. на теренах кількох республік СРСР (Нар. фронт Латвії, Нар. фронт Естонії, литов. “Саюдіс”, Народний рух України та ін.).

Цей процес трансформувався в суверенізацію рад. республік (“парад суверенітетів” 1989-91), а з нею – і висунення низки альтернативних візій не тільки щодо окремих подій, явищ та постатей, а й цілих періодів – т. зв. білих полів з обсягу нац. минувшини (в укр. історії – українська революція 1917-1921, “розстріляне відродження” 1920-х рр., Голодомор 1932-1933 років в УСРР та ін.; у російській – Білий рух і рос. міжвоєнна еміграція 1920-30-х рр., культ. спадщина “срібного віку” або “російського культурного ренесансу” кінця 19 – поч. 20 ст. тощо).

В інтелектуальному сенсі візії кінця 1980-х рр. становили досить строкате й дивне сполучення концепцій антисталіністів, шістдесятників, рад. традиціоналістів і консерваторів, прихильників різних версій “чистого” або “первісного” марксизму, adeptів різних нац. концепцій історії, прибічників різноманітних зх. дослідницьких стратегій тощо.

Вислідом цих культ. і політ. процесів стала досить парадоксальна ситуація, яку можна означити як падіння “китайського муру” в культ. царині ще до державно-політ. дезінтеграції СРСР. Таке споглядання різючих і динамічних метаморфоз призвело до поширення духу тотального скептицизму та цілковитої зневіри щодо спроможності науковців-гуманітаріїв більш чи менш адекватно висвітлювати минувшину на старих засадах. Врешті-решт на межі 1980–90-х рр. швидкоплинна й гостра криза рад. образу минувшини поставила й висунула питання про “капітальний ремонт” чи повний демонтаж офіц. істор. науки.

Період легітимації чи доба “романтизації” (1990-ті роки).

Після серпневого заколоту 1991 в Москві та подальшого розпаду СРСР на кілька нац. д-в у пост-рад. соціогуманітаристиці склалася пізнавальна ситуація т. зв. методологічного “вакууму” чи хаосу на тлі величезного розширення

фактографічного матеріалу, себто джерельної бази нац. історії.

Водночас творення держ. інститутів на пострад. просторі спричинило потужні соціо- та етнокульт. запити до наук. спільноти, які швидко піднесли легітимізаційну функцію істор. науки, себто освячення існування незалежних країн в інтелектуальному, культ., інформаційному та ідеологічному сенсі: витоки національно-держ. атрибутики й символіки, походження народу/нації, межі істор. території, героїчні епохи, знакові події, провідники-засновники (батьки-фундатори) *д-ви та ін.*

Важливим інтелектуальним вектором Н.і. протягом 1990-х років стало “відкриття” забороненої спадщини чи “репресованих праць” зі спецхранів, які інтенсивно перевидувалися та вводилися до широкого наук. обігу.

Зокрема, досить інтенсивно публікувалися як класичні праці з обсягу української історії (В.Антонович, Д.Багалій, М.Грушевський, А.Дорошенко, М.Драгоманов, І.Крип'якевич, М.Костомаров, О.Оглоблин, Н.Полонська-Василенко, Д.Яворницький та ін.), так і перекладні студії зарубіжних україністів (Т.Грабович, А.Жуковський, З.Козут, І.Лисяк-Рудницький, Р.Магочій, О.Пріцак, Ф.Сисин, О.Субтельний, Р.Шпорлюк та ін.). Деякі з них мали феноменальний успіх у культ. просторі, зокрема на освіт. ниві. Приміром, англ.мовна “Україна: історія” (1988) О.Субтельного (перевидувалася укр. мовою 1991, 1992 і 1993; рос. – 1994, болг. – 1995) стала найпопулярнішим посібником з укр. історії протягом 1-ї пол. 1990-х рр.

Сучасні критики й інтерпретатори укр. Н.і. іноді називають цей процес “інтелектуальною репатріацією західних учених українського походження”. Поряд із хвилею перевидань шириться самобуття “романтизація” укр. минувшини, зокрема нове захоплення її проторово-часовим калоритом.

Такий своєрідний “трикутник” (методологічна невизначеність, всеохоплююча легітимізаційна хвиля та блискавична актуалізація “забороненої” й “репатріюваної” спадщини, котра породила новітню “романтизацію”) загалом визначав провідні напрями концептуалізації Н.і. впродовж 1990-х рр. у напрямі телеології чи провіденціалізму нац. історій з їхніми провідними концептами – *д-ва, народ/нація, нац. еліта, державотворчі ідеї тощо.*

Незавершеність інтелектуальних поразунків 20 ст. на ниві історіографії пострад. країн стосовно модерністських візій і концепцій, твалтовно обірваних рад. тоталітарним режимом у 1930-х рр., спричинила низку дискусій щодо представлення нац. історій, зокрема їх методологічних і теор. засад.

Така інтелектуальна спрямованість Н.і. зумовлювалася незакінченістю, нерезалізованістю в повному обсязі модерністського проєкту на теренах багатьох східноєвроп. країн, зокрема України. Відтак магистральним рефреном у наук. полеміці 1990-х рр. стали проблеми й сюжети, пов'язані з поразунками державницьких і народницьких концепцій, а також візій про істор., неістор. чи “неповні” (“некомплектні”) нації, себто примордіалістів (традиціоналістів) і конструктивістів (модерністів), прибічників сцієнтизму, аналітизму та культурно-істор. антропологізму тощо, які зазвичай вважаються перейденими етапами у світ. думці.

Зрештою, протягом 1990-х рр. були сформовані й окреслені гол. контури

культ. полів нац. історіографій. Вислідом доби легітимації та “романтизації” стало й представлення нац. історій як цілісних сегментів, хоч і помітно замкнених й обмежених у просторово-хронологічному сенсі, передусім щодо загально-європ. і світ. процесів. Водночас постали рельєфні й масштабні конструкції кількох істор. епох, які перебували на маргінесі рад. історіописання чи взагалі не розглядалися в його межах (в укр. історії – доба національної революції 1648-1676, епоха укр. Відродження 19 ст., Голодомор 1932-33 в УСРР та ін.).

Власне протягом 1990-х рр. відбулися кардинальні ревізії рад., а почасти й імперської історії, які заступили нац. візії. Останні вперше у 20 ст. (за винятком концепції рос. минувшини) постали як домінуючі конструкції на пострад. просторі, зокрема відіграли важливу роль у формації культ. полів нових країн. Утім, легітимація породила й вироблення своєрідних, іноді вельми спрощених, канонів Н.і., які побутують у вигляді подібності провідних сюжетів, схожості задекларованої проблематики, однотипності мовних протоколів, реадптації класичних дослідницьких стратегій тощо.

Нині до складників чи елементів цього канону, на думку його критиків, зараховують національно-державницьку актуалізацію, ритуальну апеляцію до патріотичних настанов або істор. правди, чорно-білу аксіологію чи полярні ціннісні настанови, переважання описовості, насамперед процесу – подій і фактів, порівняно із проблемним акцентуванням, наслідування культ. шаблонів, романтичного, неоромантичного (культ або пантеон героїв, метафізичне побутування народу/ нації на сцені історії, ідея спокути та жертви, колективних мотивів й устремлень, обстоювання тези про державу як вищу цінність, етногенетичні міфи, знакові символи та ін.), позитивістського (механістичні й органістичні аналогії в описах минувшини, представлення та абсолютизація ідеї поступу, домінація спільнот, загального і колективного щодо персонального й індивідуального, обстоювання лінійності та безперервності побутування етносу/ народу/ нації, еволюційна конечність тощо) історіописання.

Досить часто такі елементи представлені у вигляді суперечливих інтелектуальних мутацій. Відтак опоненти нац. візії історії обстоюють думку, що їхнє поширення розгоралося за механічними сценаріями та застарілими візціями у вигляді лінійної теології чи “поступу до національної державності”, творення нації (націо- чи державоцентричності), спертих, у крайньому разі, на архаїчний позитивізм з елементами неоромантизму та прагматизму, а іноді – на “перекрашнені рудименти” (унормований детермінізм, апологія соціальної конфронтації, соціально-екон. редуціонізм тощо) рад. історіографії. Тому нац. версії Н.і., зокрема української, часто-густо називають “нормативними”, “канонічними”, “патріотичними”, “офіційними” чи легітимізаційними.

Процес критики легітимації чи “націоналізації” пострад. візії історії, зокрема української, досить тісно пов'язаний з інтелектуальними впливами зх. думки, які репрезентовані на пострад. обширах у вигляді своєрідних хвиль, а інколи – із безпосереднім зверненням деяких зх. дослідників до концепцій нац. історії. Приміром, провокативна розвідка “Чи має Україна історію?” (1995) амер. русиста М. фон Гагена, котра спричинила цікаву наук. полеміку. Протягом

1990-х рр. помітного резонансу набули дослідницькі стратегії франц. Анналів школи, передусім у контексті культ, антропології та соціальної історії, позаяк ознайомлення з ними розпочалося ще за рад. доби (переклади студій М.Блока, Ф.Броделя, А.Февра та ін.).

Зокрема, набуло популярності інструментальне розуміння “ментальності” як специфічного шару групової й колективної свідомості в низці студій із рос. та укр. мінувшини (у рос. історіографії – збірник “Одиссей: Человек в истории” (від 1989); в українській – збірник “Mediaevalia Ucrainica: Ментальність та історія ідей” (від 1992)). Ширяться й мікроісторичні студії (у рос. істор. науці – альманах “Казус: Индивидуальное и уникальное в истории”; від 1997), праці з історії повсякденного життя й інтелектуальної історії (у рос. історіографії – альманах “Диалог со временем”; від 1999) та ін. напрямів.

Заразом важливу нішу здобули макроісторичні теорії, передусім соціо-культ. циклічності (цивілізацій, к-р, націй), пов'язані з ознайомленням і широким утравдженням до інтелектуального простору праць М.Данишевського, П.Сорокіна, А.-Дж.Тойнбі, О.Шпенглера та ін.

Щоправда, останні найбільш поширені на теренах рос. історіописання, що пов'язано як з його традиціями, так і з новими спробами реконцептуалізувати євразійську культурну спадщину. Приміром, відомий 3-томник рос. філософа О.Ахієзера “Россия: Критика исторического опыта (Социо-культурная динамика России)” (Новосибирск, 1997-98), публікація серії монографій А.Гумільова в 1990-х рр. та ін. Схожі тенденції споглядаємо і в циркуляції концепцій модернізації, які вельми популярні в російському історіописанні (напр., візії “імперської”, “запізнілої” чи хвильової модернізації), проте епізодично представлені в українській історіографії (В.Кравченко, О.Субтельний та ін.).

У 2-й пол. 1990-х рр. поширилася й низка рефлексивних спроб осмислення становища Н.і. в контексті загальносвіт. тенденцій, зокрема, до фокуса наук. дискусії потрапили поняття “криза історіографії”, чи “криза історичної науки”, хоч адресна спрямованість і зміст цих дефініцій залишалися досить розмитими й суперечливими. Їхні витоки пов'язані з тенденціями світ. істор. науки, в якій точаться дискусії навколо методологічної/епістемологічної кризи, принаймні від 1970-х рр., що мають низку різнорідних означень: “лінгвістичний поворот”, “ситуація Постмодерну”, “відродження наративу”, “наративний ренесанс”, “постмодерністський виклик” тощо.

Проте, безперечно, вони мають і власні корені з обсягу нац. версій Н.і., зокрема укр. історіописання, котрі по-різному тлумачаться й висвітлюються: “ідеологічна криза”, “криза зростання” (“хвороба юнацького віку”, “хвороба зросту”), “парадигматична криза” (криза інтелектуальних взірців), “методологічна криза”, “джерелознавчий і методологічний рівні (аспекти) кризи”, “інституціональна криза”, “криза поколінь”, “криза образу” тощо.

Ці сюжети нав'язують укр. реакції на постмодерністські виклики, зокрема, протягом 1990-х рр. дискутувалися питання щодо засад сцієнтизму та наративних стратегій в історіографії, ступеня релятивності істор. знання, “правил гри” в наук. корпорації істориків, модерністських та постмодерністських дослідницьких стратегій, засобів і обсягів конструювання та представлення нац.

історії тощо. Втім, підходи традиціоналістів, модерністів та прибічників пост-модерних візій побутують немовби в “паралельних вимірах” і лише зрідка перетинаються поміж собою, що повною мірою виявилось впродовж 2000-х рр.

Період 2000-х рр.: “паралельні середовища” чи інтелектуальні змагання? Наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. у ряді країн постали інституційні мережі (часописи, система грантів, дослідницькі інституції, міжнар. наук. проекти, програми обміну вчених, такі як Fulbright IREX? ACCELS, British Council та ін.), скеровані на продукування й відтворення зх. епістемологічних зразків і дослідницьких стратегій, які часто-густо виступають як інтелектуальна контраверсія чи опозиція щодо легітимізаційної або “нормативної” історіографії. Зокрема, на укр. теренах, здебільшого за матеріально-фінансовою, орг. й інтелектуальною підтримкою зарубіжжя, було створено низку періодичних наук, видань соціогуманітарного профілю: незалежний культурологічний часопис “Г” (1989; легально – від 1995), часописи “Дух і літера” (від 1997), “Критика” (від 1997), “Україна модерна” (від 1997), історико-культурологічний збірник “Схід-Захід” (від 1998), час. “Український гуманітарний огляд” (від 1999), ж. “Історії та історіографія в Європі” (від 2003) та ін.

Низку спеціалізованих видань, призначених для студіювання нац. історії в контексті новітніх дослідницьких напрямів і субдисциплін, було засновано в Інституті історії України НАН України: альманах соціальної історії “Соціум” (від 2002), періодичний збірник наук, праць “Ruthenica” (2002), альманах теорії та історії істор. науки “Ейдос” (від 2005), збірник “Ukraina Lithunica: Студії з історії Великого князівства Литовського” (від 2009) та ін.

Відтак на поч. 2000-х рр. збалансувалися інституційні можливості для науковців, які дотримуються різних методологічних орієнтацій, що істотно впливає на сучасну пізнавальну ситуацію. Її провідним рефреном стала думка про потребу переоцінки й ревізії доробку періоду легітимізації й “романтизації” (1990-х рр.) та попередньої історіографії взагалі.

Зокрема, дискутуються питання про співвідношення соціокульт. імпульсів, розривів і континуїтету в укр. історії, її лінійне, нелінійне та гілчасте представлення, темпи й інтенсивність істор. руху, регіонально-просторову й етнокульт. конфігурацію, вузлові перетини або точки бифуркації, можливості мікро- і макрондходів, сполучення культурно-антропологічних та соціологічних образів минулого, етноцентризму і мультикультурності тощо.

Втім, обговорення певних “рецептів”, себто шляхів та способів новітніх репрезентацій, прочитань і реінтерпретацій історії України, залишається ще на початковій стадії, оскільки локалізується посеред кількох середовищ укр. істориків із відмінними епістемологічними взірцями, які не схильні сприймати контраверсійні думки.

Тим паче, що в Н.і. залишаються великі потенційні можливості для розширення студій істориків-традиціоналістів: наявність значних ресурсів для нагромадження джерельної бази укр. історії, незавершеність нац. “легітимізаційної програми” 1990-х рр. та інтелектуальних поражунків із відомими проектами історіописання 20 ст. (нездійсненими чи незакінченими в укр. науці; напр., соціологізація історії, неопозитивістське представлення минувшини та ін.), назальні

потреби у формації укр. культ, простору, на освоєння якого претендують ін. напрями (приміром, “нова історія імперії”, що постала в рос. історіографії 2000-х рр.), та ін.

Водночас зберігається неоднорідність самого середовища “легітимізаційної”, чи “нормативної” історіографії, у межах якого представлено як чимало високласних професіоналів-істориків, так і багато посередніх дослідників, зорієнтованих на продукування, точніше масоване “копіювання”, “сірх”, знеособлених наук, зразків [5.1240,445-461].

Теоретичні аспекти та стан сучасної української історіографії.

В українській історіографії 2000-х рр. помітно зростає й частка модерністських дослідницьких стратегій (культ, антропология, мікроісторія, тендерна історія, психоісторія, “нова соціальна історія”, “нова інтелектуальна історія” тощо), які впродовж 20 століття вживалися фрагментарно чи взагалі ігнорувалися. Евристичний потенціал модерністської концептуалізації, апробованої на обширах світ. історіописання 2-ї пол. 20 ст., нині видається надзвичайно привабливим з огляду на тривалу й штучну відокремленість укр. нау., процесу за рад. доби. Вочевидь, із появою молодшої генерації істориків протягом 2000-х рр., деякі представники якої тією чи ін. мірою заангажовані контактами із зх. академічним світом, кількість студій, вибудованих на модерністських засадах, постійно зростатиме.

Поширення інтелектуальних новацій і входження молодшого покоління до національної корпорації істориків у 2000-х рр. сприяли й появі постмодерністських експериментів, які представлені в Н.і. фрагментарно, переважно на ниві культ., інтелектуальної, соціальної історії, а часто-густо – лише у вигляді декларацій про наміри.

Зрештою, прикметною рисою пізнавальної ситуації 2000-х років є збереження значного потенціалу для розробки історії України як у межах традиційних, так і модерністських та постмодерністських дослідницьких стратегій, себто ймовірно “паралельне” існування кількох інтелектуальних середовищ у Н.і.

З одного боку, такий стан речей консервується завдяки переконанням багатьох істориків-ревізіоністів про цілковиту вичерпаність національної візії історії, безперечну архаїчність “легітимізаційної програми” та конечність впровадження мульти-культуралізму, що часто-густо побутують у категоричній чи навіть безапеляційній формі, зокрема спираються на інтелектуальні й культ. засади зх. соціогуманітаристики.

Натомість, з другого боку, посеред науковців-традиціоналістів поширений суцільний скептицизм щодо дієвості й адекватності новітніх епістемологічних зразків та їхньої метафоричної форми представлення в наук. текстах, зокрема, висловлюються думки про кон’юнктурність, поверхове й механічне запозичення та не побудованість цих концепцій на фактографічному матеріалі укр. історії.

Такі переконання й стереотипи помітно ускладнюють і обмежують інтелектуальний діалог та комунікацію в межах укр. академічної спільноти, зокрема в контексті плюралістичної версіальності та взаємодоповнюваності

різних візій. Все більша, наявність відмінних інтелектуальних середовищ досить гостро висуває на найближчу перспективу проблеми комунікації й діалогу як у межах самої наук. корпорації, так і її взаємодії з державно-політ. інститутами та громадянським суспільством.

Загалом питання про морально-етичні стандарти й засади функціонування соціогуманітаристики, зокрема істор. науки, належать до найважливіших проблем Н.і. на всьому пострад. просторі.

Своєрідні морально-етичні орієнтири, запропоновані вченими для забезпечення інтелектуальної свободи й високих стандартів науковості, викладені в низці документів, зокрема в рекомендації "Про викладання історії в Європі у ХХІ столітті" (ухвалена К-том міністрів Ради Європи 31 жовтня 2001 на 771-му засіданні заступників міністрів), "Етичному кодексі" членів Фулбрайтівського т-ва України (прийнятий і відкритий для підписання 19 жовтня 2007), "Блуаському зверненні" Асоціації франц. істориків "Свободу історії!" (12 жовтня 2008) та ін. [5.1046, 286-295].

Допитливий читач узагальнюючи отримані знання з наведених гасел дійде наприклад на засіданні гуртка з історіографії до самостійних висновків про те, що нового внесли у визначення терміна й змістовного наповнення самого поняття "історіографія" О.Ясь, С.Посохов, І.Колесник, Я.Калакура та Л.Зашкільняк. Ці вчені й, особливо В.Смолій, О.Реєнт В.Потульницький та інші систематично досліджують світову та українську історіографію, про що засвідчують їх змістовні публікації. Також доцільно ознайомитися із напрацюваннями О.Яся (деякі з них вже наводилися вище). Зокрема, радимо звернути увагу на те, що цей учений ґрунтовно ознайомлений з спадком діаспорних й материкових українських учених (Див.: Ясь О. В. Державницька традиція в українській зарубіжній історичній науці 1945-1991 рр.: Автореф. дис. ... канд. істор. наук/ О.А. Ясь. – К., 2000; його ж Постать і науковий доробок Ф.П. Шевченка: погляд з того боку залізної завіси” / О.В. Ясь // Український історичний журнал. – 2004. – № 4; його ж Борис Крупницький (до 110-річчя від дня народження) / О.В. Ясь // Український історичний журнал. – 2004. – № 5; 6.; його ж Українська зарубіжна історіографія 1945-1991 рр.: проблема поколінь та організація дослідницької праці / О.Ясь // Історіографічні дослідження в Україні. – Вип. 10. Об'єднаний випуск. У 2-х частинах. Частина. 2: Історіографія. – К., 2000.; його ж Народницький напрям в історіографії, народницька школа (течія) в історіографії / О.Ясь // Енциклопедія історії України. –

К. : Наукова думка. – Т. 7. – С. 190-194.; його ж Порівняльно-історичний метод у дослідницьких практиках Михайла Драгоманова / О.В. Ясь // Український історичний журнал. – 2012. – № 2.; його ж Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.): Монографія: У 2 ч. / Олексій Ясь; за ред. В.А.Смоля / О.Ясь. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2014. – Ч. 1.; його ж Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світлі культурних епох (початок ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.): Монографія: У 2 ч. / Олексій Ясь; за ред. В.А.Смоля / О.Ясь. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2014. – Ч. 2.

З огляду на те, що історіографія як наукова дисципліна динамічно розвивається в ній є місце для висловлювання будь-якої думки то варто постійно уважно стежити за змістом дискусій у середовищі українських істориків.

Наприклад автор цього видання має свої аргументи, щодо “народництва” М.Грушевського і належності до “державницького напрямку” учнів його школи. На наше переконання названі вище учені майже всі були учнями історичної школи М.Грушевського. Не хто інший як Грушевський залучив їх до дослідження історії України. Настільки велетенською була постать М.Грушевського в науці, який обрав метою свого наукового життя дослідження історії українського народу, що за ним надовго залишався і навіть у наш час розхожий постулат про приналежність до народницького напрямку в українській історіографії. Утім, якщо уважніше придивитися до методології та історіософії творчості Грушевського, то помічається його універсалізм, намагання йти у ногу з розвитком світової історичної науки. Переконає у цьому неодноразове перероблення частин “Історії України-Руси” і інтуїтивна тяга до дослідів у річищі школи “Анналів”.

Як державотворець учений еволюціонував від автономії України у складі Росії до проголошення незалежності України (ІV універсал Центральної Ради), так і в науці – М.Грушевський еволюціонував від народництва до державництва. І стоїть у витоків націонал-державницького напрямку та є його ключовою фігурою. А консервативно-монархічне державництво який прого-

лосили, переважно з політичних мотивів, недавні учні видатного вченого й В.Липинський, (нагадаймо, що в еміграційному середовищі точилися гострі суперечки й недавні соратники вченого й політика намагалися перекласти вину за поразку у визвольних змаганнях 1917-1921 рр. на М.Грушевського) було лише відгалуженням від вже народженого державницького напрямку в українській історіографії.

Намагання окремих сучасних науковців м'яко кажучи “затушувати” “змазати” як невдалу світлину постать М.Грушевського (його застаріле народництво, надмірна релігійність, неврастенія, авторитарні методи керівництва школою і т.д.) ніщо інше, як реакція на свою безпорадність та нездатність навіть у “компютерній вік” перевершити спадок вченого. А він міг бути набагато більшим (втрати рукописів, арешти, вилучення вже зібраних матеріалів та ін.) Уявімо, що був би М.Грушевський кабінетним вченим в незалежній Україні, мав постійну державницьку підтримку й шанування як видатний учений (діяльність школи, інституцій ним створених, періодичних видань та ін.) то він мабуть значно перевершив своєю творчістю наукову спадщину яку він залишив нашій державі.

Замість цього згадаймо те, що більшу частину свого життя учений працював в умовах бездержавності України, постійних переслідувань, втрати а то й знищення напрацьовань, рукописів і навіть наукових праць. Радянська держава та влада також не сприяла його творчості і практично привели до знищення вченого. Нарешті, якщо об'єктивно оцінювати М.Грушевського, то його геніальність полягає у тому, що саме народ, а не політична еліта, має найпотужніший державницький інстинкт й потенціал. У сучасних умовах народ виконує майже усі державні функції, які з 1991 року мав виконувати державний апарат, уряд, Верховна Рада, армія та інші установи. Утім це є предметом окремої дискусії. Адже як відомо саме в ній народжується істина.

Студент має також дізнатися про існування організаційних форм української науки і у їх межах історичного профілю. У цьому контексті найбільш презентабельною є історія створення й функціонування різних товариств в тому числі Наукового товариства імені Т.Шевченка.

Уважаємо також за доцільне звернути увагу на види історіографічних джерел і, серед них такі, як *рецензії*.

На семінарському занятті або на засіданні гуртка з історіографії окремим питанням може бути винесено наприклад обговорення змісту того чи іншого сучасного видання з української історіографії. Відомо, що за часи Незалежності України їх вийшло значна кількість. Можна звернутися до будь-якого з них.

Зокрема, як зазначалося вище І.Колесник у 2000 р., на базі своїх попередніх публікацій, підготувала навчальний посібник “Українська історіографія XVIII – початок XX століття” (К., 2000) де досить послідовно у двох частинах (шість розділах) подано аналіз гносеологічної природи історіографічного знання, понятійного апарату та методів історіографії. Як знаємо автор досить докладно розглянула питання історії української історіографії, уважно проаналізувала основні напрями розвитку української історичної думки XVIII ст., процес формування національної історичної науки в Україні.

І.Колесник майже 12 років працювала над наступним своїм ґрунтовним дослідженням: “Українська історіографія: концептуальна історія” (К., 2013) У цій монографії українська історіографія представлена під кутом зору історії понять. Останні це не лише “терміносистема”, але й у своїй більшості відображають логіку накопичення історичних знань та удосконалення методів і технік вивчення історіографії. Йдеться про логіку поступу історичної науки у цілому та становлення і розвиток дисципліни історіографії, зокрема.

Історіографія як рефлексивна за своєю природою є динамічною, інтелектуально мобільною, відкритою більш ніж сама історична наука до змін і викликів, усіляких трансформацій та запозичень. До того ж поняттєвий апарат історіографії пavidко піддається індивідуалізації, аніж не рефлексивні сфери науки, історичного знання.

Історіограф свідомо вибирає слова-поняття, граматичні та мовні звороти, лексичні елементи з суміжних галузей знання, верифікуючи їх на матеріалах історії історичної науки. Мовний інструментарій історіографії має здебільшого міждисциплінарний характер, що засвідчує її інтелектуальну гнучкість, відкритість до сучасних “викликів” і “поворотів” (методологічного, антрополо-

гічного, культурного, лінгвістичного, історичного тощо). Саме з таких позицій виходила І.Колесник готуючи це видання. Тобто проглядається сильне прагнення І.Колесник збагатити поняттєво-термінологічних апарат української історіографії.

Автор акцентує увагу на “готових” запозичених з суміжних галузей знання понять: парадигма”, “наукова революція”, “ментальність”, “дискурс”, “нарратив”, “стиль мислення” та ін. Як зазначає сама дослідниця мережа базових історіографічних понять виникає в межах традиційно-герменевтичної системи понять історичної науки доби просвітництва. До першого кола понять, якими оперує історіографія входять історичні, соціально-політичні поняття такі, як: “історія”, “розвиток”, “держава” “народ”, “цивілізація”, “культура”, “революція”, “історична критика”, герменевтика”, “філологічна критика”.

Поступово концентричні кола мереж понять розширюються і збагачуються лексикою, мовними зворотами та лексичними конструкціями Романтизму (“дух народу”, “народність”, “народний характер”, “нація”, “джерело”); Позитивізму (“історичний факт”) “метод”, “методологія”, “суспільство”; Марксизму (“формація”, “клас”, “класова боротьба”, “принцип партійності”, “матеріалістичне розуміння історії”).

З остаточним дисциплінарним оформленням історіографії (1960-1980-і рр.) поповнюється мережа понять такими норами-поняттями як “наукова революція”, “парадигма”, “дослідницька програма”, “етос науки”, “криза в науці”, “напрямок”, “течія”, “школа” в науці, “ідеал науковості”, “образ науки”, “рефлексія”. Динамічне переструктурування мереж історіографічних понять приходить на 1990-2000-і роки. Це прагнення стимулювали численні “виклики” та “звороти” (культурний, соціальний, антропологічний, методологічний, лінгвістичний, когнітивний) запозичення лексичних засобів із сфер соціальної та символічної антропології, мікроісторії, культурології й історії повсякденності.

Чіткого окреслення набувають поняття: “ідентичність”, “ментальність”, “історична свідомість”, “стиль життя”, “стиль мислення” історика “історіографічна культура”. Досить сильно вплинула на історіографію постмодерністська лексика (її не приймають історики-традиціоналісти). Такі поняття як “дискурс”, “нарратив”, “текст”, “троп”, “гранднарратив”, “деконструкція”, “дос-

лідницькі стратегії”, “криза”, “смерть” науки, “інтетекстуальність”, “мультикультуралізм”, “орієнталізм” вони сприймають як “заумність”, “засмічування” іншомовними словами справжньої науки.

На думку І.Колесник, і ми з нею погоджуємося, з початку 1990-х рр. на постарядському історіографічному просторі у тому числі в Україні відбулася справжня “революція понять”. Марксистська лексика змінюється національно орієнтованою. Наприклад “визвольна війна українського народу під проводом Б.Хмельницького” поступається відповіднику “Українська революція XVII ст.”, “визвольний рух XIX ст.”/ “українське національне відродження”; “клас”/ “нація”, “Велика Жовтнева соціалістична революція і громадянська війна” / “національно-демократична революція 1917-1921 рр.”; “колективізація”/ “голодомор”, “Велика вітчизняна війна”/ “Друга світова війна” тощо [с. 67].

Новітня культурно-інтелектуальна ситуація впливає на зміну конфігурації мережі й впровадження нових історіографічних понять. На засадах пост класичної науки відбувається ресемантизація старих і нових понять: “герменевтика”, “мережева теорія”/ “мережевий підхід”; “синергетика”/ “синергетичний метод”, “біфуркація”, “нелінійні історичні динаміки”, “інтелектуальне співтовариство”, НЛП, “історична пам’ять”, “поворот до матеріального”.

Усвідомлення серйозних змін історико-понятійної свідомості та підвищення рівня історіографічної рефлексії історика актуалізують необхідність не лише знати ці поняття, терміни але й вміти давати роз’яснення їх змісту та значення. Це він має робити в свої дослідницькій практиці. Вживання нових, контрверсійних або полісемантичних понять, — наголошує І.Колесник. — передбачає їх експлікацію, а не лише констатацію “по умовчанню” і механічне застосування. Історик, який культурно мислить повинен усвідомлювати, що нові завдання народжують нові слова, терміни та поняття [с. 67].

Сучасна історико-понятійна свідомість встановлює рівновагу, порушену свого часу постмодерністськими практиками, між аналізом історичного та лінгвістичного контекстів функціонування понять. Зазначене красномовно свідчить про те, що дослідник культурно-інтелектуальної історії має брати до уваги взаємозв’язок слова, поняття, понять між собою та з історичною реальністю.

На останок, як зазначає І.Колесник, історія понять це є метод вивчення історіографії, як когнітивної дисципліни, а у широкому сенсі – засіб формування мовної поведінки сучасного історика [с. 68].

Див.: Колесник І. Українська історіографія, як історії понять / І.Колесник // Ейдос. Альманах теорії та історії історичної науки / Головний редактор В.Смолій; відповідальний секретар І. Колесник. – Вип. 5. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2010/2011. – С. 51-68.

Отже історіографія – дисципліна, яка оперує здебільшого рефлексивними поняттями. Варто відмітити, що вже у монографії “Українська історіографія: концептуальна історія” (2013) І.Колесник докладно проаналізовано, як ускладнювався, доповнювався, удосконалювався лексичний багаж української історіографії від доби Модерну до наших днів.

І.Колесник завжди відрізняється тонким смаком сприйняття на інтуїтивно-рефлексивному рівні віянь нових підходів світового співтовариства історіографів. Це відчуття ґрунтується на знанні процесів які відбуваються в історичній науці. Студентам варто уважно стежити за виходом нових публікацій з історіографії та ґрунтовно опрацювати їх зміст. Також радимо ознайомлюватися з відгуками й рецензіями на подібні видання.

Взагалі як вид історіографічного джерела рецензії найбільш виразно демонструють переваги й недоліки опублікованих праць і, разом з іншими джерелами, сприяють подальшому науковому вивченню історіографії. З першого погляду рецензій на одне і теж видання нібито схожі за змістом. Але це лише первісне враження. Під час детального ознайомлення з ними воно безумовно зникає. Для підтвердження вищезазначеного наведемо рецензії учених (Я.Калакури і В.Онопрієнка, О. Богдашиної). Вони є яскравим зразком прикладу наукової рефлексії в руслі *історії історіографії*. Їх зміст можна використати із дидактичною метою, як матеріал для обговорення на семінарському занятті чи засіданні гуртка з історіографії розглядаючи новітні публікації у тому числі монографію вищеназану І.Колесник.

Рецензія Я.Калакури. Автор зазначає, що *“нова монографія доктора історичних наук, професора Ірини Колесник – це певний підсумок її дослідницької праці у сфері теорії й методології історичного пізнання, історії історичної науки та*

наукознавства. Предметом рецензованого дослідження є лексичний потенціал і терміно-система української історіографії з часів модерну до сучасності, що стало логічним продовженням попередніх студій, утілених у низці публікацій авторки [1], - у тому числі на сторінках історіографічного альманаху "Ейдос" (головний редактор академік В.Смолий; відповідальний редактор І.Колесник).

Важливою подією в академічному середовищі стали щорічні теоретико-методологічні семінари, котрі проводяться в Інституті історії України НАНУ, і модератором яких виступає І.Колесник. Ключове значення для розуміння змісту монографії має її підзаголовок – "Концептуальна історія", який і надає дослідженню новачітності, оригінальності й фундаментальності, оскільки досі у вітчизняній історіографії не було подібної праці, присвяченої аналізу процесу формування будь-якої наукової дисципліни чи галузі знання з погляду історії понять. Уважано, що в появі такої праці особливо зацікавлені саме викладачі вищої школи, які ведуть навчальні курси з української й зарубіжної історіографії, а також студенти, магістри та аспіранти, котрі дуже часто найтовхуються на понятійно-термінологічну плутанину, а також дефіцит навчальної літератури теоретичного характеру.

Під концептуальною історією української історіографії авторка дослідження розуміє історію поняттєво-термінологічного апарату історіографії, його генезис, механізм функціонування, еволюцію, доповнення, оновлення внаслідок взаємодії з іншими сферами гуманітарного знання, як-от соціологія, культурологія, літературознавство, психологія. Історія понять (концептуальна історія) відображає перебіг історичної думки, віхи формування її поняттєвого інструментарію, процес взаємодії слова й терміна, поняття та пізнання. Уже сам логеум, котрим відкривається книга, інтригує набором концептів і засвідчує амбітну мету – розкрити взаємозв'язок між словом і поняттям, мовою історика та його мисленням.

Логеум анонсує 35 базових понять історіографії як теорії та історії історичної науки, зокрема "історіографія", "методологія", "наукова революція", "рефлексивна модель історіографії", "стиль наукового мислення", "ідентичність", "історична пам'ять", "історична свідомість", "ментальність", "нарративна філософія історії", "постмодернізм", "мережева модель науки", "міждисциплінарність", "кар'єра історика", "ментальне картографування" тощо.

На відміну від наявних енциклопедичних видань, різного роду словників та довідників, які здебільшого й виступають способом побутування концептуальної історії [2], у рецензованому виданні терміни та поняття фігурують як окремі об'єкти дослідження, котрі перебувають у взаємодії та утворюють предметне поле терміносистеми історіографії. Авторка простежує концептуальну історію історіографії від розуміння її як простого акта історієписання до спеціальної дисципліни, а нині перетворення її на теорію та методологію історичної науки.

Структура монографії адекватна меті та дослідницьким завданням, побудована за міждисциплінарним принципом. Вона включає п'ять груп концептів: а) суто історіографічні поняття; б) поняття з наукознавства, філософії та соціології науки, якими послуговуються історики; в) культурологічні категорії, уживані в історичній науці; г) концепти постмодернізму, засвоєні істориками; д) категорії сучасної соціогуманітаристики, інтегровані в інструментарій новітньої історіографії. Така структура дозволила переконливо довести, що історіографія виступає не лише споживачем інтер-

дисциплінарних понять, але й демонструє свою здатність продукувати та вдосконалювати власний термінологічний інструментарій.

У процесі реалізації задуму І.Колесник опрацювала і творчо осмислила величезний пласт набрань зарубіжної теоретико-методологічної літератури, починаючи від праць античних і середньовічних мислителів і завершуючи історіософськими дослідженнями теоретиків історичної науки нової та новітньої доби (М.Бахтін, Ж.Бодіяр, Г.Вайт, Ж.Гійому, А.Гуревич, Е.Дюркгейм, Р.Коллінз, Т.Кун, А.Метілл, М.Фуко та ін.).

Значне місце в дослідженні посіла спадщина фундаторів української історіографії – В.Антоновича, М.Максимовича, М.Драгоманова, Д.Багалія, М.Грушевського, Д.Дорошенка, Я. Дашкевича, І.Крип'якевича О.Огоблина, І.Лисяка-Рудницького, М.Марченка, Ф.Шевченка та ін. Не оминула дослідниця й напрацювання сучасних українських історіографів – В.Андрєєва, О.Богдашиної, В.Ващенко, А.Винара, А.Зашикільняка, Т.Попової, О.Ресіта, В.Смолія, С.Стельмаха, О.Юркової, О.Яся, автора даної рецензії та ін. Усе це дозволило підійти до проблеми всебічно, з урахуванням новітніх здобутків західної теоретичної думки та традицій національного історіописання.

Уже у вступі стисло викладено історію зародження і розвитку терміносистеми української історіографії у зв'язку зі станом теорії та методів історичної науки (просвітництво, романтизм, позитивізм, марксизм, структуралізм). З огляду на сучасні глобалізаційні тенденції поняттєвий апарат сьогоднішньої історичної науки та історіографії перебуває у стані реструктуризації, поповнення свіжим інформаційним ресурсом, у тому числі з різних галузей знання – від математики до психології та лінгвістики.

Авторка схиляється до думки про те, що тенденції універсалізації термінології не означають відмови від мовного плюралізму в історіографічному спілкуванні, а також використання національного мовленнєвого ресурсу. У цьому зв'язку вона звернулася до української версії французького словникового проекту концептуальної історії “Європейський словник філософії: Лексикон неперекладностей” [3], в якому зібрано терміни, словосполучення, що створюють проблеми при перекладі іншими мовами. Цей досвід підтверджує “лінгвістичний поворот” в історичній науці, остання хвиля котрого пов'язана з апеляцією до історичності мови й супроводжується утвердженням концептуальної історії як логічного продовження класичної історії ідей та нової інтелектуальної історії.

Новизна монографії І.Колесник полягає у визначенні головного концепту – “історіографія” – не лише як історії історичної науки, але як її теорії. Історіографія трактується наче ядро історичної науки, її рефлексивна складова, форма самосвідомості науки (с. 24). Про цьому не оминається аналіз різних гілок української історіографії: дорадянської, радянської, діаспорної та пострадянської.

Остання, започаткована на межі 1980–1990-х рр., інтерпретується як модерна, що виступає як “єдиний інтелектуальний простір, який містить і “повернену” спадщину академічної історичної науки в Україні, і доробок радянської школи, і здобутки діаспорної історичної науки, і вшиті-решит внесок західних дослідників української історії (неукраїнців за походженням)”.

Таке визначення майже співзвучне з ідеєю соборності української історіографії, яку обстоює автор цієї рецензії, щоправда без включення доробку зарубіжних неукраїнців. Аналізуючи термінологічну систему історіографії, І.Колесник виділяє три сегменти:

а) історичні поняття; б) історіографічні концепти; в) теоретичні категорії в полі національних традицій. Системний розгляд кожного з них дозволить розкрити механізми взаємодії історіографії та історичної науки, теорії й історії науки.

Розглядаючи термінологічний апарат “історіографії”, у монографії досить ґрунтовно з’ясовано генезу підходів до визначення одного з пріоритетних понять – історіографічної концепції. Вона трактується як система історіографічних фактів, об’єднаних на певних ідейно-теоретичних засадах (с. 61). Погоджуючись у принципі з такою дефініцією, видається доцільним говорити не стільки про ідейно-теоретичні засади, скільки про теоретико-методологічні та світоглядні. Не залишилися поза увагою авторки й такі категорії історіографії, як “напря́м”, “течі́я”, розведені за домінуванням спільних суспільно-політичних поглядів та методологічних засад.

Вдалим, на нашу думку, є означення сутності термінів “історіографічний процес” та “історіографічна ситуація”. Перше поняття трактується як об’єктивний, цілісний процес генези й розвитку історіографічного пізнання, накопичення та вдосконалення історичних знань.

До нього І. Колесник відносить як розвиток історичних ідей, концептів, методів, так і історію наукових інституцій, установ і навчальних закладів історичного профілю. Український історіографічний процес висвітлюється на тлі творення національної свідомості й політичної ідеології українців. Відповідно, історіографічна ситуація розглядається як фрагмент історіографічного процесу в конкретному просторово-часовому вимірі. Якщо для процесу характерна певна динаміка історичного пізнання, то ситуація відбиває деяку статистику в певний проміжок часу.

Новизною відзначаються визначення низки інших концептів історіографії, зокрема “історіографічного джерела”, “історіографічного факту”, “історіографічного методу”, “історіографічної моделі”. Останній розглядається як комплекс, що вклучає аналіз соціокультурних передумов стану та розвитку історичної науки певної доби, характеристику проблематики історичних студіювань, обсяг джерельної бази, і, звичайно, методологічна складова з відповідними принципами й методами досліджень, а також стиль історичного мислення.

В епіцентрі дослідження сфокусовано концепти методології історичного пізнання, історії та методу історіографії. У структурі методології (теорії методів) І. Колесник виділяє теорію та методу методу, а також техніку дослідження. Основу методу, на її думку, складають підхід (системний, інформаційний, функціональний та ін.) і принципи, тобто правила або засадничі положення вирішення проблеми (порівняння, аналогії, типологізації, класифікації, періодизації тощо; с. 78). Відштовхуючись від теоретичних засад методів історичної науки, їх поділено на спеціально-наукові та спеціально-історичні, а останні класифікуються наступним чином: історико-генетичний, історико-порівняльний, історико-типологічний, історико-системний із відповідною характеристикою кожного.

Із методологією пізнання тісно пов’язаний аналіз таких наукознавчих понять, як “образ історичної науки”, “рефлексивна модель історіографії”, “стереотип”, “стиль наукового мислення”, “школи в історіографії” та ін. Уважасмо за доцільне привернути увагу до новизни авторського трактування наукових шкіл української історіографії, їх співвідношення з поняттями “напря́м”, “течі́я”. Із посиланням на праці Д.Дорошенка, О.Оглоблина, Ю.Пінчука, І.Ґирича, Я.Дашкевича, А.Винара, І.Верби, О.Юркової, О.Богдашиної тощо у книзі не тільки названо та стисло охарактеризовано історичні

школи В. Антоновича, львівську та київську М.Грушевського, школу Д.Багалія, але її репрезентовано сучасні моделі наукової школи, зокрема структуралістську, діяльнісну та мережеву (с. 162–167).

Сама дослідниця схилилася до мережевої моделі наукових шкіл в українській історіографії кінця XIX – початку XX ст., пронизаних вертикальними і горизонтальними лініями внутрішніх взаємин. На її думку, через надмірну політизацію та ідеологізацію радянської історичної науки, уніфікацію наукової праці, інтелектуальну несвободу, подвійну самоцензуру українсько-радянського історика існування наукових шкіл було радше винятком, аніж нормою організації наукового життя в УРСР (с. 171).

За умов дедалі ширшої концентрації уваги істориків на соціокультурних явищах видається актуальним і виправданим виокремлення в монографії І.Колесник цілого комплексу культурологічних категорій як, наприклад, “двокультурність”, “ідентичність”, “ментальність”, “історична свідомість” та ін. Трактування їх розгляддається на тлі соціально-просторової ідентифікації української культури, її межового характеру крізь дихотомію Схід/Захід.

На нашу думку, авторка децю перебільшує усталеність “двокультурності” українців, хоча її пов’язує її з такими явищами, як “домовність”, “дволюальність”, “подвійна ідентичність”. Непереконливо виглядає пошук витоків цієї роздвоєності зі співвідношення християнської та поганської культур, що суперечить цілісності традиційної культури праукраїнців і консолідуєчій ролі християнства. Перебільшено, на наш погляд, “витворення різних культурних векторів духовного буття народу, себто двокультурності”, в умовах першого культурно-національного відродження в Україні другої половини XVI – початку XVII ст. (с. 182) та “остаточної легітимізації української двокультурності” у середині XVII–XVIII ст. (с. 184), формування двох ідентичностей у XIX ст. та дволюальності у XX ст. (с. 188–189).

Більш переконливою видається концепція тих дослідників (В.Брюховецький, Я.Грицак, Я.Дашкевич, С.Макаруч, М.Михальченко, В.Наулко, В.Панченко, М.Полович, М.Юрій та ін.), які вважають, що незважаючи на геополітичні розколи і травми, перебування українських земель у складі різних імперій традиційно-національний стрижень вітчизняної культури як основа цілісності національної ідентичності продовжував зберігатися. І у цьому величезна заслуга збереження нашої культури, мови, традицій, подвижницької діяльності національних провідників і моральних авторитетів – Т.Шевченка, І.Франка, Лесі Українки, світоців української історіографії – М.Максимовича, В.Антоновича, М.Грушевського, Д.Дорошенка, О.Оглоблина та ін.

Деяке перебільшення глибини “двокультурності” українського народу компенсується аргументаціями І.Колесник щодо процесу формування української національної ідентичності, модель котрої розглядається як вертикальна динамічна структура, що у своєму розвитку пройшла декілька етапів подолання “механізмів кризи ідентичностей” (конфесійної, культурної, соціальної, політичної та ін.). Переконливим виглядає висновок про те, що на другому етапі формування української національної ідентичності (середина XVII – середина XVIII ст.) на зміну ієрархії подвійних люальностей приходить принцип виключної ідентичності й утвердження ідеології українського патріотизму, а згодом самостійництва (с. 202–204).

Певні новели характерні й для трактування історичної свідомості, генези та змістового наповнення цього концепту, його зв'язку з поняттям ментальності. Якщо при визначенні ментальності домінують емоційна й поведінкова складові, то історична свідомість ґрунтується на науковому світогляді, але не тотожна йому, адже є його частиною. Історична свідомість, своєю чергою, вкочас історичне пізнання, яке є її стрижнем і завдяки котрому вона й формується як система. І. Колесник справедливо наголошує, що джерелом історичної свідомості виступає не лише вивчення минулого, але й культури загалом, яка має певні історичні рівні: побутовий, художній, науковий та ін. (с. 224–225).

У цьому зв'язку слід відзначити, що у праці І. Колесник належне місце відведене культурному коду української історичної науки, аналізу взаємодії науки й культури на національно-історичному та ментальному ґрунті. Увагу звернуто та лінгвоцентризм та антропоцентризм української історії. Відсутність власної державності компенсувалася силою народної культури, рідної мови, що слугували не тільки маркером ідентичності, але й базою розбудови терміносистеми історичної науки. Із рідною мовою, народними традиціями пов'язаний антропоцентризм української історіографії, спрямований як на героїзацію видатних осіб, так і вияв індивідуального в колективному (феномени віча княжих часів, козацької ради, українського козацтва, громадівського руху тощо).

Велику питому вагу в рецензованому дослідженні посідають концепти постмодернізму, аналіз взаємодії понять модернізм/ постмодернізм. І. Колесник нагадує, що епоха модерну дала історичній науці позитивістські лінійні схеми, ідеї прогресу, теорію формації, а згодом концепції великих культур О. Шпенглера, локальної цивілізації А. Тойнбі, антропологічно орієнтовану історію, задекларовану школою “Анналів”. Постмодернізм, як наступна, багато у чому опозиційна до попередньої фаза розвитку історії й культури, плекас культурне розмаїття, методологічний плюралізм, принципи диференціації та деконструкції, утверджуючи у такий спосіб новий образ науки, у тому числі історичної.

Цей новий образ вибудовується на принципово інших засадах розуміння предмету, методів сприйняття минулого за рахунок підвищення ролі мови, тексту, історичного нарративу. Авторка апелює до думки американського дослідника М. фон Гатена, який уважає, що історія України відповідає “постмодерністському політичному розвитку” та, як наслідок, робить її полем або “лабораторією для вивчення кількох паралельних процесів державного й національного будівництва”, що може стати викликом для нової української історіографії» (с. 365). У контексті постмодернізму з'являються такі поняття, як “гранд-нарратив”, у тому числі український, “нарративна філософія історії”, “нелінійне письмо”, “дискурс”, “орієнталізм” тощо.

Окремої уваги заслуговують категорії неорационалізму, до яких І. Колесник віднесла концепти “інтелектуальне співтовариство”, “міждисциплінарність”, “ментальне картографування”, “кар'єра історика”, “мережева модель науки”, “історична пам'ять”, “поворот до матеріального” та ін. Звичайно, ідеться не про нові поняття, а радше про їх сучасний зміст і застосування в новітніх історіографічних практиках. Зупинімося докладніше на підходах авторки до кількох категорій. Так, з'ясовуючи зміст і значення концепту “історична пам'ять”, вона пов'яже його з меморіальним бумом, політикою пам'яті та з більш широким поняттям – “культурна пам'ять”.

Посилаючись на думку А.Мегілла, дослідниця називає чотири способи використання історичної пам'яті: а) як джерела для історика при реконструкції подій; б) свідчення того, як люди переживали і сприймали події в минулому, як відбувалися зміни в їхніх головах і думках; в) як об'єкта історіографічного інтересу, носія відомостей про спосіб запам'ятовування минулого; г) чинник зміцнення єдності суспільства. У книзі наголошено, що історична пам'ять – не копія подій, а трансформована та перероблена інформація, котра може змінюватися після того, як увійшла до бази пам'яті. Її не можна ототожнювати з історичними знаннями, оскільки історія та пам'ять – різні форми й різні рівні відтворення, трактування минулого. Водночас історична наука та історична пам'ять взаємодіють, живлять одна одну (с. 489). Історіографія формує простір для історичної пам'яті, корелює її й закладає наукове підґрунтя для утвердження української ідентичності.

Читач монографії не залишиться байдужим і до сюжетів, присвячених повороту до матеріального у сучасній історичній науці. Авторка трактує його сутність як своєрідне зникнення межі між духовним і матеріальним, предметом та людиною, оскільки вони разом стають елементами єдиної мережі комунікацій у сучасному світі (с. 495). Як відомо, науковий інтерес до речей, предметів старовини має давню традицію, яка виникла ще за доби Ренесансу й трансформувалася в антикварний рух наприкінці XVIII ст., а у XX ст. дала поштовх для студій з історії побуту, речей та повсякдення як різновиду соціальної історії. Нині цілком очевидно підвищення ролі речових джерел в історичній науці, етнографії та етнології, а також щодо дослідження матеріальної культури.

Народження STS-напряму пов'язане з історією природничих і технічних наук, дослідженням діяльності лабораторій, удосконаленням інструментів і технологій, у тому числі комп'ютерних, що супроводжується дедалі ширшим їх застосуванням у царині історичної науки. Не можна не погодитися з думкою авторки, що “поворот до речей”, звернення до матеріального світу відкриває нові можливості для історичних досліджень (с. 532).

Підсумовуючи, можемо без будь-яких застережень стверджувати, що українська історіографія збагатилася оригінальним і ґрунтовним дослідженням під кутом зору концептуальної історії, а його авторка – активний модератор опрацювання даної проблематики в Україні. Навколо І.Колесник формується вітчизняна школа істориків-концептуалістів, чії студії примножують історіографічні та теоретичні засади української історичної науки. Відрадно, що акцент у монографії зроблено не тільки на змісті понять як одиницях історичного знання, але й на процедурах їх інтерпретації та використання в історіографічних практиках, хоча саме цей аспект із погляду методики застосування концептів варто було б посилити та конкретизувати. Окрасою праці є обширна англomовна анотація, бібліографія, іменний покажчик і якісна поліграфія.

Високо оцінюючи монографічне дослідження І.Колесник як ґрунтовне і фундаментальне, уважасмо доречним висловити декілька побажань і звернути увагу на окремі огріхи. Не цілком переконливою виглядає думка про те, що в “добу інформаційного суспільства історіографія здебільшого (курсив наш – Я.К.) зосереджена на проблемах мови науки, мовної свідомості й поведінки історика” (с. 25). А де ж традиційні функції історіографії: пізнавальна, критично-прогностична? Хіба вони

втрапили актуальність? Не зовсім коректним, на наш погляд, є віднесення істориків української діаспори до прихильників націоналістичної схеми української історії (с. 57).

Більш прийнятним видається підхід Я. Дашкевича, котрий визначав цю схему як національно-демократичну. Подеколи праця переобтяжена інішомовною термінологією. Наводячи цілу палітру поглядів вітчизняних і зарубіжних дослідників щодо трактування того чи іншого концепту, авторка не завжди подає власні визначення. Висловлені побажання можуть бути взяті до уваги у другому виданні цієї ґрунтовної праці, на появу якого сподіваємось, адже наклад 200 примірників аж ніяк не робить її доступною навіть для фахівців з історіографії. На завершення ще раз солідаризуємося з думкою Ірини Колесник про те, що оновлення, збагачення та вдосконалення поняттєвого апарату історіографії й історичної науки загалом – не самоціль, а лише засіб творення українськими істориками власного якісного інтелектуального продукту”. [5.481 206-213].

Рецензія В. Онопрієнка. *На думку автора “історіографія – це галузь історичної науки, що вивчає процес накопичення історичних знань. На відміну від історичної науки, яка розглядає минуле, оперуючи даними з історичних джерел, реконструюючи та аналізуючи їх, історіографія досліджує саму історичну науку, рефлексивно охоплюючи її методи і засоби. Історіографія як складова частина науки може розвиватися лише в широкому міждисциплінарному просторі. Насамперед ідеться про взаємодію з іншими історичними дисциплінами. Загальна і національна історія дає величезний за обсягом і значущістю матеріал для історіографічного аналізу. Історіографія тісно пов’язана з джерелознавством, оскільки розширення кола джерел, успіхи їх критичного осмислення відображують загальний рівень історичної науки. Процес освоєння привнесених іззовні ідей, принципів і теорій нерозривно поєднується із запозиченням нових або корегуванням значення вже знайомих понять, з їх вбудовуванням у наявну мовну картину світу.*

У рецензованій монографії українська історіографія представлена під кутами зору історії понять. Актуальність своєї праці І.І. Колесник бачить у тому, що від початку 1990-х років історична наука в Україні переживає справжню “революцію понять”. У сфері соціально-гуманітарних наук розпочалися процеси витіснення її заміни марксистської термінології націоналістичною лексикою, перетворенню численними архаїзмами, полонізмами, діалектизмами, законсервованими в середо вищій української діаспори. Тому історична наука в сучасній Україні перебуває в складній герменевтичній ситуації (відбору, експлікації, “прояснення” нових ідей-понять, слів-понять, норм-понять та категорій). В епоху глобальних криз відбувається радикальне оновлення мови науки: нові знання продукують нові ідей-концепти, наповнюють новими смислами відомих понять; йдуть процеси інтелектуалізації мови, насамперед мови наукового спілкування; спостерігається тенденція до індивідуалізації мови та мовних засобів само презентації історика.

Головне завдання, яке поставила перед собою авторка праці, – відтворити концептуальну історію історіографії як теорії та історії історичної науки на українському ґрунті. Поняття “історіографія” пройшло складний шлях від розмовної мови до теоретичного концепту, від практик історичного письма, опису та критики подій до перетворення на спеціальну галузь, рефлексивну дисципліну, само-

свідомість науки. Проте й сьогодні концепт “історіографія” потребує ментальних конвенцій, уточнень і роз’яснень.

У монографії доведено, що історіографія становить ядро історичної науки, її рефлексивну складову, форму самосвідомості науки. Проаналізовано, як ускладнювався, доповнювався, уосконалювався лексичний багаж української історіографії від доби модерну до наших днів. Збагачення й оновлення понятійного апарату української історіографії відбувалося за допомогою запозичення та верифікації термінів і понять із суміжних галузей соціогуманітарного знання, як-от наукознавства, культурології, лінгвістики, соціології тощо. Показано, що терміносистема української історіографії формувалася під впливами просвітництва, романтизму, позитивізму, марксизму, філософії та історії науки.

У книзі показано, як поняття постмодернізму змінюють традиційну концепцію історії і задають нове бачення історичних і соціальних процесів. Це відбувається через відмову від лінійного бачення соціальної динаміки і презумпції наявності внутрішньої логіки історії – у контексті відмови від логоцентризму, а також шляхом артикуляції сьогодення як позбавленого можливості новизни.

Розуміння історії як лінійного розгортання подій з минулого в майбутнє, що припускає висновок про одне, “правильне” прочитання події, змінюється в постмодернізмі установкою на інтерпретаційну плюральність нарративної історії. Постмодерністське бачення соціальної процесуальності принципово нелінійне. Модельований філософією постмодернізму процес здійснення подій під порядковий термінізм нелінійного типу. Тому історія може мислитися лише у формі словесного дискурсу. Взагалі постмодерністська епістемологія заражена вірусом деструкції і, незважаючи на її популярність і новаційні потенції в гуманітаристиці, до неї корисно застосовувати протиотруту.

У книзі широко використовуються поняття постмодернізму – “дискурс”, “сюжет”, “автор”, “постісторія”, “текст”, “контекст” та ін., але водночас автор робить конструктивний висновок: сучасна історико-понятійна свідомість повинна встановлювати рівновагу між аналізом історичного та лексичного контекстів слова-поняття, порушену свого часу постмодерністськими практиками.

Дуже предметно обговорюються в монографії особливості такої поширеної форми історичного дослідження, як нарратив.

Наратив знаходиться в ряду понять, актуалізованих “лінгвістичним поворотом” та постмодернізмом (дискурс, текст, контекст і т. ін.), і нині претендує на міждисциплінарний статус у гуманітарних науках (крім історії – у психології, соціології, соціальній антропології). У рамках конструктивістської епістемології нарратив виступає як один із основних способів виробництва знання.

У сучасному інформаційному суспільстві, де панують медіа-комунікації, власником знання виступає не автор відкриття, дослідник, а той, кому дали слово, – “людина біля мікрофона”, оповідач, транслятор вторинних відомостей, політично ангажований оратор. Абсолютизація такого обмеженого значення поняття “нарратив” веде до пріоритету інтерсуб’єктивності перед об’єктивністю: на місце процедур дослідження і відкриття підставляють процес артикуляції та соціалізації результатів, що в перспективі означає девальвацію реального пізнання взагалі.

Вкажу на головні властивості твору І.І. Колесник (насправді їх багато), які я розцінюю як творчі переваги. Мені вже довелося чути думку, що ця монографія по суті є словником. Про це у “Післяслові” прямо говорить і авторка: “У книзі свідомо обрано словникову форму викладу, котра порівняно з іншими науковими жанрами (монографія, стаття, критика, рецензія) означає максимальну концентрацію знань, стислу форму подачі матеріалу, специфічну мовно-термінологічну репрезентацію певної галузі знання, наукової дисципліни, науки.

Словникова структура доволі зручна, адже вона відкрита для поповнення, оновлення та переробки інформації. Словникова форма викладу означає цілісність, предметну повноту, стислість, лаконічність, демонструє міжпредметні комунікації окремих понять і груп понять. Вона зручна в користуванні, виконує операційні, інформаційно-довідкові та епістемологічні функції. Поняття подаються в лексичному та історичному контекстах. Подана у стислій словниковій формі терміносистема української історіографії дає уявлення про місце її ролі історіографії у системі історичної науки, її минуле та сучасний стан як теорії її історії історичної науки”. Однак насправді форма викладу матеріалу монографії зовсім не означає акцентування статичності понятійного базису історіографії.

Ця статика знімається і компенсується завдяки запропонованій І.І. Колесник мережевій моделі науки, у цьому випадку історіографії. Переваги мережевого підходу полягають не лише в кореляції з сучасними концептами “мережева цивілізація”, “мережева економіка”, “мережевий менеджмент” і т. ін., а й у тому, що такий підхід передбачає об’єднання різноманітних складових, які раніше розглядали ізольовано, автономно, навіть герметично, в єдину структуру взаємопов’язаних елементів, між якими постійно відбувається обмін інформацією. Мережа постає як принципово новий, саме інформаційний, простір.

Мережева модель науки означає інтеграцію розрізнених елементів (ідей, теорій, біографій, наукових інституцій, академічних шкіл, наукових співтовариств, наукових династій, професійної ідентичності, колективної психології, творчої лабораторії вченого, інновацій, інтерактивних ритуалів) у безшовну мережу взаємопов’язаних елементів, між якими постійно циркулює інформація. Утвердження мережі і є новою моделлю вивчення історичної науки.

Інноваційність мережевої моделі історичної науки полягає у синтезі соціологічного, антропологічного та мікроісторичного підходів, що формує міждисциплінарно-мережевий простір науки. Мережевий аналіз актуалізує антиропологічну складову історіографії, у центрі уваги якої опиняється не “безлюдна”, деперсоніфікована історія ідей чи наукових інституцій, а суб’єкт (актор) процесу пізнання, носій ідей і організатор науки, який постає в науковому повсякденні, у коловороті міжособистісних взаємин, що ліплять тіло і душу науки. Головний концепт мережевої моделі аналізу інтелектуальної історії – інтелектуальне співтовариство. Творче та повсякденне життя інтелектуала передбачає наявність різних угруповань, неформальних об’єднань, таких як професійні клани, земляцтва, гурт однокласників та ін. На мій погляд, мережева модель історіографії є конкретизацією системного підходу (який може застосовуватися саме в конкретній версії) і становить важливу перевагу монографії.

Невід'ємною частиною “нової соціальної історії” як історії соціально-культурної є історія ментальностей, яка оформилася в само стійкий напрям у 1960-ті роки в європейському гуманітарному знанні в рамках так званого “історико-антропологічного повороту” – інтересу до людини, її увяленя і способу життя.

Зміцнення позицій історії ментальностей саме в десятиліття визрівання студентської революції 1968 р. (руху “нових лівих”) пов’язане зі спробами переорієнтувати науки про минуле з “історії героїв” (правителів, мислителів, полководців, дипломатів) на “історію пересічних людей”. За допомогою поняття ментальності можна пов’язати високорационалізовані форми свідомості – науку, філософію, політичну ідеологію, релігію зі світом несвідомих структур, з неусвідомленими культурними кодами, визначаючи тим самим образ цілісного життя людини. Цікава також ідея, згідно з якою ментальні структури одночасно слугують і продукуючою основою, і перешкодою для історичного руху, завдяки чому він і набуває свого неповторного унікального характеру, на відтворення якого і повинна насамперед орієнтуватися історія. Ці ідеї не лише знайшли в книзі адекватне відображення, а й мають перспективне значення для розкриття специфіки української історіографії.

У монографії крізь призму понятійного апарату концептуальної історії розглянуто особливості української культури та її історіографії, і це дуже цікаво: Кордоцентричність та фемініність як ключові ознаки українського світосприйняття зумовили лінгвоцентризм вітчизняної культури, науки та мистецтва. Вважається, що у структурах наукової свідомості українців функції філософії виконувала література. Рационалізм поняттєвого мислення в українському дискурсі поступався образністю думки, гнучкості мови, художньому сприйняттю реальності.

Брак строго абстрактних категорій наукового мовлення пояснюється специфікою семантики розмовної мови українців. Водночас українській науковій культурі притаманна “енергія документальності”, котра виявляється в естетизації пошуку джерел, нахилі до джерелознавчих практик, укладанні численних тематичних та автобібліографій, виданні словників. Такий стан речей імпліцитно засвідчує особливий статус історії понять у межах української наукової культури.

Нарис історії української історіографії у книзі, створений з використанням інструментарію концептуальної історії, збуджує увагу читача і викликає нові думки, а іноді й бажання вступити в діалог з автором. Новаційний потенціал монографії зосереджено на широкому спектрі теоретико-епістемологічних можливостей. Проте це не абстрактні роздуми і реконструкції, вони доведені до конкретних практик і методів, які так потрібні сучасній історіографії і мають застосовуватися в дослідницькій роботі.

Монографію можна розглядати в одному ряду з такими прикметними явищами історіографічного пошуку в Україні, як щорічні всеукраїнські методологічні семінари, що останніми роками за ініціативою І.І. Колесник проводяться в Інституті історії України НАН України. Ці семінари перетворилися на “неформальні коледжі”, в яких відбувається творче спілкування, обмін думками, ідеями, вільне обговорення гострих проблем теорії та історії історичної науки.

Вони збирають дослідників не лише з України, а й з Росії, Польщі, Великої Британії та інших країн. Альманах теорії та історії історичної науки “Ейдос”

(опубліковано 7 випусків), що виник на основі семінарів, – цінне джерело для обміркування новітніх методологічних проблем історіографії. Рецензована монографія свідчить про широку і добре обґрунтовану дослідницьку програму, яка об'єднує істориків для вирішення нових завдань історичної науки.

Книга написана яскравою, виразною мовою (“Справжній учений має свою мову – у сенсі стилю, упізнання, власного поняттєвого інструментарію, багатства лексичного багажу, відкритості до нового, здатності до експлікації й використання норм-понять, чіткості викладу”). Чудове поліграфічне виконання – формат, шрифт, макет – також приваблює читача. Таку книгу присмно тримати в руках, читання її неможливо замінити електронною версією” [5.782, 73-76].

Рецензія О. Богдашиної. Автор у вступній частині рецензії вказує, на те, що “у сучасному науковому співтоваристві посилюється інтерес до термінології, про що свідчить поява термінологічних словників з теорії та методології історичної науки [1].

Вихід книги з теорії української історіографії І.І. Колесник привернув значну увагу наукового співтовариства, про що, зокрема, свідчить і надрукована в такому поважному часописі, як “Український історичний журнал” рецензія відомого фахівця Я. С. Калакури [2].

Сама назва книги засвідчує, що Автор розглядає історіографію з точки зору історії понять (концептуальної історії), тобто як історію понятійно-термінологічного апарату історичної науки. Фактично даною проблематикою Ірина Іванівна успішно займається чималий час й певним підумком цієї масштабної роботи є її численні статті та рецензовані нами монографія “Українська історіографія: концептуальна історія”. У вступі показано роль й місце термінологічного апарату в системі науки. Широко використовуючи надбання зарубіжної гуманітаристики, Автор наголошує в той же час, що універсальність термінології, “інтелектуалізація мови взагалі” не означає відмови від “індивідуалізації мови та мовних засобів самопрезентації історика” зокрема (С. 5). Сама ж дослідниця постійно пропонує теоретичні новели читачам.

В монографії проаналізовано 35 базових історіографічних понять. Критеріями для їх відбору слугують п'ять чинників: 1) усталеність у структурах професійної свідомості; 2) поширення, частота вживання; 3) ступінь абстрагування; 4) фактор інновацій; семантичний статус поняття як одиниці знання (С. 29). Наводячи загальновідому класифікацію наукових понять за ступенем узагальнення (базові, абстрактні, конкретні) І.І. Колесник дотримується більш прийняттого поділу історичних понять на загальноісторичні, конкретно-історичні, рефлексивні (С. 7-8).

Переважна частина наведених І.І. Колесник концептів містить стислий історіографічний огляд. Історія появи та розвитку того чи іншого терміну ще більше переконує читачів у складності та невирішеності поставлених питань.

Безперечною заслугою Автора, на нашу думку, є широке і вдале застосування термінів суміжних соціогуманітарних дисциплін. Слід відзначити зокрема активне використання сучасної термінології, якою послуговуються здебільшого літературознавці. І.І. Колесник зазначає постійне оновлення й поповнення мови історії науки (С. 4). Початок “революції понять” в українській гуманітаристиці

1990-х років вона характеризує як “процеси витіснення й заміни марксистської термінології націоналістичною [друкарська помилка?, бо на сторінці 31 подібний текст зі словом “національно” замість “націоналістичною” – Б. О.] лексикою, відміченою численними архаїзмами, полонізмами та діалектизмами, законсервованими у середовищі української зарубіжної діаспори” (С. 5).

І.І. Колесник вірно тлумачить концепт “революція понять” як репродукцію нових ідей-концептів, реактуалізацію відомих та ресемантизацію старих понять (С. 5). Однак, дискусійним виглядає твердження Ірини Іванівни про безнадійну застарілість “традиційної історії ідей” (С. 7). Вважаю дану оцінку занадто категоричною.

Монографія має чітку, логічну структуру. Дослідження умовно поділено на декілька частин. Терміни-концепти згруповані за міждисциплінарним принципом на п'ять блоків: 1) суто історіографічні поняття; 2) категорії наукознавства, філософії та соціології науки; 3) культурологічні концепти; 4) “лексеми, концепти, конструкції постмодернізму”; 5) загальні категорії сучасної соціогуманістики (С. 29).

У першій частині дослідження детально розглянуто такі важливі категорії “традиційного поняттєво-термінологічного апарату”, як “українська історіографія”, “історіографічна концепція”, “історіографічна ситуація”, “історіографічне джерело”, “історіографічний процес”, “історіографічний факт”, “історіографічна модель”, “історіографічний метод” (С. 33–83).

Повністю підтримуємо положення І.І. Колесник про історіографію як ядро історичної науки, її рефлексивну складову, форму самосвідомості науки. При цьому “терміносистему історіографії” вона цілком слушно поділяє на три сегменти: історичні поняття, історіографічні концепти, теоретичні категорії (С. 24).

Вдалим, на наше переконання, є уточнення функцій історіографії. Першою функцією І.І. Колесник називає “функцію категоризації знання, концептуалізації нових слів-понять” (С. 25).

Ідеться також про запозичення “понять з різних сфер знання”, що сприяє інтеграції наук. Міждисциплінарний простір характеризується як джерело збагачення, збагачення, трансферу понять (С. 25). Далі Автор зазначає, що “історіографія виконує функцію стандартизації та унормування мови історичної науки й власної терміносистеми” (С. 25). Водночас фіксуються конструктивна та адаптивна функції історіографії. (С. 25).

Наступний тематичний блок містить ґрунтовний аналіз загальних наукознавчих понять: “образ науки”, “наукова революція”, “рефлексія”, “стереотип”, “стиль наукового мислення”, “школи в (українській) історіографії” (С. 84–173).

Концепт “наукова школа” зокрема на матеріалах української історіографії дістав доволі значну розробку у сучасній літературі. І.І. Колесник слушно критикує ряд дослідників за фактичне отожднення понять: наукова школа, напрям, течія (С. 153–157). Дійсно, два останні терміни є більш широкими у часовому, географічному та персональному вимірах, ніж перший. Якщо для категорії “наукова школа” головною є дидактична складова, тобто наявність ланки учитель-учні, то представників одного напрямку об'єднують більш широкі підстави, зокрема теоретико-методологічні настанови.

Засновник школи передає певні наукові принципи та ідеї своїм учням (у кращому випадку ще й учням своїх учнів). Тому теоретико-методологічний інструментарій представників однієї школи вужчий, ніж представників певного напрямку. Термін “течія”, за нашими спостереженнями, менше використовується дослідниками, ніж вузько трактований “напря́м”, хоча й обидві категорії є близькими.

У контексті дихотомії “школа/напря́м” І.І. Колесник пропонує децю інший підхід, розуміючи наукову школу передовсім як мережу. Такий погляд на “школи в історіографії” дозволяє по-іншому подивитись на цей феномен в історії науки. Мережева теорія враховує не лише вертикальні зв'язки (загальноприйняте розуміння наукової школи через призму вчитель-учні). Воночас вона наголошує на “горизонтальних комунікаціях” та “структурному суперництві у формах співпраці, конфлікту, корпоративної конкуренції, інтелектуальної боротьби за першість між генераціями, або у середині генерації в межах школи, інтелектуальних груп, центрів, об'єднань” (С. 165).

Наступний блок, цікавий через те, що містить новітні роздуми Автора про такі важливі культурологічні категорії, як “двокультурність”, “ідентичність”, “інтелектуал”, “історична свідомість”, “ментальність” (С. 174–267). Поняття “двокультурність”, “подвійна ідентичність” залишаються, на наш погляд, не повністю усталеними у науковій літературі. І.І. Колесник відносить “остаточну легітимізацію української двокультурності” до середини XVII–XVIII ст., а формування подвійної ідентичності українців – до XIX ст. (С. 184–189). Отже, визнаються регіональні відмінності “духовно-інтелектуального життя українців” підросійських та підавстрійських українських земель (С. 189 та ін.), а сама ідентичність подається як базеоаспектне та динамічне явище, що не зводиться до “етнорелігійної свідомості” (С. 180 та ін.).

У заключних розділах монографії аналізуються основні концепти постмодернізму (“гранд-нарратив”, “дискурс”, “нарративна філософія історії”, “нелінійне письмо” тощо) (С. 268–366) та неорационалізму (“інтелектуальне співтовариство”, “мережева модель науки”, “ментальне картографування”, “історична пам'ять”, “поворот до матеріального”) (С. 367–533).

Частину нових ідей І.І. Колесник апробувала на теоретичних семінарах в Інституті історії України НАН України та Астахівських читаннях у Харківському національному університеті імені В.Н. Каразіна.

Щорічні теоретичні семінари в Інституті історії України НАНУ були присвячені обговоренню таких важливих теоретико-методологічних проблем, як “історіографічна культура”, “стиль мислення”, “гранд-нарратив”, “інтелектуальне співтовариство”, “мережева модель науки”, “ментальне картографування”, “поворот до матеріального” тощо. Матеріали учасників теоретичних семінарів у Києві здебільшого надруковані в альманасі “Ейдос”, Астахівських читань – у “Харківському історіографічному збірнику”. Журнальні статті, а особливо виступи Ірини Іванівни на зазначених зібраннях сприяють поширенню у науковому співтоваристві новітніх ідей-концептів та методів дослідження.

Аналіз та порівняння окремих розділів книги засвідчують еволюцію її автора як інтелектуального лідера від ідей модернізму до принципів сучасної пост-

некласичної науки. Вихід даної книги означає, що українська історіографія вийшла на концептуально новий рівень свого розвитку. Безумовно, нове дослідження І.І. Колесник сприятиме подальшому оновленню категоріального апарату вітчизняної історіографії.

Книга І.І. Колесник стане у нагоді не лише фахівцям, але й широкому колу осіб, які цікавляться українського історичною наукою, її теорією та історією. Доцільним і корисним було би видання даної книги іншими мовами, що, може позитивно вплинути на подальше підвищення ролі української історіографії у середовищі національних історіографій.

Видання важливе і з огляду підготовки нових спеціалістів зі спеціальностей “історія”, “культурологія”, “філософія” та ін. На жаль, наклад книг невеликий (всього 200 прим.). Між тим це видання бажано було б направити до бібліотек усіх вищих навчальних закладів, де ведеться підготовка фахівців з соціо-гуманітарних наук” [5.1271].

Література 1. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник. – К.: Вища школа, 2002. – 439 с.; Історіографічний словник: навч. посіб. Для студентів історичних факультетів університетів / С.І. Посохов та ін. – Х.: Східно-регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004. – 320 с.; Теория и методология исторической науки. Терминологический словарь. – М.: Аквилон, 2014. – 566 с.

2. Калакура Я.С. Рецензія // Український історичний журнал. – 2014. – № 1. – С. 206 – 213. – Рец. на кн.: Колесник І. Українська історіографія: концептуальна історія / І. Колесник. – К.: Інститут історії України НАН України, 2013. – 566 с.

Наведені рецензії викликають певним роздумам. По-перше, порівняно з іншими вони є більш розлогими і надруковані у фахових виданнях. По-друге, їх автори детально обізнані з проблематикою яку запропонувала І.Колесник для широкого загалу науковців та студентства. По-третє, автори позитивно оцінюють зміст монографії і лише у ввічливій формі наводять певні побажання та зауваження. Далі варто мабуть поміркувати над тим, які традиції рецензування (згадаємо рецензії Д.Багалія, І.Франка...) були втрачені у попередні часи і тепер поновлюються вітчизняними дослідниками. Таким є один з прикладів рецензійного погляду на монографічне видання з української історіографії наукового зразка, що відповідає сучасним вимогам.

Подібний підхід студентам можна запропонувати для осягнення вже дидактичного зрізу навчальних видань. Зокрема, варто звернути увагу на друге видання курсу лекцій Я.Калакури “Українська історіографія” (К., 2012).

Під час наших семінарських занять з курсу “Історіографія історії України” студенти, поруч з іншими, широко використо-

вують перше (2004) і друге видання (2012). Їм до вподоби авторська концепція викладу української історіографії, яка з часом удосконалюється. Для тих же студентів, які тільки лише приступають до вивчення цієї дисципліни радимо також ознайомитися з рецензіями не цей курс лекцій.

Для прикладу нижче наводимо рецензію на курс лекцій Я.Калакури “Українська історіографія”, яку опублікували у журналі “Історична пам’ять” за 2012 р., № 28 (с. 192-195). О.Єрмак і П.Радько.

“Сучасна українська історіографія серед відомих українознавців, джерелознавців виокремлює постать доктора історичних наук, професора, заслуженого працівника вищої школи, дійсного члена Академії наук вищої школи України Ярослава Степановича Калакури. Тому належить понад 340 праць з історіографії, джерелознавства, архівознавства, політичної історії України. Чергова його книга є курсом лекцій із проблем української історіографії.

Автор розробив принципово нову концепцію і програму. На відміну від радянської історіографії в основу нового курсу були покладені українська національно-державницька ідея, принцип окремішності української історії, її зв’язок з європейською історіографією.

Можна погодитися з попередніми рецензентами першого видання (2004 рік), зокрема В.Соколовим, В.Солдатенком, О.Ясем, що ця книга й досі залишається дуже потрібним навчальним посібником, який містить аналіз процесу нагромадження і розвитку історичних знань, починаючи від витоків, заглиблених у Київській Русі, до початку XXI століття. Відразу слід зазначити, що “Українська історіографія” Я.Калакури може бути використана не лише з навчальною метою. Було визнано, що це значною мірою й узагальнююче монографічне дослідження генеалогії української історичної думки, що детермінувалося недостатнім рівнем глибиною сучасних студій у галузі вітчизняної історіографії.

Мету пропонованого курсу Я.Калакура вбачає у з’ясуванні витоків української історіографії, виявленні провідних тенденцій і закономірностей її розвитку, у виокремленні внеску в забачення історичних знань визначних українських істориків та наукових осередків, інститутів, їх друкованих органів. При цьому пріоритет віддається розвитку досліджень з історії українського народу, його державотвірних борінь (с. 5). Автор сповідує такий погляд на українську історіографію, за котрим вона розглядається як національний компонент світової історичної думки. Загальнолюдські духовні цінності не є безнаціональними або наднаціональними. Світова історична думка інтегрує здобутки істориків усіх народів, незалежно від їх чисельності й величини історичної території (с. 5).

Курс лекцій, підготовлений Я.Калакурою, не нівелює значення жодного періоду української історії для розвитку історичної науки, в тому числі й радянських часів. Автор лише прагнув відокремити реальний приріст знань від ідеологічних нашарувань тоталітарної доби. З огляду на це, автор самокритично переглянув свої публікації з історіографії 1970-1980-их років, відмежувався від пануючих тоді

політичних ідеологем, які накидалися історичній науці. Ідеться про духовне очищення і покаяння за власні помилки та хиби.

Звичайно, прикрим є те, що Я.Калакурі часом дорікають, з одного боку, за “прислужування” комуністичній системі, а з іншого — за “перекрашування” в умовах незалежності. Але автор пам’ятає Біблію, в якій сказано: “Не судити і не суджені будете”. Викликало б сумнів, якби після розпаду радянської системи, краху комуністичної ідеології, відновлення державної незалежності України в умовах її національного відродження, розгортання демократичних перетворень, своєї інтеграції, розширення доступу до джерел історичної правди продовжували б чіплятися за збанкрутілі схеми й штампки. До того ж кожен історик є насамперед громадянином України, і він покликаний виконувати свій громадянський обов’язок — служити Україні.

Ще відомий російський письменник та історик М.Карамзін зауважував, що “легкі уми думають, що все просто, мудрі думають про небезпеку будь-яких змін і живуть тихо”. Автор сподівається, що його книга є маленькою часткою в реалізації високого покликання свідомого українця, невеликою цеглиною в будову української національної історіографії (с. 6).

Привертає до себе увагу структура курсу лекцій, яка є дохідливою, логічною і простою. У вісімнадцяти темах поетапно, з хронологічною послідовністю з’ясовуються найголовніші тенденції роботи істориків, характеризуються й оцінюються їхні основні надбання. У преамбулах глав визначається мета вивчення окремо взятої проблеми. Книга Я.С. Калакура чітко відповідає на питання: що вивчає українська історіографія, яке її місце в структурі історичної науки, що є предметом і об’єктом історіографії, на яких джерелах ґрунтується українська історіографія. Автор досить вдало висвітлює основні принципи, методи, поняття та терміни історіографії, обґрунтовує хронологічні межі найважливіших етапів зародження, становлення й розвитку української історичної думки, характеризує навчальну літературу з української історіографії.

Професор Я.С. Калакура доводить, що методологію української історіографії становлять загальні принципи (правила) та система методів історіографічного дослідження, застосування яких дає змогу з’ясувати витоки, зародження та основні етапи розвитку української історичної думки.

Одним із дослідницьких методів є періодизація розвитку української історичної науки. На основі опрацьованих критеріїв виділено вісім історіографічних періодів, для кожного з яких характерні спільні ознаки та певні особливості. Адже періодизація дає ключ до розуміння провідних тенденцій і закономірностей історіографічного процесу, спадкоємності національних традицій тощо (с. 47).

Дотримуючись методу персоналізації, автор звертається до імен багатьох вітчизняних і діаспорних істориків, філософів, мислителів, громадських і політичних діячів, чий набуток, власне, становлять основу української історіографії. Це підтверджує, зокрема, й іменний покажчик — він містить згадки про більше як 1400 особистостей. Якщо говорити про істориків, то найбільш часто автор звертається до спадщини В.Антоновича, Д.Багалія, М.Василенка, О.Гермайзе, М.Грушевського, Д.Дорошенка, М.Драгоманова, М.Костомарова, І.Крив’якевича, М.Максимовича, М.Марченка, О.Оглоблина, Н.Полонської-

Василенко, Д.Яворницького та інших. Серед сучасних вітчизняних дослідників виокремлює С.Білокіня, М.Брайчевського, Я.Дашкевича, Л.Зашкільняка, Я.Ісасевича, Г.Касьянова, В.Масенка, О.Реснта, Ф.Шевченка, Н.Яковенко, а серед діаспорних – І.Борщака, Л.Винара, Т.Мацьківка, О.Прицака, О.Субтельного, Р.Шпорлюка та інших.

На особливу увагу заслуговує з'ясування особливостей сучасного етапу розвитку української історіографії, зумовленого відновленням державної незалежності України і пов'язаного з відродженням національних традицій української історичної науки, поверненням їй природних функцій. Звернута увага на методологічну переорієнтацію істориків України, їх співпрацю із зарубіжними вченими, зокрема української діаспори, в ім'я створення наукової історії України, дослідження актуальних проблем всесвітньої історії, інтеграції української історіографії в європейську та світову. У розвитку новітньої української історіографії 90-их років ХХ – першого десятиріччя ХХІ століття автор виділяє три умовні етапи:

- 1) перехідний – від радянської до пострадянської (кінець 1980-их років – перша половина 1990-их років);
- 2) відродження національних традицій української історіографії й утвердження її цілісності (друга половина 1990-их – 2004 рік);
- 3) з 2005 року почався і триває сучасний етап новітньої історіографії.

Учений доводить, що впродовж цих етапів відбувалася методологічна переорієнтація радянських істориків, докорінна зміна тематики досліджень, реформування історичних установ, системи підготовки кадрів істориків. Однак усі ці процеси супроводжувались об'єктивно-суб'єктивними труднощами державотворення, економічною кризою, політичним протистоянням національно-демократичних і консервативно-проросійських сил, прорахунками в інтеграційних процесах на шляху України до європейських та трансатлантичних структур (с. 425).

Отже, за сторінками книги можна простежити всю історію розвитку історичної науки в Україні, яка пройшла непростий, часом суперечливий шлях, зазнала різних впливів і деформацій. Авторські висновки та післямова (с. 464-469) добре продумані, старанно аргументовані. Вони незаперечно доводять, що розвиток історичної науки зумовлюється загальними закономірностями суспільного буття.

З одного боку, вона перебуває під впливом політичного, ідеологічного, соціального, національного, економічного, культурного, релігійного життя суспільства, правової системи держави, її політики в галузі науки й освіти, повноти забезпечення прав і свобод громадян, фінансової підтримки історичних досліджень, архівної та археографічної справи тощо. З другого – історична наука активно впливає на суспільний процес, формує науковий світогляд, національну й державницьку свідомість громадян, їхні цінності й орієнтири.

Але, на наш погляд, книга не позбавлена окремих недоліків. Автору потрібно було б розкрити роль М.Костомарова, як одного з творців народницького напрямку в українській історіографії. У тексті курсу лекцій трапляються повтори, зокрема там, де йдеться про заснування Львівського університету (с. 171, 184). Не вмотивованим залишається й твердження, що третій етап у розвитку новітньої української історіографії 1990-их – першого десятиріччя ХХІ століття починається саме з 2005 року (с. 425)".

Можна цілком справедливо визнати, що нове видання курсу лекцій “Українська історіографія” повністю відповідає своєму призначенню навчального посібника для студентів, істориків, учителів, усіх, хто цікавиться проблемами історії та культури України.

Разом з тим, будь-які рецензії не можуть замінити безпосереднє ознайомлення студентів з самим змістом лекції підготовлених Я.Калакурою та іншими ґрунтовними історіографічними працями, розвідками та аналітичними стаття багатьох сучасних українських науковців. Звертає увагу той факт, що сучасні учені досить уважно вивчають стан сучасної історіографії.

Зокрема, це демонструють К.Гломозда чітко зазначаючи, що: *“маючи чіткі орієнтири подальшого руху в площині сучасної світової історіографії, українська історична наука доби незалежності розвивається за своїми об’єктивними закономірностями, добираючи найадекватніші шляхи і прийоми пов’язання новітніх історичних методів із актуальними потребами не до кінця трансформованого суспільства.*

Ідея прискорення цього процесу через уникнення надмірної залежності від дидактично-виховних завдань історії та форсоване розмежування різних рівнів функціонування історичних знань поки що не набула поважної підтримки. Натомість видається бажаним посилення уваги до “нормативної” історіографії. Радше умовне існування її різнопланових і різною мірою авторитетних “прототипів” мало б змінитися консенсусом фахової громади істориків України заради усунення неприйнятних тез традиційного історичного міфу й оформлення більш надійних підвалин історичної свідомості нової європейської нації. Розв’язання такого завдання стимулювало б суспільні потреби у фундаментальних історичних дослідженнях справді сучасного рівня, прискоренні модернізації методологічного арсеналу й набутті фахівцями реальної свободи наукового пошуку.” [5,186, 90].

Враховуючи складну герменевтичну ситуацію в українській історичній науці провідні українські історіографи намагаються якомога ширше підійти до її розв’язання. Яскраво це, наприклад демонструє у своїй статті “Цивілізаційні орієнтири новітньої української історіографії” (с. 23-38) той же авторитетний вчений – Я.Калакура. Для посилення дидактичного аспекту важливого для студента, якій знаходиться лише на початку вивчення української історіографії, як навчального предмету, наведемо також її нижче:

“Українська історіографія” перебуває на крутому переломі, зумовленому трансформацією українського суспільства від радянського тоталітаризму до демократії та пріоритету людських цінностей, який супроводжується поверненням історичній науці її природних функцій. Цей складний і суперечливий процес наштовхується не тільки на загальну кризу, яка охопила всі сфери суспільного життя, включаючи й науку, освіту й культуру, але й на шалений стріпотис

консервативних сил, носіїв старої ідеології і стереотипів радянської історіографії. Однією із визначальних тенденцій сучасного розвитку української історіографії є зміна її кадрового потенціалу, методологічних орієнтирів і перехід від класово-формаційного осмислення та трактування історичного процесу до цивілізаційного.

Розгляд цих тенденцій доцільно розпочати з деяких загальних застережень і термінології. Під новітньою українською історіографією розуміють сучасний період її розвитку, започаткований на рубежі 80–90 рр. ХХ ст. і пов'язаний з принципово новою історіографічною ситуацією, методологічною переорієнтацією істориків, зумовленою відновленням державної незалежності України, поверненням до національних традицій і соборності української історичної науки. До речі, терміном “новітня” послуговуються польські та чеські історики, він присутній і в низці публікацій в РФ, і стосується посттоталітарного етапу розвитку. Цей термін зафіксований в “Енциклопедії історії України” [1].

Щодо методологічних орієнтирів. Мова йде про своєрідний компас історика, дорожню карту його інтелектуально-дослідницької і педагогічної діяльності. Орієнтири включають пошук відповідей на два ключових питання: що досліджувати і як досліджувати? У радянські часи з ними все було просто і зрозуміло. Кожен новий пленум ЦК КПРС або доповідь чи знаковий виступ генерального секретаря давав директивні настанови і визначав обов'язкові ідеологічні постулати, встановлював канони, які мали стати ідеологічними, світоглядними і тематичними орієнтирами історика.

Що ж стосується методологічних орієнтирів, то вони базувались на марксизмі-ленінізмі в його сталінсько-брежнєвському оформленні і були відносно стабільними: формаційне трактування історичного процесу, партійно-класовий підхід, критика буржуазної історіографії і боротьба з українським націоналізмом. До речі, директивне визначення завдань історичної науки певною мірою успадкувало й нинішнє керівництво РФ. Тут уже три роки діє урядова комісія по протидії спробам фальсифікації історії на шкоду інтересам Росії, указом Д.А. Медведєва 2012 р. було оголошено роком російської історії, в рамках якого визначалися 3 ювілейних дати: 1150 років зародження російської державності, 200-річчя перемоги Росії у Вітчизняній війні 1812 р. і 150 років від дня народження Сталініна, навколо яких розгорталися наукові дослідження і поширювалися історичні знання. Не оминули цих дат й деякі історики України.

Інша справа з орієнтирами в демократичному суспільстві, де визнається свобода наукової творчості. Як стратегічні, так і поточні орієнтири визначають самі наукові інституції та дослідники, враховуючи тенденції розвитку історичної науки у світовому і національному вимірах, а також ті суспільні виклики, які постають перед наукою і на які вона має реагувати. Орієнтири тісно пов'язані із завданнями історичної науки. Як засвідчило минуле двадцятиріччя, пріоритетними орієнтирами для істориків незалежної України стало створення наукової історії українського народу в контексті цивілізаційного виміру, який сповідує такі підходи як: гуманістичний, антропологічний, синергетичний, аксіологічний або ціннісний підхід тощо. У монографії В.Е. Гончаревського частково узагальнено досвід засвоєння і реалізації цивілізаційного підходу в сучасній українській історіографії [2].

Постіль за дослідженнями Ю.В. Павленка [3], М.Є. Горєлова, О.П. Моці та О.О. Рафальського [4] побачили світ дві книги колективної монографії “Україна найдавнішого часу – XVIII століття: цивілізаційний контекст пізнання” [5], автори яких переконливо доводять суттєві переваги цивілізаційного осмислення історичного процесу в порівнянні з формаційним. Само по собі цивілізаційне трактування історії не є антиподом формаційному.

Справа в іншому: в абсолютизації матеріалістичного розуміння історії, яке ув’язувалось з формаційним і партійно-касовим підходом, доведеним до канону в Короткому курсі історії ВКП(б). У Маркса немає терміну “історичний матеріалізм”, його застосував Енгельс, але Марксове гасло “буття визначає свідомість” їй досі домінує в галовах багатьох істориків, особливо моїх ровесників.

Натомість цивілізаційний підхід, який має коріння не лише в західній історіософії, але й в українській традиції історіописання, робить акцент не на матеріальні, а на соціокультурні та ментальні явища і процеси. Засвоєння філософії цього підходу і є однією із найбільш характерних ознак новітньої української історіографії, визрівання, становлення та розвиток якої охоплює період з кінця 1980-х рр. до сьогодні. В його межах простежуються три умовних етапи: а) перехідний – від радянської історіографії до пострадянської (кінець 1980-х рр. – перша половина 1990-х рр.); б) відродження національних традицій української історіографії та утвердження її цілісності (друга половина 1990-х рр. – перша половина першого десятиріччя 2000-х рр.); в) сучасний етап – з 2005-го рр. – до сьогодні.

Мета пропонованої статті полягає в тому, щоб у контексті переходу до цивілізаційного пізнання історії окреслити контури, головним чином, першого або перехідного етапу новітньої української історіографії, показати його значення для подальшого розвитку історичної науки і підготовки професійних істориків. Тому акцент зроблено на найбільш характерні ознаки цього етапу, а саме: а) намагання вивести історичну науку з-під контролю комуністичної партії та її ідеології; б) прагнення повернути історичній науці її природні функції; в) спонування до зміни історичної парадигми, до руйнування стереотипів радянської історіографії; г) усунення “бліжх плям”, повернення до історичної правди, особливо в царині історії української державності, визвольних змагань; д) відродження соборності української історичної думки; е) закладання моральної підтримки утвердженню державного суверенітету і незалежності України.

Головною передумовою становлення сучасної української історіографії було формування принципово нової історіографічної ситуації, яка почала складатися під впливом горбачовської перебудови і могутнього опозиційного руху, спрямованого на демократизацію суспільства, відновлення суверенітету і незалежності України. Рушійсь цих перемін були не лише опозиційні сили, але й та частина української радянської інтелігенції, включаючи й частину викладачів суспільних наук, яка сформувалася під впливом хрущовської відлиги, руху шістдесятників та опозиціонерів.

У середовищі окремих комуністів, особливо на тлі праці І.М. Дзюби “Інтернаціоналізм чи русифікація”, появи книги П.Ю. Шелеста “Україно наша радянська”, дедалі відчутніше виявлялись ідеї українського націонал-комунізму і

сепаратизму. Свого часу Іван Баззяний писав у журналі “Наші позиції”, що сили майбутньої української революції знаходяться в УРСР, наші кадри в комсомолі і навіть у КП(б)У.

Власне до створення програмових документів Народного Руху України долучалися люди з компартійними квитками, але з українського самосвідомістю. До речі, в ЦДАГО України зберігся лист В. Маланчука, тоді ще заступника міністра вищої і середньої спеціальної освіти УРСР, а згодом головного ідеолога КПУ, від 22 червня 1972 р. на ім'я В. Щербицького, в якому він б'є тривогу про “небезпеку націонал-комунізму в Україні” і піддає критиці праці І. Дзюби, Р. Іванової, Ю. Пінчука, а їх покровителями називає секретаря ЦК КПУ Ф. Овчаренка і його помічника Я. Калакуру.

Прогресивні зрушення в середовищі радянських істориків, особливо молодшої генерації, наитовхувалися на спротив комуністичної партії, партноменклатури та чиновників історичних установ, а також частини представників старшого покоління істориків, що залишилися в полоні старих методологічних схем і марксистських догм. Звичайно, в середовищі істориків партії були різні люди: ортодокси на зразок О.А. Бородіна, Г.А. Нікольникова, М.М. Липовченка, А.В. Дихолата та ін., але й були О.М. Апанович, М.Ю. Брайчевський, К.Г. Гуслистий, Я.Р. Дашкевич, В.Я. Мороз, Г.М. Мултих, а пізніше В.Ф. Верстюк, В.О. Замлинський, Р.П. Іванова, С.В. Кульчицький, М.І. Панчук, Р.Я. Пиріг, В.І. Сергійчук, В.А. Смолій, Ю.І. Шаповал та багато інших, хто сповідував українські цінності.

Проблеми української історії опинилися в епіцентрі ідеологічної і політичної боротьби між національно-демократичними та прорадянськими і проімперськими силами. Під тиском громадськості та незаперечних фактів ЦК КПУ з метою “відхреститися” від сталінізму був змушений дати дозвіл на публікацію документального збірника про голод 1932–1933 рр., а в червні 1990 р. скасував низку партійних постанов 1940-х рр., у т.ч. “Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР”. Це розчищало дорогу для усунення так званих “білих плям” і утведження нового бачення української історії.

За умов горбачовської перебудови розширився доступ до архівів, спецфондів бібліотек, до заборонених праць М.Костомарова, В. Антоновича, М. Грушевського, М. Драгоманова та ін., до деяких праць істориків української діаспори. Вирішальне значення для утвердження нової історіографічної ситуації мали поглиблення криза комуністичного режиму, а відтак крах політичної системи і його ідеології, проголошення суверенітету і відновлення державної незалежності України, розпад СРСР. Ключова роль у трансформації радянської історіографії відводилася Інституту історії Академії наук, якому було повернуто назву і статус Інституту історії України (1991).

З 1990 р. почалися зміни в його керівництві: заст. Директора були призначені відомі історики С.В. Кульчицький та В.А. Смолій, котрий в 1993 р. очолив колектив (замість Ю.Ю. Кондуфоро). Інститут історії партії при ЦК КПУ був реформований в Інститут політичних досліджень, на базі якого згодом

постав нинішній Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України.

Перебудовувалась діяльність Інституту археології, було створено нові академічні та вузівські осередки історичної науки, зокрема Інститут української археології (1991) (нині Інститут української археології та джерелознавства імені М.С. Грушевського, директор – П.С. Сохань), Інститут східознавства (директор О.П. Прицак), Інститут суспільних наук у Львові був реформований в Інститут українознавства ім. І.П. Крип'якевича (директор Я.А. Ісаєвич). У Київському університеті ім. Т. Шевченка було створено Інститут українознавства (тепер Національний науково-дослідний інститут українознавства і всесвітньої історії, директором якого упродовж двох десятиріч був П.П. Кононенко), а у Львівському університеті ім. І. Франка постав Інститут історичних досліджень (директор Я. Грицак) та ін.

Почалася перебудова діяльності “Українського історичного журналу”, засновувались часописи “Київська старовина”, “Пам'ять століть”, низка нових міжведомчих збірників. У всіх вузах (частина яких дістали статус університетів), створювались кафедри історії України, українознавства, гуманітарних наук, вносились суттєві корективи до навчальних планів підготовки істориків. Започатковувались суттєві зміни у змісті навчального процесу та тематиці науково-дослідних робіт.

Пошук нових методологічних конструкцій дослідження історичного процесу плідотно вели Ю. Павленко, О. Рєєнт, В. Ткаченко [7]. Останній підкреслював, що стабільний підхід та розгляд історичного процесу з погляду полілінійності дають змогу з'ясувати глобальні явища світової історії в їх основних, типізованих формах. На пріоритетне місце наукових дискурсів на рубежі 1980-90-их рр. висунулися проблеми історії радянської доби, які виявилися найбільш сфальсифікованими і міфологізованими в радянській історичній науці та суспільній свідомості.

Злам стереотипів у поглядах на події 1917-1980-х рр. Започаткував довгий ланцюг перегляду багатьох спотворень української історії, починаючи з найдавніших часів. У числі перших спроб нового трактування найбільш сфальсифікованих сторінок української історії 1920-30 рр. стали наукові збірники “Про минуле – заради майбутнього” (1989) та “Маршрутами історії” (1990), упорядковані Ю.І. Шаповалом. У них частково переглядалися усталені в радянській історіографії оцінки внутріпартійної боротьби, ставлення до націонал-комунізму, проведення національної політики, ставились під сумнів “правдивість” відображення “досвіду” індустріалізації та колективізації, причин голоду 1932–1933 та 1946–1947 рр.

Серед піонерів подолання фальсифікацій українського історичного процесу, поряд з опозиційними істориками такими як О.М. Апанович, С.І. Білоконем, М.Ю. Брайчевським, Я.Р. Дашкевичем, Я.І. Дзирюю, Р.П. Івановою (Іванченко) та ін., було не мало й лояльних до режиму дослідників, зокрема С.В. Кульчицький, Ю.І. Шаповал, В.І. Сергійчук, Я.А. Ісаєвич, В.М. Даниленко, Ф.І. Турченко, С.А. Макаручук, В.І. Марочко, М.І. Панчук та ін., які бачили Україну суверенною республікою з атрибутами реальної держави.

Вони й ініціювали рух за правдиву історію України, за подолання спотворень і фальсифікацій. С.В. Кульчицький один із перших у своїх розвідках відверто розвінчував політику сталінізму на Україні, обґрунтував аналітичний висновок про штучний характер голоду 1932–1933 рр., про його взаємозв'язок з голодом 1921–1922 рр. і суцільною колективізацією, розкрив їх спільну ознаку – насильницька політика експропріації і нищення українського селянства [8].

Принципове значення мала поява змістовна монографія Г.В. Касьянова та В.М. Даниленка “Сталінізм і українська інтелігенція” (1991), яка підводила до розуміння справжніх мотивів політики українізації як маневру правлячої партії, спрямованого на послаблення українського руху спротиву, обґрунтовувала відповідь на питання, чому сталінський режим вдався до масового нищення української еліти.

Новим явищем в історіографії перехідного етапу стало вивчення історії Української революції 1917–21 рр., насадження в Україні більшовицького режиму, розгортання опозиційного до нього руху, який в багатьох регіонах набув характеру селянських повстань і збройної боротьби. Публікації з цієї проблематики спростовували міф про “тріумфальну ходу радянської влади” і переконливо засвідчували активний спротив насадженню тоталітарного режиму з боку різних верств населення, в т.ч. й української інтелігенції. Новим підходом до цієї проблематики, включаючи й історіографічну складову, сприяли численні публікації В.Ф. Верстюка, О.А. Копиленка В.Ф. Солдатенка та ін [9].

Традиційні терміни радянської історіографії “бандитизм” і “контрреволюція” уступали місце новому баченню селянських повстань як вияву протестного руху опору, що дістав відображення у монографії В.Ф. Верстюка “Махновщина: селянський повстанський рух на Україні (1918–1921)” 1991 та ін. працях.

Історики західноукраїнських областей на рубежі 198–90-х рр. зосереджували свої зусилля здебільшого на двох тематичних напрямках: перегляд оцінок історії революційного руху в Галичині, Буковині та Закарпатті, діяльності Комуністичної партії Західної України та наслідків так званих соціалістичних перетворень у процесі встановлення радянської влади в цьому регіоні. Дедалі більше зростав інтерес до замовчуваних особливостей націоналістичного руху опору, діяльності ОУН та УПА [10].

Одним з чинників трансформації радянської історіографії стало долучення українських істориків до надбань світової і зарубіжної української історіографії. У червні 1989 р. вчені з УРСР та діаспори заснували Міжнародну асоціацію українців (МАУ), Асоціацію українознавців республіки (очалив І.М. Дзюба), була відновлена діяльність Наукового товариства ім. Т.Шевченка (О.Раманів). На першому конгресі МАУ (1990), що проходив у Києві, були історики з багатьох країн, зокрема з США (Г.Грабович, Т.Гунчак, В.Маркусь, О.Пріцак.), з Канади (О.Субтельний, Б.Кравченко) та ін. Конгрес проголосив 1991 рік Міжнародним роком М.Грушевського.

Із зміною політичної ситуації в Україні поступово поширювалася діяльність Українського історичного товариства та його наукового органу – “Українського історика” (Президент УІТ та головний редактор “УІ” А.Винар). На 1995 р. в Україні діяло більше 10 осередків УІТ, зокрема у Києві, Львові, Дрогобичі,

Чернівцях, Черкасах, Запоріжжі, Острозі, Кам'янці-Подільському, Тернополі, Івано-Франківську

Одним з головних напрямів діяльності УІГ та "УІ" в Україні стало сприяння розвитку ґрушевськознавства на материковій Україні. Ряд українських істориків, зокрема Я.Р. Дашкевич, С.І. Білокінь, Я.Д. Ігасвич, І.Б. Гирич, Я.Г. Грицак, А.П. Зашкільняк, А. Решиодько та ін. вже на початку 1990-х рр. оприлюднили розвідки про М.Ґрушевського як видатного вченого і державного діяча. Відтак вийшли змістовні праці П.Соханя, В.Ульяновського та С.Кіржасва, Р.Пирого та інших дослідників [11], які сприяли поверненню доброго імені Великого українця, його творчої спадщини.

Руйнації стереотипів комуністичної ідеології щодо М.Ґрушевського і реанімації його схеми українського історичного процесу служило репринтне перевидання багатотомної "Історії України-Руси". Великою популярністю користувалася книга канадського історика українського походження О.Субтельного "Україна. Історія" (1991), яка на перших порах слугувала підручником з історії України.

Таким чином, з кінця 1980-х і впродовж першої половини 1990-х рр. складалася нова історіографічна ситуація, одним з проявів якої стало поступове долучення радянських істориків, включаючи й істориків партії, до набавь національної та зарубіжної історіографії, повернення до національно-державницької схеми української історії, поступовий відхід від стереотипів марксистської методології, радянського монізму, переорієнтація колишніх дослідників з "інтернаціонально-космополітичного" трактування історії України на національно-державницьке та загальнолюдське її розуміння.

Однак звільнення істориків від лецат марксистської методології, опанування дослідницькими методами західної історіографії, перехід до цивілізаційного осмислення історичного процесу проходили дуже складно, повільно, суперечливо, що об'єктивно вело до співіснування двох протилежних методологій навіть на індивідуальному рівні окремих істориків.

Головним здобутком цих років стало своєрідне "примирення" істориків УРСР та істориків діаспори, досягнення деякої співпраці на ґрунті національно-державного відродження. Ситуація ускладнювалася й тим, що підготовка нової генерації істориків на історичних факультетах та в аспірантурі здійснювалася по суті за старими навчальними планами і програмами, під керівництвом науково-педагогічних працівників, більшість яких, піддаючи критиці тоталітаризм, його репресивні злочини, не сприймали національно-державницьке трактування української історії.

Утвердження пріоритету національного в українській історіографії настановувалось на шалений стротив шовіністично-проїмперських сил, які продовжували продукувати ідеї малоросійства, молодшого брата, підігрівали ностальгію за комуністичним минулим, за Союзом РСР, розглядаючи історію України як частину "спільної" історії.

Ось чому в епіцентрі корінних перемін в історіографічному процесі опинилися учителі та викладачі історії шкіл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів. У всіх ланках освіти запроваджувався навчальний курс історії України. Провідну роль у цій справі відіграли історики Київського, Львівського та Харківського

ського університетів, низки західноукраїнських вишів, зокрема Тернопільського економічного інституту, які одними з перших підготували навчальні програми і приступили до створення курсів лекцій, підручників та посібників (1989–1992 рр.).

До написання підручників з історії для загальноосвітніх шкіл активно долучилися провідні науковці Інститутів історії України та археології, зокрема С.В. Кульчицький, В.Ф. Верстюк, О.П. Ресит, В.А. Смолий, Г. Касьянов, П.П. Панченко, М.Ф. Котляр, А.А. Залізняк та ін. Важливе значення мав вихід у світ курсу лекцій “Історія України” (керівн. А.Г. Мельник), в якому дзеркально перетинались як нові, так і старі підходи: Українська Центральна Рада все ще називалась буржуазно-націоналістичною та контрреволюційною, авторські симпатії залишалися на боці більшовиків і Харківського з'їзду Рад (зрудень 1917 р.), його сепаратистських і проросійських рішень.

Наступні події: усамостійнення Української Народної Республіки, гетьманський переворот і утвердження Української держави, проголошення ЗУНР, УНР в добу Директорії все ще висвітлювалися в контексті громадянської війни та іноземної інтервенції. Особливий інтерес виявляли дослідники до замовчуваних сторінок історії козацтва. У працях О.Апанович, В.Сергійчука, Ю.Мицика, В.Степанкова, І.Стороженка та ін. [12] чітко проводилась українська національно-визвольна і державницька ідея.

Важливу роль у формуванні національно-державницької свідомості молоді відіграли публікації з історії української національної символіки (О.Пастернак “Товариство тризуба” (1991), В.Сергійчук “Національна символіка України” (1992)) та ін.). З інтересом зустріла студентська та учнівська молодь стислий нарис історії української державності Р.Іванченко “Україна від Кия до Кравчука” (1992), в якому в науково-популярній і образній формі переконливо доводилась давня державницька традиція українського народу.

Помітні зміни відбувалися в тематиці докторських та кандидатських дисертацій, у номенклатурі наукових спеціальностей з історичних наук були виокремлені “Історія України”, “Всесвітня історія”, “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”, “Воєнна історія” та ін. Важливе значення мало запровадження спеціальностей “Історіософія”, “Етнологія”, “Архівознавство”, “Українознавство” як інтегральної, міждисциплінарної системи знань про Україну та українство.

В історичній науці дедалі більше уваги приділялося аналізу поточних подій, пов'язаних з суверенізацією та відновленням незалежності України. Цікаві розвідки щодо формування багатопартійності, розвитку парламентаризму оприлюднили О.Гарань, В.Литвин, М.Томенко, К.Астахова, В.Марчук, К.Богомаз та ін. З інтересом була сприйнята книга Анатолія Камінського — керівника редакції Української служби радіо “Свобода” “На перехідному етапі. “Тясність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні” (Мюнхен, 1990). Утвердження національної схеми української історії, її національно-державницького трактування, подолання русоцентризму сприяла активізація джерелознавчих, архівознавчих та археографічних досліджень, перебудова діяльності центральних, галузевих та місцевих архівів, розширення доступу науковців до їх фондів. На початку

1990-х рр. вийшов ряд документальних збірників з політичної та демографічної історії України.

Серед них важливе значення мали документи старих і сучасних політичних партій [13]. Ряд збірників стосувався сталінських репресій і голодомору 1930-их рр. (Л.Білас, С.Кульчицький, В.Серійчук, Ю.Сливка, Ю.Шаповала та ін.). Особливу активність в археографічній та аналітичній роботі виявив Ю.Шаповал [14]. Звичайно, документальним публікаціям ще бракувало тематичної спрямованості, джерелознавчого аналізу документів, встановлення їх автентичності, нерідко їх вибір носив сенсаційно-викривальний характер. Тим не менш, ці публікації суттєво впливали на еволюцію суспільної свідомості. Це якразово виявилось у спробах ряду істориків, наукових інституцій та середків посадати формацийний і цивілізаційний підходи до періодизації світового та українського історичного процесу, формально “перелицювати” методологічні принципи марксистської історіографії, кон’юнктурно пристосувати їх до принципово нових конкретно-історичних умов незалежної України, її входження у світове співтовариство.

Поглибленню методологічної переорієнтації пострадянських істориків сприяло видання українською мовою теоретико-методологічних праць західних учених, публікація в Україні наукових студій істориків діаспори: А.Винара, О.Пріцака, О.Оглоблина, І.Лисяка-Рудницького, Р.Сербіна, Р.Шпорлюка та ін. Особливий інтерес викликали теоретико-методологічні дослідження І.Лисяка-Рудницького – відомого українського історика і педагога, вихованця Львівського та Берлінського університетів, професора Альбертського університету (Канада), зібраних у двотомнику “Історичні есе” (1994).

Американський історик українського походження Р.Шпорлюк дослідив як спільні ознаки українського національного відродження, його три фази: академічну, культурну і політичну, так і його особливості на Наддніпрянщині та в Галичині. Значення першого етапу новітньої української історіографії полягає і в намаганнях повернути їй соборність, тобто такий стан, коли в єдиний потік зливаються провідні течії і напрями української історичної думки, консолідуються її представники навколо високих ідеалів національної та державницької ідеї з метою глибокого, об’єктивного, всебічного і правдивого дослідження і висвітлення історії України, коли солідаризуються і акумулюються здобутки різних поколінь української історіографії, синтезуються їх наукові праці. Соборність – нова ціннісна категорія, нова якість національної історичної науки. По-перше, із спецхранів, спецфондів до наукового вжитку повернулися заборонені, замовчані, сфальсифіковані праці М.Максимовича, М.Костомарова, П.Куліша, М.Драгоманова, В.Антоновича, М.Грушевського, О.Єфименко, М.Аркаса, Д.Багалія, І.Крип’якевича, С.Єфремова, В.Винниченка, С.Петлюри та інших.

По-друге, в Україну надійшли праці істориків, створені в діаспорі, зокрема дослідження Д.Дорошенка, І.Лисяка-Рудницького, В.Липинського, О.Оглоблина, Н.Полонської-Василенко, Т.Мацьківа, А.Винара, П.Мірчука, О.Субтельного, А.Жуковського, О.Пріцака, Б.Крупницького, Т.Гунчака, В.Косика та ін.

По-третє, під впливом політичних перемін переважна більшість радянських істориків, у тому числі й чимало колишніх істориків КІРС, насамперед

тих, що сповідували ідеали націонал-комунізму, або були не байдужі до національно-державницьких інтересів України, відреклися від комуністичної ідеології, розірвали з теорією і методологією тоталітаризму, стали на державницькі позиції, зуміли переосмислити оцінки вузлових подій, фактів, процесів, явищ і персоналій української історії, активно долучилися як до науково-дослідної роботи, так і до викладання історії України. За короткий час були видані новітні підручники, курси лекцій з історії України, з всесвітньої історії, налагодилася підготовка нової генерації наукових кадрів, захист кандидатських і докторських дисертацій. Велику допомогу в цій справі надали історики української діаспори.

Отже, найбільш вагомим результатом першого етапу становлення новітньої української історіографії стало поступове вивільнення частини колишніх радянських істориків від ідеологічного монізму тоталітарного минулого і дедалі чіткіший перехід до національно-державницької схеми історії України, до цивілізаційного осмислення українського історичного процесу.

Однак, лише окремі історики виявилися готовими до науково-новаторського опрацювання “закритих” тем, до усунення так званих “білих плям” в історії. Домінуючим залишався “виривальний” підхід, зосередження уваги на сенсаційних відкриттях джерельної інформації без її належної аналітики. І все ж відроджувана українська історіографія ставала моральною опорою зростання національної свідомості українців, їх боротьби за розбудову незалежної України.

Головним підсумком цього етапу стала підготовка колективом Інституту історії України у співпраці з Інститутами археології, Української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського, Українознавства ім. І. Крип’якевича, з істориками вузів “Історії України: нове бачення” (у двох тт., 1995–1996), що виийшла під загальною редакцією В.А. Смоляка. Хоч структура обох книг, періодизація історії, на перший погляд, мало чим відрізнялися від подібних праць радянських часів, все ж авторам вдалося багато в чому по-новому підійти до оцінок багатьох подій української історії.

Двотомник надовго став своєрідним орієнтиром нового осягнення української історії, послужив основою для підготовки навчального посібника [15], а згодом фундаментального п’ятнадцятитомника “Україна крізь віки” (творчий задум та загальна редакція В.А. Смоляка), що сприйнятий як “генеральна репетиція” до створення багатотомної історії українського народу.

Таким чином, вже на першому етапі відродження української національної історіографії було започатковано зміну методологічних орієнтирів, перехід до нової парадигми в контексті цивілізаційного розуміння історичного процесу, яке ґрунтується на теорії цивілізації і та її соціокультурної концепції [5.1413].

Література 1. Калакура Я.С., Ясь О.В. Новітня історіографія. Персоналії та інституції / Я.С. Калакура, О.В. Ясь // Енциклопедія історія України. – Т. 7. – К., 2010. – С. 455–470.

2 Гончаревський В.Е. Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991–2009) / В.Е. Гончаревський. – К., 2010. – 220 с.

3 Павленко Ю.В. Історія світу: цивілізаційний і соціокультурний розвиток людства. Вид. 3-є, стереотипне / Ю.В. Павленко. – К. : Либідь, 2001. – 360 с.

4 Горелов М.Є., Моця О.П., Рафальський О.О. Цивілізаційна історія України / М.Є. Горелов, О.П. Моця, О.О. Рафальський. – К.: “ЕкСОб”. 2005. – 632 с.; Їх же. Держава і цивілізація в історії України. – К. : Еко-Продакшн, 2009. – 879 с.

5 Україна найдавнішого часу – XVIII ст. – століття: цивілізаційний контекст пізнання / Юрій М.Ф., Алексієвць Л.М., Калакура Я.С., Улод О.А. – Кн. 1. – Київ–Чернівці–Тернопіль: Астон, 2012. – 700 с.; Україна XIX – початку XXI століття: цивілізаційний контекст пізнання / Юрій М.Ф., Алексієвць Л.М., Калакура Я.С., Улод О.А. Юрій М.Ф. – Тернопіль: Астон, 2012. – Кн. 2. – 696 с.

6 Голод 1932–1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів / кервін. автор. колект. Р.Я. Пиріг. – К., 1990

7 *Ткаченко В., Ресет О.* Україна: історіософія самоорганізації. – К., 1994; Україна: на межі цивілізацій / В. Ткаченко, О. Ресет. – К., 1995; Методологічні засади теорії цивілізаційного процесу. – К., 1996, *Павленко Ю.* Стадійна та полілінійна природа цивілізаційного процесу / Ю. Павленко // Сучасність.– 1996.– № 5 та ін.

8 *Кульчицький С.В.* Демографічні наслідки голоду 1933 р. На Україні. – К., 19; Його ж. Ціна “великого перелому”. – К., 1989; Його ж. Сталінізм на Україні: 20–30-і рр. – К., 1991 та ін.

9. *Решодько Л.* Михайло Грушевський. – К., 1996; *Солдатенко В.* Постаті на тлі революції / В. Солдатенко. – К., 1995; Його ж. Українська ідея: історичний нарис. – К., 1995; Українська Центральна Рада: навч. посібн. / В. Верстюк та ін. – К., 1997.

10. *Кентій А.В.* Українська військова організація (УВО) в 1920–1928 рр.: короткий нарис / А.В. Кентій. – К., 1998; Його ж. Нариси історії Організації українських націоналістів (1920–1941 рр.) – К., 1998 та ін.

11. *Сохань П., Ульяновський В., Кіржасв С.* М.С. Грушевський і Academia / П. Сохань, В. Ульяновський, С. Кіржасв – К., 1993; *Пиріг Р.* Життя Михайла Грушевського. Останнє десятиліття / Р. Пиріг. – К., 1993 та ін.

12. *Апанович О.* Розповіді про запорозьких козаків / О. Апанович. – К., 1991; *Сергійчук В.* Іменем Війська Запорозького / В. Сергійчук. – К., 1991; *Степанков В.* Антифеодална боротьба в роки Визвольної війни та її вплив на формування української держави / В. Степанков. – К., 1991; *Мицик Ю., Степанков В., Стороженко І.* Сполохи козацької звитяги / Ю. Мицик, В. Степанков, І. Стороженко. – К., 1991 та ін.

13. *Слюсаренко А.Г., Томенко М.В.* Нові політичні партії України / А.Г. Слюсаренко, М.В. Томенко – К., 1990; Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст. – К., 1991; Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст. Програмові документи перших українських політичних партій. – К., 1992 та ін.

14. *Шаповал Ю.* М.С. Хрущов на Україні / Ю. Шаповал. – К., 1990; Його ж. У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні. – К., 1990; Його ж. Україна 20–50-х років. Сторінки ненаписаної історії. – К., 1993 та ін.

15. Історія України / кер. автор. колект. В.А. Смолій. – К., 1997.

Такими є історіографічні узагальнення та аналіз здобутків своїх колег Я.Калакурою. Багато цінних спостережень над історією історичної науки в Україні студент знайде в багатьох монографіях, збірниках статей, окремих публікаціях, змістовних рецензіях й ґрунтовних розвідках сучасних українських вчених. В них на цей час з достатньою повнотою, систематизовані історичні та історіографічні знання. Вони мають знайти своє місце у навчальних програмах відповідних курсів.

Утім щодо проблеми періодизації новітньої української історіографії, то у цілому погоджуючись з нею, на наш погляд, варто виділити 2000 р. Саме з цього часу обов'язковою вимогою в кандидатських і докторських дисертаціях перший розділ розпо-

чинати з аналізу історіографії, джерельної бази та методології будь-якої проблеми. Зазначене різко поліпшило теоретичну частину кандидатських та докторських дисертацій. Також увагу варто звернути на кінець 2014-2015 рік, який пов'язаний з новими суспільно-політичними обставинами у яких опинилася Україна після Майдану. Вважаємо що це є початком формування нової історіографічної ситуації в українській історичній науці.

У той же час на заняттях з курсів “Українська історіографія”, “Історіографія історії України” (перед тим ґрунтовно опрацювавши під час самостійної роботи) варто обговорити згадані вище у підрозділі “Історія України” Матеріали VI міжвузівського науково-методичного семінару (м. Київ, 28 листопада 2013 р.). – К. : НТУУ “КПІ”, 2014. – 108 с.

Серед цих матеріалів звертаємо увагу на змістовні публікації О.Удода “Історико-біографічні студії у контексті творення сучасного українського гранднративу; О.Решета “Теоретичні, науково-методичні проблеми сучасного історіописання та українська біографістика; О.Майбороди “Національні меншини в українській науковій біографістиці крізь призму світоглядної і полікультурної парадигми”; І.Колесник “Біоісторіографія та інтелектуальна біографія як жанр дисертаційного дослідження”; Ю.Гомана “Дискусії про роль особистості в історії: між наукою та політикою; Ф.Левітаса “Особливості інтерпретації біографії контраверсійної історичної постаті в процесі викладання навчальної дисципліни “Історія України”; С.Костилевої “Використання біографічних науково-інформаційних ресурсів як засіб формування інформаційно-комукаційної компетентності студента”; І.Верби “Біографії у вузівському підручнику з історії України: науково-інформаційні та освітньо-пізнавальні функції”; Н.Писаревської “Семейные архивы выдающихся деятелей науки и техники в фондах Государственного политехнического музея”; І.Коляди “Висвітлення ролі історичних осіб при вивченні історії України та історії української культури у вищій школі: теоретико-методологічний аспект”; Б.Ковальського “Дискусії про роль особистості в історії: між наукою та політикою”.

Також найважливішою складовою підготовки студентів є опрацювання змісту відповідних підручників та посібників з української історіографії та історіографії історії України. Так

наприклад, лише у названому вище курсі “Українська історіографія” Я.Калакура репрезентує себе національно свідомим ученим. У стислому викладі авторських лекцій чітко й послідовно висвітлена історія української історичної науки за увесь період її розвитку. Ученим професійно визначені предмет і завдання української історіографії, її джерела, місце в структурі історичної науки, обґрунтована наукова періодизація зародження і розвитку знань з історії України.

Автором аргументовано схарактеризовані витoki і особливості розвитку української історичної думки, її розвиток в княжу добу, в козацько-гетьманські часи, в період перебування українських земель у межах Російської та Австро-угорської імперії, а також у часи визвольних змагань за відновлення і зміцнення державної незалежності України та в наступні періоди. Автор, майже в кожній лекції, артикулює увага на внеску в українську історичну науку провідних істориків, наукових осередків та інституцій, як в Україні, так і в діаспорі.

Я.Калакура, активізуючи свій науковий потенціал, розвиток української історіографії розглядає в контексті європейської історичної науки. Тим самим своєю подальшою творчістю демонструє цілеспрямований потік ефективної й удосконаленої наукової рефлексії.

Одночасно варто звернути увагу на той факт, що при аналізі організаційних засад сучасної української історичної науки й її історіографії важливо чітко усвідомлювати, що *ядром і цементуючим органом вітчизняної науки* є Інститут історії України НАН України. Інститут очолює академік НАН України В.А. Смолій.

Сьогодні в науковому доробку В.А. Смолія понад 1000 праць, присвячених найрізноманітнішим аспектам класичної доби української історії. Це і невеликі есе чи передмови до студій колег або літературних творів на історичні сюжети, і ґрунтовні наукові статті, присвячені окремим проблемам, як в їх подієвому, так і сциєнтичному вимірах. Це є й розлогі розділи до великих наукових проєктів, і, безперечно, побудовані на ґрунтовній джерельній базі та міцній теоретичній основі індивідуальні монографії, які, по суті, заклали підвалини нової концепції українського історичного процесу раннього нового часу та відкрили перспективи розуміння кризь її призму багатьох наступних за цим

явищ національної історії. Знаковими на цьому шляху стали розвідки “Як і коли почала формуватися українська нація” (1991); “У пошуках нової концепції Визвольної війни українського народу XVII ст.” (1992); “Правобережна Україна у другій половині XVII–XVIII ст.: проблема державотворення” (1993).

В наступні роки у співпраці з доктором історичних наук В.С. Степанковим було реалізовано такі масштабні наукові проекти, як “Богдан Хмельницький: Соціально-політичний портрет” (1993; 2-ге доп. вид. – 1995; 3-є вид., перероб. і розш. – 2009); “Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації” (1997); “Українська національна революція середини XVII століття: проблеми, пошуки, рішення” (1999); “Богдан Хмельницький: Біографічний нарис” (2002); “Політична система українського суспільства у роки Національної революції XVII століття” (2008). Високим теоретичним виміром позначена книга авторів, присвячена революційним подіям XVII ст. в Україні, яка побачила світ у Видавничому домі “Києво-Могилянська академія”.

Всі ці праці створювалися вже в умовах новій історіографічній ситуації, яку започаткував для України злам 1980–1990-х років. І справа тут не лише в нових суспільно-політичних реаліях, що настали після 1991 року і відповідно відкрили нові пошукові можливості в сфері українознавства дослідження вітчизняного історичного процесу. Справа в тому, що, відбулося звільнення із адміністративних та ідеологічних тенет організованої за радянським зразком моделі існування історичної науки. Українська історіографія вставала перед проблемою пошуку свого місця в інтегрованому просторі Європи, проблемою прийняття тих “правил гри”, які в ньому на цей час оформилися. Цей процес виявився надзвичайно складним.

В.Смолій, як учений не вдався, подібно до частини своїх колег, до безплідних дискусій, таврування виявів імперського та радянського минулого в історичній думці або спроб вибудови нового історіографічного простору в Україні за пропонуваними вже зразками. В нових умовах найбільш рельєфно виявилось уміння синтезувати й аналізувати, акумулювати досвід розв’язання окремих наукових проблем. За цим бачилася загальна перспектива перебігу всього історичного процесу в сукупності його полі-

тичних, економічних, соціальних, культурно-ментальних складових, в його системному й антропологічному вимірах, а отже накреслювалися основні магістралі його наукової реконструкції.

Учений як блискучий фахівець з історії середньовічної України чітко визначив пріоритети в дослідженні класичного періоду української історії від найдавніших часів до початку ХХ ст. Такими, на його думку, насамперед мали стати процеси державотворення, особливо за часів Київської Русі та козацької доби, національно-визвольних рухів та культурно-національного відродження України, соціально-етнічних процесів тощо.

Як учений В.А. Смолій насамперед звертається до історії ХVІІ ст., а саме доби Національно-визвольної війни українців під проводом Б. Хмельницького, яка змінила весь хід української історії, та творення в процесі кардинальних суспільних трансформацій Української держави раннього нового часу. Разом з тим учений добре усвідомлює, що витoki тих суспільних трансформацій, які переживає український соціум у ранньомодерну добу, слід відшукувати у давньоруському та литовському періодах, а отже їх дослідження слід забезпечити належним науковим потенціалом.

Очолюючи відповідний науковий відділ інституту і в цілому інститут, учений спрямовує і координує наукові пошуки в античній і давньоруській добі української історії, за середньовіччя і нового часу як в суто історичному, так й історіографічному контекстах та вимагає цього від інших підрозділів установи.

Отже, про наукову школу академіка В.А. Смолія сьогодні можна говорити вже в значно ширшому трактуванні. Водночас учений твердо переконаний в тому, що до створення нової версії української історії в історіографію потрібно повернути доробок попередніх наукових генерацій. Саме тому його значна увага концентрується на активізації археографічної діяльності, перевиданні історіографічної спадщини.

Свої ідеї щодо перспектив розвитку української історичної думки В.А. Смолій реалізує не лише у власних наукових проектах а й організує творчий запал українських істориків для створення змістовних наукових проектів. Серед них: п'ятнадцяти томна серія "Україна крізь віки", яка послідовно охопила всі періоди та вузлові явища національної минувшини, двотомна "Історія

України: нове бачення”, яка витримала кілька видань, “Все про Україну” (1998), “Україна: утвердження незалежної держави” (1991–2001) (2001), “Уряди України у ХХ столітті: науково-документальне видання” (2001), “Видатні діячі України минулих століть: Меморіальний альманах” (2001), “Київ: Енциклопедичне видання” (2001), “Нариси з історії дипломатії України” (2001), “Політичний терор і тероризм в Україні ХІХ–ХХ ст.” (2002), 3-й том фундаментального академічного видання “Історія української культури” (2003), “Голод 1932–1933 років в Україні: причини та наслідки” (2003), “Україна і Росія в історіографічній ретроспективі: Нариси в 3-х т.” (2004), “Україна – козацька держава”.

Успішно реалізуються масштабні за своїм задумом і задіяними творчими ресурсами перше в українській історіографії енциклопедичне наукове видання “Звід пам’яток історії та культури України” та багатотомна науково-документальна серія “Реабілітовані історією”, започатковані серія біографічних нарисів, документальні серійні видання “Пам’ятки історії України”, “Історія України в прозових творах і документах” тощо. Національне значення набув вихід “Енциклопедія історії України” та інших ґрунтовних видань.

У такому ключі бажано проаналізувати творчі надбання учених і, зокрема О.П. Реєнта, С.В. Кульчицького та багатьох науковців які працюють в Інституті історії України НАН України. Бібліографію їх праць можна почертнути з цього посібника а також посилання на їх праці студент знайде у виданні “Українські історики ХХ століття: Біографічний довідник. – К. – Львів, 2003. – Вип.1- 2, ч. 1. Серія “Українські історики” та інших.

Студентів, аспірантів та викладачів має зацікавити проблематика наукових досліджень *відділу історіографії* інституту історії України НАН України, який очолює проф. О. А. Удод. Інституціоналізація цього відділу сягає початків 1950-х рр. Рішенням Вченої ради 1950 р. в інституту 1 червня 1951 р. створено відділ історіографії та фондів. У 1953-1955 рр. функціонував відділ історіографії, як складова частина наукових дослідів історіографія існувала протягом 1959-1963 рр. у відділі допоміжних історичних дисциплін. З 1963 по 1973 рр. працював відділ історіографії та джерелознавства. У 1973-1991 рр. відділ мав назву джерелознавства та допоміжних історичних дисциплін. Протягом 1991-

1994 рр. існував відділ української історіографії та спеціальних історичних дисциплін. З 1994 по 2006 рр. функціонував відділ української історіографії. 2006-2008 рр. – відділ української історіографії та спеціальних історичних дисциплін. З 2008 року й по наш час – відділ історіографії.

11 червня 2015 року у стінах Черкаського національного університету імені Б.Хмельницького відбувся круглий стіл “Сучасна українська історіографія: вітчизняний та зарубіжний контекст” на якому був присутній увесь склад відділу української історіографії Інституту історії України. О.А. Удоод як керівник відділу доповів студентам, магістрам й викладачам-історикам про напрямки його роботи. З змістовними доповідями виступи В.В. Бондар “Сучасна українська історіографія: підсумки і виклики”, А.М. Бовгиря “Дослідження й публікація пам’яток козацького історіописання XVII-XVIII ст.: стан і перспективи”, О.О. Ковальська “Іконографічні та візуально-історичні студії в Україні: проблеми і перспективи”, Д.С. Вирський “Річнопосполитська історіографія України”, О.Т. Гончар “Стан і перспективи костюмарознавства”, І.І. Колесник “Українська історіографія: концептуальна історія (презентація монографії)”.

Далі не будемо вдавати в усі тонкощі історичного пізнання. І лише зазначимо, що і вони пов’язані з усвідомленням механізмів й тенденцій процесу нарощування сучасних історичних та історіографічних знань. Варто чітко усвідомити, що історію історії, її методологію та історіографію пишуть науковці світу у тому числі українські учені. З дидактичною метою наводимо як хрестоматійну публікацію Я.С.Калакури ***Новітня українська історіографія: персоналії та інституції:***

Новітня українська історіографія відображає укр. історіографічний процес і провідні тенденції розвитку істор. знань в умовах держ. незалежності України, висвітлює діяльність сучасних укр. істориків, наук, осередків та центрів укр. істор. науки, їхній внесок у дослідження історії України й зарубіжних країн. Визрівання, становлення та розвиток новітньої укр. історіографії охоплює період із кінця 1980-х рр. до сьогодні, у межах якого простежуються 3 умовні етапи: 1) перехідний – від рад. історіографії до пострад. (кінець 1980-х – 1-ша пол. 1990-х рр.); 2) відродження нац. традицій укр. історіографії й утвердження її цілісності (2-га пол. 1990-х – 2004); 3) сучасний етап новітньої укр. історіографії – із 2005 до сьогодні.

Гол. передумовою новітньої укр. історіографії стало формування принципово нової історіографічної ситуації, яка почала складатися під впливом горбачовської перебудови й могутнього опозиційного руху, спрямованого на демократизацію сусп-ва,

відновлення суверенітету й незалежності України. Прогресивні зрушення в середовищі рад. істориків, особливо молодшої генерації, наштовхувалися на рішучий спротив комуніст, партій, парт, номенклатури та чиновників істор. установ, а також частини представників старшого покоління істориків, які залишалися в полоні старих методологічних схем і марксистських догм.

Перший етап новітньої укр. історіографії характеризувався спробами усунення “білих плям”, повернення до істор. правди, особливо в царині історії укр. державності, визвол. змагань за її утвердження, що стало потужною моральною підтримкою руху за держ. суверенітет і незалежність України, який спонукав до зміни істор. парадигми, до руйнування стереотипів рад. історіографії. Проблеми укр. історії опинилися в епіцентрі ідеологічної й політ. боротьби між національно-демократ. та проїмперськими силами. Під тиском незаперечних фактів ЦК КПУ з метою “відхреститися” від сталінізму дав дозвіл на публікацію збірника “Голод 1932-1933 років на Україні:

Очіма істориків, мовою документів” (керівник авторського колективу – Р.Пиріг), а в червні 1990 скасував кілька парт. постанов 1940-х рр., у т. ч. “Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР”.

Вирішальне значення для утвердження нової історіографічної ситуації мали криза, а відтак – крах комуніст, режиму та його ідеології, проголошення суверенітету й держ. незалежності України, розпад СРСР. Ключова роль у трансформації рад. історіографії відводилася Ін-ту історії АН УРСР, якому було повернуто назву і статус Ін-ту історії України АН УРСР (1990). Із 1990 почалися зміни в його кер-ві: заступниками директора були призначені відомі історики С. Кульчицький і В.Смолій, котрий 1993 очолив колектив. Інститут історії партії при ЦК Компартії України – філіал Інституту марксизму-ленінізму при ЦК КПРС був реформований в Ін-т нац. досліджень і політології АН УРСР (1991), на базі якого згодом постав нинішній Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України (1998). Перебудовувалася діяльність Ін-ту археології АН УРСР, було створено нові академічні й вузівські осередки істор. науки, зокрема Ін-т укр. археографи АН УРСР (1991; нині Інститут української археографії та джерелознавства імені М. Гру шевського НАН України; директор – П.Сохань), Ін-т сусп. наук АН УРСР/України у Львові трансформовано в Ін-т українознавства ім. І.Крип'якевича АН України (1993; нині Інститут українознавства імені І.Крип'якевича НАН України; директор (1989-2010) – Я.Ісаєвич). У Києві, ун-ті було створено Ін-т українознавства (нині Нац. НДІ українознавства Мін-ва освіти і науки України; директор – П.Кононенко), а у Львові, ун-ті постав Ін-т істор. досліджень (1992; нині Інститут історичних досліджень Львівського національного університету; директор – Я.Грицак) та ін. Почалася перебудова діяльності “Українського історичного журналу”. В усіх вузах (частина яких отримала статус ун-тів) створювалися кафедри історії України, українознавства, гуманітарних наук, вносилися суттєві корективи до навч. планів підготовки істориків. Назрівали зміни у змісті навч. процесу і тематиці н.-д. робіт.

На пріоритетне місце наук, дискурсів на рубежі 1980-90-х рр. висунулися проблеми історії рад. доби, які виявилися найбільш спотвореними і

міфологізованими в істор. науці й сусп. свідомості. Злам стереотипів у поглядах на події 1917 – 1980-х рр. започаткував довгий ланцюг перегляду всіх спотворень укр. історії, починаючи від найдавніших часів. У числі перших спроб нового трактування найбільш сфальсифікованих сторінок української історії 1920–30-х рр. стали наук. збірники “Про минуле – заради майбутнього” (1989) та “Маршрутами історії” (1990), упорядковані Ю.Шаповалом. У них частково переглядалися усталені в рад. історіографії оцінки внутрішньопарт. боротьби, ставлення до націонал-комунізму, проведення нац. політики, ставилася під сумнів “правдивість” відображення “досвіду” індустріалізації та колективізації сільського господарства, причин Голодомору 1932 – 1933 років в УСРР і голоду 1946 -1947 років в УРСР.

Серед піонерів подолання фальсифікації укр. істор. процесу, поряд з опозиційними істориками О. Апанович, С. Білокоцем, М. Брайчевським, Я. Дашкевичем, Я. Дзирюю, Р.Івановою (Іванченко) та ін., було немало і лояльних до режиму дослідників, зокрема С.Кульчицький, Ю.Шаповал, В.Сергійчук, Я.Ісасевич, В.Даниленко, Ю.Терещенко, Ф.Турченко, С.Макарчук, В.Марочко, М.Панчук та ін. С.Кульчицький у розвідках “Демографічні наслідки голоду 1933 р. на Україні”, “Ціна “великого перелому”” (1989), “Сталінізм на Україні: 20–30-і рр.” (1991) обґрунтував аналітичний висновок про штучний характер Голодомору 1932-1933 в УСРР, про його взаємозв'язок із голодом 1921-1922 років в УСРР, розкрив їхні спільні ознаки – насильницьку політику експропріації та нищення укр. селянства

Новим явищем історіографії перехідного етапу стало вивчення історії укр. революції 1917–21, насадження в Україні більшовицького режиму, розгортання опозиційного до нього руху, який у багатьох регіонах набув характеру сел. повстань і збройної боротьби. Публікації із цієї проблематики спростовували міф про “тріумфальну ходу радянської влади” й переконливо засвідчували активний спротив насадженню тоталітарного режиму з боку різних верств населення, у т. ч. інтелігенції української. Традиційні терміни рад. історіографії “бандитизм” і “контрреволюція” поступалися новому баченню як вияву протестного руху опору, що відтало відображення у монографії В.Верстюка “Махновщина: Селянський повстанський рух на Україні (1918–1921)” (1991). Принципове значення мала поява монографії Х.Касьянова та В.Даниленка “Сталінізм і українська інтелігенція” (1991), яка підводила до розуміння справжніх мотивів українізації політики як маневру правлячої партії, обґрунтовувала відповідь на питання, чому ста-лінський режим вдався до масового нищення укр. еліти.

Історики західноукр. областей на рубежі 1980–90-х рр. зосереджували свої зусилля здебільшого на 2-х тематичних напрямках: 1) перегляді оцінок історії революц. руху в Галичині, на Буковині та в Закарпатській Україні, діяльності Комуністичної партії Західної України і наслідків т. зв. соціаліст. перетворень у процесі встановлення рад. влади в цьому регіоні; 2) дослідженні особливостей націоналістичного руху опору, діяльності Організації українських націоналістів та Української повстанської армії.

Одним із чинників трансформації рад. історіографії стало долучення укр. істориків до надбань світової і зарубіжної української історіографії. У червні

1989 р. укр. вчені з УРСР та діаспори заснували Міжнародну асоціацію українців (МАУ), Асоціацію українознавців УРСР (очолив І.Дзюба), була відновлена діяльність Наукового товариства імені Шевченка (О.Романів). На 1-му конгресі МАУ (1990), що проходив у Києві, були історики з багатьох країн, зокрема зі США (Г.Грабович, Т.Гунчак, В.Маркус, О.Піряк), із Канади (О.Субтельний, Б.Кравченко) та ін. Конгрес проголосив 1991 рік Міжнар. роком М.Грушевського.

Зі зміною політ. ситуації в Україні тут поступово поширювалася діяльність Українського історичного товариства (УІТ) та його наук. органу – “Українського історика” (президент УІТ та гол. редактор “Українського історика” – Л.Винар). Одним із гол. напрямів діяльності УІТ та “Українського історика” в Україні стало сприяння розвитку грушевськознавства на материковій Україні. Чимало укр. істориків, зокрема Я.Дашкевич, С.Білокінь, Я.Ісасевич, І.Гирич, Я.Грицак, Л.Зашкільняк, А.Решодько, В.Гоцуляк та ін., вже на поч. 1990-х рр. оприлюднили розвідки про М.Грушевського як видатного вченого й держ. діяча. Праці П.Соханя, В.Ульяновського та С.Кіржасва “М.С. Грушевський і Асасіетія” (1993), Р.Пирого “Життя Михайла Грушевського: Останнє десятиліття” (1993), як і ін. дослідників, сприяли поверненню доброго імені Великого українця.

Руїнації стереотипів комуніст. ідеології щодо М.Грушевського та реанімації його схеми укр. історичного процесу служило репринтне перевидання багатомовної “Історії України-Руси”, а також праць М.Костомарова, П.Кулиша, В.Антоновича, М.Драгоманова, М.Аркаса, І.Франка, О.Єфименко, Д.Багалія, Д.Яворницького та ін.

Паралельно рад. історики дедалі ширше опановували праці істориків укр. діаспори, зокрема Д.Дорошенка, Н.Полонської-Василенко, О.Піряка, Л.Лисяка-Рудницького, Т.Гунчака, А.Жуковського, О.Субтельного, Х.Нагасєвського, В.Липинського, А.Донцова та ін., особливо ті, що відображали національно-державницький і консервативний напрями укр. історіографії. Великою популярністю користувалася книга О.Субтельного “Україна: Історія” (1991), яка на перших порах слугувала підручником з історії України.

Таким чином, із кінця 1980-х і впродовж 1-ї пол. 1990-х рр. склалася нова історіографічна ситуація, проявами якої стали поступове долучення рад. істориків до надбань нац. та зарубіжної історіографії, повернення до національно-державницької схеми укр. історії, поступовий відхід від стереотипів марксистської методології, рад. монізму, переорієнтація колиш. рад. дослідників з “інтернаціонально-космополітичного” трактування історії України на національно-державницьке й загальнолюдське її розуміння. Однак звільнення істориків від леґитимної марксистської методології, опанування дослідницькими методами зх. історіографії проходили дуже складно, повільно, суперечливо, що об’єктивно вело до стівісування 2-х протилежних методологій навіть на індивідуальному рівні окремих істориків. Гол. здобутком цих років стало своєрідне “примирення” істориків УРСР та істориків діаспори, досягнення деякої співпраці на ґрунті національно-державного. Відродження.

Ситуація ускладнювалася тим, що підготовка нової генерації істориків на істор. ф-тах і в аспірантурі здійснювалася, по суті, за старими навч. планами й програмами, під кер-вом науково-пед. працівників, більшість яких, надаючи

критиці тоталітаризм, його репресивні злочини, не сприймали національно-державницького трактування укр. історії. Утвердження пріоритету національного в укр. історіографії наштовхувалося на шалений спротив шовіністично-проїмперських сил, які продовжували продукувати ідеї малоросійства, молодшого брата, підігрівали ностальгію за комуніст, минулим, за СРСР, розглядаючи історію України як частину “спільної” історії.

Ось чому в епіцентрі корінних перемін в історіографічному процесі опинилися вчителі й викладачі історії шкіл, середніх спеціальних і вищих навч. закладів. У всіх ланках освіти запроваджувався навч. курс історії України. Провідну роль у цій справі відіграли історики Київ., Львів, та Харків, ун-тів, які одними з перших підготували навч. програми і приступили до створення курсів лекцій, підручників та посібників (1989-92).

До написання підручників з історії для загальноосвіт. шкіл активно долучилися провідні науковці Інституту історії України АН України та Інституту археології АН України, зокрема С.Кульчицький, В.Верстюк, О.Ресніт, В.Смолій, Г.Касьянов, П.Панченко, М.Котляр, А.Залізник та ін. Важливе значення мав вихід у світ курсу лекцій “Історія України” (керівник – А.Мельник), в якому дзеркально перетиналися як нові, так і старі підходи: Українська Центральна Рада все ще називалася буржуазно-націоналістичною й контр-революційною, авторські симпатії залишалися на боці більшовиків і Харків, з’їзду Рад (грудень 1917), його сепаратистських і профос. рішень. Наступні події: усамостійнення Української Народної Республіки, гетьманський переворот 1918 й утвердження Української Держави, проголошення Західноукраїнської Народної Республіки, УНР в добу Директорії висвітлювалися в контексті зромадян, війни 1918-22 та іноз. інтервенцій на землі колиш. Російської імперії.

Концептуальному переосмисленню трагічних подій рад. доби сприяли монографії В.Даниленка та Г.Касьянова “Сталінізм і українська інтелігенція” (1991), О.Рубльова і Ю.Черченка “Сталініщина в долі західноукраїнської інтелігенції (20-40-і роки ХХ ст.)” (1992) та ін. Нові підходи до висвітлення давньої історії України проглядалися, зокрема, у праці М.Брайчевського “Скарби знайдені і незнайдені” (1992), в курсі лекцій “Археологія та стародавня історія України” (1992), який підготували М.Чмихов, Н.Кравченко, І.Черняков. Нове бачення етногенезу українського народу виклав львів. історик С.Макарчук у книзі “Український етнос: Виникнення та історичний розвиток” (1992).

Особливий інтерес виявляли дослідники до замовчуваних сторінок історії козацтва українського. У працях О.Апанович “Розповіді про запорозьких козаків” (1991), В.Сергійчука “Іменем Війська Запо-розького” (1991), В.Степанкова “Антифеодална боротьба в роки Визвольної війни та її вплив на формування Української держави” (1991), Ю.Мицика, В.Степанкова, І.Стороженка “Сполохи козацької звитязи” (1991) чітко проводилася укр. національно-державницька ідея. Важливу роль відіграли публікації з історії укр. нац. символіки (О.Пастернака “Тюяснення тризуба” (1991), В.Сергійчука “Національна символіка України” (1992) та ін.). З інтересом зустріла студентська й учнівська молодь короткий нарис історії укр. державності Р.Іванченко “Україна від Кия до Кравчука” (1992), в

якому в науково-популярній і образній формі переконливо доводилася давня державницька традиція укр. народу.

Помітні зміни відбувалися в тематиці докторських і канд. дисертацій; у номенклатурі наук, спеціальностей з істор. наук були виокремлені “Всесвітня історія”, “Історія України”, “Історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни”, “Воєнна історія” та інші. Важливе значення мало запровадження спеціальностей “Історіософія”, “Етнологія” “Українознавство” як інтегральної, міждисциплінарної системи знань про Україну та українство.

В істор. науці дедалі більше уваги приділялося аналізу поточних подій, пов'язаних із суверенізацією й відновленням незалежності України. Цікаві розвідки щодо формування багатопартійності, розвитку парламентаризму оприлюднили О.Гарань, В.Литвин, М.Томенко, К.Астахова, В.Марчук, К.Богомаз та ін. З інтересом була сприйнята книга А.Камінського – керівника редакції укр. служби радіо “Свобода” – “На перехідному етапі: “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні” (Мюнхен, 1990).

Утвердженню нац. схеми укр. історії, її національно-державницького трактування, подоланню російськоцентризму сприяли активізація джерелознавчих, архівознавчих та археол. досліджень, перебудова діяльності центр., галузевих і місц. архівів, розширення доступу науковців до їхніх фондів. На поч. 1990-х рр. вийшла низка документальних збірників із політ. та демографічної історії України. Серед них важливе значення мали документи партій політичних попередніх періодів і сучасних (Слюсаренко А.Г., Томенко М.В. “Нові політичні партії України” (1990), “Самостійна Україна: Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст.” (1991), “Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст.: Програмові документи перших українських політичних партій” (1992) та ін.).

Низка збірників стосувалася сталінських репресій і Голодомору 1932-33 в УСРР. І.Білас, С.Кульчицький, В.Сергійчук, Ю.Сливка, Ю.Шаповал та ін. започаткували підготовку аналітичних праць, які супроводжувались публікацією архів. документів (книги Ю.Шаповала “М.С. Хрущов на Україні” (1990), “У ті трагічні роки: Сталінізм на Україні” (1990), “Україна 1920–50-х років: Сторінки ненаписаної історії” (1993) та ін.). Звичайно, документальним публікаціям ще бракувало тематичної спрямованості, джерелознавчого аналізу документів, встановлення їхньої автентичності, нерідко їх вибір мав сенсаційно-викривальний характер. Проте ці публікації істотно впливали на еволюцію сусп. свідомості. Це яскраво виявилось у спробах ряду істориків наук, інституцій та осередків поєднати формаційний і цивілізаційний підходи до періодизації світового та українського істор. процесу, формально “перелицювати” методологічні принципи марксистської історіографії, кон'юнктурно пристосувати їх до принципово нових конфетно-історичних умов незалежної України, її входження у світ, співтовариство.

Отже, головним підсумком першого етапу становлення новітньої укр. історіографії стали поступове вивільнення частини колиш. рад. істориків від ідеологічного монізму тоталітарного минулого й дедалі чіткіший перехід до національно-державницької схеми історії України. Однак лише деякі історики

виявилися готовими до науково-новаторського опрацювання “закритих” тем, до усунення т. зв. білих плям в історії. Домінуючим залишався “викривальний” підхід, зосередження уваги на сенсаційних відкриттях джерельної інформації без її належної аналітики. І все ж відроджувана укр. історіографія стала моральною опорою зростання нац. свідомості українців, їхньої боротьби за розбудову незалежної України.

Другий етап новітньої української історіографії пов'язаний із зосередженням зусиль істориків на творенні наук, історії України в контексті утвердження нац. традицій і відновлення соборності ікр. історіографії. Він закріпив перехід від тоталітарного монізму рад. схеми істор. процесу до плюралізму й національно-державницького розуміння укр. історії, відкрив шанси укр. історикам досягнути здобутки світової історичної науки, не загубивши при цьому самотність національних традицій.

Поглибленню методологічної переорієнтації пострад. істориків сприяли видання укр. мовою теоретико-методологічних праць зарубіжних учених, публікація в Україні наук. студій істориків діаспори: І.Винара, А.Винара, О.Пріцака, О.Оглоблина, І.Лисяка-Рудницького, Р.Сербіна, О.Субтельного Р.Шпорлюка та ін. Особливий інтерес викликали теоретико-методологічні дослідження І.Лисяка-Рудницького – відомого укр. історика й педагога, вихованця Львів. та Берлінського ун-тів, професора Ун-ту Альберти (Канада), зібрані у 2-томнику “Історичні есе” (1994). Амер. історик укр. походження Р.Шпорлюк дослідив, як спільні ознаки укр. нац. відродження, його три фази: академічну, культурну й політичну, так і його особливості на Наддніпрянщині та в Галичині. Пошук нових методологічних конструкцій дослідження історичного процесу плідотною вели В.Ткаченко, О.Решет (“Україна: Історіософія самоорганізації” (1994), “Україна: На межі цивілізації” (1995), “Методологічні засади теорії цивілізаційного процесу” (1996)), Ю.Павленко “Стадійна та полілінійна природа цивілізаційного процесу”. “Сучасність”, 1996, № 5). Останній підкреслював, що стадійний підхід і розгляд істор. процесу з погляду полілінійності дають змогу з'ясувати глобальні явища світ, історії в їхніх осн., типізованих формах. Свідченням зростаючого зацікавлення істориків проблемами методології стали дослідження А.Заїскільняка “Методологія історичної науки” (1999), І.Бойченка “Філософія історії” (2000), В.Потульницького “Україна і всесвітня історія” (2002) та ін.

Низку важливих методологічних проблем порушили М.Брайчевський, Я.Дашкевич, Я.Грицак, Я.Ісачевич, І.Курас, С.Кульчицький, М.П.Ковальський, І.Калесник, А.Таран, В.Масненко, О.Удод, О.Решет, В.Смолій, В.Ульяновський та ін. Новітній методологічний арсенал укр. історіографії дедалі більше наповнювався тими здобутками світ, істор. науки, котрі пов'язані насамперед із постмодерном, з антропологізацією історико-наук. пізнання, за яким у центрі істор. процесу стоїть Людина в її багатоманітних і різнопланових взаємозв'язках із природою та соціумом. Водночас дедалі ширше обстоювалася ідея історіографічної синергії (поєднання) набутків методології західних істориків і нац. традицій, закладеної В.Антоновичем, М.Грушевським, А.Дорошенком, І.Крип'якевичем, Ф.Шевченком та ін. укр. істориками. Нові методологічні

підходи до вивчення укр. середньовіччя, осмислення теорії повсякденної к-ри, теорії еліт, досягнення візантійсько-правосл. та європейсько-лат. традицій укр. духовності порушувалися на сторінках щорічника "Mdaevailia Ucrainika: Ментальність та історія ідей" (редактори О.Талочко, Н.Яковенко).

У руслі методологічної переорієнтації пострад. істориків і засвоєння ними здобутків західних. істор. шкіль, підготовки нових генерацій дослідників важлива роль відводилася заг. та проблемній історіографіям, які в умовах трансформації рад. істор. науки в національну висувалися на передній план теоретико-методологічної праці. Історіографічні праці І.Верби, А.Винара, І.Войцехівської, С.Водотики, С.Геляя, Я.Грицака, Я.Дашкевича, А.Зашикільняка, Я.Калакури, М. Ковальського, І.Колесник, А.Коцура, В.Коцура, В.Кравченка, В.Масненка, Ю.Пінчука, П.Радька, О.Рафальського, В.Солдатенка, С.Стельмаха, В.Гоцуляка, О.Удод, В.Ульяновського, В.Яремчука, О.Яся та ін. сприяли актуалізації методологічних аспектів відродження нац. традицій укр. історіографії, прилученню укр. істориків до світ. науки. У працях з історіографії акцентувалася увага на документалізації істор. досліджень, послідовному дотриманні принципів наук, історизму та об'єктивності, критичного переосмислення всього попереднього досвіду, уникнення політ. заангажованості й ідеологічної упередженості.

Головні зусилля істориків упродовж другого етапу становлення новітньої укр. історіографії зосереджувалися на наук. осмисленні тяглості історії України від найдавніших часів до сучасності без будь-яких ідеологічних конструкцій, на традиціях нац. і зарубіжної історіографії, на засадах наук, академізму. Це вимагало об'єднання зусиль провідних учених академічних ін-тів та ун-тів, представників укр. діаспори.

Координатором створення наук. історії України виступив Ін-т історії України НАН України, його провідні вчені: В.Смолій, П.Тронько, В.Верстюк, В.Даниленко, М. Дмитрієнко, С.Білокін, Г.Боряк, С.Віднянський, В. Горбик, О.Гуржій, Г.Касьянов, М.Котляр, С.Кульчицький, О.Лисенко, Р.Піріг, Ю.Пінчук, О.Резит, О.Рубльов, О.Удод та ін. Всі його підрозділи, які охоплюють дослідження всіх періодів укр. минувшини: від середньовіччя до новітньої історії і політики, а також проблем всесвітньої історії, міжнар. відносин, укр. історіографії, спец. істор. дисциплін, істор. краєзнавства, регіональної історії, зосередилися на створенні наук. історії укр. народу.

Важливим здобутком колективу Ін-ту історії України НАН України, його співпраці з Інститутом археології НАН України, Ін-том укр. археографії та джерелознавства ім. М. Грушевського НАН України, Ін-том українознавства ім. І.Крип'якевича НАН України, з істориками вузів стало створення "Історії України: Нове бачення" (т. 1-2, 1995-96), що вийшла під заг. редакцією В.Смоляя.

Хоча структура обох книг, періодизація історії, на перший погляд, мало чим відрізнялися від подібних праць рад. часів, все ж авторам вдалося справді по-новому підійти до оцінок багатьох подій укр. історії. 2-х томник надовго став своєрідним орієнтиром нового осмислення укр. історії, послужив основою для підготовки навч. посібника "Історія України" (керівник авторського колективу – В.Смолій; К., 1997), а також фундаментального 15-томника "Україна крізь віки" (творчий задум та заг. редакція В.Смоляя), що сприйнятий як "генеральна репетиція" до

створення багатотомної історії укр. народу. Вийшли у світ 6 томів “Енциклопедії історії України”, 5-томник “Історія української культури”, книги із серії “Реабілітовані історією” та ін. праці.

2000 р. з'явилася колективна монографія підсумкового характеру “Етнічна історія давньої України” (керівник авторського колективу – П.Толочко) як своєрідне продовження концептуальних підходів, викладених у 3-томнику “Давня історія України”. Автори, серед яких знамі археологи Д.Козак, О.Моця, В.Мурзін, В.Отрощенко та С.Сегеда, показали, що вже в епоху пізнього палеоліту в межах України склалися кілька культ, зон, де й зароджувалися найдавніші етнічні спільноти. Вони дійшли висновку, що етногенез на теренах України не переживався, що укр. рідовід – це генетично успадкований від найдавніших часів етноантропологічний тип спільноти, який зароджувався й розвивався на заг. тенденціях етногенезу всіх корінних народів світу.

Вузлові проблеми давньої історії України, етногенезу українців плідно досліджує А.Залізник – відомий укр. археолог, історик, автор низки праць, зокрема “Нарису стародавньої історії України” (1994), який істотно відрізнявся від ін. публікацій із цієї проблематики, насамперед нестандартним висвітленням безперервності етнонаціотворення на укр. землях. За своєю спрямованістю дослідження А.Залізника ближчі до поглядів М.Брайчевського на історію слов'ян, Кисва, етногенез українців. До речі, до “Вибраних творів Михайла Брайчевського” (1999) увійшла і його фундаментальна монографія “Походження Русі”.

Новітня укр. історіографія представлена низкою праць, які утверджують наук. розуміння процесу заснування Київ, д-ви як наслідку багатofакторного й органічного розвитку тих слов'ян, племен, котрі склали ядро укр. етносу і згуртувалися навколо Кисва. Цю думку чітко проводили Р.Іванченко (“Київська Русь: Початки Української держави”, 1995), О.Моця та В.Ричка (“Київська Русь: Від язичництва до християнства”, 1996). Підсумковий характер властивий монографіям П.Толочка “Київська Русь” (1996) і “Від Київської Русі до України” (1998). Відома авторська концепція зазнала в них певної еволюції в бік повнішого визнання пріоритетної ролі Київської Русі в етногенезі українців. Спробу переглянути догматичні концепції т. зв. феодал. роздробленості Київ. Русі й розвитку укр. державності в період 12-14 ст. зробив луган. історик В.Бодружин, котрий на конкретно-істор. і джерельному матеріалі доводить, що з розпадом Київ. Русі укр. державність не зникла, а набула нових форм не тільки у Галицько-Волин. державі, але і в ін. удільних князівствах, зокрема Київському та Чернігівському. Історик простежив особливості укр. державності за монголо-татар. часів і в литов. добу, коли вона набула характеру територіальної влади (до реформи вел. кн. литов. Вітовта).

Серед пріоритетних напрямів досліджень укр. істориків чільне місце посіла козацько-гетьман. тематика як центр, явище в історії України впродовж 16-18 століть, їй присвятили низку праць О.Апанович (“Гетьмани України і кошові отамани Запорозької Січі” (1993), “Українсько-російський договір 1654 р.: Міфи і реальність” (1994)), Ю.Мицик (“Джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVIII століття”, 1996), В.Брежуєнко, С. ПЛОХІЙ, В.Сергійчук, І.Стороженко, Г.Швидько, В.Щербак та ін. Концептуальне значення

мала монографія В.Смоля та В.Степанкова “Богдан Хмельницький” (1995, 2-ге вид.), їхні праці “Українська державна ідея XVII-XVIII століть: Проблеми формування, еволюції, реалізації” (1997), “Українська національна революція 1648- 1676 рр.”, в яких події серед. 17 ст. інтерпретуються як укр. нац. революція. Важливі проблеми укр. козац. державності дослідив О.Гуржій у монографії “Українська козацька держава в другій половині XVIII ст.: Кордони, населення, право” (1996), акцентувавши увагу на організації держ. життя і системи влади. Співзвучними цій проблематиці виявилися ґрунтовні дослідження представника молодшої генерації істориків козаччини В. Горобця “Триємерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I” (1998) та “Еліта козацької України в пошуках політичної легітимності: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665” (2001).

До подальшого розвитку досліджень історії козац. України долучилися Науково-дослідний інститут козацтва, сформований на громад. засадах під егідою Ін-ту історії України НАН України (директор – Т.Чухліб), а також Н.-д. ін-т козацтва при Запоріж. ун-ті (директор – Ф.Турченко), стараннями якого 2002 побачила світ “Мала енциклопедія українського козацтва”, що містить бл. 1400 статей про виникнення козацтва, устрій Запорозької Січі, військ, мист-во козаків, їхню роль в укр. історії, у міжнар. відносинах. У виданні представлені біографічні статті про козац. ватажків, укр. і зарубіжних дослідників козацтва.

Помітний інтерес наук, кіл викликала колективна монографія “Нариси з історії українського національного руху” (1994), підготовлена в Ін-ті історії України НАН України за участю ряду вузівських науковців. Акценти було зроблено на розвитку укр. нац. свідомості, на становленні символіки нац. руху, на національно-культ. відродженні, виникненні “Трєсвіт”, політизації ідеї самовизначення тощо. Логічним продовженням цієї праці стала монографія ““Українське питання” в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.)” (1999). Цю тему досліджували А.Катренко, М.Щербак, Н.Щербак та ін.

У посібниках С.Єскельчика “Трєбудження нації: До концепції історії української нації XIX-XX століття” (1994), Я.Грицака “Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX-XX століття” (1996) на широкому конкретно-істор. матеріалі 18-20 ст. системно відстежується націотворчий процес, особливості розвитку сучасної укр. нації. Вони розглядають нац. рух українців із кінця 18 ст. і впродовж 19 ст. як тяглість козац. визвол. традицій, аналізують мобілізаційні здатності укр. руху в період I світ. війни й укр. революції 1917-21, окреслюють причини її поразки, а водночас – і фактори перемоги більшовиків. Посилаючись на І.Лисяка-Рудницького, Я.Грицак підкреслив, що укр. революція 1917-21 не зазнала поразки, хоча й не досягла своєї остаточної мети, однак вона внутрїшньо переробила сусп-во, створила Україну як модерну націю політичну.

Аналітичний характер мали дослідження укр. революції 1917-21 В.Солдатенка, котрий з’ясував як реальні процеси революц. подій 1917-21 (“Українська революція: Історичний нарис: Монографія”, 1999), так і генезу їх висвітлення в історіографії (“Українська революція: Концепція та історіографія”, 1997) й ін.

У контексті створення наук, історії України важливу роль відіграло переосмислення її рад. доби. Праці С.Кульчицького (“Комунізм в Україні: Перше десятиріччя”, 1996), Ю.Шаповала, В.Барана, І.Біласа, С.Білоконя, В.Даниленка, Г.Касьянова, В.Кузьминця, В.Сергійчука та ін. продовжили критичний аналіз драматичних подій 1920-50-х рр., їх трагічних наслідків. Документально-аналітичний характер мали книги І.Біласа “Репресивно-каральна система в Україні: 1917-1953: Суспільно-політичний та історико-правовий аналіз” (кн. 1-2, 1994) та С.Білоконя “Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.)” (1999). Останній переконливо показав, що партійно-держ. політика СРСР мала протиукр., злочинний, антигуманний характер, а життя довело повну безперспективність такої політики.

Цінність праць Ю.Шаповала із цієї проблематики, зокрема монографічно-документального дослідження “Україна ХХ століття: Особи та події в контексті важкої історії” (2001), полягає в тому, що він докопуються до конкретних винуватців трагічних сторінок укр. історії, називає поіменно натхненників і виконавців репресій та голодоморів. Із 2-ї пол. 1990-х рр. на зміну, а точніше – поряд із викриванням криміналітету тоталітарного режиму, посилюються аналітика та документалізація злочинів, дедалі чіткіше окреслюється системний підхід до дослідження рад. історії України 1920–80-х рр., її політ., соціально-екон., національно-етнічних та культурно-духовних аспектів. Цікаві спостереження над політ-ико-екон. експериментами більшовиків узагальнила О. Пиріг у монографії “НЕП: Більшовицька політика імпровізації” (2001), в якій доведено, що руйнація ринкового механізму поряд із насильницькою колективізацією сілс. господарства завершили вимушену спробу тимчасового відступу більшовиків від доктрини комуніст, атаки на приватну власність і підприємництво, тобто запровадити нову економічну політику.

Повільніше, ніж події ін. періодів, переоцінюються стереотипи, пов'язані із II світ, війною та Великою вітчизняною війною Радянського Союзу 1941-1945. Першими нові підходи до подій воєнної історії презентували П.Брицький, В.Коваль, М.Коваль, В.Король, В.Кучер, О.Лисенко та ін. Вони певною мірою підняли завісу над багатьма драматичними сторінками війни, укр. руху Опору.

Жодна праця з новітньої історії України останніх років не обминає ролі ОУН та УПА в національно-визвол. русі. Помітний вплив на утвердження нового бачення місця України в II світ, війні, у взаєминах із Німеччиною мав вихід в Україні праць діаспорного історика В.Косика, документальних збірників з історії війни.

Більшість авторів (А.Кентій, І.Патриляк, А.Русначенко, В.Сергійчук, П.Фіров, Ю.Черченко та ін.) сходяться на думці про те, що діяльність націоналістичного підпілля не була марною, вона засвідчувала нескореність укр. нації, її самостійний опір окупаційним режимам.

Як відлуння національного спротиву українофобії розглядає новітня історіографія “шістдесятництво”, дисидентський і правозахисний рух, як опозицію “незгідних” політиці властей, що перефрала в Нар. рух України, – рух за незалежнення республіки.

Посилилася увага істориків до проблеми включення зх. областей України, Буковини та Закарпаття до складу СРСР і УРСР, радянізації цього краю. Велике значення має документальний збірник "Правда про "Золотий вересень" 1939-го" (1999), підготовлений В.Сердійчуком, дослідження Б.Яроша "Тоталітарний режим на західно-українських землях: 30–50-ті роки ХХ ст." (1995), І.Мищак та ін. Луцький історик В. Баран плідно досліджує історію України 1950–60-х рр. ("Україна 1950–1960-х рр.: Еволюція тоталітарної системи", 1996), акцентуючи увагу на хрущовській "відлизі" та еволюції тоталітарної системи в бік авторитаризму.

Вагомий внесок у вивчення історії України, насамперед політ, та етнонац. проблем, вносить Ін-т політ, і етнонац. досліджень НАН України (директори – І.Курас (1991-2005), Ю.Левенець; із 2006-2013), учені якого Т.Бевз, В.Войналович, О.Калакура, М.Кармазіна, В.Котигоренко, В.Кучер, О.Майборода, М.Михальченко, М.Панчук, О.Рафальський, В.Солдатенко, Ю.Шаповал, Л.Шкляр та ін. підготували низку колективних та індивідуальних праць з історії, теорії і практики політ, та етнонац. відносин ("Політична система сучасної України" (1998), "Національні меншини України у ХХ столітті: Політико-правовий аспект" (2000), "Українська ідея: Історичний нарис" (1995), "Етнополітичний розвиток України: Досвід, проблеми, перспективи" (1997)), взяли участь у створенні "Енциклопедії сучасної України", "Малі енциклопедії етностранознавства" (1996), "Політичної історії України". Ю.Левенець оприлюднив важливу для істор. науки монографію "Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: Проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)" (2001). Поява цих та ін. праць, з одного боку, утверджує новий для укр. історіографії – етнополітологічний – напрям досліджень, а з другого – засвідчує, які широкі можливості для науки відкриває співпраця істориків, філософів, етнологів, політологів, правників, соціологів, представників ін. галузей знань для порубіжних, міждисциплінарних досліджень. Характерною особливістю наук, проектів цього ін-ту є те, що вони тісно пов'язані із сучасними проблемами укр. сусп-ва, його трансформації від авторитарних засад до демократії і права.

Історики долучилися до наук, осмислення трансформації укр. сусп-ва. Цій проблемі присвячена монографія В. Кременя, Д.Табачника та В.Ткаченка "Україна: Альтернативи поступу (критика історичного досвіду)" (1996), праці В.Литвина: "Україна: Досвід і проблеми державного будівництва (90-ті рр. ХХ ст.)" (2001), "Україна: Хроніка поступу (1991-2001рр.)" (2002) та ін. Однією з тенденцій розвитку укр. і зарубіжної історіографії є взаємообумовленість і взаємостимуляція підготовки наук, та навч. літератури. Ця тенденція особливо рельєсно проявилася на другому етапі розвитку новітньої укр. історіографії. Протягом 1996-2005 були створені підручники й посібники з усіх істор. дисциплін для середньої та вищої школи (майже 500 назв). Перші незаангажовані навч. посібники для вузів з історії України підготовлені у Львові ("Історія України", керівник авторського колективу – Ю.Зайцев, 1996), Тернополі ("Історія України", керівник авторського колективу – Б.Лановик, 1996, 1998, 2001), Харкові та Києві. Велику роль відіграли авторські посібники, зокрема І.Рибалки "Історія

України” (Х., 1991, 1994, 1995), В.Борисенка (К., 1993), що згодом перетворився на “Курс історії України” (1998), О.Бойка (1994, 1997), В.Короля (К., 1995), Ю.Герещенка та В.Курила (1995) й ін. З інтересом сприйнятий курс лекцій В. Шевчука і М.Тараненка “Історія української державності” (1999), допущений Міністерством освіти і науки України як навч. посібник для студентів вузів. Історики Київського національного університету імені Тараса Шевченка під керівництвом А.Слюсаренка підготували підручник із новітньої історії України і відповідну хрестоматію (2001, 2002). Першу вдалу спробу створити посібник з історії України в контексті світу, істор. процесу здійснив Ю.Герещенко (“Україна і європейський світ”, 1996), засвідчивши, що укр. історики пам’ятають заповіт М.Грушевського уникати егоцентризму, ширше дивитися на укр. історію, сприймати її крізь призму історії людства.

Поряд із підручниками, посібниками та курсами лекцій з історії України створена навч. література зі всесвітньої історії, історії слов’ян, з історії міжнар. відносин, історії дипломатії, зі спец. галузей істор. науки (історіографія, джерелознавство, архівознавство: Макаруч С. Письменні джерела з історії України, 1999; Історичне джерелознавство (керівник авторського колективу – Я.Калакура, 2002); Архівознавство (за редакцією Я.Калакури, І.Матяш), дослідження Г.Боряка, І.Войцехівської, М.Дмитрієнко, М.Капрана, Н.Миронця, І.Михальського та ін.).

Глибоко досліджують проблеми зарубіжної історії, створюють відповідні навч. посібники Б.Гончар, М.Варварцев, С.Віднянський, Є.Камінський, В.Колісник, А.Лещенко, Г.Хижняк, О.Подольяк, В.Яровий (Київ), О.Чувпило (Харків), В.Фісанов (Чернівці), М.Бур’ян (Донецьк), П.Федорчак (Івано-Франківськ) та ін.

Запорукою подальшого розвитку досліджень з укр. і зарубіжної історії стало збагачення джерельної бази, збереження пам’яток історії. Відділ історико-краєзнавчих досліджень Ін-ту історії України НАН України (завідуючий – В.Горбик) працює над “Зводам пам’яток історії та культури України”, що є частиною програми ЮНЕСКО, яка реалізується в усіх країнах. Процес створення наук, історії України супроводжувався досить великою й результативною археограф., архівознавчою та джерелознавчою роботою. Провідну роль у цій справі відіграють Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського НАН України (директор – чл.-кор. НАН України П.Сохань), його осередки у Львові, Чернівці, Острозі, Укр. НДІ архів, справи та документознавства (директори – І.Матяш (2001-09), І.Мага; із 2009), Ін-т рукопису НБУВ (директор – чл.-кор. НАН України А.Дубровіна), відділи Ін-ту історії України НАН України, Ін-т дослідження укр. діаспори (Острого).

Серед документальних видань важливе місце посідають збірники – “Українська Центральна Рада: Документи і матеріали” (т. 1-2, 1996-97), “Національні відносини в Україні у ХХ ст.: Збірник документів і матеріалів” (1994), “Літопис нескореної України: Документи, матеріали, спогади” (кн. 1-2, 1993, 1997), “Депортації: Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х років” (т. 1-3, 1996-2000), “Україна на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів: 1991-1995” (кн. 1-2, 1998), “Архів коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів 1734-1775” (1998), “Документи трагічної історії України

(1917-1927 рр.)” (1999) та ін. Унікальний характер має 9-томник “Тисяча років української суспільно-політичної думки” (2001-02).

Велику, по-справжньому подвижницьку роботу щодо пошуку, опрацювання та публікації архів, джерел з укр. історії проводить В.Сергійчук, у числу доробку більше 20-ти документальних збірників, які охоплюють широкий спектр актуальних проблем: етнічні кордони України, утвердження її державності й соборності, політику “українізації”, т. зв. погроми, українсько-польсь. взаємини, політ, та воєнну історію, діяльність ОУН, церк. життя в Україні та ін.

Важливим надбанням другого етапу розвитку новітньої укр. історіографії стало повернення її соборності, тобто такого стану, коли в єдиний потік зливаються провідні течії й напрями укр. істор. думки, консоліднуються її представники навколо високих ідеалів нац. та державницької ідеї з метою глибокого, об’єктивного, всебічного і правдивого дослідження та висвітлення історії України, коли солідаризуються й акумулюються здобутки різних поколінь укр. історіографії, синтезуються їхні наук. праці. Соборність – нова ціннісна категорія, нова якість нац. істор. науки.

По-перше, зі спецхранів, спецфондів до наук, вжитку повернулися заборонені, замовчувані, дотепер фальсифіковані праці М.Максимовича, М.Костомарова, П.Куліша, М.Драгоманова, О.Сфименко, В.Антоновича, М.Грушевського, М.Аркаса, А.Базалія, І.Крип’якевича, С.О.Єфремова, В.Винниченка, С.Петлюри та ін. По-друге, в Україну надійшли праці істориків, створені в діаспорі, зокрема дослідження А.Дорошенка, І.Лисяка-Рудницького, В.Липинського, О.Оглоблина, Н.Полонської-Василенко, Т.Мацьків, А.Винара, П.Мірчука, О.Субтельного, А.Жуковського, О.Пріцака, В.Крупницького, Т.Гунчака, В.Косика та ін. Особливо важливу роль у зміні парадигми укр. історіографії, у переході рад. істориків на національно-демократ. засади трактування історії укр. народу відіграло кілька видань масовим тиражем книги О.Субтельного “Україна: Історія”. По-третє, під впливом політ, змін переважна більшість рад. істориків, у т. ч. й колиш. істориків КГРС, насамперед тих, що сповідували ідеали націонал-комунізму або були не байдужі до національно-державницьких інтересів України, відреклися від комуніст, ідеології, розірвали з теорією й методологією тоталітаризму, стали на державницькі позиції, зуміли переосмислити оцінки вузлових подій, фактів, процесів, явищ і персоналій укр. історії, активно долучилися як до н.-д. роботи, так і до викладання історії України. За короткий час були видані нові шкільні підручники, курси лекцій з історії України, зі всесвітньої історії, налагодилася підготовка нової генерації наук, кадрів, захист канд. і докторських дисертацій. Велику допомогу в цій справі надали історики укр. діаспори.

Усе це стало запорукою поступового відродження соборності укр. істор. думки, її цілісності. Звичайно, це не мех. про-І нес, він проходить суперечливо, ! часом наштовхується на труднощі, опір консерваторів. Дас про себе знати строкатість самого складу укр. пострад. науковців. Із відновленням незалежності України не згорнулася, а навпаки, активізувалася діяльність істориків діаспори, українознавчих центрів, осередків НТШ, Українського вільного університету, Української вільної академії наук, Укр. історичного т-ва, Українського наукового інституту Гарвардського університету (директор – проф. Р.Шпорлюк), Канадського

інституту українських студій (директор – проф. З.Козут), українознавчих кафедр Колумбійського, Каліфорнійського, Іллінойського та ін. ун-тів США, а також ун-тів Канади, Італії, Франції та ін. країн. Велику роботу провадять УВАН (президент О.Біланюк), Музей-архів ім. Д.Антоновича (керівник – В.Міяковська). Провідною українознавчою установою в Канаді впродовж останнього двадцятиріччя залишається Ін-т укр. студій при Ун-ті Альберти, який у співпраці з НТШ у Сарселі (Франція) видав 5-томну англomовну “Енциклопедію України”, “Історії України-Руси” М.Грушевського. найповнішу на сьогодні англomовну працю про Україну, її народ, історію та к-ру. Науковці Центру українських історичних досліджень імені Петра Яцика (із 1989) взяли на себе переклад і англomовне видання “Історії України-Руси” М.Грушевського.

Після здобуття Україною незалежності почався новий етап у діяльності Укр. істор. т-ва (УІТ) та час. “Український історик”, коли їх осередки почали створюватися безпосередньо в Україні. На поч. 2010 діяло більше 20-ти осередків УІТ, у т. ч. в Києві (два), Львові, Дрогобичі, Чернівцях, Дніпропетровську, Черкасах, Запоріжжі, Острозі, Кам'янці–Подільському, Тернополі, Івано-Франківську. Найбільш впливовим способом підтримки наук, досліджень з боку УІТ є інновації у виданні праць. При його підтримці побачили світ праці В.Вериси “Нариси історії України (кінець 13 – початок 20 ст.)” (1996), В.Верстока “Українська Центральна Рада” (1997), А.Винара “Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток” (1998), О.Домбровського “Студії з ранньої історії України” (1998), вибрані твори М.Брайчевського (1999), О.Оглоблина (1998) та ін. Особисті контакти і співпраця пострад. істориків та істориків укр. діаспори благотворно впливають на зміни в поглядах обох сторін, сприяють утвердженню довіри і взаємоповазі, виробленню узгоджених підходів до оцінки подій та явищ історії України. Зіставлення поглядів пострад. і діаспорних істориків дає можливість синтезувати думки навколо дискусійних проблем, виробити спільні погляди на найбільш контрoверсійні проблеми укр. історії, пов'язані з етногенезом укр. народу, його національно-визвол. і державницьким рухом, масовими репресіями й голодоморами 1920–30-х рр., із діяльністю ООН, УГА в роки II світ. війни, із повенним лихоліттям.

Після розпаду СРСР та утворення на його теренах незалежних д-в сформувалася т. зв. сх. укр. діаспора. Великі анклави українців, серед яких немало вчених, проживають у РФ, Казахстані, Білорусі, Молдові, Прибалт. та ін. д-вах. Цілковитим природним є створення в них українознавчих і національно-культ. т-в, зростання інтересу до укр. історії та к-ри, поява перших наук, осередків. Зокрема, при Моск. держ. відкритому пед. ун-ті створено Укр. ін-т (ректори – Я.Ваграненко, В.Ідзю), у Москві діє Укр. істор. клуб (голова – В.Мельниченко). Чимало істориків укр. походження працює також у Санкт-Петербурзі, Воронежі, Курську, Ставрополі, Белгороді та ін. містах, збагачуючи укр. істор. думку.

Таким чином, надбання істориків на другому етапі розвитку новітньої укр. історіографії заклали основи створення наук, історії України та укр. версії історії зарубіжних країн, що об'єктивно стимулювало об'єднання зусиль і консолідацію більшості істориків материкової України та укр. діаспори. Формувалася своєрідна соборність нац. істор. думки, відбувалася її інтеграція в європ. і світ,

історіографічний простір. Укр. істор. наука повертала собі втрачені цілісність і нац. обличчя, замовчувані або забуті імена істориків, їхні праці, долала ворожнечу й відчуженість між істориками рад. вишколу та істориками укр. діаспори.

Третій, сучасний, етап розвитку новітньої укр. історіографії розгортається на тлі продовження трансформаційних процесів в Україні від умов поставторитаризму до демократії, до остаточного подолання рудиментів ідеології тоталітаризму й осягнення нац. і загальнолюдських цінностей, супроводжується помітними зрушеннями в історіографічній ситуації, які відбулися під впливом “помаранчевої” революції 2005. Визначальними тенденціями розвитку укр. істор. науки залишаються методологічна переорієнтація пострад. істориків, формування нової генерації дослідників, засвоєння досвіду нац. і зарубіжної історіографії, об’єднання зусиль учених материкової України та діаспори навколо вдосконалення нової концепції і створення справді наук, історії укр. народу.

Сучасний етап розвитку укр. історіографії та створення наук, історії України характеризується дослідженням на монографічному або узагальноючому рівнях усіх періодів укр. етногенезу, націо- та державотворення, опрацюванням їхніх вузьких місць, недостатньо вивчених проблем, залученням нових або новим прочитанням існуючих джерел. Помітним явищем третього етапу розвитку новітньої укр. історіографії став вихід у світ нових томів “Енциклопедії історії України”, таких ґрунтовних праць, як “Україна: Політична історія” (2007), “Політичні системи для України” (2008), “Український державотворчий процес” (2008), “Західно-Українська Народна Республіка: Ілюстрована енциклопедія” (2008) та ін. Відрадно, що поряд з уже відомими авторами з’явилася чимала низка нових імен істориків, які представляють різні регіони України, зокрема Б.Андрусішин, А.Атаманенко, В.Брехуненко, Г.Васильчук, В.Велікощій, О.Гоматюк, В.Горобець, Б.Гудь, С.Дровозюк, С.Коваленко, М.Ковальчук, О.Корнієнко, В.Кривошея, М.Кугутяк, О.Кучерук, С.Леп’яко, А.Мартинов, О.Моця, Т.Орлова, С.Падалка, М.Палієнко, В.Піскун, В.Ричка, Ю.Сорока, І.Срібняк, В.Тельвак, О.Толочко, Т.Чухліб, В.Яремчук, О.Ясь та ін.

На засадах сучасної методології опрацьовується нова концепція історії України, її структурно-синергетична схема, за якою вона постане як самобутній, невід’ємний компонент европ. і світ. істор. процесу. Ця концепція цивілізаційного (генетичного) поступального розвитку ляже в основу створення грандиозного – фундаментальної багатотомної історії укр. народу як етноістор. цілості.

При цьому домінуючою залишиться ідея укр. істор. самоідентифікації та континуїтету (безперервності й наступності) укр. істор. процесу, особливостей українського Сходу, Заходу, Півдня й Криму. На пріоритетне місце сучасної історіографії висунуться проблеми інтелектуальної історії та історії повсякденності. Дедалі більшої уваги заслуговує істор. сприйняття сучасного укр. сусп-ва як саморегулюючої системи. До опрацювання важливих і актуальних проблем історії приступив створений Укр. ін-т нац. пам’яті (в. о. голови – академік НАН України І.Махновський, нині – чл.-кор. НАН України В.Солдатенко).

Стримуючими чинниками методологічного переозброєння частини істориків виступають системна криза, в якій все ще перебуває Україна, повільність, непослідовність і затягування реформ із трансформації суспільства, відсутність

політичної, стабільності, невизначеність частини нової генерації істориків, покликаних інтегрувати укр. історіографію в європ. і світ, історіографічний простір.

Корінна ознака сучасного етапу розвитку укр. істор. науки – це тенденція до зміцнення органічної цілісності нац. істор. думки, сформованої за тисячолітню історію. На зміну розколу укр. істориків за географічно-регіональними, реліг., методологічними відмінностями, ідеологічній конфронтації та протистоянню, відчуженості й ворожнечі по відношенню до істориків діаспори, що тривали протягом багатьох десятиріч, наступив період “збирання каміння”, консолідації зусиль. Стрижнем соборності укр. істориків стає усвідомлення ними держ. незалежності України, їх самоідентифікація з укр. ідеєю, об’єднання творчого потенціалу для створення наук, історії України, вироблення укр. бачення світ, істор. процесу [5.375, т. 7, 462-470].

В сучасній умовах (кінець 2015 р.), коли Росія окупувала Крим, російські бойовики захопили частину Донецчини та Луганщини, на цих територіях припинилося викладання української історії, частина істориків залишила вищі навчальні заклади й виїхала та продовжує свою роботу на території України. Однак частина істориків залишилася “вірною” так званим ДНР і ЛНР.

Такими є реалії сучасної України, її історичної науки. Її історіографія в проєкті “Україна-2” має стати дійсно виразником волі, звитяги і слави українського народу, який черговий раз виборює свою незалежність, а історики мають стати вірними синами своєї Вітчизни.

В силу різних обставин за останні роки склалося так, що дисципліни “Історіографія історії України” або “Українська історіографія” читаються на молодших курсах для студентів-істориків, чому вкінці-кінців варто запобігати.

Вважаємо також за потрібне стисло викласти історію ще однієї поважної установи – Наукового товариства ім. Шевченка.

Глава 9 Наукове товариство імені Т. Шевченка – неофіційна академія наук європейського взірця

Як українська громадська наукова організація Наукове товариство ім. Шевченка засноване 11 грудня 1973 року, коли був затверджений статут установи адміністрацією Галицького намісництва й іменувалося товариство імені Т. Шевченка. Це вогнище культури трансформувалося 13 березня 1982 року вже у Наукове товариство ім. Шевченка, хоча статут його затверджено 16 листопада 1892 року. Українські інтелектуали у тому числі

вчені Східної України відчували нагальну потребу підтримати загальнослов'янський рух відродження в європейських країнах таких, як Чехія, Сербія, Польща, Хорватія. Тим самим вони протистояли постійному тиску на українську мову й, зокрема, Валуєвському циркуляру 1863 р.

Представники Східної України – О.Кониський, В.Антонович, М.Драгоманов, К.Михальчук, П.Куліш, І.Нечуй-Левицький і Західної – С.Качала, К.Сушкевич, Д.Гладилевич, О.Огоновський та інші інтелектуали пересвідчилися у появі слов'янських національних організацій заснували подібне у Львові назвавши його Товариство імені Шевченка. Утім засновниками й меценатами товариства стали Є.Милорадович з роду Скоропадських, Д.Пильчиков, М.Жученко і 32 жертводавців-галичан до яких приєдналися члени товариства “Січ”, яке знаходилося у Відні.

В сучасній українській історичній науці існує вже відносно розлога історіографія цього питання й вченими запропонований поділ її на п'ять етапів: *перший* (початковий), який ще іменується літературний або літературно-науковий й охоплює 1734-1892 рр.; *другий* – 1892-1913 рр.; *третій* – кінець 1913 – 1945 рр.; *четвертий* – 1947-1989 рр.; *п'ятий* – з 1989 і до нині. Хоча варто у третьому етапі виділити міжвоєнний період (1914-1939 рр. – В.Г.)

Для **першого етапу** характерним є звернення уваги на видавничу справу для розвитку “руської словесності”. Головною метою визначалася така: популяризація серед товщі народу знань методом друкованого слова і видань художніх, фольклорних творів та критична спрямованість літературно-історичних досліджень.

Зусиллями Д.Пильчикова і М.Драгоманова був підготовлений статут товариства. Вже через рік (4 червня 1874 р.) була придбана друкарня. Перші збори скликано 4 червня 1874 року. Першим Головою товариства став К.Сушинський (1874-1885 рр.) потім послідовно – С.Громницький (1885-87, 1889-1991 рр.), Д.Гладилевич (1887-1889, 1891-1892 рр.), Юліан Целевич (1892 р., але нажаль помер вже того ж року).

Зусиллями науковців за 1874-1892 рр. товариство спромоглося підготувати й видрукувати понад 50 книг і брошур різного тематичного спрямування. Серед них були видання загальноосвітнього, побутового й господарського призначення та низка інших праць у тому числі: “Студії з ділянки руської мови”

німецькою мовою (1880 р.) у яких йшлося про доказ існування цієї мови, як самостійної й рівноправної серед подібних слов'янських мов; “Історія літератури руської...” О.Огоновського у п'яти томах семи частинах (1897-1893 рр.) де стверджувався статус літератури, окремі праці М.Драгоманова та інші.

Значна увага приділялася виданню на замовлення шкільних підручників та друку літературно-наукових часописів – “Правда” (не регулярно), з 1885 року – “Зоря”, “Часопись правнича” у трьох томах (1889-1891 рр.).

На 1892–1913 рр., як зазначалося вище припадає **другий етап** існування Товариства вже реорганізованого в наукове з широкою програмою здійснення міждисциплінарних завдань наукового спрямування. Знову ж українські інтелектуали відчували об'єктивну потребу розвою науки, у тому числі, як національної, що відповідало існуючим в Європі суспільно-культурних і наукових потреб.

Як зазначає О.Купчинський “у цьому контексті перед товариством ставалися ще принципові питання, які мали наукове й політичне значення. По-перше, потреба продуманої організації національної науки та її поступовий вихід на рівень європейських державних народів. Для досягнення цього було потрібне теоретичне підґрунття, на якому можна було б не лише декларувати статутні завдання товариства як наукової інституції, а й узагальнювати нагромаджені роками історичні, мовознавчі, фольклорні, етнографічні, археологічні та інші матеріали з українських теренів. Це однакою мірою стосувалося і природознавчо-математичних наук, теоретичної і прикладної медицини [21, 204].

Голова теперішнього НТШ О.Купчинський також зауважує, що “по-друге як єдиний репрезентант наукового українства кінця 19 – перших десятиліть 20 ст., мало за мету заявити про свій народ, його історію і культуру перед світом. У ситуації, яка випала на долю України, поділеної на східну і західну, принципово важливим було показати історичну територію українського народу, а поряд – єдність мови, єдність побуту і культури взагалі. НТШ, обґрунтовуючи ці питання, вийшло на пряму конфронтацію з колонізаторськими урядами, будуючи власну концепцію історії України, вело широкомасштабну видавничу діяльність і безкомпромісно пропонувало українську мову як мову міжна-

родних з'їздів, конференцій і археологічних з'їздів, що проводилися в Україні” [21, 204].

Відповідно до тогочасних вимог змінено, розроблено і 13 березня 1892 р. прийнято новий статут товариства де розширювалися наукові плани і стимулювався розвиток досліджень з історії, філології, археології України, етнографії, мистецтвознавства, права, багатьох природничих наук, математики й медицини тощо. Згодом в Статуті були конкретизовані завдання, які містилися в семи пунктах. Європейським науковим організаційним формам подібних установ відповідав й поділ НТШ на наукові секції: історично-філософську, філологічну й математично-природописно-лікарську. З метою більш поглибленої диференціації наукових спеціальностей у межах секцій створено комісії. Нам, як історикам, поряд з іншими, цікавими є сторінки існування й діяльності НТШ на цьому другому етапі нерозривно пов'язані з науково-організаційною та творчою діяльністю М.Грушевського.

Утім зазначимо, що керував НТШ Відділ (Президія) на чолі з головою і науковим секретарем. Нагадаємо, що в 1892 р. Товариство очолювали Ю.Целевич, у 1893-1897 роках – О.Барвінський, й в 1897-1913 рр. – М.Грушевський.

М.Грушевський як голова НТШ постійно цікавився його історією. Він як талановитий організатор науки, державномисляча людина глибоко розумів важливість своєї діяльності на посту голови товариства [5-8]. Про це свідчать його звіти протягом 20-ти років свого головування вміщені в “Записках НТШ”, “Літературно-науковому вістнику” й навіть у російськомовному часописі “Журнал Министерства Народного Просвещения”.

Достатньо ознайомитися з ними в 10, 21, 27-му томах “Записок НТШ”, “Хроніці Наукового Товариства ім. Шевченка” (1900 р.) щоб зрозуміти, яке значення М.Грушевський, як видатний вчений приділяв цій неофіційній академії наук. Він також бажав щоб кожен член Товариства знав історію його створення, формування його секцій та діяльність своїх колег.

Учений постійно піклувався про зміцнення матеріально-технічної бази товариства, розвиток його структурних підрозділів, у тому числ, й такою важливою науковою складовою, як створення музею при Науковому товаристві ім. Т.Шевченка.

М.Грушевський особистим прикладом демонстрував завзяте

ставлення до ефективної діяльності НТШ редагуючи наукові “Записки”, “Літературно-науковий вістник” та особисто керуючи як директор історично-філософською секцією. Він був не лише ініціатором створення в 1895 р. Археологічної комісії, але й мав широкі плани її розбудови та функціонування (видання літописів та хронік, різноматично спрямованих правничих, історично-літературних, історично-статистичних, історично-етнографічних, церковних, освітніх та інших матеріалів). Вони мали публікуватися в “Жерелах історії України-Руси”, “Пам’ятках українсько-російської мови і літератури”.

М.Грушевський, згідно опрацьованої концепції відродження української науки й на ґрунті західної гуманітарної культури, мав широкомасштабні плани й, зокрема, із створення архівної бази історичної науки. Він для цього в 1906 році розпочав видання нової серії “Українсько-руський архів” де зосереджувалися матеріали із історії господарства, культурного життя та історії селянства.

Відповідала його широкомасштабним планам й робота Статистичної комісії, започаткування випуску окремих “Збірників” секцій. Усіляко підтримувалися наукові дослідження, які потім розвинулися завдяки діяльності правничої, статистичної, бібліографічної та етнографічної комісій.

На зразок європейських виходили українською й німецькою мовами “Хроніки” НТШ, випуски якої регулярно сповіщали світову громадськість про багатогранну діяльність цієї наукової установи.

Особистим прикладом учений популяризував у середовищі громадськості діяльність НШТ, а публікацією своїх праць, й, особливо, “Історії України Русі” беззастережно довів ученому світу свій високий професіоналізм історика й те що він по-праву займає місце голови цього товариства. М.Грушевський в межах НТШ розгорнув продуктивну працю з підготовки наукових кадрів української історичної науки, ініціював створення окремого українського університету, котрий вже у післявоєнний період заявив про себе як Таємний університет.

В межах тодішньої європейської системи підготовки наукових кадрів М.Грушевський ініціював виділення стипендій, грошової допомоги науковцям для підготовки розвідок, ґрунтовних

студій та спеціальних досліджень. Він організував систему наукових відряджень за кордон з метою опрацювання багаточисних європейських архів де також зосереджувалися матеріали, які стосувалися України. Наукова діяльність всіяко підтримувалася й фінансувалася й часто авансом (друк наукової продукції у виданнях НТШ, оплата гонорарів, видрук авторських відбитків публікацій у цих та інших виданнях).

Діяльність науковців, у тому числі учнів своєї школи, забезпечувалася створеною потужною загально-українською науковою з оперативністю друку видавничою базою.

Учений очолив й частково фінансував як голова НТШ Видавничу спілку для друку наукової, науково-популярної та художньої літератури. Для цього були задіяні книгарня НТШ (розповсюдження видань) та бібліотека (обмін науковою літературою). Її супутником стало бібліографічне бюро. Крім того були вишукані кошти й проведена величезна організаційна та збиральницька робота з формування музейних фондів музею НТШ, який почав функціонувати з 1900 року.

Одночасно зводився власний будинок НТШ, введений у експлуатацію в 1901 році. У студента може скластися враження, що все це здійснював лише один Грушевський. Утім воно оманливе, тому, що завдяки його організаційним здібностям, умінню згуртувати людей це здійснювалося багатьма людьми. До цієї титанічної праці були залучені десятки й десятки осіб відданих українській національній справі й розбудові Наукового товариства імені Шевченка. Серед них назвемо: І.Франка, В.Гнатюка, К.Студинського, С.Томашівського, І. Джиджору, І. Крип'якевича, М.Кордубу, В.Герасимчука, І.Кревецького, О.Терлецького, В.Щурата, І.Брика, С.Барана, М. Гехтера, С.Дністрянського, В.Дорошенко, М.Лодзинського, В.Охримовича, В.Панейка, В.Садовського, В.Старосольського, Я.Шульгіна та багатьох інших.

М.Грушевський, спирався на авторитет багатьох учених та, особливо, Івані Франка, який разом з ним, своєю продуктивною працею намагалися надати НТШ академічного статусу, як за суттю, так й за змістом наукової діяльності. Про це свідчить не лише їх керування виходом багатотомних видань товариства. Вже існує досить розлога література у якій чітко показано, що вчені були не лише активними співучасниками організаційної реформи

НТШ, але й багато у чому доповнювали один одного. Їх відносини мали доброзичливий, урівноважений характер, а деяке охолодження стосунків викликане хворобою І.Франка у 1908 р. Утім це не виходило за межі діловитості та конструктивності, що підтвердив І.Франко у 1913 році підтримавши М.Грушевського в розпалі статутної кризи НТШ.

Цікавим фактом є те, що зміцненню матеріально-технічної бази та взагалі розбудові НТШ сприяли уряд Австро-Угорщини та меценати, котрі відкрили відповідні грошові фонди. Такі фонди були створені Т.Дембицьким, П.Пелехиним, О.Кониським, М.Грушевським, О.Огоновським, А.Бончевським. Існували фонди імені Котляревського, Мордовця та інші. Важливим було те, що кошти використовувалися ефективно – для придбання у 1898 і 1912 рр. двох триповерхових будинків, ефективно організації структурних підрозділів, що склалися із штатного секретаріату та бібліографічного бюро. Як показала практика, оновлення статусу товариства в 1898 р. удосконалення його редакцій 1903-1904 рр. сприяло уточненню його сфери діяльності у напрямку більшого вивчення гуманітарних галузей наук.

М.Грушевський, як людина обов'язку, відданості й цілеспрямованості, реаліст та критичний оптиміст наполегливо він НТШ до успіху, налагоджував активні зв'язки з зарубіжними науковими установами, товариствами, навчальними закладами та бібліотечними центрами.

Поступово зростав корпус членів товариства, який досяг до 200 членів на кінець XIX ст. Серед них було обрано дійсними членами 32 особи з них від математично-природоописно-лікарської секції – Г.Величко, І.Верхратський, І.Горбачевський, О.Дакура, В.Левицький, П.Огоновський, Є.Озаркевич, І.Пулюй, Щ.Сельський, О.Чеховський; від філологічної секції – О.Барвінський, В.Гнатюк, М.Дикарив, І.Кокорудз, О.Колесса, О.Кониський, В.Косовський, С.Смаль-Стоцький, К.Студинський, І.Франк; від історично-філософської секції – В.Антонович, Ф.Вовк, М.Грушевський, С.Дністрянський, М.Зобків, К.Левицький, В.Охромович, Ю.Сіцінський, П.Стебельський, О.Терлецький, С.Томашівський, Я.Шульгін.

Удосконалювалася видавнича діяльність. Вже на 1913 рік вийшли друком 116 томів “Записок НТШ”, виходив “Збірник

Історично-філософичної секції” Наукового товариства імені Шевченка” (в 14 томах) протягом 1898-1900, 1902-1903, 1905-1907, 1909-1910, 1913 років. У межах збірника побачила світ “Історія України-Руси” М.Грушевського в 11-ти книгах. Протягом 1909-1910, 1912 р. друкувалася серія збірників “Студії з поля суспільних наук і статистики”.

Як зазначалося вище, зусиллями Археографічної комісії окремо виходили “Жерела до історії України-Руси” (10 т., 1895, 1897-98, 1901, 1903, 1908, 1911, 1913 рр.) та “Українсько-руський архів” у 9-ти томах (1906-1907, 1909-1913) та інші тематичні збірники та монографії. Мали чим пишатися члени Правничої комісії НТШ, Філологічної секції, її Етнографічної комісії, здійснивши друк наукової продукції. Перші кроки на науковій стежі здійснили члени Математично-природоописно-лікарської секції. Продуктивною була робота заснованої в 1909 році Бібліографічної комісії НТШ, яка була реформована у Видавничу комісію НТШ.

За вдалим висловом О.Купчинського та І.Крип’якевича працю НТШ під керівництвом М.Грушевського (у тісній співпраці з І.Франком, В.Гнатюком та ін. членами НТШ) зараховано до феномену національної науки і “золотої” доби товариства серед слов’янських народів, “це найсвітліша доба у розвитку товариства” [21, 206].

М.Грушевський ще одним важливим завданням НТШ вважав підготовку професійних істориків. Цьому питанню вже присвячена досить розлого література, у тому числі, автора цих рядків. Тому зосередимо увагу на найважливіших положеннях, які містяться у працях вчених присвяченій цій проблематиці.

Зокрема нам імпонують роздуми В.Педича, котрій в кандидатській дисертації “Львівська історична школа М.Грушевського 1894-1914” (1996) [23] найбільш ґрунтовно розглянув діяльність видатного вченого у цій науковій сфері. Учений чітко дав відповідь на запитання: чому не у Львівському університеті а саме в НТШ видатний вчений створив свою історичну школу?

Відповідь полягала у тому, що відсутність державної підтримки й незадоволення адміністрації й реакційно налаштованої частини професорів Львівського університету діяльністю М.Грушевського з одного боку, та нагальна потреба готувати кадри із числа студентів з іншого боку – спричинилися до

виникнення школи на базі НТШ. Школа виконувала дві функції: освітню і дослідницьку.

Головними факторами організаційної діяльності ентешевської школи були засідання історичного семінару у Львівському університеті та історико-філософської секції НТШ під керівництвом М.Грушевського. Учений прикладав зусилля для того щоб учні засвоїли та володіли новітніми дослідницькими методами та могли на практиці впроваджувати теоретичні знання.

В основі таких занять була покладена продуктивна критика, що ніколи не носила “розгромного” характеру, а спонукала до роботи.

Творча атмосфера служила основою, яка визначала науково-дослідницький стиль Львівської історичної школи Михайла Грушевського. Завдяки зусиллям вчителя склалася ступенева структура функціонування школи: М.Грушевський – Львівський університет (історичний семінар), НТШ – (історично-філософська секція). Відповідно до потреб української історичної науки були визначені й реалізовувалися напрямки діяльності школи: освітній, пошуковий, археографічний та видавничий.

Уміле поєднання напрямків служило розгортанню наукової праці. Учні школи: С.Томашівський, М.Кордуби, І.Крип'якевич, І.Джирджора, І.Кревецький, В.Герасимчук, О.Терлецький, О.Целевич, Д.Коренець, С.Рудницький, Б.Бучинський, О.Сушко, М.Чубатий та ін. продуктивно взялися до дослідження історії України. Це засвідчило не лише високий рівень їх підготовки, але й професійну майстерність, як істориків.

В контексті методологічних засад школи здійснювали свої дослідження представники філологічної та інших гуманітарних галузей знань. НШТ очолювана М.Грушевським впровадило обмін друкованою продукцією, у тому числі, книгами й часописами з 236 навчальними, науковими закладами, установами, суспільно-громадськими організаціями й товариствами багатьох країн світу.

За переконанням В.Педича історична школа, якою керував М.Грушевський носила академічний характер й її спільний знаменник полягав у низки складових. Серед них: значна залежність від особи вчителі, який був вихідним пунктом її утворення (сучасні школи формуються не стільки навколо лідера, скільки навколо предмету дослідження); невелика кількість

учасників, бо існуючі умови не могли дозволити утримувати значну групу вчених спорідненої спеціальності. Однією з головних функцій її діяльності була організація ефективної системи підготовки наукової зміни. Забезпечення наступництва в науці (сучасні школи у першу чергу зацікавлено ставляться до розробки визначених наукових проблем) [23, 210-213].

На переконання вченого діяльність Львівської історичної школи М.Грушевського пов'язана із загальним напрямом розвитку української історичної науки в Галичині у кінці ХІХ – на початку ХХ ст. Провідні принципи романтизму визначили історичний підхід Д.Зубрицького, А.Петрушевича, С.Шараневича, Ю.Целевича та ін. до добору і осмислення фактів минулого.

Їх праці живили ідеями своїх наступників – істориків-позитивістів і, зокрема, представників Львівської історичної школи М.Грушевського. Вони перейняли від них принципи історизму, національної самобутності, розвинули їх далі на якісно новій основі. Приїзд М.Грушевського до Львова був переломним етапом на шляху наукового історичного поступу в регіоні. До Грушевського в Галичині ніхто не займався підготовкою наукових кадрів національних істориків. Він перший звернув увагу на цю проблему і створив власну наукову школу.

М.Грушевський заклав солідну академічну базу і значну увагу звертав на аналіз джерел, факторів, що впливають на історичний процесу та об'єктивність дослідження.

Як зазначає Я.Калакура, помітний вплив на фахову підготовку молодшої генерації істориків справило ознайомлення з підручником з методології історії Е.Бергейма – професора Грейсвальдського університету, оволодіння методами наукових дискусій і диспутів. М.Грушевський навчав істориків початківців опрацьовувати літературу, реферувати її бібліографію, готувати рецензії, зокрема, на зарубіжні видання, прищеплював любов до історії та наукової праці, почуття національної гордості. На практичних заняттях проводилися так звані історичні вправи, що передбачали вибір способів історичного дослідження, аналізу джерел, використання дипломатики, хронології, палеографії, сфрагістики, геральдики, іконографії історичної географії та інших дисциплін [16, 213].

Цілком закономірним було й те, що більшість учнів школи

М.Грушевського приблизно 20 осіб знайшли своє визнання та частина з них стала дійсними членами НТШ. Їх наукові дослідження, як членів історично-філософської секції НТШ переважно присвячувалася провідній проблематиці історії України, історії козацтва, Гетьманщини та Галичини.

У цілому діяльність М.Грушевського як голови НТШ, засновника історичної школи була надзвичайно продуктивною й склала важливий етап у розвитку української науки, у тому числі, історичної. Найважливішою подією в українській історіографії кінця XIX – початку XX ст. став вихід у світ томів фундаментальної “Історії України-Руси” як наукового синтезу української історії на ґрунті позитивізму і національної ідеї.

Наступний – **третій етап** діяльності НТШ охоплює 1913-1945 рр. З другої половини 1913 до 1920 р. обов’язки голови виконував С.Томашівський. За ним головами НТШ обиралися в 1921-1925 рр. – В.Щурат, в 1925-1931 рр. – К.Студинський, у 1931-1935 рр. – В.Левицький і з 1935-1940 роках – І.Раковський.

На злетах у наукових досягненнях і нажалі в падіннях видавничої й підготовці наукової продукції позначилися складні умови викликані Першою світовою війною. Саме за 1914-1915 рр. було зруйновано музей, друкарню і бібліотеку. Значна частина членів НТШ загинула у цій війни. Згубний вплив мала й польська окупація Львова, котра призвела до відтоку наукових сил за кордон. Не реалізовані залишилися плани створення на базі НТШ в 1916 року Української академії науки.

Польська влада всіляко домагалася, особливо з початком 1920-х рр., зменшити роль НШТ. Досить мізерною стала його фінансова підтримка. Утім діяльність цієї української академічної установи не припинялася. В 1920-1926 рр. членами товариства прикладалося чимало зусиль для розвитку наукових досліджень.

У відповідь на дії щодо української освіти польської адміністрації Львова був створений Львівський таємний український університет та Львівську таємну політехніку.

Це були символічні назви нелегальних офіційно незареєстрованих польськими властями вищих навчальних закладів. Зокрема, за ініціативою НТШ, Товариства українських наукових викладів імені П.Могили, Ставропігійського інституту на базі діючих з вересня 1919 р. українських університетських курсів

заснований у липні 1921 р. на з'їзді українського студентства – Львівський таємний університет.

За матеріальної підтримки українських економічних установ та еміграційної громадськості заняття проводилися в стінах НТШ, Львівського товариства “Просвіта”, Національного музею у Львові, підвалах собору святого Юра, закладах “Рідної школи” та помешканнях викладачів й студентів. Вже на кінець першого навчального року діяли філософський, юридичний, медичний та технічний відділи, а число кафедр досягло 58.

У 1921/22 навчальному році в університеті перебувало 1028 студентів і 230 вільних слухачів. Ректорами університету були В.Щурат, М.Панчишин, М.Чайковський, Є.Давидяк. На двох факультетах – філософському й юридичному навчалося 4 роки на медичному – 2 з подальшим продовженням освіти у Відні та Празі.

Провідними викладачами були дійсні члени НТШ – К.Студинський, І.Крип'якевич, М.Кордуба, І.Куровець, М.Возняк, Ф.Колесса, І.Свенціцький, С.Шухевич, С.Балей. Студенти університету мали свої організації: Український студентський союз, Академічна громада, Крайова студентська рада, Медична громада, Гурток правників та ін. Існував й гурток істориків, які видавали журнал “Історичний вісник” [17, 368].

Однак постійні переслідування, навіть не зважаючи на звернення 15 листопада 1922 р. Сенату університету до Ліги націй із захистом від нагінок, справу не змінили. Заборона з боку влади службовцям державних установ викладати у нелегальному університеті та інші перепони, у тому числі, нестача коштів призвели до припинення роботи університету після першого випуску студентів. В літературі часто порівнюють діяльність НТШ на третьому етапі з попереднім і констатується, що в 1920-1930-х рр. обсяги науково-видавничої продукції були меншими.

Насправді це відповідає дійсності. Лише протягом 1915-1939 рр. побачило світ 37 томів (із них 8 подвійних) “Записок НТШ”, 17 частин (6 здвоєних) “Хроніки НТШ”, друкувалися серійні видання: “Збірник Історично-філософської секції НТШ” (3 томи протягом 1914, 1927, 1934 рр.); “Українсько-руський архів” у 6 томах (1 здвоєний) за 1914, 1920-21, 1924-25 рр.

Виходила й численна інша наукова продукція: “Збірник Правничої комісії Наукового товариства імені Шевченка” (3 ч. 1925, 1927, 1929 рр.); “Студії з поля суспільних наук і статистики” (2 т., 1921, 1938 рр.); “Етнографічний збірник” (6 т.; 3 здвоєні; 1914, 1916, 1929 рр.); “Матеріали до українсько-руської етнології” (7 т., 1916, 1918-20); “Збірник Філологічної секції Наукового товариства імені Шевченка” (5 т., 1917, 1925, 1929-30, 1927 рр.); “Збірник Математично-природописно-лікарської секції Наукового товариства імені Шевченка” (15 т.; 3 здвоєні; 1916, 1919, 1922, 1925-30, 1934, 1937-38 рр.); “Лікарський вісник” (5 речників, 1920, 1939 рр.); “Збірник Фізіографічної комісії Наукового товариства імені Шевченка” (7 випусків, 1925-38 рр.); “Матеріали до української бібліографії” (4 т., 1930 р.) [21, 206-207].

Вчені заангажовані в НТШ намагалися йти за потребами часу і з цією метою створювалися нові комісії, серед них: нової історії України, археології, статистики, мови, термінологічної, класичної філології, шевченкознавства, історії шпунки (мистецтва)[18, 207]. Мав місце й випуск нових видань НТШ: “Праці Комісії класичної філології” (1 т., 1919 р.), “Праці комісії шевченкознавства” (2 т. 1931-1933 рр.); часописів “Стара Україна” (1924-1925 рр.), “Українська музика” (4 номери, 1939 р.), “Сьогодні і минуле” (4 номери; 1 здвоєний, 1938 р.) та ін. [21, 207].

Сьогодні можна констатувати, що не зважаючи на складні умови, обмежені фінанси НТШ міжвоєнного часу піклувалося й новими проектами, виданням значної кількості праць, у тому числі “Атлас України й суміжних країв” і “Географія України” під редакцією В.Кубійовича та ін.

Налагоджувалася співпраця з Всеукраїнською академією наук, яка надала окремих дійсних членам НТШ звання академіків і серед них С.Смаль-Стоцькому (1918 р.); В.Гнатюкові і К.Студинському (1924 р.); С.Дністрянському (1936 р.); І.Горбачевському (1927 р.); М.Вознякові, Ф.Колессі та В.Щуратові у 1929 році [21, 207].

Ці звання були подякою не лише за наукову діяльність, але й за те, що члени НТШ активно співпрацювали з ВУАН та приймали участь у підготовці спільних видань, опрацюванні єдиного по всій Україні правопису та ін.

Природничі галузі наук також перебували у сфері уваги НТШ, що засвідчує створення при ньому науково-дослідних установ а саме: Інституту нормальної і патологічної психології, Інституту бактеріозно-хімічних дослідів та лікарського аналізу крові. Мало місце створення й розмежування на базі раніше єдиного трьох музеїв – культурно-історичного з відділеннями археології, етнографії, історичних пам'яток, образотворчого мистецтва і нумізматики, природоописного та українського війська.

Поповнювалися також фонди бібліотеки НТШ, яка окрім архіву, картографічної і фотографічної колекції мала у своєму користуванні понад 200 тис. томів книг. На кінець 1939 р. бібліотека НТШ вже налічувала понад 300 тис. томів друків [15, 10].

Сучасні вчені і, зокрема, теперішній голова НТШ О.Купчинський наводить цікаві дані про діяльність товариства за 1937-1939 рр. Він відзначає, що за цей час НТШ випустило 591 том різних серійних видань, 352 одинарні наукові праці, підручники і карти, 103 номери літературно-громадських та літературно-мистецьких журналів, 95 назв художніх творів, 32 інформаційних видань. За цей період корпус дійсних членів становив загалом понад 220 осіб – найвизначніших українських діячів науки і культури. У 20 ст. НТШ співпрацювало і вело обмін книжками і часописами із приблизно 300 науковими центрами і бібліотеками світу [21, 207].

Отже, свій статус НТШ як академічної установи підтверджувало й тісною співпрацею з представниками науки й культури багатьох країн світу. Розгалуженими були й форми співпраці, які виявилися у обміні науковою продукцією і її публікацією в зарубіжних виданнях, спільній участі в міжнародних з'їздах та конгресах, сприянні закордонних науковців в навчанні студентів-українців. Понад 100 найкращих представників зарубіжної науки й культури стали дійсними членами НТШ. При наданні такого членства увага зверталася не лише на наукові здобутки в галузі природничих наук й українознавства, але й в популяризації україністики за рубежом та підготовку українських наукових кадрів.

У різні роки дійсними членами НТШ обрані історично-філософською секцією були: О.Айхельман (Австрія), О.-М.Бальпер (Польща), Я.Бідло (Чехословаччина), О.Галецький

(США), С.Гольдман (Ізраїль), А.Джіяніні (Італія), П.Домбковський (Польща), А.Єнсен (Швеція), П.Жукович (Росія), Е.Інсабато (Італія), К.Кадлец (Чехословаччина), Р.-Ф. Кайндль (Австрія), Л. Кубаля, (Польща), Ш. Сеньобос (Франція), Дж. Сіммон (Канада), Й.Стпиговський, (Австрія), О.Шахматов (Росія), Г.Штадтмюллер (Німеччина).

До складу дійсних членів філологічної секції НТШ обрані М.Арнаудов (Болгарія), О.Беліч (Сербія), Е.Бернекер (Німеччина), Я.Бодуен де Куртене (Польща), О.Брікнер (Польща), О.Брок (Норвегія), М.Генгелевич (Польща), І.Горак (Чехословаччина), Т.Гартнер (Австрія), І.Ерделянвич (Сербія), Ц.Єнджеєвська-Бодуен де Куртене (Польща), Й.-І.Зубатий (Чехословаччина), Ф.Їлешич (Хорватія), В.Кіркконел (Канада), С.Кот (Франція), Ф.Корш (Росія), Е.Кошмідер (Німеччина), Я.-С.Лось (Польща), Ж.Люсіяні (Франція), А.Мазон (Франція), К.Майер (Німеччина), Л.Маніно (Італія), Т.Маретич (Хорватія), Т.-Г.Масарик (Чехословаччина), Я.Махаль (Чехословаччина), К.Менінг (США), Л.Мілетич (Болгарія), К.Мошинський (Польща), М.Мурко (Чехословаччина), З.Неєдлий (Чехословаччина), Л.Нідерле (Чехословаччина), К.Нітш (Польща), С.Новакович (Сербія), Ф.Пастернек (Чехословаччина), В.Перетц (Росія), М. Петров (Росія), О.Петров (Росія), О.Піпін (Росія), Ї.Поливка (Чехословаччина), Б.Попович (Сербія), Г.Райнфельд (Німеччина), Я.Рішка (Чехословаччина), С.Романовський (Болгарія), Г.Улашин (Польща), О.Унбегаум (США), М.Фасмер (Німеччина), Й.-Б.Ферстер (Чехословаччина, Б.Цонев (Болгарія), М.Шерер (Франція), І.Шипманов (Болгарія), А.Шмавс (Німеччина), Г.Шмідт (Австрія), С.Шобер (Польща), Ю.Шурмін (Хорватія), В.Ягич (Хорватія).

До складу дійсних членів НТШ математично-природописно-лікарською секцією обрано таких вчених, як А. Айнштайн (США), А.Равль (Франція), В.Бехтерев (Росія), Г.Бончев (Болгарія), Д.Ботовський-Мордухай (Росія), С.Бошкович (Сербія), В.Варичак (Хорватія), С.Ватев (Болгарія), Д.Горянович-Крамьбергер (Сербія), Д.Гільберт (Німеччина), Д.Граве (Росія), Ж.Джорджевич (Сербія), К.Дрончилов (Болгарія), А.Тодоров-Іширков (Болгарія), А.Йофе (Росія), К.Кляйн (Німеччина), Ї.Краль (Чехословаччина), М.Крилов (Росія), М.Ломницький

(Польща), А.Манувріє (Франція), Ї.Матейка (Чехословаччина), Б.Мілоєвич (Сербія), А.Панк (Німеччина), С.Петокв (Болгарія), М.Петрович (Сербія), М.Планк (Німеччина), Ф.Прегль (Німеччина), Ц.Пупкіне (Чехословаччина), С.Тимошенко (Росія), К.Фодунський (Чехословаччина), Й.Цвіїч (Хорватія), В.Швамбера (Чехословаччина), А.Штекль (Німеччина). Почесними членами НТШ впродовж 1892-1939 рр. обрано 17 осіб [21, 207-208].

25 червня 1939 року відбулися останні загальні збори Наукового Товариства імені Шевченка. Таку дату називає О.Купчинський [18, 208]. У книзі “Наукова та видавнича діяльність Наукового Товариства імені Шевченка в Європі (2007)” ці збори датуються 28 червня. У ній зазначається, що останній склад керівних органів НТШ: голова – І.Раковський, члени правління (відділу) Є.Храпливий, А.Мілянч, Ю.Пеленський, І.Витанович, С.Старосольський і З. Кузеля [4, 12].

З початком Другої світової війни діяльність товариства майже припинилася а за радянської окупації зовсім обірвана. 14 вересня 1940 р. можна вважати чорним днем для товариства, коли воно й установи з ним пов’язані були ліквідовані. Чимало членів НТШ виїхало за кордон або були піддані репресіям.

Замість нього радянською владою створено Львівський філіал АН УРСР. Ставлення німецьких властей також не було прихильне до НТШ. Вони не надали дозволу на наукову діяльність. Не визнаючи розпуску більшість членів НТШ напівлегально продовжували збиратися на засідання, особливо історично-філологічна та медична комісії.

Члени НТШ, які залишилися у Львові, тасмно продовжували наукову діяльність, проводили збори, обирали поміж себе дійсних членів, готували наукові публікації. Частина з яких виходила друком в “Українському видавництві” у Кракові.

Побачили світ перевидана “Географія України” та 1944 р. книга Я.Пастернака “Старий Галич”. З другим приходом радянської влади у 1944 р. більшість членів НТШ емігрували переважно в Німеччину та інші західноєвропейські країни.

Як наголошувалося вище 1947–1989 роки вважаються **четвертим етапом** діяльності НТШ. Його також називають ще еміграційним етапом, оскільки діяльність здійснювалася у країнах Західної Європи, Америки та в країнах на інших континентах.

У діяльності Наукового товариства ім. Шевченка в Європі А.Жуковський виділяє й характеризує 15-ть етапів. Перший – 23.03. 1952 – 27.03. 1955 рр.; другий – з 27.03.1955 – 12.04. 1959 рр.; третій – з 12.04. 1959 по 15.12.1963 рр.; четвертий – з 15.13. 1963 р. по 26.06. 1966 р.; п'ятий – з 26.06. 1966 р. по 6.07. 1968 р.; шостий з 6.07. 1968 р. по 2.10. 1971 р.; сьомий – з 2.10. 1971 р. по 26.10. 1974 р.; восьмий – з 26.10. 1974 р. по 17.12. 1977 р.; дев'ятий – з 17.12. 1977 р. по 2.05 1981 р.; десятий з 2.05 1981 р. по 23.06. 1984 р.; одинадцятий – з 23.06. 1984 р. по 25.04. 1987 р.; дванадцятий з 25.04. 1987 р. по 7.10. 1990 р.; тринадцятий – з 7.10. 1990 р. по 28.05.1994 р.; чотирнадцятий з 28.05. 1994 р. по 17.05. 1997 р.; сучасний з 17.05. 1997 р. – початок 2000 р [15, 15-54].

З плином часу цей же учений вже у 2007 р. в діяльності НТШ в Європі виділяє чотири періоди у яких продовжено і закріплено працю наукового осередку в Серселі. На переконання А.Жуковського перший період тривав від 1947 до 1952 року; другий до 1985 р.; треті, він не наводячи хронології, ідентифікує з виданням “Енциклопедії українознавства – 1” і “Енциклопедії українознавства – 2” і на їх основі створення двотомної англійської “Ukraine. A Concise Encyclopedia” а також п'ятитомної алфавітної “Encyclopedia of Ukraine”. Четвертий період він характеризує так: з наближенням і реалізацією української незалежності та відновленням в 1989 р. діяльності НТШ у Львові, центр наукової діяльності переноситься в Україну, де затісняється співпраця Європейського НТШ з місцевими науковцями, насамперед з Академією наук України” [4, 6-7].

На нашу думку, сам автор, а також інші й наступні історики висвітлюючи діяльність НТШ в Європі, цю періодизацію удосконалять. Утім, як там не було, варто констатувати що найбільш глибоко вивченою є діяльність НТШ в Європі.

Цьому завдячують публікації А.Жуковського, О.Романіва, О.Купчинського й інших авторів та книга “Наукова та видавнича діяльність Наукового Товариства імені Шевченка в Європі” (2007) підготовлена такими вченими, як Д.Бурім, О.Кучерук та О.Маврін.

Також не викликає сумніву й той історіографічний факт, що у цілому історія НТШ достатньо вивчена О.Барвінським, М.Грушевським, І.Кревецьким, В.Гнатюком, К.Студинським

В.Дорошенко, В.Кубійовичем, В.Левом, О.Пріцаком, Я.Дашкевичем та інші. Варто зазначити й те, що п'ятий та сучасний етапи діяльності НТШ знайшли своїх дослідників і, серед них, у публікаціях таких учених, як Я.Падох, О.Романів, Р.Кучер, С.Радіон, Л.Ільницька, Г.Сварник, О.Сапеляк, Г.Сварник, Л.Винар, О.Купчинський, Т.Савенко та ін.

Враховуючи надзвичайно складні умови, брак наукової літератури з україністики в місцевих бібліотеках за ініціативою З.Кузеля, В.Кубійовича, І.Раковського, О.Кульчицького, П.Зайцева, та ін. 30 березня 1947 р. під Мюнхеном в маєтку Міттенвальд відбулися загальні збори. На них ухвалено відновити НТШ в Західній Європі, затвердити новий склад Головного відділу (Президії), створити виконавські підрозділи, визначити перспективи діяльності та ін.

Головою НТШ після перерви 1940-1946 рр. обрано І.Раковського (1947-1949), пізніше – З.Кузеля (1949-1952 рр.).

На установчих зборах членів НТШ, не пориваючи традиції, відновлено секції: історично-філософську, математично-природописно-лікарську, філологічну, та засновано ряд представництв товариства у різних країнах світу.

Як зазначає О.Купчинський, найбільш численне на той час (1947 р.) було в Нідерландах (очолив о. В.Лаба), інші – у Франції (О.Шульгін), Бельгії (А.Яковлів), Великій Британії (М.Семчишин, Аргентині (Є.Онацький), США (М.Чубатий). Спочатку місцем знаходження управи було м. Мюнхен (Німеччина), з 1951 – містечко Сарсель під Парижем (Франція). Праця НТШ (поза індивідуальною тематикою членів товариства) почалася з наукової з'їзів (Міттенвальд, 1947 р.; Берхтесгаден, 1948 р.) і низки конференцій, на яких визначалися основні напрями діяльності НТШ і тематика новоутворених інституцій [21, 208].

Керівництво НТШ й його члени розуміли важливість розгортання наукових досліджень, тому окрім секцій, поділених на комісії створювалися інститути: Інститут національних дослідів, Інститут “Енциклопедії українознавства”, Бібліографічний інститут, Інститут української мови, Публіцистичний інститут. Відбувалися наукові конференції приурочені завданням української науки й організації наукового життя в еміграції, у тому числі, в 1953 р. присвячена відзначенню 80-річчя НТШ: у

Мюнхені (11-12.10.1953 р.) у Серселі – (22.11.1953 р.) і в Римі – (18-19.12. 1953 р.) Виходять друком чергові томи “Записок НТШ” (т. 156-159), числа вісника українознавства “Сьогочасне й минуле”, “Хроніка НТШ” (ч. 74), розпочато серійне видання “Бібліотека українознавства” та ін. [21, 208].

Наукова діяльність членів НТШ зосереджувалася на підготовці алфавітної “Енциклопедії Українознавства”. Друк “Енциклопедії українознавства – 2” доручався ученим європейського НТШ. Її обсяг увесь час збільшувалася і у підсумку вона мала 11-томів із доповненнями й виправленнями. Виходили також монографії, зростали фонди бібліотеки НТШ у Серселі. У 1954 на початку 1955 рр. на Загальних зборах центрального НТШ Європейський Відділ НТШ перетворено на Наукове товариство ім. Шевченка в Європі, змінена структура НТШ: Головний Відділ колишньої Централі НТШ названо Головною Радою НТШ.

Урізноманітнювалися форми наукової діяльність, у тому числі виникла нагальна потреба поширення знань про Україну шляхом видання “Енциклопедії українознавства” іншими мовами, насамперед англійською. Видавалися чергові томи “Записок НТШ” і зокрема тт. 169,170,173,174; “Каталог Шевченкіяни у паризьких бібліотеках” (1961), “Каталог виставки українських наукових публікацій на еміграції” (1945-1963). Відбувалися наукові сесії та конференції, організовувалися виставки книжок, публікувалися монографії, з’являлися нові томи “Записок” НТШ, “Енциклопедії українознавства” та ін.

Зокрема, праця над “Енциклопедією українознавства – 1” очолили як головні редактори – В.Кубійович і З.Кузеля. До складу редакційної колегії входили: Є.Гловінський, Р.Димінський, Н.Полонська-Василенко, Ю.Шерех (Шевельов), секретарем призначено – С.Яніва, за виготовлення карт і діаграм відповідав М. Кулицький. До колективу входило 21 редактор відділів чи під-відділів, 120 авторів статей, 48 рецензентів. Ці та інші вчені готували й “Енциклопедію Українознавства”. Словникова частина (ЕУ–2). Після завершення ЕУ-1 розпочато роботу над нею.

Головним редактором ЕУ-2 став В.Кубійович, заступником – М.Глобенко, секретарем – С.Янів, літературним редактором –

Л.Полтава. Згодом склад редакції і її співробітників мінявся. Як зазначалося вище, Словникова ЕУ-2 вийшла у 10 томах та одному додатковому томі, що включав окремі статті, які не були вміщені в десяти томнику. Він мав виправлення, списки жертводавців [4,69].

Нагадаймо, що в 1994-2003 рр. у Львові здійснено фототипне перевидання ЕУ-2. Зусиллями вчених НТШ у 1963 р. вийшло англomовне видання “Ukraine. A Concise Encyclopedia” Енциклопедії Українознавства (АУЕ-1). На четвертому етапі діяльності НТШ а саме в 1984 р. започатковано також видання “Encyclopedia of Ukraine”, англomовної словникової Енциклопедія Українознавства (АУЕ-2). Щодо головного серійного видання НТШ, а саме – “Записок” то за роками у Європейському НТШ вийшли, окрім названих томи: 160 (1953 р.), 163 (1954 р.), 164 (1955 р.), 167 (1958 р.), 169 (1962 р.), 170 (1960 р.), 173 (1963 р.), 174 (1963 р.), 175 (1964 р.), 181 (1966 р.) , 182 (1967 р.), 186 (1969 р.), 188 (1970 р.), 189 (1975 р.), 190 (1975 р.), 201 (1981 р.), 202 (1982 р.), 207 (1987 р.). Також виходили серія “Бібліотека Українознавства”, “Хроніка НТШ” і позасерійні видання НТШ в Європі та здійснювався друк іншими мовами.

Щодо удосконалення організаційних форм діяльності товариство, то воно викликано низкою обставин і серед них масовим виїздом з Європи членів НТШ в США, Канаду, Австралію та інші заокеанські континенти та країни. Зазначене та інші фактори посталили завдання зміни організаційних форм діяльності НТШ, що тягло за собою внесення змін до Статуту НТШ.

Виходячи з цього наприкінці 1940-х рр., у межах заокеанських країн, утворюються відділи (філіали), як основні структурні підрозділи товариства: Американський відділ (1949-1953 рр.), (спочатку лише представництво в США), Канадський відділ (кінець 1949 – 1953 рр.), Австралійський відділ (серпень 1950-1953 рр.), за аналогією – і Європейський відділ (1949-1953 рр.).

НТШ своєчасно реагувало на нові виклики. Зокрема Головний відділ (Президія) НТШ в Європі, як координуючий центр обмежив свою діяльність. Так відповідно до нової редакції Статуту з 1953 р. виникає світова федерація НТШ, спочатку – з Відділом (Президією в Серселі) а пізніше об'єднана у представницьку науково-організаційно надбудовчу структуру товариства – Головну раду НТШ (з 1995 року – Світова рада НТШ) [18, 208].

Не зважаючи на звуження функцій Відділу (Президії НТШ в Європі) її члени продовжували активну наукову діяльність.

Засновані Відділи НТШ в кожній країні діють відповідно до Статуту НТШ. Як вказує О.Купчинський на початку у межах Австралійського, Американського (США), Канадського і Європейського відділів працювали спільні (міжнародні) для всієї НТШ секції, які разом здійснювали вихід видань. Кожна із секцій традиційно складалася з відповідної кількості комісій, назви яких у різних країнах були не тотожні, що значною мірою триває досі [21, 208].

Їх формування й напрями праці становили прерогативу місцевих НТШ і здебільшого залежали від зацікавлень і можливостей науковців. Так само, як і раніше, в матірньому товаристві у Львові, кваліфікувалося членство: звичайних членів, дійсних членів, почесних членів. Номінація дійсних членів належала до компетенції секцій, згодом кандидатури затверджувала Головна рада НТШ (не послідовно). В еміграції впроваджено нове звання: член-прихильник НТШ. Ця категорія кваліфікації отримала лише дорадчий голос у справах товариства. Після 1953 р. прийнято нові зміни в структурі товариства, зокрема, на місці названих відділів у Австралії, Америці (США), Європі та Канаді з'явилися Крайові з автономними уповноваженнями НТШ [21, 208-209].

Утворення НТШ у Австралії датується 28 серпня 1950 р., коли на загальних зборах у м. Сідней спочатку створений Австралійський відділ і пізніше перейменований у Крайове НТШ в Австралії. Він, як Крайовий НТШ, входить у систему крайових товариств. Їх діяльність координує управа Головної ради НТШ.

Головування в НТШ Австралійського здійснювали Є.Ю.Пеленський (1950-1956 рр.), П.Шулежко (1956-1961 рр.), І.Рибчин (1961-1970 рр.), Т.Ляхович (1971-1975 рр.), І.Гордіїв (1975 р.), єпископ І.Прашко (1975-1977 рр.), І.Ващишин (1977-1980 рр.), Р.Микитович (1981-1996 рр.), здійснює М.Павлишин (з вересня 1998 р.) Починаючи з 1960-х рр. Крайове НТШ цієї країни були поділені на секції й комісії. Воно мало свої осередки в містах Мельбурн (з 1964 р.), Аделаїда (з 1965 р.) та Канберрі (з 1971 р.). НТШ в Австралії має понад 100 членів у тому числі 15 дійсних, котрі проводили значну наукову та культурно-освітню

діяльність організуючи конгреси, форуми, конференції й симпозиуми. Крайове НТШ випускало матеріали цих форумів, монографії, науково-популярні розвідки.

До здобутків членів Крайового НТШ (Австралійського) відносяться випуск “Записок НТШ” (тт. 187, 193-194, 197-198), “Українського архіву” (понад 10 т.), “Хроніки НТШ”– (ч. 77, 79-80), видань Ювілейного наукового конгресу з відзначення 100-річчя НТШ (1973 р.), разом з культурно-освітніми організаціями Австралії праць: “Українці в Австралії” (т. 1, 1966 р.; т. 2, 1998 р. – обидві в серії “Бібліотека українознавства”; “Історія українського поселення в Австралії” (1990 р.), “Українці в Австралії: Енциклопедичний словник” (2001 р.).

Значну роботу здійснювало НТШ в Америці засноване 29 вересня 1947 р. в США спочатку, як представництво, а потім, як Американський відділ (філіал) НТШ та з 1953 р. – Крайове автономне товариство в США. Голови НТШ в США: М.Чубатий (1947-1951 рр.), Р.Смаль-Стоцький (1951-1969 рр.), М.Стахів (1967-1974 рр.), О.Андрушків (1974-1977 рр.), Я.Падох (1977-1990 рр.), Л.Рудницький, (1991-2000 рр.), Л.Онишкевич-Зелеська (2000-2006 рр.), Орест Попович (з 2006 р.) [21, 209].

Управа НТШ розміщена у м. Нью-Йорку а його осередки існують у містах Детройті (з 31 березня 1951 р.), Клівленді (з травня 1957 р.), Вашингтоні (з 1957 р.), Чикаго (з 1958 р.)

В 1970-1980-х рр. в товаристві діяли: Історично-філософська секція, котра має Комісію права та суспільних наук, Комісія надунайських проблем, Історична комісія, Комісія українсько-жидовських взаємин, Комісія кордонів України та ін.; Філологічна секція – Мовознавча комісія, Літературознавча комісія, Бібліологічна комісія, Термінологічна комісія регіональних досліджень і публікацій, Комісія дослідів спадщини М.Коцюбинського; також Математично-фізична секція. З початку 1990-х рр. число комісій у секціях зменшилося, багато з них переформовані, переназвані, а деякі зникли [21, 210].

Діяльність НТШ в Америці позначена виходом друкованої наукової продукції підготовленої у співдружності із НТШ в Європі. Такими є “Записки НТШ”, монографії, збірки в серіях “Бібліотека українознавства” (понад 40 т.), “Український архів” (понад 50 т.), “Хроніка НТШ” (3 ч., зокрема 77, 79-90),

“Бюллетень НТШ Америки” (ч. 1-28), “Матеріали до української бібліографії (т. 1) та ін. Учені американського НТШ спромоглися підготувати й видати “Українську літературну бібліотеку” (6 т.), “Етнографічний збірник” (т. 1), “Доповіді” – понад 40 вип.; англійські тези доповідей виголошених на різних наукових форумах з природознавчих, історичних та філологічних наук під назвою “Proceedings” (11 вип.) та багато інших видань.

НТШ Америки має свої бібліотеки, фонди яких налічують не лише більш як 100 тис. книжок та журналів, але й архів (рукописні фонди Антона Рудницького, Богдана та Ростислава Лепких, Леоніда Полтави, Архів побудови пам'ятника Тарасу Шевченку в Аргентині та ін.).

Українські науковці НТШ Америки видрукували багато позасерійних видань, у тому числі монографії І.Витановича, М.Мови (Лиманського), П.Коваліва, численні брошури з історії НТШ (приблизно 20 томів). Вони мають спільні публікації НТШ Америки та Української вільної академії наук (8 т.), час від часу друкуються “Бюллетень праці Осередку НТШ у Філадельфії”, “Бібліотичної комісії”, “Вісник Секції історії України НТШ Америки”, “Повідомлення з національних питань”, репринтні видання та деякі інші [21, 210].

Змістовною є діяльність НТШ в Канаді (НТШ Канади), яке бере свій початок з травня 1949 р. коли відбулося перше засідання, а вже 17 жовтня – установчі збори товариства в місті Торонто. Як й інші воно носило назву Канадський відділ а згодом – Крайове автономне НТШ Канади. До нього на початку входили представництва в Аргентині та Бразилії. В хронологічному відтинку головами американського товариства НТШ були: Є.Вертипорох (1949-1973), І.Тесля (1973-1981), Б.Стебельський (1981-1994), Володимир Мацьків (1994-2000). З 2000 року й зараз головує Д.Даревич [21, 210-211].

На середину 1950-х років приходиться створення осередків НТШ в Канаді у містах: Едмонті (з 1955 р.), Оттаві (з 1957 р.). Монреалі (з 1958 року й відновлене в 1982 р.). Велике значення має той факт, що вчені канадського НТШ здійснили значні заходи щодо впровадження у еміграційне українське середовище наукових та суспільно-культурних надбань. Регулярно відбуваються загальні форуми, наукові симпозіуми, конференції з

відзначення видатних подій української історії та її провідних постатей. НТШ періодично видає: “Бюлетень НТШ Канади” (ч. 1-5, 1950-1954 рр.; ч. 1-8, 2002-2009 рр.), книги: “Праці НТШ Канади” (44 ч.), “Збірник матеріалів наукових конференцій” (з 1953 р. вийшло приблизно 30 кн.) та ін.

Науковці підготували також “Західноканадський збірник” (ч. 3-5), численні монографії, приймали участь у створенні загальних видань НТШ у тому числі “Записок НТШ” (усього 17 томів), серій “Бібліотека українознавства НТШ” (т. 21-22, 24, 29-30, 44, 56, 1966-1968 рр., 1972 р., 1984 р., 1987 р.) і разом з іншими крайовими товариствами (т. 23, 33, 47-48, 50, 52, 57, 60-62, 1967 р., 1974 р., 1979 р., 1983-1985 рр., 1987, 1989, 1993 рр.); “Український архів” (т. 16, 18-20, 22, 24-30, 33, 35-37, 41-43, 47, 49, 51-52, 54, 1960 р., 1967-1975 рр., 1980-1990 рр., 1993, 1996 рр.) [21, 211] тощо.

Продуманим є й видання НТШ Канади позасерійних монографічних праць. Серед них побачили світ дослідження Д.Бічинського, Я.Пастернака, В.Іваниса, Ю.Божики, І.Гузара.

Учені цього НТШ надрукували численні статті, розвідки й матеріали, здійснили низку видань у співдружності з науковцями Торонтського університету. Вони також видають українську художню літературу.

Варто також зазначити, що не зважаючи на брак фінансування, великі складнощі у цей – четвертий період і часткового наступний період існування НТШ, його наукова діяльність була і є тісно пов’язана з роботою секцій, відділів в країнах світу об’єднанням українських науковців в еміграції, яка мало завданням продовжувати працю колишнього Товариства заснованого у Львові.

Наукова діяльність НТШ значною мірою пов’язувалася з процесом створення українських енциклопедій, продовженням випуску “Записок НТШ”, проведенням наукових конференцій, у тому числі, присвячених видатним постатям української науки, підготовкою й публікацією монографій, значною науково-популяризаторською діяльністю, співпрацею з науковими, громадськими і іншими установами, фінансовою підтримкою НТШ та її видань українською громадськістю. Мав і має вихід серійних, позасерійних видань та видання наукових праць іншими мовами.

Така ж продуктивна й ефективна діяльність продовжується у в наступному вже **п'ятому** етапі діяльності НТШ. Хронологічно його початок визначають з 1989 року, який продовжується й по цей час. Ми в характеристиці попереднього етапу частково звертали увагу на діяльність НТШ в Європі, США, Канаді та Австралії і на сучасному етапі бо робота НТШ є практично безперервною. Тому висвітлюючи діяльність НТШ на п'ятому етапі більшу увагу звернемо на відродження та працю материкового НТШ в у Львові.

Варто зазначити, що велике значення мають ті особистості, як не лише серцем, а й душею відчують назрівання нових змін та спрямовують свою енергію до їх ствердження. Саме таким був перший голова НТШ у Львові Олег Романів. Від головував з 1989 р – по другу половину 2005 р.

З кінця 2005 р. і по наш час, як неодноразово зазначалося головує О.Купчинський. На мою честь я особисто був знайомий з О.Романівим та часто перебуваючи у Львові спілкуюся з О.Купчинським. Освічені, ерудовані, відповідальні, поважні учені вони, як й всі члени НТШ, справляють дуже позитивне враження.

Учені й громадські діячі, суспільність Львові, Західних областей й відалому Україні з особливою любов'ю ставляться до Черкащини – батьківщини Великого Кобзаря.

Пригадую як відомий вчений О.Романів заходячі в діючі тоді ще у Львові приміщення райкомів Компартії України знімав портрети Леніна і на їх місце розміщав портрети Т.Шевченка.

Тому немає нічого дивного у тому, що 21 жовтня 1989 року з ініціативи групи львівських учених були проведені установчі збори НТШ. Вони стверджували торжество справедливості в умовах української історичній дійсності й сягали ясного усвідомлення того, що настає час відродження цієї академічної установи. Збори продемонстрували усвідомлення спадкоємності й тягlosti традицій НТШ з передвоєнного часу, вагу тих титанічних звершень, які досягли крайові НТШ в умовах еміграції й діаспори.

Відновлене НТШ ставило за ціль відродження цієї установи вже в нових історичних умовах, а за мету – різноаспектні дослідження гуманітарних, суспільних і природничо-математичних наук та їх координацію на міжгалузевій основі з іншими інституціями й навчальними закладами. Вважалося також за потрібне налагодити

співпрацю із міжнародними науковими структурами для збагачення духовної культури українського народу. За традицією найвищим органом НТШ були Загальні збори. Члени товариства формують секції і комісії, обирають їх керівників та планують свою наукову діяльність.

Цілком слушно з приводу діяльності НТШ у Львові висловлюється теперішній голова НТШ – О.Купчинський. Вчений зазначає, що основними формами та напрямками діяльності НТШ в Україні є насамперед: 1) дослідницька праця з питань мови, літератури, історії, археології, економіки, філософії, права, етнографії, мистецтвознавства, архітектури, музикознавства; дослідження фундаментальних проблем природознавства, математики, медицини та інших наук; 2) видавнича діяльність; 3) організація і участь в наукових національних й міжнародних конференціях і симпозіумах із проблемних питань; 4) формування власної інфраструктури, у тому числі бібліотеки й архіву.; 5) контакти і наукова співпраця із крайовими НТШ в еміграції та взагалі з науковими інституціями світу [21, 211].

Нажаль радянська влада залиши після себе від НТШ майже руїну. Тому потрібно було заново створювати матеріально-технічну базу у тому числі друкарню й бібліотеку, повертати приміщення та багато іншого. Створена Президія НТШ. Рада НТШ співпрацюючи з Світовою радою НТШ та крайовими НТШ визначили функції науково-видавничої ради та ревізійної комісії налагодили діяльність науково-видавничого відділу та дослідницько-видавничого центру.

Здійснивши необхідні заходи вже на початку 1990-х років активно почали працювати 6 секцій у тому числі: філологічна, історично-філософська, фольклорно-етнографічна, мистецтвознавча, фізико-математична та природознавча.

У 1997 році з різних причин число секцій скоротилося до чотирьох (історично-філософська, філологічна, фольклорно-етнографічна та природничо-математична). Здійснюють діяльність також комісії в яких головне й відбувається науково-дослідна та видавнича робота, яка у своїй більшості характеризується різноаспектністю тем дослідження в залежності від наукових інтересів учених.

Маємо дані почерпнуті у О.Купчинського, що засвідчують на 2010 рік існуванні в НТШ у Львові 33 комісії: Археографічна

комісія, Археологічна комісія, Біохімічна комісія, Географічна комісія, Геологічна комісія, Екологічна комісія, Економічна комісія, Етнографічна комісія, Історична комісія, Комісія архітектури та містобудування, Комісія бібліо-графії та книгознавства, Комісія всесвітньої літератури ім. Лукаша, Комісія екотехнологій, Комісія інформатики та кібернетики, Комісія математики, Комісія матеріалознавства, Комісія механіки, Комісія проблем лісництва, Комісія семіотики, Комісія спеціальних (допоміжних) історичних дисциплін, Комісія образотворчого та ужиткового мистецтва, Комісія фізики, Комісія фізики землі, Комісія фольклористики, Лікарська комісія, Літера-турознавча комісія, Мовознавча комісія, Музикознавча комісія, Філософська комісія, Хімічна комісія [21, 211].

Зважаючи на те, що відновлення незалежності України стимулювало зростання історичної свідомості українського суспільства у його науковців виникло бажання заснувати осередки НТШ в університетських містах.

З другої половини 1990-х рр. в хронологічному порядку вони працюють з 1996 році у Києві, Тернополі, Ужгороді, Харкові, Чернівцях, Луцьку. У 1997 р. в Кіровограді, Колодії, Рівне, Черкасах, Сімферополі й Донецьку (у двох останніх до 2014 р.), в Дніпропетровську, Івано-Франківську – з 1998 р. Луганську – з 2003 по 2014 р., Косіві – з 2004 р., Дрогобичі – з 2007 р., Вінниці – з 2009 року та ін. З 2000 року по 2014 р. працював Кубанський осередок НТШ.

Голови НТШ О.Романів тепер О.Купчинський, Президія докладали й докладають чимало зусиль з метою зміцнення зв'язків з осередками НТШ в Україні. Вони запрошують учених – членів товариства міст до творчої співпраці, що демонструють щорічні Березневі сесії НТШ та інші численні наукові заходи. Як зазначає О.Купчинський найбільш активні нині в науково-організаційному плані, а також щодо підготовки власних видань товариства Донецька (до 2014 р. – В.Г.), Івано-Франківська, Тернополя, Рівного, Черкас [21, 212].

НТШ У Львові постійно удосконалює свою діяльність, що засвідчує функціонування з 2003 р. Інституту колекціонерства українських мистецьких пам'яток. Починаючи з 1990 року – і по наш час відроджене у Львові НТШ випускає українською мовою

серійні й позасерійні (одинарні монографічні) періодичні видання. Це є наслідком тісної співпраці науковців НТШ з провідними науковими установами, вищими навчальними закладами та організаціями. Зокрема, за ініціативою Голови Європейського НТШ А.Жуковського започатковано видання багатотомної “Енциклопедії Сучасної України”. Маючи співпрацю з різними науковими установами в Україні Американське, Канадське, Європейське НТШ намагаються заповнити ділянки праці з науковим світом країн свого поселення. Друкуються праці про Україну іншими мовами. Серед численних центральних видань виділяється французькомовне видання в рубриці антології української літератури XI-XX ст. які побачили світ в 2004 та 2012 рр. [4, 6].

Упродовж 1990-х рр. й по 2015 р. виходять “Записки НТШ” більш як 40 томів. Серед них на пошану В.Лева (т. 211), Г.Лужницького (т. 221), праці історично-філософської секції (т. 222, 225, 233, 238 та ін.), філологічної секції (т. 224, 239), музикознавчої комісії (т. 226, 232), секції мистецтвознавства (т. 227), театрознавчої комісії (т. 237), комісії архітектури та містобудування (т. 241), секції етнографії і фольклористики (т. 242), комісії образотворчого мистецтва та ужиткового мистецтва (т. 236), тематична збірка присвячена спеціальним історичним дисциплінам (т. 231), покажчик змісту часопису “Літературно-науковий вістник” (т. 213) [27, 251] та багато інших.

У своєму здобутку відновлене НТШ має більш як 25 томів “Праць НТШ”, “Збірників секцій і комісій НТШ” (більше 150 випусків), видання “Українознавча (наукова) бібліотека НТШ” (більше як 25 частин), “Праці сесій, конференцій, симпозіумів, “круглих столів НТШ” (біля 20 томів), “Видавничі діячі НТШ” (біля 15 частин).

В арсеналі видань НТШ є також “Мемуарна бібліотека” (біля 10 частин), “Історичні джерела” (8 томів), “Дослідження із образотворчого мистецтва, художні альбоми” (біля 20 томів), серійні видання “Навчальні посібники та підручники” (5 томів), наково-довідкові й періодичні видання, у тому числі, “Хроніка НТШ” (більше 20 частин), “Бібліографічні покажчики та огляди (більше 25 томів), “Архівні джерела” (більше 5 томів), “Вісник НТШ” (більше 45 частин) та ін. Гордістю НТШ в Україні є публікації біля 800 книжок та часописів.

У своєму розпорядженні маємо лише статистику яка фіксує, що на початок 2010 року зареєстровано понад 2600 членів НТШ з різних галузей наук, у тому числі починаючи з 1992 року в Україні обрано 172 дійсних членів і 9 почесних членів [18, 211-212].

Як підсумок варто зазначити, що за роки свого існування НТШ виконала роль дійсної академії наук західного зразка.

Товариство є найранішою та найавторитетнішою, як за часом створення, так і за результатами діяльності українською громадською науковою організацією, котра плекає велику національну науку, як складову частину світової.

Вся її історія демонструє переконаний факт, що якими не були умови в кінці ХІХ, протягом ХХ і на початку ХХІ ст. у Львові, Західній Європі, Америці, Канаді, Австралії та ін. країнах чотири покоління членів Наукового Товариства імені Шевченка, як неофіційної академії наук гордо несли й несуть прапор української науки.

Джерела

1. Хроніка Наукового товариства ім. Шевченка: Роки 1900-1938. – Львів, 1900-1939; Роки 1949-1953; 1963-1966. – Ч. 75-77, 79-80. – Мюнхен-Нью-Йорк-Париж-Сідней-Торонто. – 1953, 1963-1965; Роки 1966-2010. – Ч. 81-101, Львів. – 1993-2010.

2. Бібліографія: Періодичні та серійні видання наукового товариства ім. Шевченка (1885-1939): Анотований покажчик. – Львів, 1990. – 137 с.

3. Каталог видань Наукового товариства імені Шевченка в Україні: 1990-2007 роки. – Львів, 2008. – 283 с.

Література

4. Бурім Д.В., Кучерук О.О., Маврін О.О. Наукова та видавнича діяльність Наукового Товариства імені Шевченка в Європі / Д.В.Бурім, О.О. Кучерук, О.О. Маврін. – К. : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського НАН України, 2007. – 526 с.

5. Виняр Л. Михайло Грушевський і Наукове товариство імені Шевченка 1892-1934 / Л.Виняр. – Нью-Йорк-Дрогобич-Львів, 2006. – 113 с.

6. Гоцуляк В. До оцінки львівського періоду історичної школи М.Грушевського / В.Гоцуляк // Український історик. Ювілейне видання. – Нью-Йорк; Торонто; Київ; Львів; Мюнхен. – 1996. – Ч. 1-4 (128-131). – С. 251-260.

7. Гоцуляк В.В. Діяльність організаційних установ, аналіз стану української історичної науки, історичних досліджень 80-их років ХІХ – початку ХХ ст. в наукових працях істориків/ В.Гоцуляк // Гоцуляк В. Історіографічна думка про М.Грушевського і українську історичну науку його доби: Монографія. – Черкаси : Вид-во “Сіяч”, 1996. – С. 34-49.

8 *Гоцуляк В.В.* М.Грушевський і наукові школи в українській історичній науці: історіографічний аспект / Гоцуляк В. / В кн. Гоцуляк В.В. Історіографічна думка про М.Грушевського і українську історичну науку його доби: Монографія. – Черкаси : Вид-во “Сіяч”, 1996. – С. 50-77.

9. *Гоцуляк В.В.* 125-річниця ювілею флагамену української науки. Доповідь на урочистому засіданні Осередку НТШ у Черкасах з нагоди 125-річнниці НТШ / В.В.Гоцуляк. – Кінів : Вид.-полігр. “Родень”, 1998. – 16 с.

10. *Гоцуляк В.В.* Оцінка львівського періоду історичної школи М.Грушевського та його подальше вивчення українськими вченими / В.В.Гоцуляк// Михайло Грушевський і українська історична наука: зб. матеріалів конф.: запис засідань конфер. [“Михайло Грушевський і Львівська історична школа 24 жовт. 1994 р. Ранкове засідання”]. – Л., 1999. – С. 291-296.

11. *М.Грушевський* Дотеперішній розвиток Наукового Товариства ім. Шевченка / М.Грушевський // Хроніка НТШ. – 1909. – Ч. 1. – С. 3-14.

12. *Дорошенко В.* Українська академія наук / В.Дорошенко // Украинская жизнь. – 1912. № 10. – С. 23-28.

13 *Дорошенко В.* Огнище української науки – Наукове товариство імені Т.Шевченка / В.Дорошенко. – Нью-Йорк–Філадельфія. – 1951.

14. *Гнатюк В.* Наукове товариство імені Шевченка. З нагоди 500ліття його заснування / В.Гнатюк. – Львів, 1923. – 15 с

15. *Жуковський А.* Нарис історії Наукового товариства імені Шевченка в Європі / А.Жуковський. – Львів–Париж, 2000. – 138 с.

16. *Калакура Я.С.* Українська історіографія: Курс лекцій / Я.С. Калакура. – К. : Генеза, 2004. – 496 с.

17. *Качмар В.М.* Львівський тасмний український університет / В.М. Качмар // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2009. – Т. 6. – С. 368.

18. *Кубійович В.* Історія Наукового товариства імені Шевченка / В.Кубійович. – Нью-Йорк–Мюнхен, 1949. – 51 с.

19. *Кубійович В.* Наукове товариство імені Шевченка у 1939-1952 / В.Кубійович // Український Історик. – 1973. – Ч. 1-2. – С. 8-18.

20. *Купчинський О.* Дещо про форми та напрями наукової і науково-видавничої діяльності Наукового товариства імені Шевченка: 1892-1940 роки (міжнародний аспект)/ О.Купчинський / В кн: З історії Наукового товариства імені Шевченка: Зб. допов. і повід. наук. сесій і конфер. НТШ у Львові. – Львів, 1998. – С. 14-25.

21. *Купчинський О.* Наукове товариство імені Шевченка / О.Купчинський // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2010. – Т. 7. – С. 203-212.

22. *Кучер Р.В.* Наукове товариство імені Т.Шевченка: Два ювеліє / Р.В. Кучер. – К., 1992. – 111 с.

23. *Педич В.* Львівська історична школа М.Грушевського 1894-1914?: дис. ... канд істор. наук / В.Педич. – Львів, 1996.

24. *Радіон С.* Нарис історії Наукового товариства імені Т.Шевченка в Австралії (1950-1975) / С.Радіон. – Мельбурн, 1993

25. *Романів О.* 130 років праці для України / О. Романів. – Львів, 2003. – 40 с.

26. *Студинський К.* Наукове товариство імені Шевченка у Львові (1973-1928 / К. Студинський // Записки НТШ. – 1929. – Т. 150. – С. IX-XVIII.

27. *Ясь О.В.* Записки Наукового Товариства імені Шевченка / О.В.Ясь// Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2005. – Т. 3. – С. 251

У силу того, що лекційні посібники видаються незначним тиражем і студенти не завжди мають до них доступу, особливо заочної форми навчання, вважаємо за потрібне, взявши за основу курс лекцій Я.С.Калакури “Українська історіографія” (2004; 2012) й окремі інші видання, навести стислі методичні вказівки до опрацювання змісту програмного матеріалу дисциплін “Українська історіографія” та частково “Сучасна українська історіографія”.

Глава 10 Методичні вказівки до опрацювання програмного матеріалу курсів “Українська історіографія” і “Сучасна українська історіографія” та література до них

Методичні вказівки до опрацювання програмного матеріалу курсу “Українська історіографія”

Тема 1. Предмет і завдання курсу “Українська історіографія”. Розгляд варто розпочати з характеристики поняття “історіографія” та його значення. Доцільно також звернути увагу на історіографію як історію історичної науки. Також особливу увагу варто приділити і такому аспекту, як історіографія – важлива складова історичної науки. Чітко має бути схарактеризовані предмет та завдання української історіографії, її роль у підготовці істориків. У центрі опрацювання також мають бути джерела української історіографії. З опрацьованої літератури у центрі уваги має бути методологія та понятійно-термінологічний апарат історіографії. Неабияке значення має поняття “періодизація” української історіографії про яку потрібно дізнатися. Нарешті потрібно подати загальний огляд праць з історії історичної науки в Україні.

Тема 2. Теоретико-методологічні засади та основні етапи розвитку української історіографії. Відправною точкою при опрацювання теми має визначення поняття “методо-

логія” та розкриття понятійно-термінологічного апарату історіографії. Варто чітко усвідомити значення терміну “методологія” та схарактеризувати методологічний інструментарій історіографа.

Бажано також дізнатися про принципи, методи та засади дослідження. Детально мають бути схарактеризовані принципи історизму, системності, об’єктивності, всебічності, наступності (спадкоємності, а також антропологізму).

Увагу також варто приділити характеристичні комплексу основних дослідницьких методів (історіографічний аналіз, синтез, системно-структурний, проблемний підхід, логічний, історико-хронологічний, історико-ситуаційний, порівняльний, ретроспективний, біографічний; методи: типологізації, класифікації, періодизації, наукометрії та ін.). Нарешті пропонується осягнути понятійно-термінологічний апарат історіографії. У центрі уваги мають бути поняття: “історіографічний процес”, “історіографічна ситуація”, “історіографічний факт”, “історіографічне явище”, “історіографічна концепція”, “течія”, “напрямок”, “наукова школа”, “історичне мислення”, “стиль”, “тип історика”.

Якщо при опрацювання першої теми, лише йдеться про визначення терміну “періодизація”, то у даному разі наводиться періодизація української історіографії, визначаються періоди в історіографії та критерії періодизації. Далі потрібно стисло схарактеризувати *перший період* (українська історична думка за княжої доби, історії України-Руси, Галицько-Волинської та Литовсько-Руської держав); *другий період* (козацько-гетьманські часи); *третій період* – друга половина XVIII – початок XIX ст.; *четвертий період* – середина XIX ст. *п’ятий період* – остання чверть XIX – початок XX ст.; *шостий період* – 1920-і – початок 1930-х рр.; *сьомий період* – середина 1930-х до другої половини 1980-х рр.; *восьмий період* (сучасний) – рубіж 80-90-х рр. – по наш час.

Будучи вже обізнаними з відповідним масивом джерел варто схарактеризувати літературу з української історіографії і серед неї праці Д.Дорошенка “Огляд української історіографії” (1923); М.Марченка “Українська історіографія” (1956); Л.Коваленка “Конспект лекцій з української історіографії XIX ст.”; “Історіографія історії Української РСР... (1983)”. Потрібно також знати напрацювання Ф.Шевченка, А.Санцевича, В.Сарбея та сучасних учених, зокрема В.Кравченка. Крім того

потрібно розповісти про курс лекцій В.П. і А.П. Коцурів “Історіографія історії України” (1999). посібник І. Колесник “Українська історіографія (XVIII – початок XX ст.)” (2000) та курс лекцій Я.Калакури “Українська історіографія” (2004, 2012).

Тема 3. Витоки та зародження давньоукраїнської історичної думки. Майбутній історик повинен багато уваги приділити вивченню цієї теми. До розгляду мають бути залучені такі її аспекти: міфологія та усна народна творчість як носії найдавніших історичних уявлень; міф, міфологічно-язичницькі погляди наших предків; давньоукраїнська міфологія; християнські міфи; легенди, жанри фольклору; усні оповідання, перекази, казки, пісні та думи. Потрібно досягнути в чому виявляються елементи реального знання та погляди на час і простір й на минуле.

Опрацювавши відповідну літературу бажано зосередитися на теологічному поясненні історії, міфологічно-релігійних уявленнях про історичні події. Дізнайтесь у чому полягав політеїзм?

Слідом за цим бажано з’ясувати значення впровадження й поширення християнства. Безпосередньо з ним пов’язано культурне пробудження. Доцільно схарактеризувати також твори таких зарубіжних мислителів: І. Дамаського, Піфагора, Демокрита, Діогена, Сократа, Платона, Аристотеля, Епікура та Софокла. З’ясуйте роль і значення шкільництва. Також усвідомте ідею історії на засадах провіденціалізму. Дізнайтесь у чому полягає сутність християнського світогляду українців.

Провідним явищем цього періоду є зародження писемності. Варто дізнатися у чому полягав цей знаменний етап розвитку історичних знань на теренах українських земель. Розгляньте особливості шкільництва, значення впливів античної історичної думки на населення Північного Причорномор’я, Криму, Середнього і Нижнього Подніпров’я та Придністров’я. Зверніть увагу на протокириличне письмо і глаголицю, “Велесову книгу” та берестяні грамоти. Зазначте цінність створення бібліотек, зокрема бібліотеки Ярослава Мудрого. Наведіть відомості про школу вищого типу при Києво-Печерському монастирі та церковні й перекладні книги. Схарактеризуйте такі твори, як: “Остромирове Євангеліє” (1056-1057). Ізборник Святослава, літописи й “Літопис Аскольда”. З’ясуйте й усвідомте значення таких центрів, як Десятинна церква, Києво-Печерський монастир,

як осередків літописання. Схарактеризуйте літописні пам'ятки XI-XII ст. а також Лаврентіївський, Радзивілловіський та Іпатіївські зводи. Детально зупиніться на змісті “Повісті минулих літ”.

Тема 4. Історичні знання княжої України-Руси. Значну увагу варто приділити з'ясуванню історичних поглядів мислителів України-Русі. Також є підстави зазначити, що Київська Русь умовна назва держави українського народу. У процесі опрацювання зазначеного вище аспекту варто звернути увагу на мислителів Київської Русі (Никон Великий, Нестор, Сильвестр, митрополит Іларіон, єпископ Кирило Туровський, митрополит Клим Смолятич, Данило Заточник). Варто приділити увагу розгляду змісту Київського літопису 1200 р. Також маєте розкрити й такий аспект, як: Володимир Мономах і його “Грамота до Олега Святославовича”, “Молитва”, “Повчання”.

Історична література запропанова для вивчення дає студентам змогу ознайомитися з історичними поглядами київських князів, мислителів та книжників. Для цього варто передати зміст і стисло охарактеризувати “Слово про закон і благодать”, “Слово о полку Ігоревім”, “Киево-Печерський патерик”, “Слово о погибелі Руської землі” та “Руську Правду”. В контексті зазначеного вище доцільно схарактеризувати й фольклор Київської Русі.

Видається за потрібне особливу увагу звернути на розвиток історичних знань у Галицько-Волинській державі. Використайте з відповідної літератури історичні дані та опрацюйте зміст Галицького Четвероевангієє (1114). Послідовно висвітліть розвиток літописної традиції. Для цього схарактеризуйте зміст Галицько-Волинського літопису, Галицького Євангелія (1114) та Галицького Євангелія 1266-1301 рр. Зображуючи подальший розвиток історичних знань у Галицько-Волинській державі варто зазначити і навести факти, що засвідчили вплив на них поглядів польських, чеських та угорських хроністів. Потрібно підкреслити важливість епічних творів “давнини” та церковної літератури. Не забудьте звернути увагу й на такий аспект, як галицько-волинська манера історико-літературного викладу подій.

Дотримуючись точності викладу матеріалу з'ясуйте сутність історичної думки українців литовсько-польської доби. План розгляду може бути такий: історична думка Київської і Галицько-Волинської Русі в умовах Литовсько-руської держави – моральна підвалина збереження і поглиблення етнічної ідентичності

українців; відновлення шкіл; середньовічне сприйняття історії літописцями і хроністами; поширення ідеї ісихазму; часткове збереження місцевої літописної традиції; шкільництво; налагодження контактів із західноєвропейським світом.

Варто також схарактеризувати зміст й з'ясувати значення Супрасальського літопису, Баркулабівського літопису. Зверніть увагу також на “Літописець великих князів Литовських”, “Похвалу Вітовту”, “Сказання про перемогу Константина Острозького під Оршою”. Бажано також проаналізувати історичні факти, які засвідчують воєнно-ідологічне протистояння Московської і Литовської держав та пограбування Києва татарами (1482). Важливо акцентувати увагу на зростанні московських амбіційних планів а саме створення конструкції: новий титул царя “государ і великий князь всея Руси”. Дізнайтесь про сутність великодержавної ідеології Москви. Повертаючись до характеристики стану історичних знань висвітліть особливості впливу на розвиток історичної свідомості, духовної культури, книжкової і бібліотечної справи в Києві, Чернігові та Володимирі-Волинському.

Тема 5. Зародження українського козацтва та його вплив на розвиток історичних знань. Готуючись до опрацювання цієї теми варто пам'ятати що все XVI й початок XVII ст. мають певні особливості. Доцільно детально опрацювати відповідну літературу, пов'язану з польсько-литовським зближенням, геополітичними планами Московської держави й відпорною реакцією українського народу. Потрібно пам'ятати, що реперною точкою в історії українського народу стало утворення Запорозької Січі – центру державотворення й національно-визвольних змагань. Бажано наголосити на тому, що будівництво Січей, православних храмів, січових шкіл, розвиток пісенного жанру (історичні пісні, думи, мистецтво кобзарського співу) супроводжувалося оспівуванням історії та ватажків селянського руху.

Усе це сприяло зростанню національної й протестної свідомості. На цьому тлі доцільно усвідомити й більш детальніше розкрити особливості розвитку української історичної думки, вплив на неї суспільно-політичної ситуації та інших чинників, пов'язаних з утвердженням Речі Посполитої.

Варто зосередитися на таких аспектах: історична думка і суспільно-політична ситуація; прилучення українського насе-

лення, його провідної версти до західної культури і освіти, здобутків польської й західноєвропейської історичної думки.

Зверніть увагу на друк українською мовою книг: “Октоїк” і “Часослов”. “Прогностична оцінка 1483 р. Ю.Котермака”. Особливо відзначте діяльність К.Острозького і заснування ним Академії, як зразка західного університету. У цьому контексті схарактеризуйте роль і значення київського колегіуму. Детально висвітліть діяльність братств (Луцьк, Острог, Перемишль, Галич, Тернополь, Рогатин, Володимир, Києв.). Вмотивовано розкрийте значення шкільної освіти та навчання дітей, вихідців із шляхетських родів і козацької старшини в університетах Кракова, Праги, Падуї, Віттенберга, Галле, Парижа.

Продовжуючи опрацювання теми, в такому ж дусі, варто розповісти про історію заснування 1578 р. в Острозі друкарні і у зв’язку з цим подвижницьку діяльність І.Федорова та видання “Хронології” (1581 р.), Біблії, “Апостола”. “Буквара”. Розкрийте історію створення та діяльності Ставропігійське братство у Львові (1589). Наведіть історичні відомості про друкарні у Заблуді, Стрятині, Рогатині, Крилосі та Києво-Печерській лаврі. Не забудьте згадати та розповісти про “Часослов” – підручник для братської школи “Печерський Патерик” (1635) та інші друковані твори.

Сумлінно опрацювавши відповідну рекомендовану літературу розкрийте такий аспект, як вплив українського козацтва на розвиток історичних знань. Має бути наголошено на зростанні історичної свідомості народу та пошуку української ідентичності.

Схарактеризуйте діяльність П.Сагайдачного, створення й функціонування культурного осередку у Києві (І.Борецький, Є.Плетенецький, К.Сакович та М.Смотрицький).

Потрібно докладно висвітлити заснування Запорозької Січі і акцентувати увагу на тому, що вона – осередок духовно-культурного життя (шкільництво, створення історичних пісень, дум, мистецтво кобзарського співу.) Доцільно також схарактеризувати подвижницьку діяльність Єлисея Плетенецького, Касіяна Саковича, Лаврентія і Стефана Зизанія, Івана Вишньовського.

Особливу увагу зверніть на постать Петра Могили (1586-1647) та його твори – “Гребник”, “Катехизес”, “Літос”. Варто

наголосити на тому, що з козацтвом безпосередньо пов'язані зміни у літописанні.

Всебічно опрацьовуючи тему зверніться до розвитку мемуарної творчості, оспівування козацьких і селянських повстань.

Поряд з цим результатом самоопрацювання літератури, має бути висвітлення й таких аспектів: виникнення на історичному ґрунті княжої доби проектів політичних реформ; отамани козаків – носії національно-державницької ідеї. Варто дізнатися у чому полягає сутність регіонального патріотизму. Зверніть також увагу на значення виходу у світ Літописного збірника “Літописці Волині і України” (початок XVII ст.). Варто наголосити на тому, що це був вияв нового етапу історичної творчості.

Бажано також бути глибоко обізнаними з історичним підґрунтям міжконфесійної конфронтації. Висвітліть значення Берестейської унії (1596) і утворення Української греко-католицької церкви. З'ясуйте причини й наслідки розширення міжконфесійної конфронтації і у чому полягала апеляція до історії. Дізнайтесь про розвиток релігійної та історичної думки.

Далі варто звернути увагу на такі аспекти: К.Острозький і “Апокрисис”; уніатська церква на захисті української нації; полемічні твори “Про єдність Божої Церкви” П.Скарги, “Ключ царства небесного” Г. Смотрицького, “Сказанье Святого Кирила...” Стефана Зизанія. Ознайомлення з літературою стимулюватиме з'ясування й такого аспекту, як поширення представниками духовенства та інтелігенції поняття “руський народ” на все населення етнічної території України.

На підставі опрацьованої літератури ясно усвідомте значення творчості М.Смотрицького, З.Копистенського та Іова Борецького. При цьому схарактеризуйте зміст таких творів: “Міркування про шість розходжень”, “Апологія моєї мандрівки до країв східних”, “Протестація” (1621).

Варто також зазначити, що “Протестація” (1638) є яскраво вираженим мемуарно-епістолярним твором. Потрібно дізнатися про Памво Беринду (1560-1632), К. Саковича и його “Перспективу”, А.Зизанія та його “Катехізіс” (1627). Схарактеризуйте також “Густинський літопис” (імовірний автор Захарій Копистенський (1585-1627)).

На останок варто наголосити, що під впливом козацтва перебував й розвиток історичних знань. Цьому сприяла діяльність братств, Острозької академії та Київського колегіуму.

Бажано пам'ятати, що українські інтелектуали зверталися до історії. Вони розвинули ідеї окремішності українського народу його культури, релігії мови та історії. Їх твори сповнені не лише історичними описами а й подієво-констатаційним і подієво-описовим підходом до історичного процесу. Вони включали елементи примітивної аналітики. Все це разом, не лише сформувало стиль тогочасного історичного мислення, але й стимулювало усвідомлення боротьби за національну свободу.

Тема 6. Українська історична думка в добу Хмельниччини та Гетьманщини. Приступаючи до опрацювання теми доцільно усвідомити важливість цієї доби, пов'язаної із зародженням раннього гуманізму й просвітництва. В історії України це період не лише національної консолідації, але й утворення національної державності у формі козацько-гетьманської республіки.

Суттєве інформаційне навантаження щодо теми має опрацювання літератури де йдеться про цю епоху. Вона пов'язана із формуванням нового покоління української еліти, яка висунула мислителів, істориків, філософів, письменників та художників, котрі своєю творчістю розширили духовні обрії українців. Потрібно усвідомити, що зародження козацького літописання було проявом подальшого розвитку історичних знань.

Наведіть достовірну інформацію про створення хронік, діарушів, щоденників, історій, синопсисів, що заявило про себе, як новий етап історичного літописання (козацько-старшинського і козацького). Схарактеризуйте “Літописець” (1673), “Літопис Самовидця”, “Літопис Г.Грабінка та “Літопис С.Величка”. Винайдіть в них спільні риси та те нове, що принесло зародження просвітництва. Зазначте його вплив на розвиток української історичної думки.

Висвітлення вимагає діяльність Києво-Могилянська академії, як потужного осередку розвитку історичних знань. Зверніться до історії заснування, змісту освітнього і навчального процесу у ній.

Здійсніть аналіз творчого доробку професорсько-викладацького складу академії (Інокентій Гізель (ймовірно “Синописис”), “Мир з Богом людини”), Стефан Яворський “Філософські

змагання...”, Феофан Прокопович “Володимир”, “Похвала Борисфену, “Опис Києва” та ін.). Проаналізуйте діяльність Замоїської академії (1594) та схарактеризуйте студіювання у цих двох вищих закладах історії, як навчального предмету.

Опрацювавши літературу доведіть, що козацтво, як провідна верства українського суспільства, створення Запорозької Січі вплинули на національну та історичну свідомість українського народу, його боротьбу за незалежну національну державу. Аналізом літописних та літературно-історичних творів XVII ст. ствердіть наявність в них автономістських та антиімперських мотивів.

У центрі розгляду теми має перебувати козацтво як провідна верста українського суспільства. Варто ще раз наголосити на наростанні й утвердженні в літописних та літературно-історичних творах цього століття автономістських, антипольських, антитурецьких та антимосковських настроїв. Особливу увагу зверніть на таке важливе історіографічне джерело як монастирське літописання XVII ст. Здійсніть аналіз змісту “Межигірського літопису” та “Літописця...” а також літописів Добромилського, Підгорецького, Густинського, літописців Петра Могили, Дмитра Ростовського (Туптала) та літопису Бобилінського.

Прослідкуйте утвердження в українській історичній думці ідеї відновлення окремішності й цілісності України. Виявіть мотиви протистояння ідеї тяглості української історії з часів Київської Русі та монархічно-імперської ідеї Москви. Звернувшись до відповідної літератури, матеріалів цього видання, з’ясуйте сутність промосковської монархічно-імперської ідеї “Москва – третій Рим”. Усвідомте та доведіть відмінності русько-української історичної ідеї від московсько-російської (Іларіон “Слово про закон і благодать”, концепція “Москва третій Рим” Філофей). Доведіть аналізом цінність “Кройніки Феодосія Софоновича”.

Особливу увагу зверніть на зміст “Синопису” як політичного маніфесту Києво-Печерської лаври і, водночас, проповідуючого з одного боку єднання з Московією, а з другого збереження незалежності від Московської патріархії, автономії України та ін.

Акцентуйте також увагу на тому, що “Синопис” був не лише українським і вплинув на ріст свідомості українського і росій-

ського суспільства (провідні церковні кола обох суспільств у зручній для себе спосіб пояснювали історії України і Московії).

Доведіть, що він був перехідним містком від літописання до створення історичних творів з елементами наукового осмислення подій.

Зазначте, що протистояння української а пізніше й російської ідеологем на довгі століття визначили історіософські настанови й світоглядні орієнтири поколінь і поколінь істориків двох держав. Історичні твори цієї доби особливо яскраво засвідчили існування ідей соборності, окремішності України та національного патріотизму.

Тема 7. Нові явища в розвитку історичних знань в Україні першої половини XVIII ст. Приступаючи до розгляду теми доцільно зосередити увагу на сукупності суспільно-політичних та інших чинників, які впливали й вели до становлення української історичної науки. Теоретично обґрунтуйте вплив ідеології просвітництва, яка лише зароджувалася, та розновсюдження її ідей на Україну. Має бути ґрунтовно розглянуто питання: українська історіографія в контексті ідей просвітництва та раціоналізму. Варто обґрунтувати положення про те, що зародження ідеології просвітництва було синтезом ідей гуманізму та реформації.

Наведіть факти і конкретні історичні свідчення про поширення ідеї просвітництва на українських землях. Схарактеризуйте сутність українського просвітництва, з'ясуйте його коріння та особливості. Мають бути також проаналізовані витoki та сутність українського бароко та історико-філософської течії – раціоналізм.

У центрі розгляду цього сюжету доцільно покласти феномен барокового мислення українського просвітництва. Детально схарактеризуйте життя, діяльність та творчість Григорія Сковороди (1722-1794). Зверніться до висвітлення історичних поглядів Георгія (Григорія) Кониського (1717-1795), Василя Рубана (1742-1749), Андрія Павловича, Григорія та Івана Андрійовича, Василя Григоровича Полетиків.

В контексті історичної епохи ґрунтовного висвітлення вимагає питання впливу виступу І.Мазепи на автономістську орієнтацію української історичної думки. До уваги мають братися й реакція українського суспільства на дії московської влади,

наростання автономістських, антимосковських та антипольських настроїв. Варто показати, що ці та інші чинники впливали на твори козацької історіографії, стверджували національно-визвольні ідеї. Вони стали виявом підвищеного інтересу до героїки доби Хмельниччини і Визвольної війни, яка пов'язувалася з героїчним минулим і української державністю ще в княжі часи.

Зверніть особливу увагу на літературно-художнє осмислення українськими інтелектуалами історичних подій та фактів. Історіографічно проаналізуйте твір Григорія Граб'янки (Действия презельной брани Богдана Хмельницького) “Літопис Граб'янки” та “Літопис Самійла Величка (1670-1728). Також має бути схарактеризований Черніговський літопис. Проаналізуйте творчість Стефана Лукомського (1701-1779) та Петра Симоновського (1717-1809). З'ясуйте сутність відстоювання українською історичною думкою самотності українського народу, ідеї тягlosti, автономістських поглядів та устрою його козацько-гетьманської державності та, особливо, цілісності історії України.

Потребує чіткого окреслення початок антикварної і археографічної діяльності та перші спроби документалізації української історії. Розкрийте сутність антикварної й початки археографічної діяльності Андрія Чепи. Дізнайтесь чому розвиток історичної науки, підготовка історичних творів стимулювали пошук джерел, їх вивчення та встановлення достовірності. Проаналізуйте й такий аспект, як започаткування в українській історіографії Я.Марковичем ідеї критичної історії. Доведіть, що документалізацією української історії займалися С.Лукомський, П.Симоновський, В.Рубан, Я.Маркович та Олександр Регільман (1720-1789).

Варто здійснити характеристику їх творчості. Бажано підкреслити намагання українських інтелектуалів колекціонувати писемні старожитності. Зверніть також увагу на особливості української мемуаристики, як умовної самостійної сфери становлення історичних знань. Схарактеризуйте зміст щоденників Миколи Ханенка (1591-1660), Петра Апостола та творчість Якова Марковича. Зазначте, що окремі дослідники доводять, що “Записки” Я.Марковича стали початком в українській історіографії ідеї критичної історії.

В такому ж дусі схарактеризуйте початки етнографічних досліджень та стан видавничої справи. Детально зупиніться на

діяльності Федора Туманського та інших видавців. Аналіз відповідної літератури та матеріалів навчальних посібників має стимулювати більш ширший погляд на стан історичних знань у XVIII столітті. Його вважають рубіжним у розвитку української історичної думки.

Продумайте чим аргументовані такі її ознаки: 1) поява нових філософських та політичних ідей та течій; 2) поступовий перехід хронікально-описового козацького літописання в історичний його відповідник з певними рисами наукового осягнення причин, подій, їх характеру та наслідків; 3) поява перших праць історичного спрямування, які ідентифікують як саме історичні; 4) зародження антикварної та археографічної діяльності в галузі української історії, початок колекціонування і видання певних видів джерел, їх комплектування та документалізація історичних знань [4.160, 150-151]. На останок зауважте, що зазначені обставини, не лише сприяли зростанню ролі особистості історика, але й тому, що поступово історіописання та антикварна діяльність зливаються в органічне ціле.

Тема 8. Формування наукових основ української історичної думки другої половини XVIII – першої третини XIX ст. Варто детально заглибитися в існуючу літературу, щоб докладно висвітлити процес трансформації історичних знань в українську історичну науку, коли на думку Я.Калакури українська історична думка виокремлюється та незалежиться від російської і польської історіографії [4.160, 178]. Значний інтерес для розуміння становлення української історичної науки має вивчення відповідної літератури присвяченої зазначеного вище періоду. У центрі розгляду мають бути не лише особливості суспільно-політичного стану українських земель, але й сутність ідеї українського відродження та у зв'язку з цим визрівання національних засад української історичної думки.

Варто з особливою силою наголосити на потужному впливі літературно-художньої творчості І.Котляревського (1769-1938), Г.Квітки-Основ'яненка (1778-1843) та поступі українського відродження. Детально має бути з'ясована сутність українського національного відродження та наведена й розкрита його періодизацію в контексті української історіографії.

Складіть чітке уявлення про так званий початковий, реставраційний період (80-ті роки XVIII – перша чверть

XIX ст.). З'ясовуйте його перебіг. Одночасно зверніть увагу на подальший розвиток ідеї українського автономізму в контексті зростання науковості та національної забарвленості історичних праць.

Далі зверніть увагу на творчість Якова Михайловича (1776-1804) та Олександра Михайловича Марковича. Проаналізуйте зміст “Записок про Малоросію, її жителів та виробництва” Я. Марковича. На окрему увагу заслуговує розгляд такого аспекту як зародження українознавства.

Опрацювавши відповідну літературу переконливо висвітліть наукову діяльність Опанаса Шафонського (1740-1811) та його спадщину: “Чернігівське намісництво: топографічний опис з коротким географічним та історичним описом Малої Росії, з частин якої це намісництво складено”, Василя Ломиковського (1778-1845) та Олександра Марковича (1790-1865). Більш широкого розгляду заслуговує творчий шлях Дмитра Бантиш-Каменського (1788-1850) та характеристика його праці “Історія Малої Росії...”

У такому є дусі розкрийте науковий спадок Максима Берлінського (1764-1848) та схарактеризуйте зміст його “Історії міста Києва” (1800). Такої ж уваги заслуговує й Микола Закревський (1805-1871) та його праці: “Нарис історії міста Києва (1836)” та “Літопис і опис м. Києва” (1858).

На досить вичерпне вивчення та висвітлення заслуговує таке нове явище української історіографії, як “Історія Русів”. Мають бути взяті до уваги припущення і гіпотези щодо авторства “Історії Русів”, змістована наповненість, основні ідеї та нові підходи до висвітлення вузлових проблем української історії (національна окремішність, опис в контексті європейської історії). Також зверніться до елементів науковості твору та вкажіть на фактичні помилки та неточності, які містить “Історія Русів.”

Підсумком викладу має стати чітке уявлення про “Історію Русів”, як принципове нове явище в українській історичній думці.

Потрібно також окреслити рубіжну роль цього твору на шляху до переходу від висвітлення окремих питань української історії до створення узагальнюючої праці з історії України.

Ще однією важливою умовою самостійної підготовки з цієї теми є детальний розгляд особливостей розвитку історичних

знань на західноукраїнських землях. У центрі уваги мають перебувати: відновлення Львівського університету і навчання русинів українців, у тому числі, в Руському (українському) інституті; питання історії та краєзнавства в періодичній пресі; захоплення в польському й українському середовищі українським життям, місцевою історією та етнографією.

Розкрийте значення творчості Михайла Грабовського, Едуарда Дуліковського, Юрія Стецького. Також потрібно схарактеризувати творчість й, зокрема, літописні нариси Варлаама Компанієвича (1777-1858), спадщину Михайла Герасевича (1763-1836). Докладно й досить розлого потрібно висвітлити наукову діяльність та творчість Дениса Зубрицького (1777-1862).

Вивчивши літературу висвітліть діяльність першого покоління будителів: (Михайло Левицький (1774-1858), Іван Могилинецький (1777-1831). Велику увагу приділіть характеристиці діяльності громадсько-культурного угруповання діячів української інтелігенції “Руська трійця”. Бажано детально розкрити подвижницьку діяльність Маркіяна Шашкевича (1811-1843), Івана Вагилевича (1811-1866), Якова Головацького (1814-1888) та проаналізувати їх твори.

У центрі уваги має бути також науковий здобуток й значний внесок істориків Закарпаття: (Іоанікій Базилович (1742-1821), Іван Орлай (1771-1829), Юрій Гуца-Венелій (1802-1839), Михайло Лучкай (1789-1843) і Олександр Духнович (1803-1865).

Варто також схарактеризувати їх праці. Розкрийте фактори, які визначали особливості розвитку історичних знань на західноукраїнських землях.

Бажано також наголосити на тому, що не зважаючи на домінування регіональної проблематики, яку розробляли західноукраїнські історики, в їх дослідженнях окремим рефреном все більше заявляла про себе загальноукраїнська тематика у якій спостерігалася тяглість від України-Руси, Галицько-Волинської та Козацько-Гетьманської держав.

Тема 9. Становлення і розвиток української історичної науки в середині та другій половині ХІХ ст. Розгляд теми варто розпочати з характеристики суспільно-політичних умов та ствердження наукових засад української історичної думки.

Схарактеризуйте значення, роль та діяльність Львівського університету (1784), Університету в Харкові (1805) Київського

(1834), Новоросійського (Одеського), пізніше і Чернівецького університетів. Варто відзначити їх роль у підготовці кадрів істориків, осередків розвитку історичних, археографічних знань, як ініціаторів створення історичних товариств, археографічних комісій, заснування друкованих часописів та ін.

Зверніть увагу на умови визрівання й утвердження народницького напрямку в українській історіографії, схарактеризуйте його сутність та назвіть провідних істориків. Бажано детально зупинитися на історії формування університетських осередків української історичної науки. Цей аспект висвітліть у такій послідовності: Ізмаїл Срезневський (1812-1880) і історико-літературний збірник “Запорожская старина” (1833-1838) (6 випусків); Київський університет Св. Володимира (1834); Михайло Максимович (1804-1873) і його історичні дослідження; Микола Костомаров (1817-1885) і його творчість в галузі історії України.

Досить детально розкрийте науково-організаційну та історичну творчість Володимир Антонович (1830-1908), як фундатора української національної історіографії, творця школи істориків-документалістів. Визначить також значення творчої спадщини В.Антоновича.

Має бути ґрунтовно розглянута й схарактеризована така постать, як Михайло Драгоманов (1841-1895). Висвітліть його діяльність, як українського громадського діяча, історика, етнографа та філософа. Уваги також заслуговує громадська діяльність і наукова історична творчість ще одного відомого історика Київського університету – Івана Лучицького (1845-1918). Розкрийте діяльність Новоросійського університету (1865) і його історико-філологічного факультету, як важливого осередку історичної науки на Півдні України. Зверніть увагу на тематичну спрямованість досліджень учених цього факультету.

Використовуючи рекомендовану літературу й опрацювавши її, дізнайтесь про діяльність Київської археографічної комісії і історичних товариств та Тимчасової комісії для розбору давніх актів при Київському, Волинському і Подільському генерал-губернаторові. Зверніть увагу на її друкований орган – “Архів Південно-Західної Росії” та 15-ти томне видання “Актов, относящихся к истории Западной России, собранные и изданные Археологической комиссией” (1846-1853).

Послідовно схарактеризуйте діяльність наукових товариств: Товариство Нестора Літописця в Києві, Одеське товариство історії та старожитностей. Зверніть увагу на сворення і діяльність історичних та історико-філологічних товариств в Харкові, Чернігові, Ніжині та Полтаві. Назвіть їх друковані органи.

Окремо розгляньте діяльність Південно-Західного відділу Імператорського російського географічного товариств. Досить ґрунтовно зупиніться на висвітленні історії заснування часопису “Киевская старина” (1882-1906). Значну увагу приділіть Аполлону Скальковському (1808-1898) та його творчості. Також досить ґрунтовно проаналізуйте науковий доробок Олександра Лазаревського (1834-1902), як археографа та історика, автора понад 400 наукових праць і, зокрема, “Описания Старой Малороссии” (1888-1902).

На увагу заслуговує й висвітлення постаті визначного історика, етнографа Олександри Єфименко (Старовської) (1848-1918). Мають бути стисло проаналізовані її праці: “Дванадцять пунктів Вельяминова”, “Турбаевская катастрофа”, “Очерки по истории Правобережной Украины” та ін.

Ґрунтовно розкрийте вплив творчості Т.Шевченка на розвиток національної історіографії. Бажано це здійснити в такий послідовності: Тарас Шевченко (1814-1861) – видатний український поет, прозаїк, драматург, художник, мислитель й громадсько-політичний діяч; історичні інтереси, історіософські погляди на історію України та її самобутність; “Кобзар” (1840) – виклик – тогочасній придворній російській історіографії; твори історичної спрямованості: “Гайдамаки”, “Чернець”, “І мертвий, і живим і ненародженим землякам...”, “Сон”, “Кавказ”, “Тризна”, “Тамалія”, “Розрита могила”, “Холодний Яр”, “Великий льох”, “Москалева криниця”, “Плач Ярославни” та інші.

Висвітлюючи погляди Т.Шевченка на головні події, явища та особливості української історіографії зупиніться на характеристичі й оцінці ним історичних постатей гетьманів: Б.Хмельницького, І.Мазепи, П.Дорошенка, П.Полуботка та провідників селянських повстань й гайдамацького руху: Івана Підкови, Тараса Трясила, Устима Кармалюка, Івана Гонти, Максима Залізняка та ін. З’ясуйте, у чому полягає шевченкова ідея національного та соціального визволення українського народу.

Зверніть увагу на образотворчі роботи Т.Шевченка-художника (альбом “Мальовнича Україна” – “Аскольдова могила”, “Почаївська лавра”, “Видубецький монастир”, “Дари в Чигирині”, “Богданова церква у Суботіві”) та історичну тематику у його творах: “Смерть Сократа”, “Смерть Олега, князя древлянського”, “Арешт Пугачова”, ілюстрації до поеми О.Пушкіна “Полтава”, повісті М.Гоголя “Тарас Шевченко”. Розкрийте значення літературної та художньої спадщини Т.Шевченка.

Доведіть у чому виявився вплив творчості Т.Шевченка на наукові зацікавлення Пантелеймона Куліша (1819-1897). Схарактеризуйте спрямованість та концептуальні засади історичних романів, повістей і поетичних творів П.Куліша.

Доцільно особливу увагу також звернути на стан історичних знань на західноукраїнських землях. Висвітлюючи сутність західноукраїнська історична думка бажано розповісти про зближення поглядів на українську минувшину істориків Наддніпрянщини і західноукраїнських земель. Потрібно схарактеризувати подвижницьку діяльність Олександра Барвінського (1846-1926), видання ним “Руської історичної бібліотеки” (24 т.). Варто відзначити що в ній йшлося про українську історію від України-Руси, Галицько-Волинської держави, внесок українського народу у розвиток Литовської і Польської держав та ін.

З’ясуйте також й такий аспект, як сприяння представників польської історіографії висвітленню історії Червоної Русі (К.Ліске і Львівське Історичне товариство. Друкований орган “Kwartalnik historyczny”). Окремо слід розглянути й такий сюжет, як вплив громадсько-політичних течій москвофільства, народовства та старорусинства на західноукраїнську історичну думку.

Зосередьте увагу на діяльності осередків “Просвіти” (1868), Літературно-наукового товариства імені Тараса Шевченка (1872) і розкажіть про його трансформацію 1892 р. у Наукове товариство імені Т. Шевченка (НТШ). Варто наголосити важливість виходу “Записок НТШ”. Висвітліть діяльність Юліана Целевича (1843-1892), як першого голови НТШ та упорядника першого тому “Записок НТШ”. Приділіть також увагу аналізу його творчої спадщини, підкресліть, що вчений є дослідником історії козацької доби (“Історичний причинок до нашої мартирології і лицарської

слави” (1880), “Облога міста Львова в році 1772” (1883), “Перехід козаків через Покуття до Молдавії в році 1739”) та ін.

На особливу увагу заслуговують така постать в українській історіографії як Іван Франко (1856-1916). Доведіть, що він видатний український письменник, вчений та громадський діяч. Розкрийте значення його історичних та історико-етнографічних досліджень: “Мислі о еволюції в історії людськості”, “Що таке поступ?””, “Повний образ історії України–Руси”, “Святослав”, “Хмельниччина 1648-1649 років у сучасних віршах”, “Матеріали до історії Коліївщини”, “Наш погляд на польське питання”, “Панщина та її скасування 1848 р. в Галичині”, “Нарис історії українсько-руської літератури до 1890 р.”.

Має бути проаналізований зміст наукових дискурсів І.Франка з історії Галичини в умовах Речі Посполитої, Австрійської і Австро-Угорської імперії, революційних подій 1848-1849 рр. в Європі та ін. Зверніться до аналізу його історіографічної спадщини. Дізнайтесь як оцінював І.Франко “Історію Русів”, праці Д.Бантши-Каменського, М.Максимовича, М.Маркевича, М.Костомарова, П.Куліша, М.Драгоманова, В.Антоновича, Ф.Вовка, М.Грушевського та ін.

Варто також зупинитися на висвітленні й такого аспекту, як історична спрямованість літературно-художніх творів І.Франка. Значну увагу приділіть постаті ученого як пошуковця, знавця і видавця джерел з історії України, одного із засновників збірника “Українсько-руський архів” та ініціатора звороту західноукраїнських учених до дослідження загальноукраїнської проблематики.

Тема 10. Утвердження української національної історіографії на рубежі XIX-XX ст. Розпочинаючи розгляд теми варто з’ясувати суспільно-політичні умови кінця XIX – початку XX ст., котрі зумовили переломний рубіж у розвитку української національної історіографії. Доцільно ознайомитися з обставинами переїзду М.Грушевського до Львова, викладанням ним української історії у Львівському університеті.

Також детального розгляду потребує діяльність історичної школи М.Грушевського у Львові. Об’єктивним поглядом історика та молодого науковця має бути проаналізована і оцінена наукова схема історії України. У світлі сучасних підходів до біоісторіографії висвітліть творчу біографію М.Грушевського (1866-

1934), як видатного українського історика, археолога, соціолога, літературознавця, організатора української науки, громадсько-політичного і державного діяча, засновника Української Народної Республіки, академіка ВУАН, та академіка АН СРСР.

Детальніше також схарактеризуйте діяльність Михайла Грушевського у Львові (Львівський університет, Наукове товариство ім. Т.Шевченко (1897-1913), редагування ним “Записок НТШ” та підготовку томів “Історії України-Руси”). Ви маєте дізнатися про наукове кредо й історичні семінари в університеті та історико-філософській секції НТШ. Опрацюйте зміст програмної статті ученого “Звичайна схема “руської” історії й справа раціонального укладу історії східного слов’янства” (1904).

Усвідомте сутність концепції безперервного історичного розвитку українського народу, його самобутності та окремішності. На окремий розгляд заслуговують проблема: М.Грушевський і його історична школа у Львові. Ви маєте також зацікавитися змістом наукових видань НТШ – “Записки”, “Збірники”, “Студії”, “Хроніки.” Цілком привабливим для самостійного вивчення є сюжет пов’язаний з характеристикою наукової творчості учнів М.Грушевського – Мирона Кордуби (1876-1947), Івана Крип’якевича (1886-1967), Івана Джиджори (1880-1919), Івана Кревецького (1883-1940) та інших. Проаналізуйте їх історичні праці.

Молодий історик не може стати професіоналом без знання змісту “Історії України-Руси” М.Грушевського. Варто усвідомити, що багатотомна праця репрезентує науковий синтез української історії на ґрунті позитивізму і національної ідеї. Звертаючись до змісту “Історії України-Руси” доцільно ознайомитися з її хронологічно-проблемною та тематичною побудовою. Опрацюйте том та томом фундаментальну працю. Усвідомте сутність та значення багатотомного видання, його надійне методологічне підґрунтя і широку та різноманітну джерельну базу. З історичної перспективи це перший систематичний і узагальнюючий курсу української історії.

Вдумливий і зацікавлений читач може переконатися у зміні історіософських поглядів М.Грушевського у процесі підготовки “Історії України-Руси” Вона переконливо доводить ясно сформульовану ученим українську національну ідею та її народність. Її

зміст засвідчує послідовне конструювання як народницьких, так державницьких аспектів української історії. Ознайомлення української суспільної верстви й інтелігенції зі змістом “Історії України-Руси” заклало підвалини антиімперського руху, утвердило їх в рішимості виборювати українську державність. Особливо потужним є вплив “Історії України-Руси” на піднесення національно-визвольного руху, історіософію та світогляд майбутніх політичних діячів і українську суспільність під час революції 1917-1921 рр.

Самостійні висліди мають бути спрямовані на осягнення історії створення Українського наукового товариства у Києві та визначення його внеску в утвердження національної історіографії.

Має бути вагомо доведено подальше розширення географії наукових осередків української історичної науки. Наведіть конкретні факти, які засвідчують перенесення М.Грушевським (1906 р.) видання “Літературно-наукового вістника” НТШ у Київ та заснування “Українського наукового товариства” (УНТ) (1907 р.), як важливого осередку розвитку знань про Україну і українство.

Також переконливо розкрийте історичну творчість В.Антоновича, Івана Степенка (1873-1918), Ф.Вовка (1847-1918), М.Василенка (1867-1935), Б.Грінченка (1863-1910), О.Грушевського, В.Дурдниківського, П.Житецького (1835-1911), І.Каманіна та інших членів УНТ. Вивчаючи відповідну літературу маєте усвідомити процес утвердження української національної історіографії на рубежі XIX-XX ст.

Тема 11. Українська історіографія на тлі національно-державного відродження України. У результаті вивчення суспільно-політичних умов розкрийте процес зростання історичної і національної свідомості українців, піднесення національно-визвольного руху, розгортання Української національно-демократичної революції та відновлення державності України.

Зосередьте увагу на умовах виникнення й кристалізації державницького напрямку в українській історіографії.

Маєте скласти чітке уявлення про остаточне інституціонування української національної історіографії з її народно-демократичним, державницьким та соціально-економічними напрямками.

Використовуючи історичну та історіографічну інформацію доведіть, що М.Грушевський є ключовою фігурою в українській

історичній науці та, те що вчений еволюціонував від народництва до державництва. Якщо є інші думки, то вони є приводом до продуктивної дискусії, яку ведуть не лише історики часів Грушевського але й сучасні дослідники. Варто дізнатися про ці погляди і висловити свою думку щодо них.

У відповідності з вивченим матеріалом покажіть, що учений стимулював учнів своєї історичної школи та послідовників (С.Томашівський, О.Терлецький, І.Крип'якевич, М.Андрусак, Б.Крупницький) до вивчення сторінок державного минулого України та вплинув своїм авторитетом на історичну творчість В.Липинського, Д.Дорошенка, І.Огієнка, М.Василенка, М.Біляшівського та інших учених. Ґрунтовно вивчаючи історію українського народу М.Грушевський, як видатний історик ніби заслони́в її́ від інших. Ці́лком природним є те, що українські історики виходячи з цього залучилися до дослідження інших сторінок української історії у тому числі ролі держави. Вони взяли́ся за з'ясування й аналіз державницьких традицій українського народу, що також сприяло становленню державницького напрямку. Рівночасно підкресліть, що М.Грушевський був лідером українського державобудівного процесу, особливо, як Голова Української Центральної Ради. Принагідно відзначте, що саме ним та його наступниками закладені основ державної підтримки розвитку української історичної науки.

Звертаючись до фундаторів державницького напрямку схарактеризуйте творчу біографію В'ячеслава Липинського (1882-1931), як основника українського монархічного консерватизму.

Варто чітко усвідомити, що монархічний консерватизм є відгалуженням в державницькому напрямі. Приділіть увагу дослідженням В.Липинським такого аспекту, як місце провідної верстви (шляхти й козацтва) в історії української державності. Розкрийте зміст творів (“Данило Братківський. Генерал артилерії Великого князівства литовського”, “Шляхта на Україні” (1909).

Студент має знати про роль державного чинника в українській історії й державотворчій вартості українського народу та ідеали, які відстоював В.Липинський. У цьому зв'язку зверніться до аналізу його праць: “Назва Русь і Україна та їх історичне значення”, “Станіслав-Михайло Кричевський”, “Богдановим

шляхом”, “Документи Руїни”. Маєте показати й довести, що В.Липинський досліджував історію створення Української держави в добу Козаччини в своїй монографії “Україна на переломі. 1657-1659”. У пізнавальному плану ознайомтеся зі змістом “Листів до братів-хліборобів” В.Липинського, де викладена програма політологічного бачення шляхів відновлення української державності. Дізнайтеся про сутність та схарактеризуйте зміст концепції В.Липинського “повнокласовості” українського суспільства.

Вдумливо підійдіть до вивчення літератури, де йдеться про життя та наукову діяльність Степана Томашівського (1875-1930).

Проаналізуйте зміст його “Української історії. Старинні і середні віки” (1919). Також зверніть увагу на дослідження ним відгомонів Хмельниччини у Галичині (“Між Пилявцями і Замостями” (1913). Схарактеризуйте інші його історичні праці: “Перший похід Богдана Хмельницького в Галичину” (1914), “Галичина. Політико-історичний нарис з приводу світової війни” (1915), “Незвісний лист Мазепи до м. Львова” (1900), “Причинки до історії Мазепенщини” (1908) та ін.

На підставі вивчення відповідної літератури висвітліть життєвій шлях та творчість іншого учня М.Грушевського – Мирона Кордуби. Проаналізуйте його праці: “Перша держава слов’янська”, “Суспільні версти та політичні партії в Галицькому князівстві до половини XIII ст.”; історико-демографічні розвідки: “Західне пограниччя Галицької держави між Карпатами та Долишнім Сяном в XIII ст.”, “Територія й населення України” та інші.

Особливої уваги заслуговує з’ясування впливу Української революції на розвиток історичної науки. Потрібно конкретними фактами довести, що саме участь провідних істориків М.Грушевського, М.Василенка, Д.Дорошенка, І.Огієнка та ін. у політичному житті, революційному русі і державотворенні мала вирішальне значення для конституювання української історіографії. Про це свідчать документи Української центральної Ради, урядів Української держави П.Скоропадського, УНР доби Директорії, Західноукраїнської Народної Республіки. Конкретними заходами здійснювалася державна підтримка історичних досліджень, зміцнювалася видавнича база, провадилася підго-

товка кадрів, розвиток освіти, у тому числі, історичної. Слід звернути увагу й на такий аспект, як дослідження і вивчення українськими вченими національної історії та поширення історичних знань.

Важливо підійдіть до висвітлення того, як відбувалося поширення історичних досліджень (В.Антоновича, О.Єфименко, Д.Яворницького, М.Аркаса, М.Грушевського та ін.). Також варто наголосити на створенні нових праць (Д.Багалій, В.Пархоменко, М.Слабченко) та інших. Викладіть матеріали, які засвідчують наукову діяльність Миколи Аркаса (1853-1909) та, особливо, Д.Яворницького (1855-1940). Варто також розкрити питання пов'язане з історичною творчістю М.Грушевського тих буремних часів (збірка “На порозі нової України” її статті: “На переломі”, “Кінець московської орієнтації”, “Наша західня орієнтація”, “Орієнтація чорноморська”, “Український герб”, “Про монетну українську одиницю” та ін.) Увагу зверніть на з'ясування сутності його статей і, особливо, “Історія і її соціально виховуюче значення” та зміст підручника: “Ілюстрована історія України” (1918). Бажано також зазначити, що вони є повчальним зразком історичних дослідження державницького спрямування.

Послідовно опрацюйте літературу присвячену біографії та науковій творчості Дмитра Дорошенка (1882-1951) як історика, історіографа, джерелознавця та видавця. Схарактеризуйте його публікації: “Коротенька історія Чернігівщини”, “П.О. Куліш, його життя й літературно-громадська діяльність”, “Про минулі часи на Поділлі” (1918-1919), підручники: “Історія України”, “Нарис історії України”, “Огляд української історіографії” Доцільно також розповісти про спогади Д.Дорошенка “Мої спомини про недавнє минуле” (1914-1918).

Вивчіть, систематизуйте та проаналізуйте літературу у якій йдеться про Дмитра Багалія (1857-1932). Схарактеризуйте його як історика, архівознавця, громадського діяча та ректора Харківського університету (1906-1911). Доцільно назвати та ознайомитися зі змістом його праць: “История Северской земли до половины XIV в.” (1882), “Очерки из истории колонизации степной окраины Московского государства” (1887), “Колонизация Новороссийского края и его первые шаги по пути культуры” (1889), “Магдебургское право в Левобережной Малороссии” (1892),

“Украинская старина” (1895) та ін. Також зверніть увагу на дослідження: “Історія Слобідської України” (1918). “Нарис української історіографії” (1923-1925). “История г. Харькова за 250 лет его существования”.

Студент має знати про наукові і науково-популярні праці 1918-1919 рр. Серед них варто звернути увагу на такі: “Коротка історія України” І.Крип’якевича, “Історія України та її народу” О.Ефименко, “Оповідання з української історії: для початкових шкіл” Г. Коваленка, “Коротка історія України” Б.Грінченка, “Історія українського народу” (Короткий нарис) Т.Ганька, “Наше минуле і сучасне” Т.Верхоли, “Історія України в думках і піснях” Н.Григорієва, “П’ятнадцять лекцій з історії України” П.Клепатського, “Як Москва нищила Україну” В.Будзновського та інші.

Доцільно також розповісти про історико-правові дослідження М.Возняка, М.Василенка, Р.Лащенко, О.Малиновського, О.Терлецького та В.Пархоменка.

На окрему увагу заслуговує висвітлення такого аспекту, як історична наука в системі Українського Наукового Товариства та Української академії науки. Зверніть увагу на постать Володимира Вернадського (1863-1945). Схарактеризуйте діяльність Історично-філологічного відділу УАН, Відділення історії українського народу та його три комісії. Варто також зазначити, що учені приступили до складання Біографічного словника, вели археографічну та архівна роботу. Не забудьте схарактеризувати зміст академічного “Наукового збірника” (1919).

Цілком слухним буде детально ознайомитися з літературою де йдеться про життя та творчість Миколи Василенка (1867-1935) – українського історика держави і права, громадсько-політичного і державного діяча, президента ВУАН. Мають бути схарактеризовані праці вченого: “Нариси з історії Західної Русі і України”, “До історії малоросійської історіографії і малоросійського суспільного устрою”, “Політичні погляди М.Драгоманова” та інші.

Потрібно також висвітлити й вихід тогочасних наукових видань: “Літературно-науковий вістник”, журнал “Україна”. Зверніть увагу на зміст статей М.Грушевського: “Сполучення

України з Московщиною в новітній літературі” та “Велика. Мала і Біла Русь”.

Вивчення потребує подвижницька та творча діяльність Олександра Грушевського (1877-1943), як літературознавця, історика, архівіста, автора праць з української історіографії, історії міст Великого князівства Литовського тощо.

Спіраючись на отриманні знання проаналізуйте життєвий шлях та творчість Василя Біднова (1874-1935). Має бути показано його як українського історика, публіциста, громадського діяча, дослідника історії православної церкви.

Опрацювавши літературу відчуйте ще один раз смак тогочасної епохи та схарактеризуйте, як відбувалося створення узагальнюючих праць з історії, виходила навчальна і науково-популярна література з української і зарубіжної історії та йшла підготовка професійних істориків. Варто зазначити, що в ті роки відбулася трансформація російських університетів у Харкові, Києві, Одесі в центри української науки і освіти. Також потрібно розповісти про початок реформування всієї системи освіти, заснування Української академії наук українських гімназій, запровадження української мови і викладання української історії в усіх типах шкіл.

На останок важливо відзначити потужно підтримку, яку надали історики державотворчим змаганням українського народу своєю подвижницькою діяльністю та дослідженням актуальних проблем української історії в добу Української революції.

Тема 12. Радянізація української історичної науки та формування її зарубіжних центрів. Опрацьовуючи матеріали цієї теми варто глибоко усвідомити тодішню суспільно-політичну ситуацію, викликану згасанням Української революції.

У цьому контексті зверніть увагу на причини ідеологічної переорієнтації істориків в умовах утвердження влади більшовиків. Ще раз для себе з'ясуйте сутність більшовизму, його намагання утвердити насильницькими методами свої ідеали, сягаючи до побудови тоталітарної держави, складовою частиною якої стала Україна.

Варто усвідомити сутність дуалізму мережі та світоглядних орієнтирів представників історичної науки в умовах утвердження більшовицького режиму.

Потрібно схарактеризувати кроки радянської влади, ставлення до історичної науки та її носіїв, розкрити складові тактики протиставлення більшовицькою владою “пролетарського Харкова” “буржуазно-націоналістичному Києву”. Процес самостійного опрацювання літератури з цієї теми має бути також спрямований на усвідомлення наступу на національну ідею і самостійницький напрям української історичної науки, її національну схему опрацьовану М.Грушевським.

Здійсніть аналіз заходів більшовицької влади спрямованих на нав'язування історикам комуністичних ідеалів, відстоювання гасла пролетарського інтернаціоналізму, партійності та класовості історичної науки. З'ясуйте також у чому полягав курс більшовиків на відлучення “старих буржуазних спеціалістів”, у тому числі, її істориків від науково-педагогічної роботи.

Цілком слушно буде також визначити причини еміграція в країни Центральної й Західної Європи таких учених, як М.Грушевський, В.Липинський, Д.Дорошенко, І.Огієнко, В.Винниченко, В.Біднов та інших. Варто розповісти про перші репресивні заходи більшовицької влади й політичні показові судилища у тому числі “Центра дій” (липень 1923).

Має бути розкриті механізм репресій і переслідувань, політика воєвничого атеїзму та згортання досліджень з історії церкви.

Змістовно схарактеризуйте політику “українізації”, її сутність, як прикриття комунізації й радянзації українського суспільства) та визначте у чому полягала кінцева мета. Студент, на конкретних фактах, має показати зміст ідеологізації історичної науки (підпорядкуванням цілям партії, засіб ідеологічного впливу на народні маси і обґрунтування більшовицької політики), зміну історичної проблематики (вивчення історії класової боротьби і жовтневої революції).

Доведіть, що створенням Істпарту ЦК КП(б)У стверджувало інші світоглядні орієнтири, які мало пов'язані з історичною правдою. Цієї ж меті слугували новостворені наукові більшовицькі установи та заснування науково-дослідних кафедр історії України й історії української культури. Зверніть увагу на підпорядкування змісту історичних знань у програмах шкіл та вузів союзній схемі. Варто відмітити, що 1924/1925 рр. стали почат-

ком ліквідації предметного викладання історії, як окремої дисципліни.

Розкрийте діяльність УАН та УНТ, їх об'єднання у Всеукраїнську академію наук. Довідайтесь про подальше посилення організаційних більшовицьких наукових структур: створення у Харкові осередків історико-партійної науки (Інститут червоної професури, Український інститут марксизму-ленінізму, Комуністичний університет ім. Артема та заснування Українського товариства істориків-марксистів.). Мають бути детально висвітлені й наступні аспекти: публікація документів більшовицької партії її керівників, партійно-ідеологічне забарвлення соціально-економічного напрямку, очолюваного Д.Багалієм. Розкрийте історію появи нової течії – історико-партійної галузі історичних знань. Схарактеризуйте наукову роботу Матвія Яворського (1884-1937) та Миколи Попова (1891-1940).

Заслуговує на окрему увагу опрацювання рекомендованої літератури де йдеться про причини та повернення з еміграції М. Грушевського. Маєте докладно розповісти про його історичну школу в Києві. Схарактеризуйте діяльність і історичну творчість М.Грушевського в еміграції. З'ясуйте задуми більшовицької влади стосовно повернення і плани партійно-державних органів УСРР щодо М.Грушевського.

Детально розкрийте розгортання М.Грушевським науково-організаційної і дослідницької роботи, діяльність Науково-дослідної кафедри історії України, академічних комісії та 18 наукових установ. Систематизуйте свої знання щодо видавничої діяльності історичних установ ВУАН, журналу “Україна” (1924-1930), видань Історичної секції ВУАН: “За сто літ”, “Науковий збірник” та “Студії з історії України”. Окремого розгляду заслуговує праця М.Грушевського “Первісне громадянство та його пережитки в Україні”. Особливу увагу зверніть на діяльність Київської історичної школи видатного вченого.

Опрацьовуючи літературу, визначте роль М.Грушевського та керованих ним історичних установ у розвитку історичної науки в 1924-1929 рр. Зверніть особливу увагу на проблематику досліджень (регіональна історія, Україна в міжнародних відносинах, економічні проблеми історії України, історія освіти і книгодрукування та ін.). Усвідомте значення діяльності і творчості М.Грушевського як перенесення на український ґрунт методів

соціальної, культурної історії, збагачення знань з історії України, розширення її джерельної бази.

Схарактеризуйте дії влади, щодо згортання наукової діяльності М.Грушевського. Варто розповісти про арешти і процес над “Спілкою визволення України” (1929-1930).

Приділіть належну увагу вивченню історії створення й функціонування українознавчих осередків історичної науки в Західній Україні та в еміграції. Детально розкрийте стан та сутність української історичної думки і дослідження української історії, поширення історичних знань серед населення через громадські об’єднання, політичні партії, товариства “Просвіта”, “Союз українок”, “Рідна школа”, “Пласт” та освітні заклади.

Детально розкрийте діяльність Українського таємного університету, Української таємної високої політехнічної школи та Богословської академії. У цьому контексті детально проаналізуйте зміст наукової діяльності і творчості І.Крип’якевича, І.Кревецького, С.Томашівського, В.Герасимчука, Д.Донцова та з’ясуйте проблематику їх досліджень.

Варто висвітлити діяльність Наукового товариства імені Шевченка. Дізнайтесь про зміст навчального посібника “Українська історіографія” І.Крип’якевича. З’ясуйте спрямованість історичних праць істориків Західної України, Буковини та Закарпаття. Доведіть, що історіографія міжвоєнних років представлена такими іменами, як Василь Гаджег (1864-1958), Іриней Кіндратович (1878-1957), Іван Данькевич (1887-1958), Юліан Яворський (1873-1937) та ін.

Окрему увагу приділіть висвітленню розгортання другої хвилі української еміграції, схарактеризуйте її інтелектуальний прошарок в країнах Західної Європи (Чехословаччина, Польща, Болгарія, Німеччина, Франція, Велика Британія, Австрія та ін.).

Доведіть, що на розвиток історичної думки позитивно вплинули відомі політичні діячі і сердних такі як С.Петлюра, В.Винниченко, П.Скоропадський, А.Волошин, Є.Петрушевич, Є.Коновалець, А.Мельник, Н.Махно, М.Шаповал, О.Шульгін, С.Прокопович, Є.Онацький, М.Капустянський, літератори – М.Ірчан, Є.Маланюк, митці – В.Авраменко, О.Архипенко та ін.

Детально схарактеризуйте діяльність установ (Український соціологічний інститут, Український вільний університет (УВУ),

Український високий педагогічний інститут ім. М.Драгоманова (1928-1932), Українська господарська академія (1922) реформований в Український технологічно-господарський інститут).

Розкрийте складові наукової творчості Симона Наріжного (1898-1983) і проаналізуйте його дослідження: “Гетьманування Виговського, Хмельниченка та Гетері” (1927), “Гетьман Іван Виговський” (1929), “Гадяцька умова в світлі української історіографії” (1930).

Дізнайтесь і розкажіть про Микиту Шаповала (1882-1932) і його праці “Інтелігенція і пролетаріат” (1920), “Революційний соціалізм на Україні” (1921), “Шлях визволення: Суспільно-політичні нариси” (1923), “Велика революція і українська визвольна програма” (1927) та ін.

На особливу увагу заслуговує характеристика творчості Дмитра Дорошенка та значення його “Огляду української історіографії” (1923). У полі Вашої уваги мають перебувати й такі постаті, як В'ячеслав Липинський, Дмитро Антонович (1877-1945), Іван Огієнко (1882-1972) та Ілько Борщак (1892-1959).

Також з'ясуйте сутність діяльності Українського історично-філологічного товариства, Українського наукового інституту у Берліні та Музею визвольної боротьби України. Схарактеризуйте зміст закордонних періодичних видань та журналу “Гризуб”.

Тема 13. Історична наука в умовах сталінського тоталітаризму (1930-ті – перша половина 1940-х років). Вивчення змістовних складових цієї теми вимагає усвідомлення посилення командно-адміністративного та ідеологічного тиску на українську історіографію. Варто з'ясувати чинники, які впливали на перетворення історичної науки в ідеологічне знаряддя більшовизму і засіб утвердження режиму одноособової влади, посилення партійно-класового підходу та підвищення статусу історико-партійних досліджень.

Увага має бути звернена на реорганізацію структур історичних осередків ВУАН та причини ліквідація її Історичної секції. Дізнайтесь, як відбувалася ревізія з позицій сталінізму попередніх досліджень учених та перетворення у середині 1930-х рр. ВУАН в інструмент партійного впливу та філіал союзної Академії наук. Наведіть факти, які засвідчують посилення й підтримку марксистських структур історичної науки: Інститут

історії партії і Жовтневої революції (1929-1939), Український інститут марксизму-ленінізму (УІМА, 1929-1931), Комуністичний університет ім. Артема (1922-1938), Інститут червоної професури (1932-1937) та ін.

Вивчення відповідної літератури сприятиме усвідомленню подальшого тиску та встановлення ідеологічно-методологічного контролю над усіма дослідженнями з історії України. Необхідно зазначити, що Й.Сталін здійснював особистий вплив на історичну науку, що знайшло свій вираз у “Історії ВКП(б). Короткий курс”. Варто зазначити вплив на історичну науку марксистської літератури та журналів. Доцільно детально зупинитися на створенні та діяльності Інституту історії України. Водночас потрібно з’ясувати у яких формах здійснювався партійний контроль над діяльністю вузівських кафедр історії та історичних факультетів.

У той же час звернуть увагу на літературу у якій йдеться про стан та розвиток історичної науки в Західній Україні, українській діаспорі в Центральній та Західній Європі, Канаді та США.

Спираючись на конкретні відомості розкрийте діяльність НТШ. Дізнайтесь у який спосіб відбувався семінар студентів-істориків Львівського університету. Викладіть матеріал де йдеться про наукову діяльність і творчість І.Крип’якевича, Т.Коструби, Й.Пеленського, Я.Пастернака та ін.

Водночас схарактеризуйте наукову творчість та праці таких учених, як Микола Голубець (1891-1942), Іван Тиктор (1886-1982), Василь Почавський (1878-1942).

Бажано детально висвітлити діяльність Українського наукового інституту у Берліні (директор – Іван Мірчук, з 1931 р. співробітники (З.Кузеля, М.Антонович, Б.Крупницький, В.Кубійович та ін.) та Українського наукового інституту (директори – О. Лотоцький, А. Яковлів). Розкрийте зміст досліджень названих вище учених. Зверніть особливу увагу на підготовку Д.Дорошенком “Нарису історії України” (1932-1933).

Окремим аспектом самостійного вивчення має бути підготовка розповіді про те, як історики діаспорі встали на захист, збереження й примноження національних традицій української історіографії та протистояли офіційній радянській історичній думці.

Повертаючись до стану історичної науки в Україні схарактеризуйте репресії сталінізму проти українських істориків і

нищення їх наукових праць та розгром радянською владою історичних установ і історичної школи М.Грушевського.

Дізнайтесь більш детально ніж раніше про судові процеси середини й другої половини 1920-х рр. Серед них зверніть увагу на “Шахтинську справу”, “Процеси над Промпатрією”, Народною революційною партією, Українським національним центром та над учасниками “Спілки визволення України”.

Зазначте, що вони тягли за собою арешти багатьох істориків і, серед них, таких, як С.Ефремова, М.Слабченка, О.Гермайзе, В.Дурдуківського та ін.

У той же час варто розповісти про наукову діяльність та творчість окремих із них і, зокрема Михайла Слабченка (1882-1952) історика державницького напрямку. Схарактеризуйте його праці з історії українського права і державного устрою Запорозької Січі та Гетьманщини (“Соціально-правова організація Січі Запорозької” (1926), “Паланкова організація Запорозьких вольностей” (1929) та ін.

Зверніть також увагу на науковий доробок Осипа Гермайзе (1892-1958) і, зокрема, його дослідження “Нариси з історії революційного руху на Україні” (1926) та ін.

Варто наголосити, що насадження марксизму супроводжувалося ліквідацією всіх серійних видань створених, редактованих М.Грушевським і посиленням ідеологічної боротьби з ним та арештами його співробітників та самого вченого в 1931 р.

Водночас зверніть увагу на останні праці М.Грушевського і, особливо, історіографічного спрямування. Маєте також розповісти про загадкову смерть вченого у листопаді 1934 року та арешти С.Шамрая, І.Мандзюка, Б.Кушнірчука, С.Підгайного та ін.

Потрібно також схарактеризувати, як відбувався розгром Інституту української культури імені Д.Багалія, і ліквідація Всеукраїнського археологічного комітету та переслідування окремих істориків-марксистів та їх симпатиків (М.Яворський арешт 1931 р. Розстріл 1937 р.). Зверніть також увагу на причини критики з боку влади праць Д.Багалія М.Слабченка та О.Оглоблина. Зазначте, що політична недовіра торкнулася і співробітників Інституту історії України (розстріл директора Інституту А.Сараджева, завідуючого відділу історії феодалізму Т.Скубицького, старших наукових співробітників інституту М.Трегубенка, Г.Слюсаренка, К.Гребеннікова, смерть професора

Є.Сташевського за брехливими звинувачуваннями у “контреволюційній фашистсько-націоналістичній пропаганді...”).

Акцентуйте увагу на постаті Гната Хоткевича (1877-1938). Стило проаналізуйте зміст його праць: “Кооперація в Галичині”, “Альбом історичних портретів” (Б.Хмельницький, І.Мазепа, І.Скоропадський та ін.). На останок варто наголосити на тому, що репресії проти істориків були частиною спланованої й організованої тоталітарним режимом антиукраїнської кампанії.

Особливу увагу потрібно звернути на літературу де йдеться про Другу світову війну, яка була драматичним випробуванням і залишила глибокий слід на розвитку історичної науки та української історичної думки.

До увагу візьміть три регіонально-територіальні середовища творчості істориків: 1) на українських етнічних землях, зайнятих гітлерівцями і сталінським режимом; 2) у західній українській діаспорі; 3) у місцях евакуації радянських історичних установ. Спільними для них, як зазначає Я.Калакура, була актуалізація тих сторінок української історії, що пов’язані з героїчною боротьбою за волю, свободу і незалежність рідної землі, однак їхні оцінки суттєво відрізнялися [4.160, 282].

Детально з’ясуйте тематичну спрямованість тогочасних історичних досліджень.

Опрацьовуючи літературу, водночас зверніть увагу на те, як відбувався процес радянізації західних областей України, Північної Буковини і Бессарабії.

Проаналізуйте стан науки і освіти та підкресліть, що відбулося припинення діяльності українознавчих осередків, системи освіти, Львівського та Чернівецького університетів, Наукового товариства імені Шевченка та товариств “Просвіта” і “Україна”.

Варто висвітлити діяльність ректора Львівського університету Михайло Марченко (1902-1983) і проаналізуйте зміст його монографії “Народні рухи на Україні в другій половині XVII ст.” та розвідки “Розвиток феодално-кріпосницьких відносин на Україні в середині XVII ст.” Доцільно схарактеризувати роботу відділу Інституту історії України (О.Терлецький, Й.Пеленський, Ф.Срібний, І.Карпинець та ін.) на чолі з І.Крип’якевичем. У полі зору має також перебувати робота ректора Чернівецького університету історика народного господарства Захарія Шульги.

Досить розлого висвітліть й такий аспект, як дослідження істориками історії Західної України, революційних рухів, прагнень трудящих “возз’єднатися з радянською Україною”.

Даумливо підійдіть до характеристики змін в діяльності історичних установ підряданської України. Зверніть увагу на Інститут історії України, його перебазування в Уфу. Учені цієї установи стали форпостом героїзації історії воєн, дружби народів, радянського патріотизму. Вони викривали сутність фашизму як людиноненависницької ідеології. Здійсніть характеристику видань і, зокрема, “Історії України: Короткий курс” (1940).

Зазначте, що з Інститутом історії України пов’язана наукова творчість такого вченого, як Микола Петровський (1891-1951) автора праць: “Польсько-козацькі війни до Богдана Хмельницького”, “Українські діячі XVII ст.”, “Визвольна війна українського народу проти шляхетської Польщі і приєднання України до Росії”. Він також підготував історичні нариси: “Богдан Хмельницький”, “Іван Богун” та “Максим Кривоніс”. У цілому висвітліть тематичну спрямованість досліджень співробітників Інститут історії України.

Доцільно звернути увагу на наукові біографії та схарактеризувати творчість Наталії Полонської-Василенко та Олександра Оглоблина. З’ясуйте сутність патріотичної діяльності та історичної творчості О.Оглоблина, Н.Полонської-Василенко, М.Андрусяка, К.Штепи в окупованому Києві та ставлення до неї (заборона) німецьких властей.

Опрацювавши сучасну літературу дізнайтесь про вплив на розвиток української історичної думки на окупованих територіях українського руху опору та діяльність обох течій Організації українських націоналістів. Варто розповісти про поширення українськими підпільниками історичних знань серед населення, особливо молоді, пропагандистську роботу, шкільництво та пресові видання. На останок зазначте, що відбувалася еміграція на Захід ряду провідних українських істориків.

Тема 14. Особливості повоєнного розвитку української історіографії. Опрацьовуючи літературу до цієї теми зверніть увагу на відновлення діяльності історичних установ в УРСР та у діаспорі. Цей процес супроводжувався підготовкою кадрів істориків. Засвойте інформаційний матеріал де йдеться про

Інститут історії України і Інститут археології України АН УРСР та Відділ Інституту історії України у Львові. Слід також висвітлити діяльність історичних факультетів університетів та педінститутів.

У той же час бажано наголосити, що продовжувала існувати атмосфера утвердження культу особи Сталіна, що викликало й зміну акцентів у національній політиці центру. До речі буде розповісти про відношення влади до творчої інтелігенції та, зокрема, критику нею кінорежисера і сценариста О.Довженка.

З'ясуйте сутність наради в ЦК КП(б)У з питань історії (березень 1945 р.).

Підкріпіть фактичним матеріалом нав'язування зверху ідеологічно-пропагандистської тематики досліджень науковцям Інституту історії України та викладачам історичних факультетів вузів у 1946-1953 рр. Ви маєте дізнатися про сутність “Ждановщини” і у цьому контексті підкреслити згубність для наукової творчості істориків Постанови ЦК КП(б)У “Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР”. Також слід розповісти про заборону владою “Короткого курсу історії України”, “Нарису історії України” та першого тому “Історії України” підготовленого співробітниками Інституту історії України.

Окреслюючи наступні сюжети теми, варто розкрити головну проблематику тогочасних наукових досліджень: формування робітничого класу в Україні, селянський рух, революція 1905-1907 рр., жовтнева революція і встановлення радянської влади та інші події, як вияв спільної історії України і Росії.

Доцільно проаналізувати зміст збірок документів: “Україна перед Визвольною війною 1648-1654 рр.” (1946), “Возз’єднання українського народу в єдиній Українській Радянській державі” (1939-1949 рр.) (1949), “Революція 1905-1907 гг. на Украине” (1955) та інші.

На окрему увагу заслуговує з’ясування методологічних засад тогочасної історичної науки і панування схеми курсу історії України. Важливо підкреслити уніфікацію періодизації, на основі формаційного підходу, для історії всіх народів СРСР. Варто показати, що одним із свідчень цього є зміст “Історії Української РСР” у двох томах. З сучасних наукових позицій дайте оцінку утвердження концепції Давньоруської держави як спільної

“колиски” трьох слов’янських народів. Цілоком слушним буде проаналізувати діяльність Інституту історії України і створення у ньому нових відділів: історії країн народної демократії, загальної історії і міжнародних відносин (1949 р.).

Зверніть також увагу на активізацію археологічних досліджень колективом Інституту археології АН УРСР. Маєте також розповісти про вивчення історії первісного та феодального суспільства на території України. Доцільно схарактеризувати такі видання, як “Нариси історії УРСР”, міжвідомчий збірник “Археологія”, наукові серії “Археологічні пам’ятки УРСР”.

Не забудьте згадати і которенько схарактеризувати праці В.Довженюка “Військова справа в Київській Русі” (1950), П. Єфименка “Первобытное общество” (1953). Розкрийте зміст та сутність відбудови архівних установ України та вкажіть на обмежений доступ з боку влади для науковців до архівних фондів.

Під час самостійної підготовки зверніть увагу на сутність третьої хвилі еміграції, її масовий характер й схарактеризуйте прошарок серед біженців інтелігенції, людей з вищою освітою, учених, у тому числі, істориків.

Має були детально висвітлена діяльність головних осередків українського наукового життя в Чехословаччині, потім у Західній Німеччині: Наукове товариство ім. Шевченка, Українська вільна академія наук, Український вільний університет, Українська економічна школа, Богословсько-педагогічна академія та ін.

Бажано звернутися до наукових здобутків й діяльності професорсько-викладацького складу цих установ (Д.Дорошенко, В.Кубійович, З.Кузеля, Б.Крупницький, І.Раковський та ін.). З достатньою повнотою варто розкрити зміст організаційної та наукової діяльності Д.Дорошенко. Проаналізуйте його праці й особливо англomовну “Історії України” та зупиніться на підготовці ним другого видання “Огляду української історіографії”.

Варто також відзначити розгортання роботи вчених в діаспорі із створення “Енциклопедії українознавства”.

Значну увагу приділіть діяльності О.Оглобина, як організатора наукового життя, професора і науковця. У полі вашого зору мають бути його праці: “Завдання української мартирології” (1947), “Як більшовики руйнували українську науку” (Прага, 1945), “Українська історична наука в 1920 р.” (1948), “Олександр

Лазаревський” (1834-1902) і українське родознавство” (1947), “Нарбут – мазепенець. Нові матеріали до біографії Юрія Нарбута” (1948), “Ханенки” (1949) та інші. Також бажано розповісти про наукову діяльність і творчість О.Оглоблина у США, котра була пронизана ідеєю національно-державної самостійності України.

Опрацювавши відповідну літературу, систематизуйте свої знання про життєвий шлях Наталії Полонської-Василенко, зверніть увагу на її викладацьку діяльність і наукову творчість.

Мають бути названі і стисло проаналізовані наступні її праці: “Заселення Північної України в середині XVIII ст.” (1734-1775 рр.), брошюра “Київ часів Володимира та Ярослава” (Прага), стаття “Українське козацтво”. Також зверніть увагу на підготовку Н.Д.Польської-Василенко першого тому “Історії України”, дослідження про митрополита Київського Іларіона, Палія, Мазепу і публікації з історії Української церкви, Хмельничину та ін.

Варто розповісти про біографію та творчу діяльність Бориса Круницького (1894-1956) українського історика, громадсько-політичного діяча. Доцільно наголосити на тому, що вчений був знавцем німецьких і шведських архівів та автором праць: “Гетьман Пилип Орлик” (1938), “Гетьман Мазепа і його час” (1942), “Гетьман Данило Апостол і його доба” (1948), “Українська історична наука під советами” (1957), німецькомовного курсу історія України (Ляйпциг, 1939, 1943). Також маєте підкреслити, що Б.Круницьким вперше в українській повоєнній історіографії порушив проблему впливів на формування українського національного життя Сходу і Заходу.

Опрацювання наступного сюжету теми пов’язано зі з’ясуванням стану української історичної думки в умовах агонії сталінізму. Мають бути схарактеризовані стан історичної науки, ідеологічні репресії сталінського режиму щодо представників української історіографії з метою остаточного знищення її національної та державно-патріотичної спрямованості.

Потрібно наголосити, що загрозливою для наукової творчості була діяльність Л. Каганович і його розгром “хвильовизму”, “шумськізму”, (а якщо згадати минуле, то гальмування ним політики “українізації” у 1920-х рр.). Таку ж антиукраїнську

спрямованість мала з його боку низка заходів і, зокрема, про “націоналістичні прояви” у творчості Ю.Яновського, І.Сенченка та А.Малишка. Як каральну акцію супроти істориків варто розцінювати постанову ЦК КП(б)У “Про політичні помилки і незадовільну роботу Інституту історії України Академії наук УРСР” (серпень 1947 р.) та критику, як зазначалося вище, таких видань: “Короткий нарис історії України”, “Нарис історії України” та перший том “Історії України”.

Висвітліть діяльність директора Інституту історії України Олександра Касименко (1905-1971). Він очолив Інститут будучи професійним пропагандистом, коли в суспільстві розгорталася нова хвиля боротьби з “українським буржуазним націоналізмом”.

О.Касименко підготував кандидатську дисертацію на тему: “Панська Польща – плацдарм боротьби Антанти проти Радянської Росії (1918-1919 рр.)” (1946) та докторську дисертацію про російсько-українські взаємини у 1648-1651 рр. (1959).

Варто наголоси, що влада намагалася впливати на колектив Інституту та здійснювала “чистку” колективу (1953 р. зміна назви Інституту історії України). Вона нав’язувала партійно-ідеологічну проблематику досліджень інституту в 1948-1953 рр.

Бажано зазначити, що вчені мусили прославляти силу російської зброї, велич допомоги російського народу Україні, геніальність Петра І. У той же час вони змушені були викривати “зрадництво” І.Мазепи і його прихильників та возвеличувати жовтневу революцію та ін. Маєте також зазначити, що історична наука перетворилася у рупор ідеологічної боротьби, відбулася деформація історичної свідомості українського суспільства. В країні панувала атмосфера страху, доносів, що було ґрунтом для конформізму і міфологізації історії.

Детально з’ясуйте сутність міфологізації української історії з нагоди 300-річчя “возз’єднання” України з Росією та особливості повоєнної міфотворчості. Маєте також дізнатися у чому полягало конструювання лженаукових “теорій”, легенд закріплених в офіційних партійних директивах і їх насадження у науці та ідеології.

Варто схарактеризувати “Тези про 300-річчя возз’єднання України з Росією (1654-1954)” та розкрити їх згубний вплив на історичні дослідження в Україні.

З аналізу змісту “Тез...” дізнайтесь про сутність декларативно-пропагандистського твердження: “Навіки зв’язавши свою

долю з братнім російським народом, український народ врятував себе від іноземного поневолення і забезпечив можливість свого національного розвитку”. Доцільно з’ясувати зміст викладеної вище “концепції”, яка полягає у наступному: ствердження, що російський, український і білоруський народи походять з одного коріння – давньоруської народності, яка створила давньоруську державу – Київську Русь; український народ, борючись за національне визволення, прагнув до возз’єднання з російським народом, а Російська централізована держава стала його опорою в цій боротьбі; узаконення нової періодизації Визвольної війни українського народу середини XVII ст., яка обмежувалася 1648-1654 роками; Переяславська рада оцінювалася як історичний акт возз’єднання, яке мало велике прогресивне значення для дальшого політичного, економічного і культурного розвитку українського і російського народів, сприяла зміцненню Російської держави і піднесенню її міжнародного авторитету.

Варто усвідомити, що національно-визвольні змагання українського народу 1917-1920 рр. кваліфікувалися як “контреволюція”, а видатні діячі українського державотворення й політики: М.Грушевський, В.Винниченко, С.Петлюра визнавалися “платними агентами іноземного імперіалізму”, що прагнули повернути до влади поміщиків і капіталістів. У результаті спільної революційної боротьби українського й російського народів, перемогла Велика Жовтнева соціалістична революція і було створено УРСР. Завдяки братській допомозі російського народу український народ добився створення вільної, суверенної національної держави.

Маєте зробити висновок про те, що “Гези” були запереченням концепції історії України, опрацьованої М.Грушевським.

Виходячи із зазначеного заідеологізованість і політична упередженість була присутня в опублікованих праць таких учених, як Б.Греков, В.Голубуцький, К.Гуслистый, О.Касименко, В.Дядиченко, К.Стецюк, А.Ярошенко та ін.

Стисло розкрийте зміст таких публікацій: Збірник статей “Воссоединение Украины с Россией. 1654-1954” (М., 1954), колективної монографія “Освободительная война 1648-1654 гг. и воссоединение Укрины с Россией” (К., 1954) Маєте зауважити, що виняток з масиву “праць”, які вийшли із зазначеної проблематики становить монографія І.Крип’якевича “Богдан

Хмельницький” (1954). Також пізнавальне значення мають брошури О.Апанович “Історичні місця подій визвольної війни українського народу 1648-1654 рр.” (1954), О.Копман “Участь міського населення у визвольній війні українського народу 1648-1654” (1954), В.Голубуцького “Росія і визвольна війна українського народу: 1648-1654” (1954) та збірник “Переяслав–Хмельницький і його історичні пам’ятники” (1954).

Зазначте також, що принципу партійності відповідає пропагандистська література. Відмітите, що обов’язковою умовою статей, брошур, книг з історії України була критика в них “ідеології українського буржуазного націоналізму”, що демонструвала класовий підхід у висвітленні досліджуваних процесів, явищ та фактів. Подібні праці радянських учених і надалі з’являлися, демонструючи методологічні вади та ідеологічну заангажованість тогочасної наукової продукції.

Студент також має усвідомити й давати критику ідеологеми: Крим як “подарунок” М.Хрущова Україні.

Тема 15. Історична наука в Україні на тлі хрущовської “лібералізації” суспільства. Підготовка до самостійного опрацювання теми вимагає ґрунтовного ознайомлення з таким явищем, як хрущовська “відлига” і критика культу особи як панс до відродження української історіографії. Варто розкрити причини подальшого диктату Москви щодо концептуальних підходів до історичного процесу в Україні.

Вивчення відповідної літератури, документів цієї епохи дозволить показати своєрідну “ревізію” доробку радянських істориків відповідно до постанови “Про культ особи і його наслідки”. Студенти мають змогу проаналізувати творчість таких істориків, як Вадим Дядиченко (1909-1973) та його праці: “Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця XVII-XVIII ст.” (1995) та Іван Гуржій (1915-1971). Зверніться також до аналізу змісту його монографій: “Зародження робітничого класу України (кінець XVIII – перша половина XIX ст.)” (1958), “Боротьба селян і робітників України проти феодално-кріпосницького гніту (з кінця XVIII ст. до 1861 р.)” (1962) та інших.

Маєте також проаналізувати творчість Федора Лося (1908-1980) та його праці: “Революція 1905-1907 років на Україні” (1955), “Рабочий класс Украины и его революционная борьба в

конце XIX и в начале XX вв.” (1955), “Рабочий класс Украины в 1907-1913 гг.” (1962).

Доцільно з’ясувати й напрями тогочасних досліджень, які, перш за все, були пов’язані з вивченням революційної боротьби.

Виходячи із зазначеного бажано наголосити, що революція 1905-1907 рр. висвітлювалася в працях В.Астахова і Ю.Кондуфора (Харків), М.Гончаренка (Луганськ), О.Максимова (Донецьк), Є.Сизоненка (Одеса), І.Бондаренка, П.Лаврова, М.Демченка, П.Шморгуна, А.Кашика, Й.Щербини (Київ) та ін.

У той же час інші дослідники й, зокрема, Микола Лещенко (1917-1991) вивчав селянознавчу проблематику: “Селянський рух на Правобережній Україні в період революції 1905-1907 рр.” (1955), “Селянський рух на Україні в роки першої російської революції 1905-1907 рр.” (1956), “Крестьянское движение на Украине в связи с проведением реформ 1861 г.” (1959).

Варто зазначити, що низка істориків цікавилася питаннями аграрної історії. Результати їх пошуків у цій царині зафіксовані в дослідженнях А.Буцика, І.Рєви, Л.Олійника (Київ), К.Живолупа (Харків), Г.Жукова (Львів). Зверніть також увагу на творчий спадок Степана Королівського (1904-1977) і його дослідження.

Мають бути проаналізовані публікації другої половини 1950-х – початку 1960-х рр. Наведіть приклади творчості учених і, серед них, – Івана Компанійця (1921-1975) та схарактеризуйте його праці. З’ясуйте також чому в зазначений період посилюється роль компартійних досліджень та проаналізуйте діяльність Інституту історії партії ЦК КП України, як філіалу Інституту марксизму-ленінізму при КПРС (назва з 1956 р.).

Зверніться до змісту тематики та опублікованих історико-партійних видань. Такого ж розгляду заслуговує зміст і спрямованість публікацій “Українського історичного журналу” та ряду міжвідомчих наукових збірників. Особливої уваги заслуговують форми протестного прояву.

Важливо ознайомитися з літературою де йдеться про вплив “шестидесятництва” на розвиток історичної думки. Необхідно назвати прізвища українських “шестидесятників”: поети В.Симоненко, М.Вінграновський, Л.Костенко, І.Драч, літературознавці І.Дзюба, Є.Сверсток, І.Світличний, художники І.Заливаха, А.Горська, кінорежисер Ю.Ілленко, композитор Л.Яценко,

журналіст В.Чорновіл і ін., та розкрити спрямованість їх дій проти існуючої влади.

Розкрийте діяльність клубів творчої молоді “Сучасник”, “Пролісок” та ін. Доцільно на конкретних фактах довести вплив руху “шестидесятників” на розвиток національної історичної думки”. Студент має усвідомити, що цей вплив знайшов свій вияв у спробах перегляду ідеологічних міфологем, ідеях створення багатотомної праці з історії України, історії міст і сіл України та інше.

Детально схарактеризуйте наукову біографію Володимира Голобуцького (1903-1993) та його праці: “Запорозьке козацтво” (1957), “Богдан Хмельницький – великий син українського народу (1954), “Запорізька Січ в останні часи свого існування. 1734-1775 рр.” (1961), “Дипломатическая история Освободительной войны украинского народа” (1962). “Запорізьке козацтво” (1994).

Потрібно також об’єктивно висвітлити наукову діяльність Михайла Брайчевського (1924-2001). Варто висвітлити його спадщину, як українського історика, археолога, дослідника історії слов’янських народів. З’ясуйте зміст праць ученого: “Коли і як виник Київ”, “Біля джерел слов’янської державності” (1964)”, “Походження Русі”. “Приєднання чи возз’єднання? Критичні замітки з приводу однієї концепції” (1966).

Вивчіть біографічні матеріали та рекомендовану літературу де йдеться про таких учених-істориків як Ярослав Дашкевич, Валентин Мороз, Петро Арсенич, Дмитро Іващенко. Варто підкреслити, що ці історики альтернативні до офіційного бачення історії України. Доцільно також звернути увагу на таку форму громадянського протистояння, як рух українського опору, який був ще одним струменем боротьби за правдиву історію.

Як альтернативу існуючого в Україні стану історичної науки варто розглядати зарубіжну гілку української історичної науки. У зв’язку з цим детально схарактеризуйте історію заснування Українського історичного товариства, що було відповіддю на виклик радянської історіографії.

Послугуючись вивченням матеріалом, висвітліть питання пов’язане з переміщенням значної частини сил істориків з країн Західної Європи до США і Канади. Розкрийте зміст нових прин-

ципових завдань українських істориків в еміграції. Усвідомлюючи згубність в Україні антинаукових “Тез...”, багато з них рішуче виступили на захист української історичної думки. У зв’язку з цим зверніться до публікацій О.Оглоблина “Думки про сучасну українську советську історіографію” (1963) та “Завдання української історіографії на еміграції” (1964).

Предметом вивчення має бути діяльність головних осередків УВАН, НТШ та УВУ. Особливу увагу зверніть на роботу Олександра Оглоблина (1899-1992), як голови історичної секції, президента УВАН (з 1970 р.). Дізнайтесь про зміст монографії ученого: “Гетьман Мазепа та його доба” та статті “Проблема схеми історії України ХІХ-ХХ століття (до 1917 р.)”.

Доцільно схарактеризувати творчій потенціал наукової діаспори (близько 40 професійних) зарубіжних істориків. Розкрийте зміст наукового доробку істориків України і, серед них, таких, як Н.Полонська-Василенко, В.Дубровський, І.Борщак, М.Ждан, Р.Климкевич, І.Каменський та ін. Зупиніться на аналізі наукових напрацювань Л.Винара: “Іван Підкова”, “Історичні праці Івана Франка” (1957), “Андрій Войнаровський” (1962), “Князь Дмитро Вишневецький” (1964) та інших.

Особливо детально висвітліть історію заснування та видання журналу “Український Історик” (1963), створення Українського історичного товариства. Розкрийте завдання, пріоритети історичних досліджень зарубіжних українських істориків.

Звернуть увагу на зародження грушевкіяни, яка трансформалася в грушевськознавство. У цьому контексті окресліть зміст статті О.Оглоблина “Михайло Грушевський і українське національне відродження” (“УІ”, 1964).

Варто відзначити, що Л.Винар, О.Оглоблин, М.Антонович, І.Борщак, І.Витанович, О.Домбровський, М.Ждан, Т.Мацьків, І.Каменський, Я.Пеленський, О.Пріцак, Н.Полонська–Василенко, М.Чубатий, М.Андрусак, Є.Онацький стали дослідниками життя і спадщини М.Грушевського. Зарубіжні вчені приклали чимало зусиль для відзначення 100-річного ювілею і наступних пам’ятних дат М.Грушевського.

З урахування вищезазначеного та інших фактів ви маєте наголосити на тому, що 1950-і – перша половина 1960-х рр.

стали періодом консолідації основних сил українських істориків та українознавчих осередків в еміграції.

Тема 16. Історична наука УРСР та діаспори в добу брежнєвщини (друга половина 1960-х – 1980-х років).

Звернення до розгляду теми потребує осягнення літератури у якій йдеться про фактори, які зумовили подальший гальмуючий стан української історичної науки. Має бути чітко усвідомлене й розкрито положення: українська історіографія в контексті ідеологічної боротьби і тотальної русифікації суспільного життя.

Доцільно проаналізувати суспільно-політичні умови у яких опинилася українська історична наука та схарактеризувати період “застою” і сповзання СРСР до системної кризи. Дізнайтесь про цілі партійних структур у здійсненні курсу на тотальне зросійщення, узаконення монополії комуністичної партії. З’ясуйте стан наукових досліджень та підкресліть таке явище, як перехід до створення узагальноючих багатотомних праць з історії України, історії міст і сил.

Розкрити сутність енциклопедизація історичних знань, не забуваючи у якому контексті це здійснювалося. Проаналізуйте, як показник тогочасних історичних уявлень напрацювання Кузьми Дубини (1906-1967). Він досліджував теорію соціалістичної революції, був співавтором тритомника “Українська РСР у Великій Вітчизняній війні радянського Союзу” (1967-1969), посібника “Історія Української РСР” (1967). З’ясуйте змістовну наповненість інших праць українських радянських істориків і, зокрема, Андрія Скаби (1905-1986) та його монографії “Парижская мирная конференция и иностранная интервенция в Стране Советов, январь 1919 г.” (1971). Варто відзначити їх методологічні хиби.

Доцільно також відмітити, що заідеологізованість, безоглядне слідування принципам марксистсько-ленінської ідеології призвело до політизації і використання історичної науки в ідеологічній боротьбі. Утім має бути показано, що існували інтелектуали та історики іншого спрямування. Зверніть увагу на Івана Дзюбу та розкрийте зміст його листа і праці “Інтернаціоналізм чи русифікація?”.

Також докладно висвітліть життєвий шлях та науковий доробок Олени Апанович (1919-1999), як українського історика, дослідника українського козацтва та Запорозької Січі. Зверніться

до змісту її монографій: “Збройні сили України першої половини XVIII ст.”, “Запорізька Січ у боротьбі проти турецько-татарської агресії 50-70-х років XVII ст.” (1960), “Відображення суспільно-політичних поглядів українського народу проти суспільного і національного гноблення в історичних піснях” (1968) та інше.

Ви маєте виказати своє ставлення до репресії проти істориків і, зокрема, Ярослава Дзири. Зупиніться на аналізі наукової творчості Кості Гуслистого (1902-1973), як історика, етнографа, етнолога. З’ясуйте чому були знищені етнографічні монографії “Українці”, “Історичний розвиток української нації”.

Між іншим, також зверніть увагу на постать та причини усунення П.Шелеста з поста першого секретаря ЦК КПУ. Зверніть увагу на його книгу “Україно наша радянська”.

Аналізуючи стан радянської історіографії акцентуйте увагу на ювілейних виданнях, їх тематиці та спрямованості. Маєте можливість також зупинитися на доробку Миколи Супруненка (1900-1984) та схарактеризувати двотомник “Перемога Великої Жовтневої соціалістичної революції на Україні” (1967). Висвітліть й такий аспект, який пов’язаний з замовчуванням та викривленням владою й науковцями на користь більшовизму подій революції 1917-1921 рр., голоду 1921-1922 рр., голодомору 1932-1933 рр., голоду 1946-1947 рр., українського руху опору, насильницької колективізації, масових репресій і великого терору та ін.

Доцільно зазначити, що в Україні, завдяки зусиллям науковців, історія, будучи джерелом наукової поінформованості суспільства, розширювала свою джерельну базу. Виявом цього слугували двотомники “Історія робітничого класу Української РСР”, “Історія селянства Української РСР”, монографія “Розвиток української культури за роки Радянської влади” (1967). Вчені приступили до створення і видання багатотомної історії Української РСР (8 томів, 10 книг).

Схарактеризуйте творчий доробок такого вченого, як Юрій Кондуфор (1922-1997), зазначте що він є співавтором колективних праць “Великий Жовтень і громадянська війна на Україні” (1973), “Великое содружество народов братьев” (1982) та редактором російськомовного видання історії Української РСР у 10 томах. Особливу увагу зверніть на додатковий том “Історіографія історії Української ССР” (1985) і з сучасних наукових методологічних настанов та вимог схарактеризуйте його зміст.

Доцільно також відмітити важливе значення для розвитку регіональної історії створення та вихід “Історії міст і сіл Української РСР” у 26 томах. У зв’язку з цим висвітліть життєвий шлях, науково-організаційну діяльність та спадщину Петра Тронька (1915-2011), як голови правління Всеукраїнської спілки краєзнавців, головного редактора журналу “Краєзнавство”.

З’ясуйте також значення підготовки та виходу енциклопедичних видань “Українська Радянська Енциклопедія” в 17-ти томах (1959-1965), друге видання 1977-1985 рр. “Радянська енциклопедія історії України” в 4-х томах (1969-1972). Утім має бути й відмічена така особливість цих праць, як підміна наукових оцінок політичними, навішування ідеологічних ярликів та ін.

Глибокого вивчення заслуговує питання, пов’язане із обороною істориками діаспори національних традицій української історіографії. Потрібно досконало схарактеризувати історіографічну ситуацію в українській діаспорі другої половини 1960-х – першої половини 1980-х років. Варто скористатися ціннісно-смысловими оцінками, які містяться в рекомендованій літературі де йдеться про дослідження актуальних проблем історії України, опанування модерними методиками досліджень, ознайомленням з існуючими історіографічними течіями (постпозитивізм, соціологічна історія, конструктивізм, неоромантизм та ін.).

Опрацювавши літературу, крізь власні оцінки, отриманий досвід, розкриті значення журналу “Український Історик”, як віддзеркалення наукових пошуків діаспорних істориків. У центрі увага має бути науковий доробок Л.Винара та аналіз його праці “Найвидатніший історик України Михайло Грушевський (1866-1934)” (1986). Свідомо ретранслюйте знання про Олександра Домбровського та спрямованість наукових досліджень цього ученого. Також зверніться до змісту публікації в журналі “Український Історик” Анни Процик у якій йдеться про традиції школи М.Грушевського у Львівському НТШ й ставлення школи М.Грушевського та Д.Багалія; Іллі Витановича про методологію та історіософію М.Грушевського; Миколи Андрусяка про поєднання народницького і державницьких подлядів в “Історії України-Руси” М.Грушевського та інших статей.

З'ясовуючи характер творчості зарубіжних українських істориків, доцільно зазначити, що Омелян Пріцак вчений широкого наукового діапазону у той же час дослідив історіософські та історіографічні погляди Михайла Грушевського, Теодор Мацьків – Козацько-гетьманську державу в добу Б.Хмельницького і І.Мазепи. Значну цінність має його монографія “Гетьман Іван Мазепа в західноєвропейських джерелах”.

Дізнайтесь також про творчість Тараса Гунчака – українського історика, який працює у США. Він є джерелознавцем і археографом та редактором журналу “Сучасність” (з 1983 р.). Схарактеризуйте його дослідження: “Студії про революцію” (1979), “Джерела до новітньої історії України” (у 2-х т.) (1980). “Українська революція. Документи 1919-1921 рр.” (1984). “Україна і Польща в документах 1918-1923 рр.”. Зазначте, що разом з іншими ученими Т.Гунчак є упорядником тритомника “Українська суспільно-політична думка в ХХ ст.” (1983), учасником створення багатотомного археографічного видання “Літопис Української повстанської армії” та ін.

Спираючись на аналіз літератури зверніться до творчості Володимира Косика – українського історика у Франції, досвідченого редактора журналу “Європейський схід”. У полі зору мають бути дослідження ученого: “Україна в Другій світовій війні”, “Україна і Німеччина у Другій світовій війні” (1986) та ін.

З рекомендованої літератури дізнайтесь про діяльність “Просвіти”, НТШ, УВАН, УВУ та створення у США (Іллінойський, Пенсільванський, Колумбійський університети) центрів українознавства. Варто бути достатньо обізнаними з історією створення й діяльністю українських учених Наукового інституту (Гарвардський університет). Директором цієї установи до 1989 р., був Омелян Пріцак, а потім його очолив Г.Грабович. Результатом творчої праці вчених є численні видання і, серед них, збірник “Вісті з Гарварда”. Дізнайтесь також про діяльність Українського соціологічного інституту, Українського документального центру й детальніше про Українську асоціацію університетських професорів та Фундацію кафедри українознавства в США.

Значну увагу зосередьте на досягненні творчого спадку Омеляна Пріцака (1919-2006) – відомого історика, тюрколога-сходознавця, іноземного члена Національної академії наук України (1990), знавця багатьох мов. Схарактеризуйте його праці

та, особливо, зверніть увагу на дослідження “Походження хозар” та статтю “Вступ до історії України” (“УІ” 1968. – ч. 1-4).

Потрібно бути достатньо обізнаними про Канадський інститут українських студій (Керівники Р.Лупол, Б.Кравченко) (Альтбертський університет), Центр українознавства при університеті в Торонто (з 1980-х рр.). Маєте також опрацювали літературу де йдеться про яскраві постаті зарубіжних українських вчених і серед них, зокрема, П.Могочия, О.Субтельного. П.Потічного, М.Марунчака, І.Рудницького та ін. Звернуть увагу на значні наукові здобутки вчених, підготовку й видання ними англomовної “Енциклопедії України” (ред. Д. Гусар-Струк).

Значний науковий інтерес складає зміст полеміки українських істориків в діаспорі з радянською офіційною історіографією та частково з західними істориками. Варто не лише дізнатися про неї, але й розглянути її сутність. У той же час, не повинні пройти поза Вашої уваги й дискусії в середовищі українських істориків навколо періодизації українського національного руху і його зв'язку з історіографією. Ще однією особливістю української історіографії, на яку доцільно зосередити увагу, є ускладнення розвитку історичної думки в діаспорі у зв'язку з надмірною політизацією з боку націоналістичних інституцій та їх видань.

Проаналізуйте спроби ототожнити історію України лише з історією українського націоналістичного руху – потужною течією, що, однак, не могла характеризувати увесь спектр національно-визвольних змагань українського народу XIX-XX ст.

Самостійно зробіть спостереження щодо спрямованості наукових праць та спеціалізації українських істориків діаспори. У полі зору мають бути такі постаті, як Ярослав Пастернак, Олександр Домбровський, Михайло Міллер (спеціалізація з давньої історії України, її археологічних пам'яток); Михайло Ждан, Омелян Пріцак, Іриней Назарко (дослідження княжої доби української історії, боротьби проти Золотої Орди, долі українського народу в складі Великого князівства Литовського); Олександр Баран, Любомир Винар, Василь Дубровський, Теодор Мацьків, Олександр Оглоблин – (знавці козацько-гетьманської доби – від зародження українського козацтва, заснування Запорозької Січі, Визвольної війни українського народу і утворення держави Б.Хмельницького до Гетьманщини і державницької діяльності гетьмана І. Мазепи).

У такій же спосіб довідайтесь про те, що питання української воєнної історії, історії церкви, історіографії, геральдики, генеалогії та ін. вивчали Марко Антонович, Лев Биковський, Юрій Бойко; національно-визвольні змагання 1917-1920 рр., експорт більшовицького режиму в Україну, репресії і голодомор 1930-х років, боротьба національно-демократичних сил проти радянського тоталітаризму аналізували Ілля Витанович, Олег Маркусь, Махайло Єрмеїв, Аркадій Жуковський, Ігор Каменський та ін.

Аналітично схарактеризуйте наукові інтереси інших діаспорних українських вчених. Варто, наприклад зазначити, що українська історія періоду Другої світової війни, німецько-радянський конфлікт, націоналістичне підпілля, Українська повстанська армія – сфера наукових інтересів Володимир Косика, історію Організації українських націоналістів, утворення і діяльність Української повстанської армії досліджували Петро Мірчук, Лев Биковський та ін. учені.

Варто також підкреслити, що вивчення питань регіональної історії здійснював Петро Стерчо (1919-1987). Бажано не лише назвати, але й схарактеризувати такі його праці: “Національне відродження Карпатської України” (1955), “Карпатсько-руська держава: До історії визвольної боротьби карпатських українців у 1919-1939 рр.” (1965) та ін.

Творчо підійдіть по висвітлення місця діаспорної української історіографії в європейській і світовій історичній науці. Зауважте значення лекційних курсів з історії України та зростання інтересу до української історії з боку провідних наукових історичних шкіл.

Утім не забудьте розповісти й про втрати української історичної наука в діаспорі у 1970-1980-х роках (Володимир Міяковський, Осип Навроцький, Петро Курінний, Наталія Полонська-Василенко, Юліан Камінський, Ілля Витанович, Михайло Ждан, Микола Чубатий та ін.).

Повертаючись до аналізу стану історичної наука в УРСР розкрийте основні напрями історичних досліджень, які здійснювалися в умовах загострення кризи авторитарного режиму.

У полі зору має перебувати загальна суспільно-політична ситуація й системна суспільна криза. Важливо усвідомити сутність кризи радянської історіографії та її головні чинники. Варто переконливо довести, що концепція “розвинутого соціалізму” всту-

пила в суперечність з реаліями суспільно життя. Наслідком цього стало зниження рівня життя; неспроможність історичної науки пояснити наростання спротиву комуністичній системі в СРСР і країнах так званої соціалістичної співдружності. Зазнала банкрутства практика контрпропаганди, в якій історична наука виконувала ключову роль. Ви маєте оперувати конкретними даним, які підтверджують вищезазначене.

Окреме місце у самостійній підготовці заслуговує питання пов'язане з висвітленням нової хвилі репресій і арештів дисидентів та діячів правозахисного руху. Варто переконливо довести, що зазначене засвідчила агонію авторитарного режиму.

Мають бути чітко схарактеризовані історичні дослідження в УРСР й наголошено на існуванні перекосів і диспропорцій, не лише в розподілі досліджень за хронологічною рубрикацією, а й за їх проблематикою. Проаналізуйте зміст тритомника “Археологія Української РСР” (1971-1975) і детально проаналізуйте дослідження В. Даниленка, В. Гладіліна, Д.Телегіна, І. Артеменка, В.Лапіна, І.Свешникова, П.Єфименка, І.Шовкопляса, М.Гладких, О.Теленожкіна, В.Петрова й працю “Походження слов'ян” В.Барана та ін.

У такому ж дусі варто відмітити інформаційний потенціал досліджень П.Толочка “Історія Києва і Київської Русі”, “Історична топографія стародавнього Києва” (1972), “Древний Киев” (1976), “Киев и Киевская земля в эпоху феодальной раздробленности” (1980). Не забудьте згадати про узагальнюючий тритомник “История Киева”, напрацювання І.Шекера, у тому числі монографій: “Міжнародні зв'язки Київської Русі” (1966) і “Київська Русь XI ст. в міжнародних відносинах” (1971).

Потрібно зазначити, що досліджувалася історія Галицько-Волинського князівства. М.Котляр підготував монографію “Галицька Русь у другій половині XIV – першій чверті XV ст.” (1968), В.Грабовецький – “Гуцульщина в XII-XIX столітті. Історіографічний нарис” (1982). Зверніть також увагу на вада праць із стародавньої, середньовічної історії України (використання союзної схеми, замовчування окремішності української історії і етногенезу українського народу та ін.).

Бажано відмітити вихід дослідження В.Смолія “Возз'єднання Правобережної України з Росією” (1978). Водночас схарактери-

зуйте вікі біографії та творчу спадщину Ярослава Ісаєвича (1936-2010), як українського історика, вихованця школи І.Крип'якевича.

Довідайтесь про зміст публікацій ученого, зокрема, монографій: “Братства та їх роль в розвитку української культури”, “Юрій Дрогобич” (1972), “Джерела з історії української культури доби феодалізму” (1972), “Першодрукар Іван Федоров і виникнення друкарства на Україні” (1975), “Преємники первопечатника” (Москва, 1981).

Також зверніться до напрацювань Я.Запасака “Мистецтво книги на Україні в XVI-XVIII ст.” (1971) та Д.Степовика “Українська графіка XVI-XVIII ст.: еволюція, образ, системи” (1982).

У такому ж дусі проаналізуйте праці З.Хижняка “Києво-Могилянська академія” (1970, 1981). Економічна історія України, Я.Кісія “Промисловість Львова в період феодалізму (XIII-XIX ст.)” (1971), Л.Мельника “Технічний переворот на Україні з XIX ст.” (1972). Т.Дерев'янкіна “Промисловий переворот на Україні” (1975).

В загальноукраїнському контексті підкресліть міфологізацію образу Т.Шевченка як революціонера-демократа, поборника братерства українського та російського народів. Схарактеризуйте дослідження М.Марченка про історичні погляди Т.Шевченка та В.Сарбєя про місце Т.Шевченка в українському революційно-визвольному русі (“Шевченківський словник” у 2-х т.) (1976, 1977).

Доцільно підкреслити, що історію суспільно-політичних рухів досліджував Григорій Сергієнко в працях: “Декабристи та їх революційні традиції на Україні” (1975), “Декабристи і Шевченко” (1980), “Т.Г.Шевченко і Кирило-Мефодіївське товариство” (1983). Варто наголосити, що у цілому декабристознавство знайшло свій вияв і у роботах М.Лисенка, В.Котова, Г.Казьмирчука та ін.

В такій же проблемно-хронологічній послідовності варто проаналізувати й інші дослідження і, зокрема, присвячені реформі 1861 р. (праці М.Лещенка, Д.Пойди, О.Нестеренка, Ю.Лаврова, Г.Січкара). Доцільно наголосити, що особливості аграрних відносин в Західній Україні, на Буковині та Закарпатті, після скасування кріпацтва, знайшли своє висвітлення в працях В.Курило, М.Лещенка, М.Кравця, І.Коломійця, І.Грищенка, С.Трусевича, С.Макаруча та ін.

Розкриваючи інші напрями досліджень, варто зазначити, що історія України в період капіталізму міститься у працях І.Іванова-Потьомкіна, Ф.Дося, О.Парасунька, М.Рудька, І.Шевченка.

Бажано підкреслили, що певні перебільшування впливу соціал-демократичних організацій, насамперед більшовиків на український рух спостерігаються у працях Г.Марахова, М.Гончаренка та інших науковців.

Виділіть та проаналізуйте праці в якій йдеться про громадський рух, діяльність М.Драгоманова. До них належать роботи В.Лукаренка “Світогляд М.Драгоманова” (1965). Раїси Іванової (Іванченко) “Михайло Драгоманов у суспільно-політичному русі Росії та України (друга половина ХІХ ст.)” (1971).

Варто пам’ятати, що вони написані за певних обставин і з позицій тогочасної науково-методологічної практики. Потрібно також відзначити, що послідовно з 1971 року історик – Юрій Пінчук досліджував погляди М.Костомарова й у наступні десятиріччя своєї наукової діяльності.

Опрацювання рекомендованої літератури сприятиме з’ясуванню й такого напрямку, як компартійні дослідження. Варто зазначити, що каста істориків партії (на середину 1970-х років складала понад 2 тис., з них 152 доктори й 1083 кандидати наук).

Їх кількість у 3,5 рази перевищувала кількість так званих громадянських істориків [УІЖ, 1975. – № 2, с. 10].

Потрібно знати, що в зазначений період обов’язковою було викладання в усіх вузах і середніх спеціальних навчальних закладах курсу історії КПРС. Маєте також відмітити, що головною проблематикою тодішніх партійних досліджень була: “Ленін і Україна”. Вона також включала історію робітничого і селянського руху, революційні події 1905-1907 та 1917-1920 рр., утворення більшовицьких організацій в Україні і КП(б)У, встановлення радянської влади і утворення СРСР, торжество так званої “ленінської національної політики” (А.Лихолат, Г.Мултих, В.Чирко, І.Коломійченко, С.Гутянський та ін.).

Бажано також підкреслити, що досліджувалися й інші складові радянського періоду, зокрема мав місце вихід праць присвячених історії соціалістичного будівництва, керівної і спрямовуючої ролі КПРС (М.Черненко, П.Бакуменко, Г.Діденко, В.Самофалов, П.Гудзенко, С.Кульчицький, Ю.Бабко), соціаліст-

тичним перетворенням на селі, колективізації сільського господарства, колгоспного будівництва (М.Березовчук, П.Панченко, І.Слинько, М.Куц, О.Крикуненко, В.Петренко та ін.).

Доцільно зазначити, що приділялася увага підготовці тодішніми науковцями чисельних нарисів історії всіх обласних і Київської міської партійних організацій та нарисів історії фабрик і заводів. Бажано висловити своє ставлення до наведених вище досліджень й зазначити, що окремі науковці вважають ненауковим відкидати весь цей доробок, оскільки його критичне осмислення дозволяє глибше зрозуміти причини системної кризи авторитарного суспільства, об'єктивний процес його самознищення [4.160, 388].

Варто не лише назвати прізвища таких учених, як І.Курас, В.Хижняк, М.Панчук, С.Клапчук, Р.Піріг, А.Слюсаренко, Ю.Горбань, Б.Романцов, М.Матвійчук, В.Шевчук, П.Федорчак, А.Гайдуков, Б.Хоменко, В.Червінський, І.Шульга, О.Семків, І.Ніколасенко, В.Остафійчук, А.Черненко, Г.Марискевич, Б.Корольов, А.Плисюк, В.Танцюра, котрі в умовах горбачовської перебудови виступили за реформування і демократизацію системи, за суверенітет України, але й схарактеризувати їх творчість. Зокрема, на окрему увагу заслуговує науково-організаційна та творча спадщина згаданого вище проф. А.Черненка. В сучасній українській історіографії існує справедлива думка, про те, що лише одна джерелознавча школа М.Ковальського (Дніпропетровський університет) репрезентували в зазначений період українську історичну думку.

Доцільно зазначити, що у цьому вузі була створена й функціонувала ще одна школа (дослідження соціал-демократичної еміграції), яку започаткував ще в Запоріжжі та розвинув у Дніпропетровську А.Черненко. Вчений очоливши історичних факультет Дніпропетровського університету згуртував навколо себе талановитих учнів котрі підготували й захистили змістовні кандидатські дисертації. Зокрема ще в 1991 р. в межах наукової проблематики цієї школи В. Грицаєнко була захищена дисертація присвячена діяльності закордонних організацій РСДРП в Німеччині і Австро-Угорщині в 1908-1914 роках.

Історична школа на чолі з А.Черненком на той час переживала переломний етап. Не всі її учні однозначно сприйняли

перебудовчі процеси. Але зворот у напрямку правдивого вивчення історії еміграції вже був dokonаним фактом.

Про це свідчить обґрунтування актуальності названої вище дисертації. Зокрема, В.Грицаєнко зазначала, що політична еміграція займає велике місце в історії російського визвольного руху.

Вона вказувала, що до теперішнього часу детально розглядалася лише більшовицька еміграція і закордонні зв'язки Леніна, в той час, як діяльність інших фракцій і непролетарських партій практично не досліджувалася.

Керівник школи проф. А.М. Черненко, його учні та, зокрема, В.Грицаєнко усвідомлювали, що на даний момент склалася принципово інша історіографічна ситуація, обумовлена процесом деідеологізації науки. Вона виявилася у формуванні нових підходів до розгляду історії суспільно-політичних процесів. Виникла настійна необхідність подолати однобічність раніше накопичених знань.

Повертаючись до аналізу питань теми варто схарактеризувати праці, присвячені теорії та методології історії, історіографії та джерелознавству. Ці часи позначені виходом колективної монографії: “Методологические проблемы историко-партийной науки” (1976), “Вопросы методологии историко-партийной науки” (1980), дослідження В.Косолапова “Методология и логика исторического исследования” (1977), А.Мельника “Предмет і методология історичної науки” (1977), В.Стрельського “Основы научно-исследовательской работы студентов” (1981), А.Санцевича “Українська радянська історіографія” (1984) та ін. Також побачила світ колективна монографія “Историография истории Украинской ССР” (1986). Зрозуміло, що вони освячували пануючі марксистсько-ленінські настанови та лінію КПРС.

Доцільно також відмітити, що проблеми історії української історичної науки висвітлювалися в працях В.Сарбея, П.Маркова, К.Гурницького, М.Кравця, Л.Коваленка, Л.Таран, Ю.Пінчука, А.Санцевича, Н.Комаренка, В.Юрчука, Я.Калакури та ін.

Також бажано наголосити, що питання джерелознавства знайшли своїх дослідників, якими були М.Варшавчик, В.Замлинський, В.Стрельський, М.Ковальський, М.Дмитрієнко, П.Шморгун, М.Литвиненко та ін.

На останок варто зазначити, що реакцією на стан історичної науки в СРСР став виступ Юрія Бадзьо та публікація його серії статей в “Українському Історику” під рубрикою “Знищення і русифікація української історії в советській Україні” (1981-1982).

Тема 17. Українська історіографія на переломі: від тоталітарного монізму до плюралізму та гласності (друга половина 1980-х – початок 1990-х років). Підготовка до опрацювання теми вимагає ознайомлення з рекомендованою літературою де йдеться про суспільно-політичну ситуацію та стан історичної науки в СРСР. Варто усвідомити сутність кризи марксистської парадигми історії та формування нової історіографічної ситуації в УРСР. Бажано окреслити складові нової історіографічної ситуації, які пов’язані з впливом опозиційного руху в Україні, республіках Прибалтики, Закавказзя, діяльністю правозахисників і дисидентів в Москві та інших містах Російської Федерації.

Зверніть увагу на характер демократичних зрушень у деяких європейських країнах соціалізму, що поглиблювало кризу тоталітарного режиму в СРСР. Важливо зазначити, що для України Чорнобильська катастрофа стала ще однією війною консервативних сил на чолі В. Щербицьким – слухняним виконавцем команд з Москви. Український народ все більше переконувався в замовчуванні наслідків аварії, існуванні подвійної моралі керівництва Компартії України, яка черговий раз вдалася до ошуканням свого населення.

Слід відзначити появу неформальних об’єднань, активізацію дисидентського і правозахисного руху, поширення позацензурних видань. Маєте усвідомити, що ці та інші фактори засвідчили крах КПРС і її сателіта – Компартії України. Мова повинна йти про руйнацію її ідеологічних постулатів, пошук інтелігенцією та прогресивними ученими історичної правди. Бажано вказати на активізацію звернень до трагічних сторінок української історії.

Доцільно схарактеризувати створення неформальних об’єднань, активізацію дисидентського та правозахисного руху, поновлення історичної пам’яті, тягу до народних традицій та національної символіки.

Зосереджуючи увагу на перебудовчих процесах маєте зазначити, що вони оголили нездатність марксистської парадигми

історії сталінсько-брежнєвського зразка. Утім ще існувала підконтрольність історичної науки партноменклатурі.

Маєте підкреслити, що зазначене виявилось у світкуванні в 1987 р. чергового ювілею Жовтневої революції. Тоді стало можливим поява серії книг: “Великий Жовтень і Україна”, “Историография Великой Октябрьской революции на Украине”, “Октябрь и гражданская война в Украине: страницы истории”, які були підготовлені в річниці застарілих більшовицьких міфологем.

Одночасно маєте наголосити на тому, що активізуються дії сил опору, та відбувається зростання національної і історичної свідомості. Бажано відмітити, що включившись в перебудовчі процеси, все активніше про себе заявляє частина істориків, філософів, правників, літературознавців та студентської молоді.

Потрібно навести факти зростання історичної свідомості, чому сприяло відзначення ювілейних дат і, зокрема, І.Франка, М.Шашкевича, Леся Курбаса та ін.

Доцільно принагідно зазначити, що відбулася зміна проблематики “Літературної України”, журналів “Вітчизна”, “Жовтень” (“Дзвін” з 1990 р.) “Київ”, “Пам’ятки України”.

Бажано сповістити про появу проблемних статей істориків національно-демократичного спрямування (М.Брайчевський, Я.Дашкевич, Я.Ісаєвич, Ф.Шевченко та ін.). Особливу увагу зверніть на зміст статей журналу “Україна” і публікацію “Споминів” М.Грушевського (1988).

Маєте можливість відмітити, що початку формування нової історіографічної ситуації сприяла підготовка відновленою Археологічною комісією АН УРСР видання багатотомної “Історії України-Руси” М.Грушевського (перший том 1991 р.). Також варто розповісти про перебудову журналу “Жовтень” (Дзвін) та публікацію тритомника Д.Яворницького “Історія запорозьких козаків”, “Історія України” І. Крип’якевича. Потрібно наголосити, що позитивні зрушення закріпив “Закон про свободу друку і заборону цензури”. Маєте знати, що у цей час відбулося загострення полярності поглядів істориків на ключові проблеми української історії (1988-1991). Зверніться до змісту публікацій в “Українському історичному журналі” та схарактеризуйте статті І.Хміля, І. Рибалки, С.Кульчицького та Г.Касьянова.

Вважаємо за потрібне відмітити вплив на історіографічну ситуацію появу Народного Руху України (1989), нових політич-

них партій, зміну політичної монополії КПРС багатопартійністю у 1980-1990-і роки. Бажано усвідомити яким був новий етап взаємодії суспільної, національної та історичної свідомості.

Об'єктивний аналіз тодішньої ситуації має привести студента до розуміння сутності змін історичної проблематики.

Бажано зазначити, що цьому сприяли святкування 1000-ліття хрещення Русі, “відхрещення КПУ” від сталінізму, публікація збірника “Голод 1932-1933 років на Україні: очима істориків, мовою документів” (1990), скасування ЦК КП України ряду постанов 1940-х рр.

Потрібно розповісти про реформування Інституту історії партії при ЦК КПУ в Інститут політичних досліджень (Інститут політичних і етнонаціональних досліджень НАН України ім. І.Ф. Кураса) (1991). Виходячи із зазначеного схарактеризуйте життєвий шлях та науковий доробок Івана Кураса (1939-2005) – українського історика, фахівця у галузі політичної історії України та національних відносин. Підкресліть, що вчений був керівником авторських колективів праць: “Сучасні політичні партії і рухи на Україні” (1991), “Церква і національне відродження”, “Українська державність: історія і сучасність”, “Етнонаціональний розвиток України: терміни, визначення, персоналії” (1993) та ін.

Важливо зазначити, що зміни носили суперечливий характер, що відбилосся на історіографічній ситуації в УРСР. У цьому зв'язку зверніть увагу на публікацію В. Сарбея “Очерки по методологии и историографии истории Украины (период капитализма)” і критику ним “буржуазного націоналізму” В. Антоновича і М. Грушевського.

Утім іншими настановами керувалися фахові історики і, зокрема, Станіслав Кульчицький. Потрібно розповісти про ученого як українського історика, дослідника соціально-економічної і політичної історії України. Схарактеризуйте творчий доробок цього видатного ученого і, особливо, праці: “Демографічні наслідки голоду 1933 р. на Україні” (1989), “Сталінізм на Україні: 20-30-ті рр.” (1991), “Ціна “великого перелому”, редагування підручника Ореста Субтельного “Україна: Історія”, який побачив світ у 1991 р.

Належну увагу приділіть ознайомленню з творчою біографією та науковими працями Валерій Смолій – українського

історика, фахівця з історії українського середньовіччя і козацько-гетьманської доби, дослідника історії козацтва та вихованця Ф.Шевченка. Потрібно розповісти про підготовку докторської дисертації: “Соціальна свідомість учасників народних рухів на Україні (друга половина XVII-XVIII ст.)” (1985) та про те, що з 1993 р. В.Смолій є директором Інституту Історії України.

Також відзначте, що вчений є співавтор другого тому “Історії Української РСР”, двох томів “Истории Киева”, монографій “Історичні передумови возз’єднання українських земель (1989)”, “Українська народність: Нариси соціально-економічної і етнополітичної історії”, “Як і коли почала формуватися українська нація”(1991) та багато інших праць. Про це вже йшлося вище.

В такому ж контексті проаналізуйте віхи реорганізації діяльності Інституту археології та створення академічних та вузівських осередків історичної науки (Інститут української археографії) (1991) (пізніше назва доповнилася (та джерелознавства ім. М.С. Грушевського)), Інститут суспільних наук реформований в Інститут українознавства ім. І.П. Крип’якевича (Львів), Київський університет (Інститут українознавства) (директор П.Кононенко) з 2000 р. перейменований у Науково-дослідний інститут українознавства Міністерства освіти і наука. Наголосить також, що в університеті функціонує Центр українознавства (директор В.Сергійчук, тепер М.І.Обушний).

Відзначте вихід наукової продукції та змістовних публікацій. Серед них назвіть збірники статей: “Про минуле – заради майбутнього” (1989), “Маршрутами історії” (1990), які є спробою нового пояснення сфальсифікованих сторінок української історії.

Масте розповісти про розвідки Ю.Шаповала, Р.Пирога, О.Щуся, Л.Нагорної, І.Гошуляка, В.Лозицького і інших. Учені також звернули увагу та постаті політичних діячів України 1920-1930 – х років.

У той же час з’ясуйте причини висунення на пріоритетне місце на рубежі 1980-1990-х рр. наукових дискурсів присвячених радянській історії.

Особливу увагу зверніть на характеристику публікацій яскравих представників національно-демократичного спрямування: М.Брайчевського, Я.Дашкевича, С.Білоконя, Я.Дзири, О.Апанович, Р.Іванової (Іванченко) та інші. Також варто

проаналізувати нові публікації С.Кульчицького та його розвідку “Ціна “великого перелому” (1989).

Маєти виявити зацікавленість у вивченні відомостей, які стосуються напрямів історичних досліджень. Наголосить, що історики вивчали опозиційний до більшовизму рухи у тому числі селянські повстання та збройну боротьбу. В.Верстюк підготував монографію: “Махновщина: селянський повстанський рух на Україні” (1918-1921) (1991). Зазначте також, що змістовною є монографія Г.Касьянова і В.Даниленка “Сталінізм і українська інтелігенція” (1991) у якій здійснена вдала спроба з’ясувати справжні мотиви політики українізації.

Водночас потрібно усвідомити, що відбувався перегляд оцінок історії революційного руху в Галичині, Буковині та Закарпатті, діяльності Комуністичної партії Західної України та “соціалістичних перетворень у процесі встановлення радянської влади і масових репресій у цьому регіоні”. Саме таким змістом сповнені праці В.Барана, Л.Зашкільняка, Я.Ісаєвича, О.Карпенка, О.Красівського, М.Кутутяка, Б.Яроша, Ф.Стебля, О.Куземського, М.Литвина, С.Макарчука, С.Павлюка, Є. Паньківа, М.Романюка, Ю.Сливки, та ін.

Бажано ще раз послідовно та логічно пояснити, чому суперечливий, непослідовний і конфронтаційний характер носила творчість істориків виявом чого стало формування нової історіографічної ситуації в Україні під час горбачовської перебудови.

У світі перебудовчих процесів в Україні доцільно усвідомити та опрацювати рекомендовану літературу у якій йдеться про долучення українських істориків до надбань світової і національної історіографій. Зверніть увага на заснування міжнародної асоціації українців (МАУ) (1989), відновлення у Львові діяльності Наукового товариства ім. Т.Шевченка (голова О.Романів, з кінця 2005 р. О. Купчинський). Доцільно розповісти про Перший конгрес МАУ (Київ, 1990) на якому були присутні історики з США О.Пріцак, Г.Грабович, Т.Гунчак, В.Маркус; з Канади О.Субтельний, Б.Кравченко та інші. Особливо детально варто висвітлити заходи діаспорної наукової громадськості, які отримали підтримку в Україні, присвячені святкуванню в 1991 році міжнародного року М.Грушевського.

Також детально схарактеризуйте проведення міжнародних і загальноукраїнських конференцій з нагоди 125-річчя видатного історика М.Грушевського (Львів, Київ та ін. міста) та наступних ювілейних дат.

Проаналізуйте науковий доробок істориків діаспори та зазначте, що 1988 рік в США став початком наукового проекту “Енциклопедія української діаспори”. Дізнайтесь і сповістіть про активізацію діяльності українознавчих осередків за кордоном: НТШ, УВУ, УВАН, УГГ, Українського наукового інституту при Гарвардському університеті, Канадського інституту українських студій Альбертського університету та ін.

Водночас доцільно схарактеризувати поширення діяльності Українського історичного товариства та його наукового органу “Українського Історика” в Україні (створення осередків УГГ (Львів, Київ, Дніпропетровськ, Ужгород, Чернівці, Острогож, Черкаси, Харків, Дрогобич та в ін. містах). Варто розповісти про набуття статусу спільного фахового журналу “Український Історик”, зміцнення співпраці істориків України і діаспори та розширення географії його видання (Нью-Йорк – Торонто – Київ – Львів – Мюнхен). Маєте підкреслити важливість виходу Показчика змісту “УІ” за 1963-1992 рр.(1993) й показчика змісту “УІ” (1963-1998) опублікованого у 1999 році.

Особливу увагу зверніть на видання, що вийшли до 30 і 35-річчя “Українського Історика”. Бажано відмітити значне зростання публікацій у цьому часописі істориків з України (М.Брайчевський, С.Білоконь, Я.Дашкевич, Я.Дзири) та ін.

Розкриваючи спрямованість публікацій журналу, зазначте той факт, що особлива увага приділялася розвитку грушевськознавства. У цьому зв’язку проаналізуйте публікацію Л. Винара “Грушевськознавство: генеза й історичний розвиток” (1998).

Варто звернутися до доробку у галузі грушевськознавства Я.Дашкевича, Я.Ісаєвича, І.Гирича, Я.Грицака, Л. Зашкільняка, Л. Решодька та ін. учених. Доцільно зазначити, що актуалізації грушевськознавства в Україні сприяли вступні статті до першого тому “Історії України-Руси” В.Смолія та П.Соханя, О.Прицака та Ф.Сисина. Зазначене також підтверджують праці П.Соханя, В.Ульяновського, С.Кіржаєва “М.С. Грушевський і Academia” (1993), Р.Пирога “Життя Михайла Грушевського, Останнє десятиліття” (1993) та інші.

Одночасно, окресливши власне розуміння, маєте розповісти про заходи щодо повернення спадщини М.Костомарова, П.Куліша, В.Антоновича, М.Драгоманова, М.Грушевського, М.Аркаса, І.Франка О.Єфименко та інших істориків. Серед них зазначте, що такими є “Людстрована історія України”, “Очерки истории украинского народа” М.Грушевського (1990). “Історія України-Руси” М.Аркаса, “Історія українського народу”, О.Єфименко (1990). “Відродження нації” у 2-х частинах В.Винниченка (1990), тритомник “Історія запорозької козаків” Д.Яворницького (1990-1991) та багато інших.

Вашу увагу мають привернути й вихід серії навчальних посібників: О.Субтельного “Україна: Історія”, А.Жуковського та О.Субтельного “Нарис історії України” (1991), видання двохтомних праць Д.Дорошенка “Нарис історії України” (1991), Н.Полонської-Василенко “Історія України” (1992), Ісидора Нагаєвського “Історія української держави двадцятого століття” (1993) та інші.

На підставі вивчення опрацьованої літератури розкрийте головні підвалини нової історіографічної ситуації в Україні: повернення спадщини, “реабілітація в правах” праць українських істориків національно-демократичного спрямування, роль історичної та суспільно-політичної періодики. Доцільно назвати такі видання як: “Наука і суспільство”, “Трибуна лектора”, “Пам’ятки України”, “Архіви України”, “Людина і світ” та ін.

Зверніть також увагу й на літературні видання: часописи “Київ”, “Дзвін”, “Дніпро”, “Вітчизна”, “Всесвіт”, “Літературна Україна”. Маєте відмітити й пояснити таке явище, як трансформація компартійної періодики в громадські та відомчі видання (“Комуніст України” – ”Віче”), (“Під прапором ленінізму – “Політика і час”). Зазначте й такий факт, як появу нових видань: “Політична думка” “Київська старовина” (трансформована в історичний журнал “Память століть”). Слід наголосити на появі регіональних часописів, у тому числі, “Борисфен”, “Кур’єр Кривбасу” та інші. Не забудьте розповісти про перенесення видання часопису “Сучасність” з діаспори в Україну.

Бажано дізнайтесь про залучення до викладання у вузах (Києва та Львова) професорів з діаспори О.Прицака, Т.Гунчака, О.Субтельного. Маєте розповісти про поширення здобутків Українського історичного товариства і “Українського Історика”

та активну діяльність Л.Винара. Варто схарактеризувати проведення спільних з діаспорними істориками заходів: “Круглий стіл” (вересень 1990) Славськ на (Львівщині) за участю істориків з діаспори (Чехія, Словаччина, Польща, Франція, США, Канада) та з України. Він був присвячений вузловим проблем української історіографії. Правилком стали відрядження та стажування істориків України до західних країн, США та Канади. Маєте можливість підкреслити значну активізацію контактів викладачів і студентів України зі своїми колегами з Польщі, Чехії, Словаччини, Угорщини, Болгарії, Литви, Латвії, Естонії та інших країн.

На окрему увагу заслуговує й питання повернення до національно-державницької схеми української історії. У цьому зв’язку потрібно ясно усвідомити, що радянські історики стояли перед вибором: залишитися на попередніх позиціях, або ревізувати свою наукову працю й рушити вперед на зустріч з європейською та світовою історичною думкою.

Має сенс розповісти про повернення вітчизняних учених до національних традицій української історіографії, носіями яких були В.Антонович, М.Грушевський, Л.Дорошенко, В.Липинський, О.Оглоблин, Н.Полонська-Василенко, Б.Крупницький, І.Крип’якевич, Л.Винар та ін. Зверніть увагу на перевидання більшості їх праць та інших істориків, приїзд в Україну О.Пріціка, Т.Гунчака, Л.Винара, А.Жуковського, О.Субтельного, О.Домбровського та ін., їх виступи на наукових конференціях.

Доцільно зазначити, що ці та інші заходи сприяли прилученню колишніх радянських істориків до національно-державницької схеми української історії.

З огляду на батоаспектність теми окресліть та з’ясуйте вихідні положення відродження історичної пам’яті, повернення українському народу спадщини його істориків, намагання періорієнтації колишніх радянських істориків з “інтернаціонально-космополітичного” пояснення історії України на національне та загальнолюдське її розуміння.

Дізнайтесь чому повільно відбувалося опанування дослідницькими методами західної історіографії та стало можливим співіснування двох протилежних методологій на індивідуальному рівні окремих істориків. Опрацьовуючи рекомендовану літера-

туру, поясність як відбувалося “примирення” істориків УРСР і істориків діаспори та досягалася співпраця на ґрунті національно-державного відродження.

Відзначаючи позитивні риси у зміні світоглядних настанов істориків в Україні, все ж зазначте існування тоді подвійності світоглядних засад (критика тоталітаризму й продовження виступів проти національно-державницького трактування української історії, проти національної ідеї).

Потрібно також зазначити, що утвердження пріоритету національного в українській історіографії наптовхувалося на шалений спротив шовіністично-проімперських сил, які продовжували продукувати ідеї малоросійства, молодшого брата, підігривали ностальгію за комуністичним минулим, за Союзом РСР, розглядали історію України як частину “спільної історії”.

Доцільно також з’ясувати стан вивчення української історії та викладання історичних дисциплін в усіх ланках загальної освіти. Варто акцентувати увагу на тому, що в школах викладалася історія СРСР (фактично Росії) – у вузах – історія КПРС.

Пояснить чому учителі і викладачі історії пкїл, середніх спеціальних та вищих навчальних закладів опинилися в епіцентрі змін в історіографічному процесі. Варто відзначити, що в державі у вузах був введений курс “Політична історія України ХХ століття”, що мало сприяти переходу від викладання історії КПРС до національно-державницької схеми української політичної історії. Ще за традицією виходили різні видання і, зокрема Хронологічний довідник “История Украинской ССР” (1990).

Потрібна також чітко усвідомити, що саме спадщина М.С.Грушевського та видання його “Історії України Руси” стала тим проривом із замкненого кола марксистсько-ленінської ідеології і переходу в подальшому на дійсно державницькі позиції української історичної науки.

Бажано також схарактеризувати праці: збірник “Репресоване красзнавство (20-30-ті роки)” (1990), В.Мороза “Україна в ХХ ст.” (1992) та В.Кондратюка “Державність України” (1917-1920) (1992). Загалом відчувався брак навчальної літератури та ще існував догматизм значної частини учителів і викладачів. Актуалізації національно-державницьких підходів до вивчення української історії сприяли виступи істориків.

Зверніть увагу на статтю В.Коденка “Вільній Україні – правдиву історію” (“Рідна школа”. – 1992. – № 2.). Маєте наголосити, що з’явився курс лекцій “Історія України” – перший посібник підготовлений в Україні перехідного характеру у якому спостерігався перетин нових та старих підходів. Ще раз зазначте, що новим явищем в українській історичній науці став вихід монографій В.Даниленка, Г.Касьянова, С.Кульчицького “Сталінізм на Україні: 20–30-ті роки” (1991), В.Даниленка і Г.Касьянова “Сталінізм і українська інтелігенція” (1991), О.Рубльова та Ю.Черненка “Сталініщина в долі західноукраїнської інтелігенції (20-40-ві роки ХХ ст.)”.

Доцільно звернутися до змісту праць М.Брайчевського “Скарби знайдені і незнайдені” (1992), зазначити важливість виходу курсу лекцій “Археологія та стародавня історія України” (М.Чмихов, Н.Кравченко, І. Черняков) (1992), праць С.Макарчука “Український етнос. Виникнення та історичний розвиток” (1992), О.Апанович “Розповіді про запорозьких козаків” (1991), В.Сергійчука “Іменем Війська Запорозького” (1991), В.Степанкова “Антифеодальна боротьба в Роки Визвольної війни та її вплив на формування Української держави” (1991), Ю.Мицика, В.Степанкова, І. Стороженка “Сполохи козацької звитяги” (1991) та ін.

Варто відзначити, що й до сьогодні вони складають чималий інтерес. В цих та інших дослідженнях міститься перегляд попередніх підходів до висвітлення історичних подій і періодів української історії, а головне – виклад історичного матеріалу здійснений крізь призму української національної ідеї.

Бажано відмітити, що ця ж спрямованість присутня у публікаціях з історії національної символіки О.Пастернака “Пояснення тризуба” (1991), В.Сергійчука “Національна символіка України” (1992). Р.Іванченко “Україна від Кия до Кравчука” (1992). Ці та інші праці підготовлені з зазначених вище позицій, виважені, логічно пов’язані та адекватні викладеному в них матеріалу. Буде також доцільно розкрити внесок у розвиток національно-державницької течії української історіографії представників суміжних наук: політичних, етнологічних, правничих. Зверніть увагу на вихід праць, навчальних посібників, хрестоматії з історії держави та права України.

Маєте наголосити на тому, що відбулася зміна тематики наукових досліджень у тому числі кандидатських і докторських дисер-

тації. Державні інституції спряли виокремленню в номенклатурі наукових спеціальностей з історичних наук “Всесвітньої історії”, “Історії України”, “Історіографії, джерелознавства та спеціальних історичних дисциплін”, “Воєнної історії”, “Етнології”, “Українознавства” та ін.

Як відмічалось вище, все більше теоретичного та історіографічного характеру набувають історичні праці після введення як обов’язкового першого розділу дисертаційної роботи, котрий присвячений висвітленню історіографії, джерельної бази та методології дослідження з будь-якої історичної теми. На нашу думку, це стало якісним рубежем, який відділив попередній. Зазначте, що це сприяло зростанню теоретичного оснащення, як дисертаційних досліджень, так і монографій.

Продовжуючи опрацьовувати тему радимо схарактеризувати розвідки з сучасної історії України, які присвячені аналізу поточних подій, пов’язаних з суверенізацією і відновленням незалежності України. Такі праці підготовлені О.Гаранем, В.Литвином, М.Томенком, К.Астаховим, В.Марчуком, К.Богомазом та іншими ученими. Зверніться до змісту праці Анатолія Камінського “На перехідному етапі. “Гласність”, “перебудова” і “демократизація” на Україні” (Мюнхен, 1990) та ін.

Варто відзначити й таке явище, як активізація джерелознавчих, архівознавчих й археографічних досліджень та вихід документальних збірників, зокрема А.Слюсаренка, М.Томенка “Нові політичні партії України (1990), “Самостійна Україна. Збірник програм українських політичних партій початку ХХ ст.” (1991), “Багатопартійна українська держава на початку ХХ ст. Програмові документи перших українських політичних партій (1992).

Зазначте цінність збірників, які стосувалися сталінських репресій і голодомору 1930-х років та праць, котрі супроводжувалися публікацією архівних документів (зокрема Ю.Шаповала “М.С.Хрущов на Україні” (1990), “У ті трагічні роки. Сталінізм на Україні” (1990) “Україна 1950-х років. Сторінки ненаписаної історії” (1993) та ін.

Тема 18. Відродження традицій національної історіографії в незалежній Україні (90-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.). Вдаючись до вивчення рекомендованої літератури з даної теми зверніть увагу на такий аспект, як методологічна періо-

рієнтація пострадянських істориків України. У полі зору мають перебувати питання відновлення державного суверенітету та незалежності України, її міжнародне визнання, курс на демократизацію суспільства та інші складові, що сприяли створенню нової історіографічної ситуації в пострадянській Україні.

Доцільно навести переконливі факти, які засвідчили очищення істориків від ідеологічних догм минулого, наростаючого спротиву прокомуністичних і проімперських сил. Зазначте, що відбувся перелом у сприйнятті більшістю істориків сучасних методологічних підходів. Утім залишилася частина з них, які перебували в полоні пристосування і конформізму.

Потрібно більш ширше ніж до тепер усвідомити етапи переходу історичної науки в Україні на рейки європейських та світових стандартів, й наголосити, що цей процес продовжується.

Виходячи із зазначеного виділіть чотири умовні етапи у розвитку новітньої української історіографії та схарактеризуйте їх: 1) перехідний – від радянської до пострадянської (кінець 1980-х – перша половина 1990-х рр.); 2) відродження національних традицій української історіографії і утвердження її цілісності (друга половина 1990-х рр. – 2004 р.); 3) 2005 – 2013 рр.; 4) з початку 2014 р. і по наш час. Останній етап продовжується.

Доцільно визначити і проаналізувати критерії періодизації. Також потрібно звернути увагу на методологічну переорієнтацію істориків, зміну проблематики; прихід до влади В.Ющенко і сподівання на реформи; обрання президентом В.Януковича, узурпацію ним влади. Варто відмітити остаточне підпадиння під вплив Росії і зраду Україні. Все це супроводжвалося погіршення наукового клімату “завдяки” міністру освіти і науки Д.Табачнику (зокрема зменшення читаємих курсів на одного викладача).

Бажано розповісти про розгон євромайдану, смерть Героїв Небесної сотні, захоплення Росією Криму й розв’язання нею війни з Україною. У 2014 році відбулися обрання президентом України П.Порошенка, розпочалися реформи в українській державі і розбудовується в наступні роки вже сучасна Україна.

Виклад фактичного матеріалу має мати певну спрямованість. Радимо викласти його з урахуванням таких особливостей: вивільнення з-під ідеологічного диктату, цензурного пресу; національне відродження; визнання плюралізму думок; ріст держав-

ницької свідомості; прилучення до спадщини дореволюційних і західних істориків та інших.

Проаналізувавши літературу зверніть увагу на вихід українською мовою теоретико-методологічних праць зарубіжних вчених Карла Поппера “Відкрите суспільство та його вороги” (1995), Арнольда Тойнбі “Дослідження історії” (1995) та багатьох інших. Як позитивне явище варто сприймати публікацію праць Л.Винара, О.Пріцака, О.Оглоблина, І.Лисяка-Рудницького, Р.Сербина, Р.Шпорлюка та ін.

Наголосіть на важливості опублікованої спадщини Івана Лисяк-Рудницького (1919-1984), зокрема двохтомника “Історичне есе” (1994), досліджень Романа Шпорлюка – американського історика українського походження автора праць: “Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX ст.” (Наука і культура. – К., 1991); “Імперія та нація” (2000) та ін.

Також потрібно знати праці сучасних науковців і, зокрема, історика Леоніда Зашкільняка та проаналізувати зміст його посібників: “Методологія історичної науки” (1993), “Сучасна світова історіографія” (2007), низки статей у тому числі “Історична теорія в науковій творчості Михайла Грушевського (“УІ”, 1999 Ч. 2-4) та інші.

Варто звернутися до творчості Івана Бойченка і розкрити зміст його “Філософії історії” (2000), В.Ткаченка, О.Ресента “Україна: історіософія самоорганізації” (1995), “Методологічні засади теорії цивілізаційного процесу” (1996), Ю.Павленка “Стадійна та полілінійна природа цивілізаційного процесу” (Сучасність, 1996. – № 5). Не забудьте згадати про праці М.Горелова, О.Моці та О.Рафальського з цивілізаційної історії України та її державності (2005, 2009).

Приділіть увагу характеристиці напрацьованих таких знаних вчених, як М.Брайчевський, О.Ресент, В.Смолій, Д.Вирський, Т.Горбань, М.Дорошко, Г.Касьянов, С.Юркова, Я.Дашкевич, Я.Грицак, Я.Ісаєвич, Г.Курас, С.Кульчицький, М.Ковальський, І.Колесник, В.Литвин, Л.Таран, О.Удод, О. В.Ульяновський, Н.Яковенко та інші. Підкресліть, що вони у своїх дослідженнях звернулися до актуальних методологічних проблем. Доцільно зазначити, що активізації теоретико-методологічних та інших

досліджень сприяло проведення наукових, науково-методологічних та методичних конференцій та, особливо, результативними є творчі дискусії на них.

Пізнавальне та теоретичне значення мала, зокрема, всеукраїнська наукова конференція “Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи” (Харків, листопад 1995р.); четвертий міжнародний конгрес українців (Одеса, серпень 1999 р.); міжнародний семінар “Інноваційні підходи до вивчення та викладання історії в школі” (листопад 2001 р.) та інші.

Значну увагу зверніть на питання запобігання некритичному сприйняттю історичних знань, стереотипного мислення та міфологізації історії. Зазначте, що вирішенню цих та дидактичних проблем викладання історії сприяла Всеукраїнська нарада завідуючих кафедрами соціально-економічних дисциплін вищих навчальних закладів (квітень 1997 р.). Як зазначалося у першому розділі цього видання, варто розповісти про подолання негативних явищ у викладанні історії та концепції історичної освіти середньої загальноосвітньої школи.

Схарактеризуйте зміни у навчальних планах підготовки істориків, важливість зростання питомої ваги фундаментальних, професійно-орієнтованих і спеціальних дисциплін. Не забудьте згадати й про зміни, які сприяли оновленню тематики курсових, бакалаврських, дипломних та магістерських робіт. Сповістіть також про зміни в системі аспірантської підготовки істориків.

Науковий світ став з сучасних позицій сприймати галузі суспільствознавства. Їх контакт з історією тепер мають: філософія, політологія, правознавство, літературознавство, культурологія, соціологія та інші дисципліни.

Зверніть увагу на статтю Іван Дзюби “Україна перед сфінксом майбутнього” (МЖ, 2002 – № 3) де містився заклик сміливіше входити у світове наукове середовище.

Маєте усвідомити, що інтелектуальним підживлювачем інтересу до історичної науки є Інститут політики (директор М.Томенко) а сама українська історіографія набуває нового статусу і функцій, як це відмічалось у другому розділі цього видання.

Усе більше робиться акцент на актуалізації методологічних засад наукового дослідження тісно пов'язаних з відродженням національних традицій української історіографії та її входження у світову наукову орбіту.

Потрібно уважно вивчити літературу й виокремити коло дослідників, праці, яких присвячені видатним історикам й історіографічним дослідженням. Для полегшення цієї справи назвемо окремих з них (А.Атаманенко, І.Верба, Л.Винар, І.Войцехівська, С.Водотика, О.Бажан, Д.Веденєв, В.Грабовецький, І.Гриценко, А.Зашкільняк О.Завальнюк, В.Качкан, В. Кривошея, М.Когутяк, Ю.Латиш, Я.Дашкевич, В.Ващенко, Я.Ісаєвич, С.Дровозюк, В.Капелюшний, Г.Касьянов, К.Кондратюк, В.Петровський, Н.Яковенко, М.Ковальський, Ю.Мищук І.Колесник, В.Короткий, А.Коцур, В.Коцур, В.Кравченко, Н.Миронець, В.Масненко, І.Матяш, Ю.Пінчук, П.Радько, О.Рафальський, В.Солдатенко, С.Стельмах, І.Тюрменко, О.Удод, В.Ульяновський, О.Юркова, О.Ясь та інші). Бажано, на ваш розсуд, проаналізувати окремі праці цих учених, особливо останніх років.

Найретьельніше варто підійти до опрацювання питання: створення наукової історії України. Уясніть для себе, що координатором створення наукової історії України є Інститут історії України НАН України (директор, з 1993 р. В.Смолій). Детально ознайомьтесь і дізнайте про його структуру, яка час від часу змінюється. Зверніть увагу на те, що до складу інституту входять 2 академіки, 6 члени-кореспонденти, значна кількість докторів і кандидатів наук. Серед них відомі вчені учені, як С.Білоконь, В.Верстюк, В.Смолій, С.Кульчицький, О.Рєєнт, В.Даниленко, М.Дмиртєнко, С.Віднянський, А.Горбик, М.Котляр, О.Лисенко, Г.Касьянов, О.Удод, Р.Піріг, О.Гуржій, О.Рубльов, І.Колесник, О.Ясь та інші.

Структура інституту складається з 14 відділів, кабінету українсько-грецьких відносин, які охоплюють дослідження всіх періодів української минувшини: від середньовіччя до новітньої історії і політики, а також проблем всесвітньої історії, міжнародних відносин, української історіографії, спеціальних історичних дисциплін, історичного краєзнавства, регіональної історії. З роками кількість співробітників збільшується. Тепер в інституті працюють біля 160 наукових співробітників, 35 докторів наук і більш як 100 кандидатів наук.

Доцільно назвати основні напрями наукових досліджень та схарактеризувати інші сфери діяльності інституту. Серед них: історія України з часів України-Руси до сьогодення, Україна в

контексті європейської та світової історії, регіональна історія України, історичне краєзнавство, національна історіографія та публікація археографічної спадщини, спеціальні історичні дисципліни, підготовка багатотомних праць: “Енциклопедії історії України”, “Зводу пам’яток історії та культури України” та ін. Колективом учених інституту виконується Національна програма “Реабілітовані історією”.

Маєте зазначити, що співробітниками інституту у співпраці з інститутами археології, української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського створені: “Історія України: нове бачення” (у 2-т., 1995-1996). Це видання стало основою для підготовки посібника “Історія України” (К., 1997). Підготовлено також багато інших капітальних праць. Також потрібно наголосити на тому, що, учені Інституту опрацювали багатотомне видання “Україна скрізь віки” (усі три видання за редакцією В.Смоля), п’ятитомник “Історія української культури” та більш як 50 книг із серії “Реабілітовані історією”. Колективи відділів працюють над “Історією українського народу” та іншими змістовними виданнями, у тому числі, індивідувальними монографіями.

Серед них назовіть: “Міжнародні зв’язки України: Наукові пошуки і знахідки” (вип. 1-15; з 1991 р.), “Проблеми історії України: Факти, судження, пошуки” (вип. 1-14; з 1991 р.), “Україна ХХ ст.: Культура, ідеологія, політика” (вип. 1-8; з 1993 р.), “Історія України: маловідомі імена, події, факти” (вип. 1-32; від 1996 р.), “Український історичний збірник” (випуск 1-18 від 1997 р.), “Україна в Центрально-Східній Європі” (випуск 1-5; від 2000), “Проблеми вивчення історії Української революції” (вип. 1-4, з 2002 р.), “Спеціальні історичні дисципліни: Питання теорії та методики” (вип. 1-12; від 1997 р.), “Сторінки воєнної історії України” (вип. 1-9; з 1997 р.), “Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.” (вип. 1-9, від 2002 р.); “Соціум: Альманах соціальної історії” (вип. 1-9, від 2002 р.); “Ruthenica” (вип. 1-4, від 2002 р.), “Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки” (вип. 1-5; від 2005 р.) та ін.

Бажано також відзначити, що інститут співробітничав з вітчизняними та зарубіжними установами спорідненого профілю й

міністерством освіти і науки України в підготовці навчальних посібників та хрестоматій, з Державним комітетом у справах національностей та міграцій, проводить наукові конференції, літні школи для молодих учених. При інституті діють аспірантура та докторантура (державне замовлення та контракт), спеціалізована вчена рада із захисту кандидатських та докторських дисертацій.

Доцільно також докладно й змістовно розкрити здобутки колективу інституту після за останні роки.

Студент має дізнатися що у полі зору авторитетних учених знаходилися такі аспекти: роль і місце України в загальноєвропейському та світових історичних контекстах. Варто зазначити, що досліджено феномен українського козацтва, генезу та еволюцію української державницької ідеї часів національної революції 1648-1576 рр. і доби української революції 1917-1921 роках та сучасного державотворення. В такому ж проблемно-хронологічному вимірі схарактеризуйте інші численні здобутки в дослідженні величезного кола історичної проблематики, у тому числі, нових підходів у висвітленні національної історії в 15-томному виданні “Україна крізь віки” (1988-2000) за що співробітники інституту отримали Державну премію України в галузі науки і техніки в 2001 році.

Вважаємо за потрібно звернути особливу увагу на регіональний вимір історичних досліджень. Такий монографічний або узагальноючий підхід до вивчення усіх періодів українського етногенезу та державотворення, опрацювання нових або нове прочитання існуючих джерел став один з головних напрямів в дослідженнях вже нових істориків з регіонів України. Доцільно не лише назвати прізвище учених істориків і серед них – В.Барана, В.Берковського, О.Божка, М.Борисенка, П.Гай-Нижника, Ю.Гомана, М.Гримич, О.Комаренка, О.Матешевського, Г.Надтоки, М.Палієнка, І.Патриляка, А.Пижика, С.Рижова, А.Рудя, А.Рукаса, О.Сокирка, В.Ставнюка, Г.Черевичного, Я.Тинченка, О.Юркової, Н.Нікітченка та багатьох інших, але й проаналізувати їх здобутки.

Серед праць зверніть увагу на колективну монографію “Етнічна історія давньої України” (кер. авт. кол. П.Толочко) (2000). “Нарис стародавньої історії України” (1994) автор Леонід

Залізняк, який кореспондується з підготовленою Михайлом Браїчевським монографією “Походження Русі” як частка “Вибраних творів Михайла Браїчквського” (1999). Потрібно зазначити, що вагомими є напрацювання В.Барана та Я.Барана у книзі “У пошуках джерел українського народу” (2011). Бажано підкреслити, що цілий спектр археологічних культур української території дослідили С.Бережанська, М.Гладких, С.Пачкова, Г.Рушасва, Д.Телегін, Р.Терпиловський та Ю.Шилов.

Характеризуючи науковий доробок вчених зазначте, що вони досліджували питання заснування Київської держави внаслідок багатofакторного та органічного еволюційного розвитку окремих слов'янських племен, які склали ядро українського етносу, об'єданого навколо Києва. Зазначена проблематика стала предмет дослідження Р.Іванченко (“Київська Русь: початки Української держави”) (1995), “Історія без міфів”, О.Моці та В.Рички (“Київська Русь: від язичництва до християнства”) (1996), П.Толочка “Київська Русь”(1996) й “Від Київської Русі до України” (1998), “Ярослав Мудрий” (2011). Відзначте також, що особливості Української державності в удільній період знайшли своє вивчення у дослідженні В.Бодрухіна “Українська державність удільної доби (XII- XIV ст.)” (Луганськ, 2002).

Потрібно також відмітити, що таким же продуктивним стало вивчення козацько-гетьманської проблематики у працях Олени Апанович (“Гетьман України і кошові отамани Запорозької Січі” (1993), “Українсько-російський договір 1654 р. Міфи і реальність” (1994)), Ю.Мищика (джерела з історії Національно-визвольної війни українського народу середини XVIII століття (1996) та в дослідженнях О.Гуржія, В.Брехуненка, С.Плохія, В.Сергійчука, І.Стороженка, Ю.Савчука, Г.Сася, В.Орлика, Т.Чухліба, Г.Швидько, В.Щербака, В.Кривошеї та ін.

Маєте особливо наголосити, що творчі зусилля реалізувалися у підготовці В.Смолієм та В.Степанковим ґрунтовних праць концептуального змісту “Богдан Хмельницький” (1995, 2009), “Українська державна ідея XVII-XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації” (1997), “Петро Дорошенко. Політичний портрет” (2011). Такими ж здобутками відзначені праці О.Гуржія “Українська козацька держава в другій половині

XVIII ст.: кордони, населення, право” (1996), В.Горобця “Присмерк Гетьманщини: Україна в роки реформ Петра I (1998) та “Еліта козацької України в пошуках політичної легітимаци: стосунки з Москвою та Варшавою, 1654-1665” (2001), В.Брехуненка “Московська експансія і Переяславська рада 1654 року” (2005) а також Т.Чухліба “Козаки і монархи. Міжнародні відносини ранньомодерної української держави. 1648-1774” (2009).

Маєте знати, що змістовну роботу здійснюють Науково-дослідний інститут козацтва (кер. Т.Чухліб). Науково-дослідний інститут козацтва при Запорізькому національному університеті (кер. Ф.Турченко). Зусиллями багатьох істориків підготовлена “Мала енциклопедія українського козацтва” (2002).

Аналізуючи здобутки сучасних вчених зверніть увагу на те, що нова історія України представлена колективною монографією співробітників Інститут історії України і ряду вузівських учених “Нариси з історії українського національного руху” (1994), виданням “Українська питання в Російській імперії (кінець XIX – початок XX ст.)” (1999). Їх авторами є А.Катренко, М.Щербак та ін. Ґрунтовними публікаціями зарекомендував себе С.Скельчик: “Пробудження нації. До концепції історії української нації XIX-XX століття” (Мельбурн, 1994). “История Украины. Становление современной науки” (К., 2010). Львівський історик – Я.Грицак підготував змістовний “Нарис історії України: формування модерної української нації XIX-XX століття” (1996).

Інформаційний матеріал настільки є насиченим, що дає можливість детально висвітлити й інші напрямки сучасних досліджень. Зокрема, потрібно зазначити, що революційні події 1917-1921 рр. ґрунтовно вивчені в дослідженнях Валерія Солдатенка: “Українська революція. Історичний нарис: Монографія” (1999) та “Українська революція: концепція та історіографія” (1997). Сумлінно досліджено утворення Західноукраїнської Народної Республіки, Акт її злуки з УНР у працях С.Макарчука, В.Кондратюка, М.Литвина, О.Добрянського та ін.

Дізнайтесь також про зміст монографій В.Капелюшного, П.Губи, В.Горака, Г.Рудого, Б.Андрусипшина, А.Буравченкова, Ю.Булгакова, П.Гай-Нижника, Л.Дещинського, Г.Папакіна, А.Мороза, Р.Пирога, Д.Розовика, М.Стопчака та інших вчених

присвячених джерелознавчим та історіографічним проблемам української історії доби визвольних змагань і державотворення 1917-1921 рр. Доцільно відмітити, що українські та інші політичні партії в Україні, що здійснювали свою діяльність в кінці XIX і впродовж XX ст. знайшли належне вивчення в працях Т.Бевз, В.Гусева, С.Донченко, І.Михальського, Ю.Михальського, А.Павка, В.Стрільця, В.Якуніна та інших вчених.

Розгорнута дослідницька практика мала своїм результатом звернення до кола проблем історії радянської доби. Ґрунтовністю відрізняються праці С.Кульчицького “Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1996), “Україна між двома війнам” (1921-1938 рр.), Ю.Шаповала, В.Пристайко, В.Золотарьова “ЧК-ГПУ- НКВД в Україні: особи, факти, документи” (1997), Ю.Шаповала “Україна XX століття: Особи та події в контексті важкої історії” (2001), “Україна в добу “Великого терору”. 1936-1938) (2009), І.Біласа “Репресивно-каральна система в Україні. 1917-1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз” у 2-х кн.” (1994), С.Білоконя “Масовий терор як засіб державного управління в СРСР (1917-1941 рр.)” (1999) та Олександра Пирого “НЕП: більшовицька політика імпровізації” (2001).

Маєте також констатувати, що перегляд своїх підходів до подій воєнної історії здійснені П.Брицьким, В.Замлинським, В.Ковалем, М.Ковалем, В.Кучером, В.Кородем, О.Лисенком, І.Муковським, П.Чернишем, О.Перехресом та ін. Потрібно зазначити, що вплив на утвердження нового бачення місця України в Другій світовій війні мають праці В.Косика та таке видання, як “Україна в Другій світовій війні у документах: Збірник німецьких архівних документів.” у 4-х т. (Львів, 1977-2002).

Варто також звернути увагу на те, що дотримання думки про нескореність, самостійний опір націоналістичного підпілля більшовицькій владі демонструється низкою дослідників і серед них: М.Боровик, Д.Веденєєв, В.В'ятрович, В.Гриневич, В.Грицюк, М.Даниленко, О.Зброжко, В.Патриляк, В.Сергійчук, А.Кентій, Ю. А. Русниченко, П.Фіров, В.Ковальчук, Ю.Черненко та інші.

Доцільно також наголосити, що чільне місце посіла наукова думка в новітній історіографії про відлуння національного спротиву українофобії “шестидесятництва” дисидентській і право-

захисній рух, (додамо і евромайдан кінця 2013 р.) як опозиція “незгідних” політиці властей, що переросли в Народний Рух за незалежнення України та виборювання її незалежності у військовій боротьбі з сучасною войовничою Росією.

Продовжуючи самостійне опрацювання теми зазначте, що в сучасних умовах стало можливим з нових позицій вивчати питання включення західних областей України, Буковини та Закарпаття до складу СРСР та УРСР, радянзації цієї частини України (документальний збірник підготовлений В.Сергійчуком “Правда про “Золотий вересень 1939-го (1999)). У цьому ключі підготовлені праці Б.Яроша “Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-50-ті роки ХХ ст.” (1995), І.Мишцака “Інкорпорація та радянзація західноукраїнських земель (1939 – початок 1950-х рр.): історіографія.” (2010) та ін. Змістовними є дослідження В.Барана присвячені історії України 1950-1960-х років з позиції висвітлення хрущовської “відлиги” та еволюції тоталітарної системи в бік авторитаризму.

Серед інших здобутків сучасних науковців варто виділити дослідження співробітників Інституту політичних і етнополітичних досліджень імені І.Ф.Кураса НАН України (директор Ю.Левенець з 2013 до 2015 рр.). Маєте знати, що у межах сучасних методологічних підходів працюють М.Михальченко, Т.Бевз, В.Гриневич, Г.Зеленько, М.Кармазіна, В.Котигоренко, Ю.Ніколаєць, С.Римаренко, О.Шевченко, О.Рафальський, О.Майборода, Ю.Шаповал, Л.Шкляр, Ф.Рудич, В.Кучер, М.Панчук, В.Войналович, О.Калакура, О.Любовець та інші науковці.

Учені досліджують історію, теорію, практику політичних і етнонаціональних відносин, їх взаємообумовленість. Вченими підготовлені: “Енциклопедія сучасної України” (т 1, 2001), “Політична історія України: ХХ століття”, “Політична система сучасної України” (1998), “Національні меншини України у ХХ столітті: політико-правовий аспект” (2000). “Українська ідея. Історичний нарис” (1995), “Етнополітичний розвиток України: досвід, проблеми, перспективи” (1997) та ін. Бажано відмітити, що Ю.Левенець підготував монографію “Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина ХІХ – початок ХХ століття)” (2001).

Слушно буде відмітити розвиток етнополітичних та етнологічних досліджень зусиллями В.Борисенка, І.Варзара, М.Гримича, В.Свтуха, О.Картунова, О.Нельги, М.Тиводара, Л.Шкляра, Н.Щербак та вищеназваними ученими. Подібні дослідження варто вважати новим напрямом в українській історіографії, який сприяє залученню до співпраці з істориками філософів, етнологів, політологів, правників, соціологів та інших соціогуманітаріїв.

Варто також звернути увагу на появу наукової та навчальної літератури (лише протягом 1989-2000 рр. вийшла 1136 назв різних видань. За наступні 15 років її кількість майже потроїлася).

Ви маєте знати, що підручники й посібники з усіх історичних дисциплін для середньої та вищої школи налічують більш як 500 назв. (Див. також список літератури до “Передмови” цього видання). Не зважаючи на таку кількість все ж назвіть окремі з них і, зокрема, підручники: “Історія України” (керівник авторського колективу Ю.Зайцев) (Тернопіль, 1996, 2002), “Історія України” (керівник авторського колективу Б. Лановик) (1991, 1993, 1996, 1998, 2001) та ін.

Українські історики відгукувалися на потреби учнівської та, особливо, студентської молоді. Зазначте, що авторські посібники підготували І.Рибалко “Історія України” (Харків, 1991, 1994, 1995), В.Борисенко “Історія України” (Київ, 1993), “Курс історії України” (1998), О.Бойко (Ніжин, 1994, 1997), В.Король (Київ, 1995), Ю.Терещенко і В.Курило (1995), Л.Дещинський (Львів, 2002, 2009) та інші. Започаткований також новий сегмент навчальних посібників підручників та посібників, які, разом з іншими, репрезентують В.Шевчук і М.Тараненко книгою: “Історія Української державності” (1999). Користується популярністю й видання: “Новітня історія України (1900-2000 рр.)” (2002), “Україна в ХХ столітті. Документи і матеріали” (2001) та багато інших.

Бажано також бути обізнаними із змістом навчальних праць Володимира Литвина “Україна: ХХ століття” (2002), Юрія Терещенка “Україна і європейський світ” (1996), М.Горелова, О.Моці, О.Рафальського “Цивілізаційна історія України” (2005), “Держава і цивілізація в історії України” (2009) та іншими.

Утім доцільно констатувати, що характерною ознакою навчальної літератури, є те, що в ній долається ідеологічний монізм

й здійснюється перехід до плюралізму в оцінках подій, явищ та осіб з всесвітньої історії, історії слов'ян, історії міжнародних відносин, історії дипломатії, держави та права, військової історії, народного господарства та ін. Це особливо помітно у працях, які репрезентують спеціальні галузі історичної науки (історіографія, джерелознавство, архівознавство, спеціальні історичні дисципліни (геральдика, сфрагістика, хронологія та ін.) Серед таких видань варто назвати посібники С.Макарчука “Писемні джерела з історії України” (1999), “Історичне джерелознавство” (керівник авторського колективу Я.Калакура) (2002) та низку інших.

Відстеження процесу трансформації нових знань, отриманих сучасними українськими істориками, неможливе без розгляду діяльності вчених Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.Грушевського. Маєте зазначити, що його осередки створені й функціонують у Львові, Чернігові. Острозі, Дніпропетровську, Запоріжжі та Харкові. Виходячи з цього конкретизуйте діяльність Українського науково-дослідного інституту архівної справи та документознавства (директор Ірина Матяш, тепер О.Гаранін). В такому ж дусі проаналізуйте змістовну роботу Інституту рукопису НБУ ім. В.І.Вернадського (директор Любов Дубровіна).

Вивчення рекомендованої літератури має переконати студента у плідній діяльності науковців щодо підготовки масиву документальних видань. Сказане проілюструйте такими з них: “Українська Центральна Рада. Документи і матеріали” у 2-х томах (1996-1997), “Національні відносини в Україні у ХХ ст. Збірник документів і матеріалів” (1994), “Літопис нескореної України. Документи, матеріали, спогади” (у 2-х кн., 1993, 1997), “Депортації. Західні землі України кінця 30-х – початку 50-х років” (у 3-х т., 1996-2000); “Україна на міжнародній арені: Збірник документів і матеріалів. 1991-1995” (у 2-х кн., 1998), “Архів коша Нової Запорозької Січі: Корпус документів 1734-1775” (т. 1, 1998), “Документи трагічної історії України (1917-1927 рр.)” (1999) та ін.

Ви маєте нагоду також проаналізувати зміст багатотомника “Тисяча років української суспільно-політичної думки” (2001-2002), “Україна: антологія пам'яток державотворення Х-ХХ ст.”

(2009–2010), низки документальних збірників про Голодомор 1932-1933 рр. в Україні, нових томів “Літопису УПА” та інші видання.

Зверніться також й до персоналії, зокрема напрацювань Володимир Сергічука. Цей учений видав понад 20 документальних збірників, присвячених етнічним кордонам України, утвердженню її державності й соборності, політики “українізації”, “погромам”, українсько-польським взаєминам, діяльності ОУН, церковному життю в Україні та ін. Вагомим досягненням В.Сергіїчука є підготовка документального п’яти томника присвяченого українському національно-визвольному руху в 1939-1955 роках “Український здвиг” (2005).

Докладно осмисливши напрями діяльності сучасних українських істориків, варто зазначити, що актуальною для них є реалізація концепції цивілізаційного поступального розвитку, як основи створення фундаментальної багатотомної історії українського народу.

Аналіз складових сучасної української історичної науки був би неповним без характеристики її здобутків в царині дослідження проблем всесвітньої історії. Студент має скласти комплексне уявлення про цей напрямок історичних досліджень. Таке звернення має бути умотивоване лише опрацюванням рекомендованої літератури. Водночас варто зазначити, що традицію вивчення вітчизняними дослідниками антикознавства, медієвістики, нової й новітньої історії започаткували В.Антонович, М.Грушевський, М.Драгоманов, І.Франко, Д.Дорошенко, А.Кримський та інші учені-історики.

Виходячи з логіки сучасних вимог до висвітленні історії маєте з’ясувати а потім пояснити у чому полягав пошук української візії навколишнього світу й дослідження всесвітньої історії та міжнародних відносин. Помітною обставиною стало те, що до вивчення проблем всесвітньої історії долучилися вчені таких вузів, як Київський, Львівський Харківський. Одеський, Чернівецький, Дніпропетровський, Запорізький, Ужгородський, Прикарпатський, Черкаський та інших університетів де зосереджені кафедри всесвітньої історії, історії зарубіжних країни, міжнародних відносин. Варто зазначити, що саме в них та у інших навчальних закладах де виникли історичні факультети розроб-

лялися навчальні програми та складалися навчально-методичні комплекси.

Має також прийти розуміння того, що координацію їх діяльності здійснює Відділ всесвітньої історії і міжнародних відносин Інституту історії України Національної академії наук України (зав. С.Віднянський). Потрібно відзначити, що результати досліджень учених друкувалися у Наукових вісниках і працях Інституту світової економіки і міжнародних відносин НАН України, Дипломатичної академії при МЗС України.

Студенти мають зазначити, що з метою посилення досліджень Національний Інститут українознавства МОН України був трансформований в Національний науково-дослідний інститут українознавства та всесвітньої історії. Усе вище зазначене засвідчило підвищену увагу науковців до дослідження проблем світової історії та підготовки ними низки навчальної літератури.

Вочевидь корисним буде схарактеризувати навчальні підручники, посібники та лекційні курси. Варто, не лише назвати прізвища авторів, але й сповістити про тематику видань. Такими, наприклад є навчальні видання з історії стародавнього світу (О.Крижанівський), античності, Стародавньої Греції та Риму (В.Балух, О.Бондаровський, Ю.Макар, В.Ставнюк, Д.Воротняк, О.Петренко, С.Пивоваров, М.Скржинська), середніх віків (О. Крижанівський, О.Крижанівська, М. Рудь, Г.Острогорський, Н.Подоляк, В.Рубель), нової і новітньої історії (Ю.Бурков, М.Варварцев, Б.Гончар, О.Джеджора, С.Троян, В.Кириченко, А.Козицький, В.Фісанов), історії західних та південних слов'ян (З.Баран, М.Кріль, В.Самчук, В.Яровий), історії окремих країн (М.Бурян, С.Віднянський, Л.Зашкільняк, О.Іваницька, Є.Камінський, М.Крикун, А.Кучеренко, О.Курпєв, О.Іваненко, А.Пелешко, Г.Хижняк, О.Чувпило) та ін. Бажано наголосити, що утвердження нової концепції історії Росії й різні аспекти українсько-російських відносин досліджували В.Духопельников, Г.Казьмирчук, Н.Лешкович, Ю.Ляпіна, В.Мордвінцев.

Наукові дослідження засвідчили українське бачення вузлових проблем всесвітньої історії та історії зарубіжних країн. Варто зазначити, що це засвідчив захист за останнє десятиліття зі спеціальності "Всесвітня історія" більше 40 докторських та понад 190 кандидатських дисертацій.

Вихід наукової продукції сприяє збагаченню історичними відомостями історії античних міст Криму й Північного Причорномор'я. Українські вчені досліджують складові політичного життя, матеріальну й духовну культуру міст. Варто зазначити, що суттєво поглиблюються знання з історії Стародавньої Греції і Риму. Привертає увагу той факт, що виокремилася низка українських антикознавців – співробітників Інституту археології НАН України (С.Крижицький, Г.Русяєва, В.Зубар). Поступово формуються наукові школи Харківського (В.Кадеєв, І.Сергеев, С.Сорочан), Київського, Одеського, Запорізького, Таврійського та інших університетів (О.Мальований, В.Ставнюк).

Змістовні напрацювання мають, і на цьому потрібно наголосити, представники української візантиністики та орієнталістики. Потрібно зазначити, що О.Прицак став ініціатором створення академічного Інституту сходознавства НАН України (директор Л. Матвєєва). Бажано відзначити, що М.Скрижинська, як дослідник візантійського права, майнового становища, церковних інституцій у Візантійській імперії, пам'яток історії, літератури і мистецтва, українсько-візантійських зв'язків, має значні напрацювання.

Потрібно наголосити, що відбувається утвердження нових підходів до періодизації середньовіччя, дослідження політичної та соціально-економічної історії, зокрема, Французького, Іспанського, Угорського Чеського і Польського королівств, їх відносин з Німеччиною, Англією та іншими країнами Європи.

Варто також зазначити, що ученими простежується генеза європейської цивілізації від античності до нового часу. Потрібно окремо виділити серію досліджень і, зокрема, Н.Подольки, як дослідника соціальних змін в містах Менленбурга, В.Дятлова, який вивчав становище нижчих верств населення німецьких міст на тлі Реформації другої половини XV – першої половини XVI ст., М.Рудя, котрій звернувся до висвітлення генези розвитку ремісничого виробництва й торгівлі в містах поморських слов'ян та інше.

Бажано зазначити, що питання церковної історії, місіонерсько-пропагандистської діяльності чернечих католицьких орденів розкриті в дослідженнях Б.Бондарука та М.Чорного.

Доцільно розкрити зміст ще одного напрямку, пов'язаного із вивченням світової історії в українській історіографії а саме – нової історії країн Європи й Америки. У полі зору вчених знаходяться історія Англії, її відносини із Шотландією та Ірландією, історія формування першого в Європі англо-голандсько-французького військово-політичного союзу. Особливе місце українські вчені відводять Англійській революції XVII ст., з'ясуванню причин й характеру громадянських воєн та селянських повстань. Вони досліджують участь Англії у війні проти революційної Франції, історію формування колоніальної політики Англії в Північній Америці і Німеччини на африканському континенті, наростання напруженості у відносинах між ними на цьому ґрунті та інші питання.

Окремо варто виділити дослідження українськими ученими історії Великої французької революції і, зокрема, “силової дипломатії”, наполеонівської епохи, ролі політичних ідей просвітників й церкви та дореволюційної історії Франції. Сучасні український учених, і на цьому потрібно наголосити, із зацікавленістю вивчають історію нового часу Австрії, Німеччини, Іспанії, Норвегії, Греції, Туреччини та інших європейських країн.

Доцільно відмітити, що такі учені як С.Жук, В.Калашников, А.Дашкевич досліджують історію США, їх ранню колонізацію, антиколоніальну боротьбу індіанців, реформування державно-правових інститутів у XVII–XX ст. а такий учений, як О.Сич вивчає історію Канади.

Водночас варто прослідкувати нові тенденції в дослідженні новітньої історії зарубіжних країн. Зокрема, спостерігається відхід від пгучної періодизації новітньої історії (тепер початок або кінець Першої світової війни). Варто зауважити, що учених все більше цікавить проблематика історії США. Сказане доцільно проілюструвати прикладами і, зокрема, зазначить, що відбувається формування української американістики (міжвоєнна історія США є сферою інтересів В.Коломойця, І.Коляди).

Наголосить, що політику цієї країни в умовах “холодної війни”, зокрема, у Європі вивчають Б.Гончар, А.Дашкевич, В.Чумак та І.Коваль. У полі зору вчених перебувають питання американо-українських відносин, ставлення правлячих кіл США

до відновлення української державності (1917-1920 рр.) та стосунки між країнами, починаючи з 90-х рр. XX і по наш час (В.Євтух, О.Сич).

Ще з 1960-х рр., як продовження певної традиції, функціонує Інститут українсько-німецьких досліджень у структурі Дніпропетровського національного університету ім. О.Гончара. З тих же років, але під іншою вже назвою видається науковий збірник присвячений питанням німецької історії. Аналізуючи спрямованість досліджень бажано схарактеризувати певні напрацювання.

Такими є публікація матеріалів з історії Німеччини, дослідження німецько-українських взаємин, доля німецької меншини в Україні та багато інших.

Варто зазначити, що історія Веймарської республіки, європейської політики ФНР знайшли своє вивчення у працях А.Кудряченка, В.Газіна, Г.Грбарчука та ін. Новітня історія Франції репрезентована у дослідженнях Б.Манжолі, Б.Мирхана та ін. Доцільно звернути увагу на вихід монографій О.Брусиліної “Посткомуністична Східна Європа: зовнішні впливи, внутрішні зміни” (Одеса, 2007), Т.Орлової “Історія сучасного світу. XV-XXI століття” (2007), С.Віднянського та А.Мартінова “Об’єднання Східної Європи: від мрії до реальності” (К., 2009), змістовними є студії Д.Децинського, В.Копійки, В.Манджолі, А.Паюка, В.Щниркова та ін.

Потрібно також відзначити вихід низки статей українських вчених з історії Великої Британії, Італії, Іспанії та інших країн.

Розкриваючи спрямованість досліджень, також приверніть увагу до вивчення українськими вченими історії країн Азії, Африки та Латинської Америки, у тому числі й новітньої. Зазначене вище демонструють праці Ю.Буркова, П.Ігнатєва, А.Костиря, Є.Роя, В.Стапанкова, М.Гона, А.Козицького, І.Сергічука. Варто підкреслити, що українських вчених цікавить історія державного будівництва в Латинській Америці (А.Самойленко), арабських країнах (С.Плачинда), сучасній Африці (І.Опря, Ю.Скороход) та ін.

На підставі плідних самостійних опрацювань варто дізнатися й розповісти про те, що набула розвитку українська славістична історіографія новітнього часу. Відбуваються міжнародні наукові конференції, виходять відповідні збірники і серед них:

“Проблеми слов’янознавства” (Львів), “Слов’янський вісник” (Рівне), “Slavica Tarnopolensia” (Тернопіль) та ін.

Українські вчені досягли певних успіхів в дослідженні історії Польщі. Доцільно зазначити, що ця проблематика міститься у працях Л.Запкільняка, Л.Алексієвичь, О.Калакури, І.Ципенди, І.Козловського, І.Срібного. Підкресліть також, що історія Чехії та Словаччини є предметом вивчення таких учених, як С.Віднянський, І.Вовканич, М.Кріль, П.Федорчак та ін.

Варто наголосити, що цілеспрямовано українські дослідники О.Лашини, О.Павлюченко, Н.Стрельчук, В.Чорній висвітлюють історію південнослов’янських країн. Доцільно також зазначити, що новітня історія Росії знайшла своє вивчення у працях С.Білоконя, С.Кульчицького, Ю.Шаповала а її участь у Другій світовій війні досліджує М.Коваль. Потрібно підкреслити, що перебудовчі процеси, відновлення державності Росії та сучасні українсько-російські відносини вивчають Т.Батенко, Д.Євтушенко та В.Ткаченко.

Окремо слід зупинитися на такому важливому аспекти, як соборність української історіографії та її інтеграції у світову.

Потрібно пам’ятати, що здобутком сучасної теоретичної думки є введення в науковій обіг поняття “соборності національної історичної думки”. Воно для української історіографії не є новим. Однак у сучасному філософсько-методологічному полі поняття “соборності національної історичної думки” набуває нового значення. Доцільно дати визначення цього поняття і зрозуміти, що існує проблема повернення до соборності національної історіографії. Такий підхід кореспондується з сутністю модерних здвигів в історичній науці, які мають освячувати шлях українського народу до дійсної незалежності.

Бажано простежити еволюцію модерної української історіографії від початку ХХ ст. і по наш час, з’ясувати її взаємодію з польською та російською історіографіями. Доцільно схарактеризувати схему української історії, підкреслити намагання українських істориків дослідити складні процеси пов’язані з соборністю української історичної думки та її збагаченням. Варто показати, що модерна українська історіографія репрезентує соборний погляд української нації, її еліти на історію свого народу.

Доцільно ретроспективно схарактеризувати добу Української революції, наголосити на прийнятті Акту Злуки УНР і ЗУНР, що

заклало ґрунт для політичної та етнічної соборності України й української історичної науки. Водночас варто прослідкувати долю України та її історичної науки. Маєте можливість окреслити віхи переломного рубежу: криза і крах тоталітарної системи, опозиційний рух за суверенізацію, незалежність України, розпад Союзу РСР, відновлення національної державності українців, виборювання у 2014 р. європейського шляху розвитку нашої держави та ін.

Плідним буде ознайомитися ще раз з матеріалами праць де йдеться про повернення з спецхранів, спецфондів заборонених, замовчуваних, понижених, сфальсифікованих та вилучених з наукового обігу праць М.Максимовича, М.Костомарова, П.Куліша, М.Драгоманова, В.Антоновича, М.Грушевського, О.Єфименко, М.Аркаса, Д.Багалія, І.Крин'якевича, С.Єфремова, В.Вінніченка, С. Петлюри та ін.

Творчо використовуючи вже отримані знання варто розповісти про поширення в Україні праць створених в діаспорі: Д.Дорошенка, В.Липинського, Б.Крупницького О.Оглоблина, І.Лисяка-Рудницького, Н.Полонської-Василенко, Т.Мацьківа, Л.Винара, П.Мірчука, О.Пріцака, О.Субтельного, А.Жуковського, Т.Гунчака, В.Косика та інших вчених.

Спираючись на аналіз фактологічного матеріалу, зазначте, що відбувся акт відречення радянських істориків і колишніх істориків КПРС від комуністичної ідеології. Вони у своїй більшості перейшли на державницькі позиції, спромоглися переосмислити українську історію і разом із молодим поколінням істориків долучилися до науково-дослідницької роботи та викладання історії України. Водночас зазначте, що відбулася підготовка нових шкільних підручників, курсів лекцій з історії України, світової історії, налагодилася підготовка нової генерації наукових кадрів, захист кандидатських і докторських дисертацій. Особливу увагу зверніть на допомогу істориків діаспори.

Студент має відстежити поступове відновлення соборності української історичної думки. Водночас варто пам'ятати, що соборність є якісно новий етап у розвитку української історіографії. Щоб надати самостійному опрацюванню оптимального спрямування послідовно схарактеризуйте діяльність наукових центрів в Україні і в діаспорі (НТШ, УВУ, УВАН, Українське історичне товариство, Український дослідний інститут Гарвард-

ського університету (Майкл Флаєр, його кафедра історії, Канадський інститут українських студій, українознавчі кафедри Колумбійського, Каліфорнійського, Іллінойського та інших університетів США в також університетів Канади, Італії, Франції та інших країн) осередки, історичні факультети, кафедри історичного профілю, учені історики, вчителі історії, часописи.

Доцільно розповісти про українську дослідну програму Іллінойського університету (керівник Дмитро Шторгін), проведення українознавчих конференцій, диспутів, наукових читань.

Зокрема, це засвідчили конференція: “Проблеми української західної діаспори” (1998), наукові заходи та конференція присвячена десятиріччю відновлення самостійності України (з України В.Брюховецький, Б.Лановик, О.Романів, В.Сергійчук та ін.)

Бажано наголосити, що значний доробок має Українська вільна академія наук (президент О.Баланок, тепер А.Кіпа) (штаб-квартира Мангетен (США). Ефективну наукову та екскурсійну роботу здійснює Музей-архів ВУАН ім. Д.Антоновича (хранитель фондів Тамара Скрипка). Доцільно також відмітити, що ще один важливий науковий центр – УВАН у США здійснює ефективну співпрацю з Національним Науково-дослідним інститутом українознавства та всесвітньої історії (директор Петро Кононенко).

З урахуванням сучасних викликів плідну роботу провадить Інститут українських студій (КІУС) при Альберському університеті. Про це свідчать змістовні публікації “Журналу українських студій” (редактор Роман Сенськусь). За потреби схарактеризуйте вихід наукової продукції, у тому числі, п’ятитомної англomовної “Енциклопедія України” у співпраці з НТШ у Серселі (Франція).

Розкрийте діяльність Центру досліджень історії України ім. Петра Яцика (зазначте, що з 1989 р. його співробітниками здійснене англomовне видання багатотомної “Історії України-Руси” М.Грушевського). Варто також розповісти про плідну роботу міжнародних конгресів українознавців і, зокрема, (міжнародні акції істориків КІУСу), міжнародного конгресу українознавців (травень 2000 р.) та їх перевірення у наступні роки.

Важливо також розповісти про Міжнародний конгрес Українського історичного товариства: “Українська історична наука на порозі ХХІ століття”. Бажано окреслити коло учасників

та проблематику виступів провідних діаспорних та материковим істориків.

На дільності цього важливого академічного центру діаспорної української історичної науки (Українське історичне товариство) (президент Любомир Винар) варто зупинитися детальніше та відзначити, що таких осередків існує більше як 20.

Виходячи із зазначеного, і з метою ширшого ознайомлення із діяльністю УІТ та істориків в діаспорі, у тому числі на сучасному етапі, опрацюйте зміст книг Б.Лановика Р.Матейка та інших учених “Роль та місце української діаспори в становленні Української держави (Тернопіль, 2001), А.Є.Атаманенка “Українське історичне товариство: ідеї, постаті діяльність. 1965-1991. – Острог, 2010”, І. Краснодемської “Українознавчі студії діаспори (XX ст.)” (К., 2011).

Визнаючи й віддаючи належне діаспорному середовищу істориків на забудьте згадати, про їх безкорисливість, котра виявилася, зокрема, в інвестиції Українського Історичного товариства у видання праць (В.Верига “Нариси історії України (кінець XIII – початок XX ст.)” (Львів, 1996), Л.Винар “Грушевськознавство. Генеза й історичний розвиток” (1998), О.Оглоблин “Студії з ранньої історії України” (1998), вибрані твори “Милайла Брайчевського” (1999), Олександра Оглоблина (1998), “Листування Михайла Грушевського. Т. II та III (2001, 2006), В.Тельвяк “Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського” (2002), В.Піскун “Політичний вибір української діаспори” (2006)” та інших учених.

Існує потреба навести фактичний матеріал де йдеться про підготовку Тарасом Гунчаком навчального посібника: “Україна: XX століття.” (2005). Зважте та підкресліть знаменний факт, що оновленню методологічного інструментарію істориків в Україні сприяє не лише ознайомлення з новітньою літературою, але й вплив контактів і співпраця пострадянських істориків та істориків української діаспори. Наголосіть, що він позначився на зміні обоюдних поглядів, утвердженні довіри й взаємоповаги та сприяв виробленню узгоджених підходів до оцінки подія і явищ історії України, зокрема, голодомору та ін.

Максимально варто врахувати, осмислити та використати фактичний матеріал у якому йдеться про нові реалії (кінець 2014-2015 р.). Маєте розповісти про Євромайдан, захоплення Росією

Криму, Антитерористичну операцію в Донецькій та Луганських областях. На останок зазначте, що перед істориками повстали нові, відповідальні завдання спрямовані та розвиток історичної свідомості українського народу. Виходячи із зазначеного значний потенціал містить єднання істориків діаспори та материкових навколо концептуальних засад української державності. Історики своєю працею мають ефективно допомогти українському народу у його прагненні вибороти дійсну незалежність України, що є стрижнем його соборності.

Методичні вказівки до опрацювання програмного матеріалу курсу “Сучасна українська історіографія”

Тема 1. Предмет і завдання курсу “Сучасної українська історіографія. Розпочинаючи вивчення теми доцільно опрацювати такий аспект, як предмет, місце і роль історіографії у структурі історичних наук. Доцільно з’ясувати закономірності та головні етапи розвитку сучасної української історіографії. Бажано детально зупинитися на визначенні поняття “історіографічні джерела” та схарактеризувати його асоціативні особливості та знанневу, змістовну множини. Варто приділити увагу з’ясуванню співвідношення таких дисциплін, як “філософія”, “історія”, “методології історії” та “історіографія”.

Має бути розкритий зміст понять: “школа”, “напрямок”, “течія” в сучасній історіографії та наведені критерії їх визначення.

Існує також доцільність з’ясувати головні принципи і критерії періодизації розвитку сучасних історичних знань, історичної думки і науки. Лінійно розгляду теми має завершити огляд наукової літератури, навчально-методичних посібників та спецкурсів з української історіографії й історіографії історії України і, зокрема, сучасної. Не забудьте зробити висновки за результатами вивчення цієї теми.

Тема 2. Особливості повоєнного розвитку української історіографії. Історична наука в Україні на тлі хрущовської “лібералізації” суспільства

Не вдаючись до широкого історичного екскурсу має бути схарактеризований післявоєнний устрій Європи. Композиційно бажано акцентувати увагу на суттєвих змінах, які відбулися в

європейській та світовій історичній науці. Варто стисло розповісти про відновлення діяльності історичних установ в УРСР та за рубежем.

З'ясуйте причини перенесення частини наукових українських установ із Західної Європи за океан та навести фактичний матеріал, що засвідчує розгортання установ української наукової еміграції в США та Канаді.

Водночас, удаючись до ретроспекції, опрацюйте такий аспект теми, як українська історична думка в умовах агонії сталінізму. Для набуття логічної завершеності огляду стану історичної науки в Україні варто схарактеризувати міфологізацію української історії з нагоди 300-річчя “возз'єднання” України з Росією. Логічний висновок має завершити розгляд цього питання.

Студент має виявити інтерес до аналізу становища в українській зарубіжній науці у другій половині 1950-х – на початку 1960-х років. Варто з'ясувати зміни й появу нових явищ не лише в Україні, але й в історичній думці української діаспори.

Неабияке значення має розкриття змісту хрущовської “відлиги” і критики культу особи як шансу до відродження української історіографії.

Доцільно навести факти, що засвідчують певні зміни в історичній науці, діяльності наукових установ й заснування такого науково видання, як “Український історичний журнал”. Бажано звернути увагу на зміни в тематиці та спрямованості праць з історії України.

Певний інтерес має викликати й такий аспект, як вплив “шестидесятництва” на розвиток історичної думки. Звернення до відповідних публікацій та відомостей дозволить більш чітко усвідомити участь українських істориків у русі “шестидесятників”.

Для набуття твердих знань з цієї проблематики важливо ще раз чітко усвідомити особливості розвитку історичної думки в українській діаспорі 1950-х – першої половини 1960-х років.

Опрацьований матеріал не лише введе на з'ясування причин заснування Українського історичного товариства та “Українського Історика” але й дозволить усвідомити завдання, які ставили перед собою представники наукової зарубіжної української історичної науки. Стисліми висновками має закінчуватися вивчення цієї теми.

Тема 3. Конфронтація істориків УРСР та діаспори в добу брежневщини (друга половина 1960-х – перша половина 1980-х років)

Розпочинаючи розгляд теми варто навести ціннісно-сміслові оцінки такого аспекту, як українська історіографія в контексті ідеологічної боротьби і тотальної русифікації суспільного життя. Доцільно звернути увагу на радянський проєкт гомогенізації масової пам'яті, визначити риси спільного історичного миту й схарактеризувати наслідки авторитаризму і тотальної русифікації для розвитку історичної науки в УРСР. Керуючись науковою методологією розгляду історіографічних явищ зупиніться на висвітленні питання пов'язаного із опором української інтелігенції та істориків новій хвилі сталінізації та русифікації суспільства.

З'ясовуючи перебіг та сутність тогочасної ідеологічної конфронтації між СРСР і Західним світом, зупиніться на висвітленні такого аспекту, як історики діаспори в обороні національних традицій української історіографії. Мають бути не лише розкриті нові завдання істориків діаспори пов'язані із розвитком української історичної науки, але й наведені організаційні заходи учених зарубіжжя. Використовуючи відповідну літературу, варто окреслити головні здобутки української діаспори в розвитку українських історичних досліджень другої половини 1960-х – першої половини 1980-х років.

Пам'ятаючи про умови загострення кризи авторитарного режиму, у міру можливості, однак всебічно, мають бути висвітлені основні напрями історичних досліджень в УРСР. Наводячи конкретні фактичні дані важливо назвати й схарактеризувати праці радянських істориків й звернути увагу на їх недоліки. Для більш глибокої обізнаності з питаннями теми варто розповісти про виокремлення історико-партійних досліджень та їх спрямування. Важливо зробити підсумкові висновки.

Тема 4. Українська історіографія на початку переходу від тоталітарного стиля мислення до розмаїття історичної думки (друга половина 1980-х – початок 1990-х років.)

Розгляд теми доцільно розпочати із з'ясування низки факторів, які спричинили кризу марксистської парадигми історії.

Бажано розкрити особливості формування нової історіогра-

фічної ситуації в УРСР. У результаті вивчення відповідної літератури важливо з'ясувати й таке питання: чому відбулося поглиблення кризи марксистської парадигми історії та у чому її сутність?.

Характеризуючи основні складові суспільно-історичного розвитку розкрийте сутність перебудовчих процесів в СРСР та поясніть спалах “оксамитових революцій” в країнах Центрально-Східної Європи. Розглядаючи процеси, які відбувалися в СРСР і радянській Україні, зверніть увагу на гальмування пребудови та змін в історичних установах УРСР.

Варто докладно з'ясувати питання пов'язане з тим, як відбувалося долучення українських істориків до надбань світової і національної історіографії. В основі історіографічної візії мають покладені головні праці істориків діаспори початку 1990-х рр.

Опрацювавши літературу й осмисливши різноманітну історіографічну та джерельну інформацію, висвітліть такий аспект, як поширення діяльності Українського історичного товариства та журналу “Український Історик” в Україні.

Не обмежуючись простою констатацією фактів, розкрийте вплив суверенізації України, руху за її незалежність на розвиток історичної думки. Без дискретних лакун, спираючись на відповідний фактичний матеріал, зверніть увагу на зміни в проблематиці історичних досліджень після відновлення незалежності України та початок процесу повернення історичної спадщина видатних істориків України.

Дотримуючись об'єктивності розкрийте складові співробітництва колишніх радянських істориків та істориків з української діаспори. Заслуговує належного висвітлення й такий аспект, як спрямування історичних досліджень та викладання історії України у школах та вузах. Зверніться до історії появи й схарактеризуйте зміст книги Ореста Субтельного “Україна: Історія” та інших навчальних видань. Як підсумок вивчення теми, наведіть узагальноючі висновки.

Тема 5. Відродження континуїтету державності України й державної традицій української історіографії (90-ті роки ХХ – початок 2015 р.).

Опрацювавши рекомендовану літературу належно висвітліть питання пов'язане із методологічною переорієнтацією пост-радянських істориків України. Зверніть увагу на пануючі в радянській історичній науці ідеологічні переконання та інші поза-

наукові чинники, котрі потрібно було подолати. Виходячи із внутрішньої логіки розвитку історичної науки, стану суспільної свідомості схарактеризуйте складові трансформації українського суспільства і української історіографії від умов авторитарного режиму до демократії. Варто акцентувати увагу на важливих інтегруючих факторах безпосередньо пов'язаних з об'єднанням зусиль учених материкової України та діаспори навколо вироблення нової концепції і створення наукової історії українського народу. Належне місце під час самостійного опрацювання теми має посісти проблеми створення наукової історії України.

Значний інтерес в дидактичних розмислах має посісти питання пов'язане із підготовкою багатотомних видань: “Україна крізь віки”, “Енциклопедія сучасної України”, “Енциклопедія історії України”, “Історія української культури”, “Історія українського селянства” підручників і, зокрема, “Історії України: нове бачення”, “Давня історія України”, та багатьох інших наукових досліджень. Важливо не лише стисло їх схарактеризувати, але вказати на те нове, що на Вас, погляд міститься в них. В такому ж дусі, поглиблюючи свої знання, з'ясуйте у дидактичному вимірі зміст навчальних підручниць та посібники з всесвітньої історії та історії України для шкіл та вузів. Зробіть аналітичні висновки.

Тема 6. Зрушення у висвітленні світової історії. Соборність української історіографії та завдання її інтеграції у світову. Проаналізуйте фактичний матеріал де йдеться про діяльність співробітників відділу всесвітньої історії і міжнародних відносин та Інституту історії України НАНУ у цілому. Схарактеризуйте діяльність Інституту Східнознавства НАН України, кафедр всесвітньої історії, стародавньої, середньовічної, нової та новітньої історії, історії зарубіжних країн, міжнародних відносин Київського, Львівського, Харківського, Одеського, Чернівецького, Дніпропетровського, Запорізького, Ужгородського Прикарпатського, Черкаського та інших університетів. Важливо не взагалі, а називаючи конкретні прізвища вчених-істориків, розповісти про їхній творчий доробок.

Історіографічна пізнавальна ситуація вимагає звернутися до висвітлення проблем всесвітньої історії в працях українських істориків. Увага має бути звернута також на появу досліджень з антикознавства, медієвістики, нової й новітньої історії. Варто

назвати праці та їх авторів. Зверніться також до вивчення питань пов'язаних з українським контекстом дослідження світового й регіонального історичного процесу та розширенням міжнародних контактів українських істориків із зарубіжними колегами.

Не має залишитися поза межами опрацювання й такий важливий аспект теми, як соборність української історіографії та її інтеграція у світову. Доцільно дізнатися про сутність поняття соборності українських істориків та розкрити його складові: наукові, суспільно-політичні та особистісні. На закінчення доцільно схарактеризувати діяльність членів важливих наукових осередків соборності української історичної науки в Україні та наукової діаспори. Варто глибоко усвідомити у якій ситуації перебуває українська історична наука та завдання, що стоять перед істориками, пов'язані із очищення від стереотипів тоталітаризму й засвоєнням нових методів історичних досліджень. На останок зробіть узагальюючи висновки.

Тема 7. Поняття “історіографія”, “українська історіографія: концептуальна історія”, “історіографічний факт” і “історіографічне джерело”. Періодизація світової та української історіографії. Сучасна світова та українська історіографія. Література до цих курсів. Поняття “школа”, “напря́м”, “течі́й” в історії історичної науки.

Для підвищення теоретичного рівня й з'ясування чи належно майбутні магістри-історики вивчають курс “Сучасна українська історіографія” важливо сумлінно підготуватися до опрацювання заключної теми. Основні питання, які винесені на розгляд бажано обговорити на засіданні “круглого столу”, або науковій конференції із залученням студентів 4-5-х курсів.

Потрібно докладно розглянути зміст поняття “історіографія”, “українська історіографія: концептуальна історія” “історіографічний факт”, “історіографічне джерело” і інші терміни та з'ясувати яка існує література з цих питань.

Рівночасно варто схарактеризуйте видові схеми, звернути увагу на основні види історіографічних джерел та навести їх характеристики. Важливо узагальнити фактичний матеріал сконцентрований на ішпальтах наукових видань і навести відомості про основні концептуальні підходів щодо періодизація названих вище курсів та їх змістовну наповненість.

З опрацьованих досліджень, особливо найновіших, варто виділити праці де йдеться про поняття “школа” та “напря́м”, “течія” в дослідженні історії та історії історії. Ракурс викладу має бути чітким та послідовним. Зверніться до характеристики діяльності творчих наукових колективів і схарактеризуйте доробок основних шкіл, напрямів та течій в історіографії й історії історичної науки.

На останок не варто забувати й про формування а можливо й функціонування (залежно за якими критеріями оцінювати) основних шкіл та напрямів в сучасній українській історіографії. Студентам історичних факультетів та інститутів бажано схарактеризувати існуючі у вузі школи. Аналітичними висновками має завершитися вивчення цієї теми.

Тема 8. Предмет, цілі і принципи історіографічного аналізу. Внутрішня логіка розвитку сучасного історичного знання.

Виходячи із назви теми варто детально ознайомитися з літературою у якій йдеться про поняття “історіографічний аналіз”, з’ясувати його багатозначність і мінливість та висвітлити сутність сучасних трактувань. Найцікавішим має стати розкриття можливих ракурсів історіографічного аналізу, його специфіки, евристичного потенціалу і обмежень.

Спираючись на надійне джерельне підґрунтя (грунтовні дослідження) варто в результаті особистих спостережень звернутися до історії історіописання. У центрі розгляду мають бути тематична історіографія, або історіографія проблеми, субдисциплінарна історіографія, історія історичної науки, історія історичної культури.

Потрібно послідовно та логічно викласти свої думки, навести формулювання понять. Варто вказати, що вкладається у їх зміст, які існують полярні погляди. Доцільно зробити проміжні узагальнення, спрямовані на те, що сучасні учені намагаються підняти планку наукових зацікавлень.

Останнє засвідчує формування інтелектуального потенціалу в середовищі наукових колективів і окремих сучасних учених, які вивчають історію історичної науки та сучасну історіографію. На останок зробіть узагальнюючі висновки.

Література до курсів “Українська історіографія”, “Сучасна українська історіографія”

5.1. *Аббасов А.М.* Вклад Полтавской ученой архивной комиссии в развитие исторического краеведения / А.М. Аббасов // История и историки: Историографический ежегодник 1980. – М., 1984.

5.2. *Абросимова С.В.* Катеринославська учена архівна комісія і напрямки її діяльності / С.В. Абросимова // До 90-річчя Катеринославської ученої комісії (1903-1916 рр.). (Методичний посібник). – Дніпропетровськ, 1993.

5.3. *Абросимова С.В.* Д.І. Яворницький і українська еміграція 20-30-х рр. ХХ ст. / С.В. Абросимова // Питання історії України. Історико-культурні аспекти: Зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетровського ун-у, 1993.

5.4. *Абросимова С.* Київська археографічна комісія та діяльність Катеринославської вченої архівної комісії / С.Абросимова // М-ли ювілейної комісії, присвяченої 159-річчю Київської археографічної комісії (Київ, Седнів, 18-21 жовтня 1993 р.). – К., 1997.

5.5. *Алексеев Ю.М., Кульчицкий С.В., Слюсаренко А.Г.* / Ю.М. Алексеев, С.В. Кульчицкий, А.Г. Слюсаренко // Україна на злам історичних епох. – К., 2000.

5.6. *Андреев В.М.* Запорозьке козацтво у творчості Д.І. Дорошенка // В.М. Андреев // Запорізьке козацтво в пам'ятках історії та культури. М-ли міжнар. наук. практ. конфер. (2-4 жовтня, 1997) / В.М. Андреев. – Запоріжжя, 1997.

5.7. *Андреев В.М.* Проблема історіографічного синтезу у творчій спадщині Д.І. Дорошенка / В.М. Андреев. – Запоріжжя, 1997.

5.8. *Андреев В.М.* Д.І. Дорошенко як дослідник української історіографії: Автореф. дис. ...канд. істор. наук: 07.00.01 / В.М. Андреев. – Дніпропетровськ 1998.

5.9. *Андрусяк М.* Українська історіографія: Погляд на розвиток і характер української історіографії упродовж 900 років (1039-1939) / М. Андрусяк // 36. Укр. наук. ін-ту в Америці. – Сент Пол; Прага, 1939.

5.10. *Антонович В. Б.* Источники для истории Юго-Западной России: Лекции, 1880-1881 / В.Б. Антонович. – К., 1881.

5.11. *Антонович В. Б.* Курс лекцій з джерелознавства: 1880-1881: Історія України в університетських лекціях / В.Б. Антонович. – К., 1995. – Виш. 1.

5.12. *Антонович В. Б.* Моя сповідь. Вибрані історичні та публіцистичні твори / В.Б. Антонович. – Київ : Либідь, 1995.

5.13. *Антонович М. В.* Липинський і Д. Дорошенко / М. Антонович // Український Історик. – 1982. – Ч. 3-4.

5.14. *Антонович М.* “Киевская Старина” (З приводу ювілеїв) / М.Антонович // Український Історик. – ХХ. – 1983. – Ч. 2-4 (78-80).

5.15. *Антонович М.* Нова невдала концепція (Кілька думок з приводу праці Г.Грабовича) / М.Антонович // Український Історик. – 1983.– Ч. 1-4 (85-88).

5.16. *Антонович М.* 50-річчя Української Вільної Академії Наук / М. Антонович // Український Історик. – 1995.– XXXII. – Ч. 1-4 (124-127).

5.17. *Антонюк О.В.* Деякі питання формування історичної свідомості українського народу / О.В. Антонюк // Український історичний журнал. – 1993. – № 11-12.

5.18. *Атаманенко А.* Українське історичне товариство: ідеї, постаті, діяльність / А. Атаманенко. – Острог, 2010.

5.19. Архівний збірник на посвяту 90-річчя Полтавської вченої архівної комісії / Державний архів Полтавської області. – Полтава, 1993.

5.20. Архівний збірник на посвяту 100-річчя Полтавської вченої архівної комісії “Архіви і документальна спадщина Полтавщини: минуле, сучасне, перспективи (1903-2003)”: М-ли наук. конференції. – Полтава : АСМІ, 2003.

5.21. *Архімович О.* Українська Вільна Академія Наук у США / О. Архімович // Український Історик. – 1969. – Ч. 1-3 (21-23).

5.22. Багаліка Ю.О. Історичні погляди Лесі України: Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06 / Ю.О. Багаліка. – К., 2000.

5.23. *Багалей Д.І.* Краткий очерк истории Харьковского университета за первые сто лет существования (1805-1905) / Д.И.Багалей, М.Ф.Сумцов, В.П. Бузескул. – Харьков : типография Адольфа Дарре, 1906.

5.24. *Багалій Д.І.* Академік М.Грушевський і його місце в українській історіографії (історико-критичний нарис) // Червоний шлях. – 1927. – № 1.

5.25. *Багалій Д.* Історіографічний вступ і доба натурального господарства // *Багалій Д.* Нарис історії України: на соціально-економічному ґрунті. – Т. 1. Історіографічний вступ і доба натурального господарства. – Харків : ДВУ, 1928.

5.26. *Багалій Д.* Нарис української історіографії / Д. Багалій. – К., 1923. Вип. 1: Літописи; 1925. Вип. 2: Джерелознавство.

5.27. *Багалій Д.І.* Історія Слобідської України / Д.І. Багалій / Передмова В.В. Кравченка. – Харків : Основа 1990.

5.28. *Багалій Д. І.* Вибрані праці: У 6 т. – Т. 2: Джерелознавство та історіографія історії України / Д.І. Багалій. – Х. : Золоті сторінки, 2001.

5.29. *Бадзьо Ю.* Знищення і русифікація української історії в советській Україні / Ю.Бадзьо // Український Історик, 1981. – Ч. 1-2.

5.30. *Баженов Л.* Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ-ХХ ст.: Історіографія. Бібліографія. Матеріали / Л. Баженов. – Кам'янець-Подільський, 1993.

5.31. *Баженов Л.В.* Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ – на початку ХХ століть: Становлення. Історіографія. Бібліографія / Л.В. Баженов; НАН України, Інститут історії України. – Хмельницький : “Доля”, 1995.

5.32. *Баженов Л.В.* Flma mater подільського краєзнавства (Місто Кам'янець-Подільський – осередок історичної регіоналістики ХІХ – початку ХХІ століть) / Л.В. Баженов; Ін-т історії України НАН України. – Кам'янець-Подільський: Оіном, 2005.

5.33. *Балабушевич Т.А.* Аграрна історія Галичини другої половини ХVІІ ст. / Т.А. Балабушевич; АН України. Ін-т історії України. – К. : Наукова думка, 1993.

5.34. *Баран В.К.* Україна після Сталіна / В.К. Баран. – К., 1994.

5.35. *Баран В.Д.* Давні слов'яни. Серія “Україна крізь віки” / В.Д. Баран. – К., 1998.

- 5.36. *Барвінський О.* Історія України-Руси /О. Барвінський. – Вінніпег : Укр. книгарня, 1920.
- 5.37. *Барг М.А.* Историческое сознание как проблема историографии / М.А. Барг // Вопросы истории. – 1982. – № 12.
- 5.38. Барг М.А. Категории и методы исторической науки / М.А. Барг. – М., 1984.
- 5.39. *Бачинський Ю.* Україна irredenta. – 3 вид / Ю. Бачинський. – Берлін : Вид-во укр. молоді, 1924.
- 5.40. Берестейська унія і українська культура XVIII ст. Матеріали III берестейських читань (1995). – Львів, 1996.
- 5.41. *Биковський Л.* Василь Дубровський (1897-1966) / Л.Биковський // Український Історик. – 1966. – Ч. 1-2.
- 5.42. *Биковський Л.* Мемуаристика на сторінках “Українського Історика” / Л.Биковський // Український Історик. – 1974. – Ч. 1-3.
- 5.43. *Биковський Л.* Михайло Олександрович Міллер, 1883-1968/ Лев Биковський // Український Історик. – 1968. – Ч. 1-4.
- 5.44. *Биковський Л.* Проф. д-р Олександр Оглоблин як понтознавець / Л.Биковський // Український Історик. – 1994. – Ч. 1-4.
- 5.45. *Біднов В.* Що читати по історії України. (Коротенька історіографія України). З викладів на учительських курсах українознавства / В. Біднов. – Кам’янець-Подільський : Друкарня Когена і Дунашевецького, 1919.
- 5.46. *Біднов В.* Що читати по історії України (Коротенька історіографія України). З викладів на учительських курсах українознавства / В. Біднов. – Катеринослав: Б.В., 1920.
- 5.47. *Білас Л.* Вячеслав Липинський як історик кризової доби /Л. Білас // Липинський В. Твори. Історична секція. – Філадельфія, 1991. – Т. 3.
- 5.48. *Білас Л.* В’ячеслав Липинський – історик // В’ячеслав Липинський. Історико-політологічна спадщина і сучасна Україна / Л. Білас. – К.; Філадельфія, 1994.
- 5.49. *Білецький Л.* Руська Правда й історія її тексту (За ред. Ю. Книща) / Л. Білецький. – Вінніпег, 1993.
- 5.50. *Білоконь С.* Чи маємо ми історичну науку? / С. Білоконь// Наше минуле. – Ч. I. – К., 1993.
- 5.51. *Білоконь С.* Про становище історичної науки в Україні / С. Білоконь // Український Історик. – 1999. – Ч. 1-4.
- 5.52. *Блок М.* Апология истории или ремесло историка / М. Блок. – М. : Наука, 1973.
- 5.53. *Бобровський А.С.* Пріоритети сучасних дисертаційних досліджень з історії інтелігенції України початку 1920-х – кінця 1980-х рр.: історіографічний дискурс /А.С. Бобровський // Історичні і політологічні дослідження. – 2013. – № 2.
- 5.54. *Бовгиря А.М.* “Літопис Грабянки”: питання першооснови / А.М. Бовгиря // Український історичний журнал. – 2003. – № 4.
- 5.55. Богданова Т.Є. Масонські організації України (1900-1920): історіографія проблеми: Автореф. дис. ...канд. істор. наук: 07.00.06 / Т.Є. Богданова. – Дніпропетровськ, 2005.
- 5.56. *Богданшина О.М.* Діяльність Харківської науково-дослідної кафедри Історії української культури ім. акад. Д.І.Багалія (1921-1934 рр.) / О.М.Богданшина. – Харків : ХДПУ, 1994.

5.57. *Богдашина О.* Мікронаукові групи в структурах української історичної науки другої половини XIX – початку XX ст. / Олена Богдашина // Ейдос: альманах теорії та історії історичної науки. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2009. – Вип. 4.

5.58. *Богдашина О.М.* Позитивізм в історичній науці в Україні (60-ті рр. XIX – 20-ті рр. XX ст.) / О.М. Богдашина. – Х., 2010.

5.59. *Бойко О.Д., Луняк Є.М.* Історіографія історії України. Навчально-методичний посібник / О.Д. Бойко, Є.М. Луняк. – Ніжин, 2003.

5.60. *Бойко Ю.* Проф. д-р. О.П. Оглоблин як історик духовно-політичного розвитку козацької України / Ю. Бойко // Український Історик. – 1975. – Ч. 1-2.

5.61. *Бойко Ю.* Тарас Шевченко в навітленні Сергія Єфремова / Ю. Бойко // Український Історик. – 1980. – Ч. 1-4.

5.62. *Бойко Ю.* Шевченкова національно-революційна концепція та Шевченкове застосування її / Ю. Бойко // Український Історик. – 1989. – Ч. 1-3.

5.63. *Бойко Ю.* Шевченкова національно-революційна концепція та Шевченкове застосування її / Ю. Бойко // Український Історик. – 1989. – Ч. 4

5.64. *Бойченко І.В.* Філософія історії: Підручник для студ. вищ. навч. закл. / І.В. Бойченко. – К. : Знання, 2000.

5.65. *Борчук С.М.* Громадсько-культурна та наукова діяльність Ісидора Івановича Шараневича (1829-1901 рр.): Автореф. дис. ...канд. істор. наук: 07.00.01 // С.М. Борчук. – Чернівці, 1999.

5.66. *Борщак І.* Мазепа – людина і історичний діяч / І. Борщак. – К., 1991.

5.67. *Брайчевський М.* Про українську державність / М. Браїчевський // Український Історик. – 1989. – Ч. 4.

5.68. *Брайчевський М.* Михайло Грушевський та археологія / М. Браїчевський // Український Історик. – 1991/1992. – Ч. 1-4.

5.69. *Брайчевський М.* Історіософські підвалини історичного поступу / М. Браїчевський // Український Історик. – 1994. – Ч. 1-4.

5.70. *Брайчевський М.* Вступ до історичної науки: Навчальний посібник / М. Браїчевський. – К., 1995.

5.71. *Брайчевський М.* Проблема антив / М. Браїчевський // Український історик. – 1997. – Ч. 1-4.

5.72. *Брайчевський М.* Возз'єднання чи присданання М.Браїчевський // Твори. – К., 2000

5.73. *Брехуненко В.* Проблема періодизації історії української козащини у працях М. Грушевського / В. Брехуненко // Український Історик. – 1991/1992. – Ч. 1-4.

5.74. *Брунь С.* Історичні портрети Михайла Браїчевського / С. Брунь // Українське слово. – 1999. – 7 жовтня.

5.75. *Будзиновський В.* Ішли діди на муки... Введенє в історію України / В.Будзиновський. – Львів, 1925.

5.76. *Булат Т.* Проблеми культури на сторінках журналу “Український Історик” / Т.Булат //Український Історик. – 1994. – Ч. 1-4.”

5.77. *Булат Т.* Михайло Грушевський – історик, суспільно-політичний діяч, державотворець: Ювілейна наукова конференція в Нью-Йорку / Т. Булат // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4.

5.78. Булашев Г. Українській народ у своїх легендах, релігійних поглядах та віруваннях / Г. Булашев. – К., 1992.

5.79. Бунятян К.П. Давня історія, як залузь пізнання і як історичний період; давня історія України” /К.П.Бунятян // Енциклопедія історії України: В 5 т. / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. – К. : Наукова думка, 2005. Т. 2.

5.80. Буряк Л.І. Жінка в українському історичному наративі: автори, ідеї, образи (друга половина XIX – перша третина XX ст.) / Л.І.Буряк. – К., 2010.

5.81. Валіон О. Михайло Грушевський і Наддніпрянщина (кінець XIX – початок XX ст.) / О. Валіон // Наукові записки Тернопільського нац-ного ун-ту ім. В. Гнатюка. Серія: Історична. – 2005. – Вип. 3.

5.82. Василенко М. Олександр Матвійович Лазаревський (1834-1902) (Матеріали до його біографії) / М. Василенко // Україна. – 1937. – № 4.

5.83. Василенко М. Проф. М.С. Грушевський як історик / М. Василенко // Український Історик. – 1997. – Ч. 1-4.

5.84. Васильчук Г.М. Проблемно-теоретичні пріоритети сучасних дисертаційних досліджень з історії України 20-30-х рр. ХХІ ст.: історіографічний курс /М.Г. Васильчук // Вісник Житомирського державного університету ім. Івана Франка. – 2006. – Вип. 30. – С. 27-28.

5.85. Васильчук Г.М. Сучасна українська та зарубіжна історіографія соціально-політичного і культурно-духовного розвитку Української РСР в 20-30-і рр. ХХ ст.: Автореф. дис. ...д-ра іст. наук: 07.00.06 / Г.М. Васильчук; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, К., 2008.

5.86. Ващенко В. В. Лекції з історії української історичної науки другої половини XIX – початку XX століття (М. І. Костомаров, В. Б. Антонович, М. С. Грушевський): Навч. посібник / Ред. В. В. Підгаєцький / В.В. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1998.

5.87. Ващенко В.В. Фактори формування історичної концепції в українській історіографії XIX – початку XX ст.: Автореф. дис. ...канд істор. наук: 07.00.06 / В.В. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1998.

5.88. Ващенко В.В. Фактори формування історичної концепції в українській історіографії кінця XIX – початку XX ст.: Дис. ...канд істор. наук: 07.00.06 / В.В. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1998.

5.89. Ващенко В.В. Від самопрезентації до методології: психовісторіографічний вимір простору історіописання М. Грушевського / В.В. Ващенко. – Дніпропетровськ, 2007.

5.90. Вегеш М. Карпатська Україна 1938-1939 рр. в українській історіографії / М.Вегеш // Український Історик. – 1997. – Ч. 1-4.

5.91. Вегеш М.М. Горват Л.В. Українська історична наука в середині XIX – на початку ХХІ ст.: Матеріали до лекцій для студентів історичного факультету / М.М. Вегеш, Л.В. Горват. – Ужгород, 2000.

5.92. Великий Українець: Матеріали з життя та діяльності М.С. Грушевського. – К. : Веселка, 1992.

5.93. Великопольська У. Теоретико-методологічні праці Мирона Кордуби / У. Великопольська // Історичний журнал. – 2008. – № 2.

5.94. Великочий В. Українське історіографія суспільно-політичних процесів у Галичині 1914-1919 рр. / В. Великочий. – Івано-Франківськ, 2009.

- 5.95. *Величко С.* Літопис. У 2-х томах / С. Величко. – К. : Дніпро, 1991.
- 5.96. *Верба І.В.* Н.Д. Полонська-Василенко / І.В. Верба // Київська старовина. – 1993. – № 5.
- 5.97. *Верба І.В.* Н.Д. Полонська-Василенко: сторінки життєвого та творчого шляху / І.В. Верба // Український історичний журнал. – 1993. – Ч. 7-8.
- 5.98. *Верба І.* Публікації Олександра Оглоблина на сторінках “Українського Історика / І.Верба // Український Історик. – 1993. – Ч. 1-4.
- 5.99. *Верба І.В.* О.П. Оглоблин / І.В. Верба // Український історичний журнал. – 1995. – № 5-6.
- 5.100. *Верба І., Юркова О.* Київська історична школа М.С. Грушевського: організаційно-технічні моменти / І. Верба, О. Юркова // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4.
- 5.101. *Верба І.* Олександр Оглоблин. Життя і праця в Україні / І. Верба. – К. : Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України 1999.
- 5.102. *Верба І.* Дискусія над концепцією історії України проф. Олександра Оглоблина / І.Верба // Український Історик. – 2000. – Ч. 1-4.
- 5.103. *Вергунов В.А.* Нариси історіографії науки, освіти та техніки / УАНИ ДНСГБ;/ В.А. Вкргунов. – К. : Аграрні науки, 2008.
- 5.104. *Верига В.* Дослідник підземного архіву України (Пам’яті проф. д-ра Ярослава Пастернака) / В. Верига // Український Історик. – 1970. – Ч. 1-3.
- 5.105. *Верига В.* Нариси з історії України (кінець XVIII – початок XX ст.)/ В.Верига. – Львів : Світ, 1996.
- 5.106. *Верстюк В., Пиріг Р.* М.С. Грушевський. Коротка хроніка життя та діяльності / В. Верстюк, Р. Пиріг. – К. : Либідь, 1996.
- 5.107. *Верстюк В.Ф.* “Вільне козацтво” в українській революції 1917-1921 рр. / В.Ф.Верстюк // Історія українського козацтва. Нариси у 2-х т. – Т. 1-2. – К. : Видавничий дім “КМА”, 2007.
- 5.108. *Винар Б.* До питання історичного дослідження розвитку української економічної думки / Б. Винар // Український Історик.– 1970. – Ч. 1-3.
- 5.109. *Винар Б.* Пам’яті професора Іллі Витановича / Б. Винар // Український Історик. – 1975. – Ч. 1-2.
- 5.110. *Винар Л.* Історичні праця Івана Франка / Л. Винар // Збірник “Української літературної газети”. – 1956. – Мюнхен : Видання “Українського товариства закордонних студій”, 1957.
- 5.111. *Винар Л.* Проблеми періодизації козацької доби / Л. Винар // Український Історик. – 1963. – Ч. 1.
- 5.112. *Винар Л.* Історіографічні статті Я. Пеленського і Ст. Горака / Л.Винар. // Український Історик. – 1965. – Ч. 3-4.
- 5.113. *Винар Л.* Огляд історичної літератури про початки української козаччини / Л.Винар // Український Історик. – 1965. – Ч. 1-4.
- 5.114. *Винар Л.* Ранні історичні праці Михайла Грушевського і київська історична школа В.Антоновича / Л. Винар // Український Історик. – 1966. – Ч. 3-4.
- 5.115. *Винар Л.* Українське історичне товариство /Л. Винар // Український Історик. – 1966. – Ч. 5.
- 5.116. *Винар Л.* Життя і наукова діяльність Михайла Грушевського / Л. Винар // Український Історик. – 1966. – Ч. 1-2

- 5.117. *Винар Л.* Українознавчі дисертації в американських університетах / Л.Винар // Український Історик. – 1968. – Ч. 1-4.
- 5.118. *Винар Л.* Наукове Товариство ім. Т. Шевченка і Михайло Грушевський / Л. Винар // Український Історик. – 1968. – Ч. 1-4.
- 5.119. *Винар Л.* Михайло Грушевський як Голова Наукового товариства ім. Шевченка / Л. Винар // Український Історик. – 1969. – Ч. 1-3.
- 5.120. *Винар Л.* Юліан Бачинський – видатний дослідник української еміграції / Л. Винар // Український Історик. – 1970. – Ч. 1-4.
- 5.121. *Винар Л.* Наукова творчість Олександра Петровича Оглоблина / Л. Винар // Український Історик. – 1970. – Ч. 1-3.
- 5.122. *Винар Л.* Десятиліття “Українського Історика”, 1963-1973 / Л. Винар. – Мюнхен–Нью-Йорк: Українське Історичне Товариство, 1974.
- 5.123. *Винар Л.* Михайло Ждан (1906-1975) / Л. Винар // Український історик. – 1975. – Ч. 3-4.
- 5.124. *Винар Л.* “Думки про Українського Історика” і сучасний стан української історичної науки/ Л.Винар // Український Історик. – 1978. – Ч. 1-2.
- 5.125. *Винар Л.* Дмитро Дорошенко – видатний дослідник української історіографії і бібліографії / Л. Винар // Український Історик. – 1982. – Ч. 3-4.
- 5.126. *Винар Л.* Двадцятиліття “Українського Історика” і завдання українських істориків. / Л. Винар // Український Історик. – 1983. – Ч. 2-4.
- 5.127. *Винар Л.* Універсал Івана Мазепи для Дяківського: Історіографічна замітка / Л.Винар // Український Історик. – 1987. – Ч. 1-4.
- 5.128. *Винар Л.* Значення Михайла Грушевського в українській і світовій історії / Л. Винар // Український Історик. – 1991/1992. – Ч. 3-4/1-4.
- 5.129. *Винар Л.* Силуети епох. – Дрогобич: Відродження, 1992.
- 5.130. *Винар Л.* Лев Юстимович Биковський / Л. Винар // Український Історик. – 1993. – Ч. 1-4.
- 5.131. *Винар Л.* Олександр Петрович Оглоблин 1899-1992. Біографічна студія / Л. Винар. – Нью-Йорк; Торонто; Київ; Париж: Укр. іст. т-во. – 1994.
- 5.132. *Винар Л.* Михайло Грушевський історик і будівничий нації. Статті і матеріали / Л. Винар. – Нью-Йорк – Київ – Торонто, 1995.
- 5.133. *Винар Л.* Українське Історичне Товариство: генеза і рання діяльність (замітки основника УІТ/Л. Винар // Український Історик. – 1995. – Ч. 1-4.
- 5.135. *Винар Л.* Вступ до науки грушевськознавства / Л. Винар // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4.
- 5.136. *Винар Л.* Грушевськознавство: Генеза й історичний розвиток. Серія: Грушевськаяна. – Т. 5. / Л. Винар. – К. : Укр. істор. тов.-во; Вид-во ім. О.Теліги, 1998.
- 5.137. *Винар Л.* “Український Історик” з перспективи 35 років (1963-1998) / Л. Винар // Український Історик. – 1998. – Ч. 1-4.
- 5.138. *Винар Л.* Життєвий і творчий шлях Олександра Домбровського / Л.Винар // Домбровський О. Студії з ранньої історії України. Зб. праць. – Львів-Нью Йорк, 1998.

- 5.139. *Винар Л.* Історіографічні праці проф. О.Оглоблина: впровадження / Л.Винар // Український Історик. – 2000. – Ч. 1-4.
- 5.140. *Винар Л.* Дмитро Іванович Дорошенко: Життя і діяльність (50-ліття смерті) / Л.Винар // Український історик. – 2001. – Ч. 1-4.
- 5.141. *Винар Л.* Українське Історичне Товариство з перспективи 35 років (1965-2000) / Л. Винар // Український історичний журнал. – 2001. – № 1.
- 5.142. *Винар Л.* Козацька Україна. Вибрані праці / Л. Винар. – Київ–Львів–Нью-Йорк–Париж, 2003.
- 5.143. *Винар Л.* Сорокаліття “Українського Історика”, 1963-2003 / Л. Винар // Український Історик. – 2003. – Ч. 1-5.
- 5.144. *Винар Л., Атаманенко А.* Українське історичне товариство: сорок років діяльності (1965-2005) / Л. Винар, А. Атаманенко. – Нью-Йорк; Острого, 2006.
- 5.145. *Винар Л.* Грушевськіяна Олександра Оглоблина / Л. Винар // Український Історик. – 2004-2005. – Ч. 3-4/1.
- 5.146. *Винар Л.* Михайло Грушевський і Наукове товариство ім. Шевченка: 1892-1934 / Л. Винар. – Нью-Йорк; Дрогобич; Львів: Українське історичне товариство, 2006.
- 5.147. *Висовець О.І.* Інтелігенція в культурно-освітньому розвитку УСРР (1920–1930-ті рр.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06 / О.І. Висовець; Національна акад. наук України, Ін-т історії України. – К., 2004.
- 5.148. *Витанович І.* Уваги до методології й історіософії Михайла Грушевського / І. Витанович // Український Історик. – 1966. – Ч. 1-2.
- 5.149. *Витанович І.* Новіші праці з історії аграрних відносин в Галичині / І. Витанович // Український Історик. – 1967. – Ч. 1-2.
- 5.150. *Віднянський С.В.* Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехословаччині: Український Вільний Університет (1921-1945) / С.В. Віднянський. – К. : Ін-т Історії України НАН України, 1994.
- 5.151. *Віднянський С.В.* Заснування та діяльність Українського вільного університету – першої української високої школи за кордоном (1921-1945 рр.) / С.В.Віднянський // Український історичний журнал. – 1994. – № 4.
- 5.152. *Віднянський С.В.* Міжвоєнна українська еміграція в Чехословаччині: Український Вільний Університет (1921-1945) / С.В. Віднянський. – К. : Ін-т історії НАН України, 1994.
- 5.153. *Віднянський С.В.* Українське питання в міжвоєнній Польщі: основні проблеми й напрями наукових досліджень у сучасній вітчизняній історичній науці / С.В. Віднянський // Український історичний журнал. – 2003. – № 2.
- 5.154. *Віднянський С.В., О.С.Черевко* Новітня історія / С.В. Віднянський, О.С. Черевко // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2010. – Т. 7
- 5.155. *Вінтоняк О.* Борис Дмитрович Крупицький, 1894-1956 / О. Вінтоняк // Український Історик. – 1987. – Ч. 1-4.
- 5.156. *Владига О.М.* Археографічна спадщина Михайла Грушевського в сучасній українській історіографії / О.М. Владига // Наукові записки Національного університету “Острозька академія”: Історичні науки. – Острого : Нац-ний ун-т “Острозька академія”, 2012. – Вип. 19.

5.157. *Владига О.М.* Археографічна спадщина Михайла Грушевського в історіографії української діаспори / О.М. Владига // Двадцять четверта наукова сесія Осередку Наукового товариства ім. Шевченка у Черкасах: М-ли доп. на засід секції і комісії, 11-27 березня 2013 р. / За ред. В.В. Масненка. – Черкаси : Інтоліга ТОР, Осередок НТШ у Черкасах, 2013.

5.158. *Вовк О.* Висвітлення тематики ОУН і УПА в журналі “Український Історик” / О. Вовк // Український Історик. – 1994. – Ч. 1-4.

5.159. *Водотика С.Г., Кондрашов В.Ф.* О.Ю. Гермайзе / С.Г. Водотика, В.Ф. Кондрашов // Український історичний журнал. – 1992. – № 6.

5.160. *Водотика С.Г.* Взаємодія наукових шкіл української історіографії 1920-х років / С.Г. Водотика // Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи: М-ли Всеукр. наук. конфер. – Харків, 15-17 листопада 1995 р. – Харків, 1995.

5.161. *Водотика С. Г.* Академік Михайло Єлисейович Слабченко. Нарис життя та творчості / С.Г. Водотика. – К.; Херсон: Ін-т археографії та джерелознавства України, 1998.

5.162. *Водотика С. Г.* Нариси історії історичної науки УСРР 1920-х років / С.Г. Водотика. – К.; Херсон : Ін-т історії України НАН України, 1998.

5.163. *Водотика С.Г.* Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, організаційні та концептуальні основи функціонування: Автореф. дис. ...д-ра. іст. наук: 07.00.01 / С.Г. Водотика/ НАН України; Ін-т історії України. – К., 2001.

5.164. *Водотика С.Г.* “Соціальне замовлення” історичній науці УРСР (1920-1930-і рр.) / С.Г. Водотика // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – К., 2001

5.165. *Войцехівська І., Семергей О.* Губернські вчені архівні комісії в Україні (кінець ХІХ – початок ХХ ст.)/ І. Войцехівська, О. Семергей // Київська старовина. – 1995. – № 6.

5.166. *Войцехівська І.Н.* Академік Володимир Іконников: життєпис та бібліографія / І.Н. Войцехівська. – К., 1998.

5.167. *Войцехівська І.Н.* Володимир Іконников. Джерелознавчі студії / І.Н. Войцехівська. – К., 1999.

5.168. *Воронов В.І.* Проблеми історії історичної науки в працях О.М. Лазаревського / В.І. Воронов // Історія та культура Подніпров'я. – Дніпропетровськ, 1998.

5.169. *Воронов В.І.* Джерелознавство історії України / В.І. Воронов. – Дніпропетровськ, 2003.

5.170. *Галицько-Волинський літопис.* (Вступне слово Р. Федорова). – Львів, 1994.

5.171. *Гарадот із Галікарнасу.* Скіфія. Найвидатніший опис України з V ст. перед Христом / Геродот. – К., 1992.

5.172. *Герасименко Н.О.* Подвижник історичної науки О.М. Лазаревський (до 170-річчя від дня народження) / Н.О. Герасименко // Український історичний журнал. – 2004. – № 4, 5.

5.173. *Гелей С.* Василь Кучабський: Від національної ідеї до державності: Українська консервативна політична думка першої половини ХХ ст. та її вклад в історичну науку / С Гелей. – Львів, 1998.

5.174. *Герасимчук В.* Михайло Грушевський як історіограф України / В.Герасимчук // Записки НТШ. – 1922. – Т. СХХХІІІ. – Львів, 1922.

- 5.175. *Гермайзе О. В.Б. Антонович* в українській історіографії / О. Гермайзе // Україна. – 1928. – Кн. 5 (30).
- 5.176. *Гермайзе О.* Українська історична наука за останнє десятиліття / О. Гермайзе // Студії з історії України Науково-дослідної кафедри історії України в Києві. – К. : ДВУ, 1929. – Т.П.
- 5.177. *Герич Ю.* До біографії М.Грушевського / Ю. Герич // Український Історик. – 1972. – Ч. 1-2.
- 5.178. *Герич І.* Внесок “Українського Історика” в грушевськознавство / І.Герич // Український Історик. – 1994. – Ч. 1-4.
- 5.179. *Герич І.* Вячеслав Липинський у світлі його листування за революційних часів / І.Герич // Український Історик. – 1999. – Ч. 2-4.
- 5.180. *Герич І.* Державницький напрям і народницька школа в українській історіографії (на тлі стосунків Михайла Грушевського і Вячеслава Липинського) / І.Герич // Михайло Грушевський і українська історична наука. Збірник матеріалів конференцій. – Львів, 1999.
- 5.181. *Герич І.* Чи суперечить національний міф історичній правді? / І. Герич // Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії): Зб. наук. статей. – К., 2000.
- 5.182. *Герич І.* “Народництво” та “державництво” в українській історіографії: проблема змістовного наповнення понять / І. Герич // Молода нація. Альманах. – 2002. – № 3.
- 5.183. *Герич І.* Ярослав Дашкевич – історіограф новітньої України: спроба есею / І. Герич // Історіографічні дослідження в Україні. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2008. – Вип. 18.
- 5.184. *Герич І.* Ярослав Дашкевич: кілька штрихів до портрета історика / І. Герич // Лицар духу: Меморіальний збірник, присвячений проф. Ярославові Дашкевичу. – Л., 2011.
- 5.185. *Герич І.Б.* Між наукою і політикою: Історіографічні студії про вчених–концептуалістів / І.Б. Герич. – Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2012.
- 5.186. *Гломозда К.Ю.* Стан української історіографії та визначення її ролі в сучасному суспільстві / К.Ю. Гломозда // Магістеріум. – Історичні студії. – К., 2004. – Вип. 17.
- 5.187. *Голиков А.Г. Круглова Т.А.* Источниковедение отечественной истории / А.Г. Голиков, Т.А. Круглова. – М., 2000.
- 5.188. *Головко В.В.* Витоки української національної ідентичності: на підступах до проблеми / В.В. Головко // Проблеми історії та методології історичної науки. Харківський історіографічний збірник. – 1998.
- 5.189. *Головко В.В.* Поняття “криза марксистської історичної науки”: радянська історіографічна традиція // Борисфен. – 2000. – № 10.
- 5.190. *Головко В.В.* Криза української історичної науки: саморефлексія діаспори / В.В. Головко // Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. – Херсон. – Айлант, 2000. – Вип. 4.
- 5.191. *Головко В.В.* Криза сучасної української історичної науки: теоретичний та історіографічний контекст: Автореф. дис. ...канд. істор. наук: 07.00.06 / В.В.Головко. – Дніпропетровськ, 2000.
- 5.192. *Головко В.* Історіографія кризи історичної науки: український контекст. / В.В. Головко К. : Ін-т історії України НАН України, 2003.

- 5.193. *Гомотюк О.Є.* Злет і трагедія українознавства на зламі епох (90-ті рр. XIX – перша третина XX ст.) / О.Є. Гомотюк. – Тернопіль : Економічна думка, 2007.
- 5.194. *Гончаревський В.Е.* Цивілізаційний підхід до історії: сучасний український досвід (1991-2009) / В.Е. Гончаревський. – К., 2011.
- 5.195. *Горак С.* Історія України в американському науковому світі / С. Горак // Український Історик. – 1972. – Ч. 1-2.
- 5.196. *Горобець В.* Від союзу до інкорпорації: українсько-російські відносини другої половини XVII – першої чверті XVIII ст. / В.Горобець. – К., 1995.
- 5.197. *Горобець В.* Еліта козацької України в пошуках політичної легітимації; стосунки з Москвою та Варшавою / В.Горобець. – К., 2001.
- 5.198. *Горобець В.* Переяславський вибір Богдана Хмельницького 1654 року // Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження) / В.Горобець. – К., 2003.
- 5.199. *Горський В.* Історія української філософії. Курс лекцій / В.Горський. – К. : Наукова думка, 1996.
- 5.200. *Гоцуляк В.* Гортаючи сторінки... Думки про “Історію України-Руси М. Грушевського і українську історіографію 80-х років XIX – початку XX ст.: До 130-річчя з дня народження Михайла Грушевського 1866-1934: монографія / В. Гоцуляк. – Черкаси : Сіяч, 1996.
- 5.201. *Гоцуляк В.* До оцінки львівського періоду історичної школи Грушевського та питання його подальшого вивчення українською історіографією / В. Гоцуляк // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4.
- 5.202. *Гоцуляк В.* Історіографія історії України: Навчальний посібник / В. Гоцуляк. – Черкаси, 1996.
- 5.203. *Гоцуляк В.* Історіографічна думка про М.Грушевського і українську історичну науку його доби: монографія. /В. Гоцуляк – Черкаси : Сіяч. – 1996.
- 5.204. *Гоцуляк В.* “Історія України-Руси” М. Грушевського: Історіографія: навч. посіб. для студентів. / В.Гоцуляк. – Черкаси : Сіяч, 1997.
- 5.205. *Гоцуляк В.* Погляд М. Грушевського на український історичний процес крізь призму народницької концепції історії України / В. Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія Соціально-гуманітарні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 1997. – Вип. 2.
- 5.206. *Гоцуляк В.* Сучасна теоретична модель вивчення минулого історичної науки в Україні / В. Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія Соціально-гуманітарні науки:[зб. наук. ст.]. – Черкаси, 1998. – Вип. 6.
- 5.207. *Гоцуляк В.* Грушевськознавство як складова галузь української науки / В. Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 1999. – Вип. 12.
- 5.208. *Гоцуляк В.* До оцінки львівського періоду історичної школи М. Грушевського в українській історіографії / В. Гоцуляк // Михайло Грушевський і українська історична наука: зб. матеріалів конф. – Л., 1999.
- 5.209. *Гоцуляк В.* Національне відродження: спроба історіографічного аналізу / В. Гоцуляк // Черкащина в історії української нації та держави: зб. наук. праць. – К., 1999.

5.210. *Гоцуляк В.В.* М.Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. XIX – початок XX ст.): історіографія проблеми: Автореф. дис. ... доктора іст. наук: 07.00.06 / В.Гоцуляк. – Дніпропетровськ, 1999.

5.211. *Гоцуляк В.* Проблеми біоісторіографічних досліджень в Україні / В. Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2000. – Вип. 21.

5.212. *Гоцуляк В.* Деякі аспекти сучасної історіографії національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. / В. Гоцуляк // Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку: матеріали Восьмих читань “Українська козацька держава: витоки та шляхи історичного розвитку”. – Черкаси, 2001.

5.213. *Гоцуляк В.* Історіографічні аспекти історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII ст. / В. Гоцуляк // Наукові записки з української історії Переяславського державного педагогічного університету. – Переяслав-Хмельницький, 2001. – Вип. 12.

5.214. *Гоцуляк В.* Проблема кризи сучасної історичної науки та шляхи її подолання / В. Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2001. – Вип. 27.

5.215. *Гоцуляк В.* Реформа 1861 року в Україні: історіософський та джерелознавчий аспекти / В. Гоцуляк // Український селянин: праці наук.-дослідного ін-ту селянства. – Черкаси, 2001. – Вип. 2.

5.216. *Гоцуляк В.* Історіографія історії України / В. Гоцуляк // Навч.-метод. матеріали для студентів п'ятого курсу заочної форми навчання історичного факультету. – Черкаси, 2001.

5.217. *Гоцуляк В.* Історіографічні аспекти вивчення початкового етапу Другої світової і Великої Вітчизняної війн / В. Гоцуляк // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей. – К., 2002. – Вип. 6.

5.218. *Гоцуляк В.* Історіософські погляди М. Грушевського в науковій літературі / В. Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія Філософія .: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2002. – Вип. 40.

5.219. *Гоцуляк В.* Наукові школи в українській історичній науці кінця XIX – початку XX ст.: історіографічний аспект / В. Гоцуляк // Сіверянський Літопис: Всеукраїнський журнал. – Чернігів, 2002. – січ.-лют. – № 1 (43).

5.220. *Гоцуляк В.* Українська історична наука 1920-х років в оцінці Б. Крушинського / В. Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2002. – Вип. 33.

5.221. *Гоцуляк В.* Історіографічна спадщина Д. І. Дорошенка / В. Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки: [зб. наук. ст.]. - Черкаси, 2003. – Вип. 50.

5.222. *Гоцуляк В.* Перспективи історіографії історії здійснення Столипінської аграрної реформи в Україні / В. Гоцуляк // Український селянин: зб. наук, праць. – Черкаси, 2003. – Вип. 7.

5.223. *Гоцуляк В.* Новітня історіографія Столипінської аграрної реформи в Україні / В. Гоцуляк // Український селянин: зб. наук, праць. – Черкаси, 2004. – Вип. 8.

5.224. *Гоцуляк В.* Освітня діяльність православного духовенства в Україні XIX ст.: історіографія проблеми / В.Гоцуляк // П'ятнадцята наукова сесія

Осередку НТШ у Черкасах: матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 10-27 берез. 2004 р. – Черкаси, 2004.

5.225. *Гоцуляк В. О. П.* Оглоблин в українській історіографії / В.Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2005. – Вип. 66.

5.226. *Гоцуляк В. М. С.* Грушевський як учений в новітній історіографії / В. Гоцуляк // Сімнадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах: матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 14-24 берез. 2006 р. – Черкаси, 2006.

5.227. *Гоцуляк В.В.* Вивчення сучасними вченими проблеми наукової школи / В.В. Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки. – Черкаси: Черкаський національний університет імені Б.Хмельницького, 2011. – Вип. 160-161.

5.228. *Гоцуляк В. О.* Гуржій-дослідник соціально-економічної історії України другої половини XVIII-XIX ст. / В. Гоцуляк // Гуржійські історичні читання: зб. наук, праць, присвяч. члену-кореспонденту АН УРСР І. О. Гуржію. – Черкаси, 2007.

5.229. *Гоцуляк В.* Новітні дослідження українського села 20-х рр. XX ст. / В. Гоцуляк // Український селянин: зб. наук, праць. – Черкаси, 2008. – Вип. 11.

5.230. *Гоцуляк В.* Творча біографія М.С. Грушевського: історіографічний аспект/ В. Гоцуляк // Вісімнадцята наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах: матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 12-23 березень 2007 р. – Черкаси, 2008.

5.231. *Гоцуляк В.* Українська історична наука 1930-х – початку 1990-х рр.: навч.-метод. комплекс/ В. Гоцуляк. – Черкаси : Лідер-Принт, 2008.

5.232. *Гоцуляк В.* Історичний розвиток і сучасний стан козакознавства / В. Гоцуляк //Гуржійські історичні читання (Збірник наукових праць). – Черкаси, 2009.

5.233. *Гоцуляк В.* Внесок Олександра Грушевського у розвиток історичної науки та архівознавства: історіографічний аспект / В. Гоцуляк // Двадцять четверта наукова сесія Осередку НТШ у Черкасах: матеріали доп. на засіданнях секцій і комісій, 12-13 березня 2013 р. – Черкаси, 2009.

5.234. *Гоцуляк В.* Актуальні питання методології та інституціоналізації історії селянства в дзеркалі історіографії / В. Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки. – Черкаси : Черкаський національний університет імені Б.Хмельницького, 2010. – Вип. 182.

5.235. *Гоцуляк В.* “Нова історія”, як одна з новітніх методологічних течій в історіографії / В. Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки. – Черкаси: Черкаський національний університет імені Б.Хмельницького, 2010. – Вип. 192.

5.236. *Гоцуляк В.* Історична проблематика Другої світової війни і Великої Вітчизняних війн на сторінках “Українського селянина” / В. Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки. – Черкаси: Черкаський національний університет імені Б.Хмельницького, 2011. – Вип. 202, ч. 1.

5.237. *Гоцуляк В.* Сучасний теоретико-методологічний погляд на Велику реформу 1861 р.: історіографічний аспект / В. Гоцуляк // Гуржійські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В.А.Смолій,

О.І. Гуржій, А.Г. Морозов та ін. – Черкаси: Черкаський національний ун-т ім. Б.Хмельницького, 2011. – Вип. 4.

5.238. *Гоцуляк В.* Деякі історіографічні аспекти сучасного прочитання української історії і впливу шестидесятиництва на розвиток історичної думки в Україні (др. половина 50-х - 60-і рр.)” / В. Гоцуляк // Богданівські читання. – Черкаси, 2011.

5.239. *Гоцуляк В.* Проблема кризи сучасної історичної науки та шляхи її подолання / В. Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія історичні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2011. – Вип. 21.

5.240. *Гоцуляк В.* Історична творчість Т.Шевченка в сучасній навчальній літературі / В.Гоцуляк // Збірник праць Міжнародної (38-ї) наукової шевченківської конференції. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2011.

5.241. *Гоцуляк В.* Сучасна історіографія масонських організацій України (1900-1920) / В. Гоцуляк // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки. – Черкаси, 2012. – Вип. 23.

5.242. *Гоцуляк В.* Михайло Петрович Драгоманов – видатний діяч, мислитель, учений, педагог у сучасній українській історіографічній думці: Монографія / В. Гоцуляк. – Черкаси : Лідер-Принт, 2013.

5.243. *Гоцуляк В.В.* Історіографічні аспекти аналізу творчості Т.Г. Шевченка в соціокультурному і історичному контексті / В. Гоцуляк // Черкащина в контексті історії України. М-ли Сьомої науково-красознавчої конфер., присвяченої 200-річчю від дня народження Т.Г. Шевченка та 60-річчю утворення Черкаської області. – Черкаси : “Вертикаль”, видавець Кандич С.Г., 2014. – Частина 1.

5.244. *Гоцуляк В. М. С.* Грушевський – видатний історик в українській історичній науці: історіографічний аспект / В. Гоцуляк // Матеріали III Міжнародної науково-практичної конференції “Барська земля Поділля: європейська спадщина та перспективи сталого розвитку”, присвяченої 520-річчю з дня народження Бони Сфорца та 120-річчю виходу у світ праці М.С. Грушевського “Барське староство. Історичні нариси XV-XVIII ст.”. – Київ-Бар, 2014.

5.245. *Гоцуляк В.* Всесвітня історія і історична наука, історія України, історіографія, архівознавство, музезнавство та бібліографія: термінологічний, понятійний словник-довідник. Навчальний посібник / В. Гоцуляк. – Черкаси : видавець ФОП Гордієнко Є.І. 2015.

5.246. *Грабовецький В., Королько А.* Антон Петрушевич – дослідник історії Галичини / В. Грабовецький, А.Королько. – Івано-Франківськ, 2001.

5.247. *Грабовецький В.В.* Академік Іван Крип'якевич. 2-е вид., доп. / В.В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2005.

5.248. *Грабовецький М.* Михайло Грушевський – видатний історик України, громадсько-політичний і державний діяч / М. Грабовецький. – Івано-Франківськ : Галичина, 1991.

5.249. *Грабовецький В.В.* Професор Михайло Марченко – історик України / В.В. Грабовецький. – Івано-Франківськ, 2009.

5.250. *Грабович М.* Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета. – К. : Радянський письменник, 1991.

5.251. *Грабович Г.* Грані міфічного: образ України в польському й українському романтизмі / Г. Грабович // До історії української літератури. Дослідження, есе, полеміка. – К. : Основа, 1997.

5.252. Грецькі рукописи у зібраннях Києва. Каталог. – Київ-Вашингтон, 2000.

5.253. *Гриб О.І.* Громадсько-просвітницька діяльність та історична спадщина Олександра Барвінського: Автореф. дис. ...канд. істор. наук: 07.00.01 / О.І. Гриб. – Черкаси, 2007.

5.254. *Грибосдов С.В.* Українська держава П. Скоропадського: історіографічне дослідження: Автореф. дис. ...канд. істор. наук: 07.00.06 / С.В. Грибосдов. – К., 2001.

5.255. *Грицак Я.П.* Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX-XX ст. / Я.П. Грицак – К. : Генеза, 1996.

5.256. *Грицак Я.П.* Формування модерної української нації: історіографія та історіософія проблеми: Автореф. дис. ... доктор. істор. наук: 07.00.06 / Я.П. Грицак. – Ін-т укр. археограф. та джерел. ім. М. Грушевського НАН України. – К., 1996.

5.257. *Грицак Я.* Формування модерної української нації: історіографія та історіософія проблеми: Дис. ... доктора іст. наук: 07.00.06 / Я.Грицак. – К., 1996.

5.258. *Гринченко Б.* Коротка історія України. – 6 вид. / Б.Гринченко – Станіслав : Дітячі читанки, 1920.

5.259. *Гром В. Цибульський В.* Хмельниччина на сторінках “Українського Історика” / В. Гром, В. Цибульський // Український Історик. – 1994. – Ч. 1–4.

5.260. *Гром В.* Думки Олександра Оглоблина про добу Хмельниччини в українській історіографії XX ст. / В. Гром // Український Історик. – 2000. – Ч. 1–4.

5.261. *Грушевський М.С.* Твори: У 50 т.; / Редкол.: П.Сохань, Я.Дашкевич, І.Гирич та ін.; Голов. ред. П.Сохань / М.С. Грушевський. – Львів : Світ. 2002-2015.

5.262. *Грушевський М.* З біжучої хвилі: Галичина, України / М. Грушевський // Літературно науковий вістник. – 1906. – Т. 36. – Кн. XII.

5.263. *Грушевський М. С.* Звичайна схема “русской” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства /М. Грушевський // Статті по славянознавденню. – Вып. 1. – СПб, 1904.

5.264. *Грушевський М. С.* Звичайна схема “русской” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства /М. Грушевський // Твори у 50 томах. – Т. 1. – Київ– Львів : Світ, 2002.

5.265. *Грушевський М. С.* Звичайна схема “русской” історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства (вступ. Стаття О.В.Яся) /М. Грушевський // Український історичний журнал. – 2014. – № 5.

5.266. *Грушевський М. С.* Очерк истории украинского народа. – 2 изд. / М.С. Грушевський. – К. : Либідь, 1991.

5.267. *Грушевський М.* Українське Наукове Товариство в Києві й його наукове видавництво / М. Грушевський // Записки Укр. наук. т-ва в Києві. – 1908. – Кн. 1.

5.268. *Грушевский М.* Развитие украинских изучений в XIX в. и раскрытие в них основных вопросов украинноведения / М. Грушевський // Украинский народ в его прошлом и настоящем: В 2 т. СПб., 1914. – Т. 1.

5.269. *Грушевський М.* Ілюстрована історія України / М.Грушевський. – Київ, 1918 та пізніші видання.

- 5.270. *Грушевський М.* На порозі Нової України: Гадки і мрії / М. Грушевський. – К. : Друк. акц. т-ва. “П.Барський”, 1918.
- 5.271. *Грушевський М.* Початки громадянства. Генетична соціологія / М. Грушевський. – Б.м., 1921.
- 5.272. *Грушевський М.* П’ятдесят літ “Исторических песен малорусского народа” Антоновича і Драгоманова / М.Грушевський // Україна. – 1924. – № 2-4.
- 5.273. *Грушевський М.* Береження і дослідження побутового і фольклорного матеріалу як відповідальне державне завдання/ М.Грушевський // Україна. – 1925. – Кн. 5.
- 5.274. *Грушевський М.* Двадцять п’яти роковини смерті О.М. Лазаревського: Кілька слів про його наукову спадщину та її дослідження /М. Грушевський // України. – 1937. – № 4.
- 5.275. *Грушевський М.* Об украинской историографии XVIII века. Несколько соображений / М. Грушевский // Известия АН СССР. Отделение общественных наук. – М., 1934.
- 5.276. *Грушевський М.* Як я був колись белетристом / М. Грушевський // Український Історик. – 1980. – Ч. 1-4.
- 5.277. *Грушевський М.С.* Три академії / М.С. Грушевський // К., 1931. – Т. 1 (передрук.: Український Історик. – 1983. – Ч. 1-2.).
- 5.278. *Грушевський М.* Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності / М. Грушевський // Український Історик. – 1984. – Ч. 1-4.
- 5.279. *Грушевський М.* З соціально-національних концепцій Антоновича / М. Грушевський // Український Історик. – 1984. – Ч. 1-4.
- 5.280. *Грушевський М.* Костомаров і новітня Україна/ М. Грушевський // Український Історик. – 1984. – Ч. 1-4.
- 5.281. *Грушевський М.* Розвиток українських досліджень у XIX столітті і вияви у них основних питань українознавства / М. Грушевський // Український Історик. – 1989. – Ч. 1-3, 4. – 1990. – Ч. 1-4
- 5.282. *Грушевський М.* Самовидець Руїни та його пізніше відображення (Переклав Я.І Дзира) / М. Грушевський // Український Історик. – 1991/1992. – Чч. 3-4, ; 1.-4.
- 5.283. *Грушевський М.* Степ і море в історії України / М. Грушевський // Український Історик. – 1991/1992. – Чч. 3-4.
- 5.284. *Грушевський М.* Степ і море в історії України / М. Грушевський // Український Історик. – 1991/1992. – Чч. 3-4; 1.-4.
- 5.285. *Грушевський М.* Історія й її соціально-виховуюче значіння / М. Грушевський // На порозі Нової України: Гадки і мрії. – К. : Наукова думка, 1991.
- 5.286. *Грушевський М.* Нарис історії Київської землі від смерті Ярослава до кінця XIV сторіччя / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1991.
- 5.287. *Грушевський М.* Історія України-Руси: В 11 т. 12 кн. (Редкол.: П.С.Сохань (голова) та ін.) / М. Грушевський. – К. : Наукова думка, 1991-1996.
- 5.288. *Грушевський М.* Історія української літератури: В 6-ти т., 9 кн. / М. Грушевський / М. Грушевський – К. : Либідь, 1993–1996.
- 5.289. *Грушевський М.* Очерк истории украинского народа/ М. Грушевський . – Спб, 1904 й пізніші видання.

5.290. *Гурбик А.О.* Виникнення Запорозької Січі (хронологічні та територіальні аспекти проблеми) / А.О. Гурбик // Український історичний журнал. – 1999. – № 6.

5.291. *Гуржій О.І., Капітан Л.І.* “Український історичний журнал”: з історії виникнення та діяльності / О.І. Гуржій, Л.І. Капітан // Український історичний журнал. – 2001. – № 6.

5.292. *Гусев В.* Проблеми українсько-єврейських взаємин на сторінках “Українського Історика” / В. Гусев // Український Історик. – 1994. – Ч. 1-4.

5.293. *Давидюк В.* Первісна міфологія українського фольклору / В. Давидюк. – Луцьк, 1997.

5.294. Давня історія України. У 2 т. (керівник авт. кол. П.Толочко). – К., 1994.

5.295. *Даниленко В., Добржанський О.* Академік Степан Смаль-Стоцький: Життя і діяльність, 1859-1938 рр. / В. Даниленко, О. Добржанський. – К.; Чернівці, 1996.

5.296. *Данилюк Д.Д.* Історична наука на Закарпатті (кінець XVIII – перша половина XX ст.) / Д.Д. Данилюк. – Ужгород: Патент, 1999.

5.300. *Дашкевич В.* Розвиток етнологічної науки на Україні за 10 років (1917-1927) / В. Дашкевич // Червоний шлях. – 1927. – № 12.

5.301. *Дашкевич Я.* Хто такий Михайло Грушевський / Я. Дашкевич // Наука і культура: Україна. – К., 1989. – Вип. 23.

5.302. *Дашкевич Я.* За науковим кермом. Михайло Грушевський – творець концепції української національної науки / Я. Дашкевич // Дзвін. – 1991. – № 9.

5.303. *Дашкевич Я.* Михайло Грушевський – організатор української національної науки / Я. Дашкевич // Михайло Грушевський. Збірник наукових праць і матеріалів Міжнародної ювілейної конференції, присвяченої 125-річчю від дня народження Михайла Грушевського. – Львів, 1994.

5.304. *Дашкевич Я.* Східна Галичина: етнічні відносини, національні міфи та менталітети / Я. Дашкевич // Україна в минулому. – Київ-Львів, 1994. – Вип. 6.

5.305. *Дашкевич Я.* Стан і напрями джерелознавчих та історіографічних досліджень історії України. (Друга половина XIX-XX ст.) Доповідь про друковані праці, подана на здобуття наукового ступеня д-ра історичних наук / Я. Дашкевич. – К., Ін-т української археографії НАН України, 1994.

5.306. *Дашкевич Я.Р.* Дорогами української Кліо. Про становище історичної науки в Україні. / Я.Р. Дашкевич // Україна в минулому. – 1996. – Вип. 8.

5.307. *Дашкевич Я.* Боротьба з Грушевським та його Львівською школою за радянських часів // Український Історик. – 1996. – Ч.1-4.

5.308. *Дашкевич Я.* Михайло Грушевський – історик народницького чи державницького напрямку? // Михайло Грушевський і українська історична наука. М-ли наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському. – Львів, 1999.

5.309. *Дашкевич Я.* Замість Передмови / Я.Дашкевич // Ярослав Дашкевич Вірменія і України. – Львів-Нью-Йорк.: Вид-во М.П. Коць, 2001.

5.310. *Дзира Я.* Михайло Грушевський та українське козацьке літописання / Я.Дзира // Український Історик. – 1991/1992. – Ч. 3-4; Ч. 1-4.

- 5.311. *Дзира Я.* “Чорна рада” П.О. Куліша і “Літопис Самовидця” / Я.Дзира // Український Історик. – 1993. – Ч. 1-4.
- 5.312. *Дзюба І.* Михайло Грушевський – великий трудівник української культури / І. Дзюба // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4.
- 5.313. *Демуз І.* Українське питання в російській імперії на початку ХХ ст. історіографія: Автореф. дис. ...канд. істор. наук: 07.00.06 / І.О. Демуз. – Черкаси, 2008.
- 5.314. *Демуз І.* Історичне товариство Нестора-літописця: історіографічні студії радянського періоду / І. Демуз // Наукові записки з української історії: Збірник наукових статей. – Переяслав-Хмельницький: ФОП О.М. Лукашевич., 2012. – Вип. 31 (Спецвипуск).
- 5.315. *Демус І.* Історико-філологічне товариство при Інституті князя Безбородька у Ніжині: історіографічний дискурс / І. Демус // Ніжинська старовина: зб. регіональної історії та пам'ятникознавства. Серія “Ніжинознавчі студії?”. – № 20. – К. : Центр пам'ятникознавства НАН України і УТОПІК, 2013.
- 5.316. *Демуз І.* Історичне товариство Нестора-літописця: історіографічні студії дорадянського періоду / І. Демуз // Часопис української історії. – К. : ФОП В.М. Гаврищенко, 2013. – Вип. 26.
- 5.317. *Демуз І.* Історичне товариство Нестора-літописця: сучасний досвід студіювання проблеми / І. Демуз // Переяславський літопис: зб. наук. статей. – Переяслав-Хмельницький: ФОП О.М. Лукашевич О.М., 2014. – Вип. 5.
- 5.318. *Демус І.* Діяльність Наукового товариства імені Тараса Шевченка у Львові (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): Сучасна вітчизняна історіографія / І. Демус // Переяславський літопис: зб. наук. статей. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2014. – Вип. 6.
- 5.319. *Демуз І.* Церковно-археологічні товариства і установи України ХІХ – початку ХХ ст.: сучасна вітчизняна історіографія / І. Демуз // Література та культура Полісся. – Вип. 76. Серія “Історичні науки”. – № 2. – Ніжин : ЕДУ ім. М.Гоголя, 2014.
- 5.320. *Демуз І.О.* Наукові товариства на теренах України ХІХ – початку ХХ ст.: полілог учених і епох. Монографія / І.О. Демуз. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2014.
- 5.321. *Джиджора І.* З новітньої української історіографії (А. Ефименко. Южная Русь, I-II) / І. Джиджора // Відбиток з Записок НТШ. – Т. LXXI. – Львів, 1906.
- 5.322. Дисертації по проблемам Української революції, захищені в Україні в 1991-2001 рр. // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Збірник наукових статей / Головний редактор В.Ф. Верстюк. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. – Вип. 1.
- 5.323. Дисертації з проблем історії Української революції, захищені в 2006-2011 роках // Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Збірник наукових статей / Голов. ред. В.Ф. Верстюк. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2002. – Вип. 6.
- 5.324. *Дмитрієнко М.Ф.* Проблема традиції і суспільних стереотипів в історичній свідомості та історіографії / М.Ф. Дмитрієнко // Історична наука на порозі ХХІ ст.: підсумки та перспективи. Матеріали Всеукраїнської наукової конференції. – Харків, 1995.

- 5.325. *Довгопол В.М., Литвиненко М.А., Лях Р.Д.* Джерелознавство історії Української РСР / В.М. Довгопол, М.А. Литвиненко, Р.Д. Лях. – К., 1986.
- 5.326. *Добржанський О.* Національний рух українців Буковини другої половини XIX – початку XX ст. / Добржанський О. – Чернівці : Золоті літаври, 1999.
- 5.327. *Добржанський О.* Українська історіографія історії Буковини / О. Добржанський // Міжнародний Науковий Конгрес “Українська історична наука на порозі XXI століття”. Доповіді та повідомлення. – Чернівці, 2001.
- 5.328. *Домбровський О.* Українська Вільна Академія Наук у США / О. Домбровський // Український Історик. – 1965. – Ч. 3-4.
- 5.329. *Домбровський О.* Антинорманська теорія з перспективи ранньої історії України в М.Грушевського / О. Домбровський // Український Історик. – 1966. – Ч. 1-2.
- 5.330. *Домбровський О.* Рання історія України в ідеологічному навітанні совєтської історичної науки / О. Домбровський // Український Історик. – 1967. – Ч. 1-2.
- 5.331. *Домбровський О.* Геродотова Скитія в “Історії України-Руси” М. Грушевського / О. Домбровський // Український Історик. – 1968. – Ч. 1-2.
- 5.332. *Домбровський О.* Методологічні основи дослідів над ранньою історією України М.Грушевського/ О. Домбровський // Український Історик. – 1969. – Ч. 1-3.
- 5.333. *Домбровський О.* Критичні завваги І.Франка до “Історії” М. Грушевського/ О. Домбровський // Український Історик. – 1970. – Ч. 1-3.
- 5.334. *Домбровський О.* Семінар історії України при НТШ у тридцятих роках / О. Домбровський // Український Історик. – 1973. – Ч. 1-2.
- 5.335. *Домбровський О.* Грушевськіяна в “Українському Історичу” / О. Домбровський // Український Історик. – 1973. – Ч. 3-4.
- 5.336. *Домбровський О.* До питання української історичної школи в діяспорі/ О. Домбровський // Український Історик. – 1974. – Ч. 4.
- 5.337. *Домбровський О.* До історії української науки під час другої світової війни/ О. Домбровський // Український Історик. – 1975. – Ч. 1-2.
- 5.338. *Домбровський О.* До питання періодизації й термінології ранньої історії України / О. Домбровський // Український Історик. – 1975. – Ч. 3-4.
- 5.339. *Домбровський О.* Рання історія Русь-України на сучасному етапі дослідів / О. Домбровський // Український Історик. – 1978. – Ч. 4.
- 5.340. *Домбровський О.* Нова схема ранньої історії Русь-України / О. Домбровський // Український Історик. – 1980. – Ч. 1-4.
- 5.341. *Домбровський О.* Науково-організаційна діяльність Любомира Винара / О. Домбровський // Український Історик. – 1981. – Ч. 1-4.
- 5.342. *Домбровський О.* Що таке історія України / О. Домбровський // Український Історик. – 1982. – Ч. 1-2.
- 5.343. *Домбровський О.* Географічний фактор в ранньоісторичній схемі “Історії України-Руси” М. Грушевського / О. Домбровський // Український Історик. – 1984. – Ч. 1-4.
- 5.344. *Домбровський О.* Проблема антів на сучасному етапі ранньоісторичних дослідів / О. Домбровський // Український Історик. – 1985. – Ч. 1-4.

- 5.345. *Домбровський О.* До історії Вільної Академії Наук у США / О. Домбровський // Український Історик. – 1986. – Ч. 3-4.
- 5.346. *Домбровський О.* Михайло Грушевський і київська наукова традиція / О. Домбровський // Український Історик. – 1986. – Ч. 3-4.
- 5.347. *Домбровський О.* Геродотова Скитія / О. Домбровський // Український Історик. – 1987. – Ч. 1-2.; 1988. – Ч. 1-4.
- 5.348. *Домбровський О.* Олександр Оглоблин і Українське Історична Товариство / О. Домбровський // Український Історик. – 1989. – Ч. 4.
- 5.349. *Домбровський О.* Маркіян Орест Смішко / О. Домбровський // Український Історик. – 1993. – Ч. 1-4.
- 5.350. *Домбровський О.* Науковий конгрес у Мюнхені з нагоди 1000-ліття Хрещення України-Руси / О. Домбровський // Український Історик. – 1989. – Ч. 1-3.
- 5.351. *Домбровський О.* Археологічна й ранньоісторична тематика на сторінках “Українського Історика” / О. Домбровський // Український Історик. – 1994. – Ч. 1-4.
- 5.352. *Домбровський О.* Традиції школи М.Грушевського у Львівському НТШ в 30-х роках / О. Домбровський // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4.
- 5.353. *Домбровський О.* Іван Карпинець – наш призабутий історик (1895-1954) / О. Домбровський // Український Історик. – 1997. – Ч. 1-4.
- 5.354. Домбровський О. Студії з ранньої історії України. Збірник праць / О. Домбровський. – Львів-Нью-Йорк, 1998.
- 5.355. *Донцов Д.* Мазепа і Мазепенці / Д. Донцов. – К.; Черкаси : Сіяч, 1919.
- 5.356. *Дорошенко В.* Наукове Товариство імені Шевченка у Львові (1872-1892-1912.) / В. Дорошенко. – К.; Львів: Б.В., 1914.
- 5.357. *Дорошенко В.* Значіння “України irredent-и в історії розвитку національної свідомості / В. Дорошенко // Бачинський Ю. Україна irredenta. – 3 вид. – Берлін; Вид-во української молоді, 1924.
- 5.358. *Дорошенко Д.* “Історія Русов” як пам’ятка української політичної думки другої половини XVIII століття / Д. Дорошенко // Хліборобська Україна. – Відень, 1921. – Кн. 3.
- 5.359. *Дорошенко Д. І.* Огляд української історіографії / Д.І. Дорошенко. – Прага, 1923.
- 5.360. *Дорошенко Д.* Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право / Д. Дорошенко. – К., 1996.
- 5.361. *Дорошенко Д.* Що таке історія Східньої Європи? / Д. Дорошенко // Український Історик. – 1982. – Ч. 1-4.
- 5.362. *Дорошенко Д.* Що таке історія Східньої Європи? / Д. Дорошенко // Український Історик. – 1982/1983. – Ч. 2-3.
- 5.363. *Дорошенко Д.* Нарис історії України / Д. Дорошенко. – К. : Глобус, 1992. – Т. 1-2.
- 5.364. *Дорошенко Д.* Запоріжжя в історичній літературі / Д. Дорошенко // Український Історик. – 2001. – Ч. 1-4.
- 5.365. *Дорошенко Д.* Справа організації української історичної науки на еміграції / Д. Дорошенко // Український Історик. – 2001. – Ч. 1-4.
- 5.366. *Дорошенко Д.* Мої спомини про недавнє минуле (1914-1920) роки): Науково-популярне видання / Д. Дорошенко. – К. : Темпора, 2007.

- 5.365. *Дорош Т.О.* Аграрна інтелігенція Радянської України (20-ті рр. XX ст.) соціально-історичний аспекти: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 / Т.О. Дорош. Східноукраїнський ун-т ім. В. Даля. – Луганськ, 2010.
- 5.366. До сторіччя Ніжинського Історико-філологічного товариства: Тези і матеріали конференції Історико-краснознавчого товариства (25-27) травня, 1994. – Ніжин, 1994.
- 5.367. *Драгоманов М.* Вибране (“... мій задум зложити очерк історії цивілізації України”)/ М.Драгоманов. – К. : Либідь, 1991.
- 5.368. *Драгоманов М.П.* Чудацькі думки про українську національну справу / М.П. Драгоманов // Вибране, “...мій задум зложити очерк історії цивілізації на Україні”. – К. : Либідь, 1991.
- 5.369. *Дровозюк С.І.* Духовне життя українського селянства як предмет конкретного історичного дослідження 20-ті роки XX ст. / С.І. Дровозюк // Український історичний журнал. – 1994. – № 5.
- 5.370. *Дубровський В.* Проф. В.Г. Ляскоронський /В. Дубровський // Український Історик. – 1963. – Ч. 2-3.
- 5.371. *Дядиченко В.А., Лось Ф.Е., Сарбей В.Г.* Развитие исторической науки на Украине (1917-1973) / В. Дядиченко, Ф.Е. Лось, В.Сарбей // Вопросы истории. – 1964. – № 1.
- 5.372. *Дядиченко В. А., Лось Ф. Е., Сарбей В. Г.* Розвиток історичної науки в Українській РСР / В.А. Дядиченко, Ф.Е. Лось, В.Г. Сарбей. – К. : Наукова думка, 1970.
- 5.373. Енциклопедія українознавства. Словникова частина / Ред. В.Кубійович. – Париж-Нью-Йорк, 1955-1983. – Т. 1-10.
- 5.374. Енциклопедія українознавства / Під ред. В. Кубійовича. – Т. 1-10. – Львів, 1993-2000.
- 5.375. Енциклопедія історії України: В 10-ти томах. / Редкол.: В.А.Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. – К. : Наукова думка, 2003-2012.
- 5.376. *Єфименко О.Я.* Історія українського народу / Під ред. Д.І.Багалія. – Виш. 1. / О.Я. Єфименко. – Харків : ДВУ, 1922.
- 5.377. *Єфремов С.* Заметки на текущие темы / С. Ефремов // Киевская старина. – 1905. – Т. LXXIX. – № 5. – Отдел II.
- 5.378. *Єфремов С.* Максимович в історії української самосвідомості / С. Єфремов // Записки Історико-філологічного відділу. – Кн. XVI. – К., 1928.
- 5.379. *Єфремов С.* Історія українського письменства / С. Єфремов. – К. : Феміна, 1995.
- 5.380. *Ждан М.* Микола Чубатий / М. Ждан // Український Історик. – 1969. – Ч. 4.
- 5.381. *Ждан М.* Стан дослідів українського середньовіччя [резюме] / М. Ждан // Український Історик. – 1972. – Ч. 1-2.
- 5.382. *Ждан М.* Княжа доба історії України в інтерпретації радянських істориків / М. Ждан // Український Історик. – 1977. – Ч. 1-2.
- 5.383. *Жидков О.А.* Селянський чинник революції 1917-1920 рр. у сучасній українській історіографії / О.А. Жидков // Гуржійські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В.А.Смолій, О.І. Гуржій,

А.Г. Морозов та ін. – Черкаси: Черкаський національний ун-т ім. Б.Хмельницького, 2011. – Вип. 4.

5.384. *Жук С.І.* Західна історіографія та епистемологічні проблеми історичної науки / С.І. Жук. – Український історичний журнал. – 1994. – № 4.

5.385. *Жуковський А.* Михайло Грушевський і журнал “Україна” / А. Жуковський // Український Історик. – 1986. – Ч. 1-2.

5.386. *Жуковський А.* Вклад Київської Духовної Академії і її “Трудів” на культурному і богословському відтинку / А. Жуковський // Український історик. – 1988. – Ч. 1-4.

5.387. *Жуковський А.* Вклад Київської Духовної Академії і її “Трудів” на культурному і богословському відтинку / А. Жуковський // Український Історик. – 1989. – Ч. 1-3.

5.388. *Жуковський А.* Михайло Грушевський і Франція / А. Жуковський // Український Історик. – 1991/1992. – Ч. 3-4.

5.389. *Жуковський А.* Михайло Грушевський і Франція / А. Жуковський // Український Історик. – 1991/1992. – Ч. 1-4.

5.390. *Жуковський А.* Вклад Олександра Оглобина в Енциклопедію Українознавства / А. Жуковський // Український Історик. – 1995. – Ч. 1-4.

5.391. *Жуковський А.* Петро Могила – засновник Київської Колегії-Академії і реформатор освіти в Україні / А. Жуковський // Український Історик. – 1997. – Ч. 1-4.

5.392. *Жуковський А.* Нарис історії Наукового товариства ім. Шевченка в Європі / А. Жуковський. – Львів-Париж, 2000.

5.393. *Жуковський А.* Українознавчі студії у Франції / А. Жуковський // Український історик. – 2001. – Ч. 1-4.

5.394. *Жулинський М.* “Грушевськознавство: нарощування джерелознавчого потенціалу (З приводу видання “Листування Михайла Грушевського”) / М. Жулинський // Український Історик. – 1997. – Ч. 1-4.

5.395. *Журавльов Д.* Мазепа: людина, політик, легенда / Д. Журавльов. – Х. : Фоліо, 2007.

5.396. *Журба О.І.* Київська археографічна комісія, 1834-1921. Нарис історії і діяльності. / О.І. Журба – К. : Наукова думка, 1993.

5.397. *Журба О.І.* Становлення української археографії: люди, ідеї, інституції / О.І. Журба; А.Г. Болебрух (наук. ред.); Дніпропетровський національний університет / О.І. Журба. – Дніпропетровськ : Вид. ДНУ, 2003.

5.398. *Журба О.І.* Ф.Й Туманський / О.І. Журба // Український історичний журнал. – 2003. – № 3, 6.

5.399. *Забужко О.* Деміфологізація історії / О. Забужко // Слово і час. – 1990. – № 3.

5.400. *Забужко О.* Філософія української ідеї та європейський контекст: франківський період / О. Забужко. – К. : Основа, 1993.

5.401. *Забужко О.* Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу / О. Забужко. – К. : Абрис, 1997.

5.402. *Завалко Н.В.* О.К. Академічна історична наука за часів керування Інститутом історії України АН УРСР О.К. Касименко / Н.В. Завалко // Вісник Черкаського університету. Серія історія. – Вип. 212. – Черкаси : ЧНУБХ, 2011.

- 5.403. *Завалко Н.В.* О.К. Касименко (1905-1971 рр.): український історик і влада: Автореф. дис. ... канд. істор. нау: 07.00.01 / Н.В. Завалко. – К., 2013.
- 5.404. *Завальнюк О.М.* Українське наукове товариство і творення національної університетської освіти (1917-1920 рр.) / О.М. Завальнюк // Український історичний журнал. – 2008. – № 5.
- 5.405. *Зайцева З.І.* Українське наукове товариство в контексті інституційних процесів в українській науці початку ХХ ст. / З.І. Зайцева // Україна ХХ ст. Культура, ідеологія, політика. Зб. статей. – К. : Ін-т історії України НАН України. – 2001. – Вип. 4.
- 5.406. *Зайцева З.І.* Історична секція Українського наукового товариства до Першої світової війни: методологічний та інституційний контексти діяльності / З.І. Зайцева // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць – Вип. 123-124: Історія. Політичні науки. Міжнародні відносини. – Чернівці : Рута, 2002.
- 5.407. *Зайцева З.І.* “Записки Наукового товариства імені Т.Г Шевченка”: започаткування та шлях до академічного стандарту (1892-1914) / З.І. Зайцева // Український історичний журнал. – 2004. – №2; 5.
- 5.408. *Зайцева З.І.* Іван Франко та академізація Наукового товариства імені Шевченка: статутні аспекти проблеми / З.І. Зайцева // Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст. – 2007. – Вип. 13.
- 5.409. *Зайцева З.І.* Український науковий рух: інституціональні аспекти розвитку (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): Монографія / З.І. Зайцева. – К. : КНЕУ, 2006.
- 5.410. *Замлинський В.* Батько і син Бантиши-Каменські. Сторінки біографії / В. Замлинський // Київська старовина. – 1994. – № 1.
- 5.411. *Заруба В.* Тенденційний підручник: дальше фальсифікування історії України / В. Заруба // Український Історик. – 1990. – Ч. 1-4.
- 5.412. *Заруба В.* Розгром і знищення київської школи істориків М. Грушевського / В. Заруба // Український Історик. – 1991-1992. – Чч. 3-4; 1-4.
- 5.413. *Заруба В.* Постаті (Студії з історії України. Кн. друга) / В.Заруба. – Дніпропетровськ, 1993.
- 5.414. *Заруба В.* Історик держави і права України академік М.Є. Слабченко (1882-1952)/ В. Заруба. – Дніпропетровськ, 2004.
- 5.415. *Знойко О.* Міфи Київської землі та події стародавні / О. Знойко. – К., 1989.
- 5.416. *Запаско Я. П.* Пам'ятки книжкового мистецтва: Українська рукописна книга / Я.П. Запаско. – Львів, 1995.
- 5.417. *Заремба С.* Церковно-історичне та археологічне товариство в Києві / С. Заремба // Київська старовина. – 1995. – № 1.
- 5.418. *Заремба С.З.* Українське пам'ятниковознавство: історія, теорія. Сучасність / С.З. Заремба. – К. : “Логос”, 1995.
- 5.419. *Запшкільняк Л.О.* Формирование и развитие исторической науки в Польше / Л. Запшкільняк. – Львов, 1986.
- 5.420. *Запшкільняк Л.* М.Грушевський і Галичина (до приїзду до Львова 1894 р.) / Л. Запшкільняк // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4.
- 5.421. *Запшкільняк Л.* Вступ до методології історії / Л. Запшкільняк. – Львів : ЛОНМІО, 1996.

5.422. *Зашкільняк Л.* Історична спадщина М. Грушевського в контексті східноєвропейської історіографії початку ХХ ст. / Л. Зашкільняк // Вісник Львівського університету. – Львів, 1997. – Серія історична. – Вип. 32.

5.423. *Зашкільняк Л.* Львів як центр формування української науки (друга половина ХІХ ст.) / Л. Зашкільняк // Lwow: Miasto. Społeszenstwo. Kultura. – Krakow, 1992. – Т. 2.

5.424. *Зашкільняк Л.* Історіографічна творчість Михайла Грушевського на тлі європейської історичної думки кінця ХІХ – початку ХХ століття / Л. Зашкільняк // Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевському. – Львів, 1999.

5.425. *Зашкільняк Л.* Історична теорія в науковій творчості Михайла Грушевського / Л. Зашкільняк // Український історик. – 1999. – Ч. 2-4.

5.426. *Зашкільняк Л.* Методологія історії: від давнини до сучасності / Л. Зашкільняк. Львів, 1999.

5.427. *Зашкільняк Л.О. Крикун М.Г.* Історія Польщі: Від найдавніших часів до наших днів / Л.О. Зашкільняк, М.Г. Крикун. – Львів : Львівський державний ун-т ім. Івана Франка, 2002.

5.428. *Зашкільняк Л.* Методологічні аспекти світового історіографічного процесу і сучасна українська історична наука / Л. Зашкільняк // Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть. – Львів. – 2004.

5.429. *Зашкільняк Л.О.* Україна між Польщею та Росією: історіографія та суспільна свідомість / Л.О. Зашкільняк // Український історичний журнал. – 2005. – № 5.

5.430. *Зашкільняк Л.* Виклики сучасної історіографії: світовий та український контексти / Л.О. Зашкільняк // Україна модерна. – К. : Критика; Львів; Ін-т історичних досліджень Львівського національного ін-ту ім. І.Я. Франка. – 2005. – Ч. 9.

5.431. *Зашкільняк Л.* Історична пам'ять та історіографія як дослідницьке поле для інтелектуальної історії / Л. Зашкільняк // Україна: культура, спадщина, національна самосвідомість, державність. – К., 2006-2007. – Вип. 15.

5.432. *Зашкільняк Л.* Сучасна світова історіографія. Посібник для студентів історичних спеціальностей університетів / Л. Зашкільняк. – Львів : Паіс. 2007.

5.433. *Зашкільняк Л.* Замітки про сучасну українську історіографію // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – Київ : Ін-т Історії України НАН України, 2009. – № 15.

5.434. З історії Наукового Товариства імені Шевченка: Зб. доп. і повідомл. наук. сесій і конф. НТШ у Львові. – Л., 1997.

5.435. Іван Мазепа і Москва: історичні розвідки і статті. – К., 1994.

5.436. *Іванко А.Б.* Історики України ХІХ-ХХ ст. (нариси української історіографії) / А.Б. Іванко. – Кіровоград, 2001.

5.437. *Іванченко Р.П.* Київська Русь: початки Української держави / Р.П. Іванченко. – К., 1995.

5.438. *Івченко О.О.* Соціально-економічні перетворення в українському селі 1953-1959 рр.: сучасна історіографія / О.О. Івченко // Гуржівські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю.А., 2013.

- 5.439. Інститут історії України НАН України. 1936-2006 / В.А.Смолій, О.А.Удод, М.Ф.Дмитрієнко, Г.В.Касьянов; під ред. В.А.Смолія. – К. : Інститут історії України, 2006.
- 5.440. Інститут історії України НАН України. Документи і матеріали. – К., 2007.
- 5.441. Інститут історії України НАН України. Документи і матеріали. В 2-х кн. – Кн. 1. 1936-1947. – К., 2011.
- 5.442. *Иконников В. С.* Опыт русской историографии: В 2 т., 4 кн. – К., 1892-1908 / В.С. Иконников. – Т. 1–2.
- 5.443. Историография истории Украинской ССР. – К. : Наукова думка, 1987.
- 5.444. *Ісаєвич Я.* Михайло Браїчевський і його концепція історії України / Я. Ісаєвич // Український Історик. – 1994. – Ч. 1-4.
- 5.445. *Ісаєвич Я. Я.* Братства та їх роль у розвитку української культури XVI-XVII ст. / Я.Я.Ісаєвич. – К., 1996.
- 5.446. *Ісаєвич Я.* Наші три відродження – не лише здобутки, але й страти / Я. Ісаєвич // Сучасність. – 1998. – № 12.
- 5.447. Історики та історія. До 75-річчя Інституту історії України Національної академії наук України (1936-2011) / НАН України. Інститут історії України. – К., 2011.
- 5.448. Історична міфологія в сучасній українській культурі: Матеріали досліджень / Ред. кол.: Ж. Ніва, М. Попович, В. Горський. – К. : Стилос, 1998.
- 5.449. Історична наука на порозі ХХІ ст.: підсумки та перспективи. М-ли Всеукр. наук. конфер. (м. Харків, 13-17 листопада 1995 р.). Харків: Б.В., 1995.
- 5.450. Історична наука: термінологічний і понятійний довідник: Навчальний посібник / В.М. Литвин, В.І. Гусев, А.Г. Слюсаренко та ін. – К. : Вища школа, 2002.
- 5.451. Історична освіта: європейський та український досвід/ Наук. ред. Іванов О. – К., 2010.
- 5.452. Історичне джерелознавство: Підручник / Я.С. Калакура, І.Н. Войцехівська С.Ф. Павленко та ін. – К. : Либідь, 2002.
- 5.453. Історія. Частина 1: Тези та повідомлення III Міжнародного конгресу українців. – Н. : Око, 1996.
- 5.454. Історія. Частина II. ХХ століття // Четвертий міжнародний конгрес українців. – Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. – Одеса-Київ-Львів, 1999.
- 5.455. Історія Центрально-Східної Європи / За ред. А. Запшкільняка. – Львів, 2001.
- 5.456. Історія Київського університету: монографія / І.В.Верба, О.В. Вербовий, Т.Ю. Горбань та ін. – К. : Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2014.
- 5.457. Історія Одеського університету (1865-2000) / Л.О. Ануфрієв, С.О. Апшатов, Ю.О. Амброз та ін. – О. : АстроПринт, 2002.
- 5.458. Історія Русів / Перекл. І. Драча; вступна стаття В. Шевчука. – К. : Радян. письменник, 1991.
- 5.459. Історія української археології. Персоналії. – К., 1993-1994. – Вып. 1-4.

- 5.460. Історія української еміграції (За ред. Б.Лановика). – К., 1997.
- 5.461. Історія українського селянства. Нариси в 2-х томах / Керівн. автор. кол. С.В.Кульчицький. – К. : Наукова думка, 2006. – Т. 1-2.
- 5.462. Історія України в народних думках та піснях. – К., 1993.
- 5.463. Історіографічний словник. – Харків, 2004.
- 5.464. Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. Ю. А.Пінчук. – К. : НАН України. Ін-т історії України. – Вип. 12: Визначні постаті української історіографії XIX-XX ст. – К., 2003.
- 5.465. Історіографічні дослідження в Україні / Відп. ред. Ю. А.Пінчук. – К. : НАН України. Ін-т історії України. – Вип. 15: Визначні постаті української історіографії XIX-XX ст. – К., 2005.
- 5.466. Історіографія як наукова та учбова дисципліна: матеріали “круглого столу” // Українська історична наука на порозі XXI століття. Харківський історіографічний збірник. – Вип. 2. – Харків, 1997.
- 5.467. *Казмирчук Г.Д.* Віктор Олександрович Романовський: життя та праця вченого / Г.Д. Казмирчук. – К. : Науковий світ, 2000.
- 5.468. *Калакура Я.* Вклад “Українського Історика” в розвиток національної історіографічної школи / Я.Калакура // Український Історик. – 1994. – Ч. 1-4.
- 5.469. *Калакура Я.С.* Структура історичної науки: теоретико-методологічний аспект / Я.С. Калакура // Спеціальні галузі історичної науки: Збірник на пошану М.Я. Варшавчика. – К., 1999.
- 5.470. *Калакура Я.С.* Українська історіографія в структурі історичної науки / Я.С. Калакура // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики [Число 5] / Історіографічні дослідження в Україні [Вип. 10]: Збірки наукових праць на пошану акад. В.А.Смоля. У 2 ч. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2000. – Ч. 2.
- 5.471. *Калакура Я.С.* Історичні засади українознавства / Я.С. Калакура. – К., 2007.
- 5.472. *Калакура Я.С.* Новітні студії з грушевськознавства / Я.С. Калакура // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий науковий збірник. Студії на пошану Руслана Пирого. – К., 2001.
- 5.473. *Калакура Я.С.* Українська історіографія: теоретико-методологічні засади та основні етапи розвитку / Я.С. Калакура // Український історичний журнал – 2003. – № 1.
- 5.474. *Калакура Я.* Українська історіографія: курс лекцій / Я.С. Калакура. – К. : Генеза, 2004.
- 5.475. *Калакура Я.С.* Історичні засади українознавства / Я.С. Калакура. – К., 2007.
- 5.476. *Калакура Я.С.,* Новітня історіографія // Енциклопедія історії України/ Я.С. Калакура, О.В. Ясь. – К. : Наукова думка, 2010. – Т. 7.
- 5.477. *Калакура Я.С.* Категорія “Українська історіографія” у системі понять історичної науки / Я.С.Калакура // Ейдос, вип. 5. – К., 2011.
- 5.478. *Калакура Я.С.* Українознавчі дослідження: теорія та методологія / Я.С. Калакура. – К.; Тернопіль : Джура, 2012.
- 5.479. *Калакура Я.* Українська історіографія: курс лекцій / Я.С. Калакура. – [Вид. 2-е, доп.]. – К. : Генеза, 2012.

5.480. *Калакура Я.С.* Зарубіжний світ як проблема дослідження новітньою українською історіографією / Я.С. Калакура // Український історичний журнал. – 2012. – № 5.

5.481. *Калакура Я.С.* Рецензія на монографію Колесник І.І. Українська історіографія: концептуальна історія Нац. акад. наук. України, Ін-т історії України. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. // Український історичний журнал. – 2014. – № 1.

5.482. *Капелюшний В.П.* Здобута і втрачена незалежність: Історіографічний нарис української державності доби національно-визвольних змагань (1917-1921 рр.) / В. Капелюшний; Київський національний ун-т імені Т. Шевченка. – К. : Олан, 2003.

5.483. *Капелер А.* Самоучка, жінка, кацапка: Олександра Эфименко та Київська історична школа / А. Капелер // Україна Модерна. – К., 2010.

5.484. *Капітан А.І.* Литовсько-польська доба на сторінках “Українського історичного журналу” (1985-2000 рр.) / А.І. Капітан // Український історичний журнал. – 2000. – № 3.

5.485. *Капраль М., Фелонюк А.* Передреволюційне десятиліття великого історика України (1906-1916) / М. Капраль, А. Фелонюк // Грушевський М. С. Твори: У 50 т.; / Редкол. : П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань. – Львів: Світ 2007. – Т. 8. Серія “Історичні студії та розвідки (1906-1916)”.

5.486. *Каменецький І.* Стан дослідів і публікацій в ділянці історії німецької окупації України під час другої світової війни / І. Каменецький // Український Історик. – 1964. – Ч. 4.

5.487. *Каменецький І.* Стан дослідів і публікацій в ділянці історії німецької окупації України під час другої світової війни / І. Каменецький // Український Історик. – 1965. – Ч. 1-2.

5.488. *Кармазіна М.С.* Ідеї державності в українській політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ ст.) / М.С. Кармазіна. – К., 1998.

5.489. *Касьянов Г.* Академік Яворський: доля вченого / Г. Касьянов // Український історичний журнал. – 1990. – № 8.

5.490. *Касьянов Г., Даниленко В.* Сталінізм і українська інтелігенція (20-30-ті роки. / Г. Касьянов, В. Даниленко. – К. : Наукова думка, 1991.

5.491. *Касьянов Г.* Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1995.

5.492. *Касьянов Г.* Теорія нації та націоналізму: Монографія / Г. Касьянов. – К. : Либідь, 1999.

5.493. *Касьянов Г.* Ще не вмерла українська історіографія / Г. Касьянов // Критика. – 2002.

5.494. *Касьянов Г.* Сучасний стан української історіографії: Методологія та інституційні проекти / Г.Касьянов. // Генеза. – К., 2004. – № 1.

5.495. *Касьянов Г.В.* Сучасна історія України: проблеми, версії, міркування / Г.В. Касьянов // Український історичний журнал. – 2006. – № 4.

5.496. *Касьянов Г.В.* Система владних відносин у сучасній Україні: групи інтересу, клани та олігархія / Г.В. Касьянов // Український історичний журнал. – 2009. – № 1.

5.497. *Касьянов Г.В., Толочко О.П.* Національні історії і сучасна історіографія: виклики та небезпеки при написанні нової історії України /

Г.В. Касьянов, О.П. Толочко // Український історичний журнал. – 2012. – № 6.

5.498. *Катренко А.М.* Український національний рух XIX ст. / А.М. Катренко – Ч. II. – К., 1999.

5.499. *Кедрин І.* Михайло Грушевський – не один, а більше їх /І. Кедрин // Український Історик. – 1984. – Ч. 1-4.

5.500. Києво-Могилянська академія в менах. – К., 2002.

5.501. Києво-Печерський патерик. – К., 1991.

5.502. *Киридон П.В.* Номанклатура: термінологічні інтерпретації в історіографії / П.В. Киридон // Український історичний журнал. – 2012. – № 1.

5.503. *Кисіль З.* Внесок наддніпрянських воєнних істориків у історіографію національно-визвольних змагань Галичини (1914-1920 /З. Кисіль //Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 2000. – Вип. 6.

5.504. *Кисіль З.* Українська воєнно-історичне товариство (1920-1939) / З. Кисіль. // Український історичний журнал – 2001. – № 2.

5.505. *Кісь О.Р.* Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології / О.Р. Кісь // Український історичний журнал. – 2012. – № 2.

5.506. *Кіян О.* Володимир Антонович / О. Кіян // Історія України в особах. XIX-XX ст. – К. : Україна, 1995.

5.507. *Кіян О. М. Д.* Іванішев як історик і організатор історичної науки / О. Кіян // Український історичний журнал. – 2002. – № 2.

5.508. Кіян О. Володимир Антонович: історик і організатор Київської історичної школи / О.Кіян. – К., 2005.

5.509. *Кічігіна Н.Р.* Аграрне питання Центральної Ради на сторінках “Українського Історика” / Н.Р. Кічігіна // Український Історик. – 2004. – Ч. 1-4.

5.510. *Клименко Н.П.* Іван Крип'якевич як особистість і науковець (за новими джерелами)/ Н.П. Клименко // Український історичний журнал. – 2012. – № 2.

5.511. *Климкевич Р.* Діяльність Михайла Грушевського в царині української геральдики і сфрагістики /Р. Климкевич // Український Історик. – 1966. – Ч. 1-2.

5.512. *Клід Б.* Історія і політика: боротьба навколо спадщини Михайла Грушевського / Б. Клід // Український Історик. – 1991/1992. – Ч. 1-4.

5.513. *Клід Б.* Історія і політика: боротьба навколо спадщини Михайла Грушевського / Б. Клід // Український Історик. – 1991/1992. – Ч. 3-4.

5.514. *Книш Ю.* Українське середньовіччя в советській історичній науці доби М. Горбачова /Ю. Книш // Український Історик. – 1989. – Ч. 4.

5.515. *Коваленко Л. А. М. В.* Гоголь – історик України / Л.А. Кіян // Український історичний журнал. – 1969. – № 4.

5.516. *Коваленко Л.А.* Історіографія історії Української РСР від найдавніших часів до Великої Жовтневої соціалістичної революції: Навчальний посібник /Л.А. Коваленко. – К. : Вища школа, 1983.

5.517. *Коваль М.* До питання про створення і діяльність наукових історичних установ на Україні в перші роки Радянської влади / М. Коваль // Український історичний журнал. – 1966. – № 4.

5.518. *Коваль М., Рубльов О.* Інститут історії України: перше двадцятиріччя (1936-1956 рр.) / М.Коваль, О.Рубльов // Український історичний журнал. – 1996. – № 6.

5.519. *Коваль М., Рубльов О.* Інститут історії України: перше двадцятиріччя (1936-1956 рр.) / М.Коваль, О.Рубльов // У лепатах тоталітаризму: Перше двадцятиріччя Інституту історії України НАН України (1936-1956 рр.): Зб. документів і матеріалів: У 2 ч. – К., 1996.

5.520. *Коваль М.* Політика проти історії: українська історична наука в Другій світовій війні й перші повоєнні роки / М. Коваль // Український історичний журнал. – 2002. – № 1.

5.521. *Ковальова О.В. Гречко І.В.* Українська революція 1917-1921 рр. (до історіографії проблеми) // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 7(9).

5.522. *Ковальський М. П.* Деякі теоретичні питання української історіографії / М.П. Ковальський. // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України: Теорія та методи: Міжвузівський збірник наукових праць. – Дніпропетровськ, 1995.

5.523. *Ковальський М.* Внесок професора Любомира Винара в розвиток проблеми “наукова історична школа” / М. Ковальський // Український Історик. – 1997. – Ч. 4.

5.524. *Ковальський М.П.* Історик і історіограф // Микола Павлович Ковальський // Дніпропетровський історико-археологічний збірник / М.П. Ковальський. – Дніпропетровськ: Промінь, 1997. – Вип. 1.

5.525. *Ковальський М.* Аналіз поглядів Олександра Мезька-Оглоблина на історіографічні процеси в Україні у повоєнні роки з приводу його монографії Думки про сучасну українську советську історіографію (1963 р.) / М. Ковальський. – Український Історик. – 2000. – Ч. 1-4.

5.526. *Ковальченко П. Д.* Методы исторического исследования / И. Д. Ковальченко. – М. : Наука, 1987.

5.527. *Ковальченко П. Д.* Некоторые вопросы методологии истории / И.Д. Ковальченко // Новая и новейшая история. – 1995. – № 5.

5.528. *Ковальченко П. Д.* Теоретико-методологические проблемы исторических исследований. Заметки и размышления о новых подходах / И.Д. Ковальченко // Новая и новейшая история. – 1995. – № 1.

5.529. *Козерод О.В.* Громадянська війна в Україні 1919-1920 рр. в зарубіжній історіографії (60-ті – початок 90-х рр.) / О.В. Козерод // Зб. наук. праць. Вісник Харківського ун-ту. – № 387. Історія України. Харків, 1996. – Вип. 1.

5.530. *Колесник І. І.* Курс української історіографії у вищій школі: нова модель викладання / І.І. Колесник // Дніпропетровський історико-археологічний збірник. – Дніпропетровськ. – Вип. 1.

5.531. *Колесник І.І.* Дидактичний образ української історіографії (Нотатки на полях підручника) / І.І. Колесник // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України: Теорія та методика: Мідвуз. зб. наук. пр. – Дніпропетровськ, 1995.

5.532. *Колесник І.І.* Українська історіографія в контексті національного відродження України: спроба періодизації / І.І. Колесник. // Харківський історіографічний збірник. – 1995. – Вип. 1.

5.533. *Колесник І.* Українська історіографія з перспективи концептуального синтезу / І.Колесник // Історія. Частина 2. XX століття. Четвертий міжнародний конгрес україністів. Одеса, 26-29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. – Одеса - Київ - Львів, 1999.

5.534. *Колесник І.І.* Українська історіографія, XVIII – початок XX ст.: Навч. посібник / І.І. Колесник. – К., 2000.

5.535. *Колесник І.І.* Українська “советська” історіографія в рецепції О.Оглобина / І.І. Колесник // Грані. – 2000. – № 6, листопад – грудень.

5.536. *Колесник І.* Українська культура та історіографія: історія ментальностей / І. Колесник // Український історичний журнал. – 2002. – № 1.

5.537. *Колесник І.І.* Українська історіографія в полі інтелектуальної історії: Modern or Postmodern? І.І.Колесник / І.І. Колесник // Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки. – К. : Ін-т історії України НАН України. 2005. – Вип. 1.

5.538. *Колесник І.* Федір Шевченко: інтелектуальна генеалогія українського радянського історика / І. Колесник // Український історичний журнал. – 2005. – № 2.

5.539. *Колесник І.* Мережева модель науки (новий проєкт української історіографії?) / Ірина Колесник // Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки / І. Колесник. – К. : Ін-т історії України НАН України. 2009. – Вип. 4.

5.540. *Колесник І.І.* “Повернення до речей” як перспектива історичних досліджень / І.І. Колесник // Український історичний журнал. – 2012. – № 3.

5.5421 *Колесник І.І.* Ментальне картографування та професія історика: між реальним й уявленим / І.І. Колесник // Український історичний журнал. – 2012. – № 5.

5.542. *Колесник І.* Українська історіографія: Концептуальна історія / І. Колесник; Нац. акад. наук. України, Ін-т історії України. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013.

5.543. *Колесник М. П.* Історичне товариство Нестора-літописця та його вклад у розвиток історичної науки в Україні /М.П. Колесник // Український історичний журнал. – 1995. –№ 5.

5.544. *Колесников К.М.* Українська історіософія на рубежі XIX-XX ст.: методологічний та історіографічний аспекти / К.М. Колесников // Грані. – 1999. – № 4.

5.545. *Коляда І.* Поняття “інтелігенція”: історіософські контракції М.Костомарова, І.Франка та М.Драгоманова / І.Коляда // Історія, філософія, релігієзнавство. – 2008. – № 3.

5.546. *Коляструк О.А.* Предмет історії повсякденності: історіографічний огляд його становлення у зарубіжній та вітчизняній історичній науці / О.А. Коляструк // Український історичний журнал. – 2007. – № 1.

5.547. *Коляструк О.* Історія повсякденності як об’єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти / О. Коляструк. – Х. : Курсор, 2008.

5.548. *Коляструк О.А.* Повсякденне життя інтелігенції УСРР у 1920-30-і рр.: сучасний теоретико-методологічний і історично-джерелознавчий

дискурс: Автореф. дис. д-ра істор. наук: 07.00.01 / О.А. Коляструк НАН України Ін-т історії України. – К., 2010.

5.549. *Комаренко Н.* Висвітлення боротьби за перемогу влади Рад на Україні в журналі “Літопис революції” / Н. Комаренко // Український історичний журнал. – 1967. – № 1.

5.550. *Комаренко Н.* “Літопис Революції”. Історіографічний нарис. – К. : Наукова думка, 1970.

5.551. *Комаренко Н.В.* Установи історичної науки в Українській РСР (1917-1937 рр.) / Н.В. Комаренко. – К. : Наукова думка, 1973.

5.552. *Комаренко Н.В.* Установи історичної науки в Українській РСР (1917-1937 рр.) / Н.В. Комаренко // Український історичний журнал – 1996. – № 6.

5.553. *Кондратенко О.Ю.* Українська академічна історична наука (1944-1956 рр.) / О.Ю. Кондратенко. – К., 2009.

5.554. *Кондратюк К.* Історія України: від половини XIX століття до 1917 року / К. Кондратюк. – Тернопіль, 1994.

5.555. *Кондратюк К., Білян П.* Видатні історики України XX ст.: Історіографічні нариси / К. Кондратюк, П. Білян. – Тернопіль, 1998.

5.556. *Кондратюк К., Мандзяк В.* Українське національне відродження в Галичині XIX – початку XX століття у міжвоєнній західноукраїнській історіографії / К. Кондратюк, В. Мандзяк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9.

5.557. *Кондратюк К.* Українська історіографія XIX – початку XX століть: основні напрями і концепції. Навч. посібник / К. Кондратюк. – Львів: ВЦ ЛНУ ім. І. Франка, 2002.

5.558. *Кондратюк К.К.* Сучасна національна історіографія новітньої історії України (1914-2009 рр.) / К.К. Кондратюк, О.М. Сухий. – Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. І. Франка, 2010.

5.559. *Коновець А.Ф.* Просвітницький рух в Україні / О.Ф. Коновець. – К., 1992.

5.560. *Конюшенко Ю. А.* Історико-філологічне товариство при Новоросійському університеті: основні етапи і напрями діяльності (1889-1923 рр.) / Ю.А. Конюшенко // Український історичний журнал. – 2009. – № 5.

5.561. *Кошилов С.А.* Історіографія всесвітньої історії / С.А. Кошилов. – Кам'янець-Подільський, 2009.

5.562. *Кордуба М.* Хто ми є? Про українську народність, державу, мову / М. Кордуба. – Чернівці: Друк. Т-ва “Руської Ради”, 1911.

5.563. *Кордуба М.* Михайло Грушевський як учений / М. Кордуба // Український Історик. – 1984. – Ч. 1-4.

5.564. *Королько А.* Громадсько-політична та наукова діяльність Антона Петрушевича: Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01. / А. Королько. – Чернівці, 2001.

5.565. *Косик В.* Україна і Німеччина у Другій світовій війні / В. Косик; пер. з франц. – Париж; Нью-Йорк; Львів. : Вид-во НТШ ім. Т. Шевченка, 1993.

5.566. *Косик В.* “Український Історик” про ОУН і УПА / В.Косик // Український Історик. – 1994. – Ч. 1-4

5.567. *Костенко Г.В.* Свідогляд та суспільно-політична діяльність Михайла Драгоманова: історіографія проблеми: Автореф. дис. ...канд. істор. наук: 07.00.06 / Г.В. Костенко. – Дніпропетровськ, 2000.

- 5.567. *Костомаров. Н.П.* Исторические произведения. Автобиография / Н. Костомаров. – К. : Изд-во при Киев. ун-та, 1989.
- 5.568. *Костомаров М.И.* Твори у 2-х т. / М.И. Костомаров. – К. : Дніпро, 1990.
- 5.569. *Котляр М.Ф.* Галицько-Волинський літопис XIII ст. / М.Ф. Котляр. – К., 1993.
- 5.570. *Коцур А.П.* Українська державність у XX столітті: Історико-політологічний аналіз / О.Дергачов (кер. авт. кол.). – К. : Політична думка, 1996.
- 5.573. *Коцур А.П.* Українська державність: історія і сучасність. – Чернівці : Золоті литаври, 2000.
- 5.574. *Коцур А. П.* Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця XVIII – початку XX ст. / А.П. Коцур. – Чернівці: Золоті литаври, 2000.
- 5.575. *Коцур А.П.* Українська національна історіографія XIX – початку XX століть.: навч.-метод. посіб / А.П. Коцур. – Переяслав-Хмельницький: Переяслав-Хмельницький держ. педагогічний ун-т ім. Г. Сковороди, 2003.
- 5.571. *Коцур В.П.* Історичні дослідження: упереджені та об'єктивні оцінки (соціальні зміни і політичні процеси в Україні 1920-х–1930-х рр.: історіографія) / В.П. Коцур. – К. : Наукова думка, 1998.
- 5.572. *Коцур В. П., Коцур А. П.* Історіографія історії України: Курс лекцій: навч. посібник / В.П. Коцур, А.П. Коцур. – Чернівці : Золоті литаври, 1999.
- 5.576. *Кравець М.* Іван Франко – історик України / М. Кравець. – Львів : Вид-во Львівського ун-ту, 1971.
- 5.577. *Кравченко В. В. Д.М.* Бантшиш-Каменський // Український історичний журнал. – 1990. – № 4.; 9.
- 5.578. *Кравченко В.В. Д.И.* Багалей: научная и общественно-политическая деятельность / В.В. Кравченко. – Харьков, 1990.
- 5.579. *Кравченко В.В.* Дмитро Іванович Багалій та його доба / В.В. Кравченко // Дмитро Іванович Багалій – професор Харківського університету: Бібліографічний покажчик. – Харків, 1992.
- 5.580. *Кравченко В. В.* Рукописна “История малой России” Д.М. Бантшиша-Каменського / В.В. Кравченко // Київська старовина. – 1992. – № 5.
- 5.581. *Кравченко В.В.* Нариси з історії української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.) / В.В. Кравченко. – Харків : Основа, 1996.
- 5.582. *Крайнік К.* Історики Києво-Печерської Лаври XIX – початку XX століть / К. Крайнік. – К. : Університетське вид-во “Пульсарн”, 2000.
- 5.583. *Крамар Є.* Живий хозарський слід на Україні / Є. Крамар // Український Історик. – 1983. – Ч. 2-4.
- 5.584. *Крикун М.* Магістерська дисертація Михайла Грушевського / М. Крикун // Грушевський М. Барське старство. Історичні нариси (XV-XVIII ст.) / М. Крикун. – Львів, 1996.
- 5.585. *Кримський А.* Що зроблено на Україні в царині історично-філологічних наук за десятиліття 1917-1927 рр.? // Записки історико-філологічного відділу ВУАН / А. Кримський. – К., 1928. – Кн. XVI.
- 5.586. *Крип'якевич І.* Українська історіографія XVIII-XIX ст. / І. Крип'якевич. – Львів, 1923.

- 5.587. *Крип'якевич І.* Студії над державою Богдана Хмельницького / І. Крип'якевич // Записки НТШ. – Т СЛІ. – Львів, 1931.
- 5.588. *Крип'якевич І.* Нарис методики історичних досліджень / І. Крип'якевич // Український історичний журнал. – 1967. – № 2-4, 7-10.
- 5.589. *Крип'якевич І.* Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894-1913 роках / І. Крип'якевич // Записки НТШ. – Львів, 1991. – Т. ССXXII.
- 5.590. *Крип'якевич Р.* Михайло Грушевський та Іван Крип'якевич / Р. Крип'якевич / Український Історик. – 1991. – Ч. 1-2
- 5.591. *Крип'якевич І.* Історично-філософська секція НТШ під керівництвом Михайла Грушевського у 1894-1913 роках / І. Крип'якевич // Вісник АН України. – 1992. – № 5.
- 5.592. *Крип'якевич І.П.* Галицько-Волинський літопис XIII ст. / І.П. Крип'якевич. – К., 1993.
- 5.593. *Кревецький І.* Українська історіографія на переломі /І. Кревецький// Записки НТШ. – Львів, 1924. – Т. СXXXIV–СXXXV.
- 5.594. *Крук О.А.* Концепція історії України в науковій, публіцистичній та епістолярній спадщині М.П. Драгоманова: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 /О.А.Крикун. – К. – НАН України, 1996.
- 5.595. *Крупницький Б.* Гетьман Данило Апостол і його доба 1727-1734 рр. / Б. Крупницький – Аусбург, 1948.
- 5.596. Крупницький Б. Теорія III Риму і шляхи російської історіографії / Б.Крупницький. – Мюнхен, 1952.
- 5.597. *Крупницький Б.* Михайло Грушевський і його історична праця / Б. Крупницький //Грушевський М. Історія України-Руси. – Нью-Йорк, 1954. – Т. 1.
- 5.598. *Крупницький Б.* Мазепа і радянська історіографія // Український збірник / Б. Крупницький. – Мюнхен, 1955. – Вип. 2.
- 5.599. *Крупницький Б.* Основні проблеми історії України /Б. Крупницький. – Мюнхен: УВУ, 1955.
- 5.600. *Крупницький Б.* Українська історична наука під Советами (1920-1950) / Вступ, слово Н. Полонської-Василенко / Б.Крупницький. Мюнхен: Вид. Ін-ту для вивчення ССРСР, 1957.
- 5.601. *Крупницький Б.* Історіознавчі проблеми історії України: 36. статей. На правах рукопису / Б. Крупницький. – Мюнхен, 1959.
- 5.602. *Крупницький Б. Д.* Гетьман Мазепа та його доба / Б.Д. Крупницький. – К., Україна, 2001.
- 5.603. *Крупницький Б. Д.І.* Дорошенко – піонер української історичної науки / Б. Крупницький // Український Історик. – 2001. – Ч. 1-4.
- 5.604. *Кубійович В.* Наукове товариство ім. Шевченка у 1939-1952 рр. / В. Кубійович // Український Історик. – 1973. – Ч. 1-2.
- 5.605. *Кукутяк М.* Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) / М. Кукутяк. – Івано-Франківськ, 1993.
- 5.606. *Кульчицький С.* Правда і тільки правда (суб'єктивні замітки «офіційного історика») / С. Кульчицький // Політика і час. – 1991. – № 3.
- 5.607. *Кульчицький С.* Комунізм в Україні: Перше десятиріччя (1919-1928) / С. Кульчицький. – К. : Основа, 1996.
- 5.608. *Кульчицький С.* Утвердження незалежної України перше десятиліття / С. Кульчицький // Український історичний журнал. – 2001. – № 2,3,4.

- 5.609. *Кульчицький С.В.* Історична наука в Україні та в українській діаспорі / С.В. Кульчицький // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка. – Т. 3.
- 5.610. *Купчинський О.* З історіософії ранньої історії України Олександра Домбровського / О. Купчинський // Домбровський О. Студії з ранньої історії України. Зб. праць. – Львів-Нью-Йорк, 1998.
- 5.618. *Курас І.Ф., Водотика С.Г.* Академік М. Слабченко / І.Ф. Курас, С.Г. Водотика // Український історичний журнал. – 1993. – № 11-12.
- 5.619. *Курас І.Ф.* Михайло Сергійович Грушевський (1886-1934) / І.Ф. Курас // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4.
- 5.620. *Курас І., Солдатенков В.Ф.* Соборництво і регіоналізм в українському державотворенні (1917-1920 рр.) / І.Курас, В. Солдатенко. – К. : НАН України. Ін-т політичних і етнополітичних досліджень, 2001.
- 5.621. *Куца О.* Михайло Драгоманов і розвиток української літератури у другій половині XIX століття / О.Куца. – Тернопіль: Підручники і посібники, 1995.
- 5.622. *Кущий І. П.* Українська науково-історична думка Галичини (1830-1894 рр.): реценція національної історії / І.П. Кущий. – Тернопіль : Джура, 2006.
- 5.623. *Кучер Р.В.* Наукове товариство імені Т. Шевченка: Два ювілея / Р.В. Кучер. – К. : Наукова думка, 1992.
- 5.624. *Кучеренко М., Панькова С., Шевчук Г.* Я був їх старший син (рід Михайла Грушевського) / М. Кучеренко, С. Панькова, Г. Шевчук. – К. : Кий, 2006.
- 5.625. *Лановик Б. Д., Матейко Р. М.* та ін. Роль та місце української діаспори в становленні незалежної Української держави / Б.Д. Лановик, Р.М. Матейко. – Тернопіль : Економічна думка. – 2001.
- 5.626. *Лебедева Ю.О.* Українська державницька ідея в українознавчих студіях 1920-1930-х рр. / Ю.О. Лебедева – К., 2011.
- 5.627. *Левенець Ю.А.* Теоретико-методологічні засади української суспільно-політичної думки: проблеми становлення та розвитку (друга половина XIX – початок XX століття) / Ю.А. Левенець. – К. : Стилос, 2001.
- 5.628. *Левенець Ю.* Роль національного міфу у відродженні національної свідомості українського народу / Ю.Левенець // Нова політика. – 2001. – № 2.
- 5.629. *Левицький К.* Історія політичної думки галицьких українців / К. Левицький. – Львів : Наклад. власника, 1927.
- 5.630. *Легеза С.В.* Українська романтична історіографія: історико-культурний контекст / С.В. Легеза. – Дніпропетровськ, 1997.
- 5.631. *Легеза С.В.* Ранній український романтизм та проблема козаччини / С.В. Легеза // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип. 1. – Дніпропетровськ, 1997.
- 5.632. *Легеза С.В.* Романтизм і українська історіографія: методологічний аспект: Автореф. дис. ...канд. істор. наук: 07.00.06. / С.В. Легеза. – Дніпропетровськ, 1998.
- 5.633. *Лекції з історії української історичної думки другої половини XIX – початку XX ст.: Навч. посіб.* / Під ред. В.В. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1998.

- 5.634. *Ленцик В.* Михайло Грушевський в оцінці своїх студентів / В. Ленцик // Український Історик. – 1984. – Ч. 1-4.
- 5.635. *Ленцик В.* Церковно-археографічна Комісія (Львів-Мюнхен) / В. Ленцик // Український Історик. – 1997. – Ч. 1-4.
- 5.636. *Липинський В.* Україна на переломі 1657-1659. Замітки до історії українського державного будівництва в XVII-ім столітті / В. Липинський // Твори. Історична секція. – Філадельфія: Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В.К.Липинського, 1991. – Т. 3.
- 5.637. *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею українського монархізму / В. Липинський // Твори. Політологічна секція. – К., Філадельфія: Ін-т Східноєвропейських досліджень НАН України; Східноєвропейський дослідний ін-т ім. В.К. Липинського, 1995. – Т. 6. – Кн. 1.
- 5.638. *Лисенко О.Є.* Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті / О.Є. Лисенко // Український історичний журнал. – 2004. – № 5.
- 5.639. *Лисенко О.Є.* Дослідження історії Другої світової війни в сучасній Україні: Основні напрями і проблеми наукового пошуку / О.Є. Лисенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Ч. 1.
- 5.640. *Лисенко О.Є.* Методологічні аспекти дослідження історії Другої світової війни / О.Є. Лисенко // Черкащина в контексті історії України. М-ли Другої науково-красознавчої конференції Черкащини (до 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941-1945 рр.). – Черкаси, 2005.
- 5.641. *Лисенко О.Є.* Проблеми дослідження історії Другої світової війни: історіографічний ескіз / О.Є. Лисенко // Велич подвигу народного. Збірник наукових статей. Міжнародної конференції присвяченої 60-річчю Перемоги радянського народу у Великій Вітчизняній війні. – О. :Одеський нап-ний ун-т ім. І.І. Мечникова, 2006.
- 5.642. *Лисенко О.Є.* Деякі методологічні проблеми дослідження історії Другої світової війни / О. Лисенко // Сторінки воєнної історії України; Зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2009. – Вип. 12.
- 5.643. *Лисенко О.Є.* Повсякденна історія війни: методологічні нотатки / О.Є. Лисенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. – К., 2010. – Вип. 13.
- 5.644. *Лисенко О.Є.* Історіюписання Другої світової війни як самостійна субдисципліна: проблеми методології та суспільної інституалізації / О.Є. Лисенко // Україна в Другій світовій війні: погляд в XXI ст. Історичні нариси : в 2 кн. – К. : Наукова думка, НАН України, 2010. – Кн. 1-2.
- 5.645. *Лисяк-Рудницький І.* Проблеми в навчанні української історії / І. Лисяк-Рудницький // Український Історик. – 1975. – Ч. 1-2.
- 5.646. *Лисяк-Рудницький І.* Нариси історії нової України / І. Лисяк-Рудницький. – Львів : Меморіал, 1991.
- 5.647. *Лисяк-Рудницький І.* Історичне есе. В 2-х томах / Пер. з англ. М. Бадін, У. Гавриків, Я. Грицака, А.Дещиці, К. Киван, Е. Панкеевої / І. Лисяк-Рудницький. – К. : Основа, 1994.
- 5.648. *Литвин С.* Війна 1920 року в українській історіографії / С. Литвин // Наукові записки з української історії Переяслав-Хмельницького державного педагогічного інституту. – 2000. – Вип. ІХ.

- 5.649. *Литвин С.* Симон-Петлюра у 1917-1926 роках. Історіографія та джерела. Монографія / С. Литвин. – К. : Аквадон-Прес, 2000.
- 5.650. *Литвин С.* Суд історії: Симон Петлюра і петлюріана. – К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 2001.
- 5.651. *Литвин В.М., Мордвинцев В.М., Слюсаренко А.Г.* Історія України. Навчальний посібник / В.М. Литвин, В.М. Мордвинцев, А.Г. Слюсаренко. – К. : Знання-Прес, 2002.
- 5.652. *Литвин В., Смолій В., Шпаковатий М.* / В. Литвин, В. Смолій, М. Шпаковатий. – Україна: ХХ століття: У 2-х кн. – К. : Альтернативи. – 2002. – Кн. 1-2.
- 5.653. *Литвин В.* Творити Україну Велику / В. Литвин. – К. : Лі-Терра, 2003.
- 5.654. *Литвин В.* Україна: Доба війн і революцій (1914-1920) / В. Литвин. – Київ : Видавничий дім “Альтернативи”, 2003.
- 5.655. *Литвин В. М.* Україна в Другій світовій війні (1939-1945) / В.М. Литвин. – К. : Видавничий дім “Лі-Терра”, 2004.
- 5.656. *Литвин В.* Історія України / Підручник, 2-ге видання / В. Литвин. – Київ : Наукова думка, 2008.
- 5.657. Літопис гадяцького полковника Григорія Граб’янки. – К. : Дніпро, 1992.
- 5.658. Літопис Руський за Іпатіївським списком / Пер. Л.Махновця. – К. : Дніпро, 1989.
- 5.659. Літопис Самовидця. – К., 1971.
- 5.660. *Лось Ф.* Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади / Ф. Лось // Розвиток науки в Українській РСР за 40 років. – К., 1957.
- 5.661. *Лотоцький О.* Початки праці Українського Наукового Інституту в Варшаві / О. Лотоцький // Тризуб. – 1931. – № 12.
- 5.662. *Лотоцький О.* Українська еміграція як соціальне явище / О. Лотоцький // Тризуб. – 1933. – № 12.
- 5.663. *Луцький Ю.* Початки “Анналів” / Ю. Луцький // Український Історик. – 1995. – Ч. 104.
- 5.664. *Ляхотський В.* Українське наукове товариство в Києві / В. Ляхотський // Київська старовина. – 1998. – № 6.
- 5.665. *Магочий П.Р.* Українське національне відродження. Нова аналітична структура / П.Р. Магочий // Український історичний журнал. – 1991. – № 3.
- 5.666. *Магочий П.Р.* Формування національної свідомості: Підкарпатська Русь (1848-1948). / Авторизований переклад з англійської / П. Магочий. – Ужгород, 1994.
- 5.667. *Мазепа І.* Підстави нашого відродження. – Ч. 2. Проблема відродження України / І. Мазепа. Б.м. : Прометей, 1940.
- 5.668. *Мазепа І.* Про стан нашого відродження. Причини нашої бездержавности. – Б.м. : Прометей, 1940.
- 5.669. *Мазепа І.* Україна в огні і бурі революцій 1907-1921 рр. – Ч. 3. / І.Мазепа. – Мюнхен: “Прометей”. – 1951. – Т. 3. Польсько-український союз. Кінець збройних змагань УНР.
- 5.670. *Мазепа І.* Україна в огні і бурі революції 1917-1921 / І. Мазепа. – К. : Темпора. – 2003.

- 5.671. *Мазурок О. Юрій Жеткович як історик та етнограф Угорської Русі / О. Мазурок // Український Історик. – 1993. – Ч. 1-4.*
- 5.673. *Макар Ю. Наукові історичні дослідження в Чернівецькому університеті/ Ю. Макар // Міжнародний Науковий Конгрес “Українська історична наука на порозі XXI століття”. Доповіді та повідомлення. – Чернівці, 2001. – Т. 1.*
- 5.674. *Макар Ю. Олександр Оглоблин і розвиток української історичної науки/ Ю. Макар // Український Історик. – 2001. – Ч. 1-4.*
- 5.675. *Макарчук С. Писемні джерела з історії України / С. Макарчук. – Львів, 2002.*
- 5.676. *Максимович М. У пошуках омріяної України/ М. Максимович. Вибрані українознавчі твори / Упорядн. В. Короткий. – К., 2003.*
- 5.677. *Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К. : Генеза-Довіра, 1996.*
- 5.678. *Малик Я. Катерина Грушевська / Я. Малик // Український Історик. – 1991/1992.– Ч. 1-4; 3-4.*
- 5.679. *Малий словник історії України / В.Смолій, С.Кульчицький, О.Майборода та ін. – К. : Либідь, 1997.*
- 5.680. *Марков П.Г. А.Я. Ефименко – історик України / П.Г. Марков. – К. : Изд-во КГУ, 1966.*
- 5.681. *Марков П. А. Максимович М.А/ П.А. Марков. – К., 1983.*
- 5.682. *Марков П. Олександра Єфименко (До 150-річчя з дня народження) / П. Марков// Історія України. – 1998. – № 17/18.*
- 5.683. *Маркусь В. Стан суспільно-політичних наук та дослідів над новітньою історією в УРСР в 1954-1964 рр. / В. Маркусь // Український Історик. – 1972. – Ч. 1-2.*
- 5.684. *Марочко В., Хілліг Г. Репресовані педагоги України: жертви політичного тероту (1929-1941) / В.Марочко, Г.Хілліг. – К. : Науковий світ, 2003.*
- 5.685. *Марченко М. Історичне минуле українського народу в творчості Т.Г.Шевченка / М. Марченко. – К. : Радян. школа, 1957.*
- 5.686. *Марченко М.І., Полухін Л.К. Видатний історик України О.М.Лазаревський / М.І. Марченко, Л.К. Полухін. – К. : АН УРСР, 1958.*
- 5.687. *Марченко М. І. Українська історіографія (з давніх часів до середини XIX ст.). К. : Вид-во Київського ун-ту, 1959.*
- 5.688. *Марченко М.І. Історія української культури. – К., 1961.*
- 5.689. *Масненко В.В. Роль Наукового товариства ім. Шевченка у становленні української національної історичної науки (кінець XIX – перша третина XX ст.) / В.В. Масненко // Записки осередку Наукового товариства ім. Шевченка у Черкасах. – Черкаси, 2002.*
- 5.690. *Масненко В.В. Історичні концепції М.С.Грушевського та В.К. Липинського. Методологічний і суспільно-політичний виміри української історичної думки 1920-х років. – К.; Черкаси, 2000.*
- 5.691. *Масненко В. В. Липинський і М.Грушевський: харизматична модель в українській історичній думці 1920-х років / М. Масненко // Сучасність. – 2001. – № 3; 4.*
- 5.692. *Масненко В. Українська історична думка та історики в умовах національно-державного будівництва 1917-1920 рр. / В.Масненко // Історія України. – К., 2001. – № 39.*

5.693. *Масненко В. В.* Історична думка та націотворення в Україні (кінець XIX – перша третина XX ст.) / В.В. Масненко. – К.; Черкаси, 2001.

5.694. *Масненко В.* Українська історична думка та історики в умовах національно-демократичної революції 1917-1920 рр. / В. Масненко // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. Історичні науки. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 5.

5.678. *Масненко В.* Самоідентифікація українських істориків у контексті становлення національної історичної думки (брати А.В. та М.В. Стороженки, І.А. Лінниченко, Д.І. Багалій) / В.Масненко // Київська старовина. – 2002. – № 6.

5.695. *Масненко В.* Консервативна концепція історії революції 1917-1921 рр. в українській історіографії / В. Масненко // Збірник наукових праць “Новітні тенденції вивчення актуальних проблем революційної доби (1917-1921 рр.)”. – Київ-Черкаси: ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2012.

5.696. Матеріали ювілейної конференції, присвяченої 150-річчю Київської археографічної комісії. – К., 1997.

5.697. *Матисявич З.* Український історик Яків Головацький / З. Матисявич. – Львів : Літопис, 2002.

5.698. *Матях В.М.* Історія українського козацтва в публікаціях журналу “Киевская старина” / В.М. Матях. – Український історичний журнал. – 1992. – № 9.

5.699. *Матях В.М.* Медієвістика на сторінках “Українського історичного журналу” / В.М. Матях // Український історичний журнал. – 1997. – № 4.

5.700. *Матяш В.М.* Проблема державотворення в Україні XVII-XVIII ст. у вітчизняній історичній науці другої половини XIX – початку XX ст. / В.М. Матяш // Український історичний журнал. – 1998. – № 3.

5.701. *Матяш І.* Особа в українській архівістиці. Біографічні нариси / І.Матяш; Г. Боряк (наук. ред.); Український державний НДІ архівної справи та документознавства; НАН України, Інститут української археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського / І. Матяш. – К., 2001.

5.702. *Матяш І.Б.* Архівна наука і освіта в Україні 1920-1930-х років / І.Б. Матяш; Державний комітет архівів України; Український державний НДІ архівної справи та документознавства / І.Б. Матяш. – К., 2000.

5.703. *Матях В.М.* Українсько-російські відносини другої половини XVII-XVIII ст. (стан дослідження проблеми у вітчизняній історіографії) / В.М. Матях // Український історичний журнал. – 2003. – № 6.

5.704. *Матях В.М.* Український цивілізаційний процес раннього нового часу в наукових проектах Інститут історії України НАН України / В.М. Матях // К. : НАН України, Ін-т історії України, 2011.

5.705. Матях В.М. Архівознавство: методологічні засади та історія розвитку / В.М. Матяш. – К. : Видавн. Дім “Києво-Могилянська академія”, 2012.

5.706. *Мацьків Т.* Гетьман Мазепа в працях М. Грушевського / Т. Мацьків // Український Історик. – 1984. – Ч. 1-4.

5.707. *Мацьків Т.* Гетьман Мазепа в оцінці М.Костомарова / Т. Мацьків // Український Історик. – 1986. – Ч. 3-4.

5.708. *Мацьків Т.* Справа термінології української історії в німецькій історіографії [резюме] / Т. Мацьків // Український Історик. – 1988. – Ч. 1-4.

- 5.709. *Мацьків Т.* Мазепіяна в “Українському Історику”/ Т. Мацьків // Український історик. – 1994. – Ч. 1-4.
- 5.710. *Мацьків Т.* З діяльності Українського Історичного Товариства у Німеччині, 1984-1994/ Т. Мацьків // Український Історик. – 1995. – Ч. 1-4.
- 5.711. *Мацьків Т.* Повстання Богдана Хмельницького та Зборівський договір у західноєвропейських джерелах з 1649 р./ Т. Мацьків // Український Історик. – 1995. – Ч. 1-4.
- 5.712. *Мацьків Т.* Повстання Богдана Хмельницького та Зборівський договір у західноєвропейських джерелах з 1649 р./ Т. Мацьків // Український Історик. – 1997. – Ч. 1-4.
- 5.713. *Медалієва О.З.* Роль університетських історичних наукових товариств України в українському національному відродженні (остання третина XIX ст. – 1917 р.): Автореф. дис. ...канд. істор. наук: 07.00.01./ О.З. Медалієва. – Черкаси, 2005.
- 5.714. *Медушевская О.М.* Источниковедение: теория, история, метод / О.М. Медушевская. – М., 1996.
- 5.715. *Мельник А.Г.* Гетьманщина в історико-публіцистичних творах Григорія Полетики / А.Г. Мельник // Український історичний журнал. – 2003. – № 6.
- 5.716. *Мерніков Г.І.* Наукові школи в системі історичної освіти та науки України кінця XIX – початку XX ст./ Г.І. Мерніков // Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії. – Харків, 1997.
- 5.717. *Мерніков Г.І.* Риси наукової школи в українській історіографії другої половини XIX ст./ Г.І. Мерніков // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Дніпропетровськ, 1997.
- 5.718. *Мерніков Г.І.* Школи в українській історичній науці другої половини XIX – початку XX ст.: проблеми теорії та історіографії : Автореф. дис. ...канд. істор. наук : 07.00.06 / Г.І. Мерніков. – Дніпропетровськ, 1997.
- 5.719. *Михайленко С.М.* Становлення народницької вітчизняної історіографії (середина XIX – початок XX століття): Автореф дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06 / С.М. Михайленко. – Переяслав-Хмельницький, 2010.
- 5.720. *Михайличенко С.П.* Киевская школа в российской историографии (школа западно-русского права) / С.И. Михайличенко. – Москва-Бердянск, 1996.
- 5.721. *Михайличенко С.П.* Киевская школа в российской историографии (В.Б. Антонович, М.В. Довнар-Запольский и их ученики) / С.И. Михайличенко. – Москва-Бердянск, 1997.
- 5.722. Михайло Грушевський і українська історична наука. Матеріали наукових конференцій, присвячених Михайлові Грушевського. – Львів, 1999.
- 5.723. *Мицик Ю. А.* Украинские летописи XVII в. / Ю.А. Мицик. – Дніпропетровськ, 1978.
- 5.724. *Мицик Ю. А.* Джерела з історії національно-визвольної війни українського народу середини XVII століття / Ю.А. Мицик. – Дніпропетровськ, 1996.
- 5.725. *Мицик Ю. А.* Олена Михайлівна Апанович / Ю.А. Мицик // Історія України. – 1999. – № 38.
- 5.726. *Мицик Ю.А.* З досліджень історії Переяславської ради 1654 р. / Ю.А. Мицик // Український історичний журнал. – 2003. – № 6.

- 5.727. *Мишчак І.М.* Інкорпорація та радянізація західноукраїнських земель (1939 – початок 1950-х рр.): історіографія / Мишчак І.М. – К., 2010.
- 5.728. *Мірчук П.* Українська державність 1917-1920 рр. / П. Мірчук. – Філадельфія, 1967.
- 5.729. *Мишуков О.* “Історія русів” у європейському контексті : Автореф. дис. ... доктора. філолог. наук / О. Мишуков. – Львів, 2000.
- 5.730. *Міяковський В.* Володимир Вікторович Дорошенко (1879-1963) / В.Міяковський // Український Історик. – 1969. – Ч. 1-3.; 1969. – Ч. 4.
- 5.731. *Млиновецький Р.* Нарис історії українських визвольних змагань 1917-1922 рр. (Про що історія мовчить) / Р. Млиновецький. – Львів : Каменяр, 1994-1966.
- 5.732. *Могильницький Б.Г.* Введение в методологию истории / Б. Г. Могильницкий. – М. : Высшая школа, 1989.
- 5.733. *Могильницький Б.Г.* Некоторые итоги и перспективы методологических исследований в отечественной историографии /Б.Г. Могильницкий // Новая и новейшая история. – 1993. – № 3.
- 5.734. *Мойсієнко В.М.* Особливості концептуальної інтерпретації форми державного правління в українській лібералістиці наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. / В.М. Мойсієнко // Гуржівські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В.А.Смолій, О.І. Гуржій, А.Г. Морозов та ін. – Черкаси: Черкаський національний ун-т ім. Б.Хмельницького, 2011. – Вип. 4.
- 5.735. *Мудрий М.* Галицьке русофільство в сучасній історіографії: стан і перспективи дослідження / М.Мудрий // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Вип. 9.: Ювілейний збірник на пошану Феодосія Стебля / НАН України, Інститут Українознавства ім. І. Крип'якевича. – Львів, 2001.
- 5.736. *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – Рим : Український католицький університет ім. Св. Климента Папи, 1989.
- 5.737. *Нагаєвський І.* Історія Української держави двадцятого століття / І. Нагаєвський. – К. : Український письменник, 1994.
- 5.738. *Нагорна А.П.* Політична культура українського народу. Історична перспектива і сучасні реалії./А.П. Нагорна. – К. : Стилос, 1998.
- 5.739. *Наливайко Д. С.* Козацька християнська республіка / Д.С. Наливайко // Запорізька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках. – К., 1992.
- 5.740. *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами / С. Наріжний. – Ч. 1. – Прага, 1942.
- 5.741. *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939. (Матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) / Упорядники: А. Яковлева (керівник), Г. Михайліченко, А. Отінська. – К. – Вид-во ім. Олени Теліги, 1999.
- 5.742. *Наріжний С.* Історичне Товариство Нестора Літописця в Києві / С. Наріжний // Український Історик. – 1975. – Ч. 1-2.; 3-4.– 1976. – Ч. 1-4
- 5.743. *Нариси з історії дипломатичної України / Під ред. В.А. Смолія. – К. : Видавничий дім “Альтернативи”, 2001.*
- 5.744. *Нариси історії архівної справи в Україні / За заг. ред. І.Б. Матяш та К.І. Климової. – К., 2002.*

- 5.745. Нариси історії української революції 1917-1920 років. У 2-х т. – К. : Наукова думка, 2001. – Кн. 1.
- 5.746. Нариси історії української революції 1917-1921 років. У 2-х т. – К. : Наукова думка, 2012. – Кн. 2.
- 5.747. *Недуженко Ю.В.* Українська діаспора в процесі відновлення державної незалежності України (середина 40-х – початок 80-х років ХХ століття / Ю.В. Недуженко. – Луцьк, 2008.) та ін.
- 5.748. Новий довідник: Історія України / В.Смолій, С.Кульчицький, О.Майборода та ін– К. : Либідь, 1997.
- 5.749. Новітня історія України (1999-2000 рр.). – Кер. автор. колект. А.Слюсаренко. – К., 2002.
- 5.750. *Огієнко І.* Історія українського друкарства. – Львів: НТШ, 1925. – Т. 1. – Історично-бібліографічний огляд українського друкарства ХV-XVIII вв. / І. Огієнко. – Львів: НТШ, 1925.
- 5.751. *Огієнко І.* Українська церква. Нариси історії української православної церкви / І. Огієнко. – К., 1993.
- 5.752. *Оглоблин О.* Олександр Лазаревський (1834-1902) і українське родознавство / О. Оглоблин // Рід та знамено. – 1947. – Т. 4.
- 5.753. *Оглоблин О.* Думки про сучасну українську советську історіографію / О. Оглоблин. – Нью-Йорк: Організація чотирьох свобод України, 1963.
- 5.754. *Оглоблин О.* Михайло Грушевський і українське національне відродження / О. Оглоблин // Український Історик 1964. – Ч. 2-3.
- 5.755. *Оглоблин О.* Наукове Товариство ім. Шевченка в історії України / О. Оглоблин // Український Історик. – 1977. – Ч. 3-4.
- 5.756. *Оглоблин О.* Пам'яті Дмитра Багалія (1857-1932-1957) / О. Оглоблин // Український Історик. – 1988. – Ч. 1-2.
- 5.757. *Оглоблин О.* Проблема схеми історії України 19-20 століття (до 1917 року) / О. Оглоблин // Студії з історії України: статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; Київ; Торонто: Укр. іст. т-во, УВАН у США, 1995.
- 5.758. *Оглоблин О.* Володимир Антонович та його історична школа / О. Оглоблин // Студії з історії України: статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; Київ; Торонто: Укр. іст. т-во, УВАН у США, 1995.
- 5.759. *Оглоблин О.* Українська церковна історіографія / О. Оглоблин // Студії з історії України: статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; Київ; Торонто: Укр. іст. т-во, УВАН у США, 1995.
- 5.760. *Оглоблин О.* Проблема схеми історії України 19-20 століття (до 1917 року) / О. Оглоблин // Студії з історії України: статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; Київ; Торонто: Укр. іст. т-во, УВАН у США, 1995.
- 5.761. *Оглоблин О.* Михайло Грушевський і українське національне відродження / О. Оглоблин // Студії з історії України: статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; Київ; Торонто. Укр. іст. т-во, УВАН у США, 1995.
- 5.762. *Оглоблин О.* Семен Підгайний (1907-1965) / О. Оглоблин // Студії з історії України: статті і джерельні матеріали. – Нью-Йорк; Київ; Торонто. Укр. іст. т-во, УВАН у США, 1995.
- 5.763. *Оглоблин О.* Грушевський на ті добі: думки про третю і останню добу історика (1924-1934)/О. Оглоблин // Український історик 1996. – Ч. 1-4.
- 5.764. *Оглоблин О.* Михайло Сергійович Грушевський (1866-1934)/ О. Оглоблин // Український історик. – 1996. – Ч. 1-2.

- 5.765. *Оглоблин О.* Академічна свобода й історична наука в СРСР/ О. Оглоблин // Український історик 1997. – Ч. 1-4.
- 5.766. *Оглоблин О.* Як більшовики руйнували українську історичну науку/ О. Оглоблин // Український історик. – 2000. – Ч. 1-2-3.
- 5.767. *Оглоблин О.* Люди старої України та інші праці/ О.Оглоблин. – Острог–Нью-Йорк, 2000.
- 5.768. *Оглоблин О.* Мій творчий шлях українського історика/ О. Оглоблин // Олександр Мезько-Оглоблин. Дослідження та матеріали (до століття народження історика). – Нью-Йорк-Острог–Київ-Торонто: Острозька академія, 2000.
- 5.769. *Оглоблин О.* Мій творчий шлях українського історика / О. Оглоблин// Олександр Мезько-Оглоблин. Дослідження та матеріали (до століття народження історика). – Нью-Йорк; Острог; Київ; Торонто: Острозька академія, 2000.
- 5.770. *Оглоблин О.* Гетьман Іван Мазепа та його доба. Друге доповн. вид. – Нью-Йорк-Київ-Львів-Париж-Торонто, 2001.
- 5.771. *Оглоблин О.* Українська історіографія. 1917-1956: Перекл. з англ. / О.Оглоблин. – К., 2003.
- 5.772. *Оглоблин О.* Українська історіографія на Наддніпрянській Україні в 1920-1930- роках / О. Оглоблин // Український історик. – 2003. – Ч. 1-5 (156-160).
- 5.773. *Оглоблин О.* Українська еміграція 1917-1956. Українська історична наука поза межами України (на еміграції) в 1920-1950-х роках (За редакцією Любомира Винара / О. Оглоблин // Український історик. – 2004-2005. – Ч. 3-4 (163-164).
- 5.774. *Оглоблин О.* Українська історіографія 1917-1956. / О. Оглоблин // Український Історик. – 2004-2005. – Ч. 3-4.
- 5.775. *Огнев'юк В.О., Кравченко П.А.* Людина – культура – історія/ В.О. Огнев'юк, П.А. Кравченко. – К. : Генеза, 1999.
- 5.776. *Окінішевич Л.* Моя академічна праця в Україні / Л. Окінішевич. – Львів: НТШ, 1995
- 5.777. *Ольжич О.* Українська історична свідомість / О.Ольжич // Ольжич О. Незнаному воякові. Заповідане живим. – К. : Фундація ім. О. Ольжича, 1994.
- 5.778. *Омельченко В.* Наталія Полонська-Василенко / В. Омельченко // Український Історик. – 1969. – Ч. 1-3.
- 5.779. *Омельченко В.* Проф. д-р Олександр Оглоблин / В. Омельченко // Український Історик. – 1989. – Ч. 1-2.
- 5.780. *Онопрієнко В.І., Щербань Т. О.* Доля науки в Україні (кінець ХІХ ст. – 30-ті роки ХХ ст.) / В.І. Онопрієнко, Т.О. Щербань // Український історичний журнал. – 1993. – № 4-6.
- 5.781. *Онопрієнко В.* Українське наукове товариство: 1907-1921 роки / В.Онопрієнко, О.Реснт, Т.Щербань; НАН України, Інститут історії України / В. Онопрієнко. – К. : б .в., 1998.
- 5.782. *Онопрієнко В.І.* Рецензія на монографію Колесник І.І. Українська історіографія: концептуальна історія Нац. акад. наук. України, Ін-т історії України. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013 // Український історичний журна. – 2014. – № 4.

- 5.783. *Орлевич І. Денис Зубрицький: штрихи до портрета історика і громадського діяча* / І.Орлевич // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2001. – Вип. 9.
- 5.784. *Орлевич І. “Руська Трійця” і Денис Зубрицький* / І. Орлевич // Шапкевичіана. Нова серія. – Львів, 2000. – Вип. 3-4.
- 5.785. *Орлевич І. Ставропільський інститут у Львові (кінець XVIII – 60-і рр. XIX ст.)* / І.Орлевич.– Львів : Логос, 2000.
- 5.786. *Орлова Т.В. Жінка в історії України (вітчизняна історіографія XX – початку XXI ст.)* / Т.В. Орлова. – К., 2009.
- 5.787. *Осауленко Л., Засекін В. Гетьман України Павло Скоропадський. 29 квітня 1918 року – 14 грудня 1918 року.* – Кн. 1 / Л. Осауленко, В. Засекін. – Луцьк: Вид-во обласної друкарні, 2003.; Кн. 2. / Л. Осауленко, В. Засекін. – Луцьк: Вид-во обласної друкарні, 2007.
- 5.788. *Очерки истории исторической науки в СССР.* – Т. 1-5. – М., 1955-1965.
- 5.789. *Павленко Г.С. Становлення історичної белетристики в давній українській літературі* / Г.С.Павленко. – К., 1984.
- 5.790. *Павленко М.І. Українські військовополонені й інтерновані у таборах Польщі, Чехословаччини та Румунії: ставлення влади і умови перебування (1919-1924 рр.): Монографія* / М.І.Павленко / НАН України, Ін-т історії України; Відп. ред. С.В. Віднянський. – К., 1999.
- 5.791. *Павленко Ю., Храмов Ю. Українська державність у 1917-1918 рр. (історико-генетичний аналіз)* / Ю.Павленко, Ю.Храмов. – К.: “Манускрипт”, 1995.
- 5.792. *Павленко С. Ф. Публікація документів з історії України на сторінках журналу “Чтения в Историческом обществе Нестора-летописца” (1879-1914)* / С.Ф. Павленко // Вісник Київського університету. Історико-філологічні науки. – К., 1992. – Вип. 5.
- 5.793. *Павлишин С. Олександр Барвінський* / С. Павлишин.– Львів : Академічний експрес, 1997.
- 5.794. *Павлюк О.В. Боротьба України за незалежність і політика США (1917-1923)* / О.В. Павлюк. – К. : Видавн. дім. “КМ Academia”, 1996.
- 5.795. *Падох Я. Микола Чубатий, 1889-1975* / Я.Падох. – Український Історик. – 1975. – Ч. 3-4.
- 5.796. *Палієнко М.Г. Григорій Полетика* / М.Г. Палієнко // Історія України в особах: IX-XVIII ст. – К. : Україна, 1993.
- 5.797. *Палієнко М.Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій)* / М.Г. Палієнко. – К. : Темпор, 2008.
- 5.798. *Палієнко М. Повернення із забуття: портрет вченого, журналіста, видавця* / М. Палієнко. – К., 1998.
- 5.799. *Паномаренко Н., Сергієнко Г. Михайло Максимович* // Історія України в особах. XIX-XX ст. – К. : Україна, 1995.
- 5.800. *Палієнко М. “Киевская старина” у громадському та науковому житті України (кінець XIX – початок XX ст.)* / М. Палієнко. – К. : Темпора, 2005.
- 5.801. *Палієнко М.Г. Архівні центри української еміграції (створення, функціонування, доля документальних колекцій)* / М.Г. Палієнко. – К. : Темпора, 2008.

- 5.802. Пам'ятниковознавчі студії: теорія і практика / за ред. В.О. Горбика. – К., 2007.
- 5.803. *Панащенко М.Г.* Григорій Сковорода / М.Г. Панащенко // Історія України в особах: IX-XVIII ст. – К.: Україна, 1993.
- 5.804. *Пасічник І.* Острозька Академія: минуле й сучасне / І.Пасічник // Український Історик. – 1997. – Ч. 1-4.
- 5.805. *Пастернак Я.* Важливі проблеми етногенезу українського народу в світлі археологічних досліджень / Я.Пастернак // Український Історик. – 1970. – Ч. 4.
- 5.806. *Пастернак Я.* Ранні слов'яни в історичних, археологічних та лінгвістичних дослідженнях / Я.Пастернак // Український Історик. – 1972. – Ч. 1-2; Ч. 3-4. – 1973. – Ч.1-2
- 5.807. *Педич В.П.* Львівська історична школа Михайла Грушевського (1894-1914 рр.) / В.П. Педич. – Івано-Франківськ, 1997.
- 5.808. *Пекар А.* Професор Олександр Баран, історик Закарпаття / А.Пекар // Український історик. – 1997. – Ч. 1-4
- 5.809. *Пеленський Я.* В'ячеслав Липинський – засновник державницької школи в українській історіографії / Я. Пеленський // Український історичний журнал. – 1992. – № 2.
- 5.810. *Першина З.В.* Історія України в працях одеських істориків / З.В. Першина // Український історичний журнал. – 1994. – № 6.
- 5.811. *Петраш О.* “Руська трійця”: М.Шашкевич, І.Вагілевич, Я.Головацький та їхні літературні послідовники / О. Петраш. – К.: Дніпро, 1986.
- 5.812. *Петраш О.* Подвижники української ідеї: М. Шашкевич та його поворотими / О.Петраш. – Тернопіль : Книжково-журнальне вид-во “Тернопіль, 1996.”
- 5.813. *Петришин Г.* Проблема національного самоутвердження в Західній Україні (друга половина XIX – 30-ті роки XX ст.): Автореф. дис. ...канд. істор. наук.: 0700.01 / Г.Петришин. – К., 1997.
- 5.814. *Петров М.* Новейшая национальная историография в Германии, Англии и Франции: Сравнительный историко-библиографический обзор / М. Петров. – Х., 1961.
- 5.815. *Петров М.* Скрижалі пам'яті / Упоряд. В. Ульяновського, І. Карсім /М. Петров. – К.: Либідь, 2003. – “Пам'ятки історичної думки України”.
- 5.816. *Пиріг Р.Я.* Життя Михайла Грушевського: Останнє десятиліття (1924-1934)/ Р.Я. Пиріг. – К.: Ін-т укр. археографії АН України 1993.
- 5.817. *Пиріг Р. Я.* Життя і діяльність М.С. Грушевського у контексті ідеологічної боротьби в Україні (1920-1930-ті рр.): Автореф. дис. ...д-ра. іст. наук / Р.Я. Пиріг. – К., 1994.
- 5.818. *Пиріг Р.Я.* Грушевськознавство: стан та перспективи розвитку/ Р.Я. Пиріг // Український історичний журнал. – 1996. – № 5.
- 5.819. *Пиріг Р.* Михайло Брайчевський /І. Пиріг // Історія в школах України. – 2000. – № 2.
- 5.820. *Пиріг Р.Я.* Проблеми підготовки наукової біографії Михайла Грушевського / Р.Я. Пиріг // Український історичний журнал. – 2005. – № 4.

5.821. Пиріг Р.Я. Михайло Грушевський / Р.Я. Пиріг. – ТОВ “Атлант ЮЕМСі”, 2007.

5.822. *Підгасуцький В.В.* Теорія і методологія джерелознавства з історії України ХХ століття. – Дніпропетровськ, 1996.

5.823. *Підгасуцький В.* Модернізм і постмодернізм: уявне минуле чи інваріантне майбутнє? / В.Підгасуцький // Україна модерна / За ред.: В.Верстюка, Я.Грицака, А.Зашкільняка, В.Кравченка, М.Крикуна. – Львів : Інститут історичних досліджень Львівського нац-ного ун-ту ім. І.Франка, 2000. – Ч. 4-5.

5.824. *Пікалов В.Г., Посохов С.І.* Історіографія як науковознавча дисципліна / В.Г.Пікалов, С.І.Посохов// Історична наука на порозі ХХІ століття: підсумки та перспективи: М-ли Всеукр. конф. – Х., 1995.

5.825. *Пінчук Ю.* До оцінки наукової й громадської діяльності М.І. Костомарова / Ю. Пінчук. – Український історичний журнал. – 1992. – № 5.

5.826. *Пінчук Ю.* Микола Іванович Костомаров / Ю. Пінчук. – К. : Наукова думка, 1992.

5.827. *Пінчук Ю. А.* Постать Богдана Хмельницького в публіцистиці М. Костомарова / Ю.А. Пінчук // Український історичний журнал. – 1994. – № 5.

5.828. *Пінчук Ю., Гриневич А.* Дмитро Дорошенко та його твір “Огляд української історіографії”. Передмова. / Ю. Пінчук, А. Гриневич // Дорошенко Д.І. Огляд української історіографії. Державна школа: Історія. Політологія. Право. – К., 1996.

5.829. *Пінчук Ю.А.* Історичні студії Миколи Костомарова як фактор формування сомоусвідомлення української нації /Ю.А.Пінчук. – К., 2009.

5.830. *Піскун В.* “Український Історик” у правдивому висвітленні історії української революції (1917-1920) / В. Піскун // Український Історик. – 1994. – Ч. 1-4

5.831. *Плачинда С.* Міфи і легенди давньої України / С. Плачинда. – К., 1997.

5.832. *Плачинда С.* Словник давньоукраїнської міфології / С. Плачинда. – К., 1993.

5.833. *Плохий С.* Великий переділ. Незвичайна історія Михайла Грушевського / С. Плохий. – К. : Критика, 2011.

5.834. *Повість минулих літ.* // Літопис Руський. К. : Дніпро, 1989.

5.835. *Політична історія України. ХХ ст.:* у 6 т.– К. : Генеза, 2002-2003.

5.836. *Поліщук Т.* Проблема культурно-історичної спадщини Київської Русі в українсько-російській дискусії 1890-1891 рр. / Т. Поліщук // Славістичні студії. – Львів, 1997. – Т. 1.

5.837. *Полонська-Василенко Н.Д.* Українська Академія наук: (нарис історії) / Н.Д. Полонська-Василенко. – Мюнхен, 1955. – Ч. 1.

5.838. *Полонська-Василенко Н. Д.* Історична наука в Україні за совєтської доби та доля істориків / Н.Д. Полонська-Василенко // Записки НТШ. Праці Історично-філософської секції / Збірник на пошану українських учених, знищених большевицькою Москвою / Ред. М. Овчаренко. – Париж; Чикаго, 1962.

- 5.839. *Полонська-Василенко Н.* До історії України XIX століття/ Н. Полонська-Василенко // Український Історик. – 1964. – Ч. 4. – 1965. – Ч. 1-2.
- 5.840. *Полонська-Василенко Н.* Микола Прокопович Василенко – його життя та наукова діяльність / Н. Полонська-Василенко // Український Історик. – 1966. – Ч. 2-3.
- 5.841. *Полонська-Василенко Н.* Олександр Петрович Оглоблин в очах сучасниці/ Н. Полонська-Василенко // Український Історик. – 1970. – Ч. 1-3.
- 5.842. *Полонська-Василенко Н.* Пам'яті Доментя Оляничина/ Н. Полонська-Василенко // Український Історик. – 1970. – Ч. 4.
- 5.843. *Полонська-Василенко Н.* Український Вільний Університет (1921-1971) / Н. Полонська-Василенко // Український Історик. – 1971. – Ч. 1-2.
- 5.844. *Полонська-Василенко Н.* Українська історіографія. На правах рукопису / Н. Полонська-Василенко. – Мюнхен: УВУ, 1971.
- 5.845. *Полонська-Василенко Н.* Академік Агатангел Юхимович Кримський / Н. Полонська-Василенко // Український Історик. – 1971. – Ч. 1-2
- 5.846. *Полонська-Василенко Н.* Академік Агатангел Юхимович Кримський / Н. Полонська-Василенко // Український Історик. – 1971. – Ч. 3-4
- 5.847. *Полонська-Василенко Н.* Наукова спадщина академіка А.Ю. Кримського / Н. Полонська-Василенко // Український Історик. – 1973. – Ч. 3-4.
- 5.848. *Полонська-Василенко Н.* Моя наукова праця (війна, 1913-1914) / Н. Полонська-Василенко // Український Історик. – 1983. – Ч. 2-3.
- 5.849. *Полонська-Василенко Н.* Нарис історіографії України (історіографія XIX-XX ст.) Н. Полонська-Василенко// Історія України: 2-х т. – К., 1992. – Т. 1.
- 5.850. *Полонська-Василенко Н.* Історія України : У 2-х т. / Н. Полонська. – 2-ге вид., репр. – К. : Либідь, 1992-1993.
- 5.851. *Пошк В.І.* Політичні аспекти історії України / В.І.Пошк // Історична анука на порозі ХХІ ст.: підсумки та перспективи. М-ли Всеукр. Наук. конфер. – Харків, 1995.
- 5.852. *Попова Н.Н.* О понятии “историографический процес”/ Т. Попова // Історія і теорія історичної науки та освіти: Харківський історіографічний збірник. – Харків: Авеста, 1995. – Вип. 1.
- 5.853. *Попова Т.Н.* До інституціоналізації історіографії / Т.Н. Попова // Проблеми історії та методології історичної науки: Харк. історіогр. зб. – Х., 1998. – Вип. 3.
- 5.854. *Попова Т. Н.* Історіографія в дисциплінарному сімействі історичних наук / Т.Н. Попова // Історіографічні дослідження в Україні. – К., 1999. – Вип. 9.
- 5.855. *Попова Т. Н.* Історіографія сквозь призму дисциплінарних традицій / Т.Н. Попова // Записки історичного факультету. – Одеса, 1999. – Вип. 8.
- 5.856. *Попова Т. Н.* Історіографіческая наука: проблемы самоназвания / Т.Н. Попова // Категоріальний апарат історической науки: Харк. історіографічний зб. – Х., 2000. – Вип. 4.
- 5.857. *Попова Т. Н.* Лики історіографії: имена и смысли/ Т.Н. Попова // Історіографічні дослідження в Україні: Збірник. – К., 2000. – Вип. 10.

5.858. *Попова Т. Н.* Историография в лицах, проблемах, дисциплинах: Из истории Новороссийского университета: К 75-летию Исторического факультета. / Т.Н. Попова. – Одесса, 2007.

5.859. *Попова Т.* Историография и интеллектуальная история: симбиоз, диалог, оппозиция, ассимиляция?. (Поговорим о наболевшем, или Утоли мои печали) / Т. Попова // Ейдос. 2005. Вып. 1; Историогр. дослідження в Україні (вип. 10): Об'єд. вип. зб. наук, праць на пошану акад. В. А. Смоля (з нагоди 25-річчя наук, діяльності та до 50-річчя від дня народження): У 2 ч. – К., 2000. – Ч. 2: Историография.

5.860. *Попович М.В.* Нарис історії культури України / М.В. Попович. – К., 1998.

5.861. *Портнов А.* До питання про місце В.О. Пархоменка в українському та світовому історіографічному процесі / А. Портнов // Осягнення історії. Збірник праць на пошану проф. М.П. Ковальського з нагоди 70-річчя. – Острог; Нью-Йорк, 1999.

5.862. *Портнов А.* Українська радянська історіографія: до постановки проблеми / А. Портнов // Сучасність. – 2000. – № 6.

5.863. *Портнов А.В.* Наука у вигнанні: Наукова і освітня діяльність української еміграції в міжвоєнній Польщі (1919–1939) / А.В. Портнов. – Харків: ХІФТ, 2008.

5.864. *Портнов А.* Історії істориків. Обличчя й образи української історіографії ХХ століття / А. Портнов. – К. : Критика, 2011.

5.865. *Посохов С.* Історіографія / С.Посохов // Історіографічний словник: Навчальний посібник для студентів історичних факультетів університетів / С.І.Посохов, С. М. Куделко, Ю. А. Зайцева та ін.; За ред. С. І. Посохова. – Х. :Східнорегіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004.

5.867. *Потульницький В.* Історія української політології (Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці) / В. Потульницький. – К., 1992.

5.868. *Потульницький В.А.* Нариси з української політології (1919-1991): Навч. посібник / В.А. Потульницький. – К., 1994.

5.869. *Потульницький В. А.* Основні етапи розвитку української історичної думки в європейському контексті (1800-1991). “Схід–Захід: Історико-культурологічний збірник” /В.А. Потульницький (Х.), 1999. – Вип. 2.

5.870. *Потульницький В.* Проблема регіоналізму в українській політичній та історичній думці другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст. (на прикладі образу Галичини) / В. Потульницький // Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів, 2000. – Вип. 35-36.

5.871. *Потульницький В.А.* Українська та світова історична наука: рефлексії на межі століть / В.А. Потульницький // Український історичний журнал. –2000. – № 1-4.

5.872. *Потульницький В. А.* Україна і всесвітня історія: Історіософія світової та української історії ХVІІ-ХХ ст. – К., 2002.

5.873. *Похила А.* Історичні погляди П.Куліша: Автореф. дис. ...канд. істор. наук.: 07.00.01./ А.Похила.– Одеса, 1998.

5.874. *Приймак Т.* Конституційний проект М. Грушевського з 1905 року / Т. Приймак // Український Історик. – 1985.– Ч. 1-4.

5.875. *Примаченко Я.* Північноамериканська історіографія діяльності ОУН і УПА. – К., 2010.

5.876. *Пристайко В., Шаповал Ю.* Михайло Грушевський і ГПУ-НКВД. Трагічне десятиліття: 1924-1934 / В. Пристайко, Ю. Шаповал. – К. : Україна, 1996.

5.877. *Присяжнюк Ю.П.* Європейський вплив на модерне пробудження українства у сучасній історіографії // Ю.П.Присяжнюк // Гуржівські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В.А.Смолій, О.І.Гуржій, А.Г.Морозов та ін. – Черкаси: Черкаський національний ун-т ім. Б.Хмельницького, 2011. – Вип. 4.

5.878. *Пріцак О.* Іван Крип'якевич (1886-1967) / О.Пріцак // Український Історик.– 1968. – Ч. 1-4.

5.879. *Пріцак О.* Проект “Вступу до історії України” / О.Пріцак // Український Історик.– 1968. – Ч. 1-4.

5.880. *Пріцак О.* Наукове Товариство ім. Шевченка в Львові поміж двома війнами / О.Пріцак // Український Історик.– 1981. – Ч. 1-4.

5.881. *Пріцак О.* Що таке історія України / О. Пріцак// Слово і час. – 1991. – № 1.

5.882. *Пріцак О.* Історіософія Михайла Грушевського/ О. Пріцак // Історіософія та історіографія Михайла Грушевського. – К. –Кембрідж, 1991.

5.883. *Пріцак О.* Михайло Грушевський як історіософ / О.Пріцак // Освіта. – 1994. – 20 квітня.

5.884. Проблеми вивчення історії Української революції 1917-1921 років. Зб. наукових статей / Головний редактор Р.Я. Пиріг. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2010. – Вип. 5.

5.885. Проблеми дослідження Українських визвольних змагань першої чверті ХХ ст. (за матеріалами Українського військово-історичного товариства) // Українське державотворення: уроки, проблеми, перспективи /НАН України. Ін-т політ. і енополіт. досліджень НАН України; Львівська філія Укр. Акад. Держ. Управ. При Президентові України. – Львів, 2001.

5.886. Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: Зб. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України; редкол.: О.П. Рєсєнт (голова редкол.) та ін. – К., 2001. – Вип. ІІІ. – 2001.

5.887. Проблеми історії України ХІХ – початку ХХ ст.: Зб. наук. статей / НАН України, Ін-т історії України; редкол.: О.П. Рєсєнт (голова редкол.) та ін. – К., 2001. – Вип. ІV. – 2002.

5.888. Про закон і благодать // Київська старовина. – 1992. – № 1.

5.889. *Процик А.* Дві історіографічні течії з історичної школи В.Антоновича: М. Грушевський і Д. Багалій / А. Процик // Український Історик. – 1991/1992. – Ч. 3-4.

5.890. *Процик А.* Дві історіографічні течії з історичної школи В.Антоновича: М. Грушевський і Д. Багалій / А. Процик // Український історик. – 1991/1992. – Ч. 1-4.

5.891. *Радченко А.О.* Сучасна історіографія національно-демократичної революції в Україні 1917–1920 років / А.О. Радченко. – Х., 1996.

5.892. Розвиток історичної науки на Україні за роки Радянської влади / Ред. І. Гуржій, П. Калиниченко. – К., 1973.

5.893. *Радько П.Г.* Національні традиції державотворення в українській історіографії та політичній літературі ХІХ-ХХ ст.: концепції, ідеї,

реалії / П.Г. Редько. – К.: Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М.С.Грушевського НАН України, 1999.

5.894. Радянська енциклопедія історії України. – К., 1969-1972. – Т. 1-4.

5.895. *Рафальський О.О.* Національні меншини України у XX столітті. Історіографічний нарис. / О.О. Рафальський. – К.: Пліс, 2000.

5.896. *Рафальський О.О.* Національні меншини України у XX столітті. Історіографія: Автореф. дисертації ...канд істор. наук: 07.00.06 / О.О. Рафальський – К., 2001.

5.897. *Ресит О.* Криза сучасної історичної науки: методологічний і джерелознавчий аспект / О. Ресит // Четвертий міжнародний конгрес українців. Історія. – Ч.П.: XX століття. – Одеса-Київ-Львів. – 1999.

5.898. *Ресит О.П.* Сучасна історична наука в Україні: шлях поступу / О.П. Ресит // Український історичний журнал. – 1999. – № 3.

5.899. *Ресит О.* Українська історична наука на порозі XXI ст.: проблеми пошуки / О. Ресит // У Робітнях історичної науки. – К.: Пошуково-видавниче агентство “Книга Пам’яті України”; Видавничий центр “Просвіта”, 1999.

5.900. *Ресит О.П.* Деякі проблеми історії України XIX – початку XX ст.: стан і перспективи наукової розробки / О.П. Ресит // Український історичний журнал. – 2000. – № 2.

5.901. *Ресит О.П., Янишин Б.М.* Україна в період Першої світової війни: історіографічний аналіз / О.П. Ресит, Б.М. Янишин // Український історичний журнал. – 2004. – № 4.

5.902. *Ресит О.П.* Українське питання в період першої та Другої світових воєн: спроба порівняльного аналізу / О.П. Ресит, О.Є. Лимсенко // Історія України. Маловідомі імена, події, факти. – К., 2004. – Вип. 26.

5.903. *Ресит О. П.* Перечитуваючи написане / О.П. Ресит. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2005.

5.904. *Ресит О.П.* Історична наука в Україні в XIX ст. / О.П. Ресит // Енциклопедія історії України. – К.: Наукова думка, 2005. – Т. 3.

5.905. *Ресит О.П.* Україна XIX-XX століть. Роздуми та студії історика / О.П. Ресит. – К., 2009.

5.906. *Ричка В.М.* Київська Русь: проблеми, пошуки, інтерпретації / В.М. Ричка // Український історичний журнал. – 2000. – № 2.

5.907. *Романів О.* Олександр Барвінський і Наукове товариство ім. Шевченка / О. Романів // Олександр Барвінський 1847-1927. Матеріали конференції. – Львів, 2001.

5.908. *Росенко В.І.* М.І. Яворський – історик України: життя і наукова діяльність: Автореф. дис. ...канд. істор. наук: 07.00.06 / В.І. Росенко. – Запоріжжя, 2008.

5.909. *Рублев О. С.* Маловідомі сторони біографії українського історика: М.І. Марченко / О.С. Рублев // Український історичний журнал. – 1996. – № 1.

5.910. *Рудницький Я.* Михайло Грушевський і походження Києва / Я.Рудницький // Український Історик. – 1991/1992. – Ч. 3-4.

5.911. *Рудницький Я.* Михайло Грушевський і походження Києва / Я.Рудницький // Український Історик. – 1991/1992. – Ч. 1-4.

5.912. “Руська трійця” в історії суспільно-політичного руху і культури України.– К.: Наукова думка, 1987.

- 5.913. “Руська трійця”: Маркіян Шашкевич, Іван Вагилевич, Яків Головацький / Укл. Л. Ільницька. – Львів, 1993.
- 5.914. *Рябчук М.* Від Малоросії до України: парадокси запізнілого націєтворення / М. Рябчук. – К. Критика, 2000.
- 5.915. *Савченко В.* Роль Наукового товариства ім. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX ст. – початок XX ст.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук.: 07.00.01 / В.Савченко. – Чернівці, 1997.
- 5.916. *Савченко В.* Авантюристи гражданской войны. Историческое исследование / В. Савченко. – Харьков : Фолио, 2000.
- 5.917. *Савченко В.* Симон Петлюра / В. Савченко. – Харьков: Фолио, 2006.
- 5.918. *Савченко Г.П., Срібняк І.* Заснування головного військово-історичного музею – архіву армії УНР / Г.П. Савченко, І. Срібняк // Історія України: маловідомі імена, події факти (36 статей). – К.: Рідний край, 1996.
- 5.919. *Савчук І.І.* Журнал “Україна” у розвитку української історіографії першої третини XX ст.: Автореф. дис. ... канд. істор. наук.: 07.00.06. / І.І. Савчук.– Черкаси, 2014.
- 5.920. *Сакада Л.Д.* Діяльність істориків українського зарубіжжя по захисту імені М.С. Грушевського / Л.Д. Сакада // Український історичний журнал. – 1996. – № 6.
- 5.921. *Сакада Л. Д.* “Український історик: генеза, тематика, постаті / Л.Д. Сакада. – 2003.
- 5.922. *Санцевич А. В.* Проблеми історії України післявоєнного періоду в радянській історіографії / А.В.Санцевич. – К., – 1967.
- 5.923. *Санцевич А.В.* Джерелознавство з історії Української РСР післявоєнного періоду (1945-1970) / А.В. Санцевич. – К., 1972.
- 5.924. *Санцевич А.В.* Джерелознавство з історії Української РСР, 1917-1941 / А.В. Санцевич. – К., 1981.
- 5.925. *Санцевич А. В.* Українська радянська історіографія (1945-1982): Навч. посібник / А.В.Санцевич. – К.: Вища школа. – 1984.
- 5.926. *Санцевич А. В., Комаренко Н. В.* Развитие исторической науки в Академии наук Украинской ССР, 1936-1986 / А.В. Санцевич, Н.В. Комаренко. – К., 1986.
- 5.927. *Санцевич А.В.* Методика исторического исследования / А.В. Санцевич. – К.: Наукова думка, 1990.
- 5.928. *Санцевич А.* Видатний український історик М.Є. Слабченко / А.В. Санцевич. – К., 1993.
- 5.929. *Санцевич А.* Велика Волинь як історико-географічний фактор у творчості М.Грушевського / А. Санцевич // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4.
- 5.930. *Санцевич А.В.* Інститут історії України НАН України. Історіографічний нарис / А.В. Санцевич. – К., 1998.
- 5.931. *Сарасва О.В.* Історіографія діяльності земських установ в Україні / О.В.Сарасва // Гуржійські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В.А.Смолій, О.І. Гуржій, А.Г. Морозов та ін. – Черкаси: Черкаський національний ун-т ім. Б.Хмельницького, 2011. – Вип. 4.
- 5.932. *Сарбей В.* Історичні погляди О.М. Лазаревського / В. Сарбей. – К., 1961.
- 5.933. *Сарбей В.* Іспарти та їх місце в системі Академії наук УРСР / В. Сарбей // Український історичний журнал. – 1969. – № 2.

- 5.934. *Сарбей В.* Історична наука в системі Академії наук УРСР / В. Сарбей // Український історичний журнал – 1969. – № 2.
- 5.935. *Сарбей В. Г.* Харківське історико-філологічне товариство та його вклад в історіографію України (До 100-річчя заснування і початку діяльності) / В. Сарбей // Український історичний журнал – 1977. – № 12.
- 5.936. *Сарбей В.Г.* Розвиток науки в Києві у другій половині XIX ст. / В.Г. Сарбей // Український історичний журнал. – 1982. – № 3.
- 5.937. *Сарбей В. Г.* Очерки по методології і історіографії історії України (період капіталізму) / В.Г.Сарбей. – К., 1989.
- 5.938. *Сарбей В.Г.* Праця Я. Марковича “Записки о Малороссии, ее жителях и произведениях” / В.Г. Сарбей // Український історичний журнал. – 1999. – № 1-2.
- 5.939. *Сарбей В.* Національне відродження України / В. Сарбей // Україна крізь віки. – К. : Видавничий дім “Альтернативи”, 1999. – Т. 9.
- 5.940. Сас П.М. Історик українського козацтва О. Рігельман / П.М. Сас // Український історичний журна. – 1992. – № 2.
- 5.941. *Сахаров А. М.* О предмете исторнографических исследований / А.М. Сахаров // Сахаров А.М. Методология истории и исторнографии (Статьи и выступления). – М. : Изд-во Моск. ун-та, 1981.
- 5.942. Сербін Р. “Велика Вітчизняна війна”: совєтський міт в українських шатах / Р. Сербін // Сучасність. – 2001. – № 6.
- 5.943. *Сергійчук В.І.* Іменем Війська Запорозького / В.І. Сергійчук. – К., 1991.
- 5.944. *Сергійчук В.* Тема козацтва на сторінках “Українського Історика” / В. Сергійчук // Український Історик. – 1990. – Ч. 1-4.
- 5.945. *Сергійчук В.* Тема козацтва на сторінках “Українського Історика” / В. Сергійчук // Український Історик. – 1991. – Ч. 1-2.
- 5.946. *Сергійчук В.* Михайло Вишневецький про Байду-Вишневецького та сучасна історіографія / В. Сергійчук // Український історик. – 1991/1992. – Ч. 1-4.
- 5.947. *Сергійчук В.* Українська соборність: відродження українське у 1917-1920 роках / В. Сергійчук. – К. : Українська видавнича спілка, 1999.
- 5.948. *Сергійчук В.* Етнічні межі і державний кордон України / В. Сергійчук. – К. : Укр. вид. спілка, 2000.
- 5.949. *Сергійчук В.* Не усвідомлення України. Ставлення світу до української державності: погляд у 1917-1921 роки з аналізом сьогодення. – Львів: Свічадо, 2002.
- 5.950. *Сидоренко О.* Постколоніалізм і українська історіографія / О.Сидоренко // Український Історик. – 1999. – Ч. 2-4.
- 5.951. *Симоненко І.М.* Губернські вчені архівні комісії в Україні: історіографічний огляд і бібліографічний показчик / І.М. Симоненко; Укр. НДІ архівної справи та документознавства, Центр пам'ятникознавства НАН України і УТОПК. – К. : б.в., 2003.
- 5.952. Син України: Володимир Боніфатійович Антонович. – К., 1997. – Т. 1-2.
- 5.953. *Синявська О.О.* Історик О.І. Маркевич: життя та творчість: Автореф. дис. ... канд. істор. наук / О.О. Синявська. – Одеса, 2001.

- 5.954. *Ситник О.* Роля Володимира Антоновича у формуванні Михайла Грушевського як історика / О.Ситник // Український Історик. – 1991. – Ч. 3-4
- 5.955. *Ситник О.* Роля Володимира Антоновича у формуванні Михайла Грушевського як історика / О.Ситник // Український Історик. – 1991. – Ч. 1-4
- 5.956. *Скавроник В.* Гетьман Іван Мазепа / В. Скавроник. – Тернопіль : Джура, 2000.
- 5.957. *Скрипник М.* Ідейне підґрунтя українського романтизму / М.Скринник // Записки Наукового товариства імені Т. Шевченка. – Т. ССХХІІ. Праці історико-філософської секції. – Львів, 1991.
- 5.958. *Скрипник М.О.* Ідея державності в українській історіографії. – Одеса, 1997.
- 5.959. *Скуратівський В.* До генези міфологічних утворень в українській сучасній свідомості / В. Скуратівський // Дух і лєтера. – 1998. – № 3-4.
- 5.960. *Сліпушко О.* Українська суспільно-політична думка ХІХ століття / Л.Сліпушко // Тисяча років української суспільно-політичної думки. У дев'яти томах. – Т. V. – Кн. 1 (ХІХ ст.). – К. : Дніпро, 2001.
- 5.961. *Смолій В. А.* А.Я. Ефименко: Очерк жизни и научного творчества / В.А. Смолій // Ефименко А.Я. История украинского народа. – К., 1990.
- 5.962. *Смолій В.А., Сохань П.С.* Видатний історик України // Грушевський М. Історія України-Руси. – К. : Наукова думка, 1994. – Т. 1.
- 5.963. *Смолій В.А.* Богдан Хмельницький: особистість у контексті епохи / В.А. Смолій // Український історичний журнал. – 1995. – № 1.
- 5.964. *Смолій В., Степанков В.* Богдан Хмельницький Соціально-політичний портрет / В. Смолій, В. Степанков. – К., 1996.
- 5.965. *Смолій В., Степанков В.* Богдан Хмельницький / В. Смолій, В. Степанков. – К., 2003.
- 5.966. *Смолій В.А., Степанков В.С.* Українська державна ідея ХVІІ-ХVІІІ ст.: проблеми формування, еволюції, реалізації / В.А.Смолій, В.С. Степанков. – К., 1997.
- 5.967. *Смолій В.* Українська історична наука на рубежі ХХІ ст.: проблема пошуку нових теоретичних і методологічних підходів // Матеріали Всеукраїнської наради завідувачів кафедрами соціально-гуманітарних дисциплін. – Квітень 1997 р. – К., 1997.
- 5.968. *Смолій В.А.* Українська національна революція ХVІІ ст. (1648-1676 рр.) / В.А. Смолій, В.С. Степанков. – К. : Альтернативи, 1999.
- 5.969. *Смолій В. А. М. С.* Грушевський і деякі питання історіографічного процесу в Україні кінець ХІХ – початку ХХ століття // Архівознавство. Археографія. Джерелознавство: Міжвідомчий науковий збірник. – Вип. 4: Студії на пошану Руслана Пирога. – К., 2001.
- 5.970. *Смолій В.* Моя Україна / В. Смолій. – К. : Наукова думка, 2004.
- 5.971. *Смолій В., Левенець Ю.* Парадокси історичного пізнання (замість передмови) // Україна: політична історія: ХХ – початок ХХІ ст. / В. Смолій, Ю.Левенець. – К. : Парламентське вид-во, 2007.
- 5.972. Советская историография / Под ред. Ю. Афанасьева. – М. : РГГУ, 1996.
- 5.973. *Солдатенко В.Ф., Сиволоб Ю.В.* Витоки і передвісники української ідеї / В.Ф. Солдатенко, Ю.В. Сиволоб // Українська ідея. Перші речники. (Кол. авторів). – К., 1994.

5.974. *Солдатенко В.* Українська революція: концепція та історіографія (1918-1920 рр.) / В.Ф. Солдатенко; Ін-т політ. і етнонац. дослідж. НАН України. – К. : Книга пам'яті України: Просвіта, 1997.

5.975. *Солдатенко В.Ф.* Стан історіографічної розробки та актуальні проблеми дослідження історії Української революції / В.Ф. Солдатенко // Український історичний журнал. – 1999. – № 1-3.

5.976. *Солдатенко В.* Українська революція. Історичний нарис: Монографія / В.Ф.Солдатенко. – К. : Либідь, 1999.

5.977. *Соневицький А.* Володимир Антонович і українська історична наука в Галичині / А. Соневицький // Український Історик. – 1981. – Ч. 1-4.

5.978. *Сороковський А.* Ольжич як науковець / А. Сороковський // Український Історик. – 1994. – Ч. 1-4.

5.979. 5.980. *Сохань П.С., М. Грушевський* – археограф і джерелознавець / П.С.Сохань // Вісник АН України. – 1992. – № 1

5.980. *Сохань П.С., Ульяновський В.І., Кіржасв С.М.* М.С. Грушевський і Академія/ Ідея, змагання, діяльність / П.С.Сохань, В.І.Ульяновський, С.М.Кіржасв. – К. : Ін-т української археографії АН України, 1993.

5.981. *Сохновський Є.* Сучасна українська історіографія: реальна криза чи термінологічна плутанина / Є Сохновський // Український Історик. – 2001. – Ч. 1-4.

5.982. Спеціальні історичні дисципліни. – К, 1992.

5.983. *Срібняк І.* Науково-військовий часопис української еміграції “Табор” (1923-1939 рр.): історіографія та джерела / І. Срібняк // Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія “Історія, економіка, філософія”. – К., 2007. – Вип. 13.

5.984. *Срібняк І.* Українці на чужині. Полонені та інтерновані воїни-українці в країнах Центральної та Південно-Східної Європи (1919-1924 рр.): становище, організація, культурно-просвітницька діяльність / І. Срібняк. – К., 2000.

5.985. *Ставнюк В.В.* Роль античних студій у формуванні історико-філософських поглядів М. Драгоманова / В.В. Ставнюк // Український історичний журнал. – 1998. – № 6.

5.986. *Стеблій Ф.* “Руська Трійця” в концепції українського національного відродження М.Грушевського / Ф. Стеблій // Шашкевичіана. Нова серія.– Львів-Броди-Вінніпег, 1996. – Вип. 1-2.

5.987. *Стеблій Ф.* Державницькі акценти в діяльності “Руської Трійці” / Ф. Стеблій // Шашкевичіана. Нова серія. – Львів, 2000. – Вип. 3-4.

5.989. *Стельмах С. П.* Парадигми історичної думки у ХХ столітті. / С.П.Стельмах // Політична думка. – 1997. – № 4.

5.990. *Стельмах С.* “Відродження історизму?”. Теоретичні проблеми історичної науки ХІХ століття в сучасній зарубіжній історіографії / С. Стельмах // Історія та історіографія в Європі. – 2004. – 3.

5.991. *Стельмах С.П.* Історична наука, загальні тенденції її основні етапи її розвитку в Європі та Північній Америці / С.П. Стельмах // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2005. – Т. 3.

5.992. *Степанков В.* Події початкового етапу національної революції (1648 – перша половина 1649 рр.) на Волині у висвітленні Михайла Грушевського / В. Степанков // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4.

5.993. *Степанков В.С.* 1648 рік: початок Української революції чи “домової війни” / В.С. Степанков // Україна в Центральній-Східній Європі (з найдавніших часів до кінця XVIII ст.). – К., 2003. – Вип. 3.

5.994. *Стеценко А. Ф.* Феофан Прокопович / А.Ф. Стеценко. – Кіровоград, 1959.

5.995. *Стецькевич В.В.* Україна в початковий період війни: Історіографія проблеми в контексті сучасного розвитку історичної науки / В.В.Стецькевич. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1992.

5.996. *Стецькевич В.В.* Воєнно-мобілізаційна кампанія в Україні в перший період Великої Вітчизняної війни: історіографія проблеми в контексті часу 40-90-х років: Автореф. дис. ... д-ра. іст. наук / В.В. Стецькевич. – Д., 1996.

5.997. *Стецькевич В.В.* Воєнно-мобілізаційна кампанія в Україні у перший період війни (червень 1941 р. – липень 1942 р.): Історіографія проблеми : Монографія / В.В. Стецькевич. – Кривий Ріг : Видавничий центр КТК, 2009.

5.998. *Стещенко І.* Антонович як суспільний діяч / І.Стещенко // Записки НТШ. – 1978. – Т. 197.

5.999. *Стопчак М.В.* Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918-1920 рр.): Історіографічний нарис: Монографія / М.В. Стопчак. – Вінниця: І. Балаюк, 2010.

5.1000. *Стороженко І.С.* Богдан Хмельницький і воєнне мистецтво у визвольній війні українського народу середини XVII ст. / І.С.Стороженко. – Дніпропетровськ, 1996.

5.1001. Сучасна українська історіографія: проблеми методології та термінології: Матеріали Всеукр. наук.-методол. семінару, Київ, 17 черв. 2004 р. – К., 2005.

5.1002. *Сухий О.* Галичина: між Сходом і Заходом. Нариси історії XIX – початку XX ст. / О. Сухий. – Львів, 1999.

5.1003. *Сухий О.* Сучасна історична наука в Україні: візії та напрями / О.Сухий // Україна-Європа-Світ. Міжнародний збірник наукових паць. Серія: Історія, міжнародні відносини. – 2012. – Вип. 10.

5.1004. *Суцєнко О.* Відомий і невідомий Михайло Брайчевський / О. Суцєнко // Українське слово. – 1999. – 18 листопада.

5.1005. *Таран А.В.* Историческая мысль Франции и России 70-е годы XIX-40-е годы XX в. / А.В.Таран. – К., 1994.

5.1006. *Таран А. В.* Провідні тенденції світової історіографії в XX ст. та проблеми кризи сучасної української історичної науки / А.В. Таран // Український історичний журнал. – 1998. – № 5; 1999. – № 1.

5.1007. *Таран А.* Ярослав Дашкевич: реалізувати сподівання предків // Українське слово / А. Таран. – 2002. – 12 квітня.

5.1008. *Таран А.В.* Проблеми епістемології історії: від позитивізму до постмодернізму (на прикладі французької, російської, української історіографії) / А.В. Таран // Український історичний журнал. – 2007. – № 2.

5.1009. *Таран А.В.* Французька, російська і українська історіографія (70-ті рр. XIX – поч. XXI ст.) / А.В. Таран. – Ніжин, 2009.

5.1010. *Тарнавський О.* Іван Лисяк-Рудницький – людина дисципліни думки / О. Тарнавський // Український історик. – 1986. – Ч. 3-4.

- 5.1011. *Тартаковський М.С.* Историсофия. Мировая история как эксперимент и загадка / М.С. Тартаковский. – М. : Прометей, 1993.
- 5.1012. Творчі та ідейні пукання П.О.Куліша в контексті сьогодення. Збірник наук. праць. – К., 2000.
- 5.1013. Тези до 300-річчя возз'єднання України з Росією. – К., 1954.
- 5.1014. *Тельвяк В.* Теоретичні проблеми історії в творчій спадщині М.С.Грушевського-рецензента (1894-1914 рр.) / В.Тельвяк // Київська Старовина. – 2001. – № 5.
- 5.1015. *Тельвяк В.В.* Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів М.С. Грушевського (кінець XIX – початок XX століття): Автореф. дис. ... канд. істор. наук. : 07.00.06 / В.В. Тельвяк. – Львів, 2001.
- 5.1016. *Тельвяк В.* Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів Михайла Грушевського (кінець XIX – початок XX століття). Монографія. – Нью-Йорк-Дрогобич, 2002.
- 5.1017. *Тельвяк В. В.* Творча спадщина Михайла Грушевського в оцінках сучасників (кінець XIX – 30-ті роки XX століття). – Київ-Дрогобич: “Всвіт”, 2008.
- 5.1018. *Терно С.* Вони знають зовсім не так, або постмодернізм у сучасній українській історіографії / С.Терно// Генеза. – 2004. – № 1(9).
- 5.1019. *Тимів І.М.* Археографічна та краєзнавча діяльність “Руської трійці” (початок 30-х – кінець 80-х років XIX ст.) / І.М. Тимів; Івано-Франківська обласна організація Національної спілки краєзнавців України. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2013.
- 5.1020. *Тимошенко Л.* Берестейська унія в оцінці Михайла Грушевського / Л. Тимошенко // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4.
- 5.1021. Тисяча років української суспільно-політичної думки: У 9 т. – Т. 1. – К., 2001.
- 5.1022. *Ткаченко В.М.* Україна та Росія: проблеми національного самовизначення (Історіософський аналіз поточного моменту) / В.М.Ткаченко. – К., 1993.
- 5.1023. *Толочко П.* Літописи Київської Русі / П.Толочко. – К., 1994.
- 5.1024. *Томашівський С.* Українська історія: Старинні і середні віки / С. Томашівський. – Львів: Вид-во “Вчора нині”, 1919.
- 5.1025. *Томашівський С.* Історія і політика. Кілька думок із приводу книжки В.Липинського “Україна на переломі” / С. Томашівський // Хліборобська Україна. – Відень, 1921. – Кн. 3.
- 5.1026. *Томашівський С.* Чи є українська національна ідея? / С.Томашівський// Під колесами. Нариси і статті. – Берлін: Вид-во “Українське слово”, 1922.
- 5.1027. *Томашівський С.* Драгоманов і Галичина / С. Томашівський. – // Політика. – 1925. – Ч. 5-6.
- 5.1028. *Томашівський С.* Українська історія: Старинні і середні віки / С. Томашівський. – Львів, 1991.
- 5.1029. *Томенко М.* Щирій малоросіянин – видатний вчений (Микола Максимович) / М.Томенко // Українська ідея. Перші речники. – К., 1994.
- 5.1030. *Томенко М.В.* Самовизначення України: від історії до політики (державна стратегія сучасної України в контексті історичних традицій та світового досвіду). Монографія. / М.В. Томенко – К. : Заповіт, 1998.

5.1031. *Топольський Єжи*. Як ми пишемо і розуміємо історію Таємниці історичної нарації / Єжи Топольський. – Київ: “К.І.С.”, 2012.

5.1032. *Удод О.А.* Кость Гусластий – історик України. / О.А.Удод – К. : Генеза, 1998.

5.1033. *Удод О.* Історія і духовність / О.А.Удод. – К. : Генеза, 1999.

5.1034. *Удод О.А.* Історична пам'ять в менталітеті українського народу / О.А.Удод // Четвертий міжнародний конгрес українців. Одеса. 26-29 серпня 1999 р. Доповіді та повідомлення. Історія. – Ч. 2. – Одеса; Київ; Львів, 1999.

5.1035. *Удод О.* Історія в дзеркалі аксіології: Роль історичної науки та освіти у формуванні духовних цінностей українського народу в 1920-1930-х роках / О. Удод. – К., 2000.

5.1036. *Удод О.* Про так звану об'єктивність історичної науки / О. Удод // Борнсфен. – 2000. – № 9.

5.1037. *Удод О.* Історія: осягнення духовності / О.Удод. – К. : Генеза, 2001.

5.1038. *Удод О.* Україна: філософія історії. / О.Удод – К. : Генеза, 2003.

5.1039. *Удод О.А.* Українсько-російські взаємини: історіографічні міркування й роздуми / О.А. Удод // Український історичний журнал. – 2005. – № 2.

5.1040. *Удод О.А.* Деромантизація історії війни як методологічна проблема / О.А. Удод // Сторінки воєнної історії України: зб. наук. статей / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2005. – Вип. 9. – Ч. 1.

5.1041. *Удод О.* Деромантизація історії світових воєн ХХ століття: методологічний аспект / О.Удод // Історія в школах України. – 2005. – № 1.

5.1042. Україна кризь віки: В 15 т. – К. : Альтернативи, 1999.

5.1043. Україна: політична історія. ХХ – початок ХХІ ст. / Редара: В.М. Литвин (голова) та ін. Редкол. В.А. Смолій, Ю.А.Левенець (співголови) та ін. – К. : Парламентське вид-во, 2007.

5.1044. Україна у міжнародних відносинах ХХ століття; Навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. / За ред. Я.Й. Малика. – К. : Світ, 2007.

5.1045. Українська архівна енциклопедія / Держкомархів України, УНДІАСД. – Ред кол. Матяш І.Б, (голова), Войцехівська І.Н, Дубровіна Л. А., Железняк М. Г. та ін. – К. : Вид-во “Горобець” 2008.

5.1046. Українська історична дидактика: Міжнародний діалог (фахівці різних країн про сучасні українські підручники з історії): Зб. наук. ст. / За ред. М. Телус, Ю. Шаповала. – К. : Генеза, 2000.

5.1047. Українська історіографія на зламі ХХ і ХХІ століть: здобутки і проблеми: Колектив, монографія. / За ред. Л. Запкільняка. – Львів: Львів. нац. ун-т ім. І. Франка, 2004.

5.1048. Українська література ХІV-ХVІ ст. – К., 1988.

5.1049. Українське козацтво: мала енциклопедія. – К. : Генеза, Запоріжжя: Прем'єр, 2002.

5.1050. Украинский народ в его прошлом и настоящем / Под ред. Волкова Ф.К., Грушевського М.С., Ковалевського М.М., Корша Ф.Е. Туган-Барановського М.И., Шахматова А.А. – СПб., 1914. – Т. 1.

5.1051. Українські архівісти (ХІХ-ХХ ст.): Біобібліогр. довідник / Упор. І.Б. Матяш (кер.) та ін. – К., 2007.

5.1052. Українські історичні досліді на поч. ХХ ст. // Енциклопедія українознавства: В 3-х Т. – Из. : 1925. – Т.2.

- 5.1053. У пошуках історичної правди (“круглий стіл”) // Український історичний журнал. – 1992. – № 2.
- 5.1054. У лепцатах тоталітаризму (Інститут історії України. Перше двадцятиріччя). Документи і матеріали. У 2-х ч. – Ч. 2. – К., 1996.
- 5.1055. *Ульяновський В. І.* В.О. Біданов / В.І. Ульяновський. – Український історичний журнал. – 1992. – № 10-11.
- 5.1056. *Ульяновський В., Короткий В.* Володимир Антонович: образ на тлі епохи / В. Ульяновський, В. Короткий. – К. : Міжнарод. фінансова агенція, 1997.
- 5.1057. *Ульяновський В.* Микола Петров: портрет у часовій перспективі та різних інтер’єрах / В. Ульяновський, О. Панчук // Петров М.І. Скрижалі пам’яті. – К., 2003.
- 5.1058. *Ульяновський В.* Знаний і незнаний Володимир Іконников // Володимир Іконников. Історичні портрети / В. Ульяновський. – К., 2004.
- 5.1059. *Ульяновський В.* Наталя Дмитрівна Полонська-Василенко-Моргун: сторінками життєпису / В. Ульяновський // Полонська-Василенко Н. Історія України: В 2-х т. – К. : Либідь, 1995. – Т. 1.
- 5.1060. *Ульяновський В.* Двічі професор: Степан Голубєв в університетському та академічному контекстах / В. Ульяновський; Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К. : Фенікс, 2007.
- 5.1061. Уряди України у ХХ ст. / Від. ред. В.М. Литвин: [Нац. Акад. наук України]. – К. : Наукова думка, 2001.
- 5.1062. *Февр А.* Бой за історію / А.Февр. – М., 1991
- 5.1063. *Феденко П.* Тріумф і катастрофа (Оцінка досягнень і поразки революції Богдана Хмельницького) / П. Феденко // Український Історик. – 1978. – Ч. 1-3.
- 5.1064. *Феденко П.* Тріумф і катастрофа (Оцінка досягнень і поразки революції Богдана Хмельницького) / П. Феденко // Український Історик. – 1978. – Ч. 4.
- 5.1065. *Федорів І.* Мирон Кордуба в історії України (кінець ХІХ – перша половина ХХ ст.) / І. Федорів. – Тернопіль, 2001.
- 5.1066. *Федорова А.* Михайло Грушевський і музей міста Києва / А.Федорова // Український Історик. – 1994. – Ч. 1-4.
- 5.1067. *Федорук Я.* Зовнішньополітична діяльність Богдана Хмельницького і формування його політичної програми (1648 – серпень 1649 рр.) / Я.Федорук. – Львів, 1993.
- 5.1068. *Федорук Я.* Василь Герасимчук: його життя і відносини з Михайлом Грушевським / Я.Федорук // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4.
- 5.1069. *Франко І.* Галицьке красзнавство // Іван Франко: Збір. творів: У 50-тт. – Т. 46. – Кн. 2.
- 5.1070. *Фролов М. О.* Компартиійно-радянська еліта в Україні: особливості існування та функціонування в 1923-1928 рр. / М.О. Фролов. – Запоріжжя: Прем’єр, 2004.
- 5.1071. *Фізер І.* До історіософії “Історії української літератури” М.Грушевського / І. Фізер // Український Історик. – 1991/1992. – Ч. 3-4.
- 5.1072. *Фізер І.* До історіософії “Історії української літератури” М.Грушевського / І. Фізер // Український Історик. – 1991/1992. – Ч. 1-4.
- 5.1073. *Хижняк З.І.* Києво-Могилянська академія. / З.І. Хижняк. – К., 1982.

5.1074. *Химка І.П.* Історія, християнський світ і традиційна українська культура: спроба ментальної археології // Україна модерна. – Львів, 2001. – Ч. 6.

5.1075. *Цибульський В.І.* Деякі аспекти проблеми зовнішньополітичної діяльності уряду Б. Хмельницького у зарубіжній історіографії (1945-1990) / В.І. Цибульський // Український історичний журнал. – 1995. – № 1.

5.1076. *Цинова М.В.* До питання про діяльність історичних науково-освітніх організацій української діаспори США другої половини ХХ століття / М.В. Цинова // Інтелігенція і влада: громадсько-політичний науковий збірник. – Одеса : Астропринт, 2009. – Вип. 15.

5.1077. *Цинова М.В.* Науково-педагогічна діяльність української діаспори США в історіографії / М.В. Цинова // Інтелігенція і влада: громадсько-політичний науковий збірник – Одеса : Астропринт, 2011. – Вип. 22.

5.1078. *Цинова М.В.* Українське історичне товариство в США / М.В. Цинова // Народний рух України: місце в історії та політиці: матер. VIII Всеукр. наук. конф., присвяч. 20-річчю Незалежності України, (Одеса, 25-26 трав. 2011 р.). – Одеса : Астропринт, 2011.

5.1079. *Цинова М.В.* Науково-педагогічна діяльність української діаспори в США після Другої світової війни (середина 1940-х – 1991 р.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 – Історія України / М.В. Цинова. – Одеса, 2012.

5.1080. *Черепнин Л.В.* Русская историография до XIX века / Л.В. Черепнин. – М., 1957.

5.1081. *Черкасов О.В.* Братські школи у висвітленні вітчизняної історичної науки середини ХІХ – початку ХХ ст. / О.В. Черкасов // Український історичний журнал. – 2002. – № 3.

5.1082. *Чижевський Д.* В'ячеслав Липинський як філософ історії / Д. Чижевський // Дзвони. – 1932. – № 6.

5.1083. *Чижевський Д.* Історія української літератури (від початків до доби реалізму) / Д. Чижевський. – Тернопіль : “Феміна”, 1994.

5.1084. *Чижко В.С.* Біографістика як галузь історичної науки: історіографія та методологія: Автореф. дис. ... докт. іст. наук / В.С. Чижко / Ін-т іст. України НАН України. – К., 1997.

5.1085. *Чорна Н.М.* Торговельно-економічне співробітництво України та Польщі в 2004-2010 рр.: історіографія проблеми / Н.М. Чорна // Гуржівські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси : Видавець Чабаненко Ю.А., 2013.

5.1086. *Чорновол І.* Політичні аспекти народницької історіографії: від М. Костомарова до М. Грушевського / І. Чорновол // Молода нація. Альманах. – К., 2000. – № 3.

5.1087. *Чорновол І.* Польсько-українська угода 1890-1894 рр. / І. Чорновол. – Львів, 2000.

5.1088. *Чорногуз Б.* Методологія історії ХХ ст.: Навч. посібник / Б. Чорногуз. – Умань: Комун. полігр. в-во, 2011.

5.1089. *Чубатий М.* VII Міжнародний конгрес істориків та українців: Спостереження учасника / М. Чубатий // Дзвони. – 1933. – № 10.

5.1090. *Чубатий М.* Українська історична наука (її розвиток і досягнення) / М. Чубатий. – Філадельфія: Вид-во “Америка”, 1971.

- 5.1091. *Чуткий А.І.* Микола Павлович Дашкевич (1852-1908) / А.І. Чуткий. – К., 2008.
- 5.1092. *Чухліб Т.В.* Богдан Хмельницький очима сучасників / Т.В. Чухліб // Український історичний журнал. – 1995. – № 4.
- 5.1093. *Чухліб Т.* Гетьмани і монархи. Українська держава в міжнародних відносинах 1648-1714 рр. / Т. Чухліб. – К., 2005.
- 5.1094. *Шамрасва В.М.* Зовнішньополітична концепція УНР доби Директорії: процес вироблення та практична реалізація.: Монографія/ В.М. Шамрасва. – Х. : Магістр, 2013.
- 5.1095. *Шандор В.* Невластива самотність Карпатської України у виданні Гарвардського Українського Дослідного Інституту / В. Шандор // Український історик. – 1980. – Ч. 1-4
- 5.1096. *Шанковський Л.* Нарис української воєнної історіографії / Л. Шанковський // Український Історик. – 1970. – Ч. 4; 1971. – Ч. 3-4.; 1972. – Ч. 3-4; 1973. – Ч. 3-4; 1974. – Ч. 1-3; 1975. – Ч. 1-2.
- 5.1097. *Шаповал М.* Велика революція і українська визвольна програма / М. Шаповал. – Прага: накладом видавництва “Вільна Спілка” і Українського Робітничого Університету, 1928.
- 5.1098. *Шаповал Ю.* ГПУ-НКВД як інструмент анти українізації в 20-30-і роки / Ю.Шаповал // Український Історик. – 1995. – Ч. 1-4.
- 5.1099. *Шаповал Ю.* Невідомі документи ГПУ-НКВД про життя і діяльність М. Грушевського у 1924-1934 роках / Ю.Шаповал // Український Історик. – 1996. – Ч. 1-4.
- 5.1100. *Шаповал Ю.* Україна ХХ століття (особи та події в контексті важкої історії) / Ю.Шаповал. – К. : Генеза, 2001.
- 5.1101. *Шаповал Ю., Верба І.* Михайло Грушевський / Ю.Шаповал, І.Верба. – К. : Альтернативи, 2005.
- 5.1102. *Шатайло О.* Генерал Юрко Тютюнник / О. Шатайло. – Львів: Вид-во “Світ”, 2000.
- 5.1103. *Швайба Н.* Історіографічні дослідження Н.Д. Полонської-Василенко з історії запорозького козацтва ХVIII ст. / Н. Швайба // Історичний журнал. – 2006. – № 5.
- 5.1104. *Швидкий В.П.* Громадсько-політична, культурно-освітня та наукова діяльність О.Г. Лотоцького (1891–1930-і рр.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук / 07.00.01 / В.П. Швидкий. – К., 2001.
- 5.1105. *Швидько Г.* Історія Гетьманщини ХVII-ХVIII ст. у висвітленні “Українського Історика”/ Г. Швидько // Український Історик. – 1994. – Ч. 1-4.
- 5.1106. *Швидько Г.* Дослідник ранньої історії Півдня України / Г. Швидько // Під знаком Кліо. На пошану Олени Апанович. Збірник статей. – Дніпропетровськ, 1995.
- 5.1107. *Шевченко Т. Г.* Твори в 5 т. – Т. 5./ Т.Г. Шевченко – К. : Дніпро, 1979.
- 5.1108. *Шевченко Ф.П.* Політичні та економічні зв’язки України з Росією в середині ХVII ст. / Ф.П. Шевченко – К., 1959.
- 5.1109. *Шевченко Ф.П.* Про створення “Вступу до історичної науки” / Ф.П.Шевченко // Український історичний журнал. – 1959. – № 1.

- 5.1110. *Шевченко Ф.П.* Дискусія – неодмінна умова розвитку історичної науки / Ф.П.Шевченко // Український історичний журнал. – 1965. – № 3.
- 5.1111. *Шевченко Ф.П.* “История руссов или Малой России”: До 120-річчя з часу видання твору / Ф.П. Шевченко // Український історичний журнал. – 1966. – № 7.
- 5.1112. *Шевченко Ф.П.* Чому Михайло Грушевський повернувся на Радянську Україну / Ф.П. Шевченко // Український історичний журнал. – 1966. – №11.
- 5.1113. *Шевченко Ф.П.* Про суд історії / Ф.П. Шевченко // Український історичний журнал. – 1967. – № 2.
- 5.1114. *Шевченко Ф.П.* Академік Б.О. Рибаків / Ф.П. Шевченко // Український історичний журнал. – 1968. – № 5.
- 5.1115. Шевченко Ф.П. Історіографія – важлива історична дисципліна / Ф.П. Шевченко // Історіографічні дослідження в Українській РСР. – К., 1968. – Вип. 1
- 5.1116. Шевченко Ф.П. Історичне минуле в оцінці Б.Хмельницького // Український історичний журнал. – 1970. – № 12.
- 5.1117. Шевченко Ф.П. Академік М.В. Нечкіна / Ф.П. Шевченко // Український історичний журнал. – 1971. – № 2.
- 5.1118. Шевченко Ф.П. Академік В.І. Пічета (100-річчя з дня народження) / Ф.П. Шевченко // Український історичний журнал. – 1975. – № 12
- 5.1119. Шмидт С.О. Путь историка: Избранные труды по источниковедению и историографии / С.О. Шмидт. – М., 1997.
- 5.1120. *Шпорлюк Р.* Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX ст. / Р.Шпорлюк // Україна. Наука і культура. – К., 1991. – Вип. 25.
- 5.1201. *Шпорлюк Р.* Історія та нації. З історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі / Пер. з англ. / Р. Шпорлюк. – К. : Дух і літера, 2000.
- 5.1202. *Шульгин О.* Без територій. Ідеологія та чин уряду УНР на чужині: Автентич. відтворення видання 1934 р. / Відп. ред. Г.Й. Удовенко: Упор. Г.В. Стрельський, І.Д. Шевченко / О.Шульгин. – К. : Юнікорм Інтер, 1998.
- 5.1203. *Щербань Т.О.* Історичні дослідження в Українському науковому товаристві (1907-1921 рр.) / Т.О. Щербань // Український історичний журнал. – 1995. – № 1.
- 5.1204. *Щербань Т. О.* До історії діяльності Українського наукового товариства (1907-1921 рр.) // Архіви України. – 1991. – № 5-6.
- 5.1205. *Щербань Т.О.* Фундатори Українського наукового товариства / Т.О. Щербань. – К. : Знання, 1992.
- 5.1206. *Щербак В.* Українське козацтво: формування соціального стану. Друга половина XV – середина XVII ст. – К., 2000.
- 5.1207. *Щербань Т.О.* Історичні дослідження в Українському історичному товаристві (1907-1921 рр.) / Т.О.Щербань // Український історичний журнал. – 1995. – № 1.
- 5.1208. Ювілей академіка М.С.Грушевського. 1866-1926. – К., 1927.
- 5.1209. Ювілейний збірник на пошану Д.І.Багалія. З нагоди 70-річчя життя та 50-років наукової діяльності. – К., 1927.
- 5.1210. Ювілейний збірник на пошану акад. М.С.Грушевського з нагоди 60-річчя життя та 40-років наукової діяльності. – К., 1928.

5.1211. *Юркова О.* Діяльність науково-дослідної кафедри історії України М.С. Грушевського (1924-1930 рр.) / О. Юркова. – К. : Ін-т історії України НАН України. – 1999.

5.1212. *Юркова О.* “Україна” на історичному фронті: від наукового часопису українознавства до журналу циклу наук історичних / О.Юркова // Проблеми історії України: факти, судження, пошуки: міжвд. Зб. наук. праць. – 2007. – Вип. 16 (2).

5.1213. *Юрчук В.І.* Академік М.П. Василенко / В.І. Юрчук // Український історичний журнал. – 1994. – № 5.

5.1214. *Юсова Н.* “Давньоруська народність”: зародження і становлення концепції в радянській історичній науці (1930-ті – перша половина 1940- рр.). Монографія. 2-е вид., переробл. і доп. / Н.Юсова. – К. : ВД “Стилос”, 2006.

5.1215. *Яблонський В.* Від влади п'яток до диктатури одного: історико-політичний аналіз Директорії УНР / В. Яблонський; Київський держ. лінгвістичний ун-т. – К. : Альтерпрес, 2001.

5.1216. *Яворський М.* Історія України в стилістичному нарисі / М. Яворський. – 2-вид. доп. – К. : Держвидав України, 1928.

5.1217. *Яворський М.І.* Сучасні течії серед української історіографії / М.І. Яворський // Криза сучасної буржуазної науки та марксизм. Збірник Укр. ін-ту марксизму-ленінізму. – Харків: ДВУ, 1929.

5.1218. *Яворницький А.* Україно-руське козацтво перед судом історії (історіографія питання) // Україна. – 1991. – № 18.

5.1219. *Якимович Б.* Книга, просвіта, нація. Видавнича діяльність І.Франка у 70-80-х роках XIX ст. / Б. Якимович – Львів, 1996.

5.1220. *Яковенко Н.* Між правдою і славою / Н. Яковенко // Сучасність. – 1995. – № 12.

5.1221. *Яковенко Н.* До питання про методологію вивчення історії України / Н. Яковенко // Генеза: Філософія. Історія. Політологія. – 1996. – № 1(4).

5.1222. *Яковенко Н.* Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії / Н. Яковенко// Дух і літера. – 1998. – № 3-4.

5.1223. *Яковенко Н.* Паралельний світ: Дослідження з історії уявлень та ідей в Україні XVI-XVII ст. / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2002.

5.1224. *Яковенко Н.* Вступ до історії / Н. Яковенко. – К. : Критика, 2007.

5.1225. *Якунин В. К.* На пути к правде истории. Становление и развитие историко-партийной науки на Украине (октябрь 1917 – вторая половина 30-х годов) / В.К. Якунин. – К. : “Вища школа”, 1989.

5.1226. *Яневський Д.Б.* Проект “Україна”, або таємниця Михайла Грушевського / Д.Б. Яневський. – Х. : Фоліо, 2010.

5.1227. *Янишин Б.* Народовці на рубежі 70-80 рр. XIX ст.: творення нової моделі політичної культури / Б. Янишин Український історичний журнал. – 2001. – № 6.

5.1228. *Янишин Б.* Проблеми історії галицьких народовців останньої третини XIX ст. в сучасній історіографії / Б. Янишин // Проблеми історії України XIX – початку XX ст. – К., 2001. – Вип. II.

5.1229. *Яремчук В.* Призабуті постаті української історіографії XX століття. Біобібліографічні нариси / В.Яремчук. – Острог, 2002.

5.1230. *Яремчук В.* Минуле України в історичній науці УСРС після-сталінської доби / В. Яремчук. – Острог : Вид-во нац. ун-ту “Острозька академія”, 2009.

5.1231. *Ярош Б.О.* Тоталітарний режим на західноукраїнських землях: 30-50-ті роки ХХ століття / Б.О.Ярош. – Луцьк: Надстиря, 1955.

5.1232. *Ясь О.* Український історик Борис Крупицький / О.Ясь // Київська старовина. – 1995. – № 6.

5.1233. *Ясь О.* З історії народження і розвитку грушевськознавства / О. Ясь // Український історик. – 1996. – Ч. 1-4.

5.1234. *Ясь О.В.* Українська зарубіжна історіографія 1945-1991 рр.: проблема поколінь та організація дослідницької праці “Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики” [Число 5]: Історіографічні дослідження в Україні [Вип. 10]: Об’єднаний випуск збірників наук. праць на пошану академіка Валерія Андрійовича Смолія, У 2-х част. Частина 2 : Історіографія/ О.Ясь. – К., 2000.

5.1235. *Ясь О. В.* Державницька традиція в українській зарубіжній історичній науці 1945-1991 рр.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / О.А. Ясь. – К., 2000.

5.1236. *Ясь О.В.* Постать в науковий доробок Ф.П. Шевченка: погляд з того боку “залізної завіси” / О.В. Ясь // Український історичний журнал. – 2004. – № 4.

5.1237. *Ясь О.В.* Борис Крупицький (до 110-річчя від дня народження) / О.В. Ясь // Український історичний журнал. – 2004. – № 5; 6.

5.1238. *Ясь О.В.* Історіографія, як термін, поняття та дисципліна / О.В. Ясь // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка. – Т. 5.

5.1239. *Ясь О.* Народницький напрям в історіографії, народницька школа (течія) в історіографії / О.Ясь // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка. – Т. 7.

5.1240. *Ясь О.В.* Новітня історіографія / О.В. Ясь // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка. – Т. 7.

5.1241. *Ясь О.* Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світі культурних епох (початок ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.): Монографія: У 2 ч. / Олексій Ясь; за ред. В.А.Смолія / О.Ясь. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2014. – Ч. 1.

5.1242. *Ясь О.* Історик і стиль. Визначні постаті українського історіописання у світі культурних епох (початок ХІХ – 80-ті роки ХХ ст.): Монографія: У 2 ч. / Олексій Ясь; за ред. В.А.Смолія / О. Ясь. – К. : НАН України. Ін-т історії України, 2014. – Ч. 2.

5.1243. *Ohloblyn O.* Ukrainian Historiography, 1917-1956 / O. Ohloblyn // The Annals of the Ukrainian Academy of Arts and Sciences in the U. S. New York, 1957. Vol. 5/6, No. 4(18), 1/2 (18/19).

5.1244. *Historyce o historii. Od ANaruzewicza do St. Ketrzynskiego. 1773-1918.* – Warszawa, 1967.

5.1245. *Velychenko S.* SNational History as Cultural process A Survey of the interoretations of Ukrainian’s Past in Polish, Russian and Ukraine Historical writing from the earlist times to 1914/ S. Velychenko. – Alberta,1992.

5.1246. *Velychenko S.* Shaping Identity in Eastern Europe and Russia: Soviet-Russian and Polish Accounts of Ukrainian History, 1914-1991 / S. Velychenko. – New York, 1993.

5.1247. Velychenko S. National History as Cultural Process: A Survey of the Interpretations of Ukraine's Past in Polish, Russian and Ukrainian Historical Writing from the Earliest Times to 1914. Edmonton, 1992.

Додаткова література

5.1248. *Абросимова С.В.* Енциклопедист козаччини / С.В. Абросимова // Український історичний журнал. – 2005. – № 4.

5.1249. *Аджисва Л.С.* Науково-дослідні установи і організації Криму у системі відносин: влада-економіка-довкілля (1861-1917 рр.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Л.С. Аджисва; Запорозький національний університет. – Запоріжжя, 2011.

5.1250. *Алексієвцев Л.М.* Польща в 1918-1926 рр.: особливості відродження національної державності, формування суспільно-політичного устрою: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 / Л. М. Алексієвцев. – Чернівецький нац-ний ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2007.

5.1251. *Антипенко Г.С.* Світогляд та діяльність О.Ф. Кістяківського: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 70.00.01 / Г.С. Антипенко. – Дніпропетровськ, 2013.

5.1252. *Антонович М.* 50-річчя Української Вільної Академії Наук / М. Антонович // Український Історик. – 1995. – Ч. 1-4.

5.1253. *Антонович М.* Жмут споминів / М. Антонович // Лицар праці і обов'язу: Збірник присвячений пам'яті проф. Олександра Лотоцького-Білоусенка. – Торонто-Нью-Йорк: Євлаш-зілля, 1983.

5.1254. *Апанович О.* Федір Павлович Шевченко: історик, архівіст, історіограф, джерелознавець, археограф, організатор науки, Людина: Спогади та історіографічний аналіз / О. Апанович. – К., 2000.

5.1255. *Аскерова Л.С.* Чернігов у ХІХ – на початку ХХ ст.: формування місцевого середовища: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Л.С. Аскерова; Чернігівський національний педагогічний університет ім. Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 2012.

5.1256. *Атаманенко А.* Процес розвитку української історичної науки у висвітленні Олександра Оглобляна / А.Атаманенко // Український Історик. – 2002. – № 4.

5.1257. *Атаманенко А.* Ровиток грушевськознавства в діаспорі / А.Атаманенко // Український Історик. – 2006-2007. – Ч. 4/1-2.

5.1258. *Атаманенко А.Є.* Українське історична товариство: ідеї, постаті, діяльність. 1965-1991 / А.Атаманенко. – Острог, 2010.

5.1259. *Баран В.Д.* Княжий Галич в історії України / В.Д. Баран // Український історичний журнал. – 2001. – № 4.

5.1260. *Баженов Л.В.* Основні історіографічні школи ХІХ – на початку ХХ століття історико-красназничого вивчення Волині / Л.В. Баженов // Велика Волинь: минуле і сучасне. Матеріали Міжнародної наук. історико-красназничої конференції. – Хмельницький, 1994.

5.1261. *Барг М. А.* Епохи и идеи. Становление историзма / М.А.Барг. – М., 1987.

5.1262. *Батюк В.С.* Українська державність неперелоді та в роки визвольної війни 1648-1659 рр. у працях дослідників із західної діаспори /

В.С. Батюк // Український історичний журнал. – 1993. – № 1.

5.1263. *Березенець В.* Історіософія М. Грушевського: Автореф. дис. ... канд. філос. наук / В. Березенець. – К., 1996.

5.1264. *Березовський О.М.* УСДРП у працях дореволюційних дослідників / О.М. Березовський // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2010. – Вип. 182.

5.1265. *Биковський Лев.* Українські наукові видавництва на еміграції 1945-1950 / Лев Биковський // Визвольний шлях. – 1958. – Кн. XI.

5.1266. *Біднов В.* Перші два роки Українського Державного Університету в Кам'янець-Подільському / В. Біднов // Літературно-науковий вісник. – 1928. – № 11, 12.

5.1267. *Білан С.О.* Радянська історіографія розвитку українського селянства у 1933-1939 рр. / С.О. Білан // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2012. – Вип. 22.

5.1268. *Білас Л.* Криза нашого образу історії // Ярослав Ісасвич, Лев Білас і його історіографічні праці; Лев Білас. Криза нашого образу історії. – Львів; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, 2002 (Серія “Історики України”). – 1990. – Ч. 1-4.

5.1269. *Білокінь С.* Про становище історичної науки в Україні / С.Білокінь // Український Історик. – 1990. – Ч. 1-4.

5.1270. *Богачевська-Хомяк М.* Білим по білому. Жінки в громадському житті України 1884-1939 / М. Богачевська-Хомяк. – К. : Либідь, 1995.

5.1271. *Богданшина О.М.* Нова праця з теорії історіографії (Рец. на кн.. Колесник І.І. Українська історіографія:) концептуальна історія. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2013. – 566 с. / О.М.Богданшина // Історичні дослідження в Україні. Зб. наук. пр. – 2013. – Вип. 5.

5.1272. *Богданова Т. Є.* Масонські організації України (1900-1920): історіографія проблеми: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / Т.Є. Богданова. – Миколаїв, 2005.

5.1273. *Босчко В.Ф.* Соціально-економічна політика радянської влади в українському селі періоду НЕПУ в оцінці вітчизняної історіографії 20-х років ХХ ст.)/ В.Ф. Босчко // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси Черкаський національний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2004. – Вип. 8.

5.1274. *Босчко В.Ф.* Колективізація в Україні: історіографія проблеми (публікації кінця 20-х – початку 30-х рр. ХХ ст.) // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 11.

5.1275. *Босчко В.Ф.* Суцільна колективізація сільського господарства радянської України: історіографія (друга половина 1980-х – початок 1990-х рр.)/ В.Ф. Босчко // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 11.

5.1276. *Бойко Н. М.О.* Максимович: “Не покину, – поки згину, – мою Україну” / Н.Бойко. – Сміла : Тясмин, 2001.

5.1277. *Бойко Н.І.* Михайло Максимович – навіки з рідним краєм / Н. Бойко. – Черкаси: Видавець О.Ю. Вовчок, 2004.

5.1278. *Боллебух А.Г.* Специфика истории как науки (к постановке

проблеми) / А.Г. Болебрух // Вісник Дніпропетровського університету. Серія Історія та археологія. – Д., 2004. – Вип. 19.

5.1279. *Бондар В.В.* Суб'єктивний фактор проведення реформи 1861 р. в українському селі: історіографія проблеми / В.В. Бондар // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 11.

5.1280. *Бондар В.В.* Співпраця України і Польщі в галузі історичної науки та історичної освіти в 199-2000-х рр. / В.В.Бондар// Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2012. – Вип. 23.

5.1281. *Бондаренко Г.* Історичне пізнання: питання теорії і практики / Г.Бондаренко. – Луцьк : РВВ “Вежа Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 1998.

5.1282. *Бондаренко Г.* Основні поняття і категорії історичного процесу і процесу історичного пізнання / Г. Бондаренко // Науковий вісник ВДУ ім. Лесі Українки. Історія. – 1997. – Вип. 2; 1998. – Вип. 1. Історичні науки.

5.1283. *Бондаренко Г.В.* Теорія та методологія історії: програма й тестові завдання, основи курсу, словник понять і категорії: Навчальний посібник / Г.В.Бондаренко. – Луцьк: Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2011.

5.1284. *Босенко Н.П.* Інтерпретація категорії “наука історична школа у сучасній історіографії” / Н.П. Босенко // Гуржійські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В.А.Смолій, О.І. Гуржій, А.Г. Морозов та ін. – Черкаси : Черкаський національний ун-т ім. Б.Хмельницького, 2011. – Вип. 4.

5.1285. *Брегед М.* Процес десталінізації і суспільні настрої українського населення у 1953-1964 рр. Монографія / М.Брегед. – Миколаїв, 2010.

5.1286. *Брехуненко В.* Московська експансія і переяславська Рада 1654 року. Монографія / В. Брехуненко. – К., 2005.

5.1287. *Бржовстовская Н.В.* Деятельность губернских ученых архивных комиссий в области архивного дела (1884-1917): Автореф. дис. ...канд ист. наук. / Н.В. Бржовстовская. – М., 1951.

5.1288. *Брицький П.П., Бочан П.О.* Німці, французи і англійці про Україну та український народ у XVII-XIX ст. / П.П. Брицький, П.О. Бочан – Чернівці : Технодрук, 2011.

5.1289. *Бублик Т.В.* Наукова та культурно-освітня діяльність української еміграції в Чехословаччині та Німеччині в 20-30-ті роки ХХ ст.: Автореф. дис. ...канд. істор. наук: 07.00.01. – К., 1997.

5.1290. *Бурім Д.В.* Наукова педагогічна та громадсько-політична діяльність Д.Дорошенка в еміграції (1919-1951 рр.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 / Д.В. Бурім. – К., 1997.

5.1291. *Бутенко А.П.* Суспільно-політична діяльність М.Міхновського в працях вчених української діаспори / А.П. Бутенко // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 11.

5.1292. *Варгатюк С.В.* Зовнішня політика Директорії УНР: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 / С. Варгатюк. – К., 1996.

5.1293. *Ватуля Б.С.* Развитие археографии на Украине в XIX – начале XX веков: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / Б.С.Ватуля. – К., 1953.

5.1294. *Ващенко В.В.* Фактори формування історичної концепції в

українській історіографії кінця XIX – Початку XX ст.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / В.В. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1998.

5.1295. *Ващенко І.В.* Проблема політики українізації в історичній літературі після 1991 р. // Збірник наук. праць Харків. держ. пед. ін-ту ім. Г. Сковороди: Історія та географія / І.В. Ващенко. – Харків, 2000. – Вип. 4.

5.1296. *Ващенко І.В.* Українізація в історіографії середини 1930-х – початку 1950-х рр. // Збірник наук. праць Харків. держ. пед. ін-ту ім. Г. Сковороди: Історія та географія / І.В. Ващенко. – Харків. – Вип. 5.

5.1297. *Веденєєв Д.В.* Становлення зовнішньополітичної служби України (1917-1920 рр.): Автореф. дис. ...канд. істор. наук / Д.В. Веденєєв. – К., 1994.

5.1298. *Верба І.* Олександр Оглоблин. Життя і праця в Україні / І. Верба. – К., 1999.

5.1299. *Верба І.* Михайло Грушевський: роки заслання (1914-1917) / І. Верба // Історичний журнал. – 2006. – № 4.

5.1300. *Верменич Я.В.* Поняття “українізації” в історичному контексті / Я.В. Верменич // Науковий збірник Ін-ту політологічних і етнонац. досліджень НАН України. – К., 1999. – Вип. 9.

5.1301. *Верстюк В.* Доба Центральної ради в публіцистичній спадщині М. Грушевського / В. Верстюк // Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Редакол.: П. Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред. П. Сохань – Львів: Світ, 2007. – Т. 4; Книга 1: Серія “Суспільно-політичні твори (Доба Української Центральної Ради (березень 1917 – квітень 1918))”.

5.1302. *Верстюк В.* Михайло Грушевський: політична публіцистика 1917 року / В. Верстюк // Український Історик. – 2002. – Ч. – 1.4.

5.1303. *Вихватенко М.Т.* Історія зародження та розвитку систем землеробства в Україні (кінець XVIII- початок XX століття): Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / М.Т. Вихватенко; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2004.

5.1304. *Витанович І.* Увага до методології й історіософії М. Грушевського / І. Витанович. – Український Історик. – 1966. – Ч. 1-2.

5.1305. *Вівтонів О.О.* Професор Дмитро Леонідович Похилевич – засновник Отвіської школи аграрної історії / О.О. Вівтонів // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2001. – Вип. 3.

5.1306. *Вівтонів О.О.* Соціально-економічне та правове становище західноукраїнського селянства XV-XVIII ст. в працях істориків аграрників Львівської школи / О.О. Вівтонів // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2002. – Вип. 5.

5.1306. *Вівтонів О.О.* Фільварок в умовах кризи феодального господарства та шляхи його відбудови в XVII- XVIII ст.: історіографія проблеми / О.О. Вівтонів // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2004. – Вип. 8.

5.1307. *Владига О. М.* Археографічна діяльність Михайла Грушевського (1894-1934 рр.) / О.М. Владига: Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Черкаси, 2014.

5.1308. *Власюк І.М.* Становище Православної церкви у Західній Україні та Західній Білорусі міжвоєнного періоду (1921-1939 рр.): огляд сучасної

історіографії / І.М. Власюк // Гуржійські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю.А., 2013.

5.1309. *Водотика С.Г., Кондрашов В.Ф.* О.Ю. Гермайзе /С.Г. Водотика, В.Ф. Кондрашов // Український історичний журнал. – 1992. – № 2.

5.1310. *Водотика С.Г.* Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, організаційні та концептуальні основи функціонування: Автореф. дис. ...д-ра. іст. наук/ С.Г. Водотика. – К., 2000.

5.1311. *Возний І.П.* Седеньовічний Хотин у вітчизняній та зарубіжній історіографії / І.П. Возний // Український історичний журнал. – 2005. – № 3.

5.1312. *Войцехівська І.Н.* Історичне джерелознавство у творчості В.С. Іконнікова: Автореф. дис. ...д-ра. іст. наук: 07.00.06 /І.Н. Войцехівська. – К., 2000.

5.1313. *Волкова І.О.* Жіноче питання в Україні (II половини XIX ст.): Автореф. дис. ...канд. політ. наук / І.О. Волкова. – Одеса, 1995.

5.1314. *Волощенко В.О.* Питання селянської освіти в інтерпретації авторів “Київської старини” (1882-1906) / В.О.Волощенко // Гуржійські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю.А., 2013.

5.1315. *Воронов В.І.* Науковий доробок О.М. Лазаревського в галузі археографії, джерелознавства та історіографії: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06 / В.І. Воронов. – Дніпропетровськ, 1996.

5.1316. *Галушко К.Ю.* Український консерватизм В'ячеслава Липинського в історії європейської суспільно-політичної думки (1920-ті роки): Автореф. дис. ...канд. іст. наук / К.Ю. Галушко. – К., 2001.

5.1317. *Галушка К.Ю.* У пошуку common sense: до дискусії з приводу національного гранднаративу / К.Ю. Галушка // Український історичний журнал. – 2013. – № 1.

5.1318. *Гермайзе О. В.Б.* Антонович в українській історіографії / О. Гермайзе // Україна (Орган істор. секції ВУАН). – 1938. – Кн. 5.

5.1319. *Гентош А.* Апостольська столиця і питання державно-правового статусу Східної Галичини в 1918-1923 рр.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / А. Гентош. – Львів, 1997.

5.1320. *Гетьманчук М.П.* Українське питання в радянсько-польських відносинах 1920-1939 рр.: Автореф. дис. ...докт. іст. наук /М.П. Гетьманчук. – Чернівці, 2002

5.1321. *Гирич І.Б.* Архів М. Грушевського як джерело для вивчення діяльності визначних постатей українського руху (М. Грушевський, С. Єфремов, В.Липинський, М.Василенко): Автореф. дис... канд. іст. наук / І.Б. Гирич. – К., 1995.

5.1322. *Гирич І.* “Народництво” та “державництво” в українській історіографії: проблема змістовного наповнення понять /І.Б. Гирич // Молода нація. Альманах. – 2002. – № 3.

5.1323. *Гирич І.* Щоденник М.Грушевського (1904-1910) як історичне джерело / ІГирич // Український Історик. – 1991-1992. – Ч. 3-4/ 1-4.

5.1324. *Головко В.В.* Українська історична наука 1990-х рр.: Пошуки власного обличчя / В.В. Головко // Грані. – 1999. – 6 (8) листопад-грудень.

5.1325. *Головко В.В.* Витоки української національної ідентичності: на підступах до проблеми / В.В. Головко // Проблеми історії та методології історичної науки. Харківський історіографічний збірник. – 1998.

5.1326. *Головко В.В.* Поняття “криза немарксистської історичної науки”: радянська історіографічна традиція/ В.В. Головко // Борисфен. – 2000. – № 10.

5.1327. *Головко В.В.* Криза української історичної науки: саморефлексія діаспори/ В.В. Головко // Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. – Вип. 4. – Херсон. – Айлант, 2000.

5.1328. *Головко В.В.* Українська історична наука 1990-х рр.: Пошуки власного обличчя / В.В. Головко // Грані. – 1999. – 6 (8) листопад-грудень.

5.1329. *Голубицький В.О.* Проблема козацтва в українській та іноземній історіографії XVI – пер. половини XVIII ст. / В.О. Голубицький// Український історичний журнал. 1960. – № 11.

5.1330. *Гончарук П.* Історичні погляди кирило-мефодіївців / П. Гончарук. – К., 2002.

5.1331. *Горбань Т. Ю.* Українознавство в контексті національно-культурного відродження в Україні (1918-1928 рр.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук / Т.Ю. Горбань. – К., 1996.

5.1332. *Городня Н.Д.* Політика країн Антанти та США щодо державності України в 1917-1919 роках: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / Н.Д. Городня. – К., 1996.

5.1333. *Горошко С.* Богдан Хмельницький. Дискусійні питання. Проблемні судження / С. Горошко. – Жашків : Видавець С.І. Горошко, 2008.

5.1334. *Горло Н.В.* Спорудження Дніпровського гідрокаскаду в 1950-70-х рр. : сучасна історіографія / Н.В. Горло // Гуржійські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю.А., 2013.

5.1335. *Гоцуляк В.* До оцінки львівського періоду історичної школи Грушевського та питання його подальшого вивчення українською історіографією / В. Гоцуляк // Михайло Грушевський і Львівська історична школа : матеріали конф., Львів, 24-25 жовт. 1994 р. - Нью-Йорк ; А., 1995. – Вип. 1. – С. 153-165.;

5.1336. *Гоцуляк В. В.* Історіографічна думка про М. Грушевського і українську історичну науку його доби: монографія / В.В. Гоцуляк. – Черкаси : Сіяч, 1996.

5.1337. *Гоцуляк В.В.* М. Грушевський і українська історична наука (1880-ті рр. XIX – початок XX ст.): Історіографія проблеми: Автореф. дис. ...д-ра іст. наук / В.В. Гоцуляк. – Дніропетровськ, 1999.

5.1338. *Гоцуляк В.В.* Українська історична наука 1930-х – початку 1990-х рр. Навчально-методичний комплекс / В.В. Гоцуляк. – Черкаси, 2008.

5.1339. *Гоцуляк В.В.* Вчений, будівничий історичної школи Микола Іванович Бушин / В.В. Гоцуляк // Чорноморський літопис: Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. – Вип. 7.

5.1340. *Гоцуляк В.В.* Дидактичний вимір теоретико-методологічних засад історичного пізнання Рецензія на монографію: Бондаренко Г.В. Теорія та методологія історії. Програма й тестові завдання, основи курсу, словник понять і категорій) навч. посіб (Луцьк, 2011) / В.В.Гоцуляк // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили., 2013. – Вип. 11

5.1341. *Гоцуляк В.В.* Дипломна робота з історії: методологія та методика підготовки й оформлення. Навчально-методичний посібник / В.В.Гоцуляк.

– Черкаси, 2013

5.1342. *Гоцуляк В.В.* Магістерська робота з історії, історіографії і архівознавства: Методологія, методика підготовки та оформлення. Навчально-методичний посібник / В.В.Гоцуляк. – Черкаси, 2014.

5.1343. *Гриб О.І.* Громадсько-просвітницька діяльність та історична спадщина Олександра Барвіньського: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / О.І.Гриб. – Черкаси, 2007.

5.1344. *Григор'єва Т.Ф.* Становление и развитие краеведения на юге Украины (80-е гг. XVIII в. – 60-е гг. XIX в): Автореф. дис. ...канд. ист. наук/ Т.Ф. Григор'єва. – К., 1991.

5.1345. *Григор'єв-Наш Н.* Історія українського народу. Підручник для вищих початкових шкіл та перших класів гімназій / Н. Григор'єв-Наш. – К., 1919.

5.1346. *Грицак Я.І.* Формування модерної української нації: історіософія та історіографія проблеми: Автореф. дис. ...докт. іст. наук / Я.І. Грицак. – К., 1996.

5.1347. *Грушевський М.* З початків нової української історіографії / М. Грушевський // Україна. – 1914. – № 2.

5.1348. *Грушевський М.* Развитие украинских изучений в XIX . и раскрытие в них основных вопросов украинноведения/ М.Грушевский // Украинский вопрос в его прошлом и настоящем: В 2-х т. – СПб, 1914. – Т. 1.

5.1349. *Грушевський М.* Володимир Антонович, основні ідеї його творчості і діяльності / М. Грушевський // Український Історик. – Ч. 1.4 (81-84).

5.1350. *Грушевський М.* Костомаров і Новітня Україна/ М. Грушевський // Український Історик. – Ч.1-4.

5.1351. *Грушевський М.* Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості / М. Грушевський // Україна (Орган істор. Секції ВУАН). – 1027. – Кн. I-II.

5.1352. *Губицький А.В.* Дослідження історії Росії в Історичному товаристві Нестора-літописця (1872-1931 рр.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06. /А.В.Губицький; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2002.

5.1353. *Гудь Б.В.* Українсько-польські конфлікти XIX – першої половини XX століття: етносоціальний аспект: Автореф. дис. ...докт. іст. наук: 07.00.02 “Всесвітня історія” / Б.В. Гудь; Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича. Нац. акад. наук. України. – Львів, 2008.

5.1354. Гуржійвські історичні читання. 36. наук. пр./ Гол. ред. В.А.Смолій. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – 2009. – Вип. 3.

5.1355. Гуржійвські історичні читання. 36. наук. пр./ Гол. ред. В.А.Смолій. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – 2011. – Вип. 4.

5.1356. Гуржійвські історичні читання. 36. наук. пр./ Гол. ред. В.А.Смолій. – Черкаси : Черкаський нац. ун-т ім. Б. Хмельницького. – 2012. – Вип. 5.

5.1357. *Гуревич А.Я.* Историк XX века в поисках метода/ А.Я.Гуревич // Одиссей. Человек в истории. – 1996. – М., 1996.

5.1358. *Грон В.В.* Українська радянська історична наука 30-х рр. в оцінках вітчизняної історіографії періоду “відлиги”/ В.В.Грон // Вісник

- Черкаського університету. Серія історичні науки. – Черкаси, 2005. – Вип. 80.
- 5.1359. *Дацків І.Б.* Дипломатія українських національних урядів у захисті державності (1917-1923): Автореф. дис. ...д-ра іст. наук / І.Б. Дацків. – К., 2010.
- 5.1360. *Демуз І.О.* Українське питання в Російській імперії на початку ХХ ст.: історіографія / І.О. Демуз: Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Черкаси, 2008.
- 5.1461. *Демуз І.О.* Наукові товариства на теренах України ХІХ – початку ХХ ст.: полілог учених і епох: монографія / І.О. Демуз. – Переяслав-Хмельницький: ФОП Лукашевич О.М., 2014.
- 5.1362. *Демуз І.О.* Наукові товариства на теренах України другої половини ХІ – початку ХХ ст.: історіографія: Автореф. дис. ...д-ра іст. наук.: 07.00.06 / І.А. Демуз : Черкаси, 2015.
- 5.1363. *Демчук Р.* Українська ідентичність у модусі міфологем. / Р.Демчук – К. : Стародавній світ, 2004.
- 5.1364. Джерела й історіографія козацько-гетьманської доби (ХVІІ – ХVІІІ ст.). // Енциклопедія українства: загальна частина: В 3-х т. – К., 1994. – Т. 1.
- 5.1365. *Дмитренко А.А.* Україна в міжнародних відносинах 1944-1991 рр.: історіографія проблеми / А.А. Дмитренко // Гуржівські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю.А., 2013.
- 5.1366. *Добров П.В.* Система освіти в Донбасі у роки Великої Вітчизняної війни: монографія / П.В. Добров, І.О. Бистра. – Донецьк : НОРД-Преса, 2006.
- 5.1367. *Довган Ю.* Політика Франції, Великої Британії та США щодо національної державності України в 1917-1920 рр. у вітчизняній та українській зарубіжній історіографії: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06. / Ю. Л. Довган : Київ. нац. ун-т. ім. Т.Шевченка. – К., 2006.
- 5.1368. *Долбровський О.* Антинорманська теорія з перспективи ранньої історії України в М.Грушевського // Український Історик. – 1969. – Ч. 1-2.
- 5.1369. *Долбровський О.* Критичні завваги І.Франка до “Історії М.Грушевського // Український Історик. – 1970. – Ч. 1-3.
- 5.1370. *Дорошенко Д.* Нарис історії України: в 2-х т. / Д. Дорошенко. – К., 1992.
- 5.1371. *Древницький Ю.* Володимир Старосольський: громадсько-політична та наукова діяльність (1878-1943) / Ю.Древницький. – Тернопіль : Вид-во ТНПУ ім. В.Гнатюка, 2012.
- 5.1372. *Дровозюк С.І.* Духовне життя українського селянства в умовах утвердження тоталітарного ладу: історіографія проблеми/ С.І. Дровозюк// Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2001. – Вип. 3.
- 5.1373. *Дровозюк С.І.* Політична культура українського селянства у 20-30-х рр. ХХ ст. (до історіографії питання)/ С.І. Дровозюк// Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2002. – Вип. 5.
- 5.1374. *Дровозюк С.І.* Словесні форми протесту українського селянства проти сталінського терору в кінці 20-х – на початку 30-х рр. : історіографія проблеми/ С.І. Дровозюк// Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького,

2002. – Вип. 6.

5.1375. *Дровозюк С.І.* Духовні явища і процеси в українському селі у контексті церковної політики більшовицького режиму (історіографія проблеми) / С.І. Дровозюк // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський національний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2003. – Вип. 7.

5.1376. *Дровозюк С.І.* Українське селянство і національний церковний рух 20-х рр.. XX ст.: історіографія/ С.І. Дровозюк// Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2004. – Вип. 8.

5.1377. *Дровозюк С.І.* Суспільна свідомість українського селянства періоду НЕПу: історіографія проблеми/ С.І. Дровозюк // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2005. – Вип. 9.

5.1378. *Дровозюк С.І.* Національно-культурне та духовне життя українського селянства у 20-30- рр. XX століття: історіографічний нарис / С.І.Дровозюк. – Вінниця : О. Власюк, 2005.

5.1379. *Дубрава О.П.* Формування державних кордонів України (1917-1925 рр.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук / О.П. Дубрава. – К., 1996.

5.1380. *Дудяк О.А.* Польське селянство Західної України у міжвоєнний період (20-30-і роки XX ст.): історіографічний аспект / О.А. Дудяк// Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 11.

5.1381. *Євсенко С.А.* Селянський рух у 1905-1907 рр. в Україні (радянська історіографія проблеми / С.А. Євсенко // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2004. – Вип. 8.

5.1382. *Задунайський В.* Збройні сили УНР (1917-1920): Автореф. дис. ...канд. іст. наук / В. Задунайський. – Донецьк : ДонНУ, 1995.

5.1383. *Зайцева З.І.* Інституціоналізація української науки наприкінці XIX – на початку XX ст.: Автореф. дис. ...д-ра. іст. наук: 07.00.01 / З.І. Зайцева; НАН України, Ін-т історії України. – К., 2007.

5.1384. *Захарченко М.В.* Основні тенденції вивчення радянськими істориками освіти на селі в Українській СРР в 20-х рр. XX ст. / М.В. Захарченко // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2010. – Вип. 1.

5.1385. *Захарченко М.В.* Соціально-побутове життя українського села 20-х рр. XX ст. (історіографічний аспект) / М.В. Захарченко // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2012. – Вип. 23.

5.1386. *Зашкільняк А.* М.Грушевський у Київському університеті (1886-1894) / А.Зашкільняк // Грушевський М.С. Щоденник (1888-1889 рр.). – К., 1997.

5.1387. *Зашкільняк А.* Постмодернізм та історія: кінець історіографії // А.Зашкільняк // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – Львів, 2000. – Вип. 7.

5.1388. *Зашкільняк А.О.* Україна між Польщею й Росією: історіографія та суспільна свідомість / А.О. Зашкільняк // Український історичний

журнал. – 2005. – № 5.

5.1389. *Завалко Н.В.* О.К.Касименко (1905-1971 рр.): Український історик і влада: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / Н.В. Завалко. – К., 2013.

5.1390. *Зевелев А. П.* Историкографическое исследование: методологические аспекты. / А.И. Зевелев. – М., 1987.

5.1391. *Земзюліна Н.* Повстанський рух українського селянства 1917-1918 років. Історіографічний нарис / Н. Земзюліна. – К., 1998.

5.1392. *Земзюліна Н.І.* Селянські аспекти в програмних документах національних партій в 1917-1918 рр. (історіографія) / Н.І. Земзюліна // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2000 – Вип. 1.

5.1393. *Земзюліна Н.І.* Земельна реформа в документах Центральної Ради (історіографічний аспект) / Н.І. Земзюліна // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2002. – Вип. 4.

5.1394. *Земзюліна Н.І.* Земельна реформа П.Скоропадського в радянській та зарубіжній історіографії / Н.І. Земзюліна // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2004. – Вип. 18.

5.1395. *Земзюліна Н.І.* Соціально-правовий статус жінки в радянському селі 1920-1930-х рр. : історіографічний огляд / Н.І. Земзюліна // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 11.

5.1396. *Земзюліна Н.І.* Жіноча історія в світовій та вітчизняній історичній науці (протягом ХХ ст.)/ Н.І. Земзюліна //Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2012. – Вип. 22.

5.1397. Жіночі студії в Україні: Жінки в історії та сьогодні / Під ред. Л.О. Смоляр. – Одеса: АстроПринт,1999.

5.1398. *Журба О.П.* Деятельность Киевской археографической комиссии по изданию и изучению источников по истории Украины периода феодализма: Автореф. дис. ...канд ист. наук.: 07.00.02.; 07.00.09 / О.И. Журба; Днепропетровский ун-т. – Днепропетровск, 1989.

5.1399. Изучение истории Африки: Проблемы и достижения / Отв. ред. Б.Б. Пиотровский, Б.М. Туполев. – М., 1985.

5.1400. *Ільїн В. В.* Критерии научности знания / В.В. Ильин. – М., 1989.

5.1401. Историография новейшей истории Китая (1917-1949): Сб. обзоров ИНИОН. – М., 1987.

5.1402. Историография истории нового и новейшего времени стран Европы и Америки / Под. ред. И.П. Деметьева и А.И. Патрушева. – М., 2000.

5.1403. Историография южных и западных славян. М., 1987.

5.1404. Историческая наука в странах Африки: История Африки, исследования и публикации / Отв. ред. А.Б. Давидсон. – М., 1979.

5.1405. История в сослагательном наклонении? (Материалы круглого стола). В кн.: Одиссей. Человек в истории. – М., 2000.

5.1406. *Іваненко В.В.* Формування пріоритетних напрямів дослідження аграрної історії в Дніпропетровському університеті / В.В. Іваненко// Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси :

Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 11.

5.1407. Історія Київського університету: монографія / І.В. Верба, О.В. Вербовий, Т.Ю. Горбань та ін.; кер. авт. кол. В.Ф. Колесник. – К.: Видавничо-поліграфічний центр “Київський університет”, 2014.

5.1408. Історія міст і сіл Української РСР у 26-ти томах. – К.: УРЕ, 1972.

5.1409. Історія Наукового товариства ім. Шевченка: 3 нагоди 75-річчя його заснування 1873-1948. – Нью-Йорк – Мюнхен, 1949.

5.1410. Історія Одеського університету (1865-2000) / Л.О. Ануфрієв, С.О. Ашпатов, Ю.О. Амброз та ін.; В.А. Смитина (голов. ред.). – Одеса: АстроПринт, 2000.

5.1411. Історіографічний словник: Навчальний посібник для студентів історичних факультетів університетів / С.І. Посохов, С.М. Кудеало, Ю.А. Зайцева та ін.; За ред. С.І. Посохова. – Х.: Східно регіональний центр гуманітарно-освітніх ініціатив, 2004.

5.1412. *Казмірчук Г., Вербовий О.* Василь Митрофанович Базилевич: життя й наукова діяльність / Г.Казмірчук Г., О. Вербовий // Спеціальні галузі історичної науки. Збірник на пошану М.Я. Варшавчика. – К., 1999.

5.1413. *Калакура Я.С.* Цивілізаційні орієнтири новітньої історіографії / Я.С.Калакура // Історіографічні дослідження в Україні / Я.С.Калакура. – Вип 24. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2014.

5.1414. *Капелюшний В.* Українська національна державність доби визвольних змагань (1917-1921 рр.): Історіографія: Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06 / В.П. Капелюшний; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2004

5.1415. *Капустян Г.Т.* Дослідження соціально-економічних та суспільно-політичних процесів в українському селі 1920-х років тогочасною вітчизняною історіографією / Г.Т. Капустян // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2002. – Вип. 4.

5.1416. *Кармазіна М.С.* Ідея державності в українській політичній думці (кінець XIX – початок XX ст.): Автореф. дис. ... д-ра політ. наук. / М.С. Кармазіна. – К., 1999.

5.1417. *Карсим І.А.* Розвиток церковної археології та музейництва в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст.: Автореф. дис. ... канд. іст. наук.: 07.00.01/ І.А. Карсим; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2002.

5.1418. *Касьянов Г.В.* Академік М.І. Яворський: доля вченого / Г.В. Касьянов // Український історичний журнал. – 1990. – № 8.

5.1419. *Касьянов Г.* Незгодні: українська інтелігенція в русі опору 1960-80-х років / Г.Касьянов. – К., 1995.

5.1420. *Кириленко С.О.* Причорноморсько-Азовська Русь: історіографічний нарис / С.О. Кириленко // Український історичний журнал. – 2004. – № 3.

5.1421. *Киян О.І.* Життєвий та творчий шлях В.Б. Антоновича / О.І. Киян // Український історичний журнал. – 1991. – № 1.

5.1422. *Кісіль З.* Створення та діяльність Українського воєнно-історичного товариства (1920-1930 рр.): Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.01 – Історія України. АНУ імені Івана Франка. – Львів, 2002.

5.1423. *Климова К.І.* Наукова діяльність Київського відділу Імпе-

раторського російського Воєнно-історичного товариства (1908-1914): Автореф. дис. ...канд іст. наук.: 07.00.06 / К.І. Клімова; НАН України; Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 1995.

5.1424. *Кобринська С.Б.* Ризький мир як завершальний етап боротьби (1917-1921 рр.) За утвердження української державності: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / С.Б. Кобринська. – К., 1996.

5.1425. *Ковалюк Р.Т.* Український студентський рух на західних землях ХІХ-ХХ ст. / Р.Т. Ковалюк. – Львів : Ін-т українознавства імені І. Крип'якевича НАНУ, 2001.

5.1426. *Ковалюк Р.Т.* Юліан Бачинський – історик української еміграції / Р.Т. Ковалюк // М-ли міжнар. наук. конфер. присвяченої 110-й річниці від заснування Львівського зооветеринарного інституту (1881-1991). – Львів, 1991.

5.1427. *Коваль М.Ф.* Флагман вітчизняної історіографії/ М.Ф. Коваль // Український історичний журна. – 1997. – № 4.

5.1428. *Коваль М.В.* Політика проти історії: українська історична наука в другій світовій війні й перші повоєнні роки / В.М. Коваль // Український історичний журна. – 2002. – № 1.

5.1429. *Ковальський М.П.* Іван Крип'якевич про українську історіографію з давніх часів до останньої третини ХІХ ст. В кн.: На службі Кліо: Збірник наукових праць на пошану Л.Винара. / М.П.Ковальський. – К.–Нью-Йорк–Торонто–Париж–Львів, 2000.

5.1430. *Ковальченко П.Д.* Методи исторического исследования / И.Д. Ковальченко. – М., 1987.

5.1431. *Когут З.* Коріння ідентичності: студії ранньомодерної та модерної історії України / З.Когут. – К., 2004.

5.1432. *Колесник І.І.* Федір Шевченко: інтелектуальна генеалогія українського радянського історика / І.І. Колесник // Український історичний журна. – 2005. – № 2.

5.1433. *Колесник М.П.* Історичне товариство Нестора-літописця – основні етапи й напрями діяльності (1872 – 1931 рр.) / М.П. Колесник // Український історичний журна. – 1989. – № 9.

5.1434. *Колесник М.П.* Историческое общество Нестора-летописца. 1872-1931 (Историографический очерк): Автореф. дис. ...канд. истор. наук. : 07.00.09 “Историография, источниковедение и методы исторического исследования”/ М.П. Колесник; АН УССР. Институт истории. – К., 1990.

5.1435. *Колесников К.М.* Категорія історіософії: епістемологічне наповнення і традиції використання / К.М. Колесников // Джерелознавчі та історіографічні проблеми історії України. Мова науки. Термінологія. Міжвуз. зб. наук. праць. – Дніпропетровськ : ДДУ, 1997.

5.1436. *Колесников К.М.* Українська історіософія: спроба культурологічного аналізу / К.М. Колесников // Дніпропетровський історико-археографічний збірник. – Вип 1. – Дніпропетровськ : Промінь, 1997.

5.1437. *Колесников К.М.* Українська козаччина в історіософських поглядах П. Куліша / К.М. Колесников // Запорозьке козацтво в пам'ятках історії та культури. Матеріали міжнар. науково-практичної конфер. – Секція І-ІІ. – Запоріжжя : РА “Тандем – У”, 1997

5.1438. *Колесников К.М.* Ідея монархії в українській історіософії другої

половини XIX ст. / К.М. Колесников // Гетьман Павло Скоропадський та Українська Держава 1918 року. Науковий збірник. – К., 1998.

5.1439. *Колесников К.М.* Українська історична наука та історіософія на рубежі XIX – XX століть: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06 / К.М. Колесников – Дніпропетровськ, 1999.

5.1440. *Коломієць Т.В.* Харківське товариство поширення в народі грамотності: Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02 /Т.В. Коломієць; Харківський державний університет. – Х., 1995.

5.1441. *Коломієць Н.А.* Ярослав Степанович Калакура – орач історичної ниви: ювілейний контекст / Н.А. Коломієць // Сумські історико-архівний журнал. – 2012. – № XVIII-XIX.

5.1442. *Коляструк О.* Історія повсякденності як об'єкт історичного дослідження: історіографічний і методологічний аспекти / О.Коляструк. – Харків : Курсор, 2008.

5.1443. *Комаренко Н.В.* Установи історичної науки в Українській РСР (1917-1937) / Н.В. Комаренко. – К., 1973.

5.1444. *Компанієнко О.В.* Освіта працюючої молоді як соціокультурне явище доби “відлиги”: Автореф дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / О.В. Компанієнко. – Черкаси, 2015.

5.1445. *Кондратюк К. К.* Видатні історики України XIX – початку XX ст., історіографічні нариси. Частина 1. / К.Кондратюк. – Львів, 1996.

5.1446. *Конюхов С.В.* До проблеми висвітлення сучасними польськими підручниками діяльності українських націоналістів у роки Другої світової війни / С.В. Конюхов // Чорноморський літопис: Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. – Вип. 7.

5.1447. *Корнюченко С.В.* Білоемігранська історіографія аграрної політики білогвардійських урядів А.Деникіна, П. Врангеля в українському селі / С.В. Корнюченко// Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2002. – Вип. 4.

5.1448. *Корнюченко С.В.* Сучасна українська історіографія аграрної політики урядів А.Деникіна та П. Врангеля (перша половина 1990-х рр.) / С.В. Корнюченко // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки : [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2012. – Вип. 22.

5.1449. *Корнюченко С.В.* Аграрна політика урядів білого руху Півдня Росії в оцінці білоемігрантської історіографії / С.В. Корнюченко // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили., 2013. – Вип. 11

5.1450. *Корогод А.П.* Концепція української національної свідомості в політичних поглядах М. Грушевського: Автореф. дис. ...канд. політ. наук / А.П. Корогод. – К., 1994.

5.1451. *Костишин Е.* Військово-політична діяльність Симона Петлюри : Автореф. дис. ...канд. іст. наук / Е. Костишин; Нац. ун-т “Львівська політехніка”. – Львів, 2011.

5.1452. *Котляр Ю.В.* Історія українського селянства 1917-1929 рр. у творах зарубіжних дослідників / Ю.В. Котляр // Чорноморський літопис: Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. – Вип. 7.

5.1453. *Коцур А.П.* Ідея державності в історичній думці та суспільно-політичному житті України кінця XVIII – початку XX ст.: Автореф. дис...

д-ра. іст. наук: 07.00.06 / А.П. Коцур: Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2004. – К., 2001.

5.1454. *Кравченко В.В.* Д.И. Багалей и его вклад в изучение истории: Автореф. дис. ... канд. іст. наук / В.В. Кравченко. – Харьков, 1984.

5.1455. *Кравченко В. В.* Нарис з української історіографії епохи національного відродження (друга половина XVIII – середина XIX ст.). / В.В. Кравченко. – Харків, 1996.

5.1456. *Красівський О.Я.* Українсько-польські відносини в Східній Галичині в контексті національної політики Другої Речі Посполитої 1918-1923 рр.: Автореф. дис. ... д-ра. іст. наук. – К., 1999.

5.1457. *Краснодемська І.* Українознавчі студії діаспори (XX ст.) / І. Краснодемська. – К., 2011.

5.1458. *Кревецький І.* Українська історіографія на переломі / І. Кревецький // Записки НТШ. – 1924. – Т. 134-135.

5.1459. *Кривизюк О.* Вишкіл та виховна робота в українських військах періоду визвольних змагань 1917-1920 рр.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / О. Кривозюк. – Київ, 2006.

5.1460. *Крижун М.* Магістерська дисертація Михайла Грушевського // Грушевський М. Барське старство. Історичні нариси (XV-XVIII ст.). – Львів, 1996.

5.1461. *Крічкер О.Ю.* Господарсько-економічне життя єврейського містечка Правобережної України в кінці XIX – першій чверті XX століття: історіографічний аспект / О.Ю. Крічкер // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2012. – Вип. 22.

5.1462. *Круглова Л.Б.* Публікація джерел з історії України на сторінках наукового часопису “Чтения в Историческом обществе Несторалетписца” (1879-1914 рр.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06 / Л.В. Круглова; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2009.

5.1463. *Крук О.А.* Концепція історії України в науковій, публіцистичній та епістолярній спадщині М.П. Драгоманова: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / О.А. Крук. – НАН України. – К., 1996.

5.1464. *Крушина В.* Номенклатура повосенної України в історіографії / В. Крушина // Український історичний збірник. – К., 2010. – № 13.

5.1465. *Крупницький Б.* Історіознавчі проблеми історії України. Збірник статей (на правах рукопису) / Б. Крупницький. – Мюнхен: УВУ, 1959.

5.1466. *Крупницький Б.* Українська історична наука під Советами / Б. Крупницький. – Мюнхен, 1957.

5.1467. *Крюков А.В.* Аграрні відносини в Галичині 1921-1939 рр. у польській історіографії / А.В. Крюков // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – Вип. 11

5.1468. *Кузьменко М.* Висвітлення масових репресій проти науково-педагогічних кадрів в Україні періоду сталінщини: історіографічний аналіз сучасної української літератури / М. Кузьменко // Геноцид українського народу: історична пам'ять та політико-правова оцінка: Міжнар. наук.-теор. конф., Київ, 25 листоп. 2000 р.: матеріали / Редкол.: В.А. Смолій та ін. – К.; Нью-Йорк: Вид-во М.П. Коць, 2003.

5.1469. *Кузьменко Ю.В.* Партиїно-радянська номенклатура УРСР середини

80-х – початку 90-х років ХХ ст. в рецепції діаспорних та західних учених / Ю.В. Кузьменко // Історичний архів. Наукові студії : Збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – Вип. 11

5.1470. *Кудінов Ю.М.* Стереотипи мислення вчених Північної Америки у дослідженні історії ранньомодерної України / Ю.М. Кудінов // Чорноморський літопис: Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. – Вип. 7.

5.1471. *Куліньська С.Ю.* Київ у другій половині ХІХ століття: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / С.Ю. Куліньська; НАН України. Ін-т історії України. – К., 1995.

5.1472. *Кульчицький С.* “Всесвітня історія” Михайла Грушевського як історіографічне явище /С. Кульчицький // Михайло Грушевський – науковець і політик у контексті сучасності. Збірник наукових праць – Київ: Українська Видавнича Спілка, 2002.

5.1473. *Кухар В.М.* Громадсько-політична діяльність М. Грушевського (1894-1914 рр.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук. / В.М. Кухар. – Львів, 1997.

5.1474. *Кухарчук О.С.* Концепції державності в українській суспільно-політичній думці (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): Автореф. дис. ...канд. політ. наук / О.С.Кухарчук. – Кіровоград, 1996.

5.1475. *Куценко Ю.Ю.* Образ М.Драгоманова в історичній літературі: досвід вивчення історіографічних джерел / Ю.Ю. Куценко // Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. – Вип. 14. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2004.

5.1476. *Куценко Ю.Ю.* Образ Михайла Драгоманова в діаспорній історіографії / Ю.Ю.Куценко// Південний архів. Збірник наукових праць. Історичні науки. – Вип. 28-29. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2008.

5.1477. *Куценко Ю.Ю.* Сучасне драгоманознавство: стан та перспективи розвитку / Ю.Ю. Куценко // Література та культура Полісся. – Вип. 63: Історико-культурний простір та його наповненість окремими явищами / відп. ред.. і упор. Г.В. Самоїленко. – Ніжин : Вид-во НДУ ім. М. Гоголя, 2011.

5.1478. *Куценко Ю.Ю.* М.Драгоманов: образ історика-античника в історіографії / Ю.Ю. Куценко // Древнее Причерноморье. Выпуск VIII / Под ред.. И.В. Немченко и др. – Одесса : ФЛП “Фридман А.С.”, 2008

5.1479. *Куценко Ю.Ю.* Історіографічні образи М. Драгоманова в українській історичній науці (1860-ті – 2011 рр.): Автореф. дис.канд. іст. наук/ Ю.Ю.Куценко. – Черкаси, 2013.

5.1480. *Куций І.П.* Категорія “цивілізаційна ідентичність” як об’єкт історіографічного дослідження: сучасні інтерпретації / І.П. Куций // Український історичний журнал. – 2014. – № 6.

5.1481. *Кучеренко А.А.* Український культурно-освітній рух у Херсонський губернії в період з 1861 по 1917 рр.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / А.А.Кучеренко; Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна. – Х., 2003.

5.1482. *Кучеренко А.А.* Українсько-польські відносини в Галичині та проєси модернізації в Австро-Угорщині (1999-1918 рр.) в історіографії / А.А.Кучеренко // Чорноморський літопис : Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. – Вип. 7.

5.1483. *Кучик О.С.* Україна в зовнішній політиці Антанти (1917-1920 рр.):

Автореф. дис. ...канд. іст. наук / О.С. Кучик. – Львів, 2002.

5.1484. *Лаас Н.* Мовно-комунікативна сфера українського радянського суспільства часів пізнього сталінізму та хрущовського періоду: дослідження проблеми в англо-американській історіографії / Н. Лаас // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. – 2009. – № 15.

5.1485. *Лаврецький Р.В.* Історична освіта та наука у Львівському університеті в 1919-1939 роках: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / Р.В. Лаврецький. – Львів, 2000.

5.1486. *Лазуренко Ю.М.* Внесок сільськогосподарської кооперації в розвиток аграрного сектора економіки України 20-х років ХХ ст.: історіографія проблеми / Ю.М. Лазуренко // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – Вип. 11

5.1487. *Лазуренко Ю.М.* Розвиток продуктивних сил в українському селі в роки НЕПу: історіографія проблеми: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / Ю.М. Лазуренко. – Черкаси, 2013.

5.1488. *Лановик Б., Матейко Р.* та ін. Роль та місце української діаспори в становленні Української держави / Б.Лановик., Р.Матейко. – Тернопіль, 2001.

5.1489. *Лапшин С.А.* Історіографія досліджень функціонування Правління Гетьманського уряду (1734-1750 рр.) / С.А. Лапшин // Гуржівські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю.А., 2013.

5.1490. *Ластовський В.В.* Агро-господарський стан православної церкви в Україні наприкінці XVII-XVIII ст. в оцінці вітчизняної історіографії ХХ ст. / В.В. Ластовський // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2004. – Вип. 8.

5.1491. *Ластовський В.В.* Звичасві стосунки між українським селянством та православною церквою (кінець XVII-XVIII ст.) в історіографії / В.В. Ластовський // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2005. – Вип. 9.

5.1492. *Лебеза С.В.* Романтизм і українська історіографія: методологічний аспект: Автореф. дис. канд. іст. наук / С.В.Лебеза. – Дніпропетровськ, 1998.

5.1493. *Лебедева Ю.А.* Державницький напрям української історіографії 1920-1930- рр.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук/ Ю.А. Лебедева. – К., 2008.

5.1494. *Лисенко О.* Роль робітничого класу України в створенні та укріпленні органів державної влади (1919-1920): Автореф. дис. ...канд. іст. наук / О. Лисенко. – Одеса, 1992.

5.1495. *Литвин С.Х.* Симон Петлюра у національно-визвольній боротьбі українського народу (1917-1926): історіографічний та джерелознавчий аспекти: Автореф. дис. ...канд. іст. наук. – Львів, 2007.

5.1496. *Лось Ф.Є.* Розвиток історичної науки на Україні за роки радянської влади / Ф.Є. Лось // Розвиток науки в Українській РСР за 40 років. – К., 1957.

5.1497. *Лубко І.М.* Висвітлення проблем аграрної політики М. Хрущова в сучасній історіографії / І.М. Лубко // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2005. – Вип. 9.

5.1498. *Лук'яненко О.В.* Повсякдення колективів педагогічних ВНЗ Української РСР часів десталізації (1953-1964 роки): Автореф. дис. ...канд. істор. наук: 07.00.01. – історія України / О.В. Лук'яненко. – Черкаси, 2013.

5.1499. *Любич О.А.* Історіографія соціально-економічного становища Чернігівщини в першій половині XIX ст. / О.А. Любич // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 8.

5.1500. *Ляпіна О.В.* Історична наука в Київському інституті народної освіти в 1920-1933 роках: напрями і тенденції розвитку: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / О.В. Ляпіна. – Київ, 2002.

5.1501. *Магочий П.* Українське національне відродження. Нова аналітична структура / П.Магочий // Український історичний журнал. – 1991. – № 3.

5.1502. *Маланчук-Рибак О.* Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст. / О. Маланчук-Рибак. – Чернівці : Книги-XXXI, 2006.

5.1503. *Малиневская В.М.* Развитие исторического краеведения на Черниговщине в конце XIX – начале XX вв.: Автореф. дис. ...канд. ист. наук: 07.00.02 “История СССР” / В.М. Малиневская. – К., 1990.

5.1504. *Малишев О.В.* Кустарно-промислова кооперація УСРР періоду непу в російській історіографії кінця XX – початку XXI ст./ О.В.Малишев // Історичний архів. Наукові студії : Збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили., 2013. – Вип. 11

5.1505. *Мандрик М.В.* Північна Буковина, Бессарабія та Закарпаття у контексті українського геополітичного чинника (кінець 1920-х – середина 1940-х рр.): Автореф. дис. ...д-ра іст. наук: 07.00.01 /М.В. Мандрик; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2011.

5.1506. *Марочко В.* Концептуальні підвалини західноєвропейської та російської історіографії голодомору 1932-1933 рр. / В.Марочко // Український історичний журнал. – 2003. – № 4.

5.1507. *Маркевич М.І.* Давньоруське літописання в історіографічній спадщині Дмитра Багалія / М.І. Маркевич // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – Черкаси ЧНУБХ, 2012. – Вип. 9 (222).

5.1508. *Маркевич М.І.* Постаць Володимира Антоновича в історіографічній рефлексії Дмитра Багалія / М.І. Маркевич // Дрогобицький краєзнавчий збірник. – Вип. XVI. – Дрогобич : Коло, 2012.

5.1509. *Маркевич М.І.* Українські історики та становлення вітчизняної історичної науки у 20-6-х рр. XIX ст. у працях Д.Багалія / М.І. Маркевич // Гуржівські історичні читання: Щорічник наукових праць. – Черкаси : ЧНУБХ, 2012. – Вип. 5.

5.1510. *Маркевич М.І.* Творча спадщина Михайла Грушевського в історіографічній концепції Дмитра Багалія / М.І. Маркевич // Збірник наукових праць. Серія “Історія та географія” / Харк. нац. пед. ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Харків : Коледіум, 2012.

5.1511. *Маркевич М.І.* Постаць Миколи Костомарова в історіографічній рефлексії Дмитра Багалія / М.І. Маркевич // Вісник Черкаського університету. Серія: Історичні науки. – Черкаси: ЧНУБХ, 2013. – Вип. 9 (262).

5.1512. *Маркевич М.І.* Дмитро Багалій – дослідник української

історіографії / М.І. Маркевич: Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / М.І. Маркевич. – Черкаси, 2014.

5.1513. *Маркова Л. А.* Наука: история и историография XIX-XX вв. / Л.А. Маркова. – М., 1987.

5.1514. *Марущенко А.В.* Новітня вітчизняна історіографія окупаційного режиму в Україні в роки Другої світової війни (1941-1944 рр.) / А.В. Марущенко // Наукові праці Кам'янець-Подільського державного педагогічного університету. – Кам'янець-Подільський, 2001. – Т. 7.

5.1515. *Марущенко О.В.* Сучасна українська історіографія і проблеми колабораціонізму в роки німецько-фашистської окупації України / О.В. Марущенко // Сторінки воєнної історії України: Зб. наук. статей. / НАН України. Ін-т історії України. – К., 2003. – Вип. 7. – ч. 1.

5.1516. *Марущенко О.* Основні тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни / О. Марущенко // Україна в Другій світовій війні: погляд в XXI ст. – К., 2005. – Кн. перша.

5.1517. *Масик Р.В.* Польські наукові історичні товариства Львова останньої чверті XIX – 30-х років XX ст.: виникнення, розвиток та формування інтелектуального середовища: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06 / Р.В. Масик; Львівський національний ун-т ім. Івана Франка. – Л., 2009.

5.1518. *Масненко В.В.* “Пасічник”, або “кращий землероб” історичної ниви: аграрні сюжети наукової спадщини Віталія Підгасцького / В.В. Масненко // Гуржійські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В.А.Смолай, О.І. Гуржій, А.Г. Морозов та ін. – Черкаси : Черкаський національний ун-т ім. Б.Хмельницького, 2011. – Вип. 4.

5.1519. *Матвиш І.* Український Соціологічний Інститут М.С.Грушевського: основні напрями та етапи діяльності // Український Історик. – 2000. – № 4.

5.1520. *Медалієва О.З.* Роль університетських історичних наукових товариств України а українському національному відродженні (остання третина XIX ст. – 1917 р.) / Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / О.З. Медалієва; Черкаський національний університет ім. Б. Хмельницького. – Черкаси, 2005.

5.1521. *Мезько-Оглоблин О.* Як большевики руйнували українську історичну науку / О. Мезько-Оглоблин // Український Історик. – 2000. – Ч. 1-3.

5.1522. *Мельник А. Г.* Предмет і методологія історичної науки / А.Г. Мельник. – К., 1977.

5.1523. *Мельник А. Г.* Розвиток наукового пізнання історії / А.Г. Мельник. – К., 1983.

5.1524. *Мельник Я.* І остатня часть дороги... Іван Франко: 1908-1916. / Я. Мельник – Дрогобич: Коло, 2006.

5.1525. *Мельничук О.А.* Соціальні зміни у складі сільського населення України (1989-2001 рр.): короткий історіографічний огляд / О.А. Мельничук // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси Черкаський національний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2005. – Вип. 9.

5.1526. *Мерніков Г. І.* Школи в українській історичній науці другої половини XIX – початку XX ст.: проблеми теорії та історіографії: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / Г.І.Мерніков. – Дніпропетровськ, 1997.

- 5.1527. *Мина Ж.* Збройні сили Директорії УНР та їх боротьба за державну незалежність України (листопад 1918 р. – листопад 1920 р.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук / Ж. Мина. – Львів, 2007.
- 5.1528. *Мищик Ю.А.* З досліджень історії Переяславської Ради 1654 р. // Український історичний журнал / Ю.А.Мищик. – 2004. – № 1
- 5.1529. *Михайлик А.О.* Розвиток сільського господарства, промисловості і торгівлі Подільської губернії в ринкових умовах 1861-1914 рр.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / А.О. Михайлик; Чернівецький національний ун-т ім. Ю. Федьковича. – Чернівці, 2006.
- 5.1530. *Михальченко С.П.* Киевская школа в российской историографии (В.Б. Антонович, М.В. Довнар-Запольский и их ученики) / С.И. Михальченко. – М.; Брянск, 1997.
- 5.1531. *Міняйло С.А.* Податкова політика радянської влади в українському довоєнному селі: історіографія 30-40-х рр. ХХ ст. / С.А. Міняйло // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2006. – Вип. 10.
- 5.1532. *Могильницький Б.Г.* История исторической мысли как предмет историографического исследования / Б.Г. Могильницький // Проблемы истории общественной мысли и историографии. – М., 1976.
- 5.1533. *Могильницький Б. Г.* Введение в методологию истории / Б.Г. Могильницький. М., 1989.
- 5.1534. *Морозов А.* Село і гроші. Українська кредитна кооперація в добу непу / А. Морозов. – Черкаси : НДІТЕХІМ, 1993.
- 5.1535. *Морозов А.Г.* Публікації 1920-х років як джерело вивчення кооперативної системи кредитування сільського господарства / А.Г. Морозов // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2003. – Вип. 7.
- 5.1536. *Морозов А.Г.* Аграрна історія України в працях В.В. Гоцуляка / А.Г. Морозов // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 11.
- 5.1537. *Морозова О.С.* Волинська трагедія у сучасній українській і польській історіографії / О.С. Морозова // Чорноморський літопис: Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. – Вип. 7.
- 5.1538. *Нагайко Т.* Побутовий аспект життя сільського населення України періоду Великої Вітчизняної війни (історіографія питання) / Т.Нагайко // Часопис української історії: Зб. наук. ст. – К., 2005. – Вип. 2.
- 5.1539. *Нагорна Л.* Історична пам'ять: теорія, дискусії, рефлексії / Л.Нагорна. – К. : ПІБЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України. – 2012.
- 5.1540. *Наливайко Д.С.* Козацька християнська республіка. (Запорізька Січ у західноєвропейських історико-літературних пам'ятках) / Д.С. Наливайко. – К., 1992.
- 5.1541. *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції між двома війнами. – Частина перша / С. Наріжний. – Прага, 1943.
- 5.1542. *Наріжний С.* Українська еміграція. Культурна праця української еміграції 1919-1939 (матеріали, зібрані С. Наріжним до частини другої) / С. Наріжний. – К. : Вид-во імені Олени Теліги, 1999.
- 5.1543. *Непомлячий А.А.* Розвиток історичного краєзнавства в Криму

в 2-й половині XIX – початку XX століть: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 / А.А. Непомнящий; Дніпропетровський університет. – Дніпропетровськ, 1994.

5.1544. *Несук О.М.* Українсько-російські відносини 1917-1922 рр.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук. / О.М. Несук. – Київ. ун-т. – К., 1998.

5.1545. *Нечипоренко З.В.* Регіональні особливості політики коренізації (українізації) в УСРР: основні тенденції в історіографії 1920-х – початку 1950-х рр. / З.В. Нечипоренко // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 11.

5.1546. *Нікілев О.Ф.* Виробнича інтелігенція українського села в історіографії: проблеми і стан вивчення процесу формування соціальної верстви / О.Ф. Нікілев // Український селянин: Зб. наук. праць / За редакцією А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т імені Б. Хмельницького, 2004. – Вип. 8.

5.1547. *Ніколасць К.М.* Роль КПРС в уніфікації суспільно-політичного розвитку другої половини 1960-х – початку 1980-х років: історіографія / К.М. Ніколасць // Гелія: Спецвипуск. – К., 2011.

5.1548. *Носань Н.С.* Грошова реформа в СРСР та УСРР: радянська історіографія 1930-х – початку 1990-х рр. / Н.С. Носань // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 11.

5.1549. *Оглоблин О.* “Історіографія / О.Оглоблин // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина, перевидана в Україні. – К., 1994.

5.1550. *Оглоблин О.* Українська історична наука в 20-х роках / О. Оглоблин // Український Історик. – 2000. – Ч. 1-3.

5.1551. *Оглоблин О.* Сучасна вільна українська історіографія / О. Оглоблин // Український Історик. – 2006. – Ч. 1-3.

5.1552. *Олянич В.В.* Розвиток цукрової промисловості на Лівобережній Україні (наприкінці XIX – початку XX ст.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / В.В.Олянич. – Х., 2000.

5.1553. *Орлик В.М.* Податкові органи Російської імперії в Україні (історіографія проблеми / В.М. Орлик // Українській історичний журнал. – 2005. – № 4

5.1554. *Орлов В.М.* Нові релігійні течії: історіографія 1960-х років – початку XXI століття: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06 / В.М. Орлов. – Черкаси, 2014.

5.1555. *Остапчук Г.О.* Націотворчі та державотворчі проблеми в історіографії В'ячеслава Липинського: Автореф. дис. ...канд. філос. наук / Г.О. Остапчук. – К., 1997.

5.1556. *Остряко А.М.* Ніжинська історична школа кінця XIX – перша третина XX ст.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук.: 07.00.06/ А.М. Остряко.; НАН України, Ін-т української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. – К., 2001.

5.1557. *Павко А.І.* Становлення та діяльність політичних партій та організацій в Україні наприкінці XIX – на початку XX століття: Автореф. дис. ...д-ра. іст. наук / А.І. Павко. – Донецьк, 2001.

5.1558. *Павко А.І.* Теоретико-методологічні засади дослідження діяльності політичних партій та організацій в Україні наприкінці XIX – на

початку ХХ ст. / А.І. Павко // Український історичний журнал. – 2001. – № 4.

5.1559. *Павко А.І.* Чи потрібно вивчати політичну історію України у вищій школі / А.І. Павко // Український історичний журнал. – 2005. – № 2.

5.1560. *Палієнко М.Г.* Журнал “Киевская старина” в громадському та науковому житті України (кінець ХІХ – початок ХХ ст.): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.02; 07.00.09 / М.Г. Палієнко. – К., 1994.

5.1561. *Панченко П.П.* Проблеми історіографії аграрних відносин в контексті державотворення в Україні / П.П. Панченко // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський національний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2001. – Вип. 3.

5.1562. *Панькова С.* Публіцистика Михайла Грушевського поміж двох революцій (1907- березень 1917) / С. Панькова // Грушевський М.С. Твори: У 50 т.; / Редкол.: П.Сохань, Я. Дашкевич, І. Гирич та ін.; Голов. ред П. Сохань – Львів: Світ, 2007. – Т. №: Серія “Суспільно-політичні твори (1907-1917)”.

5.1563. *Пальченкова В.М.* Український суспільно-політичний рух у Харкові в кінці ХІХ – на початку ХХ століття: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / В.М. Пальченкова. – Запоріжжя, 2000.

5.1564. *Перехрест О.Г.* Українське село в 1941-1945 рр.: економічне та соціальне становище. Монографія / НАН України. Ін-т історії України / О.Г.Перехрест. – Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011.

5.1565. *Перехрест О.Г.* Економічне і соціальне становище українського села в 1941-1945 рр.: західна та зарубіжна українська історіографія проблеми / О.Г. Перехрест // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2012. – Вип. 22.

5.1566. Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження). – К., 2003.

5.1567. *Петровський В.В.* Українсько-російські взаємини в сучасній західній науковій літературі (1991-2001 рр.) / В.В.Петровський. – Х., 2003.

5.1568. *Петрук Н.П.* Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства в суспільно-політичному русі України у другій половині ХІХ ст.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / Н.П. Петрук. – К., 2001.

5.1569. *Піріг Р.* Українська гетьманська держава 1918 року. Історичні нариси / Р.Піріг / НАН України. Ін-т історії України. – К. : Ін-т історії України, 2011.

5.1570. *Пінчук Ю.* Народницький і державницький напрями української історіографії: спільне і відмінне / Ю. Пінчук // Історична наука на порозі ХХІ ст.: підсумки та перспективи. М-ли Всеукр. наук. конф. – Х., 1995.

5.1571. *Пірс Г.* Усна історія / Г. Пірс // Нові підходи до історіописання. – К : Ніка-Центр, 2010.

5.1572. *Плазова Т.* Український Партизансько-Повстанський Штаб та його участь в організації антибільшовицької боротьби в Україні (1920-1921): Автореф. дис. ...канд. іст. наук./ Т. Плазова. – Львів, 2005.

5.1573. *Плохий С.* Переяслав 1654: православний дискурс чи політична культура / С. Плохий // Переяславська рада 1654 року (історіографія та дослідження. – К., 2003.

5.1574. Повсякдення ранньомодерної України: Історичні студії в 2 т. /

Гол. ред. В.А.Смолій. – К. : Ін-тут історії України НАН України. – 2012. – Т. 1. Практики, казуси та девації повсякдення.

5.1575. *Пономаренко Н., Сергієнко Г.* Михайло Грушевський / Н.Пономаренко, Г.Сергієнко // Історія України в особах. ХІХ-ХХ ст. – К. : України, 1995.

5.1576. *Попенко Я.* Дипломатичні взаємини Української Народної Республіки з країнами Антанти за доби Директорії (листопад 1918-1921 рр.): Автореф. дис. канд. іст. наук: 07.00.01 / Я.В. Попенко; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2006.

5.1577. *Попова Т.Н.* О понятии “историографический процесс” / Т.Н. Попова // Історія і теорія історичної науки та освіти: Харківський історіографічний збірник. – Х., 1995. – Вип. 1.

5.1578. *Попова Т.* Историсофия как теория истории / Т. Попова // Записки історичного факультету Одеського держуніверситету ім. І.І. Мечникова. – Одеса, 1997. – Вип. 4.

5.1579. *Попова Т.Н.* Историкография в лицах, проблемах, дисциплинах / Т.Н. Попова // Из истории Новороссийского университета. – Одесса: Астро-принт, 2007.

5.1580. *Постольник І.В.* Українське селянство на сторінках часопису “Київська старовина” (кінець ХІХ ст.) / І.В. Постольник// Гуржівські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю.А., 2013.

5.1581. *Потехін Д. В.* Вклад “Таврійської вченої архівної комісії” і вивчення історії Криму: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.09 / Д.В. Потехін; АН України, Ін-т історії України. – К., 1994.

5.1582. *Потульницький В.А.* Щодо дослідницьких пріоритетів у справі створення нового академічного синтезу української історії в контексті історії світової / В.А. Потульницький // Український історичний журнал. – 2014. – № 1.

5.1583. Політична історія України. ХХ ст.: У 6 т. – К. : Генеза, 2002.

5.1584. *Потульницький В.А.* Концепція державності в українській зарубіжній історіографії та політичній літературі ХІХ-ХХ століть: Автореф. дис. ...д-ра іст. наук. / В.А.Потульницький. – К., 1992.

5.1585. *Потульницький В.А.* Концепції державності в українській зарубіжній історико-політичній науці (1918-1939): Автореф. дис... д-ра. іст. наук / В.А. Потульницький. – К., 1992.

5.1586. *Потульницький В.* Теорія української політології. Курс лекцій / В. Потульницький. – К., 1993.

5.1587. *Потульницький В.* Нариси з історії української політології (1819-1991) / В. Потульницький. – К., 1994.

5.1588. *Потульницький В.А.* Схеми і періодизації історії України в українській історіографії 19-20 ст.: проблеми теорії та методології. “Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики [Число 5]: / В.А. Потульницький // Історіографічні дослідження в Україні [Вип. 10]: Об’єднаний випуск збірників наук. праць на пошану академіка Валерія Андрійовича Смоля”, ч. – 2. – К., 2000.

5.1589. *Потульницький В.А.* Українська та світова історична наука: Рефлексії на межі століть / В.А. Потульницький // Український історичний журнал. – 2000. – № 1, 2, 3, 4.

5.1590. *Присяжнюк Ю.* Освіченість як атрибут етнокультури українського селянина в умовах модерних трансформацій суспільства (історіографічний та гносеологічний аспекти) / Ю. Присяжнюк. – Черкаси, 2005. – Вип. 9.

5.1591. Проблеми генези капіталізму в Китає в сoвpeмeннoї історіографії КНР. – М., 1990. – 325 с.

5.1592. *Пятницькова І.В.* Роль кооперації в житті населення Півдня України наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / І.В. Пятницькова; Донецький національний ун-т. – Донецьк, 2010.

5.1593. *Радченко Л.* Національно-демократична революція в Україні 1917-1920 років у новітній вітчизняній та зарубіжній літературі: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06 / Л. Радченко. – Харків, 1997.

5.1594. *Радько П.Г.* Національні традиції державотворення в українській історіографії та політичній літературі ХІХ–ХХ століть: концепції, ідеї, реалії: Автореф. дис. ...д-ра іст. наук / П.Г. Радько. – К., 2000.

5.1595. *Райківський І.Я.* Українське “національне відродження” (націотворення) в Галичині ХІХ – початку ХХ ст. у зарубіжній історіографії / І.Я.Райківський // Чорноморський літопис: Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. – Вип. 7.

5.1596. *Раковський Л.Е.* Сахарная промисленність України в 60-90-е гг. ХІХ века: Автореф. дис. ...д-ра іст. наук: 07.00.02 / Л.Е. Раковський.– К., 1995.

5.1597. *Реснт О.* Україна в імперську добу (ХІХ – початок ХХ ст.) / О.Реснт.– К., 2003.

5.1598. *Реснт О.* Павло Скоропадський / О.Реснт. – К. : Вид-чий дім “Альтернатива”, 2003.

5.1599. *Реснт О., Сердюк О.* Перша світова війна і Україна / О. Реснт, О. Сердюк. – К. : Генеза, 2004.

5.1600. *Реснт О.П.* Академік НАН України Петро Трохимович Тронько (до 90-річчя від дня народження) / О.П. Реснт // Український історичний журнал. – 2005. – № 2.

5.1601. *Рєпина Л.П.* Вызов постмодернизма и перспективы новой интеллектуальной истории / Л.П. Рєпина // Одиссей. Человек в истории. – 1996. – М., 1996.

5.1602. *Рибак І.Ю.* Історичні умови організації та специфіка розвитку охорони здоров'я в Харкові (ХVІІІ – початок ХХ ст.): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01/ І.Ю. Рибак; Ін-т історії України НАН України. – К., 2009.

5.1603. *Робак І.Ю., Демочко Г.А.* Українська емігрантська історіографія ХХ ст. про В.Д. Отомановського / І.Ю. Робак, Г.А. Демочко // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2013. – Вип. 11

5.1604. *Роско В.І.* М.І. Яворський – історик України: життя і наукова діяльність: Дис. ...канд. іст. наук / В.І. Росенко. – Запоріжжя, 2008.

5.1605. *Романець Н.Р.* Репресивна політика радянської влади в українському селі (1928-1933) / Н.Р. Романець // Чорноморський літопис: Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. – Вип. 7.

5.1606. Романцова Н.І. “Історія України-Руси” Михайла Грушевського в оцінці радянської історіографії / Н.І. Романцова // Гуржівські історичні

читання: Зб. наук. праць. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю.А., 2013.

5.1607. Рубльов О.С. У пошуках правди історії: Інституту історії України НАН України: друге двадцятиріччя (1957-1977 рр.) / О.С. Рубльов // Інститут історії України НАН України: Друге двадцятиріччя (1957-1977) : Документи і матеріали. – К., 2007.

5.1608. Руденко Г.Г. Археологія в краєзнавстві Катеринославщини (друга половина XIX – початок 30-х років XX століття): Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06/ Г.Г. Руденко; Дніпропетровський національний університет ім. О. Гончара. – Дніпропетровськ, 2011.

5.15609. Савенко В.В. Роль Наукового товариства ім. Шевченка в українському національному відродженні (друга половина XIX ст. – початок XX ст.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / В.В. Савенко; Чернівецький державний ун-т ім. Ю. Федковича. – Чернівці, 1997.

5.1610. Савічев А.В. Повсякденне життя номенклатури УРСР 1845-1964 рр.: історіографія проблеми / А.В.Савічев // Історичні і політологічні дослідження / Гол. ред. П.В. Добров. – Донецьк, 2013. – № 2.

5.1611. Савічев А.В. Патрієне керівництво України (1945-1964 рр.): історіографія проблеми: Автореф. дис. ...канд. іст. наук/ А.В.Савічев. – Донецьк, 2013.

5.1612. Савченко В.А. Павло Скоропадський – останній гетьман України / В.А. Савченко. – Х. : Фоліо, 2008.

5.1613. Савчук Б.П. Українські громадські організації в суспільному житті Галичини (остання третина XIX ст. – кінець 30-х років XX ст.): Дис. ...д-ра. іст. наук: 07.00.01 / Б.П. Савчук; Ін-т політичних і етно-політичних досліджень НАН України. – К., 1999.

5.1614. Савчук В.С. Историко-научный анализ деятельности естественно-научных обществ Юга Украины, Крыма и Бессарабии: вторая половина XIX – начало XX в.: Автореф. дис. ...д-ра ист. наук: 07.00.07; 07.00.01 / В.С. Савчук; Днепропетровский государственный университет. – Днепропетровск, 1996.

5.1615. Савчук І.І. Журнал “Україна” у розвитку української історіографії першої третини XX ст.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / І.І. Савчук. – Черкаси, 2014.

5.1616. Саган Г.В. Наукові зв'язки українських та іноземних вчених у міжвоєнний період (1918-1939 рр.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук / Г.В. Саган. – К., 1999.

5.1617. Сакада Л.Д. До 30-ліття Українського історичного товариства / Л.Д. Сакада // Український історичний журнал. – 1996. – № 2.

5.1618. Сакада Л. Д. Журнал “Український Історик” в українській історіографії другої половини XX століття: Дис. ...канд. іст. наук / Л. Сакада. – К., 2000.

5.1619. Самойленко О.Г. Дослідження окремих питань західноєвропейської історіографії та історіософії в працях вчених-істориків Ніжинського історико-філологічного інституту князя Безбородька (1875-1919) / О.Г. Самойленко // Література та культура Полісся. – Вип. 11. – Ніжин : НДПІ, 1998.

5.1620. Самойленко О.Г. Спадщина істориків Ніжинської школи в історіографії XIX-XX ст. / О.Г. Самойленко // Література та культура

Полісся. – Вип. 14. – Ніжін : НДПУ, 2000.

5.1621. *Самойленко О.Г.* Методологія історії та історіографія у науковій спадщині вчених Ніжинської вищої школи (друга половина XIX – початок XX ст.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.06 / О.Г. Самойленко; Київський національний університет ім. Т. Шевченка. – К., 2000.

5.1622. Санцевич А.В. Українська радянська історіографія (1945-1982 рр.) / А.В. Санцевич. – К., 1984.

5.1623. *Санцевич А.В.* Методика исторического исследования. / А.В. Санцевич – К., 1990.

5.1623. *Санцевич А.В.* М.І. Яворський: нарис життя та творчості / А.В. Санцевич. – К. : Вид-во Інституту історії України. – 1995.

5.1624. *Санцевич А.* Іван Гуржій – один з подвижників української історичної науки / А. Санцевич // Середньовічна Україна. – К., 1997. – Вип. II.

5.1625. *Сас П.М.* Історик українського козацтва О.Регільман / П.М. Сас // Український історичний журна. – 1991. – № 5.

5.1626. *Свістельник І.* Інформаційна культура студента: Навчальний посібник / І.Свістельник. – К. : Кондор, 2012.

5.1627. Серпутько А.Ю. Сучасна українська та російська історіографія причин та наслідків голодомору в УРСР 1932-1933 років: Автореф. дис. ... канд. істор. наук: 07.00.06 / А.Ю. Серпутько. – Черкаси, 2009.

5.1628. *Симоненко І.М.* Вчені архівні комісії в Україні: Історія, діяльність, здобутки (кінець XIX – початок XX ст.): Автореф. дис... канд. іст. наук: 07.00.06 / І.В. Симоненко; Ін-т історії України НАН України. – К., 2001.

5.1629. *Сисин Ф.* Поняття нація в українській історіографії 1620-1590 / Ф. Сисин // Україна: культурна спадщина, національна свідомість, державність. – К., 1009. – Вип. 1.

5.1630. *Ситніков О.П.* Освіта в Українській СРР (1920-ті роки): історіографія: Автореф. дис. ... канд. істор. наук / О.П. Ситніков. – К., 2003.

5.1631. *Скрипник М.О.* Ідея державності в українській історіографії / М.О. Скрипник. – Одеса, 1997.

5.1632. *Слюсаренко П.М.* Армія Української Народної Республіки в умовах боротьби за українську державність (вересень 1919 – листопад 1920 рр.): Автореф. дис. ... канд. іст. наук. 20.02.22. / П.М. Слюсаренко / Нац. акад. оброни України. – К., 2006.

5.1633. *Смолінський А.* (Польща) Польськомовні публікації на тему голоду в Україні у 20-х 1 30-х роках XX ст. / А. Смолінський // Історичний архів. Наукові студії: Збірник наукових праць. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили., 2013. – Вип. 11

5.1634. Советская историография / Под ред. Ю. Н. Афанасьева. – М., 1996.

5.1635. *Соловйова В.В.* Дипломатичні представництва Української Народної Республіки в країнах Центральної Європи за доби Директорії (1918-1920 рр.): Автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02. / І.В. Срібняк; НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства імені М.С. Грушевського. – К., 2000.

5.1636. Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К. : Либідь, 2008

5.1637. *Сташченко С.І.* Роль земств Лівобережної України у формуванні

протипожежної безпеки сіл: історіографія проблеми / С.І. Степенко // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2003. – Вип. 7.

5.1638. *Степанчук Ю.С.* Тема державності України другої половини XVII-XVIII ст. у публікаціях “Українського історичного журналу” на межі 1980-1990-х рр. / Ю.С.Степанчук // Гуржівські історичні читання: Збірник наукових праць / Ред. кол.: В.А.Смолій, О.І. Гуржій, А.Г. Морозов та ін. – Черкаси : Черкаський національний університет ім. Б.Хмельницького, 2011. – Вип. 4.

5.1639. *Стецкевич В.В.* Воєнна історіографія України / В.В. Стецкевич // Безсмертя. Книга Пам’яті України. 1914-1945. – К. : Пошуково-видавничче агентство “Книга Пам’яті України”. – К., 2000.

5.1640. *Стецкевич В.В.* Воєнно-мобілізаційна компанія в Україні у першій період війни (серпень 1941 р. – липень 1942 р.): Історіографія проблеми: Монографія / В.В. Стецкевич. – Кривий Ріг : Видавничий центр КТУ, 2009.

5.1641. *Стопчак М.* Утворення і діяльність Директорії Української Народної Республіки (1918-1920): історіографія проблеми: Автореф. дис. ...д-ра іст. наук.: 07.00.06. / М. Стопчак. – К., 2011.

5.1642. *Стопчак М.В.* Боротьба Директорії УНР з ліворадикальними українськими політичними силами: радянська історіографія / М.В. Стопчак // Гуржівські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю.А., 2013.

5.1643. *Стрижова І.А.* Одеське товариство історії і старожитностей (1838-1922 рр.: збереження історико-культурної спадщини Південної України: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / І.А. Стрижова; Одеський національний університет імені І.І. Мечникова. – Одеса, 2013.

5.1644. *Стопчак М.В.* Діяльність Директорії УНР зі створення конституційно-правових засад української державності в українській зарубіжній історіографії / М.В. Стопчак // Чорноморський літопис: Науковий журнал. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. – Вип. 7.

5.1645. *Ступак Ф.Я.* Діяльність благодійних товариств Києва другої половини XIX – початку XX століття: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / Ф.Я. Ступак; Київський ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 1997.

5.1646. *Таран Л. В.* Историческая мысль Франции и России. 70-е годы XIX в. – 40-е годы XX в. К., 1994.

5.1647. *Тараненко О.М.* Історіографія аграрної політики П. Скоропадського: стан наукового вивчення та періодизація / О.М. Тараненко // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2010. – Вип. 12.

5.1648. *Тараненко О. М.* Аграрна політика П. Скоропадського: українська історіографія проблеми: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / О.М.Тараненко. – Черкаси, 2011.

5.1649. *Тарасенко О.О.* Становлення та розвиток історичної освіти та науки у Київському університеті у 1834-1884 рр. : Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02, 07.00.09 / О.О. Тарасенко. – К., 1995.

5.1650. *Тельвяк В.* Історіософія та методологія історії. – Ч 1. Історіософія. Конспект лекцій / В.Тельвяк. – Дрогобич, 1999.

- 5.1651. *Тельвяк В.* Історико-теоретичні дослідження в грушевськознавстві (90-ті рр. ХХ ст.) / В.Тельвяк // Проблеми гуманітарних наук: Наукові записки Дрогобицького державного педагогічного університету ім. Івана Франка. – Дрогобич: Вимір, 2000. – Вип. 5
- 5.1652. *Тельвяк В.* Вивчення історико-теоретичної спадщини Михайла Грушевського в історіографії української діаспори (1939-1990) / В.Тельвяк Вісник Львівського університету. Серія історична. – Львів: ЛНУ ім. Ів. Франка, 2000. – Вип. 35-36.
- 5.1653. *Тельвяк В.В.* Теоретико-методологічні підстави історичних поглядів М.С. Грушевського (кінець ХІХ – початок ХХ століття): Дис. ...канд. іст. наук / В.В. Тельвяк. – Львів, 2001.
- 5.1654. *Терлецька І.В.* Стан і проблеми наукової розробки сучасної історіографії історії сталінізму / І.В. Терлецька // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2012. – Вип. 22.
- 5.1655. *Ткачук-Ферков О.В.* Середньовічна історія Закарпаття в оцінках угорських істориків ХІХ – початку ХХ ст. / О.В. Ткачук-Ферков // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2004. – Вип. 8.
- 5.1656. *Ткачук А.І.* Сучасна українська історіографія про дослідження польськими істориками постаті Богдана Хмельницького / А.І. Ткачук // Чорноморський літопис: Науковий журнал. – Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2013. – Вип. 7.
- 5.1657. *Толочко П.* Україна і Русь в літописі Самовидця / П. Толочко // Київська старовина. – 1992. – №3.
- 5.1658. *Тростогон А.М.* Сільськогосподарська кооперація в Україні в 20-х рр. ХХ ст.: історіографічний аспект / А.М. Тростогон // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2003. – Вип. 7.
- 5.1659. *Трабайчук А.Ф.* Історико-публіцистична література 1988-1991 рр. про договори 1939 р. між СРСР та Німеччиною / А.Ф.Трабайчук, П.Б. Полянський // Український історичний журнал. – 1992. – № 1.
- 5.1660. *Удод О.А.* Роль історичної науки та освіти у формуванні духовних цінностей українського народу: 1920-30-ті рр.: Автореф. дис. ...д-ра. іст. наук / О.А. Удод. – Дніпропетровськ, 2000.
- 5.1661. *Удод О.А.* Українсько-російські взаємини: історіографічні міркування й роздуми / О.А. Удод // Український історичний журнал. – 2005. – № 2.
- 5.1662. Український історичний журнал: систематичний покажчик 1987-2001 / Л.Я. Муха, І.А. Островський, А.В. Невмирицька та ін. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2004.
- 5.1663. “Український селянин” 2000-2010 рр. Бібліографічний покажчик / уклад.: А.І. Синявська, О.З. Слака, К.В. Івангородський. – Черкаси: Вид. від. ЧНУ ім. Б.Хмельницького, 2012.
- 5.1664. Універсальний словник-енциклопедія. – К., 1999.
- 5.1665. *Урсу А.П.* Современная историография Тропической Африка / А.П. Урсу. – 1960-1980. – М., 1983.
- 5.1666. *Урсу А.П.* Историография истории Африки (Учебное пособие для вузов) / А.П. Урсу. – М., 1990.

5.1667. *Федоренко Я.А.* Соціально-економічні та суспільно-політичні перетворення в українському селі періоду незалежності: історіографія проблеми / Я.А. Федоренко // Гуржівські історичні читання: Зб. наук. праць. – Черкаси : Вид. Чабаненко Ю.А., 2013.

5.1668. *Фельбаба М.М.* Історія проекту “Української радянської енциклопедії” у контексті політики “Українізації” (1927-1934 рр.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук. / М.М.Фельбаба. – К., 2001.

5.1669. *Франко А.Д.* Науково-організаційна і видавнича діяльність Івана Яковича Франка в Науковому товаристві ім. Т. Шевченка: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / А.Д. Франко; Львівський ун-т ім. І.Франка. – Львів, 1995.

5.1670. *Харук А.* Військово-повітряні сили України в 1917-1920 рр.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / А. Харук. – Львів, 2000.

5.1671. *Хмарський В.М.* Археографічна діяльність наукових установ на півдні України у XIX – на початку XX ст.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / В.М. Хмарський; Одеський нац-ний ун-т ім. І.І. Мечнікова.– Одеса, 2004.

5.1672. *Цибульський В.І.* Деякі проблеми зовнішньо-політичної діяльності уряду Б. Хмельницького у зарубіжній історіографії. (1945-1990 рр.) / В.І. Цибульський // Український історичний журнал. – 1995. – № 4.

5.1673. *Ципляк Н.О.* Чернігівська духовна семінарія у соціокультурному та громадському житті Півночі Лівобережжя (кінець XVIII – початок XX ст.): Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / Н.О. Ципляк; Чернігівський національний педагогічний ун-т ім. Т.Г. Шевченка. – Чернігів, 2012.

5.1674. *Чабан А.Ю.* Історія Середньої Наддніпрянщини: навчальний посібник / А.Ю. Чабан. – Черкаси : Вертикаль, вид. ПП Кандич С.Г., 2011.

5.1675. *Чабан А.Ю.* Середня Наддніпрянщина в часи Визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького (Історіографічний аналіз) / Ю.А.Чабан // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2012. – Вип. 23.

5.1677. *Чадаєва К.Ю.* Розвиток історичної освіти в Україні у 20-30-роки XX ст.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / К.Ю. Чадаєва. – Харків, 1996.

5.1678. *Черваток В.Б.* Громадська, культурно-освітня та наукова діяльність українських емігрантів в Франції в 20-30-ті роки XX століття: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / В.Б. Черваток. – К., 1996.

5.1679. *Чижевський Д.* Вячеслав Липинський як філософ історії // Философская и социологическая мысль / Д. Чижевський. – 1991. – № 10.

5.1680. *Чирва Ю.І.* Розвиток народної освіти України (1917-1932 рр.): Історіографія проблеми: Автореф. дис. ...канд. істор. наук./ Ю.І. Чирва. – Дніпропетровськ, 1995.

5.1681. *Чорна Л.В.* Південно-Західний Відділ Російського Географічного Товариства і його роль в українському національному відродженні: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / Л.В. Чорна. – К., 2005.

5.1682. *Чумак А.І.* Дослідження матеріально-технічного і кадрового забезпечення українського села “хрущовської доби” в оцінці сучасної української історіографії / А.І. Чумак // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки [зб. наук. ст.]. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького 2012. – Вип. 22.

5.1683. *Чуткий А.І.* М.П. Дашкевич: особистість, наукова та педагогічна спадщина вченого: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / А.І. Чуткий. – К., 2003.

5.1684. *Шамраєва В.* Міжнародні відносини УНР часів Директорії: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.02 / В.Шамраєва; Київ. нац. ун-т ім. Т.Шевченка. – К., 2003.

5.1685. Шановський Лев Нарис української воєнної історіографії / Лев Шановський // Український Історик. – 1970. – Ч. 4 (28)

5.1686. *Шаповал А.І.* Вивчення сучасними українськими істориками етапів реалізації непу в аграрному секторі / А.І. Шаповал // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси: Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 11.

5.1687. *Шаповал Ю.* Занурення у темряву: Михайло Грушевський у 1919-1934 рр./ Ю. Шаповал // Актуальні проблеми вітчизняної історії ХХ ст. Зб. наук. праць, присвячених пам'яті акад. НАН України Юрія Юрійовича Кондуфора. В 2-х тт. – К. : Ін-т історії України НАН України, 2004. – Т. 1.

5.1688. *Шаповал А.І.* Вивчення сучасними українськими істориками етапів реалізації непу в аграрному секторі / А.І.Шаповал // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2003. – Вип. 7.

5.1689. *Шаравара Т.О.* Дорадянське історіографія соціально-економічних наслідків аграрних реформ другої половини ХІХ ст. / Т.О. Шаравара // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2010. – Вип. 12.

5.1690. *Шевченко Н.В.* Гендер у дзеркалі історії та перспективи розвитку гендерних студій в Україні / Н.В. Шевченко // Український історичний журнал. – 2001. – № 1, 2.

5.1691. *Шевченко А.М.* Рівень та якість життя сільського населення України в роки хрущовської “відлиги”: історіографія проблеми / А.М. Шевченко // Український селянин: Зб. наук. праць / За ред. А.Г. Морозова. – Черкаси : Черкаський нац-ний ун-т ім. Б. Хмельницького, 2008. – Вип. 11.

5.1693. *Шинкаренко Т.І.* Український національно-визвольний рух в 1920-1923 рр. в контексті зовнішньої політики західних держав: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / Т.І. Шинкаренко. – К., 1999.

5.1694. *Шипко А.В.* Наукова та освітня діяльність Михайла Бережкова: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06 / А.В. Шипко; Київський нац-ний ун-т ім. Т. Шевченка. – К., 2007.

5.1695. *Шологон А.І.* Українські педагогічні товариства Галичини та Буковини 80-х рр. ХІХ – початку ХХ ст.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / Н.В. Шелогон; Чернівецький нац-ний ун-т ім. Ю.Федковича. – Чернівці, 2002.

5.1696. *Щербатюк В.М.* “Университетские известия” (1861-1919) та їх роль у розгортанні наукових досліджень у галузі історії в Київському університеті: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.06/ В.М. Щербатюк. – К., 1998.

5.1697. *Щербатюк В.М.* Становлення Вільного козацтва в контексті зростання національної свідомості українських селян (літо 1917 – весна 1918 рр.): сучасна історіографія проблеми / В.М. Щербатюк // Вісник Черкаського університету. Серія Історичні науки: [зб. наук. ст.]. – Черкаси, 2010. – Вип. 182.

- 5.1698. *Щетніков В.П.* Сільське господарство в Трансністрії (1941-1944 рр.): історіографія та джерельна база проблеми / В.П. Щетніков // Український селянин: зб. наук. статей. – Черкаси, 2006. – Вип. 10, ч. 1.
- 5.1699. *Шпорлюк Р.* Українське національне відродження в контексті європейської історії кінця XVIII – початку XIX ст. / Р. Шпорлюк // Україна. Наука і культура. – Вип. 25. – 1991.
- 5.1700. *Штейнле О.Ф.* Номенклатурна еліта Української РСР у 1945-1953 рр.: особливості формування та функціонування: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / О.Ф. Штейнле. – Запоріжжя, 2010.
- 5.1701. *Юсова Н.М.* Генеза концепту “давньоруська народність” у радянській історичній науці / Н.М. Юсова // Український історичний журнал. – 2001. – № 6.
- 5.1702. *Юсова Н.М.* Давньоруської народності концепція // Енциклопедія історії України У 10 т. / Редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін. / Н.М. Юсова – К. : Наукова думка, 2003. – Т. 2 : Г-Д. – 2004.
- 5.1703. *Юсова Н.М., Юсов С.А.* Проблема “приєднання” України до Росії в оцінці істориків УРСР кінця 30-х – першої половини 40-х рр. / Н.М. Юсова, С.А. Юсов // Український історичний журнал. – 2004. – № 5.
- 5.1704. *Юсов С.* Володимир Голобуцький: біографічний нарис / С. Юсов // Володимир Голобуцький (1903-1993 рр.): Біобібліографія. – К., 2006.
- 5.1705. *Яблонський В. М.* Директорія УНР: формування засад української державності в 1918-1920 рр.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук / В.М. Яблонський – К., 1998
- 5.1706. *Яковенко Н.* Парадокси інтерпретації минулого в українському ранньонаціональному міфіві (на пам'ятках XVII – початку XVIII ст.) / Н. Яковенко // Генеза. – 1997. – № 1(5).
- 5.1707. *Яковенко Н.* Кілька спостережень над модифікаціями українського національного міфу в історіографії / Н. Яковенко // Дух і літера. – 1998. – № 3-4.
- 5.1708. *Яковенко Н.* Вступ до історії / Н.Яковенко. – К. : Критика, 2007.
- 5.1709. *Якунин В.К., Болебрух А.Г.* Методологія історії: поиск новых основ / В.К. Якунин, А. Г. Болебрух // Грани. – 2000. – № 2.
- 5.1710. *Якунин В.К.* Крах КПСС / В.К. Якунин. – Дніпропетровськ-Днепродзержинск: Вид-во “Поліграфіст”, 2001.
- 5.1711. *Ярмошик І.І.* Параллель в історико-краснавчих дослідженнях XIX-XX ст.: Автореф. дис. ...канд. іст. наук: 07.00.01 / І.І.Ярмошик. – К., 1998.
- 5.1712. *Ясь О.В.* Історичні погляди Олени Компан / О.В. Ясь // Український історичний журнал. – 2006. – № 4.
- 5.1713. *Ясь О.В.* Наукові напрями, школи, течії, гуртки / О.В. Ясь // Енциклопедія історії України. – К. : Наукова думка, 2010. – Т. 7.
- 5.1713. *Ясь О.В.* “Колективний чоловік” на авансцені історії: Соціологізація минувщини в дослідницьких практиках М. Грушевського / О.В. Ясь // Український історичний журнал. – 2014. – № 6.
- 5.1714. *Яцюк М. В.* Військово-політична діяльність Директорії УНР (1918-1920 рр.): Автореф. дис. ...канд іст. наук / Яцюк М. В. – Харків, 2000.

ПІСЛЯМОВА

В сучасних умовах суспільствознавча освіта виступає своєрідною серцевиною моральності, патріотичності, правової культури і поведінки, формування честі і гідності у молодого покоління.

В основі процесу реформування системи освіти, який багато у чому збігся з фундаментальними перетвореннями українського суспільства, покладено принцип пріоритету особистості. Засобом досягнення цієї мети повинна стати гуманізація, гуманітаризація та диференціація освітньої політики, що створюється в навчальних закладах. Однією з пріоритетних цілей історичної освіти має стати виховання школярів, студентів як громадян України.

Мають бути здійснені заходи щодо виховання поваги до національних, універсальних цінностей, здатності розуміти і приймати свою та чужу культуру. Серед суттєвих рис і функцій нової освітньої системи передують фундаменталізація, гуманітаризація, інформатизація та індивідуалізація навчання. Їх реалізація вимагає зміни підходів не тільки до змісту освіти, але і до форм освітньої діяльності майбутніх фахівців-істориків.

З розвитком історичної науки особливого значення набуває підготовка студентів історичних факультетів, інститутів історичного профілю з історії і історіографії, що потребує глибоких знань й практичних навичок роботи з усіма видами історичних та історіографічних джерел.

Історична наука – комунікативна посередниця між минулим і сучасним. Вивчення всесвітньої історії, місця історії України в ній сприяє підготовці висококваліфікованих спеціалістів. Вони глибше усвідомлюють культурні надбання людства. Осягнення змісту історичної науки за допомогою викладачів, обговорення на семінарських заняттях й під час здійснення самостійної роботи студентів питань світової й вітчизняної історії сприяє осягненню історичних знань, розвитку національної свідомості та у цілому вихованню.

Через конкретний історичний та історіографічний матеріал, приклади гідні, наслідування героїчних учинків, діянь народів світу й всього українського, виховується почуття шани, любові,

гордості за свою Вітчизну. Це почуття гордості до своїх видатних предків, їх боротьби за Україну, її незалежність та державність студент пронесе через усе своє життя.

Зasadничим компонентом фаховості історика є набуття лінгвістичного капіталу, зафіксованого в категоріях, наукових термінах та словах-поняттях. Історія, її методологія та історіографія, як частина культури сприяє осягненню минулого та передбаченню майбутнього розвитку суспільства на основі простеження тенденції та стану традиційної й сучасної наукової думки.

Важливою є гедоністична функція історії, методології та історіографії. Вона, поряд з іншими чинниками, дозволяє глибше пізнати взаємозв'язок між минулим, сучасним і майбутнім.

Історіографія, як наукова дисципліна поступово, з нагромадженням знань, особливо в європейській країнах протягом XVIII – початку XX ст. викристалізувалася завдяки сукупності певних інтелектуальних викликів, соціальних та етнокультурних передумов. Серед них:

1) нагромадження масиву історичних та фактографічних відомостей;

2) перехід від описової та геоцентричної фіксації історичних відомостей до раціоналістичного осягнення й змістовного наповнення історичних знань;

3) секуляризація історичних знань;

4) накопичення обсягу друкованих праць, хронік, відомостей та інших джерел, їх жанровий поділ;

5) поєднання й розширення опису історичних подій з їх критичним осмисленням; спроби осягнути здобутки своїх попередників, дослідження історії, вивчення свого питання, існуючих гіпотез, концепцій та підходів, пропозиціях нових; формування класичного типу науки з зародками класичного історизму;

6) поява нових інтелектуальних викликів (культ розуму) та вимог до історичного опису; звернення до фіксації минулого з врахування нових ідей, концептів (зародків сцієнтизму, антропоцентричності, європоцентризму) пов'язаних з добою формування націй та створення національних держав; панування певний час романтизму як типу історіописання співпавшого з формуванням національних історіографій та перетворення історичної науки у професійну галузь знань;

7) формування позитивістичної парадигми історіописання та історіографії з їх новим образом історії означених раціона-

лізмом, гуманізмом та вірою в морально-дидактичну місію історичної науки, котрі ґрунтувалися на визначених наукових методах історичного дослідження; критика позитивізму представниками історичної науки епохи модерну;

8) усвідомлення необхідності врахування сукупності новітніх тенденцій у розвитку самосвідомості Заходу й формування постмодернізму, міждисциплінарних підходів в гуманітаристиці; зародження “нової наукової історії”, використання здобутків інших наук, формування “нової історичної науки” з її новою економічною, соціальною, політичною й іншими мікроісторіями, історичною антропологією, історією ментальності, психоісторією й “лінгвістичним зворотом” та методологічним кредо “нових нових істориків” третього покоління школи “Анналів”, а потім червертого;

9) подальше розширення горизонтів вивчення минулого у тому числі історико-антропологічних студій з їх модифікацією людського досвіду/культури, мікроісторичним аналізом, соціологією текстів, й одночасне усвідомлення постмодернізму й небезпеки деконструктивізму з його подрібненням історії на мікрочастинки й заклики не робити цього; усе більша концептуалізація, міждисциплінарність, полісемічність історіографічної практика.

Отже історія, історіографія, як наукові дисципліни пов’язані з розвитком історичного пізнання, концептуалізацією історії, формуванням мовної культури історика, завдяки осягнення терміносистем. Вони фіксують, сигналізують про зміни історичної свідомості й відповідають на виклики теорії та історії самої історичної науки.

Щодо української історіографії, то у другій половині ХІХ ст. відбувається її становлення, як навчальної дисципліни в університетах Російської імперії та Австро-Угорщині. Її початкове змістовне наповнення складало спочатку критичні огляди літератури, “критика джерел”, “критика думок” тобто історіографічно-джерелознавчі та історіографічно-бібліографічні виклади і вправи, котрі поступово переростали в історіографічні студії.

З плином часу у дидактичну практику залучалися такі складові, як аналіз поглядів окремих вчених у цілому, чи з окремого питання, життєписи й огляди наукового доробку істориків, котрі переросли у висвітлення творчих біографій учених.

Розширенню проблемного поля також сприяли історіографічні огляди літератури у вже більш широкому контексті: історія історичної думки, її окремі напрями, історія організаційних форм історичної науки, у тому числі установ, товариств, факультетів, кафедр, часописів тощо.

Кінець XIX – початок XX ст. приніс більш повніше поширення спеціальних оглядів літератури й змістовне наповнення самого терміну “історіографія” в контексті історії науки, історії ідей та історії культури. Все меншим стає вживання терміна “історіографія” як синоніма терміну “історична наука”, повніше окреслюється його значення як вивчення історії літератури певного предмету та історії літератури у цілому.

В умовах бездержавності розвитку історіографії на українських теренах сприяли історики XIX – початку XX ст. Процес інституціоналізації історіографії як дисципліни розтягнувся на ці хронологічні межі. В Київському, Харківському, Новоросійському університетах, Ніжинському ліцї князя Безбородька та інших навчальних закладах Наддніпрянщини в другій половині XIX – на початку XX ст. викладалися історіографічні курси.

У науковому середовищі набули поширення поняття “історія малоруської історіографії”, “малоруська історіографія”, історіографія малоруської історії, “історія літератури малоруської історії” тощо.

Їх змістовне наповнення тоді означало розробку історії переважно в контексті російської історичної науки. Револуція 1917-1921 рр. і післяреволюційна доба принесли їй радикальні зміни.

Поширилося вживання терміну “українська історіографія”, який став розумітися як процес розвитку української історичної праці і національно-державницької думки, історія української думки, історія самосвідомості народу та українського самопізнання.

З дидактичної точки зору прийшло усвідомлення історіографії як виклад фактичного змісту науки та теорії історичного процесу у зв’язку із схемою минувшини українського народу з хронологічного, географічного та етнологічного вимірів; розкриття класового характеру літератури й науки історії взагалі, ідеології, концепцій та поглядів їхніх авторів на минуле. Ці думки належали Д. Дорошенку, М. Грушевському, І. Кривецькому Д. Багалію та іншим ученим.

Не залишилися байдужими українські історики й до потреб історіографічної дидактики. Як зазналося вище В. Біднов,

Д. Багалій, Д. Дорошенко, І. Крип'якевич підготували популярні й системні курси української історіографії. М. Грушевський в середині 1920-х рр. при ВУАН, створивши Комісію для дослідження нової української історіографії розраховував здійснити широкі історіографічні проекти з публікацією студій такого гатунку.

Нажаль на початку 1930-х рр. поступальний процес розвитку української історіографії був обірваний репресіями на теренах УСРР. Її стан в УРСР також варто розглядати в контексті соціалізації української радянської історичної науки, залежності й підпорядкованості загальноісторіографічному процесу СРСР.

Відбулося нав'язування нової схеми “руської” (східно-європейської) історії, особливо постульованої у “Тезах” з нагоди “300-ліття Переяславської угоди...” з міфологемою “єдиної руської народності” та “возз'єднання” України з Росією. Ця концепція згубно вплинула на розвиток історичних та історіографічних знань в Україні.

Увесь тягар її “советізації” й “радянськості” досить згубно відбився на вивченні української історіографії. Її ознаки схарактеризували Ф.Шевченко і М.Марченко та інші радянські українські історики.

Утім інституалізації історіографії радянського зразка сприяло створення в Інституті історії України відповідного відділу, спеціалізованого збірника “Історіографічні дослідження в Українській РСР” (1968-1973 рр.); з 1997 р. “Історіографічні дослідження в Україні”. Також були створені відповідні кафедри у Харківському та Дніпропетровському університетах. У межах методологічного інструментарію радянського зразка мусили розробляти українську історіографічну проблематику В. Дядиченко, Л. Коваленко, Н. Комаренко, Ф. Лось, М. Марченко, А. Сацевич, В. Сабей та Ф. Шевченко.

Ще одна група дослідників і, зокрема В. Астахов, В. Шевцов, І. Шерман й ще молода І. Колесник та інші науковці зосереджувалися на дослідженні російської історіографії. Також “розцвітала” історико-партійна історіографія. В обіход увійшли визначення-поняття: “українська історіографія”, “козацько-старшинська історіографія”, “українська дворянська історіографія” “історіографія історії УРСР”, “історіографія України”, “українська радянська історіографія”, “буржуазно-націоналістична історіографія” та інші. Нажаль у силу методологічних хиб радянська

модель історіографії не могла виглядати послідовною й адекватною та достеменно відображати усю складність суспільних процесів й буття українського народу. Особливо це позначилося на історико-партійній історіографії.

Утім нерозривний зв'язок з національними традиціями української історіографії репрезентували з 1920-х років українознавчі осередки історичної науки у Західній Україні, еміграції й тепер наслідують історики діаспори та сучасної України.

Зарубіжні українські історики історіографію в Україні ідентифікували поняттям “советська” історіографія.

В країнах Центральної і Західної Європи, після Другої світової війни у США та Канаді, поряд із задоволенням культурних, освітніх та наукових потреб закордонних українців, належне місце відводилося вивченню української історії та частково її історіографії. (Курси української історіографії повноцінно читалися Д. Дорошенком в Українському вільному університеті та Українському науковому інституті в Берліні. Історія України з оглядом історіографії провадилися в Українському таємному університеті, Українській вільній академії наук, Українському високому педагогічному інституті ім. М. Драгоманова, Українській господарській академії, згодом в Українському технологічному інституті громадознавства (пізніше Українській соціологічний інститут), осередках, зокрема в Українському історико-філологічному товаристві тощо.

Після Другої світової війни діаспора, поповнившись новими силами в ході третьої хвилі еміграції, активізувала розвиток української історіографії. Це сталося спочатку в Чехословаччині, потім у Західній Німеччині: Наукове товариство імені Шевченка, Українська вільна академія наук, Український вільний університет, Українська економічна вища школа, Богословсько-педагогічна академія та ін.

Взагалі такі учені, як М. Грушевський, К. Студинський, В. Щурат, І. Крип'якевич, С. Томашівський, І. Кривецький, В. Герасимчук, В. Гаджега, І. Кіндратович, В. Біднов, І. Данькевич, Ю. Яворський, М. Шаповал, Д. Антонович, Д. Дорошенко, В. Липинський, О. Лотоцький, Ф. Щербина, С. Наріжний, А. Яковлів, І. Борщак, Б. Крушницький склали ядро осередків національної історіографії української діаспори.

Зусиллями знаних учених і, серед них, особливо Л. Винара, а також Д. Дорошенка, С. Горака, О. Оглобина, Т. Мацьківа, Б. Крушницького, Я. Пеленського, В. Петрова, Н. Полонської-

Василенко, О. Домбровського, М. Чубатого та інших українська історіографія поповнилася новими працями. В окремих з них аналізувався стан “советської” історіографії в контексті становища історичної науки в Україні.

Ученими і, зокрема О.Оглоблиним та Л.Винаром висловлювалося розуміння залежності істориків від існуючого в Україні режиму, наслідком якого був брак дійсної науковості. Справжню реконструкцію історичного процесу і як певну компенсацію того, що відбувалося в історичній науці в Україні та завзятою роботою в царині історіографії, репрезентувала зарубіжна гілка української історичної науки.

Більша частина зарубіжних українських вчених а також Н.Полонська-Василенко, О. Оглоблин, В. Дубровський М. Ждан, І. Борщак, Р. Климкевич, І. Каменецький і, особливо Л. Винар та молодша генерація істориків консолідувала свої зусилля створенням Українського історичного товариства та журналу “Український Історик”. Вони встали на захист національних традицій української історіографії. Серед них: Л. Винар, Т. Мацьків, Т. Гунчак, В. Косик, І. Витанович О. Пріцак, І. Лисяк-Рудницький та інші досліджували актуальні проблеми історії України, грушевськіяну, яка переросла в наукове грушевськознавство. Зарубіжні українські учені свої праці кореспондували з модерними методиками досліджень, у тому числі, постпозитивізмом, соціологічною історією, конструктивізмом, неоромантизмом тощо.

Продовжували функціонувати НТШ, УВАН, УВУ, виникли нові українознавчі осередки у США: Український науковий інститут в Гарварді, центри українознавства при Колумбійському, Пенсільванському, Іллінойському університетах, в Канаді – Канадський інститут українських студій при Альбертському університеті, Центр українознавства при університеті в Торонто.

Нова історіографічна ситуація в Україні розпочата 1991 роком сприяла відродженню НТШ, створенню осередків Українського історичного товариства, подальшому розвитку грушевськознавства, початку й розвитку співробітництва вітчизняних і зарубіжних українських вчених.

Посилили свої наукові контакти та співпрацю з материковими істориками О. Пріцк, Л.Винар, В. Грабович, Т. Гунчак, Ф. Сисин, А. Жуковський, Б. Кравченко, М. Богачевська-Хом’як, О. Субтельний, В. Маркус, Р. Шпорлюк та ін.

Сучасна історіографічна ситуація демонструє ревізію українськими істориками методологічного інструментарію. Вона харак-

терна поверненням до наукових традицій, розширенням дослідницьких практик, опануванням цивілізаційною моделлю світової історії, модерними, постмодерними та іншими методиками.

Українські історики в конструктивному ключі досліджують перспективні напрями світової й української історії коригуючи методологічні підходи у відповідності з соціально-інтелектуальним контекстом наукових завоювань й звитяг сучасності.

Українська історична наука репрезентована її діаспорними й вітчизняними кадрами професійних істориків демонструє консолідацію учених навколо національно-державницької ідеї та характеризується спрямованістю до соборності національної історичної думки, як складової частини української історичної науки.

Її історіографія перетворюється в потужний засіб самоідентифікації українського народу, всіляко сприяє зростанню його державницької самосвідомості, самодостатності, усвідомленості історичної тягlosti його традицій та історичної думки.

Взагалі історіографія є наукоємною дисципліною, яка у прискореному темпі всмоктує у себе надбання й найцінніші згустки дисциплін від соціології, політології, економічних наук, кліометрії, психології та інших не лише гуманітарних, продукуючи історіографічно-аналітичні дослідження, що є важливими фрагментами системних історичних знань.

Зазначене дозволяє ясніше представити, вивчати й усвідомлювати історичне минуле, створити цілісну картину того, що відбувалося в минулому й відбувається в історичній науці сьогодні, й навіть спрогнозувати майбутню діяльність національних загонів істориків, різних історичних організаційних структур, сил, груп за інтересами тощо.

Запропоновані матеріали артикулюють увагу на пізнанні теоретичних принципів і методологічних засадах історичної науки і, водночас сприяють її дидактичному осягненню. Вони розширяють наші уявлення про історіографію як галузь історичних знань, її місце і функції у процесі історичного пізнання. Сам термін несе полісемічне навантаження і є синонімом історії, історичного знання, науки історії та в залежності від контексту може функціонально змінюватись.

Отримавши лише початкові знання студент-історик в подальшому має дізнатися, більш детально, наприклад, про українську історіографію в академічній традиції, українську радянську історіографію та сучасну українську історіографію.

Українські вчені постійно намагалися репрезентувати, навіть в умовах бездержавності й інституціональної нелегітимності культурно-освітніх установ, історичні знання про Вітчизну. В умовах незалежної України учені демонструють відкритість історичних знань як вираз об'єктивного процесу розвитку науки.

Щодо студентів, то початковець-історик має ставити безліч запитань відповідно до потреб дидактики й, особливо, майбутніх своїх наукових уподобань. Зазначене стимулює паростки зростання окремих думок та ідей дослідницького спрямування.

Постійне ознайомлення з надбаннями європейської та світової історичної думки, оновлення й удосконалення своїх знань сприятиме зростанню методологічної підготовки, яснішому усвідомленню сутності методології та методів історичного дослідження. Варто пам'ятати, що змістовна наповненість самої методології історії переломлена у термінах та поняттях їй, зокрема “філософія історії”, “теорія історії”, “теорія історичної науки”, “історіософія”, “історіологія” та ін.

Оволодівши певними знаннями, студент краще зрозуміє сутність постійного перегляду методологічних засад історичної науки та освіти, наповнення новим змістом викладання історичних дисциплін. Це сприятиме підвищенню вимог до наукової та навчальної літератури, покращить професійну підготовку істориків у вищих навчальних закладах. Варто з часом зважити на те, що в західному науковому світі термін методологія історії все менше популяризується. Поступово до нього втрачають інтерес й сучасні українські історики.

Учені усе більше схиляються до більш гнучкого визначення: “історичний стиль мислення”, котрий всмоктує у себе “обойму” теоретичних, ідейних принципів та пізнавальних ознак (міфологічний стиль мислення античної доби; провіденціалістський епохи середньовіччя; ренесансний, раціоналістичний часів Просвітництва; романтичний першої половини XIX ст.; позитивістський (сцієнтистський) другої половини XIX ст.; методологічний XX ст.) Вже сьогодні і на майбутнє у кожному з них учені вищу-куватимуть елементи й складові історичного пізнання: предметне (знання про предмет) та історичної рефлексії (знання про знання).

Інтелектуальним містком між академічними дисциплінами є навчальні програми, література до них, у тому числі та, що з'являється (намагалися якнайширше подати її бібліографію).

Програми та дидактичні матеріали є також надійним компасом для розгортання самостійної роботи. Опрацювання масиву рекомендованої літератури прислужиться більш чіткому розумінню студентами, молодими науковцями предмета і соціальних функцій всевітньої історії, української історії, історичної науки, методології історії, світової й української історіографії та сучасних їх образів.

Важливим є те, що протягом свого життя історик поповнює свої знання. Постійне і уважне стеження за виходом нової наукової й навчальної літератури суттєво впливає на якість знань історика-науковця чи історика-вчителя. Звернення до публікацій у яких йдеться про актуальні проблеми історичної науки, її методологію та історіографію є найпродуктивнішим способом зрозуміти тенденції розвитку сучасної світової й вітчизняної історичної та історіографічної думки.

Виняткове значення для студента має зосередження уваги на самостійній роботі як засобу самопрезентації історика. Активізація самостійної роботи студента дозволить розвивати творчу активність, спостережливість, логічне мислення, дає можливість прищепити елементи інтелектуалізації мовної культури та взагалі культури розумової праці. Тут багато важить вміння вчитися самостійно працювати, прагнути досягти визначеної мети, шляхом збагачення історичними знаннями.

Варто звернути увагу на теоретичні засади історії понять, як версії та методу, читання й перекладу. Потрібно ясніше усвідомити поняття “історіографія у світлі теорії мовного поля” й його сутність в українській історичній науці та концептуальній історії української історіографії.

Ефективність становлення фахівця залежить і від можливостей, які надає вищий навчальний заклад. Не залежно від того, чи йдеться про дистанційне навчання, чи то стаціонарне, час вимагає мати достатній аудиторний фонд, матеріально-технічне обладнання, аудіовізуальні засоби, інформаційний фонд, програмні продукти, потужний комплекс навчальної й наукової літератури та методичне забезпечення.

Студент-історик, довідавшись про процеси генези й розвитку світової історії, її методології й історіографії, у тому числі української, ясніше усвідомить культурні та внутрішні передумови розвитку історичних знань, взаємодію наукового та суспільно-політичного вимірів історичної та історіографічної думки.

ЗМІСТ

Передмова	3
Розділ 1 Світоглядні орієнтири, мотиви, обрії творчості і навчання та науковий апарат історика.....	21
Розділ 2 Історична наука. Всесвітня історія, методологія історії, історіографія всесвітньої історії, сучасна світова історіографія, історія України, українська історіографія у науковому та навчальному вимірах.....	79
Глава 1 Історична наука.....	80
Глава 2 Всесвітня історія.....	85
Глава 3 Історія в системі освіти.....	110
Глава 4 Методологія історії. Курс “Методологія історії” у вузах. Навчальна програма курсу “Методологія та організація наукових досліджень”.....	149
Глава 5 Історіографія, як термін, поняття та дисципліна.....	182
Глава 6 Дидактичний вимір історії світової історіографії. Основи курсу “Історія світової історіографії”. Курс “Історія історичної науки” у вищій школі. Основи курсу “Сучасна світова історіографія” Навчальні програми курсів “Історіографія світової історії”, “Сучасна світова історіографія”.....	184
Глава 7 Історія України. Шкільна програма курсу “Історія України”. Навчальна програма вузівського курсу “Історія України”. Матеріали до курсу “Історія України”.....	324
Глава 8 Історична наука України – складова історії історичної науки. Історична думка про українську історіографію та її представників: матеріали для самостійного опрацювання курсів “Українська історична наука” і “Українська історіографія”. Теоретичні аспекти та стан сучасної української історіографії.....	389
Глава 9 Наукове товариство ім. Т. Шевченка – неофіційна академія наук європейського взірця.....	507
Глава 10 Методичні вказівки до опрацювання програмного матеріалу курсів “Українська історіографія” і “Сучасна українська історіографія” та літератури до них.....	537
Післямова	721
Зміст	731

НАВЧАЛЬНИЙ ПОСІБНИК

ГОЦУЛЯК ВІКТОР ВОЛОДИМИРОВИЧ

**Історія, її методологія і історіографія,
як наукові та навчальні дисципліни**

Технічний редактор Третяков О.М.
Оригінал-макет Гоцуляк А.В.

Здано до друку 18. 01. 2016. Підписано до друку 24. 01. 2016
Формат 84x108/32 Гарнітура Garamond Папір офсет.
Умовн. друк. арк. 57. Умовн. фарбвідб. 57,9 Обл. вид арк. 58
Друк цифров. Зам №. 32 Тираж 300 пр.

Видавець: Третяков О.М.
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру видавців серія ДК
№ 4862 від 11. 03. 2015 р.
Україна, 18000 м. Черкаси, вул.. Слави, 1, к. 24.

Друк ФОП Нечитайло О.Ф.
Україна, 18002 м. Черкаси, вул О. Дашкевича, 39, (0472) 37-62-60.